

STUDIA WARMIŃSKIE
TOM XIII

STANISLAI HOSII
CARDINALIS ET EPISCOPI VARMIENSIS

EPISTOLAE

ET QUAE AD EUM SCRIPTAE SUNT TUM ETIAM EIUS
ORATIONES LEGATIONES

1525—1579

- T. I Stanislai Hosii S.R.E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis (1504—1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes
(1525—1551)

Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski ed.
Cracoviae 1879

- T. II Stanislai Hosii S.R.E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis (1504—1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes
(1551—1558)

Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski ed.
Cracoviae 1886—1888

- T. III Stanislai Hosii Cardinalis et Episcopi Varmiensis epistolae ab eo scriptae et ad eum datae
17 V 1558—19 VIII 1561

Henricus Damianus Wojtyska CP
in praeparatione

- T. IV Stanislai Hosii Cardinalis et Episcopi Varmiensis epistolae ab eo scriptae et ad eum datae
20 VIII 1561—31 XII 1563

Henricus Damianus Wojtyska CP
in praeparatione

- T. V Stanislai Hosii Cardinalis et Episcopi Varmiensis epistolae ab eo scriptae et ad eum datae
1564

Aloysius Szorc
Olsztyn 1976

- T. VI et alii sequuntur

KORESPONDENCJA

STANISŁAWA HOZJUSZA

kardynała i biskupa warmińskiego

TOM V

ROK 1564

OPRACOWAŁ KS. ALOJZY SZORC

OD REDAKCJI

Kardynał Stanisław Hozjusz należy do największych mężów stanu Polski XVI w. i do najwybitniejszych biskupów Kościoła Katolickiego w Polsce. Jest on także bezsprzecznie chlubą Diecezji Warmińskiej, która doceniając zasługi dla Ojczyzny i Kościoła przystępuje na łamach Studiów Warmińskich do wydawania jego bogatej i bezcennej wprost korespondencji.

SPIS TREŚCI

	str.
WSTĘP: wznowienie publikacji korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza	6
I. Sprawa publikacji korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza . . .	6
II. Korespondencja Hozjusza za rok 1564	18
SUMMARIUM	42
ZUSAMMENFASSUNG	43
BIBLIOGRAFIA	45
WYKAZY	
a) dokumenty:	
publikowana korespondencja Hozjusza za rok 1564	50
dodatek I	59
dodatek II	59
b) różne:	
osoby, do których pisał Hozjusz w 1564 r.	59
osoby piszące do Hozjusza w 1564 r.	60
listy pod względem języka, publikowane w regeście, uprzednio drukowane	61
c) skróty:	
nazwy pism seryjnych, bibliotek i archiwów	62
rzeczowe	63
nazwy tytułów i godności	63
ILUSTRACJE	
DOKUMENTY	65
DODATEK I	614
DODATEK II	652
INDEKSY	657
osób	657
geograficzny	671
rzeczowy	678
cytatów z Pisma św.	684
rękopisów	685

NIHIL OBSTAT (—) ks. dr Jerzy Wirszyllo, Censor librorum.

IMPRIMATUR: (—) † dr Józef Drzazga, Biskup Warmiński.

(—) ks. Prałat dr Czesław Kulikowski, Kanclerz Kurii.

Olsztyn, 26 kwietnia 1977 r. Nr.L.dz. 998/77.

WARMIŃSKIE WYDAWNICTWO DIECEZJALNE

10-025 Olsztyn, ul. Staszica 5

Nakład 980+44. Format B5, Papier 30 g, III kl. Ark. wyd. 62,75. Ark. druk. 43. Cena zł 250,—

Oddano do składania 4 VIII 1976 r. Podpisano do druku 25 VII 1977 r.

Druk ukończono w sierpniu 1977 r.

OLSZTYŃSKIE ZAKŁADY GRAFICZNE IM. SEWERYNA PIENIĘŻNEGO

10-417 Olsztyn, ul. Towarowa 2. Lz. 1741/K D-1

Index 37673

WZNOWIENIE PUBLIKACJI KORESPONDENCJI
KARDYNAŁA STANISŁAWA HOZJUSZA

Przekazujemy do rąk czytelnika piąty tom korespondencji kard. Stanisława Hozjusza. Obejmuje on jeden tylko rok 1564, zawiera 450 listów pisanych do lub od Hozjusza (w tym itinerarium) oraz 20 dokumentów uzupełniających w dodatkach. Pragniemy kontynuować, aczkolwiek w zmienionej formie, dzieło dwóch znakomitych historyków: Franciszka Hiplera i Wincentego Zakrzewskiego. Aby nie stwarzać kłopotów przy cytowaniu listów, nasza numeracja tomów uwzględni pierwsze dwa tomy wydane przez nich prawie przed stu laty:

- T. I: obejmujący lata 1525—1550, wydany przez Hiplera i Zakrzewskiego w 1879 r. (zob. Bibliografia).
- T. II: obejmujący lata 1550 — pocz. 1558, wydany przez Hiplera i Zakrzewskiego w 1886—1888 r. (zob. Bibliografia).
- T. III: obejmujący okres 17 V 1558 — 19 VIII 1561, przygotowuje do druku ks. dr hab. Henryk Damian Wojtyska CP.
- T. IV: obejmujący okres 20 VIII 1561 — 31 XII 1563, przygotowuje do druku ks. Wojtyska (jw.).
- T. V: Korespondencja Hozjusza za rok 1564.

Dalsze rozplanowanie tomów oraz szereg innych wyjaśnień otrzyma czytelnik za około 2 lata w obszernym wstępie do całej naszej edycji, który zostanie zamieszczony przy tomie trzecim korespondencji Hozjusza. Wyjaśnienie natomiast, dlaczego obecnie ukazuje się nie tom trzeci, lecz od razu piąty, znajdzie czytelnik poniżej. Zamieszczony tutaj wstęp składa się zasadniczo z dwóch części. Pierwsza zawiera historię dwóch opublikowanych tomów i wysiłków w kierunku ich kontynuacji. Zapewne treść tej części wstępu z powodzeniem nadawałaby się do wstępu ogólnego do całej edycji, jednakże zamieszczając ją tutaj wydawca chciał w pewnym sensie rzucić pomost między tym tomem a tomami wydanymi przez Hiplera i Zakrzewskiego. Część druga wstępu wyraźnie dotyczy prezentowanej tutaj korespondencji.

I. SPRAWA PUBLIKACJI KORESPONDENCJI KARD. STANISŁAWA HOZJUSZA

1. Pierwsze dwa tomy opublikowane przez F. Hiplera
i W. Zakrzewskiego

Myśl systematycznej publikacji korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza (1504—1579) zrodziła się przeszło 100 lat temu prawie równocześnie w dwóch ośrodkach: krakowskim i warmińskim. W obu przypadkach okazję temu dała zbliżająca się wówczas trzechsetna rocznica

śmierci kardynała. Znane są związki Hozjusza z Krakowem¹. Tutaj urodził się, kształcił się w miejscowej Wszechnicy, przez wiele lat pozostawał w służbie kancelaryjnej i dyplomatycznej biskupów krakowskich i dworu królewskiego, a co może w danym przypadku najważniejsze — tutaj w obu słynnych bibliotekach: Jagiellońskiej i Czartoryskich znalazła się duża część jego bogatej spuścizny rękopiśmiennej. Prężna Komisja Historyczna przy Akademii Umiejętności w Krakowie już w początkach swego istnienia postawiła sobie za cel dostarczenie ówczesnym historykom polskim materiału źródłowego do dziejów ojczyźnych, zwróciła więc uwagę na zbiory hozjańskie w nadziei, że pomogą one do naświetlenia nie tylko postaci kardynała, ale również dziejów polskich, a nawet powszechnych XVI wieku.

Postacią Hozjusza zainteresowany był również ośrodek warmiński, zgrupowany wokół Warmińskiego Towarzystwa Historycznego (*Historischer Verein für Ermland*). Hozjusz był przecież przez 28 lat biskupem warmińskim. Z jego imieniem łączy się fundacja pierwszego kolegium jezuickiego w Polsce (w Braniewie), seminarium diecezjalnego i odnowy potrydenckiej Kościoła w Polsce. Żaden z biskupów warmińskich nie rozślawił w takim stopniu diecezji jak właśnie Hozjusz, powszechnie nazywany *Cardinalis Varmiensis*. Jego postać przybliżył ówczesnej nauce nestor historyków warmińskich, prezes Warmińskiego Towarzystwa Historycznego, ks. Antoni Eichhorn, swoją dwutomową monografią kardynała².

Dobrze się stało, że ostatecznie zwyciężyła myśl, by rocznicę Hozjusza uczcić wspólną edycją jego korespondencji, przygotowaną przez oba ośrodki. W tej sprawie w drugiej połowie 1875 r. doszło do wymiany listów między prezesem Komisji Historycznej, znanym historykiem Józefem Szujskim a czołowym historykiem warmińskim, prezesem Warmińskiego Towarzystwa Historycznego i profesorem gimnazjum braniewskiego, ks. Franciszkiem Hiplerem³. Po wstępnych ustaleniach w obu ośrodkach zabrano się z wielką energią do pracy. Przy Komisji Historycznej ukonstytuował się Komitet Hozjański, w skład którego weszli: Józef Szujski, Władysław Wisłocki, Ludwik Zarewicz i Wincenty Zakrzewski. Ponadto zaproszono do współpracy ks. Zygmunta Goliana, kanonika i proboszcza kościoła Mariackiego, w nadziei, że ten wpływowi duchowny zjedna przedsięwzięciu sympatię i poparcie społeczeństwa, a także dopomoże dotrzeć do zbiorów watykańskich, jeszcze wówczas nie udostępnionych dla szerszego kręgu badaczy⁴. Pierwszą czynnością po-

¹ Por. J. Bieniarzówna: Związki kulturalne Krakowa z Warmią od XVI do XVIII wieku. RO 1975 R. 11 s. 31—62, zwłaszcza fragment zatytułowany: W kręgu Hozjusza i Kromera (s. 34—39).

² A. Eichhorn: Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius. Bd I—II. Mainz 1854, 1855.

³ Korespondencję tę częściowo opublikowała D. Rederowa: Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873—1918. Wybór źródeł. Wrocław 1974. Wiele jeszcze można na ten temat znaleźć w papierach pochodzących ze spuścizny po Hiplerze w ADWO oraz Zakładzie Dokumentacji IH PAN w Krakowie, *Hosiana* 22 i 23. Uwaga! Skróty, które znajdują się w przypisach do niniejszego wstępu, należy rozwiązywać według wykazu skrótów podanego dla całego tomu.

⁴ Wincenty Zakrzewski przetłumaczył Hiplerowi na język niemiecki (choć ten dobrze sobie radził z tekstem polskim) protokół z zebrania Komisji Historycznej 26 XI 1875, w którym jest mowa o składzie osobowym Komitetu Hozjańskiego. To pismo Zakrzewskiego znajduje się w Zakładzie Dokumentacji IH PAN Kraków, *Hosiana* 22 k. 2.

przedzającą edycję była rejestracja korespondencji Hozjusza już opublikowanej i ustalenie zasobów rękopiśmiennych. Szujski w liście do Hiplera z 30 VII 1875 r. korespondencję Hozjusza szacował na 10 000 pozycji⁵. Najpierw zainteresowanie skupiło się oczywiście na wcześniejszej korespondencji, przewidzianej do tomu pierwszego, który miał ukazać się na trzechsetną rocznicę śmierci Hozjusza, w 1879 r. Początkowo w tej pracy brał udział w ośrodku krakowskim cały Komitet Hozjański, najbardziej jednak aktywny był Wisłocki, któremu jako kustoszowi działu rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej polecono penetrację znajdujących się tam hozjanów, a zwłaszcza Zakrzewski, który z kolei zajął się hozjanami w Bibliotece Czartoryskich, stanowiącej wówczas jeszcze własność prywatną Władysława Czartoryskiego i akurat wtedy przewożono ją z Paryża do Krakowa. Prace w ośrodku warmińskim koordynował Hipler. Wspierał go archiwariusz Archiwum Biskupiego we Fromborku, ks. Walter Weitzenmiller. Hipler od 1869 r. był rektorem seminarium diecezjalnego. Przybyło mu zajęć, ale też rozszerzyły się możliwości zaangażowania do prac hozjańskich większej liczby ludzi. Zapewne za jego sugestią do sporządzania odpisów łatwiejszych listów łacińskich i niemieckich, znajdujących się w zbiorach warmińskich, przystąpił wice-rektor seminarium, historyk ks. Augustyn Kolberg z grupą kleryków. Hipler dał się już poznać w kręgu historyków jako dobry naukowiec⁶. Teraz wykorzystywał swoje szerokie znajomości dla uzupełnienia kwerendy hozjanów w zbiorach głównie niemieckich. Szybko dokonał rejestracji hozjanów w Królewcu i Gdańsku, a także zamawiał kopie tych listów, które edytorom były najpierw potrzebne. Całą pracę finansowała Akademia Umiejętności. Zachowały się kwity w Tekach Hozjańskich, przechowywanych w Zakładzie Dokumentacji Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, które umożliwiają wgląd w wydatki Akademii ośrodkowi warmińskiemu na cele kopiowania. W ogóle trzeba przyznać, że ten okres współpracy Warmii z Krakowem nad hozjanami jest miłym przypomnieniem wielorakich związków tych ośrodków jeszcze z czasów przedrozbiorowych, tym bardziej godnym uwagi, iż działo się to akurat w okresie kulturkampfu⁷.

Prace prowadzone szeroką ławą przez duży zespół z biegiem czasu wymagały uporządkowania i konkretyzacji. Niejeden historyk boryka się z trudnościami, kiedy przechodzi od miłej, ale nieco chaotycznej kwerendy do porządkowania i analizy zebranego materiału. W ośrodku warmińskim ten trud podjął Hipler, zaś z ramienia Komisji Historycznej wystąpił Zakrzewski, który miał już ustaloną opinię dobrego znawcy XVI wieku⁸. W liście do Hiplera z 17 czerwca 1878 r. pisał: „O ile

⁵ Rederowa: Materiały, jw. s. 24.

⁶ Franciszek Hipler (1836—1898). Podstawowe dane o jego życiu i działalności naukowej znajdujemy w leksykonach: TLhK V 67; APB I s. 277; Oracki: Słownik, s. 114; ADB L 360—361. Większe opracowania: F. Buchholz: Dr. Franz Hipler 1836—1898. *Ermländischer Haus-Kalender* 1937 Jg 81 s. 54—58 (zamieszcza fotografię); F. Hülskamp: Franz Hipler's jüngste Schriften. *Literarischer Handweiser zunächst für das katholische Deutschland* 1886 nr 411 s. 386—391; F. Dittich: Dr. Franz Hipler, Domkapitular in Frauenburg. *Skizze eines Gelehrtenlebens*. ZGAE 1899 Bd 12 s. 383—427.

⁷ Por. W. Bieńkowski: Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. Kontakty naukowe oraz związki kulturalne. RO 1975 R. 11 s. 63—117 (w szczególności o współpracy Hiplera ze środowiskiem naukowym krakowskim na s. 80—84).

⁸ Wincenty Zakrzewski (1844—1918). Zob. *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865—1900)*. *Kompendium dokumentacyjne*. Oprac. zespół pod red. R. Przelaskowskiego. Warszawa 1968 s. 133—134.

z dotychczasowego przebiegu sprawy mogą się zorientować, wspomniany Komitet Hozjański przy edycji korespondencji jest już niepotrzebny i całą pracę musimy podjąć my obaj"⁹. Bogata korespondencja obu tych uczonych pozwala przedsięwziąć ich organizację pracy i problemy, na jakie natrafili. Doświadczenia tutaj zdobyte spożytkował Zakrzewski przy pisaniu instrukcji edycji korespondencji z XVI wieku¹⁰. Owoc wysiłku obu tych uczonych i instytucji, które reprezentowali, historykom jest dobrze znany: są to dwa obszerne tomy korespondencji Hozjusza, wydane nakładem Akademii Umiejętności jako IV i IX tom w serii *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795*. Tom pierwszy, zgodnie z zapowiedzią, ukazał się w roku 1879 na jubileusz hozjański¹¹. Tom drugi wymagał większego nakładu pracy. Zamierzano zmieścić w nim korespondencję Hozjusza do 1560 r., jednakże okazało się, że materiału jest zbyt wiele i zakończono na maju 1558 r. Druk tego tomu postępowal powoli, tak że ostatecznie w r. 1886 ukazała się pierwsza część, druga zaś za dwa lata¹². Warto chyba w tym miejscu przypomnieć zawartość obu tych tomów.

Tom pierwszy. We wstępie, liczącym 52 strony sygnowane cyframi rzymskimi z gwiazdką, edytorzy, jak to się zwykle czyni, uzasadniają, dlaczego i z czyjej inicjatywy podjęli się publikacji, omawiają pokrótce dotychczasowe wydania korespondencji Hozjusza, sumarycznie wskazują źródła stanowiące podstawę ich edycji, podają przyjęte zasady wydawnicze i wreszcie uzasadniają przedruk *Vita Hosii Reszki*. Na dalszych stronach wstępu znajdujemy wykaz chronologiczny publikowanych dokumentów, ułożony alfabetycznie wykaz nadawców listów do Hozjusza i odbiorców jego listów oraz krótkie kalendarium Hozjusza od urodzenia do roku 1550, na którym kończą się publikowane w tym tomie dokumenty. Na następnych 169 stronach, sygnowanych od jednego cyframi rzymskimi bez gwiazdki, znajdujemy *Vita Hosii Reszki*, przedrukowaną z pierwszej edycji z 1587 r. (nie zaopatrzone w aparat krytyczny), mowę pogrzebową Tomasza Tretera, wygłoszoną 14 sierpnia 1579 r. w bazylice Matki Bożej na Zatybrzu w Rzymie, następnie 15 poematów z lat młodzieńczych Hozjusza oraz przetłumaczone przez Hozjusza z greckiego na łacinę dzieło św. Jana Chryzostoma: *Libellus elegans, in quo confert verum monachum cum principibus, divitibus et nobilibus huius mundi*. Po tych dwóch wstępach, na dalszych 437 stronach, sygnowanych już cyframi arabskimi, znajduje się 391 listów i innych dokumentów oraz 46 w dodatku, z których, jak twierdzą wydawcy, 400 ukazało się po raz pierwszy. Pierwszy dokument publikowany w tym tomie jest z listopada 1525 r., ostatni zaś z 9 stycznia 1550 r.

Tom drugi. We wstępie, liczącym 91 stron sygnowanych cyframi

⁹ Rederowa: Materiały, jw. s. 46—48.

¹⁰ W. Zakrzewski: Jak należy wydawać zbiory listów i akt historycznych z wieku 16-tego lub późniejszego. Rozprawy AU, Wyd. Hist.-Filozof. T. VII 1877. Dodatek, s. I—XXX.

¹¹ Stanisłai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis (1504—1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes. T. I (1525—1550). Praemittuntur vita Hosii auctore Stanislao Rescio et Hosii opera iuvenilia, accedunt autem epistolae et acta, quae vitam et res gestas Hosii illustrant. Editionem curaverunt Dr. Franciscus Hipler et Dr. Vincentius Zakrzewski. Cracoviae 1879.

¹² Stanisłai Hosii ... epistolae tum etiam eius orationes legationes. T. II (1551—1558). Praemittitur de Hosii Cardinalis familia disputatio. Ed. F. Hipler et V. Zakrzewski. Cracoviae 1886—1888.

rzymskimi, znajdujemy krótką przedmowę i wykazy jak w tomie poprzednim, ponadto Zakrzewski zamieścił cenną rozprawę o rodzinie Hozjusza: *De Stanislai Cardinalis Hosii familia, cognatis affinibusque* z tablicą genealogiczną rodu. Na dalszych 1119 stronach, sygnowanych cyframi arabskimi, edytorzy publikują w numeracji ciągłej z tomem pierwszym listy i dokumenty hozjańskie: w numeracji zasadniczej numery 393—1955, zaś w dodatku numery 47—83. Chronologicznie biorąc, pierwszy dokument tego tomu nosi datę 6 lutego 1551 r., ostatni zaś 11 maja 1553 r. Na końcu, już poza numeracją, został dodany jeszcze jeden list. Oba tomy na końcu zawierają indeks osób i rzeczy. W sumie Hipler i Zakrzewski opublikowali tutaj 2040 pozycji za lata 1525—1558, nie licząc dokumentów i innych pism zamieszczonych we wstępach.

2. Zamiary i wysiłki w celu kontynuowania edycji

Akademia Umiejętności przywiązywała wielką wagę do kontynuowania edycji korespondencji Hozjusza. W jej przekonaniu następny tom korespondencji, obejmujący okres nuncjatury wiedeńskiej i legacji Hozjusza na Sobór Trydencki, czyli lata 1558—1563, spotka się z szerokim zainteresowaniem historyków nie tylko krajowych, ale i zagranicznych. Hozjusz 26 II 1561 r. został mianowany kardynałem. To, a także nowe ważne funkcje znacznie rozszerzyły i tak już liczne grono jego korespondentów i wniosły nową treść. Dla wydawców te okoliczności przysporzyły sporo pracy, gdyż listy wychodzące z kancelarii hozjuszowej docierały do adresatów dosłownie w całej Europie i pozбиieranie ich nie było łatwe.

Znaczna część urzędowej i prywatnej korespondencji trafiła do Archiwum Watykańskiego, co wymagało od wydawców przeprowadzenia szczegółowej kwerendy w tymże archiwum, a także w innych zbiorach rzymskich i w ogóle włoskich. Po udostępnieniu zbiorów watykańskich przez Leona XIII w 1881 r. osiągnięcie tego celu stało się znacznie łatwiejsze i uzależnione było jedynie od możliwości finansowych Akademii Umiejętności. Dzięki energii Stanisława Smolki Akademia w 1886 r. zorganizowała ekspedycję rzymską¹³. Co roku, aż do wybuchu wojny światowej, kilku uczonych ze środowiska krakowskiego wyjeżdżało do Rzymu w celu kwerendy archiwalnej. Członkowie ekspedycji mieli-zlecone konkretne zadania, w tym też polecenie rejestrowania i kopiowania hozjanów. W ten sposób krajowe zasoby zostały wydatnie wzbogacone. Kwerendę hozjanów w Rzymie prowadził również ośrodek warmiński i to nawet wcześniej od krakowskiego. Na wstępny rekonesans w 1877 r. udał się tam sam Hipler, zaś celem systematycznej kwerendy i skopiowania interesujących materiałów został na kilka lat wysłany ks. Franciszek Liedtke¹⁴. Materiały przez niego zebrane, uzupełnione przez ekspedycję krakowską, m.in. złożyły się na tzw. Teki Hozjańskie, które zostaną szczegółowo omówione we wstępie ogólnym do całej naszej edycji korespondencji Hozjusza. Nowy bogaty materiał był trudniejszy do ogarnięcia od poprzedniego nie tylko ze względu na większą ilość, ale też na język i problematykę. W Wiedniu i Trydencie Hozjusz zajmował

¹³ Por. D. Rederowa: Studia nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886—1918). *Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* 1958 R. 4 s. 192—256. Stała polska stacja naukowa w Rzymie powstała dopiero w 1927 r.

¹⁴ Por. F. Fleischer: Franz Liedtke (1855—1906). *ZGAE* 1909 Bd 16 s. 313—324.

się więcej sprawami Kościoła w cesarstwie i Kościoła powszechnego niż polskiego, co siłą rzeczy musiało znaleźć odbicie w jego korespondencji. Komisji Historycznej ten materiał wydał się jednak jeszcze bardziej atrakcyjny i godny wydania niż poprzedni. Świadczy o tym uzasadnienie pozycji hozjańskiej, skierowane jesienią 1887 r. do władz Akademii przez Komisję Historyczną, która prosiła o uwzględnienie w budżecie Akademii na r. 1888 10 pozycji wydawniczych. Na czwartym miejscu wymienia: „Na przygotowanie materiałów do trzeciego tomu korespondencji Hozjusza z r. 1500”¹⁵, „Przygotowanie wydania 3 tomu korespondencji kardynała Hozjusza przez pp. ks. Hiplera, prof. Zakrzewskiego i dra Korzeniowskiego z r. 1500 w.a.”¹⁶. Aby lepiej zrozumieć nadzieje, jakie łączono z dalszą publikacją korespondencji Hozjusza, przytoczmy tu dłuższy cytat ze *Sprawozdania Komisji Historycznej o jej potrzebach na r. 1888 dla uwzględnienia przy układaniu na tenże rok budżetu Akademii*¹⁷:

„Ubocznie tylko innymi swojemi wydawnictwami może się Komisja przyczynić i do rozświetlenia także dziejów pierwszej połowy XVI wieku. Do takich zaś wydawnictw należy jedno z największych i najważniejszych, po części już dokonane przez Komisję, ogłoszenie korespondencji kardynała Hozjusza. Wiadomo bowiem, jak wielką odegrał rolę ten najwybitniejszy i najwpływowwszy książkę Kościoła polskiego w epoce reformacji, jak skutecznie swoją działalnością wpłynął na ukształtowanie się stosunków kościelnych w Polsce na przyszłość. Z olbrzymiej korespondencji, jaką na wszystkie strony prowadził, szczęśliwie przechowała się dotąd część bardzo znaczna, rozproszona po mnóstwie archiwów i bibliotek całego świata, ale dająca się zgromadzić, gdy korespondencja innych współczesnych mu osób przepadła niepowrotnie. A że, jak wiadomo ogólnie, najcenniejszym rodzajem źródeł są właśnie listy poufne osób znających dokładnie sprawy współczesne, biorących w tych sprawach czynny udział, przeto korespondencja tego męża, żyjącego w tak niezmiernie ważnej epoce, może więcej niż co bądź innego rzucić światła na wszystkie sprawy tego czasu. Dlatego Komisja pochwyciła już dawniej skwapliwie myśl wydania tej korespondencji, pomimo trudności tego przedsięwzięcia, a zwłaszcza bardzo znacznych kosztów z nim połączonych. Dotąd wydano tom 1 i tomu 2 część 1 (2 część tomu 2 prawie już gotowa i ukaże się przed końcem r. 1887), z których tom 1 sięga w czasy Zygmunta I i sam początek dopiero Zygmunta Augusta, tom 2 zaś wprowadza nas w sam środek tych wszystkich walk, które się toczyły w Polsce na sejmach o reformę kościelną, o sobór narodowy, o wyjednanie przynajmniej ustępstw od Rzymu co do niektórych urzędów i obrzędów kościelnych. Przyszły tom 3 będzie miał większą jeszcze doniosłość, bo będzie zawierał materiał nie tylko już do dziejów Polski, ale do historii powszechnej kościelnej tego czasu, listy mianowicie Hozjusza i do niego z epoki soboru trydenckiego, którego był jednym z prezesów. Jest zamiarem Komisji wciągnąć w swoje wydawnictwo całą korespondencję, która się prowadziła w czasie soboru pomiędzy kurją papieską a kardynałami legatami, w tych zaś liczbie Hozjuszem, przewodniczącym soborowi w jej imieniu, korespondencję do niedawna niedostępną, a przechowywaną w Archiwum Watykańskim. Znaczną ilość odpisów poczyniono, a że właśnie tego najważniejszego materiału brakło dotąd we wszystkich publikacjach odnoszących się do historii soboru, że się tą historią ogół historyków właśnie w naszych czasach interesuje bardzo, przeto ten przyszły tom korespondencji Hozjusza miałby wszelkie warunki po temu, żeby wzbudzić zajęcie daleko poza obrębem polskich historyków i zwrócić także wszystkich obcych uczonych uwagę na publikację naszej Komisji. Potrzeba tylko nie zwłóczyć zbytnio z jej wydaniem, jak się to dotychczas działo, gdy dla braku funduszków dłuższy czas musiał upłynąć między ogłoszeniem tomu 1 a 2, mogłoby się bowiem zdarzyć, że kto inny za granicą tę ciekawą i ważną część korespondencji Hozjusza zechciałby wydać, przez co dotychczasowe już kosztowne przygotowania zostałyby zmarnowane. Dlatego pozycja nr 4 należy do naglących, a praca mogłaby tym prędzej być dokonana, że gdy dotąd wydawnictwo prowadził prof. Zakrzewski przy współudziale ks. Hiplera,

¹⁵ R e d e r o w a: Materiały, jw. s. 95.

¹⁶ Tamże, s. 97.

¹⁷ Tamże, s. 100—101.

obecnie pozyskano nadto dla tej publikacji współpracownika młodego, pełnego gorliwości i uzdolnionego należyście, w osobie dra Korzeniowskiego, który podczas pobytu w Rzymie z prof. Smolką już się pilnie Hozjanami zajmował i należyście się w nich rozpatrzył".

Na owe czasy uzasadnienie to musiało brzmieć sugestywnie. Obecnie bardziej interesują nas te partie korespondencji, które rzucają światło na sprawy polskie, ale wtedy Akademii Umiejętności bardzo zależało, by jej wydawnictwa utorowały sobie drogę w świat i były choćby wątpliwą oznaką życia rozdrapanego przez zaborców kraju. Spora bowiem grupa uczonych krakowskich przewijała się przez archiwa zagraniczne, przeważnie rzymskie, i każda publikacja o znaczeniu ogólnokościelnym, a nie wyłącznie krajowym, mogła stanowić dla nich spory tytuł do chluby wśród naukowców zagranicznych.

Nadzieje na rychłą kontynuację dalszej edycji hozjanów podtrzymuje *Pamiętnik piętnastoletniej działalności Akademii Umiejętności w Krakowie 1873—1888*¹⁸:

„Cała publikacja [Hozjanów] obejmuje 5 lub 6 tomów znacznych rozmiarów. Wydawnictwo prowadzi razem z pierwszym wnioskodawcą (Hiplerem) profesor Zakrzewski, którego obowiązkiem jest bezpośrednie przygotowanie do druku zebranego materiału. Dotąd ogłoszono już dwa tomy... Najważniejszy będzie tom III, w którym między innymi będzie umieszczona korespondencja kardynałów-legatów, przesów soboru, z kuryją rzymską, i IVty, mieszczący korespondencję Hozjusza po powrocie z Trydentu z episkopatem polskim”.

Z dalszej korespondencji Hiplera z Zakrzewskim widzimy, że nadzieje rychłej publikacji dalszego ciągu korespondencji stawały się coraz bardziej chwiejne. Wprowadzenie Józefa Korzeniowskiego do grupy redakcyjnej nie przyniosło ożywienia pracy. Zakrzewski 4 sierpnia 1889 r. pisał do Hiplera:

„Dalszą edycję wypuściłem z rąk i obecnie dr Korzeniowski winien wystąpić jako właściwy wydawca, a nam obydwom pozostanie tylko nadzór. Ale przez to sprawa stała się więcej skomplikowana i powiedziałem, że nie mogę niczego pewnego Księdzu zakomunikować, chociaż nie przestaję nalegać i przyspieszać”¹⁹.

Korzeniowski również korespondował z Hiplerem w 1891 i 1894 r. na ten temat, ale poza obustronnymi zachętami, by dzieło prowadzić naprzód, niczego więcej nie działo z powodu kłopotów finansowych Akademii²⁰. Hipler tymczasem na łamach redagowanego przez siebie miesięcznika diecezjalnego *Pastoralblatt* drukował uzupełnienia do pierwszych dwóch tomów, wydanych wspólnie z Zakrzewskim, i drobne, ale bardzo cenne przyczynki na temat Hozjusza²¹. Jego przedwczesna śmierć w 1898 r. (miał wówczas 62 lata) pozbawiła Akademię niezawodnego współpracownika na Warmii w pracy nad hozjanami i sprawę jeszcze bardziej uczyniła beznadziejną. Brak Hiplera odczuli nie tylko zajmujący się Hozjuszem, ale też i inni historycy polscy i obcy, którzy często korzystali z erudycji i uczynności tego szlachetnego człowieka.

W Akademii Umiejętności zainteresowanie dalszą publikacją korespondencji Hozjusza jakby przygasło. Nie brakło jednak głosów uczonych polskich wzywających przy różnych okazjach do kontynuacji. I tak na trzecim zjeździe historyków polskich w Krakowie podczas dyskusji w dniu 5 czerwca 1900 r. prof. Bronisław Dembiński wnioskował, by „dokończyć wydanie Hozjusza, bo wyręcza nas już Wiedeń w tem, co

¹⁸ *Pamiętnik piętnastoletniej działalności Akademii Umiejętności w Krakowie 1873—1888*. Kraków 1889 s. 70—71.

¹⁹ J. O b l ą k: Kontakty uczonych polskich z archiwum fromborskim przed pierwszą wojną światową. *KMW* 1958 nr 4(62) s. 394.

²⁰ Tamże, s. 395.

powinniśmy byli sami już dawno zrobić. W Berlinie i Wiedniu opracowują relacje nuncjuszów, u nas zaś t. z. teki rzymskie spoczywają w rękopisach w Akademii, nie wydane". Tego samego zdania był wtedy również Józef Korzeniowski²². Podobny postulat pod adresem nauki polskiej w 1919 r. zgłosił Oskar Halecki²³, zaś na czwartym powszechnym zjeździe historyków polskich w 1925 r. w Poznaniu jeszcze raz ten temat podniósł Ludwik Finkel i ks. Alfons Mańkowski²⁴.

Po odzyskaniu niepodległości Polska Akademia Umiejętności uaktywniła badania zagraniczne. Przeprowadzającym kwerendę archiwalną za granicą, a zajmującym się XVI wiekiem polecała zwracać uwagę również na hożjana i nabytkami uzupełniano Teki Hożjańskie²⁵. Ks. Mieczysławowi Żywczyńskiemu, który z upoważnienia Akademii wiosną 1934 r. gromadził we Włoszech materiały do nuncjatury Commendonego, dano instrukcję, by przy tej okazji „robił konsygnację Hożjanów, znajdujących się w przeglądanych przez siebie tomach”²⁶.

Nowego ducha i nowy zapał do opublikowania korespondencji kardynała warmińskiego wniosły czynniki kościelne. Na konferencji Episkopatu w Częstochowie w dniach 24—27 września 1923 r. została rzucona myśl rozpoczęcia procesu beatyfikacyjnego Hożjusza, zaś na konferencji Episkopatu 9 września 1925 r. konkretnie już prowadzenie tego procesu zlecono biskupowi płockiemu Antoniemu Nowowiejskiemu²⁷. Przygotowanie procesu postaci tak bogatej i żyjącej w odległej przeszłości wymagało fachowych sił historyków, wobec czego bp Nowowiejski zlecił to zadanie ks. Józefowi Umińskiemu, ówczesnemu rektorowi diecezjalnego Seminarium Duchownego w Płocku, znanemu historykowi. Ks. Umiński zabrał się do pracy bardzo energicznie. Napisał w przeciągu kilku lat kilkanaście mniejszych i większych rozpraw o Hożjuszu, zbierał materiały do jego biografii i opinie o świętości życia²⁸. Stał się również gorącym rzecznikiem kontynuowania edycji korespondencji Hożjusza. Dał temu wyraz

²¹ Hipler był założycielem organu diecezjalnego *Pastorblatt für die Diözese Ermland* w 1869 r. i przez 30 lat, aż do samej śmierci, był jego redaktorem. Co miesiąc ukazywały się 8—12 stron formatu A4. Wszystkie wolne miejsca pisma, nie zajęte przez aktualne sprawy diecezji i Kościoła powszechnego, Hipler przeznaczał na publikację cennych artykułów i źródeł do dziejów Warmii. Z tego względu PDE dla redakcji Hiplera posiada pierwszorzędne znaczenie dla historyka Warmii.

²² Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie, 4—6 czerwca 1900. Cz. II Protokoły obrad. Kraków 1901 s. 41—42. Korzeniowski swój postulat wyraził w referacie: Przegląd dziejów Polski w. XVI, 1506—1586. Pamiętnik, jw., cz. I Referaty, s. 5.

²³ Nauka Polska. T. II. Warszawa 1919 s. 200—201.

²⁴ Pamiętnik IV Zjazdu Historyków Polskich. Cz. I Réferaty, s. 4, 9—10. Cz. II Protokoły, s. 44. Poznań 1925.

²⁵ Por. Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności. Rok 1928/1929. Kraków 1930 s. 20: „Zbiory Komisji hist. uzupełniono w dziale Hożjanów odpisami z Archiwum Fromborskiego przez ks. dra Glemmę z Pelplina”. Materiały te są obecnie przechowywane w Zakładzie Dokumentacji IH PAN w Krakowie. *Hosiaria* obejmują 24 teki.

²⁶ Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności. Rok 1933/1934. Kraków 1935 s. 31—32.

²⁷ J. Umiński: W związku z projektem starań o beatyfikację kardynała Hożjusza. AK 1919—1925 T. 16 s. 80—81.

²⁸ Zyciorys naukowy i wykaz prac ks. Umińskiego napisał A. Schletz: Ks. Józef Umiński (1884—1954). NP 1958 T. 8 s. 281—327. W sumie ks. Umiński w przeciągu kilku lat napisał 13 mniejszych lub większych rozpraw o Hożjuszu, wśród których pierwszeństwo należy przyznać dziełu: *Opinie o cnotach, świętobliwości i zasługach Stanisława Hożjusza*. Lwów 1932.

w referacie wygłoszonym 11 kwietnia 1928 r. na zjeździe naukowym Towarzystwa Teologicznego we Lwowie²⁹. Jeszcze dobitniej wypowiedział się w referacie na piątym powszechnym zjeździe historyków polskich 28 XI—4 XII 1930 r. w Warszawie. Czytamy tam m.in. takie słowa³⁰:

„Zapoczątkowane tak świetnie przed pół wiekiem przez Hiplera i Zakrzewskiego wydawnictwo *Stanisłai Hosii Epistolae* zostało przerwane już w r. 1886. Objęło korespondencję Hozjusza do chwili pierwszego wyjazdu jego z Warmii do Rzymu, a właściwie tylko do 11 maja 1558 roku. Ilościowo stanowi to zaledwie piątą część znanych dotychczas listów wielkiego męża (por. *Hosii Epistolae*, t. I, s. X³¹). Oczekuje jeszcze na wydanie liczna bardzo korespondencja z ostatnich 21 lat życia Hozjuszowego, okresu najważniejszego w jego działalności, czasu, w którym odgrywa on wydatną bardzo rolę i poza granicami Polski. Dopóki korespondencji tej nie wydamy, wzmóŜona obecnie praca nad historią drugiej połowy XVI wieku w Polsce nie będzie miała dostatecznie solidnej podstawy i nieodłącznie naraŜona będzie na przygodne raczej trafianie tylko, zamiast opartego na pełnym materiale źródłowym wnioskowania... I dlatego właśnie, jeśli się cokolwiek wydaje, to przede wszystkim na czem rychlejsze wydanie zasługuje reszta korespondencji Stanisława Hozjusza”.

W całości powyŜszy referat miał przekonać, Ŝe w korespondencji Hozjusza historyk XVI wieku znajdzie obfity materiał do wszystkich prawie tematów.

W roku 1932 ks. Umiński przeniósł się do Lwowa, gdzie na uniwersytecie im. Jana Kazimierza objął katedrę historii Kościoła i zapewne nowe liczne zajęcia sprawiły, Ŝe wnet wycofał się z prac hozjańskich. W roku 1937 diecezja chełmińska przejęła od płockiej zadanie kontynuowania starań o proces beatyfikacyjny Hozjusza, a moŜna powiedzieć, Ŝe i starania o dalszą edycję hozjanów. Biskup chełmiński Stanisław Okoniewski prace przygotowawcze zlecił młodemu profesorowi dogmatyki seminarium duchownego, ks. Józefowi Smoczyńskiemu, który Hozjuszem zajmował się już wcześniej³¹, a teraz poświęcił się mu bez reszty. Owocem jego pracy w tym kierunku jest kilka cennych przyczynków na tematy hozjańskie, reedycja *Vita Hosii* Reszki i *Theatrum virtutum* Tomasza Tretera³². Wiele energii poświęcił ks. Smoczyński popularyzowaniu postaci Hozjusza i zbieraniu materiałów historycznych w ramach procesu beatyfikacyjnego. Trudno powiedzieć, czy nosił się z zamiarami publikacji korespondencji kardynała. To zadanie Polska Akademia Umiejętności powierzyła jego starszemu koledze z diecezji, renomowanemu historykowi, ks. Tadeuszowi Glemmie, wspólnie ze Stanisławem Bodniakiem³³. W 1937 r. ks. Glemma pisał do ks. Smoczyńskiego, Ŝe już od trzech lat pracuje nad przygotowaniem dalszej korespondencji Hozjusza, ale musiał te prace

²⁹ J. Umiński: Zagadnienia hozjańskie. PT 1930 R. 11 z. 2 s. 135—152.

³⁰ J. Umiński: Korespondencja Hozjusza z lat 1558—1579. W: Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930. Cz. I Referaty. Lwów 1930, s. 310—328. Do problematyki poruszonej przez ks. Umińskiego nawiązał A. Kossowski: Na marginesie referatu Ks. Prof. D-ra J. Umińskiego „Korespondencja Hozjusza z lat 1558—1579”. AK 1931 T. 27 s. 182—185.

³¹ J. Smoczyński: Eklezjologia Stanisława Hozjusza. Pelplin 1937. Jest to praca doktorska pisana na wydziale teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. Wincentego Kwiatkowskiego i przyjęta w 1931 r. Por. A. Liedtke: Straty teologicznej nauki polskiej podczas wojny. AK 1947 T. 47 s. 321—322.

³² Stanislaus Rescius: *Stanisłai Hosii vita*. Pelplini 1938. Thomas Treterus: *Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii*. Pelplini 1938.

³³ S. Bodniak: Zyciorys własny. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 1955 z. 5 s. 7—34. Omawiając swój „Program badań na przyszłość” Bodniak (tamże, s. 32) wypełnia rubrykę o trzech kolumnach: w kolumnie „Tytuł” wpisał „Korespondencja Hozjusza (ciąg dalszy wyd. Hiplera i Zakrzewskiego)”, w kolumnie „Stan przygotowania” wpisał „Część w ewidencji i regestach”, w kolumnie „Objaśnienia” zaznacza „Wspólnie z ks. prof. Glemmą według uchwały Akademii Umiejętności”.

przerwać z powodu zajęcia się nuncjaturami XVI wieku³⁴. Dzięki pośrednictwu ks. Glemmy udało się ks. Smoczyńskiemu wypożyczyć z Krakowa Teki Hozjańskie i przepisać na maszynie znajdujące się w nich ręczne odpisy listów do i od Hozjusza oraz część kartotek (m.in. wykaz hozjanów drukowanych). Dzięki dobrej organizacji pracy w przeciągu krótkiego czasu odpisano ok. 1500 listów. W ten sposób za wiedzą i zgodą Akademii powstała kopia zbiorów krakowskich, stanowiąca dobrą pozycję wyjściową do prac przygotowawczych do druku. Część materiałów ks. Smoczyński musiał zdobyć z innych źródeł, bo w sumie tych odpisanych listów jest 1672, za lata 1538—1579, najwięcej jednak za lata 1558—1570, gdyż ten materiał był przedmiotem bezpośredniego zainteresowania edytorów nie zrealizowanego temu trzeciego, czwartego itd. Wojna przerwała pięknie zapowiadające się prace, a sam ks. Smoczyński został zabity przez hitlerowców w domu u rodziców w Gniewie nad Wisłą.

Po wojnie zebrane w tzw. tekach hozjańskich (Zakład Dokumentacji IH PAN w Krakowie) materiały hozjańskie były niejednokrotnie wykorzystywane przez historyków, ale o ich publikowaniu nie mówiło się, gdyż było wiadomo, że stanowią one stosunkowo niewielką część korespondencji kardynała i to wymagającą jeszcze konfrontacji z rękopisami. Nowego rumieńca cała sprawa publikacji korespondencji Hozjusza nabrała w r. 1968, kiedy to diecezja warmińska przejęła od chełmińskiej zobowiązanie dalszego prowadzenia starań o beatyfikację Hozjusza³⁵. Kwestia, kto powinien prowadzić te starania, od początku nie była jasna i rzeczywiście podejmowały ją kolejno aż cztery diecezje: krakowska, płocka, chełmińska i wreszcie warmińska. Ta ostatnia miała do tego najpoważniejszy tytuł (Hozjusz przez 28 lat był biskupem warmińskim, chełmińskim zaś niespełna dwa lata, w Krakowie się urodził i stąd zainteresowania tej diecezji jego beatyfikacją, zaś udział diecezji płockiej jest raczej przypadkowy i był zapewne wynikiem poważnych kompetencji fachowych ówczesnego bpa płockiego Antoniego Nowowiejskiego i ks. J. Umińskiego), jednakże przed wojną, kiedy wyłonił się projekt wszczęcia procesu beatyfikacyjnego, nie należała do Polski i pozostała na uboczu tych prac. Obecny ordynariusz diecezji warmińskiej, ks. bp Józef Drzazga, przyjął zobowiązanie prowadzenia procesu³⁶, będąc w Rzymie zamianował 14 XI 1968 postulatora w osobie o. Michała Machajka karmelity bosego przebywającego w Rzymie³⁷, zaś po powrocie do diecezji powołał 4 I 1969 diecezjalną Komisję Historyczną w procesie beatyfikacyjnym Hozjusza³⁸. Członkami Komisji mianowani zostali trzej historycy: bp dr Jan Obląk, ks. dr Henryk Wojtyska CP i ks. dr Alojzy Szorc. Komisja ta najpierw zapoznała się z materiałami odziedziczonymi od diecezji chełmińskiej, następnie w przeciągu kilku lat przeprowadziła

Ponadto Bodniak (tamże, s. 33) sygnalizuje dwie prace na temat Hozjusza w trakcie przygotowania „*Polacy na Warmii w szkole Hozjusza — materiał zebrany*” i „*Hozjusz wobec uniijnych dążeń Korony — źródła zebrane*”.

³⁴ A. Liedtke: *Dokoła zagadnień hozjańskich*. NP 1948 T. 4 s. 296—297.

³⁵ Dekret Ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego o przekazaniu akt sprawy beatyfikacji kardynała Stanisława Hozjusza z diecezji chełmińskiej do warmińskiej (Warszawa, 6 IV 1968) jest opublikowany w WWD 1968 R. 23 nr 6 s. 196. Tamże opublikowano protokół z 29 V tr. o przekazaniu w Pelplinie przez ks. infułata dra A. Liedtkego materiałów hozjańskich na ręce ks. bpa Jana Obląka z diecezji warmińskiej.

³⁶ Por. przemówienie ks. bpa Józefa Drzazgi, wygłoszone 9 XI 1968 w radiu watykańskim. WWD 1969 R. 24 nr 2 s. 49—51.

³⁷ Dekret opublikowany w WWD 1969 jw. s. 51—52.

³⁸ Dekret opublikowany w WWD 1969 jw. s. 52—53.

szerokie poszukiwania pism Hozjusza tak w kraju jak i za granicą³⁰. Ocena materiałów odziedziczonych, jak i dokładne sprawozdanie z wyników kwerendy odkładamy do wspomnianego już wstępu ogólnego do całej edycji. Tutaj tylko należy podkreślić, że wyniki kwerendy przerosły początkowe nadzieje i znacznie rozszerzyły bazę źródłową. Po dyskusji w gronie Komisji i konsultacji z władzami diecezjalnymi podjęto ważką decyzję, by zebrane materiały opracowywać i systematycznie publikować, dając przez to kontynuację edycji Hiplera i Zakrzewskiego. Zdaniem Komisji w tym przypadku służba wspomnianemu procesowi beatyfikacyjnemu kardynała będzie służbą nauce, gdyż korespondencja Hozjusza, dotychczas znana tylko wycinkowo, dzięki bogactwu zawartej w niej treści, cieszyła się dużym popytem wśród historyków. Przez publikację tej korespondencji Komisja zamierza osiągnąć swój właściwy cel: przybliżenie szerszym kręgom i ukazanie we właściwym świetle postaci tak wybitnej, jaką był Hozjusz, wokół którego narosło tyle sprzecznych opinii. Praktycznie będzie to możliwe po udostępnieniu w formie publikacji jego liczącej tysiące listów korespondencji. Słusznie już zauważono, że Hozjusz, nieco szorstki i ostry, przy bliższym, źródłowym poznaniu jego postaci, zyskuje, staje się bardziej ludzki i bliski, ujawnia niepospolite cechy charakteru, jak prostotę w obcowaniu, ogromną pracowitość, gościnność, troskę o kształcenie młodzieży, przywiązanie do ojczyzny, głęboką pobożność, miłość Kościoła i szacunek dla Stolicy Apostolskiej. Sądzymy również, że tak kontrowersyjny problem, jak stosunek jego do innowierców i tolerancji w ogóle, znajdzie pełniejsze i właściwe naświetlenie. To wszystko jednak należy zostawić czytelnikom publikowanej korespondencji, zaś w procesie beatyfikacyjnym osądowi urzędu nauczycielskiego Kościoła.

Przystępujemy zatem do publikowania bogatej korespondencji Kardynała Warmińskiego. Będzie to dziełem kilku osób. Bezpośrednią kontynuację Hiplera i Zakrzewskiego, czyli korespondencję od 11 maja 1558, podjął dobry znawca tego okresu, ks. dr H. Wojtyska. Przygotowuje on korespondencję Hozjusza do druku za okres od 11 maja 1558 r. do końca roku 1563, czyli za okres pierwszego pobytu w Rzymie, nuncjatury wiedeńskiej i udziału w Soborze Trydenckim. Według szacunkowych obliczeń materiał ten zajmie dwa tomy. Będą to tomy trzeci i czwarty, przyjmując jako pierwsze dwa już opublikowane przez Hiplera i Zakrzewskiego. Materiał lat późniejszych jest tak obfity, że prawie każdy rok zajmie jeden tom, jak to możemy przekonać się na przykładzie roku 1564. Szczegółowe rozplanowanie dalszych tomów pozostawiamy do wstępu ogólnego. Obecnie oddajemy do rąk czytelnika tom piąty, obejmujący korespondencję Hozjusza za jeden tylko rok — 1564. Ks. Wojtyska, przygotowujący do druku tom trzeci i czwarty, w międzyczasie zajęty pracą habilitacyjną, nie był w stanie poświęcić więcej czasu na żmudną pracę nad tekstem korespondencji hozjańskiej, wobec tego oddajemy do druku materiał, który wcześniej mógł być gotów i stąd ten przeskok w kolejności tomów. Zapewne ta okoliczność odbiorcom może nastręczyć pewne kłopoty, jednakże przy wydawnictwie seryjnym i pracy zbiorowej tego rodzaju praktyka jest stosowana i może chyba liczyć na wyrozumiałość.

Po tych uwagach natury ogólnej, mających jednak na celu już teraz

³⁰ Por. WWD 1969 R. 24 nr 3 s. 113, 117; 1970 R. 25 nr 3 s. 111—112; 1971 R. 26 nr 5 s. 204—205; 1972 R. 27 nr 2 s. 84—85; 1973 R. 28 nr 4 s. 216, 220—221; 1974 R. 29 nr 6 s. 277—278; 1975 R. 30 nr 2 s. 82—83.

zapoznanie czytelnika z koncepcją wznowionej serii korespondencji Kardynała Warmińskiego, przejdźmy teraz do pewnych spraw dotyczących tomu, który oddajemy do rąk czytelnika.

II. KORESPONDENCJA HOZJUSZA ZA ROK 1564

1. Rok 1564 w życiu kard. Hozjusza

Hozjusz wyjechał z diecezji do Rzymu, na podwójne wezwanie papieża Pawła IV⁴⁰, w dniu 14 VII 1558 r.⁴¹. Przybył do Rzymu 1 IX⁴². Na czas swej nieobecności w diecezji rządy powierzył kustoszowi kapituły Eustachemu Knobelsdorfowi⁴³. W chwili jego wyjazdu sytuacja Kościoła na Warmii i w całym kraju była trudna, był to bowiem okres największych osiągnięć protestantyzmu. W latach 1557—1558 trzy wielkie miasta pruskie, tzn. Gdańsk, Toruń i Elbląg, otrzymały patenty królewskie gwarantujące im swobodę religijną⁴⁴, co oznaczało zalegalizowanie od dawna istniejącego stanu faktycznego, bardzo niekorzystnego dla katolików. Przykład wielkich miast udzielił się mniejszym miastom pruskim. Na Warmii dla Kościoła katolickiego sytuacja najgroźniej (poza Elblągiem, który należał do diecezji warmińskiej, ale nie podlegał władzy świeckiej biskupa warmińskiego czy kapituły) przedstawiała się w Braniewie, gdzie nowinkom religijnym patronował sam burgrabia, Jan Preuck, zięć wojewody malborskiego Achacego Czemy, znanego protektora luteranizmu w Prusach Królewskich⁴⁵. Pod nieobecność Hozjusza protestanci w Elblągu i Braniewie umocnili swoje pozycje, co niektórym kanonikom dało asumpt do oskarżania Knobelsdorfa przed Hozjuszem o nieudolność w zarządzie diecezją⁴⁶. Hozjusz tymczasem pochłonięty był sprawami Kościoła powszechnego, aczkolwiek nie spuszczał oka z diecezji i listownie utrzymywał z nią kontakt.

W tej niekorzystnej sytuacji pobyt Hozjusza poza diecezją przeciągnął się nazbyt długo. Powrócił bowiem do Fromborka dopiero 5 II 1564⁴⁷, czyli od chwili wyjazdu upłynęło dokładnie 5 lat, 6 miesięcy i 23 dni. Przez ten czas Hozjusz sprawował tak ważne poruczenia papieskie, jak nuncjatura w Wiedniu i legatura papieska na Sobór Trydencki⁴⁸. Wyjechał z diecezji jako mało jeszcze w szerokim świecie znany biskup warmiński, powracał zaś zaszczycony najwyższymi godnościami kościelnymi. Mimo tych tytułów, z korespondencji Hozjusza na początku 1564 r. możemy zaobserwować, że wracał do kraju i diecezji z pewnym niepo-

⁴⁰ Breve z 22 X i 18 XII 1557. Eichhorn: Hosius, I s. 298.

⁴¹ Tamże, s. 300.

⁴² J. Umiński: Kardynał Stanisław Hozjusz biskup warmiński 1504—1579. Wyd. II. Opole 1948 s. 48.

⁴³ M. E. Wermter: Eustachius von Knobelsdorff, Statthalter von Ermland 1558—64. ZGAE 1955 Bd 29 s. 93—111.

⁴⁴ T. Glemma: Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich. Toruń 1934 s. 57 nn.

⁴⁵ Por. F. Buchholz: Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Braunsberg 1934 s. 102; A. Bormann: Ermland und die Reformation (1523—1772). Königsberg 1912 s. 63.

⁴⁶ M. E. Wermter, jw. s. 99 nn.

⁴⁷ Zob. Dodatek I nr 17, zapis z 5 II 1564.

⁴⁸ Depesze i listy Hozjusza z okresu nuncjatury wiedeńskiej opubl. S. Steinhertz: Nuntiatuberichte aus Deutschland 1560—1572. Bd 1: Die Nuntien Hosius und Delfino 1560—1561. Wien 1897. Udział Hozjusza w Soborze Trydenckim przedstawił D. H. Wojtyśka: Cardinal Hosius legate to the Council of Trent. Rome 1967.

kojem, liczył się nawet z możliwościami powrotu na stałe do Rzymu, gdyby jego praca w diecezji okazała się nieowocna⁴⁹. Hozjusz chciał wszystkich, zwłaszcza w swojej diecezji, szybko nawrócić na katolicyzm, a kiedy mu się to nie udawało, popadał w smutek, wycofywał się i gotów był rządy diecezjalne przekazać komu innemu. Był też inny powód jego obaw, może bardziej ukryty, niemniej widoczny. Chodziło mianowicie o sprawę precedencji. Hozjusz, biskup diecezji ustępującej miejsca kilku innym diecezjom polskim, powracał z soboru jako jedyny wówczas polski kardynał. Kiedy papież Pius IV na konsystorzu 26 II 1561 mianował go kardynałem, bez uprzedniego porozumienia się z królem polskim, przeciwko Hozjuszowi w kraju powstała burza oskarżeń, aż do zarzutu zdrady włącznie, jakoby wysługiwał się obcej monarchii. Sam papież i niektórzy kardynałowie osobiście i przez dwór wiedeński musieli bronić Hozjusza w Polsce, dziwiąc się nieraz przy tym małoduszny, którzy zamiast cieszyć się z wyniesienia rodaka, podnoszą niezrozumiałe obiekcje⁵⁰. Hozjusz dobrze wiedział o tym niezadowoleniu czy zazdrości w pewnych kręgach kościelnych. W przypadku publicznego wystąpienia biskupów w senacie w grę wchodziła kwestia precedencji. Według porządku senatorów ustanowionego na sejmie lubelskim w 1569 r. biskupowi warmińskiemu i łuckiemu w gronie episkopatu przysługiwało *alternatim* 8—9 miejsce po arcybiskupach gnieźnieńskim i lwowskim, biskupach: krakowskim, kujawskim, wileńskim i poznańskim (*alternatim*), płockim. Zwyczajowo porządek ten był zachowywany już przedtem. Tymczasem Hozjusz wracał do kraju w randze kardynała i uważał, że szacunek dla Stolicy Apostolskiej nie pozwala mu scedować miejsca należnego nosicielowi godności kardynalskiej. Możliwościami awansu na wyższe krzesło w senacie lub objęcia przewodnictwa na synodzie prowincjonalnym byli zaniepokojeni biskupi zasiadający wyżej od biskupa warmińskiego, szczególnie zaś prymas Uchański i ambitny biskup krakowski Filip Padniewski. Aby uniknąć przykrych dyskusji, Hozjusz z Trydentu nie przyjechał na sejm do Warszawy, tylko prosto zmierzał do diecezji. Po zakończeniu soboru otrzymał od papieża pozwolenie na powrót wprost do kraju. Niektórzy dziwili się, a inni nawet mieli mu za złe, że nie pojechał razem z pozostałymi kardynałami legatami, by przedstawić się papieżowi. Ten problem często powraca w listach korespondentów rzymskich Hozjusza. Kardynał Warmiński zwykle odpowiadał, iż po długiej nieobecności w diecezji pragnął czym prędzej rozpocząć rezydencję, co tak usilnie nakazywał Sobór Trydencki i Hozjusz popierał w myśl swej zasady: zamiast dyskutować o rezydencji, trzeba faktycznie rezydować. Współcześni jednakże domyślali się, co było głównym powodem ominięcia sejmu warszawskiego. Pisał o tym Wojciech Kijewski, kanonik krakowski i warmiński, do Kromera 26 lutego 1564: *De causa, ob quam Dominus Cardinalis noster declinavit Comitata, ipse quoque facile divinare possum*⁵¹. Hozjusz zresztą przed nuncjuszem tej przyczyny nie tail. Dodawał też inne, równie poważne powody, jak brak pieniędzy, brak odpowiedniej świąty, zmęczenie podróżą, niepokój o die-

⁴⁹ Por. nr 45 (tak cytujemy publikowane tu listy).

⁵⁰ A. Theiner: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*. T. II. Romae 1861 s. 638—640; D. H. Wojtyńska: *Quarrel concerning the cardinalate of Hosius*. SPM T. VIII—IX s. 207—247. Zob. też list kard. Jakuba Puteo do króla Zygmunta Augusta, Rzym 18 V 1561 (kopia współcz.: ADWO, D 10 k. 37—38) oraz inne opubl. w HO II s. 229—232.

⁵¹ ADWO, D 10 k. 143, autograf.

cejzę itp. Wszystkie one są zrozumiałe i uzasadnione, ale istotnym powodem była obawa sporu o precedencję.

Podróż Hozjusza z Trydentu do diecezji znamy dość dokładnie z jego *itinerarium*⁵² i listów. Wyjechał z Trydentu 15 grudnia 1563 r. Droga prowadziła przez Bolzano, Sterzing, Hall, Braunau, Passawę, Krems, Ołomuniec, Wrocław, Poznań, Gniezno, Toruń, Chełmżę, Kwidzyn, Iławę. Z Hall do Passawy płynął rzeką Inn aż do Dunaju, dalej do Krems z powodu lodów musiał jechać łądem wzdłuż Dunaju. W Krems spotkał się z Marcinem Kromerem, posłem króla polskiego przy cesarzu, który poratował Hozjusza w kłopotach finansowych i nakłonił, by zboczył nieco z drogi i złożył wizytę cesarzowi. W Ołomuńcu podjęła Hozjusza gościnnie miejscowa kapituła, we Wrocławiu zaś opat Jan Cyrus i biskup Kacper z Łagowa, w Poznaniu zatrzymał się 4 dni. Do Fromborka dotarł 5 II 1564, skąd, po ingresie do katedry i krótkim odpoczynku, 7 lutego dojechał do Braniewa, zaś 12 lutego widzimy go w swej rezydencji w Lidzbarku. Męcząca była to podróż dla 60-letniego człowieka o słabym zdrowiu, zimową porą. Jednakże Hozjusz z wielkim hartem ducha i zadziwiającym zdrowiem pokonywał trudy podróży. Mając na uwadze podeszły swój wiek, zwykle niezbyt dobrą kondycję fizyczną i trudną porę roku, Kardynał Warmiński uważał to za szczególną łaskę bożą. Podczas podróży otrzymywał i pisał listy. Spory ich pęk przesłał do różnych osobistości do Warszawy na sejm przez jadącego do kraju Stanisława Hłowskiego, studenta z Padwy, znanego później w Polsce humanistę. Nie wszystkie te listy zachowały się, ale znamy listy do wybitniejszych senatorów: prymasa Uchańskiego, wojewody chełmińskiego Jana Działyńskiego, podkanclerzego Piotra Myszkowskiego, do nuncjusza Jana Franciszka Commendone. Ich wszystkich Hozjusz prosił, aby usprawiedliwili przed królem i wyjaśniali zainteresowanym, dlaczego kardynał z soboru nie zjechał na sejm do Warszawy, tylko wprost jechał do diecezji. Wyrażał też gotowość przedstawienia się królowi w wyznaczonym przez niego miejscu i czasie oraz podjęcia wszelkich poruczeń. Podobną prośbę skierował Hozjusz jeszcze raz z Poznania 27 I 1564 r., kiedy to wysłał do Warszawy z listami do nuncjusza i innych osobistości towarzysza podróży, członka swej świty, jak się wydaje, szlachcica Piotra Zawadzkiego. Później kardynał niecierpliwie oczekiwał jego powrotu, który ostatecznie nastąpił 15 II 1564 r. Na wyraźne życzenie nuncjusza wysłał Hozjusz 25 II do Warszawy swego zaufanego sekretarza, Walentego Kuczborskiego. Powrócił on do kardynała, przywożąc ze sobą liczne listy, 27 III, kiedy ten przebywał w Braniewie.

Sytuacja religijna w tym mieście już dawno budziła poważne niepokoje. Z miast warmińskich Braniewo było najbardziej podatne na wpływy reformacji. W r. 1525 na tle religijnym wybuchły tutaj poważne zamieszki społeczne. Ostatnio sympatycy wyznania augsburskiego dali znać o sobie przez domaganie się Komunii św. pod obiema postaciami. Hozjusz rozumiał, że pozwolenie na „kielich” leży w gestii hierarchii kościelnej, ale obawiał się, że jest to tylko pretekst i wnet nastąpią dalsze żądania, coraz bardziej radykalne. Aby wygasić to niebezpieczne zarzewie, kardynał w Wielkim Poście 1564 r. przez około trzy tygodnie osobiście prowadził swego rodzaju rekolekcje w Braniewie⁵³, by kazania, prywatną perswazją, czy nawet środkami bardziej stanowczymi

⁵² Zob. nr 1.

⁵³ Hozjusz swoje wystąpienie przeciwko zwolennikom kielicha w Braniewie opisał w *Acta cum Braunsbergensibus*. HO II s. 92—100. Por. nr 131.

opanować sytuację. Święta Wielkanocne spędził we Fromborku razem z kapitułą, potem jeszcze przez pewien czas zatrzymał się w Braniewie i około 10 IV wyjechał do Lidzbarka. W międzyczasie listownie skomunikował się z podkanclerzym Myszkowskim i prymasem Uchańskim co do czasu i miejsca spotkania z królem. Wyznaczono mu termin 1—3 maja, a miejsce spotkania w Łomży, którą król miał przejeżdżać z sejmu warszawskiego na sejm litewski do Bielska Podlaskiego. Hozjusz wcześniej wyruszył z Lidzbarka i zmierzał w kierunku Łomży. Po drodze, 26—27 IV, zatrzymał się w siedzibie jednego ze swoich komornictw, w Reszlu. Potem ruszył w drogę i około 30 IV dotarł do Kolna, gdzie wnet doszły wieści o przybyciu dworu królewskiego, zaś nieco wcześniej nuncjusza. Spotkanie z królem miało miejsce pierwszego lub drugiego maja. Trzeciego maja, wczesnym rankiem, kardynał odjechał z Łomży spiesząc do Malborka⁵⁴, gdzie zaraz po św. Stanisławie zbierał się sejmik pruski. Commendone tymczasem udał się do Płocka, Włocławka i Gdańska. Kresem jego podróży po północnej części Polski miała być Warmia, gdzie zamierzał zatrzymać się dłużej. Hozjusz, jeszcze będąc w drodze z Trydentu do kraju, niejednokrotnie zapraszał nuncjusza do siebie, zaś na spotkaniu w Łomży zapewne ustnie omówiono konkretny termin przyjazdu. Po skończonym sejmiku kardynał udał się do Fromborka i tam w kurii biskupiej oczekiwał nuncjusza. Aby ten jechał najlepszą drogą, Hozjusz wysłał do Gdańska kanonika Jakuba Tymmermanna, gdańszczanina rodem, który miał nuncjusza przyprowadzić na Warmię. Przebieg pobytu Commendonego na Warmii znamy głównie z depesz nuncjusza pisanych do kard. Borromeo⁵⁵, a zwłaszcza z dziennika prowadzonego przez sekretarza nuncjusza, Antoniego Marię Grazianiego. Niestety, dziennik ten zawiera tylko opis pierwszego miesiąca pobytu na Warmii⁵⁶. Dla nas program pobytu nuncjusza jest ważny, bowiem on dyktował porządek zajęć biskupa jako gospodarza, który podejmował dostojnego gościa. Commendone przyjechał z Gdańska do Malborka, skąd 20 V ruszył do Elbląga, gdzie w porze obiadowej był gościnnie podejmowany przez radę miejską. Nuncjusz przy tej okazji poruszył pewne kwestie religijne. Po obiedzie udał się wprost do Fromborka. Przed miastem powitali go przedstawiciele kapituły i szlachty, wysłani przez Hozjusza, który sam na gościa oczekiwał w swej kurii fromborskiej i przyjął go z całą serdecznością. Zielone Święta spędzili wspólnie we Fromborku, zaś dnia następnego, 22 V, razem udali się do Braniewa, gdzie zatrzymali się nieco dłużej. Tutaj nuncjusz dokonał oględzin klasztoru pofranciszkańskiego, przeznaczonego przez Hozjusza na przyszłe kolegium jezuickie. Graziani odnotował, że zamek biskupi w Braniewie jest mocno zaniedbany i poważnie zniszczony; 26 V dotarli do Ornety, zaś dnia następnego do Lidzbarka. Tutaj nuncjusz pozostał do 6 VI. Tegoż dnia udał się (sam, bez towarzysztwa Hozjusza, ale zapewne eskortowany przez któregoś z kanoników) do Jezioran i 7 VI był w Olsztynie, gdzie dnia następnego, w oktawę Bożego Ciała, prowadził procesję i udzielił sakramentu bierzmowania, również bierzmował dnia następnego. Tegoż

⁵⁴ Zob. nr 171, 203.

⁵⁵ Malinowski: Pamiętniki, I s. 145—172.

⁵⁶ Itinerarium Commendonego opublikował H. Lagomarsini w *Pogiani epistolae*, III s. 422 nn., ale tylko połowę, bowiem druga część gdzieś się Pogianiemu zapodziała w rękopisie i wydawca nią nie dysponował. Tę część opublikowaną przedrukował Hipler w PDE 1879 Jg 11 s. 90—91. Zob. też Eichhorn: Hosius, II s. 174—175.

dnia, tj. 9 VI, wyruszył w kierunku Lubawy, po drodze nocował w Gietrzwałdzie, a 10 VI był już w Lubawie u biskupa chełmińskiego Stanisława Żeliszawskiego; 12 VI pożegnał go i przez Olsztynek powrócił do Olsztyna; 14 VI był w Dobrym Mieście, gdzie go oczekiwał Hozjusz; 15 VI udał się do Reszla, stamtąd 16 VI do Bisztyńska, i na wieczór tegoż dnia powrócił do Lidzbarka. Na tym urywa się opis Grazianiego i o przebiegu pobytu w drugim miesiącu nie mamy precyzyjnych wiadomości. Wiemy tylko, że Hozjusz mając na uwadze gościnne przyjęcie nuncjusza przez radę miejską Gdańska i Elbląga, chciał jeszcze raz z nim tam jechać, by uzyskać jakieś ustępstwa na rzecz tamtejszych katolików, jednakże plany te pokrzyżowała zaraza. Zapewne w drugim miesiącu Commendone więcej odpoczywał, bo zdołał przyzwyczaić się do miłego pokoiku na zamku lidzbarskim i marzył o nim podczas podróży na Ruś w drugiej połowie tego roku. Z Lidzbarka nuncjusz wyjechał nie wcześniej niż 18 lipca⁵⁷, 24 VII był w Pułtusk u biskupa płockiego Andrzeja Noskowskiego⁵⁸, zaś 3 VIII dojechał na miejsce sejmu do Parczewa⁵⁹.

Po odjeździe nuncjusza Hozjusz do końca 1564 r. pozostawał w diecezji i ze swej rezydencji lidzbarskiej wyjeżdżał tylko na krótko do któregoś ze swoich komornictw. Np. 28 VII widzimy go w Barczewie. Od września zapewne ograniczył jeszcze bardziej wyjazdy, gdyż wszelki ruch ludności paraliżowała rozszerzająca się zaraza. Z tego powodu nie odbył się jesienny sejmik pruski i to było oficjalnym motywem odłożenia synodu prowincjonalnego, zapowiedzianego przez prymasa na 17 XII tr.

W roku 1564 miały miejsce aż trzy sejmy: w Warszawie (22 XI 1563—1 IV 1564), sejm litewski w Bielsku Podlaskim (od 22 V) i sejm wspólny litewsko-polski w Parczewie (24 VI—12 VIII). Hozjusz powinien być na sejmie warszawskim i parczewskim. O ile jego absencja na sejmie warszawskim jest zrozumiała, o tyle na sejmie parczewskim nie znajduje usprawiedliwienia. Może jedynie to częściowo go usprawiedliwia, że przed sejmem lubelskim z 1569 r. udział postów i senatorów ziem pruskim w sejmie koronnym nie był jeszcze stanowczo zdecydowany i ci nie otrzymywali „strawnego”, musieli utrzymywać się z własnych funduszy, tymczasem finanse Hozjusza, po długiej nieobecności w kraju i wydatkach związanych z soborem, nie stały najlepiej. Ponadto Hozjusz w dalszym ciągu obawiał się sporów o precedencję w senacie. Te okoliczności korzystnie wpłynęły na zwiększenie liczby korespondencji kardynała. Wystarczy przejrzeć spis listów za rok 1564 datowanych w Warszawie, Parczewie czy Bielsku, by uświadomić sobie, że ich by wcale nie było, gdyby Hozjusz ustnie porozmawiał ze swymi zwykłymi korespondentami.

Kardynał Warmiński w r. 1564 gościł w diecezji kilka znacznych osobistości. Na ich czoło wybija się nuncjusz, o którym już była mowa. W końcu kwietnia lub na początku maja Hozjusza odwiedził jego przy-

⁵⁷ Pogiano pomylił się, twierdząc, że nuncjusz na Warmii był 53 dni. (Zob. PDE 1879 s. 91). Wprowadził go w błąd list nuncjusza do kard. Borromeo datowany w Lidzbarku 11 VII, w którym pisze, że wyjeżdża za 2 dni na sejm do Parczewa. W rzeczywistości nuncjusz nie wyjechał 13 VII, bowiem jeszcze na dokumencie wystawionym w Lidzbarku 19 VII (zob. Dodatek I nr 7) widnieje jego własnoręczny podpis; 24 VII Commendone był w Pułtusk, biorąc pod uwagę odległość tego miasta od Lidzbarka i ówczesne środki komunikacji możemy słusznie przypuszczać, że wyjazd z rezydencji biskupów warmińskich nastąpił między 19 a 21 VII. Zatem na Warmii Commendone zabawił dwa miesiące.

⁵⁸ Zob. nr 247.

⁵⁹ Zob. nr 280.

jaciel Marcin Kromer, który odwołany z poselstwa wiedeńskiego ok. połowy kwietnia zdał królowi sprawozdanie i wnet otrzymał nową misję do Rostocku w celu doprowadzenia do zgody pomiędzy Danią a Szwecją. Król poważnie zastanawiał się, czy nie wysłać na te rokowania Hozjusza, ale prymas i nuncjusz mu to wyperswadowali twierdząc, że ranga poselstwa jest zbyt niska jak na kardynała. Ostatecznie pojechał Kromer i kasztelan gdański Jan Kostka. Wyniki mediacji skończyły się fiaskiem⁶⁰. Hozjusza ominęły tym razem trudy niezbyt milej legacji. Wdzięczny niejako Kromerowi za wyręczenie, dał mu w Lidzbarku na drogę do Rostocku naczynia srebrne, kilka koni i powóz z woźnicą. Prosił Kromera, by w drodze powrotnej znowu zawitał do Lidzbarka, ale ten po krótkim postoju w Lipnie u Jana Kostki woźnicę i rzeczy odesłał Hozjuszowi, sam zaś udał się do Krakowa, obawiając się zarazy grasującej w Prusach. To spowodowało krótkotrwałe napięcie między przyjacielami. Kilku innych znanych ludzi w 1564 r. odwiedziło kardynała w jakiejś konkretnej sprawie, i tak np. Marcin Eden, opat kartuski, szukał tutaj poparcia w staraniach o stanowisko administratora tej części biskupstwa pomezkańskiego, która podlegała biskupowi chełmińskiemu, Scibor Krzykowski, scholastyk wrocławski, w imieniu swej kapituły witał Hozjusza i miał poruszyć sprawę kumulacji beneficjów, podobnie Maciej Drzewicki, zatroskany o swoje liczne *sacerdotia*, przyjechał do Lidzbarka niby to powitać kardynała w imieniu kapituły krakowskiej, ale w rzeczywistości chodziło mu bardziej o listy polecające do Rzymu w sprawie dyspensy od ustawy Soboru Trydenckiego o beneficjach niezgodnych; biskup krakowski Filip Padniewski przysłał do Hozjusza z pewnymi sprawami swego zaufanego domownika, Stanisława Szedzińskiego, kanonika wieluńskiego, późniejszego (od 1568 r.) sufragana poznańskiego. Wizytę u Hozjusza zapowiadał sam prymas Uchański i wojewoda chełmiński Jan Działyński, jednakże ci dwaj obietnic nie zrealizowali. Wszystkie te wizyty miały miejsce w pierwszej połowie roku 1564, bowiem w drugiej połowie wszelkie kontakty międzyludzkie sparaliżowała zaraza. Przed ludźmi przychodzącymi ze złego lub podejrzanego powietrza bramy miejskie były zamknięte. Sam nuncjusz, który jechał z Lidzbarka do Parczewa, cieszył się, że otrzymał od Hozjusza *litterae passus*. W okresie zarazy listy dochodziły niepunktualnie, często błąkały się określnymi drogami i zapewne wiele z nich zaginęło. W tym czasie zjechali jednak do Hozjusza goście, a byli nimi oczekiwani pierwsi jezuiti. Zgłosili się do Lidzbarka w dwóch grupach, 1 i 2 XI. Z powodu zarazy musieli tu pozostać dłużej i dopiero na początku 1565 r. przewieziono ich na miejsce przeznaczenia, czyli do Braniewa. Hozjusz, odcięty od świata, przez dwa miesiące cieszył się ich towarzystwem, a niektórzy ojcowie dla rozrywki zajęli się już w Lidzbarku edukacją stale przebywającej na dworze kardynała młodzieży.

2. Korespondencja Hozjusza z 1564 r. pod względem formalnym (stan liczebny, cechy kancelarii, język)

W niniejszym tomie *Studiów Warmińskich* publikujemy 453 listy (łącznie z itinerarium i listami w *Dodatku II*) do i od Hozjusza za jeden tylko rok 1564, a także 17 dokumentów w *Dodatku I*. Z tego 63 listy były już drukowane. Listów od Hozjusza jest 88, reszta zaś to listy różnych osób do Hozjusza. W kancelarii kardynała sekretarze odnotowywali datę

⁶⁰ Eichhorn: Kromer, s. 84.

wplywu danego listu i odpowiedzi. Tylko nieliczne listy oryginalne tej adnotacji nie posiadają, co oczywiście jeszcze nie przesądza, iż Hozjusz na taki list nie odpowiedział. Trzeba przyznać, że Hozjusz był wierny w korespondencji i przeważnie na listy odpowiadał do dwóch tygodni. Powstaje wobec tego pytanie: skąd się bierze ta dysproporcja między liczbą listów wysłanych i otrzymanych za ten rok? Wynikało to niewątpliwie z faktu, że w kancelarii kardynała nadchodzące listy pieczołowicie przechowywano, natomiast listy wychodzące z kancelarii trafiały do różnych odbiorców, którzy nie zawsze przechowywali nadchodzące listy, czynili to zwykle tylko ludzie stojący wysoko w hierarchii społecznej. Np. zachowało się dużo listów siostrzeńca Hozjusza, Pawła Watta z Krakowa, natomiast nie znamy za rok 1564 ani jednego listu kardynała do niego, chociaż z odpowiedzi Watta widać, że Hozjusz często pisał do swojej rodziny. Listy wychodzące z kancelarii kardynała, przynajmniej do osób ważniejszych, mogły zachować się w oryginale u odbiorców, ale też i w kancelarii w formie konceptu, regestu czy rejestru kancelaryjnego. W Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie znajduje się sporo konceptów korespondencji wychodzącej z kancelarii Hozjusza (rkps 61, 63, 160—163), pisanych przeważnie przez Kuczborskiego i Reszkę. Niestety, za rok 1564 zachowało się ich zaledwie kilka. To samo należy stwierdzić dla tego roku o listach wychodzących z kancelarii kardynała, zachowanych w kopiaruszach Reszki (Bibl. Jagiell., rkps 64, 164; Bibl. Vat., rkps Conc. Trid. 35). To wszystko sprawia, że za rok 1564 liczba korespondencji wychodzącej z kancelarii kardynała na tle przychodzącej wygląda skromnie.

Skoro już mowa o kancelarii Hozjusza, to w tym miejscu wypada kilka słów rzec o dwóch czołowych postaciach tej kancelarii, zwłaszcza o Kuczborskim i Reszce. Nawiasem mówiąc, kancelaria biskupów warmińskich ogólnie, czy któregoś z nich konkretnie, powinna stać się tematem samodzielnej rozprawy. Równie godni są wyczerpującej monografii obaj wspomniani sekretarze, postacie, które historyk kultury czy literatury XVI wieku nieraz napotyka⁶¹. Obaj związali się z Hozjuszem i przy jego boku stali się sławni. W roku 1564 bardziej znany był Walenty Kuczborski (1525—1572)⁶². Liczył wówczas 39 lat. W młodości studiował w Krakowie i w Rzymie. Ok. 1551 r. spotykamy go na dworze Hozjusza i pozostał tu aż do wyjazdu kardynała do Rzymu w 1569 r. Dorobił się sporo beneficjów i godności kościelnych. W interesującym nas roku posiadał tytuł archidiacona pomorskiego, kanoniję płocką i od 15 IV 1564 r. warmińską. Tę ostatnią otrzymał po zmarłym Janie Benedyckie Solfie, lekarzu królewskim, dzięki wstawiennictwu nuncjusza Commendone. Hozjusz bowiem w myśl postanowień Soboru Trydenckiego nie śmiał wakujące beneficja rozdawać swoim domownikom. Kuczborski prowadził spór z Pawłem Stempowskim o kanoniję krakowską. Ostatecznie ją uzyskał, ale nieco później. Na dworze kardynała w Wiedniu i w Trydencie Kuczborski miał możliwość poznać wiele wybitnych osobistości kościelnych i państwowych, przez jego ręce przechodziło mnóstwo pism pierwszorzędnej rangi. Koncepty listów Hozjusza z tego okresu są pisane przeważnie ręką Kuczborskiego. Słowem, można nazwać Kuczborskiego kierownikiem kancelarii kardynała, chociaż

⁶¹ Obaj „zmięścili się” w S. Starowolskiego: *Setnik pisarzy polskich*. Wyd. w tłum. polskim J. Starnawskiego. Kraków 1970 s. 82—84, 131—133.

⁶² PSB XVI 73—74; NK II 429—431.

nigdzie tego tytułu nie spotykamy. Udział Kuczborskiego w redagowaniu listów wychodzących z kancelarii Hozjusza w 1564 r. jest bardzo widoczny, szczególnie dotyczy to listów Hozjusza do Commendone, gdzie obok listu kardynała jest zazwyczaj dodany list od Kuczborskiego, stanowiący niejako dopełnienie treści listu Hozjusza. Na innych listach napływających do kancelarii kardynała Kuczborski zazwyczaj czynił adnotacje na odwrocie wpisując datę i miejsce otrzymania listu oraz datę odpowiedzi. Jeżeli czasami datę wpływu listu odnotował jakiś inny sekretarz, to datę odpowiedzi zwykle zaznaczał sam Kuczborski, a już z reguły jego ręką bywa zapis zawierający w sobie dużą dozę samodzielności decyzji: *non eget responso*. Kuczborski na dworze Hozjusza nie tylko wyrósł na pierwszej rangi kancelistę, ale również nabrał ostróg pisarza kontrreformacyjnego.

Obok Kuczborskiego już wtedy w kancelarii Hozjusza wybijał się Stanisław Reszka (1534—1600)⁶³. W roku 1564 liczył zatem zaledwie 20 lat i jego udział w redagowaniu listów nie był wówczas tak znaczny, jak jego o 19 lat starszego kolegi. Na dworze Hozjusza Reszka pozostał prawie 20 lat, aż do śmierci kardynała. Przywiązał się niezmiernie do swego dobroczyńcy i cieszył się jego całkowitym zaufaniem. Odziedziczył po Hozjuszu całą jego spuściznę rękopiśmienną. W Rzymie od 1569 r. (Kuczborski pozostał w kraju) Reszka brał wybitny udział w redagowaniu pism w kancelarii kardynała, a po jego śmierci w ich publikacji. Z tych względów Reszce należy poświęcić więcej uwagi, co odkładamy do wstępu zasadniczego do całej naszej edycji.

Znany bliżej jeszcze jednego sekretarza w kancelarii Hozjusza, a był nim Maciej Hein (zm. 1594)⁶⁴. Redagował on w latach 1564—66 listy w języku niemieckim wychodzące z kancelarii kardynała. Ich odbiorcą był głównie książę pruski Albrecht. Obok niego był jeszcze jeden sekretarz redagujący listy niemieckie, tego jednak dotychczas nie udało się zidentyfikować. Na listach w języku niemieckim, napływających do kancelarii Hozjusza (przeważnie od księcia Albrechta), często na odwrocie znajdujemy adnotację poczynioną przez kanonika warmińskiego Jana Leomana⁶⁵. Pełnił on funkcję generalnego ekonoma domeny biskupiej i zapewne z tego tytułu kardynał powierzał mu do wglądu listy dotyczące w ogromnej większości spraw gospodarczych.

Publikowane tutaj listy są pisane w trzech językach: łacińskim, niemieckim i polskim. Znalazł się jeden tekst włoski⁶⁶, ale jest to tylko streszczenie nieznanego listu Hozjusza do kard. Borromeo, który to list z pewnością był pisany po łacinie. Na 453 publikowanych tu listów (łącznie z itinerarium) 49 jest w języku niemieckim, 35 w języku polskim, pozostałe są w języku łacińskim. Jak już zaznaczono, większość listów

⁶³ HNP VI 562—563; NK III 173—176.

⁶⁴ APB I s. 529. Pochodzenie i miejsce urodzenia Heina nie jest znane. Najpierw studiował prawdopodobnie w Wittemberdze. W l. 1556—58 występuje już jako *familiaris et commensalis* Hozjusza w Lidzbarku, w l. 1558—61 był kierownikiem szkoły parafialnej w Lidzbarku, w l. 1561—64 notariusz administratora Eustachego Knobelsdorfa, następnie Hozjusza, w l. 1566—71 był notariuszem kapituły, X 1571 wybrany kanonikiem i instalowany musiał zrezygnować z kanonii z powodu sprzeciwu Kromera; kanonię otrzymał XII 1588, zaś w r. 1589 został oficjałem; (do zidentyfikowania jego pisma dopomógł podpis pod dekretem kapituły z 5 IV 1591: *De venatione canonicorum*. ADWO, Acta Capituli 1a k. 88—89, podpisywał się: *Mathias Hein Canonicus Cancellarius*).

⁶⁵ Zob. nr 84.

⁶⁶ Zob. nr 63.

w języku niemieckim pochodzi z korespondencji Hozjusza z księciem Albrechtem, ponadto kilka z korespondencji z miastami (Gdańsk, Braniewo, Reszel, Bisztynek) i niektórymi osobami z biskupstwa i Prus Królewskich. Natomiast najwięcej listów w języku polskim posiadamy od dwóch czołowych senatorów pruskich: kasztelana gdańskiego Jana Kostki i wojewody chełmińskiego Jana Działyńskiego, na trzecim miejscu znajduje się mieszczanin krakowski Jan Boszkowski. Niestety, nie znamy ani jednej odpowiedzi Hozjusza na te listy polskie, chociaż adnotacje na odwrocie tych listów wskazują, że kardynał na nie odpowiadał, prawdopodobnie jednak po łacinie. Prawie wszyscy piszący po polsku byli katolikami (czego nie można powiedzieć o korespondentach piszących po niemiecku), zaś Kardynał Warmiński zawsze stał na stanowisku, że ludzie Kościoła powinni posługiwać się językiem kościelnym, czyli łaciną⁶⁷.

Do osób zaufanych Hozjusz pisał listy własnoręcznie. Należał do nich przede wszystkim Marcin Kromer. Ci dwaj przyjaciele często wymieniali opinie o różnych żyjących dostojnikach państwowych i kościelnych, dlatego pośrednictwo nawet zaufanego sekretarza mogło tu być krępujące. Kardynał pisał czasami własnoręcznie do Myszkowskiego i do króla. W tym przypadku również chodziło o dyskrecję, bowiem poruszał nieraz sprawy drażliwe, jak np. pożycie króla z małżonką. Wśród adresatów i nadawców publikowanej tu korespondencji najczęściej przewijają się nazwiska nuncjusza Commendonego, króla Zygmunta Augusta, księcia pruskiego Albrechta, podkanclerzego Myszkowskiego, Pawła Watta, Marcina Kromera, Andrzeja Patrycego Nideckiego. Można by tutaj rozpatrywać listy pod względem ich objętości. Skala jest dość rozległa. Ze stałych korespondentów kardynała najkrótsze bodajże listy pisał Nidecki, on często nie podaje daty listu i tylko adnotacje odbiorcy ratują sytuację. Dość obszerne listy zazwyczaj pisali Uchański, Myszkowski, Commendone. Rekord jednak bije list, jedyny zresztą, Mikołaja Czarnego Radziwiłła⁶⁸, stanowiący niejako traktat dogmatyczny na temat Trójcy św., obficie przetykany cytatami z Pisma św. i Ojców Kościoła. Częściowo tylko z tym listem mogą się równać dwa obszerne listy Hozjusza, również wypełnione treścią doktrynalną⁶⁹.

3. Przegląd treści korespondencji Hozjusza z 1564 r.

Każdy z publikowanych tutaj listów i innych dokumentów zaopatrzone jest w regest, zazwyczaj nieco dłuższy przy listach obcojęzycznych. Wbrew pozorom sporządzenie trafnego regestu listu nie jest łatwe, zwłaszcza gdy list pochodzi od osoby związanej z adresatem więzami pewnej zażyłości. Wówczas często każde zdanie to osobna, luźno związana z poprzednią myśl, zaczęte wątki zanikają i powracają nieraz kilkakrotnie. Jeśli list był pisany przez kilka dni, to wówczas nieuniknione są powtórzenia, uzupełnienia w postscriptach itp. Przykładem tego typu *litterae familiares* może być korespondencja Hozjusza z Kromerem⁷⁰. Przyjaciele w porozumiewaniu się ze sobą mieli jakby pewien rodzaj szyfru towarzyskiego. Ich listy obfitują w skrótły myślowe, a osoby często bywają określane synonimami. Z powodu tych trudności niektórzy wydawcy w ogóle rezygnują z podawania regestu tego typu koresponden-

⁶⁷ Por. B. Otwinowska: Polski dwugłos o języku narodowym w Kościele (Hozjusz — Frycz). SSt 1974 T. 42 s. 131 nn.

⁶⁸ Zob. nr 426.

⁶⁹ Zob. nr 203, 245.

⁷⁰ Np. nr 81, 131.

eji⁷¹. Skoro istnieją tak wielkie kłopoty ze wskazaniem wiodącej treści jednego listu, to tym bardziej można to odnieść do 453 różnych listów, pisanych przez 142 nadawców do Hozjusza i przez Hozjusza do 20 znanych odbiorców. Dysproporcję między liczbą nadawców a odbiorców należy tłumaczyć tymi samymi przyczynami co i dysproporcję między listami do Hozjusza a listami Hozjusza. W tym przypadku jest ona jeszcze bardziej rażąca, a to z tego względu, że z tych 88 listów wysłanych z kancelarii Hozjusza zbyt wiele „zagarnęło” kilku odbiorców, to jest Commendone, książe Albrecht, król Zygmunt August i Kromer. Mimo wspomnianych trudności nie zrezygnowaliśmy z zamieszczania regestu na początku każdego listu, ale też uważamy za rzecz pożyteczną przedstawienie tutaj wiodącej treści całej korespondencji Hozjusza za rok 1564. Trudno by było dokonać tego bezpośrednio dla wszystkich listów, trzeba je podzielić na grupy według nadawców. Uważnie przyglądając się korespondentom Hozjusza, możemy wyodrębnić wśród nich pewne grupy: w kraju — król i dwór królewski, nuncjusz, biskupi polscy, kapituły i poszczególni kanonicy, senatorzy świeccy, rodzina i osoby inne z nią związane, studenci; za granicą — papież, kardynałowie, jezuita, teologowie i księgarze.

Zacznijmy od korespondentów krajowych. Hozjusz często sam o sobie mówił, że jest *regista*, czyli *regalista*. Tak było w rzeczywistości. Kardynał Warmiński ubolewał nad osłabieniem władzy królewskiej i senatu na rzecz izby poselskiej. Pragnął jednakże, by król wreszcie pokazał, iż jest władcą katolickim i nie pozwolił na swobodę religijną. Edykty ogłoszone 7 VIII na sejmie w Parczewie przeciwko innowiercom⁷² podniosły Hozjusza na duchu i dały okazję do szeregu enuncjacji pełnych uznania i uszanowania dla króla. Wnet jednak ten ton minął, kiedy król pod naciskiem innowierców, głównie wielkopolskich, 2 XI 1564 r. wydał deklarację ograniczającą ostrze wspomnianych edyktów do samych tylko arian⁷³. Hozjusz, jak przedtem w listach do szeregu osób pochwalał „pobożne edykty parczewskie”, tak teraz zgłaszał dezaprobatę do „mniej pobożnej deklaracji”. Te problemy przewijają się w korespondencji jego z królem. Ponadto kilka listów dotyczy spraw administracyjnych, jak terminu jesiennego sejmiku pruskiego w 1564 r., konfliktu biskupstwa warmińskiego z księstwem pruskim o połów ryb na Zalewie Wiślanym, świadczeń podatkowych biskupstwa, misji dyplomatycznej do Hiszpanii itp.

To, co Hozjusz tłumził w sobie w korespondencji z królem, otwarcie przedstawiał podkanclerzemu Piotrowi Myszkowskiemu. Podkanclerzy zabiegał wówczas o koadiutorię płocką i potrzebował pomocy wpływo-

⁷¹ Np. Axer: Ticinii epistulae.

⁷² Tekst rękopiśmienny edyktów parczewskich w języku polskim i łacińskim znajduje się w AGAD, Metryka Koronna 96 k. 399 nn. Zapisany został jako jeden edykt, ale analiza tego dokumentu prowadzi do wniosku, że było ich przynajmniej dwa: pierwszy wydał z kraju cudzoziemców-heretyków, którzy w Polsce znaleźli schronienie, drugi zabraniał kontaktów z herezją w ogóle, z antytrynityzmem zaś w szczególności. Tekst edyktów (połączonych jako jeden) po łacinie wydał biskup warmiński Andrzej Chryzostom Załuski: *Epistolae historico-familiares*, T. II. Braunsberg 1711 s. 748—749, zaś tekst polski z zaznaczeniem odrębności dwóch edyktów opubl. W. Zakrzewski: *Powstanie i wzrost reformacji w Polsce 1520—1572*. Lipsk 1870 s. 271—274. Własny przekład polski (ale niezbyt udany) publ. Malinowski: *Pamiętniki*, I s. 185—189, (tamże, s. 181, Commendone pisząc do kard. Borromeo o tych edyktach, mówi o dwóch edyktach). Waclaw Urban: *Chłopi wobec reformacji*, s. 47 przyp. 94, stoi na stanowisku, że był to jeden edykt.

⁷³ W. Zakrzewski, *ibid.* s. 188—189.

wego kardynała, dlatego cierpkie uwagi Hozjusza pod adresem kompromisowości dworu w sprawach religijnych przyjmował z uległością. Od ok. 1561 r. w Polsce zaczęło się formować i powoli rozrastać się nowe wyznanie — arianizm, który wyłonił się z kalwinizmu i stał się jego groźnym konkurentem. Kalwini dążyli do stłumienia ruchu ariańskiego i głównie pod ich naciskiem edykty parczewskie zostały skierowane przeciwko samym arianom. Hozjusz był zdania, że z kraju należy usunąć wszystkich „ministrów szatana”, nie tylko ariańskich, w przeciwnym razie pozostałe wyznania niekatolickie uważałyby się za tolerowane. Myszkowski był innego zdania, sądził bowiem, że banicja wszystkich ministrów może doprowadzić do wojny domowej. Te problemy są głównym trendem w korespondencji roku 1564 obu tych mężów. W wielu sprawach podkanclerzy podzielał zdanie Kardynała Warmińskiego, m.in. obaj podejrzewali prymasa Uchańskiego, że zaplanowany na jesień tego roku synod prowincji gnieźnieńskiej zamierza przekształcić w sobór narodowy. Ponadto Myszkowski wyświadczał Hozjuszowi szereg usług, jak np. uwolnienie Warmii od zaległych świadczeń finansowych, przygotowywał mandaty królewskie przeciwko innowiercom elbląskim, informował o wszelkich ważniejszych nowinach politycznych. Głównie dzięki niemu Hozjusz w odległej Warmii dobrze się orientował, co się dzieje na dworze królewskim i w kraju. Kardynał Warmiński korespondował również z kanclerzem Walentym Dembińskim i wieloma sekretarzami królewskimi, ale ich listy są znacznie uboższe w treść niż podkanclerzego.

Obfita w 1564 r. korespondencja Hozjusza z nuncjuszem Commendone, oprócz ciekawych wieści z Italii i w ogóle ze świata katolickiego, przynosi nam informacje, jak w oczach tego baczego obserwatora wygląda sytuacja Kościoła w Polsce. Nuncjusz nie odniósł dobrego wrażenia, zwłaszcza na początku. Raziła go swoboda religijna posłów i senatorów na sejmie warszawskim, brak jedności w łonie episkopatu polskiego. Po skończonym sejmie razem z królem przyjechał do Łomży, gdzie był też Hozjusz, potem ruszył na północ kraju, aż do Gdańska, dwa miesiące spędził na Warmii, następnie udał się na sejm do Parczewa, a stamtąd na Ruś, gdzie był obecny na synodzie lwowskim zwołanym przez arcybiskupa Pawła Tarłę⁷⁴. Część jego obserwacji znalazła odbicie w korespondencji z Hozjuszem. Gdyby zaraza nie utrudniała komunikacji, zapewne więcej by listów dotarło do Hozjusza. Te zaś, które dotarły, są mocno pobrudzone i zniszczone (znajdują się przeważnie w rkpsie Bibl. Czart. 403), co świadczy, że trudna była ich droga do adresata. W końcu 1564 z korespondencji Hozjusza z Commendone możemy odczytać pewien dysonans, jaki wkraśl się między tych przyjaciół na tle stosunku do zwołania synodu prowincji gnieźnieńskiej. Hozjusz był bardziej nieprzejednanym oponentem niż nuncjusz wobec zapowiedzianego przez prymasa na 17 XII synodu prowincjonalnego do Piotrkowa.

Spodziewać by się należało obfitszej korespondencji biskupów polskich z Hozjuszem, jednakże poza Uchańskim, częściowo Żeliszawskim i Konarskim, pozostali biskupi zaledwie zdobyli się (i to nie wszyscy⁷⁵)

⁷⁴ Por. S. Wysocki: Krótkie wiadomości o drukowanych zbiorach ustaw synodalnych prowincji i archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego. Lwów 1908 s. 4.

⁷⁵ Brakuje listu Pawła Tarły abpa lwowskiego i Walentego Herburtu bpa przemyskiego, co jest pewną niespodzianką biorąc pod uwagę fakt, że Herburt wspólnie z Hozjuszem był na Soborze Trydenckim i wysoce cenił Kardynała War-

na jeden lub drugi list kurtuazyjny, zdawkowy, bez głębszej treści. Tego typu listy zaliczono do rzędu *epistolae salutatoriae*; humaniści cenili je sobie, ale według naszego odczucia to stanowiło za mało, a nawet żenuje, że po kilku latach nieobecności Kardynała Warmińskiego konfratry w biskupstwie tak mało mają mu do powiedzenia. Jest to niewątpliwie objawem rozbitcia w łonie episkopatu polskiego, nad czym tak bolał nuncjusz. Korespondencja Hozjusza z Uchańskim dzięki publikacji Teodora Wierzbowskiego jest znana historykom. Udało się wzbogacić ją kilkoma nieznany dotąd listami. Między prymasem a Hozjuszem istniało czasami tajone, czasami jawne napięcie. Najogólniej rzecz ujmując, powodem takiego stanu rzeczy była ciągła nieufność kardynała, a także i nuncjusza, do prymasa i posądzanie go o sprzyjanie innowiercom. W roku 1564 Hozjusz wspólnie z nuncjuszem i Myszkowskim podejrzewali prymasa, że synód prowincji gnieźnieńskiej przewidziany w miejscu sejmu (w Piotrkowie) i w zbliżonym czasie z sejmem, zamierza przekształcić w sobór narodowy. Uchański natomiast usprawiedliwiał się, że ma jedynie na celu realizację uchwał trydenckich i w szybkim wprowadzeniu ich w życie widział jedyny ratunek dla Kościoła w Polsce. Miał za złe Hozjuszowi, że ten dopomagając kapitułom w staraniach o dyspensę papieską od uchwały trydenckiej zabraniającej kumulacji beneficjów, hamuje percepcję uchwał soborowych. Te problemy stanowiły osnowę korespondencji tych dwóch dostojników kościelnych w Polsce. Oczywiście dochodziły jeszcze inne sprawy, jak np. ocena parczewskich uchwał przeciwko innowiercom (tutaj zdania prymasa i Hozjusza były bardzo zbliżone) i deklaracji królewskiej z 2 XI, wiadomości ze świata, z wojny moskiewskiej, *nova de aula* itp. Dość często, ale dyskretnie prymas w listach do Hozjusza prosił o poparcie strony swego sekretarza Kaepa Geschkawa w jego sporze z Mikołajem Lockiem o opactwo oliwskie.

Korespondencja biskupa chełmińskiego Stanisława Żeliszawskiego z Hozjuszem nie była wynikiem partnerstwa, ale pewnego uzależnienia i konieczności sąsiedzkiej oraz przynależności do jednej dzielnicy pruskiej. Żeliszawski czuł wyraźny respekt przed Hozjuszem i w jego listach przebija ton żaka usprawiedliwiającego się przed mistrzem. Tę ostatnią uwagę w pewnym stopniu możemy odnieść do korespondencji biskupa poznańskiego Adama Konarskiego, który po powrocie z misji dyplomatycznej z Rzymu dopiero obejmował diecezję (ingres 31 VIII) i chciał w pracy pasterskiej całkowicie dostosować się do wskazówek Hozjusza. Kardynał natomiast od Stefana Micana z Poznania chętnie przyjmował informacje o postawie młodego biskupa.

Następna, hierarchicznie niższa grupa korespondentów Hozjusza, to kapituły jako kolegia i poszczególni kanonicy. Za rok 1564 posiadamy listy do Hozjusza od kapituł: krakowskiej, wrocławskiej, warmińskiej, ponadto od indywidualnych kanoników z tych kapituł, a także z kapituły plockiej i wrocławskiej. Kapituły polskie były wówczas poważnie zaniepokojone uchwałą Soboru Trydenckiego, na mocy której do 1 XI 1564 r. należało opuścić tzw. beneficja niezgodne. W praktyce oznaczało to po-

mińskiego (por. J. Umiński: *Opinie o cnotach, świętobliwości i zasługach Stanisława Hozjusza*. Lwów 1932 s. 66—67). Pozostali biskupi polscy listy nadesłali: Jakub Uchański abp gnieźnieński, Filip Padniewski bp krakowski, Mikołaj Wolski bp wrocławski, Stanisław Żeliszawski bp chełmiński, Andrzej Noskowski bp plocki, Wojciech Starożrebski bp chełmiński. Nie posiadamy natomiast listu od żadnego z biskupów z Wielkiego Księstwa Litewskiego.

zostanie przy jednej kanonii, podczas gdy faktycznie niektórzy posiadali po kilka, np. P. Myszkowskiego z powodu licznych beneficjów posiadanych przez niego nazywano żartobliwie „plebanem całej Polski”. Głównym tematem korespondencji kapituł z Hozjuszem, a także negocjacji przez wysłanych do Lidzbarka delegatów, były starania o uzyskanie dyspensy od wspomnianej ustawy. Hozjusz był skłonny do ustępstw, co mu, jak wyżej wspomniano, prymas miał za złe. Zainteresowani umiejętnie operowali sugestyjnym argumentem, że uwolnione beneficja łatwo mogą stać się łupem innowierców. Hozjusz ponadto podzielał zdanie kapituł o niewystarczalności jednego beneficjum na utrzymanie. Narzekania na poważne uszczuplenie beneficjów napływały z wielu stron. Wydaje się, że straty najdotkliwsze były w diecezji włocławskiej i krakowskiej. Często w relacjach kapituł to widmo nieszczęść jest mocno podkoloryzowane, by u kardynała urobić przekonanie, że z jednego beneficjum żyć nie sposób. Pesymizm ten dochodzi chyba do szczytu w listach kanonika krakowskiego Stanisława Górskiego, znanego kolekcjonera *Acta Tomiciana*. Ponadto Hozjusz korespondował z poszczególnymi kanonikami na tematy indywidualne, przy czym kanonicy krakowscy ze stolicy dostarczali najciekawszych wiadomości.

Korespondencja kardynała z dostojnikami świeckimi za rok 1564 nie jest obfita⁷⁶. W wielu przypadkach skończyło się na gratulacjach z okazji powrotu do kraju. Wśród nadawców tych właśnie *epistolae salutatoriae* znaleźli się tak znani innowiercy jak np. Jan Firlej, Jan Tomicki, Jan Lutomirski, Marcin Zborowski, Jan Mączyński, Mikołaj Czarny Radziwiłł. Ten ostatni, jak już wspomniano, dał Hozjuszowi wykład nauki o Trójcy św. w duchu ariańskim. Hozjusza łączyły serdeczne więzy z senatorami pruskimi: Janem Kostką i Janem Działyńskim. Szkoda, że nie znamy tylko odpowiedzi kardynała na liczne listy ich obu, pisane przeważnie w języku polskim. Od innych dostojników pruskich zachowały się pojedyncze listy.

Osobny temat stanowi korespondencja z księciem pruskim Albrechtem. Zachowała się ona prawie w komplecie i to zarówno listy księcia do Hozjusza, jak i na odwrót. Brak oryginałów niektórych listów księcia pozwalają uzupełnić doskonale zachowane jego rejestry kancelaryjne. Korespondencja z księciem była wynikiem konieczności sąsiedztwa. Po roku 1569, kiedy Hozjusz przeniósł się do Rzymu (książę zmarł 20 III 1568), w kancelarii regentów królewieckich narasta stos listów od Kromera, koadiutora Hozjusza. Korespondencja z księciem nie była miła, bowiem najczęściej dotyczyła różnych zażeń ludności na wyrządzone krzywdy. Długą wymianę listów między Lidzbarkiem a Królewcom spowodował spór o prawo Warmii do połowu ryb na Zalewie Wiślanym przy pomocy łodzi typu Keitel, tj. z ciągnionymi sieciami, konflikty Reszła ze starostą pruskim z Szestna, skargi kupców warmińskich na gwałty ze strony pewnych ludzi z księstwa lub analogiczne zażalenia mieszkańców Prus Książęcych na ludzi z biskupstwa. Mimo tych sąsiedzkich animozji sam Hozjusz przyznawał, że Albrecht nie był złym sąsiadem i szczerze mu współczuł, kiedy ten w 1564 r. ciężko zachorował.

⁷⁶ M.in. pisali do Hozjusza: kanclerz Walenty Dembiński, wojewodowie: chełmiński — Jan Działyński, pomorski — Fabian Czema, krakowski — Spytek Jordan z Zakliczyna, lubelski — Jan Firlej z Łąbrowicy, wileński — Mikołaj Czarny Radziwiłł; kasztelanowie: gdański — Jan Kostka, krakowski — Marcin Zborowski, sieradzki — Jan Lutomirski, gnieźnieński — Jan Tomicki, elbląski — Rafał Kono-packi. Hozjusz pisał do kasztelana przemyskiego Piotra Barziego.

Korespondencja Hozjusza z kapitułą warmińską i mieszkańcami biskupstwa jest stosunkowo skromna⁷⁷. Kardynał często jeździł po diecezji i zapewne wiele spraw załatwiał od ręki, nie zostawiając śladów w dokumentach. Jeśli zaś chodzi o kapitułę warmińską, to Hozjusz nie utrzymywał z nią zbyt ożywionych kontaktów. Między kapitułą a biskupami warmińskimi zwykle dość często dochodziło do mniejszych lub większych napięć, a nawet poważnych sporów, przeważnie na tle zarządu gospodarczego diecezją, lub też zobowiązań biskupa do łożenia kosztów na rzecz katedry. Biskup posiadał we władaniu świeckim dwie trzecie biskupstwa, kapituła zaś jedną trzecią. W takiej też proporcji obaj panowie zwierzchni mieli świadczyć na utrzymanie katedry. Zaraz po powrocie kardynała z soboru kapituła przedłożyła mu wykaz zaległości, z tego tytułu i to nie tylko z czasów rządów Hozjusza, ale i jego poprzedników. Kardynał nie chciał się na to zgodzić. Podejrzał nawet kapitułę o symonię. Usprawiedliwiał się też, że będąc w Trydencie poniósł wielkie koszty w służbie Kościoła duchowego i powinien być zwolnionym z zaległości na rzecz kościoła budowanego ludzką ręką. Te animozje wyziębły atmosferę wzajemnych kontaktów biskupa i kapituły i tak już dość sztywną i oficjalną. Dzięki pośrednictwu nuncjusza spór został zlikwidowany 18 VII i odnośne dokumenty w tej sprawie czytelnik znajdzie w *Dodatku I* zamieszczonym na końcu tomu.

Z mieszkańcami biskupstwa, może poza Braniewem, kardynał nie miał poważniejszych kłopotów w tym roku. Zachowało się kilka listów — suplik rad miejskich i poszczególnych mieszkańców, pełnych uszanowania, nawet czołobitności wobec swojego pana. Hozjusz żywo reagował na potrzeby mieszkańców i nawet w drobnych sprawach interweniował gdzie było potrzeba, szczególnie kiedy chodziło o krzywdę. Tak np. u rady miasta Gdańska domagał się poszanowania starych norm stawianych braniewskim handlarzom lnu, jeśli chodzi o wielkość snopków lnu. Tych samych braniewian stanowczo skarcił, kiedy niektórzy domagali się Komunii św. pod obiema postaciami. Słowem, Hozjusz w biskupstwie występował jako pan zwierzchni zatroskany o życie gospodarcze i o czystość doktryny. To połączenie w jednym ręku władzy duchownej i świeckiej dawało kardynałowi bogate środki do zwalczania reformacji, których był pozbawiony w podległym jurysdykcji kościelnej Elblągu, położonym jednak już poza tzw. dominium warmińskim.

W Gdańsku Kardynał Warmiński miał milego korespondenta w osobie przeora dominikanów w tym mieście, ojca Daniela. Zachowało się kilka ciekawych listów tego Daniela na temat sytuacji katolików w Gdańsku i dwa listy Hozjusza do Daniela, który jesienią 1564 r. zmarł podczas zarazy.

Wśród korespondencji kardynała z 1564 r. nie mogło zabraknąć listów od rodziny. Krewni Hozjusza mieszkali na Litwie i w Krakowie. Posiadamy listy tylko od krewnych krakowskich, właściwie od jednego siostrzeńca, Pawła Watta, który był prawą ręką kardynała w tym mieście: kupował książki, wino i inne rzeczy, dysponował pieniędzmi nadesłanymi zgodnie z wolą kardynała i w listach składał sprawozdania z wy-

⁷⁷ Mieszkańcy Warmii, którzy pisali do Hozjusza: kapituła warmińska, poszczególni kanonicy — Eggert Kempen dziekan kapituły, Eustachy Knobelsdorf kustosz, Jan Leoman kanonik, Jakub Tymmermann kanonik, rady miast Bisztynka, Braniewa i Reszła, inni: Andrzej Human, Sebastian Bredau, Christof von Schedlin, Jerzy Gercke, Michał Puff razem z Antonim Herbertem. Hozjusz pisał do kapituły warmińskiej i do Jana Bartscha.

konania poruczeń. W roku 1564 w najbliższej rodzinie Hozjusza zmarły aż trzy osoby: 19 III przyrodnia siostra Barbara ⁷⁸, 3 VII siostrzeniec Jan Watt ⁷⁹, oboje mieszkali w Krakowie, 8 X w Rzymie Jan Hozjusz, syn młodszego brata kardynała, również Jana, który mieszkał na Warmii i pełnił funkcję starosty majątku biskupiego przy letniej rezydencji w Smolajnach koło Dobrego Miasta ⁸⁰. Jak na jeden rok była to rzeczywistość duża porcja smutku, chociaż nie wiemy, jak Hozjusz przeżył dwa pierwsze pogrzeby, natomiast dzięki listowi Kuczborskiego do nuncjusza z 10 XII jesteśmy poinformowani o wielkim bólu kardynała z powodu śmierci doskonale zapowiadającego się bratanka ⁸¹.

Z Krakowa lub okolic korespondowało z Hozjuszem kilka osób, które zadzierzgnęły znajomość za pośrednictwem rodziny kardynała. Do takich należą Jan Boszkowski, Jan Trzeciecki, Stanisław Grzepski. Ich listy mają charakter osobisty i przeważnie streszczają się do jakichś prośb pod adresem kardynała. Np. Jan Trzeciecki chciał umieścić swego syna w szkole Hozjusza w Lidzbarku i ożenić swego siostrzeńca Aleksandra Strońskiego z Barbarą, siostrzenicą Hozjusza, córką Barbary i Hieronima Beerów. Kardynałowi te codzienne kłopoty ludzkie nie były obce i odwaga nadawców listów wskazuje, że ich prośby nie trafiały w próżnię.

Były pewne osoby, które nie należały do rodziny kardynała, ale utrzymywały z nim korespondencję w tonie familijnym. Do takich w pierwszym rzędzie należy zaliczyć Marcina Kromera. Tylko z nim Hozjusz był na „ty” i tylko do niego wszystkie listy pisał własnoręcznie. Czasami ton tych listów jest nieco ostry i może nawet razić powierzchownego obserwatora pewną bezceremonialnością. W gruncie rzeczy łączyła ich wielką przyjaźń i kiedy Hozjuszowi zabrakło listów od Kromera, czuł się źle i czynił mu wyrzuty. Nieraz też miał żal, że pisze zbyt krótkie listy i nie odwiedza Lidzbarka. Hozjusz unikał dworu królewskiego, ale zawsze był ciekaw wszelkich *nova de aula*. Otrzymywał je głównie za pośrednictwem Kromera. W Poznaniu podobną rolę spełniał doktor medycyny Stefan Micanus ⁸². W młodości przeżywał on, podobnie jak wielu jego rówieśników, pewne rozterki w wierze, ale ostatecznie skonsolidował się na pozycjach katolickich i dał się poznać jako zdecydowany obrońca katolicyzmu. Hozjusz od niego posiadał informacje o sytuacji religijnej w Poznaniu i okolicy, o postawie nowego biskupa Adama Konarskiego. Przez niego utrzymywał kontakty ze znanym księgarzem i nakładcą poznańskim Janem Patruusem i rozliczał się za przesłane książki. Słowem, Micanus był niejako okiem i uchem kardynała w tym mieście. Okazję do częstszej z nim korespondencji dał około dwuletni pobyt na nauce w Poznaniu bratanka kardynała, Stanisława Hozjusza z Bezdán (syna Jana) i pewnego sieroty z Dobrego Miasta imieniem Szymon. Opiekę nad nimi sprawował Micanus.

Sporą grupę korespondentów Hozjusza stanowili studenci. Kardynał w młodości doznał wiele pomocy od wybitnych mecenasów, jak biskupi krakowscy Piotr Tomicki i Samuel Maciejowski. Kiedy sam doszedł do wysokich godności i fortuny, następnym pokoleniom spłacił dług zaciągnięty u tych humanistów. Na jego dworze w Lidzbarku i w Trydencie

⁷⁸ Zob. nr 116.

⁷⁹ Zob. nr 253.

⁸⁰ Zob. nr 354, 356.

⁸¹ Zob. Dodatek I nr 15.

⁸² Zob. nr 150 przyp. 1.

zawsze była duża grupa zdolnej a niezamożnej młodzieży. Kardynał kierował jej wykształceniem iłożył duże sumy na ten cel. Nie dziwi nas przeto, że garnęli się do niego studenci przebywający na studiach w Italii, Niemczech (głównie Ingolstadt) i w Krakowie⁸³. Listy tej grupy ludzi do ich dobrodziejów od wieków chyba posiadają tę samą treść i zbliżoną formę. Jak łatwo się domyślić, obfitują w wybujałe wyrazy wdzięczności, czasami nawet czolobitności. To wszystko stanowi jednak tylko przygotowanie do istoty sprawy: prośby o pomoc finansową, listy rekomendacyjne itp. Czasami chcieli w liście pochwalić się zdobytą już wiedzą i dlatego silili się na styl wykwintny, chętnie cytowali zwroty z pisarzy klasycznych. Jeden z nich powrócił Hozjusza na Warmię uczcił dłuższym wierszem⁸⁴. Obok studentów o względy kardynała zabiegali czasami nawet pracownicy nauki, jak np. z Uniwersytetu Krakowskiego bakałarz Salomon, czy profesor Stanisław Grzepski. Sakwę kardynała w stolicy dzierżył Paweł Watt, który rozdzielał pieniądze zgodnie z dyrektywami swego wuja.

Osobną obszerną grupę korespondentów Hozjusza stanowią dostojnicy kościelni i przyjaciele zza granicy. Ich grono wydatnie powiększyło się w ostatnich latach, kiedy kardynał przebywał w tak ważnych ośrodkach jak Rzym, Wiedeń, Trydent. Po powrocie do kraju podtrzymywał zadzierżgnięte znajomości. Wydaje się, że najbardziej ulubioną grupą ludzi, z którymi kardynał utrzymywał listowny kontakt, byli teologowie. Na dworze Hozjusza w Trydencie gromadzili się ludzie uczeni i nawet przy stole, podczas posiłków, toczono tam dysputy teologiczne, stanowiące niejako przedłużenie obrad soborowych. Hozjusz w młodości był pod wpływem humanistów (zwolenników Erazma), wykształcenie zdobył prawnicze, jednakże życie go pchnęło w wir polemiki religijnej, czyli problematyki teologicznej, która zawładnęła prawie całkowicie umysłem kardynała i na tym polu, dzięki swoim pismom, stał się sławnym. Hozjusza bardzo interesowała bieżąca literatura teologiczno-patrystyczna, którą śledził i kupował mu w Krakowie Paweł Watt, zaś w Poznaniu Jan Patruus. Chętnie dowiadywał się o ciekawych nowościach, jakie ukazywały się na rynku księgarskim innych krajów. Kardynał Warmiński na ogół z dużym umiarem utrzymywał kontakty z ludźmi wysoko postawionymi w hierarchii społecznej, był człowiekiem skromnym, prostym i nie lubił wielkopańskiego stylu obowiązującego w tych sferach. Pewną powściągliwość widzimy również w jego kontaktach z innymi kolegami z kolegium kardynalskiego. Czołową postacią w tymże kolegium był siostrzeniec papieża Piusa IV, 27-letni sekretarz stanu kard. Karol Borromeo, abp Mediolanu. Listy do niego kierowane zawsze docierały do samego papieża, jeśli nie w całej rozciągłości, to przynajmniej w skróconej relacji ich adresata. Również listy kard. Borromeo do Hozjusza zawierały w sobie myśli samego papieża. Nie znamy żadnego listu Hozjusza do papieża z 1564 r., za to treść listów kierowanych do kard. Borromeo wskazuje, że Hozjusz pisał je właściwie do papieża. Kardynał Warmiński pragnął informować sekretarza stanu i papieża o najważniejszych wyda-

⁸³ Studenci polscy w Italii, którzy pisali do Hozjusza: bratanek Jan Hozjusz, bracia Erazm i Mikołaj Działyńscy, Stanisław Kłodziński; studenci z Niemiec: Wojciech Sperling (i polecający go hojności kardynała profesor z Ingolstadu Franciszek Zoannettus); studenci krakowscy: z Warmii — Klemens Montau, Andrzej Möller, Ulryk Hozjusz (brat Jana), Benedykt Fechner; inni — Kacper Starker, Marcin Rasek (i polecająca go matka Anna Raskowa).

⁸⁴ Zob. nr 153.

rzeniach w Polsce, a także o sytuacji Kościoła w krajach, przez które powracał z Trydentu do kraju. W r. 1564 otrzymał od papieża szereg uprawnień (facultates), z których najbardziej ważne zawarte jest w breve papieskim z 15 X, adresowanym do Hozjusza i Commendonego, zezwalające im na prolongatę terminu opuszczenia przez beneficjatorów tzw. beneficjów niezgodnych⁸⁵.

Hozjusz pozostawał w kontaktach z kardynałami Markiem Altemps, Krzysztofem Madruzzo, Karolem Guise, Ludwikiem Simonetta, Henrykiem Portugalskim, w szczególności zaś z zaprzyjaźnionymi Ottonem Truchsssem bpem Augsburga, i Markiem Antonim da Mula bpem Rieti (środkowa Italia). Ten ostatni wprawdzie nie znał Hozjusza osobiście, ale był pod wielkim urokiem jego pism. Na dworze bpa Rieti przebywał teolog Jan Franciszek Lombardus, który dość często pisał do Hozjusza, a także drugi teolog, Wilhelm Sirleto, późniejszy kardynał. Oni dwaj, wspólnie z kard. da Mula rozczytywali się w *Confessio fidei* Hozjusza i ich staraniem dzieło to ukazało się w 1565 r. w oficynie Pawła Manuzio. Na dworze kard. Borromeo Hozjusz miał wiernego przyjaciela w osobie znanego humanisty, Juliusza Pogiano, w którego zbiorze listów od ludzi sławnych znalazło się wiele listów Hozjusza⁸⁶.

Kardynał Warmiński ze środowiska rzymskiego najbardziej ożywione kontakty utrzymywał z domem generalnym jezuitów: samym generałem Jakubem Laynezem i sekretarzem Janem Polanco. Kardynał akurat wtedy finalizował sprawę sprowadzenia jezuitów do Braniewa, ponadto okazję do częstszej korespondencji dał pobyt w *Collégium Germanicum* w Rzymie bratanka kardynała, Jana Hozjusza, jego ciężka choroba i śmierć 8 X. Korespondował również z kilkoma innymi jezuitami: Alfonssem Salmeronem, Wawrzyńcem Maggio, Cezarym Helmi, Mikołajem Lanoy, Franciszkiem Torrese (jezuitą od 1566 r.). Szczególne miejsce wśród jezuitów zajmuje w korespondencji kardynała św. Piotr Kanizjusz, powiernik i przyjaciel biskupa warmińskiego; jego to Hozjusz pragnął choć na kilka miesięcy sprowadzić na Warmię w celu zorganizowania kolegium jezuickiego. Kanizjusz w swoich zainteresowaniach naukowych stał bardzo blisko Hozjusza, doglądał w Antwerpii (za pośrednictwem kanonika Dunghena) druku dzieł kardynała, do swego słynnego katechizmu przyswoił wiele przemyśleń Hozjusza zawartych w *Confessio fidei*⁸⁷.

Hozjusz opiekował się katolikami angielskimi. Być może jest to nawiązanie do lat młodości i znajomości z kard. angielskim Reginaldem Pole⁸⁸. Po objęciu tronu przez królową Elżbietę I wielu katolików musiało migrować z kraju. Na dworze Hozjusza w Trydencie znalazł schronienie biskup angielski z St. Asaph Tomasz Goldwell, teolog Mikołaj Sanders. Ten drugi przyjechał nawet z Hozjuszem na Warmię (Goldwell udał się do Rzymu) i w sierpniu 1564 r. odjechał do Antwerpii na wezwanie swego kolegi, Franciszka Englefielda. Ci wszyscy utrzymywali z kardynałem listowny kontakt, zwłaszcza Goldwell i Sanders, z rozrzewnieniem wspominali czasy spędzone na dworze Kardynała Warmińskiego. W Antwerpii Hozjusz posiadał pewnego człowieka w osobie

⁸⁵ Zob. nr 358.

⁸⁶ Pogiani epistolae.

⁸⁷ Por. J. Lortz: Kardinal Stanislaus Hosius. Köln 1932 s. 171 nn.

⁸⁸ K. Miaskowski: Jugend- und Studienjahre des ermländischen Bischofs und Kardinals Stanislaus Hosius. ZGAE 1916 Bd 19 s. 393—384.

wspomnianego kanonika Henryka Dunghena, który współpracował z Kanizjuszem przy wydawaniu pism Hozjusza w oficynie Jana Bellera (spółka ze Stelsem).

Listę zagranicznych korespondentów Hozjusza niech zamkną dwaj Polacy: Wolski i Tyczyn. Piotr Dunin Wolski, późniejszy podkanclerzy, kanclerz i biskup płocki, młodość spędził na pracy dyplomatycznej jako agent króla polskiego w Hiszpanii⁸⁹. Prowadził trudną sprawę rewindykacji spadku po królowej Bonie, sprawę Hozjuszowi nieobcą, bowiem omal w 1564 r. nie został posłem królewskim przy dworze Filipa II⁹⁰, zaś w 1569 r. to było jego oficjalnym powodem wyjazdu na stałe do Rzymu⁹¹. Listy Wolskiego (pisane nieco zawiłym stylem) przynoszą ciekawe informacje o jego misji i wiadomości z dworu hiszpańskiego. Jerzy z Tyczyna⁹², czasami po prostu zwany Tyczynem, był dyplomata nie z nominacji, ile raczej z zasiedzenia. Przez ok. 40 lat pozostawał w Rzymie, załatwiał mnóstwo spraw królowi polskiemu, biskupom i prałatom polskim. Mówiło się nawet, że bez jego wiedzy nie Polakom w Rzymie nie dało się załatwić. Ubiegający się w Kurii Rzymskiej o beneficja musieli wpieryw zyskać sobie Tyczyna. Hozjusz darzył go dużym zaufaniem, korzystał z jego usług, zaś bratanek kardynała, Jan Hozjusz, tuż przed śmiercią zażądał, by przeniesiono go z *Collegium Germanicum* do domu Tyczyna. Dziwi nas zatem, że za rok 1564 zachował się tylko jeden list i to w ekscerpce. Ta skromna spuścizna wcale nie odpowiada faktycznie bliskim kontaktom obu tych ludzi, Tyczyn bowiem należał do tych przyjaciół kardynała, których ten zwykł określać *meus, noster* (*Ticinius meus* itp.).

Przegląd korespondentów i treści korespondencji kardynała za rok 1564, aczkolwiek nie wyczerpujący, prowadzi jednak do wniosku, że Kardynał Warmiński tak w kraju jak i za granicą utrzymywał żywe kontakty z ludźmi różnych warstw społecznych: od głów koronowanych aż po żebrzących jałmużny żaków. Zatem treść tej korespondencji jest i musi być różnorodna, ale za to barwna i ciekawa, godna, jak sądzi wydawca, zainteresowania i publikacji.

Warto tutaj powiedzieć słów kilka o zawartości dokumentów publikowanych w Dodatku I. Zamieszczamy tam 17 pozycji, które w jakiś sposób korelują lub uzupełniają publikowane tu listy. Znajduje się tutaj kilka listów Walentego Kuczborskiego do nuncjusza Commendone, które stanowią niejako uzupełnienie listów Hozjusza do nuncjusza, ponadto kilka dokumentów dotyczących sporu Hozjusza z kapitułą warmińską o pewną sumę pieniędzy, o granice na Zalewie Wiślanym, instrukcję dla posła królewskiego na jesienny sejmik pruski, opis pertraktacji prymasa Uchańskiego z królem w sprawie synodu prowincjonalnego i wreszcie *Acta actorum* kapituły warmińskiej z 1564 r., które pozwalają lepiej zrozumieć sytuację na Warmii i kontakty biskupa z kapitułą.

W Dodatku II zamieszczamy 3 listy, które zostały odnalezione podczas druku tego tomu *Studiów*.

⁸⁹ Por. R. Zelewski: Organizacja koronnej służby dyplomatycznej za Zygmunta Augusta. W: Polska służba dyplomatyczna XVI—XVIII w. Pod red. Z. Wójcika. Warszawa 1966 s. 105 nn.

⁹⁰ Zob. nr 321.

⁹¹ Theiner: Vetera monumenta, jw. s. 739 nn.

⁹² Zob. nr 403.

4. Podstawa źródłowa publikacji

Przy niniejszej publikacji wykorzystano materiały zebrane w Tekach Hozjańskich (Zakład Dokumentacji IH PAN w Krakowie), skopiowane przez ks. J. Smoczyńskiego. Za rok 1564 znalazło się tam 128 listów, odpisanych przeważnie z archiwów warmińskich. Porównano je z oryginałami, które wszystkie szczęśliwie ocalały. Diecezjalna Komisja Historyczna kwerendą krajową i zagraniczną wydatnie powiększyła nagromadzone hożjana i liczba listów za interesujący nas rok wzrosła do 453. Korespondencja Hozjusza jest rozproszona po całej Europie, najczęściej jednak dostarczyły zasoby krajowe: biblioteki krakowskie i archiwa warmińskie. Kolekcjonerzy listów szeregowali je według jakiegoś kryterium, np. biorąc pod uwagę osobę nadawcy i odbiorcy, treść listów, język, dość często układali je po prostu chronologicznie. Te listy, oprawione w kodeksy, praktycznie biorąc, już nie mogą być przegrupowane. Niejednokrotnie oddawano do oprawy listy przypadkowo nagromadzone, kierując się bodajże jednym względem: by nie było rażącej dysproporcji co do objętości kodeksów. Tym chyba należy tłumaczyć fakt, że publikowane tutaj listy z jednego roku są rozrzucone po tylu kodeksach. Poniżej przytaczamy archiwa i biblioteki (według krajów), które dostarczyły materiału źródłowego rękopiśmiennego do niniejszego tomu, na końcu podano druki, stanowiące jedyną podstawą publikacji.

Polska

Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (ADWO) — Na obecne archiwum diecezjalne złożyły się: dawne archiwum biskupie, kapitulne, kolegiackie, niektórych parafii i części miast. Korespondencja biskupów warmińskich znajduje się głównie w dziale D, chociaż częściowo i w innych zespołach (np. listy biskupów do kapituły w dziale Ab). Korespondencja Hozjusza z 1564 r. znalazła się w następujących kodeksach: Dział D — 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 38, 70, 72, 87, 111, 113, 122; Dział Ab — 5; Dział C — 77; Dział H — 17, 22; Dział *Dokumenty* — C 33, T 2/5, T 17, Eb 13; Dział *Acta Capituli* — 1a. W sumie ADWO dostarczyło przeszło 100 pozycji⁹³ i pod tym względem ustępuje jedynie Bibliotece Czartoryskich.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) — Archiwum Zamoyskich, rkps 3001 (dawny BOZ 955) i 2859.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie — rkpsy 240, 403, 1288, 1605, 1608, 1610, 1615, 1618. Na szczególną uwagę zasługuje rkps 1605. Jest to obszerny kodeks, liczący 1712 stron formatu folio. Od s. 1245 do końca znajduje się 113 oryginalnych listów z 1564 r. różnych osób do Hozjusza, ułożonych chronologicznie. Kolekcjoner miał czasami kłopoty z odczytaniem daty, dlatego zabłąkało się tutaj kilka listów z innych lat, tak samo jak jeden list z 1564 r. jest zamieszczony wśród wcześniejszych. Ten obszerny tom jest tak niezręcznie oprawiony, że prawy brzeg tekstu stron parzystych jest wszyty w grzbiet, co utrudnia wydobycie tekstu nawet z oryginału, nie mówiąc już o mikrofilmie, gdzie ten brzeg czasami na szerokości kilku centymetrów jest formalnie obcięty.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie — rkpsy 60/1—3, 63, 64, 91, 160, 161, 162, 1131.

⁹³ Zawartość poszczególnych archiwów i bibliotek pod aspektem hożjanów przedstawimy szczegółowo we wstępie ogólnym do całej korespondencji Hozjusza.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku — rkpsy 242, 252, 1536, 1845.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie — rkps 2256.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku — rkps 300, 27/29; 300, 53/271 i 289.

Zakład Dokumentacji IH PAN w Krakowie — Hosiana (zaczepnięto stąd odpisy dwóch listów, których oryginały obecnie nie są znane)⁹⁴.

Włochy

Archivum Secretum Vaticanum, Rzym — rkpsy Armad. 42 t. 21, Armad. 44 t. 20, Conc. Trid. 35, Miscellanea Armad XV t. 225, Principi 24, Polonia 5.

Bibliotheca Apostolica Vaticana, Rzym — rkpsy Barb. lat. 853, 2133, 5798; Vat. lat. 3432, 3933.

Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSJ) — rkpsy Epistolae Cardinalium; Germania 105.

Zbiory prywatne abpa Józefa Gawliny, Rzym — przechowywane są w Rzymie przy kościele św. Stanisława, via delle Botteghe Oscure 15. Są tam oryginalne listy przeważnie Hozjusza i Kuczborskiego do Comendonego, które niegdyś znajdowały się w Archivio Graziani-Magherini w Città di Castello⁹⁵.

Zbiory prywatne hr. Emeryka Hutten-Czapskiego, Rzym — jest to również część hozjanów z Archivio Graziani-Magherini⁹⁶.

Niemiecka Republika Demokratyczna

Forschungsbibliothek, Gotha — znajduje się tam 5 kodeksów z hozjanami: A 381—384. Listy z roku 1564 są w nr 382 i 383.

Republika Federalna Niemiec

Staatliches Archivlager, Göttingen. W dziale HBA C 1 Kasten 474 są m.in. listy Hozjusza z 1564 r. do księcia pruskiego Albrechta, zaś w C 1a Kasten 501 listy Hozjusza do kapituły warmińskiej i inne dokumenty dotyczące biskupstwa warmińskiego; *Konzepte* C 1217 — koncepty listów wychodzących z kancelarii księcia, w tym i do Hozjusza. W dziale *Ostpreussische Folianten* rkps 72 jest rejestr kancelaryjny listów wychodzących z kancelarii księcia (odpowiadający ww. konceptom). Korespondencja Hozjusza z księciem Albrechtem w 1564 r. zachowała się prawie w komplecie.

Szwecja

Riksarkivet, Stockholm — rkps Extranca IX Polen, t. 113 fasc. zatytułowany Hosius till Miscovski.

Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping — rkps Brev 26 (dawniej 24) w całości zawiera korespondencję Hozjusza (81 listów).

⁹⁴ Z materiałów tych korzystamy niejako drogą pośrednią, tzn. z kopii sporządzonych przed wojną przez ks. Józefa Smoczyńskiego; niemniej w tym miejscu pragnę złożyć serdeczne podziękowanie zarządowi Zakładu Dokumentacji za udostępnienie mi tek hozjańskich w celu skonfrontowania z nimi odpisów maszynowych ks. Smoczyńskiego.

⁹⁵ Składam wyrazy wdzięczności kustoszowi spuścizny abpa J. Gawliny, ks. Waleremu Przekopowi z Rzymu, za udostępnienie mi znajdujących się tam hozjanów w celu sporządzenia fotokopii (kseroksovej) i pozwolenie na publikowanie.

⁹⁶ Również dziękuję hr. Emerykowi Hutten-Czapskiemu za pozwolenie na sporządzenie fotokopii jego zbioru hozjanów i na publikację.

Universitetsbiblioteket, Uppsala — rkps H 157 fasc. 4 zatytułowany *Till Stanislaus Hosius*.

Druki — publikujemy dwa listy: nr 172 i 204, które nie zachowały się w przekazach rękopiśmiennych i jedyną podstawą druku są wcześniejsze wydania, odnotowane przy tych pozycjach.

5. Zasady wydawnicze

Te zagadnienia, zwłaszcza sprawy filologiczne, zostaną szerzej potraktowane w zapowiedzianym wstępie ogólnym do całej naszej edycji. Tutaj podajemy tylko pewne elementy potrzebne do zrozumienia intencji edytora tego tomu.

Pierwsze dwa tomy korespondencji Hozjusza, opublikowane prawie 100 lat temu, spotkały się z powszechnym uznaniem i otrzymały bardzo dobre recenzje, jednakże obecnie, podejmując kontynuację edycji dalszej korespondencji kardynała, nie możemy dostosować się do ówczesnych wymogów wydawniczych, właściwie jeszcze wtedy precyzowanych przez jednego z edytorów (Zakrzewskiego). Za podstawę przyjmujemy aktualnie obowiązującą instrukcję, z 1953 r.⁹⁷ Ponadto przy tekstach polskich wzięto pod uwagę *Zasady wydawania tekstów staropolskich*, wyd. przez IBL w 1955 r. (wersja B, przewidziana dla wydawnictw naukowych), zaś tekstach niemieckich instrukcję J. Schultze⁹⁸. Często wydawcy, opierając się na jakiejś konkretnej instrukcji, czynią pewne uzasadnione od niej odstępstwa⁹⁹. Przewiduje to zresztą pierwsza ze wspomnianych wyżej instrukcji, a także szereg innych. Korzystając z tej możliwości chcemy tutaj wskazać na pewne założenia niniejszej edycji, odbiegające od powszechnej praktyki:

a. Nie korzystamy z możliwości ograniczenia się jedynie do regestu przy tekstach już publikowanych. Przytaczamy je przeważnie w całości i tylko w trzech przypadkach rezygnujemy z podawania tekstu listu poprzestając na regescie¹⁰⁰. Celem niniejszej edycji jest publikacja korespondencji Hozjusza pozostającej w rękopisach i scalenie w chronologicznym porządku razem z już drukowaną, ale rozproszoną po wielu publikacjach, nieraz mało dostępnych¹⁰¹. Będzie to potrzebne dla wspom-

⁹⁷ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław 1953 (pod red. K. Lepszego).

⁹⁸ J. Schultze: Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte. Blätter für deutsche Landesgeschichte 1962 Bd 98 s. 1—11. Przy transkrypcji tekstu ważki jest zwłaszcza 26 punkt tejże instrukcji: „Konsonantismus. Vereinfachungen von Konsonantenhäufungen treten überall ein, wenn sich sprachlich bedeutungslos sind (z.B. Doppel-n am Wortschluss oder vor Konsonanten: *in* statt *inn*, *und* statt *umnd*, bei Doppelschreibung am Wortanfang oder nach anderem Konsonant: *fürst* nicht *ffürst*, *dorff* statt *dorff*, *solt* nicht *soltt* usw.). Dagegen sind Verdoppelungen, die Volkalkürze andeuten können, beizubehalten (*wegk*, *hoff*, *nemmen*). Beizubehalten wäre auch ein vorgesetztes *h* als Dehnungszeichen (z.B. *sthen*). Schwierigkeiten bereitet meist die Schreibung *cz* oder *tz*. Lassen sich *t* und *c* nicht deutlich unterscheiden, so ist *tz* zu schreiben (*nutzen*, *gotz*, *geltz*, nicht *nuczen*, *gelcz*). Am Wortanfang tritt anstelle *cz*, *tz* einfaches *z* ein (*zu*, *zit* für *czu*, *tzit*); *f* und *v*, *b* und *w* wie in Vorlage (*vogt* oder *foht*, *albeg* oder *alweg*)...

⁹⁹ Por. M. Sipayllo: Akta synodów różnowierczych w Polsce. T. I (1550—1559) Warszawa 1966 s. XVI—XXII.

¹⁰⁰ Nr 55, 187, 408.

¹⁰¹ Np. Wierzbowskiego: *Uchansiana*, gdzie w trzecim tomie jest opublikowana korespondencja J. Uchańskiego z Hozjuszem, znaleźć można tylko w niektórych większych bibliotekach. Ponadto niektóre wydawnictwa są już mocno przestarzałe (np. Cyprianus: *Tabularium*), lub w dodatku opuszczają spore fragmenty tekstu (np. HO).

nianego procesu beatyfikacyjnego i zapewne nie bez pożytku dla samej nauki. Przy reedycji listów już drukowanych podstawą wydania jest przekaz rękopiśmienny, o ile taki się zachował.

b. Regesty poprzedzające oryginalny tekst listu są tutaj zazwyczaj dość obszerne, zwłaszcza przy listach obcojęzycznych, które stanowią znaczną większość. Pragnieniem wydawcy było możliwie precyzyjne i adekwatne zasygnalizowanie w regeście treści publikowanego listu, co przy wielowątkowości korespondencji (jak już była mowa, zwłaszcza między osobami pozostającymi ze sobą na stopie zażyłej) musiało wpłynąć na rozszerzenie rejestru.

c. Listy, o których istnieniu i treści dowiadujemy się jedynie ze wzmianek w innych listach, nie stanowią odrębnych pozycji i tylko w przypisach zaznaczamy, że list wzmiankowany nie jest znany. Jeżeli zaś o istnieniu jakiegoś listu dowiadujemy się zaledwie z adnotacji odbiorcy na odwrocie, czyli z daty odpowiedzi na dany list (*responsum* i podana data), to wówczas w ogóle pomijamy go milczeniem¹⁰².

d. Zachowano na ogół pozdrowienie wstępne i formuły grzecznościowe na początku i na końcu listu wraz z podpisem. Jeżeli te formuły są stereotypowe i dłuższe, to po kilku słowach przerywamy je zwrotem *etc.*

e. Nie odtwarzamy układu graficznego listu. Znaki interpunkcyjne i *a linea* dajemy zgodnie z wymogami logiki, w celu lepszego wydobycia treści, z pominięciem nieraz bardzo przypadkowej interpunkcji przekazu.

f. Przypisy tekstowe są oznaczone literami alfabetu. Dotyczą one wyrazu, po którym są umieszczone. Jeśli zaś zaznaczono, że chodzi o wyraz nieczytelny lub jakiś fragment tekstu skreślony, to ten wyraz lub dłuższy tekst w rękopisie znajdują się zaraz po wyrazie, przy którym stoi z prawej strony przypis tekstowy. Kiedy przypis tekstowy dotyczy więcej niż jednego wyrazu tekstu publikowanego w korpusie listu, wówczas dla większej przejrzystości przed pierwszym wyrazem danego fragmentu dajemy przypis z myślnikiem w prawo, zaś po ostatnim z myślnikiem w lewo (np. ".... -").

g. W przypisach rzeczowych, znaczonych cyframi arabskimi, zgodnie z instrukcją podajemy objaśnienia osób, nazw geograficznych, mniej znanych wydarzeń historycznych itp. Osoby zwykle objaśniamy przy pierwszym ich wystąpieniu w publikowanych tu listach, jednakże te osoby, które są nadawcami lub odbiorcami listu, słowem, występują w nagłówku listu, objaśnienie otrzymują przy pierwszym pojawieniu się ich w nagłówku listu. Dajemy wówczas objaśnienie zwykle bardziej wyczerpujące, najczęściej z podaniem jakichś informacji, gdzie można zdobyć obfitsze dane o tej osobie. Wyjaśni to nam przykład: Jerzy z Tyczyna wzmiankowany jest już w pierwszym publikowanym tu dokumencie, jednakże czytelnik bliższe dane o nim znajdzie dopiero w liście 403, gdzie występuje on jako nadawca listu. Przy objaśnianiu osób najczęściej korzystano z *PSB*, *HNP*, *LThK*, *ADB* i innych leksykonów (zob. wykaz skrótów). Dane o biskupach zagranicznych i kardynałach czerpaliliśmy z opracowania *Hierarchia ecclesiastica*¹⁰³, nie cytując go w przy-

¹⁰² Czasami wydawcy, którzy publikują całą korespondencję jakiejś osobistości, ze wzmianek usiłują odtworzyć treść zaginionych listów i wciągają je do bieżącej numeracji razem z listami istniejącymi. Tak czyni np. Braunsberger: *Canisii epistulae*. W wydawnictwach polskich praktyki tej nie spotykamy (zob. np. Czapski: *Koresp. Rozrażew.*; albo z nowszych wydawnictw *Korespondencja Józefa Andrzeja Żaluskiego 1724—1736*. Oprac. B. S. Kupś, K. Muszyńska, Wrocław 1967; Axer: *Ticinii epistulae*).

¹⁰³ Zob. Bibliografia.

pisach. Nie objaśniano poszczególnych dzieł w spisie książek nadesłanych Hozjuszowi¹⁰⁴, natomiast objaśniono pojedyncze dzieła, o których czasami jest mowa w publikowanej korespondencji.

h. Zewnętrzny opis listu. Listy szeregujemy w porządku chronologicznym, zaś w ramach tego samego dnia pierwszeństwo dajemy listom Hozjusza do odbiorców w porządku alfabetycznym, potem idą listy innych nadawców w porządku też alfabetycznym. W nagłówku dajemy tylko imię i nazwisko z pominięciem tytułów (z wyjątkiem: papież, król, książę). Nazwiska osób zagranicznych podano w brzmieniu oryginalnym (wyjątek: Kanizjusz), imiona zaś w brzmieniu polskim, z wyjątkiem kilku imion w języku polskim nie używanych (np. Galeazzo). Tak samo nazwy obcych miast podano według pisowni polskiej. W datacji, zaraz po nagłówku, dajemy miejscowość, dzień, miesiąc (słownie po polsku) i rok. Po regeście podajemy formę zachowania przekazu i miejsce. Wyróżniamy: oryginał autograf — tj. list pisany własnoręcznie, oryginał — list pisany przez sekretarza a podpisany przez nadawcę (jeżeli część listu pisał sekretarz a część nadawca, wówczas określamy go jako oryginał i autograf, zaś przypisami tekstowymi sygnalizujemy miejsce, od którego zaczyna się autograf), minutę, koncept, kopię z możliwie dokładnym określeniem czasu jej sporządzenia i wreszcie druki. Podajemy również, jeśli to możliwe, nazwiska osób, które piisały list pod dyktando lub na zlecenie nadawcy, które sporządziły koncept, kopię lub poczyniły adnotacje na stronie adresowej. W zasadzie nie podajemy adresów, które są dość stereotypowe, z wyjątkiem kilku. Piszący do Hozjusza adresowali swe listy mniej więcej w ten sposób: *Illustrissimo et Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Stanislao Hosio* (lub *Osio*), *S. R. E. tituli Sancti Pancratii Cardinali Presbytero et Episcopo Varmieniensi etc. domino suo colendissimo*. Siostrzeniec Paweł Watt zwykle dodawał: *avunculo suo clementissimo*, studenci i inni korzystający z opieki kardynała dorzucali *benefactori suo* itp. Te same zasadnicze elementy w adresie podawali nadawcy piszący w języku polskim i niemieckim¹⁰⁵. Nie podajemy również dokładnego opisu pieczęci, ale informujemy o stanie ich zachowania. Przeważnie listy były pieczętowane na odwrocie pieczęciami sygnetowymi, które przy otwieraniu listu zostały złamane i wykruszyły się. Pieczęć Hozjusza, np. w listach do nuncjusza Commendone, często zachowała się bez szwanku. Jej wygląd czytelnik może oglądać na zamieszczonej rycinie nr 3, zaś opis zamieścimy we wstępie do całej edycji.

i. Skróty łacińskie, stosowane często i niekonsekwentnie, o ile mogłyby budzić nieporozumienie, zostały rozwiązane, np. rozwiązano dowolnie skracany zapis na odwrocie: *redditae, responsum* oraz nazwy miesięcy, rozwiązano też sigle oznaczające *manu sua, subscripsit* itp. Często występujące skróty w tytulaturze i zwrotach grzecznościowych, używane nieraz w kilku wariantach w jednym liście, sprowadzono do kilku form najbardziej rozpowszechnionych, które zostały podane w wykazie skrótów. Np. popularny zwrot *Illustrissima Dominatio (Paternitas, Celsitudo) Vestra* oddajemy przez *Ill-ma D. (P., Cels.) V-ra*. Wydaje się, że wprowadzenie myślніка w miejsce wypuszczonych liter nadaje wyrazowi większej plastyczności niż przy zwykłej kontrakcji *Illma, Vra* itp.

¹⁰⁴ Zob. nr 116, 313.

¹⁰⁵ Np. sposób adresowania listów niemieckich księcia pruskiego Albrechta do Hozjusza i Hozjusza do księcia zob. nr 40, 42.

Rozpoczęta tym tomem, albo raczej wznowiona, publikacja korespondencji Kardynała Warmińskiego powstała w związku z prowadzonym przez Diecezję Warmińską procesem beatyfikacyjnym tego sługi Bożego. Jest więc niejako owocem trudu i zaangażowania całej diecezji. Bez tego poparcia jednostce niełatwo by było zdecydować się na tak trudne przedsięwzięcie. Zaznaczono już, że Diecezji Warmińskiej starania o ten proces powierzył ks. Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński, który też niejednokrotnie interesował się przebiegiem prac. Piszący te słowa podczas prowadzenia kwerendy zagranicznej doznał konkretnej pomocy Ks. Prymasa, zaś dzięki pismu rekomendacyjnemu¹⁰⁶ miał ułatwiony wstęp do wielu archiwów i bibliotek europejskich. W tym miejscu pragnie złożyć głębokie wyrazy wdzięczności. Wyrazy uznania i wdzięczności należą się również biskupowi warmińskiemu ks. dr. Józefowi Drzadzce za podjęcie trudu prowadzenia procesu i życzliwe patronowanie przedsięwzięciu publikowania korespondencji kardynała. Dziękuję ks. bp. dr. Janowi Obląkowi i ks. dr. hab. Henrykowi Damianowi Wojtysce za wspólny trud kwerendy, wielokrotną konsultację, cenne uwagi merytoryczne i metodologiczne. O dr. Michałowi Machejkowi dziękuję za życzliwą opiekę podczas kwerendy zagranicznej. W konkretnej pracy nad tekstem dług wdzięczności zaciągnąłem wobec zmarłego już prof. KUL Andrzeja Wojtkowskiego za skonfrontowanie maszynopisu większej części listów niemieckich z fotokopiami rękopisów, zaś ks. mgr. Emilowi Rzeszutkowi z Olsztyna za konfrontację tekstów łacińskich. Słowa szczególnej wdzięczności winien jestem s. mgr. Jadwidze Ambrozji Kalinowskiej OSB za pomoc filologiczną przy tekstach łacińskich oraz wielki trud włożony przy żmudnym wykończeniu dzieła, zaś s. mgr. Kamili Janinie Wiśniewskiej OSB za korektę tekstów niemieckich. Dziękuję pracownikom wszystkich placówek naukowych: archiwów i bibliotek, które dostarczyły materiału źródłowego do tego tomu. Korzystałem z ich pomocy nieraz daleko wykraczającej poza ich obowiązki służbowe. Wreszcie chcę skierować wyrazy wdzięczności do Warmińskiego Wydawnictwa Diecezjalnego, w szczególności zaś do redakcji Studiów Warmińskich, za podjęcie oczekiwanej publikacji spuścizny największego biskupa warmińskiego.

Olsztyn, w marcu 1976

ks. Alojzy Szorc

¹⁰⁶ Pismo z kancelarii Prymasa Polski, Warszawa 7 IX 1970. Nr 2519/70/P.

STANISLAI HOSII EPISTOLAE ET QUAE AD EUM SCRIPTAE SUNT
ANNO MDLXIV. Liber V

SUMMARIUM

Praesentamus lectoribus editionem Hosii epistolarum et earum, quae ad eum anno MDLXIV scriptae sunt.

Duo principalia volumina Cracoviae sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis ab anno MDCCCLXXIX usque ad MDCCCLXXXVIII annum edita sunt. Quam quidem editionem curaverunt illustres historici: D. Franciscus Hipler Seminarium Dioecesis Varmiensis Rector et D. Vincentius Zakrzewski Universitatis Cracoviensis Professor. Hi libri continent circa duo milia quadraginta epistolas ab anno MDXXV usque ad annum MDLVIII.

Sequentes autem tomi propter Academiae Litterarum difficultates oeconomicas in lucem non prodierunt.

Hierarchia ecclesiastica ad cognoscendas epistolas Hosii easque publicandas novum stimulum addidit, nempe anno MCMXXIII Episcopi Poloni in Conferentia Plenaria Czenstochoviensi congregati consilium processus beatificationis Stanislai Cardinalis Hosii ceperunt. Onus praeparandae causae beatificationis suscipiebant dioeceses: primum Plocensis (D. Josephus Umiński) postea Culmensis (D. Josephus Smoczyński). Incepti labores et archiviales quaerendae ob bellicos tumultus prohibiti sunt.

Post secundi belli universalis fata causam beatificationis Stanislai Cardinalis Hosii ab anno MCMLXVIII continuat dioecesis Varmiensis. Excellentissimus D. Dr Josephus Drzazga Episcopus Ordinarius Varmiensis composuit Dioecesanam Commissionem Historicam, quae constat: Excellentissimo D. Dr Joanne Obłak Episcopo Auxiliari Varmiensi, Rev. P. Dr Damiano Wojtyska CP et Rev. D. Dr Aloysio Szorc. Quae quidem Commissio ad hoc tempus collecta Hosiana recognoverat et archivalibus quaerendis in Polonia et in aliis finibus maxima parte eadem Hosiana supplebat. Nunc editionem eorum lege artis editoriae praeparat.

Tertium et quartum Hosii Cardinalis epistolarum volumen, quae complexura sunt epistolas ab anno MDLVIII usque ad annum MDLXIII, in statu praeparandi sunt.

In hoc autem tomo quinto (duo enim tomi ante centum annos editi sunt) tradimus quadringenti quinquaginta epistolas ad Hosium scriptas et ab eo datas anno MDLXIV, quarum sexaginta tres iam olim excudebantur. In adiunctis appendicibus collocamus viginti documenta suppletiva. Fontes ad edendas epistolas huius voluminis in archivis et bibliothecis Polonis, Italicis, Germanicis Suecisque inveniebantur et praeparati sunt secundum artis editoriae instructionem ex anno MCMLIII. Editoris quidem sententia epistolae eiusdem anni maxima in parte magni momenti et ponderis sunt ad cognoscendas res gestas Poloniae et aliorum finium huius temporis.

Hosius tum ex Oecumenico Concilio Tridentino labentibus sesquiquinque annis ad dioecesim suam (5 II) reversus, statim rem ecclesiae administrandae denuo suscepit, comitiis generalibus Regni eo tempore saepe abfuit. Maximae curae ei cives Brunsbergae erant, qui communionem sub utraque specie pro laicis vehementer postulabant. Cardinalis ipse Quadragesima inter eos commorans inquietas eorum mentes pacabat. Mense Maio eiusdem anni Regem Poloniae Lom-sae visitaverat, deinde in comitia Prussica profectus est Marieburgum, unde ad ecclesiam suam rediit una cum Nuntio Apostolico Joanne Commendano, qui ad diem XIX mensis Julii ibi moratus est, sed propter pestem saevientem visitare totam dioecesim non potuit. Autumno huius anni in Varmiam primi jesuitae venerunt, ut Collegium Brunsbergae conderent.

Cardinalis noster multas epistolas tunc scribebat ad eos, qui gravissimis muneribus fungebantur verbi gratia: ad Regem Poloniae Sigismundum Augustum, primate Uchański, Nuntium Apostolicum Commendonum, vicecancellarium Myszkowski, ducem Prussiae Albertum, jesuitarum praepositos demus generalis Romae etc. et multas epistolas ab eis accipiebat.

Epistolarum huius voluminis generale propositum constat rebus religionem spectantibus ut verbi gratia: episcoporum vita spiritualis, antitrinitariorum haereses, edicta Parczoviensia et synodus provincialis Gnesnensis a primate J. Uchański pro die XVII mensis Decembris anni MDLXIV convocata.

Inceptam epistolarum Hosii editionem tempore procedente paraturi sumus.

DIE KORESPONDENZ DES KARDINALS STANISLAUS HOSIUS Band V: 1564

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund dieser Arbeit gewinnt der Leser einen Einblick in die bereits veröffentlichte Korrespondenz des Kardinals Stanislaus Hosius (1504—1579) aus dem Jahre 1564. Die ersten zwei Bände erschienen im Verlag der Akademie der Wissenschaften in Kraków in den Jahren 1879—1888 in der Bearbeitung zweier bekannter Historiker, des ermländischen Geistlichen Franz Hipler und des Professors an der Jagiellonischen Universität Wincenty Zakrzewski. Beide Bände umfassen die Jahre 1525—1558 und enthalten insgesamt ein Verzeichnis von 2040 Briefen, wobei verschiedene Zusätze zu den Einleitungen nicht mitberechnet sind. Trotz ernsthafter Bemühungen seitens der Akademie der Wissenschaften und lauter Forderungen einer ganzen Reihe von Historikern sind die nächsten angekündigten Bände nicht mehr im Druck erschienen. Neuer Ansporn, sich näher mit der Persönlichkeit des Kardinals St. Hosius zu befassen und die Ausgabe seiner geführten Korrespondenz unbedingt fortzusetzen, erfolgte seitens der kirchlichen Vertreter. So wurde auf der Bischofskonferenz in Częstochowa im Jahre 1923 der Vorschlag gemacht, den Seligsprechungsprozess des Kardinals einzuleiten. Mit den Vorbereitungsarbeiten wurde anfangs die Diözese Plock (Józef Umiński) beauftragt, später wurde sie von der Diözese Kulm (Józef Smoczyński) fortgeführt, bis sie der zweite Weltkrieg unterbrach. Nach dem Krieg, im Jahre 1968 wurden die Arbeiten von der Diözese Ermland wiederneuaufgenommen. Eine von dem ermländischen Bischof Dr. Józef Drzazga berufene Kommission, der die geistlichen Herren Bischof Dr. Jan Oblak, Dr. Henryk Damian Wojtyska und Dr. Alojzy Szorc angehören, hat sich zuerst mit den bis dahin gesammelten Materialien über Hosius vertraut gemacht, diese auf Grund in- und ausländischer Ermittlungen bedeutend ergänzt und bereichert und beginnt sie systematisch zu publizieren. Der sich augenblicklich in Vorbereitung befindliche dritte und vierte Band umfasst die Jahre 1558—1563 und ist eine Fortsetzung der Ausgabe von Hipler und Zakrzewski. Der fünfte Band (wenn man die vor fast hundert Jahren herausgegebenen zwei Bände mitrechnet) enthält die Korrespondenz nur eines einzigen Jahres, nämlich des Jahres 1564. Insgesamt konnten für jenes Jahr 450 Briefe von und an Hosius belegt werden, ausserdem werden im Anhang 20 ergänzende Dokumente angeführt. Von den 450 Briefen sind bereits 63 veröffentlicht worden, die restlichen sind Erstpublikationen. Quellenmaterial zu diesem Bande lieferten die Archive und Bibliotheken in Polen, Italien, DDR, BRD und Schweden. Die Bearbeitung dieses Gesamtmaterials wurde genau nach den Verlagsvorschriften der Polnischen Akademie der Wissenschaften aus dem Jahre 1953 durchgeführt. Der Verleger ist der Ansicht, dass die Korrespondenz aus jenem Jahr sehr inhaltsreich und äusserst interessant ist. Gerade zu dieser Zeit (5.II.1564) kehrte St. Hosius nach 5 1/2-jähriger Abwesenheit vom Konzil in Trient als Kardinal in seine ermländische Diözese zurück. Voll Eifer widmete

er sich ganz der Arbeit in der Diözese, sogar die Reisen zum Sejm mied er. Seine besondere Sorge galt der Stadt Braniewo (Braunsberg), wo die Forderung der Bürger nach Laienkelch leicht in einen offenen Aufruhr hätte ausarten können. Der Kardinal weilte persönlich einige Wochen während der Fastenzeit in dieser Stadt und besänftigte die erregten Gemüter. Im Mai stattete er dem König, der sich zur Zeit in Lomża aufhielt, einen Besuch ab und begab sich anschließend nach Malbork (Marienburg) zum Preussischen Landtag. Nachdem er in seine Diözese zurückgekehrt war, kam auch J. F. Commendone nach Ermland. Er weilte hier 2 Monate bis zum 19. Juli. Die derzeit wütende Pest machte ihm das Reisen durch die Diözese fast unmöglich. Im Herbst jenes Jahres kamen die ersten Jesuiten nach Ermland, um in Braniewo den Grundstein für ihr Kolleg zu legen. In diesem Jahre führte St. Hosius eine besonders rege Korrespondenz. Ihr Inhalt ist natürlich jeweils von korrespondierenden Seiten abhängig. Die wichtigste ist zweifellos die Korrespondenz mit hochgestellten Persönlichkeiten: dem König Zygmunt August, dem Primas Jakub Uchański, dem Unterkanzler Piotr Myszkowski, dem Nuntius J. F. Commendone, dem Herzog Albrecht von Preussen und dem Generalhaus der Jesuiten in Rom. Das Hauptthema der ganzen Korrespondenz aus dem Jahre 1564 bilden religiöse Angelegenheiten, namentlich die religiöse Haltung der Bischöfe und anderer Würdenträger, auch die Antitrinitarierbewegung, die Edikte von Parczew (7.VIII) vom Standpunkt der von dem Primas für den 17.XII.1564 angesagten Synode der Provinz Gniezno. Wenn es nur anging, mobilisierte Hosius für den Kampf gegen die Irrlehrer. Natürlich enthält seine Korrespondenz auch minder wichtige Probleme, die aber keineswegs uninteressant sind, so z.B. das Ansässigwerden der Jesuiten und ihre Entlohnung, das Herausgeben von wissenschaftlichen Werken, Familiensorgen u.a.

Die Verfasser beabsichtigen, das begonnene Werk fortzusetzen.

BIBLIOGRAFIA

- Axer Georgius [ed.]: Georgii Ticinii ad Martinum Cromerum epistulae (a. 1554—1585). Vratislaviae 1975 (cytuję: Ticinii epistulae).
- Barycz Henryk: Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce Odrodzenia 1400—1600. Kraków 1935.
— Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia 1400—1600. Kraków 1938.
— Z epistolografii szesnastowiecznej. ORP 1975 T. 20 s. 119—139.
— Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Warszawa 1971.
- Bieńkowski Wiesław: Kraków a Warmia i Mazury w XIX i XX wieku. RO 1975 R. 11 s. 63—117.
- Bieniarzówna Janina: Związki kulturalne Krakowa z Warmią od XVI do XVIII wieku. RO 1975 R. 11 s. 31—62.
- Birch-Hirschfeld Anneliese: Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt 1341—1811. ZGAE 1932 Bd 25 s. 273—438, 595—758.
- Bodniak Stanisław: Jan Patruus i Melchior Nehring. Przyczynek do dziejów książki w Poznaniu w XVI w. *Kronika Miasta Poznania* 1930 nr 4 s. 367—379.
— Zyciorys własny. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 1955 z. 5 s. 7—34.
- Bonk Hugo: Geschichte der Stadt Allenstein. Bd I—V. Allenstein 1912—1929.
- Bormann A.: Ermland und die Reformation (1523—1772). Königsberg 1912.
- Bourdon Leon: Jeronimo Osorio et Stanislaus Hosius (1565—1578). *Boletim da biblioteca da universiada de Coimbra*. Coimbra 1958 T. 23.
- Braunsberger Otto [ed.]: Beati Petri Canisii Societatis Jesu epistulae et acta. T. I—VIII. Friburgi Brisgoviae 1896—1925 (cytuję: Canisii epistulae).
- Brzeziński Stanisław: Panowie z Tomie. *Miesięcznik Heraldyczny* 1933 R. 12.
- Buchholz Franz: Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Braunsberg 1934.
— Dr. Franz Hipler 1836—1898. *Ermländischer Haus-Kalender* 1937 Jg 81 s. 54—58.
- Bukowski Julian: Dzieje reformacji w Polsce. T. I—II. Kraków 1886.
- Chodyński Stanisław: Biskupi sufragani włocławscy. KT 1905 R. 4 z. 1—2 s. 1—16; z. 3—4 s. 1—16; 1906 R. 6 z. 1—2 s. 59—75.
- Cyprianus Salomon Ernestus [ed.]: Tabularium Ecclesiae Romanae saeculi decimi sexti. Francofurti et Lipsiae 1743.
- Czaplewski Paweł [wyd.]: Korespondencja Hieronima Rozrażewskiego. T. I (1567—1582). Toruń 1937 RTNT Fontes 30 (cytuję: Koresp. Rozrażew.).
— Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454—1772. RTNT 1919—1921 T. 26—28.
— Wykaz oficjalów gdańskich i pomorskich od 1467—1824 r. RTNT 1912 R. 19 s. 3—128.
- Dąbrowski Kazimierz: Rozwój wielkiej własności ziemskiej cysterek w Zarnowcu od XIII do XVI wieku. Gdańsk 1970.
— Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku. Gdańsk 1975.
- Dittrich Franz: Dr. Franz Hipler, Domkapitular in Frauenburg. Skizze eines Gelehrtenlebens. ZGAE 1899 Bd 12 s. 383—427.
- Duhr Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI Jahrhundert. Bd 1. Freiburg im Breisgau 1908.
- Dworzaczek Włodzimierz: Genealogia. Warszawa 1959.
- Działyński Adam Tytus [wyd.]: Źródlopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego. Poznań 1856 (cytuję: Źródlopisma).

- Ehrenberg Herman [hrsg.]: *Italienische Beiträge zur Geschichte der Provinz Ostpreussen*. Königsberg 1895.
- *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der in der heutigen Provinz Posen vereinigten ehemals polnischen Landesteile*. Leipzig 1892.
- Eichhorn Anton: *Die Prälaten des ermländischen Domkapitels*. ZGAE 1866 Bd 3 s. 305—397, 529—643.
- *Der ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius*. Bd I—II. Mainz 1854, 1855 (cytuje: Hosius).
- *Der ermländische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst*. ZGAE 1869 Bd 4 s. 1—470 (cytuje: Kromer).
- *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*. ZGAE 1860 Bd 1 s. 93—190, 269—383, 460—600; 1863 Bd 2 s. 1—177, 396—465, 610—631; 1869 Bd 4 s. 551—636.
- Engelbert Kurt: *Kaspar von Logau Bischof von Breslau (1562—1574)*. Teil I. Ein Beitrag zur schlesischen Reformationsgeschichte. Breslau 1926.
- Fijałek Jan: *Przekłady pism św. Grzegorza z Nazjanzu w Polsce*. *Polonia Sacra* 1918 nr 1 s. 46—144; 1919 nr 3 s. 126—207.
- Fleischer Franz: *Franz Liedtke (1855—1906)*. ZGAE 1909 Bd 16 s. 313—324.
- Florczyk Zofia: *Udział regionów w kształtowaniu się piśmiennictwa polskiego XVI wieku*. Wrocław 1967 SSt T. 16.
- Friedlaender Gottlieb: *Beiträge zur Reformationsgeschichte*. Berlin 1837.
- Glema Tadeusz: *Odzyskanie klasztoru dominikańskiego w Gdańsku w latach 1565—1568*. *Rocznik Gdański* 1939 i nadbitka.
- *Piotr Kostka, lata młodości i działalność polityczna 1532—1595*. Toruń 1959 RTNT R. 61 z. 2.
- *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*. Toruń 1934. RTNT R. 42.
- Hierarchia catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, Ecclesiasticorum Antistitum series. Volumen tertium saeculum XVI ab anno 1503 complectens. Guilelmus van Gulik, Conradus Eubel. Editio altera quam curavit Ludovicus Schmitz-Kallenberg. Monasterii 1923.
- Hilgers Joseph: *Der Index der verbotenen Bücher*. Freiburg im Breisgau 1904.
- Hipler Franz: *Die deutschen Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe Hosius und Kromer*. Köln 1835.
- *Johannes Grodziecki Bischof von Olmütz*. *Oesterreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie* 1873 Jg 13 i nadbitka, Wien 1874.
- Hipler Franciscus et Zakrzewski Vincentius [ed.]: *Stanislaw Hosii S. R. E. Cardinalis Majoris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis (1504—1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*. T. I (1525—1551) Cracoviae 1879; T. II (1551—1558) Cracoviae 1886—1888. *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*. T. IV, IX.
- [Hosii opera =] *Domini Stanislaw Hosii S. R. E. Presbyteri Cardinalis, Majoris Poenitentiarum et Episcopi Varmiensis operum*. T. I—II ... opera et studio Stanislaw Rescii. Coloniae apud Maternum Cholinum Anno 1584.
- Hülkamp F.: *Franz Hipler's jüngste Schriften*. *Literarischer Handweiser zunächst für das katholische Deutschland* 1886 nr 411 s. 386—391.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Pod red. Kazimierza Lepszego. Wrocław 1953.
- Jasnowski Józef: *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515—1565)*. Warszawa 1939.
- Jungnitz Joseph: *Martin Gerstmann, Bischof von Breslau*. Breslau 1898 (cytuje: Gerstmann).
- Kamińska Stefania: *Klasztory Brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie*. Gdańsk 1970.
- Knöpfler Alois: *Die Kelchbewegung in Bayern unter Herzog Albrecht V*. München 1891.
- Korewa Jan: *Geneza braniewskiego Hosianum*. Poznań 1964.
- Korytkowski Jan: *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od r. 1000 aż do dni naszych*. T. I—IV. Gniezno 1883.
- Kossowski Aleksander: *Na marginesie referatu Ks. Prof. Dra J. Umińskiego „Korespondencja Hozjusza z lat 1558—1579”*. AT 1931 T. 27 s. 182—185.
- Kot Stanisław: *Erazm Otwinowski, poeta-dworzanin i pisarz różnowierczy*. RP 1934 R. 6 nr 21—24 s. 1—37.
- Kowalska Halina: *Walka o dziesięćiny na sejmach egzekucyjnych w latach 1562—1565*. ORP 1956 T. 1 s. 71—101.
- Köhler Joachim: *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum*

- Breslau vom Abschluss des Konzils bis zur Schlacht am Weissen Berg 1564—1620. Köln-Wien 1973.
- Kumor Bolesław: Granice metropolii i diecezji polskich (966—1939). ABMK 1969 T. 18 s. 289—352, T. 19 s. 271—351; 1970 T. 20 s. 253—374, T. 21 s. 309—404; 1971 T. 22 s. 319—402, T. 23 s. 361—399; 1972 T. 24 s. 345—404 (indeks).
- Lagomarsini Hieronymus [ed.]: *Julii Pogiani Sunensis epistolae et orationes olim collectae ab Antonio Maria Gratiano, nunc ab Hieronymo Lagomarsino e Societate Jesu adnotationibus illustratae ac primum editae*. T. I—IV. Romae 1756—1762 (cytuje: Pogiani epistolae).
- Lainii monumenta. T. I—VIII. Matritii 1912—1917. MHSI.
- Lanckorońska Karolina [ed.]: *Documenta ex archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*. Pars III. Romae 1974. EFE T. 32.
- Liedtke Antoni: *Dokoła zagadnień hożańskich*. NP 1948 T. 4 s. 295—310.
— *Straty teologicznej nauki polskiej podczas wojny*. AK 1947 T. 47 s. 321—322.
- Lortz Józef: *Kardinal Stanislaus Hosius*. Köln 1931.
- Lempicki Stanisław: *Renesans i humanizm w Polsce — materiały i studia*. Kraków 1952.
- Łętowski Ludwik: *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*. T. I—IV. Kraków 1852.
- Łukaszewicz Józef: *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Małej Polsce*. Poznań 1853.
- Madura Fabianus Romanus [ed.]: *Acta capitulorum provinciae Poloniae ordinis praedicatorum*. T. I (1225—1600). Roma 1972.
- Malinowski Mikołaj [wyd.]: *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta obejmujące listy Jana Franciszka Commendonii do Karola Borromeusza*. Zebrał Jan Albertrandi, tłum. Józef Krzeczkowski, wyd. [...]. Wilno 1851.
- Mańkowski Alfons: *Prałaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*. RTNT 1928 R. 33 s. 1—109, 1927 R. 34 s. 285—424.
- Miaskowski Kazimierz: *Jugend- und Studienjahre des ermländischen Bischofs und Kardinals Stanislaus Hosius*. ZGAE 1916 Bd 19 s. 329—394.
- Mielcarezyk Georg: *Die Fischerei in den Dörfern der Passargemündung*. ZGAE 1966 Bd 30 s. 678—705.
- Morawski Kazimierz: *Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieło*. Kraków 1892.
— *Zygmuntowskie czasy na tle prądów Odrodzenia*. Warszawa 1965.
- Niesiecki Kasper: *Herbarz polski*. T. I—X. Wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk 1839—1945.
- Nowacki Józef: *Dzieje archidiecezji poznańskiej*. T. I — *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne*. Poznań 1959. T. II — *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*. Poznań 1964.
- Oblak Jan: *Kontakty uczonych polskich z archiwum fromborskim przed pierwszą wojną światową*. KMW 1958 nr 4(62) s. 388—400.
— *Mikołaja Kopernika Inwentarz dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie roku pańskiego 1520 oraz inne zapisy archiwalne*. SW 1972 T. 9 s. 7—85.
- Oracki Tadeusz: *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*. Warszawa 1963.
- Ossowski Franciszek: *Ze stosunków Stanisława Hozjusza z prałatami i kanonikami kapituły plockiej w wieku XVI*. *Miesięcznik Pastorski Plocki* 1930 R. 25 s. 290—293, 356—359; 1931 R. 26 s. 17—22, 46—48.
- Oswald Josef: *Riga und Gnesen im Kampf um die Metropolitangewalt über die altpreussische Bistümer*. *Staatliche Akademie zu Braunsberg, Personal- und Vorlesungs-Verzeichnis*. Wintersemester 1942/43.
- Otwinowska Barbara: *Polski dwugłos o języku narodowym w kościele (Hozjusz — Frycz)*. W: *Andrzej Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia*. Praca zbiorowa pod red. T. Bienkowskiego. Wrocław 1974 SSt T. 42 s. 131—163.
- Pajewski Janusz: *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540—1571)*. Kraków 1932.
- Pastor Ludwig: *Geschichte der Päpste*. Bd 7: Pius IV. (1559—1565). Freiburg im Breisgau 1925.
- Pęckowski Zbigniew: *Miechów*. *Studia z dziejów miasta i Ziemi Miechowskiej do roku 1914*. Kraków 1967.
- Pfleger Luzian: *Martin Eisengrein (1535—1578)*. Freiburg im Breisgau 1908.
- Przeździecki Aleksander: *Jagiellonki polskie XVI wieku*. T. V. Kraków 1868.
- Rederowa Danuta: *Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873—1918*. Wybór źródeł. Wrocław 1974.
— *Studia nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą*. Ekspedycja

- Rzyska (1886—1918). *Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* 1958 R. 4 s. 192—256.
- Rescius Stanislaus: Stanislaus Hosii vita. Pelplini 1938.
- Schletz Alfons: Ks. Józef Umiński (1884—1954). NP 1958 T. 8 s. 281—327.
- Schmauch Hans: Das Präsentationsrecht des Polenkönigs für die Frauenburger Dompropstei. ZGAE 1936 Bd 26 s. 95—104.
- Die kirchenrechtliche Stellung der Diözese Ermland. ZGAE 1966 Bd 30 s. 465—495.
- Schultze Johannes: Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 1962 Bd 98 s. 1—11.
- Sipayllo Maria [wyd.]: Akta synodów różnowierczych w Polsce. T. I (1550—1559), Warszawa 1966; T. II (1560—1570), Warszawa 1972.
- Smoczyński Józef: Eklezjologia Stanisława Hozjusza. Pelplin 1938.
- Steinherz Sigismund [hrsg.]: Nuntiatyberichte aus Deutschland 1560—1570. Bd I: Die Nuntien Hosius und Delfino 1560—1561. Wien 1897.
- Starowski Szymon: Setnik pisarzy polskich. Wyd. w tłum. polskim J. Starawskiego. Kraków 1970.
- Szostkiewicz Zbigniew: Katalog biskupów obrządku łacińskiego przedrozbiorowej Polski. SPM 1954 T. I s. 391—608 i nadbitka Rzym 1954 (własna paginacja s. 1—218).
- Susta Josef: Die Römische Kurie und das Konzil von Trient unter Pius IV. Bd I—IV. Wien 1904—1911.
- Tazbir Janusz: Państwo bez stosów. Warszawa 1967.
- Theiner Augustinus [ed.]: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. T. II. Roma 1861.
- Thimm Werner: Der Frauenburger Kapitelsnotar Clemens Kalhorn (ca. 1545—1640). ZGAE 1969 Bd 33 s. 316—319.
- Tomczak Andrzej: Walenty Dembiński kanclerz egzekucji (ok. 1504—1584). Toruń 1963 RTNT R. 67.
- Treterus Thomas: Theatrum virtutum D. Stanislaus Hosii. Pelplini 1938.
- Umiński Józef: Korespondencja Hozjusza z lat 1558—1579. *Pamiętnik V Powstaniego Zjazdu Historyków polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930. Cz. I: Referaty*. Lwów 1930 s. 310—328.
- Opinie o cnotach, świętobliwości i zasługach Stanisława Hozjusza. Lwów 1932.
- W związku z projektem starań o beatyfikację Hozjusza. AK 1919—1925 R. 9 s. 80—81.
- Zagadnienia hozjańskie. PT 1930 R. 11 z. 2 s. 135—152.
- Urban Waclaw: Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w. Kraków 1959.
- Walewski Cyprian: Marcin Kromer. Warszawa 1874.
- Wermter Ernst Manfred: Eustachius Knobelsdorff, Statthalter von Ermland 1558—64. ZGAE 1955 Bd 29 s. 93—111.
- Kardinal Stanislaus Hosius Bischof von Ermland und Herzog Albrecht von Preussen. Ihr Briefwechsel über das Konzil von Trient (1560—62). Münster 1957.
- Wierzbowski Teodor [ed.]: Matricularum Regni Poloniae summaria. T. I—V/I. Warszawa 1905—1919.
- Uchansciana, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego. T. III: Korespondencja Uchańskiego z Hozjuszem 1554—1573. Warszawa 1890.
- Woelky Carl Peter [hrsg.]: Urkundenbuch des Bistums Culm. Bd 1—2. Danzig 1884.
- Wojciechowska Maria: Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku. Poznań 1927.
- Wojtyśka Damian Henryk: Cardinal Hosius legate to the Council of Trent. Rome 1967.
- Quarrel concerning the cardinalat of Hosius. SPM 1962 T. VIII—IX s. 207—247.
- Wollek Christoph: Das Domkapitel von Plock 1524—1564. Köln-Wien 1972.
- Wotschke Teodor [hrsg.]: Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen. *Archiv für Reformationsgeschichte, Ergänzungsband 3*. Leipzig 1908.
- Zur Geschichte des Antitrinitarismus. *Archiv für Reformationsgeschichte* 1926 Jg 23 s. 82—100.

- Zakrzewski Wincenty: Jak należy wydawać zbiory listów i akt historycznych z wieku 16-tego lub późniejszego. *Rozprawy AU, Wydz. Hist.-Filozof. 1877 T. 7, Dodatek s. I—XXX.*
- Powstanie i wzrost reformacji w Polsce (1520—1572). Lipsk 1870.
- Zimmermann Gerhard: Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500—1600). Weimar 1938.
- Zins Henryk: Polska w oczach Anglików XIV—XVI w. Warszawa 1974.
- Zelewski Roman: Organizacja koronnej służby dyplomatycznej za Zygmunta Augusta. W: Polska służba dyplomatyczna XVI—XVIII wieku. Pod red. Zbigniewa Wójcika. Warszawa 1966 s. 81—144.

WYKAZ

a) dokumenty:

WYKAZ PUBLIKOWANEJ KORESPONDENCJI HOZJUSZA ZA ROK 1564

Nr	Str.
1. Itinerarium Hozjusza z Trydentu w kierunku Polski. Trydent, 3 XII 1563 — Krems 4 I 1564	65
2. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 3 I	68
3. Hozjusz do Marcina Kromera. Krems, 4 I	73
4. Hozjusz do Karola Borromeo. Krems, 6 I	74
5. Katarzyna królowa polska do Hozjusza. Radom, 6 I	75
6. Jan Franciszek Lombardus do Hozjusza. Rzym, 7 I	76
7. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Krems, 8 I	77
8. Tomasz Goldwell do Hozjusza. Rzym, 8 I	78
9. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Absdorff, 9 I	79
10. Klemens Dolera do Hozjusza. Rzym, 10 I	80
11. Marcin Eisengrein do Hozjusza. Ingolstad, 10 I	81
12. Hozjusz do Marcina Kromera. Neudorff, 11 I	83
13. Jan Franciszek Canobio do Hozjusza. Rzym, 12 I	83
14. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 13 I	84
15. Hozjusz do Jakuba Layneza. Olomuniec, 15 I	84
16. Karol Borromeo do Hozjusza. Rzym, 15 I	87
17. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 19 I	88
18. Krzysztof Madruzzo do Hozjusza. Rzym, 20 I	88
19. Hozjusz do Marcina Kromera. Olomuniec, 16 I — Wrocław, 22 I	89
20. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 22 I	90
21. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Poznań, 27 I	93
22. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Gniezno, 28 I	95
23. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Toruń, 31 I	96
24. Barbara Beer do Hozjusza. Kraków, 31 I	96
25. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 31 I	97
26. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Kwidzyn, 3 II	98
27. Hozjusz do Marcina Kromera. Chełmża, 3 II	98
28. Karol Borromeo do Hozjusza. Rzym, 5 II	99
29. Jan Kostka do Hozjusza. Warszawa, 5 II	100
30. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Warszawa, 5 II	102
31. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Warszawa, 5 II	103
32. Jan Działyński do Hozjusza. Warszawa, 6 II	104
33. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 6 II	106
34. Jan Broniec do Hozjusza. Warszawa, 7 II	108
35. Daniel przeor klasztoru dominikanów w Gdańsku, do Hozjusza. [Gdańsk], 7 II	109
36. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 8 II	112
37. Stanisław Wapowski do Hozjusza. Warszawa, 8 II	113
38. Stanisław Szedziński do Hozjusza. Warszawa, 9 II	114

Nr	Str.
39. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Braniewo, 7 II — Lidzbark, 12 II	116
40. Albrecht książę pruski do Hozjusza [Królewiec], 15 II	117
41. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 15 II	118
42. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 16 II	118
43. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 16 II	119
44. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 16 II	122
45. Hozjusz do Macieja Drzewickiego. Lidzbark, 17 II	123
46. Ulryk Hozjusz do kardynała. Hozjusza. Kraków, 17 II	124
47. Jan Trzeciecki do Hozjusza. Gawrzyłowa, 17 II	125
48. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 19 II	126
49. Albrecht książę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 19 II	128
50. Hozjusz do Daniela przeora klasztoru dominikanów w Gdańsku. Lidzbark, 20 II	129
51. Wojciech Sperling do Hozjusza. Ingolstad, 20 II	130
52. Hozjusz do Jana von Kreytz. Lidzbark, 22 II	131
53. Eggert Kempen do Hozjusza. Frombork, 22 II	132
54. Piotr Wolski do Hozjusza. Barcelona, 22 II	133
55. Hozjusz do Jakuba Layneza. Lidzbark, 24 II	134
56. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 25 II	135
57. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 25 II	136
58. Kapituła warmińska do Hozjusza. Frombork, 26 II	136
59. Jan Boszkowski do Hozjusza. Kraków, 26 II	137
60. Albrecht książę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 28 II	138
61. Wawrzyniec Modliszewski do Hozjusza. Chełmża, 28 II	138
62. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 28 II	139
63. Hozjusz do Karola Borromeo. [Lidzbark], 28 II	141
64. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 2 III	142
65. Mikołaj Lock do Hozjusza. Oliwa, 3 III	143
66. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 4 III	144
67. Albrecht książę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 4 III	145
68. Jakub Górski do Hozjusza. Padwa, 4 III	146
69. Andrzej Human do Hozjusza. Jeziorany, 4 III	147
70. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 4 III	149
71. Piotr Wolski do Hozjusza. Barcelona, 4 III	150
72. Wojciech Sperling do Hozjusza. Ingolstad, 6 III	151
73. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 6 III	153
74. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 7 III	153
75. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 8 III	155
76. Piotr doktor z Poznania do Hozjusza. Warszawa, 9 III	155
77. Albrecht książę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 10 III	156
78. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 10 III	157
79. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 13 III	157
80. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Frombork, 18 III	158
81. Marcin Kromer do Hozjusza. Wiedeń, 18 III	159
82. Król Zygmunt August do Hozjusza. Warszawa, 18 III	161
83. Piotr Oraczowski do Hozjusza. Warszawa, 18 III	161
84. Jan Leoman do Hozjusza. Lidzbark, 19 III	162
85. Jan Działyński do Hozjusza. Warszawa, 20 III	163
86. Wojciech Starozrebski do Hozjusza. Warszawa, 20 III	164
87. Piotr Kostka do Hozjusza. Warszawa, 21 III	164
88. Jan Lutomirski do Hozjusza. Warszawa, 21 III	165

Nr	Str.
89. Andrzej Przerębski do Hozjusza. Warszawa, 21 III	166
90. Augustyn Rotundus do Hozjusza. Warszawa, 21 III	167
91. Sebastian Sleupner do Hozjusza. Wrocław, 21 III	168
92. Spytek Jordan z Zakliczyna do Hozjusza. Warszawa, 21 III	168
93. Stanisław Szedziński do Hozjusza. Warszawa, 21 III	169
94. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 21 III	170
95. Stanisław Wapowski do Hozjusza. Warszawa, 21 III	171
96. Mikołaj Wolski do Hozjusza. Warszawa, 21 III	171
97. Marcin Zborowski do Hozjusza. Warszawa, 21 III	172
98. Jan Firlej z Dąbrowicy do Hozjusza. Warszawa, 22 III	173
99. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Warszawa, 22 III	173
100. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Warszawa, 22 III	175
101. Andrzej Noskowski do Hozjusza. Warszawa, 22 III	175
102. Filip Padniewski do Hozjusza. Warszawa, 22 III	176
103. Jan Tomicki do Hozjusza. Warszawa, 22 III	176
104. Bartłomiej Plemięcki do Hozjusza. Chełmża, 24 III	177
105. Erazm Działyński do Hozjusza. Rzym, 25 III	178
106. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Warszawa, 26 III	179
107. Król Zygmunt August do Hozjusza i rady miasta Elbląga. Warszawa, 26 III	180
108. Król Zygmunt August do Hozjusza. Warszawa, 26 III	181
109. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Braniewo, 26 III	182
110. Rada miasta Reszla do Hozjusza. Reszel, ok. 26 III	183
111. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 27 III	185
112. Mikołaj Kos do Hozjusza. Warszawa, 27 III	186
113. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 27 III	187
114. Pius IV papież do Hozjusza. Rzym, 28 III	188
115. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 29 III	189
116. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 29 III	190
117. Marcin Rasek do Hozjusza. [Kraków], 30 III	193
118. Jadwiga z Przerębskich Kostkowa do Hozjusza. Malbork, 1 IV	193
119. Maciej Drzewicki do Hozjusza. Kraków, 2 IV	194
120. Jakub Górski do Hozjusza. Padwa, 4 IV	195
121. Król Zygmunt August do Hozjusza. Warszawa, 5 IV	196
122. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Braniewo, 6 IV	197
123. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 7 IV	198
124. Piotr Porębski do Hozjusza. Kraków, 7 IV	199
125. Hozjusz do rady miasta Gdańska. Braniewo, 8 IV	200
126. Albrecht książę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 10 IV	201
127. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 10 IV	202
128. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Braniewo, 11 IV	205
129. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 11 IV	206
130. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 11 IV	208
131. Hozjusz do Marcina Kromera. Smolajny, 13 IV	209
132. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Warszawa, 13 IV	211
133. Rada miasta Gdańska do Hozjusza. Gdańsk, 13 IV	212
134. Hozjusz do Jakuba Layneza. Dobre Miasto, 14 IV	214
135. Marcin Galczyński do Hozjusza. Łowicz, 14 IV	215
136. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 15 IV	216
137. Karol Borromeo do Hozjusza. Rzym, 15 IV	216
138. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 15 IV	217
139. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 16 IV	218

Nr	Str.
140. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 16 IV	221
141. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 17 IV	222
142. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 17 IV	223
143. Albrecht ksiązę pruski do Hozjusza. [Królewiec], 18 IV	225
144. Franciszek Torres do Hozjusza. Rzym, 18 IV	226
145. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 19 IV	228
146. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 19 IV	230
147. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 20 IV	231
148. Hozjusz do kapituły warmińskiej. Lidzbark, 20 IV	232
149. Król Zygmunt August do Hozjusza. Warszawa, 20 IV	233
150. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 20 IV	234
151. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Warszawa, 20 IV	235
152. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Warszawa, 20 IV	237
153. Klemens Montau do Hozjusza (panegiryk). Kraków, 21 IV	238
154. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 21 IV	239
155. Albrecht ksiązę pruski do Hozjusza. Królewiec, 22 IV	241
156. Albrecht ksiązę pruski do Hozjusza. Królewiec, 23 IV	242
157. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 23 IV	243
158. Stanisław Szedziński do Hozjusza. Rusiec, 23 IV	244
159. Jakub Tymmermann do Hozjusza. Frombork, 23 IV	247
160. Jakub Uchański do Hozjusza. Warszawa, 22—23 IV	248
161. Jakub Uchański do Hozjusza. Rusiec, 24 IV	249
162. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Reszel, 26 IV	250
163. Jerzy Gereke do Hozjusza. [Kolno Reszelskie, ok. 26 IV]	250
164. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Warszawa, 27 IV	253
165. Piotr Barzi do Hozjusza. Warszawa, 27 IV	253
166. Marcin Sabathensis do Hozjusza. Rzym, 29 IV	254
167. Daniel przeor klasztoru dominikanów w Gdańsku do Hozjusza. [Gdańsk, IV]	256
168. Jan Kostka do Hozjusza. Malbork, 1 V	259
169. Król Zygmunt August do Hozjusza. Łomża, 1 V	261
170. Jakub Uchański do Hozjusza. Łowicz, 3 V	262
171. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Łomża, 3 V	263
172. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 4 V	263
173. Mikołaj Górski do Hozjusza. Płock, 9 V	264
174. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Knyszyn, 10 V	265
175. Otto Truchsess do Hozjusza. Wiedeń, 17 V	267
176. Albrecht ksiązę pruski do Hozjusza. Królewiec, 19 V	268
177. Stefan Micanus do Hozjusza. Ciążeń, 19 V	269
178. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 22 V	269
179. Łukasz Podoski do Hozjusza. Kraków, 24 V	270
180. Benedykt Fechner do Hozjusza. Kraków, 25 V	271
181. Andrzej Möller do Hozjusza. Kraków, 25 V	273
182. Stanisław Szedziński do Hozjusza. Kraków, 25 V	274
183. Erazm Działyński do Hozjusza. Rzym, 26 V	275
184. Stanisław Warszewicki do Hozjusza. Poznań, 27 V	275
185. Erdman Krauss do Hozjusza. Schäftlarn, 1 VI	277
186. Jan Franciszek Lombardus do Hozjusza. Rzym, 2 VI	278
187. Stanisław Fogelweder do Hozjusza. Bielsk, 3 VI	279
188. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 5 VI	279
189. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 5 VI	280
190. Piotr Oraczowski do Hozjusza. Bielsk, 5 VI	281

Nr	Str.
191. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 7 VI	282
192. Piotr Kostka do Hozjusza. Rostock, 7 VI	282
193. Król Zygmunt August do Hozjusza. Bielsk, 7 VI	283
194. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Bielsk, 7 VI	285
195. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Bielsk, 8 VI	289
196. Jakub Uchański do Hozjusza. Bielsk, 9 VI	289
197. Karol Borromeo do Hozjusza. Rzym, 10 VI	290
198. Hozjusz do Jakuba Layneza. Lidzbark, 11 VI	291
199. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 12 VI	293
200. Michał Puff i Antoni Herbert do Hozjusza. Lidzbark, ok. 12 VI	294
201. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 13 VI	295
202. Krzysztof von Schedlin do Hozjusza. Reichenecke, 14 VI	296
203. Hozjusz do Karola Borromeo. Lidzbark, 15 VI	297
204. Hozjusz do Juliusza Pogiano. Lidzbark, połowa czerwca	304
205. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Bielsk, 16 VI	306
206. Tomasz Goldwell do Hozjusza. Rzym, 17 VI	308
207. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 18 VI	309
208. Cezary Helmi do Hozjusza. Wenecja, 19 VI	310
209. Stanisław Dąbrowski do Hozjusza. Kraków, 20 VI	311
210. Rada Starego Miasta Braniewa do Hozjusza. Braniewo, 21 VI	312
211. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 22 VI	313
212. Jan Patruus do Hozjusza. Poznań, 23 VI	314
213. Tomasz Goldwell do Hozjusza. Rzym, 24 VI	315
214. Adam Konarski do Hozjusza. Ciężeh, 24 VI	315
215. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 24 VI	316
216. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 24 VI	317
217. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 25 VI	319
218. Jan Kostka do Hozjusza. Rostock, 25 VI	320
219. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 26 VI	321
220. Kapituła krakowska do Hozjusza. Kraków, 26 VI	322
221. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 27 VI	323
222. Pius IV papież do Hozjusza. Rzym, 27 VI	324
223. Hozjusz do Jana Bartscha. Lidzbark, 28 VI	325
224. Stanisław Kłodziński do Hozjusza. Bolonia, 1 VII	326
225. Alfons Salmeron do Hozjusza. Neapol, 2 VII	327
226. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 4 VII	329
227. Wawrzyniec Maggio do Hozjusza. Wiedeń, 4 VII	332
228. Hozjusz do Marka Altemps. Lidzbark, 6 VII	332
229. Król Zygmunt August do Hozjusza. Bielsk, 6 VII	333
230. Walenty Dembiński do Hozjusza. Bielsk, 6 VII	334
231. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Bielsk, 6 VII	335
232. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Bielsk, 6 VII	337
233. Kapituła wrocławska do Hozjusza. Wrocław, 6 VII	338
234. Maciej Wyścielski do Hozjusza. Wrocław, 6 VII	338
235. Eustachy Knobelsdorf do Hozjusza. Zemsko (?), 7 VII	339
236. Jan Kostka do Hozjusza. Rostock, 8 VII	340
237. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 8 VII	341
238. Jan Grodecki do Hozjusza. Wrocław, 10 VII	342
239. Eustachy Knobelsdorf do Hozjusza. Wrocław, 10 VII	343
240. Filip Padniewski do Hozjusza. Bodzentyn, 10 VII	345
241. Marcin Kromer do Hozjusza. Rostock, 15 VII — Velgast, 19 VII	345
242. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 19 VII	347

Nr	Str.
243. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 19 VII	348
244. Hozjusz do Piotra Barzi. Lidzbark, 22 VII	349
245. Hozjusz do Piotra Myszkowskiego. Lidzbark, 22 VII	350
246. Marek Antoni da Mula do Hozjusza. Rzym, 22 VII	355
247. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Pultusk, 24 VII	356
248. Paweł Kochański do Hozjusza. Malbork, 24 VII	357
249. Jan Franciszek Lombardus do Hozjusza. Rzym, 24 VII	357
250. Stanisław Grzepski do Hozjusza. Kraków, 26 VII	359
251. Adam Konarski do Hozjusza. Ciężeh, 26 VII	361
252. Juliusz Pogiano do Hozjusza. Rzym, 28 VII	362
253. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 28 VII	364
254. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 29 VII	366
255. Jan Hozjusz do kardynała Hozjusza. Rzym, 29 VII	367
256. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 29 VII	368
257. Fryderyk Pendasio do Hozjusza. [Italia], 29, VII	371
258. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 29 VII	372
259. Jan Boszkowski do Hozjusza. Kraków, 30 VII	373
260. Jan Grodecki do Hozjusza. Wrocław, 30 VII	375
261. Piotr Porębski do Hozjusza. Kraków, 30 VII	376
262. Jan Trzeciecki do Hozjusza. Kraków, 30 VII	377
263. Hozjusz do Marcina Kromera. Barczewo, 31 VII	378
264. Stanisław Górski do Hozjusza. Kraków, 31 VII	380
265. Jakub Grzybowski do Hozjusza. Kraków, 31 VII	383
266. Stanisław Malicki do Hozjusza. Parczew, 31 VII	384
267. Kapituła krakowska do Hozjusza. Kraków, 1 VIII	385
268. Eustachy Knobelsdorf do Hozjusza. Wrocław, 1 VIII	386
269. Pius IV papież do Hozjusza. Rzym, 1 VIII	387
270. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 3 VIII	388
271. Erazm Działyński do Hozjusza. Rzym, 4 VIII	389
272. Ludwik Simonetta do Hozjusza. Rzym, 5 VIII	390
273. Mikołaj Działyński do Hozjusza. Rzym, 6 VIII	391
274. Szymon Marycjusz do Hozjusza. Lubawa, 7 VIII	392
275. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 7 VIII	395
276. Piotr Kanizjusz do Hozjusza. Augsburg, 8 VIII	396
277. Kapituła warmińska do Hozjusza. Frombork, 8 VIII	399
278. Kapituła warmińska do Hozjusza. Frombork, 8 VIII	400
279. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Parczew, 7—9 VIII	401
280. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Parczew, 9 VIII	403
281. Albrecht książę pruski do Hozjusza. Królewiec, 10 VIII	404
282. Marcin Kromer do Hozjusza. Lipno, 10 VIII	406
283. Jakub Uchański do Hozjusza. Parczew, 10 VIII	407
284. Hozjusz do kapituły warmińskiej. Lidzbark, 12 VIII	409
285. Tomasz Goldwell do Hozjusza. Rzym, 12 VIII	410
286. Galeazzo Regardus do Hozjusza. Rzym, 13 VIII	411
287. Jan Kostka do Hozjusza. Golub, 13 VIII	411
288. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 16 VIII	412
289. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Parczew, 17 VIII	413
290. Jan Krzyżanowski do Hozjusza. Parczew, 18 VIII	415
291. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 19 VIII	416
292. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 23 VIII	417
293. Andrzej Blinowski do Hozjusza. Włocławek, 23 VIII	418
294. Kapituła włocławska do Hozjusza. Włocławek, 24 VIII	419

Nr	Str.
295. Feliks Relski do Hozjusza. Włocławek, 24 VIII	419
296. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 25 VIII	420
297. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lublin, 28 VIII	421
298. Jan Hozjusz do kardynała Hozjusza. Rzym, 28 VIII	422
299. Erazm Działyński do Hozjusza. Rzym, 1 IX	423
300. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 2 IX	424
301. Adam Konarski do Hozjusza. Poznań, 2 IX	425
302. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 2 lub 3 IX	425
303. Szymon Marycjusz do Hozjusza. Lubawa, 3 IX	427
304. Stanisław Żeliszawski do Hozjusza. Lubawa, 3 IX	428
305. Otto Truchsess do Hozjusza. Dilinga, 4 IX	429
306. Adam Konarski do Hozjusza. Poznań, 6 IX	430
307. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 7 IX	431
308. Jodok Ludwik Decjusz do Hozjusza. Kraków, 8 IX	432
309. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 8 IX	433
310. Mikołaj Sanders do Hozjusza. Poznań, 8 IX	435
311. Adam Mierkowski do Hozjusza. Koronowo, 9 IX	436
312. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Knyszyn, 9 IX	437
313. Jan Patruus do Hozjusza. Poznań, 9 IX	438
314. Anna Raskowa do Hozjusza. Poznań, 9 IX	439
315. Stanisław Warszewicki do Hozjusza. Poznań, 9 IX	440
316. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 11 IX	441
317. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 11 IX	443
318. Erdman Krauss do Hozjusza. Schäftlarn, 12 IX	443
319. Marcin Kromer do Hozjusza. Kraków, 12 IX	445
320. Szymon Eck do Hozjusza. Monachium, 14 IX	445
321. Król Zygmunt August do Hozjusza. Knyszyn, 14 IX	446
322. Wawrzyniec Maggio do Hozjusza. Wiedeń, 14 IX	447
323. Szymon Marycjusz do Hozjusza. Lubawa, 14 IX	448
324. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Knyszyn, 14—15 IX	449
325. Fabian Czema do Hozjusza. Knyszyn, 15 IX	450
326. Mikołaj Działyński do Hozjusza. Rzym, 16 IX	451
327. Marcin Eisengrein do Hozjusza. Ingolstadt, 16 IX	451
328. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 16 IX	453
329. Marcin Goślicki do Hozjusza. Płock, 17 IX	454
330. Mikołaj Górski do Hozjusza. Płock, 17 IX	455
331. Wojciech Starożrebski do Hozjusza. Płock, 17 IX	457
332. Franciszek Zoannettus do Hozjusza. Ingolstadt, 17 IX	457
333. Karol Borromeo do Hozjusza. Rzym, 18 IX	458
334. Paweł Głogowski do Hozjusza. Płock, 18 IX	459
335. Jan Grodecki do Hozjusza. Wrocław, 20 IX	459
336. Piotr Kanizjusz do Hozjusza. Augsburg, 20 IX	462
337. Jakub Tymmermann do Hozjusza. Olsztyn, 20 IX	463
338. Ludwik Decjusz do Hozjusza. Ostrów Mazowiecka, 22 IX	464
339. Henryk Zibertus Dunghen do Hozjusza. Antwerpia, 23 IX	465
340. Piotr Beller do Hozjusza. Antwerpia, 23 IX	467
341. Karol Guise do Hozjusza. Faniville, 24 IX	468
342. Jakub Uchański do Hozjusza. Łowicz, 24 IX	470
343. Hozjusz do Alfonsa Salmerona. Lidzbark, 25 IX	471
344. Pius IV papież do Hozjusza. Rzym, 25 IX	472
345. Hozjusz do Albrechta księcia pruskiego. Lidzbark, 27 IX	473
346. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 30 IX	475

Nr	Str.
347. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 30 IX	477
348. Otto Truchsess do Hozjusza. Dylinga, 30 IX	477
349. Hozjusz do Piotra Myszkowskiego. [Lidzbark, koniec września]	478
350. Jan Kostka do Hozjusza. Lipno, 1 X	480
351. Marcin Kromer do Hozjusza. Dziekanowice, 5 X	481
352. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 7 X	481
353. Rada miasta Bisztynka do Hozjusza. Bisztynek, 9 X	482
354. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 12 X	484
355. Hozjusz do kapituły warmińskiej. Lidzbark, 13 X	484
356. Jan Polanco do Hozjusza. Rzym, 13 X	485
357. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 14 X	487
358. Pius IV papież do Hozjusza i Commendone. Rzym, 15 X	488
359. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lwów, 15 X	491
360. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Parczew, 16 X	494
361. Franciszek Englefield do Hozjusza. Antwerpia, 16 X	497
362. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Piotrków, 16 X	497
363. Mikołaj Sanders do Hozjusza. [Antwerpia?], 17 X	498
364. Hozjusz do Jakuba Uchańskiego. Lidzbark, 21 X	499
365. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 22 X	500
366. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 23 X	502
367. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 23 X	502
368. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Piotrków, 25 X	503
369. Krzysztof Kostka do Hozjusza. Golub, 26 X	503
370. Piotr Kostka do Hozjusza. Golub, 27 X	504
371. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 28 X	505
372. Jakub Uchański do Hozjusza. Łowicz, 31 X	505
373. Mikołaj Działyński do Hozjusza. Rzym [X]	508
374. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lwów, 3 XI	509
375. Walenty Dembiński do Hozjusza. Piotrków, 4 XI	511
376. Król Zygmunt August do Hozjusza. Piotrków, 4 XI	512
377. Piotr Myszkowski do Hozjusza. Piotrków, 4 XI	522
378. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Piotrków, 4 XI	514
379. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lwów, 5 XI	515
380. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lwów, 5 XI	515
381. Król Zygmunt August do Hozjusza. Piotrków, 6 XI	516
382. Wojciech Krzykowski do Hozjusza. Lwów, 6 XI	517
383. Jan Franciszek Commendone do Hozjusza. Lwów, 10 XI	518
384. Jakub Laynez do Hozjusza. Rzym, 10 XI	520
385. Marek Antoni da Mula do Hozjusza. Rzym, 11 XI	521
386. Jan Franciszek Lombardus do Hozjusza. Rzym, 11 XI	523
387. Jan Vetus do Hozjusza. Wiedeń, 13 XI	524
388. Stanisław Zelisławski do Hozjusza. Lubawa, 13 XI	525
389. Marcin Kromer do Hozjusza. Świerże, 14 XI	526
390. Hozjusz do kapituły warmińskiej. Lidzbark, 15 XI	528
391. Hozjusz do Jakuba Uchańskiego. Lidzbark, 17 XI	529
392. Hozjusz do Jakuba Uchańskiego. Lidzbark, 18 XI	531
393. Otto Truchsess do Hozjusza. Dylinga, 20 XI	533
394. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 20 XI	534
395. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 20 XI	535
396. Kacper Starker do Hozjusza. Kraków, 21 XI	537
397. Jakub Uchański do Hozjusza. Uniejów, 21 XI	539
398. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 21 XI	541

Nr	Str.
399. Henryk Portugalski do Hozjusza. Lizbona, 24 XI	542
400. Marcin Kromer do Hozjusza. Swierże, 23—24 XI	543
401. Jan Boszkowski do Hozjusza. Lwów, 24 XI	544
402. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 25 XII	546
403. Jerzy z Tyczyna do Hozjusza. Rzym, 23 XI	547
404. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone, Lidzbark, 30 XI	548
405. Jan Kostka do Hozjusza. Lipno, 30 XI	549
406. Piotr Myszkowski do Hozjusza. [Piotrków, koniec listopada]	550
407. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 1 XII	551
408. Krzysztof Kostka do Hozjusza. Golub, 1 XII	552
409. Mikołaj Lanoy do Hozjusza. Praga, 1 XII	553
410. Kapituła warmińska do Hozjusza. Frombork, 2 XII	553
411. Król Zygmunt August do Hozjusza. Piotrków, 2 XII	555
412. Jakub Uchański do Hozjusza. Grzegorzów, 2 XII	556
413. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 3 XII	557
414. Jan Franciszek Lombardus do Hozjusza. Rzym, 3 XII	557
415. Andrzej Patrycy Nidecki do Hozjusza. Piotrków, 3 XII	558
416. Jakub Tymmermann do Hozjusza. Frombork, 3 XII	559
417. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 6 XII	560
418. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 6 XII	561
419. Jakub Uchański do Hozjusza. Łowicz, 6 XII	561
420. Król Zygmunt August do Hozjusza. Piotrków, 7 XII	562
421. Adam Konarski do Hozjusza. Ciężęń, 9 XII	563
422. Adam Konarski do Hozjusza. B. d. [ok. 9 XII]	564
423. Jan Mączyński do Hozjusza. Niehiewieze, 9 XII	565
424. Mikołaj Sanders do Hozjusza. Louvain, 9 XII	567
425. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 10 XII	569
426. Mikołaj Czarny Radziwiłł do Hozjusza. Niehiewieze, 10 XII	570
427. Hozjusz do Piotra Kanizjusza. Lidzbark, 12 XII	580
428. Hozjusz do Marcina Kromera. Lidzbark, 12 XII	583
429. Jakub Uchański do Hozjusza. Łowicz, 12 XII	584
430. Kamil Olivo do Hozjusza. Mantua, 13 XII	586
431. Maciej Drzewiecki do Hozjusza. Kraków, 14 XII	588
432. Rafał Konopacki do Hozjusza. Pistki, 16 XII	589
433. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 17 XII	590
434. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 17 XII	590
435. Stanisław Szczawiński do Hozjusza. Subsko, 17 XII	591
436. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 18 XII	592
437. Jan Działyński do Hozjusza. Bratian, 19 XII	593
438. Paweł Watt do Hozjusza. Kraków, 19 XII	594
439. Piotr Wolski do Hozjusza. Madryt, 20 XII	595
440. Sebastian Bredau do Hozjusza. Ormeta, 21 XII	596
441. Jan Kostka do Hozjusza. Lipno, 22 XII	597
442. Stanisław Żeliszewski do Hozjusza. Lubawa, 25 XII	598
443. Hozjusz do rady miasta Gdańska. Lidzbark, 26 XII	599
444. Hozjusz do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 27 XII	600
445. Hozjusz do Jakuba Uchańskiego. Lidzbark, 27 XII	602
446. Eustachy Knobelsdorf do Hozjusza. Braniewo, 27 XII	603
447. Hozjusz do króla Zygmunta Augusta. Lidzbark, 28 XII	605
448. Rada miasta Gdańska do Hozjusza. Gdańsk, 29 XII	608
449. Marcin Kromer do Hozjusza. Łowicz, 31 XII	609
450. Król Zygmunt August do Hozjusza. Piotrków, 31 XII	612

DODATEK I

Nr	Str.
1. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. Vislonice na Morawach, 12 I	614
2. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 19 II	614
3. Potwierdzenie podziału wód na Zalewie Wiślanym między biskupem a kapitułą. Lidzbark, 18 VII	615
4. Kapituła warmińska do Jana Franciszka Commendone. B.d. [ok. 19 VII]	617
5. Pismo skierowane przez kogoś z otoczenia kard. Hozjusza do Jana Franciszka Commendone. B.d. [ok. 19 VII]	619
6. Pismo skierowane przez kogoś z otoczenia kard. Hozjusza do Jana Franciszka Commendone. B.d. [ok. 19 VII]	622
7. Zapis sumy 200 grzywien rocznie, z ogólnego kapitału 10 300 grzywien należnych ze strony biskupa kapitule warmińskiej, na rzecz kolegium jezuickiego w Braniewie. Lidzbark, 19 VII	625
8. Kapituła warmińska do Hozjusza. Lidzbark, 19 VII	627
9. Pertraktacje prymasa Jakuba Uchańskiego z królem Zygmuntem Augustem w sprawie zwołania jesienią 1564 r. synodu prowincjonalnego z udziałem innowierców. B.d. [IX]	628
10. Instrukcja dla posła królewskiego na sejmik ziem pruskichznaczony na 6 XII 1564. [Piotrków], 8 XI	630
11. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 18 XI	632
12. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. [Lidzbark, 24 XI]	634
13. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. [Lidzbark, 30 XI]	635
14. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. [Lidzbark, 6 XII]	636
15. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. Lidzbark, 10 XII	636
16. Walenty Kuczborski do Jana Franciszka Commendone. [Lidzbark, 27 XII]	638
17. Acta actorum kapituły warmińskiej z 1564 roku	638

DODATEK II

1. Adam Konarski do Hozjusza. Warszawa, 20 III	652
2. Hozjusz do Daniela przeora klasztoru dominikanów w Gdańsku. Braniewo, 6 IV	652
3. Stefan Micanus do Hozjusza. Poznań, 7 VI	654

b) różne

Wykaz osób, do których pisał Hozjusz w 1564 r.
(Liczby oznaczają numery listów, zaś litera D — Dodatek)

Albrecht książę pruski 42, 66, 109, 122, 145, 147, 162, 188, 189, 199, 217, 270, 345.	Commendone Jan Franciszek 7, 9, 21, 22, 23, 26, 39, 48, 56, 57, 74, 75, 80, 128, 139, 316, 365, 402, 404, 417, 425, 433, 444.
Altemps (Hohenems) Sittich II Marek 228.	Daniel przeor klasztoru dominikanów w Gdańsku 50, D II 2.
Bartsch Jan 223.	Drzewicki Maciej 45.
Barzi Piotr 244.	Kanizjusz Piotr 427.
Borromeo Karol 4, 63, 203.	Kapituła warmińska 148, 284, 355, 390.
Canisio zob. Kanizjusz Piotr	

Kreytz Jan 52.
 Kromer Marcin 3, 12, 19, 27, 131, 142,
 207, 242, 263, 292, 317, 346, 367, 418,
 428.
 Laynez Jakub 15, 55, 134, 198.
 Myszkowski Piotr 245, 349.

Pogiano Juliusz 204.
 Rada miasta Gdańska 125, 443.
 Salmeron Alfons 343.
 Uchański Jakub 364, 391, 392, 445.
 Zygmunt August, król Polski 141, 219,
 366, 394, 395, 407, 434, 447.

Wykaz osób piszących do Hozjusza w 1564 r.
 (Liczby oznaczają numery listów, zaś litera D — Dodatek)

Albrecht książę pruski 40, 49, 60, 67,
 77, 115, 126, 129, 136, 143, 155, 156,
 176, 191, 201, 211, 226, 243, 281.
 Barzi Piotr 165.
 Beer Barbara 24.
 Beller Piotr 340.
 Blinowski Andrzej 293.
 Borromeo Karol 16, 28, 137, 197, 333.
 Boszkowski Jan 59, 259, 401.
 Bredau Sebastian 440.
 Broniec Jan 34.
 Canisio zob. Kanizjusz Piotr
 Canobio Jan Franciszek 13.
 Commendone Jan Franciszek 2, 20, 36,
 43, 78, 111, 140, 157, 164, 247, 280,
 297, 359, 374, 379, 380, 383.
 Czema Fabian 325.
 Daniel przeor klasztoru dominikanów
 w Gdańsku 35, 167.
 Dąbrowski Stanisław 209.
 Decjusz Jodok Ludwik 308.
 Decjusz Ludwik 338.
 Dembiński Walenty 230, 375.
 Dolera Klemens 10.
 Drzewicki Maciej 119, 431.
 Dunghen Henryk Zibertus 339.
 Działyński Erazm 105, 183, 271, 299,
 Działyński Jan 32, 85, 123, 130, 254,
 288, 300, 357, 371, 413, 437.
 Działyński Mikołaj 273, 326, 373.
 Eck Szymon 320.
 Eisengrein Marcin 11, 327.
 Englefield Franciszek 361.
 Fechner Benedykt 180.
 Firlej Jan 98.
 Fogelweder Stanisław 187.
 Gałęziński Marcin 135.
 Gercke Jerzy 163.
 Głogowski Paweł 334.
 Goldwell Tomasz 8, 206, 213, 285.
 Goślicki Marcin 329.
 Górski Jakub 68, 120.
 Górski Mikołaj 173, 330.
 Górski Stanisław 264.
 Grodecki Jan 238, 260, 335.
 Grzeński Stanisław 250.
 Grzybowski Jakub 265.
 Guise Karol 341.
 Helmi Cezary 208.
 Henryk kard. portugalski 399.
 Herbert Antoni zob. Puff Michał
 Hozjusz Jan 255, 298.
 Hozjusz Ulryk 46.
 Human Andrzej 69.
 Jerzy z Tyczyna 403.
 Jordan Spytek 92.
 Kanizjusz Piotr 276, 336.
 Kapituła krakowska 220, 267.
 Kapituła warmińska 58, 277, 278, 410.
 Kapituła włocławska 233, 294.
 Katarzyna królowa polska 5.
 Kempen Eggert 53.
 Kłodziński Stanisław 224.
 Knobelsdorf Eustachy 235, 239, 268, 446.
 Kochański Paweł 248.
 Konarski Adam 214, 251, 301, 306, 421,
 422, D II 1.
 Konopacki Rafał 432.
 Kos Mikołaj 112.
 Kostka Jan 29, 168, 218, 236, 287, 350,
 405, 441.
 Kostka Krzysztof 369, 408.
 Kostka Piotr 87, 192, 370.
 Kostkowa Jadwiga z Przerębskich 118.
 Krauss Erdman 185, 318.
 Kromer Marcin 81, 241, 282, 319, 351,
 389, 400, 449.
 Krzykowski Wojciech 382.
 Krzyżanowski Jan 290.
 Lanoy Mikołaj 409.
 Laynez Jakub 138, 172, 215, 256, 291,
 328, 354, 384.
 Leoman Jan 84.
 Lock Mikołaj 65.
 Lombardus Jan Franciszek 6, 186, 249,
 386, 414.
 Lutomirski Jan 88.
 Madruzzo Krzysztof 18.
 Maggio Wawrzyniec 227, 322.
 Malicki Stanisław 266.
 Marycjusz Szymon 274, 303, 323.
 Mączyński Jan 423.
 Micanus Stefan 150, 177, 178, 221, 237,
 309, 436, D II 3.
 Mierkowski Adam 311.
 Modliszewski Wawrzyniec 61.
 Montau Klemens 153.
 Möller Andrzej 181.
 Mula Marek Antoni 246, 385.
 Myszkowski Piotr 31, 99, 106, 132, 151,
 171, 174, 194, 205, 231, 279, 289, 312,
 324, 360, 368, 377, 406.
 Nidecki Andrzej Patrycy 30, 100, 152,
 195, 232, 362, 378, 415.
 Nostkowski Andrzej 101.
 Olivo Kamil 430.
 Oraczowski Piotr 83, 190.

- Padniewski Filip 102, 240.
 Patruus Jan 212, 313.
 Pendasio Fryderyk 257.
 Piotr doktor z Poznania 76.
 Pius IV papież 114, 222, 269, 344, 358.
 Plemiećki Bartłomiej 104.
 Podoski Łukasz 179.
 Pogiano Juliusz 252.
 Polanco Jan 70, 138, 216, 302, 347, 352, 356.
 Porębski Piotr 124, 261.
 Przerębski Andrzej 89.
 Puff Michał i Herbert Antoni 200.
 Rada miasta Bisztynka 353.
 Rada miasta Gdańska 133, 448.
 Rada miasta Reszła 110.
 Rada Starego Miasta Braniewa 210.
 Radziwiłł Mikołaj Czarny 426.
 Rasek Marcin 117.
 Raskowa Anna 314.
 Regardus Galeazzo 286.
 Relski Feliks 295.
 Rotundus Augustyn 90.
 Sabathensis Marcin 166.
 Salmeron Alfons 225.
 Sanders Mikołaj 310, 363, 424.
 Schedlin Krzysztof 202.
 Simonetta Ludwik 272.
 Slepuner Sebastian 91.
 Sperling Wojciech 51, 72.
 Starker Kacper 396.
 Starożrebski Wojciech 86, 331.
 Szczawiński Stanisław 435.
 Szedziński Stanisław 38, 93, 158, 182.
 Tomicki Jan 103.
 Torres Franciszek 144.
 Truchsess Otto 175, 305, 348, 393.
 Trzeciecki Jan 47, 262.
 Tymmermann Jakub 159, 337, 416.
 Uchański Jakub 33, 62, 94, 113, 127, 154, 160, 161, 170, 196, 283, 342, 372, 397, 412, 419, 429.
 Vetus Jan 387.
 Wapowski Stanisław 37, 95.
 Warszawicki Stanisław 184, 315.
 Watt Paweł 17, 25, 41, 73, 116, 253, 258, 296, 307, 398, 438.
 Wolski Mikołaj 96.
 Wolski Piotr 54, 71, 439.
 Wyścielski Maciej 234.
 Zborowski Marcin 97.
 Zoannettus Franciszek 332.
 Zygmunt August król Polski 82, 107, 108, 121, 149, 169, 193, 229, 321, 376, 381, 411, 420, 450.
 Żeliszawski Stanisław 44, 64, 79, 146, 275, 304, 388, 442.

Wykaz listów pod względem języka, publikowanych tu w regeście i uprzednio drukowanych

(Liczby oznaczają numery listów)

Listy w języku niemieckim:

5, 24, 40, 42, 49, 52, 60, 66, 67, 77, 109, 110, 115, 118, 122, 125, 126, 129, 133, 136, 143, 145, 147, 155, 156, 162, 163, 176, 188, 189, 191, 199, 200, 201, 202, 210, 211, 217, 223, 226, 243, 270, 281, 325, 345, 353, 440, 443, 448. (W sumie 49 listów).

Listy w języku polskim:

29, 32, 47, 59, 85, 88, 92, 98, 103, 123, 130, 212, 236, 248, 254, 259, 262, 266, 287, 288, 300, 313, 314, 338, 350, 357, 369, 371, 401, 405, 408, 413, 432, 435, 437, 441. (W sumie 36 listów).

List w języku włoskim:

63.

Pozostałe listy w języku łacińskim.

Listy publikujemy tylko w regeście:

55, 187, 408.

Listy uprzednio drukowane:

5, 6, 11, 16, 18, 28, 55 (frag.), 62, 64, 68 (frag. w tłum. pol.), 81, 94, 127, 134, 137, 138, 144, 146, 154, 160, 161, 170, 172, 175, 196, 197, 203, 204, 215, 216, 221, 232, 249, 250, 252, 256, 260, 276, 302, 304, 305, 310, 327, 336, 342, 343, 351, 352, 364, 372, 391, 393, 397, 412, 414, 419, 423, 424, 426 (frag.), 427, 429, 430, 445. (W sumie 63).

c) skróty

WYKAZ SKRÓTÓW

1. SKRÓTY NAZW PISM SERYJNYCH, BIBLIOTEK I ARCHIWÓW

- ABMK — Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin 1958—
- APB — Altpreussische Biographie herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung. Bd I u. Bd II Lieferung 1—3 (A—P) hrsg. Christian Krollmann (†1945), Königsberg 1936—1945; Bd II Lieferung 4—7 (R—Z) hrsg. Kurt Forstreuter u. Fritz Gause, Marburg/Lahn 1961—1967; Bd III: Ergänzungen zu Band I und II hrsg. Kurt Forstreuter u. Fritz Gause, Marburg/Lahn 1975. (Wszystkie trzy tomy posiadają paginację ciągłą i liczą 1076 stron; dwa pierwsze tomy zostały ponownie wydane: drugi w 1967 i pierwszy w 1974. Osobistości warmińskie posiadające swoje biogramy w APB odnotował Werner Thimm: Altpreussische Biographie — Index biographicus Warmiensis. *Unsere Ermlandische Heimat* 1968 nr 2 u. 3)
- ADB — Allgemeine Deutsche Biographie. Bd I—LV. Leipzig 1875—1910
- ADWO — Archiwum Diecezji Warmińskiej, Olsztyn
- AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa
- AK — Ateneum Kapłańskie. Włocławek 1909—
- ARSJ — Archivum Romanum Societatis Jesu, Roma
- Arch. Vat. — Archivum Secretum Vaticanum, Roma
- Bibl. Czart. — Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka im. Czartoryskich
- Bibl. Jagiell. — Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
- Bibl. PAN — Biblioteka Polskiej Akademii Nauk
- CT — Collectanea Theologica. Lwów 1931—1939; Warszawa 1949—
- EFE — Elementa ad fontium editiones. Roma 1960—
- Estr — Karol Estreicher: Bibliografia polska. T. I—XXXIV. Kraków 1872—1951.
- HBA — Staatsarchiv Königsberg, Herzogliches Briefarchiv
- HE — Hosii epistolae (zob. Bibliografia)
- HNP VI — Historia nauki polskiej. Pod red. B. Suchodolskiego. T. VI: Dokumentacja bio-bibliograficzna. Oprac. Leszek Hajdukiewicz. Wrocław 1974
- HO — Hosii opera (zob. Bibliografia)
- KMW — Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Olsztyn 1957—
- KT — Kwartalnik Teologiczny. Warszawa 1902—1909
- LThK — Lexikon für die Theologie und Kirche. Bd I—X. Red. J. Höfer, K. Rahner. Freiburg 1957—1967
- MHSJ — Monumenta Historiae Societatis Jesu. Madrid, Roma, 1894—
- MHW — Monumenta Historiae Warmiensis. T. I—XIII. Mainz, Braunsberg 1860—1937
- MRPS — Matricularum Regni Poloniae summaria. T. IV/1 wyd. Teodor Wierzbowski; T. V/2 wyd. J. Płoch, A. Rybarski, I. Sułkowska pod red. J. Sawickiego. Warszawa 1961
- NK — Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Warszawa 1963—
- NP — Nasza Przeszłość. Kraków 1946—
- ORP — Odrodzenie i Reformacja w Polsce. Warszawa 1956—
- Ostpr. Fol. — Ostpreussische Folianten (dziła Staatliches Archivlager, Göttingen)

PDE	— Pastoralblatt für die Diözese Ermland. Jg 1—62. Braunsberg 1869—1930. W latach 1931—1945 ukazywał się pod nazwą: Kirchliches Amtsblatt für das Bistum Ermland
PG	— Patrologia graeca. T. I—CLXI wyd. J. P. Migne. Paris 1857—1866
PL	— Patrologia latina. T. I—CLXVII wyd. J. P. Migne. Paris 1878—1890
PSB	— Polski Słownik Biograficzny. Warszawa 1935—
PT	— Przegląd Teologiczny. Lwów 1920—1930
RO	— Rocznik Olsztyński. Olsztyn 1958—
RP	— Reformacja w Polsce. Warszawa 1921—1953/55
RTNT	— Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Toruń 1878—
SPM	— Sacrum Poloniae Millenium. T. I—X. Roma 1954—1966
SSt	— Studia Staropolskie. Wrocław 1953—
SW	— Studia Warmińskie. Olsztyn 1964—
WAP	— Wojewódzkie Archiwum Państwowe
WWD	— Warmińskie Wiadomości Diecezjalne. Olsztyn 1945—
ZGAE	— Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands. Braunsberg, Osnabrück 1858—

Pismo św. cytujemy według skrótów przyjętych przez Biblię Tysiąclecia. Wyd. II. Poznań 1971 s. 11.

2. SKRÓTY RZECZOWE

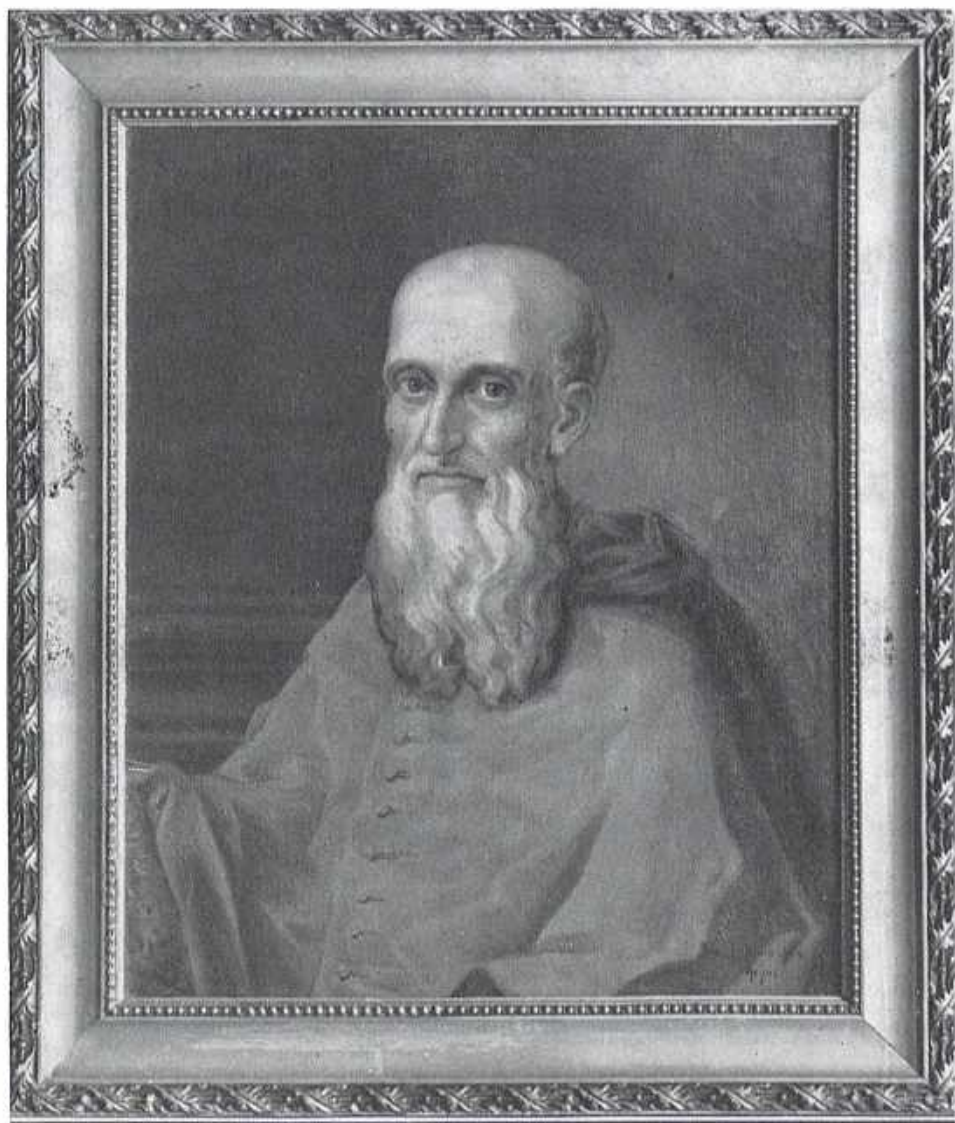
abp	— arcybiskup	pow.	— powiat
Bd	— Band	przyp.	— przypis
bp	— biskup	r	— recto
druk.	— drukowane	r.	— rok
fasc.	— fascyкул	R.	— rocznik
Jg	— Jahrgang	rkps	— rękopis
k.	— karta	skr.	— skreślone
kard.	— kardynał	ur.	— urodzony
l.	— liber	zm.	— zmarł
oryg.	— oryginal	zob.	— zobacz
por.	— porównaj		

3. SKRÓTY NAZW TYTUŁÓW I GODNOŚCI

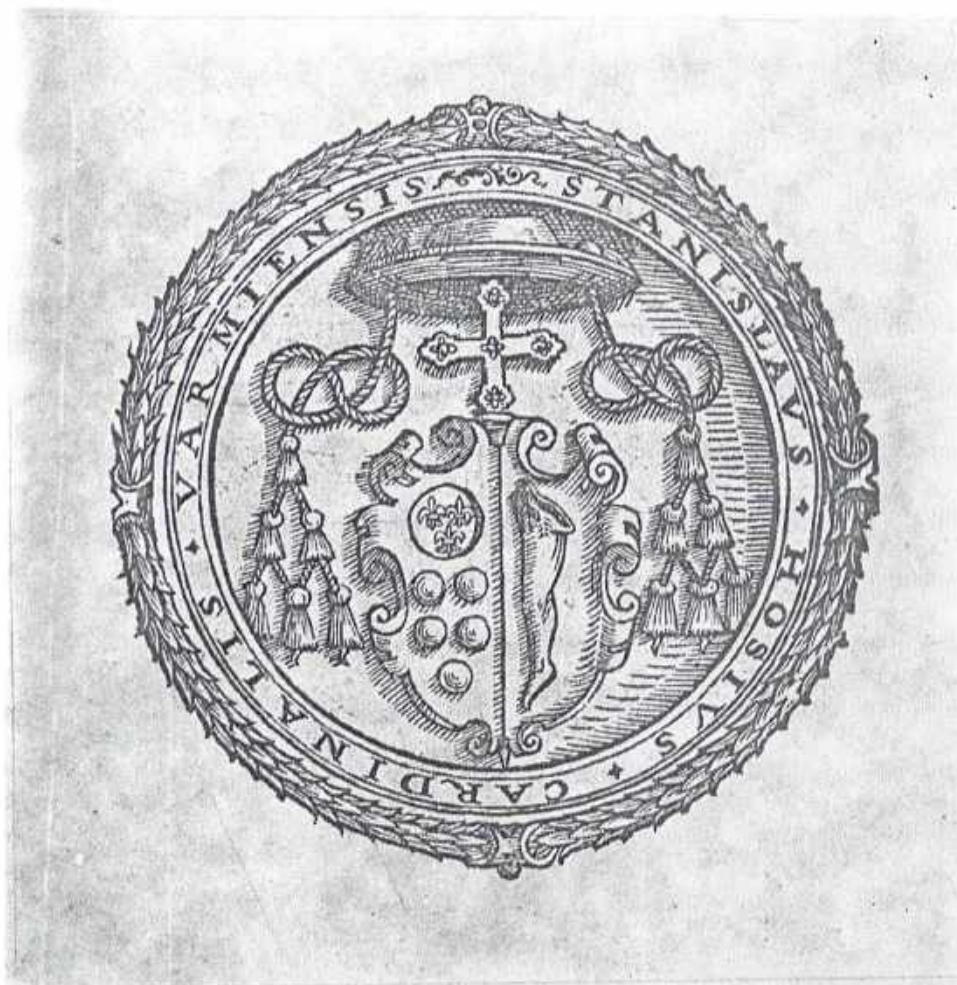
A. G. Her	— Andächtiger Gnädiger Herr
Ampl. V-ra (lub: Amp. V.)	— Amplitudo Vestra
Cels. V-ra (lub C. V.)	— Celsitudo Vestra
Deus opt. max.	— Deus optimus maximus
D. V-ra	— Dominatio Vestra
E. A.	— Eure Andächtigkeit
E. E. W.	— Eure Ehrbare Weisheit
E. F. D.	— Eure Fürstliche Durchlaucht
E. F. G.	— Eure Fürstliche Gnade
E. G.	— Eure Gnade, Euer Gnaden
E. H. F. G.	— Eure Hochfürstliche Gnade
E. H. und A.	— Eure Hochheit und Achtbarkeit
E. L.	— Euer Liebden

Ill-ma et R-ma D. V-ra	— Illustrissima et Reverendissima Dominatio Vestra
Ill-ma P. Tua (Vestra)	— Illustrissima Paternitas Tua (Vestra)
J. M.	— Jego Miłość (Mość)
Ko. Ma.	— Königliche Majestät
R. D.	— Reverendus Dominus
R-mus D.	— Reverendissimus Dominus
R-ma C. T.	— Reverendissima Celsitudo Tua
S. C. M.	— Sacra Caesarea Maiestas
S. D. N.	— Sanctissimus Dominus Noster
S. R. E.	— Sancta Romana Ecclesia
S. R. M.	— Sacra Regia Maiestas
S. Sua	— Sanctitas Sua
W. M.	— Wasza Miłość (Mość)
W. M. mój M. P.	— Wasza Miłość (Mość) mój Miłościwy Pan
W. K. M.	— Wasza Królewska Miłość (Mość)
W. Ks. M.	— Wasza Książęca Miłość (Mość)
W. P. M.	— Wasza Pańska Miłość (Mość)

ILUSTRACJE

Kopia portretu kard. Stanisława Hozjusza
według oryginału znajdującego się w kościele św. Stanisława w Rzymie.

Herb kard. Stanisława Hozjusza.

EDITIONUM COLLEGI HISTORICI ACADEMIAE LITTERARUM CRACOVIENSIS

Nr. 15.

STANISLAI HOSII

S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis

(1504 — 1570)

et quae ad eum scriptae sunt

EPISTOLAE

tum etiam eius

ORATIONES LEGATIONES.

TOMUS I.

1525 — 1550.

Praemittuntur vita Hosii auctore Stanislao Rescio et Hosii opera iuvenilia,
accedunt autem epistolae et acta, quae vitam et res gestas Hosii illustrant.

Editionem curaverunt

Dr. Franciscus Hipler

Lycet. reg. Husiani Brunsberg, Professor
et Seminar. Dioc. Varmiensis Rector.

&

Dr. Vincentius Zakrzewski

lect. reg. Universitatis Cracoviensis
Professor.

CRACOVIAE,

SCRIPTURIS ACADEMIAE LITTERARUM CRACOVIENSIS.

Typis Vlad. Lud. Anczyk et Comp

1879.

Karta tytułowa pierwszego tomu
publikacji korespondencji kard. Stanisława Hozjusza

EDITIONUM COLLEGII HISTORICI ACADEMIAE LITTERARUM CRACOVIENSIS
Nr. 34

STANISLAI HOSII

S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis

(1504—1579)

et quae ad eum scriptae sunt

EPISTOLAE

cum orationibus

ORATIONES LEGATIONES.

TOMUS II.

1551—1558.

Praemittitur de Hosii Cardinalis familia disputatio,
accedunt autem epistolae et acta, quae vitam et res gestas Hosii illustrent.

Editionem curaverunt

Dr. Franciscus Hipler

Lycæi reg. Hosiani Ermsberg. Professor
et Seminaris Dioc. Varmiensis Director

&

Dr. Vincentius Zakrzewski

r. Universitatis Cracoviensis Professor,
Academiae III. Cracoviae socius.

CRACOVIAE,

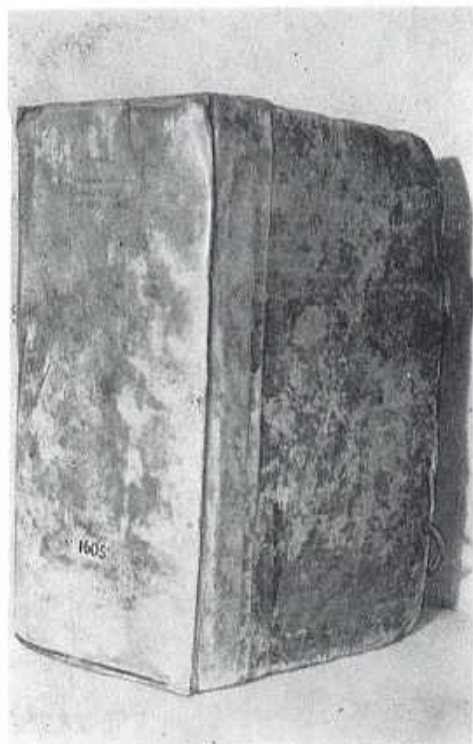
SUMPTIBUS ACADEMIAE LITTERARUM CRACOVIENSIS.

Typta Vlad. Lud. Anczyk et Comp.

(pauzowa, Jarosław (Lubuski))

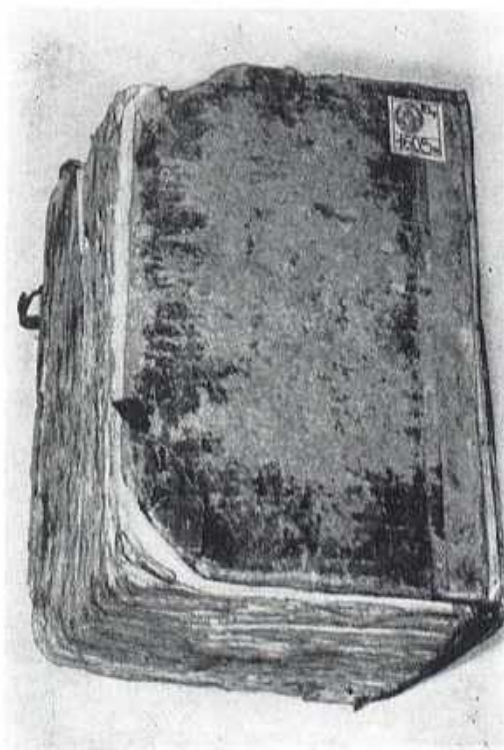
1886

Karta tytułowa drugiego tomu
publikacji korespondencji kard. Stanisława Hozjusza

Biblioteka Czartoryskich,
Kraków. Rkps 1605.

Biblioteka Czartoryskich,
Kraków. Rkps 1605.

Portret Jana Franciszka Commendone z dzieła A. M. Graziani:
De vita Joannis Francisci Commendoní cardinalis, libri quatuor. Parisiis 1669.

Reverendissime Domine

Cum fuerim in Germania, sacerdos quidam consultum in mandatis sibi petente,
 quid ille super irregularitate quam incurerat faciendum esse cense-
 rem. Ego vero cum rem exanimam diligentius, auctor ille sui ve-
 ad ^{an} D. Bräm, qui nunc S. R. C. apud nos vice gerit, confes-
 seret, illi eam exponere, cum omnibus circumstantiis, nihil vel ex-
 plando vel dissimulando, et ab ea absoluto se peccet. quod si fecerit
 sine peccato, sine peccato
 rite, quare D. Bräm, ut illi beneficium hoc absolute impa-
 tim valeat, cum proterum sit in hac provincia, hoc tempore in qua
 vixit sacerdotum penuria. Fuit autem illi hanc rem, quod tunc
 D. Bräm illi se benignam declaratura si ad eam confugisset
 qua spes ut illum ne fallat, ut commendationem hanc in eam pibi
 vult esse usque cognoscatur, rogo. Quod suggerendi pro D. Bräm
 D. Bräm diu esse iudicium et saltem. Cuius in hanc benivolentia
 tra commendo. D. S. Grana, die XXVII. Ianuarij anno
 M. D. LXXII

D. Bräm

Hinc tanti a B. d. viri pite ac fuit
 prociens piter ipsius et reliqui pilla
 piri.

frater amantissimus.

Ann. Card. Werneri

ZE ZBIORÓW KS. ASPA. JOZEFA JAWLINSKY
 (Obecnie w Archiwum Ks. Chrystusowa w Razyse)
 Kocis sporzadzono 2 III 1971

List kard. Stanisława Hozjusza do nuncjusza Jana Franciszka Commendone.
 Zob. nr 22.

Tomasza Tretera
Theatrum virtutum
D. Stanislai Hosii.
Romae 1588.

AD ECCLESIAM SVAM REDIT A GONCILIO 59

Powrót kard. Stanisława Hozjusza
do diecezji, 5 II 1564.

REX PRO HEVSTRATA PATRIA GRAS AGIT 60

Spotkanie Hozjusza z królem
Zygmuntem Augustem w Łomży,
2 V 1564.

SOCIET IESV IN POLONIAM INTRODUCIT 6

Pierwsi Jezuiti przyjeżdżają
na Warmię 2—3 XI 1564.

BRAN SBERGA CALIXTINOS PELLIT 6

Dysputa kard. Stanisława Hozjusza
ze zwolennikami „kielicha”
w Braniewie. Wielki Post 1564.

MAHYRI-STVDIVM-ET-IN-PESTE-ORATIO-63-

Alegoria modlitw i umartwień
kard. Stanisława Hozjusza
podczas zarazy jesienią 1564.

ELBIN GENSEM-ECCLESIAM-RECVPERAT-69

Odzyskanie kościoła w Elblągu.

Statuta
Libertatis 113

Hozjusz do Myszkiowicego
Koune. Września 1564.

Rome Dne Janu et amice plenim in obsequio

Quingdo hie quoniam in amplexu meo
non est. Anoniam tamen ita vult R. D. ca
Litelis illi mitti diplomatis ita scriptis
R. D. bea pti hie no est in omni Nullum
enim alium Libertatis viciniam habere
quam illam. Nec est tanta potestas vlla vel
fignitas vel vtilitas, quod ego non ex animo
R. D. bea computum fieri cuperem. Hoc
illi recte de me per me esse potest. Anoniam
enim illi me debere oportet. De minime
quod mihi mandatum a Mte Regia quod
mihi facere deliberatum est et ex hunc in eo
R. D. bea cuperem hie quod diffin. Ut hie
et vtilitas cupit meum in vtilitatem
volum hie in hie me debere esse. quod in omni
impeccata sunt Regis et Domini mei in omni
omni a libertate hie in dimmodo hie in omni
habere in hie in aliquid hie in licent
cedo quod memoria tenent R. D. bea
penitus omnia hie in hie in omni
Sex hie in hie in omni et in Mte Regia et
Constantinopoli et in hie in hie in
Ultimum dicere: in mandatum hie in hie in
in hie in et hie in hie in hie in hie in
Libertatis Constantinopoli in hie in hie in
Quare et hie in hie in hie in hie in hie in
Ne hie in hie in hie in hie in hie in hie in
hie in hie in hie in hie in hie in hie in
Dimmodo hie in hie in hie in hie in hie in
elicti quod in hie in hie in hie in hie in

Początek własnoręcznego listu kard. Stanisława Hozjusza do podkanclerzego Piotra Myszkiowskiego, Zob. nr 349.

Quis possit quae vero amantur
 duntaxat fecit utis opinione ha maiorem
 in Regno suo pectus habentem videat quam
 quae solaci fieri quae est. hoc ego pro
 fide mea quae beat. M. huius oblectibus
 sumit etiam pro huius meo quo cum
 dignitati veq. M. huius cum illius regni
 tranquillitati vehementer con. huius
 cupio tanto p. huius esse p. huius
 ydolum. Nunc a M. beat maiorem in
 huius modo peto ut quae animo p. huius
 sint huius a me eu recipiant. Ego vero
 p. huius deum p. huius non intermittere
 quae me ve M. huius inclinet ad p. huius
 huius p. huius p. huius p. huius p. huius
 christiani regulam et obsequium
 Regem esse. huius quae p. huius
 minime est p. huius. ac deum
 p. huius metode quae ab p. huius
 huius p. huius huius velit. Simul
 ut etiam pro p. huius et celeb. huius
 de p. huius de huius et i. huius
 p. huius. Cum me quae p. huius
 p. huius p. huius p. huius p. huius
 p. huius huius huius huius
 commend. et p. huius me huius
 12 Cal. Decembris. 1564

Eiusdem loci Datae M. huius

Simillimus p. huius
 et Capellanus
 Stan. Cae. Varnie

Gracia et bona Regia Mgr, Dⁿⁱ, Dⁿⁱ
Clementis, P^{ri}nc^{is} S^{an}c^ti S^{an}c^ti
Trinitatis et acationum communi Nationem

85

28.

felicitem O: M. bea p^{er}ve inordinem hinc r^{em}issam.
Et recte magnam in Deo meo fiduciam habeo
colluctantem, quod hec mea peccatio non erit
inanis. In hunc spem cepit me seden^{ti}am
carnitio^{rum} et dⁿⁱ Nam quia hec non
paria dubitabant omnibus iam plannim et
partum, quod reclipit sibi Deo ad dⁿⁱ in
Rem. h^{ab}o bea p^{er} h^{ab}o am septem, imo
p^{er} h^{ab}o am septem, imo milia que non
conueniunt p^{er} h^{ab}o ante Bar. dⁿⁱ et illis
Bar. dⁿⁱ et illis p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o
Generen, et p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
Nam cognovit M. bea in multis partibus
plures p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
et p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
mitibus p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
velit ego bea de pietate M. bea mihi p^{er} h^{ab}o
quod mihi p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
Christo et ab eius corpore dⁿⁱ et p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o
eum dⁿⁱ et p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
conuictis, plures p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
videtur et p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o
p^{er} h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o am h^{ab}o

1
ITINERARIUM HOZJUSZA Z TRYDENTU W KIERUNKU POLSKI

Trydent 3 XII 1563 — Krems 4 I 1564

Autorem itinerarium jest sekretarz Hozjusza i towarzysz podróży, Walenty Kuczuborski. W skrócie opisuje, co robił kardynał od zakończenia soboru do wyjazdu, a następnie szerzej od chwili wyjazdu z Trydentu do przybycia do Krems nad Dunajem, na zachód od Wiednia. Hozjusz wyjechał z Trydentu jako jeden z ostatnich, 15 grudnia. Powodem tego było oczekiwanie na pozwolenie papieskie na powrót do kraju, a także na wypożyczone posłowi weneckiemu Dandalo muły z lektyką. Podróźni ruszyli z Trydentu na północ i zmierzali do miasta Hall nad rzeką Inn. Tutaj załadowali się na trzy statki rzeczne i płynęli tydzień do Passawy. Z powodu lodów na Dunaju dalsza podróż statkami okazała się niemożliwa, jechali łądem wzdłuż rzeki do Krems. Kardynał jechał w powozie, konno i lektyką. Kuczuborski wymienia miejscowości, przez które przejeżdżali, opisuje trudy podróży zimową porą, kłopoty finansowe, z których wybawił ich w Krems Marcin Kromer, poseł króla polskiego na dworze cesarskim. Itinerarium urywa się na przyjeździe do Krems. Dalszą trasę Hozjusza możemy śledzić z jego korespondencji z podróży: jechał przez Olomuniec, Wrocław Poznań, Gniezno, Toruń, Chełmżę, Kwidzyn do Fromborka, dokąd dotarł 5 lutego 1564.

Oto wykaz miejscowości odnotowanych w itinerarium na trasie Trydent — Krems:

3 XII 1563	Trydent — zakończenie soboru		dyczem
15 XII 1563	Trydent — odjazd w godzinach rannych	21 XII 1563	Rosenheim
15 XII 1563	San Michele	24 XII 1563	Mühldorff
16 XII 1563	Neumarkt	25 XII 1563	Braunau — tutaj spędzili Boże Narodzenie
17 XII 1563	Bolzano	27 XII 1563	Passawa — zatrzymali się przez 2 dni i 3 noce, gościnnie podejmowani przez miejscowego biskupa Urbana von Trennbach
18 XII 1563	Brixen — Hozjusza podejmował sufragan biskupa trydenckiego, Tomasz Spaur	ok. 29 XII 1563	Forbach
18 XII 1563	Sterzing	30 XII 1563	Bauerbach ¹
19 XII 1563	Logau	30—31 XII 1563	Linz
20 XII 1563	Hall — przysły muły z lektyką, załadowali się na statki	31 XII 1563	Hebersberg
21 XII 1563	Rattenberg — spotkanie z Andrzejem Du-	ok. 1 I 1564	Bergen
		?	Marbach
		4 I 1564	Krems

ORYG.: Bibl. Jagiell., rkps 63 s. 423—424. Na marginesie: *Itinerarium, V Januarii 1564*. Pismo własnoręczne Walentego Kuczuborskiego. Adnotacja na marginesie wskazuje, że itinerarium zostało spisane w Krems, 5 stycznia 1564, nazajutrz po przybyciu. Zachowała się jednak tylko jedna karta, druga prawdopodobnie zaginęła.

KOPIA WSPÓLCZ.: Bibl. Jagiell., rkps 64 k. 146v—148. Na marginesie: *Itinerarium III. Cardinalis*. W tym kodeksie, określanym jako kopiarzusz Reszki, znajduje się całe itinerarium. Część pierwsza, około połowy, zgadza się z rękopisem Kuczuborskiego, zaś druga część jest tu jedyną podstawą wydania.

Quarto Nonas Decembris [2 XII] praecipitatum est Concilium de ru-

¹ Diariusz podróży miejscowości tej nie wymienia, ale jest list Hozjusza do Kromera, datowany w Bauerbach 30 XII 1563. Oryg. ADWO, D 19 k. 137.

pibus Tridentinis. Postero die misit Venetorum orator Dandalus² ad Cardinalem petitem ab eo mulos, quos una cum lectica post mortem Cardinalis Seripandi³ emerat, ut eis uti possit in quinque dies tantum. Cardinalis quamvis iter instaret negare tamen nescivit. Perendie discesserunt Simoneta⁴ mane et Moronus⁵ a prandio, utrumque Cardinalis comitatus est ad navem usque. Itidem et Cardinalem Navagerium⁶, qui tertio die post duos priores est subsequutus. Cum solus remansisset expectans ex Urbe responsum, tandem allatum fuit quinto Idus Decembris [9 XII] et literis perhumaniter scriptis facta est illi potestas ad Ecclesiam suam redeundi, sed cum absque lectica nollet in iter se dare, necesse habuit eam expectare. Expectavit igitur in decimum usque diem a finito concilio, neque fuit satis firma valetudine. Nam duabus noctibus febricula quadam tentabatur. Vocaverat medicum ad se postridie S. Luciae [14 XII], consilium ab illo dari sibi postulabat, num esset autor, ut cum hac affectione se daret in viam. Ille vero suasit, ut primo quoque tempore discederet. Muli nondum venerunt. Erat Cardinalis ab omnibus rebus egregie imparatus, a pecunia praesertim. Petebat a quodam, ut sibi trecentos tantum aureos daret mutuos, quos illo ipso mense Decembri se persolutorum esse Venetiis (erat enim is, a quo petebat, Venetus) promittebat, fretus promissis utriusque oratoris et illius qui Romae tum fuit⁷ et qui nunc est apud M-tem Caesaream⁸, quorum uterque curaverat plusquam mille coronatos Venetiis, nisi quod Cardinali longum erat expectare valdeque sumptuosum. Respondit amicus ille se tam cito non posse, quod praesentem pecuniam non haberet. Cardinalis hoc audito, cum quod esset medici consilium cognosceret, nec multis expectatis nec cuiusquam alterius ope implorata, contentus ea pecuniola quam habebat, quam sibi suffecturam etiam putabat, saltem in hunc usque locum ubi nunc fuimus, nisi casus aliquis accidisset, insciis fere omnibus, solus prope currum conscendit exiturus e civitate et apud S. Bernardinum missam auditurus, nec eum quisquam fere comitabatur praeter duos parafrenarios et Franciscum Torrensem⁹, quod ne familiares quidem illius tam celerem ipsius egressum fore putabant.

Cum essent portae civitatis clausae propter caedem noctu patratam, apud S. Vigilium missam audivit, quam his verbis inchoavit sacerdos: Egredimini filiae Sion. Videbat igitur etiam Dei vocem cum consilio medici consentire cumque misisset ad praetorem, ut porta civitatis aperiretur, egressus est ita iubente Deo magna cum alacritate. Neque tamen longius eo die fuit progressus quam ad S. Michaëlem duo Germanica milliaria. Ibi expectavit altero quoque die usque ad meridiem, si forte muli rediissent cum lectica. Quae cum nusquam compareret, progressus est alia duo milliaria ad Naymargk. Inde tertio die post suum discessum tria tantum confecit milliaria Bolsanum usque. Cum vero nec ibi quicquam audiret de lectica, non putavit esse sibi diutius expectandum.

² Mateusz Dandalo, poseł wenecki na Sobór Trydencki.

³ Hieronim Seripando, ur. 1492 lub 1493 w Neapolu, 26 II 1561 został mianowany kardynałem i legatem papieskim na Sobór Trydencki, gdzie 16 IV 1563 zmarł.

⁴ Ludwik Simonetta, kardynał. Zob. nr 272.

⁵ Jan Morone (1509—1580), od 1542 kardynał, pierwszy legat papieski na Soborze Trydenckim, czołowa postać w Kurii Rzymskiej, dyplomata i humanista.

⁶ Bernard Navagero, 26 II 1561 mianowany kardynałem i legatem na sobór, zm. 1565.

⁷ Adam Konarski, biskup poznański. Zob. nr 214.

⁸ Marcin Kromer.

⁹ Franciszek Torres, teolog papieski na Soborze Trydenckim. Zob. nr 144.

Habebat secum duos currus: unum a Lotharingo Cardinali¹⁰ sibi donatum, alium quem Vienna Tridentum secum adduxerat, in quo sedebat ipse. Huius una rota confracta fuit non procul a Bolsano.

Itaque non pervenerat eo die Bolsanum usque, cogitabat nihilominus progredi Cardinalis in curru a Lotharingo Cardinali sibi donato, sed cum auriga cunctaretur diutius, mulam suam conscendit et relictis omnibus impedimentis cum paucis equitibus reliquum est iter prosecutus. Confecit autem eo die praeter suam ipsius opinionem sex milliaria, quamlibet iter esset difficile. Pervenit enim Brixinam usque, ubi perhumaniter acceptus est a coadiutore Cardinalis Tridentini¹¹. Ibi cum esset, acceperat novum iam adesse mulos cum lectica et venturos die crastino. Rogabat coadiutor, ut expectaret per diem crastinum, verum impetrare ab eo non potuit idque propterea, quod cum esset sabbatum [18 XII], oportuisset eum expectare etiam die dominico saltem ad meridiem usque.

Itaque maluit quatuor milliaria conficere Sterzingam usque. Fuit autem ea dies valde intempesta. Flabat enim ventus quidam asper et frigidus et nonnulla nix cadebat, neque caput habebat Cardinalis contra frigus bene munitum. Itaque progressus extra civitatem, cum tempestatem illam vidisset, iam de reditu in civitatem cogitabat, sed quidam ex comitatu dixit habere se caputium pelibus subductum, si eo uti vellet. Quod cum accepisset, iterum ascendit equum Sterzingam versus et invocato Dei nomine confecimus quoque illa die quatuor milliaria satis feliciter. Ibi expectavit altero die lecticam ad meridiem usque. Cum vero neque lectica veniret neque currus, equitavit a prandio tria milliaria ad Logum usque. Inde altero die in vigilia S. Thomae [20 XII] pervenit Halam, ubi naves iam paratas reperit. Praemiserat enim quendam Bolsano. Expectavit nihilominus in die S. Thomae [21 XII] usque ad meridiem¹². Cum neque currus venirent neque lectica, profectus erat ad fluvium, ut navem conscenderet. Cum autem iam esset navem conscensurus venere tandem muli cum lectica, quos in altera navi collocari iussit cum paucis equis. Reliquerat etiam navem tertiam, ut expectaret reliquos currus et equos.

Venimus in die S. Thomae ad Ratenbergk, ibi reperimus Dominum Quinqueecclesiensem¹², qui cum Cardinali cenavit. Inde postea profecti sumus ad Rosenheim. Tertio die post Mildendorff. Pridie vero Nativitatis Christi [24 XII] venimus ad oppidum Braun[au], ubi festum Natalis Christi celebravimus. Expectavimus altero die tertiam navem ad meridiem usque, quae cum non veniret, profecti sumus iter nostrum et pervenimus eodem die Passaviam noctu. Clausa fuit civitas, necesse habebamus aliquamdiu expectare priusquam aperiretur. Cum aperta fuisset, nonnihil erat difficultatis in reperiendo diversorio, quod repertum tamen est. Cogitabat altero die Cardinalis quiescere navemque tertiam praestolari. Certior autem factus episcopus¹³ de illius adventu, venit ad illum et ad aedes suas invitans, in quas cum eum recepisset, nullum honoris, nullum humanitatis genus fuit quo illum non prosequeretur. Venit tandem expectata diu navis tertia. Gaudere coepimus quod tandem aliquan-

¹⁰ Karol de Guise. Zob. nr 341.

¹¹ Tomasz Spaur, koadiutor kard. Krzysztofa Madruzzo biskupa trydenckiego, który od 1542 r. był też biskupem Brixen. Po jego śmierci, w 1578 r. Spaur został biskupem Brixen, zm. 1591.

¹² Andrzej Dudycz (Sbardellat) (1533—1599), biskup diecezji Pięciukościołów (Pesc) na Węgrzech, znany w Polsce dyplomata cesarski. W 1567 r. sekularyzował się i pozostał na stałe w Polsce. HNP VI 138—139.

¹³ Urban von Trennbach, bp Passawy (1561—1598).

do simul essemus omnes coniuncti, sed gaudium hoc nostrum diuturnum non fuit, nam postero die, qui fuit Innocentium dies [28 XII], renunciant nautae se non posse ulterius progredi propter nimiam glaciem. Itaque novae turbae, nova consilia fuerunt quaerenda quemadmodum curribus deportari sarcinae possent.

Magna cum difficultate reperti sunt duo currus Lincium usque conducti magno pretio, qui partem tantum sarcinarium eo deportarent. Totum illum diem Innocentium necesse fuit consumere in quaerendis et conducendis vectoribus. Itaque per tres noctes duos vero dies mansimus Passavii. Percommode autem acciderit, quod mulos et lecticam haberet Cardinalis, alioqui sine suae salutis periculo iter proseguere non potuisset. Reliquit igitur Passavii duos currus cum duobus familiaribus et bona parte sarcinarum. Ipse in lectica vectus profectus est eo die sex millia ad Forbach, inde Lincium alia sex, quo pervenit pridie Kalendas Januarii [31 XII], post vespertinas preces auditas unum tantum milliare confecit ad Hebersperk. Inde post meridiem profectus est ad Bergen, ad Morbachium septem et inde septem alia Cremsam, quo pervenimus pridie Nonas [4 I] mensis praedicti.

Quantae fuerint huius itineris difficultates vix explicari satis potest. Nulli poterant equi reperiri, quos vel conducere, vel emere liceret. Sed nec pecuniae tantum suppeditabat, ut muli comparari possint. Cogitabat Cardinalis de accipienda pecunia a depositario¹⁴, quam Commendone remuneraret in Polonia, sed negabat se habere depositarium, quamvis obstringere se volebat Cardinalis ad solvendam eandem pecuniam statim Venetiis, si minus ratum id Pontifex habuisset. Ex quo tempore Tridento egressi sumus nunquam simul omnes fuimus praeterquam Passavii. In unoquoque fere diversorio relinquebatur unus et eramus in tres, aliquando et quatuor etiam partes divisi. Hoc itinere multas molestias habuimus. Commodissimum quod per Dei gratiam sani pervenimus huc omnes et simul ut Cardinalis Tridento discessit, statim eum febris reliquit et bona per Dei gratiam fruebatur valetudine. Crumena valde erat aegra, sed ei consuluit Cromerus. Interea quotquot erant in comitatu quicquid habuit quisque pecuniarum, in medium contulit, ut honeste tamen pervenerint Viennam usque. Neque nos quisquam accusare potest. Vectores non minoris constiterunt prope quam quantum impensum est in alendam familiam et equos, sed nos Deo gratias agimus de omnibus, quod nos hucusque salvos perduxerit, quem precabamur, ut etiam reliquum iter nostrum prosperum faceret. Cromerum illic expectavimus, neque discedere prius hinc potuimus quam ille succurreret nobis.

^b- Bo on beł zuppa nasza. W nim po Bodze nadzieja beła. Mnyemiely snać byśmy mieli głodem pomrzecz, przeczie nas Pan Bóg uchował ^{-b}.

^a W tym miejscu kończy się tekst pisany własnoręcznie przez Kuczborskiego.
^{b-b} Dopisano pod tekstem w języku polskim, tą samą ręką kopysty.

2

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 3 stycznia 1564.

Nie wie, czy Hozjusz z Trydentu pojedzie do Rzymu, czy też wprost do kraju, dlatego ten list przesyła do Kromera do Wiednia i ten skieruje go do adresata. Opisuje swoje obserwacje z sejmu warszawskiego, wrażenia o stanie Kościoła

¹⁴ Kamil Olivo. Zob. nr 429.

w Polsce i pierwszą wizytę u króla. Posłowie pruscy popadli w niełaskę królewską z powodu złożonego przez nich memoriału. Stan Kościoła w Polsce określa jako bardzo ciężki: biskupi są ze sobą skłócenii, jeden obwinia drugiego, swoboda religijna doszła do tego, że każdy wierzy i głosi, co chce. W domach, gdzie zatrzymali się posłowie, toczą się dysputy religijne. Ostatnio powiększają się szeregi antytrynitarzy, którym patronuje wojewoda wileński. Niektórzy posłowie pozwalają sobie na niewybredne słowa na temat Trójcy św. Król na audiencji, tymczasem prywatnej, przyjął nuncjusza z honorami. W rozmowie okazał zrozumienie dla powagi chwili, rozumie sytuację Kościoła, obwinia o to biskupów, nuncjuszowi drzwi królewskie stoją otworem. Nuncjusz widzi w Polsce poważne opory przeciwko uchwałom trydenckim o rezydencji i niekumulowaniu beneficjów. Ustosunkowuje się do kilku konkretnych spraw poruszonych w ostatnim liście Hozjusza, m.in. wypowiada swój sąd o Orzechowskim.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 387—402. Na s. 402 adres, ślad pleceści. List poważnie przyniszczony (prześlaki atramentu).

KOPIA WSPÓL CZ.: ADWO, D 10 k. 129—133v. Na s. 129 tytuł listu: *Ill-mo Cardinali Varmienst*. Na marginesie: *Exemplum literarum 3 Januarii* (brak daty rocznej). Na ostatniej stronie listu adnotacja ręką Kuczborskiego: *Red. 15 Februarii 1584 Holspergi, responsum ubi voce per secretarium*. Kopia sporządzona została dość niedokładnie, w kancelarii nuncjusza, na papierze włoskim.

Illustrissime et Reverendissime Domine et patrone colendissime. Ex litteris D. V. Ill-mae 7 Decembris ad Reverendissimum Primate[m] scriptis et finitum Concilium, quod ad Ecclesiae utilitatem ac Dei gloriam sit, cognovi, et D. V. Ill-mam ad suas oves magnopere cogitare, quod ad me quoque antea scripserat. Itaque cum mihi incertum esset huc ne veniret D. V. Ill-ma, vel ad Urbem evocata esset, hasce litteras Reverendo Domino Cromero misi¹, ut ipse vel reddendas curaret, si D. V. Ill-ma Romanam profectam cognoscit², vel Viennae ipsemet redderet. Equidem ita arbitrator S. D. N. potestatem redeundi D. V. Ill-mae non facturum, sed si fecerit et ipsa sese iam via dederit, satis spero mature adventuram ad Comitiam, haec enim executionis et unionis negotia longius tempus desiderant.

Nuper Prussi scriptum Regi tradiderunt³, quo M-tas Sua vehementer offensa et universus etiam senatus laesus videtur^b, ut D. Archiepiscopus senatus nomine eos ad Regem accusaverit petieritque, ut ii citarentur [s. 388] ad sese purgandos, quorum Castellanus Gedanensis³ unus ex Prussiae nuntiis se a collegis suis seiunxit. Hodie acturi sunt causam suam in senatu ac renunciaturi, utrum habere velint ratum scriptum, quod Regi tradiderunt. Si adesset D. V. Ill-ma, etiam huic causae operam navaret suam, ac multo etiam magis religioni, iam plane in hoc Regno cadenti, opem aliquam et auxilium ferret. Nam pessimo res loco sitas video, partim propter infectas haeresi omnes provincias et crescentem in dies singulos haeticorum numerum, partim propter Episcoporum inter se inimicitias et perpetuas controversias^c. Nunquam cum quoquam eorum colloquor, quin alicuius accusationi mihi dandae sint aures: alter in alterum malorum omnium culpam confert, nec finem ullum facit criminandi, qua una re magis ego perturbor quam omnibus omnium haeticorum machinationibus, [s. 389] summaque mihi diligentia adhibenda est, ne cui studere videar praeter caeteros, ut aliorum suspicionem invidiamque devitem, magnum opus hos inter se conciliare ac vix

¹ Marcin Kromer.

² Commendone ma tu na myśli tzw. „List albo instrukcję panów pruskich” uchwaloną na sejmiku pruskim w Toruniu 9 X 1563, a przedłożoną na sejmie warszawskim 30 XII 1563 przez posłów pruskich z Janem Działyńskim wojewodą chełmińskim na czele. Tę instrukcję opublikował Działyński: *Zródlopisma*, s. 252—258.

³ Jan Kostka.

arbitror cuiusquam esse hominis. Omnes fatentur suis discordiis ali pestem imminuque ecclesiastici ordinis auctoritatem, sed alter alteri anteferri, nemini cedere vult. Sanctissimi D. N. Breve hac de non dum reddidi, et quia D. Cromerus, cui multum in omnibus rebus tribuo, nullo modo reddendum censuerat^d et quia eorum prius studia ac dissidia penitus cognoscere volo, interim qua ratione reddendum sit cogito, in eoque totus sum, ut ad suam Deique^e causam tuendam, si fieri ullo modo potest, aliqua ex parte illos coniungam, voluntate, moribus, ingenio, studiis consiliisque dissidentes. Exprobrat id eis Rex, ut audio, atque in eos totam confert harum calamitatum culpam et nihil proficit.

Audientia ipsa mea contentionum eis [s. 390] causam praebuit: Archiepiscopo publicam in senatu, Episcopo Cracoviensi⁴ privatam, aliis alio modo consentibus, quae res aliquot mihi diu moram attulit, demum cum ego instarem, ut consilium caperent, Archiepiscopus ad me venit et ut privatam acciperem audientiam Regemque extra senatum adirem suasit, quod ego consilium libenter sum secutus, ne diutius differrem cum Regia M-te tum de caeteris rebus colloqui, tum maxime de executione contra hospitalia, scholas et ecclesiastica collegia, quod moram non ferebat. Igitur ad Regem adii, a quo sum sane humaniter exceptus, qui, quanquam privata esset audientia, tamen qui domo me ad Regiam [M.] adducerent: Chelmensem Episcopum⁵ et Mazoviensem Palatinum⁶ misit, quibus sponte sua se adiunxit Palatinus Ravensis⁷. Sermonem cum Rege ad duas horas perduxit, locutus de Sanctissimi D. N. erga M-tem Suam studio, de vi et momento haeresis, cum ad res divinas [s. 391] et ad salutem animarum, tum ad conservandas res humanas, ad continendos in officio populos, publicam retinendam tranquillitatem et Regni saluti consulendum. Recensui incommoda superiorum annorum et Petricoviensia decreta attigi⁸, ac quam ea haereticis et rerum novarum cupidis occasionem dare possent ostendi pluribus verbis. Attente a M-te Sua auditus sum benignumque accepi responsum, quo dato multis praeterea de rebus collocuta est. Cognoscere se ostendit ac ponderare vim earum rerum quas dixeram, ac videre periculum in quod omnia adduceret novitas ista opinionum, multa corrigi, Regnumque universum medicinam accipere adhuc posse adiecit, magnum esse catholicorum numerum, ardorem haereticorum iam aliqua ex parte deferuisse, se non defuturum officio suo, mihi ad se aditum apertum semper futurum, gratumque [s. 392] mecum colloqui, et ut de remediis cogitarem secumque^f communicarem admonuit. De publica audientia dixit se cogitaturum mihi per Vicecancellarium⁹ mentem suam significaturum. Mihi sane attentas Rex praebuisse aures videtur Germaniae, Daniae, Angliae, Galliae seditiones exitusque narranti, quibus de rebus se dixit mecum et alias colloqui velle. Verum^g, ut initio dicebam, magna hic est perturbatio omnium

⁴ Filip Padniewski.

⁵ Wojciech Starożrebski.

⁶ Stanisław Ławski (1504—1575).

⁷ Andrzej Sierpki z Gulczewa (1494—1572).

⁸ Na sejmie w Piotrkowie 15 III 1563 posłowie wnieśli projekt ustawy, która też z pewnymi zmianami została przyjęta, mocą której wyroki sądów kościelnych o dziesięciny przeciw szlachcie zostały pozbawione sankcji, jaką dotychczas była egzekucja starościńska. W praktyce oznaczało to całkowite wyzwolenie się szlachty, zwłaszcza innowierczej, spod jurysdykcji kościelnej. Episkopat polski czynił starania o wycofanie tej ustawy i tym trudnym zadaniem obarczył nuncjusza Commendonego. Por. K o w a l s k a: Walka o dziesięciny, s. 88 nn.

⁹ Piotr Myszkowski.

fere rerum pessimusque Regni totius status. Liberum enim cuique est non solum cui vult sectae se aggregare, sed etiam aperte profiteri atque in Deum blasphemias ac maledicta, quorum herreo memoriam, iactare licet, conciones domi privatosque coetus habere, idque (eo progressa est hominum licentia) Warzoviae, spectante fere et audiente Rege, templa spoliare, ecclesias prophanare, sacerdotes catholicos expellere, haereticos intrudere, atque [s. 393] haec omnia multis in locis impune fiunt. Adde quod honores et magistratus etiam aperte haeresim profitentibus mandantur. Ubi ista fiunt, ibi res stare profecto diu non possunt. Iam Calvinum suum, quem tanto studio amplexerant, vulgo deserunt, Trinitarii omnes efficiuntur, quorum dux et signifer est Palatinus Vilmensis¹⁰, cuius quis vicem non misereatur: virum tot beneficiis a Deo affectum, tantis ingenii et fortunae bonis ornatum, hanc Deo gratiam referre, ut cum quotidie religionem mutet, omnes malit quam eam, quae ipsius ore Dei sancita et tradita est, ac perpetuo impietatis fluctibus iactetur et modo ad hanc modo ad illam sectam quasi ad scopulos deferatur.

Est praeterea hic nuntius terrae Cracoviensis, homo nobilis et multae auctoritatis, qui etsi litterarum sit ipse [s. 394] imperitus, tamen quae a concionatore suo ediscit, spargit et tuetur, omnibusque venditare conatur, et sacrosanctum tremendumque Sanctissimae Trinitatis nomen ita impugnat, ut ab impiis verbis non absteineat, soletque studiose mensas praecipui cuiusdam senatoris adire, ut huius nefariae doctrinae virus apud quam multos evomat. Verum haec secta, licet impia et perniciosa et ex qua facilis sit ad gentilitatem transitus, tamen hoc affert in praesentia commodi, quod nonnulli animadversa vanitate religionum et levitate opinionum istorum hominum, catholicam repetant fidem. Reservavit praeterea sibi divina misericordia aliquam partem populi, qui pie et devote Deum colunt, quibus aliorum scelera condonari a Deo et eorum causa flagellum iracundiae suae remorari credibile est.

Mazovia minime omnium provinciarum [s. 395] laborare videtur. Sed remediis obstat Episcoporum dissidium et amor ecclesiasticorum bonorum, in quibus tuendis maiorem adhibent diligentiam quam in catholica tuenda fide, atque ea est hominum opinio Episcopos et Praelatos pluris praedia ecclesiarum quam religionem facere.

Decretis Concilii de pluralitate beneficiorum ac de residentia vehementer plerique commoti sunt, et aperte non solum caeteris, sed mihi ipsi dictum est huiusmodi decreta in hoc Regno servari non posse, beneficia nobilitati mandari, iniquum esse hominem nobilem unum tantum beneficium habere, quo se honorifice alere non possit, catholicam religionem a nobilitate sustineri, qua ab ecclesiasticis beneficiis et dignitatibus amota, sublatis praemiis divitiarum casuram¹¹ penitus religionem. Misera plane est horum temporum conditio [s. 396]. Qui nuper in dispensatione invehebantur eisque acceptas referebant religionis iacturas, iidem nunc reformationis canones, qui dispensationum licentiam cohibent, reiiciunt, neque morbum neque medicinam ferentes. Cecinimus et non saltastis, lamentavimus et non planxistis¹¹.

Hoc quoque negotium continendi in officio cleri non carebit suis molestiis, quibus omnibus incommodis magnum adiumentum afferret integritas, prudentia et auctoritas D. V. Ill-mae, et quoniam tot annos universali Ecclesiae magna cum laude operam navavit, aequum est haec

¹⁰ Mikolaj Czarny Radziwill.

¹¹ Por. Ek 7, 32.

quoque Regna, patriam suam, eius laboris fructum aliquem capere. Quid constituerit D. V. Ill-ma avidissime scire cupio expectoque ea de re in dies ab ea litteras. Aegrotatio Sanctissimi D. N., de qua quarto abhinc die allatus est nuntius, sollicitos nos tristesque habet, tametsi [s. 397] ex litteris D. V. Ill-mae ad Archiepiscopum melius habuisse Sanctitatem Suam cognovimus, quam Deus Ecclesiae suae diu conservet. Postremae litterae, quas a D. V. Ill-ma accepi, 27 Novembris datae sunt, nec post aliae mihi redditae sunt, iis igitur ad omnia respondebo.

Primum non est quod D. V. Ill-ma dubitet, quin acturi hic sint de religione. Nam etiamsi sileant adversarii, tamen (ut ipsa quoque arbitratur) necesse est nostros omnibus conatibus contendere, ut impositum Petricoviae vulnus ecclesiastico iuri, sanetur in hoc ipso conventu. Sed faxit Deus, ut hanc rem religionis causa, non privati commodi gratia, aggrediamur, alioquin divinam opem optare quidem, sperare vix possumus. Minora nobilitatis Comitata non tam pacata fuisse comperio, quam scriptum fuit, nam multa audent [s. 398] terrarum nuntii, permulta etiam pollent, ut mihi videar Gracchos et agrarias leges videre.

Supplicationes indici et utile et rei accomodatum erit, qua de re loquar cum R-mo Archiepiscopo. De itione¹ mea in Prussiam ita statui: si in Poloniam venerit D. V. R-ma ante demissa Comitata, illam ut debeo ad ecclesiam usque suam comitabor, sin ipsam Sanctissimus D. N. in Italiam revocabit, ipse eo proficiscar et quas potero observantiae meae in D. V. Ill-mam, gregi suo et omnibus significationes dabo.

Vicecancellarius adhuc incertus est¹². In finem Comitiorum reiectam iri putant eius creationem, nam sunt qui rem producere studeant. Qui nunc est Vicecancellarius Mischovius, ut quidem audio, Dembinscio¹ Quaestori favet¹³, homini valde seni. Hac de re cum Rege pro aliquo nominatim agi non arbitror expedire. [s. 399]. Vapovius¹⁴ nuper Varsaviam venit, eum ego nondum vidi, sed Regem Cracoviensi Palatino¹⁵, socero Vapovii, non magnopere studere dicunt. Barzius¹⁶ ad festum Epiphaniae [6 I] venturus est. Ego in hac re tempora et occasiones expectandas censeo.

Libellum Burgundionum ad Galliarum Regem missum imprimendum curabo cum praefationem accepero, quam D. Valentinus¹⁷ missurum se pollicitus est.

De monasteriis, quibus metuit¹⁸ D. V. Ill-ma, hic nihil comperio. Is, per quem illis periculum creabatur¹⁸, mihi nihil communicavit ea de re, neque hic est, a quo quicquam potuerim cognoscere. Decreta ille Concilii, ut leniter dicam, non probat, et fortassis quod huius rei spem illi praeciderunt. Scripsi ad D. V. Ill-mam de Oricovio¹⁹, cuius legi ad illam [s. 400] litteras, quae hominem mihi ignotum patefecerunt, ut non deliberandum quidem putem quid eitribuendum sit. Fertur nunc contra Concilium Tridentinum scribere et defectionem cogitare ad Graecos. In

¹² Commendone przypuszczał, że podkanclerzy Piotr Myszkowski zostanie kanclerzem.

¹³ Walenty Dembiński (1504—1584), podkomorzy, kasztelan sądecki, miał wówczas 60 lat.

¹⁴ Stanisław Wapowski, zięć wojewody krakowskiego. Por. nr 37.

¹⁵ Spytek Jordan z Zakliczyna.

¹⁶ Piotr Barzi. Por. nr 165.

¹⁷ Walenty Kuczborski (1525—1572), sekretarz Hozjusza.

¹⁸ Chodzi tu, jak się wydaje, o biskupa krakowskiego Filipa Padniewskiego.

¹⁹ Stanisław Orzechowski (1512—1566).

Galliis vera esse quae ex Lugduno scribitur vix mihi possum persuadere, nec testimonio quidem Lotharingi Cardinalis addito ²⁰.

Plura scriberem D. V. Ill-mae, sed vel in Poloniam si veniret, coram omnia cognosceret, vel si Romae iam est, meas ad Ill-mum Cardinalem Borromeum leget litteras. ¹ Deus D. V. Ill-mam diu conservet incolumem et florentem. Datum Varzoviae, 3 Januarii 1564. D. V. Ill-mae humillimus et deditissimus servitor Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis ¹.

His scriptis redditus mihi est fasciculus litterarum Vienna a D. Cromero, in quo erat epistola D. V. Ill-mae pridie Cal. Dec. [30 XI 1563] data ^m et exemplum litterarum mearum ad ipsum Cromerum ^m. Magnopere me levavit nuntius de recuperata a Sanctissimo D. N. valetudine. Accepi quoque a D. Valentino praefationem in librum Burgundionum. Iterum me D. V. Ill-mae humiliter commendo.

^a W kopiiłi cognoverit.

^b W kopiiłi creditur.

^c W kopiiłi contentiones.

^d W kopiiłi curaveram.

^e W kopiiłi denique.

^f W oryg. brak tego wyrazu.

^g W kopiiłi verum enimvero, zaś w oryg. zatarte.

^h Wyraz poprawiany.

ⁱ W kopiiłi itinere.

^j W oryg. wyraz zatarty i wszyty w grzbiecie kodeksu, w kopiiłi błędnie Prebrinschio.

^k W kopiiłi meminit.

^l Zakonczenie listu z tetrasnoręcznym podpisem nuncjusza; w kopiiłi brak.

^m W kopiiłi brak.

3

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Krems ¹, 4 stycznia 1564

Narzeka na kłopoty finansowe i prosi Marcina Kromera ² o przysłanie pieniędzy na dalszą drogę do kraju.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1618 s. 917—920. Na odwrocie adres pisany przez sekretarza, ślad pieczęci, adnotacja Kromera: 5 Januarii.

S. Studium tuum consulendi praesenti meae necessitati non potest mihi non esse gratissimum. Sed interea nescio, quomodo non e sententia cadunt omnia. Lincii nihil mihi est numeratum ³. Hic scripserat Porembius ⁴, quod meum adventum expectaret. Quem si praestolatus fuisset saltem horas aliquot, si minus me, saltem dispensatorem meum hic heri vidisset. Nunc is discessit heri sumpto prandio, valde morae non diuturnae impatiens. Nunc hic versor in magnis angustiis. Quod si me congressu tuo non dignares, mitte saltem pecuniam tantum, unde mihi suppetat sumptus in id quod reliquum faciendum restat iter. Qui sunt in meo

²⁰ Karol de Guise.

¹ Krems, miasto w Austrii nad Dunajem, ok. 60 km na zachód od Wiednia. Por. nr 1.

² Marcin Kromer (1512—1589), doktor praw, kantor warmiński, kanonik krakowski i wiślicki, znany historyk i pisarz kontreformacyjny, dyplomata w służbie króla Zygmunta Augusta. Od 1558 r. do ok. połowy kwietnia 1564 r. pełnił funkcję stałego reprezentanta króla polskiego na dworze cesarskim w Wiedniu. W 1579 r. został koadiutorem z prawem następstwa przebywającego w Rzymie biskupa warmińskiego kard. Hozjusza, a po śmierci tegoż (5 VIII 1579) biskupem warmińskim. Nie zdołał uzyskać indygenatu pruskiego i stany pruskie nigdy nie dopuściły go do przewodniczenia na sejmiku pruskim. PSB XV 319—325, HNP VI 331—332.

³ Do Linzu przybył Hozjusz 30 XII 1563. Stąd wysłał list do Kromera z prośbą, by kupił mu 4 konie i wóz kryty na cztery osoby z bagażem. Zob. Bibl. Czart., rkps 1618 s. 925.

⁴ Maciej Porębski sekretarz Marcina Kromera. Por. Eichhorn: Kromer, s. 177.

comitatu dederunt mihi mutuos 300 florenos, quorum a me partem nonnulli repetunt, nec habeo quod dem. Cras vectoribus numerandi sunt floreni 30. Constat hoc iter mihi prope tribus millibus florenorum, si numerem quae per mensem decembrem exposui Tridenti. Tu vis interea maiores etiam sumptus ut faciam et novum aes alienum conflam his difficillimis temporibus. Non dubito, quin aliquot nepotes mei⁵ tibi miserint. Saltem hoc mitte quaeso. Bene vale. Cremsa, pridie Nonas J[anuaris] [4 I] 1564.

Lincio ternas ad te dedi. Cogitabam aere conductum ad te tabellarium mittere, sed visum est postea satius, ut familiarem hunc meum mitterem, qui saltem pecunias ad me perferret, si me nemo suo congressu dignatur.

Tuus frater amantissimus
Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

4

HOZJUSZ DO KAROLA BORROMEO

Krems, 6 stycznia 1564

Przekazuje swoje wrażenia i relacje innych o sytuacji Kościoła katolickiego w miejscowościach, przez które przejeżdżał w drodze z Trydentu do kraju: o tym, jak księżę bawarski Albrecht V najechał rezydencję hrabiego Joachima z Ortenburga za wyłamywanie się spod zwierzchności księcia i sprzyjanie luteranizmowi. Stwierdził, że Msza św. odprawia się już w niewielu miejscowościach i radzi, by nie spieszyć się z udzieleniem pozwolenia na „kielich” wiernym. Z kraju dochodzą wieści, że na sejmie postowie domagają się soboru narodowego.

ORYG.: nie znany.

KOPIA Z XVI w.: Bibl. Jagiell., rkps 162 k. 3—4 i rkps 64 k. 148 r—v.

Annum hunc ineuntem salvum et felicem Ill-mae D. V-rae precor. Officii autem mei esse putavi de quibusdam quae cognovi in hoc itinere Ill-mam D. Vestram facere certiorum. Quo die primum Episcopum Passaviensem¹ vidi, qui me receptum in castrum suum perhumaniter tractavit, erat autem is dies Divi Joanni sacer [27 XII 1563], narravit ille mihi quod eo ipso die Dux Bavariae² castrum occupavit comitis ab Ottenburgk³ quod duobus tantum milliaribus a Passavia distat. Causa autem occupationis fuit haec, quod contra interdictum Principis alebat ministrum quendam sathanae⁴, qui doctrinis variis et peregrinis populum inficiebat, ad quem ingens multitudinis concursus fiebat. Admonitus fuit a Principe semel et iterum, ut missum eum faceret, sed ille transactionem Passaviensem in Augustanis comitiis confirmatam produxit, ac iuxta illam licere sibi dixit prurientes auribus sibi ministros quaerere. Quae Patavensis transactio non permittit hoc nisi iis, qui sunt immediate Imperio subiecti. Liberum autem facit principibus utriusque partis, tam catholicis quam haereticis, ut illi possint animadvertere in sibi subiectos, si dissentiant a religione sua. Quamobrem causa, cur ita Princeps in Comitem hunc

⁵ Jan i Paweł Wattowie, siostrzeńcy Hozjusza w Krakowie, przez których ręce przechodziły dochody kardynała z biskupstwa warmińskiego podczas jego nieobecności w diecezji.

¹ Urban von Trennbach. Por. nr 1.

² Albrecht V (1528—1590).

³ Joachim hrabia Ortenburg.

⁴ Ex-franciszkanin Joachim Fryderyk Celestyn, pierwszy luterski pastor w tym mieście.

animadvertendum esse putavit, fuit ea potissimum, quod is diceret castrum illud in quo ministrum aiebat populum pravis opinionibus imbuentem, non duci Bavariae, sed Imperio subiectum esse. Pendet autem ea de re lis in iudicio Camerae. Dux igitur, ut suam possessionem retineret sibi que Comitem etiam huius castri ratione subiectum esse declararet, misit suos, qui castrum occuparent. Porro Comes ad M-tem Caesaream confugit. Quid apud illam obtinuerit scribam simul ut cognovero. Itaque res in Bavaria non sunt pessimo loco, nam sive per occasionem, sive veritate, Christus tamen annunciari videtur⁵.

De calice nescio quid dicitur. Nihil tamen fit aperte. Fortasse nec uxoribus carent sacerdotes. Missae tamen sacrificium ubique retinetur. Caeterum simul ac ad fines Austriae perveni missam audire fere non licuit praeterquam Lincii et in vicino quodam pago, qui pertinet ad Episcopum Passaviensem. Et narravit mihi praefectus Lincii et totius illius partis Austriae, quae est supra Onasum, quod in omni ea ditone, cui praest nomine Caesareae M-tis, nullibi Missa celebratur praeterquam Lincii et apud paucos quosdam religiosos. Est ipse praefectus vir vere catholicus, cuius utinam similes haberet multos Caesarea M-tas. Vehementer autem fui percussus cum haec ex illo audirem. Petitur a nonnullis restitutio calicis, vellem ego vicissim ab iisdem peti Missae restitutionem. Quae cum esset restituta, tum deliberari primum recte posset quid sit de calice statuendum, sine cuius usu et fuerunt et sunt et erunt salvi plurimi, sine vero sacrificii usu vix ulla fuit unquam gens tam immanis et barbara, quae se fore salvam putaret. Non christiani modo, verum et Iudaei quin et ipsi ethnici suos falsos deos ab orbe condito semper sacrificiis coluerunt, ut ea tollere e medio nihil sit aliud quam deum nullum agnoscere. Quamobrem omnino existimarem, qui petunt calicis restitutionem, sine quo salvi esse possunt, ut vicissim ab illis petatur restitutio sacrificii Missae, sine quo salvi esse non possunt. Haec pro conscientia mea exoneranda Ill-mae D. V-rae significanda esse putavi.

Posset idem statuere Caesarea M-tas in sibi subiectos haereditario iure quod statuit Dux Bavariae nec peccaretur ea re quicquam contra sacrum illum recessum a fide christiana Passaviensem.

Quod superest opto Ill-mam D. Vestram diu esse incolumem et felicem, cuius me gratiae diligenter commendo. Datum Cremsae, die 6 Januarii Anno Domini 1564.

Post has scriptas accepi literas a R-mo Domino Archiepiscopo Gnesnensi, quibus mihi significat iam apud nos comitia coepta esse et postulare nuntios terrarum, ut habeatur nationale concilium. Nondum autem eo pervenerat Nuntius Apostolicus R-dus D. Commendonus, qui tamen brevi venturus putabatur una cum Cracoviensi Episcopo⁶, ad quem Cracovia fuit profectus. Quid futurum sit, postea ubi cognovero scribam Ill. D. V-rae.

5

KATARZYNA KRÓLOWA POLSKA DO HOZJUSZA

Radom, 6 stycznia 1564

Dziękuję za informacje o przebiegu obrad soborowych, przekazane przez Hozjusza w liście z 16 XI 1563, proszę o dekrety soborowe i pyta, kiedy sobór się kończy.

⁵ Por Flp 1, 18.⁶ Filip Padniewski.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps. 1618 s. 339—342. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

DRUK.: A. Przeździecki: Jagiellonki polskie, T. 5. s. 106.

Katharina von Gottes gnaden khunigin zue Polen, grosfurstin in Litawen, Reussen, Preussen, Matzaw und Samayten etc. fraw¹.

Hochwirdiger, lieber, andechtiger. E. A. schreiben, den 16. Novembris zue Triendt datiret, haben wir kurtz vorruckter tage empfangen, und desselben inhalt nach uberlesung zuer notdurft eingenuhmen, und gantz gerne daraus vormercket, wes uns E. A. von wegen des Concilii, auch was in nechster session, so an Sanct Martins tag [11 XI] gehalten und celebriret worden, geschlossen, also vleissigk vormelden wollen. Fur welche erklerung wir E. A. geburlichen dank sagen, und sindt ferner von derselben irem erbietten nach der decreta, so in derselben session beschlossen, als balde sie publiciret und in druck vorfertiget gewertigk. Und weil man uns von andern orten berichten thut, als solt gemeltes Concilium nuhnmehr sein endtschaft erlanget haben, als begeren wir gantz vleissigk, ob deme also auch wie es sich allenthalben mit solchem beschlus zuegetragen E. A. unbeschweret sein wolle, als viel sich gebuhren will uns notdurftigen bericht davon widerfahren zue lassen. Daran beschicht uns von E. A. gar ein besonderer gefallen, so wir in allen guten hienwiderumb abzuenehmen gewogen.

Datum Radom, den 6 tags Januarii im 1564 jar.

^a— Katharina kunigin zu Polen etc. —^a.

^a—^a Własnoręcznie.

6

JAN FRANCISZEK LOMBARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 7 stycznia 1564

J. F. Lombardus¹ oczekiwał Hozjusza w Rzymie, ale jego decyzję powrotu do diecezji uważa za słuszną. Przesyła pozdrowienia od swego opiekuna (kard. Marka Antoniego da Mula) i prośbę, by dostarczyć mu dzieło Hozjusza *Confessio fidei*. Informuje o druku dokumentów Soboru Trydenckiego w oficynie P. Manuzio w Rzymie.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 10—11. Na odwrocie adres², ślad pieczęci; adnotacja odbiorcy: *Reddita 2 Aprilis Braunsberg, responsum 6 Junii Hetslpergk, 1564.*

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 343.

Desiderabam, Illustrissime Domine, ut absoluta sacrosancta synodo, cum aliis Reverendissimis legatis se in Urbem conferret. At desiderium et expectatio irrita fuerunt, quae mirum in modum animum meum excruciarunt. E contra vero cum considerassem, D. V. Illustrissimam longe utiliozem fore istic, quam Romae, ob haeticorum tam rabidam perniciem, acquievi et acquiesco. Faxit Deus optimus pro sua pietate,

¹ Katarzyna Austriaczka (1533—1572), trzecia z kolei żona króla Zygmunta Augusta, rodzona siostra jego pierwszej żony Elżbiety, córka cesarza Ferdynanda I i Anny Jagiellonki. Małżeństwo królewskie przeżywało wtedy głęboki kryzys. Katarzyna od 1563 r. mieszkała odizolowana w Radomiu, w 1566 r. wyjechała do Austrii, zmarła 28 II 1572 w Linzu i tam została pochowana. PSB XIV 214—216.

² Teolog i prawnik Soboru Trydenckiego. Członek dworu kard. Jakuba Puteo, a po soborze kard. Marka Antoniego da Mula, którego tutaj nazywa swoim panem. Por. Cyprianus, jw. s. 344.

³ Nie wiedział, gdzie Hozjusz przebywa, więc adresował: *Tridentum aut Varmiam.*

ut praesentia D. V. Illustrissimae quamprimum omnes haereses radicitus e Polonia evellat, ut et aliae nationes habeant quod imitentur.

Illustrissimus Dominus meus, quibus potest verbis non desinit se commendare tuae D. Illustrissimae, rogavitque Deum pro felici itinere, quod iam praestitisse credo et spero. Expectat idem Illustrissimus Dominus librum *Confessionis* vestrae³, itaque rogo D. V. Illustrissimam, ut nacta oportunitate ad nos transmittere dignetur, nec mei obliviscatur. D. Torrensem⁴ nondum vidimus, nescimus quo se contulit.

Iam Summus Pontifex mandavit patrono meo, ut curam habeat imprimendae synodi Tridentinae, quae typis D. P. Manutii⁵ excudetur quam cito. Imprimuntur tantum decreta et canones. Postea alio volumine universa historia imprimetur. Caeterum, ne sim fastidio D. V. Illustrissimae, finiam, rogans D. N. Jesum Christum, ut sit perpetuus comes D. V. Illustrissimae, qui custodiat ab omni malo usque ad diem adventus sui, et domino Joanni nepoti honestissimo⁶, ac R. D. Secretario⁷ iuveni religiosissimo me commendare non gravetur. Ex Urbe, VII Idus Januarii [7 I] 1564.

7

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE⁸

Krems, 8 stycznia 1564

Powiadania o otrzymanych i wysłanych listach. W Wiedniu złoży wizytę cesarzowi i potem najkrótszą drogą pojedzie na Warmię. Czuje się bardzo zmęczony. Prosi, by przed odpowiednimi osobami usprawiedliwił jego nieobecność na sejmie. Obawia się przykrości z powodu precedencji.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć Hozjusza, uwagi odbiorcy: *Cremsa del Car. Varmien., Ricevuta in Varsavia all. 4 di Febrato.*

R-me domine frater et amice observandissime. Heri accepi literas a R. D. V-ra, quas ad me et ad Ill. Cardinalem Boromeum scripsit 12 Decembris. Curabo autem ut ex Vienna perferantur per postam ordinariam in Urbem primo quoque tempore. Ego quoque ad salutandam Caesaream M-tem R. curro et inde proximo itinere contendam in Episcopatum meum, si Dominus voluerit, ut ibi esse possim quamprimum et ab his viae molestiis respirare. Quaeso autem R. D. V-ram, ut isthic me velit adiutum, ne mihi necessitas imponatur veniendi ad Regni comitia. Sum enim a rebus omnibus valde imparatus, nec possem id nunc facere absque magno rerum mearum privatarum incommodo. Sed mihi tamen deliberatum est, ubi paululum ex hoc itinere domi requievero, M-tem Regiam ubicumque fuerit, adire et ei coram servitute meam offerre. Literis autem R. D. V-rae respondebo uberius per primam occasionem et fieri potest, ut eae prius ad R. D. V-ram perveniant quam has acceperit. Plura ex eo, qui meas illi reddet, cognoscere poterit¹. Quam diu salvam esse cupio meque illius benevolentiae commendo. Ex Cremsa, die 7 Januarii 1564.

^a— Multa sunt, quae me deterrent, quominus ad comitia nunc veniam.

³ Chodzi o dzieło Hozjusza *Confessio fidei*.

⁴ Franciszek Torres. Zob. nr 144.

⁵ Paweł Manuzio, drukarz papieski w Rzymie.

⁶ Jan Hozjusz, syn Jana brata kardynała.

⁷ Zapewne Stanisław Reszka.

¹ Stanisław Rowski, syn wojewody plockiego. Por. nr 21.

Nam et sum a rebus omnibus imparatus, et perexiguum habeo comitatum, et fortasse contentiones inciderent de loco minime necessariae. Cuperem absoluta prius esse comitia quam propius ad Varssaviam accessissem. Quaeso, liberet hac me molestia ^a.

R. D. V-rae servitor amantissimus

^b Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^b.

^a—^a Dopisano u dołu na marginesie, tą samą ręką sekretarza.

^b—^b Własnoręcznie.

3

TOMASZ GOLDWELL DO HOZJUSZA

Rzym, 8 stycznia 1564

T. Goldwell¹ otrzymał od Hozjusza listy polecające przesłane do Rzymu na ręce Henryka Semplawskiego i przekazał je odnośnym kardynałom oraz papieżowi. Wyraża za nie wdzięczność i za gościnność, jakiej doznał u Hozjusza w Trydencie.

ORYG. AUTOGRAF; ADWO, D 12 k. 102. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 2 Aprilis 1564 Holsperg, responsum 16.*

Illustrissime et Reverendissime Domine observandissime. Me multis nominibus multum Ill-mae D. V. debere libenter agnosco. Multis enim beneficiis Tridenti me praesentem affecisse non contenta, etiam absentem literis comendatitiis est prosecuta. Quas in Urbem reversus, nulla fere interposita mora, a D-no Henrico Semplavio² suscepi. Quibus apud illos, qui in summa auctoritate constituuntur, talem favorem et gratiam videor assecutus, ut non dubitem, quin facta verbis respondebunt, si Ill-mus D-nus Cardinalis Moronus³, cui, quod meus protector vult haberi, totum negotium committitur, rem vel tantillum promovere dignabitur. Primo omnium Ill-mo D-no Cardinali Boromeo literas et munuscula Ill-mae D. V. dedi, quae ut est summa humanitate, benignissime accepit. Deinde ad Pont. Max., qui tunc ad visendos operarios in Belvider descendebat, me contuli eique literas D. V. Ill-mae obtuli, quas cum summa voluptate perlegisse visus est. Tres illas reliquas tradidi Ill-mis Dominis: S. Clementis⁴, Alexandrino⁵ et S. Angeli⁶. Quas quidem singuli alacri animo amplexi sunt, adeo ut quicquid mihi evenerit, ego ero perpetuo devinctissimus Ill-mae D. V., quam incolumem et mei memorem Domini nostri Jesu Christi tueatur clementia. Romae, 8 Januarii [1564].

Ill-mae et R-mae D. V. humillimus servus

Tho[mas] episcopus Asaphensis.

¹ Tomasz Goldwell, dawny domownik kard. Reginalda Pole, od 1556 r. biskup St. Asaph w Anglii, w 1559 r. wypędzony z diecezji udał się do Rzymu, potem do Trydentu, gdzie zamieszkał w rezydencji kard. Hozjusza aż do skończenia soboru. Następnie udał się do Rzymu i tu, dzięki zabiegom Hozjusza, uzyskał stałą pensję. Zmarł w Rzymie w 1581 r. Goldwell jest jednym z wielu duchownych angielskich, którzy doznali wsparcia od Hozjusza podczas prześladowań katolików w Anglii w początkowych latach rządów królowej Elżbiety. Por. H. Zins: *Polska w oczach Anglików*, s. 130 nn.

² Henryk Semplawski, późniejszy domownik Hozjusza i kanonik warmiński. Por. nr 253 przyp. 6.

³ Jan Morone.

⁴ Jan Baptysta Cicada, od 20 XI 1551 kardynał, zm. 7 IV 1570.

⁵ Michał Ghislieri, późniejszy papież Pius V (1566—1572).

⁶ Rainutio Farnese, od 16 XII 1545 kardynał, zm. 29 X 1565.

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Absdorff, 9 stycznia 1564

Informacje o otrzymanych i wysłanych listach. Mimo zachęty ze strony nuncjusza, nie może przyjechać na sejm do Warszawy. Wiadomości z przebiegu sejmu, raczej smutne dla stanu duchownego, posiada od wielu osób. Boleje nad krótkowzrocznością stanu duchownego, który więcej dba o swoje dobra i przywileje, niż o sprawę samej religii, podczas gdy korzystanie z tych dóbr jest uzależnione od stanowiska religii katolickiej. Obwinia nuncjuszy papieskich za smutny stan Kościoła w wielu krajach, zaś w Polsce ostatniego nuncjusza (Bernarda Bongiovanniego) i cieszy się, że obecnie nuncjuszem w Polsce jest dbały o dobro Kościoła Commendone.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorcy: *Absdorff, 9 di Gennaio 1564, Del Cardinale Varmtense.*

Reverendissime domine frater, amice observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Quas ad me R. D. V-ra dedit literas ex oppido Tarczino¹ pridie Idus Decembris [12 XII 1563], eas accipi Crem-sae² VII Idus Ianuarii [7 I 1564]. Quod me cupit comitiis interesse, bona spe sum prius absoluta iri quam ego si maxime velim ad illa venire possim. Ac ita sum a rebus omnibus imparatus, ut in comitis Regiam M-tem convenire non posse videar, a quibus ut hoc tempore abesse mihi liceat, quaeso D. V-ram R. diligenter curare velit. Cum autem instructor fuero rebus necessariis, communicato consilio cum R-ndo Domino Procancellario³, ubi commodum illi videbitur M-tem eius visam lubens et ei quam debeo servitum praestabo.

De comitiorum istorum progressu R-mus D-nus Archiepiscopus ad me quoque multa scripsit binis literis. Quin Palatinus Vilmensis⁴ ea sit petiturus, de quibus R. D. V-ra scribit, mihi dubium non est. Jam et ab aliis idem esse petitum audio, sed spes est in Deo, quod nihil proficient.

Perturbatos esse nostrorum animos nihil ambigo, sed quocumque loco sunt res, vellem tamen nulla perturbati animi signa darent, sed iactantes cogitatum suum in Domino, nihil intentatum relinquerent quod primum ad religionem, deinde ad iura ecclesiastica tuenda pertinere iudicarent. Utinam autem principiis obstitissemus, facilius nunc medicinam invenire liceret, sed cum superioribus annis de religione prorsus extinguenda ageretur, signiores aliquanto fuimus, quod existimabatur, quin et spes ostendebatur ab haereticis fore, ut nihilominus essent salva bona nostra et iura nostra. Sed ego saepe vociferabar spem hanc esse vanissimam, nec posse nobis maiorem infamiae notam inuri, quam si de iuribus tantum et fructibus ecclesiasticis esse solliciti videremur, ea vero prorsus negligeremus, quae ad religionem tuendam, cuius nomine iura ista et fructus possidemus, pertinerent. Optabam ego tum, quod primum impetus fuisset factus in bona nostra, maiore proculdubio studio ea defendissemus. Vix dum septem anni intercesserunt, cum quidam episcopus ausus est primario Regni senatori inter saeculares bellum indicare propter fines possessionum ecclesiae suae aliqua ex parte occupatos, ac ferro et igni grassari⁵. Tantum ille habuit animi ubi de terrae porciun-

¹ Tarczyn, osada na Mazowszu, na południe od Warszawy.

² Krems, miejscowość w Austrii. Zob. nr 3 i 4.

³ Piotr Myszkowski.

⁴ Mikołaj Czarny Radziwiłł.

⁵ Hozjusz ma tu zapewne na myśli konflikt między bpem krakowskim Filipem Padniewskim a kasztelanem wojnickim Janem Krzysztofem Tarnowskim.

cula occupata agebatur, cum vero satanae instinctu aliquot millia fidelium animarum abducerentur et in gehennam traherentur, non vidi quod in quoquam nostrum par esset animus, sed perinde res agebatur ac si parum id ad officium nostrum faceret.

Optandum esset, ut vetus disciplina restitueretur, verum id optare magis licet quam sperare. De Nuntio vero, qui praecessit R. D. V-ram⁶, ita dici, audivi, quod plus obfuerit illius praesentia quam profuerit. Quod res ita sunt in multis regnis perturbatae, magna ex parte nuntiis acceptum referri potest, qui quae sua tantum sunt curare consueverant. Quo loco sit religio, non admodum fuerunt solliciti. Quo magis nunc Patriae meae gratulor, quod ad illam is missus sit nuntius, cui certo scio nihil magis esse cordi, quam ut sana religio conservetur, ecclesiastica disciplina restauretur, et iura simul Ecclesiae inviolata permaneant. Deum precor, ut consilia R. D. V-rae fortunet. Coram, si Deus volet, pluribus, nunc enim non vacat. Ilza⁷ datas literas accepi nullas. Ill-mo Cardinali Boromaeo misi D. V-rae et meas literas ac quaecunque illis adiuncta fuerunt. Quod superest opto R. D. V-ram diu salvam esse et felicem, cuius me benevolentiae commendo. Datum in pago Absdorff sex a Vienna milliariis, die IX Januarii Anno Domini MDLXIII. R. D. V-rae frater addictissimus

^a Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^a.

^{a-a} Własnoręcznie.

10

KLEMENS DOLERA DO HOZJUSZA

Rzym, 10 stycznia 1564

Dolera¹ wyraża uznanie dla zasług Hozjusza jako legata papieskiego na soborze. Przesyła list przez J. B. Puccino, sekretarza królewskiego, który też ustnie przekazał szereg informacji, m.in. opinie kardynała na temat małżeństw tajnych.

ORYG.: ADWO, D 24 k. 63. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae in Paschate [2 IV] Branspergl, responsum 16 Aprilis 1564 Hellspergl.*

Illustrissime et Reverendissime Domine mi colendissime. Optassem profecto magnopere Ill-mam et R-mam D. V-ram ad Urbem profectam esse, cui gratulari coram legationis munere optime peracto et mihi gaudere potuissem, cum ex re tam difficili atque ardua vix ut aliquando evenire posse videretur tam felix exitus, ad suam maiorem laudem et gloriam pertinere nemo est, qui inficietur. Sed postquam ad dioecesim Ill-ma D. V-ra esse decrevit, Deum opt. max. oro, pro voto sibi iter fortunet. Verum ubicunque erit me eundem fore et amantissimum et studiosissimum sui pro comperto habeat, nihilque gratius et iucundius unquam mihi accidere poterit, quam detur mihi facultas sibi obsequendi pro animi mei sententia in omnibus, quae ad dignitatem et commodum suum pertinere arbitrabor. Quod Joannes Baptista Pucinus², qui has ad eam litteras reddet, latius testari posse confido, cuius virtus et probitas, quibus etiam agendarum rerum Serenissimi Regis sui Poloniae prudentia

⁶ Bernard Bongiovanni, bp Camerino, nuncjusz papieski w Polsce w latach 1560—1563.

⁷ Itza, miasto powiatowe, klucz majątkowy biskupa krakowskiego.

¹ Klemens Dolera (1501—1563), franciszkanin, 14 III 1557 kardynał, 1560 biskup Foligno w Italii.

² Jan Baptysta Puccino, Włoch, prywatny sekretarz króla Zygmunta Augusta.

coniungitur, mihi admodum perspecta est. Is quoque sermones, quos de matrimonio clandestino una habuimus, recensebit, et quid de doctrina ac iudicio D. V-rae Ill-mae sentiam explanabit. Ex quo pluribus secum non agam, humillime Ill-mae D. V-rae me totum tradens atque commendans.

Datum Romae, die decima Ianuarii MDLXIII. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus servitor

— Clemens Cardinalis Araecaeli —^a.

^a—^a Własnoręcznie.

11

MARCIN EISENGREIN DO HOZJUSZA

Ingolstad, 10 stycznia 1564

Eisengrein¹ słaui dzieło Soboru Trydenckiego i żałuje, że zajęcia nie pozwoliły mu osobiście być w Trydencie i zobaczyć ojców soboru. Przesyła opis wyboru nowego biskupa przez kapitułę w Ratzbonie i prosi, aby Hozjusz interweniował w sprawie nadużyć i skandali, jakich dopuszcza się kapituła ratybońska, w której dwóch kanoników jest formalnymi innowiercami. Dają oni publiczne zgorzienie i obniżają autorytet religii katolickiej. Troska o dobro Kościoła nie pozwala mu milczeć.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 135—136. Brak strony z adresem.

DRUK.: L. Pfeiffer: Martin Eisengrein, s. 133—135.

Reverendissime in Christo Pater ac Illustrissime Princeps ac Domine, Domine clementissime. Semper speravi in hoc ferme tempus usque, non defuturam aliquam occasionem, qua Oecumenicum Concilium et doctissimorum virorum totius orbis in eo conventum videre mihi liceret. Verum cum hactenus et cura ecclesiae mihi commissae et Illustriss. Ducis mei² de die in diem me suspensum detinentis voluntas profectio-nem istam hactenus prohibuissent, nunc vero finis concilio impositus sit, dolui quidem non licuisse mihi conspectu et colloquio tamdiu desiderato eorum hominum frui, qui toti mundo leges dictant, eo tamen aequiori animo coepi ferre, quod tanto consensu, tam pie tamque salubriter omnia constituta, tam feliciter etiam praeter multorum expectationem finem impositum esse intellexerim. Pro quo sane beneficio coelitus in Ecclesiam collato, omnes pii certatim Patri misericordiarum gratias agunt, Patres vero, qui eo tam pio tamque necessario negotio tanto tempore tantisque sumptibus occupati fuere, praedicant, venerantur, colunt. Quibus quidem si iam reformationis seria aliqua executio accederet, proh Deum immortalem, quae vobis praeconia? quas laudes? quas gratiarum actiones omnes pii bonique dicerent? quam vero adversarii confunderentur, vincerentur, expugnarentur? qui iam eo ferme redacti videntur, ut cum aliquid quo insanam suam doctrinam amplius tueantur non habeant, scandalis, abusibus, vitiis, enormitatibus, quas in clero nostro suis ostendunt, populum a nobis abstrahant, sibi concilient.

Cumque et ea in re Celsitudinem Vestram Reverendissimam occu-

¹ Marcin Eisengrein (1553—1578), licencjat teologii, profesor uniwersytetu w Ingolstadzie, proboszcz par. św. Maurycego w tym mieście. W 1558 r. nawrócił się z protestantyzmu na katolicyzm i przyjął święcenia kapłańskie. Współpracował z innym konwertytą, Fryderykiem Staphylusem, napisał sporo dzieł teologicznych, należał do ludzi zaufanych księcia bawarskiego Albrechta V. LThK III 777.

² Albrecht V, książę bawarski.

patam esse retulerit mihi hisce diebus Richnowski quidam, Celsit. V-rae alumnus hic studiis operam navans³ et hoc nomine ad Caes. M. profectam, non dubitavi (cum ad rem praesentem videbatur pertinere) electionem Ratisponensis Episcopi ante paucos dies factam⁴ et a quodam catholico et erudito viro ad me perscriptam, bona fide, sicuti accepi, Illustrissimae Celsit. transmittere, ut si ita videatur, si tot millibus animarum, quae sine dubio tantis enormitatibus in haeresi mirum in modum confirmantur, rectius consulendum pro sua pietate iudicet, de via ac modo cogitet, quibus huic ecclesiae revera miserae et afflictae ab externis et internis hostibus, non a Gallo solum et Ilirico, qui ibi regnant⁵, sed etiam ab iis, qui catholici esse debebant, tantopere oppugnatae, succurri queat. Quod sane nisi mature, nisi serio, nisi per hanc, quae se nunc obtulit, occasionem fiat, extremum huic ecclesiae exitium imminere videtur. Cum haec tanta scandala et abusus corrigi tandem omnes pii ex animo optent in hac et aliis ecclesiis, deque effectu huius concilii concepta spes non dubia⁶, oro tamen Celsit. V-ram Illustriss. humillime, apud alios potius de iis omnibus inquiri diligenter curet, an se ita habeant nec ne, quam si me delatore significata sibi affirmans, in non dubium me periculum apud eos, qui sunt in Ratisponensi Ecclesia, coniceret. Quamvis si dissimulandum nihil sit, veritas aperte dicenda, verear, si paulo diligentius in vitam moresque eius capituli inquisitum fuerit, ne graviora multo, quam hoc scripto expressa sunt, deprehendantur. Quae sane ut ad me nihil pertinere videantur, vel hoc nomine tamen non possum non plurimum adfieri, quod ea nobis obici, iis in dies plurimos a fide catholica abduci, seductos in haeresi confirmari, oculis nostris cernere auribusque nostris audire cogamur. Quantum vero hoc malum Reverendissime et Illustrissime in Christo Pater? Quis bonus? Quis orthodoxus? Quis fidei catholicae zelator? Quis, qui Celsit. V-rae libros et monumenta praeclarissima legisset, haec tanta scandala, enormitates tantas videns audiensve, non toto cohorrescat corpore, dolens consulat, iuvet omnemque pro virili navet operam, ut si fieri ullo modo possit, tollantur, emendentur, corrigantur? Dispeream si me non iustissimam Celsit. V-rae reprehensionem incursum existimaverim, si omnibus tacentibus ego quoque tacerem. Scripsi itaque, sed ita scripsi, ut salutem huius ecclesiae, salutem mille animarum, non proprium commodum quaererem. Iuvet itaque R-ma et Illustriss. V-ra Celsit. causam hanc publicam et testatum reddat Germaniae non probari Summo Pontifici, non Oecumenico Concilio, non Celsit. V-rae, non aliis patribus, tantos abusus et scandala. Sed et in aliis ecclesiis corrigenda haec forent, sicuti in hac Ratisponensi parva illa quidem et non potenti, vitiis tamen diffluenti, pulchrum eius reformationis sit factum beneficium. Qua sane opera Celsit. V-ra R-ma innumeras animas e faucibus sathanae eripiet, pios multos sibi devinciet, catholicos confirmabit, vacillantes eriget, qui defecerunt reducet et a Deo Patre omnis boni remuneratore immarcescibilem coronam illam consequetur. Quem quoties sacris altaribus asto,

³ Wojciech Sperling z Rychnowów.

⁴ Veit von Frauenberg, wybrany na bpa Ratyzbony 27 XII 1563, zm. 21 I 1579.

⁵ Nicolaus Gallus — superintendent luterski w Ratysbonie i Flacius Illyricus, wypędzony w 1562 r. z Jeny, osiedlił się w Ratyzbonie. Obaj należeli do czołowych teologów luterskich, w duchu ortodoksyjnym.

⁶ Pewnych członków kapituły ratyżbońskiej, nie wymieniając ich nazwisk, Eisengrein oskarżał również w liście do Jakuba Layneza 12 III 1564. Zob. Braunberger: *Canisii epistulae*, IV s. 493.

una cum cooperatoribus meae ecclesiae pro salute et incolumitate Celsit. V-rae Rev. precari nunquam desino. Et me studiaque mea humillime commendo. Datae raptim Ingolstadii, die 10 Ianuarii Anno [15]64.

R-mae et Illustriss. V-rae Celsit. humillimus sacellanus

Martin Eisengrein S. Theologiae licenciatus

Professor et Pastor Ingolstadiensis ad S. Mauritium.

12

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Neudorff¹, 11 stycznia 1564

O otrzymanych listach i opłacie gońcom pocztowym. Kontynuuje podróż w kierunku Wrocławia, gdzie u biskupa poprze sprawę obu braci Kromerów.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/2 s. 803—804. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany ręką Kuczborskiego: *R-ndo Domino Martino Cromero Ser-mi Regia Poloniae apud M-tem [Caesarem] Oratori fratri et amico charissimo et honorandissimo; adnotacja ręką Kromera: 13 Ianuarii.*

S. Binas tuas accepi, quarum unae 16 Decembris, aliae fuerunt heri [10 I] datae². Nullas ex Italia, quae fuissent ad me scriptae, ne a Ticio³ quidem, quod satis mirari non possum. Sed neque pedes tuas attulit, verum ipse magister postarum Bellerophontem⁴ ad me misit, ac strenam ad se mitti vicissim postulavit. Apud Vratislaviensem⁵, si praesentis eius potestas dabitur, non sum tibi defuturus vel fratri tuo⁶. Magistro postarum iussi numerari Vallenses octo, quod monetam aliam in promptu non haberem. Plura non vacat, cuperem enim hodie ad Vislonice⁷ pervenire. Bene vale.

Ex Neudorff, tertio Idus Janua[rii] [11 I] 1564. Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

13

JAN FRANCISZEK CANOBIO DO HOZJUSZA

Rzym, 12 stycznia 1564

Przesyła list przez Jana Baptystę Pucino, który złoży Hozjuszowi wizytę.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 50. Na odwrocie adres, ślady pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae in Paschate [3 IV], responsum 16 Aprilis 1564, Hetspergi.*

Etsi paucis abhinc diebus Ill-mae D. V. scripserim, cum ut illi memoriam meae incredibilis in illam observantiae renovarem, tum ut felix

¹ Neudorff, miejscowość w północnej Austrii na pograniczu z Morawami.

² List nie znany.

³ Jerzy z Tyczyna. Por. nr 403 przyp. 1.

⁴ Bellerofont, bohater mityczny (Homer, Iliada VI), który na skrzydlatym koniu (Pegazie) walczył z Chimerą. Tutaj w znaczeniu: goniec konny.

⁵ Kacper z Lagowa, biskup wrocławski (1562—1574).

⁶ Mikołaj Kromer, najmłodszy brat Marcina, sekretarz abpa praskiego Antoniego Brusa, kanonik wrocławski (1561) i olomuniecki (1563); prowadził wówczas spór z Kacprem z Lagowa o prebendę olomuniecką. Por. Engelbert: Kaspar von Logau, s. 19—21.

⁷ Vislonice, miejscowość w południowych Morawach.

illi iter ad suos precarer, proficiscenti tamen isthuc, vel potius ad Ill-mam D. V., quam in primis post Regem cupit mirum in modum conventam, Jo[anni] Baptista[e] Pucini¹, nolui committere, ut sine meis literis ad eam veniret. Qui sit hic rerum status, quam magna constansque de V. Ill-ma D. opinio, Pucinus ipse optime referet, quem non minus in relatione efficacem existimo futurum ac vehemens hic fuerit in praedicanda passim eius virtute ac celebranda. Ex me vero hoc sciet, nihil me magis unquam ardentius optaturum, quam ab Ill-ma D. V. perpetuo amari, quod ut faciat, illam vehementer rogo, cupiens omnes eius actiones bene et feliciter verti. Romae, XII Januarii MDLXIII. Ill-mae ac R. D. studiosissimus ac obsequentissimus servitor

Joannes Franciscus Cannobius².

14

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 13 stycznia 1564

Watt¹ powiadamia o przestaniu Hozjuszowi 600 złotych.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1247. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Quod iam feliciter Lincium Ill. atque R. P. V. pervenerit, Deo omnipotenti ago gratias. Literas iam Helspergam expedivi simul ut accepi. Spero Ill. atque R. P. V. etiam 600 aureos accepisse, quos inclusimus in vas, alio enim modo mitti non poterant. Dominus Christophorus Besler² absque ulla mora R. D. Cromero mittere debuit. Vinum iam enim curavi. Quod superest Deum rogo, quo R. atque Ill. P. V. diu servet incolumem cuius gratiae^{a-} atque clementiae^{a-} me humilliter commendo. Cracoviae, 13 Januarii Anno 1564. Eiusdem R. atque Ill. P. V. humillimus servus atque nepos

Paulus Vadianus

^{a-a} Na marginesie tą samą ręką.

15

HOZJUSZ DO JAKUBA LAYNEZA

Ołomuniec, 15 stycznia 1564

Z kopii listu Hozjusza do kardynała Borromeo Laynez¹ zrozumie, jaki jest stan religii katolickiej w Austrii. 15 I 1564 Hozjusz dojechał do Ołomuńca. O sytuacji

¹ Zob. nr 10 przyp. 2.

² Kamerdyner papieża Piusa IV i dyplomata. Jego to używał papież w celu nakłonienia panujących do obeszania Soboru Trydenckiego. Współpracował na tym polu z Hozjuszem. O nieudanej misji do księcia pruskiego Albrechta por. E. M. Wermter: Kardinal Stanislaus Hosius Bischof von Ermland und Herzog Albrecht von Preussen. Briefwechsel über das Konzil von Trient (1560—62). Münster 1957.

¹ Siostrzeniec Hozjusza: syn rodzonej siostry Anny i Hektora Watta (Viadianus), kupca krakowskiego. Był niejako agentem kardynała w Krakowie, załatwiał mu wiele spraw, przeważnie gospodarczych. Ekonom biskupstwa warmińskiego, kanonik Jan Leoman, pod nieobecność Hozjusza na ręce Pawła Watta przysyłał dochody z dóbr biskupich i ten najczęściej za pośrednictwem Kromera dostarczał Hozjuszowi, lub dysponował nimi zgodnie z wolą biskupa.

² Śługa Hozjusza; por. nr 282.

¹ Jakub Laynez (1512—1565), od 1556 r. do śmierci (19 I) generał, drugi z kolei, jezuitów.

religijnej w tych stronach zasięgnął informacji od miejscowej kapituły: powszechnie wierni domagają się Komunii św. pod obiema postaciami, co też im król rzymski przyobiecał. Hozjusz obawia się złych następstw dla Kościoła z udzielenia pozwolenia na kielich. Przypuszcza, że z podobnymi żądaniami zwrócą się do niego wierni z diecezji warmińskiej i wielu z całego kraju, ponieważ ostatni nuncjusz papieski w Polsce czynił pewne nadzieje. Radzi się Layneza, czy ma o takie pozwolenie prosić w Rzymie. Nie wątpi w otrzymanie tegoż, ale obawia się złych następstw. Obwinia nuncjuszy o ustępstwa i schlebianie panującym, do których są wysyłani. Ma żal do pewnej osobistości w Kurii Rzymskiej za to, że w 1560 r. utraciła skierowanie do Polski nuncjusza Commendone, a i obecnie usiłowała to uczynić.

ORYG.: ARSJ, Epistolae Externorum, t. 2 k. 15—16. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Il Cardinale di Varmions [s], Olomucio II di Genaro 1564 a.* Obok stara sygnatura archiwalna: CXXIV. 21.

Reverende Domine, Amice charissime et observande, salutem et felicia omnia. Facere non possum, quin pleraque communicem cum R. P. V-ra, simul etiam ab ipsa mihi consilium impartiri peto. Quis sit status religionis in Austria cognoscet ex literarum exemplo, quas ad Ill-mum Card-lem Boromeum dedi², quod P. V-rae mitto. Dubitabam aliquandiu, num literas hasce illi mitterem, quod certum et indubitatum habere videbar eas cum oratore Caesareae M-tis, qui est isthic³, communicatas fortassis etiam aut ipsas literas aut saltem earum exemplum descriptum ad Nuntium, qui est in aula Caesareae M-tis⁴, missas iri. Postea tamen visum est hoc periculum non magni facere, cum etiam graviora pro Christi nomine ferre parati esse debeamus.

Veni Olomucium 18 Calen. Februarias [15 I]. Convenerunt me istius ecclesiae canonici. Cum quaererem ex illis, qui sit his in terris religionis status, reponderunt satis esse tolerabilem, in hac praesertim civitate, sed magna contentione calicem expeti. Cum fuisset hic proximis superioribus diebus Regia Romana M-tas⁵, nihil maioribus clamoribus expetitur ab illo fuisse, quam ut calicis usum habere possent. Regem autem iussisse, ut essent bona spe, atque ita eos a se dimisisse, ut omnino se potituros eo credant. Sic iam ubique fere de calice concedendo certi esse videntur. Quam sit autem is Ecclesiae suavis futurus, an vero plus amaritudinis allaturus, quis est, qui certo scire queat? Hic ego sum animo valde perplexo, nam omnino futurum existimo, multis ut in locis calicis usus permittatur. Quod si cognoverint hi, qui sunt iurisdictioni meae spirituali subiecti, quin et reliqui in Regno Poloniae, quantus impetus omnium sit futurus, contra me praesertim, pro sua prudentia facile P. V-ra conicere potest. Hactenus non petivi facultatem hanc, nec petere deliberatum adhuc habeo, quod quis ex eo sit fructus consequuturus nescio, maiores etiam turbas metuo. Praecipue quae instat Quadragesima valde me reddet anxium et sollicitum, cum praesertim qui proxime fuit apud nos Nuntius Apostolicus⁶, is et ipse certam spem hominibus nostris fecisse dicatur, permissum iri calicis usum a patribus Concilii. Quae cum spes eum fefellisset, fertur in me culpam omnem coniecisse, quasi ego cum quibusdam rigidis Hispanis ne permitteretur obstatissem. Cum quibus tamen quam bene mihi convenerit, P. V-ra non ignorat. A qua consilium dari mihi peto, num censeat mihi quoque facultatem hanc petendam esse?

² Chodzi tu o list z 6 I 1564. Zob. nr 4.

³ Reprezentantem cesarza Ferdynanda I przy Kurii Rzymskiej był graf Prosper ab Arcu (Arco), wysłany do Rzymu 3 II 1563.

⁴ Zachariasz Delfino, biskup Phares, nuncjusz papieski przy dworze cesarskim w Wiedniu (dwukrotnie: 1554—1556, 1560—1565); od 12 III 1565 kardynał, zm. 1584.

⁵ Maksymilian II.

⁶ Bernard Bongiovanni, Zob. nr 9 przyp. 6.

Non dubito, quin gratum essem nonnullis facturum si peterem, nec magno negotio impetraturus, sed fateor, me adhuc ab ista petitione vehementer abhorrere, cum, sicut antea scripsi, non possum non metuere, ne plus ex ea re detrimenti quam emolumenti religio nostra capiat. Video principum arbitrio fieri fere omnia, ut vere dictum fuerit ab episcopo Zegobiensi⁷ quod Concilium hoc Tridentinum non fuerit episcoporum sed principum concilium, quod eorum praescripto fere cuncta gererentur. Quod si praefuisset hoc aevo nostro Constantinus imperator⁸, tam fuimus plerique constantes, ut quidvis illi instanti atque urgenti facile fuerimus concessuri.

Magnas Ecclesiae procellas ac tempestates impendere video, quas ut pro sua misericordia propulsare velit, supplici prece Deus est a nobis exorandus. Neque possum, quin hoc scribam procellis istis ac tempestatibus excitandis non minimam causam dedisse nuntios, qui mittuntur a Sede Apostolica, quibus non aliud fere magis curae est, quam ut principibus, ad quos mittuntur et eorum satrapis placere queant. Et est hoc malum iam inveteratum. Audivi a Paulo IV⁹ felicitis recordationis, cum hoc ipsum diceret: „qui nuntios agebant apostolicos, ab illis plurimum esse malorum profectum”. Ex quibus paucissimos reperire licet, qui fuerint Comenduni nostri similes¹⁰. Qui si missus fuisset in Patriam meam simul ut Pius IV pontifex fuit renunciatus¹¹, fortasse minus nunc in ea calamitatis videre liceret. Sed viderit ille, qui impedivit, qui proxime etiam est impedire conatus¹², quam sit rationem Deo redditurus de nuntiis, quos mittendos procuravit.

Sed nolo pluribus, tantum hoc iterum atque iterum a P. V-ra peto, velit mihi consilium suum impartire: num petenda mihi sit facultas permittendi calicis in dioecesi mea necne. Nec fidelius, nec salubrius, nec prudentius a quoquam alio quam a P. V-ra consilium dari mihi posse persuasum habeo. Quam et hoc oro, quo velit in orationibus suis una cum sancta Societate sua mei semper esse memor, simul etiam habeat sibi commendatum nepotem meum¹³, quo possit et in literis et in pietate progressus aliquos facere. Quem ego miror tam esse negligentem, quod ex quo tempore discessit a me, nec iota unum scripsit.

Plura scribam postea, cum Deus ad ecclesiam meam me reducem fecerit, a qua absum prope quingentis milliariis. Si quid ad me scripserit, dabit domino Georgio Ticinio¹⁴, qui facile curabit quicquid fuerit ad me perferendum, per quem etiam haec meae Vestrae P. reddentur. Quam diu salvam esse cupio, meque illius orationibus diligenter commendo. Ex Olomucio, die XV Januarii Anno Domini MDLXIII.

R. P. V-rae addictissimus

^b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-b}.

^c- Ad hasce meas literas, quaeso, ne responsum suum differat et sic eas apud se habeat, ne mihi liberius nonnulla scripsisse fraudi esse

⁷ Martino Perez de Ayala, biskup miejscowości Segovia (Segobia) w Hiszpanii.

⁸ Aluzja do ingerencji cesarza Konstantyna Wielkiego (zm. 337) w życie wewnętrzne Kościoła.

⁹ Papież Paweł IV (1555—1559).

¹⁰ Jan Franciszek Commendone.

¹¹ Pius IV wybrany na papieża 25 XII 1559, koronowany 6 I 1560, zmarł 9 XII 1565.

¹² Chodzi tu, jak się wydaje, o kard. Jana Morone, który popierał Bongiovaniego.

¹³ Jan Hozjusz, bratanek kardynała. Zob. nr 255.

¹⁴ Jerzy z Tyczyna, agent polski w Rzymie. Zob. nr 403.

queat. Est autem isthic etiam nobilis adolescens, Erasmus Dialinius, Palatini Culmensis filius¹⁵, valde et literarum et pietatis amans. Fuit enim Tridenti mecum per biennium et se preclare gessit. Eum quoque non minus quam nepotem meum P. V-rae commendo^{-c}.

^a Odbiorca błędnie odnotował datę dzienną listu.

^{b-b} Własnoręczny podpis.

^{c-c} Dopisano pod tekstem tą samą ręką sekretarza (Kuczberskiego?).

16

KAROL BORROMEO DO HOZJUSZA

Rzym, 15 stycznia 1564

Weźmie pod uwagę listy polecające Hozjusza dla dwóch biskupów. Pyta, czy szczęśliwie powrócił do kraju. Papież jest zdecydowany zatwierdzić uchwały Soboru Trydenckiego i urzędem Kurii Rzymskiej już polecił dostosować się do nich. Commendone przez Boromeusza otrzymał od papieża polecenie, by po powrocie Hozjusza do kraju niczego w sprawach publicznych nie podejmował bez uzgodnienia z nim stanowiska.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 12—13. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorcy: *Reddita in die Paschali [2 IV] 1564 Brunsbergae, responsum 8 Aprilis.*

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 344—345.

Quos mihi D. V-ra Ill-ma paulo ante quam Tridenti proficisceretur per literas commendavit: Archiepiscopum Idruntinum¹ et Asaphensem Episcopum², eos ego multis de causis plurimi facio et amo ex animo, ac sane quibuscunque rebus potero utriusque rationis omni studio et opera mea complectar. Quod cum illorum causa libenter faciam, tum vero multo libentius, ut intelligant omnes quanti ponderis apud me sit testimonium et auctoritas D. V-rae Ill-mae, cui debeo studium et observantiam singularem. Cupimus vehementer fieri certiores de prospera valetudine Ill-mae D. V-rae, nam non parum sollicitos nos habet eius iter longinquum et susceptum minus commodo anni tempore, de quo, dum certius aliquid habebimus, ei felicia omnia et secunda precari non desinemus.

Sanctissimus Dominus noster valet Dei benignitate, ut cum maxime totus in eo est, ut Concilii acta confirmet et in mores inducat, iamque negotium dedit aliquot cardinalibus, ut curent, ne quid per Datarium neque per Consistorium agatur contra decreta Concilii. Declaravit etiam omnibus se gravissime laturum, si quis huic eius voluntati adversari voluerit.

De Episcopo Commendono post adventum eius Possonium nihil habemus, cui tamen speramus omnia prospera evenisse idque iam ex eius literis cognoscemus. Interea cum his literis alteras ad ipsum dedi iussu Sanctissimi Domini nostri, ut cum D. V-ra Ill-ma in Poloniam veniret, nihil publice agat, nisi de eius consilio atque sententia, a qua ipsum Episcopum omnino pendere vult Sanctitas sua, quippe quae non dubitat Ill-mae D. V-rae nihil antiquius esse religione et quiete ac salute Poloniae. Itaque hoc negotium suscipiet libenter ipsumque Commendonum, quibuscunque rebus poterit, adiuvabit. Quod reliquum est, ei ego studium et observantiam meam deferens, incolumitatem et felicitatem precor. Romae, die XV Januarii MDLXIII.

¹⁵ Zob. nr 105.

¹ Pietro Antonio di Capua, bp Otranto; zm. 1579.

² Tomasz Goldwell, bp St. Asaph w Anglii, rezydujący w Rzymie. Zob. nr 8.

17

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 19 stycznia 1564

Wyraża radość z powrotu Hozjusza do kraju, życzy jemu i jego poddanym szczęśliwego nowego roku. Przesyła różne rzeczy, które zakupił Hozjuszowi w Krakowie, a także te, które miał w depozycie (korespondencję). Pamiętał w modlitwach o wuju, stosownie do jego życzenia, wyrażonego razem z zaofiarowanym portretem kardynała. Pozdrowia od brata, żony i siebie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 137. Na odwrocie adres: *R-mo in Christo patri et Ill-mo domino, domino Stanislao Hosto miseratione divina S. R. E. tituli S. Laurentii in Palisperna Presbytero Cardinali Episcopo Varmienst, domino ac Avunculo clementissimo, Helspergae. Adnotacja ręką Kuczborskiego: Redditum 5 Februarii 1564 Varmiae¹. Ślad pieczęci.*

Quoniam Deus omnipotens salvam et incolumem ex sua divina misericordia huncque felicem ac novum annum subditis Ill[lustrissimae] atque R[everendissimae] P[aternitatis] V[estrae] dederit, quo eandem viderent ad suos² se redeuntem, quantas possum denique et immortales ago habeoque divinae suae maiestati gratias, eandem humiliter petens, ut Ill. atque R. P. V. cum Ecclesiae suae sanctae tum et subditis, denique nobis amicis diu salvam et incolumem servet, hunc novum annum felicem, finem feliciorem opto.

Ita ut Ill. atque R. P. V. mandatum dedit, mittimus 3 vasa vini, aromata et quae tempore Quadragesimali uti solent, ex ratione tamen cognoscet². Mittimus etiam 4 libras croci cimenton et 4 libras catolon, quo Ill. atque R. P. V. eo facilius discernere possit, quod melius placuerit, ut scire postea possimus quale mittere deberemus. Inclusi etiam literas, quas Ill. atque R. P. V. meae fidei antequam Tridentum discederet, miserat. Mitto etiam et unguis, quas ad me Helsperga miserant, ut primo quoque tempore Ill. atque R. P. V. mitterem. Equidem laborabam, nec tamen assequi potui aliquem qui transferret.

Teneo memoria Ill. atque R[everendissima] D[ominatio] cum mihi effigies Ill. atque R. P. V. ab eadem mitteretur, iniunxerat mihi ut singulis diebus Deum orem quo vivam, salvam et incolumem ad nos reduceret, quod et feci, spe bona fretus eandem ut videre possim, quoniam vero per aliam viam ad suos reversa est³, ferre patienter necesse est. Deum tamen rogans quo Ill. atque R. P. V. diu servet incolumem, cuius clementiae fratrem⁴, me atque uxorem humiliter commendo. Cracoviae, 19 Januarii anno 1564.

Eiusdem Ill. atque R. P. V. humillimus servulus atque nepos
Paulus Vadianus.

² Dopisano na marginesie.

18

KRZYSZTOF MADRUZZO DO HOZJUSZA

Rzym, 20 stycznia 1564

Madruzzo¹ tylko z posłuszeństwa papieżowi aprobuje pewne uchwały soborowe podjęte w pośpiechu pod koniec soboru i sądzi, że korzystniej by było dla Kościoła,

¹ Tak czasami nazywano w XVI w. Frombork. Hozjusz akurat tego dnia (5 II 1564) przyjechał z Trydentu do Fromborka. Zob. Dodatek I nr 17.

² Rachunku tego nie odnaleziono.

³ Hozjusz do diecezji wracał przez Ołomuniec, Wrocław, Poznań, Toruń itd.

⁴ Jan Watt, brat Pawła, mieszczanin krakowski; zm. 3 VII 1564. Zob. nr 253.

¹ Krzysztof Madruzzo (1512—1578), w latach 1539—1567 biskup Trydentu, za razem od 1543 r. administrator diecezji Brixen, od 1544 r. kardynał.

gdyby więcej uwzględniono zdanie Hozjusza. Wyraża wdzięczność za wizytę złożoną przez Hozjusza w Brixen po drodze z Trydentu.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 14—15. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja odbiorcy: *Redditae 28 Martii 1564 Braunsberg, responsum 2 Junii.*

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 345—346.

Utinam prius quam absolutum esset concilium, R-mae D. V. doctrinae, virtuti et auctoritati locus, ut par est, fuisset relictus, nequaquam sane dubitassem, quin omnia ex christianae reipublicae dignitate et ex bonorum sententia essent successura. Nunc autem cum videamus quam plures ab eius sapientia, consilio, integritate nonnullis in rebus dissensisse, equidem quae postremo in Concilio festinanter decreta sunt, non prius commendabo, quam a Sanctissimo D. N., cuius voluntatem iudicio praeferam meo, fuerint confirmata². Nihilo tamen minus R-mae D. V. virtus, quae sui amore bonorum omnium animos inflammavit, semper elucescet, atque hoc ego de me illi vere polliceri queo, eius prudentiae ac praeclarae in me voluntatis memoriam nullam mihi unquam oblivionem deleturam. Idem etiam de Cardinale Madruzzo³, qui D. V. R-mam semper mirum in modum observavit, eiusque auctoritatem et vestigia ad memoriam omnium sempiternam fixa totis ingenii viribus, quoad potuit, subsecutus est, pollicerer, nisi viderem satius esse in officio nos persistere, quam longiori oratione voluntatem declarare.

Pergratum mihi fuit R-mam D. V. Brixinae aedículas nostras praesentia sua dignasse, atque hac etiam de re plurimum illi me fateor debere. Unum doleo, me praesentem eam excipere omnibusque benevoli et propensi animi officiis prosequi non potuisse⁴. Quare D. V. R-mam rogo, ut cum pauca acceperit hactenus mei erga se amoris signa, ita me meisque rebus omnibus posthac utatur, ut et illa intelligat quanti faciam suam virtutem, et ipse R-mae D. V. perpetuo inserviando uberes capiam meae erga illam observantiae fructus. Quod reliquum est, suam ei valetudinem et mea obsequia etiam atque etiam commendo.

Romae, die XX Januarii MDLXIII.

19

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Ołomuniec, 16 stycznia 1564

Wrocław, 22 stycznia 1564

(Ten list Hozjusz zaczął pisać w Ołomuńcu 16 stycznia a dokończył 22 stycznia 1564 r. we Wrocławiu). Powiadamia o swoim przyjeździe do Ołomuńca i o gościnnym przyjęciu przez tamtejszą kapitułę. We Wrocławiu zatrzymał się u opata Cyrusa, ale biskup zaprosił do siebie. Była mowa o staraniach braci Kromerów o kanonię (ołomuniecką).

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/2 s. 740—750. Na s. 752 adres, pieczęć Hozjusza i adnotacja Kromera: 10 Februarii.

S. Olomuncium quoque Deo sit gratia salvus iam perveni. Prius quam autem huc pervenissem nudiustertius tres soles vidimus et orientes et

² Ma tu na myśli dekret o małżeństwach tajnych (*matrimonia clandestina*).

³ Ludwik Madruzzo (1530—1600), bratanek Krzysztofa, od 1540 koadiutor, zaś od 1567 biskup trydencki, 26 II 1561 mianowany kardynałem.

⁴ Por. *Itinerarium Hozjusza*, Nr 1.

occidentes. Quos alii nudiusquartus etiam se vidisse dicebant. Quod ista portendant Deus novit, qui misereatur nostri et convertat nos et avertat iram suam a nobis.

Capitulum Olomuncense misit mihi sex vini cantharos, aliquid sterinarum et avenam. Decanus vero totum cervum hericatum, senatus 12 cantaros vini. Bene vale. 17 Calendas Februarii [16 I] 1564.

^a— Has literas Olomuncii scripseram, quoniam vero non erat cui recte dare possem, hoc quoque nunc adscribendum putavi, quod Vratislaviam quoque, Deo sit gratia, salvus veni. Ad Cyrum¹ diverti. Sumpto prandio, cum somnus me premeret, in lectulo nonnihil dormivi. Mox me catharrus ingens invasit cum tussi. Noctem habui parum quietam, sed hoc tamen die meliuscule valui. Episcopus² heri me vocavit in prandium. Ego vero misi Gaudentium Hodik³, qui me excusaret, quod noctem habuissem inquietam propter catharrum. Excusationem hanc meam non accepit, sed ipse bis ad me venit et ad aedes suas pransurum deduxit. Modico cibo sum usus et sum nunc satis commoda valetudine, qua si non erit loco deteriore, cras Deo bene iuvante coeptum iter prosequar. Fratris tui non sum oblitus⁴. Graviter de eo questus est, quin et de te, quod cum ipso nihil egeritis, verum ipso volente nolente per Imperatoriam Maiestatem extorquere volueritis. Cessisse quidem se canonicatu, sed non praebenda tantum fructusque sibi retinuisse^b. Etiam ad Regem⁵ scripsisse Caesarem, ut ageret secum de cessione, sed Regem suasisse, ut rem traheret. Post longum tandem inter nos habitum ultro citroque sermonem, in gratiam meam hoc se facturum dixit, ut etiam fructibus iam cederet, et ut hoc tibi scriberem. Praeterea nihil est. Vicinus meus⁶ et vivere et valere dicitur.

Bene vale. Vratislaviae, 11 Calendas Februarii [22 I] [1564].

Tui amantissimus Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

^a— Z tego miejsca zaczyna się część listu pisana we Wrocławiu. Jest ona częściowo wciśnięta między tekstem a podpisem listu z Olomuńca (tj. pierwszej części).

^b Skr. *reservasse*.

20

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 22 stycznia 1564

Wyraża radość, a zarazem i zdziwienie, że po zakończeniu soboru papież pozwolił Hozjuszowi z Trydentu odjechać wprost do kraju. Nuncjusz pragnąłby Hozjusza sprowadzić na sejm do Warszawy. Nie sprzeciwia się temu prymas, ale innego zdania jest biskup krakowski. Wobec tych rozbieżności król wyraził zdanie, że lepiej będzie, jeśli Hozjusz pojedzie wprost do swej diecezji. Sprawy religijne nie były jeszcze przedmiotem publicznych obrad, ale na stacjach senatorów i posłów trwa ożywiona propaganda religijna (kalwińska i ariańska). Król polecił

¹ Jan Cyrus (zm. 1586), opat klasztoru cystersów św. Wincentego we Wrocławiu, od 1569 r. rezydent cesarski w Polsce. Zimmermann: *Das Breslauer Domkapitel*, s. 222—224.

² Kacper z Łagowa.

³ Postaci tej nie udało się zidentyfikować. Był to zapewne jakiś Czech w świecie Hozjusza.

⁴ Por. nr 12 przyp. 6.

⁵ Maksymilian II.

⁶ Albrecht, książę pruski.

zarekwirować i spalić arianskie pisma propagandowe. Nuncjusz usiłuje doprowadzić do zgody między biskupami. Zaferował też swoje pośrednictwo w sporze między prymasem a biskupem wrocławskim. Jak dotychczas efektów tych wysiłków nie widzi. Innowiercy żyją nadzieją zwołania soboru narodowego, na którym, jak sądzą, wyjaśni się, kto właściwie jest heretykiem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 403—410. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 12 Februarii 1564 Holapergi, responsum 16.*

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone colendissime. Magna ex insperato nuntio profectionis D. V. Ill-mae voluptate affectus sum, nam etsi id maxime optabam, atque huius Regni afflictis rebus erigendis maxime utilem fore adventum suum intelligebam, tamen vix adducebar, ut crederem id a S-mo D. N. permissum iri D. V. Ill-mae antequam ipsam vidisset, atque magnopere vereor, ne epistolae nonnullae, quas Tridentum ad illam dederam, perierint.

Cum venisset huc R-mus D. Premisliensis¹, communicato inter nos consilio constituimus agendum cum Rege et cum Episcopis, ut huc accerteretur D. V. Ill-ma antequam in Prussiam veniret. Ego ea de re locutus sum cum R-mo D. Archiepiscopo, qui se non nolle ostendit et peropportunam fore praesentiam D. V. R-mae confirmavit, at Cracoviensis² omnino negabat faciendum. Itaque a Regia M-te, cum ego egissem cum illa articulo doloribus laborante, per Vicecancellarium³ sic responsum est: sibi D. V. Ill-mae adventum gratissimum [s. 404] futurum fuisse si huc recta venisset, verum dissidentibus ea de re Episcopis non videre se qua ratione ea aversenda esset, si qua enim inde controversia oriatur magnum hoc tempore incommodum allaturam⁴. Quo responso accepto rem in praesentia ommittendam duximus et D. V. Ill-mae adventum in Prussiam expectandum.

De statu comitiorum scribet D. Premisliensis. Ego plura scripsi superioribus diebus et litteras misi D. Cromero, quas D. V. Ill-mae redditas arbitror antequam Austria excesserit, nam ex litteris D. Valentini⁵ cognovi illam Lyncii propter repente congelatum Danubium necessario substituisse, idque magnum incommodum D. V. R-mae attulisse, quod mihi sane molestissimum fuit.

Religio nondum quidem in senatum introducta est, sed nihil tamen versatur in omnium ore, ac in plurimum senatorum domibus habentur a calvinistis contiones, ne trinitarii [s. 405] quidem sibi desunt contionando, disputando, omnibus modis impietates suas ventilando. Protulerunt tabulas quasdam typis excussas, blasphemias eorum conscelerataeque sententiam breviter complectentes⁶, sed tandem a Regia M-te impetratum est, ut Palatino Lublinensi magno Marscallo⁷ mandaverit,

¹ Walenty Herburt (1524—1572), od 1560 r. biskup przemyski. Był reprezentantem króla polskiego na Soborze Trydenckim w latach 1562—1563. Powracając z Włoch 16 I 1564 przyjechał na sejm do Warszawy. Ścisłe współpracował z Hozjuszem i Commendonem.

² Filip Padniewski. Zob. nr 102.

³ Piotr Myszkowski. Zob. nr 30.

⁴ Król, a także sam Hozjusz, obawiali się sporu niektórych biskupów z kardynałem warmińskim o precedencję.

⁵ Walenty Kuczborski, sekretarz Hozjusza.

⁶ Chodzi tu o dzieło arianina Grzegorza Pawła z Brzezin: *Tabula de Sanctissima Trinitate* (1562). Zarekwirowane egzemplarze zostały na rozkaz królewski spalone. Jest to jedna z rzadkich w Polsce egzekucji „literackich”. Por. J. Tazbir: *Państwo bez stosów*, s. 177.

⁷ Jan Firlej z Dąbrowicy. Zob. nr 98.

ut hasce tabulas diligenter conquisitas omnes concremendas curet. Earum exemplum mitto ad D. V. Ill-mam. Sed quo iam longius progredi potest impietas hominum et audacia? Exortus nuper erat Cracoviae, nescio quis, qui Deum et Dominum nostrum Jesum Christum Josephi filium esse palam docebat. Egi de eo cum Vicecancellario⁸ et iam eiec-tum dicunt. Nihil in Polonia non licet.

R-mos DD. Episcopus ad pacem concordiamque hortari et excitare non desino, in eoque operam, laborem, curam cogitationesque meas omnes defixas habeo, quantum vero proficerim [s. 406] ipsi sciunt, mihi certe quantum velim et quantum res ipsa postulat profecisse non videor. Postridie Idus Januarias [14 I], qui dies erat Dominicus, rogati a me in templum venerunt. Peracto sacro secessimus in sacrarium, ubi multis verbis obtestatus sum omnes, ut aliquando religionem puram inviolatamque a maioribus suis acceptam, bonaque et dignitatem suam, una mente sensuque, caeteris rebus posthabitis, omnibus defendendam susciperent, pollicitusque sum me eis auctoritate S-mi D. N. nullo loco defuturum, et quid me sua causa facere velint petii ut admonerent. Egit mihi tum gratias omnium nomine D. Archiepiscopus ac bre[vi] de caeterorum sententia responsum se mihi daturum pollicitus est. Paucos post dies haec a me petierunt cum Regia M-te agam, ut abrogeretur decretum Petricoviense⁹ et ut edicto Varzoviensi pareatur¹⁰, quod ego et feci adhuc et faciam diligenter. Verum Rex aut vero non audet [s. 407] haereticis adversari propter catholicorum discordiam et imbecillitatem ac validam adversariorum conspirationem, aut hanc habet eiusmodi sui rationem, quod dissidentibus catholicis nihil sibi severius statuendum, atque ipsos prius inter se necessario coniungendos dicat. Hoc opus! Hic labor! A me et Rex ipse et singuli palatini et catholici omnes appellan-tur, et ad communem salutem animantur. R-mos DD. Archiepiscopum et Episcopum Cuiaviensem eo adduxeram, ut de suis illis controversiis me arbitro uti velle viderentur¹¹, quae autem paulo post in senatu eorum fuerit altercatio, cognoscet D. V. Ill-ma a D. Premisliensi.

Haereticorum sermo plenus est spe nationalis concilii, rem enim ita ordiuntur, ut cum ad executionem earum legum, quae sunt de haereticis, ventum erit, nos ipsi haereticos appellent et nationale concilium, quod [s. 408] qui haeretici sint decernat, postulent. Res plane ad exitium spectare videtur. Ego nihil tam nunc cupio, quam ut cum D. V. Ill-ma con-grediar, sed quia id in praesentia minus licet, ut D. Valentinum¹² huc mittat censeo, qui Regiam M-tem visitet D. V. Ill-mae nomine, et quo cum ego de omnibus rebus coram communicem, non enim omnia litteris persequi possumus.

Qui has litteras D. V. Ill-mae reddet, D. Martinus Pomeranus¹³, est^a amicus meus, quem ut libenter videat vehementer illam rogo. Varzoviae,

⁸ Piotr Myszkowski.

⁹ Zob. nr 2 przyp. 8.

¹⁰ Król chcąc udać się na Litwę, pragnął zapewnić przynajmniej chwilowe bezpieczeństwo w Koronie, dlatego podczas sejmu warszawskiego (6 XII 1556—14 I 1557) wydał 9 I 1557 edykt zabraniający dalszych gwałtów przeciwko Kościołowi katolickiemu. Por. J. Bukowski: Dzieje reformacji, T. 2. s. 441—443.

¹¹ Biskup kujawski Mikołaj Wolski prowadził ze swoim poprzednikiem na tym biskupstwie Jakubem Uchańskim prymasem spór o pewną sumę pieniędzy.

¹² Walenty Kuczborski, sekretarz Hozjusza.

¹³ Marcin Eden, kandydat na administratora pomezkańskiego. Zdaje się, że w tej sprawie jechał do Hozjusza. Por. nr 44, 174, 205.

XXII Januarii MDLXIII. D. V. Ill-mae et R-mae humillimus et addictissimus servitor

^b— Joannes Franciscus Commendonus Episcopus Zacynthiensis ^{-b}.

^a Nadpisano.

^b—b Własnoręczny podpis.

21

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Poznań, 27 stycznia 1564

Opisuje swoją podróż z Trydentu do kraju. Do Wrocławia przez 37 dni jechał w dobrym zdrowiu, potem jednak przyszły pewne kłopoty. Z podróży wysłał list do nuncjusza z prośbą, by wyjednał Hozjuszowi u króla pozwolenie na bezpośredni wyjazd do diecezji. Na umówionym miejscu w Poznaniu nie otrzymał żadnych wiadomości, więc jedzie na Warmię, czuje się bowiem zmęczony i nie ma pieniędzy. Przedstawia swoje trudności finansowe związane z podróżą, która już kosztowała 4 tys. złotych. Na próżno usiłował pożyczyć pieniędzy z kasy soborowej w Trydencie, poradował go dopiero Kromer w Austrii. Przesyła przez gońcę kopię swego listu do papieża i odpowiedź papieską. Usiłował zapewnić nuncjuszowi regularne wypłacanie pensji z Kurii Rzymskiej. Zaprasza do siebie na Warmię.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmienso, Posnania 27 di Gennaro 1564.*

Reverendissime domine frater, amice observandissime. Salutem et officiorum commendationem. Pervenit tandem in patriam meam post multos et graves itineris labores exanthlatos. Ac fuit haec insignis Dei gratia, quod ex quo tempore Tridento discessi, discessi autem languens, cum duabus praecedentibus noctibus a febre non fuissem immunis, inoffenso fui semper valetudinis cursu, ac quod ad illam attinet, per XXXVII dies nihil incommodi sensi in tanta caeli intemperie, in tam affecta aetate mea, in tantis laboribus, quos graviore tui quam facile credere quisquam possit, in tantis etiam itineris difficultatibus et molestiis. Equidem fateor, quod quantum cupiebam primo quoque tempore Serenissimum Regem et dominum meum visere ac Maiestati eius, quae debentur a me obsequia praestare, tantum abhorrebam ne durantibus Regni comitiis id facere necesse haberem. Sed si secus tamen illius Maiestati visum fuisset, quamlibet magnis difficultatibus pressus, venire tamen isthic non recusassem. Ac scripseram quidem ante XX dies R. D. V-rae per nobilem virum dominum Stanislaum Ilovium¹ atque ab illa petiveram, ut mihi veniam hanc impetraret quo recta mihi liceret ad ecclesiam meam proficisci. Qui se curaturum etiam promiserat, ut responsum huc ad me mitteret Posnaniae, quod ego cum quartum diem expectassem, nec ullum veniret, consilio medicorum usus, quibus cum res mihi nunc est, recta ad ecclesiam meam iter facere institui.

Quamvis enim, quemadmodum paulo ante scripsi, per XXXVII dies satis firma fuerim valetudine, posteaquam tamen Vratislaviam veni, gravis me catarrus cum tussi, nec sine febre, per duos dies et noctes, quibus ibi sum commoratus, vehementer afflixit, malui tamen coeptum iter persequi, solius illius veri et summi medici Christi praesidio fultus, quam illis me curandum permittere, quibus cum hoc medico, cum ab illius corpore se diviserint, nihil esse commune scio. Nunc a R. D. V-ra

¹ Stanisław Iłowski (zm. 1589), syn wojewody płockiego Aleksandra, humanista, znakomity grezysta, doktor praw, autor metodyki historii. W tym czasie był studentem uniwersytetu w Padwie. PSB X 160—161.

peto, si forte factum hoc meum, quod prius od ecclesiam meam profectus sim quam Serenissimum Regem et dominum meum viserem, secus nonnulli fuerint interpretati, ut efficere dignetur sua prudentia et auctoritate, meliorem ut in partem accipiant, neve quid ea res Regiae Maiestatis animum offendat, ad quam ego simul ut iusserit et quocumque iusserit, venire semper sum paratus, dummodo per valetudinem meam liceat.

Fuerunt alia quoque multa, quae me deterrerent a comitiis. Nam nec fuisset mihi locus in diversorio, cum omnia iam sunt occupata, fuisset etiam fortassis aliqua de loco in senatu contentio. Accedit ad haec quod sum ab omnibus rebus imparatus, a pecunia praesertim, cum iter hoc mihi maioris constiterit quam facile credi possit. Exposui enim a Calendis Decembribus [1 XII] in hunc usque diem prope quattuor millia florenorum. Erant apud depositarium Tridenti² coronatorum aliquot millia post absolutum Concilium et Ill-morum legatorum discessum³. Mihi vero curaverat uterque Serenissimi Regis mei orator: et qui Romae fuit⁴ et qui nunc est apud Maiestatem Caesaream⁵, plusquam mille coronatos Venetiis, nisi quod orator ille qui fuit Romae non prius pecuniam hanc mihi curari posse scripserat, quam sub finem Decembris mensis. Ego vero si tam diu expectassem, maiorem illius partem expendere me Tridenti oportuisset. Itaque a domino Camillo⁶ egeram, qui dies adhuc aliquot commoratus Tridenti fuit post legatorum discessum, ut curaret mihi 600 aut saltem 400 coronatos, quos ego numeraturus hic essem R. D. V-rae, ut nihil opus foret pecuniam non sine quodam intertimento transmittere. Negavit ille posse hoc facere depositarium, cum ea de re mandatum nullum haberet. Ego vero dixi me syngrapham daturum, qua caverem illi, si minus ratum id haberet Ill-mus dominus Boromeus, ut intra mensem unum ac citius etiam haec illi pecunia Venetiis persolveretur. Cum nec haec ratio placuisset, Christi nomine invocato dedi me in viam. Contulit in medium quisque meorum quod habuit, et pervenimus tandem Cremsam, ubi mihi Cromerus noster mille vallenses numeravit. Qui cum urgeret maxime ne insalutata Caesarea Maiestate coeptum iter prosequerem, cum eo nonnihil a recto itinere deflectens, Viennam usque sum profectus. Scripsi nihilominus ad Ill-mum dominum Boromeum hac ipsa de re, atque ab illo petivi quandoquidem iam instare Februarius mensis videtur, ut trimestre stipendium R. D. V-rae numerandum tempori curaret. Responsum hactenus accepi nullum.

Nunc mitto literarum exemplum, quas ego ad Pontificem dedi et quibus ille mihi respondit⁷, ut quibuscum visum fuerit, illud R. D. V-ra communicare possit. Cupiebam pridem aliquem ex meis mittere, sed cum perexiguam haberem comitatum, satis esse putavi si per literas de rebus omnibus R. D. V-ram certiozem redderem. Has autem Pontificis literas non fueram ausus committere publico cursui, cum ex Cromero nostro quod valde sit incertus cognovissem. Cuperem autem has ipsas literas

² Dyspozytorem kasy legatów papieskich na Soborze Trydenckim był Kamil Olivo. Zob. jego list do Hozjusza, nr 429.

³ O wyjeździe legatów papieskich z Trydentu zob. nr 1.

⁴ Adam Konarski, biskup poznański.

⁵ Marcin Kromer.

⁶ Olivo.

⁷ Hozjusz przesłał nuncjuszowi kopię swego listu wysłanego do papieża z Trydentu 18 XI 1563 i w oryginalnej odpowiedzi papieskiej z 4 XII 1563 pozwalającą Hozjuszowi na wyjazd z Trydentu wprost do kraju. Oba te listy Reszka opublikował w HO II s. 217—219.

huic familiari meo restitui⁸, ut cum rediret, eas ad me perferret. Quin et ipsam D. V-ram prius videre et cum illa colloqui quam ad Regiam Maiestatem veniendum mihi sit, vehementer desidero. Quae si non graveretur ad me venire, multo mihi rem faceret gratissimam et mutua nostra amicitia dignam. Qua de re quaeso per hunc meum familiarem suam ut mihi voluntatem explicet, simul et illud significet ad quem diem D. V-ram R. expectare debeam. Nihil enim accidere mihi posset illius mutuo congressu iucundius. Ante duos menses scripseram ad meos, ut mihi mitterent et currus et equos ad iter necessarios. In hunc usque diem nemo comparet. Ego vero non statui diutius expectare et cum hoc exiguo comitatu coeptum iter Deo bene iuvante prosequor. Quod superest opto R. D. V-ram diu bene valere, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Datum Posnaniae, die 27. Januarii Anno Domini MDLXIII. R. D. V-rae frater amantissimus

^{a-} Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{a-}.

^{b-} Petit Grodecus meus⁹ ut R. D. V-ra commissionem, de qua instructionem mittit, illi dari iubeat. Peto et ego quod iuris est, ut nulla mora longiore interposita ferre queat ^{b-}.

^{a-a} Własnoręcznie.

^{b-b} Dopisano tą samą ręką sekretarza (Kuczborskiego?).

22

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Gniezno, 28 stycznia 1564

Wstawia się za pewnym księdzem z Poznania i prosi, by nuncjusz uwolnił go od nieprawidłowości (*irregularitatis*).

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Cardinale Varmilense, Gnesna 28 Gennaro 1564, ricevuta in Varzovia.*

Reverendissime Domine uti frater observandissime. Cum fuissem Posnaniae, sacerdos quidam¹ consilium a me dari sibi petivit, quid illi super irregularitate quam incurerat faciendum esse censerem. Ego vero cum rem examinassem diligentius, author fui, ut ad R-mam D. V-ram, quae nunc S-mi D. N. apud nos vices gerit, confugeret, illique casum exponeret cum omnibus circumstantiis, nihil vel celando, vel dissimulando et ab ea absolvi se peteret. Quod si fecerit ^{a-} sive per se sive per alium ^{a-}, quaeso R-mam D. V-ram, ut illi beneficium hoc absolutionis impartiri velit, cum praesertim sit in hac provincia hoc tempore magna ubique sacerdotum penuria. Feci autem illi hanc spem, quod esset R-ma D. V-ra illi se benignam declaratura, si ad ipsam confugiet. Quae spes ut illum ne fallat, utque commendationem hanc meam sibi usui esse reipsa cognoscat, rogo. Quod superest opto D. V-ram R-mam^b diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo.

Datum Gnesnae, die XXVIII Januarii Anno MDLXIII. R-mae D. V-rae frater amantissimus

^{c-} Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{c-}.

⁸ Tym wysłannikiem był ktoś ze świty Hozjusza (może Piotr Zawadzki?).

⁹ Jan Grodecki, kanonik warmiński i wrocławski. Zob. nr 238.

¹ Był to niejaki ksiądz Paweł, którego często wspomina Stefan Micanus, lekarz poznański, w korespondencji z Hozjuszem. Por. nr 150, 221.

^d— Haec tamen a R-ma D. V-ra peto, ut faciat quatenus fides ipsius et religio passa fuerit ^{-d}.

a-a Na marginesie dopisał Kuczborski (list pisał inny sekretarz).

b Zbytecznie powtórzono słowa D. V-ram i nie skr.

c-c Własnoręcznie.

d-d Pod tekstem dopisał Kuczborski.

23

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Toruń, 31 stycznia 1564

Powiadamia o dalszym przebiegu swej podróży do diecezji, gdzie będzie oczekiwał swego wysłańca do nuncjusza i wiadomości od niego, szczególnie odnośnie terminu przyjazdu nuncjusza na Warmię.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Brak strony adresowej.

Reverendissime Domine uti frater observandissime. Veni tandem Toruniam Deo sit gratia satis tollerabili valetudine praeditus, ubi hodie quiescere, die vero crastina coeptum iter meum persequi statui et ad Culmensem ecclesiam venire¹. Absoluto vero festo Beatae Virginis [2 II] recta proficiscar ad ecclesiam meam, ubi familiarem meam et responsum a D. V. R-ma expecto². A qua maiorem in modum peto, ut me de statu Comitiorum certiorum facere ne gravetur, simul de rebus aliis, quas mea scire interesse putaverit. Ego praeterea quod scribam nihil est, quandoquidem oberrans in hoc itinere meo nihil eiusmodi comperi, quod R. D. V-ram recte scribi queat, sed hanc tamen occasionem illam ex itinere compellendi praetermittendum esse non putavi. Expecto gratum nuntium a D. V. R-ma, quo de suo ad Episcopatum meum adventu, deque die ad quem id facere deliberatum habeat, me suis literis reddat certiorum. Nam credat mihi R-ma D. V-ra me habiturum in magni beneficii loco, si me visere gravata non fuerit, cum qua coram potius quam per literas agere malo. Quod itaque superest opto D. V. R-mam diu esse incolumem et felicem, meque fraternae illius benevolentiae commendo. Datum Torunii, die ultima Januarii [31 I] Anno Domini MDLXIII. R-mae D. V-rae frater amantissimus

^a— Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-a}.

a-a Własnoręcznie.

24

BARBARA BEER DO HOZJUSZA

Kraków, 31 stycznia 1564

B. Beer¹ pozdrawia brata po jego powrocie z Trydentu i zaprasza przy najbliższej sposobności do Krakowa. Prosi o nadesłanie bratowej przyobiecanych 300 fl. na wykup zastawionej biżuterii.

¹ Faktycznie Hozjusz jechał przez Chełmżę, a nie przez Chełmno.

² Zob. nr 21 przyp. 8.

¹ Barbara Beer, z domu Hozjusz, przyrodnia młodsza siostra kardynała, zrodzona z drugiej żony Ulryka Hozjusza, Brygidy Gleywicz. Jej mężem był Hieronim

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 160 fasc. 18 k. 2. Na k. 1 adres: Dem hochwürdigem in Gott fürsten und herrn herrn Stanislaw Hoss von Gotts genaden cardūnal zu Helsingbergk, meynem genedigen herrn und bruder. Nad tekstem listu ręką późniejszą dopisano: Do kardynała Hożjusza, list siostry.

Genediger herr. Ewer fürstlichen genaden sein meine willige dinste befor, wünschungk der genaden Gottes, gesundt und aller gliedseliger wolfart, welchen uns allen E. F. G. verflüchten, der Almechtigk Got wil genedicklich langwerigk erhalten in langwerige zeit in trost und freuden.

Genediger herr. Wir haben herczlich gern gehert, das E. F. G. von Thrident nun widerumb noch Helsingbergk gezogen, hatten herczlich gern gesechen, das die gelegenheit wer gewesen, E. F. G. auf Krokow zu reissen, mit grossen freuden hatten wir gewart ewer genaden zukunft, dieweil es aber iczt nit hett künen sein, Gott ferleiche es noch geschen mechte zu seiner zeit.

Genediger herr. E. F. G. hat meinem begeren stattgegeben, von wegen der frawen Ulrich Hossin², unsers bruder gemachel, wie ich E. F. G. umb willen der 300 fl., die ir E. F. G. zugesagt, zu uberantworten, iczts new jor vergangen, derhalben ich E. F. G. gedancket und noch dancken thwe, aber ist noch nichts zuhanden kumen. Bitt also E. F. G., noch meinem foriegen schreiben, welle die sommen alhir gen Krokaw der frawen bruderin lassen verschaffen, dardurch sie kan ledigk machen ire kleünotter und geschmück. Das will ich umb E. F. Gnade sampt ir geflüchten sein zu verdünen. Befellen E. F. G. dem Almechtigen Got und mich in E. F. G. gunst, der mich in aller notwendigen sachen nit verlossen wolt. Dattum zu Krockow, am 31 Januariu[s] 1564.

E. F. G. ganz willige schwester Barbara Jeronim Berinn.

25

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 31 stycznia 1564

Przesyła upominek oraz pozdrowienia od siebie i żony.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1245—1246. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime atque Reverendissime Domine. Cohibere animum meum non potui, quin meis literis Ill-mam atque R-mam P. V-ram invisere deberem, cum et eiusdem familiares hinc discederent, per quos Ill-mae atque R-mae P. V-rae exiguum munus mitto de refectione rosam et sidonia poma, humiliter petens, a suo servulo benigno animo accipere velit, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo.

Cracoviae, ultima Januarii [31 I] 1564. Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servus atque nepos

Paulus Vadianus.

Beer, mieszczanin krakowski (*scabinus supremi iudicii theutonici*). Barbara zmarła 19 III 1564, pozostała po niej córka, również Barbara, o którą ubiegał się niejaki Aleksander Stroński. Por. nr 47, 116, 258 oraz [W. Zakrzewski]: De Hosii Cardinalis familia, HE II s. LXXXIX i tablica genealogiczna.

² Uryk Hożjusz, rodzony brat Barbary, a przyrodni kardynała, jego żoną była Agnieszka, córka Josta Ludwika Decjusza.

26

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Kwidzyn, 3 lutego 1564

W drodze z Trydentu do diecezji dotarł już do Kwidzyna i na 5 lutego ma zamiar przybyć do Fromborka. Nie zajędzie do Elbląga. Prosi nuncjusza o wyłumaczenie obecnym na sejmie w Warszawie posłom tego miasta, że ominął je nie z niechęci, lecz z innych powodów.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką Walentego Kuczborskiego. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmiense, Marienverder 3 di febrato 1564.*

Reverendissime in Christo pater et domine, frater observandissime. Salutem et mei commendationem. Veni tandem Deo sit gratia in oppidum Marieverder¹, quae sedes fuit Pomesaniensis episcopatus. Die proximo Saturni [4 II] si Deus volet apud ecclesiam meam esse cogito, etiamsi mihi magna sint facienda itinera. Hodie confeci decem Germanica miliaria, cras totidem conficere cogito, ut ibi ad diem proximum dominicum [5 II] praesto esse queam. Iam enim huius me morae tam diuturnae quam feci in via pertaesum est. Elbingam, quae civitas est dioecesis meae², praeterire statui, nam deliberatum habeo primum omnium, ubi fines episcopatus attigero, ad ecclesiam meam venire. Alioqui si compendio uti voluissem, iam esse potuissem in castro meo Helsbergk³, qui locus est residentiae meae. Quoniam vero sunt isthic in comitiis cives Elbingenses, qui fortassis secus factum hoc meum accipient, vehementer cuperem, si idem videretur R. D. V-rae, ut eos per occasionem ad se vocet, ac si inciderit mentio, facti mei rationem illis exponat, ne a me contemni se arbitrentur. Habent enim me si quemquam alium sui amatissimum, dummodo hi esse velint, qui esse deberent, meque pastorem et episcopum suum quamvis indignum agnoscere vellent, nec salubria monita mea repudiare, quae non aliunde proficiscuntur quam ex amore quo flagro salutis ipsorum. Haec scribo propterea, quod fortasse hac ratione aliquid apud eos profici posse existimem, si non omnino dati sunt adhuc in sensum reprobum. Familiariter autem haec R. D. V-rae perscribenda esse duxi, quam diu salvam esse cupio meque illius benevolentiae commendo. Ex Marieverder, die III Februarii Anno Domini MDLXIII. R. D. V-rae frater amatissimus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a.

^a—a Własnoręcznie.

27

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Chełmża, 3 lutego 1564

Po dwudniowym postoju rusza na Warmię i do Fromborka zamierza przybyć na 5 lutego. W Toruniu Hozjusza przywitani delegaci biskupstwa. Sprawa obsadzenia kanonii warmińskiej wakującej po śmierci Jana Tymmermanna.

¹ Kwidzyn.

² Elbląg, miasto królewskie, podlegało diecezji warmińskiej, ale leżało już poza tzw. dominium warmińskim i władza świecka biskupa czy kapituły warmińskiej tam nie sięgała, dlatego możliwości pohamowania w nim reformacji były o wiele mniejsze niż w dominium.

³ Lidzbark, rezydencja biskupów warmińskich.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/1 s. 299—302. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja ręką Kromera: 12 Martii.

S. Ad Culmese¹ quoque perveni, Deo sit gratia, satis commoda valetudine Calendis Februarii [1 II]. Posterum etiam diem ibi posui. Spero me venturum ad ecclesiam meam Nonis Februarii [5 II]. Mei mihi venerunt obviam cum essem Toruniam ingressurus. Equites fuere 14, quadrigae binae. Pecunia fuit illis in sumptum data perexigua, quam etiam se iam dicebant expendisse. Carpentum non adduxerunt, neque coquinaceum currum, sed unum tantum communem et alium oblongum pro vehendis rebus. Uterque tamen fuit rubro panno tectus. Fuit hic allatum hodie vicinum meum² graviter aegrotare. De Poloczco recuperato increbrescit rumor. Faxit Deus verus ut sit. Senior Czimmerm[ann] migravit ad superos³. Qua de re nec vicarius tamen meus⁴ nec oeconomus⁵ in suis ad me literis mentionem ullam fecerunt. Sed excidit nescio quomodo Mari[cio]⁶ meo cum loqueretur mecum. Constituerat is coadiutorem⁷. An literae fuerint expeditae nescio. Cupivissem providere filio Palatini Culmensis⁸. Valentinus meus⁹ mallet sibi. Quamvis autem penes me sit ius providendi, mallet tamen ut ei provideretur in Urbe, sed impediatur coadiutoria. Bene vale. Ex Culmese, 3 Nonas Februarii [3 II] 1564.

Tui frater amantissimus Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

28

KAROL BORROMEO DO HOZJUSZA

Rzym, 5 lutego 1564

Odpowiada na list Hozjusza z 6 I. Dziękuje w imieniu papieża za przesłane w nim informacje z podróży i wyraża radość, że powrót do kraju przebiega pomyślnie. Papież na konsystorzu zatwierdził uchwały soborowe i obmyśla środki, jak wprowadzić je w życie. Potwierdził wybór Maksymiliana II na króla rzymskiego.

¹ Chełmża, miasto w woj. chełmskim.

² Albrecht, książę pruski.

³ Jan Tymmermann (Zimmermann), ur. w 1492 w Gdańsku, zm. 23 I 1564 we Fromborku. Od 1521 był kanonikiem warmińskim, 1527 kantor, 1539 kustosz; w r. 1552 zrezygnował z prałatury i do końca życia pozostał kanonikiem warmińskim. Eichhorn: Die Prälaten, s. 539—540, 598; APB II s. 843.

⁴ Eustachy Knobelsdorf, kustosz warmiński.

⁵ Jan Leoman, kanonik warmiński, generalny ekonom biskupstwa.

⁶ Szymon Marycjusz z Pilzna, kanclerz bpa chełmińskiego.

⁷ Jan Rosenberg. Na posiedzeniu kapituły 17 XI 1560 odnotowano, że stawił się Andrzej Scotus, wikariusz kościoła katedralnego we Fromborku, pełnomocnik Jana Rosenberga, kleryka scholara diecezji wrocławskiej i okazał dokument papieski *sub plumbo et data: Romae, apud S. Petrum 6 Idus Julii [10 VII] anno pontificatus domini nostri Pii quarti primo [1560]*, mocą którego tenże Rosenberg otrzymał koadiutorię kanonii zajmowanej przez Jana Tymmermanna. Kapituła przeczytała przedłożone dokumenty, uznała ich autentyczność i dopuściła pełnomocnika do złożenia przysięgi i instalacji. Protokół podpisał notariusz kapituły Klemens Kalhorn. ADWO, Acta Capituli 1a k. 44. Tym razem Rosenberg kanonii warmińskiej nie otrzymał po śmierci Jana Tymmermanna (zob. Dodatek I nr 17), ale otrzymał ją później, w r. 1570 był już kanonikiem, zaś w r. 1583 podpisywał się jako *Canonicus Varmiensis et Procancellarius* (zob. Acta Capituli, jw. k. 87); zmarł 24 II 1588.

⁸ Mikołaj Działyński, zob. Dodatek I nr 17.

⁹ Walenty Kuczborski.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 16—17. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorey: *Redditus 28 Martii 1564, responsum 8 Aprilis, Braunsberg.*

DRUK: Cyprianus: *Tabularium*, s. 348—350.

Ex litteris D. V. Ill-mae Cremza datis¹ Sanctissimus D. N. magna animi voluptate cognovit rerum istarum statum, maiore etiam reliqua, de quibus pie ac prudenter monet, quae tanti apud eum ponderis sunt semperque fuerunt, quanti esse debent pro monitoris sapientia ac religione singulari. Illud certe omnes libentissime cognovimus D. V. Ill-mam valere, ut volumus, commodeque ac iucunde iter facere, de quo etsi nos Delfinus nuntius² fecerat certiores, tamen avidissime ipsius etiam litteras expectabamus. Ac me quidem, qui D. V. Ill-mae colendae et observandae appeto principatum, incredibili laetitia affecit felicitas itineris et optati ac maturi (ut spero) reditus domum, unde crebras etiam litteras expecto, quibus aliquid mihi ab Ill-ma D. V. mandari cupio, in quo possim exprimere eximium studium et cupiditatem meam gratificandi ei, et ut ab ipsa praecipue diligar, promerendi.

Nos hic valemus, inprimis Dei benignitate. Sanctissimus D. N. qui proximo consistorio confirmatis, uno sacri collegii consensu, decretis omnibus concilii Tridentini³, vehementer nunc occupatus est in ratione ineunda ac reperienda via quemadmodum illis in mores utiliter ac salutariter inductis, eorum consuetudo capiatur. Interea decreta Romae imprimuntur, ut ineunte Quadragesima pervulgari possint. Ea ad omnes et nuntios et fortasse principes mittentur per certos homines, ut correcta et emendata (sicuti hic impressa sunt) perferantur, omnesque intelligant quantopere laborat S. D. N. ut illa sancte inviolateque serventur. Nudius tertius Romam venit Serenissimi Romanorum regis legatus⁴, praestandae oboedientiae causa. Haec habui de nostris rebus, quae agerem cum Ill-ma D. V., cui perpetuum studium atque abservantiam meam deferens, diuturnam vitam et incolumitatem assidue precor. Datum Romae, 5 die Februarii 1564.

Hodie S. D. N. frequentissimo cardinalium consilio Serenissimi Romanorum Regis electionem confirmavit, suppletis et cumulatis omnibus, quaecumque ei electioni deesse viderentur. Qua in re sic et Ferdinandi caesaris et Maximiliani regis maiestas commendavit, nihil ut praetermiserit, quod positum esset in declaratione amoris et paternae charitatis, aut in honore verborum. Perendie dabitur publicus senatus regio legato, in quo is S. D. N. debitum oboedientiae officium praestabit.

29

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Warszawa, 5 lutego 1564

Opisuje, jakie postępy czyni na sejmie warszawskim egzekucja dóbr królewskich i jak przedstawia się problem unii z Litwą. Wymienia skład osobowy i zadania komisji wyznaczonej przez króla celem negocjacji z obecnym w Warszawie księciem meklemburskim Janem Albrechtem, który stara się o uwolnienie uwięzionego brata Krzysztofa, koadiutora arcybiskupa ryskiego. Obiecuje przesłać Hozjuszowi pismo

¹ Zob. nr 4.

² Zachariasz, biskup Phares, nuncjusz papieski przy cesarzu.

³ Na konsystorzu 26 I 1564.

⁴ Maksymilian II na króla rzymskiego został wybrany we Frankfurcie 24 XI 1562. Podejrzewany o sprzyjanie protestantom, przez długi czas nie mógł otrzymać potwierdzenia papieskiego.

teżże komisji z warunkami postawionymi księciu. Postara się również wyjaśnić posłom i senatorom na sejmie, dlaczego Hozjusz wracając z Trydentu nie stawił się na sejm, lecz wprost pojechał do domu.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1249—1254. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 15 Februarii 1564 Hellspergi, responsum ultima [Februarii].*

Miłościwy książę a dobrodzieju mój, służby swe najniższe a zawsze we wszem powolne W. M. dobrodziejowi memu w łaskę W. M. mego M. P. zaliczam, zdrowia dobrego w fortunym panowaniu od Boga W. M. winszując na czasy długie etc. Jako wielką radość mam z tego, Miłościwy książę, iż W. M. mój M. P.¹ a dobrodziej z tej drogi szczęśliwie tu do nas powrócić raczył, tak też zaś nie mniejszą żalność mam z tego, że W. M. mój M. P. a dobrodziej, jakom to z listu W. M. wyrozumiał, na zdrowiu nie prawie się dobrze mieć raczysz, bo będąc uczynnym służebnikiem W. M. mego M. P. tego W. M. memu M. P. z serca życzę, aby Pan Bóg z łaski swej świętej W. M. mego M. P. w dobrym zdrowiu długo zachować raczył ku czci a chwale swej świętej i ku dobremu naszej rzeczy pospolitej.

Okolo tych spraw pruskich, a zwłaszcza okolo podania tej instrukcji pińskiej, a jako też nas obwiniono de crimine laesae Maiestatis, a cóż my też za omowę czynili, gdybych W. M. memu M. P. dobrodziejowi miał wszystko dostatecznie opisać, musiałaby okolo tego być długa legenda, ale już to wiem, że Jegomość książdz Stathalter¹ o tym ma dobrą wiadomość, nie zdało mi się rzeczą potrzebną, żebych o tym co pisać miał, bo tak rozumiem, iż on o tym W. M. sprawę dać będzie umiał. To jednak W. M. memu M. P. oznajmuję, iż ja tego jeszcze nie baczę, aby się egekcja nasza pińska już skończyć miała. Acz król Jegomość już na ten czas, gdyśmy instrukcje podali, rozkazać to nam raczył, abyśmy wszyscy po mieście według innych województw byli gotowi okazać się z listy na dobra królewskie, ale jednak jeszcze do tego nie przyszło. Gdy do tego przyjdzie, jeśli że się na to wszyscy będą chcieli [ze]zwolić a okazać z listy, albo nie, tego wiedzieć nie mogę. Rewizja listów ziem ruskich dziś się dokończyć miała, ale im jeszcze do śrrody pomkniono czasu, bo ich jeszcze jest wiele co listów nie okazowali i okazować się ociągają.

Okolo uniej też z Litwą traktują i już to po kilka dni wszystko tuszą, iżeby się dokończyć miała, ale ja tego jeszcze nie baczę, bo jeszcze są impedimenta wielkie i za tym olśnieniem, że Litwa Moskwę poraziła², od tego, czego byli pozwolili, zacz się nazad cofnęli.

Książę Jegomość nekielborski, Joannes Albertus³, już tu kilka niedziel mieszka, który dla wyswobodzenia brata swego⁴ przyjechał. Król Jegomość na traktaty okolo jego wyswobodzenia wysadzić raczył Ichmościów: pana wojewodę innowłocławskiego⁵, wojewodę malborskiego⁶, pana sirackiego⁷, pana lubelskiego⁸ i mnie też przy ichmościach, któremu w poniedziałek przeszły z rozkazania króla Jegomości przez nas podane są pewne kondycje, które rad bych był W. M. memu M. P. posłać, tak

¹ Eustachy Knobelsdorf. Dokumenty, o których tutaj jest mowa publikuje Działyński: *Źródlopisma*, s. 252—258, 263.

² Chodzi o zwycięstwo pod Czaśnikami nad rzeką Ułą, 26 I 1564; por. nr 33.

³ Jan Albrecht (1525—1576), książę meklemburski na Szwerynie (od 1552), zięć księcia pruskiego Albrechta.

⁴ Krzysztof (1537—1592), koadiutor z prawem następstwa arcybiskupa ryskiego (1555—1569).

⁵ Jan Krotoski.

⁶ Achacy Czema.

⁷ Jan Lutomirski. Zob. nr 88.

⁸ Florian Kacper Zebrzydowski, kasztelan lubelski.

jako są jemu na piśmie podane, ale ich na ten czas przy sobie nie mam, wszakosz przez posła inszego radzie W. M. pośle, a na ten czas przed się krocze, oznajmuję iż król Jegomość za tą przyczyną iż się to on za to, że był confederatus a miał porozumienie z królem szwedzkim⁹, a iż też nikt inny przyczyną nie jest, że książe finlandzie¹⁰ jest wiezione, jedno on, po nim to mistrz¹¹ mieć chce, aby arcybiskupstwa odstąpił a straty wszystkie, które król Jegomość podjął, tą wojną inflancką nagrodził, k'temu też książe finlandzkie żeby wyswobodził, a zamki też, które król szwedzki za jego pomocą i przyczyną posiadł, iżeby też do rąk króla Jegomości przywrócone byli. Na co książe Jegomość dało respons takowy, że tu on do tego nie zna i okazać się nie może, aby kiedy z królem szwedzkim jakie porozumienie miał mieć. A co się inszych kondycji dotyczy, iż mu się zdali nieznośne, prosił, aby król Jegomość z łaski swej miłościwej kondycje insze, a takowe, któreby jemu znośne byli, podać raczył. Ale już wczora z rozkazania króla Jegomości okazaliśmy jemu list króla szwedzkiego, który do niego pisał, wspominając go sobie, aby się w żadne traktaty nie wdawał tak z królem Jegomością jako też i z księciem Pruskim i Kurlandzkim, obiecując mu to, że go on ze wszystkiego wyswobodzić chce. Za czym książe Jegomość bardzo się zadumiało i prosiło, aby się na to rozmyślić i za pozwoleniem krola Jegomości z bratem swoim rozmawiać mógł.

W. M. moj M. P. raczyłeś mi pisać, ażebych przed krolem Jegomością, jeżeli tego potrzeba była, i przed tymi jeśliżeby tu którzy byli takowi co by to jechanie W. M. do domu inaczej wykładać chcieli aniżby W. M. rad, omawiał. Z chuci to rad uczynię, bo nie tylko w tak małej rzeczy, ale w czym bych jedno służbami swymi W. M. memu M. P. a dobrodziejowi godzien być mógł jakom jest do tego gotów, tak bym to rad z chuci na wszelkim czas pokazywał, iż W. M. mój M. P. a dobrodziej ze mnie racysz mieć powolnego a uprzejmego służebnika swego. Zalecam się przy tym Waszmościa łasce, W. M. prosząc, abym z niej opuszczon nie był. Dan z Warszawy 5 Februarii Anno Domini 1564.

^b— Waszej Mości mego miłościwego Pana powolny służebnik

Jan Costka C[asztelan] Gdański¹²

r[ęka] s[wa] ^{-b}.

^{a-a} Wasza miłość mój miłościwy pan.

^{b-b} Własnoręcznie.

30

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 5 lutego 1564

Gratuluje szczęśliwego powrotu do kraju, zgłasza gotowość do usług.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 138. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, ndnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 15 Februarii 1564, Helspergt, responsum ultima [Februarii].*

⁹ Eryk XIV (1533—1577), król szwedzki (1560—1568).

¹⁰ Jan III (1537—1592), przyrodni brat Eryka XIV, mąż (I IV 1562) Katarzyny Jagiellonki, od 1568 r. król szwedzki.

¹¹ Gothard Kettler (1517/18—1587), od 1559 wielki mistrz kawalerów mieczowych, od 1562 książe kurlandzki.

¹² Jan Kostka ze Szlemberku (ok. 1529—1581), od 1556 kasztelan gdański, od 1574 wojewoda sandomierski, czołowa postać w życiu politycznym swoich czasów, był m.in. poważnym kandydatem do tronu polskiego po śmierci Zygmunta Augusta. W Prusach Królewskich bronił interesów polskich przeciwko separatystom. PSB XIV 345—348.

Illustrissime et Reverendissime in Christo pater et domine domine colendissime. Servitutum meam defero ad Ill-mam D. V-ram reverenter. Salvam et incolumem rediisse Ill-mam D. V-ram ad ecclesiam suam, cum ipsi Ill-mae D. V-rae, tum ecclesiae quoque ipsi et reipublicae nostrae vehementer gratulor. Deum quaeso, ut hic adventus illius omnibus sit prosper et salutaris. Ego quoniam Ill-mae D. V-rae in terra longius absentis nulla in re usui esse poteram, si quid erit, in quo deinceps opera mea uti velit, omnia suscipiam non minus libenter quam diligenter. Commendo servitutum meam iterum atque iterum Ill-mae D. V-rae. Datum Varsoviae, V Februarii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae Dominationis V-rae servitor

Andreas Patricius¹.

31

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 5 lutego 1564

Powiadamia o otrzymanych od Hozjusza listach z podróży. Zgodnie z prośbą Hozjusza wspólnie z prymasem przedstawił królowi życzenie Hozjusza, by można mu było z Trydentu udać się wprost do diecezji, wizytę zaś królowi złożyć w terminie późniejszym. Król chętnie się na to zgodził, owszem zachęca kardynała, by zatroszczył się o swoje zdrowie, wypoczął po uciążliwej podróży i nabrał sił. Tego samego pragnie również Myszkowski, który obiecuje powiadomić o stosownej chwili złożenia wizyty królowi.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 139. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuezborskiego: *Redditae 15 Februarii 1564 Heitspergi, respondebit circa voce secret[arius]*.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine observandissime, obsequiorum meorum commendationem. Nullas ab Ill-ma D. V-ra ante diem hesternum habui literas ex itinere datas. Heri primum redditae mihi sunt eae, quas ad me R-ma D. V-ra Posnania dabat, post quas hodie consecutae sunt alterae Cremsio datae et per domini Illovii¹ famulum redditae, cui rei interfuit is, qui olim Ill-mae Paternitatis V-rae fuit, nunc autem est familiaris meus, Oraczowski². Sed tamen antequam adhuc mihi alterae istae essent redditae, feci officium meum et assumpto R-mo Domino Archiepiscopo ad eius officii societatem, causas Regiae Maiestati exposuimus cur Ill-ma D. V-ra recta ad ecclesiam suam proficisci necesse haberet, non salutata prius, uti in animo habuisse se scribit, Maiestate ipsius ex hac sua peregrinatione. Quam excusationem nostram quomodo acceperit Maiestas eius, ex ipsius literis Ill-ma D. V-ra cognoscat³. Equidem non modo passa est Maiestas eius Ill-mam D. V-ram interea valetudini suae, curis, laboribus, itineribus debilitatae vacare, sed etiam hortari illam plane iussit, nihil ut prius

¹ Stanisław Ilowski, syn wojewody płockiego, wracając z Padwy do kraju po czątkach 1560 r. został sekretarzem Zygmunta Augusta. Posiadał szereg beneficjów kościelnych jeszcze przed otrzymaniem święceń kapłańskich (1573), potem m.in. od 1579 r. kantorję warmińską, zaś od 1580 r. kanonię krakowską, w 1585 r. został biskupem wendeńskim w zdobytych przez Stefana Batorego Inflantach. HNP VI s. 457—458.

² Stanisław Ilowski, syn wojewody płockiego, wracający z Padwy do kraju po drodze spotkał się z Hozjuszem (w Austrii) i ten przekazał mu do doręczenia szereg listów do różnych osób zebranych na sejmie w Warszawie. Por. nr 7 i 20. Listów, o których tutaj Myszkowski wspomina, nie odnaleziono.

³ Piotr Oraczowski. Zob. nr 83.

⁴ Ten list króla do Hozjusza chyba nie zachował się.

aut antiquius haberet cura valetudinis suae. Quod quidem mihi etiam ipsi ad Ill-mam D. V-ram ita perscribendum videbatur. Cum enim de me ipso facile coniecturam faciam, quam non modo difficilis, sed etiam valetudini vehementer adversa sit cura rerum alienarum, equidem quo gravioribus in negotiis Ill-mam D. V-ram versatam esse perspicio et quo diuturniore tempore, hoc magis intelligo et otio illi ac quiete opus esse et valetudinis cura. Itaque cupio sane, ut Ill-ma D. V-ra totum hoc tempus in recuperanda et confirmanda valetudine sua traducat. Cum autem per Dei gratiam pristinas vires, quemadmodum confido et opto, recuperaverit et ad Maiestatem Regiam venire aut voluerit aut recte potuerit, ad me perscribat, ut apud Maiestatem de die et loco videre possim. Ita enim sibi Ill-ma D. V-ra persuadeat, cum industriam suam orbi ipsi terrarum iam probaverit, latere illam amplius aut in obscuro esse non posse, quin ea et caeteri utantur, quoties Ill-mae D. V-rae non molestum fuerit, et inprimis Regia ipsa Maiestas quoties reipublicae expedierit. Quamobrem quemadmodum Maiestas Regia studium Ill-mae D. V-rae gratisimo animo accepit, cum illam ad se esse venturam quocumque vocata fuerit, ex nobis intellexit, quin et ipsa illam liberiori tempore ad se accersat et quocumque tandem tempore sibi esse ad Maiestatem eius veniendum statuerit, omni sua regia gratia et benevolentia complectatur, uti ex literis ipsius Maiestatis eius Ill-ma D. V-ra conicere poterit. Quam bene valere, cuique studium et observantiam meam iterum atque iterum commendatam esse cupio. Datum Varshoviae, die quinta mensis Februarii Anno Domini MDLXIII.

Quae a me nomine Ill-mae D. V-rae Reverendissimus dominus Premisliensis Episcopus⁴ pro domino Modlishewski Ill-mae D. V-rae familiari postulavit⁵, omnia semper facere paratus, quae Ill-mam D. V-ram velle cognovero.

⁴ Ill-mae et R-mae P. Vestrae addictissimus servitor

[Petrus] Miskovski⁶.

⁵⁻⁶ Własnoręcznie.

32

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 6 lutego 1564

Działyński¹ komunikuje wiadomości z sejmu warszawskiego: posłowie pruscy są przeciwni unii i egzekucji, ale spodziewają się, że wnet będą musieli „listy kjaść”, król jest niezyczliwy Prusakom; potwierdza wieści o zwycięstwie nad Moskwą: o rozmowach króla z posłami cesarskimi; o księciu meklemburskim i nie-

⁴ Walenty Herburt.

⁵ Wawrzyniec Modlishewski. Zob. nr 61.

⁶ Piotr Myszkowski z Mirowa (1505—1591), 1545 kanonik krakowski, 1549 gnieźnieński, 1550 sekretarz królewski, 1553 scholastyk krakowski, 1553—1561 archidiakon śremski, ok. 1560 sekretarz królewski i archidiakon poznański, 1560 prepozyt gnieźnieński, 1561 łęczycki, 1562 płocki, 1563 poznański, 1563 dziekan warszawski, 1562 sekretarz wielki koronny, 1563—1568 podkanclerzy koronny, 1564 prepozyt warszawski, 1564 sufragan płocki, 1565 biskup płocki, 1577 biskup krakowski; humanista, mecenas sztuki i nauki, czołowa postać w życiu publicznym swoich czasów. Z powodu licznych beneficjów, jakie nagromadził dzięki łasce królewskiej, czasami żartobliwie nazywano go „plebanem całej Polski”. HNP VI 445—446.

¹ Jan Działyński (ur. w pocz. XVI w., zm. 1583), od 1556 r. wojewoda chełmiński (najwyższa godność świecka w Prusach Królewskich). Ożeniony w 1535 r. z Elżbietą z Wilkanowskich miał z nią 4 synów: Sylwestra, Mikołaja, Stanisława

bezpieczeństwie przemarszu wojsk księcia brunświckiego przez Prusy. Narzeka na drożyznę w Warszawie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 51. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditum 15 Februarii 1564 Heilspergi, responsum ultimum.*

Służby swe zwykle w łaskę W[aszej] M[iłości] mojego M[iłościwego] Pana zalecam, winszując W. M. zdrowia dobrego, wszech fortun od Pana Boga, za co ja acz niegodny zawsze Pana Boga proszę.

Wyrozumiałem z pisania W. M. mojego M. Pana, że W. M. do tych czasów w swoim biskupstwie być raczysz, z czego ja jest nie pomalą pocieszon, ale bym był nie mniej temu rad, jako było słyszeć, że W. M. miał być [w] Warszawie, a prawie by był W. M. trafił ku naszej pruskiej egzekucji, do której się spodziewamy, że nas co dzień do niej wzwow, a jużbym radzi widzieli aby co rychlej, aby tej utraty więcej nie wiedli, która się mnie już bardzo uprzykrzyła. Co za koniec weźmie Pan Bóg to wie, bośmy podali instrukcję naszą, która nam broni egzekucji i uniej, abym jej nie przejmowali, ale rozumiem, że przecie nam rozkażą listy kłaść. Nie baczę aby się też nam godziło nad poruczenie pozostałych panów w to się wdawać, bo się sam więcej z nami gwałtem obchodzą aniżeli prawem, i tak podobno z nami dokonają. Jaki [koniec] będzie to Pan Bóg wie, ale widzę, że nie mamy pana łaskawego na nas Prusaki, by tak jako na Litwę, nie trzeba by lepiej, wszystko by nam gładziej szło. Tak rozumieją żeby u nas wielkie dochody w Prusiech byli, których ja jeszcze nie widzę.

Około tej porażki moskiewskiego już ta nowina jest pewna², acz nie tak wiele jako powiadano, a wszegże cośkolwiek, Panu Bogu bądź z tego chwała. Z Litwą też jeszcze unii nie dokonano, jutro tuszą, że koniec będzie, a wszegże u nas kiedy powiedzą: jutro, spodziewać się i dalej. Posłowie też cesarscy sprawowali tajemne poselstwo. Nie był żaden człowiek przy tym, jedno sam król a posłowie; tak słuch że o sukcesora, a snać też około królowej pani naszej³. Z ksiunżeniem mekelborskiem jeszcze nie skończono jako ma być wypuszczon, albo jeśli że go wypuszczą⁴. Sam [w] Warszawie jest tak wielka drogość, tak ludzie powiadają ani we Włoszech ni gdzieś takiej drogości nie masz, a więcej, tym że u nas rządu nie masz. Z Niemiec rozmaitech nowin słyszeć o wielkiem zbieraniu ludzi, dokąd, to Pan Bóg wie, by jedno nie chciał ten Braunschwig⁵ Szwedowi na pomoc, aby się zaś nie puścił przez pruską ziemię.

Tę omowę, którąś mi W. M. ku jego K. M. uczynić rozkazał, jego K. M. wdzięcznie przyjął⁶. Na ten czas nic innego jedno proszę, aby W. M. raczył mojem M. Panem być, którego abym rychło w dobrem zdrowiu oglendać mógł. Dan [w] Warszawie, 6 dnia Februarii lata bożego 1564. W. M. mojego M. Pana sługa powolny

Jan z Działynia wojewoda chełmiński ręką własną.

i Erazma. Gorliwy katolik, współpracował z Hozjuszem i Kromerem. Hozjusz kierował wykształceniem jego synów, z których jednak żaden nie wstąpił na trwałe do stanu duchownego. Por. korespondencję Hozjusza z Mikołajem i Erazmem w 1564 r., studiującymi w Rzymie. PSB VI 80—83.

² Chodzi o zwycięstwo pod Czaśnikami nad rzeką Ułą 26 I 1564.

³ Głośne były wówczas pogłoski, że Zygmunt August dąży do rozwodu ze swą żoną Katarzyną, córką cesarza Ferdynanda I.

⁴ Krzysztof, koadiutor ryski, brat księcia meklemburskiego Jana Albrechta, uwięziony przez króla polskiego pod zarzutem zdrady stanu. Por. nr 29 i 33.

⁵ Eryk II, książę brunświcki na Kalenbergu, zm. 1584.

⁶ Hozjusz wracając z Trydentu, prosił listownie nuncjusza, podkanclerzego, prymasa, a także Jana Działynskiego, by usprawiedliwili go przed królem, dlaczego pojechał wprost do swej diecezji.

Warszawa, 6 lutego 1564

Powiadamia o tym, że stosownie do prośby przed królem usprawiedliwił Hozjusza, dlaczego ten po drodze z Trydentu nie zajechał na sejm do Warszawy, tylko wprost pojechał do diecezji. W Warszawie książę meklemburski Jan Albrecht prowadzi pertraktacje w sprawie uwolnienia swego brata Krzysztofa. Król pragnie przyspieszyć zawarcie unii z Litwą. Opisuje zwycięstwo wojsk litewskich nad moskiewskimi nad rzeką Ulą. W Warszawie podczas sejmu pojawiły się pisma propagandowe przeciwko Trójcy św. Król polecił je zarekwirować i księgarzowi zabronił podobnego kołportażu, pod groźbą utraty praw do prowadzenia sprzedaży książek w ogóle. Zbieg czasowy tej rekwizycji ze zwycięstwem nad Moskwą prymas interpretuje królowi jako oznakę błogosławieństwa z niebios.

ORYG.: Universitetsbiblioteket, Uppsala, rkps H 157, fasc. 4. Zakończenie listu (zob. przyp. e—c) jest w Bibl. PAN, Kórnik, rkps 1536 nr 47. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 15 Februarii 1564 Heitspergi, responsum per secretarium vltra voce*¹.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater, Domine frater observandissime. Salutem et officiorum commendationem. Binas eodem die, hoc est IIII Februarii, ab Ill-ma et R-ma D. V-ra accipi litteras, quarum posteriores XXVII Januarii scriptae, redditae mihi sunt per Ill-mae et R-mae D. V-rae familiarem² priusquam me ad senatum contulissem, priores, ad diem 8 Januarii scriptas, ab Ilovio missas³, simul ex senatu redii, accipi. Quibus quod onus mihi imposuerat, ut videlicet Ill-mam et R-mam D. V-ram apud M-tem Regiam, quod ad Regni comitia venire non possit, excusatum facerem, iam effeceram et obtinueram a M-te Regia priusquam alteras ab Ilovio accepissem. Res autem apud M-tem Regiam ita est acta, ut et declarationem Ill-mae et R. D. V-rae officiorum M-tas illius benigno et gratissimo animo susceperit et excusationem illius, quod comitiis interesse non possit, in optimam partem acceperit. Facile autem intellexit M-tas Regia et illic ubi Ill-mam et R-mam D. V-ram nunc interesse magni intererat Reipublicae Christianae, gravissimis laboribus et longinquae profectionis molestiis in ea aetate valetudinem illius esse debilitatam, quam dum illius M-tas magno studio et alacritate, qualis ea Ill-mae et R. D. V-rae esset, ex me rogaret, ut ex illius litteris intellexi, debilem esse retuli. Cuius ut vires aliquas Ill-ma et R-ma D. V-ra colligere possit, placet admodum M-ti Regiae quod ad ecclesiam suam se recepisse. Quam, simul Ill-ma et R. D. V-ra ab ea defatigatione respiraverit, quod quidem optat M-tas illius, firmiorem illi fore confidit. Quemadmodum vero M-tas Regia semper libenter esse volet certior de illius meliore valetudine, ita multo libentius se illam incolumem visuram illius M-tas declaravit, quandocunque et quemcunque in locum M-tem illius Ill-ma et R-ma D. V-ra sit accessura.

Quod autem veret[ur] in tanta penuria diversoriorum, ne non fuisset quo diverteret, ea cura et sollicitudine iam Ill-mam et R-mam D. V-ram liberaveramus. Domum enim, ut quae hic inter primaria melior haberi poterat, occupavi adventus illius expectatione, obtinueramus. Quo nunc

¹ Walenty Kuczborski akurat wtedy na życzenie nuncjusza Commendone jechał do niego do Warszawy.

² List nie znany. Zapewne Hozjusz wysłał go z Poznania, ok. 27 I 1564, przez specjalnego gońca. Por. nr 23 przyp. 2.

³ List nie znany. Pisał go Hozjusz w podróży, gdzieś w okolicach Krems w Austrii, i przesłał do Warszawy przez Stanisława Howskiego, wojewodzica plockiego. Por. nr 7 i 21 przyp. 1.

diversorio utitur Ill-mus dominus Joannes Albertus dux Megapolensis⁴, qui huc fratris sui Ill-mi domini Christophori⁵ liberandi causa advenit. Qui cum se non tantum factionibus Sueticis in Livonia immiscuisset, verum etiam pro duce et antesignano exercitus Regis Suetiae⁶ se gessisset atque eo graviter in M-tem Regiam deliquisset, immemor et ingratus tot M-tis eius beneficiorum, nunc in eo indignissima captivitate liberando, nunc ad coadiutoriam Archiepiscopatus Rigensis adiuvando, quae res a M-te Regia et summa difficultate et maximis sumptibus gesta est, captus apud M-tem Regiam tenetur. Qui etiam, cum hactenus iam in captivitate obiectas sibi cum Rege Suetiae iureiurando confirmatas conspirationes et fraudes negasset, litteris Regis Suetiae victus, cum pudore in maiori discrimine versatur.

Unio solidior cum Lithuanis speratur finem optatam esse habitura, praesertim M-tis Regiae animo maxime ad eam propenso in eamque incumbente, aliis licet renuentibus et prope freudentibus. Cuperemus quidem rem non in longum temporis extrahi, praesertim sic aëre disposito, ut vix diebus aliquot ea qualitas caeli gelidioris, quae multitudinem adhuc in loco aliquantisper tolerare potest, permansura videatur. Quare nunc id agimus, ut aut prope, utinamque prospere, res procedant et debitum consequantur exitum, aut comitia illo in loco continuanda transferantur. Fieri enim non potest in resolutione hyemis, quin foetidi nidores aërem hominibus pariter et animantibus infectum et pestiferum reddant, si diutius hic nobis commorandum esset. Vereor tamen, ne ipsa necessitas temporum consilia nostra immutet et in longiorem moram extrahat.

Serenissimus Rex noster exercitibus Lithuanicis ex Moscho nobili victoria potitus est, quod ipsum hactenus Ill-mam et R-mam D. V-ram fugere non arbitrör. Pugnatum est ad amnem Uliam⁷,^a duodecem millibus passuum ab arce Poloczko. Unde cum quadraginta millia Moschorum, uti illi appellant^b - kowana rącz^{-b} cum Petro Szuyski capitaneo exercitus ad flumen Uliam 26 Januarii advenissent et ad Orsam⁸ mox sese cum alio exercitu a Smolensco veniente coniuncturi, ire perrexissent illique, priusquam se copulassent, intercepti sunt ab exercitu Lithuanorum capitaneo domino palatino Trocensi⁹, et cum per duas ferme horas anceps pugna esset, auxilio divino superati fusique pedem retulerunt et in fuga ad castra et ultra turpiter profligatae reliquiae, effuso cursu, salutis suae consuluerunt. Nondum nostris tormenta, nondum machinae aliae belli erant adductae, neque ad subsidiarias adhuc cohortes ventum erat. Caesi in loco novem millia. Quinque millia curruum cum commeatu, armis, loriceis, argento, pellibus, quae omnia alteri exercitui vehebant, recepta, cum tanta praeda ut pulchra haec victoria damna in Poloczko accepta suis opibus magna ex parte sarcisse existimetur¹⁰. Tres eorum palatini seu duces capti: Syemion Dimitrowicz, Paleczki et Voyno Rogiewski, qui primo quoque tempore simul curati fuerint, nam convulnerati omnes sunt, Regiae M-ti adducentur. Nostrorum non plus

⁴ Zob. nr 29 przyp. 3.

⁵ Zob. tamże, przyp. 4.

⁶ Zob. tamże, przyp. 9.

⁷ Uła, rzeka, lewy dopływ Dźwiny w jej górnym biegu.

⁸ Orsza, miasto powiatowe nad Dnieprem w Ziemi Witebskiej.

⁹ Mikołaj Rudy Radziwiłł (1512—1584), brat Barbary Radziwiłłówny, wojewoda trocki i hetman wielki litewski.

¹⁰ Iwan IV Groźny zajął Połock 15 II 1563.

quam viginti homines perierunt, vulnera sexingenti [s] et septuaginta acceperunt. Jam vero coniuncti cum exercitibus Polonicis victoriam prosequuntur et maiore spe in hostilem terram procedunt. Faciat Dominus ut nostri, non elati praesente fortuna, praesertim illius gentis, uti coeperunt, vincere assuescant.

Mox ab initio comitorum in quodam bibliopolo Quaternae Tabulae, ut pii et docti viri iudicant, blasphemae in Sanctam Trinitatem¹¹, et impiae, venumdaba[ntur]. Has cum frequenter in manibus hominum versari animadvertissem, Regiam M-tem admonuimus, ut venditionem earum serio inhibere vellet. Sic M-tis Regiae mandato omnes sunt a bibliopola acceptae et severe mandatum, ut ne, sub bibliothecae amissione, deinceps audeat has tabulas aut his similes venum exponere. Supputatione id sum assecutus, eadem die nostros ex Moscho victoriam obtinuisse, qua hae tabulae acceptae sunt. Spero hoc successu M-tem Regiam ad reprimendam haereticorum et defendendam rem ecclesiasticam faciliorem et propensiolem fore, praesertim cum signum hoc clementiae divinae saepius M-ti illius inculcem, quod quo die illius M-tas executionem contra haereticorum scripta inchoaverit, eadem benignissimus Deus ex illius M-tis hostibus bonam partem executionis absolverit. Maiora porro speranda Dei beneficia, si in eo quod coepit M-tas eius perrexerit.

¹² Ubi comitia haec, utinam feliciter peracta fuerint, certum et deliberatum mihi est quocunque in loco Ill-mam et R. D. V-ram constitutam audivero ut illam conveniam veletudinemque illius revisam et officia meae erga illam summae observantiae praesens praesenti Ill-mae et R-mae D. V-rae declarem. Commendo me Ill-mae et R. D. V-rae, cuius veletudinem incolumem et prospera omnia ex animo opto. Varssoviae, 6 Februarii 1564. ¹³ Eiusdem V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus

Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit ¹⁴.

^a Skr. *ab arce*.

^b—^b Tak w rękopis.

^c—^c Ta część listu, razem z kartą zawierającą adres, znajduje się w BIBL. PAN w Kórniku, Jw.

^d—^d Własnoręcznie.

34

JAN BRONIEC DO HOZJUSZA

Warszawa, 7 lutego 1564

Jan Broniec¹ gratuluje Hozjuszowi szczęśliwego powrotu do kraju. Przekazuje skąpe informacje o stosunku Litwinów do unii i o księciu meklemburskim.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1255—1256. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 15 Febr. 1564 Itetspergi, responsum ultima.*

¹¹ Chodzi tu o broszurę propagandową arianina Grzegorza Pawła z Brzezin. Por. nr 20 przyp. 6.

¹² Jan Broniec, obok Kacpra Geschkawa główny sekretarz prymasa Jakuba Uchańskiego. Por. nr 158. Wspomina o nim kard. Otto Truchsess bp Augsburga w liście do Jana Tarnowskiego z lipca 1562 r.: „Joannem Broniezium, veterem romanum aulicum, polonum hominem, probum virum ac rerum urbanarum peritum, tibi valde commendo”. Broniec wracał wtedy z Rzymu i Truchsess przez niego przesyłał listy do króla, królowej oraz Stanisława Tarnowskiego. Zob. Pogiani epistolae, III s. 95, 104, 105.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater. Quantopere hactenus concupivi, perinde ad praesens et deinceps exopto Ill-mam D. V-ram frui donis coelestibus pro incredibili laetitia universorum fulgentium virtutis indole. Permaxime autem gratulor eam suis cum omnibus salvam rediisse istuc, rebus sacrosanctis divinae voluntati conformibus et aptis eius Ecclesiae reformandae et utinam hac mandandis perintegrae executioni. Etsi constem mihi deesse modos declarandi voluntatis devotionem ipsi Ill-mae D. V-rae, cum nihilominus benemerendi aliquando integrum fervorem defero perlibenter arbitrio gratioso.

Quod Litvani praestiterint gloriabundi ut in rebus secundis, ut sint et duriores iam confederationi consopiendae, quid agat dux Mechleburgensis² aut hic moliat ab integris et contra, referit praesentium lator³. Varsaviae, 7 Februarii Anno Domini 1564. Ill-mae et R-mae Fraternitati V-rae

Joannes Bronicz exutus beneficio quod habebat
per I. D. Pall[atinum] Crac[oviensem]⁴.

35

DANIEL PRZEOR KLASZTORU DOMINIKANÓW W GDAŃSKU DO HOZJUSZA

[Gdańsk], 7 lutego 1564

Przeor Daniel¹ przedstawia smutny stan religii katolickiej w Gdańsku: z jednej strony prześladowania od innowierców, które porównuje do tych z czasów Juliana Apostaty, z drugiej zaś brak opieki i zainteresowania władz diecezjalnych i miejscowego proboszcza. Opisuje ekcesy, jakich dopuszczają się innowiercy w kościele dominikanów i zajście w dniu 9 stycznia 1564 r., kiedy to tłum luteran omal nie obrzucił kamieniami samego przeora, który u władz miejskich szukał sprawiedliwości. Prosi Hozjusza, by pośpieszył z pomocą katolikom gdańskim.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 17 k. 31. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita Sabbato Sancto [11V] 1564 Framburgi, responsum 6 Aprilis.*

Reverendissime in Christo Pater, et Illustrissime Princeps. Postquam certiores facti sumus de felici ex longissimo itinere, reditu Vestrae R-mae Paternitatis in episcopatum suum Alsburgam² versus, quem omnes fideles Christi oves verum legitimumque pastorem gregis Domini expectantes, summo cum desiderio expectabamus. Et intendit Dominus nobis, qui sit benedictus in saecula. Considerantes R-me Pater, omnia in deterius iri quam citissimo gradu: virtutes opprimuntur, devotio perit, charitas (proh dolor) pene extincta est, vitia e contrario adeo succreverunt, quod semen fidei sicut spineta oppresserunt suffocaruntque, haereses pullulant, pestifera dogmata germinant et heu heu non est qui sese illis muro opponat, impune omnia transeunt oscitantibus conniventibusque his, qui vigilare, gregem Domini custodire, lupos abigere debent, nihil iam restat nisi persecutio prae foribus en iam praesto est,

² Zob. nr 29, 32, 33.

³ Był nim zapewne goniec, którego Hozjusz w drodze z Trydentu na Warmię, będąc w Poznaniu, wysłał do Warszawy na sejm z listami do szeregu osób. Por. nr 23 przyp. 2; nr 33 przyp. 2.

⁴ Spytek Jordan z Zakliczyna, wojewoda krakowski.

¹ Daniel przeorem klasztoru gdańskiego został w 1561 r., przeniesiony tutaj ze Lwowa. Zob. Mađura: *Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum* s. 353. Zmarł jesienią 1564 r. podczas zarazy.

² Powinno być: Heilsbergam (czyli Lidzbark Warmiński).

tantam persecutionem inquam, quantam legimus praeterito tempore illius nequissimi apostatae Juliani³. Conspiraciones enim ex omni parte: omnes haeretici conspirati sunt contra christianos, licet ipsi soli inter sese non concordent, sicut illae vulpes Samsonicae⁴, finis tamen illorum conspirationis iste est, ut omnes christocolas evellant, quamvis certus sim, quod navicula Petri a procellis maris huius absorberi nequit, gubernator enim eius Spiritus Sanctus est, sed et is qui ventis imperat⁵, fidelis est in omni promissione sua⁶, promisit autem quia portae inferorum, ora videlicet impudicorum haeticorum, etiam si omnes qui sunt in inferno et in aere daemones insurgerent, non praevalerent⁷. Verum cum Deus per media facit, deos homines fecit, ut ii locum eius tenentes, officio non beneficio, labori, oneri, non requiei intendentes, non quae sua sunt, sed quae Jesu Christi quaerentes, gregem Domini pascant, a lupis protegant defendantque.

Sed quia nos miseri Gedani morantes his caremus: episcopum⁸ non novimus, nec ille nos novit, dicente Domino, diligenter agnosce vultum pecoris tui⁹, officiali eius caremus (uxorem enim duxit Bidgostiae, cum sit subdiaconus¹⁰). Plebanum parochialis ecclesiae¹¹ (alias ecclesias omitto) et si de eo audimus, sed nec vidimus, nec novimus eum, nec quoque ipse nos. O Deus bone, qualite[r] patrimonium tuum, o dulcissime Jesu, qualiter dissipatur! Exurge, quare obdormis Domine? Exurge ne repellas in finem. Exurge, visita, vide vineam tuam¹². Aspice qualiter aper de silva, ferus singularis depastus est vineam tuam. Haeticus infelicissimus, sacramenta prophanavit, ordinem conturbavit, nomen tuum blasphemavit, operariis non custodientibus vineam tuam, dormientibus pastoribus, te non timentibus, admittentibus talia. Via alia R-me Pater Ill-me Princeps nunc deest nobis, quam ut confugiamus ad solum Dominum vineae istius, forsitan heredem mittet vineae suae: operarios malos, nisi resipuerint, perdet, aliis agricolis, qui dabunt fructum bonum, eam locabit, qui erunt operarii boni, simul et pastores gregis Domini fideles¹³.

Det Deus, qui est optimus maximusque, ut saltem per Vestram R-mam Celsitudinem nobis auxilio suo adsit apudque Regiam M-tem compescentiam horum effrenatorum nobis obtineat, pacem procuret, malo huic imminenti occurrat, uti pietissimus pater filii[s] suis, bonus pastor gregis sui, nobis orbatis pastore, in praedam datis omnibus. In praedam inquam R-me Pater. Nulla enim non dico dies, sed hora praeteriit, in qua aliquid mali hi pessundati in ecclesia non committerent. Ad ecclesiam

³ Flavius Claudius Julianus (331—363), od 355 cesar, zaś 361 jedynowładca, osławiony prześladowca chrześcijan, otrzymał przydomek Apostaty.

⁴ Por. Sdz 15,4.

⁵ Por. Mk 4,41.

⁶ Por. Ps 144,13.

⁷ Por. Mt 16,18.

⁸ Mikołaj Wolski, bp wrocławski.

⁹ Prz 27,23.

¹⁰ Oficjałem gdańskim i pomorskim w latach 1562—1565 był Walenty Borzecki, kanonik wrocławski. Jego poprzednikiem był również kanonik wrocławski Piotr Wyścelski (Wyszczelski) w latach 1552—1561. Obaj pozostali wierni katolicyzmowi. Nie wiadomo o kogo tutaj Danielowi chodzi. Być może o ostatniego oficjała gdańskiego Walentego Ernesta (zm. 1558), który urząd ten sprawował w latach 1550—1552. Na nim kończy się linia oficjałów gdańskich, następnii noszą tytuł oficjałów wspólnych: gdańskich i pomorskich. Zob. Cz a p l e w s k i: Wykaz oficjałów, s. 35—41.

¹¹ Mikołaj Kos, proboszcz kościoła N. M. P. w Gdańsku od 1561 r.

¹² Ps 79,15.

¹³ Por. Łk 20, 10—16.

per fenestras infra divinum officium lapidibus proiciunt, ad ecclesiam venientes cachinnos exercent, violentias faciunt, ad arma concurrunt. Post homines, peracto Divino officio cum ad propria redeunt ex ecclesia vociferant, lapidibus proiciunt, ad cultros ad gladios se provocant. Quid inde nisi seditio construitur? Hortantibus eos ad hoc diligenter eorum praedicatoribus (verius dicam seductoribus), qui in nomine Baal prophetant¹⁴, lavare manus sanguine christiano desiderant, cruorem bibere et in eo natare, ut canes rabidi et dementes, ut lupi vespertini esuriunt anhelantque christianum, et iam iam in aciem pro[vo]cant.

Dominica enim infra octavas Epiphaniarum Domini nuper praeterita [9 I], me miserum (nisi Dominus aliter disposuisset) lapidibus obruerent: erant enim plus quam 400 ad hoc praeparati cum lapidibus, quando e domo burgravii [exivi] hora nondum secunda pomeridiana, postquam burgravius dedit incarcerare latrunculos, me eos accusante quin violentiam fecerunt in ecclesia post concionem me celebrante; in domo burgravii me persequi coeperunt, ancillae, clientuli, ululantes ut canes etc. Vix pedem amovi limiti domus eius, in instanti summo cum impetu clauserunt post me fores. Prosilii in medium me prae foribus expectantium, vexillo Christi super me imposito intrepidus prodii: tantus rumor, tantus clamor, ululatus tan[tus], incredibile fortassis est iis qui spectaculo non aderant. Tunc ad lapides etc., tamen frustrati sunt spe sua impia, aliter Dominus Jesus disposuit: erant viri catholici si viginti plus non, qui meum etiam ibidem praestolabant exitum, me circumdederunt me protegentes, terga mea tandem sequentes postquam de medio eorum omnium exivi. Hi viri omnem illam iacturam lapidum super se receperunt, me sequentes quoquo modo poterant defendebant. Et multi illorum vuln[e]rati sunt, ego autem Domino sic volente illaesus evasi manus impiorum, hinc nihil. Sed quis omnia enarrare posset? In summa: nulla pax, nulla requies, nulla consolatio denique est, sed nec speratur, nisi Dominus Jesus aliter disponet, spes omnis perit.

Quapropter R-me Illustrissimeque Pater fautorque noster amplissime, obnixius quam humillima mente potest fieri, iterum atque iterum petimus: obviam faciat V-ra R-ma Illustrissimaque Amplitudo huic (ut dictum est) immineti malo. Omitto iam illam persecutionem, quae tempore praefati Juliani erat. In foribus iam iam calvinia est, illa inquam, quam grassari Galliae in partibus audivimus. Festinet V-ra R-ma Celsitudo, morulae tempus deest. Haec, haec inquam, portio reservata est V-rae Paternitati R-mae, praesertim cum ceteri negligant. Non temeritati superfluitas haec verborum sed necessitati, quae importunitatem dempta impietate, semper secum habet, humillime precor. Commendo me tandem una cum reliquis gregis Domini gratiae et patrocinio V-rae R-mae Illmae Paternitati, quam ut Summus Pastor Dominus Jesus Christus ad ornamentum solatiumque Ecclesiae sanctae suae in annos nestoreos salvam incolumemque conservare dignetur humili[bus] precibus meis, una cum tota christianitate ad Dominum (licet indignus) interpellare nunquam intermittam. Eiusdem R-mae et Ill-mae Paternitatis V-rae indignus servitor praesentes dat 7 Februarii Anno partus Virginei 1564. Fr. Daniel ordinis praedicatorum prior (licet indignus) conventus Gedanensis ad Sanctum Nicolaum.

¹⁴ Por. Jr 2,8.

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 8 lutego 1564

Powiadamia o listach, jakie wysłał do Hozjusza. Podczas swej ostatniej audien-
cji u króla w dniu 7 lutego usiłował nakłonić monarchę do anulowania nieko-
rzystnej dla duchowieństwa uchwały sejmu piotrkowskiego i utrzymania w mocy
uchwały warszawskiej, wyjaśnił też motywy, dla czego Hozjusz nie słał się przed
królem, tylko wprost pojechał do diecezji. O trudnościach na obecnym sejmie
w kwestii unii z Litwą i egzekucji. Narzeka na kłopoty finansowe. Na Warmię nie
może przyjechać przed zakończeniem sejmu. Oczekuje Kuczberskiego.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 140—141. Strony adresowej brak.

Illustrissime et Reverendissime Domine Colendissime. In ea laetitia,
quam mihi D. V. Ill-mae felix adventus attulit, illud inest molestiae,
quod quas ego litteras ad illam dedi, hae redditae non sunt. Scripseram
autem antequam de ipsius ex Italia discessu cognovissem et litteras
D. Cromero miseram¹, quas tamen redditas iam spero, per magnificum
quoque Palatinum Chulmensem² fasciculum litterarum misi Elsbergam,
post D. Martino Pomerano epistolam dedi³.

Serenissimum Regem heri vidi et cum egissem cum Maiestate sua
diligenter sane et longiori sermone de abrogandis decretis Petricoviae
contra libertatem et iura episcoporum factis et de Varzoviensi edicto
retinendo⁴, mihi ita respondit: haec comitia, quae nunc habentur, non
ob eam unam causam a me esse instituta, ut haec tantum quae ad Regia
bona pertinent, sed ut omnes leges restituantur; his confectis negotiis
unionis et executionis se daturum operam, ut et Sanctissimus D. N. et
boni omnes intelligant quam Petricoviensia decreta ex sententia sua non
essent facta. Eodem modo de Varzoviensi edicto respondit confirma-
vitque pluribus et efficacioribus verbis quam a me scribuntur. Ego, ne
ab hoc pio sensu deducatur, quantum in me erit enitar. De Dominatione
quoque V. Ill-ma sermonem inieci, et ut mihi mandavit excusavi illam,
quod non recta ad salutandam Maiestatem suam venerit, quae hilari
vultu, ita ut praeclaram quandam voluntatem erga D. V. Ill-mam osten-
dere videretur, respondit se omni tempore libenter visurum D. V.
Ill-mam, atque gratulor, inquit, aliquando talem virum ex his nostris
regionibus in Italiam venisse, qui et doctrina et exemplo patriam suam
honestarit. Hic ego exoptatam occasionem nactus, quae mea in D. V.
Ill-mam observantia et summa eius virtus postulant, respondi atque ita
a Rege discessi ut plane mihi visus sit plurimi facere D. V. Ill-mam.

In unionis negotio de eo nunc disputatio est utrum Littuanis propria
comitia habere non vocatis Polonis liceat. Executio lente quidem, sed
tamen procedit reclamantibus Prussis. In has controversias non incidisse
D. V. Ill-ma percommodum fuit, vix hominum invidiam atque multorum
offensionem vitare potuisset.

Quod pecuniae causa Romam scripserit D. V. Ill-ma, ago illi ingentes
gratias, nam pridem ex mutuata pecunia me familiamque meam alo
et Soderinis mercatoribus⁵ et aliis 600 ducatos ungaricos debeo, praeter

¹ Ten list z 3 I 1564, zob. nr 2.

² Jan Działyński, wojewoda chełmiński.

³ Zob. nr 20.

⁴ Zob. nr 20 przyp. 9 i 10.

⁵ Bracia Karol i Bernard Soderini, bankierzy włoscy w Krakowie, pośredniczyli
w ściąganiu odsetek od tzw. „sum neapolitańskich”. Por. Lustracja dóbr królew-

multos enim sumptus, quos in adventu meo necessario feci, carissimo hic vivitur.

De adventu ad D. V. R-mam meo, ut maxime id cupiam, tamen non videor fieri posse, ut hinc discedam ante dimissa comitia, quae opinione breviora futura arbitror, nam vereor ne negotiis executionis et unionis perfectis caetera in aliud tempus reiiciantur. Expecto D. Valentinum⁶ et idcirco etiam sum brevior, praesertim quod ex ipso familiari suo, quem huc misit⁷, plura cognoscat D. V. Ill-ma, quam Deus diutissime conservet. Dat[um] Varzoviae, VIII Februarii MDLXIII. D. V. Ill-mae et R-mae humillimus et deditissimus servitor

^a— Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis Nuntius^a.

^a— Własnoręcznie.

37

STANISŁAW WAPOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 8 lutego 1564

Wapowski¹ gratuluje Hozjuszowi szczęśliwego powrotu do kraju po spełnieniu tak chlubnej i zaszczytnej misji na Soborze Trydenckim. Wyraża wdzięczność za list, jaki Hozjusz z Trydentu wysłał do wojewody krakowskiego (Spytka Jordana z Zakliczyna) z gratulacjami z okazji zaślubin jego córki ze Stanisławem Wapowskim. Obiecuje za to pamięć i oddanie.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1305 s. 1257—1260. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditum 15 Februarii 1564 Heispergi, responsum ultima.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine mihi summa observantia atque pietate colende etc. Non dici potest quanta animi voluptate affectus sim, cum primum Ill-mam ac R-mam D. V-ram salvam et incolumem ad nos adventare cognovi, neque satis hac laetitia me cumulatum esse arbitrabar, nisi etiam per literas illi felicem in patriam reditum gratularer. Quod ut eo impensius faciam, sua excellens virtus, eximia doctrina cum summa pietate coniuncta me hortantur. Nemini siquidem obscurum esse potest quantum prudentiae, ingenii, dexteritatis ad res Ecclesiae catholicae componendas, quae iam in extremum fere discrimen adductae videbantur, contulerit, ut ex his turbis Respublica aliquando emergere et ad tranquillum pacis, concordiae atque otii portum pervenire posset. Merito itaque me illi gratulari convenit, quod cum maximo laudis atque dignitatis suae fructu, Respublica bene atque feliciter in hoc conventu orbis christiani administrata, tot curis, laboribus atque vigiliis Celsitudo Vestra perfuncta, tandem superatis omnibus difficultatibus sese in patrium solum recipit, ubi respiraret et aetati suae, multis et continentibus molestiis atque incommodis afflictatae, quietem aliquando pacaret, quo diutius ad usum totius Reipublicae Christianae hoc divinum ingenii illius lumen nobis conservetur. Id quidem ego a Deo optimo maximo votis omnibus expeto et Cels. V-ram

skich województwa krakowskiego 1564. Wydał J. Małecki. Cz. I, Warszawa 1964 s. 16.

⁶ Walenty Kuczborski, sekretarz Hozjusza.

⁷ Por. nr 23 przyp. 2, nr 34 przyp. 2.

¹ Stanisław Wapowski, podkomorzy sanocki, w 1563 r. poślubił Magdalę, jedną z 5 córek wojewody krakowskiego Spytka Jordana i jego żony Anny z Sieniawskich. Był katolikiem i Hozjusz polecił go uwadze nuncjusza (por. nr 2 przyp. 14). Zmarł w młodym wieku, w końcu kwietnia 1564 r. Por. MRPS V/2 nr 9460—9462.

diutissime incolumem atque florentem hac vitali aura perfrui enixe cupio.

Nam me a Cels. V-ra amari, non obscuram illius erga me gratiam et benevolentiam esse, cum aliis multis argumentis cognovi, tum proxime ex his literis, quas Tridenti adhuc ad clarissimum virum Dominum Palatinum Cracoviensem², mihi qua piensissimum parentem decet, summa semper observantia colendum dederat, facile perspexi. In quibus ea, quae de filia eius mihi in matrimonium collocata illi gratulatur, iucunda imprimis fuerunt. Sed quae cum nominis mei commendatione sibi adscribenda putavit, longe iucundissima acciderunt, non quod me laudes meae (quae utinam tali praeconio dignae sint) magnopere delectarint, verum eximia voluntas et benevolentia Ill-mae Cels. V-rae erga me plurimum voluptatis mihi attulit, cum ei ob suum in me amorem vitam atque instituta mea probari video, quem omnes aequi atque iniqui toto vitae suae cursu semper probatissimum esse iudicaverunt. Quamobrem Cels. V-ra sibi de me persuadeat rogo, nihil mihi gratius neque optatius esse, quam a tam bono, sapiente et non solum natura, sed omnibus etiam vitae suae partibus bene constituto viro laudari et diligi. Vicissim, ut me sibi deditum, addictum obstrictumque cognoscat, summa cura et diligentia providebo, daboque operam, ne hoc amore et tam laudati viri de me iudicio indignus esse existimari possim.

Plura non scribam, ne verbis potius quam factis fidem et observantiam erga eum meam illi probare velle videar. Bene ac quam felicissime valeat Ill-ma Cels. V-ra et sua paterna charitate me perpetuo complectatur rogo. Datum Varsaviae, VIII Februarii Anno 1564.

V-rae Ill-mae et R-mae Cels. addictissimus servitor

St[anislaus] Wapowski Suc[camerarius]
San[ocensis] manu sua.

38

STANISŁAW SZEDZIŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 9 lutego 1564

Szedziński¹ przesyła Hozjuszowi wiadomości z sejmu warszawskiego: obawia się, by słuszny program egzekucji nie został obrócony przeciwko Kościółowi. Unia z Litwą rozwiła się. Kasztelan krakowski jest życzliwy Hozjuszowi i jest nadzieja, że nawróci się na katolicyzm. Pochwala decyzję Stolicy Apostolskiej, by przez nuncjuszy oddziaływać na panującego i elitę kraju. Zachęca Hozjusza do zdecydowanego działania przeciwko innowiercom.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 45 i 44. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditaę 15 Februarii 1564 Holspergi, responsum ultima*. Na k. 44 jest dodatek do tego listu, również pisany własnoręcznie.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine observandissime. Benedictus Deus et Pater D. N. Jesu Christi, qui R-mam et Ill-mam D. V-ram post tot exantlatos labores pro salute universae Ecclesiae restituit tandem sponsae suae salvam et incolumem. De statu comitiorum certo scio R-mam et Ill-mam D. V-ram clarorum virorum literis certiorum

² Spytek Jordan z Zakliczyna.

¹ Stanisław Szedziński (zm. 1572), kanonik wieluński, pleban w Proszowicach, domownik (*familiaris*) biskupa krakowskiego Filipa Padniewskiego. Głównie dzięki poparciu Hozjusza został sufraganem poznańskim. Prekonizacja na biskupa tytularnego enneńskiego nastąpiła 3 XII 1568. Zob. Nowacki: Dzieje, II s. 185.

esse planissime factam. Quamquam quod benedictam istam executionem attinet, qua vel sola comitia occupata sunt, verendum est, ne in diversum tela collimet, quam quo in facie destinantur. Apparet quodammodo in detrimentum Ecclesiae et ecclesiasticorum dumtaxat institutam esse, nisi Deus averterit. Unio recedit in ventos, unius Polyphemi vafricie, quem detestantur fere omnes, fundi totius calamitatem apellantes². Regem ad festa Penthecostes [21 V] hic commoraturum putant, etiamsi peracta fuissent comitia. A Magnifico Castellano Cracoviensi³ acceperitne aliquod responsum scire non possum. Audio saepenumero ab illo R-mae et Ill-mae D. [V-rae] honorificatam mentionem fieri, qui obiter videtur ab haereticis quadamtenus stare. Si quis fortis impressisset, alienus esset totus, sed sua potius quaerimus. Hic acrem se aliquoties praestitit haereticis et Regem compellavit, ut proscriberet, si diis placeret, ministros, ipsam seditionem in populo. Commendo etc. Varsaviae, IX die Februarii Anno Domini MDLXIII. R-mae et Ill-mae D. V-rae servitor

Stanislaus Schedzinski.

[Dodatek, na osobnej karcie]

Quas literas R-ma et Ill-ma D. V-ra antea ad R-mum herum meum⁴ scripserat, quae Nuntio Sanctissimi Domini adveniente primum redditae sunt ipsi⁵, vehementer probavit iudicium suum et prudentiam R-mae et Ill-mae D. V-rae, et ex illis intellexerat R-mus statum legationis praesentis, quo cum R-mus Nuntius advenit. Scripserat enim R-ma et Ill-ma D. V-ra, ut inspiceret quonammodo negotium religionis se haberet missum huc esse. Nam revera, in tanto discrimine nil potest ex re proficisci a S. Sede Apostolica maius, quam urgere ad officium opportune importune, minas precibus addere, testatum ad extremum relinquere in animis principis et penes quos est corrigendi facultas, si ipsi deserere religionem et defensionem ecclesiasticam velint, initurum omnino Pont. Max. eiusmodi rationem per se, ut ne oppresso clero et violatae religioni deesse videretur. Rarus inveniretur, quem non moverit terror. Ignoratur enim a nostris minime, quam vim habeat in utramque partem auctoritas Summi Pontificis. Verum facilitate et inani iam tum specie clementiae nihil proficimus, perimus prorsus mittendis uno post alium toties Nuntiis, oleum et operam perdimus. Porro quo in statu versamur, planum est R-mae et Ill-mae D. V-rae literis aliorum. Non cesset, quaeso, fodicare quod facit, quibus callum obduxit idolorum servitus atque ipsa impietas. Lapidem alioqui clamabunt⁶. Concerpi peto, ut eo confidentius tandem si quid animadvertero in literas ad R-mam et Ill-mam D. V-ram retulerim.

Moliuntur quiddam clam tibiae facta conspiratione, ut addant praecedentibus graviora Ecclesiae adhuc vulnera.

² Chodzi o Mikołaja Czarnego Radziwiłła, głównego oponenta unii z Polską na sejmie warszawskim.

³ Marcin Zborowski.

⁴ Filip Padniewski, bp krakowski.

⁵ Commendone przyjechał do Krakowa 21 XI 1563. Por. Malinowski: Pamiętniki, I s. 13.

⁶ Ek 19, 41.

39

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Braniewo, 7 lutego 1564
 Lidzbark, 12 lutego 1564

Powiadamia o swoim przyjeździe do diecezji. W Lidzbarku będzie oczekiwać nuncjusza. Prosi, by przeprowadził rozmowę z obecnymi na sejmie posłami elbląskimi i by doprowadził Elblążan do zgody ze swoim biskupem. Obiecuje przestać *Acta cum Elbingensibus*. Kuczborski w dołączonym od siebie liście porusza sprawę kanonii warmińskiej.

ORYG.: Zbiory abps Józefa Gawliny, Rzym, List pisany ręką sekretarza, Walentego Kuczborskiego. Na odwrocie adres: *R-mo in Christo patri d-no Francisco Commendone Episcopo Zacynthi et S. D. N-ri Nuntio in Polonia, Warsaviae aut ubi fuerit; pieczęć, adnotacja odbiorcy: Det Cardinale Varmiese, Bransperg 7 di Febrato 1564.*

Reverendissime Domine uti frater observande, salutem et officiorum commendationem. Jam Deo sit gratia veni tandem ad ecclesiam meam. Nunc sum Branspergi, quod oppidum abest a cathedrali ecclesia uno tantum milliari Germanico. Perendie vero, si Deus volet, ad Helsberg me conferam, qui locus est residentiae meae, ubi adventum ad me R-mae D. V-rae expecto. Cui scripsi non ita pridem ex Mariewerder nonnulla de meis haedis Elbingensibus et optavi, ut cum illis ageret isthic coram R-ma D. V-ra, quodque civitatem ipsorum, quae est iurisdictionis meae spiritualis, praeterierim, factum hoc meum excusaret¹. Caeterum, si nihil adhuc factum est a R-ma D. V-ra, nollem fieri, ne forte aliorum excusationem hanc meam acciperent. Sed si videbitur tamen R-mae D. V-rae, posset eos quandoque vocare ad se causamque huius inter me et illos divisionis cognoscere, si fortassis opera illius ad reconciliationem inter nos faciendam uti vellent et mecum, vel potius cum catholica Ecclesia, in gratiam redire, quod utinam sequestro et mediatore D. V-ra R-ma fieri queat. Sunt illi fortassis obstinatiores in suo proposito quam ut facile flecti et in viam reduci possint. Sed quid vetat rationes omnes persequi, ut Christo lucrifieri queant? Quam ad rem inveniet ipsa R-ma D. V-ra pro sua prudentia rationes. Ego vero, qui non possum non esse de illorum salute sollicitus, haec R-mae D. V-rae propono: cum domi illius nascantur meliora, quae ut boni consulat, quaeso, meaeque in haedos meos charitati indulgeat, quos adhuc fratrum in loco habeo. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me pristinae benevolentiae commendo. Ex Branspergo, 7 Februarii 1564. R-mae D. V-rae frater amantissimus

^a Stanislaus Cardinalis Varmiensis^a.

In hoc primo aditu meo ad dioecesim meam facile conicere potest R-ma D. V-ra quam sim variis negotiis occupatus. Itaque non possum ita scribere ut vellem omnia, sed cum ad locum residentiae meae venero et aliquid oculi nactus fuero, scribam et copiosius et accuratius.

^b Tandem autem ad locum residentiae meae veni² quinquagesimo septimo die postquam Tridento discessi, verum tabellarius hic a vicino meo domino Duce missus nimium accelerat, quominus mihi vacat pluribus agere. Mittam autem cum descripta fuerint acta mea cum Elbingensibus³ omnia, ut ex illis quo sint in statu res cognoscat. Visum est capitulo

¹ Por. nr 26.

² To jest do Lidzbarka Warmińskiego.

³ Chodzi tu o kopię opisu pertraktacji Hozjusza z protestantami elbląskimi w 1553 r. Opublikował Reszka w HO II s. 70—81.

meo, ne quid remitterem de eo rigore, quo fui usus priusquam hinc discederem, nec eos ad me admitterem, nisi darent aliqua resipiscentiae signa. Quoniam vero, si forte (quod eos tamen facturos dubito) vellent me per aliquem e suis visere, parum civile videretur eos repellere, admonui fratres meos⁴, si forte cum eorum aliquo sermonem de me salutando haberent, ne id facerent suaderent, sed rem potius in adventum hunc ad me D. V-rae R-mae differrent, cuius illi si vellent uti opera, mihi quidem gratissimum foret, sed metuo, ne iam sit induratum cor Pharaonis⁵, in hac praesertim quidvis audendi et faciendi impunitate.

Familiarem meum, quem isthuc misi, cupide expecto, quo possim ex eo cum de R-ma D. V-ra tum de comitorum statu certior fieri. Multo vero cupidius ipsam expecto R-mam D. V-ran, a qua peto per hunc ipsum tabellarium ut mihi rescribat ac R-do domino Vicecancellario literas det, qui facile perferendas ad me curabit.

Datum Helsbergi, die XII Februarii Anno Domini 1564 -b.

[Do listu Hozjusza Kuczborski dołączył krótki list od siebie w sprawie kanonii warmińskiej i opisuje pierwsze wrażenia po powrocie do Lidzbarka:]

Quae scripsi[t] R-ma D. V-ra de provisione ad Varmiensem Canoniatum⁶, ea in contrarium recedissee video; receptus est alius pridem vi coadiutoriae nullusque iam est provisioni locus. Quamobrem nollem R-mam D. V-ran in hac parte laborem aliquem capere, quae aliunde poterit subvenire mihi, si videbitur. Hinc nihil est quod scribi possit. Ingens haec solitudo modo me non enecat animi angoribus. Alio in mundo versari nunc videor, ad quem nulli homines commeant, vel certe rarissimi, quo nihil perfetur rerum novarum, nec est quo nos delectare possimus, sed ferenda sunt ista. Metuo, ne brevi Cardinalem huc esse reversum poeniteat, me quidem poenitet, sed hae R-mae D. V-rae soli scribo.

Servitor Valentinus Cusborski.

a-a Własnoręcznie.

b-b Ta część listu pisana w Lidzbarku.

40

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 15-lutego 1564

Gratuluje szczęśliwego powrotu do diecezji. Nic nie może pewnego powiedzieć, kiedy i którędy będzie powracać z Inflant wojsko księcia meklenburskiego.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 621—622. Nagłówek: An bischof zu Heylsbergk, den 15. Februarß [15]64. Pod tekstem: Ex relatione cancellariß. Address Muntzer secretarius.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte C 1217 k. 23.

Nachdem wir erfahrn, das E. L. gottlob wolmogende wider zu den irigen gelangt, haben wir nicht underlassen sollen, E. L. ob solcher irer glucklichen widerkonft freuntlich zu gratuliren. Do es nun E. L. allenthalben an leibsgesundtheit und glucklichem zustandt wol er-

⁴ Tak biskupi często nazywali kanoników kapituły katedralnej.

⁵ Wj 14,8.

⁶ Kuczborski zabiegał o kanonię warmińską wakującą po Janie Tymmermanie. Por. nr 27.

gangen, were uns von E. L. zu vernemen gantz erfreulich, dann es derselben an wolffhart und beheglicher wolmogenheit nimer sowol ergehn kan, dess wir E. L. als der freundt und nachpar nicht viel besser gonnen, Gott bittende, er wolle ferner E. L. und allerseitz seine gottliche gnade verleyhen, und so wir dann hiebevorn E. L. statthaltern¹ des zuruckzuges der reuter und knechte, so in Eifflandt etzlichermassen verwarnung gethan, als mögen wir E. L. freuntlich nit pergen, das wir diese stundt in gewiese erfahrung kommen, als soll obermelten reutern und knechten nuhmer abgedanckt sein und dás sie iren zuruckzug auf unsere furstenthumb nemen². Demnach haben wir nicht underlassen sollen, E. L. solchs freundt- und nachparlichen zu vermelden, damit sie in irem bistumb den irigen dasselbe kundtzuthun und sovil moglich beschedigung der armen underthonen vorkomen. Wir wissen aber eigentlich noch nicht, welcher strassen gedachte reuter und knecht ziehen werden, und wollten E. L., die wir hiemit gottlichem schutz empfehn, solchs freuntlich nit pergen. Datum etc.

41

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 15 lutego 1564

Przesyła w 10 skrzyniach sprzęt domowy Hozjusza i pewne rzeczy potrzebne na Wielki Post.

ORYG. AUTOGRAF.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1261—1262. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime atque Illustrissime Domine, Domine Clementissime Supellectilem in 10 scri[niis] Ill-mae atque R-mae P. V-rae ita uti accepi mitto Ill-mae atque R-mae P. V-rae per vectorem Bocha, a quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra mandabit accipere. Mittimus etiam quae ad Quadragesimam pertinent. Quod superest Deum rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem humiliter commendo.

Cracoviae, 15 Februarii Anno 1654. Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

42

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 16 lutego 1564

Po powrocie z soboru wysyła do księcia kustosa kapituły Eustachego Knobelsdorfa i uwierzytelnia go do przeprowadzenia rozmów.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres: Dem durchlauchtigen, hochgebornen fursten und herrn, herrn Albrechten dem Eltern, marggrawen zu Brandenburg, in Preussen, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden herzogen, burggrawen zu Nurenberg und fursten zu Rugen etc., unserm hochgunstigen herrn, freund und nachparn. Pieczęć Hozjusza. Adnotacja kancelarii odbiorcy: *Credenz bischoffs zu Ermetland uf Knobelsdorff. Datum 16 Februaril Anno 1564. List pisany ręką sekretarza Macieja Heina.*

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freuntwillige dienste bevorn. Nachdem wir von dem heiligen

¹ Eustachy Knobelsdorf.

² Zob. nr 32.

algemeinen Concilio und unserem langwirigen abwesen itzo wiederumb gothlob glucklich anheim zu den unseren gelanget, als haben wir den wirdigen unseren lieben Eustachium von Knobelsdorff gantz freuntlicher und nachparlicher ersuchungk wegen an E. F. D. ins förderlichste abfertigen wollen, dem wir denn unsere meinunge muntlich an E. F. D. zu werben mitgegeben haben. Gelanget derowegen an E. F. D. unsere freuntlich bitte, dieselbe obgemelten unseren abgesanten in unserem nahmen gutwilligk annehmen und hören, und seinen werbungen freuntlichen und vollkommenen glauben, als ob wir durch uns selbst dasjenige bey E. F. D. handelen theten, zustellen wollen. Solches seint umb E. F. D. wir in gleichem und viel mehrer stets und alléwege zu verdienen wilferigk und erbötigk. Thun E. F. D. götlichem schutz treulich entpfelen. Datum Heilspergk, den 16 Februarii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden der heiligen Römischen
Kirchen des titels S. Pancratii priester cardinal
und bischof zu Ermelanth

“Manu propria subscripsit”.

«» Własnoręcznie.

43

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 16 lutego 1564

Informuje o listach wysłanych do Hozjusza oraz otrzymanych z Rzymu i komunikuje zaczerpnięte z nich wiadomości. Pragnie dopomóc królowi w sprawie barskiej (spadek po Bonie), ale król musi bardziej zdecydowanie opowiedzieć się po stronie katolickiej, gdyż stąd wypływają obiekcje papieża. Chwali podkanclerzego (P. Myszkowskiego). Obawia się niepokoju na wypadek śmierci księcia pruskiego Albrechta i króla polskiego. Przedstawia swoje obserwacje obrad sejmowych w kwestii egzekucji dóbr i unii z Litwą. O sytuacji Kościoła we Francji, o zwycięstwie nad Moskwą. Rozmowę z przedstawicielami Elbląga podejmie wtedy, gdy inicjatywa wyjdzie z ich strony. Oczekuje przyjazdu Kuczberskiego.

ORYG.: ADWO, D 24 k. 27—28v, oraz Bibl. Czart., ręksp 403 s. 419—421. List został rozdzielony i oprawiony w dwóch kodeksach: ADWO (Jw.) jest początek listu, zaś w Bibl. Czart. druga część z datą i własnoręcznym podpisem nuncjusza, brak natomiast strony adresowej.

Illustrissime et Reverendissime Domine colendissime. Hodie a D. Vicecancellario¹ accepi D. V. Ill-mae litteras scriptas VII, datas XII die Februarii² ac magnopere laetor salvam illam incolumemque ad residentiae suae locum venisse. Ego Helsbergam litterarum fasciculum misi per D. Palatini Chulmensis³ tabellarium, post D. Martino Pomerano⁴, deinde nobili familiari suo binas litteras dedi⁵, ex quo plura iam de comitiis D. V. Ill-mam cognovisse arbitror. Nos hic post mutatum magistrum postarum sex totas septimanas nullas ex Italia litteras accepimus. Heri mihi epistola reddita est Cal. Jan. [1 I] data ab Urbe agentis mei, qua ad me scribitur convaluisse S. D. N. et medicos ipsos omnem valetudinis suae metum abiecisse, quod D. V. Ill-mae gratulor. Removit

¹ Piotr Myszkowski.

² Zob. nr 39.

³ Jan Działyński.

⁴ Zob. nr 20. Ten list doręczył Hozjuszowi Marcin Eden.

⁵ Zob. nr 36. Drugi list, o którym tutaj nuncjusz wspomina, jest nie znany.

Oba listy zapewne zabrał ze sobą udający się na Warmię goniec, którego Hozjusz wysłał do nuncjusza z Poznania do Warszawy, gdy powracał z Trydentu, i potem długo niecierpliwie oczekiwał jego powrotu. Por. nr. 21 przyp. 8, nr. 23, 33, 34

Sua S-tas omnes legatos ecclesiastici domini, huicque rei causam prae-buisse scribunt frequentes ex Picaeno delationes et querelas in Cardinalem Tridentinum⁶ legatum suum. Qui acta Concilii Tridentini legerent et ad senatum referent quinque cardinales selegit: Moronum⁷, Sancti Clementis⁸, Alexandrinum⁹, Aracaeli¹⁰, Simonettam¹¹. Opportune his rebus interfuisset D. V. Ill-ma et caeteris omnibus de causis, et maxime ut hisce quoque regnis consuleretur eorumque ratio haberetur, neque enim eadem medicina eodem modo dari debet aegrotis et valentibus; qua de re utinam cum D. V. Ill-ma loqui possem quamprimum, sed non video qua ratione a comitiis discedere possim.

Magna molestia afficio hac litterarum cunctatione, vehementer enim responsum de Barensi negotio expecto, cupioque S. D. N. in ea re M-ti favere, et rem faciendam suscipere, de quo diligenter in ipso adventu meo ad S-tem scripsi, quod et facile esset Beatitudini Suae et fortasse fecisset iam, nisi suspiciones quidam illi inieciissent de Regis voluntate minus catholicae religionis studiosa. Equidem ita de M-te Sua sentio, ut illam optima mente esse certo credam, quemadmodum memini mihi a D. V. R-ma saepius affirmatum esse Tridenti, sed ad tollendam omnem suspicionem re ipsa aliquid a M-te Sua efficiendum esset religionis causa, praesertim cum non desint, qui S-tis Suae animum ab hoc Rege avertere suis artibus privati commodi causa conentur. Ego nulla unquam in re plus diligentiae adhibui quam in conglutinandis cum S-te Sua eorum principum animis, apud quos fui, quod multis in locis sum assecutus, et nunc omnibus precibus a Deo contendo, ut idem in hoc quoque Regno mihi contingat. Sed magnopere doleo mihi per Regis occupationes minus licere ad M-tem Suam saepius adire et cum ea omnibus de rebus colloqui, quod eo mihi maiorem molestiam affert, quo nihil aliud specto quam Dei gloriam religionisque conservationem et Regis ipsius commodum, cui saepius dixi, me id consilii ad M-tem Suam afferre, semperque allaturum esse, quod afferrem si illi essem a consiliis. Quam pium his diebus a M-te Sua responsum acceperim, D. V. Ill-mae iam scripsi.

De R-mis D. D. Episcopis cum una erimus, D. Vicecancellarius vir mihi perhumanus et magna prudentia et rerum usu praeditus videtur, et quod probitatis est magnum indicium: D. V. Ill-mae amantissimus. Quid futurum sit affirmare nemo potest, nam saepe aegrotantibus usu venit, ut quamvis morbi vi fere opprimantur, nihilominus a medicamentis obhorreant. Certe nisi his imminentibus tempestatibus mature occurratur, valde timeo a naufragio, quod perinde me angit ac si natus et perpetuo victurus essem in hoc Regno, christianus enim sum, nihil quod ad fratrum salutem pertineat a me alienum puto.

Ex superioribus D. V. Ill-mae litteris de Alberti ducis Prussiae periculoso morbo cognovi, cuius tam diverse ab ea de religione sentientis solus magnae curae erat, quod metueret ne eo mortuo, qui non malus ei vicinus fuerat, molestia ecclesiae suae a successore exhiberetur. Quid putat futurum si, quod divina clementia omen procul avertat, Rex ipse decederet, cogitationem ipsam horreo, nam video fore ut infelicissimis illis temporibus, quae Miezielai patris Casimiri primi mortem consecuta

⁶ Krzysztof Madruzzo.

⁷ Jan.

⁸ Jan Baptista Cicada.

⁹ Michal Ghislieri.

¹⁰ Klemens Dolera.

¹¹ Ludwik.

sunt¹², infeliciora experiretur Polonia, disiunctis omnium animis et unoquoque ad sectam sententiamque suam omnia revocante, scilicet singulae sectae suum regem haberent.

Quid aliud scribam D. V. Ill-mae nihil fere habeo, nam in caeteris re^a-bus, quae in comitiis aguntur curiosus non sum praeterquam in his, quae ad religionem pertinent. Audio litteras et documenta regionum bonorum relegi ac diligenter examinari. Cuperem sane a M-te Sua Regia bona recuperari et vires augeri, moderatione tamen aliqua adhibita, quod M-tem Suam facturam spero tum ex prudentia, tum ex clementia sua et benignitate, ut ad D. V. Ill-mam et alios scripsi. Unionem quidam dicunt factam, quidam obruptam, quidam inchoatam. Ego rem ipsam ita se habere arbitror, ut haec omnia vere dici posse quodam modo existimem: agitur adhuc in senatu, Lithuani vellent esse duo corpora in unum coniuncta, ne quasi matrimonio copulata, Lithuania et Polonia duo essent in carne una; Poloni vellent, ut commiserentur haec provinciae et coalescerent in unum corpus. Quae tamen differentia non quidem est verborum tantum, praesertim cum filios M-tas Sua adhuc nullos susciperet.

Ex Galliis febricula tentari Regem, contestabilem quoque haud leviter aegrotare. Condeium¹³ etiam periculose laborare affertur. Metus erat, ne rursus ad arma veniretur, nam Regina¹⁴ ut Almiralium¹⁵ mitigaret lenitateque devinceret, humaniter hominem tractabat, qui sumpto inde animo armatorum praesidiis se diligenter munivit, quare commoti Guisiani¹⁶ arma et ipsi ceperunt. Regina Helveticos in suburbiis habebat. Moscorum elades fama ipsa ad D. V. Ill-mam perferri arbitror. Ego etiam scripsi quae acceperam. Heri allatum est eos incensis castris Smolenscum se recepisse, Suischii¹⁷, eorum ducis cadaver in fluvio quodam inventum, alium ducem, qui Polozcum aufugerat, ex vulnere, quod in proelio acceperat, mortuum. Vereor, ne ex his evangeliiis nonnulli occasionem capiant turbandae unionis, ut Evangelio abusunt ad turbandam Ecclesiam.

Cum Elbingensibus per me ipso constitueram eam excusationem, de qua mihi scripserat D. V. Ill-ma¹⁸, omittere et illos sermone potius eo adducere, ut provocatus ab illis respondere viderem, quod etiam faciam consumptis horum bacchanalium reliquiis, quibus difficile est quicquam cum quocumque agere. D. V. Ill-mae precor omnem felicitatem et me eius gratiae commendo. Valentinum meum expecto¹⁹.

Datum Varsaviae, XVI Februarii MDLXIII. D. V. Ill-mae humillimus et devotissimus servitor^a

^b Joannes Franciscus Commendonus Episcopus
Zacynthisis^b.

^{a-a} Ta część listu razem z podpisem znajduje się w Bibl. Czart., rkps 403, s. 419—421.

^{b-b} Własnoręczne.

¹² Commendone nawiązuje tu do reakcji pogańskiej w Polsce, która miała miejsce po śmierci Mieszka II, w latach 1034—1038.

¹³ Ludwik de Bourbon, książę Condé, przywódca hugonotów francuskich.

¹⁴ Katarzyna de Medicis.

¹⁵ Gaspard de Coligny, admirał Francji, jeden z ważniejszych przywódców hugonockich.

¹⁶ Gwizjusze (de Guise), książęcy ród lotaryński, przywódcy katolików w walce z hugonotami we Francji.

¹⁷ Piotr Szujski. Por. nr 33.

¹⁸ Zob. nr 26 i 39.

¹⁹ Kuczborski, sekretarz Hozjusza.

Lubawa, 16 lutego 1564

Żeliszawski¹ wyraża radość z powrotu Hozjusza z Trydentu i żałuje, że z powodu złego stanu swego zdrowia i niespodziewanie wcześniejszego powrotu kardynała nie mógł go przywitać osobiście. W swoim zastępstwie wysłał Marcina z Eden i upoważnia go do przeprowadzenia rozmów, zaś Hozjusza prosi o pisemną odpowiedź na przedstawiony problem.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1665 s. 1263—1266. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego; *Reddītum 19 Februarii 1564 Hetsperg, responsum 20.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine colendissime, sui suorumque obsequiorum officiosissimam commendationem. Quantam non tam ex sacrosancti Tridentini Concilii felici fine, quam ex Ill-mae ac R-mae Celsitudinis Vestrae incolumi ad nos reditu post tot tantosque pro catholica Christi Jesu Ecclesia susceptos labores (quorum olim ipse Dominus Deus erit merces magna nimis) voluptatem coeperim, maluissem quidem coram quam per quencunque alium declarare nuntium. Nunc vero quoniam istud non licuit, partim quod adversa tunc detinebar valetudine, quam nec in hunc usque diem integram recuperavi, partim [quidem]^a quod tardius mihi de Ill-mae ac R-mae Celsitudinis [Vestrae]^a praepropero adventu fuisset renuntiatum, cogor quamvis invitus mutis literarum in hunc usum repertis elementis uti. Gratulor itaque non solum mihi, sed et communi patriae nostrae, immo universae catholicae Ecclesiae, quod Ill-ma et R-ma Celsitudo Vestra post impositum sacrosanctae generali synodo exoptatum piis omnibus finem, salva tandem et incolumis ad nos redierit. Deumque optimum maximum ardentibus votis precari nunquam intermittam, quo nobis gaudium hoc solidum et perpetuum esse velit.

Caeterum quae cum Ill-ma et R-ma Celsitudine Vestra coram agere decreveram, ea omnia nobili Martino ab Eden² (cuius mihi in multis respecta et explorata fides est) commisi, officiose petens, ut gratiose hominem audire eique plenam in omnibus fidem adhibere, atque in pia illa ac necessaria re benigne mihi operam suam navare, quidque ab Ill-ma et R-ma Celsitudine Vestra ea in re sperare debeam literis suis me certiorē facere non dedignetur. Quod superest Ill-mam ac R-mam Celsitudinem Vestram Deo in multos annos et me eidem Ill-mae et R-mae Celsitudini Vestrae quam studiosissime commendo. Datum Lubaviae, 16 Februarii Anno Domini MDLXIII. Eiusdem Ill-mae et R-mae Celsitudinis Vestrae observantissimus

Stanislaus Episcopus Culmensis m[anu] p[ropria].

^a Wyrwany papier.

¹ Stanisław Żeliszawski, mianowany przez króla 18 IV 1562 biskupem chełmińskim, zatwierdzony przez papieża Piusa IV 9 X 1562, objął rządy w 1563, zaś sakrę biskupią otrzymał dopiero 8 IX 1564, zmarł 13 IV 1571. Szostkiewicz: *Katalog*, s. 207.

² Żeliszawski wysłał go do Hozjusza zapewne w sprawie nominacji na administratora pomezkańskiego. Por. nr 174.

HOZJUSZ DO MACIEJA DRZEWICKIEGO

Lidzbark, 17 lutego 1564

Dziękuję za gratulacje z okazji powrotu do diecezji. Siły i zdrowie, jakie służyły Hozjuszowi w podróży z Trydentu aż do Wrocławia, uważa za łaskę bożą. Potem czuł się gorzej, ale szczęśliwie przyjechał do swej rezydencji w Lidzbarku. Powrócił do diecezji świadom wszystkich trudności, które go czekają, ale poczuwa się do obowiązku rezydencji, kiedy jego wierni najbardziej potrzebują pasterza. Gotów jest wyjechać do Rzymu, jeżeli nie nie potrafi uczynić swoją obecnością. Boleje nad odstępstwem od wiary doktora Anzelma Eforyna i przez oficjała krakowskiego stara się przywołać go do opamiętania. Powstanie grupy arianskiej uważa za absurd i oznakę rozkładu w szeregach innowierczych.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Bibl. Jagiell., rkps 64 k. 154v—155. Na marginesie: *Drzewicki, 17 Februarii Helspergi, 15.*

Accepi literas Dominationis Vestrae¹ amoris in me notis insignes, quibus mihi reditum in patriam meam gratulatur. Revera, sicut scribit, a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris. Credat mihi, quod nec ego satis mirari potui quomodo mihi sufficerent vires ad hoc iter tam difficile, tam duro tempore in hac mea tam affecta et aetate et valetudine peragendum, cum praesertim duas ante discessum meum noctes Tridenti febre laboraverim. Nihil tamen ea de re deterritus in viam me dedi, ac statim ut Tridento discessi febre sum liberatus, in quam rursus incideram cum essem Vratislaviae, qua cum non leviter affligerer per noctes duas, nihilominus iter meum sum prosequutus. Posnaniae per dies fere quattuor sum commoratus, ubi medici suadebant, ut morbo meo medicinam fieri vellem. Laborabam enim gravi catharro cum tussi, sed cum meliuscule valere coepissem, quinto die praeterquam² eo veneram discessi, ac singulari Dei beneficio multo confirmatior quam existimabam ad locum residentiae meae perveni, quod ego precibus piorum acceptum refero, inter quos Vestram quoque Dominationem numero, cuius affectum in me plusquam fraternum satis perspectum habeo.

Scio, quod multi mirentur me rebus ita perturbatis ac propemodum desperatis in patriam meam esse reversum. Sed ego non videbam quomodo possem esse tutus in conscientia mea, si quo tempore maxime opus habet grex sui pastoris praesentia, muneri meo propter difficultatem temporum deesse vellem. Non est opus sanis medicus, sed male habentibus², nec tam in tranquillo quam cum procellis et tempestatibus iactatur atque agitatur gubernatore navis indiget. Si quid vero possim non solum huic meo gregi, verum etiam et universae patriae, vel saltem gregi fidei meae concredito prodesse queam. Quae si non successerint nec ullum hic usum esse mei videro, quod pro sua misericordia Deus prohibere velit, si nullus erit ulli medicinae locus, tum vero quae communis est omnium patria, Romam reverti non recusabo. Quod si comes itineris mei esse voluerit, nihil mihi gratius contingere possit. Sed absit, ut prius de perfectione in Urbem cogitem quam omnia tentavero quidcunque afflictiae meae patriae ad opem ferendam pertinere putavero. Interea vero Dominatio Vestra, cuius pietas et in fide catholica fortiter tuenda constantia testata est omnibus, ipsa quoque ne desit muneri suo ac suis me et con-

¹ Maciej Drzewicki (1505—1575), bratanek prymasa również Macieja Drzewickiego, kanonik krakowski i prepozyt wrocławski. PSB V 412.

² Mt 9, 12.

siliis et precibus adiuvet, simul rationes indicet quibus deplorato ecclesiarum Regni statui succurri queat. Quibus nisi succursum fuerit, non video quod in hoc pusillo grege meo operae pretium facere queam.

De doctore Anselmo³ dolenter admodum accepi, quod is tandem filium se desertorem esse declaravit, ut autem ad eum scriberem hoc tempore visum non est. Scripsi autem ad R-dum D. Officialem⁴, qui cum vices Episcopi gerat et cum ipso doctore Anselmo non parva ei familiaritas intercedet, hortatus sum eum, ut munere suo graviter fungeretur, errantem in viam reduceret, simul si id expedire iudicaret, meis quoque verbis admoneret, ne simul servire vellet Christo et Belial, cum nulla sit inter hos duos nec esse possit communio, sed aperte se christianum esse professus, detestaretur omnem non solum trinitariam verum et calvinianam et augustinam sive lutheranam haeresim. Nec dubito, quin is non gravatim id sit facturus, ac fatebor verum Dominationi Vestrae, quod non molestissime fero trinitariam hanc haeresim exortam esse, simul et illam, quae Christum nihil aliud esse profitetur quam fabri filium. Jam enim ad summum impietas pervenisse videtur, summis autem negatum est stare diu. Itaque sua ipsa mole ruet haeresis omnis, Deo nobis gratiam suam praestante, quam supplici prece magna cum fiducia nihil prorsus haesitantes implorare debemus. Non deserat nos Pater ille misericordiarum ac Deus totius consolationis in se sperantes, qui prope adest omnibus invocantibus se, praecipue cum ipsius causa agi videatur.

³ Powinno być: *postquam*.

46

ULRYK HOZJUSZ DO KARDYNAŁA HOZJUSZA

Kraków, 17 lutego 1564

Ulryk Hozjusz¹ pozdrawia kardynała po powrocie z Trydentu. Wyraża wdzięczność za skierowanie na studia i opiekę. Uważać będzie Hozjusza za protektora swoich studiów w sztukach wyzwolonych i ewentualnej przyszłej kariery.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 1. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Post officiorum meorum humilem et reverentem commendationem salutem plurimam et omnia prospera Ill-mae et R-mae P. Tuae a Deo optimo maximo exopto. Gratia sit Domino Deo Salvatori nostro, Illustrissime atque Reverendissime in Christo Pater, quod Ill-ma Dominatio Tua suis longo tempore eam summis gemitibus affectantibus, sospes et incolumis restituta sit, quam Deus optimus maximus amplius ad Ecclesiae suae propagationem et communis vitae utilitatem diu superstitem et florentem conservare dignetur. Quamvis, Ill-me ac R-me in Christo Pater, non mediocri suffusus pudore ad Tuam Ill-mam Dominationem literas exaraturus, quam aliis multo gravioribus deditam negotiis non ignorabam, quam ut legendum meas ineptas atque inexplitas vacaret literas. Tamen perpendens varia beneficiorum in me collatorum genera, utpote quod Ill-ma Dominatio Tua ad studia mea non solum autor et

¹ Anzelm Eforyn (Ephorinus) (1498—1566), doktor medycyny, pierwszy lekarz miasta Krakowa. PSB VI 281—282.

² Piotr Porębski. Zob. nr 125.

³ Ulryk Hozjusz z Bezdan, najstarszy syn (urodzony w 1551 r.) Jana Hozjusza starosty Smolajna, starszego brata kardynała.

adhortator, verum adiutor etiam et promotor extiterit, nullo modo supersedere potui, quin aliquid quam brevissime ad Ill-mam Dominationem Tuam scriberem, quo aliquem gratitudinis animi mei specimen ostenderem. Quare si aliquando feliciter fortunae aura me afflaverit, quod ab omnipotenti Deo precibus ardentibus contendam, aut si denique ex liberalium et optimarum artium studiis (quibus omne aetatis meae tempus, ut spero, adhaerebit) fructus ad me aliquis pervenerit, omnium illarum rerum fructum et felicitatem omnem Ill-ma Dominatio Tua a me atque suo iure et merito quidem sibi vindicare^a debet. Hoc tenui^b scripto, humili stylo exarato, in fidem et tutelam Ill-mae Dominationi Tuae me studiaque mea humillime commendo. Datae Cracoviae raptim 17 Februarii Anno Domini 1564. Ill-mae et R-mae Paternitati Tuae omni officiorum genere deditissimus

Ulricus Hosius.

^a W rękopisie *vindicare*.

^b W rękopisie *tenuo*.

47

JAN TRZECIESKI DO HOZJUSZA

Gawrzyłowa¹, 17 lutego 1564

Wita Hozjusza po jego powrocie z soboru. Przypomina dawną zażyłość i obietnicę Hozjusza, że pomoże Trzeciekiemu² wykształcić jednego syna. Korzysta z tego i zdolnego chłopca rychło wyśle na Warmię. Prosi Hozjusza, by poparł w rodzinie w Krakowie sprawę małżeństwa siostrzeńca Trzeciekiego, Strońskiego, z siostrzenicą kardynała, Barbarą Beer. Kardynał potrafi skutecznie dopomóc w odsunięciu konkurenta, który jest wyznania lutereckiego.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1267—1270. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Starożytnie służby swe w łaskę miłościwą W. M. mego M. Pana zaleciwszy etc. Iżem sam od pewnych osób, także i od panów Hektorów³ usłyszał o szczęsnym zwróceniu z tego świętego zebrania trydenckiego W. M. mego M. Pana do Biskupstwa swego, nie chciałem zaniechać, abym się przez to pisanie swe temu poradować nie miał, z tego osobliwie Pana Boga chwalać, iż sprawiwszy to, czego na ten czas Pan Bóg i Duch Święty W. M. użyzył, na co byli od jego świętej miłości W. M. wszyscy wezwani i powołani, raczyliście się w dobrym zdrowiu do domów swoich wrócić etc.

Przy tym nie chcąc tak wielką a osobliwą łaską i miłościwym ofiarowaniem W. M. mego M. Pana gardzić, com z pisania W. M. własnego wyrozumiał, żeś mi to W. M. ochotnie raczył obiecać, względem onej dawnej z młodości naszej znajomości i zachowania, pomóc mi syna jednego wychować, za co mnie W. M. sobie wiecznym służebnikiem uczynić racysz. Przetoż iż to dziecię swe znam tak osobliwie ad studia chciwe i być barzo pochopne, nie wiem, gdzie bym go lepiej obrócić mógł jako do tego, którego w nauce kto ledwo przerównać może, i na temech jest, abym swego przedsięwzięcia za pomocą Bożą i łaską W. M-ci nie odmienił, którego tak w rychle mam wolę ku W. M. memu M. Panu wyprowadzić,

¹ Gawrzyłowa, wieś w powiecie pilźnieńskim.

² Jan Trzecieki, średnio zamożny szlachcic, klient Jana Krzysztofa Tarnowskiego kasztelana wojnickiego. Por. nr 262.

³ Hektor Watt, mieszczanin i kupiec krakowski, był mężem Anny, rodzonej siostry Hozjusza. Kardynał utrzymywał najbardziej ożywione kontakty z ich synem Pawłem, drugi syn Jan zmarł 3 VII 1564. Zob. nr 253.

skoro by się te rozglazy^a, dla których więc bywa niebezpieczne przejechanie, postanowili.

A iż też intervenit occasia [!] pisania mego ku W. M., że sam on sługa W. M. Alexius Aleksander Stronsky, rodzony siostrzeniec mój, o któregoż się też W. M. in iuventute eius dobre starać raczył⁴, za moim zaleceniem upodobał sobie dziewczeczkę krwie W. M. w Krakowie u paniej Hieronim Berowej^b, pannę Barbarę⁵, do której myśli swe przyłożył, chcąc ją sobie za małżonkę, jeśliby to była wola Boża i też przyjacielska. To mu ja też to barzo pochwalił, iż się do W. M. krwie obrócił, a z Waszą M. mem M. Panem tem więcej onej dawnej przyjaźni poprawił i z Waszą M-cią się już spowinowacił. A tak mając ja pełne dufanie, jako w innych rzeczach, tak też i w tem jeszcze W. M. mego M. Pana, ku W. M. tym bezpieczniej piszę prosząc, aby łaska W. M. była nad nami w tej rzeczy, o to do Jejmości paniej Hieronim Berowej^b, i do tego na kim by to zależało, przyczynić miłościwie raczył, gdyż w tej mierze przyczyna W. M. nad insze jest i będzie najważniejsza, aby tej przyjaźni siostrzeńcowi memu nie odmawiano, a domem naszym, da Pan Bóg pocziwym, i familiej naszej nie gardzili, z których W. M. zawždy możesz, da Pan Bóg, z swymi przyjaciółmi pociechę mieć. Wiem, żeć mu jeden lutterianus w tem chce przeszkodzić, ale ja nie w tym nie wątpię, że się W. M. z takimi odszczepieńcy domowi swemu i krwiej swej mieszać nie dopuścisz, bo mój w starego Boga wierzy i ma tak wiele, jeśli nie więcej majętności swej, za którą się ja, da Pan Bóg, wstydać nie będę. Co ja ostawiam Panu Bogu w łasce W. M. mego Miłościwego Pana poruczam, z której proszę, abym wypuszczon nie był. Ex Gawrziałowa, 17 Februarii Anno Domini 1564.

W. M. z dawna życzliwy służebnik i t[owarzysz]

Jan Trzeciyesky subscripsit.

^a W rękopis *thi rozglazy* (=roztopy?).

^b W rękopis *Hieronimberowej*.

48

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 19 lutego 1564

Informuje o otrzymanych i wysłanych listach. Oczekuje powrotu gońca wysłanego do nuncjusza. Na sejm nie przyjechał, gdyż nie widzi możliwości ze swej strony działania czegokolwiek przy tak wielkich uprawnieniach izby poselskiej i niezgodzie biskupów oraz chciał uniknąć sporu o precedencję. Nie dezaprobuje tego, że ściga się arian, byleby nie oznaczało to aprobaty dla innych innowierców, równie godnych takiego samego potraktowania. Powiadamia o powrocie gońca. Chce złożyć królowi wizytę i oczekuje informacji na ten temat.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką dwóch sekretarzy. Na odwrocie adres, pieczęć i adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmien, Hellspergki d XII Isj Februarii 1564, ricevuta in Varsovia att 24.*

Reverende domine uti frater in Christo observandissime. Revera meus huc adventus multis inexpectatus accidit, sed ego tamen Deo gratias ago, cuius beneficio factum est, ut incolumis ad meos tandem pervenirem, post tot et Tridenti et in hoc tam longo itinere, tam parum

⁴ Tenże Stroński w 1552 r. kształcił się w gimnazjum elbląskim na koszt Hozjusza. Por. HE II nr 603, 695.

⁵ Córka przyrodniej siostry Hozjusza Barbary i Hieronima Beer. Zob. nr 24 przyp. 1.

commodo anni tempore, labores exanthlatos. Novissimas autem D. V-rae literas accepi ex Tarczin datas, quibus adiunctae fuere binae R-mi Domini Archiepiscopi: ad Ill-mum Dominum Borromeum unae, nisi fallor, alterae ad Cardinalem Gonzagam¹, quas ego Cremsae cum accepissem, in Urbem perferendas curavi. Vestrae vero D-nis ad me literis ibidem e vestigio respondi². Posnania vero, cum quatuor fere dies ibi posuissem, misi familiarem isthuc meum, per quem excusavi me quod non venissem ad comitia ac certior fieri petivi quo in loco quove tempore mihi convenienda foret M-tas Regia. Quem adhuc ad me non revertisse miror, cum nihil habeat isthic negotii. De R-mo Domino Archiepiscopo facile mihi persuadeo, quod is minus difficulter sit laturus meum isthuc adventum quam R-mus Dominus Cracoviensis³. Sed ego faciam deinceps etiam non invitus, ut a Regni comitiis abstineam, ne sit mihi necesse cum aliquo contendere non sine magno multorum offendiculo, cum praesertim non videam quis ibi sit mei futurus usus, quandoquidem omnis potestas et regia et senatoria iam ad nuntios equestris ordinis esse translata dicitur. Sic fit ubi fundamentum convellitur. Sursum deorsum ferantur omnia necesse est. Nec video quomodo novum cacangelium hoc potius quam Evangelium, describi paucioribus verbis rectius possit quam sursum deorsum.

De statu comitiorum nullas haecenus a D. Vestra R-ma literas accepi. Nam et cursus valde nunc est incertus. Itaque ne Cromerum quidem nostrum ullas habuisse puto quo tempore ego Viennae fui. Sed nihilominus a multis audivi multa, quae non possunt nisi vehementer animum excruciare meum. Trinitarios arceri non moleste fero, si modo quisque est qui arceat, sed non video quomodo possint hi prohiberi si licet aliis, qui mihi nihilo tolerabiliores esse videntur. Si permittitur in uno aliquo dogmate discedere a communi totius Ecclesiae sensu et consensu, quid est quod impedire queat quominus idem etiam liceat in aliis omnibus? Ego postea quam istorum impietas et blasphemia iam ad summum pervenisse videtur, bona spe sum, quod stare diu non poterit, nisi quod sic iam aures omnium fere blasphemis istis assuevisse videntur, ut quasi callum obdlexerint, nec earum impuritate moveantur quicquam. Annus iam agitur septimus, quod ego eventura praedixi haec omnia, quae nunc evenisse cernimus. Qua de re M-tem quoque Regiam admonui, non solum coram, verum etiam per literas et per quaedam scripta, quae postea typis mandata fuere, quemadmodum ex peroratione mea librorum contra Brentium⁴ facile cuivis perspicere licebit. In hac autem episcoporum inter ipsos tanta discordia, quid nobis sperandum sit non video. Deus det mentem saniolem et publicae salutis et tranquillitatis amantiolem. Quin omnem R-ma D. V-ra conatum adhibeat in eorum volun-

¹ W tym czasie w kolegium kardynalskim było dwóch kardynałów z rodu Gonzaga: Franciszek (zm. 1566) i Fryderyk (zm. 1565).

² Zob. nr 7.

³ Filip Padniewski, biskup krakowski. Hozjuszowi chodzi tu o to, że zarówno prymas jak i biskup krakowski miałby kłopoty z precedencją. Biskup warmiński posiadał niższe od nich krzesło w senacie, ale powracał teraz jako kardynał. Por. nr 20.

⁴ Hozjusz napisał dzieło przeciwko Brencjuszowi: „Verae, christianae catholicaeque doctrinae solida propugnatio, una cum illustri confutatione Prolegomenorum, quae primum Joannes Brentius adversus Petrum a Soto theologum scripsit, deinde vero Petrus Paulus Vergerius apud Polonos temere defendenda suscepit”. Wydanie pierwsze ukazało się w Kolonii 1558 r. u Materna Cholina. Piotr Kanizjusz nazwał je najpiękniejszą książeczką. Por. Braunsberger: Canisii epistulae, II 894—897.

tatibus conciliandis et in religione catholica pro virili tuenda et defendenda, mihi dubium non est. ^a— Deum praecor, ut laborum suorum optatum fructum ferat. Quae de sectatorum scribit consiliis, iam pridem haec me praedicere memini, futurum tempus aliquando, quo cupiamus eorum impetus prohibere nec possimus, ac periculum esse ne prius illi nos idolatriae quam nos illos haereseos condemnemus, dum non alia de re sumus magis solliciti quam de temporalibus et ea, propter quae temporalia data sunt, negligimus.

Hucusque scribendo progressus eram, cum rediit pridem expectatus a me familiaris meus ⁵, tardius quam cupiebam, quindecimo Calendas Martii [15 II], voluissem ad alias quoque V-rae D. R. literas respondere, sed cum tabellarius hic a vicino meo nunc proficiscatur, nec moram ferat, differam in tempus aliud et ex meis aliquem isthuc mittam. Quod superest opto R. D. V-ram diu bene valere, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Ex castro meo Helspergk, die XIXe Februarii Anno Domini MDLXIII.

Hoc a R. D. V-ra peto, si Regia M-tas Cracoviam proficiscetur, sicut a nonnullis dicitur, ut efficere velit opera R-ndi Domini Procancellarii, quo mihi non sit necesse Cracoviam proficisci, sed ut certior factus aliquot diebus antequam profecta fuerit M-tas eius, ad illam venire mihi liceat Varssaviam et inde confectis rebus redire. Si vero proficiscetur in Lithuaniam, ut idem aut Lomzae aut alicubi in itinere facere mihi liceat. Sum enim gravius exhaustus quam facile credi possit. Longo tempore Tridenti fui[t] litigatum, esset ne iure divino residendum. Ego credo, quod iure divinissimo residendum est, cuiuscunque tandem sit iuris ipsa residentia. Deinde vero statim nos hic plectimur simul ut residere desierimus nihil ut magis cupiamus quam residere, ita ut et ego residentiam pecunia libenter emerim, sicut nonnulli facere dicuntur. R. D. V-rae frater amantissimus

^b— Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-b}.

^a Z tego miejsca do końca pisał Kuczborski.

^b—b Własnoręcznie.

^c W kancelarii odbiorcy błędnie odczytano niewyraźnie napisaną datę dzienną.

49

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 19 lutego 1564

Deleguje swego doradcę dra Mikołaja Lepera do prowadzenia w imieniu Krzysztofa Więckowskiego spraw spornych z biskupstwem o granice i inne rzeczy. Sam zainteresowany z powodu choroby tego uczynić nie może.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓŁCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 624—626. Nagłówek: An Bischof zu Heyltsbergk, den 19 Februarii [15]64. Pod tekstem: Relatio cancellarij. Constantinus Silesius.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 26.

Wir mogen E. L. freuntlicher meynung nicht pergen, das uns der erbar unser underthon und lieber getreuer Christoff Wanckowski ¹

⁵ Zob. nr 43 przyp. 5.

¹ Zapewne nazwisko brzmiało Więckowski. W starostwie pruskim Szestno koło Mrągowa mieszkało wówczas wiele ludności polskiej. Por. J. Skibiński: Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku. Olsztyn 1972 s. 93.

underthenigst berichten und vermelden lassen, wie er abwesens E. L. mit derselben hinderlassenen statthaltern und regenten² sowol seiner grenitzen als anderer sachen halben in allerley handlung und weiterung gerathen, welche von inen bis uf E. L. gluckselige widerkonft verschoben worden, so er dann nuhmer solche sachen fur E. L. eignen person, dahin sie von den regenten verwiesen, auszutragen und zu verrichten gemeint, hat er uns diemutigis hohes vleiss angelangt und gebeten, wir wollten ime von unsern rethen einen, der ime seine sache, weil er selbst schwach und unvermugende, bey E. L. anbringen und vortragen mochte, zu ordnen. Welchs sein pillich pitten wir in gnaden angemereckt und ime darauf gegenwertigen, den achparn und hochgelarten unsern rath lieben getreuen doctor Nicolaum Leper zugeordnet. Und ist darauf an E. L. unser freuntlich bitt, dieselbe wollen ir umb dieser unser vorpitt willen, den gemelten Wanckowski im besten bevoln sein lassen und mit gnaden daran sein, damit er einmal sowol der grenitzen als aller anderer irrung und gebrechen halben zu ruhe und fried gelangen moge. Solchs seindt wir umb E. L. freuntlich zu verdienen geneigt, die wir hiemit gottlichem schutz langwirig bevoln. Datum [etc.].

50

HOZJUSZ DO DANIELA PRZEORA KLASZTORU DOMINIKANÓW
W GDAŃSKU

Lidzbark, 20 lutego 1564

Dowiedział się o gorliwości przeora w obronie wiary katolickiej w Gdańsku. Podtrzymuje go na duchu i zachęca do wytrwałości. Przesyła jałmużny 4 dukaty węgierskie.

ORYG.: WAP Gdańsk, sygn. 300, 53/299 s. 5—8. List pisany ręką Stanisława Reszki sekretarza Hozjusza. Na odwrocie adres pisany ręką Kuczborskiego: *Venerabili et religioso Patri Priori monasterii S. Domitii in civitate Gedanensi*. Pieczęć Hozjusza.

Venerabilis et religiose pater¹. Perferuntur ad nos admodum grati rumores de singulari constantia Vestrae Paternitatis in fide catholica deque summo tuendae illius studio, quodque nullis neque vigiliis neque laboribus parcat, quo possit saltem reliquias gregis illius christiani, quae supersunt adhuc in ista civitate, conservare, quo nomine non possumus Paternitatem Vestram non amare plurimum. Quamobrem his nostris literis illam salutandam duximus, et quamvis nihil sit opus currenti, quod aiunt, calcar addere, non possumus tamen quin illam diligenter hortemur ac rogemus, ut quod libenter facit, a nobis admonita faciat etiam libentius, ut in hoc suo studio tuendae religionis perstet, ac reliquias gregis christiani, quae sunt adhuc in ista civitate, a morsibus luporum pro virili sua defendat. Quoniam vero iam ibi refrixit charitas proculdubio, nec fidelium Dei ministrorum habetur ulla ratio, mittimus Paternitati Vestrae parum aliquid eleemosinae, nimirum 4 ducatos Ungaricos, quos a nobis hoc tempore gravibus tam longae viae sumptibus exhaustis grato animo accipiet atque una cum fratribus suis, quos isthic

² Eustachy Knobelsdorf.

¹ Zob. nr 35.

quamvis paucos habet, Deum pro nobis precari non intermittet. Datum in castro nostro Heilspergk, 20 Februarii Anno Domini 1564.

Frater in Christo

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a

^a— Własnoręcznie.

51

WOJCIECH SPERLING DO HOZJUSZA

Ingolstad, 20 lutego 1564

Sperling¹ żali się, że nie otrzymał od Hozjusza odpowiedzi na liczne listy wysłane po zakończeniu soboru i podaje powody, dlaczego przedtem rzadko pisał do kardynała. Pragnie skupić się na studiach ulubionej dyscypliny — prawa, ale dokuczają mu kłopoty finansowe. Prosił już o wsparcie u osób związanych z Hozjuszem, teraz zaś zwraca się bezpośrednio do kardynała.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1277—1278. Na odwrocie adres z przynagleniem: cito, cito, cito.

Salutem plurimam et humillimam obsequiorum meorum commendationem. Crebro post dissolutum hoc sacrosanctum oecumenicum Tridentinum Concilium meas ad Illustrissimam ac R-mam Celsitudinem Tuam literas dedi, nihil mihi tamen hactenus est rescriptum, vel cuius ad eam nomine scripsi quiequam missum, idcirco non mediocriter animus meus summo nimirum defectu summaque penuria perturbatus, id quod vult et cupit consequi minime gentium potest. Caeterum cur ante itidem non fecerim minusque crebre ad eam scripserim, cuasam brevibus accipe Illustrissime Princeps. Nam cum tot tantosque fluctus undasque, quibus Tridenti hinc inde succueiebar, animus meus placide cauteque refugere omnesque perturbationes undique illis vallatus sapienter consopire vellet, aliquod sibi spatium indulgere in primis desiderabat, temporeque quodam locoque sedato ac tranquillo vi ratiotinationis ipsas stirpitus ex anima elidendi. Quapropter ab hominum congressu non secus atque solitudine inclusus, liber, non sodalitatis officia, non amicitias aliquas colere per temporis aliquod spatium operae pretium erat. Itaque in sacratissimo legum studio Germanoque reipublicae gnomone omnino intentus, sexcenta illa animae venefica mala consuetudine quadam iuris disciplinae inducta, nec perpetuo irritamento efferata, eluctabiliora deinde vi rationis fuere. Quod cum ita sit factum, id quod volui facile sum assequutus. Enimvero et maerores afflictionesque animi mei consopivi, seque ad pristinam integritatem viresque suas mens ratioque collegit. Ααθῶν igitur βῶσας per tantum temporis intervallum degebam. Nunc porro nihil mihi prorsus superesse, cum videor enim ὡς in vera legum investigatione se animus meus ὑπαίτη aptetque sese admittere sanctissimam iuris disciplinam in tanto defectu atque penuria mea difficulter fastigium suum numeris omnibus ilicet absolutum adipisci valebit. Quam ob rem tuam opem atque subsidium implorat, Illustrissime Praesul, quo illi succurrere egestatemque eius sublevare digneris. Quod si feceris, id sibi persuadeas, percupio, non privato homini alicui, sed suae Reipublicae munifice ac benigne te universum id praestaturum. Vellem autem primo quoque tempore a te, Illustrissime Praesul, consolari et si quid supra id quod mihi recepisti

¹ Wojciech Sperling z Rychnowów k.Ostródy w diecezji pomeznańskiej, student na uniwersytecie w Ingolstadzie, stypendysta Hozjusza, był potem sekretarzem biskupa warmińskiego Marcina Kromera.

erogaveris, in totum id tibi summa cum animi mei gratitudine a me brevi restitutum iri.

Scripsi R-do D-no Kuczborio² et R-do D-no Grodecio³, qua mihi commode et apposite aes huc mitti queat, hi enim Amplitudini Tuae R-mae coram omnia exponent, utpote per dominum Paulum von Vatten⁴, vel eius affinem Ziglerum⁵, Cracovia Norenbergam, quo nomine quoque literas meas ad dominum Paulum dedi eique nonnullos Norenbergae cives nominavi, qui mihi omnia fideliter remittent. Abhinc opto ex corde Illustrissimam ac R-mam Dominationem Tuam quam valentissimam esse per omnia et felicem. Cuius me fidei ac singulari gratiae ceu humillimus cliens et servitor committo. Datae Ingolstadii, 20 Februarii Anno Salutis nostrae 1564. Eiusdem Illustrissimae atque R-mae Celsitudinis Tuae humilimus servitor

Albertus Sperlingus de Reichnaw.

52

HOZJUSZ DO JANA VON KREYTZ

Lidzbark, 22 lutego 1564

Interweniuje u Jana von Kreytz¹ z powodu skargi burmistrza i rady miasta Reszla przeciwko staroście książęcemu z Szestna, który położył areszt na ścięte przez nich drzewo z lasów książęcych. Domaga się zwrotu tego drzewa, nabytego prawnie na budowę mostu i dowodzi, że spór ze szlachcicem pruskim Więckowskim nie powinien mieć wpływu na tę sprawę.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie pieczęć, adres; streszczenie w kancelarii odbiorcy: *Bischof zu Heilsberg klagt, das der heuptman zu Sehesten denen von Reszel etliche geschnittene boien arrestiret. Datum zu Heilsberg, den 22 Februarii Anno [15]64*. List pisany ręką sekretarza Hozjusza Macieja Helna.

Unseren gruss und alles guttes bevorn. Achtbar, edler und hochgelarter herr, gutter freundt. Es hat uns der wirdige unser lieber Eustachius von Knobelsdorff, unser kirchen zur Frawenburgk custos und thumherr, in seiner zuruckekunfft borichtet von F. D. und daboneben auch ewerem zustande und wes ehr auf unser schriefftliches ansinnen bey euch fruchtbarliches geschaffet zu vernehmen gegeben. Und haben wir zwar mit sonderen freuden verstanden ewere gluckliche wolfart und gesuntheit; seint auch nichts desto weniger danckbar der freuntwilligkeit und erbietens, uns durch obgemelten unseren abgesanten angezeigt².

Nun aber können wir euch freuntlicher wolmeinunge nicht pergen, wie dato dieses uns eines rats unser stath Resell abgefertigte unsere liebe getrewen klagende und mit grossem boschwehr zu verstehen geben, wie sie vor wenigk verruckten jaren und unlengst etzlich eichenholtz von F. D. untersahssen, so es ausgeroth und inen zum kaufe angetragen, mit zulass und nachgeben des edlen und erenvesten Jorgen Hoendorfs, dero zeith heuptmans auf Zehesten³, gekauft und zu notturft irer brucken mit

² Walenty Kuczborowski, sekretarz Hozjusza.

³ Jan Grodecki, kanonik warmiński, wrocławski, dziekan glogowski, późniejszy biskup olomuniecki. Zob. nr 238 przyp. 1.

⁴ Paweł Watt (Vadianus) siostrzeniec Hozjusza, mieszkający w Krakowie.

⁵ Sebastian Ziegler, kupiec krakowski, mąż siostry Pawła Watta, Urszuli.

¹ Johann von Kreytz (Kreytzen) (1516—1575), przez ok. 40 lat był kancelerzem księcia Albrechta, APB I s. 335—336.

² Por. nr 42.

³ Szestno, siedziba starostwa pruskiego (były powiat Mrągowo).

fast mercklichen unkosten zu bolen haben schneiden lassen. Wie sie aber irer gelegenheit nach dieselben abfuren wollen, habe itztverwaltender heuptman des orts die gehemet und angehalten, auch auf ihr ersuchen keinesweges ausgestaten wollen, nur alleine mit diesem furgeben, als solte unser amptman zu Resell in F. D. herschaft einen einfall geübet und einen des Wantkowsken⁴ unterthanen gewaltsam befassen und hinwegfuren haben lassen, des zu erstattung ehr auch die bolen eines rats einhalten wolte. Welches furgeben gemelter rath an unseres bischoftums stathaltern dahmals⁵ getragen, der dann zu handt ein schreiben an den heuptman abgefertiget, inen klerlich belernet, wessermahssen sich der handel mit unserem amptman zu Resell und dem Wantkowsken hielte, mit fernerem erbieten, wo unser amptman etwas uber seine pflicht und gebüren sich desfals vergrieffen, auf eines iden klage und anforderen mit billiger strafe zu begegnen; ists aber darauf nicht allein nichts erspriesliches, sondern auch kein antwort erfolget. Und weil wir denn diese unrechtmessige zunötigung des heuptmans zu den unserigen daraus erspüren und an F. D. unseren hochgunstigen herren freunt solches gelangen zu lassen befugt, so haben wir dennoch diese seiner F. D. hohes alter und unkrefftige gelegenheit in acht genommen und euch dasjenige zu vermelden, durch den es weiter fortgesetzt, vor guth angesehen. Und nachdem denn der oftgemelte heuptman von Zehesten weniger als keine ursache zu derogleichen hemmung des holtzes, unsers amptmans sache auch gar nichts mit des raths verwanth, und im falle der heuptman sich auch irkeine billige zuspruche zu den unserigen desfals zu haben vermeinet, wir ehrbötigk seint, einem iden das recht zu leisten. Als gereicht unsere freuntlich sinnen an euch, ir solchen widerwillen, so zu anderer unfreuntlichkeit erschiessen könte, benemen helfen und soviel bey F. D. zu wege bringen, das ein ernstes mandath und bofelich an denselben heuptman ausgebracht, dadurch im auferlegt, den unserigen ir holtz und bolen unverzuglich folgen zu lassen und sie in irem hochnötigen furhabenden baw nicht zu hindern, da ehr auch irkeine scheinliche zuspruche, dieselben mit rechten und nicht derogestalt furzunehmen, befolen werde. Daran geschicht von euch der freuntlichen nachparschaft beförderunge und wir seint es umb euch in allem besten je und stets zu verschulden erbötigk. Datum Heilspergk, den 22 Februarii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gottes gnaden etc. "— manu propria subscripsit —".

"— Własnoręcznie.

53

EGGERD VON KEMPEN DO HOZJUSZA

Frombork, 22 lutego 1564

E. von Kempen¹ pisze, iż dezyderaty Hozjusza przedstawione magistratowi braniewskiemu zostały uwzględnione przy wyborach do władz miejskich. Nowatorzy religijni boją się Hozjusza, Istnieje nadzieja opanowania sytuacji.

¹ Por. nr 49.

² Eustachy Knobelsdorf.

¹ Eggert (Eckhart) von Kempen (1520—1588), pochodził z holenderskiej rodziny osiadłej w Gdańsku. Od 1549 kanonik warmiński, od 1551 dziekan, przywódca opozycji w kapitule przeciwko Hozjuszowi i Kromerowi. Eichhorn: Die Prälaten, s. 361—362. APB I s. 320.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1279—1282. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo Pater Illustrissime Domine, Domine clementissime. Humillima mea servitia gratiae Celsitudinis Vestrae defero. Mandata Celsitudinis Vestrae die Cathedrae Divi Petri [22 II] Magistratui Brunsbergensi exposui, qui ea uti fideles decuit subditos reverenter amplexi in proconsulem elegerunt Stephanum Mathiae², hominem gravem, prudentem ac catholicum, quem spero Amplitudini Vestrae non ingratum fore nec reipublicae huic inutilem. Accessit quoque ex plebe consulibus Andreas Schmidt³, vir inculpabilis, prudens ac Deum timens. Qui hactenus inter senatores novarum fuere partium dediti, trepidant praesentia Celsitudinis Vestrae, signaque resipiscentiae edere coepere, caeteri vero ex plebe, qui eos sequuti dicuntur, multi novas sibi quaerere sedes. Spes bona hanc repurgatam facile fore aream. Nec desperandum, si Celsitudo Vestra in tempore fessis succurrat rebus multos Deo lucrifactorum, quam plurimos vero in fide catholica stabilituram. Deus optimus maximus Amplitudinem Vestram Ecclesiae suae diu incolumem, florentem ac felicem sospitet ac tueatur, cuius me clementiae humiliter commendo. Datae Varmiae, die 22 Februarii Anno 1564. Eiusdem R-mae ac Ill-mae Celsitudinis Vestrae humilis servitor

Eggerdus a Kempenn Decanus Warmiensis.

54

PIOTR WOLSKI DO HOZJUSZA

Barcelona, 22 lutego 1564

Wolski¹ otrzymał od Hozjusza upragnioną korespondencję i to naraz trzy listy: z 2 i 18 sierpnia oraz z 9 września [1564]. Jest bardzo wdzięczny za takie wyrazy szacunku. Przekazuje wiadomości z dworu hiszpańskiego. Oczekuje z kraju przyjazdu nowego posła z instrukcjami, co dalej należy działać (w sprawie Bari).

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 22 k. 8—9. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine fautor et benefactor colendissime. Addicta mea obsequia et dedita studia Ill-mae et R-mae D. V-rae reverenter defero. Ab iis tabellariis, qui hoc tempore creberrime ex Italia veniunt, ternas accepi missas ab Ill-ma et R-ma D. V. literas: 2 et 18 Augusti, 9 Septembris scriptas, quae etsi Montisionem allatae fuerant, sed quoniam Ser-mus Rex² iam discesserat, nullae ibi cuiquam redditae fuerunt. Mihi, cum 7 die Februarii huius Barchinonem venissem et statim apud magistrum tabellariorum de literis, si quas ad me haberet, quaesivissem, et hae quas dixi ab Ill-ma et R-ma D. V. et multae aliae ab aliis redditae fuerant, quas cum avidissime legissem, diu enim literis carueram, non ullis aliis maiori iucunditate affectus sum, quam iis quas ab Ill-ma et R-ma D. V. acceperam, propterea quod eas gravi mihi esse testimonio eius in me summae ac singularis benignitatis animadverterem,

² Blżej nieznanym mieszczańin braniewski.

³ Obok niego wybrano jeszcze trzech innych. Zob. ADWO, Braunsberg 7 k. 26r-v.

¹ Piotr Dunin Wolski (1531—1590), poseł króla polskiego w Hiszpanii, wysłany w styczniu 1561 r. celem prowadzenia starań o spadek po Bonie, przebywał tam z przerwami do r. 1573; w 1574 r. podkanclerzy, w 1576 kanclerz koronny, w 1577 biskup płocki. Szostkiewicz: Katalog, s. 198.

² Filip II (1527—1598), król hiszpański.

cum toties ac tam benefica in me voluntate scriptae sint. Quod quanti ego faciam vel aestimandum mihi statuam non est neque orationis neque facultatis meae longius exponere. Sed quantum breviter licet, me nulla unquam re magis laetaturum, nec maius cuiusquam in me beneficium expensurum quam hoc, quod libenter me Ill-ma et R-ma D. V. tam insigni animi erga me sui iudicio ornet, affirmo. Magnum etenim, atque mihi honorificum est saepius me eiusmodi ab ea literas habere, ex quarum aspectu caeteri statim me eum esse, quem Ill-ma et R-ma D. V. in numero sui observantissimorum habeat, iudicent. Ego vero earum lectione non modo summam voluptatem capiam, sed in ea spe, quam mihi singularis eius humanitas dedit, certius me confirmem, semper me in iis apud eam fore, quibus plurimum fidere et libere ac libenter omnia imperare volet. Quod ut fore non dubie spero, sic me studiose atque diligenter, ne minus ad id quod debeo, praesto sim parabo.

Ser-mus Rex die 24 Januarii Montisone discessit. Comitia illic ut celeriter fieri potuit perfecit. Barchinonam 6 Februarii venit summo honore et horum populorum insigni fidei testimonio exceptus est. Comitia populorum Cattaloniae postridie instituit, quae quotidie longius producit. Idque facturus videatur quoad Ser-mi Principes Bohemiae³ veniant, quos ad Massiliam substituisse scimus et adhuc propter adversos ventos illinc non discessisse. Neque tamen quicquam moraturos ut primum idoneam tempestatem nacti fuerint, Ser-mum Regem tandiu hic mansurum quoad illi veniant non dubitamus, cum venerint, Valentiam ibit, deinde Madridum redibit.

In negotiis Ser-mi Regis et Domini nostri nihil nunc ago, nam quid agi oporteat ignoro, vel an quid conandum sit dubito, cum Ser-mum Regem et Dominum nostrum oratorem huc mittere ex multorum literis intelligam eumque, quemadmodum me R-dus D. Cromerus orator⁴ admonuit, expectare, quod ad ipsam causam attinet, debeam. Quod si plane mandabitur sive quid aliud, ego neque officio nec obsequio meo ullo loco deero, in eoque meam diligentiam inprimis Ill-mae et R-mae probare conabor. Valeat Ill-ma et R-ma D. V. felicissime atque diutissime et me absentem singulari mea voluntate et promptitudine inter praesentes suos ministros habeat.

Barchinonae, die XXII Februarii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae et R-mae D. V. cliens et servitor in perpetuum addictus

Petrus Volsky.

55

HOZJUSZ DO JAKUBA LAYNEZA

Lidzbark, 24 lutego 1564

Oczekuje odpowiedzi na swój ostatni list. Powiadamia o swoim szczęśliwym powrocie do diecezji. Cieszy się obecnością w Polsce nuncjusza Commendonego, który swoją postawą uratował autorytet nuncjuszy i samej Stolicy Apostolskiej poważnie nadwyrężony przez poprzedniego nuncjusza (Bernarda Bongiovanniego). Dotychczas nuncjusz nie miał wiele okazji do zabrania głosu, ponieważ na sejmie warszawskim nie poruszano kwestii religijnych. Postuluje, by Commendonego po skończeniu sejmku nie odwoływać z Polski i by pozostał tu przynajmniej przez pół roku celem

³ Wiosną 1564 r. do Hiszpanii jechali synowie Maksymiliana II, Rudolf i Ernest. Odwoził ich kard. Otto Truchsess von Waldburg, bp Augsburga. Por. nr 175.

⁴ Marcin Kromer, poseł króla polskiego na dworze cesarskim.

załatwienia szeregu spraw kościelnych. W przypadku wcześniejszego odwołania nie widzi sensu przysyłania nowego nuncjusza. Prosi Layneza¹, aby wystarał się u kompetentnych czynników w Kurii Rzymskiej o dłuższy niż na okres sejmu pobyt nuncjusza w Polsce. Opisuje wizytę, jaką złożył w imieniu biskupa kustosz warmiński Eustachy Knobelsdorf księciu pruskiemu Albrechtowi². Ksiązę przyjął delegata z należnymi honorami, ale podczas rozmowy wyraził zaniepokojenie z powodu wieści, jakoby z Hozjuszem miała przyjść na Warmię duża grupa jezuitów. Pewien trefniś z otoczenia księcia powiedział, że ma ich przyjść aż 1200 i że należałoby ich razem z księżmi i biskupami zgładzić. Ksiązę, jakby nie słysząc niegrzecznej wypowiedzi swego blazna, zapytał Knobelsdorfa, czy rzeczywiście istnieje potrzeba sprowadzania na Warmię większej ilości jezuitów, wyraził również pochlebną opinię o uczoności członków tego zakonu. Knobelsdorf odpowiedział, że w całych Niemczech nie ma tylu jezuitów, do Polski zaś dotychczas przybył tylko jeden³. Hozjusz rzeczywiście ma zamiar sprowadzić ich na Warmię, ale tymczasem nie więcej niż 8 czy 10. To zaniepokojenie księcia jeszcze bardziej skłania Hozjusza, by niezwłocznie sprowadzić jezuitów na Warmię.

ORYG.: ARSJ, Fondo Gesuitico, Epistolae Selectae 648 nr 318. List ten, podobnie jak wiele archiwałów domu generalnego jezuitów, przez jakiś czas przebywał w rzymskim Archivio di Stato i tam uległ poważnemu zniszczeniu.

DRUK: K o r e w a: Geneza, s. 223—224, opublikował te fragmenty listu, które jeszcze dało się odczytać.

56

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 25 lutego 1564

Wysłała pozdrowienia i zapowiada przybycie swego sekretarza (Kuczborskiego) do Warszawy. Dołącza pewne listy i prosi o przesłanie ich do Rzymu razem z pocztą nuncjusza.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką Kuczborskiego, podpisany przez Hozjusza. Kuczborski dołączył również od siebie własnoręcznie pisany list do nuncjusza. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmienne, Helsing 25 Febrato 1564.*

Reverendissime in Christo uti frater observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Cum esset mihi certi hominis potestas facta, nolui committere, ut literis meis vacuus R. D. V-ram videret, quamvis hoc quidem tempore quod scriberem nihil fuit. Mitto enim isthuc secretarium meum, quemadmodum velle R. D. V-ra ex literis ipsius cognovi, qui praesens exponet omnia. Interea quaeso R. D. V-ram, ut has literas suis adiungat et in Urbem perferendas curet. Rem fecerit mihi valde gratam et mutuis officiis et obsequiis meis compensandam. Quod superest opto R. D. V-ram diu salvam esse et felicem, cuius me benevolentiae commendo. Ex castro meo Heilsbergk, die 25 Februarii Anno Domini MDLXIII. R. D. V-rae frater amantissimus

^a Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{na}.

[D o d a t e k]. Kuczborski do Commendone (data i kolokacja listu jw.), wyraża radość, że będzie mógł służyć nuncjuszowi.

Quod pridem optavi, speravi et adeo sum precatus, ut mihi R. D. V-rae in hac provincia nostra praesenti servire liceret, id iam tandem Dei benignitate consecutus esse videor, nam a Cardinale meo non tam vel ad Regiam Maiestatem, vel ad R-mos Dominos Episcopos, quam ad R. D.

¹ Jakub Laynez (1512—1565), od 2 VII 1558 general jezuitów, drugi po św. Ignacym, również Hiszpan.

² Por. nr 42.

³ Baltazar Hostounský (Hostovinus). Por. nr 198 przyp. 2.

V-ram mittor, et perendie hinc discedere cogito. Deum supplex precor, ut R. D. V-ram incolumem mihi incolumi videre liceat. Hinc praeterea quod scribam nihil est, nisi quod me servitutemque meam R. D. V-rae diligentissime commendo, atque illam diu salvam esse cupio. Ex Heilsperg, die 25 Februarii 1564. R. D. V-rae servitor addictissimus

Valentinus Cusborski.

a-a Własnoręcznie.

57

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 25 lutego 1564

Wysła do nuncjusza swego sekretarza Walentego Kuczborskiego i uwierzytelnia go.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć Hozjusza i adnotacja odbiorcy: *Del Cardinali Varmienze, Heilsperg 25 di Febraio 1564.*

Reverende Domine ut frater observande. Cum vivam epistolam ad D. V-ram R-mam mittam, secretarium hunc meum, Venerabilem Dominum Valentinum Cuzborski, Cracoviensem et Plocensem Canonicum, non esse necessarium putavi plura scribere, cum is viva voce sit omnia relaturus et coram expositurus rerum nostrarum statum, quem satis perspectum et exploratum habet. Quaeso R-mam D. V-ram, ut illi dicenti fidem habere simul etiam si qua in re opem illius imploraverit, benignam illi se, vel mea ipsius, praestare velit. Omni vicissim officii, obsequii servitutisque meae genere, officium hoc R-mae D. V-rae per omnem occasionem compensare conabor. Quam diu salvam et incolumem esse cupio meque illius gratiae fraternaeque benevolentiae diligenter commendo. Ex castro meo Heilspergk, die XXV Februarii MDLXIII.

Eiusdem D. V-rae R-mae frater amantissimus

a- Stanislaus Cardinalis Varmienisis^a.

a-a Własnoręcznie.

58

KAPITUŁA WARMIŃSKA DO HOZJUSZA

Frombork, 26 lutego 1564

Poleca Jakuba Alexwangena. Zapytuje o wiadomości z dworu w sprawie egzekucji dóbr królewskich w Prusach Królewskich i w dobrach biskupstwa warmińskiego. Prosi o dekrety Soboru Trydenckiego jako lekturę na Wielki Post.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1283—1285. Na odwrocie adres, duża pieczęć kapitułna.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime. Humillimam servitutis et precum nostrorum commendationem. Cum Jacobus Alexvange¹ cliens R-mae et Ill-mae Cels. V-rae Warsaviam ad comitia Regni se conferre in animo haberet, observantiae ergo, quam se Principi et D-no suo debere profiteretur, operae pretium se facturum existimavit, si antequam captum iter prosequeretur, Cels. Vestram Heilsbergae vise-

¹ Mieszczanin elbląski, który procesował się z radą miejską.

ref, ut si eadem Cels. Vestra aliquid quod in comitiis curatum vellet quodque forte mandandum ei putaret, digerere id sibi liceret, id enim se facturum sedulo pollicetur. Rogavit autem nos obnixē, ut se literis nostris commendatum facere apud Ill-mam Cels. V-ram ne gravaremur, ut sicubi in causa sua, quam apud R. M-tem habet, opem et gratiam Cels. V-rae implorare necesse haberet, eadem Cels. V-ra clementi dignatione sua complecti ipsum ne dedignaretur. Probavit vero et nobis non ita pridem fidem, studium et diligentiam suam in conficiendis eodem loci nonnullis negotiis nostris. Quare commendamus eum impraesentiarum Cels. V-rae, suppliciter orantes, dignetur eum, causamque ipsius, si ita res postulet, clementi commendatione apud cancellarios Regni, aut ubi necesse fuerit, benigne iuvare. Speramus enim istuc beneficii in hominem non ingratum collatum iri. Caeterum si R-ma et Ill-ma Cels. V-ra de executione, quae terris Pussiae intentatur, certi quid e comitiis acceperit, quod praesertim ad ecclesiam hanc illius spectaverit, demississime rogamus, dignetur quamprimura nobis id paterne significare. Obsecramus etiam, Cels. V-ra dignetur decreta sacri Concilii omnia nobis communia facere, ut hac Quadragesima aliquid habeamus, cuius lectione nos occupemus.

Quam diutissime florentem et incolumem Deus opt. max. conservare dignetur, summis votis precamur, eiusdem Cels. Vestrae paternae gratiae quam reverentissime nos commendantes. Apud Ecclesiam Warmiensem, die 26 Februarii 1564.

Eiusdem R-mae et Ill-mae Cels. V-rae humillimi clientes Praelati et Canonici et Capitulum Ecclesiae Warmiensis.

59

[JAN BOSZKOWSKI] DO HOZJUSZA

Kraków, 26 lutego 1564

Wita Hozjusza po powrocie kardynała do kraju i poleca się jego pamięci.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 142. Na odwrocie adres pisany ręką siostrzeńca Hozjusza, Pawła Watta; ślad pieczęci.

Miłościwy książę, panie a panie i dobrodzieju mój miłościwy. Panie Boże racz W[aszej] M[ilości] szczęście a zachować w łasce swej świętej, w dobrym zdrowiu ze wszystkimi fortunami na długie czasy ku osobliwej pociesze mej etc.

Acz mnie nie barzo przystoi W. M. tak wielkiego pana ubogiemu prostaczkiowi tak często molestować listy swymi, ale iż mnie k temu wiedzie ona starodawna zwykła i powolna miłość chrześcijańska a życzliwość W. M., wszego dobrego od Pana Boga etc. Tedy też tego zaniechać nie chciał, abych był nie miał W. M. panu i dobrodziejowi swemu tej chuci a życzliwości swej okazać przez list swój, czego W. M. sam osobą swą okazać nie mógł i nie mogę, to jest W. M. to zdrowie nawiedzić w Polsce a przywitać, co teraz czynię przez to pisanie swe, oznajmując to W. M., iżem z tego jest barzo pocieszony, iż to nam Pan Bóg zasie W. M. raczył dać przywrócić do Polski w dobrym zdrowiu do owieczek swych, z którymi Panie Boże W. M. racz dać długie pomieszkanie w łasce swej świętej, w dobrym zdrowiu, ku pociesze tak wszystkim przyjacielom W. M., jako też mnie niegodnemu, ale życzliwemu i powolnemu służebnikowi W. M. a grzesznemu i niedostojnemu łaski bożej bogomodlcy. A z tym się i wszelakie powolności swe zalecam onej dawnej zwykłej

łasce W. M., panu a dobrodziejowi swemu miłościwemu, z której mnie W. M. proszę nie racz wypuszczać. Datum Cracoviae, 26 die Februarii Anno Domini 1564.

W. M. zawždy we wszem powolny służebnik i grzeszny a niegodny łaski bogomodlca¹.

60

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 28 lutego 1564

Po zbadaniu sprawy książę da odpowiedź na zarzuty miasta Reszla przeciwko starości z Szeszna.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 629—630. Nagłówek: *An bischof zu Heylssbergk, den letzten Februarii Anno etc. 1564.* Pod tekstem: *Constantinus Silobus.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 29.

Wir seindt durch den ernwesten, achtparn und hochgelarten unsern cantzler, rath und lieben, getreuen Hansen von Kreitzen berichtet, wess sich E. L. uber unsern heuptman zu Sehesten beklagen thut¹. Wollen darauf E. L. freuntlichen nicht pergen, das wir gedachtem unserm heuptman solche clage zugeschickt und seinen bericht darauf ins schleunigste zu thun bevolln. Bitten demnach E. L. gantz freuntlich, dieselbe wollen des kleinen verzugs keinen ungefallen tragen, dann wir E. L. in kurtzer frist beantworten wollen, die wir hiemit gottlichem schutz beveln. Datum etc.

61

WAWRZYNIEC MODLISZEWSKI DO HOZJUSZA

Chelmsza, 28 lutego 1564

Modliszewski¹ powiadamia o swej chorobie, ale już wraca do zdrowia i wnet przyjedzie do Hozjusza. Tymczasem prosi o usprawiedliwienie jego nieobecności.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1271—1272. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime. Plurimum salutem et addictissimorum humillimorumque obsequiorum meorum in gratiam Ill-mae D. V-rae commendationem. Obtulit se mihi opportunum nuntium Helspergam is domini Trze[czie]ski famulus², quem

¹ Brak imienia i nazwiska, ale autora listu łatwo zidentyfikować, ponieważ zachowały się inne listy pisane przez niego własnoręcznie do Hozjusza. Zob. nr 259, 400. Jest nim Jan Boszkowski, bliżej nie znany mieszczanin krakowski, katolik; informacje o jego osobie znajdujemy w tych listach. Pozostawał w bliskich stosunkach z rodziną Hozjusza w Krakowie, głównie z Wattami. Za swoje przekonania religijne od mieszczan innowierczych miał wiele przykrości i musiał uchodzić z Krakowa. Pod koniec 1564 r. widzimy go we Lwowie.

² Zob. nr 52.

³ Wawrzyniec Modliszewski (zm. 1588), kanonik poznański, od 16 III 1564 gnieźnieński, pleban w Dębicy, studiował we Włoszech, był domownikiem Hozjusza w Trydencie i tam w 1562 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk Stanisława Fałęckiego sufragana gnieźnieńskiego. Por. Korytkowski: *Pracaci*, III s. 33—34.

⁴ Sługa Jana Trzecieckiego z Gawrzyłowej. Por. nr 47.

etiam vacuum meis [litteris] ad Ill-mam D. V-ram dimittere nolui, cui saltem aliquid de statu valetudinis meae indicarem. Iam vero ex gratia omnipotentis Dei post illam priorem [morbi]^a saevitiam sentio tandem me multo firmiorem esse, nisi quod reliquiae nonnullae febris intus adhuc restare nihilominus videntur, quarum etiam causa utor nunc potionibus quibusdam iubente medico. Tussis etiam me vehementer afflixit ac debilitavit, iam etiam cessat, appetitus cibi accessit ac alia, quae ad corroborandam valetudinem pertinere videntur paulatim iam iterum miserante Domino redeunt. Cogito autem iam Helspergam ad Ill-mam D. V-ram post dies aliquot, si Deus volet, nisi quod medico adhuc non videtur id commode fieri posse quod me tam cito deberem loco movere, cui et in hoc, si differendum suadebit, arbitror obtemperandum. Interea ego Ill-mam D. V-ram rogo, quo melius iam valetudini huic meae prospicere possim, ut moram istam meam hic clementer et benigne consulere velit. Deum precor, ut Ill-mam D. V-ram diu servet incolumem et felicem, cui me et addictissima obsequia mea etiam atque etiam diligenter commendo.

Culmsae, 28 Februarii 1564. Ill-mae D. V-rae addictissimus et humillimus servitor et capellanus

Laurentius Modliszewski.

^a Wyraz zatarty.

62

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 28 lutego 1564

Uważa za rzecz konieczną dla dobra Kościoła w Polsce niezwłoczne wprowadzenie w życie uchwał Soboru Trydenckiego, dlatego zachęca Hozjusza, by zwrócił się do Rzymu po edykty wykonawcze. Pochwala wnikliwość Commendonego w sytuacji w Polsce. Opisuje zwycięstwo nad wojskami moskiewskimi.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1297—1299. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

DRUK.: W i e r z b o w s k i: Uchanceiana, III s. 45—48.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine observandissime. Salutem plurimam et officiorum commendationem. Post alias posteriores Ill-mae et R-mae D. V-rae litteras, quas iam receperam, etiam litterae illius 8 Januarii datae, ad manus meas pervenerunt¹, quibus optat, ut quemadmodum ante Regni comitia sacrosanctum Concilium ad exitum pervenit, quod quidem ego desideravi, ita vicissim fructum aliquem, uti res postulant et sperabamus, rebus Ecclesiae adferri possit. Tametsi autem Concilii res tam laetum et optabilem finem acceperint, ut nihil non optima ratione et prudenti praesentium temporum consideratione factum in illo esse videatur, tamen in hac temporum iniquitate, nisi matura, et quasi in ipso adhuc concilii fervore et cursu, executio adhibeatur, vix scio an tantibus e conatibus utilitas, huic Regno praesertim, aliqua emergere possit. Induivit enim hic magna pars ordinis nostri eos mores, quos et multi saecularium, qui se modis omnibus adversus executionem legum patriae armant et res implicatas expediri, in bonumque ordinem redigi moleste ferunt. Ex re itaque Ecclesiae id futurum est, si Ill-ma et R-ma D. V-ra Summo Pontifici ea exponat, et pro sua, qua apud Sedem Apostolicam valet autoritate, persuadeat, ut ad executionem canonum sacri Concilii litterae mandati in has partes mittantur, sine quibus non

¹ List nie znany.

capimus ullam rationem, quomodo negotium hoc aggredi debeamus. Idque primo quoque tempore, ut rem propriam vocationis nostrae inchoare et exercere, priusquam decreta Concilii antiquata ipso abusu diuturni temporis obsolescant, possemus. Hac tempestate sic res sunt, ut melius Concilium collapsis rebus Ecclesiae dari non possit, quam si temporari non serviatur penitus, hoc est meliores occasiones non expectantes, sed quod agendum pridem fuerat, estque semper, id sine perendinatione agere instituamus. Non est dubium, si opportunitatem in compescendis tumultuum initiis non expectassent maiores nostri, sed malis nascentibus celeriter occurrissent, christianam religionem minus detrimenti accepturam fuisse. R-mus quidem dominus Legatus, vir optimus et magna prudentia cum singulari pietate coniuncta insigniter ornatus, quantum potest dat operam, ut calamitati Ecclesiae succurrat. Iamque aliquoties cum M-te Regia privatim est collocutus, neque ego desisto suggerere necessitates. Damna et pericula provinciae nostrae et ipsam iam conditionem nostram adeo edoctus est ut quis e numero nostrorum, ita ut nullo suggerente aut informante eum amplius abunde, quis rerum status sit, qui morbi quaeve medicina curandi videat. Eventus tamen adhuc in manu Dei est, qui utinam conatibus et operi manuum nostrarum benedicere velit. Quod futurum ominatur Ill-ma et R-ma D. V-ra, si modo nos officio nostro non defuerimus.

Praedicationem illius in libris contra Brentium² et semper memoria tenebam et nunc etiam admonitus respexi. Et quemadmodum id, quod Ill-ma et R-ma D. V-ra futurum augurabatur, accidit, Deum precor, ut et hoc, cuius me causa spe iubet esse meliore, eveniat. Et tam certum illius in partem optabiliorem existat augurium, quam certum fuit in praedicandis his tam calamitosis temporibus, quibus in errore ita ad summum perventum est, ut nullus iam extet articulus amplius, in quo errari possit.

Quae mihi nova Ill-ma D. V-ra communicavit, non iniucunda fuerunt.

Apud nos unio cum Lithuanis in ulteriorem deliberationem processit, cuius consumandae causa comitia in oppido Parczow ad ferias Pentecostes celebranda indicare M-ti Regiae deliberatum est. Quae res non magni negotii futura videtur, postquam M-tas Regia statutum declaravit de eo negotio et aperta declaratione 12 Februarii in senatu, haereditate Magni Ducatus Lithuaniae sese abdicavit, ipsumque Ducatum sub liberam electionem regni Poloniae subiecit³.

Post illam laetam victoriam, quam Ser-mus Rex noster ex Moscho obtinuit, etiam hoc novatum est 15 Februarii Filonem Lithuanum⁴ cum 5 000 equitum ad locum deligendum, in quo exercitus tam Poloni quam Lithuanici castra collocassent, ab exercitu Lithuanorum capitaneo missum custodiae Moschorum quingentos equites ad unum interfecisse et re confecta, quia per exploratores cognoverat in proximo esse legiones Moschoviticas, se vallo cinxisse, tandem per literas a capitaneo exercituum petiisse, ut in tanto periculo se vellet adiutum, quandoquidem impar longe esset hosti, qui ad se tenderet. Cui responsum esse a capitaneo, ut ne desponderet animum etiam si diuturnior illi obsidio intra

² „Confutatio prolegomenon Brentii, quae primum scripsit adversus Venerabilem virum Petrum a Soto, deinde vero Petrus Paulus Vergerius apud Polonos temere defendenda suscepit”. Coloniae 1560. A także HO I s. 417—609.

³ Dokument ten opublikowali S. Kutrzeba i W. Semkowicz: Akta unii Polskiej z Litwą 1381—1791. Kraków 1932 s. 179—180.

⁴ Filon Kmity, starosta orszański.

vallum ferenda sit, cum tanto commeatu abundaret, ut obsidionem unius atque alterius mensis ferre possit, se vero daturum operam, ut perendie cum Lithuanis et Polonis in auxilium illi adsit, nec fore dubium, quin sicut nuperrime prospere actae res essent, caesis in loco Moschorum 9 000, totidem una cum tribus antesignanis ducibus captis, ita non dispar belli eventus sit penes suos remansurus. Hic puer, qui litteras ferebat, a Moschis captus est, qui ubi et ex literis intellexissent suorum magnam manum esse caesam, et alia quae in litteris ad Filonem ferebantur, nihil dum de ea victoria scientem, nihil et illis de suorum clade opinantibus et puer animosus in mediis tormentis maximos et fortes, Germanis, Ungaris et aliis refertos, exercitus Polonus adventare dixisset, nocte proxima, cum narrationis veritatem, stragem suorum, in quam inciderant, probasset, incensis castris, curribus dissectis, se in celerem fugam dederunt arcemque Smolenscum petierunt. Postridie Filo cum videret fumantia castra, eo tetendit et quicquid relictum fuga erat, recepit, immo et eorum non paucos, quorum segnior erat fuga persecutus, cecidit. Hic nihil est praeterea, quod Ill-mae et R-mae D. V-rae scribam, quam diutissime et felicissime valere opto.

Datum Warsaviae, 28 Februarii 1564. — V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus

Jacobus Uchanski Archiepiscopus subscripsit —^a.

^a—a Własnoręcznie.

63

HOZJUSZ DO KAROLA BORROMEO

[Lidzbarsk], 28 lutego [1564]

Powiadamia o swoim przyjeździe do kraju, o sytuacji religijnej w Polsce a szczególnie w swojej diecezji. Prosi o dłuższy pobyt obecnego nuncjusza w Polsce. O wizycie złożonej księciu pruskiemu i zamiarach sprowadzenia jezuitów na Warmię.

ORYG. nie znany.

REGEST w języku włoskim: Bibl. Vat., rkps Barb. lat. 853 k. 171v—172. Nagłówek: *Il Car-nale Varmianse à 28 di Febraio.*

Da avviso de l'arrivo suo à Varmia, et come per consiglio de medici attende à rifarsi con un poco di riposo per andar poi à la Dieta, se il Re suo lo chiamerà.

Che le cose di quel Regno sono in peggior stato, che sieno mai state per conto de la religione, et che l'audacia de gli heretici è infinita, et non minore la dissensione tra li Ecclesiastici. Che giudica necessario chesi faccia la Synodo Provinciale di quel Regno, ne la quale spera assai, et però desidera che'l Nuntio¹ resti là almeno per tutta estate, perche ó col mezo di lui si dara qualche buon assetto à le cose, ó vero non si manderà mai piu Nuntio in quel Regno.

Che ne la sua diocesi le cose de la religione passano assai bene mà ne i luoghi circonvicini pessimamente. Che hà mandato il suo Vicario a visitare il Duca di Prussia², et gli hà fatte molte carezze et proferte di buona vicinità. Che ha inteso che quei heretici hanno grandissima paura che egli non meni là una compagnia di Giesuiti, che sono ogni di più formidabili a tutti di detti heretici³, et abbracciati da catolici.

¹ Jan Franciszek Commendone.

² Zob. nr 43.

³ Aluzja do obaw Albrechta, jakoby na Warmię miało przyjsć 1 200 jezuitów. Zob. nr 55.

Lubawa, 2 marca 1564

Przesyła listy. Dziękuje za gotowość udzielenia sakry biskupiej. Prosi o wstawiennictwo u nuncjusza w sprawie siostr [cysternek] z Chełmna. Komunikuje nowiny z sejmu warszawskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 52. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

DRUK: Woelky: Urkundenbuch, s. 1901—1902.

Illustrissime et Reverendissime Domine. Cum hesternum die nonnullae mihi ex aula Regia redderentur litterae, redditae quoque una binae Ill-mae et R-mae Cels. V-rae inscriptae, quas hisce inclusas Ill-mae et R-mae Cels. V-rae transmittito. Non possum autem non eidem Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae gratias quam maximas agere (referre enim non licet) quod tam prompte tamque benigne mihi suam, quantum consecrationis mae attinet negotium, operam et studium detulerit, enitarque pro virili mea, ut tanti beneficii nequaquam immemor fuisse videri queam. Istud unice rogo, ut Ill-ma et R-ma Cels. V-ra quam primum certi quid hac in re statuere ob suam ad Regiam M-tem profectionem potuerit, me quoque certiores facere non gravetur.

Monialium Culmensium causam¹ (quam per M. Schirmerum² Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae meo iussu insinuatam esse accepi), ut Ill-ma et R-ma Cels. V-ra apud Legatum Apostolicum agere non dedignetur, itidem obnix precor. Peterem ego hoc ipsum a Domino Legato Apostolico, sed quoniam mihi ne de facie quidem cognitus est, cum illo per intercessorem agere commodius visum est, quem ego neque digniorem neque faciliorem quam Ill-mam ac R-mam Cels. V-ram in hac Borussia nostra reperire potui. Ideoque et rursus, ut hasce in se recipere partes velit, officiosissime rogo.

Novi ex aula ad me perscriptum nihil est, nisi quod Lithuani iam Warsavia discesserint, neque in unionem (quam vocant) consenserint. Nostris XXV Februarii dicta fuit dies³. Quid cum illis actum sit incertum adhuc est. Deus optimus maximus Regiae M-tis mentem eo flectere et inclinare dignetur, ut non nisi quod in Reipublicae nostrae emolumentum et commodum vergat nostris imperare velit. Haec quae modo celebrantur Regni comitia brevi dissolvenda esse multi asserunt ac in Partizino [!]⁴ propter Lithuanos complenda finiendaque. Haec sunt, quae modo ex aula habere potui. Si quid posthac communicabitur, non comittam quin statim Ill-ma et R-ma Cels. V-ra sciat. Ill-mam et R-mam Cels. V-ram multos in Nestoris annos quam rectissime valere opto, cuius me tutelae et benevolentiae totum dedico atque committo. Datum Lubaviae, 2 Martii Anno 1564.

Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae observantissimus

Stanislaus Episcopus Culmensis manu propria subscripsit.

¹ Chodziło o pozwolenie cysterkom chełmińskim na przyjęcie kilku siostr z innych zakonów. Zob. nr 79.

² Domownik biskupa [?].

³ W dniu tym posłowie ziem pruskich na sejmie warszawskim zobowiązani byli „kłaść listy”, czyli przedłożyć dokumenty na posiadane królewskiej. Por. nr 32.

⁴ Parzew na Podlasiu, miejsce przyszłego sejmu.

65

MIKOŁAJ LOCK DO HOZJUSZA

Oliwa, 3 marca 1564

Mimo usilnych starań nie zdołał Hozjuszowi kupić wina w Gdańsku, gdyż w czasie zapustów zostało wyprzedane. Gotów jest uczynić to wiosną, gdy przybędą okręty z transportem. Tymczasem przysłał jakiś upominek i prosi o przyjęcie go. Prosi również o poparcie u nuncjusza w sporze, jaki prowadzi z Kacprem Geschkauem o opactwo oliwskie.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1606 s. 1291—1294. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Princeps ac Domine, Domine clementissime. Humillima meorum obsequiorum servitiorumque officia sint R-mae et Ill-mae P. V-rae addictissimo in primis studio perpetuo commendata¹. Nolo R-mam ac Ill-mam P. V-ram ignorare me proxime ab eadem discedentem, sepositis omnibus aliis occupationibus, nihil magis contendissem, quam ut promissis meis quam celerrime satisfacerem vinumque quod R-mae P. V-rae me procuraturum promiseram, diligenter fideliterque curarem. Postero itaque die cum in monasterium redissem, me Gedanum contuli ibidemque apud plerosque, a quibus varii generis exponuntur venalia vina, de bono vino sum sciscitatus, sed nullum mihi eo tempore pro palato meo, aut quod alicuius esset vel saporis vel valoris, invenire licuit. Illud etiam, cuius praesens coram R-ma P. V-ra mentionem feci, in absentia mea tempore bacchanaliorum hinc inde distractum erat. Cum igitur in me nihil sit desideratum, sed omni diligentia pro acquisitione boni ac sapidi vini laborarim (nam non solum in his rebus, sed etiam in maioribus pro tenuitate virium mearum R-mae P. V-rae inservire sum paratissimus), etiam atque etiam peto R-ma P. V-ra me hac vice excusatum habere dignetur. Veris autem tempore navibus ad nos rursum descendentibus, tum si R-ma P. V-ra mea opera uti voluerit, offerro me promptissimum.

Caeterum nullo modo supersedere potui, quin animum meum erga R-mam P. V-ram studiosum exiguo quodam argumento attestatum redderem. Offero itaque R-mae P. V-rae honorarium sane exile, non ea quidem ratione quod idipsum tanto Antistite tantoque viro, cuius religione, pietate, eruditione morumque integritate nullus est angulus, qui non quam suavissime redolet, dignum putem iudicemve, sed ut animum meum (sicut dixi) R-mae P. V-rae addictissimum, hoc quasi inditio declararem magisque confirmem. Rogo maiorem in modum, ne R-ma P. V-ra idipsum aspernari velit, sed clementi animo, tanquam ex penu tenui a famulo suo perveteri profectum suscipere sibi me meaque obsequia quam commendatissima habere dignetur. Quod reliquum est nihil diffido, quin R-ma P. V-ra pristina sua clementia in promovendis me meisque rebus R. D. Legato Apostolico sit complexura, ne quid tale accidat, quod gaudeat adversarius meus², sed mihi tandem in pace divinis rebus vacare liceat. Neminem enim alium in toto terrarum orbe habeo, ad quem in calamitosa hac mearum rerum facie commodius confugere queam quemque sciam mihi meisque rebus et consultius velle et melius consulere

¹ Mikołaj Lock (zm. 1569), kanonik warmiński i poznański, w 1559 r. otrzymał od króla nominację na opactwo oliwskie i prawie do końca życia prowadził o nie spór z Kacprem Geschkauem, protegowanym biskupa Jakuba Uchańskiego. Początkowo cieszył się zaufaniem Hozjusza, ale później utracił łaski. PSB XVII 531—532.

² Chodzi tu o Kacpra Geschkaua.

posse quam R-mam P. V-ram. Quod R-mam P. V-ram clementer conaturam nequaquam dubito. Offero me vicissim erga R-mam P. V-ram quam obsequentissimum oroque Deum omnipotentem, ut eandem Ecclesiae suae anchoram fortem columnamque firmissimam ad nominis sui gloriam eiusque Ecclesiae salutem quam diutissime salvam et incolumem conservare dignetur. Olyva, 3 Martii Anno 1564. Eiusdem R-mae ac Ill-mae Cels. V-rae servus deditissimus

Nicolaus Lock etc.

66

HOZJUSZ DO KSIĘCIA PRUSKIEGO ALBRECHTA

Lidzbark, 4 marca 1564

Dziękuję za przychylny ustosunkowanie się do ostatniego listu Hozjusza wy-stosowanego w obronie mieszczan reszelskich, i jeszcze raz proszę, by pruski starosta z Szestna zwrócił zasekwestrowane drzewo bardzo potrzebne na budowę mostu i by na przyszłość nie wzbraniał zwózki tego drzewa mieszczanom, którzy w dal-szym ciągu skarżą się na niego.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, pieczęć i streszczenie listu w kancelarii odbiorcy: *Cardinal und bischof zu Ermelanth bitet abermals den hauptman zu Sehesten ufzulegen, das denen von Ressel das arrestirte holz gevollgt werde, wil hernach, wie sich alle der handel verlaufen, F. D. claren bericht thun. Datum 4 Martii Anno [15]64.* List pisany ręką Macieja Heina.

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. E. F. D. freuntliches und wolmeinendes schreiben auf jungstes unser sinnen an deroselben cantzlern in obliegen des rats unser stath Resell geschehen ist uns dato dieses zugestellet worden¹, darinne sich denn E. F. D. ganz freuntlich und nachparlich (des wir zum höchsten danck-bar) erkleren thut, wes dieselbe an iren heuptman zu Zehesten desfalls in befelich gethan und ferner zu thun gutwillig geneigt und erbötigk, und sey nur allein an dem, das E. F. D. dero sachen einen gruntlichen boricht, und woher solcher wiederwille erwachsen, zu haben freuntlich begeret, und wiewol wir nun demnach dasselbe, E. F. D. ansinnen nach, fortzusetzen gantzlich bedacht gewesen. So seint uns dennoch etzliche verzugliche hindernussen furgeruckt, dadurch dasjenige in eile nicht boschehen mögen, soll aber binnen weniger zeith und ins eheste solches handels und zweileuftigkeit eigentliche belernunge an E. F. D. erfolgen. Bitten zum freuntlichsten dieselbe, ob diesem kurzen verzuge kein misgefallen tragen wollen. Weil aber der rath obgemelter unser stath uns itzo wiederumb vorbracht, wie nach uberreichem E. F. D. schriftlichen bofelich an den heuptman gar nichts fruchtbarliches darauf von inen erhalten, und uns ire hochdringende noth in furhabendem baw der brucken, dero nachlassen der stath und umbliegenden lantsahssen zu merklichem abtrage, nichts desto weniger auch der gemeinen lantstras-sen zu grosser ungelegenheit erschiessen wolte, haben sie umb eine beförderliche vorschriefft an E. F. D. abermals bey uns und zum unterthenigsten ansuchunge gethan, damit sie dieser zeith des leidlichen weges, so zu vermutten, nicht lange bestehen könne, in abfurunge desselben holtzes gebrauchen und geniessen möchten. Welches ir emsiges bitten wir aus betrachtunge der zwingenden noth fur billigk angesehen, solche vorbitte zum wiedermahl gnedigst gerne mitgeteileth. Und gelanget demnach an

¹ Zob. nr 60.

E. F. D. unser freuntlich bitte, dieselbe auch gleichsals unserer stath Resell itzige gelegenheit in dem gutwilligk erwegen, und mitlerzeith des anstehenden borichtes, welches, wie obgedacht, ins förderlichste geschehen soll, irem heuptmann des orts bofelich thun wolte, das ehr dieselbe unsere unterthane mehr genenter stath Resell, mit des irigen holtzes hemunge ferner unbilligermahssen nicht engstigen noch aufziehen, und in dieser bekuemigkeith iren baw fortzustellen nicht hindern thete, sondern dasselbe holtz unverzuglich folgen lasse. Wollen uns gantz freuntlich des zu E. F. D. versehen, und seint umb dieselbe wir es in gleichem und grösserm zu verschulden je und alwege erbötigk. Thun E. F. D. götlichem schutz treulich entpfelen.

Datum Heilspergk, den 4 Martii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. aⁿ manu propria subscripsitⁿ.

aⁿ — Własnoręcznie.

67

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 4 marca 1564

Prosi o rozpatrzenie w trybie apelacyjnym sprawy o spadek w Barczewie między pewną wdową z Bartoszyce i inną wdową.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Pol. 72 s. 632—633. Nagłówek: *An Bischof zu Heylsbergk, den 4 Martii Anno [15]64*. Pod tekstem: *Heinrich Stendtrich*.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 32.

Wir mogen E. L. nicht pergen, das derselben abwesens sich eine action zwischen zweyen witben, unsern underthanin von Bartenstein¹ und etlichen andern wegen eines erbfalls zu Wartenburg², unter E. L. gelegen, von einem sching der genannt herruerende, erhoben. In welcher sachen wir dann die armen witben vielfeltig an E. L. statthaltern³ verschrieben. Weil aber darynne urteil und sententz ergangen und der witben vormunder sich an E. L. mit der gantzen action berufen und demnach nuhmehr, do E. L. gottlob gesundt zu iren landen gelangt, sie (wie wir aus inligender supplication, so sie uns itzo ubergeben, vermercken) E. L. hochrichterlich ampt ersuchen, iren beruf vortsetzen und E. L. bessere rechtliche erkenntnuss bitten wollen. Als haben wir uf der witben sowol als der vormunder undertheniges abermahliges bitten nicht lassen wollen, E. L. die armen frauen und ire gantze handlung im besten zu beveln. Und ob wir wol den wenigsten zweifel haben, E. L. ohne das dem rechten und pilligkeit also nachstreben, das sie keinen im geringsten in seinem rechten verkurtzt sehen, auch meniglich die pillige iustitiam gerne mitteylen, so bitten wir doch freuntlichen, E. L. wollen die gehaltene action gefuerte beiderseits schein und beweis, urteil und schuldt nothwendig bewegen und darauf den armen witben dasjehnige widerfahrn lassen und erkennen, was pillig und recht sein wirt, das wollen wir etc.

¹ Bartoszyce.

² Barczewo.

³ Eustachy Knobelsdorf.

JAKUB GÓRSKI DO HOZJUSZA

Padwa, 4 marca 1564

Górski¹ na życzenie Hozjusza gotów jest przekazać Jerzemu z Tyczyna do Rzymu 20 złotych, jakie z polecenia Tomasza Płaza miał doręczyć Kuczborskiemu, jeżeli Płaza zwróci tylż danych mu z depozytu Górskiego w Krakowie. Cieszy się z pobytu w Italii. Nie jest zdecydowany co do kierunku studiów. Stanisław Tarnowski został ranny w bójce z jakimś hrabią neapolitańskim.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 146. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego; *Redditae 27 Aprilis 1564 Resetti*.

DRUK: Fragmenty, w tłumaczeniu na język polski, wydał K. Morawski: *Jakub Górski, humanista i apologeta*. W: K. Morawski, *Czasy Zygmunto wskie na tle prądów Odrodzenia*. Warszawa 1965 s. 130.

Illustrissime Princeps, Domine, Domine colendissime. Litteras Illustrissimae P. V. Olomontio ad me datas² 5 Kal. Martii [26 II] accepi, quibus Ill. P. Tua postulat a me, ut viginti aureos ex ea pecunia, quae mihi a Thoma Plassa³ ad familiarem Ill. P. Tuae dominum Cuczborski perferenda commissa erat, Georgio Ticinio⁴ Romam mittam, vel ei cui ipse vellet numerem. Quod quidem ego sedulo faciam, modo certior a Ticinio reddar, cui ea pecunia committi et tradi debeat. Itaque eius litteras ea de re expecto. Sed velim significari ab Ill. P. Tua ipsi Thomae Plassa ea de re. Nam ego cum huc venissem, Tuamque Ill. P. Tridento, quo ire constitueram, cum suis discessisse audiissem, neque me posse eam pecuniam quibus videbatur reddere viderem, scripsi statim ad meos Cracoviam, praecipue vero ad Gysmundum Obrebium⁵ praeceptorem meum, ut Thomae ex mea pecunia quam penes se relinqueram quadraginta aureos numeraret in locum eorum, quos mihi ad Cuczborski perferendos commiserat. Quod credo Obrebium non neglexisse. Itaque dignetur Ill. P. Tua certiore reddere Thomam de eo negotio, ut pecuniam ab Obrebio receptam ei restituat, ne ego aliquid detrimenti inde capiam, si ille ea de re non factus fuerit certior. Nam ego hic quod Ill. P. Tua a me curari vellet, studiose curabo.

Italia mihi cum ob multa alia tum vero quod valetudine quam imbecillam Cracovia extuli, meliori et firmiori in ea sim, placet, nondum tamen plane quod genus studiorum potissimum sequar constitui. Justiniani studia mihi non displicerent, nisi me terreret rei ipsius magnitudo, cui perdiscendae et aetatem meam et rem familiarem et ingenium ipsum impar omnino video. Cum monachis res theologicas tractantibus interdum sum, eorumque et ingenia et eruditionem summam mirari soleo, vestigiis eorum ingredi non audeo, quos me consequi posse non puto, sed studia mea Deus, in quem proiectus sum ex utero, gubernabit. Tuam interim Ill. P. rogo, ut me sua benevolentia prosequi dignetur.

¹ Jakub Górski (ok. 1525—1585), późniejszy profesor i ośmiokrotny rektor Uniwersytetu Krakowskiego, prawnik i teolog, pisarz kontrreformacyjny. W lutym 1563 r. osiadł w Padwie, w końcu tego roku przeniósł się do Rzymu, gdzie w 1566 r. uzyskał tytuł doktora obojga praw HNP VI 195—196; PSB VIII 438—440.

² Listu tego nie odnaleziono. Hozjusz po drodze z Trydentu na Warmię do Ołomuńca przyjechał 15 I 1564. Zob. nr 15.

³ Tomasz Płaza (1530—1597), uczoney ksiądz krakowski, sekretarz i zaufany Kromera. Por. Florczak: *Udział regionów*, s. 202.

⁴ Jerzy z Tyczyna, agent polski w Rzymie. Zob. nr 403.

⁵ Zygmunt Obrebski, profesor Uniwersytetu Krakowskiego. Górski był jego słuchaczem, gdy w półroczu letnim 1540 r. wpisał się na Uniwersytet Krakowski.

Romae de constitutionibus concilii nihil audivimus. Patavii ossa sancti Prosdocimi⁶ episcopi primi Patavini apud divae Justinae quinto Nonas Martii [3 III] e veteri templo in novum translata sunt, hominum magno concursu. Nil praeterea hic novi, praeterquam quod Veneti suo edicto ungaricis nostris denos solidos detraxerunt. Stanislaus praeterea comes de Tarnow⁷ a quodam item comite Neapolitano in celebritate cuiusdam civis Patavini ante carnisprinium pugione vulneratus super frontem in capite, qui tamen iam valet, atque ut illi par pari referat, cogitato, quod ut illi feliciter succedat optamus, veremur tamen ne id suo graviore periculo tentet. Bene valere Ill. P. Tuam opto, cuius me benevolentiae commendo. Patavii, quarto Nonas Martias [4 III] Anno Domini 1564. Ill. P. V. famulus

M. Iacobus Gorscius.

69

ANDRZEJ HUMAN DO HOZJUSZA

Jeżiorany, 4 marca 1564

Wyraża radość z powrotu Hozjusza do diecezji i służy jego zasługi. Dziękuje za kanonię dobromiejską, którą otrzymał za wstawiennictwem Jana Leomana i pod warunkiem, że będzie pełnił funkcję kaznodziei w Dobrym Mieście, z którego sam pochodzi. W 1559 r. gdy w Jeżioranach zmarł proboszcz Jan, na prośbę Jana Leomana Human objął tę parafię i z braku następcy pełnił tę funkcję aż do chwili obecnej. Sami przedstawiciele zarządu miasta prosili go, by nie zostawił owiec bez pasterza. Obecnie po powrocie Hozjusza do diecezji oddaje się do jego dyspozycji.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1295—1298. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine gratiosissime, humillima precum mearum meique commendatione praemissa. Nullis sane nec verbis nec scriptis unquam consequar, Illustrissime Princeps, Domine gratiosissime, quanta laetitia gavisus sim, quod ex itinere difficillimo et diuturna peregrinatione V-ra R-ma Celsitudo incolumis redierit. Nihil enim nobis infirmis subditis accidere potuit gratius, nihil utilius, nihil denique gloriosius quam Illustrissimum Principem ac Dominum nostrum clementissimum, diu desiderio desideratum, propriis nostris inspicere oculis necnon dulcissima praesentia talis ac tanti in hoc calamitosissimo saeculo gubernatoris frui, qui non solum dignitate superat laudatissimos suos antecessores, sed etiam quicquid pietatem spirat, quicquid redolet sanctam eruditionem, quicquid honestati conducit, ad extremum quicquid prae se fert integritatem, V-ra R-ma Amplitudo amat, promovet atque tuetur. Me hoc altius inspiciente, non nisi sub tutela V-rae R-mae Celsitudinis sacerdotio fungi decrevi, tessera hac etiam in re nonnihil feliciter cadente, intercessione R-di Domini Joannis Leomani¹ obtinui canonicatum Gutstatensem², non quidem meis meritis, sed singulari quadam gratia, quae presbiteris, modo sint catholici et bonae vitae homines, semper favet. Cuius beneficii maxima admiratione in dies recordatus sum proque felici gratiosissimi domini mei omniumque cum sua R-ma Cels.

⁶ Martyrologium Rzymskie pod dniem 7 listopada podaje, że Prosdocym był pierwszym biskupem Padwy, ustanowionym przez samego św. Piotra Apostoła.

⁷ Stanisław Tarnowski, syn wojewody sandomierskiego Jana Stanisława.

¹ Jan Leomann, kanonik warmiński. Zob. nr 84.

² Dobre Miasto (Gutstadt), miasto na Warmii, siedziba kapituły kolegiackiej i komornictwa biskupiego.

peregrinantium reditu, devotis precibus apud Deum opt. max. intercessorem egi. Umbram etiam corpus citius poterit effugere, quam Andreas Human clementissimi sui domini obliviscatur collatoris. Sed hoc unum tenaci teneo memoria, ea lege atque conditione V-ram R-mam Cels. mihi indigno contulisse canonicatum Gutstatensem quo ibidem in patria (ubi propheta non est acceptus³) et non alibi a sacris essem concionibus, nec ego me loco movissem, nisi summa et maxima necessitas aliter faciendum urssisset. Anno enim quinquagesimo nono, dominica Oculi⁴ oppidulum Seburgense⁵ amisit dominum Joannem⁶ erantque aliquandiu miseri parochiani sicut oves sine pastore, qui ob inopiam sacerdotum tunc temporis haud haberi potuit. Tandem R-dus D-nus Joannes Leoman, veniens Gutstadium, me hortabatur ecclesiae Seburgensi praeesse, praesertim tempore Paschali, quando sacrosanctum baptisma consecrari necnon sacramentum altaris fidelibus oviculis distribui debuit. Iusta itaque praecipienti morem gessi, officia spectantia ad parochum pro mearum virium tenuitate qua potui diligentia executus sum. Festis elapsis precibus instabant dominus Philippus Patritte advocatus, dominus Nicolaus Plotowsky capitaneus⁷ cum nonnullis civium, ne gregem dominicum sine pastore paterer hoc nostro periculosissimo tempore vagari, sed ipsius curam subirem donec rediret V-ra R-ma Cels. Quae res tametsi difficilis fuit et laboriosa, nolui me tamen ab humanitate tam alienum praestare, ut tot et tantis amicis rogantibus pigeret sex annorum subire laborem, praesertim cum possem in hoc quantulocumque labore promovere pietatem et V-rae R-mae Cels. subditis aliquod adferre (ni fallor) ornamentum. V-ra R-ma Amplitudo hoc meum exiguum officium boni consulere clementissimeque amplecti velit, obsecro. Nunc me totum dedo V-rae R-mae Cels. Quicquid oneris imposuerit, ubicumque etiam locorum in hac dioecesi voluerit uti mea opera, debitam observantiam quoad carpsero vitales aures, V-ra R-ma Cels. experietur, quam Deus optimus maximus ad gloriam sui nominis et Ecclesiae utilitatem nobis diutissimum sospitet et felicitatis genere cumulet. Datum Seburgi, 4 Martii Anno 1564. V-rae R-mae Cels. capellanus

Andreas Human⁸.

³ Ek 4, 24.

⁴ 27 II 1559.

⁵ Jeziorany (Seeburg), miasto na Warmii, siedziba dekanatu i zarazem komornictwa biskupiego.

⁶ Nazwiska nie udało się ustalić.

⁷ Akta wizytacji parafii Jeziorany z 27 V 1565 (ADWO, B 3 k. 187v) notują, że wójt (advocatus) Jezioran, Potritte, zmarł niedawno; w testamencie legował kościołowi 300 grzywien i pewne precjoza; został pochowany w kościele. Wymieniają również, ale wśród żyjących, starostę Plotowskiego (w obu przypadkach nie podają imion).

⁸ Andrzej Human, kanonik tytularny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście, w latach 1559—1565 pełnił funkcję proboszcza w Jezioranach (nie mając zamiaru tutaj pozostawać, nie postarał się o formalną nominację), zaś od połowy r. 1565 do swej śmierci w 1575 r. był proboszczem w Braniewie. (Zob. ADWO, B 2 k. 115; B 3 k. 178—179, 238; PDE 1875 Jg 7 s. 100).

Rzym, 4 marca 1564

Polanco¹ opisuje podróż z Trydentu do Rzymu, dobre postępy w nauce Jana Hozjusza. Z trzech postulatów stawianych przez niektórych papieżowi: komunii święta pod obiema postaciami dla wszystkich, małżeństwo księży, dopuszczenie świeckich do głoszenia kazań i innych ceremonii, tylko pierwszy może być brany pod uwagę i rzeczywiście zostanie powołana przez papieża komisja, która sprawę rozpatrzy, a papież zadecyduje. Są poważne opory przeciwko Komunii świętej *sub utraque*. Informuje o stanie zdrowia generała, o innych jezuitach (Nadal, Salmeron), o Erazmie Działyńskim.

ORYG.: ADWO, D 28 k. 55. Na odwrocie ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuezborskiego: *Redditae 14 Aprilis 1564 Hellsperg, responsum 16.*

KOPIA WSPÓLCZ.: ARSJ, Epistolae Nostrorum 37 k. 396.

DRUK.: Polanci complementa, I s. 437—440.

Pax Christi et omnia felicia. Quamvis exiguum tempus ad scribendum concesserit nobis dominus Georgius Ticinius², et quidem inter varias occupationes alias non committendum existimavi, ut sine meis ac etiam literis d. Joannis³ nuntius discederet. Decima die Decembris Tridento profecti, duodecima Februarii Romam pervenimus. Huius morae causa fuit tum quod per collegia nostrae Societatis multa fuit transeundum et in eis aliquamdiu manendum, cum praesertim Natalitia et alia festa invitarent et populorum devotio fere importuna cogeret, tum quod assiduae pluviae et patris nostri praepositi⁴ valetudo satis afflictata (Romae tamen gravior et periculosior effecta) nos retardarunt. Interim d. Joannes non mediocriter in spiritu profecit, et tum familiaribus colloquiis et exemplis nostrorum, tum frequenti usu confessionis ac communionis mores suos indies magis ac magis composuit. Initio Quadragesimae in Collegio Germanico constitutus et lecto rebusque aliis necessariis instructus, sic coepit studiis litterarum dare seriam operam, ut interim pro more aliorum adolescentium ingenuorum, qui eodem in collegio versantur, orationi et aliis pietatem foventibus vacare non desinat, qua in re etiam cum illis certat, qui prae caeteris insignes habentur, et sane de praeclara eius indole utranque polliceri nobis possumus, scilicet quod in virum doctissimum iuxta et optimum evasurus sit, si in coeptis (quod speramus fore) perseveraverit. Patri quidem nostro et nobis semper curae erit, ut in utroque studio conatus eius promoveamus, ad quod nos non solum movet communis charitatis ratio, sed et peculiaris, qua ipsum arctissime complectimur, tum quia dilectione dignus est, tum quia nepos D. V-rae Ill-mae, quem observantia et pietate singulari, ut de Ecclesia Dei deque nobis optime meritum et eximiis Dei donis ornatissimum praesulem prosequimur.

Quod ad communionem sub utraque specie attinet, non dubito, quin aliunde intellectura sit D. V-ra Ill-ma quid Romae agatur, paucissima tamen addam quae a primariis quibusdam cardinalibus intellexi, nimirum postulari calicem a Summo Pontifice, cui Concilium id negotii commisit,

¹ Jan Alfons de Polanco (1517—1577), jezuita, od 1547 r. sekretarz zakonu, funkcję tę spełniał przez 26 lat za trzech kolejnych generałów Towarzystwa. Od 1572 r. pełnił ważną funkcję wikariusza generalnego zakonu.

² Jerzy z Tyczyna, agent polski w Rzymie. Zob. nr 403.

³ Jan Hozjusz, bratanek kardynała. Zob. nr 255.

⁴ Jakub Laynez.

simulque coniugium sacerdotum, et ut laici possint concionari et in altari ministrare. Ego quidem conicio tria ultima proponi, ut saltem primum obtineatur, et serio non agitur nisi de calice, et Summus Pontifex, quia reliqua in Concilio non fuerunt discussa, de eis nolle se quicquam statuere significat. Quod ad calicem attinet, publice res tractatur, et aliquot cardinales designaturus creditur Pontifex, ut ab eis quid senti[ant] audiat. Existimatur etiam missurus aliquem in Germaniam, ut videat quibus et quid concedi expediat, hunc fore Ill-mum Moronum⁵ circumfertur. Paucos esse puto inter cardinales qui probaturi sint istam communionem, ut de quibusdam, qui autoritate plurimum valent, satis mihi constat. Habebit etiam momentum apud Pontificem regis Philippi et ministrorum eius postulatio, cui calix summopere displicet, nec desunt qui sperent, licet maxime mittatur Cardinalis Moronus, nihil tamen esse concedendum. Omnia dirigat Dei sapientia et bonitas prout videt ad Ecclesiae suae salutem et profectum expedire.

Pater noster praepositus in magno vitae discrimine fuit his diebus, sed iam melius habere coepit, licet nondum omnino extra periculum esse videatur, febris enim adhuc molesta pergit, bene tamen speramus, Deo propitio.

De Erasmo Dialinio⁶ intelleximus, quod bene admodum se gerat et commendatio D. V-rae Ill-mae faciet, ut curam eius imposterum sollicitiorem habeamus. Salutat simul mecum pater Natalis⁷ D. V-ram Ill-mam quam humillime et tantundem faceret pater Salmeronus⁸, si adesset. Venetiis ille relictus est a patre nostro praeposito, ut hac Quadragesima concionaretur (quod munus praestat egregie, ut audimus), quia dux Venetorum et alii primarii illius reipublicae cives id obnixè contendebant. Omnes precamur Deum omnipotentem, ut diu conservet incolumem D. V-ram Ill-mam ad Ecclesiae catholicae utilitatem et gloriam et honorem suum. Romae, 4 Martii 1564. D. V-rae Ill-mae ac R-mae addictissimus servus in Domino

Joannes de Polanco.

71

PIOTR WOLSKI DO HOZJUSZA

Barcelona, 4 marca 1564

Przekazał królowi hiszpańskiemu listy i pozdrowienia od Hozjusza. Dwór hiszpański przygotowuje się na przyjęcie książąt czeskich. Przedmiotem ostatnich dyskusji wśród polityków jest spór, jaki powstał między posłem hiszpańskim a francuskim przy papieżu.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 22 K. 10. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine fautor colendissime. Addicta mea obsequia et dedita studia Ill-mae et R-mae D. V-rae reverenter defero. Ut potui tarditatem tabellariorum in transferendis iis ad me literis, quas Ill-ma et R-ma D. V-ra mihi mittebat die 23 Novembris,

⁵ Jan Morone, kardynał.

⁶ Erazm Działyński, syn wojewody chełmińskiego. Zob. nr 105.

⁷ Hieronim Nadal (1507—1580), jezuita, rektor kolegium jezuickiego w Rzymie (1564—66), piastował wysokie godności w zakonie.

⁸ Alfons Salmeron, jezuita. Zob. nr 225.

mea celeritate reddendo M-ti Regiae¹ ab Ill-ma et R-ma D. V-ra literas, corrigere volui. Nam cum mihi die 25 Februarii allatae essent, eodem die M-tem Catholicam nomine Ill-mae et R-mae D. V-rae salutavi, officia eius detuli et literas reddidi. Gratissime audivit omnia Ser-mus Rex et cupide a me literas accepit, respondit autem humanissime et liberalissime se gratias agere Ill-mae et R-mae D. V-rae, quod ea voluntate erga se sit, quam quanti faciat cum recte poterit libenter se declaraturum. Literis, si opus fore animadverterit, responsurum. Paulo post misit puerum ad me Gonsalvus Peres supremus secretarius, ut ei hospitium meum ostenderem, ut cum velit aliquid ad Ill-am et R-mam D. V-ram dare, quo mittat sciat. Ego D. Gonsalvum conveni et me obtuli, quotiescunque volet ut ea in re opera mea utatur. Usurum spero, et ego vetus meum in colenda Ill-ma et R-ma D. V-ra studium servabo curaboque ut quicquid erit celerrime Ill-ma et R-ma D. V-ra cognoscat vel habeat.

Novi id tantum est iam serenissimos principes Bohemiae Massiliam praetergressos esse et apud Perpetuas Aquas substitisse. Inde in altum provehere debent, sed hoc tempore ventos contrarios timent, qui quoniam non facile nec cito cessare solent, vix illi hoc mense huc venient. Ser-mus Rex hinc priusquam veniant non discedet, cum venerint, Valentiam ibit. Ill-mum et R-mum Cardinalem² audivi statim reversurum atque in iisdem triremibus transmissurum. Sed non mihi hoc fit verisimile, cum sciam haberem illum hic quoque propria negotia. Ex Italia multi quotidie huc veniunt, nec alia de causa, quam ob privata negotia. Aliquot tabellarii Roma festinanter admodum venerunt, ii de controversia inter Oratorem Galliae et Hispaniae propter locum³ nuntium attulerunt; hic deliberatur. Jamque tabellarius iterum Romam dimittitur. Inde scribent alii Ill-mae et R-mae D. V-rae quomodo res transigetur. Ego quid hic agetur certiorum saepissime Ill-mam et R-mam D. V-ram faciam. Quam Deus omnipotens salvam et felicem conservet.

Barchinona, 4 Martii Anno Domini 1564. Ill-mae et R-mae D. V-ram cliens et servitor perpetuo addictus

Petrus Volsky.

72

WOJCIECH SPERLING DO HOZJUSZA

Ingolstad, 6 marca 1564

Opisuje ostatnie chwile życia i zgon profesora akademii ingolstadzkiej Fryderyka Staphylusa. Zmarł przykładnie, po katolicku, w dniu 5 marca 1564. Została po nim żona i trzech synów. Pozostawił również szereg nie wykończonych prac. Innowiercy rozsiewają pogłoski, jakoby Staphylus przed śmiercią powrócił do luteranizmu. Sperling poleca Hozjuszowi swoje studia i prosi o zwiększenie pomocy finansowej.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 151—152. Na odwrocie adres, pieczęć, poniżej adresu przynaglenie: *cito, cito, cito.*

S[alutem] P[lurimam] ac submissimam obsequiorum meorum commendationem. Quod ad Ill-mam Celsitudinem Tuam nunc infelici hoc

¹ Filip II król hiszpański.

² Kard. Otto Truchsess von Waldburg. Zob. nr 54 przyp. 3.

³ Posłem hiszpańskim był Don Luis de Zuniga y Requesens, zaś posłem królowej regentki francuskiej Katarzyny Medici — Henry Clutin d'Oissel (od 17 XII 1563). Zob. Pastor: Geschichte, VII s. 426—430.

tempore scribam nihil plane se dat aliud obviam, praeterquam maerorem angustiasque nostrum communes, passim quae cumulare videntur. Eminen-
tissimus enim vir, Fridericus Staphylus¹, Academiae nostrae praeclarus
dignatione superintendens, 3 Nonas Martii [5 III] in ipso secundae horae
a pomeridiano tempore sonitu e vivis me aliisque clarissimis viris tum
assistantibus, vere christiane ac catholice, intercedentibus pro eo ad Deum
cunctipotentem plurium coram sacerdotum precibus, decessit, plena luctus
et lacrimarum omnia nobis a se reliquit. Nudius quartus ante quam vitam
morte commutasset eloquiumque suum necdum amisisset, rogatus a divi
Francisci nobis praesentibus hic guardiano, utrum eam, quam hactenus
est professus monumentisque consignavit, priscam atque catholicam
fidem, etiam nunc vicinus morti profiteretur constanter. Respondit inhae-
sitanter, quod in hac, quam scriptis mandavit ac oretenus inter catholicos
confessus et corde firmiter credidit, universali atque catholica fide perse-
veret, denique etiam laetus sit moriturus. Postero die, iam quando
obmutuisset, me iterum praesente a magnifico viro Theodoro domino
theologo hocque tempore apud nos rectore², denuo interrogatus an fidem
antiquam ac catholicam Romanae Ecclesiae, quam hucusque strenue
propugnabat, sana mente citraque fucum atque sincere adhuc profiteretur.
Sermone licet omnino destitutus foret, oculis tamen ex porrecta
pernicissime manu sublevatoque capite alacriter planeque hilariter annue-
bat, quod constantissime ὁμολογῆτο. Sic tandem continuo sesquitrديو
ἀγωνίας ultimum vitae suum diem, relictis tribus post se filiis cum uxore
sua dispositisque omnibus legitime rebus suis, clausit. Nihilominus tamen
non dubito, quamvis ille vere pius et catholicus obierit, faciem sectario-
rum prorsus detestabilem atque antiquae infallibilisque fidei hostes esse
τεχνικῶς de eo ac subdole, uti assolent, conficturos Fridericum Staphylum
in extremis iam constitutum fidem pristinam suam eamque catholicam
revocasse, impie, nostratiumque partium opinionis obiisse. Sed frustra
facebant porro cum naeniis ac nugis refertis mediis fidius fraudibus
suis. Librum, quem de Republica christiana erat compositurus, nec non
etiam evulgaturus, vix etiamnum incoeptum, nedum imperfectum, post
se reliquit. Germanicum vero, sed plane indigestum adhuc de eadem
Πολιτεία christiana absolvit, quem non arbitror sic incorrectum editum
iri, cum nemini cuique, quod quidem sciam, id negotii sit commissum.

Hoc Ill-mam Amplitudinem Tuam festim volui certiorum facere,
atque mei studiorumque meorum promissique sui ne obliviscatur, sed
me conaturaque meum in honestas literas, cum praesertim honeste ac
facile in tam honesta causa possit, promoveat. Impensas etiam, si fieri
potest, benigne adaugeat, maiorem in modum ac supplex precor. Non
sum futurus Ill-mae Celsitudini Tuae vituperio, dedecori inanique fucō,
verum laudi, honestati eiusque Regni utilitati. Testis est mihi de studio,
assiduitate ac summa diligentia in honestas literas morumque integri-
tate, percelebris Academia Cracoviensis. Testimonium perinde ab hac
omnium facultatum facile primaria universa hac in Germania altrice
academia reposce, Ill-me Praesul, experiere me dignum Tua Amplitudine
omnium prope encomiis, ut brevibus dicam, alumnum, optimisque disci-
plinis Republica dignis hic animum meum summa sedulitate imbuere.
Sed, proh dolor, nihil minus quam alumno mihi prospicitur, cum me

¹ Fryderyk Staphylus (1512—1564), początkowo luteranin, był profesorem na uniwersytecie w Królewcu i doradcą księcia Albrechta. W 1552 nawrócił się i brał aktywny udział (głównie piórem) w walce z Reformacją. LThK IX 1019.

² Teodor Peltano, jezuita, profesor teologii w Ingolstadzie.

Ill-ma Celsitudo Tua pro alumno suo viro felicis recordationis eximio Friderico Staphylo commendaverit, quod ille cuncto pene huic senatui academico, qui me unice ob industriam divinitus mihi impartitam et crebras a finita lectione quaestiones et interrogationes meas diligunt, revelavit, denique in tota percerebit civitate. Itaque submissee Amplitudinem Tuam paternam precor, uti officio suo paterno non desit et se benignum vicissim alumnum, alumno quidem sedulo suo, ac manificum et aequum, uti par est, exhibeat. Quod cum fecerit, nunquam se credat poenitentia ductam iri, vel oleum ac operam impensarum in me suarum ergo perdituram, caeterum talentum multo cum faenore reportaturam. Dehinc ex corde Ill-mam Paternitatem Tuam quam longissime incolumem esse ac felicem opto, cuius me fidei ac gratiae per omnia trado et commendo.

Datum Iogolstadii, pridie Nonas Martii [6 III] Anno salutis humanae 1564. Eiusdem Amplitudinis Tuae servitor humillimus

Albertus Sperling de Reichenaw
I[uris] U[triusque] studiosus³.

73

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 6 marca 1564

Przez swego szwagra przesyła listy od Marcina Kromera i komunikuje, że Hozjuszowi poleca się Stanisław Grzepski, profesor Uniwersytetu Krakowskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 145. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine clementissime. Accepi, Ill-me atque R-me Domine, litteras binas a R. D. doctore Cromero. Quod tam tarde hinc mittantur, negligentiae meae Ill-ma atque R-ma P. V-ra ascribere peto ne velit, agnovit enim cum Tridenti esset mea obsequia nec me esse alterum velim. Affinis meus¹ postulavit a me, ut ei fasciculos hos traderem, quos absque meis litteris vacuos esse nolui. Venerabilis dominus Stanislaus Grzebsky artium liberalium et philosophiae magister² obsequia sua humillima offert denique petit, quo sum servulum paterno amore prosequi velit. Quod superest Deum omnipotentem rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu cum Ecclesiae suae sanctae tum et nobis omnibus diu salvam et incolumem servet, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo. Cracoviae, 6 Martii Anno 1564. Eiusdem R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

74

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lądzbark, 7 marca 1564

O otrzymanych listach. Widzi główną trudność w sprawie Bari, ale ufa, że nuncjusz zrobi wszystko, by królowi dopomóc. Prosi o mediację w konflikcie

³ Zob. nr 51.

¹ Sebastian Ziegler, mąż siostry Watta, jechał wówczas do Hozjusza na Warmię.

² Stanisław Grzepski, profesor Uniwersytetu Krakowskiego. Zob. nr 250.

z Elblągiem. Szereg konkretnych spraw w imieniu Hozjusza poruszy Kuczborski. Wakującą kanonię warmińską dał synowi wojewody chełmińskiego, zaś ubiegającemu się o nią gdańszczaninowi da kanonię kolegiacką.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym, Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Cardinale Warmiense, VII Martii 1564 Helspergk; recepta in Varzovia.*

Reverende admodum uti frater in Christo observandissime. Binas accepi literas R-mae D. V-rae: unas XVI, alteras XXII Februarii datas¹. Utraeque mihi fuere gratissimae. Nec ego quicquam ex Urbe literarum accepi, praeterquam nudius tertius a Ticinio nostro Calendis Januarii [I I] datas², quas etiam Valentino meo misi³, qui proculdubio cum R-ma D. V-ra communicabit omnia. Quod optat interfuisse me tum, cum designarentur in Urbe qui acta Concilii legerent, quamvis hic quoque magnis obruor molestiis, abesse tamen me non moleste fero. Quod ad causam Barensensem attinet, non semel Maiestatem Regiam literis meis admonui quicquid erat difficultatis, non postremam eius causam fuisse suspitionem hanc, de qua scribit R-ma D. V-ra⁴. Sed quocumque veritas oculos, eadem causa propemodum est. Quo libentius facturam esse R-mam D. V-ram confido, ut Serenissimo Regi meo omni ope atque opera sua ne desit, quemadmodum se prolixè facturam pollicetur et praestabit prolixius, cum occasionem nacta fuerit.

De Domino Vicecancellario⁵ nihil mihi novi scribit. Pridem illius egregiam in me voluntatem exploratam habeo. Maiestatem Regiam aegrotare scribitur ab aliis. Deum precor, ut eam pristinae sanitati restituat. De novis mecum communicatis ago gratias. Quod ex hac solitudine scribam nihil est. Non dubito, quin Valentinus meus egerit de quibusdam cum R-ma D. V-ra, acturus etiam est nunc alia nonnulla. Elbingenses haedos meos⁶ cuperem Christo lucrifacere, sed nullos habent suae salutis magis inimicos quam seipsos. De illis quoque R-mae D. V-rae consilium expecto, simul et de multis aliis, de quibus conferet cum illa Valentinus meus. Quo sum brevior hoc tempore.

Providi de canonicatu ecclesiae meae Warmiense iuveni non solo genere nobili, Palatini Culmensis filio⁷, quamvis coadiutoriae ius impetraverat ante annos quatuor quidam Dantiscanus, primarii civis filius, per quem ea civitas potissimum gubernatur⁸, sed eam nullam esse iudicavi, quandoquidem cum Vittembergae literis operam dedisset, ab eo crimine prius absolutus non est. Scio Dantiscanorum animos offensos iri. Sed mirum est, quod cupiunt suos filios ibi esse, ubi, sicut ipsi blasphemant, idololatria exercetur. Nihilominus cuperem illi de canonicatu Collegiatae ecclesiae meae Gutstadiensi providere, dummodo prius esset a D. V-ra R-ma absolutus, nam est alioquin ipse vir bonus et catholicus nec indoctus. Verum ea de re plura Valentinus meus.

Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem,

¹ List z 16 II zachował się, zob. nr 43; natomiast list z 22 II nie znany.

² List Jerzego z Tyczyna (por. nr 403) do Hozjusza z 1 I jest nie znany.

³ Walenty Kuczborski był wtedy w Warszawie. Por. nr 56 i 57.

⁴ Nuncjusz zwykle sugerował, że papież poprze starania króla polskiego o spadek po matce (królowej Bonie), ale pod warunkiem, że Zygmunt August opowie się zdecydowanie po stronie katolickiej.

⁵ Piotr Myszkowski.

⁶ Chodzi o protestantów w Elblągu.

⁷ Mikołaj Działyński. Nominacja nosi datę 19 II 1564. Zob. Dodatek I nr 17.

⁸ Jan Rosenberg. Zob. Dodatek I nr 17 — protokół posiedzenia kapituły 7 IV 1564.

cuius me fraternae benevolentiae commendo. Ex castro meo Heilspergk, die VII Martii Anno Domini MDLXIII. Eiusdem R-mae D. V-rae frater amantissimus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a.

a—o Własnoręcznie.

75

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 8 marca 1564

Przesyła list przez mieszczanina elbląskiego, chociaż już tego dnia wysłał do nuncjusza list przez dworzanina królewskiego Knibawę.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmiese, Heilsperg 8 di Marzo 1564.*

Reverende admodum uti frater in Christo observandissime. Qui perfert has [litteras] civis est Elbingensis¹. Ex eo R-ma D. V-ra qui sit status illius civitatis cognoscere poterit. Bene notus est Valentino meo². Quod praeterea scribam nihil est, nisi quod hunc quoque litteris meis vacuum dimittere nolui. Scripsi autem hoc ipso die per Knibavium satellitem Regium³, quem et ipsum Valentinus meus novit, et binis R-mae D. V-rae respondi. Non dubito, quin reddiderit eas aut brevi sit redditurus. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Ex castro meo Heilspergk VIII Martii MDLXIII.

R-mae D. V-rae frater amantissimus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a.

a—o Własnoręcznie.

76

DOKTOR PIOTR Z POZNANIA DO HOZJUSZA

Warszawa, 9 marca 1564

Wyraża radość z powodu powrotu Hozjusza do diecezji. Zaleca mu szereg lekarstw i środków profilaktycznych, w szczególności zaś spokój ducha.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1299—1302. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime Cardinalis, Domine, Domine colendissime. Salutem opto ac obsequia mea defero. Rediisse Ill-mam Cels. V-ram ad sua sanam et incolumem gaudeo non mediocriter precorque, ut cuius gratia et virtute hucusque in tantis laboribus servata est, eiusdem inter suos servetur in commodum Reipublicae nostrae labentis. In me quidquid est gratiae Dei in curando, Ill-mae Cels. V-rae libenter impartiar pro meo solito officio.

Qui suadent in hac mutatione loci purgandum esse corpus Ill-mae Cels. V-rae, non male suadent, nam plerumque mutationes locorum ex minima occasione accersunt morbos. Proinde consulo ut aliquo tempore apto Ill-ma Cels. V-ra accipiat alteram ex missis medicinis: vel cassiam

¹ Był nim zapewne Jakub Alexwangen, mieszczanin elbląski procesujący się z radą miejską. Por. nr 58.

² Walenty Kuczborski, obecny wówczas przy nuncjuszu.

³ Chodzi tu chyba o list nr 74.

vel pilulas, utraque enim est benedicta medicina. Magis autem consuetam accipiendum suadeo. Aliis etiam postea remediis, quae misi iuxta praescriptum poterit Ill-ma Cels. V-ra uti: ut melle rosato volutis ac conditis. Porro post tantos labores nullum est melius remedium quam quies, quies inquam magis animi quam corporis. Moderato enim exercitio uti non prohibeo, nec consuetudinem repente mutandum consulo. Ac cum his me in gratiam Ill-mae Cels. V-rae commendo. Datum Varsoviae, die 9 mensis Martii Anno Domini 1564.

Ill-mae Cels. V-rae servitor Doctor Petrus Posnaniensis S. R. M. physicus, Crac[ovienensis] Cano[nicus] S. Flo[riani] Prae[positus] ¹.

77

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 10 marca 1564

Po zbadaniu sprawy przyznaje rację swemu staroście z Szestna w sporze z Reszlem o drzewo ścięte w lasach książęcych. Starosta słusznie ochrania stan posiadania księstwa, a odmienne postępowanie poprzedniego starosty było wynikiem braku lojalności. Poleca jednak obecnemu staroście wypłacić mieszczanom odszkodowanie za pracę włożoną w ścinę.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 640—42. Nagłowek: An Bischof zu Erlundt, den X Martii Anno 1564. Pod tekstem: Balthasar Gannss secretarius.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte C 1217 k. 35—36.

Wir haben E. L. schreyben, den 4 Martii dieses monats datirt ¹, bekommen, und daraus wess E. L. abermals der beschwerung halben, die sie wegen irer underthonen zu Ressel wider den erbarn unsern heuptman zu Sehesten und lieben, getrewen Christoffen ² zweifel tragen, schreyben nach lenge eingenomen und verstanden. Worauf fugen wir E. L. hiemit nachparlicher wolmeynung zu vernemen, das wir diesen tag von gadachtem unserm heuptman uf vorigen bevelch bericht bekommen, welcher sich dero von Ressel vorgethanen clag und gethanen bericht zum hochsten beschweret und in keinen weg gestendig, das er umb des einfalls willen, welchen E. L. amptman von Ressel unserm underthonen, dem Wenckoffsken, gethan, den Resselern die eichene bolen angehalten, weniger das er E. L. statthalter ³ uf sein ditzfalls an in ergangen schreyben nicht sollt beantwort haben, und zeigt ferner an, dieselben bolen darumb angehalten weren, das er befunden, solche nicht vom rodeholtz, wie die von Ressel berichten, sonder von dem besten holtz, welchs zur notturft unser muhlen zum piligen und andern nothwendigen bewen allewegen geheget werden, geschnitten und solle solchs daher gescheen sein, weil unser voriger amptman seinem bruder, dem itzigen burgermeister zu Ressel ⁴, doch ohne und gewiesslich wider unsern willen solch und dergleichen

¹ W dokumencie królewskim z 13 IX 1563 wymienione są jego tytuły: Petrus de Posnania cantor Przemisliensis, ecclesiae s. Floriani in Kleparz praepositus, canonicus Vilmensis et phisicus regius. MRPS V/2 nr 9261. Profesor medycyny na Uniwersytecie Krakowskim, ufundował 2 katedry medycyny. Barycz: Historia UJ, s. 442—445.

² Zob. nr 66.³ Por. nr 49.⁴ Eustachy Knobelsdorf.⁵ Zob. nr 110.

bawholtz mehr aus unserm ampte uberlassen und unsere heide und welde zu verwuesten gestattet, welchs uns auch zum hochsten misfellig. So es dann die gelegenheit, zweifeln wir nicht, E. L. unsern hauptman, das er ob unserer gerechtigkeit ein ufmercken hat und schaden abzuwenden, nicht allein nicht verdennen, sonder ire underthonen mehr dahin weisen werden, das sie sich unserer und der unsern welde, sonderlichen an denen orten, do dieselben zu unserer notturft geheget, enthalten. Und wiewol wir aus angezeigten ursachen wol befugt, inen das wenigst nicht volgen zulassen, haben wir doch gleichwol unserm hauptman bevohn, das er die boden^a zu unserm nutz behalten und inen den unkosten, so sie ufs schneiden gewandt, wider erstatten solle. Und wollten E. L. diss nachparlicher wolmeynung uf ir schreyben nicht verhalten. Datum etc.

^a Sic, zamiast boten.

78

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 10 marca 1564

Sekretarz Hozjusza Walenty Kuczborski opowie o wszystkich sprawach i rozmowach przeprowadzonych w Warszawie. Pragnie czym pręcej przyjechać do Hozjusza.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 153—156. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine mi colendissime. Quae a me his litteris mandari possent, ea uberius cognosces. D. V-ra Ill-ma a R-ndo D. Valentino secretario suo, quocum de omnibus rebus sum locutus. Quamobrem nihil ego habeo aliud quod in praesentia D. V-rae Ill-mae scribam, nisi ut ei agam gratias quod ipsum D. Valentinum huc miserit, cuius sermone et iucunda consuetudine magnopere sane levor, quo etiam magis cupio ad D. V-ram Ill-mam veniendi tempus habere, ut in eius singulari sapientia et in me benevolentia omnes molestias, quas hic quotidie multas haurio, reponam. Quod ut avidissime exoptem, et nihil mihi sit longius, quam videre D. V-ram Ill-mam, tamen valde timeo, ne brevis fiat quam velim, dimissis vel solutis maturius quam oportet et res ipsa publica postulat, comitiis. Nam partim nostri certamen defugiunt, partim adversarii inveterasci Petricoviensia vulnera volunt, et multi iam senatores discessum parant. D. V-ram Ill-mam Deus incolumem conservet ac tueatur, cuius amoris et gratiae me humiliter commendo. Datum Varsaviae, X Martii 1564. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et deditissimus servitor

^a—^a Joannes Franciscus Episcopus Zacyntiensis^a.

^a—^a Własnoręcznie.

79

STANISŁAW ZELISŁAWSKI DO HOZJUSZA

Lubawa, 13 marca 1564

Otrzymał list Hozjusza w sprawie konsekracji Zelisławskiego. Za napomnienia surowe, ale płynące z miłości, dziękuje. Co do zatargu z Chelmem, to rzecz się inaczej ma, niż to Hozjuszowi przedstawili donosiciele. Biskup pozwał przed sąd

chełmian, ale na prośbę kapituły i wskutek wieści o wojnie oraz egzekucji (dóbr królewskich), sprawę odroczo. Obiecuje gorliwie pełnić obowiązki biskupie i prosi, by Hozjusz nie ufał delatorom. Poleca sprawę siostr chełmińskich.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1303—1306. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae* (brak daty), *responsum XI Aprilis 1564 Braunspergl.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Princeps ac Domine, Domine colendissime. Salutem in Domino et officia obsequiaque mea Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae defero. De consecrationis meae negotio R-mam et Ill-mam Celsitudinem Vestram certi nihil statuere posse donec a Regia M-te responsum habeat, dolenter ut par est accepi. Neque enim quicquam magis in votis habeo, quam ut quam citissime omnia illa quae episcopali iurisdictioni annexa sunt, exequi possim. Gratum vero mihi fuit me ab Ill-ma et R-ma Cels. V-ra mei muneris et officii tam candide admoneri (meliora enim vulnera sunt amantis quam blandientis oscula inimici), sed me ab aemulis et detractoribus meis tam inclementer et praeter omne meritum apud R-mam Cels. V-ram deferri et delatum iam esse, non potest mihi non esse molestissimum. Ad negotium quod mihi officii ratione cum Culmensibus intercedit¹ ut brevissime ita verissime respondeo. Non est quod mihi delatores isti (quicumque tandem illi sint) imputent. Citavi Culmensis et quod munus meum abs me flagitabat, facturus eram, sed Venerabile ecclesiae meae cathedralis Capitulum, ut differentur omnia, unice a me tunc temporis contendebat. Reiectum est ad petitionem Capituli in aliud tempus negotium. Interim tumultus bellici et executionis (quam vocant) rigor ne procederem obstiterunt. Habet Ill-ma et R-ma Cels. V-ra ut simplicem ita quoque certam et indubiam innocentiae approbationem. Quamobrem ne Ill-ma et R-ma Cels. V-ra hominibus, qui non nisi calumniae nati videntur, patulas praebere aures velit, etiam atque etiam rogo. De me non est quod Ill-ma et R-ma Cels. V-ra dubitet, quin semper facturus sim quod ad catholicum et maxime Romanae Sedis observantissimum deceat episcopum. Virginum Deo dicatarum, quae Culmae degunt, causam Sanctissimi [Domini] nostri Legato per Ill-mam et R-mam Cels. V-ram expositam esse², Ill-mae et R-mae Cels. V-rae gratias ago quam maximas daboque pro virili mea operam, ut gratum me aliquando praebere possim. Ill-mam et R-mam Cels. V-ram interim quam rectissime valere opto, cuius me benevolentiae et patrocinio totum committo. Datum Lubaviae, 13 Martii Anno 1564. Eiusdem Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae observantissimus

Stanislaus Episcopus Culmensis.

80

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Frombork, 18 marca 1564

Upoważnia swego sekretarza obecnego w Warszawie do przedłożenia nuncjuszów i pewnych spraw tak od biskupa jak i kapituły warmińskiej.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, pieczęć Hozjusza; adnotacja odbiorcy: *Det Cardinale Varmiese, Varmia 28^a di Marzo 1564.*

¹ Żeliszawski, podobnie jak Hozjusz z Braniewem i Elblągiem, miał poważne kłopoty ze zwolennikami reformacji w Chełmie.

² Chodziło o pozwolenie siostróm z innych zakonów na przyłączenie się do cysterek chełmińskich. Por. nr 64 i 104.

¹ Błąd dokonującego adnotacji, bowiem list był pisany 18 III.

Reverendissime Domine uti frater in Christo observandissime. Ego quoque coram potius agere eum D. V-ra R-ma quam per literas malo, sed interea tamen cognoscat quaedam ex Secretario meo², qui in multis non meo tantum, verum et Capituli mei nomine, patrocinium R-mae D. V-rae implorabit. Quod ne desit illi peterem pluribus, nisi metuerem ne iniuriam facerem amicitiae nostrae. Quamobrem nolo nunc esse longior. In mutuam congressum nostrum caetera reservabo, quem celerem quidem esse cupio, sed quatenus id absque detrimento religionis fieri poterit, quae si quid esset ex praepropera comitiorum solutione detrimenti acceptura, non esset mihi tanti celeritas ista. Verum haec Deo committenda sunt, qui sedulo nobis precandus est, ut convertat nos et avertat iram suam a nobis et misereatur nostri. Quod superest opto D. V-ram R-mam diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Datum Warmiae³, die XVIII Martii Anno Domini MDLXIII. D. V-rae R-mae frater amantissimus

^a— Stanislaus Cardinalis Varmiensis^a.

^b— Własnoręcznie.

81

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Wiedeń, 18 marca 1564

O przesłanych i otrzymanych listach. Komunikuje w sposób enigmatyczny różne opinie o znanych osobach z Polski z dworu cesarskiego, m.in. o kapitule warmińskiej, Sperlingu, kasztelanie gnieźnieńskim, o przypuszczalnej misji biskupa poznańskiego do Hiszpanii i Dudycza do Polski, o postawie religijnej Maksymiliana II.

ORYG.: AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkp. A 383 k. 22—23. Na odwrocie adres, pieczęć.

Druk.: Cyprianus: Tabularium, s. 350—352.

Hoc vesperi primas e Prussia litteras tuas accepi¹. Meae complures, ut intelligo, cum alienis adiunctis nondum ad te pervenerunt cum illas scribebas. Sed non dubito partim iam pervenisse, partim perventuras esse, nam eas vel ad aulam regiam vel ad tuos Cracoviam misi². Mitigant eae spero tibi, luci hominum assuefacto, solitudinem istam, quae ne tibi molesta sit vereor. Tolerabilior quidem fuerit si perpendas tecum neque Romae neque in comitiis Varsaviensibus esse quod te oblectare possit, praeter paucorum hominum consuetudinem, et eam quidem, ut nunc sunt tempora, gratam magis quam iucundam, quam litterae supplere poterunt. Nam apud istos fratres nostros³ omnia ut video, fucata et simulata ac vere Prussica sunt. Ad tene de canonicatu vacante aut de coadiutoria ista relatum non esse?⁴ Sed poteris ulcisci contemptum vel statuto Regni. Hic enim dissentire a fratribus non fratribus licere arbitror. Commendonus mihi quoque nonnulla eiusdem modi scribit, Archiepiscopus desiit nescio qua de causa. Nimis longum est expectare imminentem interitum. Maturandus est nobis ipsis. Creditur autem superbos sine iurgiis

² Był nim może Maciej Heia, ale chyba nie Kuczborski. Por. nr 78.

³ Frombork.

¹ Chodzi zapewne o list z 2 II 1564. Zob. nr 27.

² Kromer przesyłając listy do Hozjusza często korzystał z pośrednictwa siostrzeńców kardynała w Krakowie: Jana i Pawła Wattów.

³ Kanonicy warmińscy.

⁴ Zob. nr 27 przyp. 7.

esse posse? Perierint libentius, quam ut servari velint ab iis, quibus non bene volunt.

Gratiarum actiones atque debitiones omitte, quaeso. Scio ego quantum tibi debeam. Sperlingo⁵ misi, quantum iussisti, ad manus Staphyli. Verum Staphylus mortuus est⁶ post acceptam, ut mihi refertur, pecuniam, quinto Martii. Sperlingus scripsit huc ad Poremhium⁷ meum de morte eius, pecuniae nullam prorsus facit mentionem. Scribam nunc ad eum. De vicino tuo⁸ aut fratre eius quid scribas non intelligo. Quid? vivitne Vilelmus? Bibat etiam si videtur. De glire illo seu cucurbita Calissiensi nihil novi⁹. De fratre magis miror. Gnesnensis¹⁰ mihi quoque talis esse visus est, qualem tu depingis. Quo magis doleo exivisse eum a nobis. Reduc, si potes. Ne erit, opinor, difficile, si a picardis¹¹ sese disiunxit. Nisi forte libet etiam ipsi ludere fidibus itidem ac palatino Vilmensi¹², de cuius insolentia Cracovia mihi scribitur. Varsavia neque hoc neque quicquam. Posnaniensis Episcopi¹³ adventus, ni fallor, expectatus est. Sed iam is Varsaviae adesse debet ante octavum diem. Nec is caret obtrektoribus. Si satisfecerit Regi, mittetur credo in Hispaniam. Ex eo rationes meae dependent. Galerum relinquerant tui Passavii in diversorio. Ego huc a tuis consecutis mihi traditum obsignavi, ne ad successorem dolveretur. Allevasset eum vel e luto, nihil moratus adiunctas curas et molestias. Tu vide, ne a tineis corrodatur.

De Duditii¹⁴ legatione nihil certi adhuc. Expectatur Roma responsum, an sit spes impetrandi, ne repulsam patiamur. Interea ne fenum languidum tussis vel febricula enecet, metuunt multi. Progreditur is tamen ad sacra et cupide commodius tempus expectat, ut expatriari quoque foris, ac deinde Pragam proficisci queat. Indicavit mihi nuper quidam consiliarius editos esse nonnullos libros lingua Slavica. Id cum comperisset senex¹⁵, iussisse eum inquiri. Cognitum est filii¹⁶ voluntate id factum esse. Silentium igitur esse. Idem dixit parochum quandam, qui habeat aliquot milia hominum curae suae subiecta hic in Austria, proposuisse et pro contione suasisse utramque speciem. Paucissimos fuisse initio qui acceperint, deinde vero ad ducentos tamen pervenisse. Austriaca comitia quid de Augustana confessione impetrent, nondum constat. Syncretismum Argentinensem¹⁷ tibi mitto. Si continuantur comitia, visas Regem quamprimum suadeo, impetrato comiteatu redeas. Non negabitur. Roma episcopi exiguntur ad residentiam. Bulla confirmationis adhuc premitur. Non convenit inter fabricatores eius. De Morono huc allegando mussitatur. Vale. Vienna, 18 Martii 1564.

⁵ Wojciech Sperling. Zob. nr 51 przyp. 1.

⁶ Zob. nr 72.

⁷ Maciej Porębski.

⁸ Albrecht, książę pruski; jego brat Wilhelm von Brandenburg, był ostatnim mianowanym, ale nie konsekrowanym arcybiskupem ryskim, zm. 4 II 1563.

⁹ Postaci nie zidentyfikowano.

¹⁰ Jan Tomicki, kasztelan gnieźnieński, innowierca.

¹¹ Bracia czescy.

¹² Mikołaj Czarny Radziwiłł.

¹³ Adam Konarski.

¹⁴ Andrzej Dudycz Sbardellat, biskup Pięciukościołów na Węgrzech.

¹⁵ Ferdynand I, cesarz.

¹⁶ Maksymilian II, król czeski i rzymski.

¹⁷ Argentoratium—Strassburg. Czołowym teologiem luterańskim tego ośrodka był Jan Sturm (1507—1589), wieloletni kierownik tamtejszej szkoły. Starał się uzyskać od stanów niemieckich poparcie dla hugonotów francuskich. Zapewne jego pisma Kromer przesłał Hozjuszowi.

82

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Warszawa, 18 marca 1564

Darowuje biskupstwu warmińskiemu zaległą za rok 1559 akcyzę, biorąc pod uwagę wydatki, jakie Hozjusz poniósł podczas nuncjatury wiedeńskiej i Soboru Trydenckiego. Podskarbiemu ziem pruskich Janowi Kostce daje polecenie, by ani on, ani nikt inny nie dopominał się od Hozjusza umorzzonego podatku.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: ADWO, II 17 s. 295—296. Na odwrocie (s. 306) adnotacja ręką Kucz-borskiego: *Copia litterarum [condonations] accisae de anno [15]59, impetrata Varsaviae, Dominica Iudica [19 III 1564] 1.*

REGEST: MRPS V/2 nr 9304.

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae etc. dominus et haeres. Planum testatumque facimus universis et singulis quorum interest. Habentes rationem eximiorum meritorum R-mi in Christo patris domini Stanislai Hosii, Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis presbyteri tituli sancti Pancratii, Episcopi Varmiensis, sincere et grate nobis dilecti, tum et sumptuum, quos annis his superioribus sustinere est coactus in obeundis tot legationibus nostris, Regnique et Reipublicae nostrae causa ac nomine Summi Pontificis apud Caesaream Catholicam Maestatem et in hoc proxime praeterito sancto Tridentino Concilio, non modo nostra gentisque nostrae Polonae, sed et totius nominis Christiani laude, commodo et utilitate evidentissima, remittendam et condonandam esse R-mae Paternitati esse duximus, remittimusque ac condonamus hisce literis nostris contributionem accisae, quaecunque in anno millesimo quingentesimo quinquagesimo nono de universis bonis Episcopatus suae R-mae Paternitatis Varmiensis, subditorumque eius hucusque nobis thesauroque nostro est retenta, ac a solutione eiusdem ratae contributionis superius recensitae suam R-mam Paternitatem subditosque eius perpetuo absolvimus, absolutumque omnino esse volumus. Proinde id in universum omnibus et praecipue generoso domino Joanni Kostka de Stengberg castellano Gedanensi, terrarum nostrarum Prussiae thesaurario ac Pucensi, Dirosoviensi nostro capitaneo, eiusque loca tenentibus et caeteris aliis quibuscunque eiusmodi accisae exactoribus modernis, ne quicquam amplius ratione superius scriptae contributionis anni praedicti tam a sua R-ma Paternitate, quam subditis eius Episcopatus Varmiensis exigant exigique percipiant, neque difficultates aut negotia aliqua hoc nomine exhibeant exhiberique quoquo modo permittant, pro gratia nostra et suo officio secus non facturos, harum quibus sigillum est appensum testimonio litterarum.

Datum Varschoviae in conventu generali, 18 die mensis Martii Anno Domini 1564, Regni vero nostri 35.

83

PIOTR ORACZOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 18 marca 1564

Wyraża Hozjuszowi wdzięczność za pamięć i otrzymane dobrodziejstwa. Ze swej strony pragnąłby zrewanżować się za to.

¹ Dokument został wystawiony z datą o jeden dzień wcześniejszą.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1618 z. 249—252. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Studia et obsequia mea in gratiam R-mae P. V-rae studiosissime commendo¹. Non dubito, Illustrissime Princeps, etiamsi Tuliana facundia uterer, me tantam copiam verborum nunquam habiturum, quibus ex dignitate tot et tantorum R-mae P. V-rae beneficiorum vel minimam partem consequi possim, aliquot tamen saltim verbis ea comprehendere malui, quam re tota obscuro silentio involuta aliquem scrupulum ipsius animo de mea gratitudine inicere. Grates itaque ipsi quam maximas possum ago eo nomine, quod in literis benevolentiam et gratiam erga me suam etiamnum illis dulcissimis verbis, scito te amari ad vivum, expresserit. Quid enim in vita mihi optabilius accidere potest? Quae verba magis iucunda mihi proferri possunt iis, quibus tanti viri amore dignus iudicor? Cuius amoris ne iacturam faciam dabo omnem operam. Nunc praestare magis non possum praeter id unum quod polliceor me eum semper futurum, quem amor R-mae P. V-rae requirit. Iis quae hic geruntur meas [litteras] onerari nolo, Cusborius² enim oretenus melius id praestare poterit. Jam quod reliquum est R-ma P. V-ra annos Nestoris ut in summa felicitate vivat christianae reipublicae causa summis votis a Deo opt. max. exopto. Varsaviae, XV Cal. Aprilis [18 III] Anno salutis humanae MDLXIII. Ill-mae ac R-mae P. V-rae servitor studiosissimus.

Petrus Oraczowski.

84

JAN LEOMAN DO HOZJUSZA

Lidzbark, 19 marca 1564

Leoman¹ sądzi, że propozycje kapituły odnośnie do punktów spornych z Hozjuszem niewiele odbiegają od stanowiska kardynała.

ORYG. Autograf: ADWO, D 12 k. 55. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine colendissime. Humillimam obsequiorum meorum in gratiam Ill-mae et R-mae D. V-rae commendationem. Responsum Venerabilis Capituli, quod ad me misit Ill-ma et R-ma D. V-ra et ego iterum his meis adiunxi, legi diligenter, et videtur mihi hoc non adeo repugnare sententiae Ill-mae et R-mae D. V-rae, praesertim quantum ad duos posteriores articulos, in quibus fere se plane accommodat Venerabile Capitulum illius voluntati, nec video quid amplius exigi posset. Quantum vero ad primum articulum, quandoquidem illud iam ad 1200 marcas consentit et quietantiam promittit, praeterea etiam promptam suam voluntatem offert. Pro ingenii et iudicii mei tenuitate consulo, quo porro negotium hoc coram Capitulo Ill-ma et R-ma D. V-ra proponat et urgeat, futurum enim non dubito, quin se illud largius sit declaraturum erga Ill-mam et R-mam D. V-ram. Quam ut etc. Datae Heilsbergae, XIX Martii MDLXIII. Eiusdem Ill-mae et R-mae D. V-rae obsequens cliens et servitor

Joannes Leomann.

¹ Piotr Oraczowski, pisarz w kancelarii Hozjusza, gdy ten był sekretarzem królewskim, potem pisarz w kancelarii Podkanclerzego Piotra Myszkowskiego. Por. nr 30.

² Walenty Kuezborski.

¹ Jan Leoman (1520—1582), siostrzeniec biskupa Jana Dantyszka, kanonik warszawski, zaś od 1571 kustosz kapituły. Przy Hozjuszu pełnił funkcję ekonomy dóbr biskupich. Eichhorn: Die Prälaten, s. 544—546.

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 marca 1564

Komunikuje ostatnie wiadomości z sejmu warszawskiego: o powrocie Adama Konarskiego bpa poznańskiego z Italii, poselstwie do cesarza, o egzekucji. Spodziewa się dopiero na Wielkanoc powrócić do domu. Pragnie odwiedzić Hozjusza. Istnieje niebezpieczeństwo zarazy.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Chart., rkps 1605 s. 1697—1700. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

M. Księżę, służby swe uprzejme w łaskę W. M. mego M. Pana zalecam, winszując W. M. zdrowia dobrego tudzież szczęśliwego panowania, za co ja acz niegodny Pana Boga proszę. Sam na ten czas nic innego nie mam, jedno że Jego M. książdz biskup poznański¹ przyjechał, który pieniądze przywiózł Jego K. M-ci. Jedni powiadają, [że] wiele, a drudzy mniej, którech rozumiem, że jest pilna potrzeba. Posłowie do Jego Cesarskiej M-ci są posłani: jako pan Rawski², książdz referendarz Karnkowski³. Z czym biorą się⁴, zwierzyć nie śmiem, acz to tajemne być miało, ale śnać i przekupki na targu wiedzą. Książdz Kuczborski⁴ to, co ode mnie wie, ustnie powie. Myśmy już listy kładli. Odsądzono nas wedle konstytucji piotrkwowskiej, jednych wieczności a drugiech swom⁵ nawet. Ażeśmy protestację czynili, nic nie pomogło. Na żadne pismo ani na ustne podanie nasze żadnej odpowiedzi nie dano: sic volo, sic iubeo. Co za praktyki są albo do czego się wiodą, to Pan Bóg wie. Trzeba nam pilnie Pana Boga prosić, aby to, co już prawie widzimy, oddalić raczył. Nie spodziewamy się nic dobrego. Wszystko per extrema idzie. Dziś z księżą posłowie akt mają. Jako się z nimi dokona, książdz Kuczborski W. M-ci sprawę da. My też napominamy, abym byli odprawieni. Jeszcze nam coś powiedzieć mają. Rozumiem temu, że się nam kilka dni odwlecze, bo nieskora odprawa u Pana naszego⁶. Jużeśmy się prawie w tej drogości wierzchnęli, by szczuka na wiosnę, przez mała 20 niedziel jakom z domu wyjechał. Podobno mi przyjdzie aż do Baranka⁶ do domu, alecz sam mała postu znać w Warszawie. Jako się z Panem Bogiem obchodzim, tak też nam Pan Bóg wszystko dobro dawa. Bym jedno mała odpoczął, z tej drogi do domu przyjechać, radbym W. M. mego M. Pana nawiedził i sam osobno dziękował za te łaski, które W. M. mnie i domowi memu okazować raczysz. Lecz się obawiam, aby mi prawa zwyczajne nie przeszkodzili, alecz też chęci nie mam na nich siadać za takimi sprawy, jako idą, podobno je odłożę, a sam do W. M-ci mego M. Pana pojedę. W Wołoszech niepokój. Aleksander⁷ on wygnany, zaś na województwie ci drudzy zjechali do ziemi Pana naszego. W dynskiej^c ziemi okrutne powietrze. Jedno

¹ Adam Konarski wrócił wówczas z Rzymu, gdzie sprawował poselstwo od króla polskiego.

² Stanisław Wolski, kasztelan rawski i starosta krzepicki.

³ Stanisław Karnkowski, referendarz koronny, późniejszy prymas. O ich misji na dwór cesarski, por. J. Pajewski: *Węgierska polityka Polski*, s. 200, 207.

⁴ Walenty Kuczborski.

⁵ Król Zygmunt August.

⁶ Wielkanoc w 1564 r. przypadała 2 IV.

⁷ Aleksander IV Lapusneanu, gospodar i wojewoda moldawski (1552—1561 i drugi raz od X 1564 do 1568). W pierwszej połowie tego roku hospodarem był Stefan VII Tomza.

jednemu hetmanowi⁸ umarło około ośmiu tysięcy ludzi, a coś drugim. Boję się, aby jedno do nas nie przyszło do Prus, aby nas Pan Bóg wszy-
stkich karać nie raczył. A zatem się lasce W. M. mojego M. Pana zalecam.
Dan z Warszawy, w poniedziałek 20 dnia marca lata Bożego 1564.

W.M. mojego M. Pana służebnik powolny

Jan z Działynia Wojewoda Chełmiński ręką swą.

^a W rękopisie słowo niejasne: *ptorünsche*.

^b W rękopisie *swm*.

^c W rękopisie *wdünsky*.

86

WOJCIECH STAROŻREBSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 marca 1564

Starożrebski¹ dziękuje za list i pozdrowienia przesłane za pośrednictwem Kuczborskiego. Składa wyrazy szacunku.

ORYG.: ADWO, D 12 k. 53. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustris ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, amice plurimum observandissime. Ex literis V-rae R. D. simulque ex eo quem ad me R-ndus Secretarius illius² detulit sermone, recognovi pristinum animum illius erga me et plenam benevolentiae atque humanitatis voluntatem, qua nihil mihi accidere potuit optatius. Nam cum semper V-ram R. D. virtutis eximiaequae doctrinae causa dilexerim, ab eaque vicissim diligi optaverim, non potuit gratissimum non esse, quod mox in reditu suo (quem quaeso Deus fortunet) me etiam cum litteris tum honorifico sermone praeterire noluerit. De quo maximas ago habeoque V-rae R. D. gratias illique persuasum esse volo, me in omnibus officiis et studiis, si quando illi usui esse poterint, nec studio nec voluntate illi unquam defuturum. Nos hic in perturbata Republica nostra versamur, in maximis rei ecclesiasticae periculis. Sicut hoc et caetera alia, quae hic geruntur, ex domino Secretario suo plenius cognoscet. Interim commendo me etc. Datae Varssoviae, die 20 Martii Anno 1564. V-rae R. D. servitor

^a— Albertus Starożrebski Episcopus Chelmensis —^a.

^a—a Własnoręcznie.

87

PIOTR KOSTKA DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Piotr Kostka¹ sądzi, że Kuczborski szczegółowo opowie, jak na sejmie Prusy zostały podporządkowane prawu o egzekucji i jak stan duchowny wybronił się przed opodatkowaniem go na cele wojenne. Napomniął brata z powodu skarg mieszkańców biskupstwa warmińskiego na niego, których miał skrzywdzić w przejeździe.

⁸ Mikołaj Sieniawski, hetman polny koronny, przebywał wówczas z wojskami nad Dźwiną w Inflantach i wspierał Litwę w wojnie z Moskwą.

¹ Wojciech Starożrebski-Sobiejuski, 1562—1578 biskup chełmiński, od 1578 biskup przemyski, zm. 1581. Szostkiewicz: Katalog, s. 109.

² Walenty Kuczborski.

¹ Piotr Kostka (ok. 1532—1595), syn Macieja, od 1562 kanonik warmiński, od 1574 biskup chełmiński. Szostkiewicz: Katalog, s. 101.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1323—1326. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime Princeps domine, domine clementissime. Quod meum in scribendis ad Ill-mam Cels. V-ram litteris officium et diligentia grata sit, dici non potest quanta laetitia voluptateque afficiar. Eoque libentius, quemadmodum me Ill-ma Cels. V-ra per litteras suas monet, pergam porro ac crebris de hisce rebus; quae hic geruntur, quaeque geri posse existimabuntur, litteris meis ad illam mittendis officium meum diligentiamque Ill-mae Cels. V-rae probabo. Atque nunc quidem scriberem etiam ad Ill-mam Cels. V-ram copiose quomodo iam Prutheni, qui erant voluntati regiae et reliquorum Regni ordinum conatibus diu multumque reluctati, in pistrinum executionis sint detrusi, quomodo etiam libertas totius cleri oppugnata, isque item ad omnia belli onera sustinenda nuntiorum Regni importunitate tractus impulsusque fuerit, quomodoque vim illorum atque impressionem clerus retuderit, nisi illa omnia Reverendum Dominum Secretarium Ill-mae Cels. V-rae² et melius et plenius relaturum atque narraturum esse arbitrarer. Quibus quidem rebus recensendis, quod nunc supersedeam, oro ut Ill-ma Cels. V-ra in eam partem interpretare velit.

Quod vero ad fratrem meum attinet³, expostulavi, quo die is huc venit, heri, cum illo eumque quod non sine querela Ill-mae Cels. V-rae subditorum per dioecesim illam sit profectus, reprehendi. Sed is se diligenter excusavit facileque adducitur, ut crederetur alios, qui illac quoque transiverant, fratris mei nomen, utpote hominibus illis magis notum, culpaе suae obtendisse. Quare ego etiam fratris mei nomine ab Ill-ma Cels. V-ra maiorem in modum peto, ne sibi quippiam tale quod a singulari eius in Ill-mam Cels. V-ram observantia atque officio et ab ipsius pudore atque animi moderatione est alienum, de eo persuaderi patiat. Qui etiam propediem coram seipsum est Ill-mae Cels. V-rae purgaturus.

Cum his me in gratiam Ill-mae Cels. V-rae humillime commendo. Datum Varsoviae, XXI Martii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae Cels. V-rae humillimus servitor

Petrus Kostka.

88

JAN LUTOMIRSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Dziękuję za list, zapewnia o swej stałości w wierze chrześcijańskiej a w szczególności odnośnie do Trójcy św. Przypomina dawną zażyłość z rodziną Hozjusza¹.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1307—1310. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Miłościwy Księżę Kardynale, Panie mój z dawna łaskawy. Zaleciwszy służb swych gotowość, zdrowia i wszego szczęścia post tot difficillima et periculosa itinera W. M. podle myślej od Pana Boga żądam. Cieszę się tą łaską W. M. mego miłościwego Pana, z której mnie W. M. pisaniem

² Walenty Kuczborski.

³ Piotr Kostka miał 5 braci, nie wiadomo o którego z nich tu chodzi. Por. G l e m m a: Piotr Kostka, s. 12.

¹ Jan Lutomirski (zm. 1567), kasztelan sieradzki, starosta łęczycki i radomski, podskarbi nadworny. W 1564 r. został przez króla wyznaczony na lustratora dóbr królewskich w Prusach Królewskich. Zob. *Lustracja województwa malborskiego i chełmińskiego 1565*. Wyd. S. Hożowski. Gdańsk 1961 s. X, 119, 139, 203.

i nawiedzeniem obesłać raczył, w której, aby mi się nic nie odmieniło, staram się i starać się będę o to. I w tym ci nie mniejszą łaskę W. M. uznawam, kiedy mi W. M. życzysz uczwirdzenia [s] in fide catholica et orthodoxa. Zawdym się za tego miał, zem przy wierze krześcijańskiej stał. Jakoż i dziś nie pochybię, dalibóg. Za te łaski ja W. M. dziękuję. Jako swemu M. Panu życzyłbych też tegosz W. M., abyś W. M. tymże się też popisała, a voluntatem et arbitrium imbecillitatis humanae opuścił. Wzruszona też sama jest kwestia o uznaniu P. Chrystusowym albo de Trinitate. O tej W. M. pisać nic nie mogę. Rem maximi momenti rozumiem być et non nisi consummatis et solidis iudiciis tractandam. Zadzierżałem się przy zwykłym rozumieniu Trójcy Św. Dum aliquid prodetur certius licebit rem intueri.

Z pany bracią W. M. vixi coniunctissime. Radem Ich M. służył ku każdemu uczciwemu i pożytecznemu Ich M. I teraz, acz nie tak potrzebnie, bo już u dworu jeno na sejmie bywam, optarem semper probatam iri meam ipsis integritatem et benevolentiam. Mam też za to, że mnie tam Ich M. i u W. M. pana mego i u siebie nie zapomną jako dawnego sługi i towarzysza. O mnie to sobie W. M. racz obiecować, co o prawym a nieomylnym służebniku ma być. Gotowość, życzliwość ku każdemu służeniu W. M. najdzie się niechybnie. Przy tym proszę, racz być W. M. mym miłościwym panem, któremu się służbami swemi pilno zalecam.

Datae Warszawa, 21 Martii Anno 1564. W. M. powolny i życzliwy służebnik

Jan Luthomyersky Castelan Sieradzky etc.

89

ANDRZEJ PRZERĘBSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Przerębski¹ gratuluje powrotu do kraju, dziękuje za list i pozdrowienia. Był gotów do usług Kuczborskiemu, ale ten nie potrzebował pomocy.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 33 k. 98. Na odwrocie adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 28 Martii 1564 Brunsspergi.*

Obsequia mea sedula ad R-mam et Ill-mam Amplitudinem Verstram defero. Omnium nostrum animos, qui R-mam Ill-mam Amplitudinem Vestram colimus, plane refecit et recreavit his afflictis Ecclesiae Christi temporibus eiusdem Ampl. V-rae nuntius, qui de illius in patriam incolumi et ad Ecclesiam Dei inprimis necessario reditu nos reddidit certiores. Ego siquidem, cum summo semper desiderio visendae Ampl. V-rae distinerer et avidissime quosvis nuntios de prospera illius valetudine semper expectarem, magnam ex R. D. Cuczborski huc in aulam regiam adventu cepi voluptatem. Ex eo enim et Ampl. V-ram bene valere cognovi, et literas R-mae et Ill-mae Ampl. V-rae ab eo accepi, quae eo nomine mihi fuerunt gratissimae, quod facile benevolentiam et clementiam Ampl. V-rae erga me ex illis perspiciam. Porro quod Ampl. V-ra a me fieri voluit, ut praesidio meo, si qua in re eo R. D. Cuczborski indigeret, illi adessem, feci ego quidem et facio magni ea, quae ab Ampl. V-ra mihi mandatur, verum cum D. Cuczborski pro sua prudentia ita omnia con-

¹ Andrzej Przerębski, zm. młodo w 1568 r., bratanek prymasa, sekretarz królewski, potem koronny, od 1554 kanonik krakowski, od 1560 gnieźnieński. K o r y t k o w s k i: *Pralaci*, III s. 300.

ficeret, ut nullius opera ad ea perficienda, quae commissa ab Ampl. V-ra illi erant, opus habuerit, nec mea usus est, et quoniam nulla sese tum praebuerit occasio per quam Ampl. V-rae de me opinioni possim respondere, etiam atque etiam Ampl. V-ram rogo, ne deinceps ab obsequiis Ampl. V-rae amovear. Mihi enim id maximae curae erit, ut ad obsequia sua me esse promptissimum Ampl. V-ra possit cognoscere, cuius me clementiae diligentissime commendo. Datum Varschoviae, 21 Martii Anno Domini 1564.

R-mae et Ill-mae Amplitudinis Vestrae obsequentissimus servus
Andreas Przerempsy.

90

AUGUSTYN ROTUNDUS DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Rotundus¹ wyraża radość z powrotu Hozjusza do kraju. Uważa, że całe ciało Ojczyzny, przede wszystkim religia, są trawione przez chorobę, a rozgorączkowane umysły szukają ratunku w dwóch rzeczach najbardziej niebezpiecznych: egzekucji i unii.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 k. 1273—1276. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine cultu observantiaque dignissime. Commendo obsequendi studium paratissimamque voluntatem R-mae D. V-rae, plurimam illi salutem precatus.

Quid aliud scriberem R-mae D. V-rae non habeo, quam gaudere me cum bonis piisque omnibus ob illius in patriam, post optime navatam Ecclesiae Dei operam, reditu, precarique ut hos labores ipse, cuius vineam R-ma D. V-ra excolit, si minus hic premia caduca obtigerint, denario suo diurno, sempiterna scilicet gloria illi compenset et exolvat. Non minus autem et illud, ut aliquem aliquando vestrorum illorum laborum fructum capere possimus, et vel invitis iisce et deploratis fratribus nostris tam diuturna phrenesi laborantibus in os ingeramus, ut eius salubritate degustata et in viscera transmissa, ad meliorem saniolemque mentem redire tandem incipiant. Miserrimum enim hoc vesaniae illorum spectaculum quotidie nobis, morbo illorum magis quam ipsosmet indolentibus, ob oculos versatur. Serpit autem iam ea contagio per universum Reipublicae corpus, a capite, id est religione sumpto exordio. Terpent universa membra, nullum fere est, quod officio suo apte fungatur, nihil est sanum, nihil incolume. Nullam videre, nullam prospicere ac reperire possumus conservandae patriae valde laborantis rationem, sed ita caeci quoquo versus ruimus: nunc in unionem, nunc in executionem, periculosissimos duos in hoc exagitatae Reipublicae pelago eminentes scopulos impingimus. Percussit nos Deus amentia et caecitate.

Caetera scribere nec tutum est nec necessarium, omnia enim ex Domino Kluczborski^b cognosceret, viro prudenti et sagaci, quem nihil actorum comitialium latere potuit, quae non ita tractantur, ut non vel ab extraneis, etiam tardioribus cognosci possint. Commendo iterum atque iterum R-mae D. V-rae obsequendi paratissimam voluntatem et eundem retributorem bonorum Deum precor, ut ad ea quae supra sum precatus, illi diu-

¹ Augustyn Rotundus (Mielecki, Mieski) (ok. 1520—1582), od 1552 wójt wileński, w 1568 nobilitowany; historyk, prawnik; katolik o usposobieniu kontrreformacyjnym. HNP VI 573—574.

turnam incolumitatem prosperrimamque valetudinem adiciat. Varsaviae, XII Calendas Aprilis [21 III] Anno Domini 1564.

^a- R-mae Amplitudinis V-rae obsequens cliens Augustinus
Rotundus Iurium Doctor Advocatus Vilmensis ^a.

^a-^a Własnoręcznie.

91

SEBASTIAN SLEUPNER DO HOZJUSZA

Wrocław, 21 marca 1564

Przesyła mowę pogrzebową młodszego Staphylusa i swoje kazanie wydane drukiem. Powiadamia o chorobie Fryderyka Staphylusa.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1327—1328. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Perpetuam salutem et incolumitatem et sui ¹ commendationem. Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine Colendissime. Maximo gaudio de felici V-rae Ill-mae Paternitatis in suam provinciam reditu exultans, paucis admodum scribere et hic nonnulla mittere volui, quod obsecro V-rae Ill-mae Cels. boni consulat. Unum est funebris oratio iunioris Staphyli ²; pater, scribitur de data 28 Februarii, graviter et periculose decumbere, Deus eum nobis servet; alterum contio est mea, quam zelo catholicae religionis typographo excudendam nostro dedi. At quid dico: mea, Celsitudinis Vestrae est. Cui subtraxi, eidem reddo cum faenore, et hisce me commendo. Deus Cels. V-ram Ill-mam nobis semper servet incolumem. Datum in sacra insula Vratislaviensi, die S. Benedicti Abbatis [21 III] Anno 1564.

Ill-mae Cels. V-rae addictissimus Sebastianus Sleupnerus
Doctor et Canonicus Vratislaviensis.

92

SPYTEK JORDAN DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Jordan ¹ wyraża radość z powrotu Hozjusza do kraju i wita go listownie.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1311—1314. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine mihi gratiosissime. Ażem zawždy był pocieszon, gdy o jakim szczęściu W. M. słyszał, albo o mądrych a sławnych postępkach W. M. na tych sprawach sławnych wszego krześcijaństwa, ale i z tego się barzo cieszę, że W. M. cum eo honore do Polski a patrii zdrowo przyjechać raczył ad succurrendum huic

¹ Sebastian Sleupner, od 1544 kanonik wrocławski, od 1562 proboszcz kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu i wikariusz generalny, w 1569 otrzymał kantorję wrocławską zajmowaną poprzednio przez Jana Cyrusa, przez długie lata był kaznodzieją tumskim. Por. K. Engelbert: Kaspar von Logau, s. 39, 59. Zimmermann: Das Breslauer Domkapitel, s. 496—498.

² Jeden z trzech synów Fryderyka Staphylusa. Ojciec zmarł 5 marca 1564. Zob. nr 72.

¹ Spytek Wawrzyniec Jordan z Zakliczyna (1518—1568), od 1561 wojewoda krakowski, od 1565 kasztelan krakowski; katolik. PSB XI 282—283.

calamitosae rei publicae. Per te list W. M. witam, omnia felicia et fausta eidem precor, a te ty słuźby swe, do czego bych się godził, W. M. ofiaruję: Ei te ra pan kanonik ², słuźebnik W. M., latius exponet ser-vicia mea, które powtórne zalecam w łaskę a miłość W. M. memu M. P.

Datum [w] Warszawie ³, 21 Martii Anno Domini 1564. Eiusdem V-rae R-mae Dominationis servitor

Spitek Jordan de Zakliczyn etc. p[alatinus]
Cracoviensis subscripsit.

^a Dopisano na marginesie.

93

STANISŁAW SZEDZIŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Opisuje, jak na egzekucyjnym sejmie warszawskim posłowie zażądali opodatko-wania dóbr duchownych na utrzymanie wojska i jak biskupi bronili się przeciw temu. Informuje o wysłaniu posłów do Inflant i o śmierci swej matki.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 59. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine observandissime. Obsequia mea addictissima humillime commendo R-mae et Ill-mae D. V-rae ¹. Scribendi prolixius ad R-mam et Ill-mam D. V-ram praeclusit viam ^a reditus domini Koczborski. Ipse enim referet quid hic animadver-terit, quorsum devenit temeritas ex parvis initiis haereticorum, quam amputandam non putarunt patres nostri. Heri postulatam in senatu pa-lam, ut episcopi et ecclesiastici ex bonis ecclesiasticae immunitati asscrip-tis militiam ex aequo ferant, qua de re habita est magna contentio. Oppo-sitae sunt illis praerogativae multis ante saeculis Regum, quas cum pro-ferri in publicum instabant, responsum est diplomata ea dumtaxat hic exhiberi, de quibus est dubitatio ^b v. è rep. ^{-b} fiant, sed de privilegiis ecclesiasticorum ambigit nemo. Sed cum eo res deducta erat temeritate nuntiorum, ut quae hactenus perfecta est exequutio, ob eam dumtaxat causam tota postmodum ruat, inclinati sunt R-mi Episcopi, et diplomata sua protulerunt, cum hac protestatione non esse passuros, ut aliqua cog-nitio de illis fiat. Legi iussit Archiepiscopus, deinde Cracoviensis ², tum Vladislaviensis ³ postea Plocensis ⁴ Episcopi, reliqui in sequentem diem servati. Ubi manifeste ostensum cavisse olim principes christianos, ne se ecclesiastici bellis immisceant, quorum illi diplomatum petierunt dari sibi exempla, et obtinuerunt, ut contra illa rursus hodierno die et sequentibus obganniant.

Livones confugiunt sub defensionem Regis, sed ituri sunt illuc oratores cognitum v[el] ^c in sua potestate sint et liberi, ne alienam coloniam nostri tueri viderentur velle.

Commendo iterum atque iterum obsequia mea humillime R-mae et Ill-mae D. V-rae afflictus ego, cui ad afflictionem hoc etiam accessit, quod mater nuperrime est mihi defuncta. Precor, ut Deus optimus maxi-

² Walenty Kuczborski.

¹ Zob. nr 38.

³ Filip Padniewski.

⁴ Mikołaj Wolski.

⁵ Andrzej Noskowski.

mus R-mam et Ill-mam D. V-ram diu servet sal' am et incolumem.
 Varssoviae, feria III ante Dominicam Palmarum (21 III) Anno Domini
 1564. R-mae et Ill-mae D. V-rae servitor

Stanislaus Schedziński.

- a Na marginesie.
 b-b Skrót niejasny: *vel e republica* (?).
 c W rękopie v.

94

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Przesyła ustnie przez Kuczborskiego najważniejsze informacje o aktualnej sytuacji. Powiadomi jeszcze, kiedy będzie mógł złożyć wizytę królowi. Sam również wspólnie z Commendonem chce spotkać się z Hozjuszem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1315—1318. Na odwrocie adres; ślad pieczęci.

DRUK.: Wierzbowski: Uchansiana, III s. 48—49.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater, Domine, Domine observandissime. Salutem et officorum debitam et sedulam commendationem. Et literae et nuntius Ill-mae ac R-mae D. V-rae reverendus dominus Valentinus Kuczborski, canonicus Cracoviensis et archidiaconus Vladislaviensis, secretarius et familiaris Ill-mae ac R-mae D. V-rae, magnae mihi voluptati fuerunt. Quemadmodum vero ea, quae mihi nomine Ill-mae ac R-mae D. V-rae ab illo relata sunt, maximi apud me momenti fuerint, ut res magnae, graves et his praesertim temporibus, in hoc rerum omnium statu necessariae, ita quid vicissim responderim, ille idem, cui habendam esse fidem Ill-ma et R-ma D. V-ra voluit, ut illi, qui ea et apud me et apud alios omnes per se est dignissimus, Ill-mae et R-mae D. V-rae referet. Cui ut vicissim ea, quae ex me accepit, referenti patientes Ill-ma D. V-ra accomodet aures, ab illa magnopere peto. Neque enim civiliter facturum videbar, si per eum, qui primum apud Ill-mam et R-mam D. V-ram dein caeteros omnes tanta praestaret existimatione, scribendo, vel virtuti, vel ingenio illius diffidere me ostenderem, quod quidem a me alienissimum est. Quare longioribus non utar verbis.

Ubi Sacram M-tem Regiam, priusque in Lithuaniam concedat, Ill-ma et R-ma D. V-ra commode accedere debeat, hoc mihi assumo negotii, ut Ill-mam et R-mam D. V-ram certiore reddam, neque enim id morabor Ill-mae D. V-rae significare. Stat enim sententia cum R-mo D-no Legato, Ill-mam D. V-ram, ubi fuerit, adeundi. Quod non tantum rebus praesentibus, sed etiam illis, quae ex hoc successu comitiorum futura certo sperantur summe necessarium videtur. His me Ill-mae et R-mae D. V-rae gratiae, amori et benevolentiae diligenter commendo. Quam felicem et incolumem diu esse ex animo opto. Varssoviae, 21 Martii 1564.

a— D. V-rae Ill-mae et R-mae servitor deditissimus et obsequentissimus
 *Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis —^a.

a—^a Własnoręcznie.

95

STANISŁAW WAPOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Dziękuję za list doręczony przez Kuczborskiego. Sławi wielkość Hozjusza. Również wojewoda krakowski (Spytek Jordan), teść Wapowskiego jest bardzo przychylny Hozjuszowi i go pozdrawia.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1329—1332. Na odwrocie adres.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine mihi observandissime. Litterae Ill-mae Cels. V-rae, quas mihi R-ndus Dominus Kuczborski secretarius eius reddidit, multis insignibus notis amoris ac singularis illius erga me voluntatis consignatae, me maxima voluptate affecerunt. Esse enim in me aliquid eiusmodi, quod merito amare possit is, quem omnes boni ob excellentem pietatem, morum elegantiam, vitae integritatem atque multas et praeclarissimas alias virtutes eius, omnium amore dignissimum iudicant, optatum ac periuendum mihi admodum fuit. Porro etiam si omnes aliae comparandae illius benevolentiae facultates mihi defuerint, non dubito tamen divina aspirante gratia, quin Cels. V-rae mea perpetua in eadem fide catholica permansione atque in colenda Cels. V-ra omni officii, observantiae studiique genere satisfactorius sim.

De Ill-ri ac Magnifico Domino Palatino Cracoviensi, domino meo ac socero gratiosissimo¹, non est quod pluribus scribam Cels. V-rae, eo enim is animo est atque studio erga Cels. V-ram, ut de illo libere omnia sibi polliceri possit et reipsa aliquando experiatur talem sibi amicum, tamque propensum et obsequentem eum esse, qualem maxime optare velit. Mihi autem hoc negotii dedit, ut Cels. V-rae eius nomine etiam in meis litteris salutem adscriberem omniaque prompta ac parata obsequentis amici officia illius deferrem.

De Reipublicae nostrae statu totaque rerum conversione, quae prope modum instare videtur, nihil scribo, haec enim et quae hic gerantur Cels. V-ra ex aliis fortasse melius etc. Illud restat, ut me Cels. V-rae quam commendatissimum reddam, quam obnixe rogo, amore et gratia sua, qua iam pridem consuevit, me ut perpetuo complectatur. Bene ac quam felicissime diuque valeat Ill-ma et R-ma Cels. V-ra. Datum Warssaviae, XXI Martii Anno 1564. Eiusdem Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae addictissimus et obsequentissimus servitor

St[anislaus] Vapowsky Suc[camerarius]
Sanocen[sis] etc. ma[nu] sua subscripsit.

96

MIKOŁAJ WOLSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Wolski¹ gratuluje Hozjuszowi szczęśliwego powrotu do kraju.

ORYG.: ADWO, D 12 k. 54. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime Domine, Domine amice et frater in Christo charissime et observandissime. Salutem et officiorum commendationem. Reddidit

¹ Zob. nr 37.

¹ Mikołaj Wolski (1525—1567), 1555 kustosz krakowski, 1555—1562 prepozyt plocki, 1561 bp chełmski, 1562 bp wrocławski. Szostkiewicz: Katalog, s. 198.

mihi literas Ill-mae D. Vrae nomine Valentinus Kuczborski eiusdem secretarius. Quas non mediocri animi mei voluptate perlegi. Idem cum valedicendi studio ad me venisset, et se huc recurrere velle diceret, non sum passus sine meis literis vacuum illum debere discedere. Quibus post tam magni et difficilis itineris molestias salutem inprimis gratulor, et de reliquo officia mea Ill-mae D. V-rae commendata facio.

De reliquis, quae heic aguntur, rebus nihil puto necessarium a me scribi oportere. Idem secretarius, qui praesens adfuit et quemadmodum gererentur negotia vidit, rem omnem eidem referet. Opto Ill-mam D. V-ram diu ac feliciter valere. Datum Varsaviae, die XXI Martii 1564.

^a Ill-mae [ac] R-mae P. V-rae servitor et capellanus Nicolaus Episcopus Vladislaviensis Pomeraniaeque ^a.

^a—a Własnoręcznie.

97

MARCIN ZBOROWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 21 marca 1564

Marcin Zborowski¹ dziękuje za list, który doręczył mu Walenty Kuczborski. W ciągu prawie kwartału trwającego sejmu nie nie uchwalono dla ratowania ojczyzny. Nieobecność Hozjusza na sejmie jest dla sprawy niekorzystna, ale usprawiedliwiona, natomiast dziwna jest opieszałość innych biskupów, którzy nie przyjechali. Zaledwie trzech lub czterech biskupów bierze aktywny udział w obradach.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1319—1322. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: 1564 Hetspergt.

Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine mihi colendissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Reddidit mihi hic litteras P-tis V-rae nuntius Valentinus Cuczborsky canonicus Cracoviensis, quibus quod me salutare suumque in me animum benevolam testificari dignata est, eas perlibenter legi atque gratissimo accepi animo, eandemque per praesentes resaluto ac omnia prosperrima a Deo ex animo cupio. Porro quod meam in P-tem V-ram benevolentiam exoptare, de eademque se nihil omnino diffidere, per eundem mihi nuntium significari voluit, habentur hoc nomine agunturque P-ti V-rae maximae gratiae. Cum enim ea omnia ab optimo animo affectuque eius erga me profecta esse non dubitem, qui ipse non indignum me gratia illius existimari cupiam, gratissima ideo mihi et acceptatissima accidisse testor. Proinde pro ea P-tis V-rae in me benevolentia non debita, consuetudine solum, sed et deditissimis officiis illam studiose sequi debeo.

Quid hic agatur, graviter turbata Respublica, ex aliis fortasse cognoscet. Hoc modo sciat quod comitiis semestri iam integro celebratis, nihil omnino certi ad commodum Reipublicae constituimus, quae protraherentur et diutius forte nisi proximis festis diebus impeditis hinc nobis insperate discedendum esset. Ita afflicta est Respublica nostra, ut omnium fere communis unanimesque fama interitum magis quam salutem minetur. Proinde P-tem V-ram hic esse nobiscum potius quam ibi apprimere cuperem, nimirum ut morientem Rempubicam ad pristinum statum restituere atque validam posteritati tradere, nos ea qua convenit diligentia iuvare conaretur. Cum multos habeamus Ecclesiasticae Reipublicae praefectos, quibus id inprimis iniunctum est ut de tranquillitate reipu-

¹ Marcin Zborowski (1495—1565), od 1562 kasztelan krakowski jeden z czołowych przywódców kalwinizmu małopolskiego. Dworzaczek: Genealogia, tabl. 133.

blicae consulant, vix tres vel quattuor adsunt qui mutua opera parique studio nostros iuvare conatus contendunt. Certè reipublicae negotia non otia nunc, sed assiduum studium postulare videntur. Paternitatem V-ram equidem ab ea ad nos profectio non dedita opera, sed brevitate temporis aliisque firmis rationibus abstinuisse nullum est dubium, sed caeteris ita rempublicam negligentibus iure id optimo asseribi potest. Quod vero nobiscum hoc tempore P-tas V-ra esse non potuerit, adhibere dignetur diligentiam ut in proximo conventu sui nobis copiam praebat. Quam in honorem Patriae diu feliciterque valere cupio. Datum Varsaviae in Conventu Generali, die 21 Martii Anno Domini 1564.

Eiusdem R-mae Paternitati V-rae deditissimus

Martinus Sborovius Castellanus Cracoviensis.

98

JAN FIRLEJ DO HOZJUSZA

Warszawa 22 marca 1564

List i pozdrowienia przekazane przez Hozjusza za pośrednictwem Kuczborskiego sprawiły J. Firlejowi¹ wielką radość. Oświadcza gotowość do usług.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1333—1336. Na odwrocie adres (pisany inną ręką) i ślad pieczęci.

Miłościwy Książę, panie, panie a przyjacielu mnie osobiwie łaskawy. Zaleciwszy z dawna życzliwe służby w łaskę W. M., zdrowia i na wszem fortunnego powodzenia, tego W. M. życzliwie sprzyjam jakom sam sobie. Przy tym iżeś mię W. M. przepomnieć nie raczył nawiedzić przez list swój i sekretarza swego², W. M. za tę łaskę dziękuję. Ja też nie chciałem tego zaniechać, abym przez pisanie swe zdrowia W. M. nawiedzić nie miał i chęci swych przyjacielskich zalecić w łaskę M. M., prosząc aby W. M. raczył być tak na mię łaskaw, jakom to przedtem zawždy po W. M. znał. Sekretarz ten w rzeczach W. M. by mię był wzywał, z chęci rad bym był W. M. służył, lecz iż nie przyszło do tego, aby mię w czym wzywać miał na ten czas, wszakże na potem, gdy się trefi, w tym, w czym mi W. M. rozkazać będziesz raczył sobie służyć i k'woli być, z serca rad W. M. służyć będę. Z tem sam sobie i służby me przyjacielskie w łaski W. M. zalecam.

Datum Warsoviae, die XXII Martii Anno Domini 1564.

^{a-} Eiusdem R-mae D. V-rae paratissimus amicus et servitor Joannes de Dambrovicza palatinus Lublinensis R. P. Marsalcus ^{a-}.

^{a-a} Własnoręcznie.

99

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa 22 marca 1564

Król darował Hozjuszowi zaległą akcyzę. Sejm dobiega końca. Nie podjęto żadnych uchwał, wśród ciągłych tumultów. Powiadomi, kiedy i dokąd król pojedzie.

¹ Jan Firlej z Dąbrowicy (ok. 1521—1574), od 1561 wojewoda lubelski, od 1563 marszałek wielki koronny, od 1572 wojewoda i starosta krakowski. W młodości przyjaźnił się z Hozjuszem, ok. 1550 r. przeszedł na kalwinizm i stał się czołowym działaczem innowierczym. PSB VII 1—6.

² Walenty Kuczborski.

Napomniął swego sekretarza Mikołaja Kosa, by gorliwiej spełniał obowiązki proboszcza elbląskiego. Ten zaś prosi Hozjusza, by skierował do Elbląga jako wikariusza odpowiedniego księdza, któremu Kos gotów jest oddać połowę dochodów z probostwa.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1606 z. 1337—1340. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditaē 28 Martii 1564 Braunspergi, responsum 12 Aprilis.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater, Domine et Patrone modis omnibus colendissime. Probe omnia intellexi de quibus Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae secretarius ad me retulit, ac utinam possem non in his saltem rebus, quae ob praeclaras Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae virtutes videntur esse levissimae, sed in longe maioribus etiam operam meam studiumque Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae probare. Nihil est profecto, quod Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae causa non magnopere cuperem.

Accisam, quam vocant, Regia M-tas Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae condonavit¹, idque fecit non ita ob preces meas, quam ob suam erga Ill-mam ac R-mam Patern. Vestram benevolentiam libentissime, cuius donationis diploma per secretarium Ill-mae ac R-mae Patern. Vestrae mittitur. Comitiorum quae sit conditio ex secretario Ill-ma ac R-ma Patern. Vestra intelliget. Nihil fere concluditur, tumultuatur saltem, finemque harum tot tantarumque perturbationum nullum videmus, nec praeclare agere se posse plerique existimant, nisi ordini quoque nostro aliquod facessant negotium, sed ipsi viderint et Deus erit vindex iniuriarum nostrarum. Regia M-tas quando quove sit hinc discessura incertum est. Cum primum aliquid ea de re certi decreverit, faciam ut id Ill-ma ac R-ma Patern. Vestra ex litteris meis intelligat. Interim vero cupio Ill-mam ac R-mam Patern. Vestram bene feliciterque valere. Datum Varsoviae, XXII die mensis Martii Anno Domini MDLXIII.

— Sub hanc ipsam horam cum essem subscripturus has litteras, redditaē sunt mihi litterae Ill-mae Paternitatis V-rae ad M-tem Regiam et ad me simulque R-dus D. Kuczborski [s] exposuit mihi mandata Ill-mae Cel. V-rae, quibus ego nunc ita ut cuperem respondere non potui, nam pleraque omnia sunt referenda ad M-tem Regiam². Illud autem mihi vehementer dolet de ecclesia parochiali Elbingensi, et statim de ea re praesente secretario Ill-mae P. Vestrae expostulavi cum meo familiari Kos³, parochio illius ecclesiae, qui sic negligens esset in suo munere. Respondit per illum non stare, sed per senatum Elbingensem, qui iam vi eiecerit eius vicarios. Non recusat tamen, imo etiam rogat, ut Ill-ma P. Vestra collocet illic aliquem idoneum sacerdotem, qui vices illius sustinere possit, cui ille dimidium omnium fructuum suorum concedere vult loco annui stipendii. Sed de his rebus fusius postea ad Ill-mam P. V-ram scribam, cui non secus atque patri omnibus in rebus inservire et gratificari ex animo cupio.

Ill-mae P. V-rae obsequentissimus servitor

P. Miskowsky —^a.

a—^a Własnoręcznie.

¹ Zob. nr 82.

² Hozjusz zapewne domagał się edyktów królewskich przeciwko protestantom w Elblągu.

³ Mikołaj Kos, proboszcz elbląski, sekretarz w kancelarii podkanclerzego P. Myszkowskiego. Zob. nr 112.

100

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 22 marca 1564

Przesyła oryginalne pismo królewskie, mocą którego umarza się należną z Warmii akcyzę.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 149. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 12 Aprilis 1564 Gutstadit. Prawy brzeg listu skruszały, spore ubytki papieru.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo pater ac domine, domine colendissime, servitutis meae commendationem. Valetudine mea factum est, quomius per hos dies aliquot operam meam Ill-mae D. V-rae navare potuerim. Mire enim vexabor a catarrho. Nunc ut primum in publicum prodire licuit, dedi op[eram], ut quae per hos dies neglecta esse mo[rbo] [meo] videbantur, diligentia mea sarcirem. In q[uo] quidem gaudeo fortunam ipsam voluntati ac [studio] meo respondisse. Mitto Ill-mae D. V-rae literas Regiae Maiestatis de accisa, chirographo Maiestatis ipsius subscriptas¹. In reliquo nullum tempus intermittam demonstrandae veteris meae et perpetuae erga Ill-mam D. V-ram observantiae. Nihil enim antiquius habeo quam omni genere obsequiorum meorum testatum facere studium meum Ill-mae D. V-rae, cuius gratiae me iterum atque iterum quam possum demississime commendo.

Datum Varsoviae, XXII Martii^a. R-mae et Ill-mae D. V-rae servitor
Andreas Patricius.

^a Brak roku.

101

ANDRZEJ NOSKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 22 marca 1564

Noskowski¹ gratuluje szczęśliwego powrotu do kraju.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1345—1348. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater ac domine, domine colendissime. Salutem plurimam officiosamque obsequiorum meorum commendationem. Salutavit me nomine R-mae D. V-rae Dominus Kuczborski feliciaque omnia eius nomine mihi precatus est. Ego vero imprimis gaudeo R-mam D. V-ram post tam longinquam et diuturni temporis peregrinationem salvam et incolumem rediisse nobisque restituta esse, idque rebus magnis confectis ad laudem divini nominis et Ecclesiae totius maximam utilitatem, quae saeculis omnibus Deo aspirante praedicabitur, et impiorum ora veritatis luce compressa obturabuntur. Quamobrem Deo optimo maximo devotas ago gratias precorque, ut domestica illa quiete, iam pridem exoptata, illi tandem diutissime perfrui liceat. Caetera vero de rebus hic nostris turbulentis, quarum nullum adhuc finem invenire possumus, Dominus Kuczborski R-mae D. V-rae verbis melius referet. Cui officia et obsequia mea omnia summo studio commendo tandemque diutissime felicem valere precor.

¹ Zob. nr 82.

² Andrzej Noskowski (1492—1565), od 1546 r. bp plocki. Szostkiewicz: Katalog, s. 132—133.

Datum Varssavii [!] XXII Martii Anno Domini MDLXIII. V-rae III-mae ac R-mae D.

^{a-} Obsequentissimus servitor Andreas Episcopus Plocensis
manu propria subscripsit ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

102

FILIP PADNIEWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 22 marca 1564

Padniewski¹ popiera Kuczborskiego w jego sporze z Pawłem Stempowskim o kanonię krakowską.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 150. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine, et frater observandissime. Dominus Cuczborski familiaris, D. R-rae R-mae et canonicus ecclesiae meae, fuit mihi antehac semper cum virtute et probitate sua tum elegantia morum singulari commendatissimus. Nunc tamen, cum V-rae R-mae D. testimonium et commendatio tanta illi apud me accesserit, erit mihi multo commendatior, quod quidem in hoc negatio et controversia, quam habet de canonicatu Cracoviensi cum vicario ecclesiae meae², libentissime declarabo. Petii etiam ab eo, ut nonnulla verbis meis ad R-mam D. V-ram perferret, cui ut fidem habeat et me vetere benevolentia sua prosequatur quaeso.

Datum Warssoviae, XXII Martii Anno Domini MDLXIII. Eiusdem D. V-rae R-mae ^{a-} servitor et frater

Philippus Episcopus Cracoviensis subscripsit ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

103

JAN TOMICKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 22 marca 1564

Jan Tomicki¹ dziękuje za list i przesyła wyrazy szacunku.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1005 s. 1349—1312. Na stronie adresowej ślad pieczęci.

Za taką łaskę, którą mi W. M. pokazać raczysz, żeś mnie W. M. pisaniem swym przepomnieć nie raczył, dziękuję, rozumiejąc, że to W. M. mihi immerito ex benignitate sua pokazać raczysz, co iż ja znam, powinien będę za to służyć W. M-ci memu M. Panu. Co [się] sam dzieje, Jegomość x. Kanonik sekretarz W. M.² da sprawę. Ale non tendunt

¹ Filip Padniewski zm. 1572, od 1561 biskup krakowski. Uwolnione przez niego stanowisko podkanclerzego 21 III 1563 przejął Piotr Myszkowski, HNP VI 495.

² Paweł Stempowski, sekretarz królewski, agent króla polskiego w Neapolu.

¹ Jan Tomicki (zm. 1576), od 1563 kasztelan gnieźnieński. W młodości studiował w Wittemberdze, potem należał do czołowych działaczy innowierczych Wielkopolski. Skłaniał się ku ideologii braci czeskich i założył ich zbor w swych dobrach Wieruszów w pow. wieluńskim. W. Szczygielski: Dzieje Ziemi Wieluńskiej. Łódź 1969 s. 118. Brzeziński: Panowie z Tomic, s. 83—87.

² Walenty Kuczborski.

res in bonum, Dominus Deus orandus sine intermissione, ut misereatur nobis.

Zalecam przy tym służby swe w łaskę W. M., życząc zdrowia długiego. Datum z Warszawy, 22 Martii 1564. W. M-ci mego M. Pana życzliwy sługa
J[an] z Thomicz Castellanus Gnesnensis ręką własną.

104

BARTŁOMIEJ PLEMIĘCKI DO HOZJUSZA

Chelmu, 24 marca 1564

Bartłomiej Plemięcki¹ pisze, iż w klasztorze cysterek w Chelmie są obecne tylko dwie zakonnice. Usiłował powiększyć ich liczbę, ale nie znalazł zrozumienia tak u zmarłego biskupa Jana Lubodzieskiego jak i obecnego (S. Żeliszawskiego). Sam sprowadził dwie zakonnice z innego zakonu z Gniezna i dwie siostry ze zgradowienia zwanego klepkami z Pyzdr i osadził je w klasztorze cysterek. Prosi Hozjusza, aby sam lub w porozumieniu z nuncjuszem apostolskim (Commendone) udzielił, względnie dopomógł wystarać się w Rzymie o pozwolenie tym siostronom na zmianę zakonu.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1349—1352. Na stronie adresowej ślad pieczęci ręką Kuczbońskiego: *Redditae 29 Martii 1564 Varnitae, responsum 30.*

Reverendissime ac Illustrissime Princeps ac Domine, Domine clementissime salutem a Christo Jesu tum animi tum corporis R-mae Cels. V-rae sincere precor ac simul humilia mea obsequia, studium et observantiam sedulo eidem defero. Cum mihi dudum magna esset curae monasterium Deo dicatarum virginum Culmensium, iam propemodum virginibus destitutum, duae enim adhuc sunt superstites moniales: soror mea germana Agnes et Gertrudis Liubodezieska² et hae quidem non adeo bonae valetudinis, maiori quo potui studio apud piaae memoriae Dominum Joannem Liubodezieski episcopum nostrum³ elaboravi, quo interponeret partes sui officii pastoralis, ut numerus earundem virginum augeri possit. Quod cum impetrare non potuissem, videbam enim Dominum Episcopum nescio ob quas causas ea in re difficilem, ut aliquid pro augmentatione monasterii attentaret, statueram in Curia Romana auctoritatem aliquam si possem impetrare, quo cum admissu Sedis Apostolicae plures per me personae idoneae possent recipi atque induci in monasterium, de qua re (si bene memini) cum Ill-ma Cels. V-ra Tridenti disserui. Verum posthac cum animadverterem non esse hoc muneris atque officii mei, de tali proposito supersedendum duxi. Nunc vero denuo hoc idem ago cum moderno episcopo nostro⁴, qui pollicetur quidem, verum re ipsa nihil adhuc eousque in minimo praestitit. Non ea propterea scribo quod Suam R-mam P-tem, meum Episcopum traducam, sed quod me monasterii, rei sacrae, misereat, quamvis et Thoronianum monasterium in maiori est periculo, nam ibi una saltem virgo monialis iam vetula superstes est. Advenerunt ante aliquot dies, vocatae per litteras meas, ex coenobio Gnesnensi duae virgines ablegatae per abbatissam Gnesnensem: una est iam aetatis maturae, Sophia Isbienska, soror piaae memoriae Domini Episcopi Posnanien-

¹ Bartłomiej Plemięcki, od ok. 1554 r. kanonik chełmiński, od 1567 kanonik warszawski, w 1571 r. stany pruskie wysunęły go, ale bezskutecznie, na biskupa chełmińskiego; zm. po 1595 r. Mańkowski: *Pralaci*, s. 330.

² Siostra biskupa Lubodzieskiego.

³ Jan Lubodzieski, biskup chełmiński (1551—1562).

⁴ Stanisław Żeliszawski.

sis⁵, altera N. Lutomska, quae cum eruditione et honestissimis moribus et devotione polleant, curavi recipiendas in monasterium tanquam hospites, ea spe, quo mediante autoritate Ill-mae Cels. V-rae aut Reverendissimi Domini Legati Sedis Apostolicae⁶ dispensatione obtenta, in ordinem Cisterciensem Culmensium Virginum possint recipi, nam sunt alterius ordinis: divorum Francisci vel (ni fallor) aut Bernhardi regulae, nam in Polonia nullum scio monasterium Deo dicatarum virginum ordinis Cisterciensis, saltem in Prussia monasterium Suchoviense⁷, monasterium Culmense et Thorunense vacua quidem virginibus. Quo fiat ut has, etsi sint alterius ordinis, summa postulante necessitate acceptandas potius quam reiiciendas duxerim. Sunt et aliae duae virgines nondum professae, quas conversas sive Klepky⁸ vocant, ex Pysdri oppido Poloniae, quae cum essent mendicantes, Culmam tum propter penuriam tum persecutionem haereticorum se receperunt. Sunt quoque receptae tanquam hospites eadem spe, si cum illis posset dispensari, quo ordine mutato in Culmensem regulam possent iurare, ut aucto numero monialium possint successive preces in ecclesia decantari in laudem Dei omnipotentis. Qua de re summopere Ill-mam Cels. V-ram, tanquam unicum praesidium religionis catholicae, per viscera misericordiae derogatam velim, Ill-ma Cels. V-ra dignetur ea omnia secum pro singulari prudentia sua ita moderari, ne monasteria illa et bona illorum in prophanos usus (lupis iam super ea hiantibus) deveniant atque patrocinari clementer istis virginibus, quo in numerum virginum Culmensium Cisterciensis ordinis recipiantur, omnibus scrupulis conscientiae illarum ob mutationem ordinis prioris, siquidem ita necessitas postulat, quae leges etiam frangit, demptis et censuris ecclesiasticis (si in quas forte incurrissent) relaxatis, cum admissu aut Ill-mae Cels. V-rae aut Domini Legati Apostolici, aut dare dignetur consilium suum quo commodius apud Sedem Apostolicam negotium hoc expediri possit. Promerebunt hoc vicissim erga Ill-ma Cels. V-ram ipsae virgines sedulis ac supplicibus ad Deum omnipotentem orationibus et ego simul cum eis perpetuis obsequiis. Det precor veniam Ill-ma Cels. V-ra ineptis litteris meis, quas in bonam partem interpretari pro sua clementia dignetur, cuius me patrocinio dedo atque offero. Datae Culmense, 24 mensis Martii Anno MDLXIII.

^a— Ill-mae Cels. V-rae humillimum mancipium, cliens ac sevitur Bartholomeus Plemienckzy C[anonicus] C[ulmiensis] —^a.

^a—^a Własnoręcznie.

ERAZM DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 25 marca 1564

Erazm Działyński¹ nie chce być gorszy od brata swego Mikołaja i również przesyła Hozjuszowi list jako wyraz pamięci i wdzięczności. Dzięki listom polecającym Hozjusza zapewniono mu w Rzymie doskonałe warunki do studiów. Pragnie gorliwie wypełnić zadanie nałożone nań przez kardynała.

⁵ Benedykt Izdbieński, biskup poznański (1546—1553).

⁶ Jan Franciszek Commendone.

⁷ Klasztor norbertanek w Żukowie koło Gdańska.

⁸ Właściwa nazwa — beginki.

¹ Erazm Działyński (zm. 1573), syn wojewody chełmińskiego Jana. Przebywał na dworze Hozjusza w Trydencie. Gdy kardynał wracał do kraju, powierzył go, razem ze swoim bratankiem Janem, opiece jezuitów: Jakuba Layneza i Jana

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1357—1360. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 20 Junii 1564 Helspergi.*

Reverendissime et Illustrissime Domine. Etsi maximis iis beneficiis, quae D. V-ra Ill-ma in me contulit, nullam me parem afferre posse gratiam sperem, quam si quam saepissime ad eam scribam et tanti beneficii non ingratus esse videar, ne tamen in hac parte voluntati et desiderio meo satisfaciam, intervallum locorum obstat ac me impedit. Ad hanc tamen rem perficiendam, ne diligentia mea desiderari possit, omni studio laboro. Itaque cum a fratre² audivissem eum hisce diebus ad Ill-mam ac R-mam D. V-ram litteras daturum, mei officii esse duxi ad eum scribere^a, a quo te etiam non minora aut plura fortassis beneficia accepisse faterer^b superarique te non pati oportere. Et eo magis, quod et hoc recens beneficium ut praeteream nullo modo fieri oportere videtur. Nam etsi antea satis, quanta est illorum humanitas, commendatus fuerim, tamen his proximis litteris R-mae D. V-rae maximum cumulum ad eam accessisse multumque litteras illius ponderis habuisse necesse est fateri. Itaque omnes res, quae tam ad studia litterarum consequenda quam ad caeteras, mihi liberalissime suppeditantur. Meum nunc erit enixe studere ac in eo elaborare, ut nunquam memoria tantorum beneficiorum in oblivionem veniat. Id autem, ut spero, fiet et quod gratissimum Ill-mae ac R-mae D. V-rae futurum arbitror, si diligenter id munus, quod mihi ab ea impositum est, praestitero. Interim opto Ill-mam et R-mam D. V-ram quam diutissime valere, mea insimul obsequia humillima illi offerens. Datae Romae, XXV Martii [1564]³. D. V-rae R-mae ac Ill-mae servus humillimus

Erasmus Dzialinsky.

^a Dopisano na marginesie.

^b W rkpsie *faterere*.

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 26 marca 1564

Przesyła mandaty królewskie dotyczące sporu Hozjusza z Elblągiem. Ewentualne osadzenie tam jezuitów król odłożył na później. Poprze stronę kapituły warmińskiej w sprawie dóbr Tolkmicko. Hozjusz złoży wizytę królowi wtedy, gdy ten w przejeździe będzie możliwie najbliżej Warmii. O szczegółach spotkania jeszcze powiadomi.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1361—1364. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 9 Aprilis 1564 Helspergi, responsum 12 Gutstadii.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine observandissime. Commendo obsequium meum Ill-mae D. V-rae. Elbingense negotium, de quo ex secretario Ill-mae D. V-rae intellexi, iuvi apud Regiam M-tem quantum potui. Quid consecutum sit, ex iis litteris et mandatis, quae ad Ill-mam D. V-ram de suspiciendo concionatore et reddendis rationibus mitto, Ill-ma D. V-ra cognoscet¹. De recipiendis in civitatem Jesuitis in aliud tempus M-tas Regia distulit. Ego cum oppor-

Polanco, Ci zawieźli ich do Rzymu i ulokowali w Kolegium Niemieckim. W 1565 r. otrzymał kanonię warmińską, z której zrezygnował jego starszy brat Mikołaj, PSB VI 79.

¹ Mikołaj Działyński. Zob. nr 273.

² Brak daty rocznej pozwala uzupełnić adnotacja odbiorcy.

³ Zob. nr 107.

tunum videro, apellare iterum M-tem eius de ea re non negligam. Nuntios Elbingensium in summis meis occupationibus compellare adhuc non potui. De iis, quae ad Ill-mam D. V-ram attinere, ex secretario ipsius intellexi. Faciam tamen primo quoque tempore, ut voluntati Ill-mae D. V-rae morem geram.

Negotium Venerabilis Capituli Varmiensis de bonis Tolkemitensibus² curae mihi fuit, idque omnino ita, ut Ill-mam D. V-ram velle intelligebam, effectum dedi. Et omnino quibuscunque deinceps in rebus dignitati et voluntati Ill-mae D. V-rae inservire poterō, omnia semper suscipiam non minus libenter quam diligenter.

De discessu hinc Regiae M-tis nondum est quod certe ad Ill-mam D. V-ram perscribi a me possit, quando videlicet et quo sit hinc discessura. Quantum tamen coniectura assequi possum, cum videam diem Lithuanico conventui ad ferias Pentecostes³ itemque aliam diem communi nostro et illorum conventui ad ferias Joannis Baptistae in Parczow⁴ indictam esse, ita existimo M-tem suam non multo post aliquo esse profecturam, ubi propius ab Ill-ma D. V-ra aberimus. Quod cum ita sit, non equidem censeo necessarium esse Ill-mae D. V-rae se prius de loco commovere quam aut isthuc M-tem Regiam propius accedere audiverit, aut certum saltem habuerit quam in partem sit M-tas illius Varschovia discessura. Qua de re ego etiam Ill-mam D. V-ram per omnem occasionem certiore facere non praetermittam. Interea illam optime valere meumque erga se studium et observantiam commendatissimam habere cupio. Datum Varscheviae, die XXVI mensis Martii Anno Domini MDLXIII.

a- Ill-mae et R-mae P. V-rae deditissimus servitor

P. Miskowsky -a.

a-a Wlawnorecznie.

107

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA I RADY MIASTA ELBLĄGA

Warszawa, 26 marca 1564

Poleca Hozjuszowi przeprowadzenie rewizji zarządzania dobrami należącymi do parafii w Elblągu, zaś radzie tego miasta nakazuje na życzenie Hozjusza przedstawić wszystkie potrzebne kwity, rachunki i inne dokumenty¹.

ORYG.: ADWO, C 77 k. 6. Pieczęć podkancelerska i podpis Piotra Myszkowskiego. Na odwrocie adnotacje w kancelarii biskupów warmińskich: 26 Martii anno 1564. Sigismundi Regis a- Commissio de rationibus rerum ecclesiae Elbingensis -a 1564. Committit Sigismundus Rex Augustus Cardinali Hosio, ut ab Elbingensibus rationes fructuum [et] proventuum parochiarum ibidem audiat, perpendat ac quietet.

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae etc. dominus et haeres. Significamus tenore praesentium, quorum interest universis, quod

² Tolkmicko — miasteczko nad Zalewem Wiślanym. W 1508 r. Zygmunt Stary przekazał je biskupom warmińskim. Od 1519 r. Tolkmicko z okręgiem przejęła kapituła. W okresie egzekucji podstawy prawne kapituły zostały podważone. Por. B. Leśnodorski: Dominium warmińskie. Poznań 1949 s. 53—59, 117—118.

³ Sejm ten odbył się w Bielsku, zwołany na Zielone Święta 21 maja 1564.

⁴ Sejm koronny w Parczewie obradował 24 VI—12 VIII 1564.

¹ Brak wyraźnego adresata tego pisma, przede wszystkim chodzi tu o Hozjusza, następnie o radę miejską w Elblągu.

cum nobis expositum esset magnam partem fructuum et proventuum atque adeo bonorum ad ecclesiam parochialem Elbingensem pertinentium, intersersam a quibusdam et ad usus alienos conversam esse, providendum nobis esse existimavimus pro officio nostro supremi patroni omnium ecclesiarum², ne reliqua quae supersunt ad eundem modum ab ecclesia illa avertantur. Quamobrem cum nos ipsi gravissimis Regni negotiis occupati, exigendae rationi ab iis, qui interea curam bonorum ac proventuum ecclesiae Elbingensis gesserunt, vacare non possemus, intersit autem nostra et Reipublicae rationes administrationis eorum bonorum ac proventuum diligenter reddi, negotium hoc totum R-mo in Christo patri domino Stanislao Hosio Cardinali Varmiensi committendum et delegandum esse duximus, quemadmodum delegamus et committimus per praesentes, dantes Paternitati suae facultatem, ut exigendis ac reposcendis eiusmodi rationibus, quantum necesse est, nomine nostro praesit rationemque administratorum per id tempus bonorum ac proventuum ecclesiae Elbingensis, ab iis quorum interest, inprimis autem a Famato ipso Consulatu Elbingensi repetat, et quatenus opus fuerit liberos hoc nomine pronuntiet. Quocirca Famatis Proconsuli civitatis nostrae praefatae Elbingensis ac aliis quorum interest denuntiamus mandantes, ut cum ab pso R-mo Domino Cardinali Varmiensi eo nomine requisiti fuerint, rationem debitam de eiusmodi proventibus sine mora et procrastinatione ulla reddant. Nec aliter faciant pro gratia nostra. Datum Varscheviae in conventionem Regni generali, XXV Martii Anno Domini MDLXIII, Regni vero nostri XXXV.

Recognitio Reverendi Petri Mischkowski Regni nostri Vicecancellarii, Decani Cracoviensis, Gnesnensis, Plocensis, Lancitiensis Varscheviensisque Praepositi.

b- Petrus Miskovski Regni Poloniae Vicecancellarius
subscripsit -b.

a-a Pismo ręki Marcina Kromera.

b-b Pismo ręki Piotra Myszkowskiego.

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Warszawa, 26 marca 1564

Na prośbę Hozjusza prolouguje kapitule warmińskiej termin przedłożenia dokumentów na dobra Tolkmicko.

ORYG.: ADWO, Dok. Kap. T 2/5 — jest to samodzielny dokument, pisany na papierze. Na odwrocie wyciśnięta pieczęć królewska (średnica 5 cm), zwykły adres; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 9 Aprilis 1564, Brunspergae, responsum XI.*

KOPIA WSPÓLCZ.: ADWO, Eb nr 13.

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc.

Reverendissime in Christo pater syncere nobis dilecte. Quod nobis Paternitas Vestra supplicavit, ut Venerabili Capitulo ipsius tempus exhibendorum privilegiorum ac iurium super bona Tolkemith¹ prorogaremus, id fecimus non gravate ad intercessionem Paternitatis Vestrae.

² W r. 1457 król Kazimierz Jagiellończyk przekazał radzie miejskiej patronat nad wszystkimi kościołami w okręgu elbląskim, sobie zaś i swoim następcom zarzeczywał patronat nad kościołem i parafią św. Mikołaja w samym Elblągu.

¹ Zob. nr 106 przyp. 2 i nr 169.

In reliquo expectabimus, ut nos Paternitas Vestra de ea causa plenius edoceat. Bene valeat Paternitas Vestra. Datum Varshoviae, die XXVI Martii Anno Domini MDLXIII, Regni nostri XXXV.

Ex commissione Sacrae Regiae Maiestatis propria.

109

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Braniewo, 26 marca 1564

Sprawa zajęcia drzewa przez pruskiego starostę z Szestna inaczej wygląda w relacji złożonej księciu przez tego starostę, a inaczej przedstawiają ją poszkodowani mieszczańscy reszelscy, co ksiądz łatwo zrozumie z załączonej ich supliki. Wzywa do ponownego, sprawiedliwego rozpatrzenia zatargu w imię dobrego sąsiedztwa i pożytku publicznego.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1. 474. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Bischof zu Hellspergk schickt der von Ressel bericht des genhomenen holtzes halben, mit abermals vorbith etc. Datum Braunspergk 23 Martii 1564.* List jest pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza.

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freunt. Unsere freundwillige dienste und alles guts bevorn. Wir mögen E. F. D. freuntliches crachtens nicht verhalten, wie deroselben wolmeinendes und nachparliches antworth auf jungstes unser schreiben wegen etzliches holtzes, darumb ein rath unser stath Resell bey E. F. D. inen behulfflich zu sein, unterthenigst und zum offermahl angesucht, uns zugefertigt und bohendigt ist¹. Und thun fur solchen E. F. D. gutwilligen bericht und gentzlichen bescheith wir uns zum freuntlichsten bedancken.

Nachdem wir aber daraus vernommen, wie solches holtz, E. F. D. amptmans von Zehesten unterricht nach, in deroselben hegewelden ohne vorbewust oder aber vergunstigung E. F. D. aus zulass des gewesenen amptmans von Zehesten solte gehawen sein, und wir dabevor dieser sachen von obgemelten rathe ferne anders belernet und derowegen auch vielfeltigk an E. F. D. desfalls bitlich gelangen zu lassen, bewogen, als haben wir den E. F. D. abscheith und meinunge inen zum förderlichsten zu verstehen gegeben, und deroselben freuntlichem sinnen nach bofelich gethan, sich hinfurbas aus angezogenen ursachen sowol weiter anregunge dero bolen halben als auch E. F. D. welden zu eusseren und zu enthalten. Nun haben sie darauf, wie diejenigen so derogleichen bezicht sich eben bey E. F. D. als auch uns gerne entheben wolten, einen kurtzen kegenboricht supplicationsweyse an uns brengen lassen, darinnen sie diesen zweyleuftigen handel wiederholet, wessermahssen sie zum kaufe desselben holtzes erstlichen eingefurt und boredet. Welche ire supplication E. F. D. wir hie eingeschlossen thun überschicken², damit dieselbe ire unterthenigste bitte desto besser einzunehmen und zu bohertzigen und zuförderst, das sie sich solches turftigen verstümpfens E. F. D. welde niemals unterfangen, besondern auch unterthenigst bitten, es wolle E. F. D. ire commissarien des orts, da das holtz gehawen, gnedigst deputiren, auf das sie desto ehe alles verdachts entnommen und E. F. D. den handel desto gruntlicher zu ersehen, wo sich denn nu alles irem boricht gemehss verhielte, und dasselbe auch der gewesene amptman zu Zehesten mit seinem gezeugknus bejahren-wurde.

¹ Zob. nr 77.

² Zob. nr 110.

So gelanget noch zum uberflusse an E. F. D. unsere gantz freuntliche und nachparliche bitte, dieselbe diesen handel gutwilligk erwegen, und am meisten in betrachtunge füren wolle, das solcher bawe deroselben brucken nicht allein zu unser stath Resell notturft und frommen, sondern vielmehr zu gemeinem nutze furgenommen, da die lantstrassen gleich eben sowol von königlichen leuten, wie E. F. D. untersahssen muste getretet und gebrauchet werden, und ohne mercklichen schaden deroselben itzo so schleunigk nicht möge nachgelassen werden, das auch neben dem die unserigen alle hoffnunge und fortgangk des furhabenden bawes nur allein auf das geschnittene holtz gesetzt, darzu sie itzo in der eile nach erheischunge der dringenden noth sich umb andere bereitshaft nicht umbsehen können. Und wolle E. F. D. aus dieser aller freuntlicher erwegunge inen dasselbe gekaufte holtz folgen zu lassen, dem amptman des orts befeln und auferlegen, welches wir in allem müglichen und besten umb E. F. D. je und allewege in gleichem und mehrem zu verschulden erbötigk und wilferigk. Im falle dennoch E. F. D. von gewesenem oftgedachtem amptmanne dero sachen anderen und nicht gleichstimmigen boricht bekommen oder an im selbst durch andere wege zu erkundigen haben wurden, seint wir mit nehestem antworth gerne und mit danckbarkeit fur dieselbe erbietunge zufrieden, und müssen die unserigen auch letztlich dahin weisen, damit sie auf andere mittel, iren baw zu fertigen, trachten mögen. Wollen uns aber alles besten versehen und thun hiemith E. F. D. götlichem schutz entpfelen. Datum Braunschpergk, den 26 Martii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gottes gnaden etc. ^{a-} manu propria ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

110

RADA MIASTA RESZLA DO HOZJUSZA

Reszel, ok. 26 marca 1564¹

Przedstawia, jak wygląda sprawa nabycia przez miasto drzewa z lasów książęcych na budowę mostu i dowodzi, że zostało ono nabyte sprawiedliwie i roszczenia obecnego starosty z Szestna są nieuzasadnione. Prosi o wstawiennictwo u księcia Albrechta.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Brak strony adresowej.

Hochwirdigster ihn Gott vather, furst, gnedigster herre. Eure F. G.^a seindt unsere underthenige mit leib und gutt dienste (wiewol das wenig) zuvorn gantz willig bereit. Gnedigster furst und herre. Wier bedancken uns gegen Eure Furstliche Gnade als unserm gnedigen, lieben hern gantz undertheniglichen der gnedigen veterlichen beforderunge, so euer F. G. auf unser einvhaltiges ahsuchen, so Euer F. G. wegen des holtzs, so wihr zu unser brucke ihn F. D. unsers gnedigen herrn grentzen, das uns durch itzigen heuptman arestiret, mughten uberkommen, ahn hochgedacht F. D. mughte gefreiet werden, gnedig vorbit gethan. Aber nach zur zeit bey F. D. unserm gnedigen herrn nichts erhalten mugen. Und werden borichtet, das dies die ursachen, das sulch holtz ihn F. D. harten hege-

¹ Na obwołucie tego listu zaznaczono: *Beilage ad I, II, 222*, a takim właśnie numerem oznaczono w kancelarii księcia list Hozjusza z 26 III 1564, zatem z braku daty wewnątrz tej supliki, przyjmujemy datę listu, do którego ta suplika została dołączona, jako umowną datę samej supliki.

walde solde gehauen sein, und nicht ihn der gelegenheit unserm borichte nach, wie F. D. ein dorf hingelegete und die leuthe reumethen, solde gehauen sein werden, und ihm vhall von uns Euer F. G. milde borichtung gethan solden haben.

Domit wier aber, gnedigster furst und herre, gegen Eure F. G. und F. D. dies mielden borichts entschuldiget werden, wiessen wier Euer F. G. alle umbstende, wie und welcher gestaltdt und wo viel gemelts holtz und mit was boscheidt das gehauen sey, das wier erbötig sein, mit den erbaren und erenvesten Georgen von Hoendorff, die zeit heuptman, darnach mit dem schultzen und allen nachparn doselbst, auch mit den stammen zu erweisen: Erstlichen, gnediger furst und herr, wie die brucken vor zwen jahren bey gezeiten darob Werner burgermeister vordingt zu bauen, und vor des baues anfang alle nottdurft zur brucken ihn boreidtschaft, domit die strasen unvorhindert nicht solde bleiben, hot man alle dinge ihn vorath wolden haben. Nu seindt F. D., unsers gnedigen herrn, underthan doselbst, wie sie reymethen, ihn erfahrung kommen, das wihr eyn sulchen baw vorhanden und etlich holtz dazu wurden brauchen müssen, ist der schultz sampt andern seynen nachparn zu gedachten daron Werner kommen und angezeigt, wie sie ihn erfahrung kommen, das wihr unser brucken wolden bauen, und etlich holtz als eychen nottdurftig, so hetten sie eyn orth waldes, ein dorf dohyn zu legen ahngenommen, do sulch holtz stunde musten dasselbige niederhauen und vobrennen und unnutz hinwegbringen, domit sulch holtz nicht vorgebliehen hienwegk kwem, und sie bey iren schweren arbeit auch zu zeren hetten, wolden uns umb eyn mugliches lassen zustehen. Darauf der burgermeister geanthwortt: Wihr seindt holtz zum bawe nottdurftig, ich wil hinaus zu euch schicken und bosichtigen. Wo es tuchtig wirdt seyn, wil ich mit euch handeln, aber ohn vorwiessen des herrn heuptmans wollen wir nichts thun, das den armen leuthen also gefallen hot. Nu hot der burgermeister zwine aus unserm mietel, das holtz zu bosichtigen, dohin geschickt mit diesem bofehl, so es tuchtig, zu dem herrn heuptman sich bogegeben wolden, und umb eyn zulos, dieweil das holtz zu gemeynner landtstrassen solde gebraucht werden, do muchte gehauen werden, gebethen. Hierauf der heuptman geanthwortet: Lieben friende, ich wil mich dohyn bogegeben und bosichtigen, ist es auf dem orth, do leuthe reymen, mus mahn zu eynem notwendigen baw des ohn sunderlichen schaden F. D. meines gnedigsten herrn kan abgehen helfen rathen.

Wie der heuptman hynkommen und bosichtiget und bofunden, das sulch holtz vorterbet und unnutzlich zukommen wurde, von den leuthen zu keufen zugelassen, und den leuthen befohln, bey F. D. harte straff und ungnad vehrner den ihn zu reymen nicht eynen stock vorkaufen zugelassen. Auf sulch eynen boscheidt ist der schultz zun uns kommen und umb 40 stuck, das stuck umb 10 schillinge, eyns wurden, und ihm vhal das holtz fellen lassen und arbeiten. Wie das holtz gefellet ist wurden, ist der schultz zum burgermeister kommen und gesagt: Herr burgermeister, ich bitte, wo meyn nachpare zu euch wurden kommen und geldt fordern, gebt keynen pfennigk von euch, ich sey den do. Den so viel eichen ein ider auf seinem stücke wurde haben, so viel sal ihm dovor werden, domit es nicht ungleich zugehe. Ist auch also geschen. Wie nu das holtz auf dem gereymeten acker gelegen, ist der schultz kommen und bogeret, das mahn das gehauen und geschnitten holtz solde vom acker abfahren, domit die armen leuthe sehen muchten. Ist auch geschen, eyn teil, wie nach zubosehen bynnen ihre zeynne, eyn teil auch ihn den waldt gerucket,

domit die leuthe ihren gereymeten acker kunden brauchen, gefuret und nicht eyn stuck, wie wihr beschuldiget, weither, den sie reymen, gehauen.

Domit wir aber sulche schwere unkosten nicht vorgeblichen hetten gethan, bitten wir Eure F. G. gantz undertheniglichen, wolden aus gnaden etliche fruchtbare wege vornehmen, und F. D. unserm gnedigen herrn diesen unsern eynfaltigen bericht, so verhn Euer F. G. rathsam wehre, ihn gnaden zu fertigen und F. D. bitten, die wolden ihn ansehunge dieses schweren baus, welcher nicht alleyn zu nutz diesem armen stedleyn, sonder auch zu gemeyner durchfardt der eynwohner dieses landes und auch Königlicher Maiestat lender gebraucht wirdt, ihn gnaden bohertzigen, und ihre comissarien dohyn fertigen und bosichtigen. Do werden Ihre F. G. bofunden, das sich der handel ahm grunde, wie Euer F. G. angezeiget, und nicht anders bofinden werden. Und bitten nach wie vor Euer F. G. gantz undertheniglichen, wolden diese unsere anliegende noth ihm gnaden bohertzigen. Worynnen Euer F. G. als unserm gnedigen lieben herrn trew, ehre, lieb, dienst und sunderlichen gefallen wissen zu thun, erkennen wihr uns schuldig und willig und eynen gnedigen herrn hoffen.

Eure F. G. willige und gehorsame underthanen burgermeister und radthman der stadt Ressel ^b.

^a Skróć E. F. D. = *Eure Fürstliche Durchlaucht* odnosi się tu do księcia pruskiego Albrechta; zaś *Eure F. G.* = *Eure Fürstliche Gnade* odnosi się do Hozjusza.

^b Brak daty.

111

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 27 marca 1564

Na sejmie poslowie chcą podatek uchwalony doraźnie przez duchowieństwo uczynić trwałym zobowiązaniem duchowieństwa. Biskupi gotowi są na to zgodzić się, ale pod warunkiem, że zwróci się Kościołowi zabrane dobra i zapewni się mu bezpieczeństwo przez zniszczenie herezji.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 423—426. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 9 Aprilis 1564 Braunspergt, responsum XI.*

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone Colendissime. Etsi nihil habeo, quod ad D. V-ram Ill-mam scribendum foret, cum adhuc quae hic aguntur incerta sint omnia, verum cum is familiaris suus¹ reditum istuc hodie significaverit, malui inanes quam nullas literas ei dare. Cras fortasse erunt omnia certiora de comitorum fine et exitu et de ecclesiarum immunitatibus, quas cum his diebus nuntii terrestres exagitaverint, cognito ex privilegiis illarum optimo illas iure uti, eo descenderunt, ut contributionem ab ecclesiis in Reipublicae usum fieri postularent, et eam sponte nunc promissam perpetua lege firmari. Resistitur a nostris, nam neque violari sua iura se passuros esse dicunt, neque tamen communi Patriae defuturos, uti eorum maiores fecerint, sed neque posse se, quod sponte tribuere parati sunt, perpetuae obligationi subicere, neque certum tributum ecclesiasticis bonis imponere, nisi ecclesiarum bona, foede per multos violata, restituantur; neque fieri posse, ut firma possessione rerum suarum fruantur, nisi Ecclesiae pax extinctis haeresibus

¹ Był nim zapewne Piotr Zawadzki, drobny szlachcic spod Płocka, który służył na dworze Hozjusza. Por. nr 123.

restituatur. Adhuc in hac sententia esse videntur. Ego de ea re et de reliquis ad religionis causam pertinentibus diligenter cum Regia M-te egi. Eventum expectabimus. Reliqua ex familiari suo D. V-ra R-ma cognoscere poterit, cui studium, obsequium observantiamque meam defero et bona omnia precor. Varsaviae, die 27 Martii 1564.

D. V-rae Ill-mae et R-mae devotissimus servitor
 a- Joannes Franciscus Episcopus Zacyntiensis Nuntius -a.

n-a Własnoręcznie.

112

MIKOŁAJ KOS DO HOZJUSZA

Warszawa, 27 marca 1564

Mikołaj Kos¹ chce być posłuszny poleceniu Hozjusza i bardziej zatroszczyć się o parafię w Elblągu. Prosi, by kardynał przysłał tam na wikariusza dobrego księdza, któremu on jako proboszcz do dotychczasowego uposażenia doda ze swego tyle, ile kardynał uzna za słuszne.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605, s. 1341—1344. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: Redditae 9 Aprilis 1564 Brunspergi.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater, Domine et patrone modis omnibus colendissime. Etsi iam dudum a teneriori etiam aetate mea Ill-mam ac R-mam P. V-ram observandam colendamque mihi proposuerim, quod admirabilis Ill-mae ac R-mae P. V-rae pietas atque doctrina merebatur, tamen hoc maxime tempore id mihi faciendum esse putavi quo Deus opt. max. ad eam me quoque ecclesiam vocavit, cui Ill-ma ac R-ma P. V-ra magna sua cum laude maximoque cum Dei altissimi honore praeest. Cupio itaque, ut Ill-ma ac R-ma P. V-ra de me sibi persuadeat nihil esse prorsus in quo ego semper vota mea conatusque omnes ad mandatum atque voluntatem Ill-mae ac R-mae P. V-rae non sim coniuncturus. Et quod ecclesiam quidem meam Elbingensem attinet, eam ego ita Ill-mae ac R-mae P. V-rae commendo, ut nihil in ea mihi praeter voluntatem atque mandatum Ill-mae ac R-mae P. V-rae faciendum existimem, idque unice ab Ill-ma ac R-ma P. V-ra peto, ut eos ad ecclesiam hanc ministros admovere velit, qui maxime Ill-mae ac R-mae P. V-rae probabuntur. Et quia in meo istic vicario non parum momenti situm esse intelligo, cupio eum esse quam doctissimum pientissimumque virum, qui et concionando populum docere et recte agendo ad bene vivendum exemplo incitare possit. Cui si proventus ordinarios ad honeste tuendam vitam Ill-ma ac R-ma P. V-ra tenues nimis esse iudicaverit, etsi priores vicarii hoc ipso contenti vivebant, addam tamen ego aliquid de meo, idque tantum, quantum Ill-mae ac R-mae P. V-rae videbitur, faciamque id libentissime, ut et munere meo, quantum in me est, probe perfungar et Ill-mae ac R-mae P. V-rae satisfaciam. Cupio vero Ill-mam ac R-mam P. V-ram bene diutissimeque valere ac omnibus felicitatum

¹ Mikołaj Kos (zm. 1605), krewny podkanclerzego Piotra Myszkowskiego, przebywał na dworze królewskim i otrzymał szereg intratnych beneficjów patronatu królewskiego; m.in. w 1561 probostwo gdańskie, zaś w rok później elbląskie. W 1564 r. z nominacji królewskiej został prepozytem kapituły warmińskiej, ale pełne prawa w kapitule otrzymał dopiero w 1582 r. kiedy został również kanonikiem, wówczas na stałe zamieszkał we Fromborku. Z probostwa elbląskiego zrezygnował w 1570 r. PSE XIV 191—192. Eichhorn: Die Prälaten, s. 322—323.

generibus ab omnipotenti Deo cumulari. Datum Warschoviae, XXVII Martii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae ac R-mae P. V-rae perpetuus servitor

Nicolaus Kos plebanus Elbingensis.

113

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 27 marca 1564

Wyraża nadzieję, że Hozjusz, który tak wielką rolę odegrał na Soborze Trydenckim, teraz w kraju przyczyni się do wprowadzenia w życie postanowień tegoż soboru. Przedstawia plany królewskie po zakończeniu sejmu warszawskiego: król uda się najpierw na sejm litewski do Bielska, potem zaś na sejm wspólny Litwy i Polski do Parczewa celem sfinalizowania unii obu tych krajów. Dokładnej daty wyjazdu króla z Warszawy nie może jeszcze zakomunikować, uczyni to później. Posłowie domagają się opodatkowania stanu duchownego na potrzeby wojenne, duchowni bronią się przeciwko temu twierdząc, iż jest to rozszczenie nowe i że są pozbawieni możliwości egzekwowania swoich dochodów.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1365—1368. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuezborskiego: *Redditae 9 Aprilis 1564 Braunspergi, responsum 11.*

DRUK.: Wierzbowski: *Uchanceiaha*, III s. 49—51.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater, Domine Patrone observandissime. Salutem plurimam obsequiorum commendatione praemissa. Magnam capio ex eo consolationem, quod Ill-mam et R-mam D. V-ram de ea sollicitudine, quam in iuvandam Ecclesiam Dei totis viribus in Oecumenico Concilio intenderat, nihil hucusque non solum remisisse, sed etiam omnem curam suam, veluti aciem oculorum, in omnes partes orbis dispersam, nunc in unicum opem Patriae colligere animadvertam et perseverare in eo desiderio, ut nihil tale intercedat, per quod executione Sacri Concilii impedita, omnes illos tot et tantos conatus laboresque illic exhaustos, apud nos nulla sequatur utilitas. Qua in re quid a me mea vocatio requirat, non sum ignarus. Utinam modo nostris consiliis et studiis respondeant pares eventus, et quamvis multa sint, quae spem exiguum praebent executionis, tamen, ut quidam perhibet, potens est Deus rebus impossibilibus et insperatis viam invenire. Quantum autem in Ill-ma et R-ma D. V-ra situm sit, etiam non ignoro. Autoritate enim sua, qua in luce illa universi christiani orbis plurimum valebat, et ubi sententia et iudicio illius sine ambiguitate multis in rebus stabatur, etiam hinc auxiliante Deo id consequi et efficere potest, ut cum possibilibus etiam impossibilia suum sortiantur effectum.

Comitia nostra iam fere finem habent, sed verius abrupta quam finita, propter rerum varietatem et multitudinem et tempus instans comitorum tam in Lithuania, quam Polonia, brevi admodum intervallo se sequentium, ad quae etiam iudicia causarum suspensa sunt, quamvis de discessu M-tis Regiae nihil adhuc certi Ill-mae et R-mae D. V-rae scribere possim. Ex revisione litterarum super bona regiae mensae nihil est reliquum, praeterquam plus minus ducentae causae, quae in relationibus pendent, quibus absolutis terni lustratores in Maiorem et Minorem Poloniam, Russiam, Prussiam et Masoviam deputabuntur, qui peragrent universum Regnum et reditus omnium bonorum regalium conscribant. Postea M-tas Regia cum deputatis quibusdam ex senatu et nuntiis ad Lithuanica comitia in oppido Byelsko, ut speratur, futura ad festum

Pentecostes se conferet. Quae propterea celebrabuntur, ut cum omnibus in Magno Ducatu Lithuaniae statibus de iis, de quibus hic in negotio unionis inter nos convenire non poterat, ageretur. In quo M-tas Regia suas partes interponere dignabitur, ut res suum effectum habeat. Postquam enim Illius M-tas declaratione sua et haereditate Ducatus Lithuaniae se abdicavit et Regnum Poloniae cum Magno Ducatu Lithuaniae pro una republica habendum, tantum difficultatis amotum est, ut si modo declarationi Regiae M-tis stare velint, praeter controversiam de dignitatibus quarundam appellationibus, nihil difficultatis superfuerit. Quo conventu peracto, confestim ad oppidum Parczow celebrandi communis Poloniae et Lithuaniae nationibus conventus causa pro festo S. Joannis Baptistae nobis proficiscendum erit.

Nuntii terrarum hisce diebus in nostrum ordinem impressionem fecerant, ut immunitatis nostrae a bello et aliis oneribus litteras reponeremus. Cumque evadere id non possumus, ita id successit, ut multo plures etiam immunitates, quam quas in usu haberemus, ostenderemus. Quod dum animadvertissent nuntii, precario agere coeperunt, ut in communem defensionem sponte ut consilia, ita de opibus ac facultatibus nostris conferremus. Sed tamen et minas addiderunt se ea de re ad fratres esse relaturos, eosque ad communem secum dolorem esse pertracturos. Probareque conati sunt exemplis debere nos bellicam expeditionem, sed admodum obscuris et quae apertis litteris regum Polonorum non difficulter refutavimus et probavimus nunquam ullum de ordine nostro aliquid in ea parte Reipublicae causa fecisse, quin protinus suis litteris Rex testatum reliquisset, nulli praeiudicio unquam id libertatibus ac immunitatibus ecclesiasticis potuisse fieri. Obtinere tamen et plane perfringere volebant nuntii, ut partem aliquam certam et nominatam ut vocant quotam, de facultatibus nostris assignaremus. Sed nos nihil posse nos certi polliceri respondimus, neque assignare, cum bona et possessiones nostrae omnes in incerto sint positae propter executionis processuum nostrorum denegationem et iustitiae dilationem. Res haecenus in tractatibus haerent. De discessu M-tis Regiae ubi quid certi cognovero, Ill-mae et R-mae D. V-rae scribere non negligam. Commendo me gratiae et benevolentiae Ill-mae et R-mae D. V-rae, quam sospitem et felicem diutissime valere opto. Varsaviae, XXVII Martii 1564. ^a— Vestrae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus

Jacobus Archiepiscopus Gnesnensis ^a.

^a—^a Własnoręcznie.

114

PIUS IV PAPIEŻ DO HOZJUSZA

Rzym, 28 marca 1564

Wyraża radość z powodu powrotu Hozjusza do diecezji i zachęca do współpracy z nuncjuszem dla dobra Kościoła w Polsce.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Arch. Vat., rkps Armad. 34 t. 30 k. 79. Nr 120.

Dilecto Filio nostro Stanislao Cardinali Varmiensi.

Dilecte fili noster, salutem etc. Ex literis Venerabilis fratris Episcopi Zacynthii Nuntii nostri cognovimus te ad ecclesiam tuam salvum et

incolumem, Dei benignitate, pervenisse. Id libenter admodum audivimus cum pro nostro eximio erga te amore, tum etiam ipsius ecclesiae causa, scimus enim quam utilis ei futurus sit post tam diuturnam absentiam reditus tuus quanquam non ipsi modo ecclesiae tuae utilem, sed toti Regno praesentiam tuam opportunam futuram esse confidimus. Qua vero in re gratam admodum Deo et Regno ipsi ac nationi tuae utilem operam navare possis, etsi te iam pro tua prudentia intelligere certum habemus, tamen etiam ex literis Nuntii nostri te cognoscere volumus, ex quo ubi quid fieri et curari a te velimus cognoveris non dubitamus, quin pro tuo in catholicam fidem studio, pro pietate erga patriam et nationem tuam, proque insigni erga Sedem Apostolicam devotione ac fide sis, ut id fiat quantum potueris omni cura et diligentia enixurus. Datum Romae etc. ut supra [apud S. Petrum, die 28 Martii 1564, Pontificatus Nostri anno quinto] ¹.

115

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Królewiec, 29 marca 1564

Na interwencję Hozjusza deleguje Jerzego von Diebes, starostę Rynu, celem zbadania na miejscu konfliktu miasta Reszla ze starostą z Szestna z powodu zajętego przez niego drzewa.

ORYG.: ADWO, D 17 k. 10, na k. 14c adres, ślad pieczęci.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 650—651. Nagłówek: *An cardinal und bischofen zu Hellspergk, den 29 Martii Anno etc. 1564.* Pod tekstem: *Heinrich Stenndrich etc.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 42.

Unser freuntlich dinst zuvor. Hochwirdiger in Gott besonder lieber freunt und nachpar. Wir haben E. L. abermaligs schreiben, des arres-tirten und genohmmenen holtzes halben, derer von Ressel, empfangen und inhalts wess uf unsern nehern gegebenen bescheidt der rath von Ressel, nach lenge auch anders dann uns hievor furbracht, berichten thut, sampt angeheften E. L. bitten lesende vorstanden ¹. Weil wir dann jhe nicht gerne imandesen in dem wenigsten, des nurt aufrichtigk und nicht hinderlistigk oder ohne betrugk geschicht, verkurtzt sehen wolten und, wie gemelt, die berichte wegen kaufung und hauung des holtzes ungleich ahn uns khomen, so haben wir fur notig geachtet disfals nothwendige gruntliche erkundigunge zu pflegen, und demnach dem erbarn unserm heuptmann zum Rein ² und lieben getreuen Georgen von Diebes bevhel auferlegt, das ehr zu erster gelegenheit, doch ins forderlichste, einen tagk ansetzen, denselben dem rath von Ressel ankundigen, ingleichen den gewesenenen heuptmann von Sehesten Gorgen von Hoendorff als den itzigen auch darzu erfordern, mit denselben zur stellen, do das holtz verkauft und gehauen, sich begeben, alle gelegenheit besichtigen und nothwendige erkundigunge: wo und an welchem orthe, auch wie es verkauft und gehauen, ob es auf der leuthe gereumpten acker und nicht in unsern welden gehauen, auch ob es, wie die von Ressel sagen, mit des vorigen heuptmanns zulass und anweisung gescheen, pflegen und

¹ Taką datę posiada dokument poprzedzający w tym kodeksie.

² Por. nr 109 i 110.

³ Ryn koło Giżycka siedziba starostwa w Prusach Książęcych.

uns darauf allen grundt, bericht und umbstende einbringen und zuschreiben solle, domit wir uns gegen E. L. und die von Ressel entlich zu ercleren. Bitten des verzuges so lang kein misfallen zu haben, und wolten E. L. dis nachparlicher meynung nicht bergen. Datum Konigspergk, den 29 Martii Anno [15]64.

Von Gottes gnaden Albrecht der Elter etc. ^{a-} manu propria
subscriptit ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

116

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraców, 29 marca 1564

Len przysłany przez Hozjusza rozdzielił zgodnie z jego życzeniem. Zmarła siostra Hozjusza Barbara, żona Hieronima Beer. Jej córką zaopiekowała się rodzina. Wina nie kupił, bo go nie można było dostać. Rozliczenia dokona osobiście, bowiem po Zielonych Świątkach zamierza odwiedzić kardynała. Pyta, czy Hozjusz obiecał jakąś sumę Wojciechowi Sperlingowi. Jeśli tak, to mu wypłaci, bo dopomina się. Pyta również, jak ma rozdzielić pieniądze przeznaczone przez Hozjusza rodzinie. Powiadamia o zakupie różnych rzeczy kardynałowi. Przesyła książki wraz z ich wykazem i rachunkiem.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1369—1374. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime in Christo pater Illustrissime Domine, Domine clementissime. Accepi 27 Martii litteras Ill. atque R. P. V. per vectorem de Swkyernowycze¹, quibus cognovi Ill. atque R. P. V. recte valere, quam Dominus Deus diu salvam et incolumem esse velit. Accepi etiam 56 manipulos lini. Ita ut mihi mandavit meliorem partem mihi asservavi, nempe 20, et 36 feci dividi. Quoniam vero, Ill. atque R. D., omnes in manu Dei sumus, officii mei esse duxi Ill. atque R. P. V. certiorum reddere de obitu D. Barbarae olim famati domini Jeronim Ber uxoris², quae et soror Ill. atque R. P. V. erat. Haec spiritum suum in manus Dei omnipotentis 19 Martii hora 2 noctis commendavit, sepulta vero est 20 Martii in ecclesia parochiali. Dominus Deus omnipotens requiem et regnum coelorum largiri per amarissimam passionem Filli sui Domini nostri Jesu Christi velit. Filia vero piae memoriae cum consensu omnium amicorum manet apud sororem Ill. atque R. P. V., dominam Brigidam, domini Morstin uxorem³.

De vino quod sibi 70 aut 80 tale[nta] emi cupit, hac in parte nescio qua ratione Ill. atque R. P. V. possimus gratificari, incredibile enim dictu est quanti hic vendantur, postquam tamen affinis venerit⁴, laborabo una cum fratre⁵ et affine quo aliquid assequi possimus; sin secus ipse, si Deus voluerit, omnem rem praesens referam aut dicam. Post feriis Pentecostes, si divina voluntas concesserit, decrevi (sicut et superioribus meis Ill. atque R. P. V. scripsi) Ill. atque R. P. V. invisere. Rationem etiam si Deus concesserit etiam habebit.

¹ Wojciech Smietana ze Skierniewic, woźnica. Zob. nr 296.

² Przyrodnia siostra kardynała (zrodzona z drugiej żony Ulryka Hozjusza, Brygidy), żona Hieronima Beer ławnika krakowskiego.

³ Przyrodnia siostra kardynała (a rodzona Barbary Beer), żona *tertio voto* Jana Morsztyna mieszczanina krakowskiego. Córka zmarłej Barbary Beer miała na imię również Barbara. Zob. nr 47 przyp. 5.

⁴ Sebastian Ziegler, szwagier Pawła Watta wracał od kardynała.

⁵ Jan Watt, starszy brat Pawła, zm. 2 VII 1564. Zob. nr 253.

Scribit mihi Dominus Albertus Richnowsky⁶ utque eius litteras absque ulla mora ad Ill. atque R. P. V. mitterem a me postulavit. Significavit etiam mihi suis litteris Ill. atque R. P. V. eidem promissa certam pecuniam singulis annis. Hac in parte mihi aut meis Ill. atque R. P. V. nihil mandavit. Assignavit etiam locum quo eam mittere deberemus. Eget nunc pecunia, quare si aliquid decrevit Ill. atque R. P. V. eidem donare, rogo humiliter mihi significari. Hoc a me responsum accepit me hucusque nullum mandatum habere, litteras tamen primo quoque tempore ad Ill. atque R. P. V. me velle mittere. Quod meae litterae tam tarde reddantur, me Hercule in culpa non sum. Alia enim ratio erat cum Ill. atque R. P. V. Tridenti erat, alia vero nunc. Per cursum publicum mittebantur, nunc autem expecto donec aliquem certum assequi possum, nisi velit ut per tabellarium singulae mittantur, profecto multum Ill. atque R. P. V. singulis annis expenderet.

Strenam nondum numeravi, expecto enim responsum Ill. atque R. P. V. Mandaverat enim, ut sorori meae⁷ 50 marcas singulis annis numerem. De mea persona nihil curo, peto tamen humiliter primo quoque tempore quo certior fieri possim an hoc anno etiam numerare debeam nec ne. De munere, quod uxori meae Ill. atque R. P. V. mittere dignata est, ego loco eius immortales ago gratias, referre quidem nostrarum virium non est, Deum tamen omnipotentem nos precaturos pollicemur, quo Ill. atque R. P. V. diu cum Ecclesiae suae sanctae tum nobis omnibus servet incolumem.

Sciphos argenteos, quos hic apud nos habet, cuperem scire quando Ill. atque R. P. V. cupit ut hinc mittantur, nulla enim in litteris mentio fit. Indusia etiam parantur. Mitto Ill. atque R. P. V. per eundem vectorem, qui linum attulit, vas, in quo libros reperiet, quos sibi emi mandavit. Rationem etiam mitto, praeterea et litteras ad Ill. atque R. P. V. ibidem reperiet, tradere enim vectori non audebam. Hic eidem nonnihil solvi. Quod superest Deum omnipotentem rogo, quo Ill. atque R. P. V. diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo. Omnes mei obsequia sua humillima Ill. atque R. P. V. offerunt. Cracoviae, 29 Martii Anno 1564.

Salomon⁸ petiit a me quo Ill. atque R. P. V. eundem commendarem. Petenti negare non potui.

Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae
humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

[Wykaz książek przesyłanych przez P. Watta Hozjuszowi]⁹
Libri in Theologia

A

	fl	gr
in f ^o Adam Godda <i>In quattuor libros sententiarum</i>	—	18
in f ^o Apponii <i>Commentarii in Cantica Canticorum</i>	—	12

⁶ Wojciech Sperling z Rychnowów.

⁷ Urszula, żona Sebastiana Zieglera.

⁸ Bakałarz Uniwersytetu Krakowskiego. Zob. nr 117.

⁹ Wykaz sporządzony na osobnej karcie, ręką Pawła Watta. Przy każdej pozycji po lewej stronie jest podany format, zaś po prawej cena.

in f ^o Angelomus <i>In libros Regum</i>	—	18
in 8 ^o <i>Assertio catholicae fidei aut doctrinae aquensis</i>	—	6
in 8 ^o <i>Anabaptismus Bartholo. contra Anabap.</i>	—	2 ¹ / ₂
in 8 ^o <i>Ad maledicum Francisci Stancari Mantuani librum</i> Simlero Tigurino	—	2 ¹ / ₂
B		
in f ^o <i>Belli sacri historia</i> Joanne Herol. interprete	1	10
in f ^o <i>Bandinus In libros sententiarum</i>	—	12
in 8 ^o <i>Bellum theologicum</i>	—	1 ¹ / ₂
C		
in 4 ^o <i>Corona aurea</i>	—	12
in 8 ^o <i>Contemplatio passionis Christi</i>	—	12
in 8 ^o <i>Clavis Scripturae sanctae</i> Rulandi	—	7 ¹ / ₂
in 8 ^o <i>Claudius Guiliandus In Joannem et epistolas Pauli</i>	2	16
D		
in f ^o <i>D. Conradi Clingii De securitate conscientiae</i> 2 opera	—	—
in 4 ^o <i>D. Eugerii episcopi Lugdunensis Formulae intelligentiae</i> <i>spiritualis</i>	—	5
in 4 ^o <i>De docta simplicitate adversus Jacobum Andream</i>	—	3
in 8 ^o <i>De usu ceremoniarum in Ecclesia</i> Gerardi	—	6
E		
in 8 ^o <i>Elementa christianae religionis</i> Hipperii	—	2 ¹ / ₂
F		
in 8 ^o <i>Flores doctorum</i> Antverpiae	—	15
H		
in 8 ^o <i>Homiliae</i> Adami Sasbont, Lovanii	—	14
I		
in 8 ^o <i>In Sacrosanctam Domini nostri Passionem</i> Theobaldo autore Tanaro	—	4
L		
in f ^o <i>Landulphi Neapolitani ordinis Praedicatorum Quaestiones</i> <i>super 2 libros se[ntentiarum]</i>	—	15
in 8 ^o <i>Lectiones et meditationes sanctae</i> Hipperii nomine Andreae	—	6 ¹ / ₂
M		
in 8 ^o <i>Mathiae Bredembachii Hiperaspites de componendis</i> <i>insidiis</i>	—	6
N		
in 8 ^o <i>Navicula poenitentiae</i> Keserspergii	—	12
P		
in 4 ^o <i>Petri Lombardi In quattuor libros sententiarum</i>	—	20
in 8 ^o <i>Pauli Orosii presbyteri Adversus paganos</i>	—	10
Q		
in f ^o <i>Quodlibeta</i> Hendrici de Gandano	2	15
in f ^o <i>Quodlibeta</i> Joannis Petri	—	15
in f ^o <i>Quodlibeta</i> Adriani Florentii	—	20
V		
in 8 ^o <i>Vigili Martiris</i>	—	6

summa 15 fl 6 gr

117

MARCIN RASEK DO HOZJUSZA

[Kraków], 30 marca 1564

Marcin Rasek¹ dowiedział się od swej matki, że złożyła Hozjuszowi wizytę w Poznaniu. Syn, zachęcony obietnicami danymi matce przez kardynała, prosi o podwyższenie stypendium.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 56. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime atque Illustrissime Domine. Salutem et officiorum meorum quam diligentissimam commendationem. Accepi non ita pridem literas, Reverendissime Pater, a matre mea, quibus se Posnaniae apud R-mam P. Tuam adesse, atque pro tantis in me beneficiis collatis et quae hucusque conservantur, gratias egisse mihi significavit². Ad haec eidem R-mam P. Tuam his verbis respondisse scribit: quod si eundem diligentius impallescere chartis agnovero, non tantum hos, verum etiam et maiores sumptus in eum conferre non obmittam. Ex qua responsione R-mae P. Tuae magnam atque incredibilem cepi voluptatem nec non mediocre calcar ad studia prosequenda R-ma P. Tua mihi addidit. Ego vero, Reverende Pater, daturus sum omnem operam, ne Academiae tum praeceptoris auctoritatem dedecorem. Adiecit quoque R-ma P. Tua, ut si defectum aliquem paterer (quem profecto non parvum patior, ea enim pecunia, quae mihi a R-ma P. Tua singulis septimanis datur, me certe sustentare non possum), ad me tamquam ad parentem scribat. Peto itaque maiorem in modum, quo mihi in hac inopia, quam fortasse Salomon artium liberalium baccalaureus³ R-mae P. Tuae viva voce enuntiabit, subveniat, quod spero R-mam P. Tuam quemadmodum promisit ultro facturam. Hanc igitur brevitatem literarum mearum R-ma P. Tua aequi bonique consulat oro, meque ut pristino amore prosequi velit, obnixè precor. Cum his R-mam P. Tuam Deo optimo maximo commendo in annosque quam plurimos valere cupio.

Datum Anno Domini 1564, 30 Martii. R-mae P. Tuae obsequentissimus.
Martinus Rasek manu propria.

118

JADWIGA Z PRZERĘBSKICH KOSTKOWA DO HOZJUSZA

Malbork, 1 kwietnia 1564

Pod nieobecność męża otwarła list od Hozjusza. Spodziewała się rychłego powrotu małżonka, który da Hozjuszowi odpowiedź w sprawie sejmiku pruskiego. Dziękuje razem z córką Elizą za przysłany w upominku len i dziczyznę oraz wszystkie dobrodziejstwa, jakich cała rodzina doznaje od Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1375—1378. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Hochwirdigster in Gott vater, genediger herr! Mein freuntlichen gruss und was ich sonst in ehren liebes und guttes vermagk zuvoran. Gnediger Herr. Ewer Hochw. G. schreiben an meinen lieben herren und

¹ Marcin Rasek, student Akademii Krakowskiej, utrzymywany przez Hozjusza. Por. list jego matki do Hozjusza z 9 IX 1564. Nr 314.

² Było to zapewne w końcu stycznia, kiedy Hozjusz w drodze z Trydentu do diecezji przez 4 dni zatrzymał się w Poznaniu.

³ Por. nr 116 przyp. 8.

gemahl¹ gethan, hab ich entfangen, welches ich in seinem abwesen eröffnet und woll verstanden habe, und fuge darauf Ewer Hochw. G. zu wissen, dass ich von meinem herren gemahl vor wenig tagen schreiben bekommen, darin er mir sein heimkunft angekündiget, dass ich derhalben fast alle tage oder doch gantz gewiss balde nach den heiligen tagen seiner gewertigk bin, zu welcher zeit dann er, als der bereitwillige diener Ewer Hochw. G., ihrem begeren nach, von allerlei handlungen des reichstages² ohnsaumlich berichten wirdt.

Ich thu mich aber nichts minder in seinem und meinem nahmen gantz hochlich und fleissigk bedancken der besondern gnade und des zugethahnen gemuttes, so Ewer Hochw. G. gegen meinen lieben herren und mich auch alle die unsern augenscheinlich sehen lest, dass Ewer Hochw. G. under andern ihren wichtigen gescheften dannist ihres dieners und dienerin dermassen in gnaden ingedenck ist, und solches auch itzo in der thadt beweiset. Ich will meinem lieben herren das wilpredt bis zu seiner ankunft aufheben und verwahren. Den flachs aber, den mir Ewer Hochw. G. gnedigst verehret hat, will ich neben meiner lieben tochter Elsen (die dan auch Ewer Hochw. G. hochlich dancket) uns zu nutze machen und uns forthin bestes vermögens dahin befleissigen, dass wir semptlich Ewerer Hochw. G. als unsern gnedigen herren und viellieben gevattern unsere schuldige danckbarkeit, woh nicht in der thadt, doch mit dem gemutt und hertzen beweisen mogen, mit Gotts hulfe, des gnedigem schutz und schirm Ewer Hochw. G. ich gantz trewlich und fleissigk empfehlen thue, dinstlichen bittende, meinen lieben herrn und mich, auch all die unsern, in ihrer gnade und gunst gnedigst zu behalten. Datum auf Marienburgk, am heiligen Osterabendt [1 IV] im jahr nach Christi unsers erlesers und seligmachers 1564.

Ewer Hochw. G. bereitwillige und schuldige dienerin
Hedwigk von Przerembski Dantzker castellaninne.

119

MACIEJ DRZEWICKI DO HOZJUSZA

Kraków, 2 kwietnia 1564

Maciej Drzewicki¹ zamierza w lecie odwiedzić Hozjusza, Radzi poprzez Walentego Kuczborskiego na kanonikę krakowską, wakującą po śmierci Jana Benedykta Solfy. Mikołaj Radziwiłł zamknął kościół katolicki w swoich dobrach Szydłowiec. O biskupie krakowskim, wrocławskim, prymasie, o Orzechowskim.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 29. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Responsum 20 Iunii 1564 Hetspergi.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater, Domine, Domine clementissime, promptissimum obsequendi studium D. V-rae R-mae offero et omnia illi ex animi sententia evenire cupio. Duplicatam laetitiam ex reditu D. V-rae R-mae visis illius literis accepi, quae testantur bonam illius valetudinem, qua ut diuturne fruar precor et opto. Nec hiis contentus proposui in propria persona D. V-ram R-mam auxiliante Domino Deo visere mensibus proximis Iulio vel Augusto. Spero enim me futurum

¹ Kasztelan gdański Jan Kostka w 1555 r. poślubił Jadwigę Przerębską, siostrę podkanclerzego Jana.

² Wiosenny sejmik Prus Królewskich zbierał się ok. 7 maja.

³ Zob. nr 45 przyp. 1.

Vladislaviae, unde commode eandem adire potero, inde rursus si Deo placet civitatem Gedanensem visurus.

Die ultima Martii post peractam contionem dominus Joannes Benedicti Solpha Praepositus Varmiensis confrater noster² viam universae carnis ingressus est, et quoniam in mense Apostolico sacerdotia sua vacant, cuperem ut familiaris D. V-rae R-mae, dominus Cosborski³, aliquid inde capiat cum aliis, pro quo canonicatum illius acceptavimus. In quo competitorum habet dominum Stempowski⁴, quem utinam literis suae gratiae superet. Fuit etiam dominus Skasowski⁵ Secretarius Regius cum nominatione Regia, quem reiecit.

Ex comitiis praesentibus nullam habemus consolationem et vereor ne confusionem, nam via impiorum prosperatur. Palatinus Vilmensis conscriptis rebus omnibus in parochiali ecclesia Szydłowycz⁶ ipsam ecclesiam seris repagulis clausit et sigillis appositis obsignavit, inhibens ne sacerdotes de caetero inibi divina audeant celebrare. Profectus est praepositus illius ecclesiae ad M-tem Regiam et ad Episcopum loci ordinarium querulatum de tanta iniuria, quid reportavit nescimus. R-mum Dominum Episcopum Cracoviensem iam in bona ecclesiae suae Bozencin venisse audivimus, noster Vladislaviensis absque ecclesia et altari est Episcopus, nondum apud ecclesiam suam visus. Archiepiscopus Gnesnensis dicitur consensisse, ut ex quolibet laneo florenus pendatur M-ti Regiae pro defensione. Nuntii reformationi nostrae intendunt multa proponentes. Orichovius edidit libellum, quem *Quincunx* appellavit⁷, quem ad theologos nostros misit, ut eorum voluntate et iudicio imprimatur, quem postea D. V-rae R-mae mittam.

Cupio tandem etc. Cracoviae, die II Aprilis Anno Domini 1564. Eiusdem D. V-rae R-mae deditissimus servitor

Mathias Drzevicki Praepositus Vladislaviensis
Canonicus Cracoviensis.

120

JAKUB GÓRSKI DO HOZJUSZA

Padwa, 4 kwietnia 1564

Jakub Górski¹ zapytuje, komu ma zwrócić 20 talarów z ogólnej sumy 40 talarów Hozjusza, jakie otrzymał od Tomasza Płazy, bowiem drugie 20 już przekazał Jerzemu z Tyczyna do Rzymu.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 100. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime Domine, Domine plurimum colende. Ut primum literas Georgii Ticinii² Roma accepi, statim illi viginti ungaros, ut Ill-ma P. Tua

² Jan Benedykt Solfa (1483—1564), lekarz, humanista, astrolog, posiadał wiele beneficjów kościelnych, m.in. kanonię krakowską; od 1547 r. z nominacji królewskiej był prepozytem kapituły warmińskiej. HNP VI 631—632. Eichhorn: Die Prälaten, s. 321—322.

³ Walenty Kuczborski.

⁴ Paweł Stempowski, sekretarz królewski, dyplomata (zm. 1568).

⁵ Jan Skaszewski, sekretarz królewski (od 1553) kanonik płocki. Por. MRPS V/2 nr 9389.

⁶ Dobra Szydłowiec należała do Radziwiłła (posag żony).

⁷ *Quincunx, to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony*. Kraków 1564. Jest to jedno z najbardziej znanych dzieł Stanisława Orzechowskiego, napisane po polsku. NK III 50.

¹ Zob. nr 68.

² Jerzy z Tyczyna. Zob. nr 403.

voluit, mittendos curavi, quos postario Venetiis, ut ipse Ticinius volebat, tradidi. Thomas autem Plasa³ significat mihi nullam se ab Obrembio⁴ accepisse pecuniam, nihil itaque est quod hoc nomine cum eo agendum sit. Reliquos viginti ungaros quos adhuc habeo, quadraginta enim mihi traditi, cui iusserit dominus Kuczborski^a, numerabo. Stralcovius scholaris Bononiensis⁵ flagitabat a me sedecim, quos missos ait sibi a doctore Sidzienski⁶, in manus domini Kuczborski^a. Aperui ego epistolam Sidzienski^b, quam dederat ad dominum Kuczborski scriptam, cognovique ex ea 16 ungaros ex iis 40, qui mihi erant dati perferendi ad dominum Kuczborski, Stralcovio^c deberi. Quare velim te tota hac ratione certior fieri, vel hic Stralcovio quod illi debetur, reddam, vel Thomae Plasa numerari Cracoviae curem. Nos hic nihil novi habemus. V-ram P. bene valere etc. Datum Pataviae, 4 Aprilis Anno Domini 1564.

V-rae Ill-mae Paternitatis servitor

Jacobus Gorski.

^a W rękopisze Czuczberski.

^b W rękopisze Sidziński.

^c W rękopisze Strzalkowio.

121

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Warszawa, 5 kwietnia 1564

Przypomina o wiosennym sejmiku ziem pruskich. Wpierw ma się odbyć sejmik regionalny¹, potem zaś na św. Stanisława (8 maja) sejmik generalny pruski w Malborku. Poleca poprzeć dezyderaty królewskie, które na tym sejmiku przedłoży poseł króla.

ORYG.: AGAD, Archiwum Zamoyskich, rękps 3901 k. 12. Na odwrocie ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddite 17 Aprilis 1564 Holapergii.*

Reverendissime in Christo pater sincere nobis dilecte. Cum instaret tempus legitimum habendo conventui terrarum istarum vernali, iam pridem designatum, faciendum nobis esse existimavimus, ut misso de more internuntio nostro ad eum conventum, de periculis quibusdam, quae nobis non procul a terris istis potissimum abesse videntur, deque rebus aliis, magnopere ad earum salutem et tranquillitatem pertinentibus, consiliarios et reliquos terrarum istarum ordines nunc etiam iterum atque iterum admoneremus. Quod cum ita sit, P. Vestram hortamur, ut primum ad conventum territorii sui particularem, quem palatinus loci autoritate nostra indicturus est, deinde autem ad ipsum quoque terrarum illarum generalem, qui quidem Mariemburgi ad diem divo Stanisłao sacrum proxime in Maio celebrabitur, P. Vestra proficiscatur et quae ex bono ac commodo terrarum illarum fore iudicaverit, ea ita loco suo tueatur, ut maxima a P. Vestra tum necessitas Reipublicae, tum nostrae quoque voluntatis, quae, ut ex sermone internuntii nostri P. Vestra cognoscere poterit, tota est ad salutem Reipublicae composita, ratio habita

³ Tomasz Plaza. Zob. nr 68.

⁴ Zygmunt Obrębski. Zob. nr 68.

⁵ Strzalkowski, student polski w Bolonii.

⁶ Stanisław Szedziński.

¹ Sejmik stanów warmińskich był zwykle zwoływany przez biskupa w porozumieniu z kapitułą, ale już po sejmiku ziem pruskich, Warmia nie miała obowiązku udziału w sejmiku pruskim, chociaż biskup warmiński był prezesem stanów pruskich i przewodniczył na tym sejmiku.

esse videatur. Factura P. Vestra rem nobis vehementer gratam et officio suo inprimis congruentem, quam bene valere cupimus.

Datum Varscheviae, die V Aprilis Anno Domini MDLXIII, Regni vero nostri XXXV. Ex commissione Sacrae Regiae M-tis propria.

122

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Braniewo, 6 kwietnia 1564

Przedstawia skargę rybaków ze wsi warmińskiej Pasłęka na urzędników książęcych z Bałgi i Pokarmina, którzy przed dwoma laty wytyczyli na Zalewie Wiślany pewien obszar wód, gdzie pod surowymi represjami zabraniają rybakom warmińskim połowów przy pomocy łodzi zwanych *Keitel*¹ (z ciągnionymi sieciami). Na próżno interweniował w tej sprawie administrator biskupstwa Eustachy Knobelsdorf, obecnie Hozjusz domaga się cofnięcia tych ograniczeń powołując się na zezwolenie królewskie, dawne umowy z księstwem i zwyczaj. Wprowadzone ograniczenia mogą doprowadzić do nędzy rybaków warmińskich.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1. 474. Na odwrocie adres, pieczęć, streszczenie listu w kancelarii odbiorcy: *Cardinal zu Ermlandt heilt abermals ahn wegen des ausgeteckten orts im Frischen Hafe, daruber sich die keutelfischer beklagen, den 6 Aprilis Anno 1564*. List pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza.

Durchlaucher, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freunt. Unsere freuntwillige dienste und alles guttes bevorn; und mogen E. F. D. wir freuntlicher wolmeinunge nicht pergen, wie uns unsere unterthanen, die fischer von der Passarien², mit hertem boschwehr unterthenigst erzelet, als solte ein ansehnlicher ferner orth wassers im Freien Hafe³ ungefehr vor zwen jaren von E. F. D. amptleuten zur Balge⁴ und Brandenburgk⁵ ausstecken und denselben unseren unterthanen bey verlust irer garne und anderer strafe zu befarn mit iren keuteln verboten sein. Und obwohl der wirdige unser lieber Eustachius von Knobelsdorff, unseres bischoftumbs dahmals stathalter⁶, auf dero fischer ansuchen an E. F. D. zum dienstlichsten geschrieben, und freyunge desselben verzeichneten orts gebeten, sey doch bis anhero nichts zutregliches hierinne geschaffet noch erhalten worden. Weil wir aber dieses handels zimlichen grundt borichtet und verstendiget, wie dieselbe fischunge des Freien Habes vor etzlichen vielen jaren je und stets, inhalts der ewigen vertrege unverpfelet und ungehindert von unserer vofaren herren bischofen unterthanen, gebrauchet, darumb auch jerlich die keutelzedel aus koniglichen tresel von Marienburg⁷ ausgegeben werden, wie denn auch noch uns in frischem gedechtnus, das solche hemmung der wasser bey unseren gezeiten nie geschehen noch furgenommen, und wir ja auch itzo erstlich nicht gerne wolten, das solche newerunge, so vielleicht wenigen zum besten und gemeinem nutze dieser verwanten und benachparten herschaften zu mercklichem abtrage erschiessen wolte, furgefasset soll werden. Als ist demnach an E. F. D. unsere ganz freuntliche bitte, die-

¹ Por. G. Mielcarezyk: Die Fischerei in den Dörfern der Passargemündung. ZGAE 1966 Bd. 30 s. 678—705.

² Pasłęka, wieś rybacka koło Braniewa przy ujściu rzeki Pasłęki.

³ *Freie Hab* (*Frische Haff*), tak nazywano Zalew Wiślany.

⁴ Bałga, starostwo w części Prus Książęcych zwanej Natangią.

⁵ Pokarmin, miasto sąsiednie Bałgi, do r. 1499 komturstwo, potem centrala jednostki administracyjnej komornictwa.

⁶ Eustachy Knobelsdorf.

⁷ Malbork.

selbe sich in diesem, wie in allen vorigen von E. F. D. boschehen, den guten herren freundt und nachparrn erzeigen und die alte gewonheith der fischereien des Habes vermöge der ewigen vertrege freuntlich erhalten und die furgenommene aussteckunge dero wasser im Habe, welche nicht weniger E. F. D. als auch unseren unterthanen zur Passarien an irer nahrungne verkurtzlich abzuschaffen befelen, damit sie hinfarth, dem alten gebrauch nach, dasselbe wasser zu befischen und ihre nahrungne zu suchen haben. Solches seint umb E. F. D. wir in gleichem und mehrem ider zeit zu verschuldigen erbötigk und wilferigk. Thun E. F. D. götlichem schutz entpfelen. Datum Braunspergk, den 6 Aprilis Anno [MD]LXIII. Stanislaus von Gottes gnaden etc. ^a-manu propria subscript ^a.

^a—^a Własnoręcznie.

123

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 7 kwietnia 1564

Narzeka, że król nieżyczliwie potraktował go na sejmie warszawskim. Pragnie skontaktować się z Hozjuszem w sprawie kanonii warmińskiej swego syna. Odsyła rzeczy Zawadzkiego.

ORYG.: ADWO. D 10 k. 151. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita XI Aprilis 1564 Wormdt, responsum 12 Gutstadt*. Brzeg listu częściowo uszkodzony.

M. Książę, służby swe powolne w łaskę W. M. mego M. Pana zalecam, winszując W. M. przy tym zdrowia długiego i tego, czego W. M. sobie od Pana Boga żądać raczysz, co ja, acz niegodny, u Pana Boga zawsze o to z pilnością proszę, etc.

Na ten czas, M. Książę, nic innego co by nowego [być] ^a miało pisać mam, jedno iżem do domu przyjechał [z nie]dobrym zdrowiem i z niedobłą nowiną, a to ty[m] [żem] nie dobrze jest odprawion na sejmie warszewski[m]. Rozkazano mi było czekać i rok mi ^b złożył Król Jegomość z Gałczewskim ¹ na czwartek ^c przeszły ², któregom czekać nie chciał, bom rozumiał, że Jego Królewskiej M-ci nie tak szło o Gałczewskiego, jako abym był przy konkluzji sejmu, czegom ja czekać nie chciał.

Umyśliłem był, M. Książę, zdrowie W. M. mego M. Pana nawiedzić, jedno że niedobre zdrowie do tego nie dopuszcza. Rozumiem temu, że się już podomno aż uszrę w Malborku na sejmie ³ z W. M. moim M. Panem. Odsyłam W. M. memu M. Panu te rzeczy, które zostawił służebnik W. M-ci Zawadzki ⁴ [w] Warszawie przy mnie. Acz mi potrzeba była roz-

¹ Chodzi tu zapewne o Jerzego Gałczewskiego, posła z woj. pomorskiego. Zob. Działyński: *Źródłopisma*, s. 399—400.

² Był to pierwszy czwartek po Wielkanocy, 6 IV 1564.

³ Por. nr 121 przyp. 1.

⁴ Piotr Zawadzki, zaściankowy szlachcic spod Płocka. Towarzyszył Hozjuszowi w Trydencie. Por. *Wojtyśka*: *Cardinal Hosius*, s. 67—68. Zapewne to Zawadzkiego Hozjusz wysłał z Poznania 27 I 1564 do Warszawy z listami. Por. nr 21, 23, 33, 34, 43, 48, 49. Gонец wysłany z Poznania na Warmię powrócił 15 II (zob. nr 48 przyp. 5). Jeśli był nim ów Zawadzki, to niedługo odpoczywał, bowiem wnet go znowu widzimy w Warszawie. Jest to jednak rzeczą zrozumiałą, gdyż Hozjusz na swoim dworze zapewne nie miał zbyt wielu ze szlachty, a wśród posłów na sejm tylko szlachcic mógł coś zdziałać. Hozjusz potem odwdziaczył się mu za te usługi. Zob. *ZGAE* 1927 Bd 23 s. 657.

mówić się o synowską kanonię, którą W. M. raczył z łaski dać⁵, żeby było rozkazanie W. M. się wiązać, alem to księdzu Kuczborskiemu i księdzu Modliszewskiemu⁶ poruczył.

Z tym Panie Boże daj, abym długo o dobrym zdrowiu W. M. mego M. Pana słyshał. Z Bratiana, w piątek przed przewodnią niedzielą [7 IV] roku 1564. W. M. powolny przyjaciel i sługa

d- Jan z Działyńia Wojewoda Chełmiński ręką własną^d.

^a Ubytek papieru.

^b Skr. było.

^c Nadpisane nad skr. na poniedziałek.

^{d-d} Własnoręcznie.

124

PIOTR PORĘBSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 7 kwietnia 1564

Choroba nie pozwala mi na odwiedzenie Hozjusza. Nie jest w stanie odwieść przyjaciela, doktora Anzelma, od powziętego zamiaru przejścia na protestantyzm, podobnie jak to czyni wielu. 31 III zmarł Jan Benedykt Solfa, Kuczborski dzisiaj 7 IV został jednogłośnie przyjęty do kapituły krakowskiej, na drugim miejscu przyjęto Stempowskiego, odsunięto zaś Skaszewskiego.

ORYG.: ADWO, D 33 k. 84. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine Patrone observandissime. Salutem et servitiorum meorum commendationem. Nemini concedo, qui maiorem laeticiam capiat ex felici III-mae D. V-rae successu atque ego, sed testis est conscientia mea, testes amici, qui mecum familiariter vivunt, sed video, quod officia vulgaria et ad ostentationem interdum exhibita pluris fiunt apud homines quam bona voluntas, quae utique deberet illi esse perspecta et cognita, quamvis videor officium gratulationis per servitorem domini Trzeciesky¹ fecisse. Sed raro veniunt ad me literae illius, nisi cum censura et reprehensione quadam, quam ego in bonam accipio partem. Sed alia est conditio eorum, qui bene valent, et inter homines versantur, sciunt qui in Prussiam eunt, redeunt, id quod mihi per valetudinem meam cognoscere non licet, de-ideo domi, tanquam claudus sutor.

Intercedit mihi quidem vetus amicitia et consuetudo cum domino doctore Anshelmo², sed hic vix dabit locum admonitioni meae, video quod se conformat hominibus praesentibus et mundo, qui in maligno positus est. Idem facit et magister Valerianus³ cum doctore Cichlero⁴, quos plerique omnes sectantur, apparent enim esse viri et probi et docti. Dominus doctor Joannes Benedicti⁵ feria sexta magna [31 III] exemplo Christi Domini nostri vitam cum morte commutavit positusque est in monumento saxeo, in quo nemo collocatus fuit, requiescat in sancta pace.

⁵ Działyński zabiegał o kanonię warmińską dla swego syna. Hozjusz przychylił się do tego i 10 IV 1564 kanonię po zmarłym Janie Tymmermanie przekazał Mikolajowi Działyńskiemu, wówczas studiującemu w Rzymie, a ten w 1565 r. secedował ją młodszemu bratu Erazmowi.

⁶ Wawrzyniec Modliszewski. Por. nr 61 przyp. 1.

¹ Jan Trzecieski. Zob. nr 47.

² Anzelm Eforyn. Zob. nr 45 przyp. 2.

³ Walerian Pernusz, pisarz miejski krakowski, miał za żonę siostrę Anzelma Eforyna; skłaniał się ku protestantyzmowi.

⁴ Lekarz krakowski (?).

⁵ Jan Benedykt Solfa. Zob. nr 119 przyp. 2.

Hodie receptus est in ecclesiam nostram consentientibus omnibus dominus Valentinus Kudzborski⁶ idque primo loco. Receptus est et procurator domini Stempowski⁷ ad eundem canonicatum protestatumque est etiam nomine domini Skaszewski⁸ de iure eius, petitumque quo negotium ad mensem unum differatur, sed non obstante petitione processimus in Dei nomine ad receptionem duorum, quod felix faustumque sit domino Kudzborski, is enim videtur habere ius pinguius. Bene valeat D. V-ra Ill-ma et sit felix.

Datum Cracoviae, 7 Aprilis Anno Domini 1564. Servitor obsequentissimus

Petrus Porembski⁹.

Revertetur ad nos propediem R-ndus dominus doctor Cromerus¹⁰.

125

HOZJUSZ DO RADY MIASTA GDAŃSKA

Braniewo, 8 kwietnia 1564

Interweniuje na prośbę rady miasta Braniewa z powodu zmiany norm wymiarowych dla lnu eksportowanego do Gdańska. Dla eksporterów i całej ludności Braniewa grozi to poważnymi niekorzystnymi konsekwencjami ekonomicznymi. Biskup w imieniu rady prosi o powrót do norm poprzednich, przynajmniej na ten jeden rok.

ORYG.: WAP Gdańsk, rkps 300, 53/271 s. 9—12. Na odwrocie adres: *Den erborn, wotweisen, achtbaren und namhaften herren burgermeistern und ratmannen der Koniglichen Stath Dantzick, unsern besondern gutten freunden, pieczęć Hozjusza, adnotacja kancelarii odbiorcy: Stanislaus Hosius Cardinalis Episcopus Varmiensis, R[edditae] II Aprilis Anno 1564. List pisany ręką sekretarza Hozjusza Macieja Heina.*

Unsern freuntlichen grus und alles gutte bevern. Erbare, wolweise, achtbare und namhafte herren, besondere gutte freunde. Wir fügen euch gutachtender wolmeinunge zu vernehmen, wie dato dieses vor uns kommen unsere liebe gelrawen eines rats der alten stath Braunspergk wegen und im nahmen der gantzen burgerschaft abgefertigte uns vormeldet, wessermahssen sie vor vielen gezeiten und bis anhero mit euer stath burgerschaft iren flachshandel gepflogen und in lieferunge deroselben wahren stets altem gebrauche nach sechtzigk gebunth zur zall auf eine schalen zugleich und zu einem ausschlage gelegt hetten. Nun aber wehren sie belernet, wie auch des gewisse kuntschaft, das E. E. W. solchen langwirigen gebrauch deswegen und benenter summen der gebunde gemindert und nicht mehr denn 45 ungefehr auf einen ausschlagk hinfuro zu legen, gesetzt hetten, welche verenderung der ublichen gewichtzall nach dem obgемelte unsere unterthanen irer nahrung fast abtreglich und hoch schedlich zu sein erachten. Haben sie uns mit emsiger bitte unterthenigst angefallen umb eine beförderliche vorschriefft an E. E. W., damit

⁶ Sekretarz Hozjusza.

⁷ Paweł Stempowski. Zob. nr 102, przyp. 2.

⁸ Jan Skaszewski. Zob. nr 119 przyp. 5.

⁹ Piotr Porębski, kanonik i oficjał krakowski. Pozostawał w bliskich kontaktach z Hozjuszem. Por. HE II s. 1093. Zimmermann: Das Breslauer Domkapitel, s. 431—432.

¹⁰ Marcin Kromer często bywał w Wiedniu u jezuitów, kilkakrotnie posłował na dwór cesarski. Od początku roku 1558 został przedstawicielem króla polskiego na dworze cesarskim, stale towarzysząc dworowi w jego wędrówkach. Eichhorn: Kromer, s. 42—45. Do kraju został odwołany ok. połowy kwietnia 1564 r. (informacje Eichhorna na ten temat, tamże s. 46, są nieścisłe). Zatem pobyt Kromera nad Dunajem trwał tym razem przeszło 6 lat.

solche unversehene wandelunge möchte dies jar wiederumb an irer wahre entlediget und in den vorigen brauch der bundenzall gesetzt werden. Und wiewol wir leichtlich zu schliessen, das E. E. W. nicht ohne bewegliche ursachen zu dergleichen verboth getreten und zweifelsohne unter anderen auch eine sein werde, das die lantsahssen den bandt des flachses grosser machen, denn die alte gewonheit mitbrengt, so haben wir doch solche der unseren unterthenige bitte hierin nicht abschlagen wollen, und seint demnach entschlossen in nehester zusammenkunft unseres bischoftumbs, die wir, ob Goth will, mit erster gelegenheit zu halten bedacht, solchen zusatz und hoherunge des alten flachsbandes in unserem bischoftumb gantzlich abzuschaffen und den vorigen gleichmessigen gebrauch zu befelen.

Gelanget derowegen unser gantz freuntlich bitte an E. E. W., dieselbe unseren unterthanen dies jar die alte gebrauchliche anzahl der gebunde auf einer schalen ausschlagk gestaten und dieser unser vorschriefft ersprieslich entpfinden lassen wollen, auf das sie nicht so herten abtragk irer nahrung desfalls an der algereith erkaufften wahre fuhlen dorfen, und soll dieser mangel des bandes von uns ins eheste abgelehnet werden, und wir seint desselbe umb E. E. W. in mehrem zu vergleichen erbötigk, die wir hiemith götlichem schutz thun entpfelen.

Datum Braunspergk, den 8. Aprilis Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gotts gnaden etc.^a.

^a Brak podpisu Hożjusza.

126

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 10 kwietnia 1564

Przedstawia prośbę wdowy po Kacprze Klein z Braniewa, która z powodu zmiany religii musi opuścić to miasto, by biskup pozwolił jej pozostać jeszcze do św. Jana [24 VII] w celu uregulowania swoich spraw i znalezienia odpowiedniego miejsca pobytu.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 652—653. Nagłówek: An bischof zu Heylsspergk, den 10 Aprilis [15]64. Pod tekstem: Dawddt Gerlycke.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 43.

E. L. undersassin von Braunspergk, Caspar Kleinin¹, hat uns underthennigst, wie das E. L. ir die statt Braunspergk zu reumen bevoln lassen, berichtet und darauf anlangen und bitten lassen, das wir bey E. L. sie verbitten wolten, das sie nur bis auf Johannis, damit sie mitlerweiln ire schulden, so sie alda noch ausstendig, einmanen möge, ir alda zu wonen vergondt und zugelassen werden mochte. Weil wir dann solchs ir bitten nicht vor unpillig erachtet und verhoffen, E. L. werde sich in deme auch nicht zu beschweren, so haben wir demnach ir pitten nicht abschlagen, sonder diese unsere vorschriefften an E. L. ir gnedigst mitteyln wollen. Gelangt demnach an E. L. unser freunt- und nachparlich bitten, E. L. wollen umb dieser unser vorbitt willen gedachte Kleinin bis uf Johannis, damit sie ire schulde einmanen und ire gelegenheit mitlerweyle anderswo zu suchen, alda zum Braunspergk pleyben und wohnen lassen. Daran thun E. L. die piligkeit und uns zu freuntlichem gefallen, seinds auch umb E. L. in dergleichen fellen zu beschulden geneigt. Datum etc.

¹ Por. nr 147 i 155.

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 10 kwietnia 1564

Poddaje analizie końcowe dokumenty sejmowe (i przesyła je w odpisie Hozjuszowi) pod aspektem interesów stanu duchownego i stwierdza, że nie tylko nie udało się uchylić niekorzystnej konstytucji z sejmu poprzedniego, ale jeszcze spadły nowe ciężary w formie opodatkowania dziesięcin, przy jednoczesnym braku gwarancji ich wyegzekwowania. Sprawę pogarsza stronnictwo odpowiednich urzędników finansowych, innowierców, którzy zawsze rozstrzygają na niekorzyść duchownych, a także brak solidarności w łonie samego episkopatu. Komunikuje wieści z Rzymu: o legacji kardynała (Jana) Morone do cesarza, zapytuje, czy prawdziwa jest pogłoska o utonięciu 30 biskupów hiszpańskich. Innowiercy chcą uzyskać edykt królewski przeciwko przybyszom — arianom. Posłowie pomorscy oskarżyli pewnych panów z Prus Królewskich o naruszenie *salvi conductus*. Król zamierzał wydelegować Hozjusza do Rostocku na rozmowy z posłami cesarza, lecz prymas wyperswadował to, dowodząc, że jak na kardynała to spotkanie jest zbyt niskiej rangą. Podaje do wiadomości, gdzie król będzie przebywał po zakończeniu sejmu i sugeruje, by w Bielsku przed sejmem Hozjusz złożył mu wizytę. Synod prowincjonalny odbędzie się po sejmie. Uwierzytelnia swego posłańca Jerzego Wysockiego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 497—502. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 14 Aprilis Heilspergi, responsum 16.*

DRUK.: Wierzbowski: *Uchanciana*, III s. 51—55.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine observandissime.

Quia nihil certi hactenus haberemus quam in partem res nostrae Ecclesiae inclinaturae essent, non potui de iis rebus celerius quam in ipso comitiorum fine Ill-mae ac R-mae D. V-rae scribere. Exitum enim acta probare, si quando alias, nunc certe nostro periculo experti sumus. Omni nos quidem impetu in hoc incubueramus, ut ne novum aliquod detrimentum super alia mala rei ecclesiasticae adiicerentur, immo ut quae superioribus comitiis acciderunt et publicis constitutionibus in derogationem iurium et libertatum Ecclesiae ecclesiasticarumque personarum, abrogarentur et tollerentur, in quo nec Rev. Dominus Legatus, vir pius et doctus, quicquam labori suo pepercit, ut non muneri tantum suo, verum omnibus etiam nobis sedulitate sua satisfecerit. Sed tamen in tanta sollicitudine nostra et tanta perturbatione Reipublicae adeo nihil proficimus, ut si non deteriore, certe nihilo meliore loco res ecclesiasticae constituerint. In ordinem enim nostrum, quemadmodum anno superiore, contributio ex decimis nequicquam nobis reclamantibus imposita est. Quodque gravius est, litteris etiam universalibus expressum, omnium ordinum et statuum, etiam nostro assensu et approbatione, quae nulla fuit, hanc contributionem laudatam esse. De quo cum expostulassemus cum M-te Regia, simile quiddam responso Pilati tulimus. Misera haec quidem nostra conditio est, sed et in aliis rebus in dies maior Reipublicae perturbatio invalescit, ita ut credam anathema certum aliquod inter nos versari. Huc accedunt^a hominum ordinis nostri imparia studia. Nonnulli enim relictis Ecclesiae necessitatibus discesserunt, alii mutuum consiliorum communicationem eosque tractatus de ordine nostro subterfugerunt, ne dicam clam inverterunt. Petimus nihilominus ad finem, quando nihil correctum iri videbamus per constitutionem conventus publicam (quemadmodum antea Rex Apostolico Nuntio et nobis pollicebatur), a M-te Regia declarationis litteras, alias significatorias protestationum nostrarum, quarum exempla Ill-mae ac R-mae D. V-rae mitto. Quas quidem ille pollicitus est nobis, sed an facturus sit, nescimus. Non enim hic aliud iam Nuntius Apostolicus et ego expectamus. Non diffitemur autem nos non

nudos tantum cum bona voluntate, sed etiam cum facultatibus nostris ad auxilium Patriae accedere debere. Sed nos ita omnino pollicemur futurum, quod ipsi habita synodo provinciali de decimis nostris per exactores nostros proprios de singulis mansis denos vel etiam plures grossos conferremus. Quod si qui vero essent, qui proventus nostros integre nobis exsolvere recusarent, ut eos capitaneis locorum deferremus. Quae res effecisset, ut aequae de Illius M-te, tanquam partes muneris sui non debite implente, quaereremur, et omnia per nos concessa integre et bona fide maioreque emolumento Reipublicae ad thesaurum Illius M-tis reddita fuissent. Compertum enim est anno superiore, quoad exactionis officium infensissimi quique Ecclesiae hostes erant deputati, magna iniquitate laboratum fuisse: spirituales passim oppressos, saecularibus indultum. In multisque locis saecularium talem rationem fuisse habitam, ut ubi quatuor essent lanei, ibi quietationem exactor, praesertim haereticus, daret quidem in satisfactionem contributionis colonorum de quatuor mansis, sed enim similiter dare debuisset quietationem etiam de quatuor mansis decimae, ibi ut personam ecclesiasticam oneraret, dedit tanquam de decem mansis agri. Ita ne manifeste iniquum videretur, duplices saecularibus quietationum litterae dabantur, alterae de quatuor, alterae de decem. Illis itaque suppressis secundum has spirituales contribuere cogebantur. Multi saecularium partem vix dimidiam, quam numerus mansorum postulabat, exsolverunt. Ubi autem nec decem quidem grossos attigisset decima, tamen decem exigebantur. Usque adeo res ecclesiastica gravi erat conditione. Hanc ego fraudem non minus Reipublicae damnosam, quam statui nostro intolerabilem demonstravi. Conventus praesentis constitutiones, litteras universales et litteras recessus aliaque eiusmodi Ill-mae ac R-mae D. V-rae mitto, ex quibus omnia in numerato habebit, quae in comitiis inter nos acta sunt, non secus quam si ipsis praesens interfuisset. Peto maiorem in modum ab Ill-ma ac R-ma D. V-ra, ut postquam ea legerit, de suo sensu mihi perscribere velit, quid nobis agendum adhuc censeat, ut aliquibus rationibus, si possibile sit, adhuc ecclesiae Dei provideamus. Iam nunc didicimus sic euntibus rebus nihil aequae incommodum esse, quam decretorum et canonum sacrosancti Concilii Tridentini dilatam publicationem. Quod et Rex libenter arripuit et suae tergiversationi, ne quod negabamus faceret, praetexit. Verum et Rev. Dominus Legatus de his se non posse ante cum M-te sua agere, quam de publicatione litteras et autentica scripta ex Urbe haberet, aiebat. In dies itaque expectamus correctoria quam illa Brixii impressa.

Scribitur hinc ex Urbe pluribus Ill. cardinalem Moronum ad Sacram Caes. M-tem cum dispensatione calicis et uxorum mitti, quae plenius esse nota Ill-mae et R-mae D. V-rae arbitrator. Non dubium est autem, quin et nostri id etiam petant, ubi aliis id provinciis concessum esse animadverterint. Rogo autem, ut quemadmodum ego ad Ill-mam et R-mam D. V-ram cum fiducia singula perscribo, ita Ill-ma D. V-ra mecum etiam illa, quorum usum aliquem in re nostra habere potuerimus, communicet. Fertur et inter episcopos in Italia ingentes turbas fuisse exortas. Auditur vero et res miserabilis, triginta scilicet episcopos Hispanos, qui ad Urbem beneficiorum causa, uti dicitur Tridento diverterant in mari periisse, sed an certum sit, nescio. Deus et rumorem et rem ipsam innitere velit. Rapere enim ex eo haeretici incipiunt quoddam indicium, quasi propterea a Deo essent puniti, quod eam doctrinam, quam illi salutarem iudicant, manifeste in Concilio oppugnassent.

Hoc etiam Ill-mam ac R-mam D. V-ram non ignorare velim haereticos errorum suorum et novarum subinde opinionum pertaesos, a Rege petiisse, ut patentibus litteris omnes eiusmodi, qui arriansimo, nestorianismo et aliis erroribus excitandis religionem perturbantes, ex aliis regnis et provinciis exacti, ad nos tanquam latrocinii sui asylum certatim confugiunt, ditionibus suis arceat et severe recipiendos prohibeat. Et volebamus nos quidem praeterea efficere, ut et hi, qui in visceribus Patriae nostrae iam radices egerunt, multos suo veneno intoxicarunt, etiam Regno pellerentur. Quam quidem in rem etiam Rev. Dominus Legatus animum et curam suam intenderat. Sed ea res maiores turbas a Rege et aliis saecularibus, immo et a nostris quibusdam datura dicebatur, si omnes ea Regis sententia pariter percellerentur. Res haec tamen in suspenso et deliberatione haeret. Qua in re etiam Ill-ma et R-ma D. V-ra quid sentit mihi perscribat, vehementer oro.

Prutenos iis fere gradibus attingit executio quibus Poloniam. Spes in moderatione tota est, ut in aliis, sic templis, ptochotrophiis^b, foundationibus, in quo nemo peius suis rebus consuluit, quam qui litteras non exhibuit, licet enim quis vel aequissimas habuerit, tamen ipso facto suo toto iure privatur. Nuntii Pomeraniae intentarant criminalem actionem pro iniuriis verbalibus et violatione salviconductus quibusdam de primariis fere viris ex Prussia, sed propter gravitatem suam et absentiam multorum ex senatu Prutenico discessusque nostrorum senatorum, ea res ad proxima Regni comitia prorogata est.

Quid Caesarea M-tas de pacificatione inter Sueciae et Daniae reges propter imperii tranquillitatem, cum Serenissimo Rege nostro agat, non dubito Ill-mam et R-mam D. V-ram ex aliis cognovisse. Quo in negotio Regia M-tas opera Ill-mae D. V-rae uti volebat, ut Rostochium, quo caesaris Maximiliani et aliorum principum nuntii conficiendi eius negotii causa convenient, nomine Illius M-tis proficisceretur. Sed ego putabam id infra dignitatem Ill-mae et R-mae D. V-rae, quam Deus pro merito virtutum Illius ita evexit, futurum proptereaque institi apud M-tem Regiam, ut siquidem illic Caesarea M-tas praesens non esset futura, nec quisquam ex maiorum principum numero, aliquem alium in locum Ill-mae et R-mae D. V-rae designaret. Quod et Rev. Dominus Legatus probavit. Iamque deputati dicuntur dominus Palatinus Marienburgensis¹ et dominus Castelanus Gedanensis² ad eam profectionem, si Ill-ma et R-ma D. V-ra eam provinciam detractarit. Ubi a Regia M-te ad hoc requisita fuerit, pro sua qua est prudentia, quid facto sibi opus sit, constituet.

Quia vero et Ill-ma R-maque D. V-ra a me postulavit et ego me receperam Illam certiore esse redditurum, quo in loco M-tem Regiam commode convenire debeat, non ignoret Ill-ma et R-ma D. V-ra Regiam M-tem duas hic velle adhuc septimanas immorari, Lomzae duos tantum dies, Knyszyni unam septimanam, unde recta se in oppidum Byelsko ad comitia Lithuanica pro festo Pentecostes [21 V] conferat. Si eadem illi sententia sit, ut Knyszynum Regiae M-ti eat obviam, mihi placet. Sed in tantis negotiis, quibus abundat M-tas Regia, commodius mihi videretur, ut in oppido Byelsko, priusquam adhuc senatores confluant, M-tem Illius adeat. Quod si Ill-ma et R-ma D. V-ra non venerit, ubi possem cum Illa congregari, necesse esset me ad Illam ibi, ubi fuerit, proficisci.

Synodus nostra provincialis non poterit celerius quam post comitia

¹ Fabian Czema; (ostatecznie pojechał za niego odwołany z poselstwa wiedeńskiego Marcin Kromer).

² Jan Kostka.

Parcoviensia, hoc est ferias sancti Joannis Baptistae [24 VI], celebrari. Caetera familiaris hic noster Georgius Wysoczki Ill-mae et R-mae D. V-rae referet, cui ut fidem dicenti adhibere dignetur summopere peto. Quem rogo, quamvis nihil facilius esse sciam, quanto citius expediri mandet, ut, si fieri posset, priusquam hinc exeam, ad me veniat. Optime et felicissime Ill-mam et R-mam D. V-ram valere cupio, cuius me gratiae et favori diligentissime commendo. Datum Warssoviae, X Aprilis 1564. c- Eiusdem V-rae Ill-mae ac R-mae Dominationis servitor obsequen-tissimus

Jacobus Archiepiscopus Gnesnensis -c.

a W rękopie accedit.

b W rękopie protochodoctus.

c-c Własnoręcznie.

128

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Braniewo, 11 kwietnia 1564

Przeraził się wieścią, że nuncjusz zaraz po zakończeniu sejmu chce powrócić do kraju. Nalega, by tego zaniechał, w przeciwnym razie sam Hozjusz wycofa się z pracy na rzecz Kościoła w Polsce, a ograniczy się jedynie do swej diecezji. Chce wiedzieć, kiedy kończy się sejm. Przesyła do wglądu *Acta cum Braunsbergensibus*. W Gdańsku zarazy nie ma, nuncjusza oczekuje tam kanonik warmiński Zimmermann.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką Kuczborskiego. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja odbiorcy: *Cardinale Varmianse, Praunsberg XI Aprile 1564. Ricevuta in Varzovia att 17.*

Reverendissime Domine mi observandissime. Retulit mihi omnia secretarius meus¹ quae in mandatis habebat a R-ma D. V-ra, de quibus coram quam per literas agere cum illa malo. Unum autem erat quod non mediocriter animum perturbaret meum, quod mihi narravit omnino deliberatum habere D. V-ram R-mam simul ut absoluta comitia fuerint, ad suos redire. Num autem et nos recte non possumus illos versiculos usurpare: Cur in theatrum Cato severe venisti? an ideo tantum veneras ut exires? Revera in comitiis, etsi fuit aliquis, non maximus tamen Nuntii Apostolici usus, nunc autem cum absoluta fuerint, aliquem ex illius praesentia fructum nos accepturum sperabamus, ille vero fugam interea meditatur. Quod si quod meditatur id perfecit, quid mihi restabit aliud, quam ut cum Camerino² conspirem, et nullam fuisse causam Nuntii mittendi vociferer, praecipue cum ille fugerit, simul ut aliquem usum sui futurum cognosceret. Spes est autem in Deo, quod non succedet id quod cogitat D. V-ra R-ma et manere nobiscum cogetur, quandoquidem advesperascit. Mihi quidem deliberatum est, si fugerit hinc D. V-ra, ab omni cura tuendae religionis prorsus abstinere, in Regno praesertim. In hac dioecesi mea pro eo ut potero meum officium praestare tamen conabor. Nam si fugiunt Apostolici Nuntii cum ad rem ventum esse vident, cur ego quoque non fugiam? Sed coram, si Deus volet, de his pluribus.

Nunc tabellarium hunc meum propterea mittendum isthuc putavi, ut de comitiorum exitu certior fierem, simul etiam quae sunt hic acta

¹ Walenty Kuczborski.

² Bernard Bongiovanni, bp Camerino, poprzedni nuncjusz, odwołany z Polski jesienią 1563 r. zajechał do Trydentu i tam sugerował, że tymczasem nie należy wysyłać nuncjusza do Polski, gdyż tak miał się wyrazić król Zygmunt August.

per me R-mae D. V-rae significarem, quae pluribus verbis conscripta, per occasionem, ut illi visum fuerit, legere poterit³. Deo gratias ago, cuius hoc singulare beneficium agnosco, quod res exitum habuit opinione mea meliorem. De his, quae mecum per literas communicavit, ago gratias, quamvis omnia copiosius etiam scripsit R-mus D-nus Archiepiscopus. Caetera in congressum nostrum.

Quod autem isthic spargitur pestem Gedani grassari, nunc ego non longe absum et proficiscuntur quotidie ex hoc oppido meo quamplurimi, nec tamen ea de re quicquam audio. Quin et Jacobus Zimmerman canonicus ecclesiae meae⁴ nuper est eo profectus cum duobus familiaribus meis, et ibi R-mam D. V-ram expectabunt, dummodo ne cunctetur diutius.

Quod superest opto illam diu salvam esse et felicem, cuius me benivolentiae commendo. Ex oppido meo Pranspergi, die XI Aprilis Anno Domini MDLXIII. R-mae D. V-rae frater amantissimus

a— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —a.

a—a Wiasnoręcznie.

129

ALBRECHT. KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Królewiec, 11 kwietnia 1564

W odpowiedzi na list Hozjusza z 6 IV uzasadnia, dlaczego wyłączył część Zalewu Wiślanego spod połowów przy pomocy łodzi typu *Keitel*, używanych przez rybaków z biskupstwa, a częściowo i księstwa: było to spowodowane koniecznością ochrony interesów większej części rybaków księstwa, którzy do połowów używają łodzi typu *Sicke*. Rybacy posługujący się pierwszym typem łodzi czasami nieświadomie, a często i złośliwie czynili wiele krzywd tym drugim. Książę przytacza szereg nadużyć rybaków warmińskich i wzywa Hozjusza do zaniechania połowów tego typu łodziami.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1606 s. 941—945. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA WSPÓLCA.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 653—657. Nagłówek: *An bischof zu Heilssbergk, den XI Aprilis Anno [15]64*. Pod tekstem: *Com. prin. referente secretario Idem legit. Enoch Baumgartner*.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 44—46v.

Unser freuntlich dinst zuvorn. Hochwirdiger in Gott besonder lieber freunt und nachpar. Wir haben E. L. schreiben den 6ten dieses zum Braunsberg an uns ergangen¹, der fischer von der Passarien beschwer wegen des ausgesteckten orts im Frischen Habe belangende, empfangen, und inhalts, den wir lengicht alhie zu erwidern unnötig achten, lesende eingenommen. Nun wissen wir uns woll zu bescheiden, dass von dem wurdigen und ernvesten unserem besondern lieben Eustachio von Knobelsdorff, verruckter zeyt auch in demselben handel etzliche mahl zu dieser meynung an uns geschriben worden. Wir haben inen aber dergestaldt und aus dem grunde beandtwortet, dass wir woll vormeynet, es solte bey demselben also beruhet, den vischern ir unnötiges clagen weiter nicht gestadtet, viel weniger disfals ferner in uns gedrungen worden sein. Sintemahl aber von E. L. derhalben fernere anregung geschicht, als können

³ Chodzi o *Acta cum Braunsbergensibus*, czyli o spisane przez Hozjusza pertraktacje z protestantami braniewskimi.

⁴ Zob. nr 159.

¹ Zob. nr 122.

wir nicht umbgang haben, die ursachen, warumb solcher orth aus unsemrem bevehl ausgesteckt und den keutelfischern sowol den unsern als denen die E. L. mit underthenickeyt vorwandt, zu befischen verboten worden, abermals zu widerholen, vorsehenlichen E. L. dieselbe zu gemutte fuhren, und solche aussteckung keinesweges unbillichen werden.

Und ist anfenglichen solcher orth so gross nicht, wie er woll von den fishern wirt angezogen, sondern ein bes[timmter] winckel, den sie auch one gantz geringen iren schaden, weil sie sonsten etzliche viel meyl weges im gantzen Freien Habe zu fischen haben, woll meiden und entrathen können. Er ist aber aus diesen ursachen von uns auszustecken bevohlen, dieweil die schippere so die keutel ausrichten, dieselben nicht selbst oder eigener person, wiewol vor alters gewonlich gewesen, fuhren, sondern durch ir gesinde und knechte bestellen, so ervolgt daraus allerley unrath und nachteil, das den armen leutlein, welche zu irer haushaltung und des landes notturft^a ire secke stellen, und den fisch dem gemeynen landtvolcke verkaufen, mercklicher schade zu irem endlichen vorderb und untergang beygefugt. Indeme das inen fast im gantzen Habe nicht ein einiges örtlein, dahin sie ire secke stellen und also ire nahrung suchen, auch dem landtvolcke dadurch dienen möchten, sicher und frey gelassen wirdt. Über das wirt auch von den armen secknern mit vielfeltigem schreyen und seufzen geclaget, das inen die keutler nicht allein ire secke muttwilligerweise umbfahren und wegnehmen, sondern auch scharfe messere unden an die keutel schlagen sollen, damit sie inen die secke dermassen zurschneiden, das manche nacht einem einigen seckner in die zwantzig secke mehr oder weniger verderbet und zerrissen werden. Ob welchem frevellichem, muttwilligem furnehmen wir der armut teglichem, unnachlässlichem mgeschrey und clagen in gnaden stadt zu geben, und inen danach auch ein reumlein, dohin sie ire secke sycher stellen, sich also behelfen, und dem gemeynen landtvolcke auch zu nutz dienen möchten, zu vorleihen geursacht^b, darinnen wir doch dise vorsichtickeyt gebraucht, das weder E. L. noch unseren keutlern, die sich ingleichen desselben orths enthalten müssen, einigen schade oder nachteil beigefugt, viel weniger die gemeinen vortrege dadurch verschret oder gebrochen wurden, weil sonsten das gantze Hab so gross, das sie one dis geringe örtlein dorinnen raumbs gnug zu fischen haben.

Wollen uns derwegen vorsehen, E. L. werden uns in déme, das wir der armut bestes one mennigliches besondern schaden zu wissen und zu befördern gemeinet, nicht verdenccken, sondern uns vielmehr disfals beifahl geben, den keutelfischern auch solch unbefugtes clagen ferner nicht verstadten, besondern dieselben dohin weisen und vermahnen lassen, das sie sich an den gantzem grossem Habe genugen lassen und den armen leutlein neben inen auch iren teglichen bitten brots gönnen wollen. Dess können wir dagegen auch wol leiden, wie wir solchs auch hibevorn an gedachten, denen von Knoblochsdorff geschrieben, do E. L. auf irer seiten in gleichen einen winckel oder orth fur die seckner ausstecken wolte, do es der freien fart im Habe unschedlich, das sie solchs thun möchte. Und wolten E. L. dis uf ir schreyben zur freundlichen andtwort nicht bergen, die wir himit götlichem schutz empfehlen. Datum Königspergk, den 11 Aprillis anno [15]64.

Von Gottes gnaden Albrecht der Elter etc. c.

^a Nadpisano.

^b Na marginesie.

^c Brak własnoręcznego podpisu księcia.

130

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratyan, 11 kwietnia 1564

Prosi o uwolnienie plebana z Ornety, którego Hozjusz za jakieś przewinienia zamknął w więzieniu. Tymczasem nie może odwiedzić kardynała i spodziewa się z nim zobaczyć dopiero na sejmiku pruskim w Malborku.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1701—1704. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Służby swe uprzejme a życzliwe w łaskę W. M. mego pana zalecam, winszując W. M. memu miłościwemu panu zdrowia dobrego tudzież szczęśliwego panowania, za co ja acz niegodny Pana Boga proszę etc. Znając to ludzie, żeś W. M. mnie mojem łaskawem a miłościwem panem być raczysz, uciekają się do mnie o przyczynę ku W. M. mojemu miłościwemu panu, którem się słusznie z tego wymówić nie umiem. Rozumiejąc to, że zdrowem nie trzeba lekarza jedno chorem¹, pleban z Ornety², któregoś W. M. w każn[i] swoje wziąć raczył, strony przyjaciół swech uciekł się do mnie o przyczynę ku W. M. mojemu miłościwemu panu, za którem ja pilnie proszę, abyś W. M. miłosierdzie swe nad niem okazać raczył a z tego więzienia wypuścić i zaś na miejsce swe do swego kościoła usieść mógł. Rozumiem temu, [że] za tą każnią z tego występku na potem strzec [się] będzie. Humanum est labi. W. M. uczynisz jako pan chrześcijański, patrząc na dzisie[jsze] czasy, że o te plebany trudno, a zwłaszcza którzy by byli starej wiary. U nas ci w plebanjach wszędzie takich dosyć i pod samem biskupem nie masz jech kto karcąc ani napominając [ss]. Nasze pomazańskie wakuje³. Jezdeśmy przez biskupa. A tak, gdy W. M. mój miłościwy pan tę łaskę jemu okazować raczysz na moją prośbę, będą to rozumieć o mnie, żeś W. M. mojem miłościwem panem i dobrodziejem, za którem pilnie proszę po wtóre, racz się W. M. zmiłować nad niem.

Rad bym był sam W. M. mego miłościwego pana a dobrodzieja zdrowie nawiedził i sam za te łaski, które W. M. mnie i domowi mojemu okazować raczysz, dziękował, lecz to Pan Bóg zna, zdrowie złe i trudności, które mam, nie mając też sług, zatem temu na ten czas dosyć uczynić nie mogę, bo też mam rozpisany rok na ten przyszły poniedziałek, któremu dosyć uczynić muszę. Już podobno aż w Malborku przydzie mi zdrowie W. M. nawiedzić a służby swe zalecić, któremu się wszystek w łaskę W. M. mojemu miłościwemu panu zalecam, abym dobrze zdrowego W. M. mego miłościwego pana oglądać mógł.

Dan w Bratyanie, we wtorek po przewodniej niedzieli [11 IV] lata Bożego 1564. W. M. mego miłościwego pana służebnik i przyjaciel
Wojewoda Chełmiński ręką własną.

¹ Por. Mt 9, 12; Mk 2, 17.

² Kalikst Sculteti, proboszcz w Ornecie w latach 1549—1573. PDE 1875 R. 7 s. 116. Podczas wizytacji kanonicznej parafii Orneta 18—22 VI 1565 wizytatorzy (Samson Worein i Walenty Kuczborski) stwierdzili szereg przewinień proboszcza Kaliksta Scultetiego przeciwko dyscyplinie kościelnej. Książ ten pochodził z diecezji warmińskiej, liczył wówczas ok. 56 lat, był wyświęcony przez bpa Maurycego Ferbera, nominację na proboszcza Ornety otrzymał 12 XII 1549. ADWO, B 3 k. 108; na temat tego księdza zob. też ADWO, A 2 k. 216, A 3 k. 70—71.

³ Ostatnim katolickim biskupem pomezzańskim był Erhardt Queiss (1490—1529), który biskupstwo to otrzymał w 1523 r. i nie zatwierdzony jeszcze przez Rzym, w roku następnym przeszedł na luteranizm. Biskup chełmiński Stanisław Zelisławski wysunął kandydaturę Marcina Edena na administratora pomezńskiego. Por. nr 34, 174.

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Smolajny, 13 kwietnia 1564

(List ten pisał Hozjusz od 2 do 13 kwietnia, stąd brak w nim ciągłości myśli). Informuje o swej działalności w diecezji po powrocie z Trydentu, powiadamia, jakie listy otrzymał od Kromera i od innych ludzi, zwłaszcza z Rzymu, i czyni aluzje do treści w nich zawartej. Król darował zaległą akcyzę z Warmii; ma zamiar przedstawić się królowi, gdy Myszkowski wskaże miejsce i czas stosowny. Opisuje swoją trzytygodniową akcyję w Braniewie przeciwko zwolennikom Komunii św. pod obiema postaciami. Przez Lidzbark, pod nieobecność Hozjusza, przejeżdżał książe meklemburski. Wyraża wdzięczność Kromerowi za wszystkie usługi, jakie mu wyświadczył podczas podróży z Trydentu i za doręczanie listów. Koszta, które z tego tytułu poniósł, wyrównują dysponujący pieniędzmi kardynała krewni w Krakowie.

ORYG. AUTOGRAF: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rikps Brev. 26 (dawniej 24), list nr 10. Na odwrocie adres, pleczęć; adnotacja ręką Kromera: 14 Julii.

S. Post crebras meas, quas ad te dedi, nec ad eas tamen responsum ullum accepi, reversus Varsavia Valentinus meus¹, cum essem Brunsbergae binas mihi tuas attulit, priores quae tria tantum verba continebant in se, et posteriores paulo pluribus conscriptae 27 Februarii datae fuerunt², redditae autem utraeque mihi 6 Cal. Apriles [27 III]. Quid respondeam prioribus nihil est. Nec enim aliud fere quicquam in eis mihi significaveras, quam nihil tibi fuisse quod scriberes. Quod suades posterioribus, ut ad Regem acturum excurram, fuit hoc mihi facere deliberatum, sed non valde meus Varsaviam adventum expeditur, etsi Rex maiorem erga me quam unquam antea benignitatem ostendit: donavit mihi nuper anni totius accisam³, et ut mihi scribit Procancellarius, magna cum alacritate. Qui promisit se certiore esse me redditurum, quando et ubi M-tem Regiam convenire debeam. Itaque, dum id fiat, praestolabor.

Archiepiscopus omnino se venturum ad me denuntiat, ubicunque locorum fuero, simul ut absoluta fuerint comitia⁴. Quibus de rebus mecum sit acturus, iam subolfeci. Sed horret animus, si minus illum in meam sententiam potius pertraxero. Certum est quod mihi nunquam ea quae cogitet persuadebit, etiam si nescio quod mihi discrimen sit obeundum. Spes est in Deo, quod mihi concedat spiritum fortitudinis. Magnos fluctus et tempestates impendere video. Dominus protector meus. Illi me totum committo. Cognosces autem fortassis aliquid ex oratoribus isthuc missis. Ego rem literis mandare non audeo, cum praesertim dubia sit et incerta fides tabellariorum.

Litterae Cardinalis Florentini mihi redditae fuerunt aliquanto ante quam patris eius⁵. Quas non accepi nisi quarto Nonas Aprilis, ipso die Paschae [2 IV], quo coeperam has ad te scribere. De male olente Camarina⁶ quid loquatur de me nihil sum sollicitus. Ipso die Parasceves

¹ Walenty Kuczborski do Warszawy na życzenie nuncjusza wyjechał 25 II (zob. nr 57), a powrócił, jak widać z tego listu, 27 III.

² List nie znany.

³ Zob. nr 82.

⁴ Zob. nr 94.

⁵ Ferdynand Medici, syn Kosmy księcia Florencji. Kardynałem został 6 I 1563 mając 14 lat, w 1588 r. zrezygnował z tej godności. Oba listy, o których tu mowa, nie są znane.

⁶ Bernard Bongiovanni, bp Camerino, poprzedni nuncjusz w Polsce.

[31 III] redditae mihi sui. aliae tuae 4 Martii datae⁷. Gratum fuit ex illis cognoscere, quae de rebus Romanis, praecipue vero de Mutinensi⁸ scripsisti. De quo neque Ticinius⁹ neque quisquam alius verbum ullum. Faxit Deus, ut illius consilia Reipublicae christianae cedat feliciter. Mihi quidem non esse dissimilis eius videatur, a quo promovetur.

Quod me tam amanter admones de mea valetudine tuenda, studium erga me tuum agnosco, quod mihi nec antea fuit obscurum. Ego per hosce dies parvam illius curam habui. Per totam dominicam *Judica* [19 III] sic affectus fui, ut ipso etiam die Annuntiationis [25 III] domo pedem effere non potuerim. Postridie tamen ad templum accessi, quamvis imbecillo corpore. Et functus deinceps sum officio meo. Nec ullo fere tempore totius Quadragesimae fui magis confirmatus, quam ipso die Parasceve. Quod vero scribis in eadem epistola ex fratris mei¹⁰ literis te primum cognovisse, quod incolumis ad mea meosque redierim et me quasi perstringere videris, quod nihil ipse scripserim, sic rem habeto: me primum omnium voluisse meam ecclesiam visere, apud quam cum fuisset, accepi literas ab oeconomo meo¹¹, quibus me certior reddidit aliquot vini vasa per vectores apportata Cracovia fuisse. Per quos cum redirent non dubito, quin frater meus aliquid ad te de reditu meo scripserit, priusquam vidisset me. Sed ego per eosdem scribere nihil potui, cum prius essent expediti quam ego venissem. Fuere postea celebrata de more Dionysia [27 II], quibus absolutis crebras meas ad te dedi. Quae num omnes redditae tibi sint, nescio. Ipso festo Paschae binae mihi redditae sunt pridie Calendas [Februarias] [31 I]¹² et 14 die Februarii datae¹³, pluribus aliorum literis comitatae, nam erant ingens fasciculus. In eo continebantur etiam ducis Florentini literae¹⁴.

Procul dubio non parvi tibi constant hi fasciculi, quos ad me mittis. Ego vero tibi sumptui esse nolo. Quin de eo potius cogito, quomodo referre tibi possim gratiam pro tot officiis mihi praestitis cum Viennae fuisset, pro quibus me tibi plurimum debere profiteor. Quamobrem quicquid expenderis in redimendos fasciculos literarum ad me pertinentium, id omne mihi fore acceptum et a nepotibus meis¹⁵ exiges, quibus ego mandavi, ut quibus et quando iusseris pecuniam numerent.

Posnaniensis¹⁶ a Valentino meo visus est Varsaviae. Mei perhonorificam fecisse mentionem dicitur. Neque tamen probasse quod Romam prius non viderim quam ad mea me recepissem. Si pecunia quantacunque opus habuissem, prolixè mihi suppeditaturum, sed nec pontificiam liberalitatem neque Cardinalium subsidia mihi defutura fuisse. Quod omnes vehementer expetiverint ibi me videre.

Nondum Regem vidi, sed nec quando sim visurus scio. Savacius¹⁷ meus est adhuc in aula, cuius reditum in horas expecto. Tres iam^a Braunsbergae sum hebdomadas, non sine fructu tamen ut spero. Pro-

⁷ List nie znany.

⁸ Aegidio Foscarari, bp Modeny (Italia) od 1550, zm. 23 II 1564. Jego następcą został 23 XII 1564 kard. Jan Morone.

⁹ Jerzy z Tyczyna.

¹⁰ Jan Hozjusz, młodszy brat kardynała, starosta Smolajń.

¹¹ Jan Leoman, kanonik warmiński.

¹² List nie znany.

¹³ List nie znany.

¹⁴ List Kosmy Medici również nie znany.

¹⁵ Jan i Paweł Wattowie.

¹⁶ Adam Konarski.

¹⁷ Piotr Zawadzki. Zob. nr 123 przyp. 4.

miserunt omnes, quod proximo die Solis catholico ritu sint communicaturi. Senatorum uxores omnes catholicae sunt, quae mihi non parvo fuerunt adiumento. Hodie tamen, hoc est 8 Idus Martii [8 III], venit huc Eva, Preuckii uxor¹⁸. Quae ne turbas det aliquas metuo. Nam est inquietum malum. Deliberatum est mihi non prius hinc discedere quam eos qui promiserunt communicasse video. Promiserunt autem stipulata manu sub honoris sui amissione, ac praestiterant quod promiserunt, sicut ex historia quam scripsi¹⁹ cognosces.

Heri Dux Megapolitanus²⁰ pernoctavit in oppido meo Heilsberg. De cuius adventu fecerat me certiore oekonomus meus cum Ornetam ad me venisset. Ac non nolebam Heilsbergam ipse proficisci, negotiis aliis omnibus posthabitis, verum ipse mihi dissuasit oekonomus ne facerem. Omnia tamen liberaliter ei suppeditare iussi. Dixit is, quod non fuisset in oppido illo meo pernoctaturus, si putasset me non ibi repertum iri, cum vehementer alloqui me cupiverit. Ego vero per hosce dies Frauenburgi, Braunsbergae, Ornetae, Gutstadii²¹ plus minus 2000 hominum confirmavi. Cras Heilsbergam redeo factururus idem et ibi et in aliis oppidis meis. Vicinus meus²² graviter et periculose laborare dicitur. Sed ego quid agatur, brevi cognoscam certius. Bene vale. E Schmolaino²³, Idibus Aprilis [13 IV] 1564. Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

^a Skr. dies htc.

132

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 13 kwietnia 1564

Powiadamia, że król na mocy prawa patronatu prepozyturę warmińską, wakującą po śmierci lekarza królewskiego Jana Benedykta Solfy, nadał Mikołajowi Kosowi. Myszkowski poleca go i prosi o wprowadzenie w posiadanie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1005 s. 1378—1382. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 19 Aprilis 1564 Helspergi, non egot responso.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine et amice colendissime. Contulit Regia Maiestas in familiarem meum Nicolaum Koss¹ praeposituram Warmiensem iurispatronatus sui, post mortem Venerabilis Joannis Benedicti² medici vacantem. Ad cuius praepositurae possessionem accipiendam cum isthuc Nicolaus Koss mitteret, facere non potui, quin eum Ill-mae ac R-mae Paternitati Vestrae commendarem, nec id saltem ea de causa, quod sit meus familiaris ac in meis iam per multos annos obsequiis summa cum fide diligentiaque versatus, sed quod vir sit pius, catholicus atque favore omnium dignissimus. Quare ab Ill-ma ac R-ma Paternitate V-ra maiorem in mo-

¹⁸ Ewa, córka woj. malborskiego Achacego Czemy, a żona Jana Preucka burmistrza braniewskiego.

¹⁹ Chodzi o Acta cum Braunsbergensibus. Zob. HO II 92—100.

²⁰ Jan Albrecht, książę meklemburski.

²¹ Frombork, Braniewo, Orneta, Dobrze Miasto — miasta na Warmii.

²² Albrecht, książę pruski.

²³ Smolajny, majątek biskupi k. Dobrego Miasta. Zob. przyp. 10.

¹ Proboszcz elbląski, Por. nr 112.

² Jan Benedykt Solfa. Zob. nr 119 przyp. 2.

dum peto, ut benevolentia quoque sua ipsum familiarem meum Nicolaum Koss complecti, ac ut possessionem praepositurae citra moram atque difficultatem ullam habere possit, benigne promovere velit³. Ego quoque vicissim operam dabo, ut nulli, quem mihi ab Ill-ma ac R-ma Paternitate V-ra commendari contigerit, studio meo atque opera omni defuisse videar. Cupio vero Ill-mam ac R-mam Paternitatem V-ram bene feliciterque valere. Datum Varsoviae, XIII Aprilis Anno MDLXIII.

— Ill-mae ac R-mae Paternitatis V-rae obsequentissimus
servitor P. Miszczowski —^a.

^a—^a Własnoręcznie.

133

RADA MIASTA GDAŃSKA DO HOZJUSZA

Gdańsk, 13 kwietnia 1564

Odpowiada na list Hozjusza z 8 kwietnia w sprawie eksportu lnu z Braniewa do Gdańska. Wyjaśnia powody, dlaczego od warmińskich eksporterów zażądano wiązania lnu w mniejsze snopki: chodzi głównie o ochronę interesów robotników zatrudnionych przy przeladunku, jak też o lepszą możliwość kontroli jakości lnu. Wymogi stawiane kupcom braniewskim nie są czymś nowym, o czym mogą zaświadczyć najstarsi zainteresowani mieszczenie gdańscy. Prosi, by Hozjusz dopilnował uczciwości warmińskich eksporterów lnu i chmielu do Gdańska.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: WAP Gdańsk, rkps 300, 27/29 k. 76—79. Nagłówek: *Ad Cardinalem Warmiensem Dominum Stanislaum Hosium, 13 Aprilis Anno 1564.*

Hochwürdigster in Gott furst, gnedigster herr. E. H. F. G. seindt unsere gantz willige und unverdrossene dienste alle zeit besonders vleisses zuvoran empfolen, mit hertzlicher frolockung, das E. H. F. G. mit erhöheter dignitet wiederumb in dies liebe vaterland, zu iren landen und leuten durch Gottes milde gnade in gesundtheit gelangt ist. Und thuen E. H. F. G. zu solcher hohen dignitet viel gluck, heil und allen wolstandt wunschen, den almechtigen Gott bittende, ehr wolle E. H. F. G. hendele dohin gnediglich richten und leiten, damit sie zu seinen gotlichen ehren, zu erbauung der christlichen Kirchen und beforderung warer religion, auch sonsten diesem unsern gemeinen vaterlandt in diesen schweren geleuften zu aller gedeulicher wolfart allerseits reichen mügen.

Gnedigster furst und herr. E. H. F. G. gnedigstes schreiben wegen irer underthanen, der ersamen von Braunsbergk¹, haben wier mit gebür empfangen und daraus vorlesende zur gnuge eingenommen, wes sich gemelte ire underthanen kegenst uns von wegen des flax wegens beschweren, als das ihn lieferung derselbigen wahren stets altem gebrauch nach sechzig gebundt zur zal auf eine schalen zugleich und zum ausschlag gelegt werden, nun aber nicht mehr dan 45 ungefehr auf einen ausschlagk hinfur zu legen wier verordnet hetten etc. Derwegen E. H. F. G. gnedigst sinnen, denselbigen iren underthanen, in anmerckung es zu irem nachteil gereicht, diss jar die alte gebrauchliche anzal der gebunde auf einer schalen ausschlagk bey uns zu gestatten, mit fernern gnedigsten erbitten, mit iren underthanen derwegen zum forderlichsten

³ Instalacja M. Kosa odbyła się 21 kwietnia 1564 r. Zob. Dodatek I nr 17 — protokół posiedzenia kapituły 21 IV 1564.

¹ Zob. nr 125.

zu handeln, damit solchs, so durch derselben eigennützigkeit die verminderung der zal (das sie vielleicht die gebunde umb ires vortels grösser gemacht, als vormals gewesen) verursacht, abgeschaffet werde etc. Worauf E. H. F. G. wier nicht vorhalten sollen, das wier von dieser stadt flachshendlern und von den arbeitsleuten, die das flachs aus den schmacken zur wage tragen, glaubwürdig berichtet, das E. H. F. G. underthanen die gebunde itzt fast grösser, den vor zeiten der gebrauch gewesen, anhero brengen, den da zuvor 120 gebunde, welchs eine last zur zal heisset, nurt anderthalb last gewogen, da wegen sie itzt zum teil über zwei last. Daraus erfolget, das 60 bunde vielmehr als 45 stein machen, welche von alters auf eine schalen zugleich und auf einen ausschlagk zum allerhöchsten gelegt worden. Und wirdt auch befunden, das bey der kaufleute zeit, derer etzliche noch im leben, von alters 60 bundt zur zal nicht über 41 oder 42 stein gewogen. Demnach durch auflegung der 60 grosser gebunde unsere flachshendler nicht allein von wegen des ausschlags (welcher itzundt auf 60 stein ungefehr nach den grossen bunden zu rechnen nicht mehr thut als zuvor bis in die 41, 42 oder 45 stein zum hochsten gewesen) merklichen verkurtzet, sondern auch den armen arbeitsleuten ihre arbeitslohn fast am dritten teil entzogen. Dan da sie vormals von 120 gebunden, so wie vorgemelt $1\frac{1}{2}$ last gewogen, 10 schilling bekommen, wirdt inen itziger zeit von gemelten 120 gebunden, so zum teil über 2 last wegen, nicht mehr als 10 schilling gelohnet, des sich dan die armen leute zum hochsten beschweren und zu solcher arbeit gantz unwillig wollen gebrauch lassen. Angemerckt, das itzt die kost und allerlei unterhaltung des leibes teurer dan je zuvorn gewesen, auch der ursachen halben allen arbeitsleuten ire tegliche belonunge auf alle wahren verhöheth ist worden.

Woraus E. H. F. G. gnedigst zuvornemen, das uns die betrachtung des merklichen schadens, so den unsern an den grossen gebunden im ausschlage, sowol auch den arbeitsleuten an irem lohn wiederfehret, unumbgenglich verursacht habe, solchs zu endern und zu verordnen, nicht das an stelle der 60 gebunden sollen 45 gebunde, sondern so viele aufgelegt werden, als 45 stein ungefehr wegen, damit der alte gebrauch der 45 stein zugleich aufzulegen und nicht daruber unterhalten werde. Dennoch nichtso weniger E. H. F. G. auf ihr gnedigstes ansynnen und in diesem irem verhöhethem stande erste bitte, derselben zu hohen ehren, wollen wir es fur diessen sommer geschehen lassen, das die 60 gebunde zur zal auf eine schalen und zu einem ausschlage mügen aufgelegt werden, jedoch das den arbeitsleuten von jeder last zur wicht 8 schilling gelohnet werden.

Bitten aber dinstliches und instendiges vleisses, E. H. F. G. wolle ires gnedigsten erbittens nach mit iren underthanen zum forderlichsten handeln, damit sie das flachs nach vorigem alten gebrauch binden und der grossen gebunde sich vorthan enthalten. Es beklagen sich auch unsere burgere, die flachshendler, das viele befortelunge und unterschleif durch die verkeufer des flachses gebraucht wirdt, indem das sie in die grossen gebunde nicht allein gutt flachs, sondern auch untuchtige dinge miteinbinden, nicht allein heide, sondern auch santh, asche, auch bisweilen steine, darzu das flachs in feuchten stellen ligende halten, damit es desto mehr, wen es zur wage kombt, wegen muge. Und dieweil die bunde so grossgemacht werden, können die wraker, so darzu verordnet, solchs nicht allewege gewahr werden. Wen aber die kaufleute solch vermischt oder feuchte flachs eine zeit langk auf iren speichern halten, gehet inen

gar viele abe, wen sie es widerumb umbbinden lassen und andern leuten verkaufen zu irem mercklichen schaden und nachteil.

Derwegen gelanget an E. H. F. G. unsere dinstliche und gantz vleissige bitte, dieselbe wolle solchs bey den iren abzuschaffen gnedigst zu befehlen geruhen. Dan nachdem uns amptshalben geburet, auf wichte und masse gutte achtung zu haben und so viele muglich verfelschung der gutter zu verhutten, so werden wier mit solchem untuchtigem flachs gleich wie mit verfelschtem gutte zu handlen, amptshalben nicht konnen umbgehen. Desgleichen auch mit dem hopfen, der auch fast untuchtig, unrein und verfelscht anhero kombt, bitten wier gleichmessig einsehen zu haben, wie wier dan nicht zweifeln, es werde E. H. F. G. ire underthanen desfals wissen ernstlich zu verwarnen lassen, damit sie sich selbst nicht in schaden fuhren.

Ein solchs gereicht E. H. F. G. zum hochrumlichen preis und derselben underthanen zur wolfart und vorkommunge allerlei nachteils, ohne das es auch Gottes befehlich und der billigkeit an im selbst gantz gemess ist, so seindt kegen E. H. F. G. wier in aller dinstlicher wilferigkeit jeder zeit uns zu verhalten gantz willigk. Und thuen hiermit E. H. F. G. Gott dem Almechtigen in einem langen gesunden leben und gottseligen regiment uns aber E. H. F. G. dinstlich empfehlen. Datum etc.

134

HOZJUSZ DO JAKUBA LAYNEZA

Dobre Miasto, 14 kwietnia 1564

Narzeka na brak odpowiedzi na listy. Przesyła *Acta cum Braunsbergensibus* i żywi nadzieję, że jezuici pomogą mu opanować sytuację w tym mieście.

ORYG.: ARSJ, Epistolae Cardinalium 2, nr 97.

DRUK.: *Lainii monumenta*, VII s. 668—669.

Reverendissime in Christo Pater, nobis charissime et observandissime, salutem et omnia felicia. Semel iam et iterum scripsi P. V-rae, neque tamen ab ea responsum ullum accepi, nec scire possum adhuc num litterae meae sint illi redditae, nec ne. Ego non parum habui nunc negotii in oppido meo Brunsbergense¹, quod populosum est, et habet non paucos, et eos ex locupletioribus, quin et magistratu, qui ad novandas res animum adiecerunt. Non video autem quomodo illius succurri possit rectius, quam instituti vestri fratribus in illud introductis, quod mihi curae futurum est. Interea mitto P. V-rae quae nunc apud eos egerim, ex quibus quanto in discrimine versetur illud oppidum meum cognoscere poterit. Scribam etiam, si Deus volet, pluribus postea, nisi quod ad eos revera non libenter scribo, qui rescribere non dignantur. Haec itaque sufficiant in praesentia. Quod superest, opto P. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me orationibus cum universa ipsius sancta Societate commendo. Ex oppido meo Gutstat², die 14 Aprilis Anno Domini 1564.

Nepotem meum³ et Erasmus Dialinium⁴ iterum atque iterum P. V-rae commendo. Hortetur eum et mandet ut scribat ad me, nihil est enim eo negligentius.

¹ Braniewo.

² Dobre Miasto.

³ Jan Hozjusz.

⁴ Syn wojewody chełmińskiego.

Exemplar hoc, quod mitto⁵, non potuit perlegi, quamobrem num scriptum sit emendate dubito, sed habet aliud correctum Ill-mus D-nus Borromeus, ex eo suum emendet licebit.

135

MARCIN GALCZYŃSKI DO HOZJUSZA

Lovicz, 14 kwietnia 1564

Galczyński¹ gratuluje szczęśliwego powrotu do kraju. Poleca Salomona, baka-
larza Akademii Krakowskiej i prosi o finansowe wsparcie dla niego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 58. Brak strony adresowej.

Servitiis meis humillimis in gratiam Reverendissimae ac Illustrissimae Paternitati Vestrae commendatis, salutem plurimam et Jesu Christi gratiam exopto. Praesentibus scriptis, R-me ac Ill-me Pater et Domine clementissime, nihil aliud scribendum ad R-mam et Ill-mam P. V-ram existimavi, tantummodo salutem et incolumitatem R-mae ac Ill-mae P. V-rae, quae mihi summopere ut domino cui multum debeo, exoptanda, visere atque ob felicem et incolumem in Regnum Poloniae reditum gratulari decrevi. Quod cum mihi satis compertum exploratumque sit magna atque incredibili sum affectus laetitia locoque summi muneris id obtigisse apud me reputo, cum R-mam ac Ill-mam P. V-ram feliciter incolumem valere mihi audire datum sit. Faxitque Deus opt. max., ut R-mam ac Ill-mam P. V-ram nobis diu salvam atque incolumem (propter bonum Reipublicae catholicae tam propter oviculas eiusdem ecclesiae, quas magnae curae esse certo scio: saepissime etiam in perditionem, quarum nulla cura habetur, devenire solent) servet. Ad quem ego licet indignus peccatisque obnoxius, assidue interpellare non desinam. Quod autem ad R-mam ac Ill-mam P. V-ram ipse non venerim, ne iniquo ferat animo oro, non enim negligentia aut incuria aliqua, sed occupationibus factum meis esse sciat. Tamen si quid hactenus neglectum est, postea Deo volente diligentia sarcietur.

Salomonem, artium liberalium baccalarium², servitorem R-mae et Ill-mae P. V-rae perpetuum, cuius vita, studium, mores, virtus denique tota non tantum mihi, verum etiam aliis satis perspecta et cognita est, R-mae ac Ill-mae P. V-rae maiorem in modum commendo petoque, ut hunc R-ma et Ill-ma P. V-ra officiis suis et liberalitate complecti in omnibusque rebus, quod sine molestia R-mae ac Ill-mae P. V-rae fieri potest eidem auxiliari velit, in numeroque suorum habere dignetur. Perficiatque R-ma ac Ill-ma P. V-ra, ut is intelligat meam commendationem exilem sibi magno adiumento fuisse. Postremo peto a R-ma P. V-ra, ut me per se quam ornatissimum semper velit esse, et in caeteris rebus existimationem meam R-mae ac Ill-mae P. V-rae commendatam esse putet.

Datum Lovicii, 14 Aprilis A. D. 1564. Eiusdem V-rae Ill-mae et R-mae Paternitatis servitor et capellanus

Martinus Galczynski Praepositus Lovicensis subscripsit.

⁵ Chodzi o jedną z kopii *Acta cum Braunsbergensibus*.

¹ Marcin Galczyński (1496—1573), kanonik gnieźnieński, kustosz poznański, prepozyt łowicki. K o r y t k o w s k i: *Pałacy, II s. 36—40.*

² Por. nr 116, 117.

136

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Królewiec, 15 kwietnia 1564

Jest wdzięczny za wyznaczenie terminu rozpatrzenia na miejscu sporu Krzysztofa Więckowskiego z księstwa o granice z biskupstwem. Ze swej strony ponownie deleguje dra Mikołaja Lepera.

ORYG.: ADWO, D 87 k. 11, na k. 14b adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Jana Leomana: 28 Junii J. [MD]LXIV.

KOPIA WSPÓŁCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 659—660. Nagłówek: *An bischof zu Heylsbergk, den 15 Aprilis Anno etc. [15]64. Pod tekstem: Relat(tonem) Burg[grabii] D. Nicolajus legit. Constantinus Sitvius.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 48.

Unser freundlich dienst zuvorn. Hochwirdiger in Got besonder lieber freund und nachpar. Wir haben von dem achtbarn und hochgelarten unserm rathe und lieben, getreuen doctore Nicolao Leper erfreulich und gantz gerne vernomen, das E. L. uf unsere jungste vorbitschrift in sachen Christoffen Wantkowsky belangende¹ sich gegen uns also freuntlich und ime gnedig erzeigt, das sie zu verrichtung der irrigen grenitz und anderer sachen einen gewissen tag als den 20ten Aprilis schirstkunftig angesetzt. Thun uns solcher freuntlichen erzeigung gegen E. L. zum vleissigsten bedancken und seind es hinwider umb dieselbe in allem erheblichen zu verdienen geneigt. Haben auch zu förderung und hinlegung der irrig schwebenden handlung abermals obgemelten unsern rath, auf des Wantkowsken undertheniges instendiges anhalten und bieten, zur stellen verordnet und bieten nachmals gantz freuntlich, E. L. wollen umb des lieben friedens willen numehr daran sein, damit alle irrungen und gebrechen, die zwischen E. L. und dem Wantkowsky schweben, zu guttem ende mögen gebracht und zu grunt vertragen werden, auf das sowol E. L. als wir disfals zu rhue gelangen mögen. Das seind wir umb E. L., die wir himit zu langen tagen gottlichem schutz frisch und gesunt zu erhalten bevelen, hinwider freuntlich zu verdienen gewogen.

Datum Konigspergk, den XVten Aprilis Anno Domini 1564.

Von Gottes gnaden Albrecht der Elter etc. a—manu propria subscripsit —a.

a—a Własnoręcznie.

137

KAROL BORROMEO DO HOZJUSZA

Rzym, 15 kwietnia 1564

Wyraża radość ze szczęśliwego powrotu Hozjusza do kraju. Zachęca do spotkania z królem na sejmie. Wielu donosi o owocnej działalności nuncjusza w Polsce, któremu papież dał polecenie stosowania się do wskazówek Hozjusza. Nuncjusz pozostanie w Polsce tak długo, jak długo pobyt jego, zdaniem Hozjusza, będzie konieczny. Należy starać się o jedność i zgodę wśród biskupów polskich. O księciu pruskim Albrechcie i jezuitach, którzy mają przyjść na Warmię.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 24—25. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja kanacelarii odbiorcy: Redditae 4 Junii 1564, responsum 15, Heilspergk.

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, 352—353.

¹ Posiadłości Krzysztofa Więckowskiego graniczyły z biskupim komornictwem reszelskim. Por. nr 49, 52, 77.

Ill-mam D. V-ram superatis incommodis ac difficultatibus itinerum, ad suae commorationis sedem pervenisse salvam, mirifice gaudeo, ubi omnes lassitudinis languorisque reliquias ac molestias Dei benignitate deponet. Quod cum caeteris de causis vehementer opto, tum ut diem possit obire comitiorum, congressusque et colloquii cum Ser-mo Rege, quam actionem, fretus eius prudentia ac religione singulari, rebus istis varie perturbatis magnum ad tranquillitatem adiumentum allaturam confido.

Nuntii actiones, quae multorum litteris et sermone commendantur, Regi regioque consilio gratas esse non miror, et valde laetor. Ad eum scripsi de rebus, quae in praesenti nobis occurrunt, dixique ut omnia cum D. V-ra Ill-ma communicaret. Haec igitur ab eo cognoscet, illudque praeterea, ut tamdiu in isto Regno commoretur, quamdiu videbitur D. V-rae Ill-mae, cuius consilium cum secuta sit eius Sanctitas in illo istuc mittendo, ut et periculis quae imminabant occurreret, et bonis piisque succurreret quacunque ratione posset, minime eum revocandum statuit, dum ipsa praesentem eius curam et operam Polonicis rebus utilem iudicat ac necessarium. Qua in re nulli erunt ei graves sumptus, qui Regno vestro tranquillitatem aliquam ac salutem pariant. Et si meliora istinc cupit audire de pace et concordia episcoporum, vix vero eius Sanctitas adduci potest, ut credat illos publicae utilitati et saluti sua commoda et privatas cupiditates anteferre. Quare D. V-ram Ill-mam rogat, ut omni opera atque ope contendat, ut distractos illos in gratiam concordiamque restituat et ita afficiat, ut consentientibus studiis in commune bonum et in Dei gloriam incumbant. Et quoad Nuntii mansionem apud vos, si amplissimo isti Regno utilem ac necessariam esse censet Ill-ma D. V-ra, eius rationi atque sententiae, quam plurimi facit S. D. N., libenter obsequetur.

Lenitatem et humanitatem vicini ducis gratulor Ill-mae. D. V-rae, etsi neminem esse arbitror vel optimae causae inimicum, qui etiamsi re et sententia ab ea dissentiat, tamen eius insignem probitatem atque doctrinam non amet et admiretur. Magno est argumento, socios Jesuitas re esse ab illo, unde nomen duxerunt, quod suspicione eorum istuc adventus terrerentur ministri et satellites nefarii illius hostis, cuius furor in nomine Jesu contremiscit timore perterritus¹.

Ego Ill-mae D. V-rae amorem et observantiam meam, cupiditatemque gratificandi ei in omnibus, quae studio, cura et opera consequi possim, ex animo polliceor ac defero, eidemque omnia precor et prospera et salutaria. Romae, 15 Aprilis 1564.

138

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 15 kwietnia 1564

Otrzymał listy z 15 stycznia i 24 lutego i na nie odpowiedział. Postara się w Rzymie zwrócić uwagę kardynałów na prośbę Hozjusza, by Cómmandone dłużej pozostał w Polsce. Obawy księcia pruskiego Albrechta, że do Prus przyjedzie 1200 jezuitów, mogą tylko budzić uśmiech. Bratanek Hozjusza (Jan) i Erazm Działyński czynią dobre postępy w nauce.

ORYG.: nie znany.

REGEST: ARSJ, rkps Germania 105 k. 82v.

DRUK.: Polancel complementa, I s. 440—441.

¹ Borromeo nawiązuje tu do rozmowy, jaką przeprowadził Eustachy Knobelsdorf z księciem pruskim Albrechtem na temat jezuitów. Por. nr 55. Jej treść zapewne

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Princeps in Christo observandissime. Pax Christi. Redditae mihi fuerunt secundae litterae D. V-rae Ill-mae, Heilsberghae 24 Februarii datae¹, quae non tantum consuetae humanitatis ac charitatis significatione nos plurimum in Domino recrearunt, sed etiam quod rem exoptatissimam nuntiarent, scilicet incolumem D. V-ram Ill-mam ad suae residentiae locum tot terrarum et temporis difficultatibus superatis, pervenisse. Qua de re gratias agimus Deo, bonorum omnium auctori eundemque precamur, ut pergat valetudinem viresque D. V-rae Ill-mae ad Ecclesiae suae utilitatem conservare.

Prioribus litteris Olomutii 15 Januarii datis² responsum quidem ego dederam per Georgium Ticinium³, sed quia intercidere potuerunt, alias eodem exemplo cum his mitto.

De statu rerum Polonicarum feliciora sane audire cupimus, quam quae hactenus huc perferuntur. Dignetur divina bonitas et illud et alia christianorum regna tandem respicere. Cum autem R-mi Nuntii Commendoni praesentia non parum consolationis et auxilii catholicis in his, quae ad religionem pertinent, adferre possit, merito eum retinendum aliquandiu etiam post absoluta comitia, D. V-ra Ill-ma censet. Et quamvis ad id opera nostra fortassis parum essent necessaria, ne tamen officio mihi iniuncto a D. V-ra Ill-ma deessem, curatum est per nos et curabitur diligenter, ut complures, et quidem qui gravioris sunt auctoritatis ex sacro Cardinalium Collegio, quid sentiat D. V-ra Ill-ma, quid etiam nos ea in re sentiamus, intelligant, et hoc negotii commendatum habeant, quod ipsi serio se facturos receperunt.

Periucunda etiam fuit ea narratio, quae R-di Domini Vicarii cum Ill-mo Duce Prussiae colloquium de nostra Societate habitum⁴ continet. Non est tamen, quod exercitum mille et ducentorum ex nostris vel timeant vel expectent in Prussia. Multo paucioribus operariis contenti essemus, si eos dare nobis Dominus dignaretur ad Prutenicam et aliam Polonicam vineam excolendam mittendos, et aliquando eos datum iri speramus.

Nepos D. V-rae Ill-mae⁵ et Erasmus⁶ nobis sunt commendatissimi, et pergratum nobis est in Domino, de utroque intelligere, quod proficiant in litteris et in moribus bene se gerant.

In orationibus autem nostris et sacrificiis non possumus non esse memores crebro D. V-rae Ill-mae, cui omnia felicia precamur, cuique nostrum obsequium et studium humillime offerimus. Romae, 15 Aprilis 1564.

139

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 16 kwietnia 1564

Informacje o stanie Kościoła w Polsce i wieści z Rzymu nie nastrajają Hozjusza optymistycznie. Kreśli nuncjuszowi program podróży w kierunku północnym od

poznał z listu Hozjusza do Layneza (nr 55), a może nawet z listu Hozjusza z 28 II (nr 63), po którym zachowało się tylko krótkie streszczenie.

¹ Zob. nr 55.² Zob. nr 15.³ Jerzy z Tyczyna, rezydent polski w Rzymie.⁴ Eustachy Knobelsdorf. Por. nr 42, 55.⁵ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.⁶ Erazm Działyński, syn wojewody chełmińskiego Jana.

Warszawy na Warmię, gdzie pragnie go czym prędzej gościć. Nie widzi konieczności wyjazdu nuncjusza na sejmy do Bielska i Parczewa. Cieszy się, że sam uniknął, dzięki prymasowi i nuncjuszowi, trudnej misji do Rostocku. Prosi o skierowanie Kromera do Lidzbarka. Na życzenie nuncjusza mianował Kuczberskiego kanonikiem warmińskim. Przedstawia swoje kłopoty ze zwolennikami „kielicha” w Braniewie i jest zaniepokojony pogłoskami, jakoby papież pozwolił na Komunię św. *sub utraque*.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Cardinale Warmiense, Hetspergk, Aprile 1564. Ricevuta all 19 in Varzovia*. List pisany własnoręcznie przez trzy osoby, m.in. przez Kuczberskiego.

Reverendissime Domine uti frater observandissime. Et ex literis R-mi Domini Archiepiscopi et ex nuntio, quem ad me misit¹ de multis rebus certior sum factus, quae non mediocrem animo meo molestiam attulerunt. Sed iuste peccatis nostris Deus irascitur. Non procul nos esse ab interitu video, nam pleraque non sine quodam horrore audivi. Nisi quod quocumque veritas oculos, perturbatissimus est ubique rerum status. Deum precor, ut misereatur nostri, convertat nos et avertat iram suam a nobis. Nam et ex Urbe non multo laetiora scribuntur. De congressu nostro mutuo, video quod incerta sunt omnia. Tum autem instant harum terrarum Prussiae comitia, quibus interesse cogor, etsi valde invitus. Habebuntur ea statim post Nonas Maias². Interea vix datam puto M-tem Regiam visendi facultatem, sed neque congregandi cum R-ma D. V-ra, quae cum istinc se moverit, vellem quod iter navigio faceret. Nam quod isthic de peste Dantiscana narratur, mirum est quod nihil tale nobis renunciatur, nisi forte de peste animorum, qui pravis opinionibus vehementer infecti sunt, hoc intelligi velit. Proculdubio temporis aliquid ponet in itinere. Subsistet Plotii per dies aliquot, itidem et Wladislaviae. Marienburgi congregari nobis licebit, sed vix dabitur otium in illo comitiorum aestu plura cum R-ma D. V-ra conferendi. Quamobrem inde se conferre Dantiscum poterit, postea Elbingam, inde ad ecclesiam meam, ubi subsistet aliquandiu, vel in proximo oppido meo Braunspergensi. Dabitur autem a me opera, ut comitia nostra Prussica tanto citius absolvantur et mihi reverso ab illis tanto plus otii detur cum R-ma D. V-ra conferendi. Non video, quo loco possit esse commodius post Regiae M-tis Warsaviae discessum, quam in bonis ecclesiae meae. Nam non ita longe aberit ab eo loco, in quo comitia Lithuanorum habebuntur³, quibus ut intersit R-ma D. V-ra plane supervacaneum esse puto. Idem de Parzoviensibus quoque comitiis iudico. Quamobrem, etiam si convenienda mihi esset Regia M-tas, posset tamen in meis bonis R-ma D. V-ra reditum meum expectare, simul exitum Parzoviensium comitiorum praestolari. Neque vero dubito, quod habitura sit nova mandata ex Urbe de publicandis Concilii Tridentini decretis, quae fortassis absolutis Parzoviensibus comitiis publicabuntur. Sed ea de re, tum de aliis multis pluribus coram, si Deus volet. Nihil autem est mihi longius, quam diem illum videre, quo praesentem alloqui mihi D. V-ram liceat. Dies annus mihi videtur.

Magnam autem habeo gratiam R-mo Domino Archiepiscopo, quod me liberaverit molestissimo munere, quod Regia M-tas mihi mandare decreverat⁴. Egone cum hoc loco sim, inter haereticos versarer, et oratorem

¹ Zob. nr 127.

² Wiosenny sejmik stanów pruskich zbierał się zwykle na św. Stanisława, 8 maja.

³ Sejm litewski naznaczony był do Bielska Podlaskiego.

⁴ Król zamierzał wysłać Hozjusza w poselstwie do Rostocku. Zob. nr 127. Ostatecznie pojechał Marcin Kromer z Janem Kostką.

Serenissimi Regis mei agerem, deque loco cum aliis contendarem? Dubium non est, quod magnas me ferre contumelias oporteret, si provinciam hanc susciperem. Nihil autem ambigo, quod instigante R-ma D. V-ra fecerit id Dominus Archiepiscopus. Quo nomine plurimum ipsi quoque D. Vestrae me debere profiteor.

Cromerum nostrum non procul a nobis abfuturum gaudeo. Quamvis autem bona spe sim eum ultro facturum, ut excurrat ad me, tamen si signior hac in re fuerit, calcar ut illi addat, quaeso.

Secretario meo, sicut illa voluerit, de canonicatu ecclesiae meae Warmiensi providi⁵, quem R-mae D. V-rae praecipue debet. Scribebatur enim huc, quod Pontifex edixerit, ne quis cuique familiari suo de quocumque tandem sacerdotio provideat, quamlibet is idoneus esse videatur. Deinde vero metuebam etiam, ne quid contra decreta Concilii, in quo S-mi D. N. nomine praesidebam, facere viderer, sed cum a me hoc postularet Nuntius Apostolicus, et talis Nuntius, quod alioquin timidus facturus eram, id magna cum alacritate feci omni prorsus cunctatione semota, quod omnino persuasum haberem, nihil talem virum esse postulaturum, quod a me recte concedi non possit.

Acta comitiorum misit ad me R-mus Dominus Archiepiscopus, sed quae mihi magna ex parte grata magis fuerunt quam iucunda. Ego quoque misi ante paucos dies acta Braunspergensia. Maiorem ibi laborem suscepi quam facile credi possit. Interea scribitur ex Urbe, quod calix alibi conceditur. Versamur in difficili loco. Nec ego deinceps prohibere potero. Nunc etiam delibero, num durius aliquid in eos mihi statuendum sit, qui sunt separationis consilia sequuti, neque paternis meis monitis obtemperarunt. Magnam Ecclesiae Dei perturbationem impendere video. Deus misereatur nostri. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem. Ex castro meo Heilsperg, die XVI Aprilis MDLXIII.

^a- Si quas ex Urbe literas accepi 17 Calen. Maii [15 IV], eae redditae mihi fuissent ante Pascha, vehementer animum debilitassent meum. Duos tantum ex oppidanis meis contumaces reperi⁶, contra quos nondum aliquam protuli sententiam ac sum animi dubius, num aliquid in eos consulere durius debeam, cum ex quorundam literis cognoverim alibi concedi, quod a me prohibetur, sed ego nisi quod me facturum denuntiavi, reipsa praestitero. Metuo, ne fiant novissima peiora prioribus^{-a}.

D. V-rae R-mae frater amantissimus

^b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis^{-b}.

^c- Post scripta. Intellexi, quod subditus ille meus, qui me insalutato ex oppido meo Braunsperg discesserat seque in viciniam contulerat, scripserit ad quondam ex meis petens, ut ei spatium anni unius impetraret a me ad deliberandum. Addebat etiam hoc, quod Pontifex permiserit iam calicem⁷ quodque Caesarea M-tas permissionem hanc Sanctitatis eius in terris suis publicaverit. Haec scribebat se Regiomonti audivisse. Ego vero dixi, ut illi vicissim scriberet^d mihi quae agerentur in Urbe melius quam ipsi esse cognita, quamobrem ne fidem haberet his quae dicerentur, sed ipse veniret ad me, vocemque meam, sui pastoris et episcopi audiret, nec vanis rumusculis istis moveretur. Venit is postea, et iam est in hoc oppido

⁵ Zob. nr 148.

⁶ Chodzi o zwolenników Komunii św. pod obiema postaciami w Braniewie. Por. nr 147.

⁷ Bulla papieska zezwalająca na Komunię św. *sub utraque*, pod pewnymi warunkami, została wydana 16 IV 1564.

meo, sed nondum eum videre mihi contigit. Posteaquam autem me con-
venerit non sum defuturus officio meo ac spero fore, ut mihi gratiam
suam imparciat Deus, quo sicut alios illius oppidi mei cives, ita et hunc
lucrifacere Christo possim.

e— Fuit apud me postea et flecti sermone meo visus est, quamvis habet
duos lupos sibi advictos, qui ne ipsum perdant nonnihil metuo —e.

a—n Dopisane ręką Kuczborskiego.

b—b Własnoręcznie.

c—c Dodatek na osobnej karcie, pisany przez trzecią osobę, z kilkoma poprawkami na-
niesionymi przez Kuczborskiego.

d Dopisane na marginesie ręką Kuczborskiego.

e Stąd do końca pismo ręki Kuczborskiego.

140

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 16 kwietnia 1564

Przesyła listy od Kromera, Król zmartwiony wiadomością o pożarze Wilna
odłożył nuncjuszowi audiencję na dzień następny. Sejm dobiega końca. Król z War-
szawy wyjeżdża 27 IV. Nuncjusz popłynie Wisłą do Malborka, by spotkać się
z Hozjuszem, zanim ten złoży wizytę królowi.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 431—434. Na odwrocie adres pisany własnoręcznie przez
nuncjusza, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine et Patrone colendissime. Hodie
a sacro redeunti mihi redditus fuit fasciculus literarum a Cromero, in
quo erant eae, quas ad D. V-ram Ill-mam et R-mam mitto, sed prohibui
tabellarium, ne hodie discederet, nam cum S. R. M-tas constituisset hora
XX me audire, illum expectari iussi, ut aliquid ex hoc colloquio D. V-rae
Ill-mae significare possem. Verum quia Rex perturbatus infelici nuntio
hodie de Vilnae incendio, in sequentem diem meum ad se accessum dis-
tulit, ego tam diu tabellarium morari nolui, ne quid incommodi aut mo-
lestiae mora literarum D. V-rae Ill-mae afferret. Sane Vilnam fere totam
incendio conflagrasse aiunt, cuius tantae civitatis casum Regem moleste
ferre, cum praesertim bellum a Mosco immineat, mirandum non est. Si
quid autem cras a me agetur, alia dabitur scribendi occasio.

Audio R. D. Vicecancellarium certiozem reddidisse D. V-ram Ill-mam
de Regis discessu et de itineris ac dierum et locorum ratione. Comitia
tamen adhuc habentur, licet enim plerique senatores abierint, nondum
tamen in acta relata sunt, seu edita^a ea, de quibus deliberarunt. Minus
autem omnibus constituta sunt quae ad Dei, id est ad religionis et
Ecclesiae causam pertinent, sed in eadem spe vivimus. Regis profectio
erit XXVII huius mensis. Ego eodem tempore, ^b— vel forte antea ^{-b} flu-
mine secundo Marienburgum¹ ire decrevi. Inde ad D. V-ram Ill-mam
veniam, cum qua cupio non mediocriter prius colloqui quam illa ad Re-
gem proficiscatur. Id enim, quia e re est, gratum ei futurum puto. Quare
si profectionem suam ad hanc rationem accomodare poterit, erit publicis
negotiis meis utile et mihi gratissimum, ac ut facere placeat vehementer
rogo. Quae pertinent ad causam D-ni Valentini², ipsi scribam, ne diutius

¹ Malbork.

² Dotyczy to zapewne starań Kuczborskiego o kanonię krakowską, o którą
prowadził spór z Pawłem Stempowskim. Zob. nr 102, 124.

occupem D. V-ram ill-mam, cui me humiliter commendo et quam diu sanam et felicem esse opto.

Varsaviae, XVI Aprilis 1564. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et obsequentissimus servitor

c- Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis -c.

^a Nadpisano nad skr. *constituta*.

^{b-b} Nadpisano między wierszami, przez nuncjusza.

^{c-c} Własnoręcznie.

141

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 17 kwietnia 1564

Prosi króla, by przesunął na czas po Trójcy św. termin sejmiku pruskiego i powiadomił o tym biskupa chełmińskiego oraz wojewodów ziem pruskich. Normalny termin prawie zbiega się z zaplanowanym spotkaniem Hozjusza z królem w Łomży.

ORYG.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 38—39. Na odwrocie adres, ślad pieczęci. List przynieszczoney: wyblakły atrament, prawy brzeg karty zbutwiały i tekst poprawiany ręką późniejszą.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2266 k. 599v.

Sacra et Serenissima Regia Maiestas Domine, Domine clementissime. Hodie mihi redditae sunt literae Maiestatis Vestrae quinta die Aprilis datae¹, quibus mandare mihi dignatur, ut ad Marienburgensia comitia me conferam et ibi ea faciam omnia, quae ex bono ac terrarum illarum commodo Vestraeque Maiestatis voluntate forte putavero. Scripsit autem ad me quoque R-dus Dominus Vicecancellarius, ut si mihi videretur Lomzam excurram ad Maiestatem Vestram², quod ego quidem facere sum paratus, sed quomodo simul et in comitiis nostris Marienburgensibus et apud Vestram Maiestatem esse possim in tantis temporis huius angustiiis, non video. Quamobrem si convenienda mihi foret primum Maiestas Vestra, fortassis expediret mature literas dari, et ad collegam meum R-mum D-num Episcopum Culmensem, ad palatinos huius provinciae, quibus in tempus aliud reuicerentur comitia, saltem ad feriam secundam post festum Sanctissimae Trinitatis [29 V], interea et Maiestatem Vestram visere et cum ea de rebus necessariis possem colloqui, nescirent status reliqui, quod merito queri possent, cum haec ipsa mora sit perexigua³. Ego quicquid mandaverit Maiestas Vestra, faciam lubens. Nihil enim magis cupio, quam ut illi cum aliquo fructu servire queam. Sed nunc deliberatum est mihi omnino proficisci primum ad Maiestatem Vestram, ut ei coram debitam servitutem meam offeram, et ab ea de rebus omnibus necessariis possem instrui priusquam ad nostra comitia iter mihi erit faciendum, quod etiam ad Maiestatis Vestrae rationes promovendas non parum videtur pertinere. Quod itaque superest Deum precor, ut Maiestatem Vestram salvam mihi videre concedat, cui me servitutemque meam quam summa animi mei submissione etiam atque etiam diligenter commendo.

¹ Zob. nr 121.

² Ten list P. Myszkowskiego do Hozjusza jest nie znany.

Ex castro meo Heilspergk, XVII Aprilis Anno Domini MDLXIII.
Sacrae et Serenissimae Maiestatis Vestrae humillimus servitor et capel-
lanus

b— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —b.

^a W oryg. wyraz poprawiony ręką późniejszą na *periculosa*, w kopii *periclitua*.

b—b Własnoręcznie.

142

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 17 kwietnia 1564

Kanonicy warmińscy domagają się od Hozjusza corocznej opłaty w wysokości 200 grzywien. Hozjusz żąda uzasadnienia tych roszczeń i prosi Kromera o mediację w tej sprawie. Prymas nie ma czasu przyjechać do Lidzbarka. Wojewoda wileński spalił kościół w Szydłowcu. (Mikołaj) Działyński i Walenty (Kuczborski) zostali kanonikami warmińskimi. Pragnie sprowadzić jezuitów i już zbiera pieniądze na ten cel. Przesyła książkę Skalicha, W Braniewie, pod wpływem propagandy idącej z Prus, niektórzy domagają się kielicha dla wiernych.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1618 s. 921—923. Brak strony adresowej.

S. Binas tuas accepi: 18 et 26 Martii datas¹. Quod scribis de solitudine, mihi quidem ea non est ingrata. Sed sum in ea tamen occupator, quam facile credi posset. Neque cum libris adhuc in gratiam redire licuit. Fratres nostri² non hac in re sola parum fraterne mecum a[gunt]³. Sed interea non est compos voti sui factus ille, quem volebant. Dialinio³ data est iam possessio. Petivi ab illis, ut mihi condonarent nescio quas 200 marcas, ad quas numerandas singulis annis me obstrinxerunt⁴. Illi me dispensatorem suum fecerunt, ut eas expenderem ipsorum nomine in vocandam Societatem Jesu. Quod ego facere quidem deliberatum habeo, sed non tanquam eorum dispensator, verum tanquam dominus pecuniae. Volebam ex illis certior fieri quod esset illud debitum ad quod me solvendum obligassent, ut scirem tamen quo nomine deberem, ne simoniam olere videretur. Docere se paratos ostenderunt, postea negarunt reperire se potuisse, credendum autem sibi esse. Tum ego: credo vobis, inquam, quod habere pecuniam vultis, verum interea religio dare prohibet, ne quid cum Simone⁵ commune videar habuisse. Nisi scivero quo nomine debeam, nihil numerabo. Sed nec donatur a vobis mihi quicquam, si nihil debeatur ab antecessore meo. Dederunt illi mihi postea scriptum aliud quo^b liberarunt me a numeranda pecunia sex annorum, verum ita ut eam successor numerare teneatur nihilominus. Quod ego facile passurus sum. Verum addiderunt et hoc, ut ergo tenerer illis deinceps numerare singulis annis 200 marcas. Ego vero restitui scriptum et me nihil amplius petere dixi, sed simoniace me cum quoquam contrahere voluisse, vel id solvere, quod an deberetur mihi non constaret. Quid postea sit futurum nescio, sed adventum ad me Nuntii⁶ expecto, per quem de causa hac

¹ List z 18 III 1564 zob. nr 81, zaś z 26 III nie odnaleziono.

² Tj. kanonicy warmińscy.

³ Mikołaj Działyński, syn wojewody chełmińskiego, otrzymał od Hozjusza kanonię wakującą po kanoniku Janie Tymmermannie, mimo że zmarły miał na tę kanonię koadiutora z prawem następstwa, Jana Rosenberga, którego kapituła popierała.

⁴ Zob. Dodatek I nr 7 i 8.

⁵ Aluzja do Szymona Maga, który od Apostołów chciał kupić moc czynienia cudów. Por. Dz 8, 18—24.

⁶ Commendone.

cognosci cupio. Est et aliis de rebus mihi cum illis controversia, nisi quod sum occupatior quam ut scribere multa queam. Quoniam vero propediem tuum huc adventum expectamus, vellem excurreres ad ecclesiam nostram et his inter nos dissidiis componendis operam tuam navares.

De Gnesnensi⁷ curae mihi fuit, cum Valentinum⁸ meum in aulam misissem. Nam ad eum quoque literas et mandata dederam, ac ut ad me veniret invitarem. Sed is respondit brevibus meis literis, Valentino vero dixit se cogi ad Bielsco Regem sequi, nec ad me venire posse⁹.

De Palatini Vilmensis¹⁰ insolentia, de templo in Schidlovicz¹¹ spoliato^e primum, deinde Vulcano per eum tradito, non dubito quin plura postea cognoveris. Galerius quod Passavii relictus fuit, excusant mei quod meorum familiarium curae commendaverint. Successor¹² aliunde querat, cum rem feliciter gesserit et apud eum, qui nunc rerum potitur, non multum sui dissimilem, gratia plurimum valeat.

De sene¹³, quod scribis, novum non est quod sit in filii¹⁴ potestate, ac multo magis nunc quam antea. Nihil non promittit de filio successor. Mira praedicat quam sit in catholicam [religionem] propensus.

Valentinus meus iam est auctus canonicatu Varmiensi. Utinam Varsaviam venire non iubeo. Sic doctor pace fruetur. Nihil propius erat factum quam ut Rostochium¹⁵ allegarer. Detrectaturus eram. Sed bene cecidit. De colonia Jesuitarum deducenda valde sum sollicitus, nisi quod Nuntii ad me adventum expecto. Iam habeo sepositos in eam rem prope 300 Vallenses. Et augebitur is numerus cras, opinor, non pauca accessione. Quicquid enim ex multis affertur¹⁶ in usum hunc seponere deliberatum est.

Scalichii¹⁷ libellum tibi nunc mitto. Non autem de viro, verum de coniuge mihi narrabat custos¹⁸, quod esset a fide catholica non aliena.

De calice, quod visum fuerit Spiritui Sancto, statuatur. Fieri potest quod similetur legatio¹⁹. Quidam ex Brunsbergensibus meis²⁰ et quidem ex locupletioribus, priusquam sui pastoris vocem audisset, Montem Regium ad lupos est profectus, et ab illis consilium sibi dari petivit, quod ego tui molestissime. Sed venit is heri tandem ad me. Narravit Regiomonti spargi, quod iam omnibus calix est concessus in Germania. Dixi ne crederet, ac si maxime permittendus foret, fuisse tamen plurimorum

⁷ Jan Tomicki, kasztelan gnieźniński. Hozjusz liczył na jego konwersję na katolicyzm. Tomicki umierając w Poznaniu 31 I 1576 na łożu śmierci pojednał się z kościołem katolickim, a Mikołaj — jeden z jego czterech synów — obrał stan duchowny. L. Hajdukiewicz: Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej. Wrocław 1961 s. 128.

⁸ Walenty Kuczborski.

⁹ Zob. nr 103.

¹⁰ Mikołaj Radziwiłł Czarny.

¹¹ Szydłowiec, dobra Czarnego. Por. nr 119.

¹² Chodzi o następcę Hozjusza na nuncjaturze wiedeńskiej, czyli o Zachariasza Delfino, biskupa Phares.

¹³ Cesarz Ferdynand I.

¹⁴ Maksymilian II.

¹⁵ Por. nr 127 i 139 przyp. 4.

¹⁶ Na Warmii dochody z kar finansowych (ex multis, ex multitis) należały do pana dominialnego, obracano je przeważnie na cele publiczne.

¹⁷ Paweł Skalich (1534—1574), doradca awanturńczy zniechęconego księcia pruskiego Albrechta. APB II s. 679.

¹⁸ Eustachy Knobelsdorf, kustosz warmiński.

¹⁹ Chodzi o legację kard. Jana Morone do cesarza z pozwoleniem papieskim na używanie „kielicha”.

²⁰ Por. nr 139, 147, 155.

in Concilio sententiam nemini permitti debere, qui non prius una specie tantum uteretur, ne videretur usum hunc condemnare, et esse de necessitate salutis ut ex calice bibatur, credere. Videtur is oratione mea flexus est, quamvis nondum aperte suam sententiam declaravit. Agam cum eo iterum. Cupit uxorem prius visere neque credit, quod illa mihi se parituram promiserit. Maius autem quoddam custos addit, quod cum huc proficiscatur, viderit etiam socrum Braunsbergae, quodque molestissime tulerit monitis meis generum non parere. Plura coram, Deo bene iuvante. Ex castro nostro Heilszbergk, 15 Calendas Maii [17 IV] 1564 ^d.

^a W rękopisze a.

^b Poprawione z quibus.

^c W rękopisze spoliata.

^d Brak podpisu.

143

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 18 kwietnia 1564

Wzywa biskupstwo warmińskie do współpracy przy budowie zapory chroniącej przed zasypaniem od lotnego piasku toru wodnego koło Królewca. Akcja ta ma na celu dobro żeglugi tak Prus Książęcych jak i biskupstwa warmińskiego.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 661—662. Nagłówek: An bischof zu Ermelandt, den 18. Aprilis [1564]. Pod tekstem: Heinrich Stenndrich.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 49—50.

Wir tragen keinen zweifel, es werden E. L. gut wissen haben, wess wir vor etzlichen jahn bey derselben wegen darlage und hulfe aus den stedten E. L. stifts Ermelandt zu erhaltung des konigspersgischen tiffens gesucht, also auch nuhmer ferner von irem statthalter¹ und gantzen erwidrigen capitel berichtet sein, welchemmassen E. L. abwesens aus diesen landen wir und diese unsere drey stett Konigspersgk einen paw mit schlahung etzlicher zeune, dadurch der fligende sandt aufgehalten und das tiff dem sehefarenden manne mit seinen ankommenden schiffen zum besten widerumb erpressert und vermittels gottlicher hilf nicht ohne frucht angefangen, darauf dann nicht ein geringes, wie E. L. zu erachten gangen und noch teglich gehet. Weil dann solcher bau sich gottlob ansehen lest, das darob nicht geringe, sonder grose fruchtbarliche nutzbarkeit zu hoffen und derwegen denselben nicht ligen zulassen, sonder, wie er angefangen, immer vort und vortzusetzen hochnöttig nutz und gerathen, und aber uns und unsern undersassen solchen alleine zu halten und die darlage zu thun in die leng zu vil und unmuglich sein will, E. L. statt Braunspersgk auch und andere des stifts einwonere des tiffen zu irem besten nicht weniger als die unsern gebrauchen, so ist an E. L. unser freuntlich bitten, sie wollen bey den ermelten ihren underthonen, so des tiffen gebrauchen, mit vleiss befordern, damit sie zu erhaltung und erpauung desselben auch mit nachparlicher hulf erzeigen, das gereicht inen selbst zum besten, und wir wollen es umb E. L. etc.

¹ Eustachy Knobelsdorf.

Rzym, 18 kwietnia 1564

Torres¹ pochwała Hozjusza za to, że z Trydentu wprost pojechał do swej diecezji, bowiem papież surowymi środkami przynaglił bawiących w Rzymie biskupów do wyjazdu do swych diecezji. Papież oficjalnie zatwierdził uchwały Soboru Trydenckiego, które przedtem aprobował konsultując się z kardynałami legatami. W dalszym ciągu przedmiotem sporu jest uchwała o małżeństwach tajnych, na którą legaci papieża na soborze nie wyrazili zgody. Torres dowiedział się, że Hozjusz jest przeciwny tej uchwale. Cieszy się z tego, bo i on jest tego zdania. Napisał pewne dzieło przeciwko małżeństwom tajnym i obawia się niełaski papieża. Ostatnia audyencja u papieża uspokoiła go nieco. Informuje o druku w Rzymie ksiąg liturgicznych, dzieł własnych i o innych nowinach.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha. rkps A 384 k. 35–36. Na stronie adresowej listu brak adresu, ale są ślady pieczęci.

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 353–356.

Quod non scripserim prius ad D. V. R-am in causa fuit morbus ex renibus, in quem incidi ex itinere. Medicina, quae mihi facta est, hactenus morbum magis allevavit quam depulit. Frequens mihi cibus sunt leves malvae. Sed quanquam infirma valetudine, obivi tamen salutationis tuae officium mihi mandatum. Mirum est quam gratum omnibus fuerit, et quam benevole te resalutent. Nonnulli ex eis mirabantur, quod Romam videre nolueris cardinalis factus², usque adeo placet Roma urbanis istis cardinalibus. Sed melius, honestius et utilius D. V. R-ma cogitavit. Saepe iussit Pontifex episcopis et quidem cum stomacho, ut audio, proficisci ad ecclesias suas, neque tamen adhuc paruerunt omnes. Expectatur ad tertium aut quartum diem edictum muleta proposita non recessuris ad tertium diem post edictum propositum.

De Concilii confirmatione, credo, te iam audisse. Confirmantur omnia et singula quae acta et decreta sunt, in quo decreto confirmationis non videtur mihi contineri confirmatio clandestinorum matrimoniorum, quod (ut ego quidem interpretor) nihil intelligatur actum aut decretum in Concilio, quod legatorum approbatione careat, qui locum Pontificis tenebant. Illa enim per se Pontifex confirmat, quae prius per legatos suos, id est vicem eius obeuntes, approbaverat, ut ex epistola Leonis 59 de Concilii Chalcedonensis confirmatione intelligere licet³. Dixi hoc quibusdam cardinalibus, qui cum sententiam nostram ante confirmationem acriter defenderent, nescio quomodo post confirmationem concilii refriguisse videntur. Credo, quod eis Pontifex clandestina confirmasse videatur, sed mihi certe non videtur, et eos ego quantum possum isto scrupulo libero, ita tamen ut observem cum quibus mihi sermo sit, memor apostolici moniti et praecepti, cum ait: videte quomodo caute ambuletis quoniam dies mali sunt⁴.

Dixit mihi R-mus Cardinalis Sarracinus⁵, qui vehementer miratur

¹ Franciszek Torres (Turrianus) (1504–1584), Hiszpan, teolog papieski na soborze trydenckim. W 1558 r. zaprzyjaźnił się z Hozjuszem, w latach 1561–1563 mieszkał u Hozjusza w Trydencie. W 1566 wstąpił do jezuitów. LThK X 258.

² Hozjusz kardynałem został 26 II 1561 będąc nuncjuszem w Wiedniu, w Rzymie jako kardynał stawiał się pierwszy raz 8 XI 1569 r.

³ Papież Leon I (440–461) zatwierdził uchwały soboru w Chalcedonie (potępienie monofizytyzmu), z wyjątkiem kanonu 28, który dotyczył rangi i władzy patriarchy Konstantynopola. Wspomniany tutaj list zob. PL 54, 864–872.

⁴ Ef 5, 15–17.

⁵ Jan Michał Saracenus, od 20 XI 1551 kardynał, zm. 1568.

illius decreti novitatem (si decretum appellandum est quod auctoritate legatorum, quae caput erat in ea sessione, caruit) dixit (inquam) mihi secreto plerosque cardinales sententias de eo suas dicere voluisse, et quosdam ut deleretur illud decretum petisse, id enim fieri posse aiebant, nihil derogando Concilio Tridentino, quod ea quae ad reformationem pertinerent, salva semper auctoritate Pontificis decernerentur. Addebam ego hic, eo magis fieri hoc posse nihil derogando Concilio quod auctoritas legatorum non accessisset. Dixit mihi idem auctor, cum videret Pontifex voluntates cardinalium, iussisse ut non fieret de his sermo. Contentum se esse generali decretorum confirmatione, si quis praeterea de eo, aut alia re postea dubitaret, responsurum se, cum ad Sedem Apostolicam consulendi causa veniret. Audivi ex Iulio Pogiano⁶ scripsisse istinc D. V-ram R-mam ad R-mum Borromeum, ut admoneret Pontificem, ne confirmaret decretum, quod quidem magna cum voluptate audivi, et hortamur ac precamur ut non desistat idem scribere et admonere. Crede mihi, multum profuturum esse speramus propter magnam tui apud Pontificem et existimationem et gratiam. Ego quia solus eram ex Tridentinis, qui hanc sententiam defenderem (aegrotabat enim pater Lainus⁷) et quia invidia propter libellum illum meum lite, ut isti loquuntur, pendente editum, laborabam, non potui aperte agere. Immo, erant qui existimarent, cum post adventum meum ad deosculandum pedes Pontificis irem, non fuisse me Pontificem libenter visurum, sed fefellit eos opinio, dedit enim mihi Deus gratiam in conspectu eius. Aderant 8 aut 9 cardinales, ex quibus me Reverendissimus Moronus⁸ perbenigne deduxit. Aderat proximus R-mus Borromeus. Tunc Pontifex humanissimo et blandissimo vultu, et verbis item humanissimis me excepit: iucundus (inquit) nobis est adventus vester, et volumus vos remunerare. R-mus Cardinalis Borromeus, qui meminerat offensum fuisse Pontificem illa mea superiore clandestinorum in publicum emissa defensione, et ea de causa non audebat mihi multum gratiae ostendere, coepit deinceps liberiore ac fidentiore animo erga me esse. Itaque promittit se velle de stipendio illo meo Tridentino agere et perficere. Adjuvat R-mus Cardinalis Gonzaga⁹ et quidem magno studio. Nescio quorsum evasura sit res. Ego bene spero. Fiat tamen voluntas Dei. Faciam, ut sciat D. V. R-ma quicquid evenerit.

Interim precor D. V. R-mam, ut scribat ad d. Joannem nepotem¹⁰, ut si quid ei opus fuerit, mihi ea fiducia dicat ut si D. V. Ill-mae diceret. Quid dixi: ut si D. V. Ill-mae diceret? dicere volui, ut si D. Valentino¹¹ diceret, immo multo fidentius. Index librorum confectus est, et quotidie speramus ut exeat ex typographia. In breviario laborant Mutinensis¹² et Lanchianensis¹³. Laborant quoque in catechismo. Faciat Deus, ut exeat, qualis hanc sanctissimam et gravissimam Sedem totius orbis magistram Apostolicam decet. Absolvi scholia in Constitutiones Clementis Latinas¹⁴. Spero cito, si Deus voluerit, hic Romae edere. Heri discessit R-mus

⁶ Zob. nr 252 przyp. 1.

⁷ Jakub Laynez, general jezuitów.

⁸ Jan Morone.

⁹ Franciszek Gonzaga.

¹⁰ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

¹¹ Walenty Kuczborski.

¹² Egidio Foscarari, bp Modeny (1550—1564).

¹³ Leonardo Marini, dominikanin, abp Lanciano we Włoszech (1560—1566).

¹⁴ Torres pierwszy opublikował w całości tzw. *Constitutiones Apostolicae* (Wenecja 1563), przypisywane niesłusznie papieżowi Klemensowi Rzymskiemu (88—97).

Rosanensis¹⁵, cui catecheses Cyrilli¹⁶ commendavi. Salutabit D. V. R-ma meo nomine omnes suos domesticos, et inprimis d. Nicolaum¹⁷ et d. Valentinum¹⁸ cum meo d. Grodecio¹⁹. Servet Deus diu incolumem D. V. R-mam ad aedificationem Ecclesiae suae et laetitiam nostram et fructum. Magna est inter oratores Galliae et Hispaniae de loco sedendi concertatio²⁰. Omnes condemnant vulgo Philippum. Et Pontifex, ut aiunt, decrevit decernere primum locum regi Galliae, quod ad gloriam Dei, cuius est iustitia, optamus. Romae, 18 Aprilis 1564.

145

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 19 kwietnia 1564

Zarzuty księcia pod adresem rybaków ze wsi biskupiej Pasłęka Hozjusz im przedstawił i zamierzał nadużycia ukarać, ale ci oświadczyli, że nie poczuwają się do winy i sami doznają krzywd od rybaków z księstwa. Hozjusz raz jeszcze domaga się zniesienia na Zalewie Wiślanym ograniczeń wprowadzonych przez księcia. Wskutek nich biskupstwo w roku 1563 było stratne na rybołówstwie ok. 400 marek. Wolność posługiwania się na całym Zalewie łodziami typu *Keitel* opiera się na dawnych porozumieniach respektowanych przez Zakon Krzyżowy. Strzeże jej prawo króla polskiego, który jedyny daje koncesje na tego typu łodzie i wyłączenie przez kogokolwiek (księcia, biskupstwo, Elbląg czy Gdańsk) pewnych obszarów wód spod połowów tymi łodziami jest naruszeniem uprawnień królewskich, pozbawia ludność nie tylko nadbrzeżną, ale i w Polsce, dopływu ryb.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacje odbiorcy: *Hozius bischof heit abermals an umb abschaffung des im Frischen Habe ausgesteckten orths. Datum Heilsberg den 19ten Aprilis Anno etc. 1564*, poniżej inną ręką: *die vortrage und vorige handlung aufzusuchen.*

Durchleuchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freunt. Unsere freuntwillige dienst zuvoran. Wir hetten uns gentzlichen zu E. F. D. verhoffet, dieselbe auf unser freuntlichs schreiben und bitten, numehr den ausgestacken ort im Frischen Habe solten haben friedgelassen, damit der sowol durch E. F. D. underthanen und fischer als durch die unsere und alle andere, so mit der keutelfischerey von alters begnadet und befreyet sein, altem und langhergebrochtem gebrauch nach, mochte sein gefischet worden. Weil aber E. F. D. in irer widderantwort¹ uns volgende ursachen vermelden, als solte der ausgestackte orth so gross nicht sein, wie man uns berichtet, zu dem das die schippere nicht wie vor selbst ire keutel füren, sonder die allein dem gesynde vertrawem, das da beschwerliche scheden und nachteil den secknern mutwilligerweise

¹⁵ Gian Battista Castagna, abp Rossano (1553—1573).

¹⁶ Chodzi tu o dzieło Jana Grodeckiego: „S. Patris Nostri Cyrilli Archiepiscopi Hierosolymorum Catecheses Illuminatorum Hierosolymis XVIII, et quinque Mystagogicae. Quae tempore quidem Hieronymi et Damasceni extabant, ut ipsi testantur: proximis vero aliquot seculis in abstrusis quibusdam locis delitescentes, nunc primum Latinitate donatae in lucem prodeunt. Joanne Grodecio P. et I. U. D. Decano Glogoviensi, Vratislaviensi Varmiensi que Canonico interprete”. Coloniae apud Maternum Cholinum MDLXIII (205 stron folio). Następne wydanie Paryż 1564 i 1608, Antwerpia 1564. Por. F. Hipler: Johannes Grodziecki Bischof von Olmütz, Wien 1874 (nadbítka) s. 4.

¹⁷ Mikołaj Sanders, ksiądz angielski przebywający na dworze Hozjusza. Zob. nr 310.

¹⁸ Walenty Kuezborski.

¹⁹ Jan Grodecki.

²⁰ Por. nr 71.

¹ Zob. nr 129.

zufuegen solte. Welche ursachen aller und beschwerung, wie wir die unsern underthanen auf der Passaria mit ernsten worten vorhalten lassen, haben die sich nicht gnugsam verwundern khünnen und mit gantz beschwertem gemut angehort, sich auch darob hart beclaget, das man die mit dergleichen ungrunde kegen E. F. D. angegeben und entschuldigen sich der belastigung zum hochsten mit erbietung, da dergleichen mutwill auf sie durch jemandts, so solchs E. F. D. angeben und vorbracht, kan yetziger zeit oder nachmals mit warheit beweislich gemacht werden, sich keiner strafe zu entziehen, besunder dieselbe gerne eingehen und leiden. Und ist uns vor unsere person vorwar nicht weniger beschwerlich, das unsere underthanen solchen mutwilen solten geubet haben oder volgender zeit uben, dann da wir dahinder khommen konten, das der von jemandts der unsern, wie E. F. D. schreiben meldet, geschehen were, sol es dieselbe davor vor gewiss halten, das wir den oder die also strafen wolten, damit andere volgender zeit darob solten einem abscheue tragen. Da aber auch eigennutzige leute dasselbe inen aus neide und hass mit ungrunde zu mercklichen vortrag irer narung solten zumessen und dadurch ursach geben, das die alten vortrage, welche da alle newerung aufheben und verbieten und das Frische Habe den keuteln gantz frey zu fischen gunnen, zuruttelt und nicks gehalten wurden, wir auch an unsern und unserer kirchen freiheiten, damit die von alters begnadet, auch unsern einkunften und zynseren schaden leiden solten, wie wir dann dasselbe algereit vergangnes jares erfahren, da uns und unserm wirdigen capitel fast in die vierhundert marck ahn den keuteln ausblieben, der ursachen, das die unsere fischere des ausgestackten orts halben nicht haben wollen aufrichten.

Haben E. F. D. wol zu erachten, wie uns dem noch zu sehen oder das zu dulden sey. Weil wir aber die unsern bis anhero zu solcher newerung kein ursach gegeben, noch den wassern uns oder den unsern zu eigenem nutz etwas entzogen, noch zu entziehen bedacht sein, und soll uns auch dasselbe zu thun, dem gemeinen nutz zu forfange, der liebe Gott behuten. Dann da wir, unser wirdiges capitel, die stette Elbing und Dantzig ein jeder vor sich gleichermassen, wie von E. F. D. bescheen, einen orts wassers wurden aussteckhen, haben E. F. D. wol abzunehmen, was ahn dem freyen wasser im Habe den keutelfischern zu fischen wurde frey bleiben und ob dardurch nicht mehr der eigene nutz als der gemeine gefurdert und gesucht wurde, dieweil es am tage und meniglich wissentlich ist, das die keutel nicht allein diss landt, besunder auch den grosesten teil der Cron Polen bespeisen, darkegen aber die seckener nurt die so am Habe wonen und deren wenig. Also wo hyrin mit aus[s]tecken des wassers einige neurung solte vorgenommen werden, solchs nit dann mit grossen nachteil sowol dieses landes als der Cron Polen gescheen köndte, so doch E. F. D. neben uns und allen andern, die da teil ahn den wassern haben, mit denen durch Ko. Ma. zu Polen befreiet sein, ohne derer vorwissen billich auch nichts durch einige newerung solte werden geendert, weil alle keutelbriefe under derselben sigel ausgehen müssen.

Hoffen demnach, warumb wir auch noch zum uberfluss gantz freuntlich wollen gebetten haben, E. F. D. werde numehr umb obvermelter und anderer ursachen willen von dem ausgestackten ort wassers abestehen und den, wie von alters, zu fischen den keuteln frey lassen, sunderlich weil sich des austeckens der Orden nit angemasset und alwege die wasser im Frischen Habe frey zu fischen zugelassen. Solchs seindt wir allwege umb E. F. D. herwidder freuntlich zu beschulden erböttig,

die wir dem lieben Gott in diesem irem hohen alter zu sterckhen und in langweriger gesundtheit zu erhalten gantz trewlich bevehlen, und seindt hierauf eins wilferigen antworts gewertig, damit sowol wir als unsere underthan sich darnoch ferner zu richten. Geben aus unserm schloss Heilsperg, den 19 Aprilis Anno 1564.

Stanislaus von Gottes gnaden etc. a-manu propria subscripsit -a.

a-a Własnoręcznie.

146

STANISŁAW ŻELISŁAWSKI DO HOZJUSZA

Lubawa, 19 kwietnia 1564

Na życzenie Hozjusza napisał list do króla z prośbą, by odłożył na czas późniejszy sejmik stanów pruskich w Malborku, skoro Hozjusz 1 maja ma w Łomży spotkać się z królem. Wybiera się do Chełmna, aby wspólnie z kapitułą przeprowadzić rozmowę z mieszkańcami miasta w sprawie religii.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 26 k. 55. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Aprilis 1564 Resedit; non eget responso.*

DRUK.: Woelky: Urkundenbuch, s. 903—904.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Princeps Domine, Domine et fautor plurimum observande. Salutem officiorumque diligentem commendationem. Ex literis Illustrissimae ac R-mae Celsitudinis V. hodie per tabellarium suum mihi allatis intellexi eandem a Regia M-te Lomzam ad proximas Calendas Maii [1 V] avocari. Eo si Ill-ma ac R-ma Celsitudo V. profectionem suam instituerit, vix fieri posse, ut comitiis nostris Mariaeburgi non ita pridem celebrandis adesse possit¹. Ideoque, si ita placeret M-ti Suae, in feriam secundam post festum S. Trinitatis [29 V] vel aliud tempus comitia transferri non existimare Ill-mam ac R-mam Celsitudinem V. aliquid detrimenti Reipublicae hanc exiguum moram allaturam esse. Quapropter a me petit, ut eam in sententiam meas quoque ad Regiam M-tem darem literas. Cum igitur in his et multo maioribus rebus obsequia mea promptissima Ill-mae ac R-mae Celsitudini V. declarare pro virili semper studeam, feci id et quidem perlibenter, measque, ut voluit Ill-ma ac R-ma Celsitudo V. ad Regiam M-tem tabellario suo dedi literas, in quibus scribo, si ita M-ti Suae visum fuerit, comitia nostra in aliud tempus prorogari me voluntati et mandato M-tis Suae obsequi paratissimum esse.

Ego me Deo adiuvante crastino die do itineri Culmam versus, ibidem in castro nostro Starigrod aliquot dies commoraturus, et cum Culmensibus negotium religionis praesente capitulo tractaturus. Faxit Deus aeternus Pater Domini nostri Jesu Christi, ut omnia ad nominis sui divini gloriam et Ecclesiae suae utilitatem et unitatem dirigatur. Ego quidem quantum pro virili possum, officio meo non sum defuturus. Haec Ill-mae ac R-mae Celsitudinis V. ad literas suas respondere breviter volui. Quam diutissime felicissimeque valere precor, meque illius benevolentiae commendo. Datum Lubaviae, 19 Aprilis Anno 1564.

Ill-mae ac R-mae Celsitudinis V. obsequentissimus

Stanislaus Episcopus Culmensis.

¹ Por. nr 121 i 141.

147

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 20 kwietnia 1564

Odpowiada na list księcia z 10 kwietnia w sprawie wdowy po Kacprze Klein z Braniewa. Wyjaśnia, że nie usuwa jej z miasta, lecz ona sama siebie wykluczyła ze społeczności, ponieważ nie chce razem z innymi przystępować do Komunii św. (pod jedną postacią). Każdy, kto stroni od wspólnego Stołu Pańskiego, nie ma prawa pozostawać w danej wspólnotcie. Za swój obowiązek biskupi uważa obronę jedności, narażoną przez dowolną interpretację Pisma św. Wdowa ta winna w terminie ośmiodniowym opuścić miasto.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA C 1, 474. Na odwrocie adres, ślad pleczęci, streszczenie kancelarii odbiorcy: *Bischof zu Heilsberg schreibt wegen der Caspar Kleinin, wie es darumb gelegen et rhetoricatur theologice. Datum Heilsberg, den 20. Aprilis Anno [1564]; adnotacja własnoręczna Albrechta: Darauf sol Constantinus¹ ein antwort stellen, empfel wort et theologice.*

KOPIA w jęz. łacińskim z XVII w.: ADWO, H 17 s. 299—301; Jan Jerzy Kunigk² dopisał na marginesie: *Responsum Cardinalis Bosii ad Ducem Prussiae in causa religionis, de non fovendis in Warmia haereticis. Sub anno 1564, ad quas vide superius responsum.*

Durchleuchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freunt. Unsere freuntwillige dienst zuvoran. Wir haben E. F. D. schreiben empfangen von der Kaspar Kleinin wegen, aus welchen wir vernommen, das sie sich beclaget, wie wir solten ihr unsere stadt Braunsperg zu reumen bevolhen³. Nu bitten wir E. F. D., wo etwas solches zu ihren oren queme, das sie deme keinen glauben geben wolte. Dann wir niemandt unsere stadt Braunspergk verboten haben, sondern dieweil etliche gewesen sein, die in der geistlichen narung mit iren mitburgern, unsern underthanen zu Braunsperg nicht communicieren, sondern von ihnen sich absondern und abtrennen, und nicht mit ihnen zum Gottes Tisch tretten wolten, gleich ob sie nicht genug und nicht christen, sondern Thurkhen und hayden werhen, solchs haben wir, unserm bischofflichen amt nach, nicht leiden khonen, sondern sie vetterlich vermanet, sie wolten sich von den andern fromen christen nicht trennen oder absondern in der geistlichen narung, wolten sie anders der zeitlichen und leiblichen narung mit inen geniessen.

Wir weren aus der schickung zu dieser stelle khommen, der da derhalben hat sterben wollen, auf das ehr die kinder Gottes, die zurstreuet waren versamlet, und nicht aus einem zwe, wie yetzt leyder geschicht, sondern aus beiden eins machet, dess fustapen wollen wir nachvolgen und das ehr mit seinem tewerem blut gesamlet hat, in derselben versammlung und einigkeit behalten und keine spaltung noch trennung gestatten ader zulassen. Wo abe ya jemant getrennet wolte sein, so wehren wir bedacht, das urteil, welchs ehr widder sich selbst gefellet, zu bestettigen und allen unsern underthanen bevelhen, das sie ihnen fur solchen abgesonderten und abgetrennten menschen hilten und mit ime nichts zu schaffen hetten. Derhalben khan niemant mit warheit klagen, das wir irkeinem hetten unsere stadt verboten, der da in der versamlung der frommen

¹ Constantinus Silvius, sekretarz księcia Albrechta, był rzeczywiście redaktorem odpowiedzi udzielonej Hozjuszowi. Zob. nr 155.

² Jan Jerzy Kunigk (1648—1719), oficjal gdański i pomorski, kanonik warmiński; odgrywał pierwszorzędną rolę w diecezji warmińskiej, zwłaszcza za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698—1711). PSB XVI 196—197. Kodeks papieżowy ADWO, H 17 (folio, stron 309) należał do Kunigka. Zawiera jego korespondencję oraz kopie różnych akt dotyczących głównie spraw warmińskich z lat 1564—1698.

³ Ten list księcia nie jest znany.

christen bleiben und sie für gut achten würde, mit denen ehr zu dem Tisch Gottes treten wolte. Wer aber anders gesynnet wehr, der wirt ime selbst unsere stadt verbotten haben und nicht wir.

Ewere F. D. sehen, wo es zuletzt hinkommen ist, dieweil ein yeder die schrift deutet nach seinem willen und ein yeder sein gewissen bindet und löset nach seinem willen. Nun will man schon von der Heiligen Dreifaltigkeit an etlichen ortern nichts wissen und auch den namen nicht hören weder von dreyen personen und einen Gott, und etliche darüber gewissen machen, das sie sollen gleich anrufen den warhen Gott und Gottesson, unsern Herrn Jesum Christum, mit Gott dem Vater und ime gleiche ehre erzeigen. Dahin gereicht zum letzten, wen ja ein yeder, auch korckmacher und korckmacherin, die schrieft nach ihren gefallen deuten und die gewissen nach iren gutdunckhen lösen und binden frey wollen haben. Dieweil dann under andern ursachen auch die eine ist, von derer wegen die bischofen von Herrn Christo eingesetzt in remedium schismatis, auf das sie kein trennung und spaltung zulassen, so hat uns anders nicht wollen gebüren, nur das wir unsers bischoflichen ampts pfliegen.

Ob dann dasselbe weib, welchs uns E. F. D. commendiert, in irer absonderung und trennung zu verharren willens, so wollen wir, das sie für ein solche soll gehalten werden, nemlich für ein abgetrennet und abgesondert weib. Nichts desto weniger E. F. D. zugefallen, wollen wir ehr gerne vergönnen acht tage frist ihre geschefte in unser stadt Braunschperg zu verrichten, aber mit der weise, das sie sich nicht understehe, wie vieleucht vormals von ihr beschehen, widder das helle wort Gottes etlichen zu predigen und sie underweisen und aufrhur in unser stadt machen. Dann solches zu leiden wirt uns nicht gebüren und haben auch befolhen, das man fleyszig acht habe. Das haben wir E. F. D. auf derselben schreiben nicht wollen verhalten, die wir hiemit dem höchsten Gott in seinen reichen schutz thun bevelhen. Geben Heilsparg, den 20ten Aprilis Anno 1564.

Stanislaus von Gottes gnaden etc. ^a— manu propria subscripsit —^a.

^a—a Własnoręcznie.

148

HOZJUSZ DO KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ

Lidzbark, 20 kwietnia 1564

Mianuje swego sekretarza Walentego Kuczborskiego kanonikiem warmińskim.

ORYG.: Staatliches Archivalager, Göttingen, HBA, C 1a, 501. Na odwrocie adres: *Venerabilibus Dominis Praelatis, Canonicis totique Capitulo ecclesiae nostrae Cathedralis, Fratribus in Christo charissimis et honorandissimis; siad pieczęci; adnotacja: Ut accipiatur Kusborsky Secretarius in Canonicum, inną ręką; 21 Aprilis 1564.*

Venerabiles Domini fratres in Christo charissimi et honorandissimi. Providimus de Canonicatu et praebenda vacante morte Venerabilis olim Joannis Benedicti Praepositi et Canonici ecclesiae nostrae¹, Venerabili Valentino Cusborski secretario nostro, quemadmodum id ex provisionis nostrae literis F[raternitates] Vestrae cognoscere poterunt uberius, a quibus postulamus, ut familiari huic nostro se faciles praebent, nec in possessione adeunda morae aliquid longioris interponi velint, quo is

¹ Jan Benedykt Solfa, zmarł w Krakowie 31 III 1564. Por. nr 119, 124.

possit primo quoque tempore confectis ex animi sententia rebus isthinc suis ad nos reverti. Caetera ex R-ndo Domino Custode² et Langehamio³ Canonicis nostris cognoscent. Quas bene valere cupimus.

Ex castro nostro Helsingberg, die XX Aprilis Anno Domini MDLXIII.

^a- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -^a.

^{a-a} Własnoręcznie.

149

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 kwietnia 1564

Pochwała przedsięwzięcie Hozjusza mające na celu umocnienie zamku lidzbarskiego i czujność na niebezpieczeństwo grożące z zewnątrz, chociaż król nie widzi większego zagrożenia.

ORYG.: AGAD, Archiwum Zamoyskich, rkps 3001 k. 13. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 27 Aprilis 1564 Resell.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo Pater sincere nobis dilecte. Libenter Paternitatis Vestrae causa omnia fecimus, de quibus nobis hoc tempore per literas gratias agit¹. Quin et deinceps, quoties recte poterimus, nunquam gratiam nostram frustra a Paternitate Vestra desiderari patiemur. Non minus autem gratum est nobis studium ipsius in reficiendo et necessariis ad munitiorem rebus instruendo castro Heilsperg, in quo scimus maximum semper momentum Prussiae totius fuisse constitutum. Itaque hoc maiorem ex liberalitate ista nostra voluptatem capimus, quo magis intelligimus Paternitatem Vestram illa ad res et impensas inprimis necessarias uti velle. Ea, quae nobis Reverendus Vicecancellarius noster nomine Paternitatis Vestrae de rebus, quae isthic ex vicinia audiuntur², retulit, intelleximus cupimusque, ut in reliquum tempus eandem porro diligentiam ac curam ad investiganda et ad nos perferenda eiusmodi consilia Paternitas Vestra adhibeat. Quanquam enim nihil eiusmodi de utrisque illis suspicamur, cum nihil etiam earum rerum nobiscum unquam ab iis actum esse probe meminerimus, tamen provisio periculorum, etiam illorum quae fingi tantum animo et cogitari possunt, damno nobis esse non potest.

Bene valeat Paternitas Vestra. Datum Varscheviae, die XX Aprilis Anno Domini MDLXIII, Regni vero nostri XXXV.

^a- Sigismundus Augustus Rex subscripsit -^a.

^{a-a} Własnoręczny podpis króla.

² Eustachy Knobelsdorf.

³ Jan Langhannig.

¹ Listu tego nie odnaleziono, ale widać stąd, że Hozjusz dziękował w nim za umorzenie akeyzy z Warmii. Por. nr 82.

² Obawiano się wówczas przemarszu z Inflant wojsk księcia brunświckiego. Por. nr 40.

150

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 20 kwietnia 1564

Micanus¹ pisze, iż Grodecki opowiedział o sytuacji na Warmii: o poddaniu się mieszkańców Braniewa rozporządzeniu biskupa o Komunii św. pod jedną postacią. W Poznaniu pełno braci czeskich i antytrynitarzy. Tę zarazę należałoby usunąć, tak jak zepsutą część ciała ludzkiego. Prosi, by Hozjusz w języku polskim napisał odparcie ich doktryny. Księgarz Jan Patruus wrócił z Niemiec, przywiózł książki i wiadomości o postępach reformacji. Jeździł tam również w misji od króla Gabriel Grabowiecki. Informuje o ks. Pawle, Stanisławie, biskupie poznańskim, o druku listu przeciwko Sylwiuszowi.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 157—160. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: Redditae (daty nie odnotowano); responsum 12 Junii 1564 Helsepergl.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine et Patrone clementissime, promptissima officia mea Ill-mae D. V-rae defero. Maturius vix potui scribere ad Ill-mam D. V-ram literas propter inopiam nuntiorum. Sed aut Gedanum iam mittendae prius sunt, aut Cracoviam, ut ea via celerius Elspergam transferri possent. Gaudeo vehementer Ill-mam D. V-ram salvam et incolumem ad sua pervenisse, id quod ex Grodecio heri accepi, simulque ex eo fusius de Brunsbergensibus² intellexi, de quibus ad me Ill-ma D. V-ra scribere est dignata. Eos, inquam, Dei benignitate et pastoris opera ad communionem Ecclesiae catholicae esse reductos. Sed laetetur etiam Ill-ma D. V-ra, quod ex senatoribus nostris duos viros, de catholica Ecclesia antea male sentientes, ad eius gremium iterum sermone suo apud mensam me praesente reduxerit³. Sit Nomen Domini benedictum.

Civitas nostra lepra ista valdensi⁴ magis nunc conspurcatur, ac secta de Trinitate facit iam incendium. Inhorruí, cum nudius tertius quidam maiestatem Sanctissimae Trinitatis blasphemaret. Impune autem id fit. In corpore si quid eiusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uri ac secari patimur, sic tanta pestis per pastores Ecclesiae statim amputanda esset, ne si fuerit inveterata vix torture atque tormentis ipsis inflecti aut perfringi posse. Optarem ego, ut adversus istos Ill-ma D. V-ra calamum suum stringeret et articulos valdensium Polonice impressos Regique oblatos Polonica etiam dictione et brevi seorsim confoderet. Leguntur passim ista a vulgo. Legi quoque et ego, scilicet mera est impostura, quam ab Archiepiscopo Gnesnensi quasi approbatam valdenses ipsi garrere non erubescunt. Item tantum in hoc Regno isti audent quantum excogitant, serpentes per animos hominum dictione sua ut cancer per corpus.

Rediit Patruus⁵ ex Germania ante quattuor dies. Contiones in figuras redactas acquirere non potuit, sed eas tamen tempore certo habiturus est.

¹ Stefan Micanus (1515—1586), mieszczanin nobilitowany w 1556 r. (właściwie jego nazwisko Swietlik), lekarz medycyny, leczyl m.in. biskupa poznańskiego i tamtejszych kanoników. W młodości podczas studiów w Zurychu ulegał wpływow protestantyzmu, ok. 1550 r. przeszedł jednak na pozycje katolickie i kontrreformacyjne. Był niejako przednią strażą Hozjusza w Poznaniu. Korespondował również z Marcinem Kromerem. Na jego temat zob. H. Barycz: Z epistolografii szesnastowiecznej, s. 54—56.

² Jan Grodecki (zob. nr 238) wrócił razem z Hozjuszem z Trydentu na Warmię i był świadkiem akcji kardynała przeciwko zwolennikom „kielicha” w Braniewie.

³ Nie udało się ustalić, jakich rajeów poznańskich Hozjusz zdołał nawrócić na religię katolicką.

⁴ Bracia czescy.

⁵ Jan Patruus, księgarz poznański. Por. nr 212.

Suasi illic ut quos theologos attulit, eos ad Ill-mam D. V-ram nunc transmitteret, quod se facturum recepit. Decreta Concilii impressa Lovanii habet, quae ab istis sectarum monstris conspuuntur. Retulit Patruus in plurimis villis et civitatibus Germaniae eictos esse fontes sacros ex templis, quae hactenus ad usum servabantur, nunc contenti tantum mensa et pelvi. Confusa istic omnia narrat.

D. Gabriel Grabowiecki⁶ nuper hinc iter fecit ad duodecim principes Germaniae a Rege nuntius, tum de Erico Brąwicensi⁷, ne eius gratia miles in provinciis illorum conscriberetur, propter novas turbas in finibus Regni vel in Prussia excitandas, tum de Archiepiscopo Rigensi⁸ nescio quid rigidum ad principes secum defert. De Valachicis motibus et de Moscho certiora isthic Ill-ma D. V-ra habet quam nos.

Affinis meus⁹ adhuc de professione sua in Gallias deliberat. Sacerdos Paulus¹⁰ expectat absolutionem a Legatio Pontificis opera D. Andreae Craievstii¹¹. Ego supersedebo ab impressione epistolae, ne, quod ad me Ill-ma D. V-ra prudenter Torunia scripsit, ab eisdem quos perstringo, mihi ipsi obiici possit: qui praedicas non furandum, furaris¹². Vellem tamen quid breviusculum conscribem in epistolam Silvii¹³, quam excudendam in animo proposui, modo per ingenii imbecillitatem liceat. Stanislaus¹⁴ est nobis filii loco, cuius maximam curam habemus, ut in Dei timore inprimis proficiat et bonis moribus literulisque, ut eius aetas fert, instituat.

Episcopus Posnaniensis¹⁵ hodie scripsit ad me Warssevia, ut quamprimum in praedium suum Cziązin¹⁶ advenerit, veniam ad se valetudinis ergo, quod necesse ut faciam, si Deus voluerit. Magnifici D. Palatini a Koscielcz¹⁷ venturi sunt huc propediem. Cupio tandem R-mam et Ill-mam D. V-ram diutissime salvam, incolumem florentemque valere, ad ipsius Dei honorem et Ecclesiae tranquillitatem. Domus nostra tota orationes suas Ill-mae D. V-rae reverenter commendat. Posnaniae, XX Aprilis 1564. Eiusdem R-mae et Ill-mae D. V-rae addictissimus servitor
d[octo] Stephanus Micanus.

151

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 kwietnia 1564

Przedstawia stanowisko króla wobec podejrzeń Hozjusza pod adresem księcia pruskiego Albrechta. Komunikuje o staraniach księcia meklemburskiego Jana Albrechta, celem uwolnienia swego brata i uzyskania arcybiskupstwa ryskiego dla

⁶ Gabriel Grabowiecki (ok. 1520—1570), sekretarz królewski, od 1565 ochmistrz królowej katarzyny. PSB VIII 471—473.

⁷ Eryk II, książę brunświcki.

⁸ Krzysztof Meklemburski.

⁹ Mikołaj Wyleżyński.

¹⁰ Nie znany z nazwiska ksiądz poznański, któremu Hozjusz starał się u nuncjusza o uwolnienie z cenzur kościelnych. Por. nr 22.

¹¹ Andrzej Krajewski, archidiacon krakowski. Por. nr 221.

¹² Rz 2,21.

¹³ Jakub Sylwiusz (zm. po 1583) minister kalwiński w Seceminie, senior dystryktu chęcińskiego. NK III 302—303.

¹⁴ Stanisław Hozjusz z Bezdan, syn Jana, brata kardynała.

¹⁵ Adam Konarski.

¹⁶ Ciążeń, dobra biskupa poznańskiego.

¹⁷ Bracia Janusz i Andrzej Kościeleczy, wojewodowie sieradzki i poznański. PSB XIV 400—401, 407—409.

swego syna. Powiadamia o odwołaniu Kromera z poselstwa wiedeńskiego. Podaje dalsze plany dworu. Prosi Hozjusza o poparcie strony króla na najbliższym sejmiku pruskim.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 1387—1390. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Aprilis 1564 Resell.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine colendissime. Studia mea omnia defero Ill-mae D. V-rae. Non est quod mihi Ill-ma D. V-ra agat gratias. Quae enim unquam ipsius causa facio, ea me omnia singulari ipsius virtuti et erga me gratiae ac benevolentiae debere intelligo. Cuius magnitudinem cum animo meo perpendens facile intelligo, quam omnia mea studia et obsequia ad illam collata sint perquam tenuia. Sed quod magnitudine non possum, crebritate libenter sarciam et omnia, quae ex me unquam cupere Ill-mam D. V-ram intelligam, sedulo suspiciam.

Quae ad me Ill-ma D. V-ra de vicino suo scribit¹, detuli ad Maiestatem Regiam. Inopinatam rem adferre sum visus. Nec enim quicquam eiusmodi secum actum esse Maiestas eius affirmabat, nec quae ab illorum fide aliena essent, ea se de illis suspicari posse ostendebat. Sed tamen studium Ill-mae D. V-rae et vigilantia non potuit non esse grata Maiestati eius. Itaque porro Ill-ma D. V-ra in eandem rem diligentius etiam atque etiam incumbat, et si quid, cuiquam aut acciderit humanitus, aut etiam prope sit, ut accidere possit (quamquam, ut existimo, nihil est quod possit abesse propius), e vestigio Maiestatem eius Ill-ma D. V-ra certiolem faciat et quid facto opus sit, Maiestati ipsius consilium suum impertiat, ipsaque interea Reipublicae et rebus communibus operam praestet.

Fuit hic, quod scit Ill-ma D. V-ra, Ill-mus dominus Joannes Albertus Megapolensis Dux² cum frater liberandi causa³, qui a Maiestate Regia captivus detinetur, tum vero, cum id non succederet, impetrandi filio suo⁴ Archiepiscopatum Rigensem, ex quo frater ipsius culpa sua excidit. Multa in ea deliberatione proponebantur a senatu in hanc et illam partem. Vicit sententia, ut quod peteret obtineret. Quoniam autem aetas filii ab hoc tanto munere rite et pro dignitate ac provinciae illius necessitate sustinendo abesset longissime, in ipsum interea patrem onus omne impositum est, ut dum filius ad legitimam aetatem adolescit, ille et provinciam ipsam milite tueatur et caetera omnia, quae eodem pertinent, pro filio administret. An quid praeterea cum Maiestate Regia egerit, mihi quidem non liquet. Ad omnia usus est consilio et ope internuntiorum Ill-mi D. Ducis Prussiae, a quibus etiam non existimo quicquam praeterea cum Maiestate eius actum esse.

Dominum Cromerum ex legatione Maiestas eius revocavit⁵, propter exaudiendam rationem omnem Berensium rerum⁶, quae sunt, ut scit Ill-ma D. V-ra, implicatissimae. Speramus propediem esse adventurum. Vellem iam venisset, esse enim poterat nonnullus iam usus eius. R-nus D-nus Episcopus Posnaniensis⁷ hinc discessit. Nos quoque ipsi discessum apparamus. Conventus Bielscensis, qui speratur, si quo casu, quod vere-

¹ Ten list Hozjusza z ostrzeżeniami przed sąsiadem, czyli księciem pruskim Albrechtem, jest nie znany.

² Jan Albrecht. Por. nr 29.

³ Krzysztof, koadiutor ryski.

⁴ Chodzi tu o jednego z dwóch synów Jana Albrechta: Jana (ur. 1558), lub Zygmunta (ur. 1561).

⁵ Zob. nr 124 przyp. 10.

⁷ Adam Konarski.

⁶ Spadek po królowej Bonie.

mur, dissipatus fuerit, Maiestas quidem Regia, quod mihi sane non probatur, adversus hostem⁸ contendere se omnino velle significavit. Commendo studia mea, obsequia mea, iterum atque iterum in gratiam Ill-mae D. V-rae Datum Varscheviae, die XX Aprilis Anno Domini MDLXIII. a- Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus servitor P. Miscovski.

Petii antea a R-ma P. V-ra, ut in eo conventu Prussiae, qui nunc instat, navet operam suam et studium Maiestati Regiae, idque nunc etiam iterum atque iterum Ill-mam P. V-ram rogo, hortor et moneo, spero enim id et R-mae ac Ill-mae P. V-rae et ecclesiae illius fore percommodum⁹.

a-a Własnoręcznie.

152

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 kwietnia 1564

Informuje o zakończeniu sejmu warszawskiego, o nowych nominacjach królewskich na różne godności, o śmierci Stanisława Wapowskiego i Aleksandra Pesentiusa, kustosza warszawskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 152. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Aprilis 1564 Resetti.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Veterem meam servitutem commendo Ill-mae D. V-rae. Cum semper antea incensus esse ad omnia obsequia praestanda Ill-mae D. V-rae, tamen nunc sane magnopere me ad eadem inflammavit epistola ipsius perquam humaniter ad me scripta¹. Itaque confirmo Ill-mae D. V-rae magni me semper beneficii loco ab Ill-ma D. V-ra reputaturum esse, quoties per ipsam ad obsequia illius admissus atque adhibitus fuero. Nisi si quid est quod non possim, omnia pro illa et libenter suscipiam et exequar diligenter. Nunc quidem servitor Ill-mae D. V-rae, quem mihi literae ipsius commendabant, nulla praecipua in re opera mea est usus. Illud quod potui unum, quantum maxime in summis cancellariae occupationibus praestare licuit, effeci, cito ut hinc dimitteretur.

Comitia sunt absoluta. Cancellarium habemus Castellanum Sandecensem Valentinum Dembinium², cuius castellanatus cum ipso Regni The-saurariatu Stanislao³ Sobeco³ traditus est Biecensi Castellano. In eum autem Castellanatum successit Petrus Sborovius Castellani Cracoviensis filius⁴, qui hactenus Succamerarium Sandomiriensem gessit, qui in Bartholomaeum Zelenski⁵ collatus est. Capitaneatus Samboriensis in Palatinum Podoliae⁶, Lublinensis Tencinio⁷, ut ferunt, despondetur suppis Russiae omnibus Leopoliensis Castellanus Premisliensis Episcopi frater est profectus⁸. De religione in hoc conventu tantum actum est, quantum nostrae decimae ad religionem pertinent, de quibus quid consti-

⁸ Przeciw Moskwie.

¹ List nie znany.

² Walenty Dembiński. Zob. nr 230.

³ Stanisław Sobek z Sulejowa.

⁴ Piotr Zborowski syn Marcina.

⁵ Bartłomiej Zelenki (Zieliński) (zm. 1580).

⁶ Jan Starzechowski.

⁷ Jan Tęczyński (zm. 1593), syn Andrzeja.

⁸ Stanisław Herburt.

tutum sit, ubi ab impressore Cracoviensi allata exempla fuerint, mittam Ill-mae D. V-rae. Equidem adversus trideistas nescio quos, severiora ut puto mandata obtinebimus, quae ipsa ubi fabricata et conscripta fuerint, mittam ad Ill-mam D. V-ram.

Stanislaum Vapovium iuvenem optimum et eruditissimum⁹ morte repentina surreptum esse ferunt, et quidem rumor hic, ut video, convalescit. Cum haec scriberem, de morte quoque Alexandri Pesentii Custodis Varsoviensis allatum huc fuit¹⁰. Ill-mae D. V-rae servitatem meam cupio esse quam commendatissimam.

Datum Varsoviae, XX Aprilis [1564]. Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor vetus

Andreas Patricius.

^a Dopisano na marginesie.

153

KLEMENS MONTAU DO HOZJUSZA

Kraków, 21 kwietnia 1564

Wiersz panegiryczny na cześć Hozjusza po jego powrocie z Trydentu. Montau¹ sławi Hozjusza jako męża nauki i mecenasa studiujących.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1407—1419. Na odwrocie ślad pieczęci, adres.

Molibus, o iuvenes, foliis nunc spargite terram
 Laeticiisque animos novis inducite vestros.
 Nysiades Nymphae laetas teneraeque puellae
 iam ducunt choreas, earum nunc oraque rident.
 Publica res gaudet tota, et Prutenica tellus
 Laetatur, longe curas pepulsereque tristes.
 Felicem reditum, patriae pater, optime Praesul,
 Hae cunctae vultu tibi congratulantur amico;
 Pars veneranda chori sacraei maxima tollit
 Ante aras praeclare tuum nunc nomen ad astra,
 Aeternoque Deo laudes Ecclesia dicit
 Cum summa prece, te reducem venisseque salvum.
 O quoties, Praesul dignissime Nestoris aevo,
 Exarsit salvum magno mea pallida Musa
 Adventum desiderio cordis sitibundi,
 Defovit magnam ac spem subdita turba tuorum.
 Hem, venis optatis, cultor clarissime coetus
 Pierii votis, floret pietas tua sancta
 Optatis celebrisque tuae nunc aedibus aulae.
 Ego, qua praesens te impertit Musa salute
 Accipias animo grato, Sanctissime Praesul,
 Opto tibi sanas sano cum corpore vires,

⁹ Zob. nr 37 i 95.

¹⁰ Informacja o śmierci kustosa warszawskiego Aleksandra Pesentiusa nie była prawdziwa, bowiem jeszcze w 1575 r. spotykamy go wśród żyjących. Por. Regestra theloniei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI. Wydali St. Kutrzeba i Fr. Duda. Kraków 1915 s. 265, 293, 342, 690, 764.

¹ Student Akademii Krakowskiej, rodem z Lidzarka; był jednym z wielu stypendystów Hozjusza.

Ut fauste possis sacratum munus obire.
 Det Deus omnipotens coeli, qui temperat astra
 Ignea, successus habeat tua coepta bonos ut.
 Det Λόγος ille Dei, qui cum Patre cuncta creavit,
 Commissae ut possisque diu utilis esse cohorti,
 Cum foveat artes tua Musarum ardua virtus,
 Ferre gravetur opem et gratam ipsis tempore nullo,
 Et semper studiis sit fautor et autor honestis.
 Ergo pium nomen summa gravitate verendum
 Vestrum nunc praesens summa prece Musa mea orat,
 Ut studiis nostris dignetur adesse patronus,
 Conatusque iuvet nostros, tenuesque Camoenas.
 Nam Deus ipse tibi tribuit cor mite iuvandi
 Quos cernis, qui paupertatis mole premuntur.
 Mecaenasque precor, misero succurrere egente,
 Ut melius studiis possim invigilare honestis.
 Propositumque bonum Musarum tangere culmen.
 Sic Deus omnipotens reddet tibi munera tanta
 Collatis meritis pro gauderet reddere quanta.
 Nonnullis dantur vestrae quaedam aedibus aulae
 Eximiis stipendia, quos videt arte decoros;
 Et quibus ingenium Pallas donavit amica,
 Nutrit nunc aliquos haec alma Academia Regis
 Sarmatici, clara virtute et arte peritos.
 Te Reverende Pater votis ardentibus oro,
 Ut fiat nutu vestro imo et pectore fiat,
 Munere me velles eodem cum pluribus uti,
 Pauperis ac liceat consortem vivere domi,
 Ut melius studiisque bonis incumbere possim,
 Olim doctrinae ignarae, atque prodesse cohorti,
 Atque famis possim rabidae resistere telum.
 Sic ego te summo semper venerabor honore,
 Ad tua (si pateris) ero semper vota paratus.
 Sic et honos nomenque tuum laudesque manebunt,
 Lunaque Sol stabunt dum summi cardine coeli.
 Vive valeque diu multis, doctissime Praesul,
 Dentque dies vobis felices fata benigna.
 Quodque facis atque tui Clementis sis memor oro,
 Semper inoblito laudet te Musa vicissim.
 Vive valeque diu, viles ne despice versus
 Quosque stylo celeri fecit tibi crassa Minerva.

Datum Cracoviae, Anno salutis g[eneris] humani 1564 11 Calend. Maii
 [21 IV], Tuae Ill-mae Cels. addictissimus

Clemens Montau Heilsbergensis.

Cieszy się, że Hozjusz po przestudiowaniu odpisów dokumentów sejmowych przesłanych przez prymasa, pozytywnie ocenił wysiłki biskupów w obronie praw Kościoła. Biskupi złożyli na piśmie protest przeciwko uchwale sejmu piotrkowskiego.

Król obiecał wydać edykt przeciw innowiercom. Dziękuje za *Acta cum Braunsbergensibus*. Nuncjusz do Prus popłynie Wisłą.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1391—1394. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditum 27 Aprilis 1564, Resetit.*

DRUK.: Wierzbowski: Uchanselana, III s. 56—57.

Illustrissime Domine et Reverendissime in Christo Pater et Domine observandissime. Rediit hodie ab Ill-ma et R-ma D. V-ra servitor meus, ex quo intellexi, quemadmodum et litteris suis Ill-ma atque R-ma D. V-ra testatur, gratum sibi esse hoc quaecunque meum officium in describendis his, quae hic a nobis non sine multis certaminibus pro Ecclesia Dei geruntur¹. Ego vicissim eidem gratiam habeo, quod de nostris piis conatibus graviter et pie iudicat, qui utinam tantum levationis aerumnis nostris adferant, quantum fidei et studii in eo posuimus. Non esset adhuc cur animum desponderemus. Nihil autem novi accessit, de quo potissimum ad Ill-mam et R-mam D. V-ram nunc scribam, Regia enim M-tas aut noluit, aut etiam non potuit constitutiones illas Petricovienses, ecclesiarum scilicet pestem, tollere. Immo vix magnis contentionibus eo adducta est, ut protestationes nobis nostras cum mandatis suis polliceretur nonnullis. Quae tamen aegre nos consecuturos speramus. Utinam contra spem quod optamus accidat! Promiserat quoque ad multas meas preces edictum contra omnes haereticos. Sed cum illud exarassem, rursus illud restringi voluit tantum ad advenas et peregrinos in Regnum adventuros, et cum illud correctum offerrem, cuius exemplum mitto², aliam deinde moderationem adhiberi voluit. Itaque fit, ut calamitatum nostrarum exigua habeatur ratio. Interea tamen onera cum maxima difficultate nostra in dies augescunt, maioreque numero lateres imperantur et negantur paleae, superarique videntur humana consilia magnitudine malorum, ut iam nisi superne auxilium nobis non sint expectanda.

Fecit pro sua incredibile erga me benevolentia Ill-ma et R-ma D. V-ra, quod mihi laborem suum in Domino, quem in reducendis ovibus ecclesiae suae praestitit, significaverit³. Sunt conatus Ill-mae et R-mae D. V-rae eo dexteriores, quo illustriora dona sunt, quae Dominus illi contulit. Quae ego semper non solum animo meo veneror, sed et corde adoro. Nihilque moror, licet ea loquendi forma vivo olim domino Maceyowski⁴ non nemini improbata fuerit. Scio enim gratiam Spiritus Sancti, thesaurum illum preciosum sanctorum, quem circumferunt in vasis fictilibus, omni veneratione esse dignissimum⁵.

R-mus dominus Nuntius, qui secundo amne in Prussiam defluet⁶, pleraque a nobis gesta, cum venerit, explicabit uberius et rerum eventum, quem divinare nondum possumus, addet. Regia M-tas hinc ad diem Iovis proximum [23 IV] movebit, quod ex aliis rectius iam cognovit. Ill-mam atque R-mam D. V-ram multa vitae prosperitate in Domino perfrui cupio, illique me reverenter commendo. Datum Varsoviae, XXI Aprilis 1564.

²— Vestrae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus
Jacobus Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit⁷.

⁶—^a Własnoręcznie.

¹ Zob. nr 127.

² Nie zachowała się ta kopia.

³ Chodzi o *Acta cum Braunsbergensibus*.

⁴ Samuel Maciejowski (1499—1550) biskup krakowski, kanclerz koronny.

⁵ Por. 2 Kor 4,7.

⁶ Zob. nr 157.

155

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Królewiec, 22 kwietnia 1564

Odpowiada na list Hozjusza z 20 IV w sprawie wdowy po Kacprze Klein z Braniewa. Podkreśla, że stanowisko kardynała w sprawie udzielania Komunii św. *sub utraque* jest bardziej rygorystyczne niż ogólna praktyka Kościoła katolickiego i nauka samego papieża. Powołuje się na nakaz Chrystusa, by wszyscy pili z jednego kielicha i przeciwstawia go odmiennym decyzjom papieży czy soborów. Nie podziela zdania Hozjusza, jakoby szerzące się poglądy antytrynitarskie były konsekwencją doktryny luteranckiej.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1606 s. 949–954. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Jana Leomana: *XXIII Aprilis J. LXIII in Resell.*

KOPIA WSPÓŁCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 670–674. Nagłówek: *An Cardinal zu Heylsbergk, den 22. Aprilis Anno 64.* Pod tekstem: *Constantinus Siltus.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte C 1217 k. 57–58.

KOPIA w jęz. łacińskim z XVII w.: ADWO, H 17 s. 297–298. Na marginesie adnotacja ręką kopisty: *Responsum Ducis Prussiae (uzupełniona ręką Jana Jerzego Kunigka): ad literas sequentes in causa religionis, 1564.*

Unser freundlich dinst zuvorn. Hochwirdiger in Got besonder lieber freundt und nachbar. Wir haben E. L. widerantwort zu Heilsberg den 20ten Apprillis datiret, in sachen die Caspar Cleynin zum Braunsberge belangende, zun handen bekommen und daraus die vorgewantten ursachen, warumb E. L. dieselbe frau fur ein abgetrennet und abgesondert glidit der gemeinde zum Braunsberg halten, notturftig verstanden. Wiewol wir uns nu mit E. L. derhalben in einige disputation oder weyterung einzulassen nicht gemeinet, so wollen wir doch E. L. himyt freundlich zu gemutt gefuret haben, ob nicht unsers Herren und Heilands Christi bevehlich und einsetzung der kirchen gebott und statutis Conciliorum vorzusetzen und was wol solche geboth, die des Herren Christi einsetzung stracks zuwider und entgegen bey den christen fur kraft und ansehen haben sollen.

Weil dann nu die leute dieser orth zum mehrem wil gnugsam berichtet, das Christus sein Abentmahl nicht in einer gestaltd (wie das Concilium zue Costnitz solches verkeret hatt², sonder in beiden gestaltden unter brot und wein verordent und eingesetzt, so konnen E. L. vernunftig bedencken, wie beschwerlich es den leuten gefallen wolle, die der sachen zum grundt berichtet, wider ir gewissen von der erkanten warheit abzutrethen und sich widerumb zum misbrauch zu begeben. Geschwiegen, das uns glaublich angelangt, welchs E. L. am besten wissen werden, das uf itzt gehaltenem Concilio die communio sub utraque specie, wie man es nennet, nachgegeben und idermenniglich frei gelassen sein solle³. So hat man auch bis anhere unsers wissens weder in diesem reich und lande, noch auch in des babsts eigner verwaltung und zu Roma selbst, also hart und starck darauf nicht gedrunzen, das man imands ad communionem sub una specie myt gewalt gezwungen hette. So wissen auch E. L., das zum glauben nyemands zu zwingen, sonder einem idern sein gewissen frey stehen solle. Uber das haben sich E. L. freundtlich zu erynnern, das

¹ Zob. nr 147.

² Sobór w Konstancji na sesji trzynastej 15 VII 1415 ustalił naukę o Komunii św. pod jedną postacią. Zob. H. Denzinger: *Enchiridion symbolorum*. Friburgi Brisgoviae 1937 s. 244–245.

³ Rzeczywiście papież Pius IV wydał 16 IV 1564 *breve* zezwalające niektórym diecezjom Rzeszy na Komunię św. *sub utraque*.

Ko. Ma. zue Polan etc., unser gnediger herr und freundtlicher lieber oheim, etlichen stedten dieser lande gnediglich nachgegeben, das sie das Sacrament in beyderley gestaltdt, bis ein anders in der Chron Polen geschlossen wirdt, gebrauchen mögen. Versehen uns derhalben, welches wir auch himit freundlich bitten, E. L. werden disfals uf ire underthanen so harte nicht dringen und sie wider ire gewyssen nicht beschweren, sonder sie vielmehr des königlichen indults^a genissen lassen. Das man aber auch die schismata und trennungen, so sich zu dieser zeit erhoben und noch teglich aus anreizung des teuffels jhe mehr und mehr sich heufen als itzundt der irthumb de Trinitate, auf der bane sein soll, unserer christlichen religion schuldt geben wil, wissen und verstehen E. L. selbst besser, mit was billigkeyt solchs geschehe. Dann es ja nicht new, das der sathan allezeit unkraut neben dem gutten samen auszuseen pflaget, so hoffen wir auch nicht, das^b E. L. underthanen, die unserer christlichen religion verwandt und derselben zum grunde berichtet sein, zue irkeiner empörung oder aufruhr die wenigste ursach geben werden.

Bitten dennoch abermals gantz freundlich, E. L. wollen sich eines bessern bedencken und diese stracke execution ein weil zeit und zum wenigsten also lange einstellen, bis in der Chron Polan etc. disfals etwas gewisses statuiert. Das seindt wir umb E. L. freundlich zu vordienen geneigt. Datum Königsberg, den 22ten Apprillis Anno [15]64.

Von Gotts gnaden Albrecht etc. ^c manu propria subscripsit ^c.

^a Na marginesie.

^b Nadpisane.

^{c-c} Własnoręcznie.

156

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Królewiec, 23 kwietnia 1564

Podtrzymuje swoją decyzję co do wyłączenia części wód Zalewu Wiślanego spod połowów przy pomocy łodzi typu *Keitel*, owszem jest zdania, że tego rodzaju połowy należy w ogóle wyeliminować dla dobra obu stron. Ponieważ Hozjusz obstaje przy swoim, książę prosi o czas do namysłu.

ORYG.: ADWO, D 87 k. 12. Na k. 14 a adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Jana Leomana: XXIII Aprills J. [MD] LXIII in Resell.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 668—670. Nagłówek: An den bischof zu Ermlandt, den 23 Aprills Anno [15]64. Pod tekstem: Enoch Baumgartner.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 57—58.

Unser freundliche dinst und was wir mehr liebes und gutts vermögen zuvorn. Hochwirdiger in Gott besonder lieber freundt und nachbar. Wir haben E. L. widerandtwort belangende der keutelfischer zunotigung und unbefugte beschwer wegen des im Frischen Habe ausgesteckten orts, der one sonderlichen schaden woll zu enthrathen, empfangen und inhalts lesende notturfftig eingenommen¹. Nun hetten wir uns zwar im wenigsten vorsehen, das der keutler unbefugte beschwerden disfals mehr dann unsere hoflich pillige und dem gemeynen besten zutregliche ursachen bey E. L. gegoldten oder ansehnlicher gewesen, weniger das disfals ferner in uns gedrungen worden sein solte, sintemahl jhe solche aussteckung von uns zue keiner eigennutzigkeyt, sonder allein der sowol under E. L. als

¹ Zob. nr 146.

under uns wonenden armuth zum besten, und damit sie gleichwol ir teglich stücke brots auch haben möchte, gemeynet. Und das es, do der gemeyne nutz bedacht und in ufmercken gehalten werden solte, viel zutreglicher und gerathener wehre, das nicht allein dieser, sonder noch andere mehr, der gemeynen farth unschedliche örther, von den keuteln verschonet und unbefischet blieben. Und das aller gerathenste und beste, das die keutelfischerei gar abgethan wurde. Wann aber jhe E. L. so hart uf irer meynung beruhet, als wollen wir uns nach reifem vorbedacht aller notwendigkeiten mit dem erstem^b und förderlichsten einer entlichen resolution entschlossen, und wess wir disfals der billigkeyt gemess zu thun bedacht, E. L. schriftlichen vermelden, bittende, das dieselbe mit solchem ufschub zufriden sein und darob kein unfreuntliches misfallen tragen wolle, die wir himit Gott bevehlen. Datum Konigsperg, den 23 Apprillis Anno [15]64ten.

Von Gotts gnaden Albrecht der Elter etc. ^{a-} manu propria subscripsit ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.
^b W kopli esten.

157

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 23 kwietnia 1564

Nie może przyjechać do Łomży, by porozmawiać z Hozjuszem przed jego spotkaniem z królem. Rusza drogą wodną (Wisłą) i prosi, by kardynał warmiński zaczął na niego. Jeżeli to niemożliwe, wtedy nuncjusz przesła mu listownie pewne ważne informacje.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1395—1398. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Aprilla 1564 Resel, non eget responso.*

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone colendissime. Litteris D. V-rae Ill-mae et R-mae XVII huius datis¹ breviter respondebo, quod nunc mihi ad Regiam Maiestatem accersito eundum sit. Illam a Rege Lonzam [s] accersiri gauderem magis, ni vererer ne id congressum nostrum impediatur, qui quam sit communi causae necessarius, quam etiam mihi optatus, ex aliis meis cognoscere potuit. Ego certe Lonzam venire non possum, cum iam navem paraverim et flumine istuc proficisci constituerim. Mutarem sententiam, si possem. Si autem D. V-ra Ill-ma protectionem suam differre potest et me istic expectare, tam vehementer rogo quam cupio. Ego hinc ad finem huius hebdomadae et iter maturabo. Multa et magna dicenda essent, nec ullo modo praetermittenda, quae litteris comprehendi vix possent. Quare si D. V-ra Ill-ma suum ad Regem iter differre non poterit, et se non posse mihi significaverit, mittam aliquem ad eam, qui mentem meam aperiat, quanquam vix in exponendis omnibus egomet mihi ipsi satisfacere possem. Rursus igitur dilationem, et ut me expectet, rogo. De reliquis aliis fusius, utinam una simul. Vale Ill-me Domine, cui felicia omnia precor et humiliter me commendo. Varsaviae, XXIII Aprilis 1564.

^{a-} Opini D. V-ram Ill-mam iam esse in itinere, itaque mittam unum ex meis Lonzam, qui coram multa narrabit D. V-rae Ill-mae. Ego nisi imparatus essem ab equis, mutato consilio et ratione itineris venissem

¹ List nie znany.

libens, cum vero hoc non possim, navi descendam et redeuntem D. V-ram Ill-mam excipiam domi suae^a.

D. V-rae Ill-mae et R-mae humilissimus et deditissimus servitor
^a— Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis^a.

^a—a Własnoręcznie.

158

STANISŁAW SZEDZIŃSKI DO HOZJUSZA

Rusiec, 23 kwietnia 1564

Zali się na niedbalość biskupów polskich w obronie praw Kościoła. Ważne pismo w tej sprawie, przygotowane do wysłania papieżowi, podpisali tylko dwaj: prymas i biskup krakowski; pozostali odmówili w obawie przed królem. Nikt z nich również nie zareagował, gdy w pewnej sprawie spornej publicznie czytano testament wojewody bełskiego, w którym ten oświadcza, że umiera w wierze luterskiej. Dwór również daje zgorzsenie. Komunikuje nominacje królewskie na wakujące godności i wiadomość o śmierci Stanisława Wapowskiego. Prosi Hozjusza, by na spotkaniu z królem w Łomży zdecydowanie stanął w obronie praw Kościoła i za wzór stawia mu biskupa krakowskiego Gedeona (Gedkę), który miał odwagę przeciwstawić się apodyktycznemu księciu krakowskiemu Mieszkowi Staremu.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, Ab 5 k. 186—187. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 1 Maii 1564 Colno, responsum 20 Junii, Helsingert.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine colendissime. Obsequia mea addictissima humillime commendo R-mae et Ill-mae D. V-rae. Litteris ad Summum Pontificem scriptis, omnium quidem Episcoporum manibus subscribendis propositis, sed postea illis manus denegantibus, dumtaxat a R-mo Domino Archiepiscopo et meo hero¹ subscriptis, ad R-mam et Ill-mam D. V-ram primum mittendis, committere nolui, quin meas adderem, servitutis meae perpetuae erga R-mam D. V-ram testes. Confiteri id, quod res est, non verebor coram Deo et R-ma atque Ill-ma^a—D. V-ra^a, episcoporum dissidiis ac diversum a sese et a religione quorundam sententiarum statum ecclesiasticum prorsus perire interire. Quantum laborarim ego post discessum R-mi Domini mei hinc, ut eae literae opportuno tempore hoc argumento scriptae, supremi solatii ac remedii institutae loco, clam, uti convenit subscriberentur, non expro. Primus R-mus Vladislaviensis², quem eam ob rem conveneram, officium denegavit inquit se legendis animadvertisse contra dignitatem principis esse scriptas, itaque subscribere nolle, deliberaturum tamen, voluitque ut exemplum illarum illi relinquerim, quod ego integrum mihi non esse respondi, cum id a R-mo Domino mandatum non acceperim. Deliberarunt tandem insimul Vladislaviensis, Posnaniensis³, Chelmiensis⁴, quos cum vocatus in templo convenissem, exhiberi sibi easdem literas tum a me postularunt, tandem lectas interpretatasque ut cuique visus erat, iterum pro exemplo instarunt. Similiter respondi, certum illud apud se existimans quod volitasset longe lateque, neque consedissent donec nunciorum hostium Ecclesiae manus percussissent. Tam turbulento tempore haec est nunc fides eorum, quorum maxima esse deberet. Reliqua tacito premens dolore atque ingemiscens consulto praetereo.

¹ Filip Padniewski.

² Mikołaj Wolski.

³ Adam Konarski.

⁴ Wojciech Starożrebski.

Cum nuper causa agebatur in senatu publice Palatinae Cracoviensis⁵ et Ducis Luceoriensis⁶ contra Joannem Thecinski⁷ successorem olim Palatini Belsensis⁸, legebatur olim Palatini istius testamentum confectum manu ipsius, a Reverendo Vicecancellario. Lectum est primum illud confiteri se in Augustanae confessionis fide ex hoc saeculo decedere (quod utinam Rege audiente et in tanta corona nunquam nominatum fuisset) nemo tum (aderat et R-mus Archiepiscopus) infrenduit, nemo exclamavit, nemo ingemuit, quasi haeresis nullum esset periculum, nullum crimen, planeque nihil ad nos. Ut seminamus, ita quoque metimus, quamvis demessuimus, quod brevi dies adferet.

Dominicis diebus Rex, cum hora tertia orationis in templo canitur, ante processionem, concionem et Missae sacrum summum, mensam apponi iubet, sic eum populus ad pietatem frequens convenit, pueri, iuvenes senesque, catolici iuxta et haeretici auditum nihilominus concionem quidam, chorusque „legem pone mihi domine“, decantat, Regi pransuro^b clangores tubycinas in vicinia personant, totum templum implent. Vae mundo a scandalis!

Reliqua quae nuper facta sunt hic R-ma D. V-ra non ignorat: ut cancellarium ex thesaurario⁹, sic Thesaurarium ex Biēcensi Castellano¹⁰ accepimus, ah quantum periculum. Porro Castellanus Biēcensis est Petrus Zborowski¹¹, et huic succedit in succamerariatum Sandomiriensem Bartholomaeus Zielenski¹². Praefectura Samboriensis Palatino Podoliae¹³ concessa, et Castellano Leopoliensi¹⁴ repulsam ex ea passo in compensam salinae Russicae commissae. Vereor ne R-mus Dominus meus¹⁵, offensus, non veniat Parcoviam et Bielska cum Palatino Cracoviensi, quos imitabitur R-mus Archiepiscopus sine dubio. Sic aliud ex alio malum, et nusquam nisi ab immensa divina clementia, si adhuc nos respicere dignabitur, spes et consilium. Palatinus quidem Cracoviensis in luctu est amisso genero expectationis magna, Stanislaw Wapowski¹⁶, qui hinc rediens, non potitus sigillo, in itinere obiit. Rumor est Imperatorem christianum sic Turcae oratorem dimisisse, ut nolit amplius tributum illi reddere. Constituat Dominus in pace et tranquillitate suos.

Commendo etiam atque etiam obsequia mea humillime R-mae et Ill-mae D. Vestrae, quae utinam diu feliciter valeat. Ex Russiecz¹⁷, insequens R-mum Archiepiscopum, die S. Georgii [23 IV] Anno Domini 1564. R-mae et Ill-mae D. V-rae humillimus capellanus et servitor

Stanislaus Schedzinski.

⁵ Zona Spytka Jordana z Zakliczyna, Anna z Sieniawskich.

⁶ Hieronim Sieniawski (?).

⁷ Jan Tęczyński (zm. 1593), syn Andrzeja, od 1564 r. starosta lubelski.

⁸ Jan Baptysta Tęczyński (ok. 1540—1563), s. Stanisława, wojewoda bełski, starosta lubelski. Aresztowany przez Duńczyków podczas wyprawy morskiej pod narzeczoną Cecylię, siostrę króla szwedzkiego Eryka XIV, zmarł w więzieniu duńskim. Jan Kochanowski napisał wiersz na jego cześć: *Pamiętka wszystkimi cnotami hojnie obdarzonemu Janowi Baptystie hrabi na Tęczynie, bełskiemu wojewodzie i lubelskiemu staroście etc.*

⁹ Walenty Dembiński. Por. nr 152.

¹⁰ Stanisław Sobek z Sulejowa.

¹¹ Syn kasztelana krakowskiego, Marcina.

¹² Bartłomiej Zeleński (Zieliński).

¹³ Jan Starzechowski.

¹⁴ Stanisław Herburt, brat biskupa przemyskiego, Walentego.

¹⁵ Chodzi o biskupa krakowskiego.

¹⁶ Stanisław Wapowski, podkomorzy sanocki, zięć wojewody krakowskiego Spytka Jordana. Por. nr 37 przyp. 1, 152.

¹⁷ Osada w pow. wągrowieckim, woj. poznańskie.

— Putabam ego, apud R-mum Archiepiscopum cum essem, quem Varssavia ad primam pernoctationem deduxi, postridie cum has ad R-mam et Ill-mam D. V-ram scribi iussit, per me Varssaviae refferendas, in quas coniectae sunt ad Summum Pontificem, aliquid gravius et abundantius literis commissurum, unde R-ma et Ill-ma D. V-ra, aliis quam domesticis calamitatibus intenta, haberet de quibus cum Serenissimo Rege adveniens Lomzam¹⁸ (quod faustum felixque sit precor) recens instructa ageret. Verum non expectet quicquam hinc consilii R-ma et Ill-ma D. V-ra. Prorsus infutuitus est sal totus. Non hoc mirum esse debet nobis, quod sic tanta rerum et religionis inundavit perturbatio, sed quod adhuc reperiuntur quidam, qui stare videntur in acie utcumque (quos confirmet Deus) dirutis et dissipatis propugnaculis, hoc potius magnopere mirandum est. Occidimus tamen. R-mus Archiepiscopus adveniens in Russiecz convocavit dissidentes de fundis affines et totum diem et forsitan alterum in conciliandis consumpsit, itaque excusatum illum R-ma et Ill-ma D. V-ra habeat, scribere non potuit, quamvis aliam etiam hanc esse puto causam, quod neminem habuit, cui conceptus animi in literas referre iubere potuisset. Abbas enim quondam Olivensis¹⁹ et Broniecz²⁰, primi et soli secretarii, manserunt Varsaviae. Praeter adulescentulos aliquot et numerum aulicorum, neminem ad capiendam, aliisque literis communicanda concilia secum habet. Itaque scribere non potuit. Atqui R-ma et Ill-ma D. V-ra pro sua sapientia et tuendae christianae religionis zelo, ponderoso concredito a Deo optimo maximo talento, in eas cogitationes sola per se descendat et intra sese colligat, de quibus admonendus et increpandus est Rex opportune, importune.

Eo enim res rediit, ut facilitate nihil proficiamus, severitate est opus. Verissimum illud Tullii: „semper vincit inanem speciem clementiae salutaris severitas”, quod utinam nos reipsa doceamus. Gedeon, Cracoviensis episcopus²¹, abest in annalibus, anno Domini 1173 Mieceslao truci cum nihil profecisset mixtis cum gravitate blandiciis, non cessans afflictiae subvenire patriae, mulierem subornat, sordido habitu miserabilique voce principis iustitiam implorantem. Motus princeps lachrymis, quid velit rogat. Illa filium, hic mercenarios perditum gregis accusant. Rex cognita causa filium damni infecti condemnat: ab eoque praestari oportere, non autem a mercenariis. Ibi Gedeon, iuste, inquit, princeps iudicasti; et postea: mulier illa patria tua est; tu mercenariis non pastoribus commendasti, per te lupis devorandum gregem Domini; dum tu nescio quid meditaris, prodidisti. Haec damna et incommoda abs te prastanda sunt, si non humano, at certe divino districto iudicio. Si vis miserae mulieri bene consultum, excita vel potius substitue canes, persequantur lupos, non oves ipsi lacerent, ne eas perditum, quos servare debes. Haec Gedeon, qui utinam nunc adesset. Sed potens est Dominus inquirentibus eum eundem inspirare spiritum. Dixisset prefecto: ne sis adulter, ne simoniacus, ne haeticorum fautor, catholicorum neglector — ecclesiarum oppressor —. Ex quo aurum sitire coepisti et simoniace corradere, insatiabilis es, tu quidem digitorum summis divina pariter et humana emungis, ac tua ple-

¹⁸ Por. nr 202.

¹⁹ Kacper Geschkau, sekretarz Uchańskiego.

²⁰ Jan Broniec. Por. nr 34.

²¹ Gedko, biskup krakowski (1166—1186). Wincenty Kadłubek w swojej *Kronice* nazywa go biblijnym imieniem Gedeona. Zdarzenie, do którego tutaj Szedziński nawiązuje, opisał Kadłubek w czwartym rozdziale *Kronik*. Zob. *Monumenta Poloniae historica*. T. II. Lwów 1872 s. 382. Por. S. Smółka: Mieszko Stary i jego wiek. Warszawa 1881 s. 303—304.

nis ulnis diripiunt hostes, et tuam persequuntur animam. Recens documentum est: pondera aeris et auri ex sanguine expressa, quamvis longius translata, nonnisi sanguini profundendo inservivisse, ad haeredemque non pervenisse. Quid opus exemplis aliis? Nec est quod culpam in alios (quod in ore fontibus perpetuum esse solet) reiiciamus. Unus homo restitueret rem, si ipse frugi consilia tempori capere vellet. Sed stultus ego ligna in sylvam.

Precor itaque Deum optimum maximum, ut R-ma et Ill-ma D. V-ra adveniens istuc, optata quae instituit, ferat, vel saltem ita feriat ad medullam gladio bicipiti saxea pectora, ut extrema malorum aliqua ex parte corrigantur. Perge igitur et ego ero in ore tuo, doceboque te quid loquaris, ait Dominus omnipotens ²².

a—a Nadpisane.

b Nadpisane.

c— Stąd zaczyna się obszerniejszy dodatek do listu (k. 187 r—v).

d—d Dopisano na marginesie.

159

JAKUB TYMMERMANN DO HOZJUSZA

Frombork, 23 kwietnia 1564

Tymmermann¹ zdaje sprawozdanie, jak spełnił polecenie Hozjusza w sprawie zakupu różnych rzeczy w Gdańsku. Wyrobów artystycznych z bursztynu nigdzie nie mógł dostać. Puchar srebrny pozłacany odstąpił brat kanonika, Maciej. Przesyła Hozjuszowi to, co zdołał zakupić i wymienia należność.

ORVG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 57. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime. Salutem cum debita obsequiorum meorum commendatione. Dederat mihi in mandatis R-ma Cels. V-ra, cum proxime Braunsbergae apud R-mam Cels. V-ram essem Dantiscum profecturus, ut si quid elaborati atque electi succini ibi inveniretur, pro R-ma Cels. V-ra emerem. Curavi hoc quantum potui diligentissime, omnesque quotquot istius artis^a opifices ibi sciebam, vel saltem primarios ad me accersiri iussi. Sed nihil tale habuerunt, in quo R-mae Cels. V-rae satisfieri posset, coclearia nulla, immo ne unum quidem haberi potuit, et ita de reliquis. Conqueruntur maiorem in modum de caritate et inopia succini, quod in regiones peregrinos avehitur, cuiusque fertilitas non semper est eadem. Quicquid vero colligere potui, hoc praesente nuntio R-mae Cels. V-rae transmitto. Est quidem qui prae manibus habet opus quoddam ex succino in formam monstrantiae, ut vocant, quod circa festum Penthecosten complebitur. Ubi finitum fuerit, promisit eius videndi se daturum copiam, quod si R-mae Cels. V-rae arridebit, levi fortassis pretio assequetur.

Mitto praeterea cyphum argenteum deauratum, quem frater meus, D. Mathias, in gratiam R-mae Cels. V-rae mihi concessit, nam ita in promptu inter aurifabros non erat, pondere marcarum octo argenti et 1 schotgewicht. Marca constat florenos Polonicos 13; sunt flor. 104 et gross. 10. Pretiosior haberi non potuit, neque dubito, quin expectationi R-mae Cels. V-rae in eo satisfactum sit. Habebat quoque in mandatis Petrus

²² Wj 4,12.

¹ Jakub Tymmermann (Zimmermann), kanonik warmiński (od 1562), rodem z Gdańska, bratanek zmarłego 23 I 1564 kanonika warmińskiego Jana Tymmermanna.

Pessierius², ut annulum saphyro lapide ornatum pro R-ma Cels. V-ra emeret. Suscepi hanc quoque provinciam lubens, eumque R-mae Cels. V-rae mitto, talem qui eo pretio haberi potuit, constat autem talr. 34^b. Quod autem haec omnia serius ad R-mam Cels. V-ram mittuntur, egoque citra opinionem meam in reditu tardior fuerim, concedat hoc obscuro negotiis meis, quae citius expedire non potui, existimabam enim Nuntium Apostolicum eo tempore adventare debuisse, de quo nihil isthic auditur³. Reliqua, si quae sunt scitu digna, ex praesentium latore R-ma Cels. V-ra cognoscet latius, quem eo celerius expedivi, posteaquam intellexi R-mam Cels. V-ram iter suum ad Regiam M-tem adornare, quod felix faustumque sit precor et ut ad nos incolumis redeat opto. Quapropter det veniam rogo R-ma Cels. V-ra festinationi, quam cupio felicissime valere in annos plurimos, meque in gratiam et benevolentiam R-mae Cels. V-rae iterum atque iterum commendo.

Datum apud Ecclesiam Warmiensem, die S. Georgii Martyris [23 IV] MDLXIII. Eiusdem R-mae Cels. V-rae obsequens Canonicus

Jacobus Tymmerman.

^a W rękopisie arcyb.

^b Pod tekstem inną ręką dopisano: Summa pro cyatho et annulo fl. 141 gr 22.

160

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, [ok. 23] kwietnia 1564

Zali się na biskupa włocławskiego Mikołaja Wolskiego i podkanclerzego Piotra Myszkowskiego za niesłuszne oskarżenie go przed nuncjuszem. Po sejmie bielskim i parczewskim, ale przed synodem, pragnie koniecznie spotkać się z Hozjuszem.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 63 k. 24. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Aprilis 1564 Reselli; non eget responso.*

DRUK.: Wierzbowski: Uchanselana, III s. 57—58.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine colendissime et observandissime. Post obsequiorum meorum sedulam debitamque commendationem. De rebus religionis non habeo quod scribam, praeter ea, quae R-mus Commendonus Nuntius Apostolicus referet R-mae D. V-rae, ad quam properat, ut prius colloqui possit quam illa Regem adeat, et quid nobiscum agatur, quo in statu res nostrae ecclesiasticae consistant vel cadant magis, ipsi dicet longe melius quam ego diu multumque cogitando scriptitandoque possem consequi.

Ubi et quando Serenissimum Regem convenire debeat, ex literis Regiis et Vicecancellarii cognoscet R-ma et Ill-ma D. V-ra. Illud adhuc visum est addere, quod domini episcopus Wladislaviensis Wolski et cum vicecancellario Myskowski coram R-mo Nuntio non sunt veriti me nescio cuius criminis arguere, quod declarationem Regis insciis ipsis adeoque reliquis omnibus episcopis obtruserim; sed ego per gratiam Dei mihi

² Piotr Pesser, kanonik kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście, domownik (familiaris) Hozjusza, był razem z kardynałem w Trydencie; od ok. 1570 r. wikariusz katedralny. Wojtyńska: *Cardinal Hosius*, s. 68. ADWO A 3 k. 110; B 2 k. 18; B 3 k. 115 v, 239.

³ Commendone przed przybyciem na Warmię odwiedził Gdańsk (w połowie maja), gdzie go oczekiwał wysłany przez Hozjusza kanonik Jakub Tymmermann. Por. Malinowski: *Pamiętniki*, I s. 141.

bene conscius, nec immemor gestorum, audeo in Domino et veritate eius in os illis regerere falsum esse quod insusurrant, nam palam res acta est. Primum enim R-mus Cracoviensis legit et pluribus ostendit, postea omnes pariter Regem adeundo ^{a-} legimus et ^{-a} ut haec declaratio nobis daretur ex cancellaria oravimus, et cum Rex concessisset precibus nostrorum episcoporum, postea saepe nobis pariter gaudebamus et Ecclesiae hoc nomine congratulabamur, quod aliquid obtinuerimus, immo laudabant ipsi initio, quod tandem illis nunc, nescio quomodo, et indignum et periculosum videtur.

Iam ego, quantum video, non potero R-mam et Ill-mam D. V-ram adire antequam conventus isti Belscensis et Parsoviensis, quibus me interesse oportuerit fortasse, praeterierint, sed si vixero et Dominus dederit, antequam synodum provincialem indixero, R-mam D. V-ram libentissime et necessitate impellente, ubicunque potuero, compellabo de rebus summe necessariis, uti mihi videtur. Nunc me in gratiam R-mae D. V-rae sedulo plurimumque commendo et oro, ut et gratiam Dei opt. max. mihi precetur, et bonis omnibus me prosequatur, aut potius benedictione paterna. Varsoviae, qua hora R-mae D. V-rae literas accepi, dum curram ascendo ¹, 1564.

Felicem successum in officio pastorali R-mae et Ill-mae D. V-rae congratulor, et ut in tota dioecesi illius primum, ac deinde aliis etiam pacem donet Deus, ex animo plurimumque precor. V-rae R-mae et Ill-mae D. servitor obsequentissimus

Jacobus Uchański Archiepiscopus Gnesnensis.

^{a-} Dopisano na marginesie.

161

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Rusiec, 24 kwietnia 1564

Przesyła do oceny pismo swoje i biskupa krakowskiego do papieża i sugeruje skierowanie oryginału do Rzymu.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1399—1402. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

DRUK.: Wierzbowski: Uchaneiana, III s. 39.

Illustrissime et Reverendissime Pater et Domine, Domine observandissime ac colendissime. Post sedulam officiorum orationumque qualiumcunque mearum commendationem etc. Mitto Ill-mae P. V-rae literas ad Sanctissimum Dominum Nostrum, mea et R-mi Domini Episcopi Cracoviensis mecum hac in parte sentientis, manu subscriptas ¹, earundemque exemplum. Quas ubi perlegerit, ad Sanctitatem Suam communicato prius consilio cum R-mo Domino Legato, propediem istic adfuturo, mittere in arbitrio illius situm erit, cui me magnopere commendo. Ex Russiecz, 24 Aprilis 1564.

^{a-} V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus Jacobus Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit ^{-a}.

^{a-} Własnoręcznie.

¹ Uchański z Warszawy wyjechał 22 lub 23 kwietnia.

¹ Na temat tego listu zob. nr 158, a także Malinowski: Pamiętniki, I s. 163.

162

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Reszel, 26 kwietnia 1564

Przesyła skargę chłopą warmińskiego Jerzego Gercke z Kolna Reszelskiego, który przed sądem księcia oskarża kupca królewieckiego Grzegorza Rhesa za napad i pobicie na publicznej drodze. Domaga się satysfakcji dla poszkodowanego i ścigania tego rodzaju przestępstw.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C I, 474. List pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja w kancelarii odbiorcy: *Hostus, bischof und cardinal zu Ermlandt vorbitet seinen underthanen Georgen Gericken, denen George Rese uf freien landtstrassen gewalttueglichen ueberfallen. Datum 26 Aprilis Anno 1564.*

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freuntt. Unsere freuntliche dienste und was wir mehr wilferiges vermögen bevoern. Es hat uns unser unterthan und pauersman von Schellen¹ dato dieses eine supplication uberreicht², dero inhalt E. F. D. ingliegendes zu vernehmen, in welcher derselbe sich zum höchsten beklaget, wessermahssen inen E. F. D. unterthan und burger zu Königspergk, Jörgen Rhese, verruckten jares auf freier strassen unversehener vermutunge gewaltsam mit scharfen und anderen schadhafftigen wehren angefallen und beleidiget. Weil ehr denn so schmerzliche unbilligkeit und beschedigunge rechtlicherweise widder inen zu suchen bis anhero zum teil mit leibschwacheit, welche aus derogleichen belestigunge gewehret, darnach auch anderen unfellen verhindert worden, und itzo den handel mit rechtlichem wege furzunehmen gesinnet. Als hat ehr umb eine beförderliche vorschriefft an E. F. D. desfalls zu thun uns unterthenigst ersucht und gebeten, die wir denn im aus betrachtunge der billigkeit nicht zu weigern wissen, und gelanget demnach an E. F. G. unser freuntlich bitte, dieselbe sich hierinne auf gemeltes unsers unterthanen klage gutwilligk erzeigen, und derogestalt mutwilliges bedrucken auf gemeiner lantstrassen an den irigen keinerleyweise gestaten, besondern das diesem unserem armen unterthanen vermöge seiner bitte seine erlittene schede, verseumnus und unkosten von dem thetern ermehssen und widerkeret, und solche freveliche zunötigunge und gewalt nicht ungestrafet ablaufe, und zu derogleichen furhaben mehr (wie dann dieselben gar leicht in die gewonheit zu schiessen pflegen) eine ursache gebe. Das wir denn umb E. F. D. in gleichem und viel mehren zu verschulden erbötigk, die wir götlichem schutz thun entpfelen. Datum Resell, den 26 Aprilis Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. ^{a-} manu propria ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

163

JERZY GERCKE DO HOZJUSZA

[Kolno Reszelskie], 26 kwietnia 1564

Przedstawia swoją ustną umowę z kupcem królewieckim Georgiem Rhese odnośnie do sprzedaży chmielu. Rhese dał zadatek, ale w oznaczonym terminie nie odebrał w Lidzbarku chmielu od Gercke, który na jarmarku w Reszlu poszukiwał

¹ Kolno Reszelskie, wieś kościelna w komornictwie reszelskim.

² Zob. nr 163.

go, by przynaglić do odbioru towaru; wysłał nawet swego syna w tym celu do Królewca. W końcu chmiel sprzedał w Królewcu, ale Rhese napadł powracającego z targu wieśniaka i srodze go poturbował. Gereke prosi Hozjusza, by interweniował u księcia pruskiego w tej sprawie.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Skarga Gereke została dołączona do listu Hozjusza do księcia z tego samego dnia.

Hochwirdigster ihn Gott furst, cardinal und bischof, gnedigster herr. E. F. Gnaden seynt meyne untherthenige mit leyb und gut dienste zuvor gantzwillig bereyt. Gnedigster fürst und herr, die hohe unvermeydtlich notturft und freyhentlicher bedrang zwinget mich armen man, E. F. Gnaden an mir der gewaltsamen geubten thaten und handel klagende unthertheniglichen zu ersuchen.

Gnedigster furst und herr. Es hot sich zugetragen, das ich beywichen [15]63 jhares montags nach Invocavit [I III] zu Heylsberg¹ etlicher meynner geschefte gewesen. Ahm selbigen tage ist eyn kaufmahn mit namen George Rhese von Konigsbergk an mich kommen und umb hoppen gefraget. Seyndt wir mit kurtz des kaufs undereynander eynes wurden und eigentlich beschlossen, den hoppen acht tage darnach zu Heylsberg zu geweren. Darauf mir der kaufman zehen thaler zur befestunge des kaufs gegeben. Wie unsere boredunge wie vormeldet geschen, hot der kaufman zu mir gesaget: Freundt Jerycke, ich habe mich eyns anderen bedacht, ich will persönlich zun euch kommen oder bottschaft zun euch thun, damit ihr gewisse den hoppen gewehren soldet, und ich zu Heylsbergk seyn werde, damit ihr nicht vorgeblichen mehre fhur und reysen thut. Habe ich mir des euch also gefallen lahn^a.

Es hot sich, gnedigster fürst und herre, ferner begeben und verzogen, das er, der kaufman, nicht kommen, auch keyne bottschaft gethan, hot mich des verwundert und auch verlanget, den hoppen gewert zu nemen. So bin ich gegen Rhesell² auf den sommerjarmarckt gereset und mich vorhoffet, den kaufman da zu finden und mich mit ihm zu vorrichten ihn willens gewesen. Wie ich gegen Rhesell kommen, habe ich nach im gefraget, so ist er nicht alda^b gewesen. So bin ich mit einer gewantschneyderyn zu rede komen, mit namen die frau Stendelyn, und under anderen sie gebethen, sie wolde^c unbeschwert Georgen Rhesen anzusagen, das er wolde kommen oder einen schicken, unser beredunge mit dem hoppen geweret zu nemen. Die fraw mihr des zu thun zusaget, der hoffnung, dem auch also von ihr geschen sey, ich habe auf ihn gewartet, er ist nicht kommen. Darnach habe ich meynen sohn zun ihm nach Konigsbergk geschicket und lassen ansagen, ehr solde den hoppen gewereth nemen, oder seyn geldt widderumb entpfangen. Mein sohn aber hot keynen rechtén bescheyt, was ich mich halden solde, von ihm eyngenommen etc.

Mittlerzeit ist der hoppen aufgeschlagen, ist gedachter kaufman komen und wolde den hoppen gewehret haben. Darauf ich im geantwortt: Gutter freundt Georg, ihr wiesset unser abrede, wen ich euch den hoppen sol geweren. Ich habe euch oft erynneren lahn, ihr woldet komen den hoppen entpfangen. Ihr habet euere tage nicht gehalten. Ich habe euch euer gelth widdrumb zu geben angebothen, das auch uf diese stunde euch erlegen wil, weis euch den kauf nicht zu halden. Do habet ihr meyne hohe obrigkeyt, da verklaget mich alda wil ich euch meyn geburlich antwort geben. Darauf der kaufman mir geantwortt: Was frage ich nach

¹ Lidzbark.

² Reszel.

deyner obrigkeyt. Ich wil einen anderen orth finden, und sol ich hundert gulden daran setzen und eyn creutz geschworen und dergestalt von mir gescheyden. Darnach habe ich mich mit dem hoppen aufgemachet und ihn nach Königsberg gefhuret, daran ich mich schuldig erkenne widder E. F. G. geboth und landesordnunge gebrochen.

Ahm abende Michaelis [28 IX], wie ich von Königsberg nach hause rese und uf freyer keyserlichen strassen byn, erkent mich der kaufman von ferne ahn meynen pferden, steigt von seinem wagen und sein knecht herunder vom pferde, ehr mit eyner langen wehre, der knecht mit eynem rhor, und fallen ungewarnet meinen pferden ihn die zeume, halden die auf. Der kaufman ruckt seyn schwert ahne yndert eyn rede, stichet uf mich, ihn dem stose wende ich mich, das ehr die richte durchaus nicht enden kunde. Darnach den andern stich entsetze ich mich, das ich vom wagen komme. Ihndem drucket der knecht die buchse loss, aber die buchse versaget ihm, das sein vornemen zurucke bleyb. Ihndem wolden sie widder an mich, das mich auch meyn sohn verlassen wolde, und begunde mit dem wagen vorthzurücken. So fass ich eine sprosse am wagen und halde mich fast an, das mich Gott sonderlich errethet und beym leben bleyben lis, und ehr mit seynem knecht davon geeyleth. Nu habe ich balde auf frischer that nach Bartensteyn³ geschicket und verhofft, ihn alda zu bekommen und ihnen gefenglichen uf ein recht setzen lahn. Ist aber eylende durch die stadt kommen, und ihn verseumeth. Idoch achzig thaler daselbst arestiret. Darnach habe ich nach Königsberg, da der kaufman zu recht gesessen, geschicket, wolde ihn auch zu recht lassen eynzihen, ist aber gewarnet und von dannen entkommen. Das sich der handel bis zu dieser zeyt erstrecketh. Ich auch aus schwachheit des erlidenen schaden, den ich schwerlich zu meynen tagen verwinne, nicht resens vormag.

Solche oben vormelte gewalt, so mir uf keyserlicher freyer lantstrassen geschen, klage ich E. F. G. als meynem gnedigen hern und unthertheniglichen bitte, mir ihn gnaden helfen rathen, wie ich mich despfalls wegen gescheener gewalt, hieneben auch armen hart verwunthen man der expens, verseumnis und erlidenen schaden handel sol. Wie ich mich des zu Euer F. G. als zu meynem gnedigen rechtlibenden landsfursten und herren trostlichen vorsehe, aus gnaden gneygt seynt Eur F. G. widdrumb trewe, ehre und dienst zu thun erkenne ich mich schuldig und willig und einen gnedigen herrn umb antwort bitte.

Euer F. Gnaden unthertheniger Georg Gerycke von Schellen⁴.

^a Tak w rkpsie, zamiast: lassen.

^b Skr. *hinkommen*.

³ Bartoszyce.

⁴ Tenże Gereke (Gericke) jest wymieniony w protokole z wizytacji kościoła w Rynie Reszelskim 15 VI 1565. Pełnił wówczas funkcję wiatryka (radnego) kościelnego i posiadał 4 łany plebańskie, które zostały sprzedane jeszcze 12 VII 1420. Ryn Reszelski był przedtem prawdopodobnie parafią samodzielną, ale uprawnienia parafii utracił i w aktach wspomnianej wizytacji występuje jako filia parafii Unikowo dekanatu reszelskiego. Zob. ADWO, B 3 k. 33v—36.

164

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Warszawa, 27 kwietnia 1564

Zmienił decyzję: nie pojedzie statkiem (Wisłą) do Malborka, ale do Łomży, aby przed przyjazdem króla porozmawiać jeszcze z Hozjuszem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 427—430. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone observandissime. Adductus rationibus non exiguis S. R. M-tem Lonzam sequi constitui, sed illud me praecipue movit, ut cum D. V. Ill-ma et R-ma loqui possem antequam ipsa ad Regem accedat. Meo autem desiderio internuntius, quem mittere deliberaveram, non satis satisfacere potuisset. Quare sententiam mutavi et relicta navi istuc venire constitui. Spero autem me die Dominica proxime futura [30 IV] istuc affuturum. Rex autem die Lunae [1 V] ad horam prandii, quantum ex ipso audivi, aderit. Quare si D. V. Ill-ma eadem die Dominica, vel ut spero antea, eodem se conferet, non deerit tempus iis dicendis, quae illi nota esse cupio et publice expedire existimavi. Ob quam causam meum adventum D. V. Ill-mae non ingratum futurum esse censeo, sed forte incommodum. Cogor enim illam rogare, ut aliquantulum hospitii, quo me recipere possim, parari per suos iubeat. Gaudeo me sententiam mutasse, nam nimium in longum differi congressus noster videbatur, si eius a R. M-te reditus expectandus fuisset. Caetera praesens dicam. Interim vero D. V. Ill-mae obsequia mea humiliter defero et meipsum commendo. Varsaviae, die XXVII Aprilis 1564.

D. V. Ill-mae et R-mae humillimus et devotissimus servitor
a— Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis —a

a—a Własnoręcznie.

165

PIOTR BARZI DO HOZJUSZA

Warszawa, 27 kwietnia 1564

Barzi¹ gratuluje Hozjuszowi szczęśliwego powrotu do kraju. Czyny Hozjusza na Soborze w Trydencie są chlubą Polski i całego świata chrześcijańskiego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1403—1406. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuezborskiego: *responsum 28 Junii 1564 Hetspergi*.

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone colendissime. Quod post longam peregrinationem et susceptos ob sacrosanctam religionem maximos labores Ill-ma et R-ma D. V-ra incolumis ad patriam communem redierit, magna sibi apud exteras nationes gloria parta, ut debeo vehementer gaudeo, non privata mea causa tantum, quanquam plurimae eius rationes intercedant, sed longe magis publica. Nam quod per eam in Tridentina legatione totius christianae Reipublicae salus summo studio procurata est et Ecclesiae antiquus nitor restitutus, etiam

¹ Piotr Barzi (zm. 1569), starosta lwowski (od 1558) i kasztelan przemyski (od 1562), cieszył się opinią dobrego katolika. W 1567 r. został wysłany do Hiszpanii celem prowadzenia starań o spadek po Bonie. Tam zmarł, niewiele zdziaławszy. PSB I 345.

communi patriae non parum ornamenti ex eo accedit, ut plus unius pietas, virtus, eruditio et diligentia in Polonia commendanda quam tot perditorum impietas insanique errores et fraudes in ea foedanda eminere potuerint. Et sane magnas gratias agere debemus Poloni omnes omnipotenti Deo, quod his difficillimis temporibus D. V-ram Ill-mam nobis concesserit, quae pietatem servaret et a tenebris, quibus obsessa est, asserere posset. Quod illam nunc omni cura, studio et opera facturam, vel ut assequatur omnes adhibituram vires spero et scio. Pios suos conatus nulla ratione me iuvare posse novi. Cum autem neque vitae, neque opibus in religionis causa mihi parcendum esse constituerim, ego Ill-me Domine, libentius coram quam per litteras hoc officium peregissem, uti summae meae erga se observantiae convenire et amplissimae dignitati et virtuti suae deberi intelligebam. Sed quoniam plurimis meis negotiis quominus id agam impediatur, D-nem V-ram Ill-mam rogo, ut hanc animi mei significationem benigne accipiat: illudque sibi persuadeat eam esse meam erga se benevolentiam, reverentiam et observantiam, ut non secus ac parenti et patrono optimo omnia mea studia et obsequia semper praestiturus sim. Valeat et diu felix vivat. Datum Varsoviae, die XXVII Aprilis Anno Domini MDLXIII.

— Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor obsequentissimus
P[etrus] Barzjus manu propria subscripsit^a.

^a—a Własnoręcznie.

166

MARCIN SABATHENSIS DO HOZJUSZA

Rzym, 29 kwietnia 1564

Autor¹ listu obawia się, czy nie zaginęły, lub nie zostały przejęte listy od Hozjusza. Prosi, by Hozjusz dał mu na zabezpieczenie starości kanonij warmińską, wakującą w miesiącu papieskim wskutek śmierci Jana Benedykta Solfy. Jeżeli to okaże się niemożliwe, prosi o pośrednictwo u prymasa lub biskupa krakowskiego, aby mógł otrzymać wakujące po Solfie beneficja przy kolegiatach w Łowiczu lub w Sandomierzu. Komunikuje nowiny z Italii i z Francji.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO D 28 k. 43 i 42 (przetawione). Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 14, responsum 29 Junii 1564 Hellspergl.*

Reverendissime ac Illustrissime Domine. In mense Octobri adhuc transacti anni scriptas et mihi transmissas ad R-mum Cardinalem Sancti Angeli² a R-ma ac Ill-ma P. V. in negotio poenitentiarum intercessorias et opportunas habui literas, ad reliquos autem R-mos ac Ill-mos Cardina-

¹ Postać bliżej nie znana. Z tego listu wynika, że był księdzem, proboszczem parafii Sabathensis, z której dochody zajął mu niejaki Gorga. Jak się wydaje, chodzi tu o parafię Sobota koło Łowicza, a ów Gorga to wojewoda kaliski Łukasz Górka (1533—1573), głowa luteranizmu w Wielkopolsce (w czerwcu 1565 r. został on wojewodą poznańskim). Bogatsze informacje na temat księdza Marcina znajdujemy w jego liście do Hozjusza z Rzymu, 28 V 1567 (oryg. autograf: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1423—1426). W tym liście prosi Hozjusza o kanonij przy kościele tytularnym kardynała w Rzymie, św. Teodora, a także o poparcie u papieża, by mógł otrzymać penitencjarię w bazylice watykańskiej, czyli udział w międzynarodowym kolegium spowiedników, zatrudnionych przy bazylice i wspomina, że jego konkurentem jest przebywający w Rzymie Jakub Górski, doktor praw, późniejszy rektor Akademii Krakowskiej (por nr 68 przyp. 1). Zaznacza również, że ów Gorga od 8 lat blokuje mu dochody z parafii. Podpisał się jako *presbyter Martinus Sabathensis parochus*.

² Rainucio Farnese. Zob. nr 8 przyp. 6.

les promissae ad manus meas hactenus devenerunt nullae, quas si forsitan fuerunt missae, dolerem vehementer ab adversariis interceptas aut aliquo casu alicubi retentas et neglectas, de quibus an fuerint per aliquem ad me, ut erat promissum, directae, in quantum licet ex R-ma ac Ill-ma P. V. cuperem intelligere, ut valeam tandem aliquomodo eas investigare et in scribendis aliis cancellariae R-mae ac Ill-mae P. V. molestus non esse. Quae quamvis in hoc negotio praedicto, quod aliquando nutat, aliquando succedit, non adeo iam desiderentur pro eo tempore, nihilominus quia ut a me, ita non minus ab illis R-mis ac Ill-mis, ad quos mittuntur, dominis et principibus libenter habentur et eis gratissimae semper sunt, nolim illas perire et praesertim cum a multis saepius submonitus sum, ut illas diligentius inquirerem ac ad R-mam ac Ill-mam P. V. frequentius scriberem, quod et ego sine qualibet exhortatione libentius semper fecissem, nisi R-mam ac Ill-mam P. V. maioribus negotiis addictam impedire reveritus essem. Unde et nunc persuasu quorundam non tantum nostratum, quantum non postremae aestimationis ac auctoritatis aliorum virorum impulsus potius quam aliqua cupidine ductus, non sine gravi robore eidem R-mae ac Ill-mae P. V. me praesentibus offerens eandem humiliter rogo, ut attenda in assequenda praedicta poenitentiaria, quae non datur (testimonio etiam V. Domini Samsonis R-mae et Ill-mae P. V. familiaris³) nisi habenti, tanta dilatione et in multis aliis omnibus nota iniuria illata, adeo ut non habeam (denegatis mihi per Ill. Dominum de Gorga in Sobotha⁴ iam a multis annis proventibus) quo in mea senecta amplius vivam, aut ad suos pauperes amicos redeam, dignetur R-ma ac Ill-ma P. V. peculiari sua liberalitate et clementia ex compassione, amore Dei, meam inopiam (quam invidia filiorum huius saeculi patior) sublevare hoc canonicatu in ecclesia sua Alspergensi seu Vermiensis per obitum cuiusdam olim J. Solfa vacanti⁵, quo liberius, quemadmodum semper propono, et Domino Deo omnipotenti et Ecclesiae illi atque R-mae ac Ill-mae P. V. etiam praedicando, in quantum videretur et licuerit, servire et lectioni sacrae vacare poterim.

Sin autem R-ma ac Ill-ma P. V. alicui iam magis idoneo et accommodo dictum canonicatum (quem ut a multis nostratibus accepi, praedictus olim D. Solfa dum viveret obtinebat) contulerit et ipse in posterum propter mensem pontificium forsitan, in quo dictus canonicatus vacabat, securior esse velit et iure pontificio indigeret, illud a me ubi R-ma ac Ill-ma P. V. mandarit, habere poterit, in omnem enim eventum, ne aliquis alter praeripuerit, ego super dicto canonicatu consulto impetravi provisionem, ut fiat pro voto R-mae ac Ill-mae P. V., quam pariter multum deprecor, si dicto suo canonicatu me in ardua nunc necessitate mea adiuvari nequeat, ut saltem suis scriptis, nisi fieri poterit et suo nuntio aut vivae vocis oraculo, intercedere dignaretur ad R-mum Dominum Archiepiscopum Gnesnensem et R-mum Episcopum Cracoviensem, quatenus beneficia vacantia per obitum dicti olim D. Solfa in Lovicz et in Sandomierz circa ecclesias collegiatis, super quibus etiam mihi provisum est, sine strepitu iuris et difficultate obtinere valeam, de quo cum primum fieri possit, me consolari et certiore reddi mandato R-mae ac Ill-mae P. V. optarim, cupiens ex animo eandem R-mam ac Ill-mam P. V. in meum peculiare

³ Samson Worein.

⁴ Zob. przyp. 1.

⁵ Jan Benedykt Solfa. Zob. 119 przyp. 2; 124. Wakującą po nim prepozyturę warmińską król przekazał Mikołajowi Kosowi (zob. nr 132), zaś kanonię warmińską Hozjusz dał Walentemu Kuczborskiemu (zob. nr 151).

solatium optime diu valere et mihi propitiam esse. Datum Romae, penultima mensis Aprpilis [29 IV] Anno Domini 1564.

Martinus Sabathensis, nomine tantum parochus,
R-mae ac Ill-mae P. V. obsequentissimus.

Postscriptum

Nova fere sunt nulla, praeterquam quod Sua Sanctitas Summus Pontifex ad approbanda Concilii Tridentini nuper celebrati decreta qualibet fere septimana R-morum ac Ill-morum Cardinalium facit speciales ultra seu praeter consistorium congregationes. Episcopis (quorum plurimi iam ex Urbe abierunt) ut ad residentiam irent, finis huius mensis Aprilis sub privatione episcopatus praefixus est terminus, adeo quod et R-mus ac Ill-mus Cardinalis Boromaeus brevi ad suum episcopatum Mediolanensem dicitur discessurus.

R-mus ac Ill-mus Cardinalis Sancti Angeli propter quandam incommoditatem seu controversiam cum republica Ravenathensi, dimisso ibi suo archiepiscopatu in favorem R-mi ac Ill-mi Cardinalis S. Georgii⁶ nactus est episcopatum Bononiensem, post mortem utriusque illius et senioris⁷ et iunioris Feltrensis⁸ subito successivam vacantem.

A Neapoli isto mense Aprili quindecim nobiles seu cives in fide suspecti in Urbem ad inquisitionem sunt adducti et carcerati, quorum bona cum ex mandato regis Philippi seu viceregis et consuetudine ministri Hispani volebant (ut aiunt) confiscare et invadere, communitas cum amicis ob haeresim detentorum restitit et multos Hispanos trucidavit, asserens esse iniuriam, ut propter parentum scelus privarentur bonis liberi et innocentes coniuges, quo in negotio hac septimana ad regem Philippum cum licentia Summi Pontificis supremus ille Columna Romanus profectus est. Regem Franciae, aiunt, Reginam Angliae in uxorem duxisse, interim dum Rex, ut ferebatur, Boemiae parat illi suam filiam coniugem.

Eiusdem R-mae ac Ill-mae P. V. obsequentissimus presbyter, idem qui supra Martinus Sabath[ensis],

167

DANIEL PRZEOR KLASZTORU DOMINIKANÓW W GDANSKU DO HOZJUSZA

Gdańsk, [kwiecień] 1564¹

Wyraża wdzięczność za list krzepiący ducha i jałmużnę dla klasztoru. Mimo trudności chce gorliwie i wiernie wytrwać w służbie swego Pana, Chrystusa. Czyni aluzję do prześladowań religii katolickiej w Gdańsku i snuje myśli apokaliptyczne. Podkreśla wysiłki Hozjusza w obronie religii katolickiej w Gdańsku. Prosi o wstawiennictwo u króla i biskupów na rzecz katolików gdańskich. Ubolewa, że i na Warmii niektórzy zapragnęli Komunii św. pod obiema postaciami i cieszy się, że udało się Hozjuszowi ten niezdrowy ferment zahamować. W Gdańsku są jeszcze

⁶ Tytuł św. Jerzego posiadał wówczas kard. Jan Antoni Serbellonus (1519—1591), od 31 I 1560 r. kardynał. Jednakże w katalogach biskupów Rawenny po Rainucio Farnese figuruje Juliusz de la Rovere (zm. 3 IX 1578), od 27 VII 1547 kardynał zwany Urbinatensis.

⁷ Jan Campeggio (zm. 7 IX 1563), od 1551 r. kardynał, zaś od 1553 bp Bolonii.

⁸ Tomasz Campeggio (1481—1564 I 21), w latach 1520—1559 bp Feltre (pótn. Włochy).

¹ Autora, adresata i przybliżoną datę listu pozwala ustalić inny własnoręczny list tegoż Daniela do Hozjusza, z 7 II 1564. Zob. nr 35. Z treści tego listu widać, że był on pisany po niedzielę Przewodniej, która tego roku przypadała 9 IV.

liczni katolicy. Na ostatnie święta wielkanocne tylko w kościele dominikanów przeszło tysiąc ludzi przyjęło Komunię św.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 73 k. 174—175. Brak strony adresowej.

Humili commendatione servitiorum meorum in favorem benignissimum Vestrae Reverendissimae Paternitatis praemissa etc. Nimis exhilaratus sum, R-me in Christo Pater, eo quod licet non cito, ut cerno, verum fideliter V-rae Reverentiae manibus scripta mea delata sunt², in quibus licet non ad amussim et grosso quidem stilo, verum animo simplici descripsi nostras penurias, quas ob fidem Domini nostri patimur, atque nos eo adjuvante, pro cuius fide pugnamus, ad finem vitae nostrae durabimus, licet aliquo modo fragilitas contradicit, rivulus tamen cum saepissime emundatur, abundantiorem clarioremque aquam reddit. Confortatus quoque et ipse a V-ra R-ma Amplitudine per mellifluas literas V-rae R-mae Paternitatis primas³, nunc me Domino adjuvante fortius dimicabo cum hoste crucis Christi, et si non sine magno periculo vitae, verum sicut mihi vivere Christus est, ita et mori lucrum erit⁴, si Dominus Jesus ex gratia sua hoc munere (cuius indignissimum me esse sentio) condonare dignabitur, non enim nec capillus cadet de capite meo sine eius voluntate. Orandus est immo ipse, qui dixit: dabo vobis os et linguam, cui nemo inimicorum meorum poterit resistere⁵, ut et Balaam⁶ asina loqui valeat (qui sum ego) fortius fideliusque. Hanc animi confortationem sicut a strenuissimo tribuno miles, ego quoque a V-ra R-ma Amplitudine simili modo accipio. Catulus sum, non dico ille venaticus, bene edoctus ad perquirendas capiendasque vulpeculas, quae demoliuntur vineam Domini. Quantum mihi Dominus dederit, contra hos vespertinos lupos latrabo, ne vitio silentii arguar, prout illi quibus olim dictum est: canes muti nescientes latrare. Meus pater Sanctus videlicet Dominicus gravidae^a matri suae in forma catuli, in ore faculam ardentem totumque mundum illuminantem praemonstratus est. Utinam et ipse catulus eius efficiar dignus.

Inveni praeterea in literis V-rae R-mae Paternitatis una cum dulci paterna admonitione et confortatione largissimam elemosinam, quam mihi impartiri dignata est V-ra R-ma Hilaritas, 4 nempe ungaricales, qua conventum miserum nostrum non minime adjuvit V-ra R-ma Dignitas, cui merces copiosissima est apud eum, qui hilarem datorem diligit, retributorque est omnibus bona facientibus propter nomen sanctum eius, vitam videlicet aeternam retribuatur V-rae R-mae Amplitudini. Responsum iis quia non dederim V-rae Dignitati, hoc non contemptui aut alicuius ingratitude vitio ascribatur, obnixè precor; absit enim hoc a me, ut talis tantique patris monita melliflua nec non hilarem in abundanti elemosinae elargitionem parvipendam. Testis est mihi (omittam alios) is, qui mihi detulit omni consolatione plenas a V-ra Illustrissima Praesentia literas, quod quam citissime negotia disposuit sua, Gedanum reliquit. Cui ego tam cito properoque gradu literas ad V-ram R-mam Dignitatem pacto ullo parare valui. Alios quidem, ut aestimo, sibi notos per meum puerum commendavit, quasi illi essent fideles in deferendis (a me minimo servulo V-rae Reverentiae) literis ad V-ram Reverendissimam Praesentiam. Sed neque iis potui reddere easdem: sperabam enim aliquantulum eos moraturos plus quam morabantur; aliis enim, quibus semper obrutus

² Chodzi o wspomniany list z 7 II 1564.

³ Zob. nr 50.

⁴ Por. Flp 1, 21.

⁵ Por. Mt 10, 19—20.

⁶ Baalam, pogański wizjoner, chwaleca Izraela. Por. Lb 22, 20—35.

sum negotiis aliquantulum inhaerendo, neglexi; ad hospitium destinavi literas meas, ut illi secum deferant easdem ad Vestram Celsitudinem, et ecce iam quoque et ipsi in itinere suo erant. Distuli igitur ad praesens usque tempus coacte. Pudet me, melius enim mihi et decentius erat praevenire V-ram Illustriss. Celsitudinem, quam praeveniri ab eadem. Curam omnem adhibueram, sed ut cerno, non suo tempore redditae sunt V-rae Dignitati anteriores literae meae. At cum iam fideliter pervenerunt, ut praetactum est, gaudeo hinc.

Jam enim V-ra Celsitudo novit statum civitatis Gedanensis, persecutiones nostras: crevisse spineta calviniana; futuri quid spectamus, Deus ipse melius novit. Timeo, ne iam illa tempora prae foribus praesto sint, de quibus dictum est: solvetur sathanas etc. Sed utinam tempus iam adsit, quo impleri debet numerus de subaltari illorum clamantium dicentiumque: usquequo non iudicas sanguinem nostrum etc. Desiderant hoc angeli Dei, anhelant id sancti Dei iam in patria in singulis albis stolis gaudentes. Cur non nos, desiderantes et bonam voluntatem habentes, peregrinari magis a corpore et praesentes esse ad Christum? licet non sine magno dolore, una tamen cum maximo spei gaudio, maximum enim in nobis est duellum; ex parte enim animae nobis hoc est necessarium fateor, sicut ignis auro et flagellum grano, sic tribulatio summe nobis est pernecessaria. In ea (si rationem vis doloris admitteret) magis nobis esset gaudendum. Sed ex parte corporis infirmi fragilitas contradicit. Sed ad eum, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut et V-ra R-ma Paternitas in his suis dulcissimis literis me monet, confugiendum est nobis, ut ipse haec mala nostri miseratus commutet in melius, licet, ut dixi, ex parte nostri est nobis via latissima gaudendi, sed ex parte horum sui oblatorum, qui in perditionem suapte eunt, est dolendum.

Quo dolore laborasse V-ram Celsitudinem vehementissime ego cerno, quia tam temporum quam hominum nequitia dominabor, cuique V-rae R-mae Paternitatis pietas (licet non in sua dioecesi) occurrere pollicita est, secundum posse suum, et apud R-mum D-num Episcopum nostrum⁷ et apud S. Regiam M-tem laboraturam, ut reliquiae (quae ex gratia Dei summi non exiguae adhuc sunt, licet aliqui occulter) christianorum ab his haereticorum pravitatibus defendi, et nos (indigni licet) sacerdotes, officiis suis Deo omnipotenti deservire libere queamus. Deo omnipotenti ingentes gratiam agimus, qui sit benedictus in saecula, qui adhuc habet, qui sese muro opponat malitiae demonum simul et hominum. Laboret V-ra R-ma Paternitas et in hoc stadio currat, et bravium hoc V-rae Paternitati servatum accipiat, praesertim cum caeteri negligunt, haec enim corona V-rae Amplitudini manet. O utinam iam rem coeptam ad finem usque perducere queat V-ra R-ma Pietas et apud S. Regiam M-tem et apud alios coepiscopos: quidem apud S. Regiam M-tem, ut S. Regia M-tas fidem sanctam, eam inquam, quam sanctae piaeque memoriae pater suus amplexatus est, et ipse amplectatur eamque tueatur et defendat ex officio suo, prout in Domino Jesu spem habemus; apud vero coepiscopos, ut ipsi quoque exemplo eodem a V-ra Amplitudine accepto, eandem pietatem erga oves suas, eandem vigilantissimam diligentiam adhibeant subeantque.

Cerno ex literis V-rae Celsitudinis, quod multi subditorum V-rae Amplitudinis declinati erant a fide catholica usumque calicis (cyphis forsitan domi carebant) sitiabant⁸. O Deus bone, si sub tanta cura, ubi prae-

⁷ Mikolaĵ Wolski, biskup włocławski.

⁸ Zob. Dodatek II nr 2.

dicatio quotidiana catholica, ubi adhortationes assiduae, ubi ordo tantus sacerdotum, et utique inimicus animarum et adversarius ille animarum salutis subseminavit lolium, et succrevit. Quid ille perficiet (prout et perficit) ubi nulla cura, nulla denique vigilantia, praedicationes nullae in parochialibus ecclesiis, pastor oves non novit, nec oves pastorem, quomodo crescunt zizania? qualiter opprimuntur segetes Christi? Sed iam eant in partem suam, per quos tanta taliave operatur daemon. V-ram R-mam Paternitatem audio et in literis cerno, quod (magnum per laborem licet) oves vestrae pastoricae voci parere. Sit benedictus in saecula Deus, summus ille pastor, qui animam osuit pro ovibus suis, qui iam easdem e faucibus satanae eripuit. O felices cives, o felicissimae oves, quae talem ac tantum meruistis habere pastorem. Est unde gaudendum vobis et nobis: vobis quidem, quia iam absorptae a leone rugiente iterum liberae estis factae; nobis autem congratulandum enim vobis ex illa, quae operit multitudinem peccatorum, charitate. O utinam (ut V-ra Celsitudo id idem multis suspiriis anhelat) in aliis episcoporum aliorum civitatibus hoc ipsum eveniat. Det illis Dominus Jesus spiritum suum ferventiorum, ut vel ipsi soli (quod laudabilius esset) vel per alios salutem animarum subditorum suorum procurent, ut ille vertiginosus spiritus, serpens callidus, antiquus hostis noster, procul depellatur ad ima usque inferorum, ne amplius schismata sint, sed sicut unus Deus, ita una sit fides omnium. Amen.

Haec in consolationem V-rae Celsitudinis placuit communicare certioreque facere V-ram Illustrissimam Paternitatem, quod et civitas Gedanensis ex favore aeterni nostri Servatoris est non exiguus admodum fidelium numerus: aestimo enim, quod ad haec festa Paschalia [2 IV] plus quam mille hominum accesserunt ad altare, sacrosanctae Eucharistiae sacramentum sumentes tantum in ecclesia monasterii nostri, incipiens enim a Palmarum dominica [26 III] (licet ante nonnulli communicaverant) quotidie usque ad conductum Paschae [9 IV]. Nos enim pauci sumus: [ego]met^b quartus^c sum, conversum seu laicum unum caecum foveo, novellum sacerdotem qui nondum primitias celebravit, et senem sacerdotem fratrem ordinis. Nos duo tantum audiebamus confessionem et sacerdos, qui in parochiali ecclesia martyrium patitur, is adjuvabat non minime, quia omnes Almanos ille confessionem audiebat: multi illorum qui ab haeresi expurgati, dubietate omni postposita, alii a decem et ultra annis non confessi reconciliati sunt Christo Servatori nostro, cui honor et gloria in saeculorum saecula.

Humillime precor haec prolongatio verborum non gravet V-ram R-mam Paternitatem. Commendo tunc me una cum fratribus meis nec non cum tota christianitate in Gedano morante diligentissime simul humillime in favorem paternum V-rae R-mae Paternitatis^d.

^a W rękopisie błędnie *gravidis*.

^b Początek wyrazu na skraju wiersza zatarty.

^c Nadpisano nad skr. *tertius*.

^d Na tym liście się kończy, daty i podpisu brak.

Bierze w obronę włościan ze wsi Fiszewo koło Malborka na Żuławach, którzy przed 80 laty nabyli 10 łanów ziemi, a obecnie pleban ełblański Mikołaj Kos chce ich wydziedziczyć, twierdząc, że łany te są własnością kościoła św. Mikołaja w El-

blągu, którego jest proboszczem. Wystarał się nawet o odpowiedni dekret w kancelarii królewskiej, ale Kostka, do którego należy wykonanie dekretu, odmawia tego w przekonaniu, że prawo jest po stronie właścian i prosi Hozjusza o interwencję na ich korzyść.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1411—1414. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime atque Reverendissime in Christo pater et domine gratiosissime. Servitiis meis promptissimis in gratiam Ill-mae D. V-rae diligentissime commendatis. Fuerunt apud me incolae aliquot villae Fischau¹ in minori insula sitae, exponentes mihi non sine animi sui maerore quomodo Venerabilis Nicolaus Cossa² parochus Elbingensis negotium ipsis facessat ratione possessionis decem mansorum in villa praedicta, atque omnibus modis conetur contra ius et aequum ipsos possessione eorundem exuere et avorum praedecessorumque suorum sedibus eiicere. Existimant autem se ope et auxilio Ill-mae D. V-rae, utpote iustitiae patroni et fautoris pientissimi, hac sua molestatione facile sublevari posse, atque ideo me summopere rogaverunt, ut rem ipsam Ill-mae D. V-rae perscriberem et commendarem, quod ipsis denegandum esse non putavi. Sic igitur res se habet:

Avi et praedecessores colonorum praedictorum annis retro octuaginta emerunt decem mansos agri in villa Fischau a strenuo quodam viro Johanne Schumacher³ militiae perito atque ob id Regi admodum charo, his conditionibus, ut ipsi census nomine certam pecuniae summam, in emptionis litteris expressam, dicto Johanni Schumacher et legitimis successoribus eius quotannis solverent, ad aggerum autem et alios quosvis labores et onera ferenda non minus quam alii minoris insulae coloni obstringerentur. Defuncto vero Johanne Schumacher filius eius, Georgius nomine, censum praedictum possessoribus ipsis pro certa summa obligavit et oppignoravit. Cumque tempore aliquo post elapso Elbingenses putarent, quod mansi praefati cum omni iure et dominio colonis oppignorati essent, a Sacra R. M-te ad sinistram informationem consensum redimendi mansos obtinuerunt, et ad eam rem commissarii constituti sunt, coram quibus utriusque causa agitata est. Eo etiam tempore a M-te S. R. ad importunam sollicitationem fundatio talis facta est, ut memorati mansi ab omnibus quibusvis oneribus immunes ecclesiasticae potestati subessent et cum omni iure, dominio et utilitatibus universis pro sustentatione contionatoris ad ecclesiam divi Nicolai in perpetuum pertinerent. Sed posteaquam commissarii ius colonorum penitus perspexissent, ac simul cognovissent regium consensum ad malam Elbingensium narrationem impetratum esse, totam causam ad Regiam M-tem remisserunt, certo constituto termino, quo adveniente M-tas S. R. causa cognita decrevit consensum Elbingensibus factum sic intelligendum esse, quod possessores decem mansorum solum censum pro contionatore ad S. Nicolaum exolvere deberent idque non prius quidem, quam ipsis colonis summa, qua censum oppignoratum tenerent, soluta esset. Caeterum ad labores aggerum et omnia onera ferenda ut ante obligarentur et pari cum reliquis conditione essent. Et ne ex iurisdictionum diversitate aliqua difficultas suboriri posset, decrevit item Sacra R. M., ut coloni non contionatoris, sed huius castri⁴ iurisdictioni perpetuo subessent atque sic eos circa omnia iura clementissime conservare dignata est. Exolverunt ergo supradicti coloni multos

¹ Fiszewo, wieś na Malej Żuławie w starostwie malborskim.

² Mikołaj Kos. Por. nr 112.

³ Postać bliżej nie znana.

⁴ Chodzi o Malbork.

continue annos censum pro contionatore Elbingensi iuxta M-tis S. R. dispositionem, neque ullus unquam parochorum magis quid postulavit, ut qui nec iure postulare potuerit. Sed nunc demum Venerabilis d-nus Nicolaus Coss, cui M-tas S. R. parochiam Elbingensem conferre dignata est, praetendit foundationem supramemoratam, quae ut semper invalida fuit, a 30 annis nemini visa est, et tamen illius vigore possessionem mansorum cum omni iure, dominio et utilitatibus universis sibi deberi contendit. Obtinuit etiam contra possessores decretum⁵, licet M-tas S. R. insulanos domum proficisci et omnino certos esse iusserat, nolle se minimam partem ab aggerum laboribus eximere, causam etiam ipsam seorsim cognoscere in se receperat; cumque nuper a me actor decreti executionem petiisset, ego illam, legitimis rationibus motus, denegavi. Video autem, Ill-me Domine, possessoribus supradictis, qui ab octuaginta annis dictos mansos quiete et pacifice possident, maximam fieri iniuriam, nec tam D-num Coss, quam alios instigatores negotium hoc urgere.

Igitur ad Ill-mam D. V-ram saepedicti coloni confugiunt orantes humillimo studio, ut in iustitiae subsidium dominum Coss litteris suis paterne moneri dignetur, ne eos praeter ius et aequum molestare pergat, namque ut eo res deveniat, quo malevoli quidam deventuram sibi persuadent, perpetuo iura reclamant et non est dubium, quin ad Ill-mae D. V-rae admonitionem dominus Coss impetitioni suae supersedeat et colonos missos faciet, qui summa diligentia operam daturi sunt, ut hoc Ill-mae D. V-rae patrocinium debita animi gratitudine compensent. Quod et ego, quoad eius fieri poterit, promoveri conabor, ac tandem Ill-mam D. V-ram Deo opt. max. longis temporibus incolumem et salvam unice commendo.

Datum Marieburgi, ipso die Philippi et Jacobi [I V] Anno a nato Christo MDLXIII. — Eiusdem R-mae ac Ill-mae D. V-rae obsequentissimus servitor

Joannes Costka C[astellanus] Gedanensis —^o.

^o—^o Własnoręcznie.

169

DEKLARACJA KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA WYSTAWIONA HOZJUSZOWI W SPRAWIE DÓBR TOLKMICKO

Lomża, 1 maja 1564

Hozjusz na spotkaniu z królem w Lomży chciał przedstawić sprawę dóbr kapitulnych Tolkmicko, ale król nie mając czasu, rzecz odłożył na czas późniejszy, tym zaś oświadczeniem: uwalnia kapitułę i biskupa od zarzutu uporu.

⁵ Dekret ten, z 14 II 1564, był podpisany przez Piotra Myszkowskiego. Kopia w ADWO, A 2 k. 166v—167v (odpis sporządzony ręką notariusza Kromera — Wojciecha Sperlinga) i inny odpis z tego samego czasu, też w ADWO, B 1a k. 151—152. Po przedstawieniu argumentów stron dokument konkluduje: „Ideo decernendum duximus, decernimusque praesentibus: ipsos possessores decem mansorum, ac mansos ipsos, nullius alterius iurisdictioni, quam plebani subesse. Quare de iisdem mansis praefatus Nicolaus Coss, plebanus Elbingensis et successores ipsius, pro eorum arbitrio ac pro utilitate ecclesiae Elbingensis, prout illi commodius videbitur, disponere poterit temporibus perpetuis. Sique pro meliori ipsius Elbingensis ecclesiae conditione eos ipsos mansos ex usu et possessione praefatorum colonorum transferre voluerit, hoc liberum illi erit et successoribus illius, quos sine ulla exactione vel oneris aut laboris praestantione perpetuo possidebit, illisque pacifice fruetur, ac contionatorem, prout illi melius visum fuerit, ex preventibus eorundem mansorum fovebit hac nostra sententia mediante. Datum Varsoviae in conventionem generali Regni, die 14 mensis Februarii Anno Domini 1564, Regni vero nostri 35”.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPOLCZ.: ADWO, Eb nr 13. Nagłówek: *Copia declarationis Regiae*.

Sigismundus Augustus etc. Universis et singulis quibus expedit significamus tenore praesentium, quod cum nos in proximis Regni Comitibus Varsoviae habitis, ad intercessionem R-mi in Christo Patris Domini Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Episcopi Varmiensis syncere nobis dilecti, Venerabili Capitulo ipsius Varmiensi tempus exhibendorum privilegiorum ac iurium super bona Tolkemit prorogassemus, nimirum quoad supranominatus D. Cardinalis ea de causa plenius nos edoceat¹, et nunc idem D. Cardinalis coram nobis Lomsae constitutus ad edocendum nos de huiusmodi bonis Tolkemit totoque negotio paratum se obtulerit, nos vero hac vice in itinere, quod in Lituaniam suscepimus², aliisque negotiis impediti hisce rebus cognoscendis vacare, operamque dare non potuimus, quare ne ea occasione praefatum D. Cardinalem eiusque ecclesias aut Canonicos et Capitulum in aliquod discrimen iurium suorum incurrere contingat, declaramus praesentis scripti patrocinio eos tam coniunctim quam divisim fore ac esse plane excusatos, prout et nos excusatos eos habemus per praesentes, eisdemque nullam contumaciae notam impingi posse aut debere eo, quod privilegia et iura sua ratione bonorum Tolkemit hactenus non prodixerint, quodque ea de causa minime informati fuerimus, quandoquidem per ipsum D. Cardinalem minime stetit, quominus id fieret; recessu proximorum Comitiorum Varsoviensium in reliquo non obstante. In cuius rei fidem etc. Datum Lomsae, Calendis Maii [1 V] Anno Domini MDLXIII, Regni anno XXXV.

170

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Łowicz, 3 maja 1564

Upoważnia Kacpra Geschkaua do przeprowadzenia rozmów z Hozjuszem i prosi o poparcie jego sprawy.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1415—1418. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 12 Maii 1564 Marienburgi, responsum 29 Helspergi*.

DRUK.: Wierzbowski: *Uchanselana*, III s. 59.

Reverendissime atque Illustrissime Domine, Domine amice observandissime. Misi in Prussiam in nonnullis negotiis meis venerabilem Casparum Geschkaw abbatem Olivae, cui inter caetera hoc negotii dedi, ut quaedam R-mae atque Ill-mae D. V-rae meo nomine exponat. Quare ut fidem, quam pro sua integritate meretur, illi habeat, eandem vehementer oro. Commendo quoque, ut saepe antea feci, et hominem ipsum, et causam illius¹ R-mae atque Ill-mae D. V-rae. Cui quicquid praestiterit, mihi ipsi ab illa tributum existimabo. Ego vero vel hoc nomine R-mae atque Ill-mae D. V-rae me non devinctum solum, sed omnino etiam devotum

¹ Zob. nr 108.

² Król spieszył na sejm litewski do Bielska.

³ Z pewnością chodziło o uzyskanie poparcia Hozjusza w sporze, jaki prowadził Geschkau z Mikołajem Lockiem o opactwo oliwskie. Por. nr 85. Zob. K. Dąbrowski: *Opactwo cystersów w Oliwie*, s. 128—131.

esse iudicabo. Quam in Domino multa vitae prosperitate frui cupio. Lovicii, die tertia Maii Anno Domini MDLXIII.

^a— Vestrae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus Jacobus Uchański Archiepiscopus Gnesnensis ^a.

^a—a Własnoręcznie.

171

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Łomża, 3 maja 1564

Ponawia prośbę o listy polecające do papieża i innych dostojników rzymskich w sprawie swoich starań o koadiutorię płocką.

ORYG. AUTOGRAF: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rkps Brev. 26 (dawniej 24), list nr 36. Na odwrocie adres pisany inną ręką, ślad pleczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 4 Maii 1564, responsum eodem tn Vizina*¹.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine colendissime. Quoniam tam mane Ill-ma P. V-ra a nobis discessit, ut illi valedicere non potuerim², quod quidem mihi vehementer dolet, faciendum putavi, ut admonerem Ill-mam P. V-ram de litteris commendatitiis ad Summum Pontificem et aliquos alios quos Ill-mae P. V-rae videbitur, simul etiam ut intelligam ecquid egerit Ill-ma P. V-ra de meo negotio³ cum R-mo Domino Nunctio Apostolico et quid ille^a responderit. Velim autem, si ita videatur Ill-mae Cels. V-rae, ut mihi exempla earum litterarum una cum ipsis litteris mittat quando illi commodum erit, quas de meo negotio scribet ad Summum Pontificem, quas ego postea cum aliis ad eam rem spectantibus litteris mittam Romam per cursum publicum, id tamen sit arbitratu Ill-mae P. V-rae, cuius gratiae et benevolentiae me et servitutum meam etiam atque [etiam] commendo illique omnia fausta et felicia precor. Datum Lomzae, die 3 Maii 1564. Ill-mae P. V-rae addictissimus servitor

P. Miscovski.

^a Nadpisano.

172

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 4 maja 1564

Informuje o otrzymanych od Hozjusza listach, wysłanych z podróży do kraju. Radzi nie śpieszyć się z pozwoleniem wiernym warmińskim na Komunię św. pod obiema postaciami. O Janie Hozjuszu i Erazmie Działyńskim.

ORYG. lub KOPIE: nie znane.

DRUK.: G. Friedländer: Beiträge zur Reformationgeschichte. Berlin 1837 s. 270—290. Opublikował z autografu w Bibliotece Królewskiej w Berlinie, Libr. pfc. fol.192. Krasieki, L. 1. Obecnie rękopis ten nie istnieje.

Pax Christi. Heri redditae nobis fuerunt literae, quas Olomucii 15 Januarii D. V-ra Ill-ma ad me scribere pro eximia sua benignitate et

¹ Wizna, miasto na pñ.-wsch. od Łomży.

² Hozjusz z Łomży spieszyl na sejmik pruski do Malborka.

³ Chodzi o starania Myszkowskiego o koadiutorię płocką.

pietate voluit¹, quae quamvis cum morbo satis gravi et molesto conflictantem invenerint et hodie rescribendum esse D. Georgius Ticinius² affirmaverit, ne responsum esset differendum, malui, quae mihi et his patribus D. V-rae Ill-mae quam maxime addictis visa sunt, paucis complecti. De statu Austriae satis multa ex exemplo literarum ad Ill-mum Cardinalem Borromeum missarum consona intelleximus³. Utinam ut eius provinciae et aliarum vicinarum vicem dolere, ita et opem ferre, non verbis tantum, sed et sanguine fuso, si opus esset, liceret. Prospiciat Dominus ubique laboranti Ecclesiae suae. Quod ad calicem attinet, quaedam alia scribere poterit Pater Polancus⁴, quidvis tamen ab aliis tentetur, nec expedire ad Dei gloriam et Warmiense Ecclesiae spiritualem utilitatem existimo, ut eius usus ei concedatur, nec decere ullo modo D. V-ra Ill-ma, ut contra id, quod piissime sentit et doctissime scripsit, quicquam obtinere nitatur, suis tamen populis atque aliis dicere posset: expectandum esse huius petitionis, quam alii tam serio urgent, eventum et si reliquis calix concederetur, tum demum permittere suis eius usum Amplitudo Vestra posset, suis inquam, quos sine religionis detrimento sic melius in officio contineri posse existimaret.

D. Joannes⁵ bene se gerit et nobis erit (ut par est multis nominibus) commendatissimus, sicut et Erasmus Dialinius Palatini Culmensis filius. Me ipsum ergo et omnem Societatem nostram humiliter commendo D. V-rae Ill-mae, quam dignetur divina bonitas incolumem non tantum ad Warmiense sed ad universalis Ecclesiae utilitatem servare. Romae, 4 Maii 1564. Ill-mae S. R-mae minimus servus in Domino

Jacobus Laynez.

173

MIKOŁAJ GÓRSKI DO HOZJUSZA

Płock, 9 maja 1564

Pragnie Hozjusza gościć u siebie. Na generalnym posiedzeniu kapituły spodziewali się obecności Kuczborskiego. Prosi, by wspólnie z legatem postarał się o zawieszenie dekretu Soboru Trydenckiego zakazującego kumulowania beneficjów.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 33 k. 85. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja odbiorey: 1564 Heltspergl.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater Domine, Domine clementissime. Nulla alia potissimum scribendi ad V-ram R-mam Ill-mamque D-nem adactus sum ratione, praesertim in tam subito discessu a nobis R-mi D. Legati¹, optimi alioqui et praestantissimi viri, quam quod illa prisca, una cum assiduis humilibusque comprecationibus obsequia mea diligentius quam possim illi supplicem commendem.

Quodque de tam illius repentino ac felicissimo e sacro Oecumenico Concilio reditu exhilaratus vehementer, satis mirari nequeo, ut quamquam animus inerat sincerus, tam me, uti servulum perpetuum obviam illi praebere, quam in solo illo paterno Gorra² eandem excipere, humani-

¹ Zob. nr 15.

² Jerzy z Tyczyna.

³ Zapewne chodzi o list Hozjusza do K. Borromeo z 6 I 1564. Zob. nr 4.

⁴ Jan Polanco.

⁵ Jan Hozjusz, bratanek Kardynała.

¹ Commendone.

² Wieś Góra pod Płockiem, rodowe dobra Górskich.

terque ac studiose tractare velle. Non potui tamen misellus desiderio hoc meo flagranti potiri, ut pene hoc ita subsecuto infeliciorem esse me multo quam antea iudicem. Attamen tolerantia ut subsequatur oportet.

Dominus Cudzborski³ ab omnibus ferme nobis confratribus suis hoc in Capitulo generali, ita ut par est, alacriter praesens expectabatur, nec sine villae praestimonialis solatio et vel curiae seu domus abscedere hinc posse certo arbitrari videretur, id quod ego-suae Dominationi ex intimo affectu favisse me reor.

In finem, ea, ipse fretus, in benignitate solita V-rae R-mae ac Ill-mae D-nis, Domini mei clementissimi, fiducia, summopere precor, dignetur ea qua pollet plurimum auctoritate sua, tam apud optimum hunc Sanctissimi D. N. Legatum, quam vero maxime apud Suam Sanctitatem efficaciter obtinere, idque tempori, quo decretum Concilii proxime transacti, manumissionis sacerdotiorum occasione, hac in provincia nostra, hactenus pravitate haereticorum afflicta, ad aliquod tempus congruum prorogetur, quoad haereses istae Deo propitio sopirentur penitus ac extinguerentur. Nam haereticis ipsis abominandis execrandisque simul et agasonibus simoniae quam ingens aperta est ianua monachi oratoris, tum illic subsecuta taciturnitate, ne dixerim stupida ignavia, sat datur intelligi sapienti.

Interim autem Altissimus mihi tribuat clementia sua, quo audiam semper, interdumque videam eandem Ill-mam ac R-mam P-tem V-ram, dominum meum clementissimum, diu esse salvam, sospitem et ita felicem, quo Dei nutu summum dignitatis fastigium assequatur perenni tempore. Cui iterum atque iterum preces meas indignas, continuas tamen, et ipsa obsequia mea supplex recomendo. Ex Ploczka, IX Maii MDLXIII. Eiusdem V-rae R-mae D-nis perpetuum mancipium et sacrificus indignus

N[icolaus] Gorski Canonicus Ploczensis⁴.

174

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Knyszyn, 10 maja 1564

Prosi, aby Hozjusz swoim autorytetem wpłynął w Rzymie na przyspieszenie konfirmacji Marcina Edena na administratora pomezanańskiego. Kandydaturę Edena przedstawił królowi biskup chełmiński Stanisław Zelisławski. Myszkowski do tego projektu przedtem odnosił się z rezerwą, obecnie jednak stał się jego rzecznikiem, gdyż zjawił się konkurent, człowiek podejrzaney wiary i obyczajów, podczas gdy Edena uważa za kandydata godnego. Tytułem uposażenia mógłby on zatrzymać opactwo kartuskie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1695 s. 1419—1422. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 8 Junii 1564 Heispergi, responsum 9.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine colendissime, obsequia mea commendo in gratiam Illustrissimae Dominationi Vestrae etc. Statum ac conditionem omnem Episcopatus Pomesanien-sis¹ hoc tempore scio Ill-mam D. V-ram non ignorare. Iampridem enim

² Walenty Kuczborski, sekretarz Hozjusza, był kanonikiem płockim.

³ Mikołaj Górski, pisarz królewski, kanonik płocki, pleban w rodzinnej Górze, był młodszym bratem Stanisława, znanego zbieracza dokumentów, które otrzymały nazwę *Acta Tomiciana*. Por. PSB VIII 452.

⁴ Tutaj należy wyjaśnić sytuację prawną biskupstwa pomezanańskiego. Powstało ono razem z innymi biskupstwami pruskimi w 1243 r. Znaczna jego część po r. 1466 znalazła się w granicach Rzeczypospolitej, ale w dalszym ciągu

is sublatus esse prorsus e medio videretur, nisi quod eius utique partis, quae imperio Regiae M-tis continetur, administratio per Episcopos Culmensis curata fuerit, usque ad id fere tempus, dum Ill-ma D. V-ra Culmensi ipso Episcopatu fungeretur. Postea qui Culmae praefuerunt episcopi, quod suam forte industriam parem esse tot laboribus, exiguo praesertim aut nullo proposito praemio, non arbitrarentur, ad administrationem eam paulatim a se coeperunt abdicare et suae se dioecesis negotiis contentos esse prae se ferre.

Equidem mensibus proximis perscripserat R-mus Dominus Episcopus Culmensis² ad Regiam M-tem se quidem administrationem hanc nec suscepisse in se, nec suscipere posse, satis superque ipsis propriis dioecesis suae negotiis occupatum. Sed quoniam absque administratore tamen eam partem relinquere tutum esse illi non videretur propter vicinorum haereticorum venena, quae in has fere quasi vacuas possessiones exhalant et immittunt, commendavit pluribus verbis M-ti eius dominum Martinum ab Eden³ eique supplicavit, ut eiusmodi officium administrationis in ipsum potissimum conferre dignaretur. A me autem quoque postulavit, ut hanc ipsius commendationem et pro domino Edenio petitionem verbis meis apud M-tem Regiam quantum possum adiuverem. Nota mihi erat iam antea domini Edenii probitas et religio. Sed tamen in re eiusmodi, absente tunc praesertim a nobis Ill-ma D. V-ra, cunctantius mihi esse incedendum arbitrabar. Quod quidem dum facio, comperi extitisse non neminem, qui idem officium apud Regiam M-tem summissis et subornatis maximi nominis intercessoribus ambiebat, homo suspecta, ut levissime dicam, religione nec morum satis, ut arbitror, probatorum. Hac igitur importuna hominis ambitione commotus, coepi agere causam Edenii, in eamque ita incubui, ut Martinus ab Eden, quem virum bonum esse ipse iudicavi et quem a catholico episcopo vidi commendari, administrator eius partis Episcopatus Pomesaniensis, quae in ditione est M-tis Regiae, a M-te ipsius designaretur, adiuncto ad id munus, propter sustentationem administratoris, monasterio Carthusiensi, cuius antea iam quoque Dominus Edenius gubernationem a S. D. nostro impetra[ve]rat, quemadmodum ex litteris super ea re confectis satis intelligi potest.

Nunc cum is eius designationis ac nominationis suae causa Roma excurrere constituerit, auctor illi sane fui, id quod ipse quoque suscepit perlibenter, ut ad omnia commendatione litterarum Ill-mae D. V-rae Romae uteretur. Quamobrem ab Ill-ma D. V-ra peto et quaeso, uti eum et hic et Romae tuendum Ill-ma D. V-ra et ornandum suscipiat collaudatoque apud S. D. nostrum hoc M-tis Regiae consilio perficiat, ut dominus

podlegała jurysdykcji biskupa w Kwidzynie. Po sekularyzacji biskupstwa król polski w r. 1526 nad częścią polską diecezji pieczę zlecił biskupowi chełmińskiemu Janowi Konopaekiemu. Kontynuowali ją jego następcy. Hozjusz będąc bpem chełmińskim został nawet przez papieża Juliusza III 25 VII 1550 mianowany *inquisitor haereticae pravitatis* na Pomezaniu. Zarząd polską częścią diecezji pomezaniańskiej sprawiał biskupom chełmińskim sporo kłopotu, a nie dawał odpowiedniej satysfakcji materialnej, dlatego niektórzy z nich starali się o osobnych administratorów dla Pomezanii, przeważnie takich, którzy mieli uposażenie gdzie indziej (np. opaci kartuscy, oliwscy). Sytuacja częściowo została uregulowana w r. 1577, kiedy to papież na wniosek synodu prowincji gnieźnieńskiej formalnie powierzył biskupom chełmińskim diecezję pomezaniańską i ci odtąd do swego dawnego tytułu *Episcopus Culmensis* otrzymali: *administrator perpetuus Pomesaniensis Episcopus*, zaś w początkach XVII: *Episcopus Pomesaniensis*. Por. wypowiedź H. Schmaucha. W: *Chronik des Vereins*, 7 XII 1932. ZGAE 1933 Bd 25 s. 282—283. PDE 1878 Jg 10 s. 124—131.

² Stanisław Żeliszawski.

³ Marcin Eden. Por. nr 20, 36, 44, 205.

Edenius in administratione hac, sibi per Regiam M-tem delata, per Sedem ipsam Apostolicam confirmetur. Deberi id puto virtuti et probitati, et quod summum in hac causa est, religioni domini Edenii, de quo ipsam quoque Ill-mam D. V-ram bene esse persuasam existimo, sed in primis debetur dignitati M-tis Regiae, quae illum hoc munere dignum iudicavit. Maxime vero omnium debetur ordini ipsi et gubernationi ecclesiarum, quas tam sine pastore esse quam sub impiis atque discolis pastoribus vivere aequae incommodum ac indignum esse videretur. Alterutrius autem profecto periculi alea nobis hoc tempore subeunda fuit. Me quidem singulari gratia Ill-ma D. V-ra affecerit, si Edenium omni ope atque auctoritate sua adiuverit. Bene valere Ill-mam D. V-ram cupio, eique studia et obsequia mea in gratiam diligentissime commendo.

Datum Knishini, die 10 Maii Anno Domini MDLXIII.

⁴- Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus servitor

P. Miskovski ⁴-⁹.

⁹-⁹ Własnoręcznie.

175

OTTO TRUCHSESS DO HOZJUSZA

Wiedeń, 17 maja 1564

Wyraża radość z otrzymanej od Hozjusza listownej wiadomości o szczęśliwym powrocie do diecezji. Informuje o odbytej podróży do Hiszpanii i o drodze powrotnej. W Weronie spotkał się z kardynałem Navagero, który w rozmowie wyraził uznanie dla Hozjusza. Prosił również o przekazanie listu, co Truchsess obiecał uczynić *via* Wiedeń, gdy tam przyjedzie do cesarza celem zdania sprawy z misji hiszpańskiej. Prosi, by Hozjusz przysłał mu do Dylingi jakiegoś karła wyposażonego w strój węgierski.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 26—27v. Na stronie adresowej pieczęć i adnotacja: *Redditae 11 Julii 1564, responsum eodem, Hellspergk.*

DRUK.: Cyprjanus: *Tabularium*, s. 357—358.

Redeunti ex Hispaniis datae mihi sunt D. V. Ill-mae litterae, quibus se felici itinere sospitem ad ecclesiam suam rediisse significatum voluit. Habeo ei gratias, quod optatissimo nuntio me impartiri dignata est. Quamquam enim suavissimo eius colloquio carere grave mihi est atque eodem saepius frui si Romae permansisset sperare poteram, tamen quod reditum in patriam quanto avebat studio me minime latet, voti eam compotem esse factam mirifice gaudeo. Mihi enim, ut spero, quantum ad colloquium nostrum attinet, litteris satisfaciam, quas ad D. V. Ill-mam saepius scribendo ab ea extraham.

Nos satis longo itinere in Hispaniam tandem venimus Barchinonemque applicuimus, ubi cum adventum nostrum Philippum regem praestolantem invenissemus, mihi, cui Ser-mos Bohemiae Principes in manus ei tradere iniunctum erat¹, longius progredi non fuit necesse, meoque functus munere, iisdem quibus advectus fueram triremibus, in Italiam redii et D. V. Ill-mae exemplum secutus, ut Augustanam meam ecclesiam inviserem eiusque curae pro viribus incumberem, itineri me dedi. Veronae cum cardinali Navagero² biduum commoratus sum, gravitate hominis, urbanitate

¹ Otto Truchsess von Waldburg (1514—1573), biskup Augsburga (od 1543) i kardynał, otrzymał polecenie odwiezienia do Hiszpanii synów Maksymiliana II, Rudolfa i Ernesta.

² Bernard Navagero (zm. 1565), od 1561 kardynał, 9 III 1563 został legatem papieskim na Sobór Trydencki, 1563—1565 administrator Werony.

condita maxime delectatus, fuitque nobis saepius de D. V. Ill-ma sermo, quam cum ille summo prosequi amore eidemque se addictum ostenderet, benevolentiam atque observantiam in se meam mirifice auxit. Dedit mihi ad D. V. Ill-mam litteras, quas cum Viennam venerim, ut Imperatorem et Romanorum regem de provincia ab eis mihi demandata docerem, loci vicinitate illectus facile ipse detulissem, si, quod maxime cupio Ill-mam D. V. invisere, id praestare nunc vires sufficerent. Sed longo itinere fessus cum venire nequeam, mittendas censui. D. V. Ill-mae omnia quae optat evenire desidero Deumque precor opt. max., ut christianae reipublicae diu incolumem eam conservet. Datum Viennae, die XVII Maii 1564.

Mandatum a D. V. Ill-ma velim alicui, ut pusillum homunculum, quorum apud Polonos copia est, qui tamen pusillus semper permaneat, atque eleganti sit forma bonisque moribus praeditus, inveniendi atque Dillingam usque ad me deducendi curam suscipiat, ocreis, pileo et veste indutum hungarica percipio. Impensas reddam et gratissimum habebō. Iterum bene valeat.

176

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 19 maja 1564

Domaga się, by Hans Hagenau z Lidzbarka, poddany biskupa warmińskiego, wyrównał krzywdy, jakie wyrządził poddanemu księcia wskutek fałszywego oskarżenia.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 691—693. Nagłówek: An den bischof zu Ermetlandt, den 19 Mey 1564. Pod tekstem: Retat[ionem] burg[grau]n] idem audit. Abel Drewess, gnad im Gott.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 71—72.

Wir können E. L. freundt- und nachparlicher wolmeynung nicht pergen, das sich unser undersass Merten Wolrath zum hochsten gegen uns beclagt, als solte E. L. underthanner zu Heilspergk Hanns Hagenau inen bey unsern stedten Salfeldt¹ und Morungen² angegeben, als das er die stedtlein anzuzunden und die leutichen darinnen in grundt zu verterben gesunnen wehre, darob er dann in verhaftung kommen und etzliche wochen langk in unserer statt Hollandt³ gefenglich gehalten worden. Dieweil aber oberurter unser underthon solcher bezichtigung nicht uberbracht, und seiner unschuldts halben des schweren gefengknus erlediget, und gleichwol durch gemeltes E. L. undersassen unzimliches angeben nicht allein in merkliche beschwer, schaden, nachteil und hindergang seiner nahrung, sondern auch fast umb leibsgesundtheit kommen, hat er uns underthenigst angefallen und gebetten, sich seiner mit gnaden anzunemen, und bey E. L. vermittelst unser intercessionschriften beforderung zu thun, damit ime von mehrgedachten E. L. underthonen vor erlittene schmach, scheden und uncosten gebuerender abtrag und erstattung widerfahren möge. Und ob wir wol in keinen zweifel setzen, E. L. ohne das unsern underthonen, dazu er befugt, verhelfen werden, so bitten wir doch freundlich, E. L. wollen oftgemelten unserm underthanen, in anse-

¹ Zalewo.² Morąg.³ Pasłęk.

hung des armen mannes unschuld und wie unbillich dannest er durch E. L. undersassen beschuldigung in so schwere gefencknus, schaden und nachteil gebracht, behulfflich sein und gestatten, damit er von E. L. undersassen, als obgedacht, seiner erlittenen schmachte, schaden und uncostens billiche erstattung und ergetzung erlangen mege. Das seindt wir umb E. L. hinwider nachparlich zu beschulden freuntlich geneigt. Datum etc

177

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Ciążeń, 19 maja 1564

Służy pomocą lekarską choremu biskupowi poznańskiemu, którego postawa katolicka rokuje dobre nadzieje. Poleca biskupowi księdza Pawła.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 16 k. 55. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae ultima Junii 1564, responsum 4 Julii.*

Illustrissimae et Reverendissimae Dominationi Vestrae officia meo trado. Nunc versor in praedio Cziązin¹, a R-mo Episcopo² vocatus prima die Maii, ut quod a Rege habuit Warssovia unicornu, illud iuxta methodum medicam ei propinarem. In quo Deus omnipotens dignatus est nos prosperare, successit enim statim et amabiles fructus dedit. Ego post Pentecosten [21 V], si Deus voluerit, domum revertar. Episcopus in Julio mense ad suam cathedralem ecclesiam primum ingredi statuit. Deus adiuvet eum spiritu fortitudinis ad sectarios explodendos. Cogitat Ecclesiae prodesse, et erga subditos suos pie se gerit, vivit etiam temperanter. Adest etiam hic medicus Neapolitanus, Joannes Maria³, sed Episcopus totum se in me convertit. Det mihi Deus gratiam in conspectu suo. Urgeo hominem saepe, ut Dei timorem prae oculis suis habeat. Commendo me totum Ill-mae D. V-rae clementiae. Pauli sacerdotis⁴ apud R-mum Legatum Ill-ma D. V-ra non obliviscatur, quaeso, si praesens ibi est. Valeat Ill-ma D. V-ra diutissime florens. Cziązinii, 19 Maii 1564. Eiusdem Ill-mae D. V-rae addictissimus cliens

d[octo]r] Stephanus Micanus⁵.

178

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 22 maja 1564

Powiadamia o przesłaniu w dniu poprzednim listu i lekarstw. Prosi o 6 lokci czarnego materiału.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 25 k. 49. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Officia mea vetera et deditissima R-mae D. V-rae commendo. Scripsi heri ad

¹ Ciążeń, dobra biskupów poznańskich.

² Adam Konarski, biskup poznański.

³ Jan Maria de Caneparis, brat zakonu dominikańskiego w Mediolanie (zob. jego list do Hozjusza pisany z Ciążenia 24 X 1565, ADWO, D 14 k. 21), lekarz na dworze biskupa poznańskiego.

⁴ Zob. nr 22.

⁵ Zob. nr 150 przyp. 1.

Ill-mam D. V-ram per Stephanum Vinkleri¹ aliquot verba, certaue ac salutaria medicamenta per eundem Ill-mae D. V-rae misi. Nunc vero me totum Ill-mae D. V-rae totam meamque domum reverenter in gratiam commendo. Sex ulnas nigri panni pro veste mea ab Ill-ma D. V-ra peto, domino et patrono meo clementissimo, cui me totum iterum atque iterum commendo. Posnaniae, 22 Maii 1564.

Eiusdem Ill-mae D. V-rae deditissimus servitor

d[octor] Stephanus Micanus.

179

LUKASZ PODOSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 24 maja 1564

Podoski¹ zamierzał po Wielkanocy, przy okazji wyjazdu do rodzinnych stron, odwiedzić Hozjusza, ale obowiązki mu na to nie pozwoliły i tym prosi wytłumaczyć spóźnione powitanie listowne. W stosownym czasie przyjedzie osobiście.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 23 k. 102. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita ultima Junii 1564 Hetspergi, responsum 5 Julii*.

Reverendissime ac Illustrissime Princeps et Domine, Domine clementissime. Commendatis servitiis meis in gratiam R-mae et Ill-mae P. V-rae, salutem rerumque omnium felicem successum illi ex animo opto. Quod praeter alios multos, quos singulari humanitate et summa benevolentia prosequi consuevit R-ma et Ill-ma D. V-ra, ego is sim, qui non solum eo nomine, sed aliis multis me illi plurimum debere certo sciam, magno pudore magnaue animi molestia id perfero, quod felicem ad nos reditum (qui quidem piis et catholicis hominibus gratissimus accidit) literis meis R-mae et Ill-mae D. V-rae hactenus non sim gratulatus. Sum quidem si quisquam hominum R-mae et Ill-mae D. V-rae observantissimus, nec ulla negligentia, quidquid ea in re officii desiderari possit, a me praetermissum est, nam quod a scribendo tantisper abstinui, ea fuit causa, quod absolutis sacris Paschae feriis ad patriam meam conferre me statueram, ut inde demum ad R-mam D. V-ram excurrere eamque commodius convenire liceret, ubi ea quae pro summa eius dignitate illi a me debentur, coram potius quam per literas persolvere cogitabam. Ne igitur diversum quid de me suspicari possit R-ma et Ill-ma D. V-ra eo quod me nonnulla adhuc remorentur negotia, excusationem hanc praemittere volui, ipse vero ut primum mihi non incommode licebit, quod quidem in primis cupio, ad R-mam et Ill-mam D. V-ram excurram. Commendo etc. Dat[um] Crac[oviae], 24 Maii Anno Domini MDLXIII. R-mae et Ill-mae D. V-rae servitor

Lucas Podoski Ca[nonicus] Crac[oviensis].

¹ Stefan Winkler, syn Błażeja, pisarza miejskiego poznańskiego. Przebywał na dworze biskupim w Lidzbarku, a po założeniu kolegium jezuickiego w Braniewie (początek 1565) tam się kształcił razem ze swoim bratem. Chodzi tu chyba o list nr 177.

² Łukasz Podoski (zm. 1584), syn Jana sędziego ciechanowskiego, kanonik krakowski, sekretarz królewski, dyplomata. K o r y t k o w s k i: *Pałacy*, III s. 240—245.

180

BENEDYKT FECHNER DO HOZJUSZA

Kraków, 25 maja 1564

Prosi o powiększenie stypendium. Jest poddanym bpa warmińskiego. We wczesnej młodości stracił rodziców. Jego wychowaniem zajął się Hozjusz (najpierw w Lidzbarku), potem skierował go na Uniwersytet Krakowski i dał stałe stypendium, wypłacane mu przez krewnego Hozjusza (Pawła Watta). Te sześć groszy, które na tydzień otrzymywał, wobec wzrastającej drożyzny nie wystarczają na utrzymanie. Jeżeli nie otrzyma wsparcia, będzie musiał studia przerwać. Dorabiał sobie korepetycjami u pewnego mieszczanina, ale często zamiast nauki musiał trudzić się u niego posługą domową. Sławi Hozjusza jako mecenasa nauki i twierdzi, że w środowisku studenckim powszechnie uważa się Hozjusza za patrona studiującej młodzieży.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 154—155. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime ac Illustrissime Princeps Domine, Domine observandissime, obsequia mea perpetua Vestraeque Reverendae Dominationi unice defero atque commendo. Pro summa perpetuaque mea erga R-mam Cel-situdinem Tuam observantia, R-me Praesul, Patrone beneficentissime, fit, ut nullus mihi rumor gratior esse possit, quam audio R-mam C. T. felici uti rerum successu. Quare R-dae C. T. gratulor, et ut Deus R-dam C. T. incolumem conservet assiduis precibus dominum nostrum Iesum Christum oro, gratulor (inquam) tibi Praesuli clementissimo, multis nominibus observando, qui non minus in universa Prussia eruditissimum quam prudentissimum Ecclesiae vicissim pastorem agis, qui literarum studia amas, doctos colis, et (ut par est) amore prosequeris, quo uno excepto pro usu reipublicae literariae in restituendis scholis hac nostra tempestate habemus apud nostrates neminem. Forsan R-da C. T. mirabitur seram gratulationem, quae ideo reprehendenda mihi visa non est, praesertim si nulla negligentia praetermissa est, longe enim absum audioque sero quae in patria geruntur¹. Sed de his satis, vereor enim, ne multis R-dae C. T. molestus sim.

Caeterum quoniam R-dam C. T. in me studiaque mea a primis annis in hunc usque diem semper benignissimam cognovi, adeo ut vel ultra necessaria ad provehenda studia mea suppeditaverit, non possum non ingentes animo meo indesinenter habere et agere gratias, donec aliquando debitam meam gratitudinem re ipsa declarem. Quod quidem ut quondam assequar, R-da C. T. mihi suam innatam et vere divinam clementiam opemque suam denegare nolit, hac enim si destituar, ne momentum quidem in studiis perdiscendis hic manere potero, nedum optatam metam consequi. Idcirco a R-da C. T. maximopere pro sua summa in omnes bonarum artium studiosos benevolentia etiam atque etiam rogo ac peto, ut aequo animo mea studia ulterius fovere et in primis sumptos illos, quos mihi R-da C. T. largitur, augere non dedignetur, nam sex grossis (ut ita dicam) singulis hebdomadibus, qui mihi a R-dae C. T. nepote² dantur, non possum necessaria comparare ad vitae sustentationem: tanta enim in hac urbe cum omnium rerum, tum in primis annonae caritas in dies ingravescit, tanta est studendi difficultas, tanta hominum illiteratorum propter sectas varias erga literarum studiosos inhumanitas, ut coeptum studiorum cursum hic brevi deserere cogar, nisi nonnihil plus pecu-

¹ Chodzi o Warmię.

² Dyspozytorem funduszy Hozjusza w Krakowie był jego siostrzeniec Paweł Watt (Vadianus).

niae singulis hebdomadibus in promptu habeam; quid commemorem quantum numerandum sit pro libris, taceo vestitum et reliqua corporis necessaria. Nec me hactenus sex grossis per septima[na]m sustentare potui; propterea quo victum haberem, molestam quandam et studiis meis incommodissimam paedagogiam apud civem quandam subeo, in qua non tantum temporis et operae mihi licitum est tribuere literis, quantum curandis rebus domesticis. Hinc R-da C. T. existimet velim, quantum iuventutis, quantam iacturam studiorum propter sumptu[um] penuriam facere cogar.

Nec me fugit quam ingens in R-da C. T. sit erga doctrinae caelestis et aliarum artium studiosos benevolentia, qua^a R-da C. T. accensa decrevit tum omnium tum meum ingenium pietate, eruditione et virtute expoliri. Itaque R-da C. T. ad sidera usque a studiosis effertur, passim R-dam C. T. studiosorum patronum honorificentissime praedicant, mihi etiam R-da C. T. suam opem clementer saepe promisit et me a prima pueritia educavit, et hucusque benigne sustentavit.

Preterea intelligit R-da C. T. nihil honestius esse, quam ut artium bonarum cultoribus opem ferat. Quid enim, proh Iupiter, literis honestius? Literis agnitio Dei conservatur, studium virtutis excolitur, Ecclesia gubernatur ac defenditur, respublica, leges, forum, iudicia reguntur et conservantur, denique nulla vitae pars neque publicis neque privatis in rebus vacare potest. Ad haec non ignorat R-da C. T. Deum opt. max. ideo summis viris dedisse magnam pecuniae vim, ut curent iuventutem honeste ad agnitionem Dei educari, ad studia virtutis erudiri, cum ad Ecclesiae sanctae gubernationem tum republicae, qui etiam in tanta rerum abundantia R-da C. T. mihi facile sumptus illos augendo, opitulari potest, nec commoveri debet R-da C. T. etiamsi res familiaris nonnihil R-dae C. T. imminueretur, neque enim vero in meliores usus, meo iudicio, R-da C. T. pecuniam impendere poterit, quam ut subditos suos et adolescentes inopes ad doctrinam et virtutem excolendam iuvet. Iam vero quantas utilitates haec clementia et liberalitas R-dae C. T. sit paritura, quis effari poterit? primo Ecclesiae Dei, deinde omni populo, quem R-da C. T. regit, praeterea reipublicae, quam ego (superis benigne aspirantibus) mea doctrina, meo consilio et diligentia iuvabo. Tandem ille immortalis remunerator, qui nihil irremuneratum sinit, (ille inquam) R-dae C. T. pro tantis innumerabilibus beneficiis mercedem immortalem retribuet. Postremo huc omnes cogitationes, omnes meos conatus referam, ut mea studia, omnes mei mores et actiones quoad vixero, R-dae C. T. placeant, ac ut R-da C. T. sentiat non perituum quod R-da C. T. in me studiorum gratia contulerit. Quare cum omnium rerum hic caritas in dies tanta ingravescat, ut sex grossis per hebdomadam mihi necessarium victum nullo modo comparare queam, cum non sim nescius, quam mirifice R-da C. T. cum omnium artium candidatos tum etiam me immeritum amet, maiorem in modum humillime ad R-da C. T. peto, ut R-da C. T. sumptus mihi hactenus liberaliter datos et det et augeat.

Nec ignorat R-da C. T. me miserum, iam diu parentibus orbatum, et quam mihi nihil reliquerint morientes, qui si adhuc superstites essent, forsan meas lachrymas et extremam miseriam meam nonnihil mitigarent. Ego profecto invitus imploro auxilium R-dae C. T. ad augendos sumptus illos, sed quo, quaeso, non adigit durissimum telum: necessitas, praesertim cum nullum habeam vel amicum vel consanguineum, qui vel velit vel possit meam summam miseriam ac calamitatem adiuvare et ad pecuniam R-dae C. T. aliquid addere. Quod nisi R-da C. T. meae inopiae benigne

subvenire velit, ego brevi relictis literis animum ad aliquod applicare artificium cogar. Moveat R-dam C. T. mea calamitas, Praesul benignissime, ne mihi parentibus orbato patris loco esse desistat iterum atque iterum oro. Quod reliquum est, vale Pontifex optime in longa saecula felix, et me R-dae paternitati tuae unice commendatum habe. Datae Cracoviae, Anno a Christo nato 1564 octo Calendas Iunii [25 V]. R-dae Celsitudini Tuae addictissimus

Benedictus Fechner ³.

^a Nodpisanu.

181

ANDRZEJ MÖLLER DO HOZJUSZA

Kraków, 25 maja 1564

Möller¹ przez dwa lata studiował na Uniwersytecie Krakowskim na koszt Hozjusza. Obecnie chce wstąpić do jezuitów. Prosi o pozwolenie i pieniądze na drogę.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 61. Brak strony adresowej.

Post officiorum meorum humilem commendationem a Deo optimo maximo Illustrissimae Celsitudini Vestrae prospera et felicia opto. Video quidem mearum partium esse, immo necessitatem potius inevitabilem humeris meis incumbere animadverto, Ill-me Praesul, ut Ill-mae Cels. V-rae, a qua multis iam annis liberalissime affectus sum, ex Urbe post tot exantlatos labores rerumque difficillimarum fortiter exhaustis discriminibus, civibus tandem suis tum clientulis reddita sit, mihi multo iucundissimum his literis testatum facio. Fateor profecto istud mei, ut dixi muneris et officii esse, nec me ingratitude notam alia ratione declinare et effugere posse intelligo. Sed cum meo me modulo ac pede metior, meamque infantiam vel insecitiam verius ad animum revoco atque expando, illico quasi inter sacrum et saxum constitutus, scribendum ne an intermittendum sit animi plane dubius haereo. Hinc itaque benignitas Ill-mae Cels. V-rae candorque innatus, qui etiam male et certe ambigua facta in meliorem nonnunquam partem interpretari consuevit, mihi stimulos addit, ut quamvis ineptus ac prorsus quod dicitur asinus ad lyras^a sim, provinciam tamen hanc subire non verear. Quid igitur faciam, quo me vertam, quaeso? Neminem fortassis ex iis omnibus, quos Ill-ma Cels. V-ra domi liberalissime fovet, videre licuit, qui non ob Ill-mae Cels. V-rae reditum prae nimio gaudio non exiit, et quaecumque tandem posset suae laetitiae publicum non^b edit specimen. Egone itaque solus contineri me, ac veluti Atheniensis Timon² ab omni humanitate alienus esse potero? Egone, inquam, unus rereperiar usque adeo ὄστρογος ut in quem nulla officii cadat portio? imo terra mihi potius dehiscat, quam mihi tanti tamque execrandi vitii notam iure quis unquam inuret. Sed

^a Postać bliżej nie znana. Jedynych wiadomości o nim dostarcza ten list: był z Warmii, sierotą, studiował na koszt Hozjusza na wydziale *artium* Uniwersytetu Krakowskiego.

¹ Student Akademii Krakowskiej pochodzący z Warmii. Ok. 1572 r. został kanonikiem kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście. Dokładniejsze dane o nim zawiera protokół wizytacji kanonicznej parafii dobromiejskiej z 16 VII 1572. Möller miał wówczas 28 lat, był nowicjuszem w gronie kanoników, święcenia kapłańskie przyjął w 1571 r. w Pułtuskę z rąk sufragana plockiego. ADWO, B 3 k. 249v.

² Timon zw. Atheniensis (ok. 328—238 p. Chr.), mizantrop, uczeń Pirrona i Elidy.

ne longior in inculto scribendo sim, quamvis improbum fortasse videbitur, R-me ac Ill-me Praesul, eum a quo tantum beneficiorum acceperim, quantum ne sperare quidem unquam ausus sum, rursus novis precibus sollicitare.

Biennium me R-ma Ill-ma Cels. V-ra in hac celeberrima Academia Cracoviensi honestis literis incumbendum curat. Ego ad uberiorem ingenii mei fructum capessendum me ad Jesuitas conferre statui. Idque absque consensu R-mae P. V-rae minime licuit, tum sumptus ad hoc iter conficiendum defuit. Quare ad Ill-mam P. V-ram confugio, oro atque obsecro, adiuvaré dignetur, quo id consequi possim. Ego vicissim modis omnibus enitar ita me eo honore dignum praestare, ut neque R-ma P. V-ra novi huius in me muneris poeniteat, et veterum erga me beneficiorum fructum aliquem percipiat. Pluribus verbis et diligentius id a R-ma P. V-ra contenderem, si petitionem pluribus verbis expectaret. Itaque R-mam et Ill-mam P. V-ram Deo optimo maximo commendo, eumque precaturum polliceor, ut is R-mam P. V-ram Ecclesiae suae Catholicae diu salvam, incolumem ac superstitem esse dignetur, quo Laernea illa monstra³, quae adversus dilectam Ihesu Christi sponsam ubivis vere terrarum hoc infelici saeculo emergunt eamque voracissimo suo hiatu absorbere seu deglutire modis omnibus conantur, conficere et extirpare valeat, quod Ill-mae Ampl. V-rae, cui me meaque studia humillime commendo, concedere dignetur, qui est trinus et unus. Amen. Datae Cracoviae, Anno 1564 8 Calendas Iunii [25 V].

Ill-mae Cels. V-rae subditissimus cliens

Andreas Möllerus.

^a Powtórzone *Asinus ad Lyras* i skr.

^b Powtórzone *non* i nie skr.

182

STANISŁAW SZEDZIŃSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 25 maja 1564

Spodziewa się odwiedzić Hozjusza na polecenie swego biskupa (krakowskiego), celem omówienia pewnych spraw związanych z wysłaniem delegatów kapituły krakowskiej do Rzymu.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 65. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 4 Junii 1564, responsum 20, Hetspergl.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine observandissime obsequia mea addictissima humillime commendo R-mae et Ill-mae D. V-rae. Quam innumerabiles laqueos sathanas tendat ad evertendos pios et quoquo modo adhuc catholicos, qui supersunt in tanta persecutione, ex nepote suo domino Paulo Vadiano¹ et domino Thoma² R-ma et Ill-ma D. Vestra intelliget. Quid deinde consilii, cum caeteri, tum R-mus noster Antistes³ capiat, quidve tractet, puto aliorum literis, a quibus haec in capitulo tractantur, R-mae et Ill-mae D. Vestrae perscriptum esse. Ego nisi iussu heri mei⁴ me ad R-mam et Ill-mam D. Vestram parem, qua cum herus communicare sua consilia, antequam nuntios ad S. D. N. ex

³ Lerneńska hydra, mitologiczny potwór o dziewięciu głowach, zabity przez Heraklesa; tu przenośnia.

¹ Watt (Vadianus), siostrzeniec Hozjusza, mieszkający w Krakowie.

² Płaza, znany ksiądz krakowski.

³ Biskup krakowski Filip Padniewski.

⁴ Biskup krakowski (jw.).

capitulo Cracoviensi mittet, pro suo erga R-mam et Ill-mam D. Vestram singulari studio et benevolentia instituit, committerem literis quoque meis quaedam ad illam. Sed haec coram potius brevi, si eadem heri perseveraverit voluntas. Quod si mutatam sententiam videro, alia occasione scribere non intermittam. Commendo etiam atque humillime obsequia mea R-mae et Ill. D. Vestrae, quam utinam salvam et incolumem una cum R-mo Legato simul offendam. Cracoviae, feria quinta post festum Penthecostes [25 V] Anno Domini MDLXIII. R-mae et Ill-mae D. Vestrae humillimus capellanus et servitor

Stanislaus Schedziński.

183

ERAZM DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 26 maja 1564

Dziękuję za dobrodziejstwa, jakich doznał, gdy u Hozjusza mieszkał (w Trydencie) i teraz podczas studiów.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 16 k. 107. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septemb. 1564, Hellsp. a.*

Illustrissime et Reverendissime Domine. Maximis iis beneficiis, quibus me quotidie Ill-ma D. V-ra ornat, nulla alia re me iis respondere posse confido, quam si assiduitate literarum id saltim efficiam, ne taciturnitatis vitio in suspicionem ingratitude incidam. Etenim cum pro praeteritis beneficiis, quae certe maxima esse fateri necesse est, ita multa Ill-mae R-maeque D. V-rae debeam, ut nullo modo referre me posse videam, tum certe isto recenti beneficio adiuncto, quid sit faciendum, Ill-ma D. V-ra sua insigni prudentia perspicit. Ex hoc enim singularem amorem, quo nos omnes complectitur, colligere possum; quod cum ipsa mihi apud se manenti omnibus in rebus adfuerit, nunc etiam absentis curam diligentissime habeat. Utinam autem Deus opt. max. id tempus largiretur, in quo nobis D. V-ram declarare liceret. Memoriam profecto, quae semper in nostra potestate posita est, nulla unquam vetustate obrui patiemur. Ipse autem Deus opt. max. hoc tam singulare Ill-mae D. V-rae studium ad patriam et Rempubicam christianam augendam, pietatemque, sine remuneratione abire non sinet, qui ut eam diutius ad id munus augendum atque tutandum servare incolumem velit, ab eo summis precibus exopto. Quod reliquum est me studiaque mea Ill-mae ac R-mae D. V-rae commendo. Datae Romae, 26 Maii [1564]. Ill-mae ac R-mae D. V-rae humillimus servitor

Erasmus Dzialinsky.

^a Nadpisane nad skr. *Smolainti.*

184

STANISŁAW WARSZEWICKI DO HOZJUSZA

Poznań, 27 maja 1564

Warszewicki¹ przedstawia i poleca prośbę kasztelanowej kowalskiej Lwowskiej i jej siostry wojewodziny łęczyckiej Brudzewskiej o poparcie ich u księcia pruskie-

¹ Stanisław Warszewicki (ok. 1530—1591), kanonik poznański, scholastyk gnieźnieński, w 1567 r. wstąpił do jezuitów; kaznodzieja, pisarz ascetyczny, tłumacz. HNP VI 726.

go w sporze, jaki prowadzą o dobra Sierpe z poddanymi księcia Finkami. Prymas zali się, że w sprawie religii u króla niewiele może zdziałać. Biskup poznański leczy się w Ciążeniu. Jest on surowy dla innowierców.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 90. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita ultima Junii 1564; responsum 3 Julii Hetspergt.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Cum Poznaniam venissem et dominam Lvowska castellanam Kowaliensem² inviserem, cuius pietatem et in catholica religione constantiam memini me coram Ill-mae D. V-rae commendare, dum de Ill-ma D. V-ra multa inquiri (sciebat enim me ab illa redire) et vicissim, quae sibi cum domino Jacobo Ostrorog³ et aliis haereticorum antesignanis certamina de Ill-ma D. V-ra non ita pridem post illius in Poloniam adventum intercessissent, commemorat, postremo a me postulavit (putat enim me aliquid apud Ill-mam D. V-ram gratia valere), ut eam Ill-mae D. V-rae per literas commendarem. Habet una cum sorore sua domina Brudzevska palatina Lanciensi⁴, sunt enim sorores germanae et heredes de bonis Sieprez⁵ (quae non procul etiam distant ab episcopatu Ill-mae D. V-rae) litem coram Duce Prussiae cum subditis illius nobilibus Finkiis⁶ de bonis quibusdam hereditariis, quae illi detinent. Existimat itaque literas et commendationem Ill. D-nis Vestrae sibi et sorori suae apud Ducem Prussiae multum esse profuturam. Nam et hoc audivit, quod ad Ill-mam D. V-ram excipiendam legatum suum miserit, et vicissim illius nuntium summa cum benevolentiae significatione exceperit, atque etiam in tota ditione sua, ne quis vel dicto vel facto dignitatem Ill-mae D. V-rae appetere audeat, edixerit. Quamobrem si quid meis precibus est opus, scio enim Ill-mam D. V-ram nemini velle studio et auxilio suo deesse, praesertim vero iis, quorum in Ecclesia catholica partes sunt non postremae, quaeso, ut in hac illarum causa partes suas apud Ill. Ducem Prussiae interponere dignetur. Qua re et illas sibi devinciet et opinionem de sua erga omnes benevolentia ac humanitate confirmabit.

Ego quae mihi dederat in mandatis Ill-ma D. V-ra, R-mo D-no Archiepiscopo Lovicii exposui et reddidi. Ostendit sibi longe gratissima accidisse. Questus est autem nihil se apud S. Regiam M-tem in causa religionis obtinere potuisse, imo promissis etiam esse frustratum ac delusum. Optabat R-mo D-no Legato⁷ meliorem successum, sed non valde sperabat. Caeterum haec iam Ill. D-ni Vestrae non dubito cognita esse omnia et a R-mo D-no Legato relata. Episcopus noster Poznaniensis⁸ in praedio suo Ciążim⁹, quod octo miliaribus distat a Poznania, curat valetudinem. Acceperat interiores medicinas, nunc adhibet exteriores, unctiones et

² Urszula, żona Marcina Lwowskiego z Ostroroga kasztelana m. powiat. Kowal w woj. brzesko-kujawskim.

³ Jakub Ostroróg (zm. 1568), znany działacz innowierczy, od 1566 r. starosta generalny wielkopolski.

⁴ Elżbieta, żona Mikołaja Jaranda z Brudzewa.

⁵ Sierpe [?].

⁶ Siostry te prowadziły spór z Albertem Finckiem. Uzyskały nawet pismo królewskie do księcia pruskiego. Oryg. w Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, B 1. 317. W regesście opublikowała je K. Lanckorońska: *Documenta*, nr 872 s. 19: „Sigismundus Augustus rex Poloniae Alberto in Prussia duci, pro Elisabetha de Syepz, olim Nicolai Jaranth de Brudzewo palatini Lanciencis coniuge, et Ursula Lwowska, sororibus, in causa earum contra nobilem Albertum Finck. Petricoviae, 23 IV 1564”.

⁷ Jan Franciszek Commendone.

⁸ Adam Konarski.

⁹ Ciążeń.

emplastra, sicut mihi dominus doctor Stephanus¹⁰ exposuit. Vix tamen huc post duos menses creditur esse venturus, dicit enim se esse imparatum...^a. Fertur^b habere zelum pro Ecclesia et religione catholica et ab haeticis esse alienissimus. Nam et nunc duobus suis civibus Slupcensibus¹¹ flammam minatur, nisi resipiscant. Faxit Deus, ut opinioni vel potius expectationi nostrae exitus respondeat. Quod reliquum est etc. Poznaniae, sabbato pridie dominicae S. Trinitatis [27 V] Anno Domini 1564. Eiusdem Ill-mae Dominationis Vestrae observantissimus et obsequentissimus servitor

Stanislaus Scolasticus Gnesnensis.

^a Tak w rękopis.
^b Skr. Illm.

185

ERDMAN KRAUSS DO HOZJUSZA

Schäftlarn, 1 czerwca 1564

Krauss¹ z rozrzewnieniem wspomina wszystkie dobrodzieństwa, jakich doznał od Hozjusza. Na Wielkanoc 2 IV 1564 przywdział strój zakonny premonstratensów w Schäftlarn i czuje się szczęśliwy. Pragnie utrzymać duchową łączność z Hozjuszem i ojczyzną.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 17 k. 32. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Salutem et omnem subiectionem cum oblatione devotarum precum mearum ad Deum optimum maximum pro R-mae ac Ill-mae D. Tuae prosperitate ac in omnibus felici successu. Subitus et inexpectatus Alberti² discessus facit, ut et brevius et incogitantius scribam, R-dissime et Illustrissime Cardinalis, D-ne ac Pater mi optime et benemerentissime. Fortassis autem magis decuisset me omnino nihil scribere, idque multas ob causas, quas non est operae pretium omnes recensere, quarum tamen haec praecipua videtur, quod sacrae et maximae occupationes tuae meis neniis non debent interpellari. At quid faciam? Si religionis ergo prorsus taceo, ingratus et inofficiosus; si nimius sum, ineptus; si vero parvus, contemptor videri possim. Itaque cum ubique in vado haeream, nec quid consilii captem sciam, de sola tua pietate confisus, eidem vel tribus verbis rerum mearum statum et conditionem exponere constitui (si tamen et haec eam aliquid tangunt).

Sciat ergo R-ma ac Ill-ma D. Tua, me ut superioribus mensibus scripsi, in Schiftlariensi monasterio Bavaricae provinciae, ubi his proxime praeteritis festis Paschalibus [2 IV] sacra veste donatus et ordini solemniter inscriptus sum, perpetuum cum sacris litteris et divinis rebus habere commercium, nec iam aliud quicquam cogitare, quam quo pacto Deo conscientiam probare, in eumque diem me parare possim, qui certo omnibus nobis impendit. Atque iam tandem experiri disco quid sit bene, et secundum Deum vivere. Ultimum vale dixi mundo, cuius inquinamenta per Dei gratiam evasurum me et ad beatiorem vitam commigraturum spero.

¹⁰ Stefan Micanus.

¹¹ Słupca, m. biskupie na północ od Ciężenia.

¹ Podpisywał się w formie zlatynizowanej *Crispus*, co odpowiada polskiemu *Kędzierzawy*. Był dziekanem kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście. W 1564 r. zrezygnował z tej godności i wstąpił do zakonu. Por. Birch-Hirschfeld: *Geschichte des Kollegiatstifts in Guttstadt*, s. 366. Zob. ADWO, B 3 k. 115v.

² Chodzi tu zapewne o Wojciecha Sperlinga, studenta w Ingolstadtzie. Zob. nr 51.

Interim tamen dulcissima patria³, tuque inprimis benemerentissime et optime Pater, semper in pectore mihi haeretis, quibus et ex animo laeta ac prospera quaeque exopto, et ad Deum opt. max. sedulo pro felici statu ac prospero in omnibus successu preces fundo. Quin et hoc a bono Deo impetrare assiduis obsecrationibus satago, ut tuum mihi numen propitium conservet et benignum. Non quod ego aliquid mihi emolumenti ex tua liberalitate quaeram, sed quod ordinarii principis, et praestantissimi Patris mei gratia ac favore privatum esse, acerbae crucis instar mihi ducerem. Quod ego te quoque, sanctissime Pater, per omnem bonitatem tuam supplex oro atque obsecro, uti nimirum paterni favoris vel aliquam mihi partem perpetuo reserves, cuius ego consideratione subinde quasi salubris aerae afflatu reviviscam et exhilarescam.

Reliqua Albertus, non enim ausum plura, qui etiam aliquid meo nomine ab R-dissima ac Ill-ma D. tua petet, in quo facilem te mihi et praebeas, quaeso te, mi Pater. Vive et vale Ill-me Cardinalis, Dominus protectio tua et salus tua in perpetuum. Ex coenobio Schifftleriensi ordinis Praemonstratensis, Bavaricae provinciae, 1 Junii 1564. R-mae et Ill-mae D. tuae devotissimus sacellanus

Fr[at]er] Ertmannus Crispus

186

JAN FRANCISZEK LOMBARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 2 czerwiec 1564

Prosi o przysłanie dzieła kardynała przeciwko Janowi Łaskiemu. Informuje o postępkach w nauce Jana Hozjusza i Erazma Działyńskiego.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 28. Na k. 29v adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 14 Septembris 1564 Hellspergl, responsum B.*

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 358—359.

Diu est quod anxius feror de valetudine Ill-mae D. V., quae e meo pectore nunquam excidit, tum ob singularem verae pietatis catholicae zelum, quem in ea semper agnovi, tum ob beneficia tot in me copiosissime et magna benevolentia collata. Scripsi diebus superioribus iussu Ill-mi Domini mei¹ D. V. Ill-mae per D. Georgium², et nescio quid de literis illis factum sit, at haec est conditio literarum omnium et potissimum earum, quae longum conficiunt iter. In illis duo significaveram Ill-mae D. V.: alterum quod Ill-mus D-nus satis optabat videre Ill-mam D. V. et de facie cognoscere, quam fama et scriptis satis probe noverat, alterum vero quod expectabat librum Antverpiae excussum³. Expectabam et ego anxie, expecto adhuc. Rogo et obsecro D. V. Ill-mam, ne sui servi obliviscatur. Cuperem quoque, nisi molestum esset et arrogans (quod absit), ut D. V. Ill-ma dignaretur mihi significare, si libros, quos edidit in Joannis Lasco insanias⁴, iam absolverit.

³ Tj. Warmia.

¹ Lombardus mianem *dominus meus* lub *cardinalis meus* określał kard. Antoniego da Mula, biskupa Rieti, którego był sekretarzem.

² Jerzy z Tyczyna.

³ Chodzi o główne dzieło Hozjusza: *Confessio fidei catholicae christiana*. Antverpiae 1563.

⁴ Hozjusz z poglądami Jana Łaskiego polemizował w dziele *De expresso Dei verbo ad Sigismundum Augustum... libellus valde utilis*, Dillingae 1558; a zwłaszcza w dziele *De oppresso Dei verbo libellus*, ogłoszonym drukiem już po śmierci autora

Nepotem D. V. Ill-mae⁵ vidi cum Domino Erasmo⁶. Ambo Dei munere bene valent et in literis proficiunt. Legi quosdam eorum partus literarios doctos et elegantes. Servitutum meam ipsis gratia Ill-mae D. V. libentissime obtuli, et si quando occasio aderit, paratissimum me invenient. Multum enim debeo Ill-mae D. V., quam Dominus noster Jesus Christus incolumem diu servet, ut haereticorum in Polonia tetricam rabiem compescat et mulceat. R-mus Syrletus⁷ et D. Torrensis⁸ plurimum seipos commendant Ill-mae D. V.; Cardinalis meus adeo D. V. Ill-mae amantissimus est, ut nihil supra, nec mirum sic olim dixerat Theocritus: Τέτυξ τέτυγα φίλει καὶ μύρμηξ μύρμηκα,⁹ et Aristoteles ita docuit: in habendis σύμβολον facilis est transitus. Bene valeat Ill-ma D. V. in Domino semper, in aeternum et ultra. E. Roma 4 Nonis Junii [2 VI] 1564. Ill-mae D. V. servus ἐκ τῆς καρδίας

Joannes Franciscus Lombardus.

187

STANISŁAW FOGELWEDER DO HOZJUSZA

Bielsko, 3 czerwca 1564

Z Italii nadeszła do króla poczta, w której były również listy do Hozjusza. Przesyła je Fogelweder¹, pozdrawia i oferuje swe usługi.

ORYG. AUTOGRAF (jęz. łac). Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1425—1528. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja: Redditae 15 Junii 1564 Vartemburgi² ręką Kuczborskiego: *responsum 24. Heispergi*.

188

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 5 czerwca 1564

Nie doczekawszy się od księcia przyobiecanej wiążącej decyzji w sprawie zlikwidowania ograniczeń rybakom warmińskim na Zalewie Wiślanym prowadzącym połowy łodziami typu *Keitel*, Hozjusz spór przedłożył królowi polskiemu i teraz przesyła księciu decyzję królewską.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1. 474. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Cardinal zu Heilspergk schreibt, dass ehr den handel des ausgesteckten orts am Habe an Ko. Ma. gelangen lassen, schickt Ko. Ma. schreiben darhalben ahn F. H. und bith den orth freizulassen. Datum Heilsberg 5 Junii 1564. List pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza*.

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freundwillige dienste und wes wir guttes vermögen bevorn. Wir stellen in keinen zweiffel, es werde E. F. D. sich freuntlichermahssen zu

przez Reszkę w kolońskim wydaniu *Opera omnia* (1584). Mogło być ono już wcześniej znane w Rzymie w rękopisie.

⁵ Jan Hozjusz.

⁶ Erazm Działyński.

⁷ Wilhelm Sirloto, prefekt biblioteki watykańskiej, od 12 III 1565 kardynał

⁸ Franciszek Torres.

⁹ Theocriti Bionis et Moschi *Idylla*. Edidit C. H. Weise, Lipsiae 1843 s. 41 wiersz 31.

¹ Stanisław Fogelweder (1525—1603), sekretarz królewski, przydzielony przez podkanclerzego P. Myszkwowskiego do pomocy A. P. Nideckiemu w załatwianiu spraw pruskich, humanista i dyplomata. PSB VII 44—46

² Barczewo na Warmii.

erinneren haben ired jungsten antworts, so auf unser vielfeltiges schreiben wegen des ausgestackten orts im Hafe entlichen erfolget, darinne E. F. D. es schlieslichen verlassen, dieselbe nach gehabtem bedencken und resolution uns ire meinunge ins schirste verstendigen wolte¹. Nun haben wir gedachtem schreiben nach solches antworts fast lange und bis anhero umbsonst abgewartet. Weil uns denn aber unsere unterthanen, die fischer von der Passarien, borichtet, wie an den ausgescheidenen örtern mitlerzeit nichts gewandelt oder abgelehnet, und sie derowegen uns zum offermahl mit emsigem bitten unterthenigst angefallen, wir auch neben dem uns zu besorgen gehabt des mercklichen abtrags der voriger jare in furgenommener auszeichnung dero wasser an unseren zinsern entpfueden, als seint wir dadurch verursacht worden, den handel an Ko. Ma. unseren gnedigsten herren gelangen zu lassen, sintemal nicht alleine unsere zinsere damit geringert, besondern auch Ko. Ma. regalien dadurch berüret werden.

Worauf nun hochgedachte Ko. Ma. uns ein schreiben an E. F. D. (welches hiebey gelegt) zugeschickt², darinne, als wir verhoffen, Ire Ma. sich irer meinunge desfals kegen E. F. D. wirt erkleret haben. Und ist demnach an E. F. D. unsere gantz freuntlich bitte, dieselbe dis alles freuntlich und eigentlich erwegen wolle und sich in dem den alten vertregen und löblichen gebreuchen, so bis anhero von allerseits unverruckt gehalten, freuntlich gemehssen und solche newerunge abzu thun befelen wolle, damit auch dieses teiles die einige nachparschaft und verwantnus, wie hiebevor, stets boschehen möge, geschaffet werden und unsere arme unterthanen in irer schweren nahrung keinen abwachs leiden dürfen, dieweil auch dasjenige zu beförderunge des gemeinen nutz gereichet, darauf denn E. F. D. wir umb ein zuverleslich antworth thun gantz freuntlich bitten, und seint solches umb E. F. D. in allem besten zu vergleichen erbötigk, die wir hiemit götlichen gnaden thun entpfelen. Datum Heilspergk, den 5 Junii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. "a" manu propria subscripsit "a.

"a" a Własnoręcznie.

189

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 5 czerwca 1564

Dziękuję za ostrzeżenie przed ewentualnym zagrożeniem przez Szwecję na morzu. Nie spodziewa się podczas trwania negocjacji pokojowych żadnej wrogiej akcji z tej strony, prosi jednak o podobne ostrzeżenia na przyszłość, by biskupstwo mogło na czas przygotować się do obrony swego wybrzeża.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, streszczenie listu w kancelarii odbiorcy: Cardinalis et Episcopus Warmiensis erbeuth sich uf ide nothfalle die habungen und strende mit volck in boten zu versehen. Datum 5. Junii [15]64. List jest pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza.

¹ Zob. nr 156.

² Oryginalne pismo królewskie, w języku łacińskim, znajduje się w HBA, B 1, 319; opublikowała je w całości Lanckorońska: Documenta, s. 92—93. Pismo jest datowane w Łomży, 3 V 1564 (por. nr 219). Król w tym piśmie m.in. zaznacza, że Kościół Warmiński, tj. biskup i kapituła, otrzymali od króla pozwolenie na 106 łodzi typu Keitel i nie wolno im ograniczać wód połowowych na Zalewie Wiślanym.

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freundwillige dienste und wess wir liebes und guttes vermögen bevorn. Wir haben aus E. F. D. freuntlichem schreiben zuvernehmen gehabt, wess gestalt sich Konigliche Wirde aus Schweden mit einer anzal schiffe in der sehe beweisen solte¹, und thun uns fur solche nachparliche verwarnunge kegen E. F. D. zum freuntlichsten bedancken. Und wiewoll wir ja nicht achten, das hochgemelte Konigliche Wirde mitlerzeith der wehrenden friedshandlung sich irkeines feintlichen furhabens eussern noch unternehmen werde, so wollen wir doch zu besserer bereitschaft kegen iden anstoss an unseren strenden und wasserporten, und was sonst dero rustunge mehr nötigk die verschaffung bestelen, damit mit boten und volke stets fertige und gutte wehre desfals bey der handt sey. Da uns auch gewissere kuntschaft aus den örtern von allerhandt sachen zukue-men, wollen E. F. D. wir dasselbe nicht verhalten und bitten hinkegen auch freuntlich, wo E. F. D. schnellere zeitunge und besorglichers zu ohren gebracht, dieselbe gleichfals uns unseumigk des verstendigen wolle, damit allerseits so viel menschlich gutte aufsicht geschaffet werde. Thun hiemit E. F. D. götlichem schutz entpfelen. Datum Heilspergk, den 5 Junii Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. ^{an} manu propria subscripsit ^{an}.

^{an} — Własnoręcznie.

190

PIOTR ORACZOWSKI DO HOZJUSZA

Bielsko, 5 czerwca 1564

Oraczowski¹ przesyła Hozjuszowi dokument królewski, mocą którego umarza się akcyzę z Warmii za rok 1561. W staraniach o tę darowiznę brał również udział prepozyt warmiński Mikołaj Kos.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rękps 1605 s. 1429—1432. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja: *Redditae 15 Junii 1564 Warieburgi*², ręką Kuczbońskiego: *Non eget responso*.

Illustrissime ac Reverendissime Princeps, Domine, Domine et Mecenas omnibus modis colendissime, obsequia mea addictissima in gratiam Ill-mae Ampl. [V-rae] diligenter commendo. In expediendis litteris condonationis accisae anni sexagesimi primi [1561] eas partes interposui, quas interponere per studium Reverendi Zari mei³, quod erga Ill-mam D. V-ram habet, licuit. Qua in re nec Reverendus Praepositus Warmiensis⁴ diligentiam suam desiderari passus est, planeque prae se tuit sibi omnem laborem in negotiis Ill-mae Amplitudinis V-rae suscipiendis futurum longe gratissimum. Familiaris Ill-mae Amplitudinis V-rae, quod aliquot dies nobiscum consumpserit, S. R. M-tis deliberatione circa Reipublicae negotia factum est, sed nec videtur aequo diutius a nobis esse detentus. Quod absentia mea nihil ex gratia Ill-mae Amplitudinis V-rae, qua me semel prosequi coepit, diminuerit, constantem beneficentiam ipsius erga me agnosco. Utque eiusdem beneficentiae gratum me semper exhibeam, dabo

¹ List księcia nie znany.

² Sekretarz królewski zatrudniony w kancelarii podkanclerzego Piotra Myszkowskiego, dawny współpracownik Hozjusza z kancelarii królewskiej.

³ Barczewo.

⁴ Piotr Myszkowski. Dokumentu, o którym tu mowa, nie znany.

⁵ Mikołaj Kos.

omnem operam. Quod superest Ill-mam Amplitudinem V-ram in multa tempora omnibus vitae commoditatibus perfrui desidero. Datum in Bielsko, V Junii Anno Salutis MDLXIII. Ill-mae Amplitudinis V-rae servitor minimus

Petrus Oraczowski.

191

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 7 czerwca 1564

Odpowiada na dwa listy Hozjusza z 5 czerwca. Wzywa do współpracy w ochronie brzegu morza przed Szwedami. Co do ograniczenia połowów przy pomocy łodzi zw. *Keitel* ma inne zdanie niż Hozjusz i oczekuje w tej sprawie decyzji króla, do którego odwołał się.

ORYG: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 707—709. Nagłówek: *An bischof zu Ermelandt den 7 Junii anno etc. [15]64.* Pod tekstem: *Hebrich Stenndrich.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 82.

Wir haben von E. L. 2 schreyben den 5 Junii zu Heilsparg ausgangen bekommen¹, und aus dem einem E. L. antwort und erbitten wegen bestellung des strands und porten zu E. L. theil wegen der schwedischen vermutlichen einfelle, aus dem andern aber wess E. L. neben uberschickung eines koniglichen schreybens abermals nach lenge des ausgestecten orts halben im Habe schreyben etc., verstanden. Nun seindt wir anfenglich, das E.L. den strandt und porten gemeinem gute zum besten mit vleiss retten und entsetzen wollen helfen, gegen E. L. danckbar. Zweifel nicht, sie werden demselben also, wie es die notturft erfordert, nachzusetzen wissen. Sovil aber den ausgesteckten ort im Habe belangt, weil wir befinden, das E. L. sampt dem wirdigen capitel des stifts Ermelandt derhalben von der Ko. Ma. zu Poln ein schreyben an uns ausbracht und wir dannest allerley in demselben schreyben angezogen vermercken, darauf der Ko. Ma. hinwiderumb die nothwendigkeit und allen grundt des handels zu entdecken und zuzuschreyben nöttig, so können wir disfalls uns gegen E. L. zu diesem mahle keiner entlichen meynung vernemen lassen, sonder wollen der Ko. Ma. mit dem ersten antworten, hofflich die Ko. Ma. die gemeine wolfahrt der lande gnediglich erwegen, und das wir das konigliche regale nicht lediret, gnedigst ersehen und erkennen werden. Bitten derhalben, E. L. wollen des kleinen verzugs, bis die Ko. Ma. uns beantworten, kein beschwer haben, und haben E. L. dieses in antwort nit pergen wollen. Datum [etc.].

192

PIOTR KOSTKA DO HOZJUSZA

Rostock, 7 czerwca 1564

Informuje o przebiegu pertraktacji w Rostocku między posłami polskimi, duńskimi i miasta Lubeki. Oczekując na przybycie posłów szwedzkich, posłowie ci odbyli wspólne zebranie, na którym zastanawiano się nad porządkiem pertraktacji.

¹ Zob. nr 188, 189.

Posłowie duńscy zgłosili gotowość poruczenia całej sprawy sądowi rozjemczemu i domagali się blokady gospodarczej Szwecji.

ORYG. AUTOGRAF: Universitetsbiblioteket, Uppsala, rkps H 187, fasc. 4. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczberskiego: *Redditae 25 Junii 1564 Hetspergi, responsum 2 Julii.*

DRUK: G l e m m a: Piotr Kostka, s. 250—251 (z licznymi błędami).

Illustrissime Princeps Domine, Domine clementissime. Cum illud perpetuum meum officium esse existimem, quibuscunque in locis verser, si quid in iis aut nascatur, aut percrebescat novi, de eo me Ill-mam Cels. V-ram facere certiozem, sane inprimis mearum partium esse iudicavi, ut Ill-ma Cels. V-ra sciret, quid hic a Dominis Oratoribus¹ hactenus gestum sit, et qui rumores huc aut nuntii cum ex Dania tum ex aliis locis afferantur. Itaque sciat Ill-ma Cels. V-ra plane nihil esse adhuc a Dominis Oratoribus in pacificationis negotio tentatum, propter absentiam Suetici oratoris, cuius adventus hic etiam incertus iudicatur. Die quidem secundo Junii Serenissimorum Poloniae et Daniae Regum oratores atque civitatis Lubecensis nuntii, mutui inter se colloqui habendi causa in praetorium Rostochiense convenerant. In eo colloquio inter eos de eo praecipue actum est, unde deberet illa pacificationis tractatio, si Suecorum legatus adesset, institui atque inchoari. Et Daniae quidem Regis oratores etiam ea addiderunt, esse eos paratos totius causae cognitionem Imperatori Romanorumque et Hispaniae Regibus permittere, et si res ita postularet, quo sui Regis ad pacis constituendae studium voluntas omnibus testata esset, etiam in eosdem principes compromittere. Non posse etiam Regem ipsorum hoc pacificationis tempore interiecto ullas inducias cum Sueco pacisci, quem iam tanto praesertim instructus milite ad nonnullam rerum suarum desperationem redegisset. Praeterea significarunt ex Pomerania et Megapolitano Ducatu itemque ex Revaliensi civitate magnam rerum praecipue autem salis et lupuli copiam in Suetiam, quarum inopia maxime laborat, comportari. Quare orarunt Regis nostri legatos, ut scriberent ea de re ad Regiam Poloniae Maiestatem itemque Pomeranos et Megapolitanum duces ac [roga]rent, ne quid earum rerum importare in Suetiam subditos suos paterentur. De Dantiscanis etiam nonnihil questi sunt esse eos eo animo, ut in Suetiam navigent. Ceterum Regem ipsorum eos monuisse, ne quid simile facere auderent. Quod si autem conarentur, non defuturum Regem quoque occasione, ne qua re hostis suus sublevetur.

Atque haec est illius colloqui summa. Nova autem, quae huc allata sunt, Germanice scripta ad Ill-mam Cels. V-ram mitto². Haec fere et acta et nuntiata sunt, quae ego scribenda Ill-mae Cels. V-rae iudicavi. Cum his me humiliaque mea servitia in gratiam Ill-mae Cels. V-rae quam studiosissime commendo. Datae Rostochii, VII Junii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae Cels. V-rae humillimus servus

Petrus Kostka.

193

KRÓL ZYGMUNT DO HOZJUSZA

Bielsk, 7 czerwca 1564

Chwali postawę Hozjusza na ostatnim sejmiku w Malborku. Dziwi się, że posłowie sejmiku pruskiego mają królowi za złe, iż dopuścił do swego trybunału skargę

¹ Posłami króla polskiego na rokowania do Rostocku byli Marcin Kromer i Jan Kostka, kasztelan gdański.

² Załącznika tego nie odnaleziono.

strony przeciwnej. Sprawiedliwość wymaga, by każdy miał szanse obrony i mógł odwołać się do króla. Ma za złe Prusakom, że są niechętni egzekucji i rewizorom królewskich. Odpowiedź króla, daną stanom pruskim podczas pobytu księcia Eryka Brunświckiego w Prusach, interpretują opacznie i nie odpowiedzieli czynem na wezwanie króla do oporu. Pertraktacje z Danią i Szwecją były omawiane na posiedzeniu senatu, są więc jawne i król nie musi dodatkowo powiadamiać o tym senatorów pruskich w ich prywatnych domach, gdyż ci mogli być i dowiedzieć się w senacie.

ORYG.: Bibl. Jagiell., rękop. 1131 s. 16—19. Na odwrocie adres, duża pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Redditae 15 Junii 1594 Vartemburgi*, ręką Kuczborskiego: *non eget responso*.

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo Pater, sincere nobis dilecte. Probatum nobis vehementer studium Paternitatis V-rae, quod in proximis Marienburgensibus comitiis, cum singulari prudentia coniunctum, nobis probavit. Verum quae causae tot tantarumque istic querelarum fuerint, scire non possumus, nam si hoc aliquos moleste habet, quod legatio eorum in dubium vocata fuerit, in eo culpam nullam sustinere nos arbitramur, etenim cum liberum fuerit apud nos semper, atque etiamnum integrum esse velimus unicuique tam de privatis quam publicis iniuriis ad nos referre, non videmus quomodo honeste alteri parti de altera graviter conquerenti silentium imponere potuerimus, praesertim vero quod diversis et plane sibi contrariis nuntiorum instructionibus utrinque non privata sed publica res agi videretur, nec vero qua affici potuerint iniuria animadvertimus, cum quemadmodum aliis accusantibus, ita his defendentibus se aures nostrae semper patuerint, maxime vero quod et diem certum, quo de tota hac controversia cum consiliariis nostris cognosceremus, destinaveramus. Quem quidem diem non expectare, sed in aliud potius tempus negotium totum referre, illis ipsis, qui nunc tantopere querulantur, visum est.

Sed non novum est hoc quibusdam istic omnia consilia nostra conatibus suis perturbare, quod vel in ea, quam inviti nos et plane ab omnibus Regni ordinibus adacti suscepimus, executione patet. Etenim non solum id, quod Regni ordines omnes et ipsa publica ac eorum quoque salus facere nos hortatur, molestum iis esse videtur, verum etiam revisores, quos semper ad revidenda omnia quomodocunque alicui concessa vel tradita fuerint bona nostra, mittere nobis integrum est, aeque animo ferre non posse videntur. Sed nos haec, ut pleraque alia, propter nostrum in eos populos amorem qua poterimus et aequum erit patientia feremus, nec existimamus quenquam eorum esse quin diversum velit de revisoribus statuere, quam omnes Regni ordines nobiscum una decreverunt; fortasse vel benignitas eos nostra, vel charitas patriae, vel fides atque obsequium nobis debitum, vel sane leges vincent atque decreta comitiorum, quae utique locum atque dignitatem suam obtinere necesse est.

Ac quod responsum sub Erici¹ in Prussiam adventum illis datum attinet, non existimamus quenquam ita peregrinum in regionibus nostris esse, qui torqueri hoc loco in diversum vel literas nostras vel factum ipsum ab eis non intelligat. Etenim neminem prorsus latet multa iam regnicolarum milia iussu nostro ad defendendos eos arma arripuisse, ac nisi hostis mature se recepisset, vi rem agi debuisset. Cum interea eorum nullus ad extinguendum commune illud incendium, excepto Illustri Prussiae Duce² et Castellano Gedanensi³, comparuerit.

Sed ridiculi sunt etiam cum de tractatibus cum Dano Suecoque nihil

¹ Eryk II, książę brunświcki.

² Albrecht von Hohenzollern.

³ Jan Kostka.

ad eos relatum esse queruntur. An existimant in hospicia singulorum singulis de rebus per consiliarios nostros ad eos referri oportere? Senatus idcirco habetur, ut congregati omnes in unum locum publicis de rebus et audiant et sententias dicant, ubi si non omnes per negligentiam quisque suam adsunt, vel rogati sententiam ferre non curant, ut sane ipsi vocati saepissime fecerunt, non nobis sed iis ipsis adscribi omnem culpam oportere existimamus. Multa alia hoc loco a nobis commemorari ac eorum possent querelis obiici, sed non libet hunc iterum nobis dolorem revocare. Sane quantum in nobis situm est, operam daturi sumus, ut paternum nostrum erga se animum tota illa provincia semper experiatur. R-mam vero Paternitatem V-ram bene ac feliciter valere cupimus. Datum in Bielsko, VII die mensis Junii Anno Domini MDLXIII. Regni vero nostri XXXV.

— Sigismundus Augustus Rex subscripsit —^a.

^a—a Własnoręczny podpis króla.

194

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 7 czerwca 1564

Król wyraził uznanie Hozjuszowi za jego postawę na sejmiku pruskim w Malborku. Myszkowski ma pewne zastrzeżenia co do formy sądownictwa, które sam ubiegłej zimy sprawował. Przesyła dokument darujący biskupowi podatek zwany akcyzą.

W drugiej części listu pisanej własnoręcznie, ustosunkowuje się do zarzutów, jakie postawił mu Hozjusz od siebie i pod wpływem pewnych ludzi z Prus Królewskich. Mianowicie dowodzi, że nie jest odpowiedzialny za dokumenty niekorzystne Prusakom z ostatniego sejmu piotrkowskiego, bowiem pieczęć otrzymał dopiero po sejmie, zaś tamte pieczętował Jan Ocieski. Nie traktuje Prusaków gorzej od innych, ich zarzuty co do sejmu ostatniego w Warszawie uważa za bezpodstawne.

Dla stanu duchownego również nie może zbyt wiele zrobić, bo to nie udawało się nawet swego czasu Samuelowi Maciejowskiemu. Możliwości podkanclerzego nie są nieograniczone. Narzeka na brak sekretarzy w swej kancelarii. Dziwi się machinacjom biskupa płockiego przeciwko przyjęciu Myszkowskiego na koadiutora i przytacza świadków na potwierdzenie, iż inicjatywa wyszła właśnie od biskupa.

ORYG. I AUTOGRAF: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rkps Brev 26 (dawnie 24) nr 37. Na stronie adresowej ślad pieczęci i adnotacja: reddita 15 Junii 1564 Vartemburg. List liczy 8 stron formatu folio; tylko pierwsza strona (do daty) jest pisana ręką sekretarza, dalsze osobiście przez Myszkowskiego, charakterystycznym jego piśmem (duże litery, rzadkie piśmo).

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater, Domine et patrone modis omnibus colendissime. Cum omnia Ill-mae ac R-mae P. V-rae erga Regiam M-tem atque adeo erga universam Rempublicam officia sint grata, tum illud fuit M-ti eius longe gratissimum, quod praesentia, auctoritate atque opera Ill-mae ac R-mae P. V-rae effectum sit, ut proxima Marienburgensia comitia quietiora fuerint atque pacatiora quam plerique futura existimaverint. Persuadet sibi Regia M-tas habituram se istic Ill-mam ac R-mam P. V-ram quasi frenum quoddam adversus caecas quorundam ibi cupiditates, praecipue vero contra eorum petulantiam, qui ut rectius se impleant atque tueantur, Regiae M-tis nomen in publico etiam nonnunquam elevare non dubitant, ac horum quidem querelas quod attinet, intelliget Ill-ma ac R-ma P. V-ra ex sacrae Regiae M-tis literis inferre eos esse potius solitos quam accipere a quoquam iniuriam.

Judiciorum vero rationem hanc ego talem hyeme proxima secutus sum, qualis de vetere patriae nostrae consuetudine in aula nostra hucusque semper exercebatur, ac ut ingenue dicam quod sentio, ne mihi qui- dem ipsi hae iudiciorum nostrorum rationes probantur. Optarem aliquem

tractandorum eorum salubriorem modum reperiri, sed hucusque virium mearum hoc non fuit, nec si fuisset, per temporis brevitatem efficere quicquam licuisset, deinceps si erit, operam dabo, ne publicae omnium saluti atque adeo honori totius patriae nostrae defuisse videar.

Condonationem accisae, qualem Ill-ma ac R-ma P. V-ra cupere visa est, mitto, quibuscunque etiam aliis in rebus perpetuum amorem meum atque observantiam Ill-mae ac R-mae P. V-rae probare unquam potero, libenter id et ex animo faciam, quam Deus opt. max. salvam et incolumem ad nominis sui gloriam et nostrum omnium atque adeo patriae decus atque honorem conservare dignetur. Datum in Bielsko, VII die mensis Junii Anno Domini MDLXIII.

^a- In multis et magnis argumentis singularis Ill-mae P. V-rae erga me gratiae et benevolentiae hoc quoque non vulgare esse puto, quod me familiariter et benevole admonet de iis rebus, quae ad me vehementer pertinent, et quibus agitur existimatio mea, quo nomine tantam habeo Ill-mae P. V-rae gratiam quantam animus meus capere potest, rogoque ut etiam in posterum pari aut etiam maiore libertate utatur in me admonendo; quanto enim id liberius fecerit, tanto me illi plus debere putabo.

Atque quod ad consiliarios terrarum Prussiae attinet, qui putant me sibi esse parum amicum et benevolum, scit Ill-ma P. V-ra quam lubricus est locus iste, in quo ego nunc versor, et quam ad colligendam hominum benevolentiam parum idoneus, iis praesertim temporibus, quibus suspecta sunt omnia, et quibus omnes fere omnium ordinum homines tam praecipiti avaritia feruntur, ut nisi illis statim omnia concedantur, quibus inexplibilem suam cupiditatem continue alant, neque unquam tamen expleant, clamitant indignum facinus. Possem multa officia ^b commemorare, quibus et privatim et publice studui benemereri de Prutenis, nullius mei privati commodi causa, neque ut alii antecessores mei, qui maximum questum ex terris Prussiae faciebant, sed tantum officii mei gratia et ut sibi eorum hominum benevolentiam demereri possem, quos sciebam vehementissime et acerrime questos fuisse de iis, quibus ego immediate successi. Nunc nescio quo meo fato accidat, ut pro gratia odium et obretractionem reportem. Ego tamen fero haec ut uebeo ^c humaniter et aequo animo. Nam quod cavillantur me nescio quid non ex eorum sententia in recessu conventus Petricoviensis ¹ ascripsisse, sciat Ill-ma P. V-ra me eum recessum nunquam scripsisse, neque enim dum eo tempore sigillum Regni consecutus fueram, quod mihi finito demum conventu datum est, sed ^d omnia acta eius conventus scripta esse per scribas nuper defuncti Regni Cancellarii ², qui etiam discedens Petricovia Cracoviam curandae valetudinis causa, reliquerat aliquot scribas Petricoviae ^e, qui omnia acta conventus conscripta ad me detulerunt ^f obsignanda, volente et iubente M-te Regia, cui ego supplicaveram antea, ut id dominum Cancellarium facere iuberet, partim quod ego adhuc tum non habebam scribas versatos in eiusmodi negotiis, neque quisquam ex eis actibus publicis interesse solebat, partim quod erant negotia illa plena invidiae, cui me ego temere in ipso initio magistratus exponere nolebam. Quamobrem sciat Ill-ma P. V-ra mihi in eo magnam iniuriam fieri.

Illud ^g- tamen Ill-mam ^h P. V-ram non praetereat consiliarios Prutenos se tum in eo conventu subiecisse sub arbitrium et iudicium M-tis Regiae et petiisse, ut illis dies laxior praestitueretur ad exhibenda sua

¹ Sejm egzekucyjny w Piotrkowie miał miejsce 30 XI 1562 do 25 III 1563.

² Jan Ocieski, kanclerz, zmarł w pierwszej połowie maja 1563.

privilegia, quod ea secum non attulerant, quod quidem M-tas Regia illis concesserat, sed antequam dies illa venit, reiecta est revisio litterarum omnium subditorum M-tis Regiae ex omnibus dominiis in sequentem conventum, quare non est quod hoc nomine quiritentur. Est quidem verum, me in eo conventu quaedam responsa et^h scripto et verbo nomine M-tis Regiae dedisse non modo Prutenis verum etiam multis aliis quibus res erat cum Regia M-te, idque affecto tum adversa valetudine d. Cancellario, in^l quibus tamen responsis facile elucere potest mea singularis benevolentia erga Prutenos, maxime vero erga civitates, communitates, ecclesias etc., quo nomine etiam mihi nonnulli apud quosdam nostros invidiam concitabant, quasi ego studiosior fuerim causae Prutenorum quam causae totius Reipublicae.

De ordine nostro ecclesiastico puto omnibus constare, quid ego et egerim et senserim et palam magna libertate M-ti Regiae suaserim in hoc proximo conventu, nam in Petricoviensi ius dicendae sententiae non habebam, neque puto esse quenquam tam mihi malevole infensum, qui^j negare posset me omnibus meis viribus tutatum esse ordinem ecclesiasticum, ita ut quandoque etiam adversarii nostri se acriorem neminem adversarium habere quam ego fuerim confiterentur et quosdam ad me allegarent, qui me admonerent, ut ab hac mente desisterem, praesertim cum nihil possem proficere. Ego tamen malui semper officium meum facere quam revereri cuiusquam simultatem aut invidiam. Meminit fortasse Ill-ma P. V-ra quid etiam in hoc genere etiam illis bonis temporibus R-mi olim Samuelis episcopi³, qui tametsi et gratia et auctoritate plurimum valebat, tamen in hoc genere non omnia illi cedebant ex sententia. Tantum valet interdum concitatae multitudinis impetus, atque utinam ratio aliqua inveniri possit, ut eorum potentia comprimatur, qui sibi tantopere arrogant, de quibus et R-ma P. V-ra et historici nostri queruntur. Profecto melius nobiscum et cum Republica nostra ageretur, videntur enim iam non tribuniciam potestatem sibi solum sumere, sed omnia velle agere arbitrato suo, sed hoc neque ingenii mei est, neque hoc a quoquam cohiberi posse puto nisi a solo Deo, qui potest omnia.

Quod autem consiliarii terrarum Prussiae se citatos fuisse voce praekonis queruntur, sciat Ill-ma P. V-ra illos, ut moris est, non nisi per cubicularium regium mandato marsalci Regni vocari solitos esse, neque^k quod ego sciam aliquando vocatos esse voce praeconis, nisi tum cum publice omnibus per praeconem indicaretur, ut ex suo quisque palatinatu cum litteris ad praescriptam diem adesset, idque non modo Prutenis denuntiabatur, verum etiam omnibus ditioni M-tis Regiae subiectis, quare persuadeat sibi Ill-ma P. V-ra hanc esse ipsissimam calumniam. Imo vero si^l sciret Ill-ma P. V-ra quam indigne ab ipsis Prutenis in hoc proximo conventu tractata est dignitas M-tis eius, admiraretur vehementissime fate-returque magnopere violatam esse ab eis dignitatem regiam, de quo ego nunc pluribus scribere nolo, siquidem res est pervulgatissima. Utinam vero clava haec, quam ego nunc teneo, tantum posset quantum Ill-ma P. V-ra existimat, equidem non deessem officio meo, sunt quidem pleraque quae ego cuperem emendari, sed hoc in potestate mea non est, neque ignoro plurima in me conferri et culpam in me derivari, quemadmodum etiam in alios, qui ante me onus hoc sustinebant, quae ego libenter a me averterem, si possem, verum hoc non est opis meae etc.

Hortatur me R-ma P. V-ra, ut singulis scribis seu^m secretariis certas

³ Samuel Maciejowski (1499—1550), podkanclerzy, bp. krakowski.

tanquam provincias quas curent, committam. Utinam tanta eorum esset copia, ut mihi facere liceret. Sed ego vix unum atque alterum habeoⁿ, qui hoc munus recte sustinere possent. Quod si R-ma P. V-ra aliquem mihi eiusmodi miserit, qui huic muneri sit idoneus, maxime vero^o qui Latine bene scribere calleat, cuius generis ex schola Ill-mae P. V-rae omnibus virtutibus et optimis artibus ornatissima aliquot iam tanquam ex equo Troiano prodierunt, maximo me illius beneficio affectum putarem. De me autem sibi Ill-ma P. V-ra persuadeat me illius tam esse observantem, ut non modo in causa Ecclesiae, in rebus eius privatis et in negotiis Prutenicis, verum etiam in omnibus rebus vehementer illi gratificari cupiam, neque mihi quicquam gratius aut iucundius accidere possit, quam ut me illius voluntati rebus in omnibus accomodem, quam ego unice semper colendam et venerandam imprimis putavi.

De R-mo D. Plocensi Episcopo⁴ sciat Ill-ma P. V-ra me nihil unquam ab eo in hoc genere petiisse⁵, testis est mihi D. Glogovski⁶ et plerique alii, quibus hoc negotium est cognitum. Sed ipse iam a biennio et amplius, et per literas, et per nuntios, et ad me et ad M-tem Regiam hoc negotium sollicitabat, ac primo quidem facile me pertraxisset in suam sententiam, ut hoc negotium toto pectore amplectar, sed postea quam admonitus essem a M-te Regia iam aliquot antea esse ab eo in hoc genere ludificatos, repressi me neque quicquam de eo agere volui. Postremo autem nuper Varsaviae cum me vehementer urgeret et per se et per dominum Archidiaconum Plocensem, et per quosdam alios, ipse etiam aliquoties cum M-te Regia locutus esset, putabam id fieri ex animo, nuperrime vero etiam instrumentum publicum sui consensus Lomsam ad me per dominum Glogovski misit⁷ et ad M-tem Regiam scripsit, ut illi iam hoc nomine gratificaretur, quod et fecit M-tas Regia non gravatim, cum ea tamen admonitione ad aurem, ut non temere crederem. Sed ego quidvis potius suspicatus fuisset, quam illum mecum tam parum sincere agere. Nunc nihil me hoc movet, nisi quod me vehementer pudet et M-tis Regiae et Ill-mae P. V-rae, quod tam credulus fuerim. Sed haec Deus viderit.

Commendo me et servitatem meam Ill-mae P. V-rae, cui omnia prospera et felicia ex animo precor. Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus servitor

P. Miskovski.

^p- His adhuc nihil confectum est. Video quosdam hic omnia perturbare velle, nos nihilominus Parcoviam iter paramus, utinam bonis auspiciis^p.

- a Z tego miejsca do końca pismo
własnoręczne Myszkowskiego.
b Nadpisane nad skr. *commercia*.
c Skr. *humiliter*.
d Nadpisane nad skr. *fact*.
e Nadpisane.
f Skr. *si*.
g-k Nadpisane nad skr. *quoque eam*.
h Skr. *et*.

- i Skr. *qij*.
j Skr. *hoc*.
k Skr. *ho*.
l Skr. *wyraz nieczytelny, ok. 3 liter*.
m Skr. *scr*.
n Skr. *qu*.
o Skr. *in*.
p-p Dopisano u dołu pod tekstem, również ręką Myszkowskiego.

⁴ Andrzej Noskowski.

⁵ Chodzi o koadiutorię płocką.

⁶ Paweł Glogowski, archidiacon płocki.

⁷ Hozjusz 1—2 V spotkał się z królem w Łomży; była to pierwsza wizyta po powrocie z soboru. Zob. nr 203.

195

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 8 czerwca 1564

Powiadamia, że dokument o darowaniu akcyzy został zmodyfikowany zgodnie z życzeniem Hozjusza i przesłany mu przez podkanclerzego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 153. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 15 Junii 1564 Wartemburgi*, ręką Kuczborskiego; *responsum 34. Heispergi*.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Obsequia mea defero Ill-mae D. V-rae reverenter. Quod me Ill-ma D. V-ra de accisa iterum apud R-mum Dominum Vicecancellarium curare suo nomine et agere voluit, id per me actum et curatum est, mittitque eius rei confectas literas R-ma D. Eius¹ Ill-mae D. V-rae, commutata priore narratione ad eum modum, quem probari Ill-mae D. V-rae ex literis ipsius intelligebam, quamquam, si bene memini, priores quidem literae ita ad me allatae erant, ut non a nostris notariis, sed ab iis, qui negotia tunc Ill-mae D. V-rae Varsoviae procurabant, confectae et conscriptae viderentur.

Quod superest, velim, ut sibi Ill-ma D. V-ra persuadeat, gratissimam mihi omnem occasionem videri inserviendi quacunque in re Ill-mae D. V-rae, cui meam servitutem etiam atque etiam commendatam esse cupio. Datum Bielsco, VIII Junii MDLXIII. Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor obsequentissimus

Andreas Patricius.

196

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 9 czerwca 1564

Wyraża zaniepokojenie z powodu lakonicznej i niejasnej odpowiedzi Hozjusza na problematykę dotyczącą sytuacji Kościoła w Polsce, którą przedstawił kardynałowi za pośrednictwem opata Kacpra Geschkau. Prosi, by Hozjusz nie poprzestał tylko na stawianiu wymagań prymasowi, ale po skonsultowaniu się z nuncjuszem udzielił konkretnych wskazówek. Ze swej strony uważa, że nadzieja polepszenia sytuacji Kościoła w Polsce jest w szybkiej realizacji postanowień Soboru Trydenckiego i prosi o przysłanie na sejm do Parczewa dekretów tego Soboru.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 305—308. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja odbiorcy: *Reddita 15 Junii 1564 Wartemburgi (Barczewo)*.

DRUK.: Wierzbowski; Uchanciana, III s. 60—61.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine Patrone observandissime. Salutem et officiorum meorum diligentem commendationem.

Audivi referentem abbatem meum¹ sententiam Ill-mae D. V-rae de eis, quae eidem meo nomine exponere ille iussus erat. Atque ego quidem speravi me ab Ill-ma D. V-ra, quae iam statum rerum nostrarum perspectissimum habet et prudentia eximia rerumque usu et gravibus consiliis reliquos nostri ordinis omnes facile superat, consilium aliquod firmum ex suffragatione R-mi Domini Legati, quo res nostrae fulcirentur, accepturum, sed quod pate Ill-mae D. V-rae dixerim, ille obscurus laconismus,

¹ Piotr Myszkowski. Dokumentu, o którym tu mowa, nie odnaleziono.

² Kacper Geschkau.

quo in respondendo usa est, debilitata spe mea multa animi anxietudine me replevit, ut nunc demum sentire atque intelligere mihi videar statum ecclesiarum Regni huius, nisi Dominus superne opportunis nobis remediis subveniat, futurum loco inferiori et fortasse etiam magis deplorato. Meminit R-mus Dominus Legatus, quas nobis adhuc suppetere putavimus rationes, neque dubito siquidem a Sacra M-te Regia nihil impetratum est, quin et ad Sanctissimum Dominum Nostrum ea de re scripserit, mali magnitudine hoc ipsum omnino exigente, neque spei quidquam aliunde nobis affulgente. Nos sane invicem de eo copiosè sermonem contulimus. Quale vero sit quibus Pontificem Summum commode uti posse existimavimus, ex R-mo Domino Legato sine dubio Ill-ma D. V-ra intellexit. Ego quoque interea, dum Reipublicae negotiorum causa apud Sacram M-tem Regiam mihi haerendum erit, occasione agenda rei uti, inque ea omnem curam consumere cuperem. Quare deuo Ill-mam D. V-ram per salutem ecclesiarum vehementer obtestor, ut communicatis cum R-mo Domino Legato consiliis mihi perspicue et diserte vias et rationes demonstret, quibus mihi insistendum esse existimat. Parum enim refert dicere: pete executionem, nisi ratio et modus illius petendae simul ostendatur, cum hactenus aliqua saltem pars eiusdem, a nobis tanta animorum contentione petita, obtineri tamen non potuerit. Non dubito decreta sacrosancti oecumenici Concilii Tridentini, prout a Sanctissimo Domino Nostro confirmata sunt, Ill-mae D. V-rae iam allata esse. Multum momenti in eo positum est, Illustrissime Domine, ut primo quoque tempore exhibeantur. Versantur multa consilia in perniciem nostram, quae cognita licet habeam, litteris tamen tuto committere nequeo. Proinde et hoc Ill-mam D. V-ram maiorem in modum oro, ut autoritate Summi Pontificis omnino illa decreta ad Parczoviensem conventum mitti curet. Non poterit enim sine maximo nostro incommodo res diutius protelari. Causam Domini Episcopi² pro officio meo, quantum potero, iuvabo, sed Culmensibus inepte responsum est, nisi instrumentum fraude laborat. Causa unionis heri tractari coepta est, cuius nobis exitum ex initiis non malis, Dei beneficio, prosperum pollicemur. Ubi ad rem ventum fuerit, faciam, ut ex me quoque progressum totius negotii et fructus laborum nostrorum Ill-ma D. V-ra cognoscat, si modo Dominus ita in finem voluerit, ut ita dicam. Ill-mam D. V-ram multa vitae prosperitate in Domino perfrui desidero. E Byelsko, IX mensis Junii Anno Christi MDLXIII.

“— Vestrae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis manu sua subscripsit”.

“—a Wtasnoręcznie.

197

KAROL BORROMEO DO HOZJUSZA

Rzym, 10 czerwca 1564

Odpisuje na list z 10 kwietnia. Wyraża radość, że Commendone dobrze wypełnia obowiązki nuncjusza i obiecuje, że w Polsce pozostanie on tak długo, jak to Hozjusz uzna za słusne.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 303 k. 30—31. Na odwrocie pieczęć.

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 360—361.

² Stanisław Żeliszewski, bp chełmiński.

Magnam voluptatem attulerunt Sanctissimo D. N. nobisque omnibus litterae D. V. Ill-mae 10 Aprilis datae¹, propter iucundissimum nuntium secundae eius valetudinis atque etiam quietum et tranquillum statum sui episcopatus. In cuius gregis cura atque administratione, quemadmodum nobis certum est, nihil ipsam praetermissuram, quod ad optimi ac prudentissimi pastoris officium pertineat; sic Deum precamur, ut calamitosis his temporibus piis consiliis R-mae D. Vestrae salutare exitus respondeant.

Quod Nuntius praeclare fungatur officio suo recteque et ordine gerat ea, quae et S. D. N. et Dominatio V. Ill-ma de illo sibi pollicebatur, id sane gratissimum est Sanctitati Suae, cum propter paternam quandam curam ab eo susceptam de salute hominum rerumque Polonicarum, tum Ill-mae D. V. causa, cuius auctoritate et consilio illud negotium datum est episcopo Commendano. Qui quidem episcopus, ut pro sua parte ea perficere possit, quae utiliter instituta et aliquatenus progressa videntur, placet Sanctitati ipsum tandiu istic esse, quamdiu opportunum ac necessarium rebus istis fore iudicabit D. V. Ill-ma. Faciat modo beneficentissimus Deus, ut Regnum istud amplissimum colat, observatque decreta Concilii Tridentini eo studio ac diligentia, qua debet, quod et vehementer cupit eius Sanctitas, et quieti salutique publicae conducit.

Ego vero Deo gratias ago, quod R. D. V. fructum ceperit amplissimum curae ac diligentiae, qua complexa est Braunsbergenses suos, itemque ei gratias ago pro labore suscepto, ut me de omnibus subtiliter accurateque faceret certiore. Caetera quae de rebus nostris scire volet a Nuntio cognoscet, in cuius diligentia conquiescens, studium et observantiam meam D. V-rae Ill-mae ex animo defero, quam Christus Jesus Ecclesiae suae diu salvam et incolumem servet. Datum Romae, die 10 Junii 1564.

198

HOZJUSZ DO JAKUBA LAYNEZA

Lidzbark, 11 czerwca 1564

Czyni wyrzuty kilku jezuitom za ich opieszałość w odpowiedzi na listy. Wzywa członków Towarzystwa Jezusowego na Warmię, aby zasilili szeregi nielicznego tutaj i nie zawsze stojącego na poziomie duchowieństwa. Zamierzał osadzić ich w Elblągu, ale zdecydował się na Braniewo, gdzie skuteczniej potrafi zapewnić im bezpieczeństwo. O warunki materialne zatroszczy się biskup wspólnie z kapitułą. Prosi o szybkie przystanie na początek 8 zakonników, imiennie o Piotra Kanizjusza, przynajmniej na pewien czas, a gdyby ten nie mógł przybyć, o Henryka Denysa, kaznodzieję z Kolonii. Pieniądze na drogę zapewnił im w Rzymie u kard. Karola Borromeo. Jest zaniepokojony z powodu rozszerzającego się żądania katolików Komunii św. pod obiema postaciami.

ORYG.: ARSJ, Epistolae Externorum 2, Epistolae Cardinalium 1552—1615 k. 17—18. Na odwrocie adres: *Reverendissimo Patri Domino Jacobo Laynes sacrae theologiae doctori, Generali praeposito societatis Jesu etc. in Christo charissimo et honorandissimo*; ślad pieczęci; adnotacja odbiorcy: *II Cardinate Varmiese, Hellspergk 11 di Giugno 1564.*

Reverendissime in Christo Pater nobis observandissime. Salutem et omnia felicia. Putabam ego qui se socios illius profitentur, quo nihil fuit promptius ad ea omnia officia praestanda quaecunque salutem humano generi adferre possent, eos non minus fore promptos ad hoc illius exemplum imitandum. Nunc nescio quomodo, etiam in his vulgaribus officiis, praestant se satis difficiles ac ne ad respondendum quidem literis amicorum se valde promptos exhibent. Quod ego tamen de Paternitate Vestra

¹ Listu tego nie odnaleziono.

queri non audeo, verum de Patre Canisio quin querar, tenere non possum. Quanquam nec a Paternitate Vestra totos iam duos menses literarum quicquam accepi, non sine quadam animi mei molestia.

Qui hic sit rerum status non dubito, quin et ex Nuntio¹ et ex Patre Balthasaro² Paternitas Vestra sit abunde cognitura. Scripsi et ego mense Aprili quae fuerunt acta per me Braunspergi³, sed quo penitius rem inspicio, hoc magis intelligere mihi videor frustra me laboraturum, si non habuero fideles aliquos adiutores, quibus adeo sum destitutus, ut duas, tres, aut quatuor etiam ecclesias uni gubernandas committere quandoque necesse habeam. Tum autem illi ipsi, quibus committuntur ecclesiae, magna ex parte eiusmodi sunt, plus ut exemplo destruant quam aedificent verbo. Unde autem petam adiutores istos non video, praeterquam a Societate vestra, ut illa mihi seminarium eorum suppeditet. Quod ut primo quoque tempore faciat, maiorem in modum peto.

Cogitabam aliquandiu, ut Elbingam e Societate vestra alicui mitterentur, sed quoniam in ea civitate pro pane lapides in illos iacerentur, nollem ut alicui se periculo exponerent. Sint in eo loco potius, qui tamdiu tutus erit per Dei gratiam, quamdiu ego Warmiensis episcopus fuero, neque priores illi quam ego in discrimen aliquod vocabuntur. Venit ad me tandem diu desideratus a nobis Nuntius Apostolicus, locum illum vidit, in quo collocatos eos cuperem, et ei commodus fore visus est. Sed nec ad victum necessaria deerunt. Providitur a me quoad vixero. Capitulum quoque meum idem se facturum pollicetur. Ut autem perpetuos aliquos proventus habeant, suo tempore dabitur a nobis opera. Scio quod etiam apud alios magnos principes non statim de fixis proventibus est provisum. Fortasse et nunc quidem in nonnullis locis. Nunc a Paternitate Vestra peto, ne quam interponat moram in eis ad me primo quoque tempore mittendis, ut proximo autumno praesentes hic adesse queant. Octo sufficerint initio. Vellem autem, ut saltem dimidia pars linguam calleret Germanicam, et unus etiam praedicatoris officio fungi posset. Si Pater Canisius huc mitteretur, nihil mihi gratius contingere posset. Non ut hic perpetuo commoraretur, sed saltem ad menses aliquot, ut instrueret Collegium et ordinaret omnia. Si fieri non potest, audio Coloniae quendam esse virum excellentem, qui donum habet linguae⁴. Gratissimum Deo sacrificium praestaret Paternitas Vestra, si mitteret illum hominem, saltem ut hic esset per Adventum. Posset aliquando Dantisci, nonnunquam etiam Elbingi praedicare. Qui[s] scit, quid Deus esset operaturus illius ministerio? Et certe vestrum hoc est officium, ut Christi fidem propagandam, et sicubi labefacta est, restaurandam curetis. Colonia cum sit catholica, nec ullum ei periculum ab haereticis imminere videatur, facile posset eo menses aliquot carere.

Dedi autem Nuntio Apostolico, qui mecum est, quingentos vallenses, et scripsimus Ill-mo Domino Borromeo, ut ipse loco menstrui stipendii quod illi mittendum foret, pecuniam hanc Paternitati Vestrae numerandam curaret, ut ne sumptus his desint, quos ad me mittere decreverit. Cuperem tamen, ut ex ea pecunia centum coronati cederent in sustenta-

¹ Jan Franciszek Commendone.

² Baltazar Hostounský (1534—1600), Czech, jezuita, działacz i pisarz kontrreformacyjny. Z inicjatywy Hozjusza został w 1563 r. włączony do święty Commendonego i towarzyszył mu podczas całej nuncjatury. PSB X 29—30.

³ *Acta cum Braunsbergensibus* rozsyłał Hozjusz w kopiach rękopiśmiennych do wielu wybitniejszych osobistości, także do Borromeo.

⁴ Henryk Denys (Dionysius), jezuita, kaznodzieja katedralny w Kolonii, od końca lutego 1564 rektor kolegium w Dylindze.

tionem nepotis mei⁵, viginti vero darentur Domino Georgio Ticinio⁶, reliquum in sumptum itineris profecturis numeraretur. Ego vero simul ut Cracoviam venerint, si modo per illam civitatem iter fecerint, dabo operam, ut ad me per meum aliquem deducantur. Mitto autem Paternitati Vestrae literarum exemplum, quas ad Ill-mum Cardinalem Borromeum dedi, ex quibus cognoscet quam calix iste, quem ab ita multis appeti video, me perplexum reddat. Nihil opus est eadem ad Paternitatem Vestram scribere. Quae scripsi Ill-mo Domino Cardinali, sibi quoque scripta putet et consilium mihi suum impartiat.

Libellus ille, cuius in literis meis memini, quo sit authore conscriptus, non obscuris coniecturis quibusdam assequi mihi videor⁷. Fuit enim is Tridenti non postremus autoritate. Sed ita scriptus est libellus, ut omnino necessarium esse iudicet calicis usum, nisi vel infirmitas, vel vini defectus impediatur. Oppugnor et ego in eo libello, quamvis suppresso nomine. Fortassis autem et Paternitas Vestra perstringitur, Salmeronus⁸ aperte, quamvis nemo nominatur. Faxit Deus, ut omnia isthic vestra consilia cedant in laudem Dei et Ecclesiae tranquillitatem, atque ut ita principibus placere studeatis, ut ne, dum hoc unum vobis curae est, Deo displicere incipiatis. Revera si unquam antea, nunc in magno periculo versari videmur: ego praesertim, cui non solum iste calix magnam adfert amaritudinem, variis enim curis vehementer excrucior. Est namque status rerum in hoc Regno perturbatissimus. Quo maiore studio precor, ut Societati suae mandet, quo supplices ad Deum preces fundat pro salute Regni huius. Simul etiam ut me in suis orationibus et sacrificiis commendatum habeant. Nam ego non video spem aliam, praeterquam in solo Deo, quem precor, ut misereatur nostri, illuminet vultum suum sper nos, convertat nos et avertat iram suam a nobis. Quod superest opto Paternitatem Vestram bene valere. Ex castro meo Heilspergk, die XI mensis Junii Anno Domini MDLXIII. Paternitati Vestrae addictissimus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —.

a— a Własnoręcznie.

199

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 12 czerwca 1564

Interweniuje na rzecz dwóch mieszkańców Lidzbarka, Michała Puffa i Antoniego Herberta, od których rada Starego Miasta Królewca zażądała opłaty czwartego feniga (tj. czwartej części) ze spadku po pewnej kobiecie tam zmarłej. Oba w/w występują w imieniu niepełnoletnich spadkobierców z Lidzbarka.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Bischof zu Heilsberg vorbittet Michel Puff und Anthonen Herbert des 4. pfennigshulben in Junio Anno [15]64, den 12 Junii Anno [15]64*. List jest pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza.

⁵ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

⁶ Jerzy z Tyczyna. Por. nr 403.

⁷ Chodzi tu o teologa świeckiego Georga Cassandra (1518—1566) i o jego dzieło: *De sacra communione christiani populi in utraque panis et vini specie*. Köln 1564. Zalecał w nim Komunię św. *sub utraque* dla wiernych, dlatego został mile przyjęty przez wszystkich zwolenników „kielicha”, również przez cesarza Ferdynanda I i Maksymiliana II. Był ich konsultorem w kwestii pojednania religii. Za swe poglądy irenistyczne, zdaniem niektórych katolików zbyt daleko idące na ugodę z protestantami, Cassander spotkał się z atakiem i dzieła jego wnet dostały się na indeks. Por. J. Hilgers: *Der Index*, s. 94, 420.

⁸ Alfons Salmeron, jezuita. Por. nr 225.

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freundwillige dienste und wes wir mehr liebes und guttes vermögen bevorn. Es haben uns unsere unterthane und burgere unser stath Heilspergk, Michell Puff und Anthonius Herberth, eine supplication wegen etzliches erbfalls, so sie als vormundere im nahmen irer unmundlingen in E. F. D. stath Königspergk zu fördern, wie denn E. F. D. solches alles aus eingelegter supplication¹ lengichter zu vernehmen, uberreichet. Und nachdem wir denn verstehen, wie auch uns selbst zum will guttermahssen zu erinnern haben, das derogleichen hemmung und abheischen des vierden pfenniges von den erbellen, so unsere unterthane oder von Königspergk oder aber anderen E. F. D. steten und gebietern rechtlicherweise zu fördern biebevor niemals furgenommen, wie auch gleichsfalls E. F. D. unterthanen in unserem bischoftumb nichts unter solchem schein in erbsachen vorenthalten, besondern beiderseits ungehindert darzu ein ider befugt, gefolget worden. Als wollen wir zwar nicht gerne sehen, das nun erstlich an unseren unterthanen dieselbe newerung solte angefangen werden. Und gelanget demnach an E. F. D. unser freuntlich bitte, dieselbe einen ersamen rath der alten stath Königspergk von solchem irem ungebrauchlichen furhaben ablencken und verschaffung thun wolte, das den unserigen obgedachtes ertheil und darzu sie von rechts wegen befugt, ohne irkeinen abtrag heraus gestatet werde. Im falle ja aber, des wir uns keinesweges wollen besorgen in derogleichen sachen, was ungewonliches solte geschafft werden, hetten wir ursache dadurch, solches in unserem bischoftumb auch zu setzen. Wollen aber nicht zweifeln, es werde E. F. D. die nachparliche alte gewonheit wie in allem anderem also auch in diesem freuntlich erhalten, des wir gleichergestalt fur unsere persone zu thun erbötigk. Thun E. F. D. götlichem schutz entpfelen. Datum Heilspergk, den 12 Junii MDLXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. ^a-manu propria subscripsit ^a.

^a-a Własnorecznie.

200

MICHAŁ PUFF I ANTONI HERBERT DO HOZJUSZA

[Lidzbark, ok. 12 czerwca 1564]

Jako urzędowi pełnomocnicy nieletnich spadkobierców z Lidzbarka proszą o interwencję u księcia pruskiego, aby rada Starego Miasta Królewca wydała tym dzieciom cały spadek po zmarłej w Królewcu ich siostrze bez potrącania czwartej części spadku.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Brak adresu. Pismo to Hozjusz dołączył do swego listu do księcia z 12 VI (zob. nr 199).

Hochwirdigster in Gott furst, allergnedigster herr. Euren furstlichen gnaden seindt unser gehorsame, underthenigste und pflichtige dienste zuvoran entpfolhen. Allergnedigster furst und herr. Aus undertheniger anligender not können wir E. F. G. underthenigst nicht vorhalten, das kurtz vorschienener thage, nemlich mitwochs vor der Himmelfart Christi [10 V] dem ersamen Fabian Kauffman, ein burger und weinschenck der alden stadt Konigspergk, seine eheliche hausfraw mit namen Ursula, in Gott verschieden, auch keine leibliche erben hinder sich gelassen, besonder bruder und schwestern, welche noch zum teil unmündige arme

¹ Zob. nr 200.

weisen sein, und sie sich alhie in E. F. G. stadt Heilsberg vorhalten. Wir aber, gnedigster furst und herr, seindt von dem hern burgermeister¹ den armen kinderen zu vormündern gekoren, und bey einem erbaren gericht besteliget und gevolvechtiget. Da wir auch die volmacht schriftlich under des ersamen raths und dieser stadt sigel bekomen, seindt auch mit derselben volmacht gen Königsberg vorreiset und die teilunge freuntlich vorrichtet und vortragen. Als haben wir uns mit demselben erbthal, welcher den armen weisen zugefallen ist, nach Heilsberg begeben wollen, hat uns der herr burgermeister der alden stadt Königsberg lassen arrestiren und begeret, das wir sollen von gemeltem erbthal den vierden pfennig ablegen und da lassen. Da wir dan, gnedigster furst und herr, uns nichts haben wissen einzulassen, dieweil es nicht landsgebrauch ist, sonder den ganzen erbfall dargelassen, und derwegen bey E. F. G. als bey unserm gnedigsten fursten und herren errettunge zu suchen verursacht. Bitten derohalben E. F. G. als unsern gnedigsten fursten und herren gantz undertheniglich, E. F. G. wollen sich der armen weisen gnediglich annemen, und an Furstliche D. ein gnediges furschreiben thun, das Ire F. D. dem hern burgermeister der alden stadt Königsbergk gnedigen befhel thun wölle, damit die armen unmundigen dasjhenige, darzu sie von rechts wegen befuget, bekomen mügen. Das seindt wir umb E. F. G. als die getreuen und gehorsamen underthane zu beschulden gantz underthenigst erbüttig, und thun hiemit E. F. G. dem Allerhöchsten in seiner gotlichen gnaden, schutz und schirm, dieselbe E. F. G. lange gesunt zufristen underthenigk treu und seliglich befehlen².

E. H. F. G. getreue und gehorsame underthane Michel Puff und Antonius Herbert, obgedachter kinder verordnete vormunder.

² Brak daty. Przybliżoną datę tego listu pozwala ustalić nr 199.

201

ALBRECHT KSIAŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 13 czerwca 1564

Prosi o wyznaczenie poddanemu księcia Wawrzyńcowi Bartschowi terminu procesu apelacyjnego od wyroku kapituły warmińskiej, w sprawach majątkowych.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 711—713. Nagłówek: *An bischoffen zu Ermelandt, den 13 Junii Anno etc. [15]64.* Pod tekstem: *Heinrich Stendrich.*

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte C 1217 k. 85.

Nachdem E. L. wisslich, in was langer rechtfertigung gegenwertiger unserer armer undersass Lorentz Bartsch bey einem erwidigen thumbcapitel zu Ermelandt gestanden und nun abwesens E. L. das urtel ergangen und wider in gefallen, er aber an E. L. appellieret, als were der arme mann solche seine appellation nuhmer, weil E. L. gottlob gesundt wider zu irem stift gelangt, zu prosequiren wol geneigt. Weil er aber ein armer handtwercksmann albereit grose unkosten aufgewandt, und im schwer

¹ Marcin Östreich (zm. przed 1574), burmistrz miasta Lidzbarka. Por. *Archivum vetus et novum Ecclesiae Heilsbergensis*, s. 475, rkps w Archiwum Parafialnym w Lidzbarku. Östreich za żonę miał Emerencję, córkę Georga Knobelsdorfa, poprzedniego burgrabiego lidzbarskiego. Był zatem szwagrem kustosza warmińskiego Eustachego Knobelsdorfa. Zob. APB II s. 480.

sein will viel vergeblicher reysen zu thun, so bitten wir freundlich, E. L. wollen uns durch ir schreiben einen gewissen tag, wann der arme mann bey E. L. erscheinen und E. L. die appellationsache furnemen und ime sententiam iustificatoriam mitteyln und sprechen können und wollen, ansetzen und ernennen. Also das des armen mannes gegenpart auf den tag auch zur stellen bescheiden, und der arme mann nicht mit der tagsatzung, wie albereit vielmal gescheen, in vergebene unkosten gefuhret, so wollen wir ime auferlegen und beveln, das er sich alsdann fur E. L. gestelle und der entlichen iustification erwarte. Allein bitten wir freundlich, E. L. wollen den armen mann jhe nicht lang aufhalten und zu grosen langen unkosten ursachen, sonder ime schleunig die gottliche gerechtigkeit mitteyln. Das wollen wir etc.

202

CHRISTOF VON SCHEDLIN DO HOZJUSZA

Reichenecke, 14 czerwca 1564

Schedlin¹ prosi o wyrażenie zgody i poparcie sprawy małżeństwa swego syna z Anną, wdową po zmarłym Ludwiku Troschke.

ORYG. AUTOGRAF; Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1433—1436. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Meyne arme und willige dinste seint E. G. meynem gnedigen hern samt alle zeit zuvor mit wunschung der gottlichen gnaden und aller glugkseligen wolfart etc. Gnediger her, ich habe nihe gezweifelt ahn E. G. gunst ihn allen billichen sachen, worin ich E. G. ersucht habe, das mir E. G. abgeschlagen hette. So bin ich noch der trostlichen zavorsicht, das ich und die meynen mogen bei E. G. trost und hilf erlangen, dieweil das ich schpur und mercke und sonderlich ahn meyner brudern son, der do alle gutt bei E. G. tegliche hot. Derhalben habe ich armer auch ^a-trost und ^a-hoffnunge bei E. G. meynen gnedigen herren, das ich ihn billichen sachen auch etwan erlangen kan. Dieweil nuhn der loff dieser welt ist, das sich ein izlicher fatter umb die seynen bekumern und sorgen mus, zum ersten, das ehr anhalde bei Gott, das er wolt geben furstandt und hilf, das sein gottlicher nahm gehret und gepreiset werde, und dornoch umb das zeitliche auch anhalde und bitte, das das von seyner gottlichen mayestat auch folgen wolde. So hab ich mir iczunder furgenomen als ein armer fatter, das ich gerne sege, das ich auch meyne kinder also richten wolde, das sie Gott dem Almechtigen auf dieser welt also lebeten, wie es fromen und cristlichen leuten eigenet und gebiret.

So hab ich mir furgenohmen, meynen son zu furelichen und zu suchen die wege, domytte solchs mit wissen und folworte die dorzuthun haben. So ist nhu E. G. underthanin, die tugendsame fraw Anna, seligen Ludwicks Trosscken^{b 2} nachgelassene witfraw, zu welcher meyn son liebe und genuge [hot], und kan bei mir nicht befunden ander weise und wege, allein das zu suchen zum ersten bei Gott und bei denen, die do interesse dorzu haben. So mus ich derhalben zeitlichen bei E. G. das suchen, so

¹ Członek dość rozpowszechnionego na Warmii, zwłaszcza w okolicach Reszła i Biskupca, rodu szlacheckiego von Schedlin Czarliński. Por. J. Gallandi: Vasallenfamilien des Ermlands und ihre Wappen. ZGAE 1916 Bd 19 s. 571.

² Von Troschke (Troszka) szlachecka rodzina ze Śląska, która w pocz. XVI w. na Warmii posiadała dobra Klewki i Ramsowo. Por. J. Gallandi, jw. s. 576.

nuhn mein son wolde ihn den ehstandt, das das wieder E. G. nicht were, wie schon solchs geschege ohne bewilligung E. G., nicht ihm solchs zum nochteil und schaden gedeiehn. Derhalben [nehme] ich zuflucht zu e- Gott und -c E. G., meynen gnedigen herren, auf welchen ich alle mein hoffnung sece, werde meynen son fur seynen underthan gnediglichen annehmen, auf das ehr E. G. gunst, die ich alzeit gespuret habe, auch genissen moge. Das sol ehr kegen E. G., seynem gnedigen herren, und ich neben ihm ihn allem gehorsam- und dinstbarkeit undertheniglich wissen zu furschulden, und bin noch der trostlichen zufursicht, das mir E. G. ein sulchs nicht abgeschlagen werde, den ich ihn den schucz des Almechtigen Gottes zu langer zeit thu bevehlen. Datum zu Reichenecke³ ahm 14 Junii im 1564 jare.

E. G. armer und williger diener Cristoff von Schedlin.

a-a Nadpisano.

b Odczytanie nazwiska niepewne, wyraz poprawiany.

c-c Dopisano na marginesie.

203

HOZJUSZ DO KAROLA BORROMEO

Lidzbark, 15 czerwca 1564

Zdaje obszerną relację ze swego pierwszego spotkania z królem po powrocie z Trydentu. Miało ono miejsce w Łomży 1—2 maja 1564 r., gdy król jechał z sejmu warszawskiego na sejm litewski do Bielska.

Oto główne myśli tego sprawozdania: Problematyka rozmowy wprawdzie została listownie uzgodniona z nuncjuszem Commendone, który początkowo nie zamierzał jechać do Łomży, ale w ostatniej chwili zmienił zdanie i zjawił się tu na krótko przed królem ku wielkiemu zdziwieniu i radości Hozjusza. Na spotkaniu z królem Hozjusz sugerował, by przygotowywanego edyktu przeciwko innowiercom nie zacieśniać do samych tylko arian, gdyż w ten sposób inne odłamy uważałyby się za tolerowane. Dowodzi, że wojna między innowiercami jest pokojem dla Kościoła i nie należy pozbawiać kalwinów i luteran groźnego konkurenta. Każdy, kto zerwał z nauką Kościoła i naciąga Pismo św. do swoich upodobań, jest równie godny napiętnowania, niezależnie od dogmatu wiary, któremu przeczy. Dowolność w tłumaczeniu Pisma św. prowadzi do liberalizmu również w interpretowaniu praw państwowych i zagraża porządkowi publicznemu. Pochwala myśl, by przynajmniej usunąć predykantów innowierczych. Przedstawił swoje ostatnie wystąpienie przeciwko nowinkarzom religijnym w Braniewie. Uważa, że ci z tego miasta, którzy nie chcą na równi z innymi poddanymi biskupstwa przyjmować tak samo Komunii św. (pod jedną postacią), nie mają prawa do istnienia we wspólnocie diecezjalnej. Przeciwstawił się idei zwołania synodu prowincjonalnego z udziałem innowierców. Odpowiedział na pytanie króla, dlaczego protestanci nie wzięli udziału w Soborze Trydenckim. Poruszył sprawę konfliktu małżeńskiego króla, ale bez rezultatu. Przeprowadził rozmowę z podkanclerzym Piotrem Myszkowskim na temat obrony wolności Kościoła. Zreferował królowi treść książki Wilhelma Klebitza, jako dowód sprzeczności w łonie protestantyzmu.

ORYG.: nie znany.

KOPIA Z XVI W.: 1. Bibl. Jagiell., rkps 64 k. 149—152v. Na marginesie tą samą ręką: *Borromeo, 14 Junii 1564 Bellspergl*. Obok na marginesie ręką Reszki narysowany krzyżyk i napisane słowa *ful per sequi horam*. Uwagę tę Reszka napisał sekretarzowi, który z tego miejsca miał list odpisać do druku (zob. nota a—a).

2. Arch. Vat., rkps Conc. Trid. 35 k. 147—151v. Na marginesie uwaga ręką Reszki: *Ponetur inter acta in oppido Lomzensi*.

DRUK.: HO II s. 220—223 (pewne fragmenty opuszczone). Z tego wydania list był wielokrotnie w całości lub w części przedrukowywany.

³ Miejscowość na Warmii.

^a Accepi literas Ill-mae D. V-rae 15 Aprilis datas¹, quibus mihi reditum meum incolumem ad hanc meam dioecesim gratulatur. Facit hoc pro sua singulari in me benevolentia. Deum precor, ut vicissim illi felicissima quaeque gratulari saepe liceat. Ad comitia Regni, quod optare visa est Ill-ma D. V-ra, non sum profectus. Quibus ex causis, iam antea scripsi. Nec dubito, quin uberius etiam scripserit R-mus D. Nuntius, qui cum praesens in comitiis adfuerit, melius illas cognitas habere potuit. Cupiebam sub finem comitorum eo proficisci, sed non fuit visum Regiae M-ti, quod sub illud tempus pluribus quam unquam alias negotiorum fluctibus obruitur, dum hoc agit quisquam primum, ut negotium suum expedire queat. Cum autem in Lithwaniam ex comitiis revertetur M-tas eius, literis me suis hortata est, ut venirem ad se Lomzam, quod oppidum finitimum est terris Prussiae, in quo non plus quam unum diem erat M-tas eius commoratura. Nihil erat, quod magis cuperem, quam convenire M-tem illius et officia, quae debentur illi a me, praestare. Sed cum sub idem illud tempus comitia forent habenda in terris Prussiae, quibus praesens me oportuit, petebam ab illius M-te, ut aut hanc mihi daret veniam, ut ad illa proficisci necesse non haberem aut, si me vellet omnino illis interesse, in unam et alteram hebdomadam comitia prorogari iuberet, quo longius habere tempus possem cum illius M-te colloquendi. Caeterum differre comitia non fuit visum illius M-ti, sed congressum nihilominus meum, priusquam ad illa proficiscerem, expetivit. Profectus itaque sum Lomsam, nec diutius quam per unum diem ibi commoratus.

Substiti autem in quodam oppido per biduum fere, quod quatuor tantum Germanicis milliariis abest a Lomza², ubi praestolabar adventum illius, quem se Nuntius ad me missurum promiserat, ut me de rebus omnibus in comitiis actis informaret et quicquid agendum sit cum Regia M-te instrueret. Ecce autem cum unum et alterum praemissem ad oppidum, ut et necessaria pararent et de Regiae M-tis adventu me certior redderent, accurrit unus praeter expectationem meam ac adesse Lomzae Nuntium dixit, dieque crastino mecum esse pransurum. Qua quidem re fui vehementer exhilaratus, nam aliud ille deliberatum habuerat: nimirum ex comitiis Varseviensibus in Prussiam recta proficisci, ut reditum ibi meum expectaret³. Cum itaque venisset ad me Nuntius, copiose de rebus omnibus instruxit, et peracto prandio uno curru simul profecti sumus Lomzam, ubi perhumaniter accepti fuimus ab utroque Cancellario, et cum altero, qui Procancellarium agit⁴, fuit eodem ipso^b vespere mihi sermo plurimus de his ipsis rebus, de quibus mecum egerat Nuntius, nimirum die libertate ecclesiastica imminuta et de quodam edicto contra haereticos promulgando, quo soli fere [k. 149v] trinitarii proscribi videbantur. Nihil dubito, quin copiose Nuntius ipse de utraque re scripserit et exempla etiam Ill-mae D. V-rae miserit.

Postero die sum vocatus ad M-tem Regiam, ad quam ipse me Procancellarius deduxit, nec unquam a latere meo Nuntius fere discessit, toto illo tempore quo fui Lomzae, nec ullum officii genus praetermisit, quod ad honestandum me pertineret. Fui cum Regia M-te Poloniae^c per sesqui horam^a, cui cum et incolumem valetudinem essem gratu-

¹ Zob. nr 137.

² Hozjusz zatrzymał się prawdopodobnie w Kolnie. Sugeruje to adnotacja na liście Szedzińskiego do Hozjusza z 23 IV 1564. Zob. nr 158.

³ Por. nr 157.

⁴ Nowo kreowany kanclerz Walenty Dembiński i podkanclerzy Piotr Myszkowski.

latus, et quae debentur a me obsequia detulissem, vicissim illius Maiestas longa oratione mihi quoque reditum incolumem et dignitatem hanc sic est gratulata, magnam ut ex ea re se capere voluptatem ostenderit. Postea semotis arbitris pluribus egi cum illius Maiestate de gravissimis periculis Regno illius incumbentibus, operam illi meam in propulsandis illis pro virili mea detuli, paratum esse me ostendi vitam etiam cum sanguine profundere, dummodo morte mea salus Regni repraesentari possit.

Vidisse me dixi edictum contra haereticos scriptum, verum quod soli fere trinitarii comprehendantur hoc edicto, mihi probari non posse. Hoc enim a sacramentariis⁵ agi ipsorum ut secta vigeat, a qua cum alienatos esse multos intelligant, et in dies etiam alienari plures propter exortam hanc trinitariorum sectam, aut extinctam illam cupiunt, aut in suas partes pertractam, quo sic viribus coniunctis magis formidabiles catholicis esse queant. Quamobrem aut omnes haereticos e Regno simul exterminandos, aut si ferendi sunt aliqui, ferendos esse censui trinitarios quoque, quo sic mutuis dissidiis ipsi potius ab invicem consumerentur, quam uniti plus aliquid catholicis negotiis exhiberent. Cupere me simul, ut omnes expellerentur ministri saltem, nam si nobiles ministris essent destituti, per quos variis et peregrinis doctrinis abducuntur, non magno negotio paulo post eos ad officium sanitatemque reduci posse. Petebam itaque, ne vel huius vel illius sectae fieret in edicto Regio mentio, sed simul eicerentur omnes illi ministri, quicumque non essent ab ordinariis episcopis instituti, ne si una aliqua sola secta condemnaretur, approbari caeterae viderentur. Quoniam vero satis illud perspiciebam difficulter id obtineri posse, ut omnes ministri simul e Regno eicerentur, ac si plurima ea de re edicta scriberentur, executioni tamen [k. 150r] mandata non iri, dixi Maiestati illius me cupere quidem omnes eici, sed si difficulter hoc praestari posset, non improbari mihi consilium hoc illius Maiestatis, quod externos tantum expelli vellet, sive hi essent Germani vel Helvetii, sive Galli, sive Itali. Nam non solum catholicos, verum et ipsos haereticos queri, quod Regnum illius Maiestatis factum sit asylum improbissimorum quorundam hominum, etiam eorum, qui Christum Deum esse negant, quosque ipsi expellunt Geneva et ex aliis quibusdam Helvetiae civitatibus, eis in hoc Regno non solum receptum, verum etiam honores magnos haberi, non sine magna et Maiestatis illius et Regni totius infamia.

Legisse me quae scribunt ea de re ministri Tigurini⁶ tum et Heidelbergenses⁷, quae sunt a Calvino quoque et a Simlero⁸ quodam hac ipsa de re typis edita. Pudere me vehementer quoties et lego et audio Regnum hoc, quod sescentis iam annis catholicum semper fuit et orthodoxum nec ulli alii vera pietate erga Deum et religione colenda cessit, nunc demum ita traduci per universum orbem christianum, quasi factum sit asylum impurissimorum quorumque haereticorum. Pertinere hoc etiam ad ipsius Maiestatis infamiam. Sed nec illud me ignorare, quod maxime laborent sacramentarii Genevenses, Tigurini Heidelbergenses, et qui sunt etiam in hoc Regno viri nobiles aliquot, ut eiciantur trinitarii, quasi

⁵ Tak nazywano kalwinów.

⁶ Teologowie zuryscy (Zurych po łacinie Tigurum): ich czołowym przedstawicielem był wówczas minister zurycki, Henryk Bullinger (1504—1577).

⁷ Teologowie zgrupowani przy uniwersytecie w Heidelbergu skłaniali się od luteranizmu ku kalwinizmowi. Wyrazem tego może być katechizm kalwiński, wydany w 1563 r. w Heidelbergu z polecenia księcia elektora Palatynatu Fryderyka III.

⁸ Josias Simler (1530—1576), teolog protestancki z Zurychu, tłumacz, apologeta, historyk, LThK IX 763, ADB XXXIV 350.

propter illos tantum Regnum hoc infame sit, cum non maiorem illi pariant infamiam et sacramentarii et lutherani et quicumque tandem alii. Quamobrem nihil posse statui melius, quam ut omnes externi ministri ecclesiarum cuiuscunque tandem sectae sint, exceptis sacerdotibus catholicis, proscribantur et exterminentur ex omnibus terris Maiestatis eius. Sic futurum ut nulla videatur approbari, sed ex aequo condemnentur omnes. Apud me nullum esse discrimen inter lutheranos, zvinglianos et trinitarios, omnes ex patre diabolo prognatos, nec unum alio meliorem esse.

Inter alia dixi et hoc Maiestati eius me legisse quae trinitarii scribunt, simul etiam quae sacramentarii contra illos. Reperiisse me in quodam trinitariorum libello quandam admonitionem ad ministros Tigurinos et Calvinum. Hortantur eos, ut respiciant diligentius ea, quae Dominus illis nondum aperuit. Non dederat, inquiunt, omnia Luthero, plura dedit postea Zvinglio et post eum aliis. Dat et nunc cui vult. Non uno centenario annorum Antichristus suum regnum stabilivit, omnia capita fidei corrupti, et fundamentum illaesum ab illo putaremus. Fundamentum autem appellant doctrinam de Trinitate. Sed hoc eorum argumentum sic a Tigurinis ministris refellitur, ut negent universam christianam fidem in papatu tam esse corruptam, quam illis videtur. Nam si sic sentiendum est, aiunt, reiciendae erunt sacrae literae, reiciendum symbolum Apostolicum et Nicaenum, haec enim in suis ecclesiis legunt et canunt papistae. Caeterum omnes haereses, quemadmodum etiam a Cypriano⁹ scriptum legimus, non aliunde natas esse docui, quam ex eo, quod uni [k. 150v] sacerdoti, qui vicarium in terris agit Christi, non obtemperatur, et ab illo per summum sacrilegium se praecedunt homines seipsos amantes, et privato suo quam publico totius Ecclesiae iudicio plus tribuentes. Iam inde ab initio, cum per Lutherum seditiones has in Ecclesia Dei sathanas excitasset, non eum alio spectasse quam ad hanc trinitariorum haeresim statuendam, nisi quod initio non putavit ab his ordiendum, quae statim ut audita fuissent, horrorem animis hominum incussissent. Quorum tanta fuit aliquando pietas, tantus in religione tuenda zelus, ut si quis vel de sacrificio vel de sacramentis, de veritate Christi corporis in Eucharistia vel minimum ambigere fuisset ausus, statim in eum manus iniecturi et Vulcano tradituri fuerint.

Itaque facilius minoreque negotio se quamvis impia dogmata posse mentibus hominum instillare putavit, si prius a quibusdam in speciem levioribus esset exorsus, quale est calix et coniugium sacerdotum, quae talia iudicantur nihil ut in illis impietatis esse videatur, etiamsi privata sibi quis authoritate ea usurpet. Sed sathanam hoc maxime spectare, ut asuescant homines in exponenda Scriptura suum sensum Ecclesiae sensui et consensui antepone. Quod ubi quis ausus fuerit in uno aliquo Scripturae loco facere, iam impediri non poterit quominus idem in omnibus etiam aliis audeat. Verbi gratia: ausit quis ita Scripturam hanc interpretari: Bibite ex hoc omnes¹⁰, quasi praeceptum sit omnibus a Christo, etiam laicis, ut bibant ex calice, nec aliter salvus eis esse liceat, quod in hoc sensu clara sit et perspicua Scriptura, mox audebit ille idem etiam hanc Scripturam: Pater maior est me¹¹, sic interpretari, quasi non sit aequalis Patri Filius, et creatura tantum sit, non autem Deus. Quo sensu

⁹ Sw. Cyprian, biskup Kartaginy (zm. 258). Por. PL IV 507.

¹⁰ Por. Mt 26,28.

¹¹ J 14,28. Głównie na ten cytat z Pisma św. powoływali się arianie odmawiając Chrystusowi wspólnej natury z Bogiem Ojcem.

non minus clara visa est etiam hoc nostro infelici saeculo haec Scriptura nonnullis, quam videtur quibusdam illa: Bibite ex hoc omnes. Quamobrem si quis errare non vult, Ecclesiam ducem eum sequi debere, non autem sui cordis visiones, cum scriptum sit: Vae prophetis insipientibus, qui sequuntur spiritum suum et nihil vident ¹².

Obiciunt sacramentarii trinitariis vetustatem, concilia, patres, quod non sit ab illis temere discedendum. Sed respondetur a trinitariis: Cavete vobis a Gabaonitis, qui imponebant populo Dei laceris vestibus et immundo pane etc. Sub nomine Dei nostri se venire dicebant, et impositum esse ab eis populo Dei, Scriptura dicit, quod non consulerent os Jehovae ¹³. Non imponant nobis patres, vetustatem, concilia. Vetusti sunt enim isti panni, quos primo vos lacerastis in aliis articulis fidei. Unus sit magister noster Christus ¹⁴, [k. 151r] os Jehovae consulendum, non hominum. Sunt etiam hi plerique Gabaonitae, qui vobis imponunt, amicos se profitentur et nihil aliud interea optant, quam ut populum Dei ad Aegyptum reducant variis modis et confessione Augustana, quod vobis postea Dominus patefaciet. Sic agunt cum trinitariis sacramentarii, opponunt illis patres, vetustatem, concilia, sed respondent illi: vetustos esse hos pannos, quos ipsi primi lacerarunt in aliis articulis fidei. Nec inepte respondere videntur. Nam revera si licet hos vetustos pannos, patres, vetustatem, concilia, in uno aliquo fidei articulo lacerare, quis prohibere poterit quominus idem liceat et in aliis? Mihi responsum hoc trinitariorum valde probari dixi, quamlibet eorum doctrinam impiam iudicem. Sed aptius certe respondere non potuerunt. Nam hoc est haereticum esse, et inde manat omnis impietas, cum a patribus, a conciliis, a vetustate disceditur, cum isti vetusti panni lacerantur.

Haec et alia pleraque in eandem sententiam dixi ^d. Et audivit me Maiestas illius magna cum attentione. Sibi quoque, dixit, idem visum fuisse, ut omnes potius externi ministri, ^e qui templa occuparunt ^e, proscriberentur edicto Maiestatis eius, quam soli trinitarii. Nam expedire, ut habeant suos etiam alios adversarios sacramentarii praeter catholicos, cum bellum haereticorum pax sit Ecclesiae. Itaque sic edictum illud conscriptum iri ¹⁵. De libertate ecclesiastica non fuit tum locus agendi cum Regia Maiestate pluribus, sed egi cum Procancellario voluit, quod etiam factum est a me, verum non ita magno fructu, quod ille rescindi posse negaret, quae semel esset in comitiis constituta. Deinde vero si maxime secus esset scriptum aliquid et correctum illud, quod ibi decretum fuerat, nihil inde clero lucri accessurum. Se vero magna ignominia affectum iri, si compertum foret secus aliquid postea scriptum esse quam statutum in comitiis fuerat.

Egi etiam cum illius Maiestate de his, quae per me fuerunt acta in oppido meo Braunspergensi ¹⁶. Nam sparsus erat rumor Dantisci et alibi, quod ego magna vi et austeritate usus fuerim, quod confiscare bona civium voluerim, cum tamen ab ea cogitatione longissime abfuerim. Itaque quibus rationibus cum illis egerim commemoravi. Nulla me vi usum esse, verum persuasionibus tantum, quibus illi tandem locum de-

¹² Ez 13,1.

¹³ Por. Joz 9 (cały rozdział).

¹⁴ Mt 23,8.

¹⁵ Edykty te zostały ogłoszone 7 VIII 1564 na sejmie w Parczewie, ale były przygotowywane już od sejmu warszawskiego tego roku. Projekt edyktów przygotował prymas Uchański, Por. nr 154.

¹⁶ Por. nr 131, 147, 155.

derint. Esse quidem ita quod illis aperte renunciaverim: si quis communionem sacramentorum cum reliquis in oppido meo catholicis uti nollet, nec eodem quo illi ritu sacram Eucharistiam percepisset, futurum ut omnes pii meo interdicto vicissim ab eorum communionem abstinuerent, nec vel cibum cum illis caperent, ^f- me provisurum etiam ^f- una cum capitulo meo, ne ibi locum ullum habeant, aut ulla commercia exercent. Quam ipsi sententiam [k. 151v] de se tulissent, eam esse me confirmaturum. Separant se in communionem sacramentorum, essent in omnibus separati, nec quicquam haberent commune cum subditis meis. Apagerunt se ex oppido hoc meo et ad quemcunque tandem alium dominum se reciperent, itaque, dixi, nihil in eos novi statui, sed quam ipsi de se tulerunt sententiam, ut essent extra communionem, eam confirmavi. Nisi quod non opus erat, praeterquam in unum et alterum eam sententiam ferre. Probavit Maestas illius factum hoc meum. Mihi haec ratio, inquit, plurimum probatur, prius ut homines doceantur quam aliquid in eos durius consulatur. Et vellem, ut foret synodus provincialis, ad quam vocarentur etiam sectarii ^g, atque omnes rationes inirentur, quibus de sententia sua deduci et ad unitatem Ecclesiae possent aggregari. Tum ego: absit, inquam, Serenissime Rex, ut synodus talis habeatur, nam ego nunquam cuperem illi interesse. De fide nihil statuendum est, nisi in oecumenicis conciliis, quale nostris temporibus indictum Tridenti fuit, ac viginti fere totos annos duravit, neque tamen quisquam haereticorum ad illud unquam venire voluit. Catholicam Ecclesiam concilium oecumenicum repraesentat. Quamobrem in eo, non autem in aliquo provinciali, vel nationali concilio de his, quae pertinent ad fidem catholicam, statui debet. Nos profitemur in symbolo credere nos Ecclesiam catholicam, non Polonam, non Lithuanam, non Germanam. Velle autem seorsum aliquid in aliqua provinciali synodo statuere, quid aliud esset quam hunc articulum fidei tollere: credo sanctam Ecclesiam catholicam, et loco illius dicere: credo non sanctam ecclesiam Polonam? Quando autem finis erit disputandi, si quae toties in conciliis oecumenicis decreta iam sunt, ea nihilominus in controversiam vocari debent? Hoc potius agendum est ab his, qui summa cum potestate versantur, ut quae decreta sunt in conciliis, executioni mandari possint.

Quaerebat ex me Maestas eius quid causae est, quod nullos protestantes miserant ^g- ad concilium ^g. Respondi me nullam aliam videre, nisi quod causae suae non fidebant, seque sua impia dogmata minime tueri posse itelligebant. Nam ad singulos principes et modo non ad singulas etiam civitates maiores missi fuerunt a Pontifice nuntii, quorum etiam unus hic praesens adest ¹⁷. Quale responsum tulerint, proculdubio Maestas Vestra non ignorant. Deinde datus illis erat salvus conductus, qualem ipsi cupiebant, nec erat quod ullum periculum reformidarent. Sed notum est illud: Qui male agit, odit lucem ¹⁸. Cum essent sibi conscii perversae suae doctrinae, nec eam se tueri posse scirent, non ausi sunt in lucem prodire [k. 152r]. Quaerebat ex me quas tamen illi causas adferebant, cur venire nollent aut suos mittere. Consuetas illas, inquam, quod non esset ab imperatore concilium indictum, quasi vero sint omnia regna imperatori subiecta, ut ipse possit concilium indicere, aut quasi ad illum haec indictio pertineat, cum tamen ipse imperator libenter agnoscat Pon-

¹⁷ Obecny w Polsce nuncjusz Commendone w 1561 r. w imieniu papieża posłował do książąt północno-niemieckich, Niderlandów i Anglii celem nakłonienia ich do przystąpienia delegatów na Sobór Trydencki.

¹⁸ Por. J 9,4; 12,36.

tificem tanquam superiorem et iure hoc indicendi concilium ultro ipsi cedat. Mirum est, inquam, quod isti homines tam sunt arrogantes, ut quorum iudicio se subicere vident imperatorem suum, ab eis iudicari de doctrina sua nolint. Fuisse et alias quasdam ab illis causas adductas, sed eas frivolas.

Deinde legisse me libellum cuiusdam sacramentarii, qui inscribitur: *Victoria veritatis et ruina papatus Saxonici*¹⁹, in quo gloriatur quidam, Lutheri, qui se papam fecit in Germania, suae confessionis Augustanae dogmata iam esse proculcata. In eo libello praescribuntur a sacramentariis eadem leges lutheranis, quas lutherani scribunt christianis, quos vocant papistas. Nam sicut lutherani nollunt habere episcopos iudices, quod eos actores esse dicant, sic et sacramentarii primam hanc ponunt legem, superintendentes lutherani volunt absolvi ipsos, catholicos episcopos intelligunt²⁰, a iureiurando, quo sunt obstricti Pontifici, sic et sacramentarii statuunt hanc alteram legem, superintendentes et doctores lutherani laxentur a iuramento, quod praestiterunt in nova quatuor evangelia, in male intellectam Augustanam confessionem, in apologiam, in articulos Smalcaldicos, in agendas ecclesiasticas. Tertiam ponunt [legem], solum Dei verbum sit iudex, quod etiam in ore semper est lutheranis. Quartam: tot numero sint lutherani, quod zvingliani, et habeant paria decisiva suffragia. Quintam: detur utrique parti salvus conductus; Sextam: aboleantur omnes illegitimae condemnationes, quae a tempore Lutheri ad hunc usque diem contra figurinos latae sunt; quod idem fieri cupiunt lutherani de condemnationibus contra se latis. Septimam: si componi partes non possint, transactio instituat Passaviensis²⁰, et addunt coronidis loco: quod nobis volumus fieri, etiam aliis facere debemus. Sic dixi: quas leges dant christianis lutherani, vicissim easdem illis praescribunt sacramentarii, quas tamen lutherani non recipiunt.

Multus mihi fuit sermo de eo, quod episcopos iudices recusarent, quod solum Dei verbum iudicem esse vellent, cum tamen qui iudicium proferre debet, eum voce uti oporteat, quod scriptum Dei verbum facere non potest. Videat autem, dixi, Maiestas Vestra, quale sit hoc si quis dicat: nolo quod me Rex vel ab eo iudices instituti iudicent, sed iudicent me statuta sive leges Regni, illas audiam. Poterintne statua sive leges proferre sententiam, quae audiatur et cognoscatur, cum has ipsas leges pro suo quisque commodo interpretetur, nisi id fiat voce illius, penes quem est eius rei potestas? Cum praeclare scriptum sit [k. 152v] a quodam ethnico, quod lex est mutus magistratus, magistratus vero lex loquens. Oportet igitur a magistratu sententia proferri. Tum Rex: certe, perquam simile est hoc, nam exerior quod etiam nunc unusquisque vult interpretari statuta Regni iuxta sensum suum. Sed necesse est, ut penes magistratum sit earum interpretatio et quem ille protulerit, is esse legis sensus iudicetur. Ita est, inquam. Absurdissimum est igitur, quod isti tantopere contendunt, solum Dei verbum ut sit iudex, cum hoc ipsum Dei verbum pro se quisque trahat, ut necessario illud ab illis, quibus haec a Deo potestas est concessa, explicari et definiri oporteat, cum scriptum sit:

¹⁹ Wilhelm Clebitius: *Victoria veritatis ac ruina papatus saxonici, Responsio necessaria ad argumenta Tilemanni Heshusii*, Freiburg, Daniel Delenius, 1561. W dziele tym polemizował z pozycji kalwińskiej z ortodoksyjnymi luteranami. ADB XVI 67—68.

²⁰ W Passawie został podpisany 30 VII 1552 tymczasowy pokój między cesarzem Karolem V a książętami protestanckimi.

Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et ex ore eius legem requirent²¹.
Haec fere per tempus illud cum Regia Maiestate egi.

^a— E re nata autem feci non pauca verba de Serenissima Regina, nequaquam¹ tamen quale volui responsum tuli. Nihil dubito, quin aliunde cognoverit omnia Ill-ma D. V-ra. Post hunc sermonem habitum egi multa cum Regni Procancellario, quae longum esset omnia scribere. Neque mihi dubium est, quin copiose scripserit de rebus omnibus Nuntius. Nolo plura his literis, quae prolixiores factae sunt quam initio cogitabam, etc. —^a. ¹— Datae Heilspergae, 15 Junii Anno 1564⁻¹.

a—a Te fragmenty listu Reszki opuścił w *Hosi opera* (jw.).

b Skr. *dte.*

c Nadpisano ręką Reszki.

d Na marginesie ręką Reszki.

e—e Nadpisano.

f—f Na marginesie ręką Reszki.

g W rękopisie błędnie sekretarii, w druku *secretarii*.

g—g Na marginesie dopisano ręką kopisty.

h—h Na marginesie tą samą ręką.

i W rękopisie błędnie *nequam*.

i—i Brak w rękopisie, ale jest w druku.

204

HOZJUSZ DO JULIUSZA POGIANO

[Łódzbank, 15 czerwca 1564]¹

Odpowiada Pogianiemu² na list z 22 grudnia 1563 r. Wyjaśnia powody opóźnienia odpowiedzi. Z Trydentu dlatego nie pojechał do Rzymu, chociaż bardzo pragnął po skończeniu soboru przedstawić się Ojcu św. i kardynałom, ponieważ wymagało tego dobro diecezji i poczucie obowiązku rezydencji, o czym tak wiele było mowy na soborze. Gościł u siebie nuncjusza Commendonego, o którego tak bardzo zabiegał i z wielkim trudem wyprosił dla Polski. Postawa tego nuncjusza, tak różna od wielu innych nuncjuszy szukających swego pożytku, jest bardzo owocna. Mieli zamiar razem pojechać do Elbląga i Gdańska, by umocnić tam trudną sytuację Kościoła katolickiego, ale przeszkodziła zaraza.

ORYG. lub KOPIA: nie znane.

DRUK.: HO II s. 232—234.

Quas ad me dedisti literas 11 Calendas Januarii [22 XII], redditae mihi fuerunt Aprili mense, qui simul cum eo, qui fuit consecutus, variis negotiis ita me distractum tenuit, ut illis respondere non vacavit. Nam et in oppido meo Brunspergensis reducendis quibusdam ad viam, qui nonnihil aberraverunt, et ante et post festa Paschalia plurimum a me fuit laboratum. Inde postea vocatus a Serenissimo Rege meo, Lomsium fui profectus. Ubi brevi tempore commoratus, ad comitia Marieburgensia me contuli, ex quibus ad ecclesiam meam reversus, non sine magna animi

²¹ MI 2,7.

¹ Reszka opublikował ten list bez daty, jednakże treść wskazuje, że musiał on być napisany w czerwcu 1564 r. Ponieważ Hozjusz pisał 15 VI 1564 r. do Borromeo (nr 203), wobec tego jest rzeczą prawie pewną, że razem dołączył też list do sekretarza tego kardynała.

² Juliusz Pogiano (1522—1568), wybitny humanista. W latach 1560—1563 był sekretarzem od pism łacińskich u kard. Ottona Truchsesa bpa Augsburga, potem przeszedł do kancelarii kard. Karola Boromeusza. Był sekretarzem kolegium kardynałów powołanych przez Piusa IV do autorytatywnego interpretowania uchwał dyscyplinarnych Soboru Trydenckiego (od 3 X 1564 do 25 IX 1568. Zob. Pastor: Geschichte, VII s. 295). Ponadto współpracował przy redakcji katechizmu i reformie brewiarza. Jego bogata korespondencja z wybitnymi osobistościami, w tym i z Hozjuszem, a także zebrana przez niego korespondencja kilku kardynałów opublikowana w XVIII w., jest poważnym źródłem do poznania czasów Soboru Trydenckiego. Zob. Pogiani epistolae, I—IV.

mei voluptate Commendonum nostrum in ea excepi, cuius etiam nunc iucundissima consuetudine fruor, nam inde eum ad hunc residentiae meae locum perduxī. Habes igitur causas iustas, opinor, quamobrem serius tuis ad me literis responderim, quae quam gratae mihi acciderint, verbis explicare vix possum. Semper enim amavi te plurimum, propter multa praeclara Dei munera, quibus affatim es illius benignitate cumulatus. Quo magis fui gavisus cum literas tuas accepissem, tui vicissim amoris in me testes locupletes. Quibus multa mihi quidem tribuuntur abs te, sed qui mutuam nostram amicitiam perspectam habent, vereor, ne tuum istud de me testimonium benevolentiae magis esse quam iudicii sint interpretaturi. Quod ego quoque non aliter iudico.

Quod autem et ipse scribis expetivisse te, et ab aliis nostri studiosis vehementer fuisse requisitam praesentiam isthic meam, crede mihi, quod nec ego tam fui ferreus, ut hoc ipsum non multo maximo studio expeterem. Nihili ardentius cupiebam, quam ut coram ^a-Serenissimo Pontifici ^a gratam meam voluntatem testarer de tantis honoribus et beneficiis, quibus me immerentem affecit, et Amplissimos Cardinales, et in his illum praecipue, in cuius nunc te familiaritate esse audio ³, reverenter salutarem, ac tanto maiora studii et observantiae erga illos meae documenta praesens darem, quanto praeclaram eorum erga me voluntatem habeo magis exploratam, deinde vero te quoque tuique similes alios, viros pios et doctos, complecterer. Sed quam tu causam literis tuis commemoras, ea me sola retardavit, quominus huic maiori meo quam vestro desiderio satisfacerem. Semper enim ego re praestandam esse potius residentiam (liceat enim per te hoc vivo verbo uti) iudicavi, cum plurimus de ea sermo incidisset, quam ut verbis ea de re disceptaretur. Itaque non me deterruit ab hoc instituto meo vel patriae ^b vel dioecesis huius meae status perturbatissimus gravissimaque pericula, quae cervicibus nostris impendere tunc quoque videbam, nunc vero magis etiam oculis ipse meis cerno, quin potius quo maior exorta est tempestas, hoc minus decere me putavi, quandoquidem et me cuiusdam naviculae gubernatorem Deus esse voluit, quamlibet imperitum, ut in hoc tanto discrimine muneri meo defuisse viderer. Sat scio rem eo iam loci perductam esse, nihil ut fit in humanis praesidiis spei collocandum, sed quanto certius id exploratum habeo, tanto maiore cum fiducia misericordiam ipsius imploro, qui potest imperare ventis et mari et iubere, ut taceant et obmutescant ⁴. Solet enim ille tunc maxime veritatem suam ostendere, cum de viribus humanis maxime desperatur. Quod si non aliter salus periclitantibus repraesentari posset, quam si funeribus illis obruendus, istis obiicerer, ipse tantum de illius clementia mihi polliceor, quod hanc etiam ad rem promptum et alacrem animum esset mihi largiturus. Daret ille quod iuberet, iuberet deinde quicquid vellet, haud aliter illius auxilio fretus ad ea obeunda, quae mortalium animis maximum terrorem adferrunt, futurus essem paratus, quam alii solent ad epulas accessuri. Quod enim esse mihi posset suavius epulum, quam similem illi calicem gustare pro Christi nomine, quem prior ipse pro nobis ideo gustare voluit, quamlibet amarus videretur, ut ad idem praestandum suo nos exemplo invitaret? Revera nunc ad eadem illa tempora ventum est, de quibus a Paulo fuit scriptum: qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat ⁵, cum ad idem opus vocati videantur, ad quod illo tempore vocabantur, de quibus haec scripsit

² Chodzi o kard. Borromeo.

³ Por. Lk 8,25.

⁵ I Tym 3,1.

Apostolus. Quamvis ego nec episcopatum, nec alios honores ullos expectavi unquam, sed quoniam sic Deo visum est, ut essem hoc loco, precor illius clementiam, ut vires mihi suppeditet, quo possim eo munere, ad quod me vocare dignatus est, ad ipsius nominis gloriam et Ecclesiae utilitatem perfrui.

Caeterum in magnis curis et molestiis, quibus hic afficio, credibile non est, quantum ex Commenduni nostri praesentia consolationem capiam, de quo in patriam nostram nuntio mittendo quantopere laboraverim, statim ut ad Ecclesiae gubernacula Pontifex hic noster accessit⁶, proculdubio tenes memoria. Sed parum propitio nobis Deo factum est, ut hoc tanto bono privaremur, cum non deessent isthic, neque desunt etiam nunc, qui magis hominum quorundam cupidorum et ambitiosorum commodis quam regnorum, ad quae mittuntur, salutis prospectum cupiant. Quae res ut aliis terris nonnullis, ita patriae quoque meae plus attulit detrimenti, quam credi facile queat. Itaque plus est incommodatum his terris per triennium illud, quo Commendonus noster, cui decreta iam legatio fuerat magna cum Pontificis voluntate, fuit ab ea reiectus, quam ut quod neglectum est, ne dicam corruptum, sarciri vel sanari facile possit. Est is adhuc apud me, ac eius consuetudine diutius frui cuperem, fuitque nobis propositum minime hic esse otiosus, sed de Dantiscanis deque haedis meis Elbingensibus⁷ ad officium revocandis laborare, nisi quod haec nostra consilia pestis perturbavit, quae grassari Dantisci dicitur. Quaerimus nihilominus rationes omnes, quibus si minus collapsae, iam certe labanti apud nos Ecclesiae succurri, et eam fulcire liceat ac sustentare. Tu et ipse Deum precpaberis, ut haec nostra consilia secundet et piis omnibus, ut idem faciant, auctor eris, praecipue vero Patri Laines S. Societatis Jesu generali, quem rogabis meo nomine, ut una cum Societate sua Deum sedulo deprecetur, quo vehementer afflictam in his terris Ecclesiam suam oculis misericordiae suae respicere, et quae gravissima cervicibus nostris impendere mala videntur, procul ab ea propulsare, non pro nostris meritis, sed pro sua bonitate velit, ut misereatur nostri, convertat nos et avertat iram suam a nobis. Vide autem, quam sit amor minime verecundus, nam quasi ius aliquod habeam imperandi, sic tibi mando ut facias. Sed cum ex meo in te animo, tuum vicissim in me metior in optimam id partem accipias, ac de me tibi vicissim polliceberis nihil esse, quod non tua causa libentissime sim facturus.

⁶ W HO Serenissimum Pontificem.

⁷ W HO patrum.

205

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 16 czerwca 1564

Ciesz się, że Hozjusz popiera propozycję królewską o powołaniu przy diecezji chełmińskiej osobnego administratora dla diecezji pomezjańskiej. Natomiast nie może zrozumieć obiekcji Kardynała Warmińskiego, dlaczego tenże administrator (Marcin Eden) nie mógłby zatrzymać tytułem uposażenia opactwa kartuskiego. Papież już przedtem przyczynił je na uposażenie dla administratora pomezjańskiego.

⁶ Por. nr 15.

⁷ Hozjusz zwykle określał protestantów w Elblągu swoimi „koźłami”. Elbląg z okręgiem należał do diecezji warmińskiej, ale nie podlegał władzy świeckiej biskupa warmińskiego czy kapituły.

Ponadto administrator władając opactwem zabezpieczy jego mienie, grabione przez innowierców, a nawet rozpraszane przez samych mnichów. Podsuwa te myśli pod rozważę Hozjuszowi wspólnie z legatem papieskim.

DRYG.: ADWO, D 10 k. 156. Na odwołanie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Studiorum et obsequiorum meorum commendationem. Gavisus sum magnopere probari Ill-mae D. V-rae propositum Regiae M-tis de administratione Pomesaniensi, in qua dioecesi et olim omnium prope rerum confusionem grassatam esse per me ipse perspiciebam, et nunc ex literis Ill-mae D. V-rae copiosius idem ita esse intelligo¹. Quod cum ita sit, minus sane iam laboro de titulo administratoris, quem quidem curam Sedi ipsi Apostolicae atque adeo, si patitur, ipsi etiam Ill-mae D. V-rae libenter relinquam confisus, si eam aut ipsa susceperit, aut cum R-mo domino Legato communicaverit, nihil fore, quod etiam in parte merito desiderari queat.

De Carthusiensi enim monasterio nescio quam difficultatem Ill-ma D. V-ra vereatur². Nam de Pontifice quidem et urbe Roma, sublata mihi omnis dubitatio esse videatur, his quidem literis, quibus monasterium hoc eius gubernationi, qui de administratione Pomesaniensi laborat, antea iam traditum est. De Regia autem M-te non video, quae res dubitationem faciat Ill-mae D. V-rae, cum intelligat Regiam M-tem Suam id monasterium administratori ipsi adiunxisse literis apertis atque patentibus. Et sane si Ill-ma D. V-ra administrationem ipsam necessariam esse existimat, uti in literis ipsis non obscure demonstrat, equidem non video, quomodo non necessarium esse existimet administratori ipsi de rebus ad victum et cultum corporis pertinentibus provideri. Quod quidem haud facile aliunde fieri posse existimo occupatis bonis eius episcopatus ab iis, qui ea non sunt profecto hoc tempore Ecclesiae reddituri. Quam multi sint monachi in eo monasterio, mihi quidem haud liquet, illud liquet multa per eos a monasterio alienata esse in usus non modo saecularium, ut vocant, hominum, sed etiam a religione catholica alienorum; indiesque alienationem fieri earum reliquiarum, quae adhuc superesse paucae videntur. Quae sane ut conserventur, imo ut etiam ea, quae amissa sunt, recuperentur, alio profecto viro quam iis monachis, per quos alienata sunt, opus esse existimo. Nam monachi quidem quid valeant, iam pridem in hoc genere documentum sui dederunt tot praediis a monasterio alienatis, et reliquis assidue, uti ferunt, alienandis. Ut omittam praetendi iam nunc obligationes quasdam a nonnullis, quibus obligationibus non multo post reliquas possessiones monasterii istius persecuturos se esse profiterentur, quibus sane possessionibus patronum tunc deesse et defensorem proprium, haud scio quantum expedierit.

Quae omnia ut Ill-ma D. V-ra etiam atque etiam secum consideret, idemque ut R-mo Domino Legato considerandum proponat³, magnopere cupio. Vellem enim, quantum in me est et quantum licet, ut tam Ill-ma D. V-ra quam R-mus Dominus Legatus totum hoc negotium quam maxime

¹ Listu tego nie odnaleziono. Kandydatem na administratora pomezanańskiego był Marcin Eden. O zabiegach zjednania Hozjusza dla kandydatury Edena por. nr 20, 36, 44, 174.

² Opactwo kartuzów w Kartuzach, razem z trzema innymi klasztorami pomorskimi (cystersi w Oliwie, norbertanki w Żukowie, cysterki w Żarnowcu) ręczyło swymi dobrami dług (100 tys. talarów), jaki zaciągnął Zygmunt August u gdańszczan w 1561 r. na wojnę moskiewską. Por. K. Dąbrowski: Rozwój wielkiej własności ziemskiej klasztoru cysterek w Żarnowcu, s. 136.

³ Commendone gościł wówczas u Hozjusza na Warmii.

habeant apud se commendatum, ita quidem, si id salva sua religione facere se posse iudicaverint, quod ego non despero. Bene valere Ill-mam D. V-ram cupio eique studia et officia mea in gratiam commendo. Datum in Bielsco, die XVI Iunii Anno Domini MDLXIII. a- Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus servitor

P. Miskovski -^a.

a-a Własnoręcznie.

208

TOMASZ GOLDWELL DO HOZJUSZA

Rzym, 17 czerwca 1564

Dziękuję za listy polecające do kardynałów, dzięki czemu otrzymał pensję w Rzymie. O sytuacji Kościoła w Anglii.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 64. List kierował do Piotrkowa (*Petricopolae*). Ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris. 1564 Hellspergae, rescriptum 6.*

Illustrissime et Reverendissime Domine observandissime. Ut Romam redii, statim ad Ill-mam D. V-ram literas misi de his rebus, quae mihi acciderant. Deinde ad R-dum D-um Secretarium suum¹ scripsi. Verum cum intelligere non poteram, quod literae meae ad manus suas secure pervenirent, a scribendo abstinui, cum alias fortasse potius molestus quam officiosus fuisset. Utcunque res se habeat, humiliter peto, ne D. V-ra Ill-ma putet me oblivione suae singularis bonitatis rarius ad eam scribere quam deberem, sed ut dignetur certum habere me sui memoriam cum omni veneratione tenere nihilque magis optare, quam ut aliqua occasio mihi daretur, quo possim gratitudinem animi mei erga D. V-ram Ill-mam factis potius ostendere quam verbis. Cui cum n[on] ^c possim gratias agere dignas beneficiis suis in me collatis, ago saltem quas possum maximas pro humanissimis suis literis commendatitiis in meum favorem ad Sanctissimum Dominum nostrum et aliquos Ill-mos D-nos Cardinales scriptis, quando D. V-ram Ill-mam Tridenti reliqui, sine quibus nihil subsidii a Pontifice Maximo fortasse habuissem. Nam cum literarum vestrarum commendatione solummodo scuta^a 12 singulis mensibus mihi numerantur, idque^b post duos menses quam hic applicuerim, cum ante tertium diem mensis Martii ne obolum quidem habui, quamvis Ill-mi D-ni Cardinales S-ti Clementis² et Alexandrinus³, intuitu literarum Ill-mae D. V-rae, Ill-mum Dominum Cardinalem Moronum⁴, cui Sanctitas Sua causam meam commisit, multum interea sollicitaverunt. Quicquid itaque habeo, id totum D. V-rae Ill-mae acceptum fero.

De rebus, quae hic aguntur, puto D. V-ram Ill-mam a suis Polonis certiores fieri. In Anglia ea est iam perturbatio rerum omnium, ut suae quemque fortunae maxime poeniteat, nemoque fere sit, quin ubivis, quam ibi ubi est, esse malit. Nam postquam Gallus, Ecclesiae catholicae flagellum, cum Angl[i]a, sacrorum hoste, pacem contraxit pristinumque foedus non diu duraturum renovavit, [nostri] ^c haeretici ta[nto]s^c spiritus sumpserunt, ut nihil nunc vel cogitare vel conari videantur, nisi quomodo gladios suos in viscera R-morum episcoporum catholicorum et aliorum Christi

¹ Walenty Kuczborski.

² Jan Baptysta Cicada.

³ Michał Ghislieri, późniejszy papież Pius V.

⁴ Jan Morone.

confessorum submergant, adeo ut verisimile sit, quod R-mus D-us Episcopus Londoniensis⁵ prius stolam suam in sanguine suo lavabit quam istae meae literae ad manus D. V-rae Ill-mae pervenient, quam Deus opt. max. nobis et suae Ecclesiae quam diutissime servet incolumem. Romae 17 Iunii [15]64. Ill-mae et R-mae D. V-rae humillimus servus

Thomas Goldwell episcopus Asaphensis.

^a W rkpsie znak tarczy (scutum) i końcówka —ta.

^b Skr. post i drugi raz napisane.

^c Uzupelniono miejsca wyrwane.

207

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 18 czerwca 1564

Dziękuję za wiadomości z Rostocku. Dzieli się nowinami z dworu królewskiego. Wspólnie z nuncjuszem oczekuje Kromera w Lidzbarku. O teologach luterskich.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1615 s. 403. Adresu brak.

S. Quas ad me dedisti literas pridie Calendas Junii [31 V]¹, redditae mihi sunt 15 Calendas Julii [17 VI]. Quod scribis vos isthic haesuros diutius, longe diversum tabellarius narrat, quod iam sitis in reditu, quem vobis felicem precor. De novis mecum communicatis ago gratias. Hic nihil est, nisi quod bene spectatur de unione et comitia Parczoviensia coitura putantur. Ferentem Eucharystiam sacerdotem in Bielsco² fusti percussus scribitur, modo non inspectante Rege, neque tamen vel custodiae saltem traditus est impius ille. Fuit autem ex familia comitis a Tenczin³. Synodum provincialem habere vult Archie[piscopus] post menses duos, ad quem et ego sum invitatus. Promisi me venturum, si mei ratio fuerit habita. De divortio iam non mussitatur, sed vociferatur⁴. Verum ea de re tum et aliis malo coram. Tu vero leges amicitiae nostrae violaveris, si non regressus fueris eadem via qua profectus es. Neque me solum, verum et Nuntium offenderis, qui te hic expectat. Quid tibi cum Posnania? An ibi canonicus es? An ibi maiores et fideliores habes amicos? An oblitus es quos in *Historia* tua perstrinxeris? Cave tibi si sapis.

De relegatis Heshusio⁵, Vigando⁶ et Matthaeo iniquissimo iudice⁷

⁵ Edmund Boner, ostatni katolicki biskup w Londynie, ustanowiony 1540, usunięty 1549, przywrócony 1553, znowu usunięty 1559, zmarł w więzieniu 15 IX 1569.

¹ List nie znany.

² Bielsk Podlaski, miejsce ówczesnego sejmu litewskiego. Hozjusz pomylił miejscowości. Profanacja, o której tutaj jest mowa, miała miejsce w Lublinie. Zob. S. Kot: Erazm Otwinowski, s. 12—14. Zob. nr 229.

³ Jan Tęczyński, starosta lubelski.

⁴ Chodzi o pogłoski o rozwodzie króla Zygmunta Augusta z królową Katarzyną.

⁵ Tilemann Hesshus (1527—1588), teolog luterski, bronił ortodoksji luterskiej przeciwko wpływom kalwinizmu i na tym tle często dochodziło do konfliktu i musiał zmieniać miejsce pobytu. Np. w 1560 r. osiadł w Magdeburgu, skąd w 1562 r. został usunięty siłą. ADB XII 314—315.

⁶ Johann Wigand (1523—1587), ortodoksyjny teolog luterski, polemista, współpracował przy wydawaniu *Centurii Magdeburgskich*, od 1575 biskup Pomezanii, od 1577 biskup Sambii w Prusach Książęcych. ADB XLII 452—454.

⁷ Mathäus Judex (1528—1564), ortodoksyjny teolog luterski, współpracował przy wydawaniu *Centurii Magdeburgskich*, za swe poglądy w końcu 1562 r. musiał uciekać z Magdeburga. ADB XIV 655.

duos legi libellos Magdeburgensium, totidem Amsdor[fii] ^{a 8}. Nihil quo in contrarium scriptum sit, quod videre vehementer cuperem.

Bene vale. Ex castro nostro Heilszbergk, 14 Cal. Julii [18 VI] 1564
Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

^a Wyraz nie dokończony, brzeg wiersza.

208

CEZARY HELMI DO HOZJUSZA

Wenecja, 19 czerwca 1564

Przesyła książkę teologa hiszpańskiego Didaka Payva [de Andrada].

ORYG.: ADWO, D 12 k. 62. — Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja odbiorcy: *Redditae 11 Novembris 1564, Heilspergl, ręką Kuczborskiego: responsum 12.*

Pax Christi. Superioribus diebus Dominus Didacus Payva, Regis Lusitaniae in concilio Tridentino doctor theologus, cum esset in hac civitate, ad nos venit, atque discedens rogavit, ut hunc librum ab illo dum adhuc Tridenti esset, conscriptum et nuper hic tipis mandatam, D. V. Ill-mae perferendum curarem ¹. Quod ego munus libenter transigendum sumpsi, ut et homini optime de Republica Christiana merito nostrisque ordinis studiosissimo, satisfacerem, et hac occasione, quae mihi gratissima accidit, D. V. Ill-mam in Christo Iesu salutarem ei que officia nostra his literis, iam pridem oblata, denuo deferrem. Novit enim Societas nostra, quanto vinculo pro eius singulari erga nos humanitate sit illi devincta, pro qua cum referre gratiam non possit, illius saltem memoriam in orationibus et sacrificiis conservare studebit. Dominus Iesus Christus D. V. Ill-mam gregi suo diutissime incolumem servet. Venetiis, die decima nona Iunii 1564.

D. V. Ill-mae servus in Christo Iesu, Rector Collegii Veneti Societatis Jesu ².

⁸ Mikołaj Amsdorf (1483—1565), teolog luterski, brał aktywny udział w sporze prowadzonym przez teologów luterskich na temat wpływu łaski i wolnej woli na nawrócenie człowieka (spory synergetyczne). Razem z Maciejem Flacusem podkreślał rolę woli ludzkiej. LThK I 451.

¹ Didacus Payva de Andrada, teolog hiszpański. Podczas soboru w Trydencie napisał dzieło: *Orthodoxarum explicationum libri decem, in quibus omnia fere de religione capita ... explicantur, contra Kemnitii petulentam audaciam*. Venetiis 1564. W dziele tym Andrada polemizuje z Marcinem Chemnitzem (1522—1586), uczniem Melanchtona, jednym z wybitniejszych teologów luterskich, który zaatakował jezuitów w dziele: *Theologiae Jesuitarum praecipua capita*, Lipsiae 1562. Teolog hiszpański był ciekaw zdania Hozjusza o swoim dziele i oczekiwał na jego odpowiedź. Zob. L. Bourdon: Jeronimo Osorio et Stanislas Hosius, s. 19.

² Cezary Helmi, rektor jezuickiego kolegium w Wenecji.

STANISŁAW DĄBROWSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 20 [czerwca]¹ 1564

Dąbrowski² nie mógł osobiście odwiedzić Hozjusza, w obawie by małżeństwa bratanka nie błogosławił minister innowierczy. Opisuje wypadki, jakie miały miejsce w Krakowie przy kościele św. Marcina na drugi dzień Zielonych Świątek [22 V], kiedy to kasztelan krakowski Marcin Zborowski w obecności czołowych przywódców kalwinów małopolskich miał ten kościół zamienić na zbór. Dzięki perswazji biskupa krakowskiego kasztelan zaniechał tego, a w dodatku publicznie złażał i pobił swego kaznodzieję Stanisława Sarnickiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 60. Na odwrocie adres (pisany inną ręką), ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae ultima Junii 1564; responsum 5 Julii Hetspergi.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine et patrone clementissime, servitum meam perpetuam et orationes Ill-mae D. V-rae humiliter defero. Postquam de felici et incolumi ipsius D. V. Ill-mae in patriam reditu intellexi, periucundum hoc apud me fuit nuntium, statimque induxeram in animum primo quoque tempore eandem D. V. Ill-mam coram ipse invisere, habens perspectam semper ipsius D. V. Ill-mae erga [s] gratiam et benevolentiam, fecissemque satis votis meis, nisi me nepotis mei ex fratre connubium retinisset, cui adesse me oportuit, metuens ne ad benedicendum eius matrimonium aliquis haereticorum illi obtruderetur, iam enim fere tota nobilitas paucis exceptis peste hac infecta est, proinde quod nec ipse ad visendam et salutandam Ill-mam D. V. non venerim nec illi hactenus de eius felici reditu sum gratulatus, veniam precor. Ego iam, ut dici solet, fracto temone curiae remisi nuntium quietique me totum dedicavi, ut tandem reliquum vitae meae hic domino Deo (licet inter summos et varios haereticos, arx enim tota Cracoviensis omnes praefectos suos habet haereticos) consecrare possem in senecta mea.

Novi apud nos quod scribam boni nihil est praeter id, quod hic sparsus fuit rumor, sed gratia Dei vanus, haereticos scilicet in comitiis Warschoviensibus praeteritis apud M-tem Regiam sibi aedes divi Martini Cracoviae ad peragendas eorum conciones impetravisse, de hocque D. Castellanium Cracoviensem³ haereticis ipsis bonam spem dedisse, immo eam se illis daturum recepisse. Nam ipse eam nomine filii sui tanquam praebendarii occupat, cuius rei gratia plurimi huc ex variis locis convenerunt ad die[m] Lunae sacrum Pentecostes [22 V], sed gratia Dei suis non sunt potiti votis. R-mus enim D. Episcopus Cracoviensis⁴ acceptis ad se a templo clavibus D. Castellanium Cracoviensem ab eo instituto suis persuasionibus ita retraxit, quod non modo a prophanatione loci illius omnes continuit, sed etiam quendam eorum, ministrum Sarnyczki⁵, graviter obiurgavit, et ad extremum pugno in faciem cecidit, exprobrans

¹ Wydaje się, że autor listu pomylił miesiąc, gdyż dał datę 20 maja, a opisuje wypadki, które miały miejsce 22 maja. Adresat list otrzymał 30 czerwca, musiałby zatem wędrować aż 41 dni. O tych samych wypadkach pisał do Hozjusza Knobelsdorf 7 i 10 lipca (zob. nr 235, 239). Zatem przyjmujemy datę 20 czerwca.

² Stanisław Dąbrowski (1502—1575), od 1547 kanonik gnieźnieński, od 1548 archidiacon gnieźnieński; był kanclerzem abpa Mikołaja Dzierzgowskiego. PSB V 20—21.

³ Marcin Zborowski.

⁴ Filip Padniewski.

⁵ Stanisław Sarnicki (ok. 1532—1597), działacz i pisarz kalwiński, kaznodzieja nadworny kasztelana krakowskiego. HNP VI 590—591.

illi quod ita totam rem publicam suis variis praedicationibus conturbaverint, praedicantes hodie sic, cras aliter, pridie aliter neque sibi constant, unde est quod in varios errores induxerunt populum, quod iam plane nesciat quomodo credat. Cogemur forsitan, inquit, redire ad papismum, sermonem enim suum idem Sarnyczki visus est declinare ad proventuum et decimarum exactionem, tum etiam quod appellabat se seniore et non ministrum, nunc videtur, ^a—inquit idem castellanus, quorsum nos trahunt ^a, quomodo se isti nebulones appellant seniores, postea volent esse papae et tandem tyranni. Et ita soluta est illa congregatio.

Interim etiam sub finem istius tragediae venit ad eum Baranowski consul Cracoviensis cum altero etiam consule cum ea protestatione nomine totius consulatus, quod ipsi iuxta mandatum Regium in capiendo Gregorio a Briezyny ariani erroris hic professore ⁶, eam quam ^b potuerunt maiorem fecerunt diligentiam, sed eius copiam habere non potuerunt. Quibus ille respondit cohortans eos, ut omnino mandato Regiae M-tis in hoc parerent, oportet inquit omnes ad unitatem reducere, si volumus inter nos tranquillitatem et pacem habere. Aderant tum etiam D. Castellanus Sand[omiriensis] Capitaneus Cracoviensis ⁷, D. Sobek thesaurarius ⁸, Schaffranycz ⁹, Ossolinski ¹⁰ t[um] ^c et multi alii, qui ad hoc congregati erant ut templum divi Martini aperirent et occuparent. Nam cum eo propositio d. castellanus Cracoviensis o[mnino] ^c venerat, sed postea sententiam mutavit postquam cum d. Episcopo sermonem habuit.

Tantum est hic gratia Dei istorum haereticorum bellum, quod facile si vellet Princeps istis finem imponeret malis, et si esset inter praesules nostros amor, charitas et unanimitas, sed disparibus bobus, ut est ^b in proverbio, non bene trahitur currus. Aliud quod scribam nihil est. Servet Dominus Deus Ill-mam D. V. sanam et incolumem quam diutissime, cui me et servitatem meam commendo. Cracoviae 20 Maii ^d 1564. Eiusdem Ill-mae D. V. servitor

Stanislaus Dambrowski Archi[diaconus] Gneznensis.

^a—^a Dopisano na marginesie.
^b Nadpisano,

^c Zatarie na brzegu karty.
^d Zob. przyp. 1.

210

RADA STAREGO MIASTA BRANIEWA DO HOZJUSZA

Braniewo, 21 czerwca 1564

Wstawia się za dwoma rzemieślnikami z Braniewa, Tomaszem Hillebrandtem i Grzegorzem Vochsbergiem, prosi, by Hozjusz wysłuchał i przyjął ich usprawiedliwienie oraz nie pozbawiał prawa udziału w letnich jarmarkach w Orniecie i Pieniężnie. Prosi również o pozwolenie na wycofanie dziennej straży przy bramach miasta, gdyż niebezpieczeństwo zarazy nie jest tak wielkie i wystarczy zakaz kontaktu z ludźmi przychodzącymi z miejsc już zarażonych.

ORYG.: ADWO, D 87 k. 13—14. Na odwrocie zwykły adres, ślad pieczęci.

⁶ Grzegorz Paweł z Brzezin (ok. 1525—1591) czołowy ideolog i działacz ruchu ariańskiego w Polsce. PSB III 82—84.

⁷ Stanisław Myszkowski (zm. 1570), od 1563 kasztelan sandomierski i starosta generalny krakowski, stryjeczny brat podkanclerzego, czołowy przywódca kalwinów małopolskich.

⁸ Stanisław Sobek z Sulejowa.

⁹ Stanisław Szafraniec z Pleskowej Skały (1525 lub 1530—1598), znany protektor kalwinizmu.

¹⁰ Hieronim Ossoliński.

Hochwirdigster in Gott furst, allergnedigster herr. Unsere underthenige, schuldige, getrewe und gehorsame dienste seint E. H. F. G. mit besonderem hohen vleiss und andacht jeder zeit bevor empfehlen. Allergnedigster furst und herr. Was E. H. F. G. im nehesten den 17ten Junii datirtem schreyben unsere mitburger, Thomas Hillebrant und Jorgen Vochsbergk, wegen der freygebungk in eines ehrwirdigen capitels stethen die merckte zu ersuchen berurende und was dem weitleuftigk und mehr anhengigk haben gancz gnedigst gelangen lassen, haben wir dasjenige mit allen geburenden ehren gancz underthenigst angenommen, und können daneben E. H. F. G. gancz underthenigst nicht verhalten, das bemelte unsere mitburger vor uns ein grosser beschwerungk sich erklaget, das im zur unbilligkeit viel wideriges und hönliches von andern, den der grunt der sachen vielleicht wenig bewust, daraus entstunde, welchs ihn allein nicht so sehr zu gemuthe ginge als vielmehr, das E. H. F. G. ein ungnade auf sie gefast hette. Derwegen wir nicht underlassen mögen E. H. F. G. gancz underthenigst zu ersuchen und bitten, E. H. F. G. wolle sie gnedigst horen und ihre entschuldigung stadtfinden lassen, den wo sie solchen bericht, den sie beweisslich und zu genuge vor uns gebracht darstellen werden, wie wir uns denn genczlich versehen wollen, wirt E. H. F. G. genugsamen bericht befinden, woher sich solcher missverstandt von wegen der freylossungk der merckte in eynes wirdigen capitels stethen geursacht, und werden als denne unsere burger unschuldigk befunden werden. Abermals gancz underthenigst und demutigest bittende E. H. F. G. zu Wormdit¹ und Meelsack² dem gemeinem nuce und armen hantwercksmanne zum besten die vorstende sommerjarmerckte nachgeben wolle, damit sie sich ihn ihren gewerben und vernehmen desto ehrlicher mit ihren schuldenern verhalten mögen.

Unde dieweil die peste, wie wir des je mehr und mehr glaubwirdigk berichtet, nicht so gross sich eusert, als man vielleicht davon reden magk, so haben uns die XXXII mann vleisigk gebeten, wir wolten die tagewacht in den thoren abkommen lassen, so haben wir umb mehr vorsicht willen allen inwonern ernstlich bevelen und schriefftlich ankunden lassen, das niemand diejenigen, do sich die peste geusert, beherbergen, viel weniger irkeine gewerbe mit ihm zu haben. Demnach so bitten wir auch gancz underthenigst, E. H. F. G. ein solches ir wolle gefallen lassen, auf das die gemeyne burgerschaft nicht uf verseumnus und unnuce kosten getrieben werde. Das seint wir mit unsern underthenigen pflichten gegen E. H. F. G. zu verdienen schuldigk und gevlossen. Dis haben wir E. H. F. G. uf dissimal nicht verhalten sollen und bitten dasselbe mit genaden zu erkennen. Datum Altenstadt Braunsbergk, den 21 Junii Anno 1564.

E. H. F. G. gancz underthenige, getrewe und gehorsame burgermeister und rathmanne der Alten Stadt Braunsbergk.

211

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 22 czerwca 1564

Prosi o uznanie za wystarczające dowodów niewinności poddanego księcia Krzysztofa Więckowskiego odnośnie do zarzucanych mu nadużyć rzekomo popełnionych w lasach biskupich. Zaleca dokładniejsze wytyczenie granicy w tym miejscu

¹ Orneta, miasto biskupie w północnej Warmii, siedziba komornictwa.

² Pieniężno, miasto kapitulne w północnej Warmii, siedziba komornictwa.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCA: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 713—714. Nagłówek: *An bischof zu Heylsbergk, den 22 Junii Anno etc. [15]64. Pod tekstem: Cancell[arius] legit, V. D. Nicolaus legit, Caspar Dargitz.*

KONCEPT: Tamże, Koncepte C 1217 k. 86.

E. L. haben sich zweifelsohne des handels zwischen E. L. und unsern undersassen, dem Christoff Wankowssken wol zu erynnern¹, und weil er dann bey andern leuten die kundtschaft und das gezeugknuss erlangt, das er an dem erschopften verdacht, als sollte er seinen pauern in E. L. welden und holtzungen asche zu brennen bevoln haben, unschuldig, als hat er den cum titulo D. Nicolaum Loepern derhalben an E. L. sie seiner unschuld zu berichten, und auch an derer leut ime das gegeben kundtschaft aufzulegen abgefertigt, pitten derhalben E. L. gantz freunt- und nachparlichen, sie wollen demselben gezeugknuss und kundtschaft glauben geben und demnach unsern underthonen des erschopften verdachts erlassen umb unserntwillen, auch zu den wegen und mitteln gedennen, damit die grenitzen dermaln eins richtig gemacht und alle irrungen derhalben hingelegt und aufgehoben werden mogen. Was unser underthon, der Wankowsski, nicht verdienen kan, wollen wir wegen sein gegen E. L. und derselben verwandten gantz gerne in allen erheblichen beschulden, und thun damit E. L. dem schutz Gottes empfehn. Datum etc.

212

JAN PATRUUS DO HOZJUSZA

Poznań, [23 czerwca] 1564

Patruus¹ przesyła przez Wawrzyńca Modliszewskiego książki z Niemiec i oferuje swoje usługi przy wydawaniu dzieł Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 63. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Kuczberskiego: *Redditum ultima Junii 1564 Helspergi, responsum 5 Julii.*

Jesus Christus spes mea^a. S. P. Mój łaskawy księże, miły Kardynale, aby W[aszej] M[iłości] Pan Bóg raczył dać wszyćko dobre, i z nami grzesznymi. Amen.

Acz na przedce dowiedziałem się, iż ksiądz Modliszewski² miał do K. M. jechać, a tak trochę ksiąg odebrałem, com z Niemiec przywiózł i też co W. M. posłał mi Matern impressor Coloniensis³, które księgi W. M. posyłam jako są wypisane⁴. Acz bych był co więcej posłał, alem nie wiedział, coby W. M. ślać. A tak jeśli też W. M. raczy pracę jaką czynić około jakiego opus, przypominam, by mi W. M. też raczył życzyć, wszak ja dam imprimować, gdzie W. M. wola będzie, jedno by egzemplarz

¹ Zob. nr 136.

² Jan Patruus (ok. 1500—1583), introligator i najwybitniejszy księgarz poznański tego okresu. Własnym nakładem tłoczył księgi w oficynach niemieckich, pośredniczył też w druku dzieł Hozjusza i Kromera. Por. S. Bodniak: Jan Patruus i Melchior Nehring, jw. s. 367—379; zob. też: *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław — Warszawa — Kraków 1971 s. 1815.

³ Wawrzyńiec Modliszewski, kanonik poznański i domownik Hozjusza, jechał wtedy na Warmię. Por. nr 221.

⁴ Maternus Cholinus, znany drukarz kolonński, który drukował wiele dzieł Hozjusza i Kromera. Por. F. Hipler: *Die deutschen Predigten und Katechesen*, s. 137 nn.

⁵ Spis ten nie zachował się.

dobry mnie przysłano, nie tak jako Conf[essionis] be[atus]⁵. Wierzę, iż mnie W. M. nie raczy zapamiętać^c. Na ten czas W. M. łaskawej przyjaźni się zalecam. Dan w Poznaniu, wilią święteczną⁶ Anno 1564. W. M. zawždy powolny

Jan Patruus bibliopola w Poznaniu.

^a Pozdrowienie ujęte z dwóch stron w krzyżyki.

^b Skr. postat.

^c W znaczeniu: zapomnieć.

213

TOMASZ GOLDWELL DO HOZJUSZA

Rzym, 24 czerwca 1564

Dziękuję za wszystkie dobrodziejstwa, jakich doznał od Hozjusza, a w szczególności za rekomendację u kardynała Borromeo. O Franciszku Torres.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 66. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: [Redditae] 16 Augusti 1564 Hellspergi, rescriptum 20.

Illustrissime et Reverendissime Domine observandissime. Vix nuntius cum literis meis XVII-mo huius mensis ad D. V-ram Ill-mam scriptis discesserat¹, cum mihi redderentur humanissimae literae, quas XV Aprilis Hellspergi D. V-ra Ill-ma ad me scribere dignata est². Quae quantam mihi attulere consolationem non possum facile verbis exprimere. Gavisus sum valde, quod D. V-ra Ill-ma bene valeret. Gavisus quoque sum non mediocriter, quod inter tot et tam gravia negotia mei non solum memoriam habere, sed et ad Ill-mum Dominum Cardinalem Boromeum mei mentionem facere dignata sit. Quid retribuam Ill-mae D. V-rae pro sua insigni erga me benevolentia?— de qua maiorem in his meis angustiis et accepi et accipio consolationem quam a quovis alio. Dominum Franciscum Torrensem conveni, qui dicit se ad Ill-mam D. V-ram scripsisse epistolam satis longam³, scripturumque aliam fortasse hodie. Is postquam huc reversus est, fuit valde infirmus, at iam per Dei gratiam convaluit.

Dominus Jesus Christus D. V-ram Ill-mam in omnibus dirigat ac⁴ Ecclesiae suae diu incolumem servet. Romae, XXIII Junii 1564. Ill-mae et R-mae D. V-rae humillimus servus

Thomas Episcopus Asaphensis.

^a W rękopisie błędnie at.

214

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Ciążeń, 24 czerwca 1564

Luteranie poznańscy popierani przez Jakuba Ostroroga i wojewodę inowrocławskiego mają nadzieję uzyskania swobód religijnych. Król pragnie Scibora Krzykowskiego uczynić koadjutorem opata lubińskiego.

⁵ *Confessio fidei* Hozjusza nakładem Patruusa ukazała się w 1557 r. w Moguncji u Behema. Patruus otrzymał przywilej królewski, mocą którego tylko on przez 10 lat miał prawo drukować i sprzedawać to dzieło. Por. M. Wojciechowska: Z dziejów książki w Poznaniu, s. 24.

⁶ Chodzi zapewne o wigilię św. Jana, 23 czerwca.

¹ Zob. nr 206.

² Listu tego nie odnaleziono.

³ Zob. nr 144.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1437—1440. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuezborskiego: *Redditae 3 Julii 1564 Hetspergi, responsum 4.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine. Salutem et obsequiorum commendationem. Redditae mihi sunt Ill-mae et R-mae D. V. litterae, quibus illius erga me animi candorem facile perspexi ac equidem Ill-mam et R-mam D. V. in hoc scribendi genere officiosam esse gaudeo, cuius ego amori semper respondere contendam, quoties se occasio dederit. Quod attinet religionem hinc in mea dioecesi, nihil est aliud quod scribam Ill-mae et R-mae D. V., praeterquam quod D. Palatinus Wladislaviensis¹ itemque d-nus Ostrorog² civibus lutheranis Posnaniensibus securitatem fidei magno animo pollicentur, quorum commentationes et collegia indies inolescunt. Ex aula nihil novi accipio, praeterquam quod Regia M-tas studiosae litteris suis commendat mihi D. Krzikowski³, ut opera mea coadiutor abbatiae Lubinensis efficiatur, verum tamen hic ipse nec talem emisit professionem, nec habitum per religiosos deferi solitum induit.

Litteris R-mi D-ni Nuntii, quas mihi Ill-mae et R-mae D. V. subditus ex Posnania huc misit, plurimum delector et quidem hoc nomine Ill-mae et R-mae D. V. maximas gratias ago. Cui me officiaque mea illi iamdudum dedita et obligata diligentissime commendo. Ex Cziazim, die XXIII Junii MDLXIII. a- Ill-mae et R-mae D. V-rae addictissimus servus

Adam Conarski Episcopus Posnaniensis -a.

¹⁻³ Własnoręcznie.

215

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 24 czerwca 1564

Czytał opis interwencji Hozjusza przeciwko innowiercom w Braniewie. Jest gotów przysłać jezuitów do Prus.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 32—33. Na odwrocie adres, pieczęć i adnotacja: *Redditae 14 Septembris 1564 Hetspergi.*

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 361—362.

Accepi literas D. V. Ill-mae 14 ac 16 Aprilis datas¹ simul cum eo scripto, in quo acta in quodam oppido suo ad Dei gloriam et civium salutem continebantur, quod sane et consolationis plurimum et aedificationis nobis attulit, et aliis, in quorum manus pervenerit (curabimus autem ut hi multi sint) eandem aedificationem allaturum speramus. Fecit enim strenue D. V. Ill-ma id, quod si alii facerent in simili gradu constituti, non tam deploratas in septentrione res ad religionem pertinentes conquereremur. Deo soli honor et gloria.

Quod attinet ad aliquos de nostra Societate in Prussiam transmittendos, antequam quid certi respondeam, expectabo literas, quas se scripturam pollicetur D. V. Ill-ma, re cum Apostolico Nuntio collata. Hoc interim certo sciat animum nostrum esse non minus propensum ad res Prussiae

¹ Jan z Krotoszyna Krotoski (zm. 1569).

² Jakub Ostroróg.

³ Scibor Krzykowski (ok. 1518—1573), sekretarz królewski, kanonik (scholastyk) kujawski i krakowski. Król w 1563 r. chciał go uczynić koadiutorem z prawami następstwa opata benedyktynów w Lubiniu Pawła Chojnackiego, ale spotkał się z oporem zakonników. PSB XV 555—556.

⁴ List z 14 IV zob. nr 134, natomiast z 16 IV nie odnaleziono.

quam Austriae pro modulo nostro iuvandas, etiamsi in eodem discrimine isthic versaremur quod in Austria nos non reformidatos scripsi, ubi talem ducem, qui exemplo suo nobis praecire sit paratus, nondum invenimus.

De nepote² ac Erasmo Dialinio³ scribet plura fortassis Pater Polancus, utrumque tamen nobis commendatissimum semper fore non dubitet D. V. Ill-ma, cui ex animo precamur sapientiam, fortitudinem et demum abundantem spiritum Domini, ut omnia, quae ad Dei gloriam et commune bonum aggredietur, feliciter conficiat, ac cum omni Societate precibus ac sacrificiis D. V. Ill-mae me quam humillime commendo. Romae, 24 Junii 1564.

216

JAN POLANCO DO HOZJUSZA

Rzym, 24 czerwca 1564

O otrzymanych listach. W Niemczech wiele się mówi o Komunii św. pod obiema postaciami i o pozwoleniu księżom na małżeństwo. W Kolonii uniwersytet i biskupi pomocniczy abpa kolońskiego są temu przeciwni. Sytuacja Kościoła we Francji układa się coraz pomyślniej, czego nie można powiedzieć o Flandrii. General jezuitów polecił przynaglic Kanizjusza i Salmerona, by byli bardziej obowiązkowi w korespondowaniu z Hozjuszem. O postępach Jana Hozjusza i Erazma Działyńskiego.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 147—150. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 15 Septembris 1564, rescriptum 17.*

DRUK.: Polanci complementa, I s. 459—462.

Salutem ac felicitatem. Humanissimas D. V-rae Ill-mae literas 15-a Aprilis datas accepi¹ et cum eisdem et aliis ad patrem nostrum Praepositum² scriptas, spiritualem laetitiam non mediocre omnes persensimus et gratulamur ecclesiae Warmiensi pastoris ac principis sui integritatem, sapientiam et cum severitate clementiam coniunctam, ac reliqua singularia Dei dona, quae idem bonorum omnium auctor perficiat et ad plurimorum utilitatem extendat.

De calice non est quod scribam, nisi quod illum amarissimum sentiunt catholici, ut ex Germaniae literis intelleximus. Quibus autem cum conditionibus concedatur, non dubito, quod iam aliunde intellexerit D. V-ra Ill-ma. Hoc tamen scio ad Pontificem scribi ex aula Regis Romanorum³, quod res religionis praeclare se habent. Utinam illis non accidat illud prophetae: Vae, qui dicunt bonum malum⁴ etc. De coniugio sacerdotum multa obmurmurant Germani, sed Romae nihil adhuc concessum esse audio, immo nec propositum. Forte tamen prima concessio viam munit ad secundam, quod Dominus avertat.

De Galliae rebus satis certo novimus ex nostrorum literis, quod haereticorum factio in dies debilior redditur et odiosior, quodque Regina⁵ satis strenue, post initam pacem cum Anglis, catholicae religionis partes

¹ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

² Erazm Działyński, syn wojewody chełmińskiego.

³ List nie znany.

⁴ Chodzi zapewne o list Hozjusza do Layneza z 14 IV 1564. Zob. nr 134.

⁵ Maksymilian II.

⁶ Iz 5,20.

⁷ Katarzyna de Medicis.

fovet. Iam Lugduni serio agendum est de negotio religionis et catholici sperant se posse obtinere, ut ex ea urbe haeretici expellantur, quod si obtinuerint, iam ad eosdem expellendos ex Delphinatu et quibusdam aliis locis facilius erit decursus. Vidimus hic synodum, vel potius conciliabulum ab haeticis in Bria Picardiae factum, in quo seditiosi eorum conatus facile elucescunt, sibi tamen timent, et asillo suo Genevensi⁶. Utinam quod verentur illis accidat.

In Flandria utinam dicere liceret quod de Gallia licet. Sed illa fortassis notiora erunt D. V-rae Ill-mae. Ubi tamen nostri resident, multum proficiunt. Scripserunt autem nostri Coloniae contra utramque speciem et coniugium sacerdotum et universitas amplexa est ut propriam eorum sententiam, et suffraganei Coloniensis Archiepiscopi⁷ (ut audimus) satis se fortes exhibuerunt in duobus illis articulis excludendis.

Cleviae dux⁸ scripsit cardinali Morono se velle Ecclesiae filium esse etc., nos vero factis potius quam dictis credendum censemus.

De rebus Germaniae scribet fortassis Pater Canisius diligentius. Certe quidem nomine Patris nostri Praepositi hodie eidem iniungetur, ut sit officiosior in scribendo D. V-rae Ill-mae. Tantundem et Patri Salmeroni die crastino scribetur, qui postquam Venetiis non poenitendo cum fructu concionatus est, Neapolim se contulit; quin et easdem literas, quas ad me misit D. V-ra Ill-ma, quae de ipso mentionem faciunt, ad eundem transmittam, ut aculeis illis ex charitate sincera D. V-rae Ill-mae provenientibus pungatur et ad scribendum excitetur.

Quod ad nepotem⁹ attinet, vix agnosceret hominem D. V-ra Ill-ma ob augmentum corporis: iam fere statura aequat me, vel parum illi deest. In eruditione, intelligo ab eius praeceptore, quod primas tenet in sua classe, quae tertia est inter septem. Autumno proximo ad secundam conscendet, quae humanitatis dicitur, ubi praeter politiores literas Latinas¹⁰ et Graeca lingua et rhetorices principia traduntur. In modestia et iudicio haud dubio in dies proficit, et crebro interrogans eos, qui praesunt Collegio Germanico, de moribus eius bene omnia se habere intelligo: crebro autem, ut coepit, confitetur, et est animo satis alacri et quieto; ipse fortassis plura scribet. Spero quod multum consolationis suis profectibus et D. V-rae Ill-mae et suis parentibus afferet, Deo propitio. Erasmus¹¹ optime etiam se gerit, et ab institutoribus ac praeceptoribus cum primis laudatur et diligitur. Valet tum Joannes tum ipse. Valet etiam pater noster Praepositus mediocriter et pater Natalis¹², qui salutationem humanissimam D. V-rae R-mae et accepit cum actione gratiarum, et reddit ex animo, et demum nos omnes D. V-rae Ill-mae obsequia nostra amanter offerimus, et eiusdem charitati ac sanctis orationibus et sacrificiis humiliter commendari cupimus. D. Theodorum Lindanum¹² non possum etiam non commendare pietati D. V-rae Ill-mae, quae valeat

⁶ Aluzja do Teodora Bezy, następcy Kalwina.

⁷ Biskupstwami sufraganiálnymi w stosunku do metropolii w Kolonii były diecezje Trewiru, Monasteru i Paderborn. Biskupem metropolitą był wówczas Fryderyk IV von Wied (1562—1567), biskupem trewirskim Jan VI von der Leyen (1556—1567), monasterskim Bernard von Raesfeld (1557—1566), Paderborn—Rembert von Serssenbroeck (1547—1568).

⁸ Wilhelm, książę Jülich-Klewe.

⁹ Jan Hozjusz.

¹⁰ Erazm Działyński.

¹¹ Hieronim Nadal.

¹² Teodor Lindanus (zm. 1580), teolog rodem z Nijmegen. W 1564 r. przebywał w Prusach m.in. w Braniewie (zob. Braunsberger: Canisii epistolae, IV s. 687). W 1565 r. przeniósł się do Wrocławia, gdzie otrzymał kanonię a wkrótce

felicissime in Domino. Romae, die 24 Junii 1564.

Non omittam, quin strategema illud de auxiliatricibus copiis feminarum ad maritorum expugnationem¹³, vel potius reductionem ad sanio mentem adhibitis, affirmem^a commendandum omnino existimari. Quid enim mirum, ubi praepostero ordine desipit vir et sapit uxor, si domi vir ab uxore discat? Nec id erit contra Pauli documenta: salvari enim solet vir infidelis per uxorem fidelem¹⁴, etc.

D. V-rae Ill-mae ac R-mae minimus servus in Domino

Joannes de Polanco.

^a Nadpisano.

217

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 25 czerwca 1564

Dowiedział się od podkanclerzego, że książę na dworze królewskim rozszerza opinię, jakoby Biskupstwo Warmińskie, jeśli tylko zaniecha połowów ryb łodziami typu *Keitel*, będzie miało z rybołówstwa o trzecią część dochodów więcej niż miało dotychczas. Hozjusz i kapituła chętnie na to przystaną, byleby książę wskazał konkretne środki do osiągnięcia tego celu.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Stanislaus bischof zu Ermelandt bitt F. D. umb bericht, durch was mittel und weg die keutelfischerey abgeschafft werden konnte, doch ohne verletzung unser Kirchenregalien. Datum Heylsperg, den 25ten Junii Anno etc. [15]64.*

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger her und freunt. Unser freuntwillige dienst zuvorahn. Was sowol auf Ko. Ma., unsers allergnedigsten herren, als unser nechstes schreiben den ausgestackten orth wassers im Frischen Habe und die keutelfischerey betreffende uns E. F. D. zur wiederanthworth geben, solchs haben wyr unserem wyrdigen capitel mitgeteylet. Und lassen uns demnach semplichen wolgefallen, das E. F. D. gleychergestalt des falles Ko. Ma. zu berichten bedacht ist. Dieweil wyr aber, wie wyr das neher mahl zur Lomsen¹ bey hochgedachter Ko. Ma. gewesen, und wegen dieses handels meldung gethan, vom hern undercantzlern² vernohmen, das E. F. D. unlangest algeth durch yhre redte und gesandten Koniglicher Maiestat volgender meynung berichten lassen: da wyr und unser wyrdiges capitel von der keutelfischerey abzustehen gedechten, und darzu zubereden wehren, kundten wyr der wasser des Frischen Habes viel höher und besser gebrauchen, jawohl den dritten teil mehr nutzess davon haben, als uns und unserem wyrdigen capitel die keutelfischerey einbringet. Nachdem uns den diss also an königlichem hoffe durch den hern undercantzlern vermeldet worden, achten und halten wir es dafur E. F. D. nu auch Ko. Ma. dergleychen berycht geben werden: wo nu dem also bitten wyr gantz freuntlich, E. F. D. wolte uns unbeschwert zur genuge berichten, wie, welcher gestalt,

i inne godności kościelne. W 1570 r. był już archidiaconem wrocławskim, zaś w r. 1575 prowadził starania o prepozyturę wrocławską. *Zimmermann: Das Breslauer Domkapitel, s. 366—369.*

¹³ Aluzja do znanej akcji Hozjusza wobec zwolenników kielicha w Braniewie: kardynał usiłował wpłynąć na mężów za pośrednictwem ich ortodoksyjnych żon. *Por. K o r e w a: Geneza, s. 130.*

¹⁴ 1 Kor. 7,13.

¹ Hozjusz z królem spotkał się w Łomży 1—2 V 1564. *Zob. nr 171, 203.*

² Piotr Myszkowski.

durch was weyse, wege und mittel wyr neben unserem wyrdigen capitel ohne verletzung unserer kyrchenregalien, des mit grosserem und hoherem nutz und frommen, als wyr von den keuteln haben, genissen und die gebrauchen können und mügen. Da das von E. F. D. beschehen wirdt, und wyr aus deroselben vorschlegen zum grunde befinden werden, das die wasser besser und zu mehrem unserem fromen zu gebrauchen, wollen wyr uns gerne derselben bequemen, und den geringen nutz in anmerckung des grosseren fharen lassen, auf dass sowol zwischen E. F. D. und uns als beyderseyts underthanen die nachparliche verwantnuss, des wyr uns (ohne rhum zu reden) bishero zum höchsten befleyssiget, unzuruttelt bleybe. Thun hiemit E. F. D. dem lieben Gott in seinen reychen schutz befehlen. Datum Heylspergk, den XXV tagk Junii MDLXIII.

Stanislaus von Gottes genaden etc. ^a- manu propria subscripsit ^a.

^a-^a Własnoręcznie.

218

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Rostock, 25 czerwca 1564

Rokowania ze Szwecją nie rozpoczęły się, ponieważ nie przybyli posłowie króla szwedzkiego. Duńczycy zdobyli na Szwedach twierdzę Steinwichholm i wzięli do niewoli broniącego się w niej rycerza francuskiego — główną sprężynę wojny. Lubeka przejęła 3 statki wiozące broń ze Stralsundu do Szwecji.

ORYG.: Universitetsbiblioteket, Uppsala, rkps H 157 fasc. 4. Na odwrocie adres, adnotacja ręką Kuczberskiego: *Redditae 15 Julii 1564, responsum 19, Helaspergk.*

Reverendissime et Illustrissime Princeps, Domine, Domine patrone et benefactore clementissime. Officia et obsequia mea ad Ill-mam Cels. V-ram defero. Cum haberem cui recte meas ad Illustrissimam Celsitudinem Vestram dari possem, praetermittere nolui, quin ad Illustrissimam Celsitudinem Vestram de his rebus, quae hic passim afferuntur, perscriberem. Ac quod ad nos¹ quidem attinet, haeremus hic adhuc planeque nihil dum quicquam in negotio pacificationis vel agere vel tractare coepimus, idque propter Swecorum Regis² oratorum absentiam. Expectatur hic tamen a nobis illorum adventus magna nostra cum molestia. Nam vel iam in aliquam partem aliquid a nobis, si illi adfuissent praescripto et praestituto tempore, fuisset determinatum. Quae autem res sit in causa cur tardius adveniant, plane hic nullus est qui possit divinare. Allata etiam sunt huc ante biduum ex Dania nova arcem Schtheinwichholm a Danis captam esse unaque claudum quendam Gallum, qui sese in illa arce concluderat, non imperitum rei militaris ducem, et qui fere istorum inter ellos Reges motuum disidiorumque autor extiterat. Hic est Copenhagium ad Ser-marum Daniae Regem³ deductus, facileque homines ex hoc uno omnia Swecorum Regis consilia, omnesque conatus cognosci atque deprehendi posse arbitrantur.

Ut quidem hoc tempore res acta est, Swecus certe et fortuna et viribus multo inferior fuit, optamusque ut in Livonia quoque tam arrogantes illius tamque efferi spiritus retundantur. Naves quoque tres

¹ Jan Kostka i Marcin Kromer.

² Fryderyk II.

³ Eryk XIV.

Stralsundensium, quae in Sweciam commeatu alioque apparatu bellico instructae onustaeque cursum intenderant, a Lubecensibus captae sunt. Quibus quidem nostrorum successibus, Sweci autem hoc tanto detrimento, facile arbitramur fore eum et promptiorem et faciliorem multo ad pacis conditiones ineundas esse futurum. Plura hic non habemus, si quid autem emerterit, faciam de eo Ill-mam Celsitudinem Vestram certiozem. Cum his me obsequiaque mea in gratiam Ill-mae Celsitudinis Vestrae commendo. Datum Rosthochii, 25 Junii Anno Domini MDLXIII. ^a- Eiusdem Ill-mae ac R-mae D. V-rae obsequentissimus servitor

Joannes Costka C[astellanus] Gedanensis ^a.

^a-^a Własnoręcznie.

219

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 26 czerwca 1564

Prosi, aby król jako warunek wstępny do wysłuchania argumentów księcia pruskiego Albrechta w sporze z Biskupstwem Warmińskim o połów ryb na Zalewie Wiślanym przy pomocy łodzi zwanych *Keitel* postawił przywrócenie do stanu pierwotnego, czyli cofnięcie wszystkich innowacji, jakie książę wbrew dawnym uprawnieniom biskupstwa wprowadził.

ORYG.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 39—40. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA Z XVII W.: Bibl. PAN, Kraków, rkps. 2256 k. 509v—510.

Subiectissimam perpetuae servitutis et orationum mearum commendationem. Nuper cum apud Maiestatem Vestram Lomsae essem, supplicaveram ei meo et Venerabilis Capituli mei nomine de quibusdam navibus anguillaribus vulgariter *Keutel* appellatis, quas Ecclesia Varmiensis in Recenti Mari obtinet, quandoquidem antiquissimum ius illarum in praedictum Ecclesiae Illustris Dux Prussiae contra constitutiones pacis perpetuae terrarum Prussiae, et contra peculiaria pacta inter Illustritatis illius Ducatum et Episcopatum hunc Varmiensem pridem inita, immobiliterque hactenus observata, oppugnare coepisset, immo submotum esse omnino cuperet¹, ut Maiestas Vestra dignaretur ad Illustritatem illius litteras dare, quibus ab ea flagitaretur, ut novata quaeque circa piscatum navium earundem in integrum restitui curaret, Ecclesiamque remotis impedimentis quibuscunque iure suo uti permetteret. Eas quidem litteras Maiestas Vestra ad Illustrem Ducem mihi Ecclesiaeque meae clementissime concessit², quas etiam ad Illustritatem eius misi, petens ut parere illis ne gravaretur, quandoquidem rem aequam et quieti publicae consentaneam postulare videretur, atqui rescripsit mihi Illustritas illius deliberatum se habere Maiestatem Vestram itidem informare certiozempque facere de rebus omnibus ut se haberent, et posteaquam responsum a Maiestate Vestra eo nomine retulisset, se porro mentem voluntatemque suam mihi declaraturam³. Quare non dubito, quin Illustritas illius Maiestatem Vestram vel per nuntium vel per litteras abunde iam informaverit, aut certe propediem informatura sit. Tametsi quidem de iure, antiquitate et regalibus piscatus illius vix aliud afferri potest atque ego

¹ Por. nr 122, 129, 130, 145, 156, 188.

² Zob. nr 188 przyp. 2.

³ Zob. nr 191.

supplex Maiestati Vestrae narraui, tamen si ita res ferat, ut Illustri Duci ad informationem ipsius insuper respondendum sit, hoc iterum Maiestatem Vestram supplex oro, dignetur apud Illustritatem illius litteris suis clementissime efficere, antequam audiatur aliqua de re, aut in disceptationem ullam descendere permittatur, quae hactenus in damnum Ecclesiae novavit, ea in pristinum statum ut reducat. Siquidem manifesti iuris est, ut spoliati et de pacifica sua possessione pulsati in primis et ante omnia in integrum restituendi veniant. Quod ubi factum fuerit, licebit eius Illustritati me experiri. Ego enim una cum Capitulo meo nomine Ecclesiae, si ita necessitas postulet, prout iuris fuerit, haud gravate respondebo nullumque iudicium legitimum me detracturum polliceor. Quod superest Deum precor etc. Ex castro meo Heilspergk, die XXV Junii Anno Domini MDLXIII. Eiusdem Sacrae et Serenissimae Maiestatis Vestrae humillimus servitor et capellanus

a- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -a.

a-a Własnoręcznie.

220

KAPITUŁA KRAKOWSKA DO HOZJUSZA

Kraków, 26 czerwca 1564

Gratuluje szczęśliwego powrotu do kraju. Przedstawia smutny stan diecezji krakowskiej, gdzie 2/3 kościołów ograbili lub zagarnęli innowiercy. Wspólnie z kapitułą gnieźnieńską i innymi kapitułami zamierza wysłać delegatów do Rzymu, dla których prosi o listy polecające do papieża i kardynałów.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1441—1444. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae ultima Junii 1564 Heilspergi, responsum 5 Julii.*

Illustrissime et Reverendissime Domine in Christo Pater et Domine, Domine clementissime. Commendatis studiis ac officiis nostris in gratiam D. V-rae Ill-mae. Laetissimus illuxit nobis dies, quo nuntiatum est nobis D. V-ram Ill-mam longo tempore Romae et in aliis externis regionibus versatam, in hanc suam patriam, veluti multo postliminio, salvam atque incolumem rediisse. Revera nostrae erga D. V-ram Ill-mam esset observantiae, ut eam per aliquem fratrem ex hoc collegio nostro viseremus exciperemusque, si liceret nobis per has perturbationes ac molestias nostras, quarum in praesentia satis superque sustinere cogimur. At quia calamitosum tempus hoc genus officii praestare nos non sinit, salutamus per hasce litteras nostras D. V-ram Ill-mam, eique gratulamur felicem ad nos reditum.

Et quoniam non ignaram esse credimus D. V-ram Ill-mam in quanto praecipitio nos et religio catholica sumus constituti, et quemadmodum in proventibus nostris et ecclesiarum maiorem in dies falcidiam patimur, adeo ut in hoc episcopatu vix tertia pars sit ecclesiarum non spoliatarum desolatarumque ab haereticis, qui pulsatis catholicis possessoribus collocaverunt in eis sacerdotes suos haereticos, nos inopes praesidiorum ad quae confugere possemus, deliberavimus una cum Gnesnensi et aliis capitulis ad Sanctam Sedem Apostolicam nuntium nostrum mittere, opem et consilium tot tantisque malis nostris inde imploraturi. Rogamus plurimum D. V-ram Ill-mam commendari dignetur Domino Nostro Sanctissimo Papae, a- eiusque Sacro Cardinalium Collegio nos ac nuntios nostros -a, partesque suas interponere, ut tot tantisque calamitatibus nostris opem

et consilium suum paternum impendere dignarentur¹. Factura sane D. V-ra Ill-ma rem piam et huic collegio suo, ex qua olim prodiit², in calamitate et summo periculo constituto, pernecessariam, quam illi Dominus Deus immensa gratia sua reponere dignabitur.

Commendamus nos iterum D. V-rae Ill-mae et cupimus eam esse diutissime salvam semperque incolumem. Cracoviae, XXVI Junii mensis Anno MDLXIII. Eiusdem Ill-mae D. V-rae obsequentissimi capellani Praelati et Canonici Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis.

a—a Dopisano na dole pod tekstem, z odnośnikiem do tekstu.

221

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 27 czerwca 1564

Przesyła informacje o Bernardynie Ochino, o aktywności braci czeskich w Poznaniu. Księgarz poznański Jan Patruus stara się zdobyć książki dla Hozjusza i część już przestał. O osobach z Poznania i okolic znanych Hozjuszowi (bratanek kardynała Stanisław i sierota z Warmii, wojewoda sieradzki, Jan Tomicki, Mikołaj Wyleżyński).

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 67—68. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczberskiego: *Reddita 3 Julii 1564 Helspergl, responsum 4.*

DRUK: J. Łukasiewicz: *Dzieje kościołów*, s. 50—51.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine colendissime. Officia mea promptissima Ill-mae D. V-rae defero. Duodecima Junii quas scripsit ad me Ill-ma D. V-ra literas¹, sunt mihi reddita cum aliis literis ad Episcopum nostrum, a quo responsum Ill-mae D. V-rae mitto². Is haereticis rigidum se ostentat, utinam suam sententiam non mutet. Nescio quid de Okkino Senensi³, qui quondam Capucinus fuit, hic fertur illum videlicet Cracoviae polygamiam nunc inter caetera suadere et urgere, ac Gregorii arriani⁴ confirmare simul de S. Trinitate errorem. R-dus Andreas Craiewski Archidiaconus Cracoviensis posset ea de re et de aliis multis saepe ad Ill-mam D. V-ram scribere si auderet. Doleo ego vicem tanti viri, quod se ad huiusmodi Episcopum⁵ dederit, vel etiam aliquando meo suasu.

Venerunt huc plurimi Picarthe⁶ ad has nundinas nostras. Habent synagogam suam pulchre constructam extra civitatem, in qua ululatur et contionatur aliquando ter per diem. In eadem platea aliquos ex numero illorum aegrotos curo, non sine gravi molestia mea. Contendebam nuper cum antesignano illorum⁷ de vi sanctae Ecclesiae catholicae, sed tantum

¹ Chodziło o uzyskanie dyspensy od uchwały Soboru Trydenckiego zabraniającej kumulacji beneficjów.

² Hozjusz kanonik krakowski otrzymał 27 II 1540, uwolnił ją w marcu 1549 po otrzymaniu nominacji na biskupstwo chełmińskie. Lętowski: *Katalog*, III s. 71—76.

³ List nie znany.

⁴ Zob. nr 214.

⁵ Bernardyn Ochino (1487—1565), dawny generał kapucynów, przeszedł na kalwinizm i uciekł do Genewy (1542), wskutek różnicy poglądów musiał migrować do Anglii. Pod koniec życia przeniósł się do Polski, ale i stąd na dalszą tułaczkę skazały go edykty parczewskie z 1564 r. Zmarł na Morawach.

⁶ Grzegorz Paweł z Brzezin, arianin.

⁷ Filip Padniewski.

⁸ Bracia czescy, nazywani wówczas waldensami, lub pikardami.

⁹ Jerzy Izrael (1504—1588), pierwszy senior braci czeskich w Polsce. PSB X 199—201.

profeci ut magis confirmatum in errore ipsius videam. Dicunt isti Caesarem esse iam mortuum⁸, sed ante ultimum actum vitae suae eorum suscepisse confessionem fidei, ac in primis doluisse, quod eos ex regno suo aliquando extruserit. Isti nihil non audent affingere, modo plures in hunc sathanismum suum perducerent.

Patruus⁹ decreta Concilii Tridentini habet, sed absque confirmatione Summi Pontificis. Tabulas in Germania non potuit conquirere, sed hae imprimuntur iam. Est autem sollicitus plurimum, ut libros aliquos ad Ill-mam D. V-ram mitteret denuo. Misit etiam alios ante, sed errore factum est servitoris sui, quominus ad manus Ill-mae D. V-rae pervenerint. Alios libros cum literis suis per dominum Canonicum Modlissewski Ill-mae D. V-rae misit¹⁰.

Stanislaum¹¹ ita fovemus, ut sit ad laudem Dei et nostram consolationem, sed orphanus puer alter¹² parum proficit. Illustris D. Palatinus Syrad[iensis]¹³ cum primum huc veniet, eum Ill-mae D. V-rae nomine salutabo. D. Tomiczki¹⁴ nunc est cum Rege, quem pudet, ut intellexi, istius sathanismi. Petit sacerdos Paulus¹⁵ absolutionem a Legato Summi Pontificis. Petit etiam affinis meus Nicolaus Wilezinski commendaticias literas a Ill-ma D. V-ra¹⁶ ad Serenissimum Archiducem Ferdinandum, ut antea scripsi¹⁶. Cum his commendo me totum Ill-mae D. V-rae clementiae et omnes nos, qui orationes suas Ill-mae D. V-rae reverenter commendant. Precor a Domino Deo Ill-mae D. V-rae longissimam ac florentissimam vitam cum R-mo D. D. Legato Summi Pontificis. Posnaniae, 27 Junii 1564. Eiusdem Ill-mae D. V-rae addictissimus cliens

d[octo]r] Stephanus Micanus.

⁸ W rękopie *ad Ill-mam D. V-ram*, co jest błędem, gdyż Wyleżyński wyjeżdżał wtedy za granicę i prosił Hozjusza o listy polecające. Zob. nr 237.

222

PIUS IV PAPIEŻ DO HOZJUSZA

Rzym, 27 czerwca 1564

Nuncjusz Commendone otrzymał polecenie, by przed ważną rozmową z królem wstępnie porozumiał się z Hozjuszem. Papież liczy na poparcie ze strony kardynała.

ORYG. nie znany.

REGEST: Arch. Vat., rkps Armad. 44 t. 20 k. 126, nr 190. Nagłówek: *Stanislae Osto Cardinali Varmienst.*

Dilecte fili noster, salutem etc.

Mandavimus Venerabili fratri Joanni Francisco episcopo Zacynthio Nuntio nostro, ut cum Serenissimo Rege diligenter agat quadam de re, in qua devotionem Maiestatis suae experiri maxime cupimus. Eam rem ut tecum communicet mandavimus. Cuius orationi fidem te habiturum,

⁸ Cesarz Ferdynand I zmarł 25 VII 1564.

⁹ Jan Patruus, księgarz poznański.

¹⁰ Wawrzyniec Modlissewski, kanonik poznański, domownik Hozjusza, jechał wówczas do Lidzbarka.

¹¹ Stanisław Hozjusz, syn Jana, starszego brata kardynała.

¹² Chłopiec imieniem Szymon, sierota z Dobrego Miasta na Warmii.

¹³ Janusz Kościelecki.

¹⁴ Jan Tomicki, kasztelan gnieźnieński.

¹⁵ Zob. nr 22.

¹⁶ Zob. Dodatek II nr 3.

et ut fiat id, quod ab Rege petimus, omni te studio enixurum esse minime dubitamus.

Datum Romae apud Sanctum Marcum, sub annulo Piscatoris, die XXVII Junii MDLXIII, Pontificatus nostri anno quinto.

223

HOZJUSZ DO JANA BARTSCHA

Lidzbark, 28 czerwca 1564

Pozbawia Wawrzyńca Hasse, z powodu jego przejścia na protestantyzm, praw patronackich nad dobrami należącymi do beneficium Bożego Ciała przy tamtejszym kościele i powierza je Bartschowi.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501. Na odwrocie adres: *Dem ersamen unserm lieben getrawen Hanson Bartsch unserer der alten stath Braunspergk ratsverwanten*. Pieczęć. List jest pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza.

Stanislaus von Gots gnaden der heiligen Römischen Kirchen des titels S. Pancratii priester cardinal und bischof zu Ermelanth. Unser gnade bevorn, ersamer lieber getrawer.

Mit wes gnediger ermanunge und sorgfeltigkeit wir uns bemuhet, etwan unseren unterthanen Lorentz Hassen in der gemeinschaft der catholischen kirchen und unser stath Braunspergk zu erhalten, traget ir zum teil gut wissen und habet es auch aus anderen zu vernehmen gehabt. Weil ehr denn unsere gnedige und gantz veterliche wolmeinunge desfalls hindangestossen, und seinem furwitz mehr denn der ganzen christlichen kirchen und seines Herren verstande und lehre getrawet, hetten wir uns ja gantzlich versehen, ehr zum wenigsten sich solte seinem eigenen erbiten nach binnen weniger zeith aus unserem bischoftumb und zuförderst aus unser stath Braunspergk begeben und versetzt haben. Nun aber wirt uns glaubhaftigk zu ohren gebracht, wie sich derselbe seiner gelegenheit und gefallens nach nicht alleine unser stath und deroselben burglichen nahrung gebrauche, sondern auch ferner verwaltung und machts der geistlichen gutter als des lehens Corporis Christi in unserer pfarkirchen daselbst, welches lehens ehr patron und vorstender gewesen, unterwinde und fur einen patron noch zur zeith halte. Und nachdem wir denn solches keinermahssen billigen noch gestaten können und die rechte klerlich melden, das keiner, so sich von der christlichen catholischen kirchen abgesondert und getrennet, möge irkein *ius patronatus* und verwaltung der geistlichen gutter haben. Und ehr sich offentlich fur denselben erkleret, als wollen wir gedachten Lorentz Hassen auch nun desselben gantzlich entsatzt haben. Damit aber der gotsdienst des obgemelten lehens nicht geseumet, und die zugehörigen gutter, als etzliche huben und ein haus neben anderen, nicht geringert oder in abwachs geraten, als befelen wir und geben euch kraft dieses solche verwaltung deroselben lehensgutter, des ir hinfuro dasjenige alles mit guttem fleisse, sorge und aufsicht verwaltet und pflaget, damit der gotsdienst solches lehens Corporis Christi, wie hiebevorn, unseumigk und stete geubet und dem priester sein gebürlicher lohn gefallen möge und sowol die ecker wie das haus neben anderen zuständigen dingen in irem werth erhalten. In dem beschicht von euch unsere meinunge.

Datum Heilspergk, den 28 Junii Anno MDLXIII ^a.

^a Brak podpisu.

224

STANISŁAW KŁODZIŃSKI DO HOZJUSZA

Bolonia, 1 lipca 1564

Kłodziński¹ cieszy się, że król życzliwie przyjął Hozjusza w Łomży i że powierzył mu poselstwo do Hiszpanii w sprawie spadku po Bonie. Prosi o wstawiennictwo u króla i podkanclerzego w sprawie pensji.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 34—35. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Reszki: *Reddita 5 Septembris 1564 Hellspergi, rescriptum 3.*

Nihil mihi iucundius accidere potuit, quam quod intellexerim te salvum et incolumem Lomsam ad visendam Sacram Regiam M-tem venisse, ac ab ea, totaque sua familia perhonorifice expectum et tractatum esse, ac merito quidem, tu enim solus istic es, cui propter suas divinas ac innumerabiles virtutes, domi et foris, magno adiumento ac ornamento Reipublicae Polonae es, nihilque praetermittis eorum, quae ad conservandam et retinendam sacrosanctam religionem spectent. Et quoniam literis multorum ad nos perlatum est Sacram Regiam M-tem te unum delegisse, qui conficiendi Barenis negotii causa in Hispaniam ires², certam venio in spem te hoc negotium ex animi sententia brevi confecturum. Illud unum vereor, ne istae itinerum molestiae tuae valentudini, studiis et laboribus pro Republica Christiana saepius susceptis magnopere labefactae, aliquantum officiant. Sed haec Deus optimus maximus gubernabit.

Caeterum quod ad statum rerum mearum spectat, cupiebam equidem Cardinalis amplissime, ut eo tempore, quo Lomsae veneras, de augendis fortunis meis cum Sacra Regia M-te coram egeras, ac saltem hoc perficeres, ut pensio illa commendetur. Sed quoniam tunc neminem illic habui, qui tibi negotium hoc in memoriam revocare voluerit, nihil accomodatius rationibus meis hoc tempore fuerit, quam si tu, pro sua erga me benevolentia, per literas Regiae M-ti ac R-mo Procancellario diligenter id commendare velis, neque ullam unquam mei iuvandi ac ornandi occasionem praetermittas, quod ut facias te meum maximum patronum supplex oro ac obsecro.

Novi nihil hic habemus praeterquam per totam Italiam magnam hoc anno frugum inopiam, caetera omnia recte se habent. Summus Pontifex in exornanda hac civitate non parvos facit sumptus, idem ipsum Romae facere intellexi. Bene vale patrone Illustrissime, meque tui clarissimi ac amplissimi nominis observantissimum tua benevolentia ac patrocinio tuere.

Bononiae, Kal. Julii [1 VII] MDLXIII. Tuae Amplitudini devinctissimus

Stanislaus Clodinius.

^a- Amylius Maluetius ac Pampylus Amasaesus³ tibi plurimam salutem [dicunt]^a.

^{a-a} Dopisał własnoręcznie pod tekstem.

¹ Stanisław Kłodziński (ok. 1536—1585), najstarszy syn wojskiego liwskiego Macieja, student prawa na uniwersytecie w Bolonii, późniejszy agent polski w Neapolu. PSB XIII 61—63.

² Oficjalnie pierwszy raz poselstwo do Hiszpanii zaproponował Hozjuszowi król Zygmunt August 14 IX 1564. Zob. nr 321.

³ Profesorowie uniwersytetu bolońskiego. W Polsce bardziej znany był Pampylus Amaseus, syn słynnego humanisty Romulusa. Polacy studiujący we Włoszech usiłowali najpierw ojca, potem syna sprowadzić do Polski. Por. H. Barycz: Historia UJ, s. 288.

225

ALFONS SALMERON DO HOZJUSZA

Neapol, 2 lipca 1564

Celem usprawiedliwienia swego długiego milczenia, od zakończenia Soboru Trydenckiego, Salmeron¹ opowiada o swoich licznych zajęciach, głównie kaznodziejstwie w kolegiach jezuickich po drodze z Trydentu do Rzymu. Chwali dobre postępy w rozwoju bratanka kardynała, Jana Hozjusza, studiującego w Rzymie. Z rozrzewnieniem wspomina swój pobyt u Hozjusza w Trydencie. Pochwala decyzję Hozjusza powrotu z soboru wprost do diecezji i akcję podjętą dla obrony zagrożonej religii (w Braniewie). Przesyła informacje o rezydencji biskupów królestwa neapolitańskiego, o powołaniu przez papieża komisji celem złagodzenia pewnych uchwał trydenckich, o śmierci Kalwina i o jego następcy, o sytuacji religijnej we Francji. Pozdrawia Sandersa, Kuczborskiego i dziekana kapituły warmińskiej.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 157. Na odwrocie adres, pieczęć; adnotacja ręką Reszki: *Redditae 14 Septembris 1564; rescriptum 25 Septembris, Hellspergae.*

IHS. Illustrissime et Reverendissime Domine. Mirabitur fortassis Amplitudo Tua, quod ego, qui omnem fere vitam inter politos homines et civiles transegerim, tardius tamen quam par erat ad illi scribendum ut parum officiosus accedam. Sed nisi fallor omnis admiratio cessabit, si paulo latif[us] quae a fine concilii Tridentini in hunc usque diem per me gesta sunt intelligere non gravabitur.

Imprimis enim cum patre nostro generali et patribus Natali² et Polanco³ Venetias veni, ubi celebrare nobis contigit festa Natalis Domini [25 XII], et post tres aut quattuor conciones apud nobiles Venetos habitas, coactus fui ad proximam et instantem Quadragesimam quotidianis pro more Italae praedicationibus celebrandam ibi detineri reluctantem quantum modeste fieri potuit patre nostro Laynez, qui alio me destinaverat. Benedictus Deus in donis suis praedicatus est cum magna nobilium frequentia, et magnum inde fructum Dominus pro sua singulari bonitate metere dignatus est. Eo sane tempore, cum nihil haberem de Ill-mi Domini mei ad ecclesiam suam adventu, neque ubinam haereret, non potui literas ad certum aliquem locum destinare. Post finem Quadragesimae Romam revortor, in quo itinere emetiendo, quia haerendum mihi fuit in quibusdam nostrae Societatis collegiis atque in eis semel aut bis concionandum, tardius quam putaveram Romam perveni. Romae inter alia duo me singulari gaudio perfuderunt: primum quod patrem nostrum Laynez (cuius valetudinem a nostris fere deploratam esse per literas acceperam) melius habentem et citra vitae periculum agentem inveni, alterum est quod d. Ioannem Amplitudinis Vestrae nepotem⁴ (ut a patre nostro acceperam) viderim in alium hominem mutatum, nihil puerile, nihil leve, nihil non honestum et sanctum tractantem, quod ad literas vero attinet, intelligo ex praeceptoribus magnos illum progressus indes facere; quod profecto perinde mihi gratum atque iucundum videre et audire fuit, quam Amplitudini tuae pergratum et periucundum futurum existimo hoc meum de illo testimonium. Habet Collegium illud Germanicum multa nobilia et praeclara ingenia, habet egregios morum et bonarum artium praeceptores, habet continuos congressus in rhetoricis in dialecticis et in aliis superioribus disciplinis, et aemulatio illa ingeniorum et contentio discendi

¹ Alfons Salmeron (1515—1585), teolog jezuicki (brał udział w Soborze Trydenckim), w latach 1558—1576 prowincjał jezuitów w Neapolu; zaprzyjaźniony z Hozjuszem. LThK IX 270—271.

² Hieronim Nadal.

³ Jan Polanco.

⁴ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

vel dicendi vel scribendi magnum studiosis adolescentibus ad bonas literas ediscendas calcar adhibet. Ut enim quidam poeta non ineleganter scripsit:

Tunc bene fortis equus reserato carcere currit,

Cum quos praetereat quosve sequatur habet.

Haesi Romae ad paucos dies et semel apud sanctum Petrum coram magno cardinalium et episcoporum et aliorum virorum numero praedicare coactus sum. Non defui (Dei gratia) officio meo. Nonnulla mihi acerbiora contra avaritiam et sordes Urbis et contra pastores non residentes (utinam tam fructuose quam opportune et vere) exciderunt. Postremo Neapolim, locum residentiae meae (a qua per tres annos abfueram), redeo. Hic iam aliquid otii nactus et de Domino meo Ill-mo ubi agat certior factus, deliberavi literas ad eum dare, causas tarditatis et negligentiae meae aperire, moram et incivilitatem, de qua non obsecure per literas Domini mei insimulor, expurgare. Nolim autem Amplitudinem Tuam in eam cogitationem venisse, ut me quasi Lethaeo flumine potatum omnem prorsus patratorem memoriam exuisse putet, quod enim supplicium tanto crimine condignum esse posset? meledicta cuncta dixeris si ingratum animum et beneficiorum immemorem appellaveris. Certe nunquam hactenus mihi exciderunt singulares Dominationis Tuae Ill-mae virtutes, nunquam exciderunt innumera beneficia, quibus me Tridenti ornare dignatus fuisti, nunquam excidit suavis illa morum tuorum lenitas et facilitas, intima illa familiaritas, qua me consiliorum omnium tuorum participem facere dignabaris.

Cum haec omnia ego saepe solem magna cum nominis tui commendatione et non vulgari animi mei^a voluptate apud amicos commemorare atque praedicare, an esse potest ulla tam magna et tam disiuncta locorum intercapedo, quae haec talia et tanta amoris monumenta oblivione sepelire valeat? Sed hactenus nullam^b salutationem impartiri voluisti? Quid si patri Polanco secretario atque eius parum tenaci memoriae hoc ascribendum sit? Quid si nepotem d. Ioannem ad hoc officium praestandum sollicitavi? Quid si commodum ad scribendum tempus aut locum vix nancisci potuit homo publicis praedicationibus intentus? Quid si privatis meis precibus et publicis sacrificiis non destiti^c valetudinem et dignitatem Domini mei Ill-mi Deo optimo commendare? An non satis hoc est homini impeditissimo loco salutationis computandum? Nolo plura argumenta congerere, ne causae meae diffidere et benignitati et lenitati tuae parum tribuere videar.

Sed ut me misso ad te veniam, est sane quod ingentes Deo gratias omnes et habeamus et agamus, quod te salvum et incolumem ad ecclesiam tuam reduxerit, quod ibi egregii pastoris et speculatoris specimen et exemplum edas, quod importunam calicis petitionem apud catholicos Prutenos tuis verbis et auctoritate represseris^d, quod nullo acerbiori verbo ex te audito homines refractarii et perveraces tuis monitis paruerint, haec ego maiora esse existimo, quam quod olim Orpheus Amphion fecisse scribuntur. Benedictus Deus, qui suis adesse consuevit. Multum potest vox pastoris et residentis pastoris et salutem ovium suarum quaerentis, qui vos audit (Dominus dixit) me audit^e. Nihil non boni polliceri mihi audeo de Domini mei residentia apud Varmiam, quam salutarem non tantum Varmiensibus sed etiam Poloniae atque adeo toti septemtrioni futuram facile mihi ex his rerum initiis persuadeo.

Nihil fere habeo, quod ex hoc loco scribam. Aliquot ex episcopis Tri-

^a Nawiążuje do poskromienia przez Hozjusza zwolenników „kielicha” w Braniewie.

^e Łk 10, 16.

dentinis, qui ad hoc regnum Neapolitanum spectant, apud ecclesias suas resident. Alii etiamnum cunctantur et calcaribus indigent, qui tamen ius divinum Tridenti urgebant. Quae vero Romae gerantur a Sanctissimo Domino nostro Pio et cardinalibus quibusdam deputatis circa rigorem concilii Tridentini leniendum, nec mihi adhuc comperta atque explorata fuerunt, nec puto defuturos multos, qui haec certius et fidelius referre valeant.

Calvinus sacramentariorum princeps fertur infelicissime diem suum clausisse⁷, nam quod ad corpus attinet, vermibus ad ossa usque penetrantibus consumptus fuit, quoad animam vero mira rabie et desperatione agitatus interiit. Haec mihi a nostris ex Urbe perscripta sunt. Successor illius in ecclesia gehennensi designatus est Theodorus Beza⁸. Id indigne tulisse Viretus⁹ scribitur, qui principatum affectabat, unde nescio quam seditionem molitus est in Bezam. Regina christianissima (quae una cum rege nunc Lugduni agit) vocari ad se clam curavit Viretum, quem opera nuntii Sedis Apostolicae¹⁰ et duorum nostrorum fratrum, qui ibi diu concionati sunt, ad partes catholicas trahere nituntur. Utinam res felicem aliquem et optatum sortiatur effectum. Res catholicae meliori sunt loco in Gallia quam fuerunt hactenus ut nostri scribunt, res vero haereticorum et hugonotorum in dies videntur inclinare et imminui.

Non habeo plura, quae possim Domino meo suggerere, facturus perlibenter, etiamsi a domino meo Ill-mo ut parum communicans consilia et secreta mea semper sim habitus, sed certe cui ego magis ex corde hoc officium praestare debeam habeo neminem. D. doctori Nicolao Sandero¹¹ qui Amplitudinis Tuae lateri semper assidet, salutem plurimam dico, item domino Valentino secretario¹², viro amabili et praeclaris virtutibus cumulado, domino item decano Varmiensi¹³, qui Tridentum venit et qui discedens eleganti et praeclaro munere crucis ex succino confectae me ornare dignatus fuit. Bene vale Ill-me et R-me princeps et ut bonus Christi miles in Ecclesia Domini tui propugnanda labora ut facis. Faxit divina bonitas, ut te diu servet incolumem, salubria suggerat contra adversarios fidei consilia, conatus tuos omnes prosperet atque perficiat ad gloriam suam illustrandam. Amen.

Ex Urbe Neapolitana, 2 die Iulii 1564. Ill-mae atque R-mae Celsitudinis Tuae indignus et humilis servus in Domino.

Alfonsus Salmeron.

⁷ Nadpisane. ⁸ Skr. mihi. ⁹ Skr. salutem et

226

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Neuhaus, 4 lipca 1564

Odpowiada na list Hozjusza z 25 czerwca tego roku w sprawie połowu ryb na Zalewie Wiślanym. Dowodzi, że rybołówstwo przy pomocy łodzi typu *Keitel* jest

⁷ Jan Kalwin zmarł w Genewie 27 V 1564.

⁸ Teodor Beza (1519—1605), przez lat 40 był głową kościołów reformowanych. LThK II 331.

⁹ Piotr Viret (1511—1571), działacz kalwiński w Szwajcarii i we Francji. LThK X 805.

¹⁰ Prosper Santacroce, 12 III 1565 kardynał, zm. 1589.

¹¹ Mikołaj Sanders. Zob. nr 310 przyp. 1.

¹² Walenty Kuczborski.

¹³ Eggert Kempen, dziekan kapituły warmińskiej, w lecie 1563 w sprawach kapituły przyjechał do Hozjusza do Trydentu i tam spotkał się z Salmeronem.

z gruntu szkodliwe dla młodego narybku i grozi całkowitym wyniszczeniem ryb na Zalewie, co odczują nie tylko Warmia i Prusy, ale i regiony sąsiednie, owszem cała Polska. Tego samego zdania są stany Prus Królewskich, które opowiedziały się za przerwaniem na pewien czas tego rodzaju połowów. Prosi więc, by Hozjusz jak i jego kapituła dostosowali się do tej uchwały podjętej dla wspólnego dobra.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1606 s. 955—961. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Jana Leomana: VII Julii J. [MD]LXIII.

KOPIA WSPÓLCZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 717—724. Nagłówek: An bischof zu Heylsberg, den 5 Julii Anno 1564. Pod tekstem: Retat[io] D. Cancell[ar]ii. Address Muntzer Secr[etarius].

KONCEPT: Tamże, HBA Konzepte, C 1217 k. 89—93.

Unser freundlich dinst und was wir sonst mehr liebes und gutts vormogen zuvor. Hochwirdiger in Gott besonder lieber freundt und nachpar. Uns ist E. L. schreiben in dato Heilspergk den 25 Junii haltende zukommen¹, dessen inhaltt wir nach notturft eingehnommen, so dan E. L. sich auf des ehrwirdigen und unsers besondern lieben freundes herren Petri Miskofskens², der Cron zu Polan undercantzlers etc. bericht, so unsere abgesandten wegen der keutelfischerey der Ko. Ma. zu Polan unserm gnedigen herren und freundtlichen lieben ohmen sollen gethan haben, referiren, und demnach, was nutzbarkeit und genisses wohl mehr aus dem Frischen Habe, wan die keutelfischerey auf etzlich jahr eingestalt, dann aus dem ohlfang zu haben freundtlichen berichtet zu werden bitten.

Als mogen wir E. L. hirauf freundlich nit pergen, das nit ohne wir der Ko. Ma. etwas hirvon haben berichten lassen, und solches aus dem grunde, das wir von den stenden des koniglichen theils Preussen hiebervorn etzlich mahl, insonderheit aber vorschines jares berichtet worden, das alle dieselben stenden sich der schedlichen keutelvischerey zum hogsten beschweret, und demnach einheilliglich beschlossen, solche fischerey etzlich jhar abzuthun, furnemlich aber aus denen ursachen: erstlich, das unleugbar wer, das ein ider keutel binnen tagk und nacht neben dem ohlfang in die drei thonnen junges fisches verterbte, welches, do es nurt auf ein dreihundert keutel sollte gerechnet werden, eine merckliche summa durch den gantzen sommer machen wurde. Dieser schade und abgang gereichte nit allein den landen Preussen, sonder allen angelegenen provintien, ja der gantzen Cron Polan, zu grossem mangel an vischen. Dann weil der junge sommervisch also umbgebracht, musten dieselben lender, weil sie nicht mit ohl allein gespeisset, sonder des mehren theiles sich und ihr gesindlein mit gesaltzenen und treugen fischen nehreten und erhilten, dardurch in grossen mangel gesatzet werden, weil sie solchen fisch nirgents her gehaben konten als aus Preussen, und derselbe mit den winter- und andern garnen muste gefangen werden. Disser fanck aber durch die keutel, weil sie den zuwachs des jungen fisches, wie obgedacht, also umbbrechten, nicht allein geringer, sonder mit der zeit auch gantz zunichte wurde gemacht werden, geschwiegen den ubermuth der keuteler, das sie an so einem mercklichen schaden, welche sie dem gemeinen gutte entziehen, nit ersettiget, sonder zerrissen uber das im treiben den secknern ire secke, ader aber zerschnitten dieselben mit sonderlichen darzu gemachten instrumenten, so sie an keutelschiffen fuhreten, und wess sonst mehr von den keuteln allen fischereien im Habe geschadet.

Ob nun wohl alle stende der lande Preussen aus diessem grunde

¹ Zob. nr 217.

² Piotr Myszkowski.

christlich und für billich erkandt hetten, das der gemeine nutz soviel lender dem eigenen etzlicher weniger personen vorzusetzen, und die keutelfischerey demnach billich in anstandt zu bringen, damit dem fische, welcher mit so grosser anzahl umbbracht wurde, gemeinem besten zugutte, der zuwachs und vermehrung gelassen, so hette doch E. L. würdiges capitel solchem beschluss sich widersetzet, und stracks darein nicht wiligen wollen. Derwegen ermelte stende freunt- und dinstlich uns ersucht, wir wolten ihrem beschluss dem commodo publico zugutt beifahl geben, und umb derselben willen nicht allein unsers theils keutelfischerey in anstandt zu setzen auch geruhen, sonder bey der Ko. Ma. zu Polan neben inen sollicitiren helfen, das es durchaus von allen theilen, so derselben vischerey berechtigt, also mochte gehalten werden.

Wiewohl wir nun etwas billicher als E. L. capitel uns dessen hetten weigern mogen und können anmerckende, das unser regale disfals viel hoher als der kirchen zu Ermelandt regale ist, und keine gesatzte anzahl der keutel haben, sonder derselben so viel, als wir nurt wollen, jerlich mogen ausgehen lassen, so haben wir doch umb des gemeinen nutzes willen sowohl auf der Ko. Ma. als unserer underthanen beides von landt und stedten unaufhorlichen clagens des grossen mangels und verderbs an allerley fischen, solch unser hohes regale nit so hoch geachtet, sonder den nutz desselben hindangesetzt, und nicht allein der loblichen stende christliches bedencken gebilliget, sonder unsers theils uns nachparlich und mit gnaden darauf erbotten, auch die Ko. Ma. hochgenandt der stende ansinnen und bitten nach desvals durch unsere abgesandte ersuchet.

Das wir aber hetten vermelden lassen, das E. L. und derselben capitel dreifach hoher des Frischen Habes genissen wurden, wann die keutelvischerey in einen anstandt von inen gesatz, solchs wissen wir uns nicht zu erinnern. Das aber mögen unsere gesandten wohl berichtet haben, das nicht allein der gemeine nutz dardurch in viel wege auch dreifach mehr als mit der keutelfischerey gefurdert und wachsen wurde, sonder wann das Hab voller fische, die fischereyen mit mehrer wintergarnen, secken und anderm reichlich zunehmen, darob auch E. L. uns und dem capitel an den garn und wasserzinssern ahn gelde oder funften in ein vielles grosser und reicher jerlich laufen und einem gantzen, ja allen benachparten landten dardurch zuforderst gedienet wurde. Und obgleich E. L., wir oder andere, so der keutelfischerey berechtigt, den zugang der hinwider an dem zuwachs des fisches, und verhofflichem gotlichem segen und bevorderung, wie vorgemeldet, an zinssern und sonsten sich erzeigen wurde, nicht bedencken wolten. So geburet sich doch dem christenthumb nach einen geringen abgang auch an regalien vielieber im eigenen nutz zu dulden, dann umb desselben willen nicht eines, sonder vieler lender algemeinen nutz zu betruben, und solchen umb etzlicher wenig hundert gulden willen hindanzusetzen. Wollen demnach zu E. L. der nachparlichen zuvorsicht sein, weil wir E. L. dem gemeinen nutz nicht weniger als uns und andere christlich wol gewogen und zugethan wissen, E. L. würdiges capitel auch in christlicher und des negsten liebe andern vorzugehen, christlich gesinnet zu sein verhoffen.

Dieselbe werde in diesem allem ein billiches nachdencken haben, und ir würdiges capitel dohin bewegen, das sie den einheiligen beschluss aller stende zu Preussen neben uns sich dem gemeinen nutz zum besten auf eine zeitlangk und allein zum vorsuchen bekvemen. An deme thun E. L. und sie Got dem Almechtigen ein angenehmes werck und machen ir bei mennighen einen unsterblichen rhum. Wir aber vorschulden es

mit aller nachparlichen freundschaft, und haben E. L. solchs in andtwort freundlich auf ir schreiben nicht bergen wollen.

Datum Neuhaus, den 4 Julii Anno 1564.

Von Gottes gnaden Albrecht der Elter etc. a—manu propria subscripsit —^a.

a—^a Własnoręcznie.

227

WAWRZYNIEC MAGGIO DO HOZJUSZA

Wiedeń, 4 lipca 1564

Maggio¹ przeprasza, że z powodu ciasnoty mieszkaniowej nie może przyjąć do kolegium jezuickiego w Wiedniu polecanego przez Hozjusza młodzieńca.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1455—1458. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 1 Augusti 1564 Holspergk.*

Pax Christi etc. Si forte D. V-ra R-ma miratur, quod ad eius literas hactenus respondere distulerim, ea intelligat nulla sui oblivione aut nostra aliqua negligentia hoc factum fuisse, sed quoniam eae literae, quas D. V-ra Ill-ma die penultima Februarii ad me dederat, nonnisi die 12 Junii mihi redditae fuerunt. Iis autem literis perlectis, quibus adolescentem quendam² nobis inter convictores instituendum commendabat, dolui vehementer sane, quod eius petitioni satisfacere non potuerim, eoque enim excrevit convictorum numerus adeoque omnes illius domus impletae sunt ruinae, ut fere comprimentur invicem, quod non mediocre est incommodum, in hac praesertim calorum vehementia. Multi petunt admitti sed non accipiunt, quod illis nullus relictus sit locus. In illa mediocri domo habitant forte 70. Soli Poloni sunt fere 40. Boni ergo consulat D. V-ra R-ma, si quod non potuimus, non praestitimus. Voluntas certe non defuit, sed commoditas non affuit. Ab ea si de nobis iudicium facere voluerit, inveniet nos promptissimos et obsequentissimos filios et servos D. V-ra R-ma, quam Dominus Deus diu conservet incolumem, optime de Ecclesia sua merentem. Viennae, die 4 Julii 1564. D. V-rae R-mae ac Ill-mae servus in Christo Jesu.

Laurentius Magius Rector collegii Societatis Jesu.

228

HOZJUSZ DO MARKA ALTEMPS

Lidzbark, 6 lipca 1564

Na prośbę kapituły krakowskiej Hozjusz kardynałowi Altemps¹ poleca sprawę, którą bliżej przedstawi delegat kapituły krakowskiej (chodzi o zawieszenie wykonania dekretu Soboru Trydenckiego nakazującego opuścić beneficja niezgodne).

ORYG. nie znany.

¹ Wawrzyniec Maggio, rektor kolegium jezuickiego w Wiedniu, późniejszy prowincjał austriackiej prowincji jezuitów (1566—1578).

² Protégowanym był jeden z synów kasztelana chełmińskiego Jerzego Konopackiego. Dowiadujemy się o tym z listu W. Maggio do biskupa chełmińskiego Stanisława Zelisławskiego z 4 VIII 1564 (Oryg. autograf: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rkps Brev. 26 nr 38).

¹ Marek Sittich II Altemps (Hohenems) (1533—1595), siostrzeniec papieża Piusa IV, od 1561 kardynał i abp Konstancji.

KOPIA z XIX w.: Zakład Dokumentacji IH PAN, Kraków, *Hozjusza* 6 fasc. 4 k. 2. Obok jest list Hozjusza z tego samego dnia i tej samej treści do kard. Klemensa Dolera.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine observandissime. Petivit a me Venerabile Capitulum Ecclesiae Cracoviensis, ut illius causam Ill-mae D. V-rae litteris meis commendarem. Quae cuiusmodi sit, ex nuncio, quem isthuc mittit², cognoscet. Queruntur religionem in illa dioecesi vehementer esse convulsam et labefactam, nec proventuum solum, verum et animarum multarum et ecclesiarum gravem se iacturam fecisse. Succurri sibi ab eo petunt, ad quem omnium ecclesiarum sollicitudo proprie pertinet, cui soli pascendas oves suas omnes Christus commisit. Ego cum illius ecclesiae membrum aliquando fuerim, qua nulla est sub Serenissimo Rege et Domino meo magis insignis, tanto minus illorum petitioni deesse potui ac debui, quanto mihi maiore cum aequitate coniuncta videtur. Quamobrem Ill-mae D. V-rae diligenter eam commendo atque maiorem in modum illam rogo, quae iusta petierint, ut in his gratia et auctoritate sua praesto illis adesse velit. Mihi factum interpretabor quidquid illis ab Ill-ma D. V-ra benigne factum esse cognovero ac omni officii, obsequii et servitutis meae genere gratam vicissim Ill-mae D. V-rae voluntatem per omnem occasionem praestare conabor.

Qui vero sit hic status religionis, nihil est necesse me scribere, cum qui reddet has litteras, copiose de rebus omnibus informare D. V-ram Ill-mam poterit. Deum precor, ut illam diu servet incolumem et felicem, cuius me gratiae diligenter commendo. Ex castro Heilsbergk, die 6 Julii Anno Domini 1564.

229

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Bielsk, 6 lipca 1564

Winowajęc świętokradztwa popełnionego w Lublinie, ponieważ jest on szlachcicem, może król ukarać jedynie po przeprowadzeniu przewodu sądowego, a to należy do ordynariusza diecezji. W sprawie sporu Warmii z księciem pruskim o połów ryb na Zalewie Wiślanym jest prowadzona wymiana listów z księciem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1618 s. 203—204. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae XI Julii 1564 Hetspergi, responso non opet.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo Pater, sincere nobis dilecte. Quae Lublini nuper acciderunt¹, non sine maxima animi nostri indignatione acciderunt. Ea enim omnia, quae prudenter nobis Paternitas Vestra in litteris suis proponit², ob oculos confestim nobis versabantur, redibatque subinde in memoriam et facti ipsius atrocitas, et exempli gravitas, et ratio officii nostri, in eo praesertim genere, in quo ne ethnicorum quidem et a religione nostra

² Był nim Stanisław Krasieński (1534—1598), wówczas kanonik gnieźnieński i archidiacon łęczycki. Został on upoważniony przez kapitułę polskie do prowadzenia w Rzymie starań o dyspensę od uchwały Soboru Trydenckiego zabraniającej kumulacji beneficjów. Korytkowski: *Pralaci*, III s. 341—355.

¹ Chodzi tu o głośny czyn Erazma Otwińskiego (ok. 1526—1614), znanego poety i działacza różnowierczego, drobnego szlachcica z klienteli Jana Tęczyńskiego. Szlachcic ten podczas procesji Bożego Ciała 1 VI 1564 w Lublinie usiłował wyrwać księdzu z rąk monstrancję, za co został pozwany przed sąd na sejmie w Parczewie. HNP VI 493.

² Listu tego nie odnaleziono.

christiana alienorum principum officium cessaturum esse videretur. Sed cum Paternitas Vestra non ignoret potestatem nostram omnem in audaces homines ac facinorosos animadvertendi illis legibus esse circumscripta, ut ne quem ex nobilitate indicta causa condemnemus, ipsa nos apud se excusare non dubitabit, si quid in ea re officio regio defuisse videamur. In eo tamen sumus, ut si loci illius Episcopus³, in quo flagitium eiusmodi admissum est, non dissimulandum sibi esse id scelus existima-verit, nos inquisitione diligenti facta, impune id abire passuri non simus. In quo enim maiestas illius offensa est, cui nos imperii nostri fasces libenter submittimus, id quidem nos gravius etiam quam maiestatis ipsius nostrae imminutionem ferre oportere intelligimus. Sed, ut diximus, legitimam hic quoque criminis notionem antecedere necesse est, qua constituta, nos quidem officio nostro defuturi non sumus.

De navibus cautelaribus et piscatu anguillarum scripsit ad nos pro-xime Illustris Dominus Prussiae Dux, pluribus verbis demonstrans nihil se in eo praeter officium facere, cui nos, uti tempus ferebat, respondi-mus nos consideraturos esse cum plenius de re tota a Paternitate Vestra instructi fuerimus, quod officii nostri erit id temere non praetermitteremus. Bene valeat Paternitas Vestra. Datum Bielsko, die 6 Julii Anno Domini MDLXIII, Regni nostri XXXV. Ex commissione sacrae Regiae Maiesta-tis propria.

230

WALENTY DEMBIŃSKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 6 lipca 1564

Dembiński¹ obiecuje interweniować, by winny świętokradztwa w Lublinie nie uszedł bezkarnie. Informuje o wyniku pertraktacji unijnych z Litwą i najbliższych planach dworu królewskiego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1606 s. 1471—1474. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita XI Julii 1564 Hetspergl. Non eget responso.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Non possum non magnopere eam mihi felicitatem gratulari, qua me divina gratia cumulari animadverto. Quod quicquid id animi ut in Republicam ita in Ecclesiam Dei catholicam habeo, non usquequaque in sinistram partem homines accipere soleant. Quae res, si quando mihi, cum semper auxilio divino animum gerenti et voluptati et incitamento fuit, nunc certe, cum Ill-mae et R-mae D. V-rae, cuius auctoritatem pluri-mi semper feci, eam de me esse opinionem vel existimationem potius intellexerim, maiorem ea res in animo meo zelum excitavit. Tantum enim revera dolet mihi haec in patria nostra et vereor, ne magno nostro dede-core impune fieri², multo vero magis licere, ut si officium a me meum id exigat (quamvis et pro mea, quantacunque illa est, vocatione, pertinere eam ad me non diffiteor) tam execrandam religionis nostrae violationem nollem esse impunitam, daboque operam ut quantum admonitione Regiae

³ Lublin należał do diecezji krakowskiej, której biskupem był wtedy Filip Padniewski.

¹ Walenty Dembiński, podskarbi koronny, zaś od 17 IV 1564 kanclerz wielki koronny. Por. A. T o m c z a k : Walenty Dembiński, jw.

² Zob. nr 229.

M-tis et promovendis senatorum animis proficere potuero in eos homines, non in humanas tantum leges, sed Deum etiam ipsum protervos, pro eorum merito animadvertatur. Qua de re R-mum D-num Archiepiscopum cuperem ab Ill-ma et R-ma D. V-ra fuisse admonitum, sed neque ille suo muneri deest et spero tamen Ill-mam et R-mam D. V-ram de ea re scribere ei non praetermisisse.

Unio Lithuaniae cum Regno Poloniae post multas deliberationes et difficultates, non parcente quicquam etiam suo labori M-te Regia, hodierna die suum effectum consecuta est, antesignanis tamen palatinis de privatis consiliis protestantibus³. Cras hinc egredimur et quae in eo negotio sunt reliqua, Parczovii utinam ex animi sententia conficiemus. Pluribus in ipso accinctu non vacabat. Quod restat Ill-mam et R-mam D. V-ram optime valere desidero illiusque gratiae me et obsequia mea diligentissime commendo. Datum Byelsco, VI Julii 1564. a- Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor

Valentinus Dąbyensky de Dąbyany R. P. Cancellarius manu sua subscripsit -a.

a-ⁿ Własnoręcznie.

231

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 6 lipca 1564

Zaleca ostrożność wobec upozorowanej życzliwości pewnych dostojników z Prus Królewskich. Dobre przyjęcie nuncjusza przez gdańszczan rokuje nadzieje dla katolicyzmu w tym mieście. Królowi przypomina ostatnie zajścia w Lublinie. Król, w obawie przed wojną domową, nie zgadza się na proskrybowanie wszystkich ministrów innowierczych, jak tego chce Hozjusz i Commendone. O wymianie listów z księciem Albrechtem na temat sporów z biskupstwem warmińskim o rybołówstwo. Na rekomendację Hozjusza pewnych wysłanników pruskich odpowiada, że nie jest uprzedzony do Prusaków i nie traktuje ich gorzej niż innych. O sekretarzach Ninińskim i Porębskim.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1603 s. 1475—1478. Na odwrocie adres, ślad pieczęci. Brak zakończenia listu.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Commendo studia et obsequia mea Ill-mae P. V-rae. De accisa gratum extitisse officium meum Ill-mae P. V-rae gratiam habeo⁴. Equidem omnibus in rebus, quas ad illam unquam pertinere intelligo, eundem me semper praestare soleo, neque sane eam consuetudinem deponere in animo habeo. Quae mihi de conventu Marienburgensi significat Ill-ma P. V-ra, intellexi. Et quanquam invidos atque adeo inimicos Ill-mae P. V-rae ad officium aliquando saltem redire gaudeo, tamen quoniam quam acerbe ab iis absens impetita et quantis artibus oppugnata Ill-ma P. V-ra fuerit, vel unus omnium optime memoria teneo, admonendam illam interea esse existimavi, ut etiam dona ferentes Danaos, Danaos esse existimet totamque hanc eorum frontem ad simulationem benevolentiae compositam, suspectam hactenus saltem habeat, dum eam re ipsa et melioribus officiis fidem sibi viderit adstruxisse.

Revendissimum Dominum Nuntium Apostolicum a Gedanensibus benigne et, ut scribit Ill-ma D. V-ra, honorifice exceptum fuisse, valde

³ Por. Tomczak, jw. s. 74 przyp. 39.

⁴ Nie odnaleziono listu, na który tutaj Myszkowski odpisuje Hozjuszowi.

sane gaudeo, multo autem magis quod adventum illius eae utique res sunt ibi consecutae, quae magis aliquanto sobriam quam putaremur curam eorum de religione catholica videntur redolere. Ac mea quidem semper ita fuit opinio: si magistratum et eorum quorum interest diligentia non defuisset, Prussos, frugi homines, neque ita ut nostros in licentia inuitos, iam pridem ad officium adduci potuissent.

De acerbo illo et indignissimo Lublinensi casu² nunquam Regiam M-tem sollicitare destiti. Aderat et magistratus Lublinensis proximis his diebus cum iisdem et aliis querelis de insolentia nobilitatis, sed responsum Regiae M-tis ex litteris ipsius Ill-ma P. V-ra cognoscet.

Edictum proscriptionis ministrorum adhuc a me premitur, cum enim Ill-mae P. V-rae et Reverendissimo Domino Legato non videretur alteros sine alteris proscribi oportere. Id autem, quod Dominationes V-rae R-mae postulare videbantur utrique ut proscriberentur, obtineri a Regia M-te non posset propter metum gravioris alicuius domesticae seditiois, quam proscriptio maioris pene aut saltem insignioris partis civium, non excitare non posse, praesertim in causa, quae longi temporis patientia propemodum praescripsisse videtur, omnia in suspensio relinquenda esse existimavi. Ac etsi ipse ita statuam, ut in corpore humano magnam aliquam vim pravorum humorum incumbentem, rectius paulatim subduci, quam universam simul exturbari, ita in Republica: factiosos et seditiosos homines minore motu ac convulsione rerum communium singulos quam universos proscribi et in exilium agi; tamen in eo quidem praeter voluntatem Ill-mae P. V-rae et R-mi D-ni Legati nihil agam.

Ad litteras Regiae M-tis pro Ill-ma P. V-ra ipsiusque Capitulo scriptas iam pridem rescripsit Ill-mus D-nus Dux in Prussia. Qua vero sententia rescripserit id ex exemplo litterarum ipsius, quod mitto, Ill-ma P. V-ra cognoscet. Misissem et responsum Regiae M-tis, sed in hoc apparatu ad iter Parczoviense iam erat inter alia complicatum. Summa est: Regiam M-tem, ubi de ea re certius cognoverit, Celsitudini Eius esse uberius rescripturam. Ego nunc quoque ad Celsitudinem Eius meas scribo, quas mitto in manus Ill-mae P. V-rae, videlicet ut ii fructus indicentur, qui iacturam anguillarum Ill-mae P. V-rae compensaturi essent, cui omne meum studium cupio esse quam commendatissimum. Datum in Bielsko, die VI mensis Julii Anno Domini MDLXIII.

² Cum has litteras ad Ill-mam P. V-ram darem, laborabam non mediocriter ex intestinis, quamobrem non possum pluribus mea manu scribere. Quod attinet Prussos, quos mihi etiam atque etiam Ill-ma P. V-ra commendat, sciat me eo esse animo non modo in Prussos, verum etiam in omne hominum genus, ut etiam si qui sint de me male meriti, tamen ego de omnibus benemereri velim. Quod si in Prussos iniquior essem, quemadmodum quosdam ex illis existimare video, tamen propter Ill-mam P. V-ram, quam in loco parentis veneror et observo. Cupio illis omnia benevolentiae officia praestare, utinam vero Clefeldus³ sit eo animo in religionem catholicam, quemadmodum Ill-ma P. V-ra scribit, sed vereor ne ille sit fons et origo omnium, quae nunc non modo in religione, verum etiam in Republica apud Prussos peccantur. Verum haec hactenus mihi quidem nihil iucundius accidere poterit, quam si me Ill-ma P. V-ra et in hoc genere et in ceteris quae ad officium meum pertinere videbuntur,

² Zob. nr 229, 230.

³ Jerzy Klefeld, burmistrz gdański.

saepissime et familiarissime ad moneat, hoc enim putabo maximum illius erga me summi amoris argumentum, qua de re iam etiam alias scripsi.

Quod mihi de scriba Ill-ma P. V-ra gratificari non potuit, aequo fero animo, neque dubito, si potuisset, facturum fuisse libentissime. Spero Nininski⁴, virum probum et literatum, ad me Parcoviam rediturum, nam discesserat a me Varsevia tuendae valetudinis causa. Poremski etiam nepos⁵ [...] b

a— Z tego miejsca do końca pismo własnoręczne Myszkowskiego.

b Na tych słowach list urywa się.

232

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Bielsk, 6 lipca 1564

Dołożył starań, aby szybko i dobrze załatwić sprawy kancelaryjne związane ze sporem biskupstwa z księciem pruskim o rybołówstwo. O oporach i kłopotach przeciwni z Litwą i egzekucji. Przesyła „Satyrę” Jana Kochanowskiego i wyraża opinię, że Kochanowski przewyższa nawet Klemensa Janickiego.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1463—1466. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae XI Junii 1564, responsum 21, Hetspergi.*

DRUK.: K. Morawski: *Andrzej Patrycy Nidecki*, s. 392.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine colendissime, servitutis meae commendationem. Quod in me fuit, dedi operam, ut negotium Ill-mae D. V-rae et cito solveretur, quod ipsa voluit, et quod mihi in mentem veniebat, ut etiam recte. Itaque praeter cetera rogavi R-mum Dominum¹ ut exemplum literarum a Prussiae Duce de negotio navium anguillarum ad Ill-mam D. V-ram mitteretur, sicut et missum est, et ad omnia ita responsum, uti brevitatis eius temporis, quod nobiscum famulus Ill-mae D. V-rae est commoratus, pati posse videbatur. Non dubito illi satisfactum esse.

Apud nos haec sunt: unionis istius Lithuanicae lentum, vel potius tardum negotium — nihil vidi inconstantius. Itaque ergo discessus noster de die differtur in diem, magna omnium rerum penuria et summo incommodo nostro. Esse ex nostris absentibus nonnulli dicuntur, qui inficiendo per literas unionis negotio coeptam executionem irritam reddere conantur. Quae nisi hic ad eum modum publice diceretur, ego scribere non audeam. Miles noster Borysthenem transisse dicitur. Deus bene vertat.

Et quoniam Ill-mam D. V-ram materna lingua conscriptos libros legere intellexi, mitto Ill-mae D. V-rae *Satyrum*, munus Polonicum Cochavonii nostri, cui R-mus Dominus praepositura Posnaniensi concessit. Quem ne forte Ill-ma D. V-ra in Latinis nihil esse versatum existimet, scito velim in Latinis quoque pangendis versibus omnes illum ante se poetas nostros longo intervallo, ut ego quidem iudico, superasse. Quid, Janicium? inquiet Ill-ma D. V-ra, etiam Janicium mea quidem sententia.

Iterum atque iterum servitutem meam Ill-mae D. V-rae commendatam esse cupio. Datum Bielsco, VI Junii MDLXIII. Ill-mae D. V-rae vetus servitor

Andreas Patricius.

⁴ Wojciech Niniński, kanonik krakowski i sekretarz królewski.

⁵ Zapewne Maciej Porębski.

¹ Piotr Myszkowski, podkanclerzy koronny.

233

KAPITUŁA WŁOCŁAWSKA DO HOZJUSZA

Włocławek, 6 lipca 1564

Przesyła swego scholastyka Scibora Krzykowskiego, który w imieniu całej kapituły powita Hozjusza po jego powrocie z soboru i przeprowadzi rozmowy.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1467—1470. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae II Julii 1564 Helsingi, responsum 13*. List częściowo uszkodzony (dwa sporej wielkości ubytki papieru).

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine clementissime. Tametsi reditus R-mae ac Ill-mae Cels. V-rae [ad Episcopa]tum suum gratissimus^a nobis fuit, tamen quod eam animi nostri [promptitudi]nem nec literis nec nuntio hucusque Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae declara[vimus] in causa erat, quod in isto collegio et pauci nunc sumus et hi quorum nonnulli senes nonnulli adversa valetudine affecti. Nunc vero cum iuvenem vegetum ac Ill-mae et R-mae Cels. V-rae bene notum, R-dum D-num Stiborium Krzykowski¹, huius nostrae Ecclesiae scholasticum, Regiae M-tis secretarium, nacti sumus, mora[m] [long]iorem admittere nolimus, quin per eum Ill-mam ac R-mam Cels. V-ram salutarem, animique nostri de reditu eius felici ac fausto acceptam laetitiam decla[raremus]. Quae quidem et alia D-nus Stiborius Krzykowski verbis fusiis Ill-mae et R-mae Cels. V-rae nomine nostro explicabit, quem ut benigne suscipere et clementer audire fidemque ei omnibus quae dixerit eidem habere Ill-ma ac R-ma Cels. V-ra dignetur ab ea summo-pere rogamus. Quam feliciter et diutissime vivere et Ecclesiae Dei praeesse percipimus.

Vladislaviae, 6 die Junii Anno Domini 1564. Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae obsequentissimi servitores et sacellani Praelati et Canonici ac totum Capitulum Ecclesiae Cathedralis Vladislaviensis.

^a Powtórzono słowo *gratissimus* i nie skr.

234

MACIEJ WYŚCIELSKI DO HOZJUSZA

Włocławek, 6 lipca 1564

Nawał pracy lekarskiej nie pozwolił Wyścielskiemu¹ dotychczas odwiedzić Hozjusza, swego patrona i dobrodzieja. Zamierza we wrześniu przyjechać do Lidzbarka.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1459—1462. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae XI Julii 1564, responsum 13, Helsingi*.

Salutem officiorumque commendationem etc. Nulla vis ingenii, nullius eloquentiae splendor valeat explicare quanto gaudio, quanta laetitia affectus sum, quod Maitestas divina Ill-mam D. V-ram ex tantis discriminibus, ex tanto curarum aestu nobis reduxerit sanum ac incolumem, cardinalitioque pileo conspicuum, quo nomine Maiestati divinae supplex ago immortales gratias, ut qui mihi orbato iam patronis, eum unicum (qui

¹ Zob. nr 214 przyp. 3.

¹ Maciej Wyścielski (Wyszczelski, Wiszczelski), lekarz, który od ok. 1557 r. utrzymywał kontakty z Hozjuszem (por. HE II nr 1720, 1750, 1778, 1779), późniejszy kanonik włocławski, brat Piotra, kanonika włocławskiego, oficjała i proboszcza w Gdańsku (do 1562).

valet optime) mihi servaverit incolumem, cui ego primas, medias et extremas fortunarum mearum artes tribuo, precorque eius gloriosam Maiestatem, ut eum diutissime servet mihi incolumem felicissimumque. Ceterum me hactenus non venisse ad R-mam D. V-ram Elspergam non ferat moleste, neque negligentiae adscribat, sed vocationi huic meae; qui enim universitati servit ad palatum, omnibus nunquam satisfaciet etiam si Deus sit, sed veluti in pistrino omnia servorum munia obeunda perpetuo versabor. Quamprimum autem Capitulum Plocense absolvetur, invisere R-mam D. V-ram haud negligam in Septembre, quem ut sanum pervenirem a sua clementia assiduis precibus exorabo.

Cursim Vladislaviae, 6 Julii Anno Salutis 1564. Ill-mae D. V-rae servitor obsequentissimus

Doctor Wyciński.

235

EUSTACHY KNOBELSDORF DO HOZJUSZA

Zemsko (?), 7 lipca 1564

Relacjonuje wiadomości, jakie otrzymał na spotkaniu z biskupem poznańskim; o wydarzeniach przy kościele św. Marcina w Krakowie i o działalności Bernardyna Ochino. Kontynuuje podróż do Wrocławia.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1445—1448. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Julii 1564*, ręką Reszki: *rescriptum 21 Augusti*.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Hac hora R-mo Posnaniensi¹ hic in curia sua repraesentavi litteras Ill-mae Cels. V-rae, quibus est vehementer exhilaratus. Iussit vero ut scriberem Ill-mae Cels. V-rae maximam elucere spem, quod brevi volente Domino noster sit futurus dominus Cracoviensis dominus Sborowssky, qui nuper publice in concione Cracoviae concionatori suo, a quo hucusque seductus est, inflixit alapam, barbam evulsit, et nisi inhibitus fuisset a D. Miscovio, stricto gladio confecisset hominem in cimeterio S. Martini². Fuit hic ante duos dies filia ipsius³, femina catholicissima, quae dicit vidisse se in testamento ipsius scriptum, quod mori velit catholicus et haeresi se vincium remittere. Haec mihi quidem prolixissime, quomodo gesta sunt, retulit R-mus, verum mihi tantum nunc otii non est, ut singula scribam.

De novo haeresiarcha, Bernardino Senensi⁴, audivisse arbitror Ill-mam Cels. V-ram, qui Cracoviae impune concionatur. Docet et suadet, quod christiana poligamia sit, posseque recte christianum hominem tres vel etiam quattuor simul habere uxores. Quorsum vero hoc tendat, facile conicit Ill-ma Cels. V-ra, nam causa illa de divortio⁵ iam ubique palam iactatur, et quoniam illa aegre procedit, iam nebulo ille alia esca contextit hamum suum, ut ita incautum Regem nostrum capiat. Scribam volente Christo plura ex Vratislavia, nunc enim propero cupioque Vratislaviae esse dominica proxima.

¹ Adam Konarski.

² Zob. nr 209.

³ Marcin Zborowski miał z żoną Anną z Konarskich 13 dzieci, w tym 5 córek. Tutaj być może chodzi o najstarszą córkę, Zofię, żonę Wojciecha z Ostroroga Lwowskiego kasztelana santockiego. Por. Dworzaczek: *Genealogia*, tabl. 133.

⁴ Chodzi o Bernardyna Ochino ze Sieny.

⁵ Aluzja do planów rozwodowych króla z Katarzyną.

Commendo me reverenter Ill-mae Cels. V-rae. Datae in curia episcopali Znesensi^{a 6} ad Wartam, 7 Julii Anno 1564. Eiusdem Ill-mae Cels. V-rae servitor

Eustachius⁷.

^a Odczytanie niepewne

236

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Rostock, 8 lipca 1564

Dziękuję za pozdrowienia i kopię pisma królewskiego w sprawie rewizji królewszczyzn. Gdy wróci do domu, zechce gościnnie podjąć przybyłych rewizorów. W Rostocku słyszał pogłoskę, jakoby król zamiast na sejm do Parczewa miał z Bielska ruszyć przeciw Moskwie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1379—1382. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 28 Julii 1564 Wartemburgi (Barczewo), responsum ultima [Julii]*.

Miłościwy Książę, Panie a Dobrodzieju mój. Powolne służby swe w miłościwą łaskę W. M. zalecam, zdrowia dobrego w fortunnym a długim panowaniu W. M. memu M. P. a dobrodziejowi od Pana Boga winszując na czasy długie etc. Iż W. M. mój miłościwy pan a dobrodziej pisząc do J. M. pana Cromera¹ towarzysza mojego, mnie też służebnika swego z łaski swej miłościwej pisaniem swym przepomnieć nie raczył, oznajmując to przy tym, iż W. M. mój M. P. dość obficie królowi J. M. o doległościach onej prowincyj naszej pruskiej pisać, a mnie klauzule jedne z odpisku króla J. M. około rewizyj posłać raczył, za tak wielką a miłościwą łaskę W. M. memu M. P. dziękuję i odslugować zawsze gotów będę. A iż mnie też W. M. przy tym napominać raczysz, abych się tak gotował i żebych pany rewizory² goście wdzięczne ucześnie mógł, acz ci bych ja był bez rewizyj tak zetrwać mógł, ale jednak gdyż to jest wola króla J. M., której się ja ni w czym sprzeciwić nie chcę, ani mi się też godzi, będąci na ten czas mógł być w ziemi, będę się tak gotował, ażebych je wdzięcznie przyjął i ucześnie i tak się przeciwko nim we wszystkim zachował, jakoby ode mnie król J. M. z łaską przyjmował.

Około uniej litewskiej ten tu jest słuch i za pewną mi to nowinę podawali posłowie króla rzymskiego³, iż by nie miała dojść, a to znaczy prze tę przyczynę, że król J. M. prosto z Bielska miał się ruszyć, nie bywając w Parczewie, przeciwko moskiewskiemu⁴. Ale mi się zda, iż to są nowiny kupieckie, bo o tym nie mógł by nikt lepiej wiedzieć jako W. M. mój M. P.

Tu stąd acz bych ja jakie nowiny W. M. memu M. P. pisać chciał, ale iż to wiem, że J. M. pan Cromer towarzysz mój, który też ku W. M. pisze, tego nie zaniecha, aby W. M. memu M. P. o wszystkim dostatecznie napisać nie miał, nie chcę niepotrzebnym pisaniem W. M. mego M. P.

⁶ Zemsko (?).

⁷ Eustachy Knobelsdorf (1519—1571) kustosz warmiński i kanonik wrocławski. Pod nieobecność Hozjusza w latach 1558—1563 był przez około pięć i pół roku administratorem diecezji warmińskiej. Znany jest też jako poeta łaciński. PSB XIII 129—130.

¹ Marcin Kromer.

² Por. nr 370.

³ Posłowie Maksymiliana II.

⁴ Iwan IV Groźny, wielki książę moskiewski.

a dobrodzieja zabawiać, tylko zalecam sam siebie i służby swe we wszem powolne miłościwym łaskom W. M., życząc sobie tego, abych się stąd ku domowi rychło nawrócić, a tam w onym kraju przy domu będąc W. M. memu M. P. służyć mógł wedle woli a rozkazania W. M. mego M. P. i dobrodzieja.

Dan z Rostoku, 8 Julii Anno Domini 1564. a- W. M. mego M. Pana dobrodzieja powolny służebnik

Jan Costka C[asztelan] Gdański -a.

a-a Własnoręcznie.

237

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 8 lipca 1564

Wiadomości bieżące: o listach wysłanych, o przyjeździe Eustachego Knobelsdorfa, zdanie na temat dzieła Orzechowskiego, o ludziach znanych Hozjuszowi (chłopiec Stanisław, ksiądz Paweł, Mikołaj Wyleżyński).

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 25 k. 50—51. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 27 Julii 1564 Heilspergi, rescriptum 21 Augusti.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime, officia mea fidelissima R-mae D. V-rae diligenter commendo.

Iam ego per Modlissevium¹ et per eundem subditum, qui mihi R-mae D. V-rae literas dederat, nuper respondi². Nunc non possum propter angustiam temporis pluribus, urgente etiam per literas d-no Episcopo³, ut has subito ad R-mam D. V-ram mittam: videlicet per cives Torunenses, qui nescio an cito ac fideliter easdem sint ad R-mam D. V-ram missuri. Eustachius proficiscens ad Slesiam⁴ divertere ad nos Cziazinio noluit, sed in redeundo Elspergam pollicitus est ad nos descendere. Nova incerta habemus. Nolle ut Rex ipse cum exercitu contra Moschum descendat, memor prophetiae cuiusdam sancti sacerdotis hac de re, cuius diligenter Orichovius in exequutione sua meminerat⁵. Huius etiam *Quincuncem*⁶ speciosum legimus, sed monstris istis adversissimum propter audaciam, multaque multi in illo taxant, sed revera habet quoddam in se reconditum et salutare oboedientibus quos adhortatur. Stanislaus⁷ est nobis curae. Paulus⁸ sacerdos⁹ absolutionem expectat, de qua sricipsi per Modlissevium et postea, similiter meus affinis Nicolaus Wilezinski⁹ literas ad

¹ Wawrzyniec Modliszewski.

² Zob. nr 221.

³ Adam Konarski, bp poznański.

⁴ Por. nr 235, 239.

⁵ Tym kapłanem prorokiem był kaznodzieja z Przeworska, Klemens Ramułt, bernardyn. Stanisław Orzechowski pisze o nim w dziele: *Dialog albo rozmowa około egzekucji Polskiej Korony, Kraków 1564*. Oto odnośny fragment: „... powiedz to królowi albo panom jego: niechaj sam król w bitwie nie bywa, bo pewnie wojsko straci, a sam wężniem będzie”. Zob. Stanisław Orzechowski: *Wybór pism*. Oprac. Jerzy Starnawski. Warszawa 1969 s. 350.

⁶ Zob. nr 119 przyp. 7. W wydaniu J. Starnawskiego, jw. s. 458—619.

⁷ Zob. nr 221.

⁸ Tamże.

⁹ Zob. Dodatek II nr 3.

Illustrem Archiducem, sed affinis is meus nunc aegrotat. Commendo me totum etc. Posnaniae, octava Julii 1564.

Miror, quod per nuntium suum noster Episcopus nihil ad Ill-mam D. V-ram scripserat. Eiusdem R-mae D. V-rae deditissimus cliens
d[oc]tor] Stephanus Micanus.

¹ Na marginesie

238

JAN GRODECKI DO HOZJUSZA

Wrocław, 10 lipca 1564

Grodecki¹ narzeka na opieszałość z promulgacją i wprowadzeniem w życie uchwał Soboru Trydenckiego. Kapituła wrocławska pragnie energiczniejszej realizacji uchwał, zwłaszcza odnośnie do obowiązku założenia seminarium duchownego, ale biskup zwleka. Komunikuje nowiny z dworu cesarskiego: o stanie zdrowia cesarza, trybucie opłacanym Turkom, propozycji danej Curysovi opatowi cysterskiemu klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu, by przyjął biskupstwo.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 111 k. 6. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Kuzuborskiego: *Reddita 20 Julii Smolajni.*

Reverendissime et Illustrissime in Christo Pater et Domine, Domine clementissime. Plures quidem ego, posteaquam huc veni, ad Ill-mam Cels. V-ram meas dedi literas, quam quas illi redditas esse, ex rescripto ipsius intellexi, et dedissem longe plures, si tam facile Helsingbergum, quam anno superiori Tridentum perferri possent. Nam certos in Prussiam tabellarios nullos hic habemus, et qui sunt incerti, hi nos plerumque aut latere, aut fallere solent. Quamobrem si in hoc genere officii parum frequens esse videbor, non id meo, sed tabellariorum vitio contingit.

Magna fuit in expectatione exitus Concilii Tridentini, sed non in minore quoque nunc est illius approbatio a S. Sede Apostolica et decretorum eius executioni demandatio. Quamvis enim dicantur omnia illa decreta a S. D. N. in secreto consistorio iam pridem esse approbata, verum cum nemo sit, qui et corroborationem istam saltem clero ordinique nostro proferat, et ad optatum exitum negotium id deduci curet, facile omnis autoritas Concilii labascit, et illius leges parum aut nihil valere putantur. Haec sunt de quibus apud nos catholici homines magnopere conqueruntur, et pietatem priscamque fidem propterea indies in deterius labi plurimum dolent. Collegae quoque nostri² cuperent ab Antistite suo³ exorare, ut eas sacrosanctas leges in hac sua dioecesi promulgaret priusquam antiquatae crederentur, et de seminario cleri, cuius nunc exiguae sunt et prorsus minimae copiae, primo quoque tempore instituendo, rationem iniret. Sed cum hucusque neque confirmationis bullae huc a quoquam allatae, neque executionis mandata accepta sint, neque in provincia nostra synodus celebrata, facilem et expeditam habet excusationem. Sunt legati Summi Pontificis tam in imperiali, quam in regali provincia, ab eis nulla eiusmodi mandata (quibus Concilii autoritas, saltem apud clerum sarta tectaue efficiatur) promulgari, plerique omnes catholici mirantur, et minus iam admirandum dicunt, si apud nos frigidus homines refrigescit indies charitas et vera pietas prorsus ruit, quandoquidem in calidis illis et ferventissimis olim erga Deum regionibus, a quibus nos

¹ Jan Grodecki (Grodziecki) (1525—1574), kanonik warmiński i wrocławski, od 1572 r. biskup ołomuniecki. PSB VIII 607—609.

² Kapituła wrocławska.

³ Biskup wrocławski Kacper z Łagowa.

accepimus religionem, tantopere haec religionis negotia frigere videantur.

Oratores Caesaris calicem a S. D. N. pro Germanica natione iam impetrasse praescriptis conditionibus, et rescripta ad electores Imperii spiritalia data esse, Ill-mam Cels. V-ram non latere arbitror. Caeterum in hac provincia nondum ea sunt promulgata. Caesarea M-tas, gravi et periculoso morbo laborata, meliuscule iam valere dicitur, et mittit nunc legatos suos ad Turcarum principem cum maxima auri argentique copia, quod Turcae tributum, nostri vero honoris causa donativum pacis ergo appellant. Minabantur enim per proximos oratores suos Turca Caesari bellum et Hungariae reliquiarum direptionem, nisi mature annuam pensionem solveret. In hoc statu est praeclarum hoc Romanum Imperium, ut quotannis a barbaris pacem redimere cogatur.

D. Cyrus, S. Vincentii abbas, raptus est proximo tempore ad aulam Caesaris, ubi obtrudebatur illi Labacensis episcopatus⁴, verum ille pulchre caviti sibi^a post principia, et poenitere tanti noluit emere, quanti fuerit tam pinguem abbaciam cum tenui episcopa[tu], et aulicis pulveribus obnoxia, commutare. Nunc vero iam domum rediit et nihilominus cogitat per Prussiam, si commodum fuerit, ad Regiam Maiestatem proficisci et de quibusdam bonis ad ipsius abbaciam spectantibus agere.

Quod reliquum est Deum precor, ut Ill-mam Cels. V-ram dominum et benefactorem meum quam diutissime florentem servet et incolumem, cuius gratiae et clementiae me perpetuaque servitia mea submisso commendo.

Vratislavia, 10 Julii 1564. R-mae Cels. V-rae servitor addictissimus

Joannes Grodieczki

^b— D. G. C. W.—^b.

^a W rękopisie sbbh.

^b— Rozwiązanie skrótów: Decanus Glogoviensis Canoniceus Vratislaviensis (albo Warmienseis.)

239

EUSTACHY KNOBELSDORF DO HOZJUSZA

Wrocław, 10 lipca 1564

Rozwija myśli zawarte w poprzednim swoim liście do Hozjusza z 7 VII, czyli relacjonuje treść rozmowy, jaką przeprowadził z biskupem poznańskim Adamem Konarskim, mianowicie o zajściu na cmentarzu przy kościele św. Marcina w Krakowie, o ewentualnym przemarszu wojsk księcia Eryka Brunświckiego z Inflant, o powodach napięcia między królem polskim a cesarzem, o śmierci Kalwina i o Bernardynie Ochino. Zali się, że we Wrocławiu zastał swoją kurię kanoniczną zajęta przez Macieja z Łagowa, brata biskupa Kacpra.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 70. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuezborskiego: *Redditae 20 Julii 1564 Smolajni.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Scripsi nuper ex curia R-mi Posnaniensis breviter quod mihi idem de domino Sborovio Castellano Cracoviensi narravit¹, quomodo videlicet sacramentarium suum concionatore publice in cimiterio S. Martini Cracoviae^a diversa nunc a primis erroribus sibi inculcantem et novos errores iterum praedicantem publice redarguerit, et quomodo eum in media concione verberibus affecerit, post colaphos barbam illi evulserit, gladium

⁴ Biskupstwo Laibach (Labacum), czyli Ljubljana w Jugosławii.

¹ Zob. nr 235. Przebieg wypadków, jakie miały miejsce 22 maja przy kościele św. Marcina w Krakowie, Hozjuszowi dokładnie opisał archidiakon gnieźnieński Stanisław Dąbrowski. Zob. nr 209.

strinxerit, et quomodo ipsum proculdubio perfodisset pugione, nisi a Miscovio quondam capitaneo Margenburgensi² fuisset inhibitus. Quod dum mihi prolixè narraret ordineque omnia recenseret, ita bonus praesul afficiebatur, ut surgens ex cathedra, cui insidebat, gestum et omnia acta ipso corporis motu exprimeret.

Literas eas mihi ex Zmisensi curia episcopali Posnaniam doctori Stephano Micano. Verum illud tum exciderat addere, quod cum incidissemus in mentionem ducis Erici, de quo ille percontatus quid in Prussia diceretur, egoque indicassem esse rumorem quendam sparsum de ipsius reditu, quem tamen vanum crederem ideoque confictum ut fortassis^b duodecim millia thalerorum, quae mutuo a Dantiscanis acceperat, ipsi remitterentur, causam praeterea ipsum contra nos habere posse nullam, praesertim cum iam annum a S. M-te Regia accipiat stipendium³, respondit non confirmendum eum esse rumorem, misisse etiam quendam Primatem in Pomeraniam usque, ut exploraret, quid de ea re credere debere, qui certo intellexit passum ipsum per Pomeraniam petiisse et viderit etiam in armis iam esse totam Pomeraniam. Causam vero huius tumultus eam indicavit: commotum esse vehementer Imperatorem et domum totam Austriacam contra Regem nostrum ob id, quod in sanciendo foedere Danico maximus sit error commissus a nostris. Cum enim ex pactis antiquis rex Daniae solam domum Austriacam excipere vellet, contra quam pacisci nulla ratione deberet, noluerunt ulla ratione nuntii nostri⁴ hoc admittere, sed voluerunt omnino, ut sine exceptione omnibus hostibus Regis nostri hostis esset, etiam si illa hostilitas^c proveniret a domo Austriaca. Quod tamen mandatum habebant nullum, ut facerent. Et cum Rex noster hoc gravissime ferre intellexisset Imperatorem, misit qui errorem allegarent, instructionem exhiberent, sed ita satisfactio haec accepta est, ut nihilominus maneat alta mente repostum; iudicium hoc Pandis. Accessit infelix illa tractatio divortii, quae ita offendit Caesarem, ut faciles nunc aures sit habiturus illis, qui de re rescenda Prussia et vindicanda illa nihil non tentarunt.

Multa idem mihi praesul narravit de motibus, qui sequuti sunt Genevae mortem Calvinii⁵, et quomodo tota civitas scissa sit in duas partes, ita ut pene ad arma perventum esset. Pulsus tandem est Bernardinus ille Senensis, Capucinatorum in Italia primus author⁶, qui nunc liberrime Cracoviae Polonos nostros ad poligamiam Turcicam hortatur, dicitque licere christiano etiam quatuor simul uxores habere. Putatur hunc hanc posuisse Principi nostro, ut si divortium non succedat, hoc inescetur, ut capiatur. Deum precor, ut ipsum mulieres lapidibus obruant.

Ego Vratislaviam veniens reperi domum meam inscio me a fratre Reverendissimi, Mathia Logo⁷ occupatam, quam aegre dimissurus est ob

² Stanisław Myszkowski, o którym tu mowa, był starostą malborskim w latach 1554—1563. Zob. Czaplowski: Senatorowie świeccy, s. 130.

³ Eryk, książę brunświecki, 10 IX 1563 otrzymał decyzję królewską o rocznej pensji 2000 talarów, które miały być mu wypłacane ze skarbcza ziem pruskich. Zob. MRPS V/2 nr 9260.

⁴ Chodzi tu o posłów polskich, którzy w 1563 r. prowadzili w Stralsundzie i Szczecinie rokowania z Danią, zakończone podpisaniem 5 X 1563 przymierza polsko-duńskiego. Byli nimi Gabriel Grabowiecki sekretarz królewski, Franciszek Russocki kasztelan nakielski i Michał Brunau kanclerz księcia kurlandzkiego. Pertrakcje te ostatnio szerzej omawia W. Czaplowski: Polska a Dania XVI—XX w. Warszawa 1976 s. 9—132.

⁵ Jan Kalwin zm. 27 V 1564.

⁶ Bernardyn Ochino.

⁷ Maciej z Łagowa (von Logau), rodzony brat bpa Kaepa.

varias commoditates, quas ea habet. Abest vero ipsemet, abest et decanus⁸, cuius conniventia in domum illam pervenit. Ego vicissim occupavi aedes decani, quas dimissurus non sum quousque ille meas evacuaverit ab hospite eo, qui scandaloso exemplo multos hic et potissimum in Quadragesima offendit esu carnum aliisque ritibus parum catholicis. Postea plura, si tamen hoc meum officium non ingratum Ill-mae Cels. V-rae esse cognovero. Quam Deus optimus maximus quam diutissime sospitet et conservet, cuius me gratiae reverenter commendo. Datae Vratislaviae, 10 Julii Anno 1564. Eiusdem Ill-mae Cels. V-rae servitor antiquus

Eustachius a Knobelsdorf.

- ^a Na marginesie.
^b Skr. *marcus*.
^c Skr. *crederet*.

240

FILIP PADNIEWSKI DO HOZJUSZA

Bodzentyn, 10 lipca 1564

Wysła do Hozjusza Stanisława Szedzińskiego, kanonika wieluńskiego, i upoważnia go do przeprowadzenia rozmów.

ORYG. nie znany.

KOPIA Z XIX W.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 1845 fasc. 23, sporządzona z oryginału ze spuścizny autografów Ignacego Krasieckiego. Biblioteka Królewska w Berlinie, Autographensammlung.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine amice observandissime. Mitto ad R-mam et Ill-mam D. V-ram familiarem meum Stanislaum Schedzinski¹ canonicum Vielunensem, ut illi exponat quo in statu sint res nostrae, simulque et animi mei dolorem aperiat, quem quidem ex ea re capio, quod ruentibus iam nobis neminem ex iis, qui maxime deberent prostratum religionis statum erigere, imo protrudere quosdam et ruinam accelerare video. Cui, quaeso, ut fidem adhibeat, et si quid potest opis in tam deploratis rebus, dum adhuc medicinae aliquis locus esse videtur, Ecclesiae adferat. Cupio R-mam et Ill-mam D. V-ram optime diu valere, cui me meaque officia et obsequia diligenter commendo. Bodzentini^{a 2}, X die mensis Julii Anno Domini MDLXIII. V-rae R-mae D. obsequentissimus servitor et frater

Philippus Episcopus Cracoviensis.

^a W rkpsie błędnie *Bodziecief*.

241

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Rostock, 15 lipca 1564

Velgast, 19 lipca 1564

Przesyła różne spóźnione listy i w przekonaniu, że Hozjusz pozbawiony był dopływem informacji ze świata, komunikuje mu różne wiadomości polityczne i kościelne

⁸ Joachim von Lidlaw, od 1554 r. dziekan kapituły wrocławskiej, zm. 4 II 1565. Dziekanię po nim objął Eustachy Knobelsdorf. Zob. Zimmermann: *Das Breslauer Domkapitel*, s. 363—366; Eichhorn: *Die Prälaten*, s. 543.

¹ Zob. nr 38 przyp. 1.

² Bodzentyn, klucz majątkowy biskupa krakowskiego.

z Rzymu, Austrii, dworu polskiego itp. W Rostocku posłowie w dalszym ciągu bezskutecznie oczekują na przybycie posłów króla szwedzkiego i są wiadomości, że w ogóle oni się nie zjawiają.

ORYG. nie znany.

KOPIA Z XIX W.: AGAD, Arch. Zamoyskich, rkps 2850 s. 81—84. Na s. 81 u góry: List Marcina Kromera N° 2. Na s. 84 adres: *Reverendissimo et Ill-mo Domino meo Cardinali Warmienst.*, etc. Kopista usiłował oddać zewnętrzny układ listu, czyli rozmieszczenie tekstu na papierze.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Literas tuas, quas ad me dederas priusquam te viderem Vienna revertens¹, heri demum accepi. Non est quod responderem. Ne ad eas quidem, quas nullas nunc ad me dedisti. Respondeant ii, ad quos dedisti. Non vacavit tibi, opinor, litibus impedito et satagenti quomodo casses fratrum effugias². Epistolas externas complures tibi mitto, vel remitto verius. Ista enim et per Lithuaniam iter fecerunt et quidem testudineo gradu. Quo fit, ut suspicor, nihil dum te nosse de attributo Romae superiori loco Gallo, discessu Hispani³, misso ad eum regem Lancianensi Episcopo⁴, morte Carpensis⁵ et creatione novi cardinalis Paceone⁶ ac de reditu Augustani ex Hispaniis⁷ 10 000 aureorum donati. Frustra is a nostro [Rege] mitti oratorem illuc arbitratur. Caesareo oratori hic scriptum est modo renunciatum esse Viennae a Gurcensi Episcopo⁸ e loco superiori, quod concessus sit publice a Pontifice Maximo hominibus Caesari subditis usus utriusque speciei. Quid vos antea in synodo?

Quae hic habemus descripta tibi mitto, sicuti Regi scripsimus. Sveci nondum comparent. Vale. Rostochii, 15 Julii 1564.

Legatio, quae a nostris Romam mittitur⁹ mihi non magnopere placet. Nihil adiumenti inde nobis afferet et irritabit fortasse crabrones. Moldavia ne prorsus in Turcarum potestatem veniat novis motibus concitatis metuendum est. Ab occidente, ni fallor, flant ii venti, nec apud Moscum ii cessant, quemadmodum hic subolfecimus, et ipsis adeo vestigiis ad cubile feram persequimur. Vos istic cavete, ne quid in vos redundet. Postea plura.

De comitiis ad dies S. Jacobi [25 VII] instaurandis Varsaviae, nescio an fabulose ex aula Caesarea huc allatum est. Aderunt ibi legati non solum Caesaris et Regis filii, verum etiam quorundam Electorum, de liberando Duce Christophoro¹⁰; fratris eius filio puero [Rex] noster [Archiepiscopatum] Rigensem promisit¹¹, nec scio an iam attribuit. Praesidia quidem iam eo missa sunt. Rumor hic spargitur Svecum cum nostro pacem fecisse dimittendo fratrem¹² et restituenda Revelia etc. Nostrum ne de legatione quidem verbum ullum.

Tibi addictissimus Martinus Cromerus.

¹ Kromer wrócił z Wiednia ok. połowy kwietnia. Zob. nr 124 przyp. 10.

² Aluzja do konfliktów Hozjusza z kapitułą warmińską.

³ O sporze posła hiszpańskiego z francuskim przy dworze papieskim o precedencję por. nr 71.

⁴ Leonardo Marini.

⁵ Rodolfo Pio, od 22 XII 1536 kardynał, od 1562 bp Ostii i dziekan kolegium kardynalskiego; zm. 2 V 1564 w wieku 65 lat.

⁶ Franciszek Pacecco, Hiszpan, zm. 1579.

⁷ Por. nr 175.

⁸ Urban Pfaffstetter (von Österreich), bp diecezji Gurk (1556—1573) i administrator biskupstwa wiedeńskiego (1563—1568).

⁹ Por. nr 220, 228.

¹⁰ Koadiutor abpa ryskiego. Zob. nr 29, 32, 33.

¹¹ Nieletniemu synowi księcia meklemburskiego Jana Albrechta.

¹² Jan III, mąż Katarzyny Jagiellonki.

^a Videmur paucis diebus esse reversuri. Rediit a Sveco orator Caesaris, reduxit secum etiam Gallicum. De Svecis legatis ad pacificationem mittendis, ut audio, spem refert. Heri nos hic venientes ambo prae-terierunt, cum non nossemus inter nos. Quidquid est, post tertium vel quartum diem foremus reveni hinc Rostochium. Volgasti¹³, 19 Julii.

Martinum ab Eden¹⁴ hi duces habent pro suo quod ad religionem attinet.

^a Z tego miejsca do końca list pisany w Velgast.

242

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

[Lidzbark], 19 lipca 1564

Powiadamia o otrzymaniu dwóch listów. O niebezpieczeństwie zarazy. Comendone odjeżdża na sejm do Parczewa. Zdołał on doprowadzić do porozumienia Hozjusza z kapitułą odnośnie do pewnej sumy pieniędzy. Narzeka na brak listów z Italii. O wizycie Szedzińskiego i Krzykowskiego. Kromera czekają pewne przykrości z powodu zgubienia korespondencji w sprawie Bari.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/2 s. 511—514. Na odwrocie ślad pieczęci, adres (pisany inną ręką): *R-mo D-no Martino Cromero Custodi Sandomiriensi Cantori Varmiensi Canonico Cracoviensi et Sacrae [Reglae] Malesstatis Poloniae] ad conventum Rostochiensem [nuntio] charissimo et honorandissimo, Rostochii.*

S. Accepi tuas binas, unas 15 alias 25 Junii datas¹. Cum priores Nuntius legeret, quarum initium est: „Pauca rursus”, nihil erat, inquit, necesse hoc eum uti literarum exordio, nam sciunt omnes hunc esse perpetuum illius morem pauca scribere. De Magnopolensi Duce² quod admonis, gratum est. Sed nobis tamen ab his copiis nihil metuimus, nisi quod cum per loca peste infecta transeunt, etiam alios inficiunt. Sed non recipiuntur tamen a nostris hospitio. Dixit mihi Langemius³ quod non procul ab ecclesia quatuor sunt in via iacentes repenti peste mortui, quos tamen sepeliendos fratres curarunt, cum dies aliquot insepulti iacuissent.

Nuntius hodie discessurus hinc est rebus omnibus inter me fratresque nostros compositis. Liber iam sum a pensione 200 illis numeranda, nam ea transfertur in Societatem Jesu⁴. Quingentos Vallenses Romae iam curavi, qui dantur in sumptum pro fabrica. Debere me scripserant 1 500, sed acceperunt 150. Archiepiscopus iam non venit. Unio confecta est, verum hac lege, ne quem locum haberet in Lituania executio. Parcoviae conventus habetur, ad quem Nuntius proficiscitur. Sed in eo non adest Cracoviensis Episcopus, a quo nudiustertius primum venit Schedinius⁵. Ad Nuntium nulla prorsus habuit mandata. Nec hic illi satisfacit. Ex Italia vel ex Urbe nihil prorsus adfertur ad me, cuius rei causam satis mirari non possum. Adferuntur autem ad Nuntium frequentes. Accepi nuper unas ab Augustano, qui se scribit alteras adiunxisse suis Nava-gerii⁶, quas non vidi. Non bona fide rem agi suspicor. Caesarem adhuc vivere, sed aegre, narrat Schedinius.

¹³ Velgast, m. w Meklemburgii na wschód od Rostocku.

¹⁴ Marcin Eden, opat kartuski, kandydat na administratora pomezaniańskiego. Por. nr 44, 174, 205.

¹ Oba listy są nie znane.

² Jan Albrecht, książę meklemburski.

³ Jan Langhannigk, kanonik warmiński.

⁴ Zob. Dodatek I nr 7.

⁵ Zob. nr 240.

⁶ Zob. nr 175.

Quod per Posnaniam redire cogitas, vide quam id sis tuto factururus. Habere multos inimicos in Polonia diceris. Cotcowicz, gener Castellani Cracoviensis⁷, simul ut praesentis tui potestatem habuerit, se facturum impetum in te comminatus. Novus Thesaurarius⁸ multa de literis Baren-sibus a te perditis ad patroni tui tabulam admodum acerbe locutus esse fertur. Nusquam loco tutiore mihi futurum videris, quam apud nos. Quod ad equos attinet quoscumque, nihil a me tibi commodatum, sed donati sunt omnes. De castro Bielscensi conflagrato non dubito, quin pridem sit ad vos allatum.

Cracoviensi Capitulo quod commendatitias in Urbem dederim cum id a me peteret⁹, moleste fert Primas. Scholasticus Vladislaviensis^a a Capitulo missus ad me¹⁰, graviter ecclesiam illam ab haereticis premi questus est, ac sic esse proventus illius imminutus, ut iam inde a festo Paschatis [2 IV] nullas habuerint quotidianas distributiones. Bene vale. 14 Cal. Augusti [19 VII] 1564.

Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

^a Skr. Plocen.

243

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

[Królewiec], 19 lipca 1564

Prosi o rozpatrzenie sporu rodziny Knobelsdorffów z biskupstwa ze swoim poddanym Melchiorem Lessgewang o dobra Gronowo w komornictwie lidzbarskim, które, zdaniem księcia, temu drugiemu należą się tak z tytułu dziedziczenia po wuju Michale von Rosen, jak i zakupu.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, Ostpr. Fol. 72 s. 741—743. Nagłówek: An bischof zu Heylsbergk, den 19 Julii Anno etc. [15]64. Pod tekstem: Ex proprio principis consensu. Hetartch Stenndrich.

KONCEPT: Tamże, HBA, Konzepte, C 1217 k. 105—106.

Wir können E. L. freundlich nicht pergen, das wir verschiner jahre E. L. abwesens auf undertheniges ansuchen des erbarn unsers lieben getreuen Melchior Lessgewangen an E. L. die zeit geordenten statthaltern, den wirdigen und ernwesten unsern besondern lieben Eustachium Knoblochsdorff¹, volgends auch an das capitel zu Ermelandt ine zu etlichen mahlen euers gescheenen kaufs halben verschrieben und verboten. Nemlich weil er, der Lessgewang, von dem ernwesten, unserm lieben, getreuen Michel von Rossen als seinen oheimen, den antheil so der von Rossen noch in dem gut Grunau² gehapt, aufrichtig gekauft, das unsers ermessens solcher kauf Lessgewangen, weil er ohne das den meisten theil an demselben gut erblich hat und besitzt, ime derhalben auch wegen der blutsfreundschaft billig fur allen andern eigent und der

⁷ Jan Chodkiewicz (ok. 1537—1579), stolnik litewski, starosta żmudzki, ożeniony z Krystyną, najmłodszą córką Marcina Zborowskiego kasztelana krakowskiego.

⁸ Stanisław Sobek z Sulejowa, stanowisko podkomorzego otrzymał 17 IV 1564 po Walentym Dembińskim.

⁹ Zob. nr 220, 228.

¹⁰ Zob. nr 233.

¹ Eustachy Knobelsdorf.

² Gronowo, wieś w biskupim komornictwie lidzbarskim. Por. ADWO, A 2 k. 261 nn.

negste darzu wehre. Nachdem aber gemelter E. L. statthalter seine mutter und brudere, als die den antheil der von Rossen in der mitte gehabt, solchen kauf nicht wollen kreftig sein, nachdem Lessgewang den antheil bishero einreumen lassen, sonder die negsten darzu sein wollen, als haben wir uf solche unsere vorschriften damals ein mehrers nicht erhalten mogen, dann das endlich der statthalter den handel bis zu E. L. einkunft in die lande verschoben. Demnach und auf solches hat uns Lessgewang abermals ine an E. L. zu verschreyben gebeten, damit ime auf sein ansuchen von E. L. wider Knoblochsdorffen, zu deme des er als der negste sowol des meisten habenden theils als blutsfreundschaft-halben mit billigkeit erkauf, die gerechtigkeit mitgetheilt und darzu einmal verhoffen wenden mochte. Welchs wir ime, unangesehen, das wir wissen, E. L. ohne unser erinnern menniglich die pillige gerechtigkeit, ohne ansehen einiger person oder anders gerne mitteyln nicht versagen mögen. Und bitten E. L. freuntlich, sie wollen auf ansuchen des Lessgewanngen und erlernung aller umbstende und grunde, ime zu deme, das er aufrichtig erkauf und ime von recht eigent, ehr auch befugt ist, ohne lengern verzug verhoffen. Das etc.

244

HOZJUSZ DO PIOTRA BARZIEGO

Lidzbark, 22 lipca 1564

Ślawi gorliwość katolicką Barziego i całej jego rodziny, w szczególności zaś brata Stanisława, który skłonił małżonkę do przejścia na katolicyzm i brał czynny udział w obronie kościoła św. Marcina w Krakowie. Radzi poprosić nuncjusza, by żonę brata uwolnił od cenzur kościelnych.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie pieczęć, adres: *Mag-co Domino Petro Barzi de Błoczew, Castellano Praemistensis et Capitaneo Leopoltensi etc. fautori et amico observandissimo*¹. Adnotacja kancelarii Nuncjusza: *Del Cardinale Varmiese, Helsperg 22 Julii 1564*².

Magnifice Domine, fautor et amice observandissime. Salutem et officiorum commendationem. Cum qui studiosissimus est Magnificae D. V-rae, R-mus Dominus Joannes Franciscus Commendunus Episcopus Zacynthi S. D. N. Nuntius, in Russiam illius potissimum videndi causa proficisceretur, vacuum eum literis meis dimittere nolui. Quamvis enim nihil esset quod magnopere scriberem, tamen vel officio hac in parte meo fungi volui. Quandoquidem propter singularem pietatem et in fide catholica constantiam pluris Magnificam D. V-ram facio quam credi facile possit. Cum praesertim illa minime sibi satisfacere videatur, si vere catholicum et orthodoxum senatorem se praestet ipsa, nisi familiam quoque suam, non generis magis claritate quam omnium virtutum ornamentis insignem, quin et omnes aliqua sibi sanguinis necessitudine coniunctos, et quotquot etiam alios potest, in eadem fide catholica contineat, et ad eius defendendae studium inflammet.

Cuius rei praeclarum etiam documentum nuper frater illius³ Cracoviae dedit, qui quam ibidem duxerat anno superiori coniugem haereticam⁴, eam ad fidem catholicam statim convertit. Cumque proximis super-

¹ Zob. nr 165 przyp. 1.

² List ten prawdopodobnie nie został doręczony adresatowi.

³ Stanisław Barzi (1529—1571), przyrodni brat Piotra, późniejszy (od 4 I 1570) wojewoda krakowski. PSB I 345—346.

⁴ Katarzyna z Tęczyńskich, wdowa po Janie Bonerze, kasztelanie oświęcimskim.

ioribus diebus divi Martini templum occupare Cracoviae conarentur haeretici⁵, ne quam ei vim afferant, quod cogitare dicebantur, oratione sua effecit atque eos ab instituto suo deterruit. Non dubito, quin huic illius tantae pietati iustus uniuscuiusque meritorum aestimator Deus et hic et in coelesti patria, ad quam tamen cum servis migrare cuperem, quae debentur praemia sit largiturus.

Servet Deus tam vere nobilem familiam hanc, quae iuxta nomen suum valde se piam et catholicam esse factis declarat, atque magis indies auctam et honestam esse velit. Opto Magnificam D. V-ram diu esse incolumem et felicem. Ex castro meo Heilsbergk, die XXII Julii Anno Domini MDLXIII.

Hoc etiam admonendam putavi Magnificam D. V-ram, ut fratrem suum hortetur, quo nomine suae coniugis absolutionem ab haeresi petat a R-mo Domino Nuntio Apostolico. Neque enim penes quemvis est haec absolvendi potestas, cum crimen hoc longe sit gravius quam quaecumque tandem alia, ita ut caetera omnia cum hoc uno collocata festuca sint cum trabe comparata.

Magnificae D. V-rae addictissimus

aⁿ Stanislaus Cardinalis Varmiensis -a.

aⁿ -a Własnoręcznie.

245

HOZJUSZ DO PIOTRA MYSZKOWSKIEGO

Lidzbark, 22 lipca 1564

O innowiercach w Gdańsku i Elblągu. Wypowiada swój sąd na temat przygotowywanego edyktu proskrypcyjnego na innowierców (nawiązuje do listu Myszковского z 6 VII). Nie pragnie usunięcia z kraju wszystkich innowierców, jedynie wszystkich przywódców, tj. ministrów innowierczych wszystkich sekt bez wyjątku. Uważnie śledzi polemikę kalwinów z arianami i dziwi się Stanisławowi Sarnickiemu, że z takim tupetem atakuje Grzegorza Pawła z Brzezina. Przyznaje Grzegorzowi rację w tym, iż jego doktryna jest konsekwencją zasady wcześniej propagowanej przez luteran i kalwinów, którzy zerwali z urzędem nauczycielskim Kościoła, a oparli się jedynie na Piśmie św. dowolnie interpretowanym. Każda sekta, niezależnie od dogmatu wiary, któremu przeczy, równie godna jest napiętnowania. Nie należy pozbawiać kalwinów groźnego konkurenta. Walka kalwinów z arianami wyczerpie ich wzajemnie i zmniejszy siłę uderzeniową przeciw Kościołowi katolickiemu. Głoszona przez arianina Bernardyna Ochino poligamia zdyskredytuje ich doktrynę w oczach najpierw kobiet, a te z kolei mogą wpłynąć na opamiętanie się mężów. Posiada informacje, że już wielu innowierców powraca do katolicyzmu. Banieja na wszystkich ministrów innowierczych nie doprowadzi do wojny domowej i nie wprowadzi nawet większego napięcia niż realizowany obecnie program egzekucyjny. Pod wpływem ostatnich informacji o trudnej sytuacji Kościoła w diecezji krakowskiej i włocławskiej wzywa Myszkowskiego i prymasa do bardziej energicznej obrony.

ORYG. nie znany.

MINUTA pisana ręką Kuczborskiego: Bibl. Jagiell., rkps. 63 s. 213—219. Na marginesie: Miskovio, 22 Julii 1564 Hetspergi. Na s. 217—218 jest duża wstawka, którą należało umieścić w oznakowanym miejscu na s. 215.

Etsi nihil erat cur tabellarium isthuc meum hoc tempore mitterem, tamen vel hac sola de causa, quo certior fierem de bona valetudine Sacrae Regiae M-tis Vestraeque R-mae D. deque successu rerum isthic,

⁵ Zob. nr 209.

quem faustum et felicem precor, mittendum eum esse putavi. Quod me de Danais admonet¹, agnosco singularem illius in me benevolentiam et memoria tenebo semper. Dantiscanae civitatis, si qua vera haberetur, nec deesset aliquis, qui pane verae coelestis doctrinae mentes civium saginaret, paulatim ad officium sanitatemque eos reduci posse putarem. Videntur enim esse multo tractabiliiores quam haedi mei Elbingenses, quorum agreste quoddam ingenium neque carneum sed lapideum cor animadverti. Ceterum utraque civitas acerbum Dei flagellum nunc sentit, a quo Deus nos liberare dignetur. Nam in terras ditionis meae, per singularem illius gratiam et misericordiam, nondum hoc malum pervenit, nisi quod aliquid nuper audivi de Braunsperga², sed certi nihil.

De tam atroci facinore Lublini patrato³ non dubito curae futurum R-mae D. V-rae, ne sic abeat. Quae quod adhuc premat edictum proscriptionis ministrorum, non improbo, verum interea nec ipsi ferre possunt haereticos haeretici. Aiunt nuper Gregorium, nescio quem⁴, diligenter ad supplicium quaesitum, sed non repertum tamen esse⁵. Neque video, cur meliore iure sit Sarnitius⁶ quam Gregorius, cum aequae sit impius et blasphemus uterque. Illud etiam satis mirari non possum, cum sectam Gregorii multi viri non postremae nobilitatis amplexi dicantur, quod tanta nihilominus est sacramentariorum audacia, ^{a-} qui nullam tamen habent legitimam eius rei potestatem ^{-a}, ut eam ad supplicium rapere non formident, nihil veriti vel magnitudinem vel multitudinem vel vires et potentiam eorum, qui sunt ^{b-} eiusdem cum illo ^{-b} factionis. Nobis contra, non tantum est animi contra utramque, quod nescio quam graviorem domesticam seditionem timeamus, quam, ut scribit R-ma D. V-ra, proscripito maioris aut saltem insignioris partis civium excitare posset, atqui non cives vel viros aliquos nobilitate praestantes, sed ministros illos et mancipia satanae, quae sunt flabella seditionum omnium in Regno, cuiuscunque tandem sectae sint, proscribi oporteret, ne si unius tantum sectae ministri proscriberentur, approbari altera iudicaretur et eius vires augerentur.

[s. 214] Legi proximis superioribus hisce diebus ministrorum horum scripta multa. Legi sermones tres ^{a-} in comitiis Varsaviensibus nuper habitos ^{-a}, quos non solum in publicum edere typis mandatos⁷, verum etiam Regiae M-ti dicere ausus est impius ille Sarnitius, ut simul nomen illius conspurcet et in suspicionem adducat, quasi foveat huic blasphemae haeresi. Quin etiam ausus est hortari M-tem illius haereticus, ut in alios haereticos, quos certe oppugnat, animadvertat. Quae autem est hominis illius incogitantia! Solent in prima pagina locum aliquem e Scriptura proferre. Locum hunc adscripsit ex libro Iudicum: Nisi vitula mea arassetis non invenissetis⁸. Quam autem aliam interpretationem locus hic recipiat non video quam hanc: nisi nos lutherani et calviniani primi vos docuissemus nihil facere consensum totius Ecclesiae, contemnere patres, vetustatem, concilia, nunquam invenissetis ^{c-} propositionem hanc, quod

¹ Hozjusz nawiązuje do ostatniego listu Myszkowskiego z 6 VII 1564; zob. nr 231.

² W Gdańsku i Elblągu szerzyła się wtedy zaraza, której pierwsze oznaki ujawniły się też w północnej Warmii, koło Fromborka i Braniewa. Por. nr 242.

³ Por. nr 229.

⁴ Grzegorz Paweł z Brzezin, arianin.

⁵ Zob. nr 209.

⁶ Stanisław Sarnicki, senior zborów kalwińskich w krakowskim.

⁷ Tytuł: O uznaniu Pana Boga wszechmogącego troje kazanie. B. m. 1564, dr. M. Wierzbicka.

⁸ Słowa Samsona. Sdz 14, 18.

non sit Deus trinus et unus, quod nec Trinitatis nec essentiae nec personae nomen tenendum sit ^c. Fatetur autem hoc Gregorius se non fuisse blasphemam suam contra Sanctissimam Trinitatem sententiam inventurum, nisi vitula eorum arasset. Nam cum obiicerent illi Tigurini ministri patres, concilia, vetustatem, cavete — inquit — vobis a Gabaonitis ⁹, qui imponebant populo Dei laceris vestibus mundo pane etc. Sub homine Dei nostri se venire dicebant, et impositum esse ab eis populo Dei — Scriptura dicit — quod non consuleret os Jehovae. Non imponant vobis patres, vetustas, concilia. Vetusti enim sunt isti panni, quos primi vos lacerastis in aliis articulis fidei. Unus sit magister Christus. Os Jehovae consulendum est non hominum. Sunt etiam hic plerique Gabaonitae, qui vobis imponunt, amicos se profitentur et nihil aliud interea optant, quam ut potestatem Dei ad Aegyptum reducant variis modis et confessione Augustana, quod vobis postea Dominus patefaciet. Nonne fallitur hic aperte Gregorius, quod eorum vitula araverit! Vos, inquit, primi vetustos istos pannos lacerastis, patres, concilia, vetustatem. Exemplum hoc vestrum si nos imitamur, si quod a vobis docti sumus, id ipsi quoque facimus, quid est quod in nobis reprehendere merito possitis? Licuit vobis in dogmate de Sacramento Eucharistiae patrum unanimem consensum reicere, conciliorum auctoritatem flocci non facere, nec ullam sanctae vetustatis rationem habere, [s. 215] cur idem nobis non liceat in dogmate de Trinitate? ^d

^d— Revera nihil est aliud ^d haereticum esse quam non credere Sanctam Ecclesiam catholicam. Quam cum ex aequo non credant lutherani, calviniani, picardi, trinitarii et quaecunque tandem est alia faex haereticorum, ^e ex aequo esse omnes haereticos censere ^e, nec maiorem unius quam alterius sectae rationem habendam esse duco.

Legi quendam Jacobi nescio cuius Sylvii ¹⁰ libellum ^f, in quo queritur, quod etiam feminae, quas in Ecclesia tacere iubet Apostolus ¹¹, eo sunt impudentiae progressae, ut audeant de Sanctissima Trinitate disputare et subinde quaerant: proferatur locus aliquis Scripturae, in quo fiat mentio Trinitatis. An autem et istae feminae dicere non possunt huic Sylvio et eius collegae Sarnitio: nisi vitula vestra arassemus, non invenissemus hoc genus argumentandi: non reperitur in Scripturis ergo non est amplectendum. Vos docuistis nos interrogare: ubi habetur in Scripturis transsubstantiatio? ubi missa? ubi purgatorium? et id genus alia. Ecce nunc hac vestra vitula aramus et quaerimus a vobis: ubi reperiatur in Scripturis nomen Trinitatis, nomen personae, nomen essentiae? Quod simul ut nobis ostenderitis, ultro manus vobis dabimus. Agnoscite vitulam vestram, qua nunc aramus. Cum itaque calvinistarum et lutheranorum vitula arent trinitarii, maiorem in modum a R-ma D. V-ra peto, prius illam vitulam, qua arant hi, velit exterminatam. Sic enim non difficulter trinitariorum haeresis extinguetur, aut saltem simul omnes extinguendas curet ministris eorum omnibus eiectis. Quod si factum erit facibus istis seditionum extinctis, facile cives, de quibus scribit R-ma D. V-ra, ad officium sanitatemque revocari poterint. [s. 217] Nam hoc sibi certo persuadeat R-ma D. V-ra, quod a foedis erroribus trinitariorum non abhorrent sacramentarii, verum hoc eis molestum est, quod ita subito spargitur in vulgus, quod premendum aliquamdiu patarunt. Indicat hoc non obscure Sarnitius

⁹ Jozue 9. Por. nr 203 przyp. 13 i 14; Hozjusz podobną argumentację przedstawił królowie na spotkaniu w Łomży 1—2 V 1564.

¹⁰ Jakub Sylwiusz, kalwin. Zob. nr 150 przyp. 13.

¹¹ I Kor 14, 34.

in primo sermone, quem habuit in die Circumcisionis Domini [I I], cuius ipsa verba libuit adhibere ⁸.

Ex his verbis manifestum sit, quod non hoc moleste ferant sacramentarii trinitariorum sectam exortam esse, verum quod nondum satis propagata secta sacramentaria. Non expectatus est octavus dies, dum ea plus roboris acquireret ¹². Hoc est, quod eos pessime habet. Vident enim vixdum asuevisse sacramentariorum impietati multorum aures, et iam exortam esse maiorem etiam aliam trinitariorum, per quam occasio nonnullis datur sacramentariorum impiam sectam deserendi et ad Ecclesiae gremium redeundi.

Vidi ego, Tridenti cum essem, Calvini quandam epistolam ad Polonos scriptam ¹³, in qua fatetur aperte sibi non placere modum hunc praedicandi: „Sancta Trinitas unus Deus miserere nobis” et eum barbariem sapere dicit. Quod etiam obiicitur ei a Gregorio, qui multas etiam alias horrendas de Trinitate blasphemias in turri sua Babel eidem obiicit. Inter alias etiam hanc, quod minorem Deo Patre Filium, non tantum ut hominem, sed totum Christum, Deum et hominem, affirmet.

Non omnia simul satanas in lucem proferenda putavit. Qui si statim initio voluisset sacerdotium et sacrificium abrogare, veritatem de veritate sui corporis in Eucharystia dicentem: „Hoc est corpus meum” mendacii arguere, quis eum pius ferre potuisset? quis non auferendum potius et in rogum concipiendum censuisset? Fuit hic aliquando zelus in sacramentis maioribus nostris, ut manus a talibus non abstinuissent. Quem etiam in Gallia videre licuit proximis superioribus annis, cum in aliis catholicorum civitatibus tum Lutetiae praesertim. Itaque non statim prorumpendum satanas eo putavit, quo collimabat initio, sed a levioribus exorsus, nihil aliud primum docuit, quam ut quod ab Ecclesia traditum et in conciliis orbis totius christiani consensu decretum esset, id pro nihilo duceretur, nec dubitaret quisquam totius orbis iudicio suum iudicium antepone. Id tentavit in levioribus initio: in ciborum et dierum delectu abrogando, in calice privata libidine usurpando [s. 218] et in aliis quibusdam id genus, quae non maximi momenti videri possent, sed posteaquam semel huc adduxit suos, ut in eiusmodi se quam Ecclesiam omnem plus sapere persuasum haberent, paulatim progressus est ulterius, donec ad hanc extremam usque perveniret impietatem, ut et Trinitatis et personae et essentiae nomen sublatum vellet et omnia fidei nostrae fundamenta convelleret. Hoc igitur moleste fert Sarnitius, quod Gregorius non expectaverit octavum diem, ut altius radices ageret sacramentariorum haeresis, sed dum adhuc tenerior est, cultrum admoverit, quo multi praecisi sunt ab eorum haeresi.

[s. 215 cd.] Audio quod nunc magnus quidam Achilles accessit ad trinitariorum sectam, Bernardinus Ochinus, quem etiam polygamiam praedicare ferunt. Doleo vehementer patriam nostram asyllum esse factam et sentinam haereticorum omnium. Sed si verum est, quod Ochinus polygamiam approbat, non moleste fero, cum ad reliquam faciem accessisse. Futurum enim existimo, ut matronas omnes honestiores ab isto cacangelio

¹² Nawiązuje tu do zwyczaju żydowskiego, by chłopca obrzezywać nie wcześniej niż w 8 dni po narodzeniu, aby dziecku nie zaszkodziło na zdrowiu. O tej książce Sarnickiego i sposobie jego argumentacji przeciwko arianom pisał również nuncjusz Commendone do Rzymu w swoich relacjach. Widać w nich wyraźną konsultację z Hozjuszem. Zob. Małinowski: Pamiętniki, I s. 164—172.

¹³ Kalwin pisał o tym w liście do Polaków dodanym do *Brevis admonitio*, 30 IV 1563. Calvini opera, IX 647.

reddat alienas. Quod si per Dei gratiam perfectum fuerit, non ita magno negotio viros quoque pertrahent in suam sententiam et ad Ecclesiae gremium reducent.

[s. 216] Legi in eodem libro, cuius paulo ante memini, Sylvii, gravem illius querimoniam, quod haec trinitariorum secta multos alienaverit a secta sacramentariorum et ad papismum, ut ipsi vocant, hoc est ad verum christianismum redire fecerit. Et audivi proximis superioribus festis Paschatis prope 300 nobiles, qui fuerant variis et peregrinis doctrinis abducti et in aliud nescio quod evangelium translati, ad Evangelium Christi reversos, quod sexcentis iam annis praedicatum est in Polonia, catholico ritu communicasse. Quod mihi cum querimonia Sylvii valde convenire videtur, quo maiore studio cavendum esse puto, ne quid Sarnitii precibus loci detur, neve soli trinitarii supplicio vel proscriptione digni iudicentur, cum aequae sint haeretici sacramentarii quoque. Melius est, quod ipsi mordeant invicem et consummatur ab invicem, quam ut syncretismo facto, si nimis altera pars premi se videat, communibus viribus contra catholicos et orthodoxos pugnent. Aut omnes eiciantur satanae ministri aut nulli, cum aequae sint improbi omnes. Neque video, cur tantopere seditio metuatur, praesertim si contra solos ministros fiat exequutio, quandoquidem ea non metuitur in earum rerum exequutione, quae multorum et magnorum virorum animos longe gravius offendit, quam si contra satanae ministros fieret exequutio. Multum laborari video, ut restituantur bona Regiae M-ti, quae contra statutum Alexandri sunt alienata¹⁴, non sine magno multorum offensione. Non improbo factum hoc, nec iniquum esse censeo, praecipue si fuerit adhibita moderatio, sed qui fructus horum laborum sit futurus non video, si non prius reddita Deo fuerint, quae per summum flagitium Deo sunt erepta, si non prius restitutae fuerint ecclesiae suis legitimis pastoribus et a satanae ministrorum potestate vindicatae. Quam diu curatum hoc non fuerit, metuo quod in cassum laboratis, cum Deum, cuius causa negligitur, iratum sitis habituri.

Accepi non ita pridem litteras a Venerabili Capitulo Cracoviensi, quibus scribitur, utar enim eorum verbis, quod in proventibus suis et ecclesiis maiorem indies falcidiam patiantur, adeo ut in toto episcopatu vix tertia pars ecclesiarum sit non spoliatarum desolatarumque ab haereticis, qui pulsus catholicis possessoribus collocaverunt in eis sacerdotes suos haereticos¹⁵. Haec sunt eorum verba, quae maiorem animo meo quam credi queat dolorem attulerunt. Itane iam absque sacerdotio, absque sacrificio, [s. 219] absque lege, absque Rege esse videmur, nec est quisquam qui Christi causam tueatur, qui ministrorum et ecclesiarum eius defensionem suscipiat. Nonne sub Turcis melior est christianorum conditio, sub quibus tam impia patrare nemini licet?

¹⁴— De Vladislaviensi quoque Capitulo mihi renuntiatum est¹⁶, quod —h gravi iugo premitur ab impiis haereticis¹ quodque sic sunt suis proventibus spoliati, ut iam inde a festis Paschatis nullas habuerint quotidianas distributiones. Sunt autem, quod non ignorat R-ma D. V-ra, pertenues ibi proventus canonicorum semotis distributionibus istis. Quid aliud ex his colligi potest quam quod extinctum volunt et sacerdotium et sacrificium! Quod dum non prohibent hi, qui cum potestate versantur, non minus in vitio sunt quam illi ipsi, qui faciunt. Maiorem in modum oro

¹⁴ Statut króla Aleksandra z 1504 r.

¹⁵ Zob. nr 220.

¹⁶ Zob. nr 242.

et obsecro R-mam D. V-ram, quamvis gravibus aliis curis obviatur, tamen et hanc ad se pertinere putet, ut ecclesiarum saluti prospiciat, cum proprium hoc illius munus sedium Regni primatem esse videatur. Nam in his duobus omnia fere posita sunt: in archiepiscopo et qui cancellarii vel procancellarii munere fungitur. Si fidei Ecclesiaeque catholicae defensionem hi duo non susceperint, a quo tandem erit expectanda?

Deum precor, ut misereatur nostri, illuminet vultum suum super nos, convertat nos et avertat iram suam a nobis.

a-a Dopisano na marginesie.

b-b Nadpisano nad skr. *ipstius*.

c-c Dopisano na marginesie z odnośnikiem do tekstu w miejsce skr.: *hoc impium dogma quod Deum trinum et unum negatis, nec personarum et essentiae nomen audiri vultis.*

d Skr.: *Mihi certe tam recte posse excusari videntur trinitarii contra sacramentarios, quam recte se posse putant excusari sacramentarii.*

d-d Dopisano na marginesie z odnośnikiem do tekstu w miejsce skr.: *Ego non video quid sit.*

e-e Nadpisano nad skr.: *eodem eos esse debere iure censeo, nec unos alteris anteferri, sed pari studio omnes exterminari debere.*

f Skr.: *genero magnifiet domini Cancellarii nuncupatum.*

g W rękopie brak tego cytatu.

h-h Dopisano na marginesie z odnośnikiem do tekstu w miejsce skr.: *misit autem et Vladislavense Capitulum quod (?) autem (?) quereret de.*

i Skr.: *et his R-mi domini Episcopi sui affatibus.*

246

MAREK ANTONI DA MULA DO HOZJUSZA

Rzym, 22 lipca 1564

M. A. da Mula¹ przeprasza za dłuższe milczenie, ufa jednak, że Hozjusz współczująco mu to wybaczy. Sławi cnoty Hozjusza i pisma znane na całym świecie. Zachęca do wytrwałości w walce o słuszną sprawę.

ORYG.: nie znany.

MINUTA: Arch. Vat., rkps Vat. lat. 3933 k. 30. Na marginesie: *Card. Varmien[si] Card. Amulius, Romae.*

Illustrissime et Reverendissime Domine observandissime. Vellem equidem pro suavissima, qua nimium saepe recreor, virtutis tuae memoria, ita res meas constitutas esse, ut vel aliquo meae in te pietatis documento vel publicae utilitatis argumento diuturnum hoc meum silentium tandem abrumperem. Sed video plane rem sese habere aliter quam expectabam. Etenim quibus ego literis suaves et iucundas aliquot mei erga te amoris recordationes dare debebam, iis de neglecti officii venia deprecanda memorandum est. Qua in re id mihi dolendum esse video, quod in hac tam propensa studii mei testificandi voluntate ita me affectum sentiam, ut dum honestam quampiam scribendi occasionem expecto, ne manifestam deprecem culpam, moram trahendo in maiorem incidam culpam, et vix quemadmodum expediam exitum huius institutae epistolae non reperio. Verum hoc unum mihi probatur, quod tanta apud me est semperque fuit de tua humanitate clementiaque opinio, ut sui praesidii firmitate subnixus haec ad te scribere non dubitarim, eo maxime^a quod te libenter hac in causa de tuo iure mihi aliquid concessurum existimarem.^b Cuius ego cogitationis spe minime, ut arbitror, fallaci, cum me consolor, si de me excusando aliquid scriberem, amoris in me tui et meae in te observantiae dulcissimos fructus aspernari vel reicere viderer. Cum vero me nonnihil^c negligentiae mordeat cor^d, teipsum et meae

¹ Marek Antoni da Mula, bp Rieti (1562—1570), kreowany kardynałem wspólnie z Hozjuszem 26 II 1561, zm. 17 III 1572.

accusatorem culpae et patronum defensionis et iudicem causae constitutum velim. Posthac autem et ego ad te scribere non deterrebor perfecta ea, quae mihi iniunxeris, poenitentia, et tibi viro omni virtutum genere, ipsa autem benignitate et clementia praestantissimo, gratum fore arbitror me tuo beneficio haec molestia liberatum.

Quae apud nos geruntur velim te ex aliorum literis quam ex meis intelligere. Quod si praesens essem, de officio utriusque nostrum liceret communicare. Tibi et cum amicis et cum inimicis pugnandum, sed quidnam vita aliud quam militia? Certandum itaque est, sic tamen ut vincamus, te defensorem veritatis istae constitutum, tua etiam scripta totum per orbem perferunt; vincendum omnino aut nunc aut alias; sin nunc minus adversariorum pervicacia, at causa ipsa (cum apparuerit divinum lumen) certam nobis victoriam pollicetur. Incidimus in hominum pugnandi cupidorum insanias. Tempora licet non sint laudanda, attamen ferenda. De me autem id tantum dicam, ut quanta expectari possunt summa meae in te benevolentiae argumenta, ea tibi a me potissimum deberi existimes, id te etiam atque etiam ut facias rogo et obsecro. Ex Urbe, die 22 Julii 1564.

^a Skr. *en de causa.*

^b Skr. *quo lentiore incundioreque officiorum conservatione amicitia semel inter nos constituta tanquam solidissimo fundamento fovetur ac dirigatur.*

^c Dopisano na marginesie.

^d Nadpisano nad skr. *aliquid.*

247

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Pultusk, 24 lipca 1564

Po drodze z Warmii do Parczewa dojechał do Pultuska, gdzie oczekiwał nuncjusza biskup płocki. Tutaj doszedł nuncjusza goniec z listami od Hozjusza. Podróż utrudniały deszcze i grasująca zaraza. Z Parczewa zamierza szybko wyjechać na Ruś. Zaleca Hozjuszowi troskę o zdrowie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 435—436. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 28 Julii 1564 Vartemburgi.*

Illustrissime et Reverendissime Domine et patrone colendissime. Hodie cum Pultoviam venissem ad Episcopum Plocensem¹, consecutus est me D. V-rae Ill-mae nuntius, a quo cum epistola quam mihi scripsit accepi et alias litteras, quas perferendas curabo. Iter nobis fuit pluviosum et difficultatis multum attulisset haec suspicio et metus pestis, qui ubique est a viatoribus, nisi fidem integrae valetudinis nobis facissent patentes litterae D. V-rae Ill-mae, in quarum sententiam dandas nobis ubique curavimus. Ita Deo gratia incolumes huc venimus. Sed quotidie latius serpit malum, nam Pultoviam quoque allatum est, et nisi meum adventum non expectasset Episcopus, heri hinc abivisset, ne in periculo versaretur. Est praeterea pestis Sacrocimi et prope Radomiam penetrasse dicunt. Cras summo mane una cum Episcopo discedam Bartozeam², quod est Episcopi ipsius praedium. Ibi biduum morabor, dum meis, quos Parzoviam praemitto, tempus hospitii mihi parandi. Ex aula cito si potero me expediam et in Russiam properabo, ut quam longissime absim a peste, quae certe vereor, ne plus nimio grassetur ineunte autumnno, quod pro sua misericordia avertat Deus. D. V-ra Ill-ma curet valetudinem suam

¹ Andrzej Noskowski.

² Zapewne Bartodziejce, wieś koło Pultuska.

diligenter et se nobis diutissime conservet. Smoleinum³ saepe invisat, magnopere enim et vacatione crebra a studiis levabitur et rusticatione illa etiam exhilarabitur. Plura scribam ex aula, cum Regem videro. Vraislaviensium litteras Echio⁴ dedi referendas Utrini⁵.

Commendo me gratiae D. V-rae Ill-mae et D. Joannem fratrem⁶ et totam saluto familiam. Datum Pultoviae, XXIII Julii MDLXIII. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et devotissimus servitor

^{a-} Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis Nuntius ^{-a}.

^{a-} Własnoręcznie.

248

PAWEŁ KOCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Malbork, 24 lipca 1564

Przesyła listy i informacje o spodziewanym powrocie Jana Kostki z Rostocku.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 71. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: Reddita 28 Julii 1564 Vartemburgi, responsum ultima.

Miłościwy Księżu, po zaleceniu najniższych służb swych w łaskę W. M. mego miłościwego pana, odsyłam W. M. listy, które mi wczora i w przeszłą sobotę z Rostoku przyniesiono. O przyjeździe Jego M. pana mego¹ jeszcze nie wyrozumiał, ale skoro [o] onym wiedzieć będę, nie omieszkam to W. M. memu miłościwemu panu oznajmić. Ale się ja nie spodziewam, aby Jego M., choć się tam odprawi, tu do Malborka dla tego powietrza przyjechać miał. Rozumiem to, że podobno w Lipnie mieszkać będzie. Zalecam się zatem miłościwej łasce W. M. mego miłościwego pana.

Z Malborku, 24 Julii Anno [15]64. W. M. mego miłościwego pana najniższy sługa

Paweł Cochanski².

249

JAN FRANCISZEK LOMBARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 24 lipca 1564

List Hozjusza z 6 czerwca (1564) był prawdziwą uczcią tak dla adresata, jak i jego protektora (kardynała Marka Antoniego da Mula), któremu Lombardus list przeczytał. Szczególnie podobało się im zdanie Hozjusza na temat dekretu trydenckiego o rezydencji. Dzieło Hozjusza *Confessio fidei* cieszy się w Italii wielką popularnością i zamierzają je ogłosić drukiem w Rzymie i Wenecji. Papież zatwierdził uchwały Soboru i wydał odpowiednie dekrety wykonawcze. Kard. da Mula założył w swej diecezji Rieti (Reatinense) seminarium duchowne.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 36—37. Na odwrocie

³ Smolajny, majątek biskupów warmińskich koło Dobrego Miasta.

⁴ Michał Eck, bratanek Szymona Tadeusza Ecka, kanclerza księcia bawarskiego Albrechta V; przebywał na dworze Hozjusza w Lidzbarku i widocznie wtedy jechał do rodzinnych stron.

⁵ Nazwy nie zidentyfikowano.

⁶ Jan Hozjusz, starszy brat kardynała, starosta Smolajna.

¹ Jan Kostka, kasztelan gdański, który wtedy wspólnie z M. Kromerem sprawował poselstwo do Rostocku.

² Pisarz skarbu ziemskiego, podległy Janowi Kostce jako podskarbiemu pruskiemu.

adres, pleczęć, adnotacja odbiorcy: *Redditae 14 Septembris 1564 Heitspergi, responsum 17, oraz: d[ie] 22 Julii* (jest to zaznaczona przez odbiorcę data wystawienia listu, błędnie odczytana, bowiem 9 Cal. Augusti to 24 lipca).

DRUK: Cyprianus: Tabularium, s. 364—367.

Litterae D. V. Ill-mae die 6 Junii scriptae¹, redditae mihi fuerunt die Mariae Magdalenae [22 VII]. Quod certe miraculo vacare non puto, nam sicut haec mulier gavisata est cum quatruiduanum fratrem ab inferis ad vitam revocatum vidit², sic et ego acceptis litteris Ill-mae D. V. satis superque satis recreatus eram. Revolutus enim erat annus, et sol iam suum zodiacum peragrabat, quod ego privabar dulcedine et iucunditate illa catholicae mentis tuae, catholicique oris tui, quae Tridenti me semper fovit aluitque. Itaque ingentes gratias habeo et ago Domino Jesu Christo, qui me tanta gratia dignum reddidit. Legi litteras D. V. Ill-mae sigillatim meo patrono³, qui quot verba tot sacramenta in eis annotavit. Inter caetera mirifice D. suae Ill-mae et mihi placuit illud verbum, cum D. V. Ill-ma dicit: puto te tenere memoria id, quod mihi saepe fuit in ore, me praeceptum de residentia reipsa praestare malle, quam de ea disputationem movere. Certe res ipsa in dies hoc aperte declarat, eo potissimum, quod quaestio illa erat fomes tot simultatum, quae catholicis viris et haereticis murmurandi occasionem suppeditabat. Et Ill-mo D. meo adeo sunt odiosissimae contentiones καὶ λογομαχία ut hinc haereses ortas esse credat, quod et autores *Historiae Tripartitae* saepe insinuant.

Quod autem attinet ad librum *Confessionis* Cardinalis meus caret hoc libro, sed credo illum Erasmum Dialinium⁴ non reperisse hic venalem. D. secretarius D. V. Ill-mae⁵ misit ad me notulam typographiae *Confessionis* pluribus in locis, sola excepta Italia, quod certe magnum dedecus est. Sed Ill-mus D. meus dixit mihi, se curaturum, ut omnino hic liber tam ἀναγκαίωτος καὶ καρπιώωτος imprimatur vel Romae, vel Venetiis apud Aldum⁶, et ego ut hoc propositum facile executioni praestet, fungar procuratorio munere.

Episcopi Liciensis⁷ et Massensis⁸ scripserunt mihi ex regno Neapolitano, quod huius libri sola lectio potest omnes theologos facere, et ab hac lectione nunquam sine magna delectatione recedunt. Dominus M. Antonius Floccanus unus ex primariis apud proregem Neapolitanum⁹ iureconsultus scripsit ad me 15 Kal. Julii [17 VI] se reperisse in quadam bibliotheca librum hunc Antverpiae excussum¹⁰, et quoniam illi satis commendaveram, emit gratiose, totumque paucibus diebus absorpsit. Atque adeo delectatum fuisse hac lectione scripsit, ut aliorum gustum amiserit. Deo agantur gratiae a quo τὸ πᾶν δῶρημα πορεύεται quod et in his turbulentis temporibus servavit D. V. Ill-mam ut alterum Heliam et Matathiam.

Torrensensis¹¹ hodie pransus est apud Dominum meum, illum enim satis

¹ List nie znany.

² Por. J 11.

³ Kardynał Marek Antoni da Mula.

⁴ Erazm Działyński, studiujący w Rzymie syn wojewody chełmińskiego.

⁵ Walenty Kuczuborski.

⁶ Znana oficyna drukarska w Wenecji, założona przez Aldo Manuzio (1450—1515), którego tradycje kontynuowali syn Paulo Manuzio i wnuk Aldo Manuzio

⁷ Annibal Saraceni, bp Lecce (1561—1591).

⁸ Jan Andrzej Belloni, bp Massa Lubrese (1560—1572).

⁹ Bernardino de Mendoza.

¹⁰ Chodzi tu o *Confessio fidei* kard. Hozjusza wydane w 1563 r. w oficynie Jana Stelsa.

¹¹ Franciszek Torres.

diligit, et dixit mihi se binas litteras ad D. V. Ill-mam misisse, quas credo nunc legisse. Confirmatio decretorum Concilii facta fuit a S. D. N. die 26 Januarii, et impressa post calcem Concilii, quod a Manutio impressum est¹². In die S. Pauli [29 VI] bulla huius confirmationis publicata est in ecclesia S. Petri. Heri edita est etiam bulla S. D. N., in qua explicat tempus executionis Concilii, et dicit intelligi a Kal. Maii [1 V]. Itaque plura beneficia incompatibilia obtinentes habent tempus resignationis solum mensem Octobrem.

Cardinalis meus desiderat, ut D. V. Ill-ma suo nomine salutet R-mum Nuntium Commendonum. D. Sylletus¹³ bene se habet ex valetudine, et se plurimum commendat orationibus D. V. Ill-mae. Itaque dignetur in suis precibus memoriam tanti viri facere. Certe est vir singularis doctrinae et sanctitatis καὶ καθολικώτατος. Ill-mus Dominus meus se plurimum commendat D. V. Ill-mae et nunc mittit litteras suas ad D. V. Ill-mam, ut diuturnum silentium excusaret¹⁴. Certe me sua benignitate fovet, amplectitur et ex animo diligit Dei munere et favore. Verum magnus erit mihi favor, si D. V. Ill-ma me illi commendaret ac significaret, me grato animo servire tanto viro, aequae ac si servirem Ill-mo Seripando¹⁵, aut si servirem D. V. Ill-mae, cuius nomen nocte dieque veneror, pro quo semper Deum precor, ut te diu servet incolumem. Salmeronus¹⁶ est Neapoli et concionatur magno cum fructu. D. Joannes nepos D. V. Ill-mae¹⁷ cras prandebit cum Ill-mo Domino meo, ut fruatur patris imagine in nepote. Et ne amplius detineam D. V. Ill-mam, finiam me commendans D. V. Ill-mae ex corde. Romae, 9 Cal. Augusti [24 VII] 1564.

Hoc unum etiam non tacebo, quod cum decretum fuerit in sancta synodo sess. 23 a.e. 18 ut in civitatibus erigeretur seminarium, Ill-mus Cardinalis meus primus fuit inter episcopos, qui illud erexit, et ascivit in illud pueros 26 iuxta tenuitatem sumptus, Reatina enim civitas¹⁸ vix ad 1000 aureos accedit. Itaque desidero, ut D. V. Ill-ma cum rescribet Domino meo, illi hac de re congratuletur. Certe laude dignus est, qui tam sanctum opus magno desiderio flagrantique voluntate inchoavit, et Dei gratia perfecit.

250

STANISŁAW GRZEPSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 26 lipca 1564

Grzepski¹ dziękuje za list i zaoferowaną gotowość pomocy. Prosi o protekcję, by mógł dostać się do grona profesorów kolegium mniejszego Uniwersytetu Krakowskiego, prosi również o ocenę swojej rozprawy.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 161—164. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Hellspergae.*

¹² Zob. Braunsberger: *Canisii epistulae*, IV s. 505.

¹³ Wilhelm Sirleto.

¹⁴ Zob. nr 246.

¹⁵ Hieronim Seripando, kardynał, zm. 1563.

¹⁶ Alfons Salmeron.

¹⁷ Jan Hozjusz, bratanek kardynała studiujący w Rzymie.

¹⁸ Rieti, miasto w środkowej Italii.

¹ Stanisław Grzepski (1524—1570), profesor Uniwersytetu Krakowskiego, gre-cysta, popularyzator nauki. HNP VI 207—208.

DRUK: K. Morawski: Andrzej Patrycy Nidecki, jw. s. 387-388. Spore fragmenty i komentarz podaje też J. Fijałek: Przekłady pism św. Grzegorza z Nazyanzu w Polsce *Polonia Sacra* 1919 nr 3 s. 181.

S. P. Redditae sunt nobis litterae Amplitudinis Tuae, quibus respondere nobis pro sua humanitate dignata est, significans officium scribendi nostrum gratum sibi fuisse ac vicissim se facturam promittens, si qua in re gratificari nobis possit. Ego vero tantae tuae in me humanitati, Praesul amplissime, qua ratione respondeam non invenio. Quod autem unum possum, animum hunc gratum ac devotum Amplitudini offero. Facit autem singularis ista Amplitudinis Tuae in me humanitas, ut magis magisque obstrictum esse cupiam. Ingenui enim minimeque ingrati puto esse animi, cui multum debeas, eidem plurimum debere velle. Proinde non meritis fretus aliquibus, nec alia re ulla, quam eximia ista Amplitudinis Tuae in me humanitate, statui rebus meis auxilium ab ea petere. Rem mihi quidem maximam, Amplitudini autem Tuae nec difficilem ad praestandum nec ut puto alienam. Et ut Theognidis illo ad Dianam versiculo utar σοὶ μὲν τοῦτο θεὰ σμικρὸν, ἔμοι δὲ μέγα.

Id autem quid sit, quamquam pudor vetat, fiducia tamen, quam de humanitate tua concepi, ut dicam suadet. Vetus proverbium est μὴ βιάζεσθαι ποῦς ποταμοῦ nec invita quicquam faciendum Minerva, ac ut poetae dicunt ἰπποσύνην δεδαῶτα μὴ ἄδειν, ne utraque et equitandi et cantandi scientia pariter frustreris. Hoc igitur et ipse in vita expedire ratus in eo me genere vitae continui, ad quod me natum et mirifice affectum semper sentio. Nempe in otio ac litteris, sine quibus vitam mihi non puto vitam. Ideo nusquam magis quam in professorum collegio minore cupiebam, quod vita illa domesticis curis et uxoris molestiis carens litteris tantum vacet et pro modulo suo aliisque etiam prodesse studeat. Sed quoniam illa conditio nobis ita ut cupiebamus non contigit, peto, eximie Domine, ut quod adversa invidit fortuna, providentia ac benignitate Amplitudinis Tuae nobis contingat. Nempe ut locum studiis aptum et annua stipendia, quae uni cum puero sufficient, habere mereamur, ut ita rem litterariam cum aliis pro tenuitate nostra hic adiuvemus. Habet et pilus umbram suam. Fortasse et nos aliquibus hic prodesse poterimus, benignitate tua conatibus nostris favente. Si igitur quod peto ab humanitate tua impeptravero, non solum ego sed et alii, quibus labor noster utilis fuerit, studia nostra atque adeo etiam totos nos Amplitudini Tuae debere semper fatebimur. Nec tanti beneficii memoriam in animis nostris obliterari unquam patiemur.

Novarum rerum hic nihil est, nisi quod rumores de peste in vicinis oppidis crebri afferebantur, adeo ut rustici etiam res venales importare in urbem prohiberentur. Sed iam non prohibentur fortasse quod rumores qui spargebantur vani essent. De libello nostro² quid sentiat Excellentia Tua magnopere solliciti sumus. Utinam Amplitudini Tuae cognoscere illum liceat et horulam unam et alteram illi decidere.

Dominus Jesus conservet Excellentiam Tuam ad nominis sui gloriam Amen. Cracoviae, vigesima sexta Julii 1564. Amplitudinis Tuae addictissimus servus.

Stanislaus Grzebski.

² Hozjuszowi do oceny przesłał w rękopisie swoją rozprawę *Duo poemata Gregorii Nazianzeni*, która ukazała się drukiem w 1565 r. w Krakowie u Andrzeja Łazarza.

251

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Ciążeń, 26 lipca 1564

Dziękuję za słowa zachęty do gorliwego spełniania obowiązków biskupich, proszę o dalsze uwagi i częstszą korespondencję. Uważa, że synod prowincjonalny należy odłożyć na czas późniejszy, gdyż innowiercy pod nieobecność duchownych katolickich planują zdewastować, lub nawet zagarnąć ich placówki. Podziela zdanie Hozjusza co do zasięgu edyktu banicyjnego na innowierców i pochlebny sąd o Warszawickim.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 160—161. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 21 Septembris 1564 Heilspergi a.*

Illustriissime et Reverendissime Domine, Domine frater et amice colendissime, salutem et obsequiorum commendationem. In literis, quas Ill-ma et R-ma D. V-ra die II Julii ad me dedit¹, summa eius benevolentia erga me relucet. Tantum enim in amando me progredi videtur, ut me paterne monere atque hortari non dubitet, quo munus episcopale meum et tueri et exequi studiose non desinam, quanquam dum id facit, currentem calcaribus excitat. M[a]ximam tamen hoc nomine habeo ei gratiam, [atque] ut id facere pergat maiorem in modum ab e[a] peto, literasque suas saepius ad me, sive quoties occasio aut tabellarius in promptu erit, mittat. Idem ego libentissime facturus sum, etenim de optima Ill-mae [et] R-mae D. V-rae valetudine ac quibus in locis aliq[ua]ndo versabitur, frequens habere nuntium cupio. P[ro]positum autem mihi est in multis episcopatus mei rebus consiliu[m] ab Ill-ma et R-ma D. V-ra petere, quandoquidem [e]a et amat me sua sponte libenter, et rerum usu doctrinaque admirabili ceteros ita excellit, ut minime dubito, si consilium ab ea flagitaverim, illud non gravatim suppeditura sit.

De synodo indicenda, ad quam Ill-ma et R-ma [D.] V-ra a R-mo Domino Archiepiscopo invitata se scribit, tempus commodum et opportunum maxime spectandum mihi videtur. Nam hic tacitus quidam rumor nos pervasit, sed ecclesiastico ordini magnopere extimescendus: Ferunt istos, qui se a nobis segregarunt (qua quidem de re non modo Canonici mei, verum etiam magni quidem et illustres viri commonefacere me non dubitarunt) quod iam, quodammodo non parum sibi timere videantur, occulte contra nos conspirasse, deliberatumque habere, dum ad conscriptionem illam in Comitibus Varsoviensibus indictam ad district[us] quilibet eorum suos turmatim venient, bona ec[clesiastica] devastare, spoliare, depraedari, atque etiam si licebit occupare. Quod ut minus feliciter quam optant succedat illis, oportebit non episcopum du[n]taxat quemvis in dioecesi sua, sed etiam abbatem [in] [m]onasterio, ac vel minimum parochum in aedibu[s] [suis] residere. Nam dum quemlibet nostrum a domo p[ro]pria longe abesse intellexissent, quod certe nos facere [opor]tet synodo durante, multo acerbius in domus ac reliqua nostra omnia saevirent. Quapropter neque ipsi mihi magnum amicorum praesidium defuturum est, districtus enim Posnaniensis conscriptio ista in loco Posnaniae vicino fiet.

De sacramentariis [ac] trinitariis idem quod R-ma D. V-ra sentio: f[er]e[n]di potius sunt utrique, si eici non possunt, cit[us] [e]nim se ipsos comedentes conterent. R-ndum Dominum Varse[vi]tium² plurimum a me amari Ill-ma et R-ma D. V-ra sciat, quod et exemplo ceteris presbiteris

¹ Listu tego nie odnaleziono.

² Stanisław Warszawicki. Por. nr 184.

et ornamento ecclesiae meae videtur esse. Tandem Ill-mam et R-mam D. V-ram diu feliciter bene valere cupio, cui me iterum atque iterum commendo.

Ex Cziążym praedio meo, die XXVI Julii MDLXIII.

^a Ill-mae et R-mae D. V-rae addictissimus servus Adam Conarski Dei gratia Episcopus Posnaniensis ^b.

^a List uszkodzony: w środku obu kart trzy duże ubytki papieru; przypuszczalny tekst odtworzono w nawiasach klamrowych.

^b—^b Własnoręcznie.

252

JULIUSZ POGIANO DO HOZJUSZA

Rzym, 28 lipca 1564

Przeprasza za dłuższe milczenie. Wyraża radość z obecności Commendonego u Hozjusza. Wspólnie z kardynałem Borromeo z wielką satysfakcją i uznaniem przeczytali list Hozjusza (z 15 VI). Zgodnie z życzeniem Hozjusza oba kolegia jezuitów w Rzymie włączyły Kardynała Warmińskiego i Polskę do swoich codziennych modlitw. Bardzo korzystne wrażenie zrobił bratanek kardynała, Jan Hozjusz, którego Pogiano poznał w kolegium niemieckim. *Confessio fidei* Hozjusza w mig rozeszła się na rynku księgarskim w Rzymie i wielu z wielkim uznaniem i pożytkiem przeczytało to dzieło. Informacje o Gallim, Sirlito i Torresie. Pozdrowia Commendonego.

ORYG. nie znany.

KOPIA z XVIII w.: 1. Bibl. Vat., rkps Barb. lat. 2133 k. 19—22v. Nagłówek: *Cardinali Varmiensis [nr] 33*; 2. Vat. lat. 3432 k. 39—40v.

DRUK: 1. HO II s. 396—397; 2. Pogiani epistolae, III s. 425—440. Za podstawę niniejszej publikacji przyjmujemy kopię z Barb. lat. (jw.). Pozostałe przekazy zasadniczo nie różnią się między sobą.

O iucundissimas tuas litteras¹, quae mihi et molestiam absterserunt qua afficiebar ex ancipiti dubitatione, utrum non accepisses literas meas, an illis redditis non tantum valuisset apud te excusatio diuturni silentii mei, ut existimares exiguum praetermissi officii significationem esse dignam novo munere litterarum, et cumulum praeterea voluptatis attulerunt. Me enim prior illa pars epistolae vehementer delectavit, qua tibi non iniucundas fuisse scribis meas litteras, spectatum [k. 19v] etiam studium atque observantiam in te meam. Qua in re etsi nemini concedo, tamen vel singularem amorem a praestantissima virtute tua commotum, metior ea iudicii regula, qua susceptus est, ut minime falli posse videatur. Verum haec sunt certissima tuae erga me benevolentiae signa, in quibus non minimum illud fuit, quod causas, quamobrem serius ad me rescripseris, subtiliter commemoras. Hoc vero maximum, quod ne me quidem ignarum esse voluisti consuetudinis et convictus tui cum episcopo Commendonio, quem ego virum, quia illius ordinis qui pluris esset ingenio, virtute, prudentia, pietate, adhuc cognovi neminem, semper feci plurimi, pro quo, nisi me Dei providentia deterreret, conquererer audacius et iniquitatem temporum atque perversitatem iudiciorum liberius accusarem. Sed difficile est loqui ea de re, unde rationem divinam excludere non possis. Quare sustinebo me. Illud certe, quod et Commendonio iucundum, qui te [k. 20r] solitus sit omnibus anteferre, et tibi gratum esse scio, qui tantum ei tribuis, praeterire non possum gaudere me incredibiliter esse illum apud te², praesertim tali istius Regni tempore. Nam si eo loci res

¹ Zob. nr 204.

² Commendone wtedy gościł u Hozjusza. Odjechał do Parczewa na sejm 19 VII 1564. Zob. nr 242.

est medicinam ut possit accipere, aut gemina ista virtute ac prudentia singulari sanabuntur, quae multorum vel inscitia vel malitia violata sunt, aut aliud agendum et precibus ac votis modo remedium desperatis rebus quaerendum erit. Sed confido fore, Dei fretus benignitate, ut curatione istius morbi^a et qui rem exulcerarunt, appareant^b, et qui tenent quid cuique committendum sit, intelligant. Vos interea fruimini bono congressus, sermonis et consuetudinis vestrae, quam in summa rerum, hominum, temporum difficultate, instar vitae esse non dubito.

Causae autem quas tui reditus in Patriam, occupationes item episcopales et rationes administrandi^c munus istud re maximum, tempore difficillimum^c, sic expressae sunt tuis ad me litteris [k. 20v] ut animus iste tuus infixus in charitate eorum, quos tuae fidei prudentiaeque commisit Deus, spirare videatur in epistola. Quam deinde epistolam cum Borromeo Cardinali, eius iussu, cui is fasciculus primum est redditus, legendam dedissem: ego, inquit, nisi eximium studium christianae religionis ac pietatis summi huius viri ex eius et scriptis et actionibus haberem cognitum, vel unis his litteris facile adducerer, ut illi huius laudis tribuerem principatum. Commovit videlicet hominem professio illa devotionis capitis tui pro salute eorum quibus praees. Excitavit magna spes, qua teneri te scribis, tibi, si res postularet, animum et studium oppetendae mortis allaturum Deum. Quod te periculum libentissime etiam aditurum affirmas, ut eo calice, quam posses gratiam referres ei, qui salutem orbi terrarum suo calice propinavit. Quae sic a te scripta sunt, ut appareat te non aegrius eo descendurum quam illa expedieris. [k. 21r] Nec vero non extat eundem te, cui ne cupienti quidem, certe non petenti delati sunt honores, illo officio, quod a Paulo bonum opus appellatur³, sic fungi ut magis ipse labores recte ut munus administres tuum, quam plerique faciant ut dignitates ac gradus consequantur. Sed de te pro re quidem parum, apud te satis, ne dicam nimis multa, qui virtutum actione, non etiam commemoratione delectaris. Mandata tua prosequutus sum, quae mihi das tuo iure, quam ego agnosco amorem in me tuum, cum temperas et quasi condis illo artificio humanitatis, ut excuses libertatem iubendi tuam, quam in admiratione mirifici pudoris tui illum desidero amorem, cuius summa mihi semper erit illa significatio, si omnia libere imperaris.

Lainius, Jesuitarum Societatis magister⁴, tametsi eas preces, quas quotidie pro Germania fieri iubet, ad istos etiam homines pertinere arbitratur, tamen proprie et nominatim mandavit de eo quod scribis. [k. 21v] Orabit igitur utrumque Collegium Jesuitarum pro salute Poloniae. Quae ratio preceationis eo die est instituta, quo mandatum tuum exposui Lainio. Postridie eius diei pransus sum ipsius magistri invitatu in gymnasio, quod vocant Germanorum, ubi mirificam sobolem christianae iuventutis et plane seminarium vidi florescentis Ecclesiae. In illis cognovi Joannem, fratris tui filium⁵, ea humanitate ac modestia puerum, ea etiam commendatione ingenii, studii, probitatis ac religionis, ut non solum ore, sed illa etiam indole et spe summae laudis plane vester esse videatur. Legit ille tuas ad me litteras, volui enim ut intelligerent^d et quantum tu pro tua benignitate me amares, et quam ego te colerem et observarem. Quid quaeris? statim mihi illas reddidit et capita epistolae dixit bene memoriter. A quo cum quaesivisset gymansii moderator, an contionari vellet, quod aiunt puerum illa [k. 22r] exercitatione delectari, respondit se prius-

^a 1 Tm 3,1.

^b Jakub Laynez, general jezuitów.

^c Jan Hozjusz, syn Jana.

quam haberit contionem, modum et rationem eius conscribendae velle perdiscere.

Allata sunt Romam nescio quot corpora Polonicae *Confessionis* tuae, proxime ut aiunt impressa⁶, quae evanuerunt eadem illa hora, qua exposita sunt in taberna libraria. Mirum est, quod multi eorum librorum desiderio teneantur. Archiepiscopus Sipontinorum⁷ totus est tuus, qui studium et operam suam a me tibi deferri voluit. A Sirleto⁸ tibi salutem plurimam refero, quem esse scito in principibus iis, qui te et colunt et admirantur, quamquam quis huius officii non appetit principatum? Torrensem⁹ audio et valere et studere sic, ut abdat se in litteras, quem ego multos dies non vidi, neque qui viderit, praeter unum aut ad summum alterum, qui illi casu occurrerit, reperire potui. Conveniam omnino hominem et urgebo, ut ipse te faciat de suis rebus certiozem, cui commendationes tuae quanto ad id, quod maxime et cupiebat et ei necesse erat, adiumento fuerint, et [k. 22v] ipse intelligit, nec ego ignoro.

Deum precor, ut te servet incolumem mihi que concedat, ut aliquando praesenti studium et operam aliquam navare possim. Da mihi hoc pro tua benignitate, ut Comendonium episcopum meis verbis salvere et valere iubeas. Romae, 5 Calendas Augusti [28 VII] MDLXIII.

^a W kopii nostri.

^b HO: *aperiant*.

^{c-e} HO: *ut maximum ita hoc tempore difficultimum*.

^d HO: *intelligeret*.

253

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 28 lipca 1564

Donosi o śmierci brata swego Jana (zm. 3 VII) i o kłopotach związanych z zadysonowaniem mieniem zmarłego, który nie zostawił testamentu. Prosi o stałą opiekę nad żoną zmarłego. Zdaje sprawę, jak załatwił różne zlecenia finansowe Hozjusza i przez Macieja Drzewickiego udającego się do Lidzbarka przesyła różne rzeczy zakupione Hozjuszowi. O trudnościach w funkcjonowaniu poczty z powodu zarazy.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1665 s. 1483—1486. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Hellspergi*.

Reverendissime in Christo Pater Illustrissime Domine, Domine et Patrone clementissime. Veni huc Ill-me atque R-me Domine 1 die Julii salvus et incolumis. Fratrem tamen vix viventem reperi, qui 3 Julii valedixit sane catholice¹. Erat apud eum concionator Germanorum et monachus a divo Francisco; mortuus vero est 21 hora, sepultus vero 6 Julii apud B. Virginem Mariam. Nullum testamentum fecit. Ego, quoniam in me iam venit tutela virginis, filiae eius relictae, nolui ipse esse, adiunxi tamen mihi adhuc duos: nempe dominum Cziglerum² et dominum Johannem Kmeler³, qui in mercatura periti sunt, idque cum consensu uxoris

⁶ Chodzi o wydanie *Confessio* w Antwerpii z 1563 r. Por. nr 249.

⁷ Tolomeo Galli, bp Siponto (1562—1573), pierwszy sekretarz papieski, 12 III 1565 kardynał (zwany Cardinalis Comensis od rodowego księstwa Como k. Mediolanu), zm. 1606.

⁸ Wilhelm Sirleto.

⁹ Franciszek Torres.

¹ Jan Watt, starszy brat Pawła, siostrzeniec Hozjusza.

² Sebastian Ziegler, mąż Urszuli, siostry Pawła Watta, kupiec krakowski.

³ Jan Kmeler, mieszczanin krakowski.

pie memoriae fratris mei⁴. Approbarunt consules, in libros etiam scribi concesserunt. Quod vero tam tarde R-mae P. V-rae scribo de eius obitu in causa est, quod neminem habere potuimus, mandatum enim est ne huc aliquem ex Prussia aut Masovia venientem in hospiciis alant, denique et ex angaria⁵ vectorem nullum, qui ad Ill-mam atque R-mam P. V-ram proficisci vellet, acquirere possum, quare quod tam tarde scribimus veniam nobis donare velit. Nunc iam inventarium facimus. Quicquid erit, faciam Ill-mam atque R-mam P. V-ram certiolem. Uxor vero fratris mei humiliter petit, quo eam Ill-ma atque R-ma P. V-ra in suam tutelam atque defensionem accipere velit. Si aliqua in re opus habuerit, consilio Ill-ma atque R-ma P. V-ra ei loco patris esse velit, eamque eo amore prosequi, quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra pie memoriae fratrem meum prosecuta est. Ipsa vero parata erit Ill-mae atque R-mae P. V-rae omnia obsequia praestare, modo Ill-ma atque R-ma P. V-ra mandet. Petit etiam, quo hoc munus ab Ill-ma atque R-ma P. V-ra sive hanc promissionem habere possit, quam pie memoriae frater habuit postquam aliquam famulam locavit, singulis munus ab Ill-ma atque R-ma P. V-ra donavit nempe 10 fl., hoc idem et ipsa petit ut assequi possit. Si quid etiam eidem sicut viduae, quae orphana est, singulis annis donare vult, in arbitrio Ill-mae atque R-mae P. V-rae situm erit. Mater vero eius etiam petit pro sua famula, quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra ei etiam fl. 4 vel 5 donare velit, peto ipse.

Ita ut Ill-ma atque R-ma P. V-ra mandavit, scripsi filioli⁵, non tamen Italice, nescio enim Italice, non enim sequitur licet fuerim Romae, quoque exacte linguam Italicam scire deberem. Litteras a domino Semplawsky⁶ mitto, quas modo accepi. Confessionem anni 63 aut 64 invenire non potui. Rychnovio⁷ pecunia numerabitur. Librum Maximi⁸, ita ut R-ma atque Ill-ma P. V-ra mandavit, emi. Pannum Italicum mittere nunc non potui, in causa enim est mandatum ne ex Masovia huc alantur aut hospicio excipiantur. Quoniam R. D. Drzewyczki⁹ hinc ad Ill-mam atque R-mam P. V-ram discedit, non potui (cum certus sit) cohibere, quin per eum aliquid Ill-mae atque R-mae P. V-rae mitterem, id praesertim quod scio necessarium esse: mitto 2 libras croci, 1 libram sinsiberis, cinnamomi $\frac{1}{2}$ librae, quam reperimus post obitum fratris, quare petii, quo Ill-mae atque R-mae P. V-rae mitterent, quod fecerunt et ipsa assensit. Pileum iam paratum. Mitto S. Maximi opera, 3 paria oculariorum. Numeravi etiam domino Thomae Plasio¹⁰ 9 fl. 15 gr. pro libris, quos Ill-mae atque R-mae P. V-rae emit. Ita ut Ill-ma atque R-ma P. V-ra mandavit, solvi eidem. Denique ratio etiam per affinem Ill-mae atque R-mae P. V-rae nunc mittetur, nostra res vero quo in loco erit Ill-mae atque R-mae P. V-rae scribam. Omnes Ill-mae atque R-mae P. V-rae obsequia sua humillime offerunt, praesertim vero dominus Joannes Kmeler, qui humiliter

⁴ Agnieszka, córka Mikołaja Pynusz.

⁵ Chodzi o chłopców utrzymywanych przez Hozjusza na studiach w Italii: bratanka Jana Hozjusza, Erazma i Mikołaja Działyńskich.

⁶ Henryk Semplawski (zm. 1595), polski student w Rzymie, późniejszy kanonik warmiński, zaś od 1586 kustosz warmiński; kilkakrotnie był przez szereg lat w Rzymie, w latach 1569—1571 zarządzał sprawami gospodarczymi dworu kard. Hozjusza w Rzymie. Eichhorn: Die Prälaten, s. 550 nn.

⁷ Wojciech Sperling z Rychnowa. Zob. nr 51.

⁸ Chodzi o dzieła św. Maksyma Wyznawcy (580—662).

⁹ Maciej Drzewicki, prepozyt wrocławski i kanonik krakowski.

¹⁰ Tomasz Płaza, ksiądz krakowski.

petit, quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra eum pro infimo servulo habere velit.

Ferunt a nostris 6 000 Moscorum caesos esse, utinam verum sit. Quod superest Deum omnipotentem rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo. Cracoviae, 28 Julii 1564.

Mitto etiam 6 ulnas ex rubeo serico alias hatlas, una ulna 56 gr., facit 11 fl. 6 gr.

Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

^a W rękopie *czungaria*.

254

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 29 lipca 1564

Opisuje gwałty, jakich dopuścił się na jego poddanych pruski starosta szymbarski, Teofil Polentz. Działyński nie chce dochodzić swej krzywdy na drodze samo-sądu, lecz wnosi skargę do księcia pruskiego, jednakże obawia się, by proces nie przeciągał się zbyt długo. Prosi Hozjusza o radę w tej sprawie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 69. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddite 1 Augusti 1564, SmolaŃnitj.*

Służby swe zwykłe w łaskę W. Mości mojego Miłościwego Pana zalecam, zdrowia dobrego tudzież szczęśliwego panowania uprzejmie a życzliwie spraszam na wiele lat fortunnych, za to ja acz niegodny Pana Boga proszę. Ażem był dawno tego umysłu W. M. mojego M. Pana a dobrodzieja zdrowie nawiedzić, częścią dla trudności, częścią też za tym zachwianiem powietrza, które się okolicznie rozmnaża, do tego czasu umysłowi swemu dosyć żem huczynić nie mógł. Mało co po zniwach, da li Pan Bóg, temu swemu przedsięwzięciu rad bym dosyć huczynił. A iż tam posiłam ku Jego Księżęcej M. w doległościach swech, które mi się dzieją od Jego Księżęcej M. poddanego, pana Szymbarskiego¹, mając ze mną prawo koło granic i jeziora połowice, którego zwą „Z obu stron”, tej połowice hużywać nie miała aż do roztrzygnięcia prawnego, on nie czekając tego, łowił. Wzięto mu sieć klepnię i rybaka. Nie pisząc mi nic ani oznajmiając zjechał niemałym poczem śród nocy i dobył mojech dwu poddanech, sołtysa pojmał, kaczmarsze ledwo wybiegał drzwi połamał, skrzynie poodbijał, klotki w rzeczundzie^a, okna popłamał i [ze] skrzyń to, co mieli, pieniundze pobrał, jest tego kilka a 20 grzywien. Tego mojego poddanego związanego sobie wziął. Dosyć by to w nieprzyjacielskiej ziemi huczynić. Nie wiem, jeźliże to temu panu przystało taki gwałt i chałupowanie czynić. Aczbym to tedysz bym mógł oddać,^b nie z kimś^b poddanego w nocy wziąć, ale i samego we dnie, bym tego był dowiódł, bo nie w zamku na ten czas mieszka, jedno żem to chciał pierwej włożyć na Jego Księżęcą M., a przyjaciół swech w tym się też poradził. Snadnie bym to zawsze jemu oddać mógł i nie będę li miał słusznej nagrody, a Jego Księżęcą M. to sobie lekceważyć będzie, aczbym nierad nad poddanem się mścił, bo rozumiem, że to czynić musi, co pan rozkaże, jedno też jaką miarką mierzą, taką zawsze odmierzać muszą. Aczbym też mógł prawo

¹ Teofil von Polentz, syn ongiś katolickiego biskupa sambijskiego Jerzego von Polentz, starosta szymbarski.

o niem sądzić i ganić go^c jako gwałtownika w tej ziemi, gdzie się huczynek stał. Boję się aby się długo nie wlokło a potem ze wszystkiego nic nie było, czego by mi barzo żal być musiało, bo bym łącno tego dowiódł za tego mojego poddanego kilka mu jech wziąć, ale bym przecie skrzyń nie łupił jako on. A tak W. M. proszę mojego M. Pana o łaskawą radę, jako bym sobie w tym pocznąć miał, boć mnie to zaprawdę barzo boli, że mi się to stało od tego księżego syna. Bym na pospolicity pokój nie baczyl, łącno bym się ja z panem Szymbarskiem rozprawił.

Jeśli W. M. mój M. Pan masz co nowego od dworu, racz W. M. mnie też sam oznajmić. Do mnie pisali panowie rewizorowie², abym jem oznajmił, jeśliże mrze. To, com wiedział, jakoś inczej nie jest, że się już na wielu miejscach zapowietrzyło. Tak rozumiem, że nie przyjadą temi czasy. A zatym daj Panie Może, abym W. M. mojego M. Pana dobrze zdrowego oglądał. Dan z Bratiana, w sobotę po S. Jakubie [29 VII] liata bożego 1564.

Służebnik po[wolny] Jan z Działynia wojewoda chełmiński ręką własną.

^a tj. w rękopiśmie(?).

^b—^c W rękopiśmie wyraz niejasny niyerskimcz.

^c W rękopiśmie gajezgo.

255

JAN HOZJUSZ DO SWEGO STRYJA KARDYNAŁA

Rzym, 29 lipca 1564

Usprawiedliwia się, dlaczego tak długo nie pisał listów. O wizycie u kard. da Mula i spotkaniu z Juliuszem Pogiano.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 163. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 14 Septembris 1564 Heilspergae, rescriptum 25.*

Ill-me et R-me domine, patrone observandissime. Poscimus aeternae bona sempiterna salutis. Poscimus et vitae cuncta secunda tuae. Poscimus a summo, te quod iuvet, ecce tonante. Poscere num quimus plura, patrone tibi?

Etsi nulla mihi materies scribendi se offerat, ac nihil quod scribam habeam, temen ne in quo accusor ampliozem adhuc tibi locum relinquam, officio aliqua ex parte defuisse videar, quod in me est, quin breviter tibi scriberem, facere non potui. Nam etsi acerbius tuae epistolae verberationem tuli, minimeque mihi iucundum fuit accusari abs te officium meum, quod toties negligentiae in tuis literis facis mentionem, tamen iucundum mihi fuit requiri officium meum. Satis me tecum iam superioribus diebus egisse puto, ni forte plura verba desideras, res certe per se ipsa loqui videtur nec verba ad id requirit. Sed nec me iudicio omnium, praesertim vero P. Polanci¹, ac eorum, qui mei curam gerunt, hoc crimine potes libere incusare, cum et ipse mihi et alii sint testes, me non bis terve ad summum, vel (licet enim tuis verbis uti) nunquam scripsisse, sed crebrius etiam quam desiderares, si rem ex alto repeteres ac diligenter considerares, ita etiam ut subdubitarem nonnihil ne non literis te explerem. Sed qui secus existimandi de me tibi nonnihil loci dederunt, ii eodem forte sunt condemnandi crimine. Habes iustam, ut arbitror, me de officio admonendi causam, sed accipe insuper et cognosce aequitatem etiam meae

² Por. nr 370.

¹ Jan Polanco.

excusationis. Quod vero scribis literas Erasmi socii mei² tibi redditas, meas vero nullas, qui fiat nescio. Hoc certo tibi persuadeas, non mea negligentia, sed improbitate eorum fieri, qui literas ad vos non perferunt, anteverteram enim Erasmi literas, et una alteras ad te dedi. Quare aequo animo accipe meam excusationem, et si quod non ita cito literae perferuntur, animum tuum offendit, non mihi sed temporum calamitati tribue. Haec hactenus. De me sic habeto.

Nudius tertius fui vocatus a Cardinali Amulio³, ubi fui perhumaniter exceptus, qui cum multa mecum verba fecisset, postremo addidit, ut te eius nomine salutarem, per otium si illi licuerit se velle scribere recepit, quo cum essem, eius in te voluntatem bene perspectam atque cognitam ex eo tempore habeo. Postridie eius diei Iulius Ill-mi Boromaei a secretis⁴ a te missas literas ostendit, quae quantum illi gratae fuerint, coram declaravit. Is biduo factus est mihi familiaris, plurima mihi de te narravit, ut ipsemet gauderem, cum haec de te dici audirem. Plura scribam alias. Bene vale. Romae, 4 Calendas Augusti [29 VII] 1564. Tuae Ill-mae et R-mae D. servus humillimus

Joannes Hosius⁵.

256

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 29 lipca 1564

O korespondencji jezuitów z Hozjuszem. Informuje, jak wygląda aktualnie sprawa pozwolenia świeckim na Komunię św. pod obiema postaciami. W tym celu przesyła kopię breve papieskiego z 16 IV 1564 i swego pisma do jezuitów wiedeńskich. Wśród jezuitów, a także wśród biskupów niemieckich, istnieje silny opór przeciw „kielichowi”. Hozjusz, po przestudiowaniu nadesłanych kopii, sam zdecydował, jaką praktykę zachowa w swej diecezji. O księżce Cassandra. Papież pozwolił Commendonemu pozostać jeszcze w Polsce do końca przyszłego sejmku, ale nie zgodził się na podwyższenie mu pensji. Laynez wyraża zgodę na założenie kolegium jezuickiego na Warmii i wkrótce skieruje tam 8 jezuitów. Kanizjusz nie może przyjechać, zaś co do Henryka Denysa, to jeszcze zdecydować. Kard. Borromeo nie przekazał jeszcze jezuitom pieniędzy na drogę.

ORYG. nie znany.

REGEST: ARSJ, rkps Germania 105 k. 139—140. Na marginesie: *Al Cardinale Osto.*

DRUK.: *Lainii epistolae*, VIII s. 124—128.

Illustrissime ac Reverendissime D. Princeps in Christo observandissime. Pax Christi etc. Redditae mihi fuerunt litterae D. V. Ill-mae 11 Iunii [11 VI] ad me missae¹, et video non istuc pervenisse omnes quas scripsi litteras, quae saltem ternae vel quaternae fuerunt. Patri etiam Canisio iniunxi, ut se in hanc partem diligentiorum praeberet. Admonui etiam sui officii Patrem Salmeronum, cuius litteras ad D. V. Ill-mam D. Georgio Ticinio² dandas curavi, cui crebro addit etiam suas D. Joannes

² Erazm Dżałyński, syn wojewody chełmińskiego.

³ Marek Antoni da Mula, kardynał, biskup Rieti.

⁴ Juliusz Pogiano. Jego wrażenia ze spotkania z Janem Hozjuszem, zob. nr 252.

⁵ Jan Hozjusz, syn Jana, starszego brata kardynała, starosty Smolajna koło Dobrego Miasta i Gertrudy jego żony (wdowy po Janie ab Hatten). Chłopiec ten przebywał u Hozjusza w Trydencie, a po skończeniu soboru razem z jezuitami pojechał do Rzymu, gdzie rozpoczął naukę w Collegium Germanicum. O jego obiecujących postępach pisali jezuiti prawie w każdym liście do Hozjusza. Zmarł nagle w Rzymie 8 X 1564, mając nie więcej niż 18 lat. Por. A x e r: *Ticinii epistolae*, s. 31.

¹ Zob. nr 198.

² Jerzy z Tyczyna. Por. nr 403.

Osio³, qui bene valet et indies proficit per Dei gratiam et cum animi mei consolatione non exigua, saepius audio.

Quod ad statum attinet Regni Polonici, satis multa ex doctoris Balde-saris⁴ litteris intelleximus. Si principes tam ecclesiastici quam saeculares tam serio et strenue negotium religionis istic tractassent quam D. V. Ill-ma in provincia suae ditioni subiecta, aliam rerum faciem videremus, et in futurum speraremus. Prospiciat divina bonitas tot servis, et ab Ecclesiae gremio catholicos recedere ac dilabi non permittat, sed errantes potius in ovile suum reportet humeris misericordiae suae.

Perlegimus quae D. V. Ill-ma ad cardinalem Boromeum scripsit, et exempla litterarum ad Prussiae ducem⁵, eius etiam responsum quale ab eo expectari poterit. Mitto vicissim exemplum litterarum Apostolicarum de communione sub utraque specie⁶ et capita illa quae nostris Viennae fuerunt proposita⁷ ut publicarentur populo pro concione, licet hoc munus nostri detractaverint, donec nos consuluerint. Forte utrunque scriptum iam diu pervenit ad D. V. Ill-mae manus, quia tamen mihi non constat, mittere volui. Hoc etiam addam, quod ex nostrorum Treverensium litteris accepimus senatum Treverensem certum quoddam tempus constituisse, quo excederent ex urbe ac dominio illo qui novum ritum communicandi sub [utraque specie] vellent amplecti. De Mogontino etiam electore⁸ satis certe scimus, quod a calice vehementer abhorret. De suffraganeis Coloniensis electoris tantumdem accepimus. De ipso electore⁹ satis non constat, et ille tamen ferebatur non probare calicem, quamvis desideraretur in eo severitas maior ad calixtinis corrigendos. De Praghae etc. intelleximus quod ad ecclesias hussiticarum eos miserunt qui bibere volent¹⁰, usum calicis in ecclesiis catholicis non permittentes. Sed haec et alia fortassis aliunde exactius scribentur D. V. Ill-mae.

Libellus ille, quem suspicatur D. V. Ill-ma Romae scriptum esse, qui etiam ex nobis aliquos praestringit, qui si plane ignoro, nisi forte sit ille quem a Cassandro¹¹ scriptum a Germania accepimus. Si Romae versatur author huiusmodi libelli, probe dissimulet necesse est, inquisitorum enim in manus facile incideret si cognosceretur.

Quid iam consilii capiendum sit circa calicis usum, forte facilius intelligit D. V. Ill-ma tenore litterarum Apostolicarum considerato, et etiam conditionem illorum vel articulorum, qui nostris Viennae traditi fuerunt, quorum exemplum mitto. Primum nullus princeps cogitur ad publicationem huiusmodi concessionis, et si publicare alicui necesse esset, confirmandi tamen in usum alterius speciei, et collaudendi qui hactenus illum tenuerunt [ss]. Video autem in ditione D. V. Ill-mae exclusum esse prorsus calicis usum. Unde non difficile videtur cogitare quid in futurum facto sit opus. Superest divinam bonitatem imprecari, ut spiritu consilii et fortitudinis instruet ac roboret D. V. R-mam.

³ Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

⁴ Baltazar Hostounský, jezuita towarzyszący Commendonemu.

⁵ Albrecht von Hohenzollern.

⁶ Bulla papieska z 16 IV 1564.

⁷ Jezuiti wiedeńscy długo opierali się przed wprowadzeniem w swoim kościele Komunii św. pod obiema postaciami, aż zostali do tego przynaglenni specjalnym nakazem papieskim.

⁸ Daniel Brendel von Homburg, abp moguncki (1555—1582).

⁹ Zob. nr 216 przyp. 8.

¹⁰ Chodzi tu o odłam husytów pojednanych z Kościołem katolickim, zwanych utrakwistami lub kalikstynami. Pozostawiono im Komunię św. pod obiema postaciami.

¹¹ Zob. nr 198 przyp. 7.

Egi causam R-mi Nuntii Commendoni, vel potius Regni, per Ill-mum cardinalem Sabellum¹², qui in protectione Regni Poloniae absentis cardinalis Farnesii¹³ vices gerit. Et quod attinet vel ad eum non revocandum, sed in Polonia retinendum usque ad peracta comitia, initio sequentis anni celebranda, libenter annuit Summus Pontifex. Quod vero ad [id quod] etiam agebatur de augendo stipendio, non perinde ac optabamus successit. Quae quidem pollicitus fuerat in singulos menses, sese libenter daturum aiebat Pontifex, plura vel maiora praestare recusavit. Nec cardinalis Boromei operam requirendam ad hoc impetrandum existimavi. Minus enim mihi sperabam per illum consequi posse quam per cardinalem Sabellum.

Reliquum est ut de collegio ad D. V. Ill-mam mittendo iam responsum faciam. In primis agnoscimus omnes et zelum religiosissimi antistitis ad gregem suum quavis ratione iuvandum, et benevolentiam ac potius pietatem praeclaram D. V- R-mae erga nostram Societatem, et de ea ex animo gratias agimus. Quod ad rem ipsam attinet, haec summa est: quod nec possumus nec volumus operam nostram negare D. V. R-mae. Nec existimavimus rationem etiam habendam statuti nostri quoad numerum certum personarum praeficiendum, et in minimo omnium collegio pauciores quam viginti non admittit. Hoc ergo, et stabilitatem reddituum ad alendos collegiales, et alia quae ad opus hoc perficiendum pertinent, omnino committimus pietati et prudentiae D. V. R-mae, et octo illos quos petit, quorum quatuor Germanicam calleant linguam, et unus praedicatoris officio fungatur, primo quoque tempore istuc mittendos curabimus. Nec ut a Summo Pontifice id nobis iniungeretur expectandum censuimus. Quamvis enim nihil nobis iniungeret, sponte nostra ad hoc obsequium Deo et D. V. Ill-mae ipsiusque gregi praestandum parati sumus. Utinam ex sententia nostra missio haec succedat et ex ea non poenitendus fructus Prussiae regio, quae in tantis versatur angustiis, capiat. Pater quidem Canisius, ut provincialis et Augustanus concionator, non posset ex illa provincia evelli. Concionator etiam ille Coloniensis¹⁴ hoc ipso anno Dilin-gam evocatus est, ut illius universitatis Societati nostrae a Cardinali Augustano¹⁵ traditae (quae satis feliciter procedit) curam susciperet, et rectorem ageret, non solum concionatorem. Videbimus ergo num ille, saltem ad tempus, in Prussiam mitti possit, ut scribit D. V. Ill-ma. Sin minus, alius eius loco, quem existimemus idoneum, mittetur. De viatico satis liberaliter providit D. V. Ill-ma, nihil tamen hactenus a cardinali Boromeo nobis dictum est¹⁶. Si pecuniam eam numeraverit, cedent illi centum coronati in usum nepotis¹⁷, 20 vero dabuntur D. Georgio Ticinio.

Sed quia iam prolixè satis scripsi, non ulterius progrediar, tantum precabor divinam bonitatem, ut prosperet pios conatus D. V. Ill-mae ac R-mae ad universalis Ecclesiae et totius Poloniae utilitatem. Commendo me ac totam Societatem sanctis orationibus ac sacrificiis D. V. R-mae ac nostras vicissim offero. Romae, die 29 Julii 1564.

¹² Jakub Sabello, kardynał 19 XII 1539, zm. 1587, wiceprotektor Królestwa Polskiego.

¹³ Aleksander Farnese, kardynał 18 XII 1534, zm. 1589, protektor Królestwa Polskiego.

¹⁴ Henryk Denys (Dionysius).

¹⁵ Otto Truchsess von Waldburg, kardynał, biskup Augsburga.

¹⁶ Hozjusz wypłacał Commendonemu pensję, jaka należała się nuncjuszowi z Kurii Rzymskiej, zaś kard. Borromeo równą sumę miał w Rzymie pozostawić do dyspozycji Hozjusza.

¹⁷ Jan Hozjusz.

257

FRYDERYK PENDASIO DO HOZJUSZA

[Italia], 29 lipca 1564

Pendasio¹ dziękuje za list i cieszy się, że Hozjusz nie jest na niego zagniewany z powodu szybkiego wyjazdu do Italii. Wymagaly tego sprawy rodzinne, a i klimat w Polsce nie służył zdrowiu. Miłe wspomina wspólne chwile spędzone z Hozjuszem i Commendone.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 165-168. Na odwrocie adres: Ill-mo et R-mo D. meo observandissimo D. Stanislao Osio E-po Varmienst Cardinali Amplissimo; pieczęć; adnotacja odbiorcy: Redditae 18 Octobris 1564 Heilspergi, ręką Kuczborskiego: non eget responso.

Ill-mo et R-mo Praesul, Domine mi observandissime. Tanta me Ill-mae et R-mae D. V-rae literae iucunditate affecerunt² eisdemque tantopere sum oblectatus, ut vel immaturo illi meo ex Polonia discessui et hoc ipsum plurimum debeam, quod huius gaudii author aliqua ex parte mihi fuerit. Dolerem equidem nec mediocriter, si reditus in Patriam cum aliqua vel minima Ill-mae et R-mae D. V-rae offensione mihi susceptus esset, sed eae ipsae literae ab huiusmodi suspitione me liberum penitus reddunt, ea enim benignitate omni ex parte ipsas esse conspersas video, ut vel in obiurgiis suavissimam humanitatem conspiciam et nonnisi a placatissimo animo easdem esse profectas intelligam. Quidni enim placatus ille sit, qui nec irasci potest? qui nulli rei magis studet quam ut omnibus prosit? quo nec iucundior, nec suavior, nec prudentior quisquam cogitari potest? Utinam multis talibus nostrum hoc saeculum gloriari posset! Nulla igitur excusatione mihi opus esse scio. Hoc tamen non reticebo me reditum hunc necessitate coactus maturasse. Non minus enim me res mea familiaris in Patriam revocabat, quam aëris illius intemperies inde expelleret. Illa enim me absente pessum ibat, haec vero integram valetudinem mihi invadebat. Quod vero Ill-ma et R-ma D. V-ra huius incommodae valetudinis causam refert in minus tempestiva literarum studia, id amantissime quidem facit, sed R-mo Nuntio quae dixi, scio esse compertissima, nec testis certior D. Sua R-ma mihi quaerendus est. Verum esto, peccavi. Poenas etiam confestim dedi, siquidem et iucundissimo conspectu ac colloquio Ill-mae et R-mae D. V-rae, et prudentissima ac doctissima R-mi Nuntii consuetudine privatus sum. Quapropter peccatum hoc, praesertim a christianissimo et religiosissimo Principe facillime mihi condonari potest. Quod vero Ill-ma et R-ma D. V-ra tanto me favore prosequitur, ut dignum etiam esse velit cui omnia sua officia exhibeat, non^a possum non^a plurimas ipsi gratias agere, eandemque certiorum reddere ipsam sibi de me posse omnia polliceri, quae a servo humillimo et fidelissimo expectari possunt. Me totum ipsi dedo atque trado. Deus omnipotens ipsam diu incolumem et felicem servet.

Datum ex meo rure Mu[...] b, die XXIX Julii Anno Domini MDLXIII. Ill-mae et R-mae D. V-rae servus humillimus et fidelissimus

Federicus Pendasio.

^a - ^a Dopisano na marginesie.

^b Zatarie na brzegu wiersza.

¹ Fryderyk Pendasio, ur. w Mantui, zm. 19 XII 1603 w Bolonii, filozof i fizyk, wykładał na uniwersytetach w Padwie i Bolonii. Zob. Enciclopedia Filosofica. T. III. Venezia-Roma 1967 kol. 1258. Należał do świty nuncjusza Commendone.

² List nie znany.

Kraków, 29 lipca 1564

Opisuje swoją rozmowę, jaką odbył ze szlachcicem Janem Trzeciekim. Zamierza on wysłać swego syna na dwór Hozjusza do Lidzbarka, a także zabiega o rękę Barbary Beer, siostrzenicy Hozjusza, dla swego siostrzeńca, Aleksandra Strońskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 162. Na odwrocie ślad pieczęci, zwykły adres z dodaniem: *ad manus proprias*; obok inną ręką adnotacja: *Redditae* (daly nie podano).

Reverendissime atque Illustrissime Domine. Misit ad me Generosus Dominus Tricziesky¹ quo eum adirem rogans, quem adii. Omnem humanitatem mihi exhibuit, mentionem filii sui fecit, quem apud Ill-mam atque R-mam P. V-ram habere vellet, ne inficeretur. Facit sicut verus parens, qui non solum curam habet de victu et amictu, verum et de anima. Retuli ei R. D. Drzewyczy in animo habere Ill-mam atque R-mam P. V-ram invisendi². Ostendit mihi etiam literas, quas Ill-ma atque R-ma P. V-ra ad eum dedit quoad personam eius filii³, petiit etiam a me, ut ei significarem, an aliqua mentio apud Ill-mam atque R-mam P. V-ram domini Alexandri Stroynsky⁴ facta, cum apud eandem fuisset⁵, erat. Me nihil ex Ill-ma atque R-ma P. V-ra audivisse retuli. Primum omnium interrogare cepit quae consanguinitas esset inter piae memoriae dominam Barbaram Jeronim Berin⁶. Dixi me esse nepotem. Omnem rem mihi concredit: dominum Stroynsky nepotem eius cupere piae memoriae filiam in matrimonium. Hac de re etiam ad Ill-mam atque R-mam P. V-ram dominum Trzycziesky dedisse litteras⁷, a qua responsum accepit una cum fratre domino Joanne⁸ collocutam esse, ac libenter videre quod eam catholicus cupit habere. Illud tamen Ill-mae atque R-mae P. V-rae mirum erat, quod nemo ex amicis hac de re scripsit. Haec cum audissem, dixi dominum Morstin⁹ atque eius uxorem, cuius etiam nepos sum, filiam piae memoriae sub tutela habere, quoniam vero R-dus Dominus Poremsky¹⁰ etiam domino Morstin est dominus gratus, ut ad eum mitteret ac ex eo cognosceret quae eius sententia sit, denique si ad Ill-mam atque R-mam P. V-ram hoc in negotio aliquid scribere velit. Hoc cum dixissem, retulit mihi eum rogatum^b aut invitatum^{-b} esse ad R-mum Dominum Poremsky ad prandium, ibi et filii mentio fiet qua ratione possit mitti cum R. D. Drzewyczy, denique et domini Stroynsky. Petiit vero me, ut omnem hanc rem Ill-mae atque R-mae P. V-rae describerem. Petenti negare non potui, petens humiliter quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra longam moram in scribendo aequi bonique consulere velit, denique etiam eidem suis literis me commendare. Quod superest Deum omnipotentem

¹ Jan Trzecieki. Por. nr 47.

² Maciej Drzewicki już przedtem zamierzał odwiedzić Hozjusza (por. nr 119), teraz zaś od kapituły krakowskiej otrzymał polecenie powitania kardynała w imieniu kapituły. Por. nr 267.

³ List nie znany.

⁴ Zob. nr 47 przyp. 4.

⁵ Paweł Watt wrócił z Warmii do Krakowa 1 VII. Zob. nr 253.

⁶ Barbara, przyrodnia siostra Hozjusza, żona Hieronima Beer, zmarła 19 III 1564. Por. nr 24 i 116.

⁷ Zob. nr 47.

⁸ Jan Hozjusz, starosta Smolajń, starszy brat kardynała.

⁹ Por. nr 116 przyp. 3.

¹⁰ Piotr Porębski, kanonik i oficjał krakowski.

rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me humiliter commendo.

Cracoviae, 29 Julii Anno 1564. Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

^a W rękopisie Jeronim Ber.
^{b-b} Dopisano na marginesie.

259

JAN BOSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 30 lipca 1564

Boszkowski¹ dziękuje za upominek. Nosi się z zamiarem opuszczenia Krakowa z powodu przykrości, jakich doznaje od złych ludzi za swe przekonania religijne. Prosi, aby Hozjusz za pośrednictwem Kromera i Myszkowskiego wystarał się mu u króla o zabezpieczenie na czas swej nieobecności dochodów z cła krakowskiego i o dokument potwierdzający mu te dochody na dożywocie. W cierpieniach znajduje otuchę w Piśmie św. i jest Hozjuszowi wdzięczny za listy podtrzymujące na duchu.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1449—1454. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany ręką Pawła Watta, adnotacja ręką Reszki: *Reddita 5 Septembris 1564 Heilspergae, responsum 11 eiusdem.*

Miłościwy Książę, Panie a Panie i dobrodzieju mój miłościwy. Panie Boże racz W. M. szczęścić a zachować w łasce swej świętej, w dobrym zdrowiu na długie czasy, wedle myśli W. M. ku osobliwej pociesze mej. służebnika W. M. Adzem już przedtem mało pisał W. M., dziękując W. M. panu a dobrodziejowi swemu miłościwemu za zwykły datek, który mi sam byli dali tymi czasy od W. M. panowie siostrzeńcy W. M.², czegom omieszkał przez pana Pawła, gdy tam do W. M. jechał³. A iż wątpie w tym liście swym pierwszym, aby W. M. miał dojść, tedy tym to drugim tego przeto poprawnie oznajmując W. M. panu a dobrodziejowi swemu miłościwemu to, iżem tego jest barzo wdzięczen od W. M., co Panie Boże W. M. racz zapłacić tak wieczną zapłatą — królestwem niebieskim iako też tu na tym świecie wszystkimi dobrymi rzeczami doczesnymi, to czego ja W. M. nigdy zasłużyć nie mogę, etc.

Pamiętam zawżdy na święte a mnie barzo pocieszne pisanie W. M. [s. 1450] pana i dobrodzieja swego miłościwego, co W. M. pisać raczył z Trydentu tak rok [temu], ciesząc mnie in tribulationibus meis multis a w pokusach wielkiego dusznego nieprzyjaciela, którymi ze mną walczyć aż do tego czasu nie przestawa przez ludzie te, którzy więcej terrena sapiunt et diligunt niżli coelestia, zadawając mi sam rozmaite a haniebne i sprostne a wielkie zależywości iniuste, czym by mnie widzą radzi nie tylko odwieść chcieli od tego mego przedsięwzięcia, którą przedsięwziął tam^a żywot bogomyślny, opuściwszy tak sprawy jako też i wszystkie rozkoszy tego świata, [o] niczym inszym już więcej nie myśląc we dnie i w nocy, jedno o tym ut Christo placerem plus quam hominibus, pamiętając na one słowa co mówi Pismo Święte, iż ci ludzie, którzy się Panu Bogu chcą podobać, tedy się ludziom podobać nie mogą, a także też ci Panu Bogu podobać się nie mogą, którzy się tu światu a ludziom tego świata więcej chcą się podobać niżli Panu Bogu etc. O czym też i Paweł

¹ Jan Boszkowski, mieszczanin krakowski, znajomy siostrzeńców Hozjusza w Krakowie, Wattów. Por. nr 59.

² Jan i Paweł Wattowie.

³ Paweł Watt w czerwcu 1564 r. odwiedził swego wuja w Lidzbarku. Por. nr 253.

święty pisze mówiąc: *si hominibus placerem Christi servus [s. 1451] non essem etc.*⁴. Ale by mnie śnać radzi i o gardło by mogli na mnie przyczynę słuszną mieć przyprawili, abo z Krakowa i podobno z Polski radzi zbeli, czemu im ja woli ich wolę dosyć uczynić, z Krakowa i z Polski na czas ustąpić, niżli bych już miał gwoli światu odstąpić dobrego przedsięwzięcia swego. A jednak też mam votum nawiedzić jeszcze miejsca święte, tak te gdzieś już był tak kilka liat, jako też i te gdzieś jeszcze nie był dla niepokoju onych ziem naonczas. A tak ja tu sam siebie i rzeczy swe zalecam w łaskawą obronę W. M. panu i dobrodziejowi swemu miłościwemu, a zwłaszcza ten księgi jurgielciku swego, który sam mam na ciele starym krakowskim od króla Jęgo M-ci, a proszę, aby mnie W. M. pan mój miłościwy tu w niebytności mej bronić raczył, tak aby mi go nie odjęli, w niebytności mej zwłaszcza, mszcząc się tym nade mną etc. O czym pan Paweł siostrzeniec W. M. pisać będzie, jeśli mi go sam płacić nie zechcieli, bom i sam jemu odbierać a sobie przysyłać poruczył. A jeśli bych też tym sobie nie naruszył łaski W. M. pana a dobrodziejstwa swego, tedy [s. 1452] W. M. barzo proszę i dla Pana Boga pana swego miłościwego, aby mi W. M. raczył pan mój miłościwy zjednać konfirmację na ten to mój jurgielcik od króla Jęgo M-ci, co to W. M. łatwiej przyjść może przez księdza Kromera u Jęgo M-ci Księdza Podkanclerzego, tak abych go już był pewien do swej śmierci, chocia bych też i gdzie indziej mieszkał, służąc tak Panu Bogu jakom począł in istis ieiuniis et vigiliis, bo Pan Chrystus tak mówić raczy: *nemo propheta est sine honore nisi in patria sua*⁵. I tak Apostołem swym i ich namiastnikom powiedzieć raczył: *si vos in una civitate persecuti fuerint, fugite in aliam*⁶. I tak czynili ludzie święci, chocia mieli Ducha Świętego i wielką łaskę bożą, który ich bronił mocą swą. A tak się to nam grzesznym rychło przydzie *fugere ab oculis inimicorum nostrorum*, którzy jeśli nam przeszkody czynią w służbie bożej, *fugere ad alias civitates etc.*

Tym się cieszę, co mi W. M. pisać raczył, iż się dyabeł zawždy zwykł przeciwnić tym, którzy tu chcą *pie et iuste vivere et Deo placere*, o czym też i Paweł święty mówi [s. 1453] *temisz sływy: qui volunt pie et iuste vivere in hoc saeculo, multa debent pati etc.*⁷. I raczył mi W. M. pisać ciesząc mnie a przywodząc mnie ku cierpliwości: *moc i sprawa dyabelska, iż on nierad kusić przestawa, a ludziom w dobrej rzeczy przeszkadzać⁸, aź mieć rad wszystki[ch] [w] sidła[ch] swe[ch], a moc swą okaże nad tym, o kogo się kusić pocznie, czego ja już tymi czasy na sobie doznał jego misterstwa, iż ma w swym rzemieśle sztuki rozmaite a coraz to nowszych wzywa, gdy mu które nie służą. A tak mnie mierzą⁹, jedno zawždy Pana Boga prosić grzesznemu o spomożenie a o obronę, aby mnie on sam bronił a z wszystkich pokus jego i ludzkich z łaski swej wyrwać raczył, mając w tym pacientia[m] a ciesząc się ludźmi świętymi, którym też pan dyabeł nigdy nie przepuścił z dopuszczenia bożego, jako też i Jopowi św. nie przepuścił, chocia tak miałem służyć bożemu, którego sam Pan Bóg wyznał być takim sługą swym, iż jemu na świecie równią nie było, a wždy i temu dyabeł nie przepuścił nie tylko pokusami swymi, ale też i kaźniami [s. 1454] swymi rozlicznymi z dopuszczenia bożego. *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam*⁸, *id est propter Christum**

⁴ Ga 1,10.

⁵ Mt 13,57.

⁶ Mt 10,23.

⁷ Por. 2 Tm 3,12.

⁸ Por. Mt 5,10.

summam iustitiam, volens ei placere plus quam mundo, etc. A z tym się i wszelkie powinności swe zalecam etc.

Datum Cracoviae, 30 dnia Julii Anno Domini 1564. W. M. zawždy powolny służebnik i grzeszny a niegodny bogomodlca

Jan Boszkowski.

^a Brzeg wiersza, widoczne jedynie litery: *tha*.

^b W rękopisie przekazacz.

^c W rękopisie milza.

260

JAN GRODECKI DO HOZJUSZA

Wrocław, 30 lipca 1564.

W Głogowie na przedmieściu luteranie opanowali jeden kościół i kazania ich kaznodziei cieszą się wielką popularnością. Biskup wrocławski i kapituła wysłali do cesarza delegację ze skargą. O skandalach, jakich dopuścił się predykant w Legnicy.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 38 k. 33. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

DRUK.: Hipler: Johannes Grodziecki, s. 15—16.

Reverendissime et Illustrissime in Christo Pater Domine, Domine clementissime. Libera fuit hucusque maior Glogovia a ministris sathanae, nec ullum isthic haeretici templum habebant; proximis vero diebus senatus populusque illius civitatis, variis sectis contaminatus, praefecto castris auctore, nequicquam repugnante capitulo et episcopo¹, templum unum in suburbiis occupavit, et Wirtembergensem quendam juvenem sectarium eo introduxit, ad cuius prophanas conciones universa fere civitas, desertis sacris catholicis, confluit et clero perniciosum minatur. Misit R-mus Dominus Antistes noster aliquot canonicos ea de causa ad Caesaream Maiestatem, sed nondum illi ab aula reversi sunt. Utinam autem id negotium ex animi sententia conficiant.

Minister praecipuus synagogae Legnicensis et ipsius ducis² concionator, etiamsi propriam haberet uxorem, virginem tamen cuiusdam civis locupletis, inter templum et altare, ut affirmant, sub praetextu privatim exonerandae conscientiae, turpiter et scelerate vitiavit atque deinceps tantum erat ipsi rei cum illa, ut cum alteri esset iam desponsata, eiuscemodi poculum amatorium, quo eam sibi devinctam redderet, curavit illi exhibendum, ut intra biduum, una cum sponso, qui eam in exhauriendo iuverat, plane apifera expiraverit. Captus est ille minister et in carcerem coniectus, et fortassis futurus est novatoribus istis et sectariis exemplo, quid prosint improbis hominibus uxores quo minus in vagis libidinibus volutentur. Haec nuper accidisse ex certis hominibus accepi, quae etiam in pervagato hominum sermone feruntur. Et cum nulla sint iucundiora, ista qualiacunque ut obici possint novatoribus, non praetermittenda putavi. Quod reliquum est Deum precor, ut R-mam Cels. V-ram dominum et benefactorem meum clementissimum quam diutissime florentem faciat et servet incolumem, cuius gratiae et clementiae me et obsequia mea submissime commendo.

Vratislavia, 30 Julii Anno 1564. R-mae et Ill-mae Cels. V-rae servitor addictissimus

Joannes Grodziecki.

¹ Kacper z Lagowa, bp wrocławski.

² Kaznodzieja nadworny księcia legnickiego Henryka XI (1539—1588).

261

PIOTR PORĘBSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 30 lipca 1564

Uwagi o korespondencji z Hozjuszem, o trudnej sytuacji Kościoła w Polsce. O pertraktacjach z Litwinami na sejmie w Bielsku. Podaje ostatnie wiadomości o potyczkach wojsk polskich z moskiewskimi w okolicach Smoleńska i Ozieryszcz.

ORYG.: ADWO, D 17 k. 33. Na odwrocie adres, ślad pieczęci adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564, responsum eiusdem, Hellspergae.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine Patrone colendissime, salutem et servitiorum meorum commendationem. R-dus dominus Drzewiczki¹ proposuit ecclesias quibus praecet invisere, sed distulisset fortasse visitationem istam, si eum non extraxisset cupido videndi et colloquendi cum D. V. R-ma, a quo petii, ut me quoque in gratiam illius commendaret. Perturbavit me hoc, quod nihil literarum d. Thomas² tulit, fateor quod ipse nihil scripserim, quia si literae meae quas paratas habebam redditae fuissent, accusasset d. Thomam negligentiae, propterea malui illas supprimere, quam virum bonum deferre.

Exposuit D. V. Ill-ma Venerabili Capitulo causam redditus sui in patriam suam, cui in religione labanti cuperet modis omnibus succurere, testatumque fecit in Concilio Tridentino, quanto studio et conatu, nulli rei parcendo, dederit omnem operam, ut non solum in patria, sed in tota republica christiana religionis status reformetur, sed homines nostri domi sunt insolentes et temerarii, foris vero mutire non auderent.

Executio regia habitura et fortasse progressum suum, religionis vero una cum iurisdictione nostra et suspensa, et praestiterat hanc primo loco prosequi, sed fiunt hoc tempore omnia praepostero ordine. M-tas Regia persuasit iam tandem dominis Lithuanis adhuc in Bielsko, ut unionem cum Regno suscipiant, missurique sunt pro confirmatione tractatorum nuntios ad Parczow. Articuli in Bielsko propositi, quos illi mitto³, dicuntur longe differentes esse ab iis, qui Warsaviae per d. palatinum Wilnensem⁴ propositi erant.

Milites nostri fecerunt excursionem Smolenskum usque, quibus occurrerunt ducenti boiarones finium custodes, qui sunt ad unum profligati. Itumque est infestis signis versus castrum, platea et quatuor monasteria igne absumpta, pagi multi direpti, missusque est dominus Andreas Myskowski⁵ cum aliquot captivis ad M-tem Regiam. Bene valeat et sit felix D. V. R-ma, cui me et servitia mea iterum commendo. Datum Cracoviae, penultima Julii [30 VII] Anno Domini 1564.

Obsignatis literis venerunt literae ex Parczow a certis hominibus, quibus significatur Moschum irritatum, quod nostri vigiliarum custodes interfecerint, multaque damna in itu et reditu a Smolensko fecerint, misisse circiter 6 milia hominum versus castrum Jezierzyszcze⁶, quod oppugnari mandarant. Eam necessitatem significarunt capitaneo in Vitepsko, qui coactis militibus, quos habere in promptu poterat, adorti sunt primum custodes finium, quibus caesis cucurrerunt in adiutorium suis,

¹ Por. nr 258, 259, 267.

² Płaza (?).

³ Nie odnaleziono tego pisma.

⁴ Mikołaj Radziwiłł Czarny.

⁵ Andrzej Myszkowski (zm. 1566), rotmistrz królewski, stryjeczny brat podkanclerzego.

⁶ Ozieryszcze, na północ od Witebska.

legionemque Moschorum illis obviam procedentem fuderunt, tormenta-
que bellica octo et unum vastatorium cum aliquot curribus pulveris et
globis ademerunt. Reliqua intelliget ex d. Drzewiczki.

^b— Servitor obsequentissimus Petrus Poremski ^{-b}.

^a Skr. IIIIs.

^b—b Własnoręcznie.

262

JAN TRZECIESKI DO HOZJUSZA

Kraków, 30 lipca 1564

Przy boku Macieja Drzewickiego, który jedzie na Warmię, posyła do Hozjusza swego syna i prosi, aby kardynał stosownie do własnego uznania i zdolności chłopca, pokierował jego edukacją. Pragnieniem ojca jest, aby po pewnym pobycie na dworze biskupim skierować jego syna na ok. 2 lata za granicę, np. do Austrii, przy czym prosi wziąć pod uwagę możliwości finansowe rodziny.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1491—1494. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditus 5 Septembris 1564 Heilspergae, rescriptum 6.*

Zwykle i starodawne służby swe w łaskę W. M. mego miłościwego pana zaleciwszy etc. Przyjechałem sam do Krakowa po potrzebie J. M. Pana Woyniczkiego¹, któremu ja domowi rad służyć, i dowiedziałem się insperate o wyjeździe J. M. Księdza Drzewiczkiego ku W. M.² Nie chciałbym tedy tej okazji opuścić, abym też swem ubogiem pisaniem zdrowia W. M. pana mego nawiedzić nie miał, którego nie tylko W. M. życzę, ale i ustawicznie za nie jako jeden dziad Pana Boga proszę.

Miłościwy Książę, tejem^a nadzieje, że W. M. mój miłościwy pan z podziwieniem to u siebie przyjmować raczysz, że tak długo syna swego ku W. M. nie wyprawił³. Co iż się tak przedłużyło bez słusznej przyczyny nie jest, wszakoż ja przedsię nie wątpił o łasce W. M. mego miłościwego pana, iż kiedykolwiek syn mój W. M. ofiarowan będzie, że go W. M. k sobie miłościwie przytulic i w łaskę swą przyjąć będziesz raczył, a jemu ku dobremu wychowaniu i w nauce być pomocen, za co ja, dokąd mie stawa, chcę być W. M. memu panu powinien. A synaczek też mój wiecznie będzie za W. M., dobrodzieja swego, licet indignus Pana Boga prosił. Przy którym J. M. Księdzu Drzewiczkiemu, aczże na mie przyszło insperate, jako przy ojcu W. M. memu miłościwemu panu i dobrodziejowi synaczka swego odsyłam i w miłościwą łaskę ojcowską zalecam, będąc też tego za pomocą bożą o niem pewien, że same cnoty jego, które mu Pan Bóg dał, zaleconem go u W. M. czynić będą. A tam go W. M. będziesz raczył wyrozumieć, do czego go jego przyrodzenie ciągnie, zwłaszcza w nauce, do której on chuć ma. Ale nie jest mnie potrzeba o tem wyrozumieniu wiele W. M. pisać, gdyż wiem, iż w tem rzemieśle przed inaszmi wiele uczonemi ludźmi wielki przodek raczysz W. M. mieć. Gdzie by też była rada W. M. do tego bez której bych ja synem swem władać nie chciał, widząc na wsze strony te haereses, żeby pobyrwszy przy W. M. dokąd by była wola W. M., a on by też tego potrzebował, mógł się gdzie indziej przejeździć na rok albo na dwa, tam gdzie by nie był herezji zarażon, a co by też mój mieszek ziemiański znieść mógł, przy kiem statecznem,

¹ Jan Krzysztof Tarnowski (1537—1567), kasztelan wojnicki, syn Jana, hetmana i Zofii z Szydłowieckich. HNP VI 692.

² Por. nr 258 i 267.

³ Por. nr 47.

albo gdzie z ręki własnej W. M. podan, folgując sumptowi memu, kędy by się i włoskiego języka poduczyć mógł. Wiem, że też W. M. mój miłościwy pan raczysz mieć wielkie miejsce u Jego Cesarskiej M-ci i u synów jego. Tam też niektóre dzieci polskiego rycerstwa barzo dobre miejsca mają, zwłaszcza u króla Maximiliana. Co ja to wszystko na miłościwą łaskę W. M. mego miłościwego pana przypuszczam, mając o W. M. mem panie pewną nadzieję, że mi W. M. o niem źle radzić nie będziesz raczył, iżby się wždy potem do czego dobrego u nas w Polszcze godzić mógł, za obmyśleniem W. M. mego miłościwego pana, co daj Panie Boże jedyny, któremu się i z dziatkami swemi naprzód poruczam, a potem też osobliwej a dawnej łasce W. M. mego miłościwego pana. Datum Cracoviae, 30 Iulii Anno Domini 1564. W. M. mego miłościwego pana dawny służebnik.

Jan Trzeciyeski subscripsit.

» W rękopisie *theqem*.

263

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Barczewo, 31 lipca 1564

O przyjeździe Czemów przez Warmię. Niebezpieczeństwo zarazy coraz widoczniejsze. Wiadomości z dworu. Atak predykanta innowierczego na Stanisława Szędzińskiego proboszcza w Proszowicach i usunięcie pewnego księdza przez innowierców. Przypuszcza, że zaraza opóźni synod prowincjonalny. Zna historię usunięcia z Magdeburga trzech teologów luterskich. Prosi, by Kromer namówił jakiegoś ministra innowierczego w Rostocku do przejścia na katolicyzm, a Hozjusz nim się zaopiekuje.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/3 s. 1102—1104. Na odwrocie adres pisany ręką Kuczborskiego: *R-ndo D-no Martino Cromero I. D. Canonico Cracovienst, R. M-tis ad conventum Rostochiensem Oratori, fratri amico obser-mo. Wyróżna pieczęć Hozjusza.*

S. Quarto Cal. Augusti [29 VII] binas tuas accepi: 6 et 7 Iulii datas¹. Gdani saevire pestem vehementer nimis verum est. Palatinus Pomeraniae² vocatus, ut scribit, a Rege, proficiscitur in Grodno. Per terras meas ut iter sibi facere liceret petivit. Ego negare nolui, sed ipse tamen, ut ne congredi cum eo cogerer, me contuli Vartenburgum³, nec prius Heilsbergam redire statui, quam alterum Achatium Cema⁴ praeteriisse cognovero. De eius profectione aliquanto ante me pater⁵ fecerat certiozem et commeatum ei dari petiverat, sed nondum audio quod in viam se dederit, cum patruus⁶ postridie divae Annae [27 VII] per Heilsbergam iter fecerit.

De Rege in castra profecto falsus est rumor, cum in Bielsco rebus e sententia confectis ibi conventum nunc agat. Nec verius esse puto quod scribis de fratre per Moschum occiso⁷. Caesarem valere melius Vrati-

¹ Oba te listy Kromera są nie znane.

² Fabian Czema. Zob. nr 325 przyp. 1.

³ Barczewo, miasto na Warmii.

⁴ Achacy Czema, *iunior* (zm. 1576), syn Achacego wojewody malborskiego (zob. przyp. następnny), od 20 III 1566 wojewoda pomorski.

⁵ Achacy Czema (1485—1565), wojewoda malborski (od 1546), czołowa postać w Prusach Królewskich, patronował luteranizmowi i m.in. z tego względu był poróżniony z Hozjuszem. Córka Czemy Eufrozyna, wyszła za mąż za Jana Preucka, burgrabiego braniewskiego, przywódcę luteran w tym mieście. Por. HE II nr 491 i s. 1094.

⁶ Chodzi o Fabiana Czemę (jak przyp. 2), młodszego brata wojewody malborskiego.

⁷ W grę tu wchodzić może jedynie Ulryk Hozjusz, młodszy, przyrodni brat kardynała, celnik kowieński, wyznawca luteranizmu ku wielkiej udręce kardynała, który z tego względu nie utrzymywał z bratem ożywionych kontaktów. Ulryk

slavia mihi scribitur. De pulsato sacerdote ⁸ multa multis in aulam scripseram. Extenuatur facinus. Idem sibi propemodum accidisse Prossoviae narravit Schedinius, nisi quod scelestus ille saxis a plebe petitus et a quodam eius famulo fuit mucrone sauciatus. Fuit autem, qui facinus hoc patraverat, Philippovii minister ⁹. A quo sibi propterea Schedinius inimicitias esse denunciatus dicit. Is mecum egit mira, sed quae literis recte mandari non possunt. Quod a me responsum tulit, parum id ipsius hero probatum iri puto ¹⁰. Discessit a me pridie quam tuas accepi ¹¹.

Synodum vix coituram credo. Nam et Masovia et Polonia non est immunis a peste, qua Visliciam quoque Schedinius infectam fuisse retulit. Ne meis terris Cemae quoque fratres contagionis aliquid adferant metuo. Per omne tempus id quo sum Varmiensis Episcopus, nunquam Pomeraniae Palatinus me visere voluit, praeterquam superioribus his diebus. In promptu causa est. Per Montemregium transitus illi non patebat. Nihil est autem, quod mireris invitari te huc te potius ut conferas, nam synodum congregatam iri non existimo. Quod si maxime congregabitur, ante mensem Octobrem speranda non est. Schedinius cum hero suo nihil actum esse de ea scribit. Si vero metuis a peste, non minus in Polonia tibi metuendum erit. Hactenus praeter Melsacum ¹² servavit hanc nostram ditionem Deus, non pro nostris meritis, verum pro singulari misericordia sua, quem precamur, ut servare deinceps etiam velit. De divortio siletur nunc ¹³. Volscius rediit Carnovio relicto ¹⁴. Quid attulerit ille nescio.

Vigandi, Iudicis et Heshusii historiam, quanto cum honore in carbonario curru fuerint educti Magdeburgo, legi. Sed omnia fuerunt in Magdeburgensium favorem scripta, quorum hoc factum laudat Amsdorffius ¹⁵. Nihil autem vidi, quod vel Heshusius vel eius collega scripserint hac de re. Videre cuperem. Chytraei ¹⁶ scripta quadam inspexi. Respondetne suo nomine? Cum Amon ¹⁷ vix puto fore ut congredi mihi liceat. Si paulo citius tuae mihi redditae fuissent, Schedinio provinciam hanc mandassem. Suscepisset eam fortassis non adeo gravatim.

Quod ad profana fana non aditis, tibi collegaeque tuo gratulor ¹⁸. Mirum autem si visit, si quis adest, modo Philippi Regis orator. Si potes

zmarł śmiercią naturalną w 1579 r. Por. HE II s. LXXXVII i tablica genealogiczna rodziny Hozjuszów.

⁸ Hozjusz ma tu zapewne na myśli proboszcza par. Szydłowiec, usuniętego przez Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Por. nr 119 przyp. 6.

⁹ Zapewne Jerzy Szoman, ariański minister Hieronima Filipkowskiego, który stale towarzyszył swemu patronowi i razem z nim chętnie mieszał się do polemik religijnych. Por. PSB VI 457—460. Szedziński był wówczas proboszczem proszowskim.

¹⁰ Stanisław Szedziński miał przeprowadzić z Hozjuszem rozmowę w imieniu swego patrona, tj. biskupa krakowskiego F. Pańdiewskiego. Por. nr 240.

¹¹ Szedziński zatem odjechał od Hozjusza 28 lipca.

¹² Pieniężno, miasto na Warmii.

¹³ Chodzi o plany rozwodowe króla z królową.

¹⁴ O misji poselskiej Stanisława Wołskiego i Stanisława Karnkowskiego na dwór cesarski por. nr 85. przyp. 2 i 3.

¹⁵ Por. nr 207 przyp. 5—8.

¹⁶ Dawid Chyträus (Kochhalfe) (1531—1600), wybitny teolog protestancki i historyk, prof. uniwersytetu w Rostocku. LThK II 1200.

¹⁷ Wydaje się, że jest to pseudonim osoby znanej Hozjuszowi i Kromerowi. Musiał ten człowiek mieszkać w Polsce, gdyż Hozjusz spotkanie z nim w sprawie Kromera zleciłby Szedzińskiemu, który był w Lidzbarku. Zatem miejsce pobytu Amona musiało być po drodze z Warmii do Krakowa, lub może nawet w samym Krakowie.

¹⁸ Tj. Kromerowi i Janowi Kostce, obecnych wówczas na rokowaniach w Rostocku. Był tam m.in. delegat Filipa II, króla hiszpańskiego.

aliquem isthic ex ministris Christo lucrifacere et e satanae laqueis eripere, ne tibi grave sit pecuniae aliquid insumere et eum huc adducere, fortassis non eum poeniteret conditionis quam habiturus esset apud me. Nunc ex aula nihil habeo. Tabellarium meum ante decem dies eo misi, per quem aliquid expecto, sed vix ante Laurentii [10 VIII]. Quicquid in ministerium insumpseris, numerabitur a me tibi statim ut significaveris. Poltovia mihi scripsit Nuntius, quod ibi quoque pestis iam pullulat et in plerisque aliis Masoviae locis et prope Radomiam¹⁹.

Bene vale. Vartenburgi, pridie Calendas Augusti [31 VII] 1564. Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

264

STANISŁAW GÓRSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 31 lipca 1564

Gratuluje szczęśliwego powrotu do kraju i sławy, jaką sobie Hozjusz zdobył w całym świecie chrześcijańskim. Ma nadzieję spotkać się z kardynałem na synodzie prowincjonalnym, po którym jednak niczego dobrego nie oczekuje. Przedstawia smutny stan Kościoła w diecezji krakowskiej, gdzie przeszło 200 parafii zajęły lub zdewastowali innowiercy, zaś dochody kanonickie spadły z 800 na 300 złotych rocznie. Osobiście Górskiego¹ dotknęły klęski elementarne (gradobicie) i niesumienność dzierżawców dóbr. Pesymistycznie ocenia sytuację polityczną Polski wewnątrznie skłóconej, pozbawionej silnej władzy, gospodarczo osłabionej przez wywóz towarów i finansowanie wojny moskiewskiej. Lada moment kraj stanie się łatwym łupem Turków. Wzywa Hozjusza, aby na synodzie i sejmie przynaglił opieszalnych biskupów i innych posłów do zdecydowanej walki z istniejącym złem. Ze względu na niską dochodowość beneficjów kościelnych nie widzi w Polsce możliwości realizacji skądinąd słusznej uchwały trydenckiej, zabraniającej kumulacji beneficjów.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1600 II, 169—172. Brak strony adresowej.

Reverendissime et colendissime Domine. Salutem et obsequia deditissima. Inter tot faustas hominum gratulationes de felici ac salvo R-mae D. V-rae ad nos reditu laetantium, ego etiam, qui clarissimis eius virtutibus inductus, summe illam colo, veneror et conspiciere desidero, gratulor illi reditum in patriam, ad ecclesiam sponsam suam, ad amicos, ad populos suos. Gratulor laudi et gloriae eius, quam ex virtutibus suis, ex rebus sancte in Ecclesia Dei gestis apud reges, principes et populos christianos, gravissimo Summi Pontificis iudicio et totius christiani Concilii consecuta est, quae adeo aeterna erit, ut nulla eam possit delere oblivio. Gratularer et patriae nostrae, nisi ea a religione et prisca illa sua claritudine degenerasset, quae eo dementiae prolapsa est, ut iam non modo hominis recte monentis, sed ne Dei quidem vocem audire sustinet. Mihi certe iucundus acceptissimusque est, et bonis omnibus, incolumis hic ad nos reditus V-rae R-mae D., in qua adhuc sola nonnulla spes melius aliquando fore, nobis remanet. Optoque ac precor, ut et R-mae D. V-rae et ordini nostro afflicto reditus eius saluti sit et solatio, per

¹⁹ Zob. nr 247.

¹ Stanisław Górski (ok. 1497—1572), syn Stanisława z Góry k. Płocka, od 1521 pisarz w kancelarii podkanclerskiej bpa Piotra Tomickiego (zapoznał się wtedy i zaprzyjaźnił z Hozjuszem), zasłynął w nauce historycznej jako zbieracz materiałów historycznych, które złożyły się na tzw. *Acta Tomiciana*. Posiadał szereg beneficjów kościelnych, m.in. od 1534 r. kanonię płocką i od 1539 kanonię krakowską. Rezydował przeważnie w Krakowie i stąd rozwijał akcję kontrreformacyjną. PSB VIII 452—454. HNP VI 196—197.

episcoporum nostrorum ad viam rectam ductu illius reductionem. Gratulator postremo et ego mihi, quod olim conspectu et alloquio eius frui me posse, spero atque opto.

Dominus Drzevicius noster studio visendi R-mae D. V-rae vadit ad eam et nomine Capituli nostri, et meo etiam, gratulabitur illi, et cum honore et reverentia salutabit². Felicior ille, qui prior omnium nostrum videbit et complexurus est illam. Cuius ad se adventum, non dubito, quin propter eius integritatem et studium erga se, omni gratitudine sit exceptura. Ipse etiam eandem V-ram R-mam D. opto et spero me videre posse in proxima synodo nostra provinciali, quae qualis futura sit, Deus novit. Ego seditiosam, turbulentam ac superbissimarum irarum plenam fore auguror ex factis et malis moribus episcoporum nostrorum. Non una enim mater eos genuit. Plerique illorum sunt inflati ac cerebrosi. Itaque pro opinionum et religionum diversitate diversa cupiunt. Afflicti sumus sub iisdem³ et ab eisdem episcopis, a saecularibus omnium statuum, Rege nos defendere nolente, non audente, non valente, nesciente, connivente. Episcopi nostri contra hanc oppressionem religionis [s. 170] et cleri nihil agunt, sed per rura vagantur, rusticantur, lucrantur, penaria ac libros reddituum volvunt, revolvunt. Quid alias agatur, non ignorat V-ra R-ma D. Hic in nostra dioecesi ecclesiae aliquot collegiatae, parochiales plus 200, desolatae esse feruntur. In quibus plebanis partim mortuis partim eiectis, haeretici ministros diaboli collocarunt. Reditus ecclesiarum usui suo applicarunt. Paucae iam ecclesiae catholicae remanent. Haereses variae indies veluti hydrae capita succrescunt. Castellanus Cracoviensis⁴ Sborowski de eliminando tollendoque clero cum ceteris id consilii cepit ac dictitat: sacerdotes non esse occidendos quidem, sed nihil eis esse dandum ac solvendum, hocque modo interituros ac desituros sacerdotes.

Inter hos despoliatos sumus et nos, Capitulum, qui intrata duorum milium florenorum spoliati sumus, non solum per haeticos, sed etiam per catholicos nostros. Sum etiam et ego, qui ex intrata annua 800 florenorum non plus quam 300 florenos habeo. Et hi paulo post, ut nunc res sunt, adimentur. Diripior a malignis et fraudulentis hominibus. Ad-dita est hoc tempore afflicto afflictio. Die Visitationis S. Mariae [2 VII] in rure et praediolo meo⁵ periit omne frumentum, mihi et colonis meis. Ventus tum et grando validus ac nymbi et tonitrua omnem segetem in agris meis et aliorum etiam contrivit, ut ne spica una, ne granum unum reliquum supersit. Et insuper domum magnam concussit, subvertit et confregit. Reaedifico et absumor. Familia, pecus, equi, toto vertente anno pecunia parata alenda est. Omne semen in seminationem autumnalem et vernalem emem. Plus 500 florenorum damnum hoc mihi accidit. Sed et miseris colonis subveniendum erit. Sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.

Episcopus Cuiaviensis⁴ debet mihi pro arenda⁶ Wiskitki⁵ flor. 600, frater eius⁶ flor. 500. Alii alia debent. Solvere nolunt. Non est unde petamus iustitiam. Iam non est apud nos nec ius, nec fas, neque lex,

² Por. nr 258, 261, 262, 267.

³ Górski jako kanonik krakowski pobierał dochody z dwóch wsi podkrakowskich: Raciborowie (1556—1567) i Grębałowa (1555—1572).

⁴ Mikołaj Wolski.

⁵ Wiskitki, wieś kościelna (od 1595 miasto) w pow. sochaczewskim woj. rawskim. Górski w latach 1546—1565 był proboszczem tej parafii.

⁶ Zygmunt Wolski (po 1525—1576), syn Mikołaja kasztelana sandomierskiego i Anny Glinkówny, młodszy brat biskupa.

neque Rex, non iustitia, non veritas, non aequitas. Sed diabolus solutus ex vinculis inferni, cum daemonibus ac malignis spiritibus Poloniam nostram regit et gubernat, confundit, disperdit, dissipat et Turco nos tradit. Et iam per instrumenta sua, haereticos, viarę nam sthurezill. Hunc hamum diaboli gens nostra avide vorat et captam [s. 171] se tamen non sentit. Thurcus nobis ex Valachia iam imminet, quam ut tranquille per nos retineat, blande compellat nos, prolixè auxilia pollicetur et discordias nostras domesticas contemplando insidias nobis et vincula iniicit. Camenec, Leopoldis, Russia sua iam sunt. Nos omnes de filo pendemus. Bello etiam Moscítico viri, equi, arma, pecuniae e Polonia ad ingratos Lituanos educuntur. Vires regni atteruntur sine ullo fructu. Unde sic exhaustos et defatigatos vel potius a Deo iam derelictos, Thurcus nos cito deglubet sine negotio. De his tantis malis, de ruina et casu regni nihil, nihil fit, nihil consulitur. Consulitur, statuitur, decernitur de clero, de religione, de Christo, de cultu Dei e Polonia exterminando. Occupatae sunt mentes hominum in discordiis domesticis, vis omnis consilii, odii, irae, in sacerdotum interitum versa est, quae in Thurcos verti debebat. Conventus ex conventu, comitia ex comitiis nascuntur. In quibus quidquid decernitur, inane est. Quod contra Ecclesiam statuitur, illud mordicus tenetur. Non est aliud nisi Dei irati vindicta excaecatio haec nostra. Recessimus a Deo et Deus a nobis etiam recessit ac reliquit nos in tenebris ac in errore.

Praepostere omnia aguntur. Senatus nihil potest, non consulit. Spretus a Rege, spernit Regem, odit, periisse expetit. Accessit Rex ad plebem, consilia plebis accipit, at cum vulgus leve sit, inconstans ac stultus, consilium etiam multitudinis leve est ac plane nullum. Sic Rex, omni suo consilio destitutus, errat. Unde in his tenebris et in tanto errore ne salus quidem ipsa salvare nos potest.

Quamobrem R-me Domine, in hac futura synodo ac in comitiis regni, oro adesse dignetur V-ra R-ma D., mentes et consilia episcoporum et consiliariorum diserta, prudenti consilii plena oratione ducat et reducat in viam rectam, suadeat, persuadeat et impellat ad priscam disciplinam et religionem, ad reversionem ad Deum, ad pristinum Dei cultum, ad servandas divinas et humanas leges, ad cultum iustitiae, ad colendam virtutem, ad deserenda odia, discordias domesticas, homicidia, periuria, rapinas, invasiones, ad relinquendum luxum, fastum, sumptus non necessarios, ad exterminandos haereticos praedicatores, ad libros concremandos, ad eiiciendos e Polonia mercatores Italos et peregrinos, qui regnum equis denudant et auro exsugunt, ad rempublicam recte ordinandam. Deinde ut episcopi ipsi sint veri episcopi, officium pontificum foveant, orent, sacrificent, elemosynas dent, praedicent, legant sacram Scripturam, meditentur in lege Dei, sint sobrii et ieiuni. Canonias, [s. 172] plebanias doctis ac probis viris conferant, non servis suis laicis, malos castigent. Multa alia salutaria ac necessaria in hoc genere suadendi et vitia in republica ostendendi suppetere poterunt V-rae R-mae D., ubi ingenium ac sapientiam suam intendere dignabitur. Quae ex eius ore: suum pondus et auctoritatem summam sint habitura. Praecipue vero elaboret, ut senatui sua dignitas, sua auctoritas restituatur. Ad cetera tempus non suppetit, etc.

Constitutio Concilii est bona quidem, ut unus unum beneficium teneat, sed hoc tempore non opportuna, ac noxia fortasse. Viri intelligentes multas causas, ne id nunc fiat, adducunt. Magnus mercatus esset sacerdotiorum. Beneficia dimissa darentur partim haereticis, partim laicis proviso-

ribus. Ecclesiae et templa et domus sacerdotum aedificari non possent per defectum pecuniae, cum vix terna beneficia florenos 60 conficiant, tum quod sunt exilia, tum quod ab haereticis vel in toto spoliata vel abrasa et longe a se distantia. Unde igitur equi, unde famuli alendi, unde aedificatio labentium domorum, unde ad causas quibus vexamur, ad granicies facienda impendia, unde securitas vitae suis familiaribus, unde ligna, vestimenta, alimenta, libri? Sunt et alia plurima, quae hoc decretum Concilii non recipiunt. Alioqui cogetur me R-ma D. V-ra ad se recipere et alere de mensa sua cum uno duntaxat servulo, aut etiam sine servulo. Iam etiam mundum hunc pro nihilo duco, modo contingat mihi tranquillitas animi.

Cupio R-mam D. V-ram felicissime et diutissime valere, cui me ad omnia obsequia eius trado et devoveo. Datum Cracoviae, ultima Julii Anno 1564.

Oro, ut R-ma D. V-ra pro sapientia et gratia sua hanc subito effusam epistolam boni consulere dignetur. Eiusdem R-mae D. V-rae servitor

Stanislaus Gorski Canonicus volante calamo.

^a W rękopie *hisdem*.

^b Nadpisano nad skr. *Castellanus*.

^c Skr. *duarum*.

265

JAKUB GRZYBOWSKI DO HOZJUSZA

Kraków, 31 lipca 1564

Grzybowski¹ przedstawia Hozjuszowi krzywdę, jaka go spotkała ze strony konwentu bożogrobców miechowskich; w imieniu prepozyta i całego konwentu przez pół roku prowadził na dworze cesarskim w Wiedniu starania o probostwo w Lendaku na Spiszu, obecnie zaś konwent nie chce zwrócić mu poniesionych z tego tytułu kosztów. Razem z liczną rodziną cierpi nędzę. Prosi Hozjusza o jałmużnę i o poparcie go w Rzymie w procesie z bożogrobcami. Dokładniej całą sprawę przedstawi Hozjuszowi naoczny świadek Marcin Kromer, gdy wróci z Rostocku.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1487—1490. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Heilspergae*.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime ac benefactor omnibus modis observandissime. Post meorum perpetuorum servitiorum in gratiam et clementiam V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis diligentissimam commendationem ac plurimae longissimaeque salutis precationem pro Reipublicae christianae incremento.

Hisce praeteritis temporibus in aula Caesareae M-tis Viennae delitescens per spatium 24 septimanarum in causa illius praepositurae Landencensis², quam mihi Viennae in curia R-mi Strigoniensis Archipraesulis³ V-ra Ill-ma et R-ma Dominatio Romam proficiscendo impetrare (ut Praeposito Miechoviensi⁴ et eius Conventui propter meam senectutem restitatur) dignata est, tandem nunc Sua M-tas Caesarea finaliter expensas hactenus pro actione talis causae factas, illum, cuius nomine

¹ Postaci tej nie zidentyfikowano.

² Bożogrobcy miechowscy w 1313 r. i następnych nabyli na Zamagurzu spiskim. w granicach państwa węgierskiego, rozległe dobra Lendak, Łapsze Niżne i Hanuszowce. Odtąd zarządzali parafiami spiskimi tych miejscowości. Dobra te zostały sprzedane w r. 1593 magnatowi węgierskiemu Jerzemu Horváthowi Polocsayowi. Por. Z. Pęc k o w s k i: *Miechów*. Kraków 1967 s. 349, 472.

³ Mikołaj Oláh, abp Ostrzyhomia (Gran, Strigonium) na Węgrzech (1553—1568).

⁴ Jan Czarny ze Lwówka, prepozyt konwentu miechowskiego (1544—1567).

causa illa per me procurata est, omnino solvere et me contentum reddere pro meis maximis sumptibus et periculosissimis vulneribus decrevit. Quamvis R-mus D-nus Martinus Cromerus hic Viennae existens orator S. M-tis Regiae Poloniae domini nostri clementissimi me praesente apud R-mum D-num Strigoniensem taxam illorum bonorum praepositurae illius, ex quorum certa particula mihi meae impensae solvi debuerat, impetraverat, in eo quoque negotio erant iam litterae confectae, sed ea sua M-tas Caesarea subscribere et sigillare noluit post discessum nominati optimi viri.

Quare ego pauperrimus senex complures habens liberos, tredecim animas nutriens, in summam egestatem per Praepositum et Conventum Miechoviensem redactus, ad V-ram Illustrem et R-mam Dominationem tanquam ad anchoram elemosinarum confugio, quo me et meos quinque filios studiis incumbentes stamine panni nigri coloris elemosinae loco donare propter Deum opt. max. dignaretur. Ac successu temporis postremo auctoritatem suam tanquam omnium pauperum summus protector apud Serenissimum Romanum Pontificem clementer interponere dignabitur, quo iusto fine et cito causa haec mea cum Praeposito et Conventu Miechoviensi (qui nil aliud facit, tantum dilationibus laborat et me senem pauperrimum in maiores impensas maliciose induxit) terminari possit. Quae omnia ei R-mus D-nus Martinus Cromerus in reditu ex Rostek^a latius est declaraturus, si forsan eam videbit et salutabit. Quod V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis non vulgaris clementiae, pietatis ac charitatis christianae erga hominem senem praestitum beneficium ego una cum quinque studiosis meis filiis quoad vivemus promereri et demereri studebimus. Tandem me V-rae R-mae Dominationi in clementiam et gratiam diligentissime ac ex toto animo commendo, quam pro Reipublicae Christianae incremento et mea meorumque liberum speciali consolatione ad multos annos diu ac feliciter valere cupio et ne me in praesenti mea praegnanti ac ardua necessitate meorumque liberorum derelinquat, iterum atque iterum oro, obsecro et obtestor. Clementissimum responsum a V-ra Ill-ma et R-ma Dominatione per exhibitorem praesentium expecto.

Datum Cracoviae, ultima Julii Anno Domini MDLXIII. Eiusdem V-rae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor perpetuus et devotissimum mancipium

Jacobus Grzibowski senex manu sua.

^a Powinno być Rostock.

266

STANISŁAW MALICKI DO HOZJUSZA

Parczew, 31 lipca 1564

Malicki¹ gratuluje Hozjuszowi szczęśliwego powrotu do kraju. Wyraża żal, że nie mógł służyć kardynałowi podczas jego pobytu za granicą i oferuje swoją gotowość do wznowienia służby.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1495—1498. Na odwrocie adres (pisany inną ręką), ślad pieczęci, adnotacja: [Redditae] 16 Augusti 1564 Heilspergae, ręką Kuczborskiego: non eget responso.

¹ Stanisław Malicki, jako chłopiec w 1552 r. uczył się na koszt Hozjusza w jego szkole elbląskiej, kierowanej wówczas przez Mikołaja Gelazyna (Smieszkwicza), potem spotykamy go na dworze Hozjusza w Lidzbarku, gdzie sprawował różne posługi. Por. HE II nr 86, 695, 1010, 1684.

Miłościwy Księżu, jest mi tego z serca litho, iżem ja W. M-ci swemu w miłościwą łaskę W. M-ci zalecam, winszując W. M-ci swemu miłościwemu Panu szczęśliwego panowania w dobrem zdrowiu i łasce bożej etc.

Iżem się sam w Parczowie dowiedział o słuźebniku W. M-ci, nie chciałem zaniedbać, abym W. M. swego miłościwego Pana pisaniem swem przywitać i nawiedzić nie miał, oznajmując W. M-ci memu miłościwemu Panu wielką a wesołą pociechę winie[n] mieć stąd, iże W. M. Pan Bóg wszechmogący z tamtych dalekich krain w dobrem zdrowiu a w łasce swej świętej przyprowadzić raczył, za co jemu niechaj będzie cześć i chwala.

Miłościwy Księżu, jest mi tego z serca litho, iżem ja W. M-ci swemu miłościwemu Panu w tamtech ziemiach, w których W. M. teraz raczył być, służyć nie mógł, prze tę przyczynę, żem o tej drodze W. M-ci, gdyś tam był W. M. jechać raczył, nie nie wiedział, aniż mi też W. M. o tem, gdym od W. M-ci odjeżdżał, nie nie powiedział, ale bym to był na ten czas wiedział, gdym od W. M-ci odjeżdżał, wszystko bym był mimo się puścił, a ojca swego, którego łaski wielce przestrzegam, ważeł bym się był rozgniewać. Ale gdy to już minęło, a to się stać nie mogło, proszę oną moją dawną chuć ku słuźbom W. M-ci i serce, którem zawsze ku W. M-ci swemu miłościwemu Panu uprzejme miał, na stronę odmiotane niechaj nie będzie. A iż mam przekazy ku ustawicznym słuźbom W. M-ci, proszę niechaj przedsię między służy W. M-ci policzon będę, a w czem by mię [je]no W. M. godnego ku słuźbom swem być rozumiał, tedy mię W. M. przepiecznie używaj. W czym ja jednak nic nie wątpię, że W. M. mój miłościwy Pan, tak jakoż mi to W. M. obiecać raczeł, zawsze na mię łaskaw będzie.

Z tem sam siebie i słuźbami swemi W. M-ci w miłościwą łaskę zalecam. Datum ex Parczow, ultima Julii Anno 1564. W. M-ci mego miłościwego Pana zawsze zwykły a uprzejmy słuźebnik

Stanisław Maliczki subscripsit.

267

KAPITUŁA KRAKOWSKA DO HOZJUSZA

Kraków, 1 sierpnia 1564

Dziękuję za listy polecające sprawę kapituły kardynałom. Uwierzytelnia kanonika Macieja Drzewickiego, który jedzie do Hozjusza.

ORYG.: ADWO, D 13 k. 40. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Heilspergae, responsum S.*

Reverendissime et Illustrissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime, commendatis servitiis et orationibus nostris in gratiam Dominationis Vestrae Illustrissimae. Plurimas agimus et habemus D. V-rae Ill-mae gratias, quod preces nostras ad exauditionis gratiam benigne admiserit¹, literasque suas commendatitias ad Ill-mos et R-mos Dominos Cardinales, qui nobis in praesenti calamitate et vice nostra apud Sanctissimum Dominum Nostrum papam opitularentur, nobis miserit², curabimusque eam Ill-mae D. V-rae gratiam semper promereri pro virili nostra. Commisimus autem fratri nostro Domino Mathiae Drevitio Praeposito Vladislaviensi et Canonico Cracoviensi D. V-ram Ill-mam nostro

¹ Por. nr 220.

² Zob. nr 228.

nomine visere, eique gratiarum actiones ampliores coram facere et quae incommoda patimur coram uberius referre, et rogamus plurimum D. V-ram Ill-mam, dignetur eum benigne audire verbisque ipsius quae dicet fidem plenam adhibere. Factura sane Ill-ma D. V-ra rem se dignam et huic collegio, ex quo olim prodiit, gratissimam. Commendamus nos iterum in gratiam D. V-rae Ill-mae, cupimusque eam diutissime esse salvam atque incolumem. Datum Cracoviae, die prima Augusti Anno Christi Domini MDLXIII.

Eiusdem Ill-mae D. V-rae capellani obsequentissimi
Praelati et Canonici Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis.

268

EUSTACHY KNOBELSDORF DO HOZJUSZA

Wrocław, 1 sierpnia 1564

Powiadamia o śmierci w dniu 25 lipca cesarza Ferdynanda I.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1006 s. 1499—1500. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 27 Augusti 1564 in Wirittenburg.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Quid Viennae et alibi in Germania per concessionem calicis novatum¹, scripsi proximis meis, sed proh dolor non diu huic novationi supervixit pientissimus et sanctissimus Imperator noster, qui quidem ipso die S. Jacobi circa meridiem ac si placidissimo aliquo somno mergeretur, e vivorum contubernio in beatissimarum animarum aeternum emigravit domicilium. Requiescat in sancta pace. Nos hic pius pater vere reliquit orphanos, qui paulo ante mortem egregia aliquot exempla edidit in defensione catholicorum. Optamus, ut sicut filius² et imperii et regni haeres est, ita etiam omnium paternarum virtutum sit haeres. Opto Ill-mam Cels. V-ram quam diutissime valere.

Datae Vratislaviae, 1 die Augusti Anno 1564.

Servitor Eustachius.

¹ Wśród katolików niemieckich w początkach drugiej połowy XVI w. żądanie Komunii św. pod obiema postaciami dla wiernych przybrało charakter potężnego ruchu, określanego przez historyków jako *Kelchbewegung* (por. A. Knöpfler: *Die Kelchbewegung in Bayern. München 1891*). Cesarz Ferdynand I od 1562 r. starania o „kielich” prowadził w Rzymie przez swego wysłannika Prospera ab Arcu. Sobór Trydencki zajmował się tą kwestią (ses. 22), ale rozstrzygnięcie pozostawiono do osobistej decyzji papieża. Pod wpływem cesarza i księcia bawarskiego Albrechta V papież Pius IV 16 IV 1564 wydał *breve* zezwalające metropoliom Moguncji, Kolonii, Trewiru, Salzburga, Pragi i Ostrzyhomia (Gran) oraz biskupom Gurku i Naumburga na udzielanie pod pewnymi warunkami Komunii św. *sub utraque*. Oto fragment tego *breve*: „Dummodo qui illam petierint cum Sancta Romana Ecclesia communionem habeant, et cum caeteris in rebus fidem eius, doctrinamque sequantur, tum hoc quoque confiteantur, profiteantur et credant: in sanctissimo Eucharistiae Sacramento, tam sub una, quam sub utraque specie, verum et integrum Christi corpus esse, nec Rom. Eccl. errasse aut errare, quae exceptis duntaxat sacerdotibus celebrantibus, caeteros tam clericos, quam laicos sub specie tantum panis communicat. Et praeterea contriti ac confessi, munere Sacramentalis absolutionis accepto, ad ipsam sub utraque specie communionem sumendam accedant” (Por. Braunsberger: *Canisii epistulae*, IV s. 575 et passim). To *breve* wywołało wielkie zaniepokojenie w bardziej zachowawczych grupach katolików, którzy uważali je za zbyt techniczny i niecelowy kompromis na rzecz protestantów i że katolikom więcej przyniesie złego niż dobrego. Promulgacja *breve* w zainteresowanych metropoliach odbywała się stopniowo, w Wiedniu miała miejsce 18 VI, zaś w Pradze 23 VI 1564. Do tych właśnie wydarzeń nawiązuje tutaj Knobelsdorf.

² Maksymilian II.

269

PIUS IV PAPIEŻ DO HOZJUSZA

Rzym, 1 sierpnia 1564

Breve zezwalające Hozjuszowi i kilku osobom przez niego wyznaczonym na czytanie ksiąg zakazanych w celu ich zwalczania.

ORYG. nie znany.

MINUTA: Arch. Vat., rkps Armad, 42 t. 21 k. 101r-v. Na odwrocie: *Prima Augusti 1564 Anno 5°. Pro Cardinale Warmiense, Sanctitas Vestra concedit et licentiam legendi libros prohibitos non obstante prohibitione generali ultimo per Sanctitatem Vestram facta etc. D. Tolomeus¹ dicit Sanctitatem Vestram mandasse expediti.*

Dilecto filio nostro Stanislao tituli Sancti Pancratii Presbytero Cardinali Warmiensi vocato.

Dilecte fili noster, salutem etc. Cum nos alias per quasdam nostras in forma brevis tibi quoscunque libros haereticorum et quomodolibet prohibitos, et alias eorum scripturas, sub modo et forma tunc expressis, legendi licentiam concesserimus, et postmodum ex rationabilibus causis animum nostrum moventibus per alias nostras etiam in forma brevis literas quascunque similes licentias legendi libros haereticorum et prohibitos, quibusvis personis, etiam Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalibus, quomodolibet etiam per nos et Sedem Apostolicam concessas revocaverimus, prout in singulis literis praedictis plenius continetur, nos considerantes grandia virtutum merita, quibus personam tuam insignivit Altissimus necnon eximiam singularemque integritatem, religionem ac fidei catholicae zelum, quibus in nostro et Apostolicae Sedis conspectu dignosceris, et propterea volentes te non obstante revocatione nostra huiusmodi eosdem libros prohibitos legere posse, motu proprio et ex certa nostra conscientia Celsitudini Tuae quoad vixerit, ut vel sola aut cum una seu duabus vel pluribus aliis personis eiusdem fidei catholicae studiosis tibi notis, per te eligendis, quae te in libris ipsis prohibitis legendis adiuvaré possint, eosdem haereticorum libros seu quovismodo prohibitos ceterasque eorum scripturas, ut contra illos scribere eorumque falsas et erroneas opiniones impugnare valeas, auctoritate Apostolica tenore praesentium licentiam denuo concedimus et facultatem, necnon, si opus sit, etiam literas tibi desuper concessas praedictas ad hunc effectum in suum pristinum robur restituimus atque reponimus teque tam illarum quam praesentiarum literarum vigore dictos libros prohibitos, ut praefertur, libere et licite ac sine alicuius conscientiae scrupulo legere posse decernimus declarantes licentiam tibi sic per nos concessam per quascunque generales prohibitiones minime unquam ^a revocatam seu suspensam ^b esse neque fore, sed illam semper validam et efficacem permanere ac tibi suffragari, nisi aliter ex speciali mentis nostrae mandato ordinatum fuerit, sicque ab omnibus censi debere volumus ac mandamus. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus Apostolicis necnon omnibus illis, quae in dictis prioribus literis volumus non obstare, caeterisque contrariis quibuscunque.

Datum Romae, apud Sanctum Marcum etc. die prima Augusti 1564 Anno 5°.

Caesar Glorierius².

^{a-b} W rkpsie błędnie *revocatas seu suspensas*.

¹ Tolomeo Galli. Zob. nr 252 przyp. 7.

² Cezar Glorierio, sekretarz brewiów papieskich.

270

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 3 sierpnia 1564

W odpowiedzi na list księcia z 19 VII powiadamia, że sprawę wprowadzenia obywatela pruskiego Melchiora Lessgewang w posiadanie dóbr Gronowo koło Lidzbarka po jego wuju Michale von Rössen rozpatrzy po powrocie Eustachego Knobelsdorfa, który udzieli biskupowi niezbędnych informacji.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. List pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Der bischof und cardinal zu Ermlandt schreibet den kauft zwischen Micheln von Rossen und Melcher Lesskewangen wegen des guts Grunaw belangende. Datum 3. Augusti Anno [15]64.*

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freundtwillige dienste und wes wir mehr liebes und guttes vermugen bevorn. Wir haben E. F. D. freuntliches schreiben den 19 Julii datiret¹ wegen eines kauft, so die edle und erenveste Michell von Rössen und Melchior Lesgewange umb einen etzlichen teil in unserem gutte Grunaw, unter sich solten geeiniget und geschlossen haben, empfangen. Nun hetten E. F. D. wir unsere schliesliche meinunge desfalls nur gerne erkleret, ist aber an dem, das wir von dem wirdigen unserem lieben Eustachio von Knobelsdorff etc., dohmals in unserem abwesen unsers bischoftumbs stathaltern, noch keine meldunge von demselben handel noch einen boricht bekommen. Und weil denn ehr vor etwa wenigk wochen in frembde örter verreiset², und wir uns derohalben itzo von im dieser sachen gelegenheit nicht zu erkundigen haben, wie auch hieruber itzige geferlickeit der schwebenden seuche allerley hindernus einwirft, so wissen wir also unbekanter und unerforschter sachen E. F. D. wie auch dem Lesgewangen keinen eigentlich boscheit zu vermelden. Ins förderlichste aber der herr custos wiederumb anhero gelanget, und eine reinere luft, welches denn Got gnedigst verleihen wolte, mehr sicherheit geben wirth, wollen wir alsdann zugleich kegen E. F. D. wie auch den Leskewangen uns einen entlichen antworts vernehmen lassen. Wievol wir verstendiget und belernet werden, als solte gedachter Michell von Rössen desselben teils zu Grunaw nutzunge und gebrauch von unsern vorfarn nur alleine fur seine persone umb etzlicher ursachen erlanget haben, und nicht mit derogleichen titulo, dadurch ehr es irkeinerleyweise einem anderen ubergeben oder auftragen könte, derowegen wir denn uns auch unsere gerechtigkeit in dem nicht gerne wolten benommen oder verziehen haben. Dis aber also hindangesetzt, sintemal wir des handels vor obgemelten herrn custodis ankunft nicht gruntlichen boricht haben können. Wollen wir es bis dahin beruhen lassen, um keinem sein recht verkurtzt oder geschlossen haben, E. F. D. gotlichem schutz entpfelende. Datum Heilspergk, den 3. Augusti [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden etc. ^a- manu propria subscripsit -^a.

a - a Własnoręcznie.

¹ Zob. nr 243.

² Knobelsdorf wyjechał wówczas do Wrocławia. Zob. nr 235, 239.

271

ERAZM DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 4 sierpnia 1564

Usprawiedliwia się, że brak listów od niego, jego brata Mikołaja i Jana Hozjusza, studentów rzymskich, nie jest wynikiem zaniedbania, piszą bowiem dwa lub trzy razy miesięcznie, tylko listy po drodze giną. Wyraża Hozjuszowi wdzięczność za opiekę nad braćmi przebywającymi w Lidzbarku, nad sobą i bratem Mikołajem, który chwilowo wyjechał do Neapolu. Swoją wdzięczność Hozjuszowi przelewa na jego bratanika Jana, gorliwego i powszechnie lubianego ucznia.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 15 k. 111—112. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 14 Septembris 1564, rescriptum 25 Septembris Heilspergae.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine. Non vereor, ne nimis creber in gratiarum actionibus esse videar, cum et Ill-ma D. V-ra non nimis crebra in beneficiis conferendis esse sibi videtur. Etenim nullas literas ab ea accipio, in quibus non maximam erga me liberalitatem, amorem, insigne studium nos omnes fovendi perspicere possim. Ego autem cum mihi tanta varietas non modo referendi, verum etiam agendi gratias desit, quanta Ill-mae D. V-rae adest faciendi, necessario ad illud recurram, quod unum in mea potestate est et gratissimum R-mae D. V-rae esse ex literis intelligo, ut ei quam saepissime literis studia obsequiaque mea offerre non cessem.

Fratribus vero meis cum Ill-ma D. V-ra manendi tam locum egregium sic ad literarum studia colenda, quam ad pietatem religionemque discendam obtigisse, cum ipse incredibili gaudio afficior, tum quibus verbis Ill-mae D. V-rae gratias agam, prorsus ignoro. Verum credo eam non tantum gratiarum actiones meas exoscere, quam Patriae nobisque adeo omnibus consulere desiderare. De hoc autem, qui hic Romae moratur¹, gravissimum quidem fuit audire a R-ma D. V-ra officium debitum in eo desiderari, tamen hoc consolatur, quod talis iudex mihi oblati sit, qui iustis causis auditis facile, si quid commissum est, sit condonaturus. Nam ineunte aestate aliquantum ab Urbe abfuit, Neapolim visendi causa profectus, qua re accidit, ut illius profectio causam intermissionis attulerit. Accedit hoc etiam, quod tam difficilis sit ratio perferendarum literarum, ut vix ex decem altera ad manus eius, ad quem scribas, perveniat. Licet id enim mihi libere dicere me postquam Romam venerim plus decem epistolis simul cum nepote Ill-mae D. V-rae dedisse². Quae sit nostra infelicitas, vel potius tabellariorum iniuria, ut ex his vix binae perlatae sint, satis mirari non possum. Etenim nullus est mensis, quo non semper binas, saepius quoque ternas dederimus. De fratre quidem satis affirmare non possum, tamen ut ex ipso accepi, neque ipse officio suo defuit. Unum hoc vere dicere possum: si quid ab ipso commissum est, id non ex oblivione beneficii (quod crimen a nobis omnibus quam longissime absit) vel negligentia accidisse. Etenim quis unquam est, non modo frater, de quo ego eadem quae de me sine dubitatione dicere possum, verum etiam alius quispiam, qui tot beneficiis quotidie fere affectus, unquam ea oblivioni tradere possit. Itaque ab R-ma D. V-ra peto, ut id potius alia quavis re, quam ex minima recordatione accidisse credat.

De nepote, supra ea quae superius scripsi, addam, quamvis ipse nunquam intermiserit, veniam tamen ei esse dandam. Etenim ea quae sentio dicam: tantum eum studium literis dedisse, omniaque sua in iis col-

¹ Mikołaj Działyński. Zob. nr 273 przyp. 1.

² Jan Hozjusz.

locasse, et ea iam, si quae Tridenti remissa ex diligentia fuerant, studio ac cura resarcierit. Itaque non vereor, si tantum ardorem posthac semper adhibuerit, maximam laetitiam R-mam D. V-ram ex eius ingenio, moribus percepturam. Diligitur autem ab omnibus et observatur, tum propter ipsius mores tum etiam propter R-mae D. V-rae virtutes, non solum a Patribus, verum etiam superioribus. Ego itidem, si quid facere possum, nullo loco ei deero, quin id officium, quod D. V-rae R-mae tribuere absenti non possum, nepoti illius tribuam. Verum ego de his silebo, non dubito enim, quin de eo quotidie maiora perscribantur.

De reliquis rebus, quae ad nos pertinent, Nicolaus frater melius perscribet. Ego interea, antequam finem imponam, pro insigni R-mae D. V-rae amore erga nos ei gratias ago quam maximas possum, eaque me facturum profiteor, quae R-mae D. V-rae quam gratissima esse intelligam. Quod reliquum est eam quam diutissime valere cupio.

Datae Romae, III Augusti [1564]. D. V-rae Ill-mae ac R-mae servitor humillimus

Erasmus Dzialinsky ³.

272

LUDWIK SIMONETTA DO HOZJUSZA

Rzym, 5 sierpnia 1564

Simonetta ¹ na zapytanie Hozjusza odpowiada, że indulty papieskie zezwalające kardynałom w swoich diecezjach obsadzać beneficja kościelne (wakuujące w miesiącach papieskich) nie zostały odwołane.

ORYG.: ADWO, D 24 k. 64. Na odwrocie adres, wyraźna pieczęć, adnotacje: (ręką Reszki:) Simonetta, inną ręką: Radditae 6 Novembris 1564. Heilspergi, ręką Kuczborskiego: non eget responso.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine mi observandissime. Perlectis litteris Ill-mae D. V-rae 26-a Junii datis ², perspexi quam dubitationem animo conceperat ex relatione R-mi D. Nuntii Apostolici ³, ne suum indultum revocetur, eo quod non raro id genus indulta Apostolica soleant revocari etc. Cui quidem dubitationi hoc possum respondere me certo scire indulta Apostolica Cardinalibus concessa, praesertim ad sacerdotia in suis dioecesibus conferenda, perraro solere revocatum iri. Praeterea nullum verbum meis auribus unquam accidisse, quod Sanctissimus D. N. illa velit revocare, quibus hoc tempore fruuntur ipsi R-mi D. Cardinales, ac multo minus illud, quod Sanctitas Sua vere motu suo proprio ac iure merito olim concessit Ill-mae D. V-rae. Quare illam rogo, ut velit bono animo esse ac scrupulum illum, quem videtur hac de re habere, penitus eximere: nam etiamsi ipsa indulta omnia quovis casu, quod vix crediderim, revocarentur, tamen non dubito, quin Sanctitas Sua rationem esset habitura indulti R-mae D. V-rae confirmandi, sive ut aiunt rehabilitandi, illius nempe viri, cui ob eximiam virtutem ac pietatem multo maiora ut debentur ita peroptarem, ut etiam me interpellatore sui aman-tissimo et deditissimo praestarentur. Valeat diu feliciter Ill-ma D. V-ra, cui me humillime commendo et totum defero.

Roma, V Augusti Anno 1564.

¹ Młodszy brat Mikołaja. Por. nr 105 przyp. 1.

² Ludwik Simonetta (zm. 1568), od 31 I 1560 kardynał, był jednym z czterech kardynałów legatów papieskich na Soborze Trydenckim (od 12 XI 1561).

³ List nie znany.

⁴ Jan Franciszek Commendone.

^{a-} D. V-ra Ill-ma quieto animo vivat de hoc negotio, nam illi spondeo nunquam revocatum iri a Sanctissimo D. N. quod sibi fuit indultum ^{-a}. Eiusdem Ill-mae et R-mae D. V-rae ^{a-} humillimus et devotissimus servitor

Ludovicus Cardinalis Simoneta ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

273

MIKOŁAJ DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 6 sierpnia 1564

Działyński¹ usprawiedliwia się, dlaczego do Hozjusza rzadko docierają jego listy. Dziękuję za kanonię warmińską i wyraża gotowość scedowania bratu Erazmowi jednej z dwóch kanonii, jakie posiada. Przekazał kardynałom Borromeo i Simonetta listy od Hozjusza w sprawie obsadzania beneficjów diecezjalnych i jest przekonany, że Hozjusz z racji kardynałatu posiada prawo obsadzania kanonii wakujących w miesiącach papieskich.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 66—67. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 14 Septembris 1564, rescriptum 25 Septembris.*

Salutem plurimam ac mei officiorumque meorum Illustrissimae ac Reverendissimae Paternitati Vestrae humillimam commendationem. Postquam ex literis fratris mei cognovi R-mam D. V-ram mihi succensere, meque ab ea officii intermissi accusari², maxima certe molestia doloreque affectus sum. Cum enim ea fuerit semper R-mae P. V-rae erga me benevolentia, totque ac tanta illius erga me extarent beneficia, non potuit certe (si modo aliquid humani in me esset) mihi non esse magnopere dolendum, si vel ab ea officii praetermissi accusarer, vel si quod maius est, aliquando erga me esset immutato animo. Ego vero si culpam a me removere studeam, fortassis apud eam parum fidei habiturus sum^a, verum iam^b utique etiam aliorum testimonio vere affirmare possum me et ante aliquoties et nuper, cum ex literis R-mae P. V-rae intellexissem me ab ea in collegium canonicorum Ecclesiae Warmiense ascitum, R-mae P. V-rae scripsisse. Quod si literae meae illi redditae non sint, causa haud obscura esse videtur: varietas^c videlicet incertitudoque tabellariorum, qui nostras literas perferunt. Nam etiam D. Georgius, cuius sedulitatis ad R-man P. V-ram in scribendo vel ipse testis esse possum, saepius conquestus est, quod non omnes literae ipsius ad R-mam P. V-ram perferentur³, nec dubito in sua epistola huius rei mentionem fecerit. Cum itaque^d forsan non tam mea culpa, quam eorum, quibus literae meae commissae fuerunt, factum sit ut raras a me R-ma P. V-ra acciperet literas, ipsa pro singulari sua humanitate mihi ignoscat, sique^e aliquid a me factum est, quod eam offendere posset, id omne mihi deprecanti remittat. Ceterum cum literae meae, quas novissime scripseram R-mae P. V-rae, haud sint redditae, itaque necessarium esse existimo ea a me repeti, quae in eis continebantur.

¹ Mikołaj Działyński (ok. 1540—1604), syn Jana wojewody chełmińskiego, w 1583 r. objął po zgonie ojca województwo chełmińskie. PSB VI 94—95.

² Por. nr 271.

³ Za rok 1564 zachował się tylko jeden list Jerzego z Tyczyna do Hozjusza (zob. nr 403), co jest tym bardziej dziwne, że przez jego ręce przechodziła cała korespondencja rzymska kardynała warmińskiego.

Quod me itaque R-ma P. V-ra canonicatu Ecclesiae Warmiensi ornat, nec quibus verbis^f gratias agam invenio, nec qua ratione tum hoc, tum alia innumera in me ipsius beneficia vel aliqua ex parte referam. Omnibus tamen viribus omnique studio annitar ac contendam, ut quibuscunque in rebus possim, gratum me^g pro beneficiis illius erga me benevolentiaque ostendam, quae certe tanta est, ut eam vel minima ex parte repensare me^h non posse agnoscam. Itaque quod proximum est, animo certe eam ita comprehendam, ut nunquamⁱ ex eo ullo modo dilabi possit. Scripserat vero R-ma P. V-ra, ut altero canonicatu fratri cederem^j, quapropter id ego lubens faciam, ac etiam vel Warmiensi, si hoc recte fieri possit ac R-mae P. V-rae placeat, cuius ego iudicio voluntatique plurimum semper ut debeo tribuam.

Praeteritis diebus acceperam literas ab ea ad Cardinalem Boromeum^k et Simonetam^l, quibus eas reddidi, scripseratque mihi Secretarius R-mae P. V-rae, ut darem operam, ut indultum ipsius de conferendis in mense Pontificis canonicatibus^m apud Ecclesiam suam confirmaretur, sed compertum mihi est indultum R-mae P. V-rae revocatum haud esse, habereque ipsam ipso iure Cardinalatus potestatem conferendi in mensibus Pontificis. Cum his me Ill-mae ac R-mae P. V-rae commendo, Deumque omnipotentem precorⁿ, ut eam ad nominis sui gloriam et Ecclesiae utilitatem salvam ac incolumem quam diutissime conservet.

Datae ex Urbe, 6 Augusti mensis Anno Domini 1564. Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus

Nicolaus Dzialinski C[anonicus] V[armiensis].

^a Skr. ego.

^c W rękopie *varietas*.

^e Skr. *mihi*.

^g Nadpisano.

ⁱ Skr. *certe*.

^k Dopisano na marginesie.

^b Nadpisano nad skr. *it*.

^d Skr. *forta*.

^f Nadpisano.

^h Nadpisano.

^j Skr. *quoniam praesertim*.

^l W rękopie *precar*.

274

SZYMON MARYCJUSZ DO HOZJUSZA

Lubawa, 7 sierpnia 1564

Skarży się z powodu krzywd, jakich doznaje od kasztelana chełmińskiego Jerzego Konopackiego, starosty golubskiego Krzysztofa Kostki i wójta malborskiego Jana Kostki. Bardziej jednak cierpi z powodu naruszenia dobrego imienia. Od przejeżdżającego z Warmii do Wrocławia Eustachego Knobelsdorfa pośrednio dowiedział się, że Hozjusz i nuncjusz Commendone podejrzewają Marycjusza¹, biskupa chełmińskiego Stanisława Żeliszawskiego i kanoników o błędną naukę przeciwko Trójcy św. Błąd ten miał się ujawnić z okazji polemiki, jaką prowadził Marycjusz w imieniu biskupa i kapituły ze zwolennikami „kielicha” w Chełmnie. Wyjaśnia bliższe okoliczności i dowodzi, iż jest to nieporozumienie, spowodowane opacznym przedstawieniem całego tego zajścia przez innowierców. Dziwi się Hozjuszowi i Commendonemu, że ludzie tak wysoko stojący w hierarchii kościelnej dali się zwieść propagandzie innowierczej, której celem jest zwaśnienie katolików między sobą.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1695 s. 1501—1510. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 9 Augusti 1564 Heilspergae, responsum 10 Augusti.*

¹ List nie znany.

² List również nie znany, ale odpowiedź nań zob. nr 272.

³ Szymon Marycjusz z Pilzna (1516—1574), kanclerz biskupów chełmińskich Jana Lubodzieskiego i Stanisława Żeliszawskiego, znany (zwłaszcza z pierwszego okresu swej działalności) humanista i pisarz pedagogiczny. HNP VI 405—406; PSB XX 12—14.

Reverendissime ac Illustrissime Domine, Domine, fautor et Mecaenas modis omnibus observande. Studia ac obsequia mea sedula Ill-mae ac R-mae D. V-rae reverenter defero.

Multis equidem modis, Illustrissime Praesul, undique exagitor ac vexor. Altera ex parte oppugnat Culmensis Castellanus² iam necdum maturas segetes per vim rapiens de meo, iam vero prohibens piscaturam in meo raptis retibus piscatoriis. Ab altera deinde parte permolestus sane est mihi Christopherus Costhka Praefectus Golubensis³, qui quod iniquam causam sese habere intelligit odio mei, data opera exquisitis coloribus aliquot iam annis, non sine grandi impensa mea et iactura rei familiaris, prorogat iudicium. Neque mediocriter movet animum meum convicium illud, quod mihi ante biennium fecit nullo merito meo petulans os Advocati Marienburgensis⁴. Ita haec Costhcorum familia in me conspirasse et quasi ex professo mihi, fortunis atque existimationi meae bellum fecisse videtur.

Et quanquam ea omnia movent animum meum et merito sane, cum et victus rationem auferendis bonis meis, cui et uxor et liberi sunt quaterni, perturbent. Nam qui aufert victum, perinde haberi solet atque si vitam auferret. Et hostiliter petant bonam honestamque existimationem meam, quae mihi vel vita mea carior est, ut esse debet. Tamen, Illustrissime Praesul, quae nuper Culmseae ex Dominis Culmensibus⁵ accepi de me, adeo animum perculserunt, ut non possem lachrimis temperare. Quid tandem illud est, illud inquam.

Dominus Eustachius Cnobelsdorffius eundo Vratislaviam⁶ Culmseam divertit, ibique narravit R-mi Domini Legati Apostolici singularis viri et Ill-mae D. V-rae de me iudicium quoddam illud, quasi ego cum Episcopo meo⁷ novam haeresim commentus, de Sanctissima Trinitate pravas opiniones haberem. Idque certo suspicari ex illis verbis, quae sunt inserta appellationi Culmensium, ubi mysteria Sanctissimae Trinitatis cum Episcopo et Capitulo comparantur. Ita ut authoribus nobis Episcopus representet personam Patris et Capitulum personam Filii. Hoc ita tantos Ecclesiae proceres, christianae Reipublicae lumina, de nobis existimare, hoc illis aliquando in mentem venire potuisse de Episcopo catholico et laico quidem doctore, sed tamen catholico neque adeo rudi, a quo plane animus ipse abhorret, non potuit sane non gravissime mentem commovere meam. Gravis certe est, fateor, iactura rei familiaris, gravior famae et bonae existimationis, at longe omnium gravius est illud naufragium, quo anima periclitatur, quae universum mundum excellit, propter quam Deus Filius, eiusdem cum Patre substantiae et potestatis, de sinu Patris delapsus ad haec infima, vitam et sanguinem suum proiecit. Et quidem ita, quod iure optimo Antistes meus, fratres eius et ego servulus apud R-mas D. V-ras in eam suspicionem venimus; si ita sese res haberet et si haec tam rudis blasphemia non modo in linguam, sed in mentem etiam venire nobis unquam potuisset. Verum adduci plane non possum, ut credam, hoc Ill-mam D. V-ram, hoc R-mum Dominum Legatum Apostolicum de nobis

² Jerzy Konopacki (zm. 1566), od 1551 r. kasztelan chełmiński. Czaplowski: *Senatorowie świeccy*, s. 18.

³ Krzysztof Kostka. Zob. nr 369 przyp. 1.

⁴ Jan Kostka syn Macieja, wójt malborski, najmłodszy brat Piotra Kostki późniejszego biskupa chełmińskiego, stryjeczny brat Jana Kostki kasztelana gdańskiego. Głe m m a: *Piotr Kostka*, s. 18.

⁵ Tj. od kanoników chełmińskich.

⁶ Por. nr 235 i 239.

⁷ Stanisław Żeliszawski, bp chełmiński.

esse persuasum, cum is tantus et tam crassus error non modo in Episcopum et Capitulum eius, taceo de me laico, sed ne in hominem quidem simplicem, catholicum tamen, cadere unquam meo quidem iudicio potuisset. Quam in sententiam eo adducor magis, quod istorum sectariorum mores et studia cum Domino Legato, pio et prudenti viro, tum Ill-mae D. V-rae, quae cum istis saepius signa sua victricia contulit et celebres triumphos reportavit, et cogniti et perspecti sunt, ut ne illud quidem eam lateat solere magna ex parte istos sectarios, si aliter causam vincere non possunt, calumniis et convitiis catholicos onerare. Mera isthuc est, Illustrissime Praesul, calumnia. Nunquam id Episcopo eiusque Capitulo mandare, neque mihi dicere in mentem venit. Illud dictum est. Admoniti sunt Culmenses, inprimis quod istac ipsa inoboedientia et rebellione sua, qua contra auctoritatem Capituli concionatorem haereticum susceperunt, penes quod Capitulum vacante sede auctoritas est in spiritualibus et temporalibus, more et lege, Deum a quo potestas omnis est et Episcopum suum offenderunt. Porro cum suam illam opinionem mordicus tuentes de usu utriusque speciei, Scripturam Cenae Dominicae inculcare viderentur atque Dominum Officiale compellere, ut si quid haberet, proferret commodius de Scriptura atque eos doceret, sibi enim videri magis oboediendum esse Deo quam hominibus⁸. Tum R-mus Dominus Episcopus ita per me respondit: quandoquidem episcopale et pastorale munus sit docere, non esse hanc partem officii sui et a se praetermissam unquam et ab antecessoribus suis, habitos semper fuisse concionatores, qui hoc illos docebant et saepius et accurate, modo sint dicto oboedientes, verum et nunc, quatenus fert temporis angustia, ita breviter pro officio suo admonere eos verba Cenae Dominicae de divinissimo tantum Sacrificio intelligi oportere. Cum Christus Dominus sacerdos in aeternum secundum ordinem Malchisedech in Cena illa sua ultima incruentum sacrificium illud instituisset, antequam cruentum illud in ara crucis perfecisset, finem sacerdotio aeveico impositurus, unde sancta catholica Ecclesia in sacrificio celebrando nunquam mutavit eam Christi institutionem, utens semper in sacrificio utraque specie; caeterum extra sacrificium usus unius vel utriusque speciei pendet ex auctoritate et institutione ipsius catholicae Ecclesiae, quae cum sit columna et firmamentum veritatis, utitur semper Spiritu Sancto magistro et doctore, qui Spiritus Sanctus nunquam docet repugnantia placitis et praeceptis Christi Filii Dei, cum sint indivisa opera Trinitatis.

Haec fere et plura alia dicta fuerunt, quae isti et ipsimet non catholici et notario non catholico usi, dicta Episcopi sui et Capituli maligne et calumniose inverterunt. Quare Ill-mam ac R-mam D. V-ram maiore quo possum studio supplex peto, ne et ipsa inducat in animum, idemque author sit Domino Legato Apostolico, istis credere de nobis tam absurda, qui catholicae Ecclesiae desertores in hoc incumbunt remis velisque, ut catholicos adducant apud omnes homines in odium, quo ita catholicorum dictis et factis calumniose detrahentes, suas istas novas et pravas opiniones, sua ista profana idola, quae supra modum mirantur, adorant et colunt, minore cum negotio stabiliant. Vetus iste mos est haereticorum, nostro hoc saeculo usitacissimus et nemini magis exploratus quam Ill-mae D. V-rae, catholicos calumniis et mendaciis onerare ac de nostris incommodis sua comparare commoda. Haud convenit pio, sancto et gravi Ill-mae D. V-rae iudicio testibus haereticis catholicorum causam praegravari.

⁸ Dz 5,29.

Quod reliquum est Deum precor, ut Ill-mam et R-mam D. V-ram dominum, patronum et fautorem meum diu salvam atque incolumem conservet, quod ego clientulus ex animo illi precor et cupio a Deo.

Datum Lubaviae, 7 die Augusti Anno Domini 1564. Ill-mae ac R-mae D. V-rae addictissimus servulus et clientulus

Simon Maricius.

275

STANISŁAW ŻELISŁAWSKI DO HOZJUSZA

Lubawa, 7 sierpnia 1564

Zamierza przyjechać do Hozjusza, by ten udzielił mu sakry biskupiej. Prosi o wyznaczenie terminu. Przyczyną zwłoki była choroba Żelislawskiego.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 164. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 10 Augusti 1564 Heilspergae, responsum 10.*

Reverendissime ac Illustrissime Domine, salutem in Christo Jesu. Studia et obsequia mea R-mae ac Ill-mae D. V-rae reverenter defero simulque omnia fausta ac felicia comprecor a Domino etc.

Consecrationem mei quod hactenus distulerim, non voluntate id ipsum mea factum est, sed necessitate accidit. Aut enim valetudo minus prospera conatus meos impedivit, aut metus hostilis, aut aliquid aliud (ut sunt mortalium res semper incertae) currentem pene a cursu revocavit. Nunc iam tandem, quamvis pestilens per loca grassetur aura, toto conatu et animo in hoc incumbo, ut consecrer et consecratus faciam officium meum episcopale cum Dei auxilio. Quare R-mam ac Ill-mam D. V-ram maiore quo possum studio rogo et obsecro, ut suam sanctam operam mihi navet in consecrando atque ei negotio statuere dignetur certam diem mihi que perscribere, ut ad eam ipsam diem ad illam excurram¹. Sum equidem adhuc non admodum optata valetudine, ut qui ne in patria quidem, quamvis de proximo, quamobrem illo secesseram, [ut] habere medicum arbitratu meo et pro necessitate curandae valetudinis meae potuerim, tamen utut sese habet valetudo mea, non puto amplius diferendam esse consecrationem, ne officio meo parum egregie functus, ecclesiae ac ovibus fidei meae commissis dem aliquod non mediocre damnum. Itaque quod antea idem nunc obnixe rogo et postulo, ut ad aliquam diem certam munus consecrationis mihi impartiat R-ma ac Ill-ma D. V-ra. Ego vero quicquid in me erit studii et conatus, omne id ponam partim in vindicanda ecclesia mea, cum Dei auxilio, ab impetu et insultu sectariorum atque a virulento pravae doctrinae veneno, partim in R-ma ac Ill-ma D. V-ra, fautore et patrono meo, omni studio et observantia, tanta virtute et eruditione digna, persequenda et colenda. Quod ut faciat ille et adjuvet cogitationes conatusque meos qui potest omnia Christus Jesus, omnibus votis precor. Quod reliquum est Deum precor, ut R-mam ac Ill-mam D. V-ram Ecclesiae sanctae catholicae et nobis omnibus salvam ac incolumem diu conservet. Datum Lubaviae, 7 die Augusti Anno Domini 1564. Ill-mae ac R-mae D. V-rae addictissimus

^a— Stanislaus Confirmatus Episcopus Culmensis —^a.

^a—^a Własnoręcznie.

¹ Żelislawskiemu sakry biskupiej udzielił ostatecznie nie Hozjusz, ale Wojciech Starożrebski, biskup chełmski, w Płocku 8 IX 1564. Zob. nr 304.

Augsburg, 8 sierpnia 1564

Kanizjusz¹ odwiedził kilka domów zakonnych i przedstawia swoje spostrzeżenia na temat sytuacji religii katolickiej w Bawarii i wyników pracy jezuitów w tym kraju. Chwali księcia bawarskiego Albrechta V za jego postawę katolicką i zdecydowane wystąpienie przeciwko szlachcie innowierczej i Joachimowi hrabiemu Ortenburga. Informuje, jakie są pierwsze echa pozwolenia papieskiego na Komunię św. *sub utraque*. O zmarłych: cesarzu, Pflugu, Kalwinie, Staphylusie. O druku *Confessio fidei* Hozjusza w Antwerpii i o popularności nadesłanego przez Hozjusza sprawozdania z pertraktacji kardynała ze zwolennikami „kielicha” w Braniewie. Wyraża radość, że Hozjusz sprowadza jezuitów na Warmię i zgłasza gotowość przyjazdu, jeżeli taka będzie decyzja generała.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 384 k. 23—26. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 7 Decembris 1564 Heßpergae, responsum 10 Decembris*².

DRUK.: 1. Cyprianus: *Tabularium*, s. 34—38; 2. Braunsberger: *Canisii epistulae*, IV s. 603—610.

Pax Christi. Illustrissime Domine patrone. Cum mihi nuntiatum est D. Cromerum discessisse Vienna, constituere apud me non potui, qua ratione literas isthuc commode destinarem. Sed quia Romani patres ut scribam admonent, tentabo sane non expectato diutius cliente aut familiari, quem ab Amplitudine Tua huc mittendum esse arbitrabar. Fui aliquantisper Oeniponti, apud nostros etiam vixi Monachii et Ingolstadii, sicut antea Dillingae ob novum constitutum illic e nostris collegium haesi, ut perinde ad tempus reliquerim Augustanam cathedram, ad quam his ego diebus me recepi. Etsi enim quae sacrum Concilium Tridentinum nuper decrevit, ea ne promulgentur quidem usquam in Germania, sed neque in Italia, ut audio, tamen studemus observare, quemadmodum patres optime statuerunt, ut conventus et societates hominum religiosorum, qui apud nos sunt, subinde visitentur, et a suis superioribus coram officii sui admoneantur. Auspicabor autem a principe Bavariae³, qui, si ullus alius in Germania, tuetur catholicismum, et lutheranis ob id invisus est maxime, quod novatores in sua ditione comprimit, sectarios excedere iubet, et primarios ex nobilitate viros in vinculis tenet. Hi non ita pridem religionis ergo adversus principem ipsum conspiratione facta, nescio quas turbas concitare moliebantur. Sed patefacta est haec proditio, quam animo conceperant hostes primum Ecclesiae, deinde principis sui, qui examinata causa crimen confessi sunt publice, et quam supplices petebant veniam, non impetrarunt, coniecti statim in eum carcerem, quod proprius est hominum sceleratorum. Incertum an vitae periculum evasuri sint perfdi homines. Certe proposita in nobilibus paucis severitas, permultis metum iniicit, et Bavaros in religionis officio diligentiores facit.

Comes ab Ortenburg Bavariae fines attingit ditione sua, qui mutata religione concionatorem lutheranum rusticis dederat. Ad hunc audiendum turmatim vicinis e pagis plerique confluebant, nimirum doctrinae novae, quae carnalis est, lenociniis blandisque promissis delectati. Princeps comprehendi iussit concionatores huiusmodi duos, accepta ab illis etiam

¹ Piotr Kanizjusz (Canisius, Kanis) (1521—1597), pierwszy prowincjał jezuitów w Niemczech (1556—1569), wybitny teolog i pisarz. W 1925 r. kanonizowany. Jego korespondencję i akta opublikował w 8 tomach O. Braunsberger, jw.

² Faktycznie Hozjusz na ten list Kanizjusza odpowiedział 12 XII 1564. Zob. nr 426.

³ Albrecht V.

iuramenti fide, ut Bavariam hoc loco perturbare cessarent. Arcem deinde comitis occupavit⁴. Cui optimo principi nostras operas denegare non potuimus, cum postulare quatuor e nostris in Bavariam inferiorem theologos et concionatores mitti, ut sanarent corruptos in fide vulgi animos, eosque restituerent Ecclesiae matri, a qua multi ad exemplum finitimae Austriae se ipsi segregaverant. Ergo pergunt nostri docendo Bavaris prodesse, iamque ad sacra Missae mysteria paulatim redit populus, et falsae de pietate opiniones magis magisque deponit, tum monasteria et scholae visitantur, episcopo⁵ quidem annuente. Nunc scribitur, parochos ut plurimum indoctos, monachos circa cultum divinum negligentes admodum, plerisque in legendis haereticorum libris occupatos, sacerdotes in excipiendis confitentium peccatis supra modum ineptos reperiri, ut aliquando ne formam quidem absolvendi proferre norint. In popularibus variae opiniones et sectae vigent. Inter octo milia plebeiorum inventi sunt 340 unius speciei communione sacra contenti, duplicem vero speciem postularunt 101, sed eorum qui neque sub una neque duplici specie communionem in Missa expeterent 2281 sese nostris obtulerunt. Quos offenderunt haereticorum libros apud sacerdotes, eos tum confringendos, tum exurendos curarunt. Nunc invehuntur libri catholicorum a nobis designati, ut norint miseri pastores errantem gregem rectius pascere, seque et alios in sana Ecclesiae doctrina confirmare. Haec de principe Bavarico.

Non libet porro de calice in Austriam aperte porrecto et Viennae publicato⁶ dicere: quae res catholicos animos magis offenderet, nisi Pont. Max. auctoritas accessisset. Sed credo hac de re isthuc ex Urbe perscriptum esse, ut repetitione mea opus non sit apud sapientem. Boemicum clerum laudo, quod concessionem oblatam respuit, et expedire non putavit calicis usum in suas ecclesias invehi; quod si quidam catholicorum calicem expetunt, hos iubent ad ecclesias hussiticas ire bibendi calicis gratia. Salsburgae modo celebratur conventus procerum ecclesiasticorum, et vix caveri poterit, ut opinantur, quin permittatur etiam Bavaris usus calicis ob eandem quam dixi Pontificis Maximi concessionem. Faxit Dominus, ut hac ratione sanentur aegri et novatorum seditiosi conatus minime confirmentur. Facilius fuerit praescribere, quam obtinere condiciones in sumendo calice necessarias.

Requiescat in sancta pace catholicus Imperator⁷, de cuius morte nihil dubito, quin cognoverit Celsitudo Tua. Reliquum est, ut bene precemur successori D. Maximiliano Caesari, ut paternae pietatis insistat vestigiis, et rem catholicam catholicis perpetuo tueatur. Bene illi cum Pontifice Maximo convenire gaudemus. De Numburgensi episcopo D. Julio⁸ illud cognovimus, quod ex hac vita et ipse migravit: sit Christus illius animae propitius; quodque Saxoniae princeps Elector occupavit ecclesiam, nimirum ut has etiam catholicorum reliquias Christus amittat, et nullus extet episcopus, ubi novum regnat idolum⁹. De Calvinii morte, ut sic dicam, Herodiana legimus, quod mensibus aliquot miser homo cum variis et

⁴ Wydarzenia te Hozjusz poznał znacznie weźniej, 6 I 1564, z relacji biskupa Passawy, Urbana von Trennbach. Zob. nr 4.

⁵ Urban von Trennbach, jw.

⁶ Por. nr 268 przyp. 1.

⁷ Cesarz Ferdynand I zmarł 25 VII 1564.

⁸ Juliusz Pflug, ostatni biskup katolicki diecezji „Naumburg-Zeitz” (od 1540, 1546—1547 na wygnaniu, zm. 3 IX 1564).

⁹ August elektor saski siłą narzucił kapitule swego syna Aleksandra (liczącego 11 lat) i ten 25 IX 1564 został „wybrany” biskupem, wychowany już był w wierze luterańskiej.

letalibus morbis graviter conflixerit, et postremo vermibus et pediculis infelicem carnem corrodentibus resistere non potuerit: sic desperabundus et praesenti ultione irati Dei percussus vitam doctrinamque perditam horrendo fine conclusit, cuius memoria est eritque semper in maledictione¹⁰.

Accepi tandem priusquam has absolverem, quae misit ad me et Ill. Cardinalem nostrum¹¹ Celsitudo Tua. Ingentes ago gratias de adiunctis duobus aureis. Habent nunc Antwerpiae quod misi *Confessionis* opus correctum et novam praeterea, quae nobis allata est, eiusdem operis accessionem. Commendavi causam D. Henrico¹², nec dubito, quin advigilabit ille, ut satis fiat Tuae Pietatis expectationi. In me nulla futura mora est, ubicunque tali ac tanto patrono possum gratificari. Vidimus *Acta Braunspergensia*, et singulares egimus gratias divinae bonitati, quae nobis ob oculos statuit veterum illorum episcoporum exemplum, qui nihil non curae et operae et diligentiae adhibebant, errantes ut oves in suum ovile revocarent, suasque ut animas pro dilectis ovibus ponerent, Christi nimirum summi pastoris formam imitantes. Audivit eadem acta perlegi sibi cancellarius¹³ et concinator principis Bavarici, magnaque sunt voluptate perfusi pulchram et iucundam sane narrationem intelligentes. Cupiebant ea sibi transcribi omnia, sed sedulo cavimus, ne aliquid transcriberetur, cum ita visum esset Tuae Dignitati. Placuit idem scriptum in aula Ill. nostri Cardinalis, quem nos etiam gaudebamus hoc praeclaro exemplo magis et magis excitari atque confirmari in officio suo pastoralis.

Caeterum non potest mihi non esse gratum hoc studium Tuae Pietatis, quod Societatis nostrae tangatur desiderio, cupiatque nonnullos ex fratribus et in his Canisium suum isthuc accedere. Quare scripsi Romam et commendavi hoc institutum R-ndo Patri nostro Generali, qui sane Celsitudo Tua, ut par est, libenter gratificatur. Quod ad me attinet, non ego gravatim in Prussia vivam duce sancta obcoedientia, meamque polliceor operam optimo patrono debitam, etsi parum ego fortasse isthuc videar effecturus. Fiat autem Domini voluntas: a Cardinale ad Cardinalem ex Suevia in Prussiam Christus me transferat, si hoc nomini suo sancto gratum et Ecclesiae commodum esse queat. In illo bene valeat Celsitudo Tua Ill-ma, cui me commendo reverenter. Augustae, 8 Augusti 1564.

Ut addam aliquid de patre Henrico, quem nominatim expetivit Celsitudo Tua, reliquit ille cathedram Coloniensem et alibi praeest nostris¹⁴, utilem sane operam Collegio navans. Adiunxi de maiestate Christi novam disputationem, quae nostris authoribus Ingolstadii adversus Smidelinum nuper habita fuit¹⁵. De morte Staphyli non attinet repetere¹⁶. Christus illi propitius esse velit.

Servus in Christo P. Canisius.

¹⁰ Na temat legend głośzonych przez katolików odnośnie do ostatnich chwil życia Kalwina (zm. 27 V 1564) por. komentarz do tego listu w wydaniu Braunsbergera, jw. s. 604—605.

¹¹ Otto Truchsess von Waldburg, kardynał, biskup Augsburga.

¹² Henryk Zibertus Dunghen, kanonik z Antwerpii. Por. nr 339.

¹³ Szymon Tadeusz Eck. Por. nr 320 przyp. 1.

¹⁴ Denys, od lutego 1564 był rektorem kolegium i kaznodzieją w Dylindzie.

¹⁵ Braunsberger, jw. s. 609—610 ustalił, że autorem tego dzieła polemicznego był jezuita Teodor Peltano, profesor teologii na uniwersytecie w Ingolstadii. Tytuł dzieła brzmi: „Disputatio de maiestate hominis Christi, in celebri academia Ingolstadiana ad normam verae piaeque doctrinae per theses explicata adversus impias Andreae Schmidelini theses, de hac eadem hominis Christi maiestate, Tubingae propositas publiceque defensas...”. Ingolstadii 1564.

¹⁶ Por. nr 72.

277

KAPITUŁA WARMIŃSKA DO HOZJUSZA

Frombork, 8 sierpnia 1564

Na życzenie Hozjusza wypożycza mu oryginalny inwentarz zamku lidzbarskiego. Wszelkie wątpliwości z nim związane wyjaśni kustosz, gdy wróci z Wrocławia. Odsyła opieczętowany dokument dotyczący sumy 200 grzywien i prosi o przywieszenie pieczęci na egzemplarzu dla kapituły. Prosi również, by biskup zarządził w diecezji modły o oddalenie zarazy.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1521—1523. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 10 Augusti 1564 Heilsbergae.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime. Humillimam servitutis et precum nostrarum commendationem. Postulavit a nobis V. D. Gasper Hannovius¹ verbis R-mae et Ill-mae Cels. V-rae inventarium arcis Heilsbergensis, ut quaereremus sicubi in Capitulo haberetur. Factum et reperitum est. Tametsi quidem aliud nobis non extat, penes Cels. V-ram vero simile esse putamus, tamen postulanti id Cels. V-rae hoc nostrum impraesentiarum haud gravate mittimus, rogantes dignetur id originarium primo quoque tempore nobis remittere. Quod attinet ad nonnulla dubia forte in eo exorta, quandoquidem ea praesente V. D. Custode propter oblivionem in discussionem non venerunt, rogamus Cels. V-ram velit hanc parvam moram aequo animo ferre, usque dum ipse D. Custos redierit², qui Cels. V-rae et nobis abunde satisfaciet omnemque scrupulum facile adimet. Remittimus quoque instrumentum illius de ducentis marcis³, obsignatum. Cui et nostrum addidimus orantes, dignetur etiam illud suo appenso communire sigillo, in hoc, ut referre id ad nos praesenti tabellario liceat. Caeterum facere non possumus, quin Cels. V-ram reverenter admoneamus atque obtestemur, ut ipsa secum statuat, an non ex re christiana fuerit, ut horrendo hoc tempore, quo Deus genus humanum variis pestilentiae et morborum contagiis passim castigat, pia supplicationes aliquae ordinentur, quas processiones vocamus, collectae peculiare dum sacra celebrantur imponantur, vota nuncupentur, aliaque pia officia instituantur, quo ille placatus multiplicatis intercessoribus, flagellu[m] iracundiae suae a nobis avertere atque tempora vitae tranquilla concedere dignetur. Quod si ita faciendum Cels. V-ra decreverit, oportebit mandatum processus ad omnes parochos per dioecesim de more emittere atque ita illud dirigere, ut ad manus nostras id quoque pervenire possit, nisi forte Cels. V-ra in cathedrali sua ecclesia peculiare aliquid ordinandum censuerit, cui nos libentissime obtemperabimus. Quod superest etc.

Apud Ecclesiam Warmiensem, die VIII Augusti MDLXIII. Eiusdem R-mae et Ill-mae Cels. V-rae devotissimi capellani Praelati, Canonici et Capitulum Ecclesiae Warmiensis.

¹ Kacper Hannow (1519—1571), siostrzeniec bpa Jana Dantyszka, rodem z Gdańska, 12 III 1545 kanonik warmiński, od 1567 oficjał. APB I s. 249.

² Kustosz kapituły Eustachy Knobelsdorf wyjechał wtedy do Wrocławia, gdzie również posiadał kanonię. Por. nr 235, 239.

³ Por. Dodatek I nr 7.

KAPITUŁA WARMIŃSKA DO HOZJUSZA

Frombork, 8 sierpnia 1564

Oskarża dziekana kapituły Eggerda Kempena i kanonika Kaepra Hannowa o to, że pierwszy z nich nie dał do podziału dochodów z rocznej administracji dobrami Tolkmicko, drugi zaś za ten sam okres nie przedłożył rachunków z zarządu komornictwem Pieniężno. Domaga się, by biskup przynaglił ich obu cenzurami kościelnymi.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1519—1520. Pismo to zostało przesłane razem z listem z tego samego dnia (zob. nr 277).

Domini Eggerdus Decanus et Gaspar Hannovius Canonici Warmienses, cum egissent certas administrationes annuas: hic in Melsac¹ electione capitulari, ille in Tolkemit², mandato nescitur cuius, processum est in Capitulo (ut moris est) inter caetera ad rationes earundem administrationum usque ad perceptarum et restantium pecuniarum exbursationem, necnon dictarum rationum revisionem, approbationem, regestorum traditionem et quitationem exclusive. Porro cum distulissent et differrent praeter consuetudinem, Decanus quidem pecunias ex Tolkemit collectas seu retentas, inter canonicos qui residendo apud Ecclesiam eas deservierunt, de more distribuere et suam cuique portionem attribuere, Gaspar vero suae administrationis Melsacensis regesta et munimenta Capitulo tradere et consignare, moniti fuerunt a Capitulo per secretarium seu notarium capitularem³ in praesentia testium, cum ipsi vocati ad Capitulum venire non dignarentur, nimirum ut Decanus partiretur pecunias inter fratres, et Gaspar regesta repraesentaret, quod tamen se facturos recusarunt et recusant, detinentes easdem pecunias eademque regesta et munimenta respective, propria autoritate seu potius temeritate, in grave animarum suarum periculum, Capituli detrimentum et contemptum ac singularium illius personarum privatim interesse habentium praeiudicium.

Supplicatur igitur Ill-mo Domino nostro tam pro parte Capituli, quam supradictarum singularium personarum illius, de monitorio poenali sub excommunicationis aliisque ecclesiasticis ac etiam arbitrariis sententiis, censuris et poenis contra eosdem tam coniunctim quam divisim et quoscunque etc. sua interesse putantes, quatenus infra tres dies a die executionis dicti monitorii computandos, quorum primus pro prima, secundus pro secunda, tertius pro tertia ultima et peremptoria monitione ac dilatione assignetur, absque omni exceptione, qualibet appellatione postposita, sub dictis poenis dictas pecunias dictis personis et earum cuilibet, plene et integre, ut moris est, distribuuisse et numerasse necnon quascunque alias pecunias ac manualia⁴ regesta et munimenta quaecunque etiam ad administrationem Allensteinensem⁴ et quaecunque officia apud Ecclesiam Warmiensem spectantes et spectantia, si quae penes utrunque vel alterum eorum esse seu detineri reperientur, Venerabili Capitulo realiter et cum effectu praesentasse, tradidisse et consignasse debeant, cum clausula consueta: Quod si se gravatos senserint etc. compareant etc. in forma amplissima.

[Frauenburg], 1564 8 Augusti^b.

^a Dopisano na marginesie.

^b Datę dopisano odwrotnie do tekstu, inną, późniejszą ręką.

¹ Pieniężno, miasto i komornictwo kapituły.

² Tolkmicko, należało do kapituły w latach 1519—1569.

³ Był nim wówczas Klemens Kalhorn. Por. W. Thimm: Der Frauenburger Kapitelsnotar Clemens Kalhorn, s. 316—319.

⁴ Olsztyn, miasto i komornictwo kapituły.

279

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Parczew, 7—9 sierpnia 1564

Podobnie jak Hozjusz pragnie usunięcia z kraju ministrów (duchownych) innowierczych i obiecuje starania w tym celu. Zorientował się, że król bez zgody stanów tego dokonać nie chce. Jest przeciwny zwołaniu synodu narodowego, natomiast prymas popierany przez większość senatorów oraz król dążą do zwołania soboru narodowego. Prosi kardynała, by poparł jego starania w Rzymie o koadiutorię płocką. Heretycy na zamku krakowskim są nieszkodliwi dla katolików. Zważył w możliwość nawrócenia kasztelana sandomierskiego. Informuje o śmierci cesarza i wspólczuje jego córce, królowej polskiej Katarzynie.

ORYG. i AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1511—1515. Na odwrocie adres i ślad pieczęci.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater, Domine colendissime. Nihil est profecto, quod et ego magis optarem, quam ut pestifera haec lues haereticorum sathanae ministri penitus quamprimum extirpentur, nam hoc nisi fit, quod et in senatu saepe dixi, frustra meliorem Reipublicae nostrae conditionem expectamus, frustraque hi tot tantique a nobis labores suscipiuntur, nisi uno prius omnes ore unaque fide divinam opem invocemus, ac utinam, ut vellem, ita praestare hoc possem, sed facile, quae in corruptis his moribus et inveterata hominum licentia unius viri auctoritas esse possit, Ill-ma ac R-ma P. V-ra cogitabit. Egi iam multotiens diligenter cum Regia M-te, ut si non funditus extirpari, at saltem retundi hanc tantam haereticorum licentiam iuberet. Profitetur velle se id ex animo, sed tutum non esse citra omnium ordinum consensum quicquam in eo genere statuere. Actum autem est etiam iam a nobis frequenter de eo in hisce comitiis in senatu, sed hucusque nihil decretum. Videntur quidem non alieni esse hominum animi a concilio nationali, sed neque tempus ad eam rem idoneum prae bellicis his tumultibus, nec modum aggrediendi eius negotii videmus. Operam tamen do sedulo, ut novi isti scrutatores, seu nugatores potius, gravi edicto proscribantur, ac spem habeo meum in hoc genere studium non vanum futurum. Jam vero Cracoviense ac Vladislaviense Capitulum quod attinet, inficias non eo furoribus istis haereticorum plena omnia esse, quin immo neque negari posse videtur episcoporum lenitate atque conniventia hoc accidisse. Recte itaque Ill-ma ac R-ma P. V-ra fecerit, si pro ea qua apud omnes pollet auctoritate hos etiam praesules officii sui commonuerit. Persuadeo mihi nullum eorum futurum, qui paternas Ill-mae ac R-mae P. V-rae admonitiones non libenter sit amplexurus.

De milite ducis Megapolensis¹ nec ipsa Regia M-tas quicquam noverrat. Existimamus autem iam eum a conscribendo eo destitisse. Litterae Ill-mae ac R-mae P. V-rae, si quae ex Italia huc fuere allatae dicuntur Ill-mae ac R-mae P. V-rae fuisse transmissae, quemadmodum et nunc fasciculus earum mittitur, nec est quod de iis Ill-ma ac R-ma P. V-ra dubitet, nullae apud nos, modo adferantur, intercident. Tandem Ill-mam ac R-mam P. V-ram cupio bene valere. Datum in Parczow, die VII Augusti MDLXIII.

¹ De concilio nationali vehementer urget R-mus Archiepiscopus assistente universo fere senatu, cui ego aliquoties ita obstiti, ut sentiret mihi in eo animum non deesse. Videtur M-tas Regia vehementer in illam par-

¹ Jan Olbracht.

tem esse propensam, nihil tamen est in hoc conventu, uti ipse cupiebat, de ea re decretum. Egi cum R-mo Nuntio Apostolico, ut eam admoneret quo ab hac mente resisteret, siquidem haec fuerit ultima ruina in hoc Regno ordinis ecclesiastici. Neque dubito, quin id sit facturus libentissime, cuius, ut ita dicam, vesaniam non potest satis demirari. Mirum est quam pauci iam sunt, qui partes nostras in senatu tueantur, nam praeter R-mum Vladislaviensem² et pauculos quosdam nemo me in senatu iuivit. Amici mei et proximi mei adversus me fuerunt, sed Dominus sustentavit gressus meos, speroque illum etiam in posterum mihi suppeditaturum esse et mentem et constantiam in iucunda eius religione.

De exterminandis ministris sathanae e Regno Poloniae, vel certe reprimenda eorum impietate et impudicitia, egi et privatim diligentissime cum M-te Regia et publice etiam, sed in hac tanta haereticorum licentia et ignorantia eorum, qui in suam perniciem hanc pestiferam luem alere videntur, nihil obtineri potuit. Laboro nunc in eo hortatu R-mi Domini Nuntii, ut saltem externi homines et advenae cuiuscunque tandem sint haereticorum sectae ex Regno exterminentur. Jam de ea re his actum est in senatu, sed nihil obtentum, dabo tamen operam, ut, quantum in me est, in hoc genere Ecclesiae Dei atque adeo mihi ipsi minime defuisse videar.

R-mus Dominus Plocensis³ misit iam ad me instrumentum coadiutoriae speroque me propediem id in Urbem esse missurum, qua in re mihi studium suum R-mus D-nus Nuntius detulit eoque utar libentissime, sed velle ut etiam R-ma P. V-ra hoc negotium Summo Pontifici et praeterea cui videbitur commendet, quod ut faciat eam etiam atque etiam rogo. Qua in re adiuvit me vehementer R-mus D-nus Nuntius cum esset apud R-mum D-num Plocensem, cui ego hoc nomine apud R-mam et Ill-mam P. V-ram ago et habeo immortales gratias, agamque dum vivam, alioquin enim instrumentum non fuisset mihi adhuc missum, quamquam etiam nonnihil in eo desiderari videtur et fortasse adhuc necesse erit mihi hac de causa ad R-mum D-num Plocensem mittere.

De castro Cracoviensi, quod scribit Ill-ma P. V-ra esse plenum haereticorum, fieri potest, sed tamen scribitur ad me a plerisque nostri ordinis, sibi nullam molestiam a castrensibus exhiberi, quod quidem ut in malis optandum esse videtur, qua de re etiam egi cum Castellano Sandomiriensi⁴, qui hic praesens fuit et pollicitus est mihi omnia benigna, nam de revocando eo ad iter salutis aeternae iam videor desperasse.

Imperatorem Romanorum principem longissima memoria dignissimum vita excessisse puto iam Ill-mam P. V-ram audisse. Ei exequiae cras peragentur apud nos. Serenissimam Reginam nostram audio summo maerore affligi, quod illi hoc unicum in rebus humanis solatium sit ereptum, quam si Ill-ma P. V-ra litteris suis consolata fuerit, plurimum illi luctus detractum iri puto. Missa sunt illi hinc me urgente omnia ea, quae ad exequias etiam isthic peragendas⁵ et ad alia eo spectantia pertinerent. Commendo me etc.

Datum Parcoviae, die 9 Augusti 1564.

² Mikołaj Wolski.

³ Andrzej Noskowski.

⁴ Stanisław Myszkowski z Mirowa, przyrodni brat podkanclerzego, zdecydowany kalwin, był też wówczas (od 1563 r.) starostą generalnym krakowskim. Por. nr 209 przyp. 7.

⁵ Królowa Katarzyna nie pojechała na pogrzeb ojca, egzekwie odprawiły się również w Radomiu, gdzie wówczas rezydował jej dwór.

Nos hinc Knissinam⁶ revertimur. R-mae et Ill-mae P. V-rae addictis-
simus servitor

P. Miscovski.

a— Dalszy ciąg listu pisany własnoręcznie.

280

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Parczew, 9 sierpnia 1564

Do Parczewa przyjechał 3 sierpnia. Tego dnia doszła wiadomość, że 40 tys. Tatarów, których nasłała Moskwa, najechało Podole i wojewoda ruski mając za-
ledwie 400 konnych czuje się bezradny, więc prosi o pomoc. W wielu miejscach kraju
grasuje zaraza.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 463 s. 443—446. Na odwrocie adres i ślad pieczęci. List poważnie
zniszczony, kilka dużych ubytków papieru. Miejsca wyrwane i nieczytelne wykropkowano.

Illustrissime et Reverendissime Domine colendissime.

Parzeviam venimus III Nonas Augusti [3 VIII] multumque negotii in
itinere

nobis fuit [.....] pit sed plane sese diffi-
dit [.....] est in Vistulae ripa
oppidum [.....] Cracoviae unius diei
iter non [.....] illius civitatis periculo,
quae contagionem hanc effugere vix videtur posse. Eo ipso die quo huc
veni allatus est Regi ex Russia magna celeritate nuntis Scytharum 40
milia in Podoliam excurri[sse], atque finitimae etiam Russiae imminere,
si mature barbar[orum] furori non o[bviare]tur. Palatinus Russiae¹ plane
se imparatum ab omni exercitu scribit, neque ultra 400 equites circum
se habere. Petit, ut celeriter firmia auxilia mittantur, alioquin fore ut
illae provinciae ab immanissimis barbaris penitus devastentur. Hoc nuntio
valde visi sunt omnes perm[oti]. Fuerunt, qui universam nobilitatem
ad arma [.....] dicendam expeditionem
dixeru [.....] mporibus videret
novos cons [.....] ot equitum turmas
numero aulicorum, quae discessum hic Regis expectaba[nt], in Podoliam
mittendas decreverunt. A Moscho immissas Scythas putant, ut hac ratione
regias copias distineat,
neque non de [.....] interpretentur et
ad turb [.....] ta haec esse dicant.
Ego a [.....] propter innumera
huius Regni [.....] Moschis, Podolia a
Scythis utrisque barbarissimis gentibus oppugnatur, neque Moldavi quie-
turi putantur. Pestis praeterea in visceribus Regni grassatur augeturque
indies cum animarum quoque peste. Haec ante oculos posita habemus et
non videmus, et deteriores effi[cimur] [qu]otidie. Vix contineo lachrimas,
cum huius Regni caecitatem et iminentia illi mala prospicio et eos, ad
quos id tantopere pertinet vel minime laborare intelligo. A terrarum nun-
titiis vix summa regis et senatus contentione
impetrata sunt [.....] belli causa perti-
naciter [.....] niae nuntiis.
Unionis [.....] ctum est et comes Tar-

⁶ Knyszyn na Podlasiu.

¹ Mikołaj Sieniawski.

novius² intercessisse dicuntur, non tam ut unionem, quam ut executionem impedirent. Caesaris mortem D. V-ra Ill-ma fama ipsa iam audivisse arbitror.

Deus eius [.....] capiendos aeternos singulari [.....] in eius similes impetrat [.....] cui Rex quoque operam [.....] mitto ad Valentinum³ et me D. V-rae Ill-mae gratiae commendo. Parcovia, IX Augusti 1564. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et devotissimus servitor

^a— Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis

Nuntius Apostolicus^a.

^a—^a Własnoręcznie.

281

ALBRECHT KSIĄŻĘ PRUSKI DO HOZJUSZA

Neuhausa, 10 sierpnia 1564

Odpowiada na interwencje Hozjusza w sprawie konfliktu sąsiedzkiego między księżęcym starostą z Szymbarka Teofilem Polentzem, a wojewodą chełmińskim, Janem Działyńskim. Nie podziela zdania Hozjusza, jakoby wina leżała po stronie Polentza, ale dowodzi załączonymi dokumentami, że Działyński pierwszy dopuścił się gwałtów na poddanych księcia, podległych staroście szymbarskiemu i późniejsze czyny tego drugiego były jedynie odwetem. Książę spór wniósł do trybunału królewskiego i domaga się, by Działyński respektował wydany już wyrok oraz powstrzymał się przed wymierzaniem sprawiedliwości sam sobie, gdyż należy to do wyznaczonych komisarzy. Dla dobra zgody sąsiedzkiej książę wzywa Hozjusza, by dopomógł załagodzić ten spór.

ORYG.: Bibl. Czart., rękps 1606 s. 963—971. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki. *Redditae II Augusti 1564 Heilspergae.*

KONCEPT: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, Konzepte, C 1217 k. 110—112v.

KOPIA WSPÓL CZ.: Tamże, Ostpr. Fol. 72 s. 748—754.

Unser freundlich dinst zuvor. Hochwirdiger in Got besonder lieber freunt und nachpar. Wir haben E. L. schreiben, darin sie sich über unseren underthanen Teophilum von Pohlentz auf bericht des colmischen woywoden beschweren¹ und in solchem einschen zu haben bitten, empfangen, und alles seines inhalts nach der lenge eingenommen. Nuhn mögen wir (ohne ruhm) mit warheit wol sagen, das wir die gantze zeit unserer regirung nichts liebers dann den lieben frieden, insonderheit aber gutte freundliche nachparschaft zu halten uns haben angelegen sein lassen, darob wir auch allerley eingriffe und zugefugte beschwer viellieber mit gedult und lindikeit jeweilen getragen, dann das wir die wolbefugten mittel zu abtreibung solcher beschwerung solten an die handt genommen haben. Wie aber solche unsere lindigkeit misbraucht ist worden, solches ist denjenigen, die sich des unfreundlichen vorhaltens gegen uns und die unsern geubt, wol wislich.

Und so dann E. L. nach der lenge in ermelten irem schreiben erzelen, wes sich der colmische woywode erklagt, in dem hetten wir billiger (wie [s. 964] E. L. hernach hören sollen) und vielmehr uns über inen zu beschweren ursach, dann wir E. L. nicht pergen mögen, dass gedachter

² Jan Krzysztof Tarnowski, kasztelan wojnicki.

³ Walenty Kuczborski.

¹ Zob. nr 254.

woywode nun etzliche jar her gantz unnachparlich gegen uns und unsere underthanen mit gewaltsamen einfellen, wegkfuhrung der leute, vorwundung, benehmung ires viehes, zertretung irer wiesen und gewexses, unbefugtem und zugenotigtem jagen und fischen und andern dergleichen beschwerden sich vorhalten, darob wir nicht unbillich, wan gewalt mit gewalt abzutreiben, zu solchen mitteln hetten greifen konnen und mogen, die uns besser als dem woywoden vorantwortlich gewesen. Wir haben aber jeder zeit fur unsere person uns in deme nicht ubereilen lassen, sonder den lieben friede, ruhe, einigkeit und gutte nachparschaft in hoher und mehrer acht gehalten als vielleicht der woywode, unsern beschediten underthanen auch ernstlich bevohlen, sich selber nicht zu rechnen, sonder sie gnedigst vortrostet, dass solche beschwerden durch ordentliche wege, von der Ko. Ma. unserm gnedigsten hern und freundtlichen lieben ohm, an welche wir diese dinge wolten gelangen lassen, sonder zweifel wol [s. 965] wurden abgeholfen werden, darin sie uns dann (unangesehen inen solchen gewalt zu dulden schwer gefallen) jederzeit gehorsamet. Nun haben die Ko. Ma. hochgenant zum oftermaln dem woywoden bevohlen, unsere underthanen bis zu erkentnus der commissarien in und bey der possession irer gutter geruhlich bleiben zu lassen, und sie im wenigsten darin zu molestiren mit ernst auferlegt, wie E. L. aus den abschriften zweier mandaten mit A und B signirt (dergleichen etzliche vast alle jar von Ko. Ma. renovirt und dem woywoden insinuirt werden) ^b zu befinden. Wie aber denselben vom woywoden nachgelebt, und ihn was acht sie bey ime gehalten, solchs haben E. L. aus der copien unsers itzigen antworts an inen mit C gemerckt zu ersehen.

Es melden E. L. auch in irem schreiben, dass sie berichtet, als sol der Sehe Traupel² durch beiderseits commissarien gegebenen abschiedt bis zur entlichen orterung beiden parten eingehalten und gehemmet sein. Mit was grunde nun E. L. dessen berichtet, werden sie aus der copien desselben abschiedts hiebei vorwart mit D gezeichnet sehen, darin nicht mit dem geringsten wortlein [s. 966] einiger sequestrirung oder hemmung gedacht wirt, und den fahl zu setzen, das es geschen wer. So haben doch die Ko. Ma. durch drey unterschiedliche commissiones und mandata solchen reces als der nicht nach ord[n]ung der vortrage gemacht, casirt und aufgehoben, davon E. L. in unserer antwort an woywoden weitere nachrichtung zu befinden.

Weil dann E. L. aus diesem allen verstendiglich abzunehmen, das nicht unser underthan, sonder der woywode ein anfenger dieses widerwillens ist, so bitten wir gantz freundtlich, weil E. L. unseren underthanen (welcher doch seinem bericht nach, wie beyliegende mit E signirt nichts anders den das seine gesucht) vast hart in irem schreiben beschuldigen, und den woywoden als unschuldig vortreten und miteinfuhren, do den dingen nicht durch uns vorkommen, wes innerlichs unraths daraus entstehen mochte, E. L. wollen ermelten woywoden, den anfang dieses widerwillens und daneben die ubertretung der vielfeltigen koniglichen mandat zu gemut fuhren, und ihnen dahin vormahnen, das er lauts gedachter Ko. Ma. [s. 967] bevelich den unsern das genomene widerkere, sich des zugefugten schadens mit inen vortrage, sie in irer possession nicht molestire, sein eigner richter mit gewalt nicht sey, sonder der erkentnuss der commissarien erwarte, was alsdann dieselben ime zuteilen werden. Des wollen wir auch auf ein strohelm, so zu reden, uns

² Szwarcenowskie Jezioro.

anzumassen nicht understehen. Desgleichen wollen wir unsere underthanen auch in fridlicher nachparsing erhalten. Konten aber E. L. befurdern helfen, das beiden theilen zugut die grenitzziehung auf die insinuirte E. L. stadthaltern, herrn Eustachio Knoblochsdorffen, neue commission iren vortgank mit dem ersten gewinnen mochte. In solchem theten E. L. uns und allen theilen zu freuntlichen und angenehmen gefallen. Solten aber ides^c die obermelten^a koniglichen mandata E. L. und unser gutlichs und gnediges vormahnen bey dem woywoden nicht stadtfinden, sonder wie bisher uberschritten oder in geringer acht gehalten werden, haben E. L. zu erachten, das uns gantz schwer gefallen wolte, uber Ko. Ma. bevehlich unser underthanen also beschweren zu lassen, sonder [s. 968] wurden entlich zu denen wegen gedencken müssen, wie wir der gewaltsamen zunotigung unsere underthanen dafur zu schutzen begegnen mochten. Wollen aber gnediger zuvorsicht sein, der woywode sich der pilligkeit entweder selbst weisen, ader je den koniglichen mandaten und E. L. vormahnen stadt und zur weiterung nicht ursach geben werde, welchs wir E. L. auf ihr schreiben in freuntlicher und wolmeinender nachparlicher antwort nicht haben pergen wolten, E. L. hirmit dem schutz des Allerhohesten empfelende. Datum Neuehaus, den 10 Augusti Anno [15]64.

Von Gots gnaden Albrecht der Elter etc.^e— Manu propria
subscriptit^e.

^a Skr. *fur*.

^b W rękopisie brak nawiasu zamykającego.

^c Skr. wyraz nieczytelny, ok. 4 liter.

^d Na marginesie.

^e—e Własnoręcznie.

282

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Lipno, 10 sierpnia 1564

W drodze z Rostocku 9 sierpnia dojechał do Lipna a stąd wprost do Krakowa. Z powodu grasującej w Prusach zarazy nie odwiedzi Hozjusza. Odsyła Krzysztofa z końmi i przybory srebrne. Prosi o przesłanie do Krakowa zostawionych przez siebie w Lidzbarku 5 tomów *Libri legationum* z kancelarii królewskiej. Misja w Rostocku nie udała się. Szwecja nie przyjęła propozycji pojednania z Danią. Podobno jakiś znachor Bacchi uzdrowił cesarza i zapowiada mu jeszcze 13 lat życia.

ORYG. AUTOGRAF: Błbł. Czart., rękopis 240 s. 45—48. Na odwrocie ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Rostochio revertens heri Lipnum collegae mei castellum pervenimus¹. Hinc ergo recta Cracoviam. Ad te non est quod veniam hoc tempore, cum Prussia pleraque omnis dira peste infestetur. Atque utinam Cracovia immunis ab ea sit. Aulam regiam vitare prorsus decrevi. Argentum tuum cum equis tibi remitto tam integrum quam accepi, Christophorum² quoque, magnasque gratias ago quod ea mihi utenda concesseris. Reliqui Heilsbergae in cubiculo Cusborii³ nostri praesente Burgrabio⁴ nonnihil suppellectilis meae meorumque, in qua sunt potissima quinque volumina *Legationum* ab utroque nostrum partim conscriptarum, partim etiam obitarum, et responsorum

¹ Lipno należało do Jana Kostki, kasztelana gdańskiego, który razem z Kromerem powracał wówczas z poselstwa do Rostocku.

² Zapewne Krzysztof Besler, sługa Hozjusza. Por. nr 14.

³ Walenty Kuczuborski.

⁴ Marcin Östreich, burgrabia lidzbarski.

ad externas legationes. Eam remitti mihi velim Cracoviam cum primum occasio commoda sese obtulerit. Si venis ad synodum, posset ea tectum deveshi, atque inde vel per fratres⁵ et collegas meas Cracovienses, vel per conductum vectorem ad me perferri. Quanquam vereor, ne pestis passim serpens synodum praecidat. Collega meus, quo usus sum commodissimo et humanissimo, mittet hinc mecum quadrigam suam vinum huc Cracovia reportaturam. D. Commendonum, si tecum est adhuc⁶, salvare iubeo. Non scribenti nihil scribo. Sin est Loviciae, ibi eum fortasse intra pauculos dies videbo. Nescio an acceperis meas literas, quas Volgasto ante tres septimanas Marienburgensi thesaurarii tabellario ad te dedi⁷. Inde nosse potuisti nos infectis rebus Rostochio discessisse, quod Suecus pacificationem didignatus sit. Tametsi ostendit is ad Regem nostrum se legationem de pace misisse. Credo, ut societatem cum Dano dirumpat.

Discessuris nobis Rostochio indicaverunt Caesarei et Regii legati, in quibus erat Christophorus Carlevitius⁸, Caesarem a caeteris medicis iam fere conclamatum, Bacchi opera repente ita curatum esse, ut qua^a die discessit tabellarius Vienna, proditurus is fuerit in campum. Et promittit autem ei adhuc tredecim annos vitae⁹. Audisti, opinor, de Baccho illo.

Si codices tuto perferri nunc ad me non poterunt, velim diligentius tamen eos asservari una cum caeteris scriptis. Vale. Lipni, 10 die Augusti 1564. Tibi addictissimus

Martinus Cromerus.

^a Skr. scrlp.

283

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Parczew, 10 sierpnia 1564

Z ważnych motywów zdecydował się odłożyć synod prowincjonalny do grudnia i skłania się ku zdaniu Hozjusza, by nie zapraszać nań innowierców. Król przyjął z rąk Nuncjusza księgę uchwał Soboru Trydenckiego i zobowiązał się wcielić je w życie, ale czytanie tych uchwał odłożono do przyszłego sejmku. Rozumie motywy skłaniające Hozjusza do wstawiennictwa w Rzymie na rzecz kapituł polskich. Podziela też obawę kardynała o klasztory w Prusach Królewskich, ale to niebezpieczeństwo grozi wszystkim klasztorom w Polsce; prymas osamotniony bronił ich na sejmie przed zachłannością innowierców. Pragnie załagodzenia sporu, który prowadzi Kaeper Geschkau (o opactwo oliwskie). Wstawia się za księdzem warmińskim Aleksandrem Scultetim i prosi, by Hozjusz pozwolił mu wrócić do kraju.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1525—1526. Na odwrocie ślad pieczęci, adres, adnotacja ręką Jana Leomana: XVI Augusti [MD]LXIII, ręką Reszki: rescriptum 22 Augusti.

DRUK.: Wierzbowski: Uchanciana, III s. 61—64.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine Patrone observandissime. Salutem et officiorum meorum commendationem. Cogor synodum opinione mea longius propter multas causas differre, neque meis tamen in ea mora rationibus servio, sed id potius specto, ut ita illa institatur, ne incommoditate temporis fructu, quem inde speramus, aliquo modo fraudemur. Plena sunt omnia tumultum belli ita, ut M-tas Regia hinc mo-

⁵ Chodzi o kanoników z kapituły krakowskiej.

⁶ Commendone wyjechał z Lidzbarka do Parczewa na sejm około 19 VII 1564.

⁷ Zob. nr 241.

⁸ Christoph von Carlowitz (1507—1574), doradca księcia Maurycego Saskiego, luteranin o tendencjach prokatolickich i procesarskich. LThK II 951.

⁹ Ferdynand I zmarł 25 VII 1564.

vere in Russiam instituerit, irruptiones Tartarorum repressura, multa quoque et diversa Regni eiusque terrarum loca pestilitatis contagione contaminata. Itaque de sententia dominorum episcoporum, qui ad me scripserunt, ad mensem Decembrem illam produxi, persuasum mihi omnino habens Ill-mam D. V-ram prout recepit, sua praesentia eandem quoque esse ornaturam, speramus enim interea Dei beneficio, salubritatem aëris redituram, neque tale quicquam eventurum, quod impedimentum obiiciat conventui nostro. Nam et lustrationes illae in aliud tempus reiectae sunt, quae horreis et cellis penariis miserorum ecclesiasticorum multum damni daturae videbantur. Utar autem omnino consilio Ill-mae D. V-rae, siquidem utilius illi videtur, ne haeretici ad synodum nostram vocentur. Illud tamen interim dissimulare nec volo, nec debeo, earum prae foribus esse et rerum et temporum inclinationes, quae sine dubio concilium nobis nationale parient. Quod quale post hoc sacrum oecumenicum esse poterit, nondum profecto intelligo. Librum, quomodo R-mus Dominus Nuntius obtulerit, proculdubio ipse scripsit. Cui quidem responsum est a Sacra M-te Regia librum executioni demandatum iri. Sed interim tamen, quod natura prius est, tota deliberatio de libro legendo et de consultatione super contentis in libro, ad comitia proxima per senatusconsultum est reiecta, quod ostendit longe adhuc executionem promissam abesse. Nam ubi ad rem ventum fuerit, multum vereor, ne non suffragiorum multitudine consilia nostra interturbata, parum opis instituto nostro adferant, cum senatu frequente diversitate opinionum in religione catholici fere superentur. Quod igitur de executione mihi polliceor, propemodum nihil habeo, nisi Dominus superne alia nobis exhibeat remedia, quem ego humilibus precibus meis, ut causam suam inter nos non deseret, interpellare non desino. Fortitudo nostra a Domino est, ea tamen nobis misericordia Dei adhuc suppetit, ut non modo inimicitiae et odia hominum nobis non formidolosae sint, sed ut miseram cervicem etiam nostram obiicere pro salute Ecclesiae non dubitemus, si discrimine nostro publica sanari vulnera possent. Non opus erat purgatione de nuntiis capitularibus Ill-mae D. V-rae tam longa, credo aerumnosum saltem statum capitulorum Ill-mam D. V-ram sancte Apostolicae Sedis commendasse, sed ipsis tamen constitutum est litteris huiusmodi ad impetrandas dispensationes abuti, cum sanctae Sedi Apopstolicae aliae rationes vix suppetant calamitates illorum sublevandi.

Monasteriorum Prutenicorum calamitatibus nos aequae atque propriis propter mali communionem affici par est. Situs autem cardo negotii in eo videtur, quales, quomodo, quibus artibus et in quem finem se praefici monasticis institutis et elemosinis Ecclesiae curant. Credo Ill-mam D. V-ram memoria tenere clarissimi quondam viri Lippomani¹ sententiam, et quomodo videns detestabatur astorgiam nostram, qua avellere discrimen alterius a suarum rerum statu homines solent. Quae si vero non in eadem navigemus navi, in qua gubernatores constituti, saevientibus procellis alter alterius discrimen sine pudore negligere posset? Metuit Ill-ma D. V-ra Prutenicorum monasteriorum eversionem. Sed ego me iam animo perniciem omnium, quotquot in hoc Regno sunt, prospicere videor. Nam in his etiam comitiis terrarum nuntii et aliquot senatores odio dissolutae vitae regularium, contenderunt esse melius commendatores monasteriis praefici in finibus publicae utilitati pacis et belli tempore servituros. Quorum sententia vicisset, nisi ego solus fere ex ecclesiasticorum ordine

¹ Alojzy Lippomano, nuncjusz papieski w Polsce w latach 1555—1557.

restitissem. Hoc si monasteriis, quod omen Deus avertat, aliquando eveniat, minime dubitandum puto episcopatus propediem eadem peste correptum iri. Multum igitur momenti in eo positum esse censeo, qua fide et monasteria ipsa et viri gubernadis monasteriis idonei a nobis defendendi suscipiantur. Muri enim hactenus episcopatum monasteria fuere. Quod abbatem meum Olivensem² attinet, eius causam auctoritate Ill-mae D. V-rae componi potius optarim, quam explicabilium litium occasionem iuvare et dari hoc damnum bonis Ecclesiae, ut et male pessundatis institutis vitae regularis administrentur, et rixis controversiarum iniquarum foede dissidentur non sine maximo scandalo.

Commendata mihi est non ita pridem venerandi senis, domini Alexandri Sculteti causa³, a nonnullis amicis meis ex Urbe, tanquam hominis innocentis illius criminis, cuius Romae accusatus fuit. Ego igitur hominem annis et multis curis confectum merito suo et propter amicorum preces sublevare vehementer cupio et sacerdotio aliquo eidem prospicere. Quare ab Ill-ma D. V-ra peramanter oro, ut consilio atque auxilio me suo non gravate iuvel, ut illi primo quoque tempore in patriam redire liceat. Scio illi esse super canonicatu Warmiensi cum quodam controversiam, verum ego polliceor Ill-mae D. V-rae Alexandrum arbitrio Ill-mae D. V-rae et meo litem componi passurum, neque ulli hominum hoc nomine exhibiturum molestias. Faciet mihi rem perquam gratam, quam me multis officiis eidem repositurum polliceor. Ill-mam D. V-ram feliciter longa vitae prosperitate in Domino valere cupio. Parczoviae, X mensis Augusti Anno Christi MDLXIII.

^a V-rae R-mae et Ill-mae Dominationis frater obsequentissimus Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit^a.

^{a-a} Własnoręcznie.

284

HOZJUSZ DO KAPITUŁY WARMINSKIEJ

Lidzbark, 12 sierpnia 1564

Dziękuję za nadesłanie inwentarza zamku lidzbarskiego i porusza pewne wątpliwości z nim związane. Przesyła opieczętowany jeden egzemplarz inwentarza i zarządzenie w sprawie modlitw o oddalenie zarazy.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA C 1a, 501. adres: *Venerabilibus Dominis Praetulis et Canonicis, Capitulo Ecclesiae nostrae Cathedralis Warmiensis, fratribus sincero nobis dilectis. Adnotacja odbiorcy: 15 Augusti 1564.*

Venerabiles Domini, fratres in Christo charissimi. Gratum nobis accidit, quod inventarium nobis Fraternalitates Vestrae miserunt, et est illud ipsum quod requirebamus¹, hoc enim ex archivo nostro Venerabilis Dominus Custos² acceperat, cum praesens etiam adesset Dominus Decanus³ et Oeconomus noster⁴, propterea quod non omnia reperta fuerunt, quae

² Kaeper Geschkau.

³ Aleksander Sculteti, kanonik warmiński od 1519 r., oskarżony o sianie niepokoju w kapitule i o herezję, edyktem królewskim z 24 V 1540 został usunięty z kraju, przeniósł się do Rzymu, skąd nękał kapitułę procesami. Tam zmarł w 1564 r. APB II s. 658—659.

¹ Zob. nr 277.

² Eustachy Knobelsdorf.

³ Eggert Kempen.

⁴ Jan Leoman.

in illo, praesertim Domini Casparis⁵ manu scripta continebantur, quod cum adscripsisse pleraque Dominus Custos diceret, quae per nos, cum Romam fuisset profecti, relicta fuisse negabat. Itaque debebat rem omnem ex Domino Caspare cognoscere, deinde nos certiores reddere, quod in hunc usque diem factum non est. Ceterum est ea desiderari, quae sunt manu Domini Casparis adscripta. Instrumentum illi simile, quod accepimus, cum appenso sigillo nostro Fraternitatibus Vestris remittimus. Quod ad supplicationes attinet, pridem illas fieri mandavimus et habentur in omnibus oppidis nostris, admonetur etiam populus ad sacram confessionem et communionem. Nunc quoque mandatum processus mittimus. Deus misereatur nostri, convertat nos et avertat iram suam a nobis. Bene valeant Fraternitates Vestrae. Ex castro nostro Heilsbergk, XII Augusti MDLXIII.

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a.

^a—n Własnorożenie.

285

TOMASZ GOLDWELL DO HOZJUSZA

Rzym, 12 sierpnia 1564

Powiadamia, że papież udzielił Hozjuszowi pozwolenia na czytanie ksiąg zakazanych.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 109. Na odwrocie ślad pieczęci, adres ręką autora listu: Ill-mo et R-mo Domino meo observandissimo Cardinali Varmiensi etc. Dopisano ręką Jerzego z Tyczyna: Cracoviae, Recomendatu[r] al Signore Hieronimo Mazza. Adnotacja odbiorcy: Reddita: II-a Novembris 1564 Heilspergi; ręką Kuczborskiego: non eget responso.

Illustrissime et Reverendissime Domine observandissime. Cum ex literis Domini Nicolai¹ intellexissem dubitatum esse, an nova ista nostra inhibitio librorum prohibitorum² tangeret D. V-ram Ill-mam, contuli cum Ill-mo D-no Cardinali Morono, qui obtulit obtinere a Sua Sanctitate Breve Apostolicum, per quod D. V-rae Ill-mae liceret legere libros quoscunque. At Sanctitas Sua motu proprio plus concessit quam petebamus, scilicet ut D. V-ra Ill-ma et possit libros prohibitos legere et quibus videbitur opportunum dare facultatem, ut et ipsi eiusmodi legere possint libros, commisitque Ill-mo D-no Cardinali Borromeo, ut super hac re ad D. V-ram Ill-mam literae Apostolicae mitterentur. Quod an Dominatio Sua Ill-ma fecerit, me latet³. Verum si literae illae ad manus D. V-rae Ill-mae fortasse nondum pervenerint, illa tamen sine omni scrupulo conscientiae potest eiusmodi libros legere, quoniam Ill-mus D. Cardinalis Moronus mihi dixit Sanctitatem Suam hoc concessisse. Si in quacunque alia re ego possum D. V-rae Ill-mae inservire, me habebit semper paratissimum semperque precabor, ut Deus eam nobis et suae Ecclesiae diu servet incolumem. Raptim Romae, 12 Augusti [1564] e.

Ill-mae et R-mae D. V-rae humillimus servus

Thomas Episcopus Asaphensis.

^a Nie podano roku. Pozwala odtworzyć go zarówno treść listu, jak i adnotacja odbiorcy

¹ Kasper Hannow.

² Mikołaj Działyński.

³ Tzw. indeks trydencki. Por. J. Hilgers: Der Index, s. 9, 499—500.

^e Breve to zostało wydane 1 VIII 1564. Patrz nr 269.

286

GALEAZZO REGARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 13 sierpnia 1564

Na pytanie Hozjusza odpowiada, że papież nie odwołał królom prawa nominacji na beneficja katedralne. W przypadku wątpliwości radzi, by król polski sam zwrócił się do papieża o wyjaśnienie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 173—176. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 6 Octobris 1564 Heilspergi, ręką Kuczborskiego: responsum 20.*

Illustrissime et Reverendissime Domine semper observandissime. Redditae mihi¹ fuerunt Ill-mae ac R-mae D. V-rae literae, quibus a me quaerit an Regum ad cathedrales ecclesias nominationes revocatae hactenus fuerint². Ego vero an per Concilium Tridentinum revocatio huiusmodi facta fuerit, Ill-mae D. V-rae minime scribendum esse existimo, quae omnibus non modo interfuit, sed etiam praefuit. Quod autem ad Pontificem attinet, hoc illi affirmare possum nominationes ab eius Sanctitate non fuisse revocatas. Quod si forte dubitat, putarem ego opus esse ut ad eius Sanctitatem Ser-mus Poloniae Rex scriberet, et quae Summi Pontificis in ea re esset sententia scitaretur, sic enim cautius agi posset. Hactenus de nominationum revocatione.

Caetera, quae ita amico in me animo scribere dignata est, etsi mihi notissima erant, gratissima tamen acciderant. Doleo me non eum esse, qui D. V-rae Ill-mae alicui usui esse possim. Cupio quidem certe eam mihi dari occasionem, qua illi, qui meus in eam animus semper fuerit, declarare possim. Hoc quoniam non datur, pergam D. V-ram R-mam omni observantia colere. Illique interea manus perofficiose deosculor, Deumque opt. max, rogo, ut quae cupit omnia illi concedat.

Romae, Idibus Augusti [13 VIII] 1564. Ill-mae ac R-mae D. V-rae
^a—humillimus servus Episcopus Balneoregensis^a.

^a—^a Własnoręcznie.

287

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Golub, 13 sierpnia 1564

Pragnął Hozjusza informować o wszystkim, co działo się w Rostocku, ale listy nie dotarły do adresata. Teraz brat jego Piotr Kostka, naoczny świadek wszystko opowie. Poleca Seilskiego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1829—1832. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręki Reszki: *Redditae 19 Augusti Heilspergae, rescriptum 23 Augusti 1564.*

Zaleciwszy służby swe chętliwe w łaskę W. M. mego M. P., winszując k temu zdrowia dobrego i panowania szczęśliwego na czasy długie W. M. swemu Miłościwemu Panu. Będąc w Rostoku, Miłościwy Księżę, nigdym tego przebaczyć^a nie chciał, abym W. M. swemu M. P. nowin tych, które

¹ Galeazzo Regardus, bp Bagnorea (środkowa Italia), przebywał w Rzymie. Utrzymywał kontakty z Jerzym z Tyczyna i przez niego pozdrawiał Marcina Kromera. Por. Axer: *Ticinii epistulae*, nr 8, 10—12.

² List Hozjusza nie znany. Okazji Hozjuszowi do przedłożenia tego pytania zapewne dostarczyła nominacja królewska Mikołaja Kosa na prepozyta warmińskiego, do którego Hozjusz miał szereg zastrzeżeń z powodu zaniedbania obowiązków proboszcza w Elblągu. Por. nr 112, 132.

by tam się toczyć byli miali, oznajmić nie miał. Lecz iż służebnik mój będąc w olffandze^b listów tych, które ku W. M. memu M. P. być miały, nie wiem jako przebaczył, tych tedym częścią prze niebezpieczności terażniejszego powietrza, częścią prze niebytności pewnego na ten czas posła, przesłać ich nie mógł. Teraz żebym W. M. swemu M. P. co pisać miał, gdyż brat mój pan kanonik¹ ku W. M. swemu M. P. jedzie, ten przy wszystkim będąc, sprawę wszytką dostateczną W. M. swemu M. P. ustnie da. A tak pisać mi się mała potrzeba widzi. Na ten czas tylko służby swe życzliwe W. M. swemu M. P. a dobrodziejowi zalecam.

J. M. pan Siradzki², Miłościwy Księżę, prosił mie jest, abym W. M. swemu M. P. powinowatego jego na imię Schcilskiego³ za sługę z ręki swej dał i zalecił. Co rozumiejąc o łasce W. M. mego M. P., iż i W. M. za sługę swego na żądanie J. M. pana Siradzkiego przyjąć będziesz raczył. Posyłam go ku W. M. swemu M. P., któremu proszę, żeby W. M. łaskawym a miłościwym panem być raczył, a J. M. pan Siradzki za to W. M. swemu M. P. powinien będzie. Zalecam się i po wtóre w łaskę W. M. memu M. P. a dobrodziejowi, z której jako sługa proszę, abym opuszczon nie był. Datum z Golubia, 13 Augusti roku 1564.

^{c-c} W. M. mego M. P. i dobrodzieja powolny służebnik

Jan Costka C[asztelan] Gdansky ^{c-c}.

^a W znaczeniu: przeoczyć.

^b Wyraz niejasny. Może chodzi o połów ryb na Zalewie metodą „Olfang”.

^{c-c} Własnoręcznie.

288

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 26 sierpnia 1564

Nie jest zadowolony z dotychczasowego przebiegu postępowania prawnego w swoim sporze ze starostą z Szymbarka Teofilem Polentzem. Narzeka na opieczętowanie króla polskiego w tej sprawie i prosi Hozjusza o interwencję u kanclerza i podkanclerzego, gdyż król nie jest mu łaskaw.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1537—1540. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 19 Augusti 1564. Rescriptum 23 Augusti.*

Służby swe z dawna zwykłe w łaskę Waszej Mości mego Miłościwego Pana zalecam etc. Dostałem od W. M. mojego M. P. listy i tech innech wypisów od J. Książęcej M. ¹, z którech małą pociechę mam, a jaka sprawiedliwość, każdy obaczyć może. Znam się do tego, że granic ziemskich bronił i bierałem na tech miejscach sieci nie dopuszczając possessji, do czego mnie powinność i przysięga moja przymuszała, alem przecie domów nie chałupował, anim skrzyń łupił i pieniądze brał, a snąc gorzej by to nazwać mógł jako się to mnie od niech stało, ale rozumiem, że jem podobno prawa nie stawa, rzucili się do gwałtu. Wiem, że to W. M. wiedzieć raczysz. Na tym stanęło, czego mi sami poświadczają, że zgodnie komisarze strony J. K. M., także też strony Książęcia, spólnie się zgodzili. Strona oboja też przyzwoliła, uczynili wyrok, remittowali do rozsądku J. K. M. i mielim posłać do starszego komisarza swe munimenta, a on je

¹ Piotr Kostka.

² Jan Lutomirski, kasztelan sieradzki.

³ Zapewne chodzi o lekarza Macieja Wyścielskiego. Zob. nr 234.

¹ Albrecht, książę pruski.

miał odesłać do J. K. M., com ja wedle dekretu jech uczynił. Książę snać tego przyjąć nie chciało. Granice nie są skończone prze jech przyczynę. Mamże ja tak długo czekać, granic ziemskich i swej sprawiedliwości zaniechać, ponieważ też to się okazać może, że oni tymże się obychodzą, czego mnie bronią. A tak już podobno muszę to panu swemu oznajmić, a czekać nauki, bacząc na to, że nie do końca mam łaski u J. K. M., łacno zgrzeszyć mogę. Takim był unyślił wołać tego dobrego pana² do prawa, ponieważ uczynek w ziemi pana naszego [się] stał, ale trwać muszę J. K. M. nauki, ale to wiem, że nasz pan w takowej miarze barzo niedbały. Mało było nie lepiej zaraz oddać. Z drugiej strony się boją, że sądy w to powietrze zwieść nie będą mógł, a to też bierze przedsię, że to nie wpisano wedle rozkazania J. K. M. tech sejmowych postępków, ponieważ prze powietrze się zjechać nie mogli, a ja bym je zwieść miał ku potrzebie swej, byłoby to u mojego pana jakieś podejrzenie, a tak zewsząd teraz na mnie kapie. A tak wsdam W. M. proszę, gdy się trafi, racz W. M. pisać do panów kanclerzów³, że wsdam J. K. M. na to względ mieć raczy, że to nie mnie, ale J. K. M. ta zelżywość [się] stała. Jakoby to oni, gdyby się jem to ode mnie stało, szerzyć umieli, bo nie opuszczą na swe skrzydło. Bym był w inakszej łasce, dawno bym się był pomścił, ale pacientia in mala hora. Proszą, racz mi W. M. oznajmić o J. K. M., gdziebym należeć miał. Podobno mi przydzie też znowu odpisować na te argumenta J. K. M., abym wsdam chocia nie chce rozumieć co prawda, a kto winien jest, z mojej odpowiedzi lepiej wyrozumieć będzie raczył, gdyby jedno chciał, ale widzę i po pisaniu, że na mnie krzywo J. K. M. patrzy. Ostatkiem poruczył panu Kostce⁴, przyjacielowi swemu, doległości swoje opowiedzieć. A zatem służby swe w łaskę W. M. mojego M. P. zalecam, którego abym dobrze zdrowo oglądał.

Dan z Bratiana, we środę po Wniebowzięciu Panny Marii [16 VIII] lata Bożego 1564. W. M. służebnik powolny

Jan z Działynia wojewoda chełmiński ręką własną.

289

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Parczew, 17 sierpnia 1564

Prosi o pismo polecające go w Rzymie na koadiutorię płocką. Nuncjusz w senacie wygłosił mowę, wzruszającą nawet innowierców i wręczył królowi księgę uchwał Soboru Trydenckiego. Tatarzy napadli na Podole i Wołyń. Niebezpieczeństwo napadu wojsk moskiewskich na Litwę. Edykty przeciwko innowiercom zostały sformułowane niezupełnie po myśli Hozjusza. O profanacji Najśw. Sakramentu w Lublinie. Prymas zamierza spotkać się z biskupem krakowskim. Kromer ostrzega Myszkowskiego przed zawistnymi, którzy oskarżają go w Rzymie z powodu kumulacji beneficjów.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1615 s. 407—410. Brak strony adresowej.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime, salutem plurimam et obsequiorum sedulam commendationem. Iam et R-mus D. Plocensis¹ misit ad me instrumentum coadiutoriae

² Teofil Polentz, starosta pruski z Szymbarka. Zob. nr 254.

³ Kanclerz Walenty Dembiński i podkanclerzy Piotr Myszkowski.

⁴ Jan Kostka, kasztelan gdański.

¹ Andrzej Noskowski.

et propemodum omnia iam ad Urbem parata habeo. Quamobrem rogo Ill-mam P. V-ram velit^a hoc negotium meum commendare litteris suis Summo Pontifici, vel cui potissimum videbitur, b- easdem litteras per hunc puerum meum² ad me mittere^{-b}, ut quamprimum hac cogitatione liber esse possim, et ut sciam ad quem tranquillitatis portum senectus mea sit in hoc saeculo dirigenda, iam enim vehementer pertaesum est aulicae vitae et omnium aulae negotiorum. Siquidem nihil propemodum in ea fit recte et ordine, et quod virum bonum delectare possit.

R-mus D. Nuntius Apostolicus nuper hinc discessit, relicta hic apud omnes magna opinione et prudentiae, et doctrinae suae et singularis studii in catholicam religionem. Habuit orationem in senatu tum, cum reddebat Maiestati Regiae decreta Concilii Tridentini, cuius quidem orationis ea vis fuit, ut omnes etiam adversarii nostri vehementer permoti fuisse viderentur. Exposuit enim luculenter artes satanae, quibus nos in turbulentos ignorantiae errores, in laqueos insidiarum suarum et in pericula impellere conatur, quae iam non modo animis nostris, verum etiam universae Reipublicae impendent. Collaudabitur et a Maiestate Regia et a caeteris omnibus, etiam ab iis, quibus omnia nostra sordere videntur. Sed quid cum semen videtur in petram decidisse, ubi nullos radices potest agere. Nos hic uti^c alias nihil omnino operae pretium fecisse in hoc conventu videmur, ita Deus confudit omnia nostra consilia, ut propemodum turrim Babilonicam aedificare videamur. Nunc contra omnium vota et preces Maiestas Sua Knissinum proficiscitur. Die Lunae proximo [21 VIII] iter sumus ingressuri.

Tartaros aiunt populari fines Podoliae et Volhinae. In finibus etiam Lituaniae nihil fit memorabile. Tempus teritur, Polonia auro et argento exhauritur. Moschus quiescit, neque se loco movet, de industria, ut ego puto, ut nos exhauriat funditus, postea vero, cum nos defecerint omnia, cum milites lassi et nudi domum redierint, et ille tandem Lituaniam adoriatur. Livoniam in patrocinium et protectionem nostram accepimus, sed qua ratione eos defendemus, cum ipsi defensoribus egeamus, non video. Maiestas Regia mittit Castellanum Ravensem³ ad cohonestandum funus Caesaris nuper vita functi. Audio illum Pragae sepultum iri. Alia non sunt, quae sint Ill-mae P. V-rae scribenda, cui me et obsequia mea iterum officiosissime commendo optoque, ut quam diutissime optime valeat. Parcovia, die 17 Augusti 1564.

Edicta contra haereticos externos et contra nostros etiam sunt decreta, non ea quidem ratione, qua satisfacere Ill-mae P. V-rae possit, sed qua ratione fieri potuit. Sed et haec ipsa scio parum esset fructus allatura in hac licentia hominum.

Judaeus ille, qui Lublini impetum fecit in sacerdotem Corpus Domini ad quendam aegrotum deferentem⁴, condemnatus est a Maiestate Regia capitis, sed eum statim post latum decretum Palatinus Lublinensis⁵ ex

^a Był nim zapewne Jan Gniazdowski. Por. nr 349.

^b Stanisław Wolski. Por. nr 85, 263.

^c W Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1709—1712 (strony 1710, 1711 puste) znajduje się fragment własnoręcznego listu P. Myszkowskiego do Hozjusza, bez daty, lecz na odwrocie odbiorca zanotował: *A[nn]o 1564, Heilspergi*. Ten urywek dotyczy właśnie zajścia lubelskiego: „Eo die, quo discessit R-mus D. Archiepiscopus Parcovia, factum est decretum contra Judaeum. Rogavi D. Archiepiscopum, ut propter hanc causam subsisteret. Impetrare non potui, effeci tamen pluribus reclamationibus, ut Maiestas Regia, uti iustum Regem decet, iustum decretum faceret”.

⁵ Jan Firlej z Dąbrowicy.

carcere dimisit, affirmans eum profugisse. De Otwinowski⁶ nihil aliud^d obtineri potuit, nisi quod est iussus^e Vicecapitaneus Lublinensis⁷ eum iudicio sistere, nam is capitaneus eum a vi populi liberaverat, alioquin fuisset tum a plebe interfectus. Edictum et conclusionem conventus R-mae P. V-rae mitto.

R-mus D. Archiepiscopus profectus esse dicitur Ilam ad R-mum D. Cracoviensem⁸. Quidam aiunt eos Radom esse congressuros. Utinam congressus eorum sit Ecclesiae Dei et eius ministris salutaris. Scripsit mihi nuper Cromerus noster, mihi nescio quid periculi, nescio a quo, Romae creari et palam et per cuniculos, et quoniam mihi non satis aperte scripsit, ego divinare non possum, quid sibi velit. Ego sacerdotia omnia pacifica possideo, iuris patronatus regii, praeterea quod sciam nemini iniuriam feci, itaque conicere non possum quid id sit.

Ill-mae et R-mae P. V-rae addictissimus servitor

P. Miscowski.

a Skr. *milit.*
c Skr. *pleraque.*
e Skr. *cap.*

b—b Dopisano na marginesie.
d Skr. *im.*
f Skr. *iudicio.*

290

JAN KRZYŻANOWSKI DO HOZJUSZA

Parczew, 18 sierpnia 1564

Krzyżanowski¹ informuje, jak na sejmie została załatwiona sprawa unii, o edyktach przeciw innowiercom, o sukcesach wojsk litewskich w walce z Moskwą, o najeździe Tatarów na Podole. Zamierza z sejmu jechać do Małopolski w sprawie swego brata prepozyta tynieckiego, a na 21 VIII do Kraśnika na pogrzeb Jana Tęczyńskiego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1533—1536. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 1 Augusti a 1564 Helspergi.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine colendissime. Absolvimus tandem comitia, R-me et Ill-me Domine, seu potius causam omnem unionis in suo robore ad futura comitia post festum Paschatis celebranda reiecimus. Contra haereticos quoque profugos severa safis conscribuntur, ut nemo illorum ad Calendas Octobres [1 X] in Regno compareat, mandata, quorum exemplum spero Dominum Procancellarium P. V-rae R-mae et Ill-mae misisse. Senatores Regiae Maiestati promiserunt bona mensae regiae in summa 300 000 oppignorare ad alendum hyeme integra in Moschovia exercitum. Dux Połubiński² in Livonia circiter 1 000 Moschorum fudit, cum praedam inde agentem insequerentur, ille recta actae praedae vestigia illis praebens^b in partem clam suos subducens, tumultuanter ipsorum vestigiis praedae inhaerentes a tergo^c circumvenit. Tartari sub arcibus Żytomiriensem³, Czudnoviensem⁴ et Złobodzyszcza⁵ omnem eam

⁶ Zob. nr 229 przyp. 1.

⁷ Piotr Suchodolski.

⁸ Filip Padniewski.

¹ Jan Krzyżanowski, herbu Świnka, z Krzyżanowa w woj. poznańskim, wojski poznański.

² Aleksander Połubiński, jeden z dowódców zaciężnych litewskich w wojnie z Moskwą.

³ Żytomierz, miasto powiatowe nad rzeką Teterew (prawy dopływ Dniepru).

⁴ Cudnów, k. Żytomierza.

⁵ Słobodyszcze, jw.

oram depopulati sunt, uti non ita pridem ante Moschi Mscisłaviensem⁶. Maiestas Regia hinc proxima Dominica versus Knyszyn discedit. Pridem id factura, nisi illam rumores Tartarici remorarentur. Ego fratris mei praepositi Tinecensis⁷ causa in Poloniam Minorem proficiscor, Prussiam pestilentiae, ut fertur, horrendae metu declinans, nam et in Marienburgensi tractu grassari dicitur. Proxima feria secunda [21 VIII] funus comitis a Tenczin⁸, regis Suecorum generi Crasnico peragetur, ubi praecipui huius provinciae congregabuntur. Curabo, ut ubi quoque adsim^d rogatus. P. V-rae R-mae et Ill-mae iterum atque iterum studia et obsequia mea in gratiam commendo. Parczovii, sexta feria post Assumptionis festum Virginis Matris [18 VIII]. Anno Domini MDLXIII.

P. V-rae R-mae et Ill-mae perpetuus servitor

— Joannes Krzizanowski Tribunus Posnaniensis —^e.

^a Reszka pomylił miesiąc; powinno być *Septembris*.

^b Skr. *ipse*.

^c Skr. *eos*.

^d Skr. *tanquam*.

^{e-e} Własnoręcznie.

291

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 19 sierpnia 1564

Powiadamia, że wkrótce wyśle na Warmię 8 lub 10 jezuitów, m.in. Henryka Denysa, celem założenia tam kolegium.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: ARSJ, rkps Germania 105 k. 158. Na marginesie: *Cardinalis Varmiensis*.

Pax Christi et omne bonum. Nuper scripsi D. V-rae Ill-mae ac literis 10 Junii datis¹, responsum feci², et inter caetera missuros esse nos 8 vel 10 illos, quos ad facienda collegi nostri fundamenta petebat permisi, inter caeteros quem ad tempus postulabat ad se mitti D. V-ra Ill-ma, erat D. Henricus Dionisius³, qui Coloniae in cathedrali ecclesia concionatorem diu egit, nunc vero rector est collegi nostri Dilingensis, et quamvis non facile alium, qui suppleat eius locum, Dilinghae ad manum habeamus, scripsi tamen ut omnino satisfiat D. V-rae Ill-mae, et has literas ipsemet feret forte cum aliis nonnullis, ut reliquis quae necessaria sunt praeparanda curet, illi autem brevi Deo iuvante subsequerentur et quae per cursores aliis de rebus scribi poterit. Tamen hoc addam, quod orationibus ac sacrificiis sanctis D. V-rae Ill-mae ac R-mae me et Societatem omnem, quam humillime commendo. Romae, die 19 Augusti 1564.

⁶ Mścisław, miasto powiatowe, na południe od Ziemi Smoleńskiej.

⁷ Hieronim Krzyżanowski (1537—1572), benedyktyn w Tyńcu, od 1560 r. prowadził kancelarię opata Jana Łowczewskiego, a po jego śmierci w 1568 sam został opatem. Znany jest jako autor kilku dzieł, pisanych ładną, jedną polszczyzną. PSB XV 602.

⁸ Jan Baptysta Tęczyński syn Stanisława. Zob. nr 158 przyp. 8.

¹ Zob. nr 198.

² Zob. nr 256.

³ Henryk Denys.

Lidzbark, 23 sierpnia 1564

Czyni Kromerowi wyrzuty, że w obawie przed zarazą nie odwiedził go w Lidzbarku. Pragnie czym prędzej porozumieć się ze swymi krewnymi w Krakowie. W Prusach Książęcych przedwcześnie fetowano odzyskanie Smoleńska. Prosi o przysłanie pism kalwińskich przeciwko arianom.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/1 s. 201—204. Na odwrocie adres, pieczęć dobrze zachowana.

S. Incolumem te Lipnum venisse gaudeo¹. Quod nos visere nolueris doleo. De multis rebus conferre tecum cupiebam. Quod metuere visus est, vide ne citius in illud incidas alibi. Vix enim credo, quod multo sint ea loca tutiora per qua et ad qua proficisceris. Visliciam quidem tuam peste graviter infestari pridem narravit Schedinius². Nihil ut sit quod de Chodelo tuo³ cogitas, nisi Dominus custodierit. Argentum integrum accepi. Cistas, quas apud Valentinum nostrum⁴ reliquisti, primo quoque tempore mittam ad te, dummodo certiozem prius me reddas, qui sit rerum status Cracoviae. Paulus⁵ enim totis tribus mensibus ne iota quidem unum scripsit ad me, nec quid factum de illo deque aliis sit scio. Receperat is aere meo conductum tabellarium se missurum ad me, toties eum admonui promissi, bimester totum expecto, nec saltem responsum ad literas meas ullum accipio. Urge, quaeso, et insta apud eum, ut promissa praestet, si modo tuta sunt isthic omnia. Nam si, quod prohibere Deus velit, isthuc quoque pervenit contagio⁶. Scribe, quaeso, mihi quomodo se res habeat, et literas aut ad collegam nuper tuum, aut in aulam mittas. Inde facile perferentur ad me.

Synodus in Decembrem differtur. Nuntium hoc tempore non videbis, nisi velis in Russiam proficisci. Volgasto literas tuas accepi⁶. Te quoque responsum non dubitarem accepisse, si vel uno die longius Lipni fuisses commoraturus. Scripserat enim Cochanski⁷ Marienburgo, simul⁸ ut factus est certior Lipnum venisse vos, quod eas e vestigio miserat, quas propterea non prius miserat quod ex aula literas expectabat. Caesar liber iam est ab omnibus corporis doloribus, nec vel Bacchi⁸ vel cuiusquam alterius ope opus⁹ habet. Si libera est a peste Cracovia, urge apud nepotes meos, ut ea mittant ad me, de quibus toties scripsi. Tum ego in eodem curru tuam tibi supellectilem remittam omnem. Si vero secus est, quod absit, nihil mittite.

Apud vicinum meum⁹ ingens fuit rumor de Smolensco recuperato. Denunciatum est ab omnibus ministris Idibus mensis huius [13 VIII] solenne canticum illud, quo Deo gratias agere solemus, decantatum fuit. Ego metuebam, ne triumphum ante victoriam canerem, quamvis crebri nuntii, crebre venirent Regiomonte literae, certiora tamen expectanda putavi. Discessit ex aula meus tabellarius ipso die Laurentii [10 VIII],

¹ Zob. nr 282.

² Stanisław Szedziński.

³ Chodel, dobra Kromera koło Bieca.

⁴ Walenty Kuczborski.

⁵ Paweł Watt.

⁶ Zob. nr 241.

⁷ Paweł Kochański. Zob. nr 248.

⁸ Por. nr 282.

⁹ Albrecht, książę pruski.

nec ibi nec in itinere quicquam audivit ea de re, quin de Tartaris tristia quaedam narravit. Idem fecit proximo die Solis [20 VIII] puer a Regina¹⁰ missus ad vicinum. Itaque falsum esse rumorem hunc, nec volui vicinorum exemplum imitari. Bene vale. Ex castro nostro Heilszperg, pridie Divi Bartholomaei [23 VIII] 1564.

Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

d- Mitti mihi cuperem *Iudicium et censuram* ecclesiarum impiarum de Trinitariis, tum Calvinii tres epistolas ad Polonos eadem de re^{-d 11}.

a Zadanie nie dokończone.

b W ripsie sumut.

c Skr. iam.

d-d *Postscriptum* na osobnej karcie.

293

ANDRZEJ BLINOWSKI DO HOZJUSZA

Włocławek, 23 sierpnia 1564

Na rekomendację Hozjusza Blinowski¹ chętnie służył pomocą W. Kuczborskiemu w jego sprawach. Zajęcia podczas sejmu i udział w komisji rewizyjnej królewskiej w Wielkopolsce nie pozwoliły mu dotychczas odwiedzić kardynała.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 73. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja: *Redditae 4 Octobris 1564 Heilspergi, non eget responso.*

Illustrissime ac Reverendissime Princeps et Domine, Domine Patrone et Benefactor clementissime. Post redditas mihi literas per D. Valentinum Kuczborski operam illi meam atque omne obsequendi studium, prout ex re illius cognoscebam, libenter obtuli et quoad poteram praestiti, maximam inde consolationem capiens, quod bene valere V-ram R-mam Celsitudinem audiam. Fieri tamen non potest, ut rubore et verecundia non afficiar, quod post felicem ex Oecumenico Concilio reditum invisere illam meaque solita deditissima obsequia in patrocinium commendare hactenus distulerim, et si id faciendi mei non deerat animi promptitudo, sed interea et comitorum Regni antea peractorum et honorum regiorum revisionis, ad quam in Maiore Polonia cum collegis meis² iussu regio peragendam iam iam accedo, veluti urgentibus impeditus sum negotiis. In cuius gratiam orationes et meam perpetuam servitutem quam humillime commendo. Wladislaviae, XXIII Augusti Anno 1564.

Eiusdem V-rae Ill-mae ac R-mae Celsitudinis perpetuus servitor

Andreas Blinowsky canonicus Wladislaviensis.

¹⁰ Katarzyna Habsburżanka, królowa polska.

¹¹ Hozjuszowi chodzi tu o dzieło kompilacyjne Stanisława Sarnickiego: *Iudicium et censura*, b. r., opublikowane u Wierzbicy w Krakowie [1563]. Zawiera ono m.in. opinię teologów kalwińskich ze Szwajcarii na temat doktryny ariańskiej Grzegorza Pawła z Brzezina, w tym również wspomniane listy Kalwina do Polaków. Por. M. Sipayłło: *Akta synodów*, T. II s. 151.

¹ Andrzej Blinowski, kanonik włocławski i kantor kruszwicki, sekretarz królewski. Wysunięty przez Stanisława Karnkowskiego na sufragana włocławskiego, otrzymał prekonizację 29 IV 1574, ale przed przyjęciem sakry biskupiej zmarł. S. Chodyński: *Biskupi sufragani włocławscy*. KT 1906 R. 5 z. 1—2 s. 61.

² Oprócz Blinowskiego do komisji lustracyjnej królewskiej w Wielkopolsce i na Kujawach sejm warszawski w 1564 r. powołał Sebastiana Mieleckiego kasztelan wiślickiego i Tomasza Dembowskiego sędziego łączyckiego. Zob. *Lustracje województw wielkopolskich i kujawskich 1564—1565*. Cz. I. Wyd. A. Tomczak, Cz. Ohryzko-Włodarski, J. Włodarczyk. Bydgoszcz 1961 s. XIII.

294

KAPITUŁA WŁOCŁAWSKA DO HOZJUSZA

Włocławek, 24 sierpnia 1564

Chętnie spełni życzenie Hozjusza, zawarte w liście polecającym przedłożonym przez Walentego Kuczborskiego, w jego sprawie.

ORYG.: ADWO, D 13 k. 129. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja: *Redditae 4 Octobris 1564 Heilspergi, non eget responso.*

Servitiorum et orationum nostrarum fideli ac diligenti commendatione praemissa. Quae nobis Venerabilis D-nus Valentinus Kuczborski coadiutor archidiaconatus Pomeraniae in ecclesia Wladislaviensi¹ ab Ill-ma et R-ma Celsitudine V-ra una cum literis attulit, gratissima fuerunt. Et secundum ea, quae commendatio Ill-mae et R-mae Celsitudinis V-rae seu potius iussa de eius persona exigebant, ac virtus eius merebatur, omnia sibi ex voto cesserunt. Et non solum ea, quae nostra potestate sponte fecissemus, sed quaecunque etiam in votis Ill-mae ac R-mae Celsitudinis V-rae esse sciremus, id tam libenter faceremus quam quod maxime. In reliquo nos et servitutum nostram in clementiam Ill-mae ac R-mae Celsitudinis V-rae commendamus, quam sospitem et incolumem diutissime esse Ecclesiaeque Dei praeesse peroptamus. Wladislaviae, 24 Augusti A. D. 1564. Eiusdem Ill-mae et R-mae [etc.] sacellani Praelati et Canonici totumque Capitulum ecclesiae Wladislaviensis.

295

FELIKS RELSKI DO HOZJUSZA

Włocławek, 24 sierpnia 1564

Relski¹ sławi wielkość kardynała, dziękuje za trud poniesiony w obronie Kościoła.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1541—1544. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Redditae 4 Octobris 1564 Heilspergi, non eget responso.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater, Domine et Domine gratiosissime. Servitiis meis et orationibus licet indignis, assiduis tamen, in gratiam mihi desiderabilem humiliter et diligenter commendatis.

De ea digna sublimatione, ad quam^b tuam Ill-mam et R-mam P. eius praeclarissima, specialis et illata virtus evexit in altisque sedibus collocavit, vehementer gaudeo laetorque et pro cordis mei desiderio iubilique dulci maerore contabesco, ne dum enim mihi, verum etiam omnibus, de tanto prudentissimo et doctissimo viro exultandum convenit et Deo omnipotenti gratiarum actiones agenda pro suo singulari et assiduo studio continuoque labore, quo sanitati non parcendo Rempubicam Ecclesiasticam ab eius aemulis strenuus defendit et tutatur. Id enim tuae Ill-mae et R-mae P. elaborata in multaque librorum volumina redacta et in publicum edita clarissime testantur, ab ulteriori merito debita fiendaque [s] laude me contineo, quam illis qui altius sapiunt, propagandam relinquo, pro qua V-rae Ill-mae et R-mae P. diuturna et felicissima sanitate, licet indignum eiusdem mancipium. Deum omnipotentem eiusque Sanctissimam

¹ Por. Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae apparatus pauper. Wyd. B. Czapl. 1912 s. 79—80. Fontes XVI. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

¹ Feliks Relski (zm. 1565), kantor kapituły włocławskiej, doktor praw. Por. S. Chodźński: Biskupi sufragani włocławscy. KT 1905 R. z. 3—4 s. 15—16.

Matrem Virginem Mariam sanctosque eius supplex iugiterque exoro. Cuius gratiae me diligentissime commendo. Ex Wladislavia, ipso die festo sancti Bartholomaei Apostoli [24 VIII] Anno Domini 1564.

⁻ Eiusdem V-rae Ill-mae et R-mae P. humile et perpetuum mancipium Felix Relski Cantor Wladislaviensis

manu sua subscripsit ⁻.

⁻ W rękopisie *responsum*.

⁻ W rękopisie *atque*.

⁻ c — c Własnoręcznie.

296

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 25 sierpnia 1564

Prosi Hozjusza o radę i o potwierdzenie dyspozycji rzeczami po zmarłym bracie (Janie Watt). Przesyła pewne rękopisy Hozjusza i Kuczborskiego, podarunek od żony oraz inne rzeczy zakupione kardynałowi w Krakowie. Relacjonuje jak wypełnił polecenia Hozjusza dotyczące różnych zakupów, m.in. książek.

ORYG. AUTOGRF: ADWO, D 10 k. 165. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i chaotyczne adnotacje nie związane z treścią listu, pisane dwiema rękami. Adres pobrudzony atramentem.

Reverendissime in Christo Pater, Illustrissime Domine, Domine clementissime, Per R-mum D. Drzewiczky¹ Ill-mae atque R-mae P. V-rae quae hic gesta sunt descripsi ac de obitu fratris mei². Quae vero nunc aguntur, ex literis affinis mei³ cognoscet, describet enim omnem rem ac petet, quoniam ratio iam missa est, quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra manu sua subscribat, aut manu propria scribat rationem integram iam redditam esse post obitum fratris, ideo nos tres⁴ egemus, quoniam puella sub tutela iam est, nos vero omnem nostram rem integram esse cupimus, propter rationem, denique⁵ affinis literis, nos tres petimus ab Ill-ma atque R-ma P. V-ra consilium⁶, quod autem illud erit ex eiusdem literis Ill-ma atque R-ma P. V-ra cognoscet, loco enim patris Ill-mam atque R-mam P. V-ram habemus, calamo etiam committere non audeo.

Mittimus etiam ego et affinis pannum Italicum, ita ut R-ma atque Ill-ma P. V-ra suis literis mandavit, et aromata sicut dominus Makowieczky⁵ mandavit, ex chedula manu mea scripta Ill-ma atque R-ma P. V-ra cognoscet⁶. Mitto etiam tam manu Ill-mae atque R-mae P. V-rae propria quam D. Valentini Cuzborsky [scripta] in duobus fasciculis, ex mandato eiusdem Ill-mae atque P. V-rae^c quod ex cista eiusdem accepi^c hoc feci. Mitto etiam literas, quas a filioliis⁷ accepi, nullam tamen rationem. Scripsi eis sicut Ill-ma atque R-ma P. V-ra in mandatis dedit, non tamen Italice, careo enim lingua⁸ aut ignoro Italicam. Ego equidem non adeo addictus sum uxori meae, quo plane immemor sim promissi, partim enim ex fratris obitu maestus fui, partim quod nullas literas habui, misi tamen per R-mum D. Drzewiczky, nunc vero etiam mitto,

¹ Maciej Drzewicki, zob. nr 267.

² Zob. nr 253.

³ Chodzi zapewne o nie znany nam list Sebastiana Zieglera, szwagra Watta.

⁴ Tych trzech wykonawców testamentu Jana Watta wymienia jego brat Paweł w liście do Hozjusza z 28 VII 1564. Zob. nr 253. Byli nimi: Paweł Watt, Sebastian Ziegler, Jan Kmeler.

⁵ Tomasz Makowiecki, kanonik płocki; w Trydencie mieszkał w domu Hozjusza. Zob. *Wojtyśka*: Cardinal Hosius, s. 67, 68.

⁶ Kartki tej nie odnaleziono.

⁷ Watt miał na myśli zapewne studentów rzymskich: Jana Hozjusza i braci Mikołaja i Erazma Działyńskich.

mea vero uxor mittit Ill-mae atque R-mae P. V-rae confectionem rosae diacitoniton et cerasa. Licet exiguum munus est, petit tamen humiliter, quo benigno animo Ill-ma atque R-ma P. V-ra ab ea tamquam^a ab ea, quae omnibus modis Ill-mae atque R-mae P. V-rae tanquam humillima addicta est, denique petit quo eam paterno amore prosequi velit. Haec omnia, quae mittit in vase inclusa Ill-ma atque R-ma P. V-ra reperiet. Illud ipse peto, quo benigno animo accipere velit. Vectoris nomen est Albertus Smietana Skyrnowycz. Eusebium quoque Vercelensem⁸ et Methodium⁹ apud bibliopolas invenire non potui. Quod superest Deum rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo. Omnes mei obsequia Ill-mae atque R-mae P. V-rae^f offerunt. Cracoviae, 25 Augusti Anno 1564.

Affinis meus et dominus Kmeler¹⁰ obsequia sua offerunt.
Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus
atque nepos Paulus Vadianus.

^a Skr. per.

^b Na marginesie.

^c Na marginesie.

^d W rękopisie *linguam*.

^e Skreślone *ab ea* i obok dwa razy zbytecznie powtórzone.

^f Powtórzone słowo *obsequia* i nie skr.

297

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lublin, 28 sierpnia 1564

Zaraza utrudnia wymianę listów. Przesyła kopię *breve* papieskiego w sprawie Komunii św. *sub utraque*. Prymas nazaczył synod do Piotrkowa na 17 grudnia [1564]. Nuncjusz nie pochwała ani terminu, ani miejsca synodu i pyta o zdanie Hozjusza, przypuszcza, że wielu biskupów nie przyjedzie. Uratowanie kościoła św. Marcina w Krakowie przed innowiercami jest zasługą Piotra Barziego.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 177—180. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Redditae 18 Octobris 1564 Hellspergi, responsum 18*. Prawy brzeg karty zniszczony, miejscami wyrwany papier o szerokości 5 do 7 cm.

Illustrissime et Reverendissime Domine ac Patrone colendissime. Post discessum meum quatenus dedi D. V-rae Ill-mae litteras, ab ea binas accepi, quarum postremas Pultoviae mihi reddidit D. V-rae Ill-mae puer¹. Sed tantus postea increbuit rumor de Prussiae peste, ut ne potuisse quidem putem D. V-ram Ill-mam litteras ad me mittere, impeditis vel potius interclusis omnibus undique itineribus. Ego certe Lublini neminem invenire potui, qui litteras isthuc perferre auderet. Quare consilium cepi has Cracoviam mittendi ad D. Paulum² si forte ab [ea] parte in Prussiam possent penetrare. Vo[...]^a hoc unum exemplar litterarum Pontificis de [permittendo] calice, quod mihi ab Urbe missum est, neque eam rem in-

⁸ Euzebiusz biskup Vercelli (283—371) w Alpach liguryjskich w sporach ariańskich stanął w obronie św. Atanazego i częściowo podzielił jego los (był przez cesarza wypędzony z diecezji). LThK III 1200.

⁹ Chodzi tu zapewne o pisma polemiczne Metodiego I, patriarchy konstantynopolitańskiego (zm. 847), gorliwego obrońcę kultu obrazów przeciwko obrazoburcom. Hozjusza te problemy interesowały. W Riksarkivet (Sztokholm), rkps Extranea IX Polen 113 fasc. *Hosius till Miskowski*, zachowała się jedna strona własnoręcznego pisma Hozjusza o soborach w okresie walk obrazoburczych.

¹⁰ Jan Kmeler. Zob. przyp. 4.

¹ Zob. nr 247.

² Paweł Watt.

certam esse diutius D. V-ram Ill-mam existimo oportere³. Exemplum erit in his litteris.

De provinciali synodo et Parzoviae et hic Lublini egi pluribus cum R-mo Archiepiscopo. Visus est de sententia sua citandorum haereticorum decedere et D. V-rae Ill-mae auctoritatem sequi. Tempus indicendi concilii distulit in 17 Decembris, fere sub ipsa comitia. Locum dixit Petricoviam. Ego et de temporis angustia et de loco quid D. V-ra Ill-ma iudicet scire aveo: verendumne nobis putet, ne forte ante finem synodi superveniant terrestres nuntii, qui eo comitiorum causa conventuri sunt, et negotium nobis faciant suis turbis et praesentis concilii opportunitate ad res novas movendas abuti cogitent. Erit et prudentiae et pietatis D. V-rae Ill-mae, si quid in ea re periculi existimaverit esse, contendere ab Archiepiscopo, ut Petricoviam cum Varzovia vel Lovicio commutet. Esse enim D. V-rae Ill-mae perlongum iter Petricoviam, atque in ipsa incidet comitia. Varzovia autem^b tum illi, tum caeteris fere omnibus, multo commodior futura est. Plocensis Episcopus⁴ mihi affirmavit se Petricoviam non venturum. Lithuani Episcopi⁵, si qui venturi sunt, certe multo et facilius et libentius Varzoviam venient. Leopoliensem⁶ nusquam arbitror venturum. De Premisliensi⁷ pro sua pietate dubitandum non est, c⁻ quin Varzoviam veniat^{-c}.

Egregia laus conservatae ecclesiae Divi Martini Cracoviae⁸, qua D. Stanislae Barzio adscribebatur, D. Petro⁹, qui tum forte adfuit, tota debetur. Ita enim resistit, ut constantia et magnitudine animi sui^d haereticorum coetum deterruerit, atque eos maxime, quos novit D. V-ra Ill-ma. Certe dignus est, qui propter excellentem virtutem suam [Po]nti[fici] Maximo diligenter commendetur, quod D. V-ram Ill-mam facturam per litteras non dubito. Cuius me gratiae humiliter commendo. Datum Lublini, XXVIII Augusti MDLXIII.

Breve Pontificium, quo D. V-rae Ill-mae facultas legendorum librorum haereticorum permittitur, scriptum iam erat et proximo tabellario se duros mihi ab Urbe scribunt¹⁰.

D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et deditissimus servitor
c⁻ Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis Nuntius^{-c}.

^a Wyrwany papier z tekstem ok. 7 liter.

^b Skr. tum Ill.

^{c-c} Własnoręcznie.

^d W rkpsie sua.

Korzysta z okazji wyjazdu na Warmię jezuitów z kolegium rzymskiego i przez nich przesyła ten list. Usprawiedliwia swoje dłuższe milczenie i zapewnia o swej pamięci oraz wdzięczności.

³ Por. nr 268 przyp. 1.

⁴ Andrzej Noskowski.

⁵ Walerian Protaszewicz, bp wileński (1556—1579); Stanisław Narkuski, bp żmudzki (1563—1564) zmarł przed objęciem diecezji: Szostkiewicz: Katalog, s. 131, 152.

⁶ Paweł Tarło, abp lwowski (1561—1565). Szostkiewicz, jw. s. 179.

⁷ Walenty Herbut.

⁸ Por. nr 209.

⁹ Piotr Barzi z Błóźwi, kasztelan przemyski, przyrodni brat Stanisława.

¹⁰ Zob. nr 269.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 33 k. 90. Na odwrócie adres, ślad pieczęci, adnotacja: [Redditae] 7 Novembris 1564 Hellspergi, responsum 17.

Illustrissime et Reverendissime Domine et Patrone observandissime. Cum est ad me allatum de eorum patrum protectione qui ad te irent¹, nolui quod mei officii est, committere, ne non aliquid ad te literarum darem, ut absens cum literis tum patribus ipsis eam, quam in scribendo industriam pono, quasi praesens coram testarer. Et quidem accidisse tempus gaudeo, in quo perspicere posses, quantae mihi curae fuerit, ne te quem unum ex omnibus facio ut debeo plurimi, neve alterius cuiuspiam animum aliqua in re offenderem. Quod si maius aliquid desideras, huius rei sicuti perspicias, ipsi erunt testes, ac eam tibi me praestare memoriam ac gratitudinem, quam debeo, integro animo ac libero etiam inviti testabuntur. Talia cum testimonia videam habiturum esse, plane dubitare non possum, quin de tua hoc tam diuturna quoque sententia, qua nihil mihi potest esse inimicius, sis decessurus. Nec mediocre mihi crede id affert dolorem, quod videam, ac utinam ne viderem, me immerito negligentiae nomine magis ac magis suspectum tibi esse, nec usquam vel precibus, vel orationibus meis apud te relinqui locum. De qua re alienum mihi tempus est tecum exostulandi, purgandi autem mei necessarium. An ei, a quo tot beneficia accepi, ingratus fierem, aut in quo possem tibi grati animi signum ostendere, minus id facerem? Quod si essem ea ingratitude, qua sunt ii forte, qui in me haec conferunt, tamen ea stultitia certe non essem, ut in quo tibi non possem parem referre gratiam, non summam ostenderem voluntatem. Sed haec hactenus.

De rebus nostris si scire vis, satis commode mihi est, viribus firmis utor studiaque mea, quae Deo duce incoepi, prosequor ac satis feliciter cedunt eorumque amore, consuetudine, usu magis magisque capior in dies singulos. Haec scripsi cum ex sermone patris Usmari² cognovi patrem Arnoldum nostrum³ in Prussiam iturum, cui has ad te literas dedi. Bene vale. Romae, quinto Calendas Septembris MDLXIII.

Servus humillimus

Joannes Hosius.

299

ERAZM DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 1 września 1564

Korzysta z okazji wyjazdu jezuitów z Rzymu na Warmię i przez nich przesyła list. O Janie Hozjuszu.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1805 s. 1545—1548. Na odwrócie adres ślad pieczęci, adnotacja: Redditae 11-da Novembris 1564 Hellspergi, ręką Kuczborskiego: Responsum 17.

Illustrissime ac Reverendissime Domine. Etsi nihil erat tale, quod dignum esset ad D. V-ram Ill-mam litteris committendum, tamen duae causae me moverunt, ne tacerem omnino: altera quod beneficia Ill-mae D. V-rae a me crebrum officium scribendi desiderant, altera quod cum fratres Societatis Jesu ad Ill-mam D. V-ram proficiscerentur¹, vacuos nullo

¹ Jechało wówczas na Warmię z kolegium rzymskiego trzech jezuitów. Por. K o r e w a: Geneza, s. 137.

² Jezuita rzymski.

³ Arnold Conchus, jezuita z Flandrii rodem, razem z innymi skierowany przez generała na Warmię.

¹ Por. nr 298.

modo eos, sine litteris meis, mittendos esse censebam. Neque enim eum hominem, qui notum studium D. V-rae Ill-mae suum esse contendit, in ea re, qua in maxima negligentia apparet, segnem debere esse putavi. Eos autem, qui litteras has perferent, non est necesse commendare, cum satis per se D. V-rae Ill-mae studio religionis augendae cupido sint commendati.

De nepote vero illius litteris superioribus perscripsi², quare in his eadem repetere superfluum esset. Illud adiungam autem, indies magis magisque eum in litteris optimarum artium proficere plurimum. Mihi vero, quoniam argumentum deest, faciendum esse puto, ut studia mea humillima D. V-rae Ill-mae commendem rogemque, ut me solito amore prosequatur. Quod reliquum est a Deo optimo maximo peto, ut D. V-ram Ill-mam quam diutissime salvam incolumemque conservet. Datae Romae, Calendas Septembris MDLXIII. D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus servulus

Erasmus Dzialinsky.

300

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 2 września 1564

Uważa, że jesienny sejmik ziem pruskich z powodu zarazy nie będzie mógł się zebrać. Zamierza odwiedzić Hozjusza i przedstawić pisma księcia Albrechta, dotyczące swego sporu ze starostą z Szybarka.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1349—1552. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki. *Reddita 5 Septembris 1564. Heitspergau, rescriptum s.*

Służby swe zwykle pilnie w łaskę W. M. mego M. P. zalecam, winszując W. P. M. zdrowia dobrego, wszech fortun od Pana Boga, za co ja acz niegodny Pana Boga proszę etc. Mam za to, iż W. M. na dobrej pamięci mieć raczysz ten sjem przysły, który na św. Michał [29 IX] w Toruniu bywa, iżże prze to powietrze trudno być może. Jednak by dobrze, abyś to W. M. Jego Królewskiej M. oznajmić raczył, bo w tech wszystkich trzech miastach¹ powietrze okrutnie panuje, przez którech my nie począć nie możemy. Powietrze też po wszystkiej pomorskiej ziemi i mało nie większej części chełmińskiej ziemi, którzy ani mają gdzie. Takowych czasów wszystkie prawa ustawają. Rozumiem też, żeby nie każdy z nas na ten sjem jechał. Nie rozumiem też, aby J. K. M. nam teraz co pisać miał, ponieważ żeśmy J. K. M. na rok od tego św. Marcina [11 XI] podatek postąpili. Już nam podobno ten sjem przepęcznie, okrom wielki[ej] przyzyny, której się ja nie spodziewam.

Ja bym też rad W. M. mojego M. P. nawiedził, jakoż tę wolę mam to uczynić przed św. Michałem, acz trudny przejazd w to powietrze, ale też by i polem jeden nocleg mieć [mógł]. Już temu dosyć uczynić muszę. Te listy od J. Książęcej M. sam [ze] sobą przyniosę i znowu na te listy odpisawszy J. K. M. odeślę², bo bym nierad, aby na tym mniemaniu mnie winując J. K. M. przestać miał, aby wsdam się obaczył, że to, com ja czynił, słusznie czynił, a co jego poddany uczynił, wielka różność. A potem zachowam sobie jeśli prawem albo czym innem [ze] sobą postępować

² Zob. nr 271.

¹ Trzy wielkie miasta pruskie: Gdańsk, Toruń, Elbląg.

² Por. nr 283.

będziem, czas okaże. A zatym proszę racz W. M. mojem M. P. być, którego abym w dobrem zdrowiu oglądał. Dan z Bratiana, w sobotę wtórego dnia września lata Bożego 1564.

W. M. słuźebnik powolny we wszystkim

Jan z Działnia wojewoda chełmiński ręką własną.

301

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Poznań, 2 września 1564

Prosi o rekomendację w Rzymie opata z Koronowa Adama Mierkowskiego, aby prędzej otrzymał potwierdzenie na sufraganię włocławską.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 168. Na odwrocie adres; ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 19 Septembris 1564 Heilspergae.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo pater, domine frater et amice observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Reverendus dominus Adam Myrkowski Abbas monasterii Coronoviensis, designatus Ecclesiae Wladislaviensis Suffraganeus¹, petiit a me, ut ipsum R-mae P. V-rae commendarem, quo facilius literas confirmationis super suffraganeatum Wladislaviensem obtinere possit. Quare R-mae P. V-rae commendo, ut R-ma P. V-ra de illo tanquam de viro bono, pio et idoneo persuasa, ope, auxilio et autoritate sua ita illius rationes sublevet, ut sine ulla difficultate literas confirmationis suffraganeatus sui Wladislaviensis primo quoque tempore obtinere possit. Faciet mihi R-ma P. V-ra rem gratam et Ecclesiae ipsi omnino salutarem, cum id officium ad eum non per ambitionem aliosque conatus, sed cum ob Ecclesiae necessitatem, tum ipsius abbatis virtutes sit delatum. Quod superest opto R-mam P. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Datum Posnaniae, die II Septembris Anno Domini MDLXIII.

Eiusdem R-mae P. V-rae frater obsequens^{a-} et servitor Adam Conarski Episcopus Posnaniensis^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

302

JAN POLANCO DO HOZJUSZA

Rzym, 2 lub 3 września 1564

Powiadamia o decyzji generała w sprawie skierowania na Warmię jezuitów celem założenia tam kolegium. Trzech z Rzymu już ruszyło w drogę, a wnet dołączą się inni z kolegiów niemieckich, w tym i Henryk Denys rektor kolegium w Tybindze. Rektorem kolegium zostanie (w Braniewie) jezuita niemiecki, doktor teologii (Krzysztof Strobel). Ojciec św. dał im błogosławieństwo na drogę i oferował pieniądze na podróż, ale z nich jezuita nie skorzystali, mając zapewnione przez Hozjusza. Jezuita wiedeński opiera się przeciwko wprowadzeniu w swoim kościele dla wiernych Komunii św. pod obiema postaciami.

ORYG.: nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 105 k. 172.

DRUK.: *Lainii monumenta*, VIII s. 172—174.

¹ Zob. nr 311 przyp. 1.

III-me et R-me domine, Princeps in Christo observadissime. Pax Christi et omne bonum.

Litteris Dominationis Vestrae Ill-mae responsum fecit pater noster praepositus, quod spero istuc pervenisse¹. Deinde Augustam dedit perferendas alias litteras, quas secum ferret doctor Enricus Dionysius², qui concionatus est Coloniae aliquot annos in cathedrali ecclesia et nunc collegii et universitatis Tibingensis rector erat. Sed [ut] fieret satis petitioni Dominationis Vestrae Ill-mae, scriptum est ad Cardinalem Augustanum³ et ad patrem Canysium⁴ provincialem, ut ipsum in Prussiam omnino mitteret. Nudius quartus autem tres collegiales Romani huius collegii misit pater noster praepositus ad D. V. Ill-mam cum suis litteris, ad erigendi collegii principia idoneos ut speramus futuros. Sed rector et alii praeceptores fuerunt evocati ex collegiis: Coloniensi, Trevirensi et Mogontino, quos ad futuros citius fortassis tamen quam Roma profectos existimamus. Ex viatico autem a D. V. Ill-ma transmissio instruximus tres illos Roma missos, equis et aliis rebus necessariis et etiam pecunia. Et quartum, scilicet quendam doctorem Anglum, Tibingam destinavimus, ut doctori Enrico, saltem in aliqua officii parte succederet, ut minus graviter illi sibi ademptum rectorem ferrent. Ex eodem etiam viatico reliquis polliciti sumus itineris expensas, quae Romae solvemus, cum iidem nos admonuerint. Non ibunt per Cracoviam fortassis alii quam tres Roma missi, nam dispendium nimis longum itineris faciunt. Pragham ut se conferrent et ea in Prussiam irent sunt admoniti.

His de rebus scribendum esse censui D. V. Ill-mae, quia fortassis expectabit certi ex Urbe de futuri collegii operariis. Dignetur Dominus eos incolumes istuc perducere et eorum operam Prussiae fructuosam efficere. Deduximus ad Summum Pontificem eos, qui mittendi erant in Prussiam (simul cum aliis plurimis in varia loca Germaniae destinatis), ut instituendo collegio benedictionem Apostolicam [impetrarent], quam largam acceperunt, cum oblatione viatici, quod tamen non est admissum, cum D. V. Ill-ma illud praemisisset. Suam operam etiam in reliquis pollicitus est Summus Pontifex humaniter, etc.

Rector futurus natione Germanus est et theologiae doctor⁵. Illi sese adiunget magister Simon Prutenus⁶ D. V-rae alumnus, quia satis feliciter in scholastica theologia versatus est et concionatorem strenuum (ut speramus) aliquando praestabit. Reliqui ex inferiore Germania sunt, praeter Ill. Robertum Scotum⁷, qui minister erit, et Ill. Paulum Lambertum Italum⁸, qui humaniores litteras et rethoricam docere poterit. Ill. Robertus subdiaconus est et ad reliquos ordines sacros primo quoque tempore promovendus erat, si hoc iter non suscepisset. Si videbitur D. V. Ill-mae, isthic eum promovere poterit, nam vir optimus est, et doctus mediocriter etiam in theologicis, et prudens, et apud suos nobilis genere, et forte cum Anglis et Scotis Dantiscum confluentibus utilem operam praestare poterit. Prutenicum idioma sperat se cito assecuturum. Hactenus de collegio.

¹ Zob. nr 291.

² Henryk Denys.

³ Otto Truchsess von Waldburg.

⁴ Piotr Kanizjusz.

⁵ Krzysztof Strobel.

⁶ Szymon Hagenau, rodem z Warmii; wnet okazał się szowinistą pruskim i wskutek szeregu nieporozumień opuścił jezuitów. PSB IX 231—232.

⁷ Robert Abercromby, Szkot rodem z Perth. Zob. K o r e w a: Geneza, s. 137.

⁸ Paulo Lamberto, rodem z Genui. K o r e w a, jw. s. 138.

De aliis, cum habeat D. V. Ill-ma Romae scriptores diligentes, non expectabit a me publicis rebus certior fieri. R-mus Commendonus, ut Summus Pontifex dixit, tandiu in Polonia manebit, quandiu D. V. Ill-mae visum fuerit expedire.

In gravissimam offensionem imperatoris novi⁹ incurrerunt nostri Viennenses, quod recusaverint populo pro concione proponere concessionem calicis, donec patrem praepositum consulerent. Sed cum eis necessario danda esset facultas, ut Summo Pontifici pareamus, fecerunt id (ut audivimus) satis bene et prudenter. Nunc id curamus, ut ne calicem in nostro templo ministrare cogamur, si qua ratione id obtinere possimus, et ritum veterem in eo tenere omino studemus, quamvis novum, si conditiones serventur, licitum esse asseremus. Aiunt imperatorem religiosis et ecclesiasticis plus favoris exhibere quam velint isti novatores.

303

SZYMON MARYCJUSZ DO HOZJUSZA

Lubawa, 3 września 1564

Ciesz się, że w oczach Hozjusza i Commendonego zdołał oczyścić się ze stawianych mu zarzutów. Narzeka na krzywdy doznane od kasztelana chełmińskiego Jerzego Konopackiego. Wyraża swoją opinię na temat życia kontemplacyjnego oraz czynnego w małżeństwie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k 80—81. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Hellspergae.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine fautor et patrone modis omnibus colendissime. Servitutum meam Ill-mae ac R-mae D. V-rae observanter defero. Resumpsi animum lectis literis Ill-mae ac R-mae D. V-rae. Nam quod maximo dolori fuit apud tantos monarchas in suspitione esse¹, illud iam amotum esse intellexi, maxima cum animi mei laetitia. Quod electionem conditionis attinet fateor equidem meliorem partem Mariam elegisse², ut quae se totam dedit vitae contemplativae, non propterea tamen damnanda venit laboriosa illa conditio, si omnis sollicitudo prociatur in eum, qui dat iumentis escam ipsorum et pullis corvorum invocantibus eum³.

Molestum sane est per nefas et vim adimi aliquam agelli tui partem, depopulari agros ac segetes vicini impotentia, quod et nuper mihi accidit a Castellano Culmensi⁴, qui immissis pecoribus avenam in meo de semente quatuordecim modiorum enatam conteri ac in nihilum redigi iussit. Sed contra illud solatur, quod etiam ethnicus vidit, melius esse iniuriam⁵ pati quam facere. Modo det Dominus, quod semper opto, patientiam, quae probationem parit, probatio spes, spes non confundit⁶. Fit quidem ita, quod Ill-ma ac R-ma D. V-ra non mediocriter mihi adfecta semper author fuit, ut eam partem meliorem eligerem. Sed quid si ita Domino Deo visum est, si mihi prospectum esse voluit istis afflictionibus, ut me in officio contineret. Non contemnendam puto vocationem Dei, quin adnitendum mihi est pro virili illius auxilio, ut et hanc conditionem

⁹ Maksymilian II.¹ Zob. nr 274.² Lk 10, 38—42.³ Ps 147, 9.⁴ Jerzy Konopacki.⁵ Rz 5, 4—5.

meam, illa[m] inferiorem, certam faciam per bona opera, contentus mea sorte, quod et Ill-mam ac R-mam D. V-ram non improbare certo scio, quae catholica cum sit, honorificentius de matrimonio sentit cum Paulo ⁶, quam isti ipsi, qui se novis nuptiis involventes, quae nuptiae tamen non sunt, nomen sacramenti adimunt matrimonio. Sed quid ego haec apud doctissimum et pientissimum principem, contra morem meum.

Quod reliquum est, ago et habeo Ill-mae D. V-rae gratias pro benevolentia in me, qua operam suam pollicetur ad amovendas illas molestias. Utar, si quam videro occasionem opportunam. Sed vereor non fore occasionem, quandoquidem cum Achabo et Iesebale ⁷ video mihi esse negotium. Deum precor, ut Ill-mam ac R-mam D. V-ram, dominum ac patronum meum, diu salvam ac incolumem conservet, cuius me gratiae, servulus domino suo cum studio commendo. Datum Lubaviae, 3 die Septembris Anno Domini 1564.

Ill-mae ac R-mae D. V-rae addictissimus servulus

Simon Maricius.

⁶ Skr. *facere*.

304

STANISŁAW ŻELISŁAWSKI DO HOZJUSZA

Lubawa, 3 września 1564

Powiadamia, że 8 września w Płocku otrzyma sakrę biskupią z rąk biskupa chełmskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 76. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 5 Septembris 1564 Hellspergae*.

DRUK.: *W o e l k y*: Urkundenbuch, s. 904.

Illustrissime ac Reverendissime Domine fautorque plurimum observande, salutem in Domino et officia, studia obsequiaque mea sedula Ill-mae ac R-mae D. V-rae reverenter defero etc. Quando se mihi Reverendus Dominus Mathias Drzewiczki praepositus Vladislaviensis et canonicus Cracoviensis obtulit, pro officio meo facturum me esse putavi aliquid ad Ill-mam ac R-mam D. V-ram dare literarum. Nihil novi est quod scribam R-mae D. V-rae, nisi quod adhuc experimur gratia Dei singulari auram non incommodam. Diu faciat hoc Dominus. Illud praeterea notum facio Ill-mae ac R-mae D. V-rae, quod ad diem Natali Sanctissimae Virginis Mariae sacrum [8 IX] Płockam me confero, consecrandi causa. Reverendissimus Dominus Chelmensis ¹, ad quem Cancellarium meum ² miseram, id mihi dedit consilii, quod ad dictam diem, Capitulo isthic celebrando designatam, plurimis Praelatis convenientibus optatum negotium expeditus confici possit.

Optavissem quidem ego ad eam rem tam sanctam et summae coniunctionis uti ministerio Ill-mae ac R-mae D. V-rae. Quando vero eam nobis occasionem eripuerunt partim valetudo mea partim vero casus isti, quos Ill-ma ac R-ma D. V-ra ad me perscripsit paulo ante, ferendum venit

⁶ Por. Ef 5, 21—33; 1 Kor 7, 1—24; 11, 1—16; i na wielu innych miejscach.

⁷ Achab, król Izraela (873—854 przed Chr.), jego żona Izebel, córka króla Tyru Etbala. Tutaj aluzja do odebrania winnicy Nabotowi przez Achaba, za namową Izebel (3 Krl 21,1 nn.).

¹ Wojciech Starożrebski.

² Szymon Marycjusz.

aequo animo. Puto etiam factum meum, quo utilitas ecclesiae meae spectatur, Ill-mam D. V-ram in bonam partem esse accepturam, neque mihi consilio et auxilio defuturam unquam suo in administratione ecclesiae ac ovium mihi commissarum. Ego vero quantum in me erit officii, studii et virium, omne id consummam in referenda gratia Ill-mae ac R-mae D. V-rae, patrono et fautori meo. Quod superest Deum precor, ut Ill-mam ac R-mam P. V-ram diu nobis et Ecclesiae salvam atque incolumem conservet, cuius me gratiae commendo. Datum Lubaviae, 3 die Septembris Anno Domini 1564.

Ill-mae ac R-mae D. V-rae addictissimus

Stanislaus de Silslau confirmatus Episcopus Culmensis manu propria.

305

OTTO TRUCHSESS DO HOZJUSZA

Dylinga, 4 września 1564

Po przeczytaniu nadesłanych przez Hozjusza *Acta cum Braunsbergensibus* jest pelen uznania dla gorliwości kardynała. Powiadamia, że ani Henryk Denys, ani Piotr Kanizjusz nie może przyjechać na Warmię, generał jezuitów przyśle kogoś innego równie odpowiedniego do podjęcia tej pracy.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 38—39. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja: *Redditae 2 Decembris 1564 Heilspergi, responsum 19.*

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 363—364. Spore fragmenty opublikowano w *Pogiani epistolae*, IV s. 430.

Superioribus diebus redditae sunt nobis literae R-mae et Ill-mae D. V. ex eiusdem castro Heilspergk 20 Junii scriptae¹, quae nobis ob singularem humanitatis suae significationem fuerunt perquam gratissimae. In primis autem R-mae et Ill-mae D. V. permagnas et habemus et agimus gratias ob congratulationem feliciter confecti itineris Hispanici² nostri quoque ad ecclesiam nostram reditus, cui nos vicissim congratulamur, quod et ipsa ad ecclesiam suam incolumis redierit, atque in praeteritis Paschatis diebus errantes in viam revocando tam piam et acceptam Deo operam praestiterit. Perlegimus autem atque relegimus hac de re scriptum ab R-ma et Ill-ma D. V. ad nos transmissum, quod non solum summopere laudamus, sed magis atque magis probamus, ac ceu Apostolorum acta diudicamus, si modo nobis tantae rei iudicium ferre licet, retinebimus autem illud a R-ma et Ill-ma D. V. nobis commissa fidelitate, videlicet ne propaletur describendi copia aliis data. Precamur Deum, ut R-mae atque Ill-mae D. V. adesse atque eiusdem praeclara in orthodoxam fidem studia iuvare velit.

Propositum quod habet R-ma et Ill-ma D. V. novum collegium in oppido suo Braunspergensis instituendi, omnes pii ac docti vehementer et laudare et quantum in ipsis est, re ipsa comprobare debent. Nos quoque patrem Canisium³ ad R-mam Ill-mam D. V. proficisci, atque apud eandem per unum pluresve menses commorari permitteremus, si aliis et quam pluribus negotiis is non distraheretur. Est enim per universam Germaniam Societatis Jesu provincialis, atque huius muneris ratione illi in diversas huiusce provinciae regiones frequenter abeundum, haec et alia

¹ List nie znany. Por. Braunsberger: *Canisii epistolae*, IV s. 571.

² Por. nr 175.

³ Piotr Kanizjusz.

plura onera assiduis curis ferenda, ita ut tam longam absentiam absque incommodo provincia sua vix ferre posset. Alter vero pater Henricus Dionysius ⁴ superiore tempore in civitate Coloniensi divini verbi praedicator, apud nos nunc est, atque in oppido nostro Dilinga universalis studii rector, hic vero valetudinis est admodum infirmae, neque vires habet ad tam longinquum iter perficiendum. Scripsimus autem ad reverendum patrem generalem Lainetz ⁵ eumque rogavimus, ut ex Societate patrem aliquem ad R-mam et Ill-mam D. V. mittere velit, qui eidem in constituendo hoc novo collegio non minorem operam quam nominati patres navare queat, quem speramus R-mae et Ill-mae D. V. tam sancti atque pii instituti intuitu omnia studiose ac diligenter praestitutum.

Caeterum rogamus Deum, ut R-mam et Ill-mam D. V. diu nobis incolumem servet, cuius nos gratiae vehementer commendamus. Ex oppido nostro Dilinga, die quarta mensis Septembris Anno Christi 1564.

306

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Poznań, 6 września 1564

Dziękuję za list doręczony przez Mikołaja Sandersa. Opisuje swój ingres do katedry poznańskiej i życzliwe przyjęcie ze strony innowierców wielkopolskich. Widzi formującą się opozycję innowierców przeciwko edyktom parczewskim. Mobilizuje starostę wielkopolskiego do kontrakcji i prosi Hozjusza o poparcie. Dzieli się nowinami z Rzymu i z Francji.

ORYG.: Bibl. Czart., rękps 1605 s. 1225—1228. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 21 Septembris 1564 Hellspergae.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine, frater et patrone observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Ex iis litteris, quas Ill-ma D. V-ra ad me per doctorem Nicolaum Flandrum ¹ dedit, intellexi Ill-mam D. V-ram et bene valere et de sua in me benevolentia nihil quicquid remittere, quorum illud optatissimum mihi semper fuit, hoc autem etiam gratissimum. Quamobrem rescribere statim volui et meo vicissim promptissimo erga Ill-mam D. V-ram studio satisfacere.

Adventus meus Posnaniam, qui ante diem pridie Calendas Septembres [31 VIII] inciderat, omnibus fuit acceptissimus magnoque totius ferme Maioris Poloniae nobilitatis applausu fuit exceptus, quem eo feliciter iudicavi, quod sub idem tempus mandata regia de haereticis promulgata, huc allata essent. Quantam itaque laetitiam omnes catholicos ex eo cepisse Ill-ma D. V-ra existimat, non minorem alteram partem hausisse dolorem certo sciat. Etenim primum me eius rei auctorem proclamaverunt, deinde turbas, convocatis omnibus huius farinae hominibus, cedere decreverunt et quodammodo ad seditionem conspirare. Communicant modo consilia inter se ii, qui plus valere videntur, indicunt conventicula, synodum ad Michaëlis festum [29 IX] Petricoviae constituerunt, in qua, inter se vel ad tempus stabilita concordia, nobis validius se opponant. Interea ad Regem suos nuntios mittunt, qui vel omnino ea mandata regia destruant, vel saltem executionis suspensionem impetrent. Verum his omnibus nobis quoque subvenire animus est. Hortatus sum diligenter

¹ Henryk Denys. Por. nr 276 przyp. 14.

² Jakub Laynez, generał jezuitów.

³ Mikołaj Sanders jechał wtedy od Hozjusza z Lidzbarka na Niderlandy. Por. nr 310.

generalem Maioris Poloniae capitaneum², ut si quid ab iis imperatum esset, suo officio ea re ne quid derogaretur, sed ut ille postpositis privatis et privatorum rebus ad ea studia sua conferret, ad quae et officium ipsius et ea publice promulgata mandata ipsum trahunt, quod se studiose servaturum recepit ac fidem dedit se dummodo illi et ego adsim, quod promisi, praestituto tempore diligenter executurum et alios ad executionem commonefacturum. Nunc Ill-mam D. V-ram diligenter rogatam velim, ut ea nostros quoque conatus consiliis suis iuvet caeterosque episcopos, pro autoritate sua quam habet, ad eosdem labores commonefaciat. Nullum est dubium, quin divino beneficio collatis studiis aliquid huiusmodi simul effecturi, quod Ecclesiae ac Reipublicae tranquillitati inserviat. Sed de his nunc satis.

Romae his diebus ad me scriptum est regis Hispaniarum legatum³ cum de praecedentia contrarium decretum Summi Pontificis sensisset, nunquam postea in curia visum esse. Galliae vero regem Lugduno ob pestem discesisse, praesidia octingentorum militum in arce nuper intra muros erecta reliquisse, conventicula sub poena ultimi supplicii vetasse, ex iisdem litteris V Augusti scriptis accepi. Si quid interea tempus adferet huiusmodi, haud negligam Ill-mam D. V-ram certiore facere et quidem eo magis quod iis tam turbulentis temporibus in tanta paucitate talium virorum, eius maxime consiliis niti soleo et in iisdem quodam modo acquiescere. Deus diu ac feliciter Ill-mam D. V-ram servet incolumem. Posnaniae, VI Septembris MDLXIII.

a- Ill-mae et R-mae P. V-rae addictissimus servus

Adam Conarski Dei gratia Episcopus Posnaniensis -a.

a-a Własnoręcznie.

307

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 7 września 1564

Poleca Hozjuszowi Agnieszkę, żonę Ulyrka Hozjusza przyrodniego brata kardynała, która jedzie do Lidzbarka.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1557—1558. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Reddita 6 Octobris 1564 Hellspergi, ręką Kuczborskiego: responsum 18.*

Reverendissime in Christo Pater, Illustrissime Domine, Domine clementissime. Quod diu optabam Ill-mae atque R-mae Dominationi, id per Divinam clementiam factum esse video, postquam enim redii domum¹, adivi D. Ulrici coniugem², quam petii nomine Ill-mae atque R-mae P. V-rae, quo eandem ipsa in reditu invisere vellet, quod equidem summo cum desiderio se facturam pollicita est. Iam tandem hic discedit, utinam feliciter, ut Ill-mam atque R-mam P. V-ram salvam et incolumem denique et dominum Joannem³ cum tota familia reperire possit, quam Ill-mae atque R-mae P. V-rae humiliter commendo petens, quo eam ita accipere velit, ut cognoscat meam commendationem apud Ill-mam atque R-mam P.

² Janusz Kościelecki, wojewoda sieradzki i starosta generalny wielkopolski.

¹ Por. nr 54.

³ Zob. nr 253.

² Agnieszka z Decjuszów. Por. nr 308.

³ Jan Hozjusz, brat kardynała.

V-ram, qui humillimus servulus sum, locum habere. Quod superest etc. Cracoviae, 7 Septembris Anno 1564.

Dedi ex mandato Ill-mae etque R-mae P. V-rae coniugi domini Ulrici 20 fl.

Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos Paulus Vadianus.

308

JODOK LUDWIK DECJUSZ (IUNIOR) DO HOZJUSZA

Kraków, 8 września 1564

Przypomina przyjaźń swego ojca, Jodoka Ludwika Decjusza¹ z Hozjuszem i skoligacenia rodzinne. Siostra autora listu, Agnieszka, poślubiła przyrodniego brata kardynała, Ulryka Hozjusza i wniosła 5 tys. złotych posagu. Prosi Hozjusza, by wpłynął na swego brata, aby ten sprawiedliwie rozrządził tymi pieniędzmi, bez uszczerbku dla Agnieszki i dzieci. Agnieszka po drodze z Krakowa zajędzie do Lidzbarka. Poleca ją kardynałowi.

ORYG. AUTOGRAF: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rkps Brev. 26 (dawniej 24) nr 39. Na odwrocie adres, pieczęć adnotacja: *Redditae 6 Octobris 1564 Hellspergi*, ręką Kuczborskiego: *responsum 18*.

Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine gratiosissime, affinis observandissime. Post sedulam servitiorum meorum in gratiam R-mae D. V-rae commendationem, eidem a Domino Deo fausta feliciaeque omnia ex animo precor.

Non videtur necessarium R-mae D. V-rae multis verbis in memoriam reducere eam, quam semper parens olim meus cum illa firmissimam coluerit amicitiam, cuius non vulgaria semper fuerunt testimonia, et R-mam D. V-ram optime memorem esse minime dubito. Ita enim eam semper observavit, ut omnibus modis placere studuerit. Hinc factum est, ut R-mae D. V-rae atque eiusdem familiae virtutem et mores summo amore amplectens, primo sororem R-mae D. V-rae, D. Brigittam, avunculo olim meo Stanisłao Cruppek in matrimonium dandam et optarit et effecerit². Mortuo dein avunculo benigniter tractarit et omni genere benevolentiae prosecutus sit. Quae beneficii memor et quod illi non displiceret virtus et honesta educatio sororum mearum, unam ex his quoque fratri suo et R-mae D. V-rae, nuptui dandam optavit³, quae divino instinctu intuitu honestissimae familiae R-mae D. V-rae per matrem et nos fratres data est lubenter. Mortua matre cum honorum paternorum et maternorum inter nos omnes divisio transacta esset amicissime, ea quae ad sortem sororis Agnetis pertinebant, illi et marito transmissa sunt. Accepit pecuniis, argento et auro, circiter florenos quinque millia. Nonus

¹ Jodok Ludwik Decjusz, ojciec autora listu, żył w latach ok. 1485—1545. Alzacyk z pochodzenia, zamieszkał w Krakowie, z czasem doszedł do stanowiska sekretarza królewskiego i uzyskał indygenat polski. Był historykiem, ekonomistą, humanistą, zwolennikiem Erazma z Rotterdamu i na tej płaszczyźnie spotkał się duchowo z młodym sekretarzem królewskim, Hozjuszem, również gorliwym erazmiańczykiem. Por. HNP VI 120—121.

² Brygida była przyrodną siostrą Hozjusza (z drugiej żony Ulryka Hozjusza, również Brygidy), wyszła za mąż za Stanisława Kruppek; po jego śmierci (zm. 1554) wyszła drugi raz za Piotra Daniela (zm. 1548) i trzeci za Jana Morstlina. Por. [W. Zakrzewski]. De Stanisłai Cardinalis Hosii familia, HE II s. LXXXVIII i tablica genealogiczna.

³ Ulryk Hozjusz, celnik kowieński, rodzony brat Brygidy a przyrodni kardynała, poślubił Agnieszkę córkę Decjusza (seniora) a siostrę autora listu.

nunc labitur annus, cum Vilnae fuisset et in hoc usque tempus rogavi, ut iuxta ditionis consuetudinem dotis et dotalicii reformationem uxori faceret, nihil impetravi, interim ille bona habet, soror non uno dolore praemittitur, quod ipsamet uberius exponet. R-mam itaque D. V-ram pro ea qua est virtute et probitate praedita plurimum rogo dominum Ulrichum affinem meum charissimum admonere et efficere dignetur, ut quod iuxta Deum et fidem matrimonii illi et nobis imo liberis suis debet, officio suo satisfaciatur. Venerat huc soror omnino caecutiens, sed cum Dei beneficio pristinae sanitati restituta sit, domum proficiscitur, interim ad R-mam D. V-ram deflectens suas calamitates expositura. Ego quantum in me est amore fraterno et R-mae D. V-rae admonitione ductus praestiti quod potui, facturus etiam deinceps quod fratrem bonum decet. Eam nunc R-mae D. V-rae diligentissime commendo nihil dubitans, quin eadem nostri erga suam familiam amoris atque benevolentiae tum et ipsius sororis officii et obsequii rationem sit habitura et apud fratrem quod opus est effectura. Quam ut Deus opt. max. diu servet incolumem precor.

Datum Cracoviae, 8 Septembris 1564. R-mae D. V-rae deditissimus servitor et affinis

Jostus Ludovicus Decius.

309

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 8 września 1564

Grasuje zaraza. Przesyła różne lekarstwa i środki profilaktyczne z pouczeniem jak je stosować. Informuje o promulgacji w Poznaniu dekretów parczewskich przeciwko heretykom, o listach wysyłanych, o samopoczuciu bratanka Stanisława i księdza Pawła, o odjeździe Mikołaja Sandersa i Mikołaja Wyleżyńskiego, o przekazaniu księgarzowi Patruusowi pieniędzy i zamówień od Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 16, k. 113—114. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja ręką Reszki: *Redditae 21 Septembris 1564 Holspergae*. Obok własnoręczne notatki Hozjusza nie związane z treścią listów (wypisy z Ojców Kościoła).

Reverendissime et Illustrissime Domine et Patrone colendissime, officia mea omnia R-mae D. V-rae offero. Habui ante aliquot hebdomadas literas a R-ma D. V-ra, cum literis ad Archiepiscopum Pragensem¹ in negotio Nicolai nostri², quibus propter temporis huius funestam calamitatem respondere nequaquam potui, nemo enim isthuc vadit a nobis, pestis istius ubique gliscentis causa. Stanislaus puer³ iam convaluit, beneficio Dei: laboravit per hos duos menses tussi gravissima, ut iam in febrem ethicam labi videbatur, quo morbo multi hic extincti sunt hoc tempore; proxima hebdomada deducetur iam in ludum literarium, pestis autem nos circumdedit. Quid nobiscum agetur, Deus novit. Sed oramus, ne fuga nostra sit in hyeme⁴.

Episcopus noster⁵ ultima die Augusti [31 VIII] venit ad nos, frequentissimo comitatu introductus. Decreta Regia adversus sectarios advenas iam sunt publicata, quae urget ad exequutionem episcopus, generali capitaneo⁶ non repugnante. Cracovia, ut intellexi, custoditur propter peste

¹ Antoni Brus, abp praski (1561—1580).

² Chodzi tu zapewne o Mikołaja Kromera. Zob. nr 12 przyp. 6.

³ Stanisław Hozjusz s. Jana, brata kardynała.

⁴ Por. Mt 24, 20.

⁵ Adam Konarski, bp poznański.

⁶ Janusz Kościelecki, wojewoda sieradzki, starosta generalny wielkopolski.

infectos advenas. Civitas etiam nostra semper est in custodia, sed frustra nos custodimus, nisi Dominus ipse custodierit. Mittam Cracoviam Paulo Vadiano literas, cuius vicem ex morte Joannis fratris ipsius doleo⁷. Alteras etiam literas Eustachio⁸ Wratislaviam mittam: quas mihi R. D. Nicolaus Anglus⁹ reddidit. Video hunc esse virum valde doctum et integerimum. Retulit mihi ipse causas discessus sui, quae iustae esse videntur, sed non abnuat, si ita Deo videbitur, quin ad nos revertatur. Iuvo pro maxima mea virili hoc eius iter institutum. Accepi decem taleros ab eo, quorum quinque Patruo¹⁰ pro libris dedi, pro aliis quinque pharmaca comparavi. Ex his aliquot grossi restant, quos in usus Stanislai convertam.

Theriaca non mala est, et mithridatum, quae mitto nunc cum aliis pharmacis: videlicet pulvere salvificante et altero liberante. Uterque pulvis praestantissimus est ad praeservandam et curandam pestem. Mitto etiam confectionem electissimam et utilissimam ad eam rem, qua R-ma D. V-ra sola, mane vel ante coenam, aut quando voluerit, poterit uti, in quantitate unius nucis castaneae pro una vice. Mittit mea uxor R-mae D. V-rae confectionem rosarum cum optimo saccharo confectam, ad quotidianum usum: petit, ut grato animo eam R-ma D. V-ra accipiat. Habet R-ma D. V-ra sacculum cordialem, quem applicet cordi quando vult, ad illud roborandum, sed circa prandium et coenam ipsum removeat a corde propter molestiam aliquam vel odoris, vel sudoris etc. Habet etiam unguentum pro corde, in eundem usum quo lepido cordis regio unguenda est, vel mane vel ante coenam. Fiat in habitatione suffumigium ex pulvere hoc thuris, cum aqua rosarum mixto: et bulliat supra carbones ignitos, lenta ebullitione, in olla fictili, in medio cubiculi, mane, sero, vel etiam in meridie, ad aerem repurgandum, et excipiendum gratum vaporem naribus. Grana iuniperi ad suffitum, etiam sunt utilia. Rotulis aliquando ante exitum e cubiculo vel domo potest R-ma D. V-ra uti commode, unica vel duabus pro una vice, aut confectione iam dicta, vel pulvere aliquo. Caetera R-ma D. V-ra percipiet ad eam rem ex regulis generalibus, quas punctim, ut temporis angusti ratio patiebatur, annotavi et inclusi his literis¹¹. Zedoaria ieiuno stomacho, vel alio tempore comesta in parva quantitate utilis est, aut pilulae Ruffi, seu de temporibus, quae vocantur pestilentiales, sunt commodissimae.

Patruus si *Confessionem* hoc anno impressam¹² habebit, mittet eam R-mae D. V-rae cum aliis libris. Nicolaus Wilezinius noster¹³ ante mensam discessit in Germaniam, ac secum tulit literas R-mae D. V-rae in Gallias scriptas alicuius necessitatis causa. Dolemus valde de hoc eius a nobis discessu. Plura is vult quam potest. D. Paulum¹⁴ consolabor, ut fidat misericordiae Dei. Aurigae huic R-mae D. V-rae serio mandavi, ut iterum per loca tuta a peste et segura domum reverteretur, quod se diligenter facere promisit. Mitto literas veteres nostri episcopi ad R-mam

⁷ Jan Watt, rodzony brat Pawła (obaj siostrzeńcy Hozjusza), zmarł w Krakowie 3 VII 1564. Zob. nr 253.

⁸ Eustachy Knobelsdorf.

⁹ Mikołaj Sanders.

¹⁰ Jan Patruus, księgarz poznański.

¹¹ Recepta ta nie zachowała się.

¹² Hozjusza *Confessio fidei* wydana w Antwerpii 1564 r. u Jana Bellera była drukowana późną jesienią tego roku (por. nr 329, 330), innego wydania z 1564 nie znamy, zatem chodzi tu zapewne o wydanie z 1563 r. również w Antwerpii u Jana Stelsa.

¹³ Mikołaj Wyleżyński. Zob. Dodatek II nr 3.

¹⁴ Książdz z Poznania.

D. V-ram. Commendo me totum R-mae D. V-rae clementiae, cui vitam diuturnam ac florentem semper a Deo opto. Mei omnes R-mam D. V-ram resalutant plurimum, eique suas orationes una mecum reverenter deferunt.

Posnaniae, 8 Septembris 1564. Eiusdem R-mae et Ill-mae D. V-rae addictissimus cliens

d[octo]r] Stephanus Micanus.

310

MIKOŁAJ SANDERS DO HOZJUSZA

Poznań, 8 września 1564

Po drodze (z Warmii do Antwerpii) dojechał do Poznania. Przedstawił dezyderaty Hozjusza doktorowi Micanowi i list biskupowi poznańskiemu. Piotr Kostka i jego szwagier dali Sandersowi¹ konia. Innowiercy buntują się przeciwko edyktom parczewskim.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 40—41. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Redditae 21 Septembris 1564.*

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 370—371.

Cum sine magna difficultate (sed non sine aliqua) Nonis Septembris [5 IX] ad Posnania accessissem, nihil mihi prius fuit quam ut apud doctorem Stephanum² Ill-mae D. V-rae negotia conficerem, qui pro sua pietate ac summo in V-ram D. amore omnia curavit diligentissime, non modo quae pertinebant ad pharmaca, sed etiam quae quoquo modo ad iter meum spectare poterant. R-mus Episcopus³ litteras V-rae D. Ill-mae perhumaniter accepit, deque valetudine ipsius ac de synodi tempore diligenter quaesivit.

Illud vero in itinere mihi mirifice accidit, ut cum equus, quem Ill-ma V-ra D. mihi donaverat, propter clavum male infixum vehementer claudicasset, adeo ut iam D. Petrus Costea affinisque, qui eius sororem in uxorem duxerat⁴, de illius ungula desperatum esse iudicarent, omnino coëgerint alterum ab ipsis dono accipere; cumque primum me putassem nihil, nisi equum infirmum pro sano commutaturum (quod etiam satis beneficii fuisset) ne meum quidem voluit retinere, sed mecum ducere coëgit, qui postridie in ipso itinere convaluit. Hoc totum V-rae Ill-mae D. acceptum refero, cuius praecipue causa mihi hunc equum donatum esse agnosco. Atque ideo fretus perspecta V-rae Ill-mae D. bonitate, ipsam constituo pro hoc aere alieno meum fideiussorem, vel principalem potius debitorem. Ac sane quanquam nihil tale D. Petrus donari procurasset, satis praeterea officiorum in omni genere exhibuerat, ob quae merito gratiae illi agenda forent.

¹ Mikołaj Sanders (1530—1581), teolog katolicki i dziejopis z Anglii. W 1557 profesor w Oksfordzie, wskutek prześladowań katolików w Anglii w 1559 przeniósł się do Rzymu. W 1561 przyjął święcenia kapłańskie, towarzyszył Hozjuszowi w Trydencie i potem razem z nim przyjechał na Warmię. W l. 1565—1572 wykładał teologię na uniwersytecie w Louvain. LThK IX 312. Por. H. Zins: Polska w oczach Anglików, s. 131—132.

² Stefan Micanus.

³ Adam Konarski, bp poznański.

⁴ Piotr Kostka miał dwie siostry zamężne: Annę Gamelską i Katarzynę Żelską. Por. G l e m m a: Piotr Kostka, s. 17 i tablica genealogiczna. Nie wiadomo o którym z tych dwóch jego szwagrów jest tutaj mowa.

De polygamia, quam Bernardinus praedicat⁵, deque nobilium intercessionem, ut Regis edictum de haereticorum expulsionem revocetur, nihil dubito quin R-mus Poznaniensis perscripserit, qui tamen magnifico Capitaneo Poznaniensi⁶ hoc dedit consilii, ut statim exequeretur edictum Regis, neque revocationem illius expectaret.

Ego ut quantopere sum V-rae Ill-mae D. obligatus, non possum exprimere, ita certissimo credat me in omnibus ad Deum orationibus Deum rogare, ut ipse, quod mea tenuitas rependere non potest, de sua aeterna liberalitate compenset tam in hoc saeculo per summam salutis conservationem quam in futuro per aeternam felicitatem.

Datum Poznaniae, in ipsa nativitate Sanctae Virginis [8 IX] 1564.

311

ADAM MIERKOWSKI DO HOZJUSZA

Koronowo, 9 września 1564

Mierkowski¹ prosi o rekomendację w Rzymie celem przyspieszenia konfirmacji na sufraganię wrocławską. Machinacje ludzi niechętnych sprawiły, że na pismo biskupa wrocławskiego, przedstawiające opata na sufragana, dotychczas brak odpowiedzi.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k 77. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 18, rescriptum 29 Septembris 1564 Heilspergae.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo pater ac domine, domine colendissime. Obsequiorum meorum commendationem. Etsi mihi difficile videtur Ill-mam atque R-mam Paternitatem V-ram accedere et apud humili atque ignoto, de eadem unquam benemerito, opem et auxilium implorare, tamen fretus universali fama, quae per totam oram christianam est sparsa, de maxima clementia et benignitate Ill-mae Cels.V-rae, non vereor litteris meis humiliter eandem orare, ut causae et conditioni meae benigne consulere velit. Foret quidem maxime necessarium mihi Ill-mam Cels. V-ram accedere nisi aura pestifera, quae passim sub hoc nostro climate viget, praepediret, praecipue vero in negotio quod mihi est Romae occasione sacrae super suffraganeatum Wladislaviensem, quem mihi R-mus D-nus Episcopus Cuiaviensis modernus², non mea ulla sollicitatione aut ambitione, neque pro meritis aut donis, sed ex praedestinatione divina et mera sua gratia (licet idoneo^a) ultro contulit praesentationemque suam, ut a Sede Apostolica confirmaretur, Romam misit.

Quae quidem confirmatio astu et versutia quorundam inimicorum meorum, qui mihi parum volunt, per eorum calumniosos rumores in curia Romana plurimum praepeditur, ita ut nisi litterae ad Sanctissimum testimoniales pro me intercesserint, ulla ratione extrahi non poterit. Nullum autem alium causae meae commodiorem patronum hic sentio praeter Ill-mam atque R-mam Cels. V-ram, cuius ope et auxilio ad prae-

⁵ Bernardyn Ochino.

⁶ Janusz Kościelecki.

¹ Adam Mierkowski, opat cystersów w Koronowie, faktycznie został sufraganiem wrocławskim, prekonizowany 13 IV 1565 bp tytularny margaryteński. (Zob. S. Chodzyński: Biskupi sufragani wrocławscy. KT 1906 R. 5 z. 1—2 s. 60—61). Sakrę biskupią otrzymał 1 XI 1565 w Ciężeniu z rąk kard. J.F. Commendone przy asyście bpa Adama Konarskiego i opata-infulata wągrowieckiego Andrzeja Dzierżanowskiego. Zob. J. Nowacki: Dzieje, II s. 268. przyp. 164.

² Mikołaj Wolski.

fatum munus suffraganeale citius pervenire possem. Quapropter Ill-mae atque R-mae Cels. V-rae humiliter supplicandum duxi, ut me litteris suis ad Collegium Cardinalium clementer datis commendare dignetur de meque illis bene persuasum haberi velit, quo citius negotium meum Ecclesiae Wladislaviensis oportuna finem accipiat suum. Scio enim Ill-mam atque R-mem Cels. V-ram omnibus iusta petentibus suum non denegare assensum, promovereque res pias et Ecclesiae Dei commodas. Tandem me et humillima obsequia mea Ill-mae at-que R-mae Cels. V-rae humiliter commendo, eidemque diuturnam salutem ab aeterno Deo pro bono Ecclesiae et Reipublicae christianae sincero affectu opto. Datum Coronae³, sabbato in crastino nativitatis Beatae Virginis [9 IX] Anno Domini 1564.

Ill-mae atque R-mae Cels. V-rae humillimus capellanus.

^{a-} Frater Adam Mierkowski dictus Abbas Coronoviensis ^{-a}.

³ Tak w rękopis; zapewne opuścił słowo non.

^{a-a} Własnoręcznie.

312

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Knyszyn, 9 września 1564

Zapytuje, co się stało z jego wysłannikiem Gniazdowskim. Przesyła spis miejscowości (tylko do Warszawy), przez które król będzie przejeżdżał po drodze do Piotrkowa. O negocjacjach ze Szwecją i zwycięstwie nad Moskwą.

ORYG.: ADWO, D 10 k. 167. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 18 Septembris 1564 Hellspergae.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine colendissime. Obsequiorum meorum commendationem. Dies agitur primus et vigesimus ut ad Ill-mam D. V-ram Gniazdowski meum Parczovio adhuc ablegavi¹. Nunc non sine magna admiratione mea fit, ut neque revertatur ipse, nec quid rerum agat, aut ubi sit quicquam sciam. Quod cum ita sit ab Ill-ma D. V-ra peto et quaeso, ut quicquid de ea re cognitum habet ad me commodo suo perscribi iubeat ^{a-}oblata aliqua opportunitate ^{-a}. Magno enim teneor eius rei cognoscendae desiderio. Nos hinc Petricoviam discedimus, uti ex hac ratione itinerum M-tis ipsius, cuius exemplum mitto², Ill-ma D. V-ra cognoscet. Quod autem Varsoviae descriptio ipsa itinerum constiterit, nec Petricoviam usque perducta sit, factum est, quod propter infectorum pestilentia locorum suspicionem atque metum non posset M-tas illius, nisi ex proximo, de ratione illorum itinerum constituere.

Heri nuntius allatus est de caesis per nostros proximo proelio quinque Moscorum millibus. Deum quaeso, ut hanc M-tis eius victoriam alia maiore victoria primo quoque tempore cumulet. Nudiustertius aut quartus legatos etiam Suedicos pacem atque amicitiam nostram, per liberationem Ducis Christopheri Megapolensis ambietens³, a nobis dimisimus cum responso, nec Megapolensem, pace prius non constitua, et Duce

³ Corona Mariae, opactwo cysterskie w Koronowie koło Bydgoszczy.

¹ Jan Gniazdowski, sługa Myszkowskiego. Zob. nr 289 przyp. 2 i nr 324 przyp. 2.

² Tego opisu nie odnaleziono.

³ Por. nr 29, 32, 33.

Finlandico non liberato⁴, liberari posse, nec pacem confici iis, quas attulerunt, conditionibus, inscio praesertim Daniae rege foederato. Ill-mam D. V-ram optime valere eique obsequia ac studia mea commendata esse cupio. Datum Kniszini, die IX Septembris Anno Domini MDLXIII.

^b— Ill-mae Cels. V-rae addictissimus servitor P. Miskowski ^{-b}.

^{a-a} Dopisano na marginesie ręką Myszkowskiego.

^{b-b} Własnoręcznie.

313

JAN PATRUUS DO HOZUJSZA

Poznań, 9 września 1564

Od doktora Stefana Micana, (który wrócił z Warmii) dowiedział się o dobrym zdrowiu Hozjusza i otrzymał 5 talarów tytułem zaliczki na książki. Kilka drobnych książek przesyła, obiecując w niedalekiej przyszłości dostać więcej. Oferuje Hozjuszowi swoje usługi przy wydawaniu jego dzieł. Prosi, by kardynał napisał postyllę dla księży i by wystosował listy do króla i biskupa poznańskiego w sprawie braci czeskich. Dołącza wykaz książek, które wysyła Hozjuszowi.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1559—1562. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Jesus Christus spes mea^a. Actum w Poznaniu 9 Septembris.

S. P. Mój łaskawy księże, wielki kardynale. Iż W. M. z łaski Bożej jest W. M. dobrze zdrów, [wiem] z powieści pana doktora Stefana¹, daj Panie Boże na dalsze czasy, amen. Przy tem tenże pan doktor Stefan, mój osobliwy przyjaciel jest mi, od W. M. oddał tallerów pięć, którem ja w registr wpisał, i mówił, mamli co nowego, abym W. M. posłał. A tak com na ten czas miał, tedy W. M. posyłam. Mam za to, iż je W. M. wdzięcznie przyjmie, acz to rzeczy drobne lipskiej teologii są, nie wiem by W. M. to nie obraziło. Jam też sam o nie nie dbał, jedno impressor przy inszych księgach je z tymi po kilka egzemplarzy posłał. Teraz dali nam Pan Bóg zdrowie, najdalej dwie niedziele po św. Michale księgi moje będą mi przywiezione. Co tam będzie nowego, nie omieszka W. M. posłać, abo dali Pan Bóg na synodzie przysłem, co być ma, jeśli tam W. M. być raczysz, tedy sam oddam abo sługa mój. Przy tem, mój łaskawy księże kardynale, jeśli W. M. na co prace swoje raczysz czynić, a wola W. M. dać imprimować, proszę nasłać mi W. M. egzemplarza a dobrze by W. M.^b po sobie raczył ostawić dla naszych polskich niedouczonech kapłanów postyllę doroczną tak jako tu kazanie idzie przez rok i de Sanctorum. Pan doktor Stefan mówił mi jest jeślibym miał mieć *Conf[esję]* W. M. tego roku imprimowaną², ale nie mam, jedno anno 1563, acz nie wiem, będzieli gdzie imprimowana, tedy mi ją przysłać W. M. [racz], przy tem też iż tam niedaleko W. M. powietrze morowe panuje, acz małe lekarstwo i dar mały W. M. trzy egzemplarze posyłam, iż też W. M. komu raczy podarować, boć mówią, iż barzo pewne i doświadczone. Panie Boże racz tam W. M. wszyckich zachować i nas przed tą zimą. Na ten czas nic więcej jedno W. M. łasce się dawnej zalecam, bądź W. M. łaskaw po staremu. Dan ut supra, Anno 1564.

Możeli W. M. czym pomocen być, abo pisaniem do Jego Króla Mi-

⁴ Jan III książę finlandzki i jego żona Katarzyna Jagiellonka byli wówczas więzieni przez Eryka XIV.

¹ Stefan Micanus.

² Por. nr 309 przyp. 12.

łości i do Jego M. księdza biskupa naszego³ o te nasze pikardy⁴. Nie lituj W. M. pracy w tem, boć ich sam u nas dostatek. Dla Pana Boga pomóż W. M.

Jan Patruus bibliopola poznański
W. M. służebnik zawždy powolny.

Księgi te są, które W. M. posyłam.

- 1 *De recta in Deum fide*. Venetiis impressa. Talleri 2.
- 1 *Primus tomus operis Quadripartita Justitia*. Talleri[i] 3.
- 1 *Pii papae secundi*. Talleri^c 2.
- 1 *Georgii Fabritii Virorum illustrium historiae sacrae*. Talleri 5.
- 1 *Assertio doctrinae*. Talleri 1.
- 1 *Orationes duae S. Gregorii*, Graece. Talleri 1^{1/2}.
- 1 *Oratio de patriarcha Joseph*. Talleri 1.
- 1 *Oratio curiculo Jeremiae*. Talleri 1.
- 1 *Censura et doctrinae explicatio*. Talleri 6.
- 1 *O dawności krzyża*^d. Talleri 2.
- 3 *Nauka naprzeciw powietrza moro[wego]* — te W. M. daruję.
- 1 *Sancti patris nostri Mauri eremitaie opusculum*. In 8°. Lutetiae impressa. Talleri 22.

^a Umieszczony znak krzyża.

^b Krótki wyraz nieczytelny oraz zbyt często powtórzone: *by* W. M.

^c Do końca spisu zamiast słowa *talleri* umowny znak.

^d Wyraz nieczytelny, ok. 7 liter.

314

ANNA RASKOWA DO HOZJUSZA

Poznań, 9 września 1564

Raskowa¹ dziękuje Hozjuszowi, że jej, ubogiej kobiety syna przyjął pod swoją opiekę.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1705—1708. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Miłościwy Księżu, życzę W.M. panu i dobrodziejowi mojemu osobliwemu zdrowia dobrego i panowania na czasy długie szczęśliwego od Pana Boga etc. Nie chciałam tego zaniedbać, Miłościwy Księżu, gdyż mi się pewny poseł natrafił, abym nie miała pisaniem swoim zdrowia W. M. Pana swego nawiedzić, w którym W. M. Panie Boże wszechmogący na czasy wielnice długie racz błogosławić, o to ja Jego najświętszej miłości we dnie i w nocy uprzejmie proszę.

Przy tym W. M. wysoce dziękuję, mój Miłościwy Panie i Dobrodzieju osobliwy, za tę wielką łaskę, którą W. M. raczysz przeciw ubogiemu synowi memu okazać i przeciwko mnie ubogiej matce jego, żeś go W. M. mój M.P. raczył miłościwie przejąć pod opiekę swoją, z której pokornie W. P. M. proszę, abyś go W. M. nigdy nie raczył wypuszczać. Acz ci ja tego W. M. nie mogę tak wielkiego dobrodziejstwa zasługować, ale będąc tego wielce wdzięczna, Pana Boga wszechmogącego ustawicznie proszę, aby W. M. na wszem błogosławić raczył, co racz dać Pan[ie]

³ Adam Konarski, bp poznański.

⁴ Bracia czeszy.

¹ Postać bliżej nie znana. Syn tej kobiety, Marcin Rasek, studiował na Akademii Krakowskiej na koszt Hozjusza. Zob. nr 117.

Ojczy Niebieski przez Syna swego Pana Jezusa Christusa Pana naszego. A z tym się łasce miłościwej W. M. panu memu pilnie zalecam. Dan w Poznaniu, w sobotę po narodzeniu czystej Panny Marii [9 IX] Anno 1564.

Na wszem wszego dobrego życzliwa

Anna Raskowa.

315

STANISŁAW WARSZEWICKI DO HOZJUSZA

Poznań, 9 września 1564

Załuże, że teolog angielski Mikołaj Sanders opuścił Polskę i nie został zatrudniony na którejś z uczelni, chociaż, aby go zatrzymać, sam ofiarował mu archidiaconat łowicki. Opisuje ingres biskupa poznańskiego Adama Konarskiego do katedry poznańskiej w dniu 31 sierpnia i swoje przemówienie wygłoszone podczas ingresu w imieniu kapituły gnieźnieńskiej. Wezwał w nim obecnych tam innowierców do pogodzenia się z biskupem. Chwali postawę nowego biskupa. Szlachta innowiercza buntuje się przeciwko edyktom parczewskim. Chce posłać kilku swoich krewnych i dworzan do szkoły jezuickiej, jaką ma założyć Hozjusz w Braniewie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 33 k. 88—89. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Reszki: *Redditae 21 Septembris 1564.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Commoratus est hic nobiscum biduum D. Nicolaus Doctor, Ill-mae D. V-rae familiaris ¹. Quem ego valde doleo a R-ma P. V-ra atque prorsus ex Polonia discessisse. Visus est enim mihi vir in theologia doctus et optimo iudicio praeditus, qui si docendi munere in aliqua Academia functus fuisset, multum patriae nostrae profuisset. Ego illi nunc offerebam archidiaconatum Loviciensensem, ut maneret, sed omnino dicebat se necessario proficisci, nec alioqui ab Ill. D. V-ra discessurum fuisse. Sed iam sit Dominus cum eo quocumque ierit et ubicumque fuerit, vix enim spero unquam in Poloniam rediturum.

Nos adhuc ab omni pestis periculo tuti fuimus per gratiam Dei et credimus deinceps quoque Dominum civitatem hanc esse conservaturum. Nam si custodiis fidendum esset, iampridem infecta fuisset, cum nusquam sint custodes nisi apud portas, ad suburbana vero, quae longe maiora sunt quam civitas et ad nos quoque cuivis pateat aditus.

R-mus D-nus noster Poznaniensis ultima die Augusti [31 VIII] ad ecclesiam suam venit magno procerum Regni et nobilitatis comitatu. Fuerunt cum eo tres palatini: Poznaniensis ², Calisiensis ³, Siradiensis ⁴, aliquot castelani, nobiles plurimi, qui partim sua sponte venerant, partim a D-no Palatino Calisiensi accersiti erant. Magnus profecto illi honor est exhibitus, ille vicissim omnes eo die mensa excepit. Mihi fuerat provincia illius excipiendi a Capitulo demandata. Cum viderem tantam senatorum et nobilium frequentiam (nam fuit et D. Andreas de Gorka ⁵) converti ad eos orationem, quibus eos ad unitatem Ecclesiae sum hortatus expositis periculis, quae divisionem hanc sequerentur, et ut sequerentur

¹ Mikołaj Sanders.

² Jędrzej Kościelecki.

³ Łukasz Górka. Por. nr 166 przyp. 1.

⁴ Janusz Kościelecki, brat Jędrzeja (przyp. 2), starosta generalny wielkopolski.

⁵ Andrzej Górka (ok. 1543—1583), jeden z czołowych innowierców wielkopolskich; żoną jego była siostra biskupa przemyskiego, Barbara Herburtówna. PSB VIII 405—407.

episcopum suum ducem ac eum, pro Ecclesia Dei et salute illorum omnia facere et pati paratum, adiuvent. Utinam aliquid momenti apud eos, qui se ipsos segregarunt, habeant admonitiones nostrae. Fuerunt tamen non pauci, qui opportune id a me factum fuisse in tanta frequentia iudicabant.

Sed ut ad praesulem nostrum redeam, magna sunt in eo indicia pietatis et gravitatis. Nam et domi suae continens est et eos, qui sunt ab obsequiis illius, in disciplina continent. Ad ecclesiam quotidie venit: diebus festis non tantum sacro et concioni interest, sed etiam vesperis et completorio. Ostendit quoque se valde in clerum propensum et haereticis infensissimum. Erga subditos quoque fertur esse benignus et clemens, et qui valde incommodis ac oneribus illorum afficiatur. Deus augeat quotidie dona sua in eo ad Ecclesiae suae utilitatem.

Allatum fuit huc edictum S. Regiae M-tis de pellendis e Regno extraneis et peregrinis hominibus, qui diversam religionem ab ea, quae a sexcentis annis in Polonia recepta esset, profiterentur. Quod in hoc tam frequenti et solenni conventu publicatum est per tempus. Inceperat quidem tumultuari nobilitas, et volebant multi tum apud Episcopum tum apud Capitaneum protestari, quod eiusmodi edictis parere nolint, quae illis insciis contra publicam libertatem (ut illi dicunt) lata essent, sed aliqui inter eos dissuaserunt dicentes hoc edictum contra trinitarios esse factum, nec quicquam esse ante movendum quam ipsorum quoque rem agi apparuisset.

Quod praetera Ill-mae D. V-rae scribam non habeo. Praesul noster post triduum hinc discedit XII die Septembris, praeter suam voluntatem ut omnino declarat. Nos quoque optassemus, ut diutius hic commoraretur. Sed dicit se negotiis mensae arduis in Mazoviam evocari.

Cuperem scire de Jesuitis, quos Ill-ma D. V-ra Bronspergam^a vocare statuerat, prosequaturne institutum suum, et an certo venturos expectare debeamus. Habeo enim nepotem et aliquos necessarios meos, quos Vienne mittere statueram. Mallem autem eos Bronspergam^a mittere, quia facilius esset eorum cura et minoris proculdubio constaret. Quod reliquum est Ill-mae D. V-rae obsequia mea demisse commendo. Poznaniae, IX Septembris Anno Domini 1564.

Ostendit mihi nuper Reverendissimus noster nova Roma scripta. In quibus illud etiam continetur, quod Rex Galliae tormenta omnia bellica hugonotis abstulerit et omnibus prorsus conventiculis illis interdixerit capitalibus edictis promulgatis. Haec an ita se habeat certius fortasse novit Ill-ma D. V-ra. Eiusdem Ill-mae D. V-rae obsequentissimus

Stanislaus Scolasticus Gneznensis.

^a Powinno być Braunsbergam (Braniewo).

Obawia się soboru narodowego. Wyraża uznanie dla wystąpienia nuncjusza wobec króla na sejmie w Parczewie, ale sądzi, że należało też przemówić do senatorów i posłów. Ze swej strony wyraził królowi wdzięczność za edykty przeciwko innowiercom i zachęć do wprowadzania ich w czyn. O śmierci Marcina Edena i stanie zarazy.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką Stanisława Reszki. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacje kancelarii nuncjusza 12 di Settembre 1564. Del Cardinale Varmiense.

Reverendissime Domine, Frater et Amice charissime et honorande. R-mam D. V-ram apud nos aliquandiu commoraturam esse gaudeo. A nationali concilio libera nos Domine. Videtur autem et R-mus Archiepiscopus cogitationem hanc abiecissem, sed et illam de vocandis haeticis. Quomodo rem egerit oblatis sacri Tridentini Concilii decretis in conventu Parczoviensi et ex R-mi D. Archiepiscopi et D. Procancellarii et aliorum litteris ita cognovi, magnam ut ex eo voluptatem ceperim, quod eam summis laudibus in coelum usque ferri viderem. Eram ego author R-mae D. V-rae, ut ab initio statim aliqua verba faceret non ad Maiestatem Regiam tantum, verum et ad Senatum et ad eos, qui populi personam repraesentabant. Magnam ea res et existimationem et gratiam apud omnes R-mae D. V-rae conciliasset, proculdubio multorum animos commovisset, non sine fructu aliquo, quod nunc illi usu evenisse laetor. Roma mihi scribitur, quod egerit Pontifex gratias Cardinali Varmiensi quod fuerit author, ut Nuntius talis mitteretur in Poloniam. Erit haec legatio proculdubio R-mae D. V-rae valde honorifica, nobis etiam ut spero fructuosa, dummodo ne prius hinc evolet quam aliquod operae pretium fecerit. Sat cito, aiunt, si sat bene.

Judaeum elapsam vel dimissam esse potius ex carceribus, proculdubio non ignorant R-ma D. V-ra. Deus misereatur nostri! Quanto maior est flagitiorum omnium impunitas, tanto gravior Dei vindicta nobis est expectanda. Iter hoc in Russiam feliciter evenisse R-mae D. V-rae cuperem. Quoniam vero nunc non procul a me abest Maiestas Regia, bona spe sum quod in hoc meo castro potius quam alibi expectabit, donec vel ad Regiam Maiestatem vel alio sit proficiscendum, ut videat etiam piscationem nostram hyemalem¹. Cubiculum illud, quod secum auferre noluit vel non potuit, magno eum desiderio praestolat adventum R-mae D. V-rae. Quod ad Ochinum² attinet, mandata iam sunt conscripta, quo nomine gratias egi Regiae Maiestati. Simul summo studio sum hortatus et obtestatus per sacra omnia, ut mandatorum horum executionem fieri curaret. Nam si, quod absit, secus fecisset, futurum ut illud sibi Pontifex, quid autem dico Pontifex ut is, cuius vicarium agit Pontifex, illud sibi putaret. Dies indicabit quem sit res exitum habitura. Opto R-mam D. V-ram incolumem diu ac feliciter valere, cuius me benevolentiae commendo. Datum in castro meo Heilspersk, 11 Septembris, Anno 1564. Eiusdem R-mae D. V-rae frater addictissimus.

^a- Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-a}.

^b- Cum haec scriberem allatum est Gedano Martinum ab Eden³ esse mortuum et in monasterio Dominicanorum sepultum, quod prior Carthusianus non moleste tulisse dicitur. Pestem etiam Dantisci remisisse. Decem uno die vix mori. Elbingi vero inerudescere, et apud Ecclesiam meam. Servet nos Deus ^{-b}.

^a-a Własnoręcznie.

^b-b Dodatek na osobnej karcie, również pisany ręką Reszki.

¹ Aluzja do akcji Hozjusza w Wielkim Poście przeciwko zwolennikom kielicha w Braniewie.

² Bernardyn Ochino.

³ Marcin Eden, opat kartuski. Por. nr 20, 36, 43, 44, 174, 205.

317

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 11 września 1564

Czyni Kromerowi wyrzuty, że nie przyjechał do Lidzbarka. Przeciwstawia mu Macieja Drzewickiego, który mimo zarazy i trudu odwiedził kardynała.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/1, s. 80—89. Na odwrocie adres: R-do Martino Cromero J. U. Doctori Cantori Varmiensi, Custodi Sandomiriensi Canonico Cracoviensi etc. Fratril et amico charissimo et honorandissimo; pieczęć, adnotacja ręką Kromera: 27 Octobris.

S. Qui tibi reddet has, quamvis neque praelatus neque canonicus ecclesiae meae sit, maius tamen quam tu studium erga me suum declaravit, nam ab ipsa usque Cracovia laborem ad me proficiscendi non gravatim suscepit¹. Tibi bidui tantum iter conficere grave fuit². Sed a contagione tibi metuebas cur magis quam hic? Miror adeo te nunc factum esse meticulousum. Sed recte dixit ille: trepidaverunt timore ubi non erat timor³. Ex quo tempore Viennam reliquisti, nunquam data mihi fuit potestas loquendi tecum quantum necessitas postulabat. Cupiebam saltem in itinere Lomsa rediens⁴, sed tu tarda faciebas itinera, nec usquam es mecum congressus, cum interea res postularet, ut ego meum iter accelerem, Marienburgi vero vix tria verba conferre tecum licuit in tantis occupationibus meis⁵. Itaque gratias huic bono viro ingentes ago, qui tantum ostendit amorem erga me suum, tibi nullas, tibi nullas, qui bidui laborem, cum nullam haberes metuendi iustam causam, refugisti. Huic plurimum debebo semper propter charitatem hanc vere christianam. Tibi hoc quidem nomine nihil, nisi forte, quod neglectum nunc est, cito sarcias. Multis de rebus tecum acturus eram si venisses, de quibus per literas minus agi recte potest.

Quo loco sint hic res, ex Drevitio nostro cognosces, qui longioris epistolae vice futurus est. Bene vale. Ex castro nostro Heilsperg, tertio Idus Septembris [11 IX] 1564.

Tui frater amantissimus
Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

318

ERDMAN KRAUSS DO HOZJUSZA

Schäftlarn, 12 września 1564

Erdman Krauss za zgodą Hozjusza przez 4 lata przebywał na kuracji w Niemczech, a kiedy chciał powrócić, zaraza powstrzymała go. Po kilku dniach i nocach spędzonych pod gołym niebem, rozchorował się jeszcze bardziej, powrócił do rodzinnej Bawarii i tam wstąpił do premonstratensów w Schäftlarn. Prosi Hozjusza, aby nie wziął mu tego za złe i zaakceptował jego decyzję i wybór stanu, w którym czuje się szczęśliwy.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 10 k. 186. Na stronie adresowej ślad pieczęci i adnotacja odbiorcy: Reddita 29 Octobris 1564 Heilspergi, ręką Kuczborskiego; non eget responso.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Post debitam submissionem et servitiorum meorum devotissimam commendationem, salutem et in

¹ Chodzi tu zapewne o Macieja Drzewickiego. Por. nr 262, 267.

² Por. nr 282.

³ Ps 52, 6.

⁴ Było to na początku maja. Por. nr 203.

⁵ Podczas sejmiku pruskiego w maju.

omnibus felicem successum eidem ex animo opto. Quam totis his quatuor annis valetudinarius fuerim, nec alia constituendae sanitatis viderim rationem, quam ut extra provinciam me conferrem, ubi pharmacis confirmato corpusculo, certaue assumpta dieta, vegetior tandem redirem, non arbitrabar decere me, absque Illustrissimae D. Tuae discedere venia. Quam quod tam benigne mihi dederit, habeo equidem eidem gratias quantas possum maximas. Verum aliter evenit. Interclusa enim, ob pestis metum, itinera omnia, diversoriis me extorrem fecerunt, ita ut octo fere continuas noctes sub divo in densa pluvia et horrendis tonitruis perseverare coactus fuerim. Aucto igitur ex tantis tempestatibus morbo, de salute mea desperare coepi non semel. Quumque mihi nec regredi integrum esset, nec certo loco consistere daretur (omnia enim plena metus, horroris et omnia plena) observabantur omnes aditus oppidorum, villarum, diverticulorum, sequutus sum comites meos in Bavariam patriam suam, ubi (quum dudum gravissima necessitate opressus bis voto me obstrinxissem) et opportunam nactus occasionem et locum commodum, monasticae me vitae atque professioni addicere placuit. Usus igitur prudentium hominum consilio, abdidi me in monasterium quoddam Bavariae, Schiftlern appellatum, in confiniis Comitatus Tyrolis, locum omnino amoenum et ab hominum frequentia sequestratum. Ubi oblitus eorum quae retro sunt, adiuvante me divina gratia totus ferar ad ea, quae ante me sunt, ut contemnens mundum, apprehendam vitam aeternam. Equidem quum sciam servire Deo esse regnare, animo sum vehementer alacri. Sed hoc me mirum in modum conturbat, quod dubitem, quomodo hoc factum meum R-ma et Illustrissima D. Tua sit acceptura. Vereor enim, ne me levitatis et inconstantiae arguat, neve se in hoc acriter laesam esse dicat. Quaeso te, o Illustrissime Cardinalis, imo per ipsum Deum oro atque obsecro, ut omnia in bonam partem accipias. Nam utique reddendum erat Deo, quod voveram: non levitate animi ductus, sed (ecce coram Deo quia non mentior) divinitus saepe admonitus et percussus. Tuam quoque admirabilem pietatem, sanctitatem ac multam in me beneficentiam ego ultro contemnerem? Si facerem, hominis me vocabulo indignum censerem. Confirmo enim tibi, tametsi pro Tua Amplitudine habeas, qui officia sua tibi deferant, plurimos, in amore tamen, benevolentia et tui cultu, eum esse me, qui nemini sit cessurus. Itaque quod alii, te observando faciunt praesentes, id ego et feci, et facio, et faciam donec vivam, longe prolixius, tuas eximias et incomparabiles ubique praedicando celebrandoque virtutes. Denique pro tua tuorumque omnium salute assidue deprecabor. Quas deprecationes meas hoc acceptiores Deo optimo maximo esse confido, quo sinceriore ac ferventiore ex animo eae prodeant.

Cupio igitur R-mae ac Illustrissimae D. Tuae institutum hoc meum comprobatum esse, quod mihi pro tuo in catholicam religionem incredibili amore et studio omnino persuasum habeo. Quod si tamen his a me peccatum est aliquid, id ipsum mihi ut clementer ignoscat oro atque obsecro. Quin si quid tibi de servulo tuo est curae, deprecor te, o Sancte Pater, ut in hoc pio et salutari instituto meo vel tribus aliquando verbis confirmes me. Erit enim mihi hoc, Deus bone, quam vehementer utile et iucundum. Quam alacriter tuis monitis et hortationibus incitatus, ad perfectiora contendam! Sed haec ego nimis temere fortassis mihi opto. Unum est, quod omni animi mei contentione ab Ill-ma D. Tua suppliciter peto, ne factum meum improbet, neque suam mihi benevolentiam porro claudat, neve ex suorum me numero eiiciat. Quanquam mi amplissime et benemerentissime Domine, Pater optime (dabis mihi iurato veniam)

velis, nolis, semper tuus ero. Vale igitur et vive Deo ac Ecclesiae sanctae suae, longos annos felicissime, mei memor. Cuius me beatissimis pedibus omni devotione submitto. Datum in Schifflern¹ Bavariae monasterio Praemonstratensi, pridie Idus Septembris [12 IX] 1564. Ill-mae ac R-mae D. Tuae devotissimus sacellanus

Ertmanus Crispus.

319

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Kraków, 12 września 1564

Poleca Stanisława Grzebskiego profesora Uniwersytetu Krakowskiego, który podczas przerwy w nauce spowodowanej zarazą jedzie do Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 240 s. 49—52. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Gleti [s] tuae nuper litteras ad te dedi per Ciglerum¹. Nunc Grzebski², homo literatus, ut nosti opinor, et magister artium liberalium, discedens Cracovia post dimissos propter pestem studiosos et ad te cogitans, noluit sine meis litteris hinc proficisci. Eum igitur tibi commendo. Poteris tu fortasse sine tuo incommodo commodis eius consulere. Ego hic non potui, non admodum propensus in eum gymnasiarchis gymnasioque silente. Utinam tua dioecesis immunis sit a peste. Si quid hic ingruet atrocius, Decanovitii³ degere cogito. Vale. Cracoviae, 12 Septembris 1564.

Schedinius⁴ rursus fortassis ad te excurrent.

Tibi addictissimus

Martinus Cromerus.

320

SZYMON TADEUSZ ECK DO HOZJUSZA

Monachium, 14 września 1564

Eck¹ wyraża uznanie dla katolickiej postawy Hozjusza i szerokiego wpływu jego pism. O śmierci wdowy po Fryderyku Staphylusie. Książę Bawarii z umiarem korzysta z pozwolenia papieskiego na kielich dla wiernych. Poleca edukację bratanka, Michała Ecka, przebywającego na dworze Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 181—184. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 29 Octobris 1564 Hellspergl, responsum 18 Nouembris.*

Reverendissime et Illustrissime Princeps, Domine honorandissime. Quamvis de gravioribus rebus quod nunc scribam parum admodum est, quia tamen perpetuo in R-ma et Ill-ma D. V-ra studio meo scribendi materia deesse nunquam potest, facile se quovis tempore offert, quod lite-

¹ Zob. nr 185.

² Sebastian Ziegler. Zob. nr 51 przyp. 5.

³ Stanisław Grzebski. Por. nr 250. H. Barycz: Z epoki renesansu, reformacji i baroku, s. 558 przyp. 38 przytacza fragment tego listu.

⁴ Dziekanowice k. Krakowa, majątek Kromera.

⁵ Stanisław Szedziński.

⁶ Szymon Tadeusz Eck (1515—1574), młodszy przyrodni brat znanego teologa Jana Ecka, kanclerz księcia bawarskiego Albrechta V, zdecydowany katolik. ADB V 606. LThK III 644—645.

ris meis occasionem praebeat. Ad id enim, ut ego omnium maxime R-mam et Ill-mam D. V-ram colam atque observem devotissime, non nova ulla causa mihi dari debet, sufficiet eam ad rem abunde, quae multis nominibus est perspectissima: R-mae et Ill-mae D. V-rae erga me summa benevolentia. Cui certe si me vicissim eam possem commodum exhibere, quam illa mihi est maximo et usui et ornamento, primo facile collocarem felicitatis meae gradu.

Cum Serenissimo et Ill-mo Principe nostro² valemus Dei benignitate satis bene, nihilque tam ardentibus votis percupimus omnes, quam ut R-ma et Ill-ma V-ra D. pro merito sua tandem tranquilla felicitate diu perfruatur et Ecclesiae Dei praesit atque prosit plurimis adhuc annis. Speramus autem, si quid ea in usum catholicae religionis iterum emiserit, eius nos quoque participes futuros. Confessionum bis terque Viennaec recusarum plus 700 exemplaria iam per Bavariam dispersa, magno sunt catholicis sacerdotibus adversus haereses adiumento.

Luctuosam Staphyli nostri mortem³ tristiolem reddidit honestissimae coniugis eius miserabilis obitus. Eam cognati haeretici, ut se cum liberis et facultatibus ad illos in Silesiam reciperet, tanta importunitate vexarunt potius quam monuerunt, ut in animi gravem defectum incideret, pauloque post vitam finiret afflictissime.

Communione negotium, etiamsi per vicinos passim audacter tractatur, nunquam tamen admittet Ill-mus noster Princeps, ut apud nos aliter quam ordine et modo concessis instituatur, idque non indiscriminatim ubique, sed iis saltem locis, ubi propter temporum acerbitatem aliter fieri non potuit.

Cognatum meum Michaëlem⁴ R-mae et Ill-mae V-rae D. studiosissime commendo et offero totum. Nihil improbabo quodcumque vitae genus illi proposuerit eadem, neque enim ingratum esse vel poterit, vel debebit etiam quicquid ille, R-ma et Ill-ma V-ra D. suadente, ingressus fuerit. Sacris autem, si videatur idoneus, eiusdem credo liberalitate et benignitate impetrabit, unde honeste vivere possit. Vendius noster secretarius⁵ R-mae et Ill-mae V-rae D. se mecum devotissime commendat. Monachii, 14 Septembris [1564].

R-mae et Ill-mae V-rae D. promptissimus servitor

Simon Eckius I. C. Cancellarius ibidem.

321

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Knyszyn, 14 września 1564

Poleca Hozjuszowi podjęcie misji poselskiej na dwór hiszpański w celu prowadzenia starań o sumy neapolitańskie. Dotychczasowe starania nie przyniosły rezultatu i król nawet żałował ich podjęcia, ale obecnie sprawę chce doprowadzić do końca.

² Albrecht V.

³ O śmierci Fryderyka Staphylusa zob. relację Wojciecha Sperlinga, nr 72.

⁴ Michał Eck, bratanek kanclerza, przebywający na dworze Hozjusza. Erazm Vendius, radca i sekretarz księcia Bawarii, w liście do Hozjusza z Monachium 18 VIII 1565 polecał kardynałowi „Michaëlem Ecchium, qui est a tempore soluti Tridentini Concilii inter servitores aulae tuae”. Oryg. ADWO, D 14 k. 6—7. Por. też nr 274 przyp. 4.

⁵ Erazm Vendius jw.

ORYG.: Bibl. Jagiell., rkps 91 k. 38 na k. 39v adres i duża pieczęć.

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae etc. dominus et haeres. Reverendissime in Christo Pater, syncere nobis dilecte. Non existimamus clam esse Paternitatem Vestram quanti nobis hactenus iam constet Barenensis haereditas nostra. Cum enim labores ea de causa susceptos ac sumptus denique a nobis factos recordamur et Neapoli, et Venetiis, et Viennae, et in Hispaniis et alibi, in nuntios et agentes, in cursus publicos, in donationes, in caetera eiusmodi, tamen sane eorum magnitudinem deprehendimus, ut cum iis rebus paulum admodum toto hoc tempore profectum esse videamus, propemodum totius huius negotii poenitere nos iam incipiat. Sed quoniam tamen perficienda esse arbitramur, quae semel in hoc genere per nos sunt coepta, misimus nuper ad Caesaream Electam M-tem¹, eique rationem huius negotii summatim exponi iussimus, ut ex eius deinde M-tis responso reliqua, quae ad eam rem pertinent, moderemur. Interea id, quod multi ex nostris admonere iam pridem nos non cessant, constituimus ad ipsum quoque Ser-mum Hispaniarum Regem virum aliquem auctoritate praestanti mittere, qui tandem huius negotio finem imponat ex nostra et Regni nostri dignitate. Quem quidem virum dum quaerimus, non facile a Paternitate Vestra discedere possumus, qua nec auctoritate maiorem, nec in rebus gerendis exercitiorum, nec nostri denique studiosiorem invenimus ullum. Plane, ut si modo Paternitas Vestra suscipere id munus voluerit, neminem ad illud obeundum accomodiorem esse existimemus. Quamobrem hortamur Paternitatem Vestram, ut in eo tum voluntatis nostrae, tum etiam eius necessitatis quae nobis incumbit, rationem sibi habendam esse existimet sequere ita comparet, ut cum eam paulo post litteris nostris certiore fecerimus, et ingredi hoc iter, et negotiorum horum summam suscipere in se velit. Quod cum gratissimum omnino sit nobis futurum, tum sane non patiemur quicquam in nobis a Paternitate Vestra desiderari ex iis rebus, quae aut ad hoc munus obeundum necessariae, aut deinceps ad gratificandum Paternitati Vestrae accomodatae esse videbuntur. Bene valere Paternitatem Vestram cupimus. Datum in Knissin, die XIII mensis Septembris Anno Domini MDLXIII, Regni vero nostri XXXV.

a- Sigismundus Augustus Rex propria [manu] -a.

a-a Własnoręcznie.

322

WAWRZYNIEC MAGGIO DO HOZJUSZA

Wiedeń, 14 września 1564

Zamierzał za pośrednictwem Marcina Kromera przesłać Hozjuszowi fascykul listów, jakie przekazał mu z prośbą o dostanie rektor kolegium jezuickiego w Wenecji. Ostatecznie Maggio skorzystał z bardziej dogodnej okazji.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1567—1570. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 11-da Novembris 1564 Hellspergi, ręką Kuczborskiego: responsum 17.*

Pax Christi. Gaudeo sane oblatam mihi esse occasionem aliquam tum visitandi, tum salutandi meis litteris D. V-ram Ill-mam, nec enim hoc

¹ Posłem króla polskiego, który złożył Maksymilianowi II gratulacje z okazji wyniesienia go do godności cesarskiej i miał poruszyć szereg spraw, m. in. spadku po Bonie, był Stanisław Karnkowski.

officii importune transigendum esse video, cum iis praesertim, qui gravioribus destinentur occupationibus. Dudum accepi Venetiis fasciculum istum cicatricibus compunctum, cum quibusdam litteris pluvia propemodum interlitis. Rogavit autem me Rector collegii nostri Veneti¹, ut D. V-rae Ill-mae reddendum curarem. Quod ego perlibenter facio, libentius etiam multo istud officii praestiturus ante hoc tempus, si cui recte darem habuissem. Sed cum nemo occurreret, decrevi tandem R-do D-no Martino Cromero hoc totum negotium deferre, ut ipse huius sarcinulae redditum curaret². Reliquum est, ut D. V-ra Ill-ma nos omnes filios ac servos suos in Christo Jesu habeat semper commendatos, quam Dominus semper in sua sancta gratia incolumem conservet. Viennae, die 14 Septembris 1564.

Sarcinulam istam postea alia commodiore mihi oblata occasione ad R-mum D-num Cromerum non misi.

Servus in Christo Jesu Laurentius Magius rector collegii
Viennensis Societatis Jesu.

323

SZYMON MARYCJUSZ DO HOZJUSZA

Lubawa, 14 września 1564

Odsyła listy adresowane do Kuczborskiego, których nie zdołał doręczyć mu w Płocku. Powiadamia o sakrze biskupa chełmińskiego.

ORYG. AUTOGRAF: Stifts- och Landsbiblioteket, Linköping, rkps Brev 26 (dawnej 24), nr 40. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 7 Octobris, non eget responso.*

Illustrissime ac Reverendissime domine, domine et patrone observandissime. Sedula obsequia mea Ill-mae ac R-mae D. V-rae defero. Literas R-ndo Domino Valentino Cuczborski inscriptas Culmseam perferri curaveram, quod quidam de canonicis illius loci spem mihi dederant facile illic Vladislaviam posse transmitti¹. Caeterum posteaquam Plocia redii, remissae mihi sunt illae ipsae literae, quo factum est, ut per me ipsum Domino Cuczborski Plociae tradi non poterant. Itaque eas Ill-mae ac R-mae D. V-rae transmittito, petens ne factum hoc meum in deteriolem partem accipiat. Iam Domino volente consecrationis munus R-mus noster adeptus est Plociae, administro R-mo D-no Chelmensi Episcopo². Spero facturum esse naviter officium suum adiutus dono Spiritus Sancti. Deum precor, ut Ill-mam D. V-ram diu salvam ac incolumem conservet dominum et patronum meum.

Datum Lubaviae, 14 die Septembris Anno 1564. Ill-mae ac R-mae D. V-rae addictissimus servus

Simon Maricius.

¹ Cezary Helmi. Por. nr 208.

² Kromer opuścił Wiedeń ok. połowy kwietnia 1564 r. Zob. nr 124 przyp. 10.

¹ Kuczborski był obecny w Płocku na konsekracji bpa Żeliszawskiego, a potem pojechał do Włocławka w sprawie pewnych beneficjów kościelnych.

² Por. nr 304.

Knyszyn, 14—15 września 1564

Niepokoï się, że nie powrócił Gniazdowski, wysłany do Hozjusza przed miesiącem z ważnymi papierami. Miał on powiadomić Hozjusza, iż biskup plocki oficjalnym dokumentem przyjął Myszkowskiego na swego koadiutora. Pozostało jeszcze uzyskanie zgody Rzymu. Prosi, by Hozjusz poparł w Kurii Rzymskiej jego kandydaturę. Zmęczony „młynem” kancelarii królewskiej chce odpocząć na koadiutorii. O zamiarach króla (wysłania Hozjusza do Hiszpanii) dowie się kardynał z pisma królewskiego i zajmie stanowisko, jakie uzna za słuszne. Myszkowski starał się, ale na próżno, skłonić króla do zmiany decyzji.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1563—1566. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater ac Domine, Domine colendissime. Obsequia mea defero ad Ill-mam D. V-ram. Ne adhuc quidem Gniazdowski¹ meus comparet ad Ill-mam D. V-ram ante mensem missus, qui nisi si uspiam propter affectam et profligatam valetudinem suam restiterit, causam non video cur tantopere immoretur, ita praesertim ut ne rumorem quidam ullum de se ad nos mittat.

Quae ad Ill-mam D. V-ram scribit Regia Maiestas hoc tempore, ea ex litteris Maiestatis ipsius Ill-ma D. V-ra cognoscet². Equidem non destiti pro ipsa tum aetatis, tum dignitatis, tum ipsius etiam imbecillae valetudinis excusationem apud Maiestatem eius adferre. Neque tamen a Maiestate eius aliud obtineri potuit. Ego quid Ill-mae D. V-rae faciendum esse existimem, dicere non habeo, quam scio prorsus omnibus in rebus, in suis autem vel maxime, non modo non egere consilio, sed etiam magnopere abundare. Quicquid fecerit, bene factum existimabo et quantum sua ipsius causa velle eam intellexero, tantum dabo operam, ut me quoque sua causa voluisse perspiciat et cognoscat. Bene valere Ill-mam D. V-ram cupio, eique obsequium meum etiam atque etiam commendatum esse cupio. Datum in Knissin, die XIII Septembris Anno Domini MDLXIII.

^a— Gniazdowski meum hac potissimum de causa ad Ill-mam P. V-ram miseram, ut illam certiozem facerem, quod R-mus D. Plocensis Episcopus³ iam ad me misit instrumentum publicum consensus in coadiutoriam ecclesiae Plocensis, Maiestas Regia etiam hoc approbat. Nunc ad rem recte conficiendam nihil mihi restat, nisi ut Romam pro expediendo hoc negotio mittam, quamobrem sicuti per Gniazdowski rogavi Ill-mam P. V-ram ita nunc quoque rogo, velit mihi mittere per hunc cubicularium Maiestatis Regiae (siquidem Gniazdowski iam ab ea discessit) litteras commendatitias ad Summum Pontificem, vel ad quem Illustri Cels. V-rae videatur, quo facilius et citius hoc negotium confici possit, neque enim dubito Ill-mae P. V-rae commendationem maximum illic pondus esse habituram. Id ego Ill-mam P. V-ram libenter esse facturam et accuratissime, ac de meliori nota hoc negotium esse commendaturam, plane mihi persuadeo. Ill-ma autem P. V-ra intelligat planeque sibi persuasum habeat, in gratum et in memorem hominem hoc beneficium esse collaturam, credatque hoc mihi velim me non ambitione adductum, aut cupiditate aliqua hoc expetere, sed ut quamprimum ad aliquem tranquillitatis portum pervenire et inde evolare possim, ubi perpetuo laboratur tan-

¹ Zob. nr 312.

² Zob. nr 321.

³ Andrzej Noskowski.

quam in pistrino, et nihil potest non modo effici, sed ne sperari quidem quod ad bonum vel publicum vel privatum spectare videatur, vel quendam bonum aut prudentem virum delectare.

Hic nihil habemus novi, nisi quod die Lunae proximo [17 IX] discedimus Petricoviam, ubi usque ad conventum generalem Maiestas Regia vult commorare. Commendo iterum atque iterum me et obsequia mea Ill-mae Cels. V-rae, quam bene ac feliciter valere annos plurimos cupio. Knissinia, die 15 Septembris.

De Gniazdowski rogo faciat me Ill-ma P. V-ra certiozem, scripseram enim per eum quaedam quae nollem in vulgus evolare.

Ill-mae Paternitati Vestrae addictissimus servitor

P. Miskovski.

^a— Z tego miejsca do końca pismo własnoręczne.

325

FABIAN CZEMA DO HOZJUSZA

Knyszyn, 15 września 1564

Pocztą królewską przesyła pośpiesznie pisany list. Z woli króla Czema¹ towarzyszył dworowi królewskiemu, ale teraz otrzymał polecenie odjazdu do domu z narażeniem na poważne koszty i niebezpieczeństwo zarazy. Król 18 IX z Knyszyna rusza do Warszawy, stamtąd po kilku dniach pojedzie na sejm do Piotrkowa. Poglóska o wyprawie na Połock.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1571—1574. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Jana Leomana: XVI Septembris J. [MD]LXIII.

Hochwirdigster in Gott genediger herre. E. G. sint meine freuntliche und willige dienste mit wunschunge gottlicher genaden stetes bereit zuvoran. Dieweile mir Ko. Ma. kegenwertige post zu E. G. gar eulendts vurgestosen, so habe ich zu merer erklerunge meines dienstlichen gemutes und willens keinesweges underlassen konnen, E. G. mit dissem meinen geringen brieflein dienstlichen zu ersuchen, und wes E. G. von hinnen nictes neues zu schreiben, den das wir armen Preussen, welche ahn den khoniglichen hoff zu dem bisher furhabenden zuge gefurdert worden, iczundt auf vergebliche unkost gebracht werden. Ire Ko. Ma. haben uns alle vorabscheidet, wir uns widerumbe nach hause begeben sollen, ist vurwar ein beschwerlich dingk, und noch viel mehr betrubsamer, nu der liebe Gott unser arme vatterlandt mit einer so schweren straffe heimgesucht, wissen wir nicht, wohinaus oder wohin wir uns in disser geferligkeit wenden sollen. Es wirt vor meyne person mir in allem sehr beschwer und ungelegen furfallen, idoch, weile es nicht anderst sein kan und des ungluck zu tragen auf mich geleet, muss ich solches dem lieben Gott in seinen genedigen vetterlichen willen enheimstellen.

Auf den 18 Septembris haben Ko. Ma. bey ir endtgeschlossen von hinnen nach Warschau aufzubrechen, alda nach verharrunge etzlicher tage widerumbe forder zu verreisen nach Peterkau auf den reuchstag daselbest², ire lender mit der union und execution zu vereinigen etc. Von dem polnischen und lyttauischen kriegesvolk viel geredt, das desselbe wider Poloczck soll geruckt sein, was sy alda vor gutts vermehren werden, gibt

¹ Fabian Czema (zm. 1580), młodszy brat Achacego (zob. nr 263 przyp. 5) od 1556 woj. pomorski, od 1566 woj. chełmiński, popierał protestantyzm i głównie za to poróżnił się z Hozjuszem. PSB IV 327—328.

² Sejm do Piotrkowa został naznaczony na ferie po Trzech Królach 1565 r.

die zeit. Von anderen und mehren neuen zeitungen werden E. G. von disser post erfahren, welche ich in der eule E. G. nicht habe zuschreiben konnen etc., dienstlich bittende, E. G. wolden mein genediger herr sein und mich wie von jugendt auf aus iren genaden nicht schlissen, die ich hirmit dem lieben in seynen genedigen schucz gancz dienstlich und treulich thue bevelen.

Datum Knischin, den 15 Septembris Anno [MD]LXIII. E. G. bereitwilliger diener

Fabian von Czemen Pomerellischer woywod auf
Tauchel und Stargardt hauptman.

326

MIKOŁAJ DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, 16 września 1564

Usprawiedliwia się, dlaczego Hozjusz rzadko od niego otrzymuje listy.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 79. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 12 Decembris 1564 Heilspergl, ręką Kuczborskiego: responsum 27.*

Salutem plurimam ac mei officiorumque meorum Illustrissimae Reverendissimaeque Paternitati Vestrae commendationem etc. Non ignoro me apud R-mam P. V-ram nomine negligentiae suspectum esse, itaque quantum ad id pertinet, superioribus meis literis existimo me hac suspicione liberatum R-maeque P. V-rae satisfactum esse, in quibus etiam alia quaedam (quae ei scribenda existimaveram) inserui¹. Nunc vero quid scribam nihil sane occurrit, quae enim hic geruntur, ex aliorum literis puto R-mam P. V-ram cognoscere, ita ut mihi in hoc minime laborandum sit. Itaque id unum mihi restat, ut (si ex eo, quod rariores a me literas acceperit, R-ma P. V-ra commota sit) eam deprecer ne id culpae meae, sed potius eorum, quibus literae committuntur ascribat. Quod si ei persuasum utique sit mea culpa id fieri, eam mihi pro humanitate sua condonet. Quod reliquum est me R-mae P. V-rae etiam atque etiam commendo Deumque optimum maximum precor, ut eam salvam ac incolumem ad nominis sui gloriam quam diutissime conservet. Datae ex Urbe, 16 Septembris Anno Domini 1564.

Ill-mae R-maeque P. V-rae obsequentissimus

Nicolaus Dzialinsky Ca[nonicus] V[armiensis].

327

MARCIN EISENGREIN DO HOZJUSZA

Ingolstad, 16 września 1564

Relacjonuje o zebraniu teologów w Wiedniu pod auspicjami cesarza, gdzie dyskutowano m. in. na temat możliwości konsekracji poza Mszą św. Eisengrein stanowczo się temu sprzeciwił. Obawia się następstw pozwolenia wiernym na „kielich”. Poleca studenta (Wojciecha Sperlinga), powiadamia o śmierci Staphylusa i o przygotowywaniu przez siebie postylii.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 28 k. 57—58. Brak strony adresowej.

DRUK.: L. Pflieger; Martin Eisengrein s. 142—144.

¹ Chodzi o list z 6 VIII 1564. Zob. nr 273.

Reverendissime et Illustrissime in Christo Princeps ac Domine, Domine clementissime. Gratia et pax a Domino Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo. Innumera sunt, quae R-mae V-rae Celsitudini scribenda essent. Verum et tabellarii^a subitus discessus et necessitas crastinae concionis incumbens facit, ut quod opto praestare minime queam. Scribam tamen alio tempore, cum alterius se tabellarii occasio obtulerit. Huic ne literis meis vacuus in patriam revertatur, epistolium saltem^b aliquod meum committere volui, quo me Cels. V-rae, quae me Viennae tanta coeperat complecti benevolentia, magis magisque commendarem, ac testatum quasi reddam, quam constanter memoriam Cels. V-rae Illustrissimae retineam.

Caeterum unicum tantum in aurem Cels. V-rae ex quo veluti leonem ex ungue, caetera interfui ego bis iam tractationibus religionis Viennae sub nomine divi Ferdinandi Imperatoris, non defuncti quidem sed spiritum vix ducentis, institutis. Quae consilia ibi agitata, scribere nunc non possum, hoc tamen a nobis^b inter caetera^b exigebatur, ut consecrationem, quae fieret extra sacrificium, ratam haberemus. Quid nos ibi praestiterimus, praedicare nolumus, hoc tamen absque omni arrogantiae suspicione Cels. V-rae R-mae posse et debere significare me puto, quod debita modestia constanter me non sine gravi increpatione eorum, qui talia moliuntur, me opposuerim. Novi quidem, quid ea de re D. Thomas noster, quid alii scholastici doctores sentiant scribantque. At minime hoc tum proderet oportebat, necessario haec duo semper coniuncta esse (sicuti etiam sunt) asserendum erat: eodem loco, eodem tempore, iisdem verbis a Christo Salvatore nostro et oblationem et consecrationem institutam^c. Qua itaque fronte, quo ore, qua conscientia nos in hac delira mundi senecta id vellemus dividere, quod institutio Christi ac perpetuus usus Ecclesiae tot saeculorum intervallis tenuisset^d. Omnem posteritatem christianam nos memoriamque nostri execraturam, si tale aliquid conaturus etc. Cumque in eam sententiam gratia Domini adiutus longum fecissem sermonem, Seldio¹, Ciengero, Cittardo², episcopo Novae Civitatis, monacho quodam, decano Monacensi³, Leonardo Villino illo veterano^e theologiae professore apud Viennenses praesentibus et audientibus obtinui tum, ut nihil ea de re concluderetur. At me dimisso et absente, praesertim post obitum Imperatoris, periculum est ne tandem aliquid fiat ab iis, qui tam prompti fuerunt in exequenda Summi Pontificis concessionem facta de communione sub utraque. At si hoc concessum fuerit, ianua iam est patefacta ad purum lutheranismum introducendum, corruet sacrificium missae, cum sine eo corporis et sanguinis Domini participes se esse posse homines persuasum habebunt. Reservatio et circumgestatio sacramenti abolebuntur, cum alterum non necessarium iudicabitur, quod quocunque tempore consecratio fieri statim posse iudicabitur, alterius vero fides sensim ex animis hominum eradicabitur, atque adeo omnis honor, reverentia, fides huic sacramento debita, sensim tollentur. A qua confusione Deus Pater misericordiarum nos clementer liberare et conservare dignetur. Oro autem Cels. V-ram, ut haec tumultuarie effusa, nuntio ad ianuam musei mei expectante, clementer accipiat, et

¹ Jerzy Zygmunt Seld (1516—1565), podkanclerzy cesarzy Ferdynanda I i Maksymiliana II. ADB XXXIII 673 nn.

² Maciej Sittard (zm. 1567), dominikanin, kaznodzieja nadworny i spowiednik cesarza. Różnie pisano jego nazwisko: Cytardus, Zittardus. ADB XXXIV 423—424.

³ Adam Bartholomaeus. Bliższe okoliczności tego spotkania przedstawia L. Pflieger: jw. s. 39.

si quid literarum forte ad nos dignaretur dare, in aulam Illustrissimi Ducis mei ^f mittat, Simoni Eckio Cancellario inscriptas.

Alit hic Cels. V-ra Illustrissima iuvenem pium, sincere catholicum, assiduum in studiis, in quem si liberaliter aliquid beneficii contulerit, sciat se in eum conferre hominem, qui Ecclesiae non inutilis brevi erit ¹. Pium ex hac vita discessum D. Staphili ^g nostri Cels. V-ra sine dubio intellexit dudum.

Edo ego iam libellum pro defensione reliquiarum et peregrinationum, lingua vernacula conscriptum. Totus in id incumbens, ut ad summum intra anni spatium integram Postillam, quam diu iam parturivi, sermonum eiuscemodi in lucem emittam. Inscriptio erit: Catholische Hauspostil etc. Tractat autem sine exemplo aliorum postillatorum praecipuas materias hac aetate controversas, ad Evangelia ^g pro tempore incidentia applicata. Et me studiaque mea Cels. V-rae Ill-mae etc.

Datae raptim Ingolstadii, 16 Septembris Anno [15] 64.

R-mae et Illustrissimae Cels. V-rae
humillimus s[ervitor] sacellanus Martin
Eisengrein S. The[olo]giae licenciatus
professor o[r]dinaris et praepositus
Mosb[er]gensis.

^a Skr. in.

^b Na marginesie.

^{b-b} Na marginesie.

^c Poprawione z *instituisse*.

^d Niewyraźnie napisane.

^e Poprawiono z *veteratore*.

^f Skr. dare.

^g Skr. *dominicatia*

328

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 16 września 1564

Powiadamia o wyjeździe jezuitów na Warmię celem założenia tam kolegium. Kaznodzieja Henryk Denys zachorował i zastąpi go inny. Na rektora kolegium przewidziany jest Krzysztof Strobel.

ORYG. nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 105 k. 185. Na marginesie: Card. Varmiense.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Princeps in Christo charissime. Pax Christi et omne bonum. Accepi literas D. V-rae Ill-mae 22 Iulii datas ¹, quibus admonet me de 500 vallensibus R-mo Nuntio Apostolico istic numeratis, ut Romae nobis numerentur. Iam quidem illis literis responsum feci, quibus de mittendo Collegio et de hoc ipso viatico agebat D. V-ra Ill-ma. Dedi et alias tribus nostris collegialibus, qui Roma profecti sunt sub finem Augusti Crachoviam [s] versus, equis et viatico instructi. Misi et alias literas Dilingam, quas ferret D. Henricus Dionisius ² D. V-rae Ill-mae, sed cura illi iniuncta Collegii nostri et universitatis effecit, ut aegre posset inde avelli. Multo tamen maiori impedimento fuit, quod vena pectoris rupta (ut scriptum nobis est) sanguinem ore

¹ Chodzi zapewne o Wojciecha Sperlinga.

² Por. nr 72.

¹ List nie znany.

² Henryk Denys.

cooperat emittere, inde tam longum iter medici nullo modo permiserunt et concionandi officium (ad quod evocabatur a D. V-ra R-ma) prorsus prohibuerunt, alium ergo Germanum concionatorem ut Colonienses mitterent iniunxi. Has vero literas Pragam mitto, ut Dr Christophorus Strobellius³, rector futurus nostrorum Brunspergae, cum sociis eas ferat, indictum est enim crebris literis quibusdam Coloniae Jesuitis et Moguntiae designatis, ut Pragam se conferrent, inde profecturi in Prussiam. Eos quoque commendo D. V-rae Ill-mae, cui obsequia nostra ex animo offero et omnia felicia precor. Romae, 16 Septembris 1564.

329

MARCIN GOŚLICKI DO HOZJUSZA

Plock, 17 września 1564

Przesyła list przez Kuczborskiego, tak jak przez tegoż otrzymał list od Hozjusza. Pozdrawia i wita kardynała po powrocie z soboru. Zachęca do wzięcia udziału w synodzie prowincjonalnym, bo zdaniem kapituły plockiej i jego tylko obecność Hozjusza może skłóconych biskupów utrzymać w dyscyplinie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 16, k. 82. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 4 Octobris 1564 Heilspergi; non eget responsum [8].*

Post perpetuae servitutis meae devotarumque orationum mearum in gratiam Reverendissimae Dominationis Vestrae commendationem. Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine et benefactor clementissime. Quoniam praesens adventui R-mae D. V-rae et reditui ad oves suas, peracto hoc publico et pernecessario sancto Tridentino Concilio, gratificare non potui, tametsi enim sincerum cor ardensque meus fuit animus istuc venire et obsequia mea R-mae P. V-rae viva voce commendare sanitatemque V-rae P. R-mae (quam illi ex animo et sincero corde pro commodo Ecclesiae et Reipublicae christianae meaque singulari consolatione faveo) invisere, tamen unda negotiorum multarumque turbationum mearum, quae Domino Cuzborski non sunt ignota, id me vetuit hactenus facere, propterea proficiscente et revertente ad R-mam D. V-ram R-do Domino Valentino Cuzborski confratre meo charissimo V-raeque R-mae P. familiari dignissimo, iis literis meis, quas per eundem R-mae D. V-rae familiarem et secretarium mitto, sanitatem V-rae D. R-mae in viso illamque saluto, quam ad multos annos perinde atque mihi V-rae R-mae P. ex animo et faveo et precor.

Quid vero aliud ex hoc angulo R-mae D. V-rae scribere debeam, non invenio. Quae autem in hoc nostro generali capitulo gesta sunt, ea omnia domino Cuzborski non sunt ignota. Fuit etiam inter caetera tractatus de hac futura indicta synodo, quid commodi nobis sit allatura¹. Et sperandum nobis esset eam non fore infru[g]iferam, si R-ma V-ra P. eidem sua praesentia adesse dignaretur, praesertim in istis episcoporum nostrorum odiis in[te]stinis, qui utique praesentiam V-rae R-mae P. rever[e]ri cogere-retur, idque nos omnes sinceris animis desideramus et precamur, dignetur R-ma D. V-ra senectuti suae non parcendo, cui tam longe et tanto tempore peregrinando non pepercit, per hoc non admodum longum spatium

³ Krzysztof Strobel, pierwszy rektor kolegium jezuickiego w Braniewie.

¹ Goślicki razem z Pawłem Głogowskim zostali 15 IX 1564 przez kapitułę plocką wydelegowani na synod prowincji gnieźnieńskiej, który jednak wtedy nie doszedł do skutku. Por. Ch. Wollek: *Das Domkapitel von Plock*, s. 85, 88, 197, 233.

fatigam hanc et fastidium pro utilitate christianae Ecclesiae face[re] et non recusare dignetur, a Deo praemium habitura, a nobis vero servitia et orationes perpetuas.

Quod etiam R-ma D. V-ra me per dominum Cuczborski licet indignum servitorem suum visitare literis suis dignata est², ago et habeo R-mae D. V-rae gratias immortales. Quod reliquum est, commendo me etc. Ex Ploczka, 17 Septembris Anno Domini 1564. V-rae R-mae P. humillimus servitor et capellanus.

Martinus Gosliczki Wladislaviensis
et Plocensis Canonieus.

330

MIKOŁAJ GÓRSKI DO HOZJUSZA

Plock, 17 września 1564

Słuchając kazań kilku kaznodziejów jest przerażony ich radykalizmem lub wręcz prawie heretyckimi sformułowaniami. Kilka tych wypowiedzi przytacza. Błaga wprost Hozjusza, by napisał postyllę dla kaznodziejów. Prosi również, aby Hozjusz pojechał na synod prowincjonalny, bowiem bez niego synod nie przyniesie upragnionych przez katolików skutków.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1587—1590. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 4 Octobris 1564 Hellspergi, Non eget responsum [8]*.

Reverendissime ac Illustrissime Domine Colendissime. Commendata prece ac servitute mea humillima in gratiam V-rae Ill-mae Dominationis. Cum siquidem nos ab invicem cum domino meo Kudzborski¹, alumno V-rae R-mae ac Ill-mae D., repente nunc potissimum seiungi oporteat exigentibus meis patrimoniique mei praegnantioribus negotiis, neque vero vacabat per negotia Capituli istius aliquid meditare me illi scribere potuisse, nunc autem utcumque singulari eius in benignitate firma fretus fiducia tumultuarie quae potero perscribo.

Subaudiwi hic unum non ita primum, sic me Deus adiuvet, quendam ex confratribus eximum praedicatorem et nonnullos alios, contra Evangelium et sacrosanctae Ecclesiae catholicae ritum atque institutionem non vereri, seu crassa prae se habita ignorantia, audacter concionari Mariam Magdalenam prout, inquit, et hanc mulierem praesenti in Evangelio non ex operibus sed ex fide commendasse Christum. Item die Sanctae Crucis² [14 IX] dixit: Ecclesia non celebrat festum coronae Dominae, clavorum, lanceae, saltem, inquit, Sanctae Crucis². Quid est: dulce lignum, dulces clavos etc. Ecclesia celebrat et ipsa Crucis pondera, scilicet Christum et passionis illius sacratissimae, ut et craticulam Laurentii² celebriter commemorat, instrumenta felicissima. Item inquit, potest se quispiam gloriari, he? cum gratia quae vero oblitus, in Domino gloriatur qui iure veniret non improbari.

Item alius inquit: Deitas id est anima Christi, non est passa, sed saltem eius humanitas. Quid, divisus est Christus? An corpus exangue aliquid sustinere queat passionis? Nonne concilium Calcedonense³ 630

¹ Walenty Kuczborski.

² Sw. Wawrzyniec diakon, męczennik (II w.), był torturowany na rozpalonej kracie żelaznej.

³ Sobór w Chalcedonie w 451 r. potępił m.in. monofizytyzm.

episcoporum, Leonis epistolae istius occasione⁴ argumentum, sententia sua solenni non resolverit atque exposuerit nullam Christi partitionem, sed unum eundemque Dominum filium Dei subindicare?

Item die S. Mathiae [24 II] dixit: non iussit Christus ieiunare et affligi, sed dixit: iugum meum suave et onus meum leve⁵.

Item quidam qui aiebat: voluntarium valet^b martyrium. Ergo sufficit in voluntate, ho! ho! si iocando passi iocando locuti^c. Nunc vero quidam novitius subintulit quod solus Deus honorandus, nullam distinctionem ritus Graeci vocabulorum Latriae, Iperduliae etc. faciens. Quae vesania, ut et sanctis electis Dei ante mundi constitutionem nitantur demere, ne dixerim subtrahere, honorem quo Omnipotens eos dignatus est.

Quod si in viridi hoc agi conspiciatur, quid⁶ etc. Quocirca ad genua procumbens et humi perquam humiliter provolutus suppliciter deprecor, dignetur Illustritas Vestra, dominus meus clementissimus facere nobis conscribi sermones praescriptos et vel in nostra vernacula lingua miscendo Evangelio epistolam et alia quae singillatim tenentur in Ecclesia orthodoxa, cum resolutione huiusmodi dubiorum etc. Factura nobilissimum fructum in re nostra publica christiana, cum nunc, ut credo, a curis illis libera existens, vacet divino eloquio atque salubri meditationi. Mandabit etiam accumulatus multo nomen suum, alioqui satis festivum, ispi aeternitati, in primis a Deo optimo maximo perhennem habitura sit retributionem.

Iterum synodus futura difficillime absque praesentia Ill-mae D. V-rae poterit ex sententia animi nostri sortiri effectum. Accelerare itaque dignetur pro amore Dei et reipublicae christianae, necnon sub id tempus pausare Lovitii et vel potissimum in cenobio^d aliquo proximiori insigniorique. Nam ecclesiae multifariam magis ac magis vacaturae instant, lutherani autem, immo pagani Divinissimae Trinitatis illas sunt occupaturi.

In reliquum commemorandum illi esse duxi, uti Romae communia miscuimus colloquia. Quid hactenus Aristentum^{e7} et fabula de lupo, domestica mente fo...^f iuvat.

Felicissime interea valeat V-ra Ill-ma R-maque D., decus atque solatium meum singulare et archipraesulatus fastigium adhuc potiatur, pro incremento atque salute Regni istius impraesens adeo fluctuantis, impriisque ad novam propagationem cultus divini. Ex Ploczka, die Dominica ante festum divi Matthaei [17 IX] MDLXIII.

Non vacat perlegere, signior mio clementissimo.

Eiusdem V-rae R-mae ac Ill-mae Dominationis servitor vigilis et exorator.

Ni[colaus] G[orski] C[anonius] P[locensis] subscripsit⁸.

^a W tekście zamiast słowa jest znak krzyża.

^b Nadpisane nad skreślonym *sufficit*.

^c Odczytanie niepewne.

^d Odczytanie niepewne.

^e Środkowa część wyrazu wszyta głęboko w grzbiet kodeksu.

^f Wyraz krótki, ok. 5 liter, nie widoczny, wszyty w grzbiet kodeksu.

⁴ Górski ma tu na myśli list św. Leona: *Ad Flavianum Episcopum Constantinopolitanum contra Eutychis perfidiam et haeresim*. PL LIV 755—782.

⁵ Mt 11, 30.

⁶ Łk 23, 31.

⁷ Ariston z Aten III/II w. przed Chr., satyryk.

⁸ Zob. nr 173 przyp. 3.

331

WOJCIECH STAROŻREBSKI DO HOZJUSZA

Plock, 17 września 1564

Na rekomendację Hozjusza gotów był Kuczborskiemu (obecnemu w Plocku) wszystkim służyć, ale nie było potrzeby. Nawał zajęć sprawia, że nie może osobiście odwiedzić kardynała i spodziewa się z nim zobaczyć na synodzie prowincjonalnym.

ORYG.: ADWO, D 13 k. 55. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 4 Octobris 1564 Heilspergae, non eget responso.*

Reverendissime in Christo Pater et Illustrissime Domine et Domine amice plurimum observandissime. R-ndum D-num Valentinum Kuczborski Cracoviensem Plocensemque canonicum V-rae R-mae D. secretarium, meum confratrem, virum cum eruditione tum morum comitate praestantem, quem mihi commendavit et vidi libentissime, et rogavi ut me uteretur, si quid esset, in quo illi usui posset domus, res et studium meum. Verum is eatenus me usus est, quod mecum his aliquot diebus vixit familiarissime et de omnibus abunde ac humanissime est locutus. Amplius nihil mihi oneris imponi haud scio cur ita censuit. Eum tamen petii, ut mea omnia studia et officia V-rae R-mae D. commendaret et deferret cum omni honore ac dignitate simulque et id referret, quod secum per multos sermones contuli.

Doleo autem vehementer, quod V-ra R-ma D. tanto tempore visitare ac praesens praesenti mea officia et promptissimam voluntatem dedicare, uti imprimis decebat et mea erga illam observantia postulabat, haud potuerim. Sed qua est humanitate puto illam mihi, nunc aequi bonique consulturam, si cum temporis perdifficilis propter grassantem pestem, quae passim itinera obsedit, tum rei alioqui nostrae ut nunc quidem est perangustae et in reipublicae obsequio magnopere attenuatae, habitam duxerit rationem. De quo illam peto et quaeso, praesertim cum etiam brevi tempore, si Dominus voluerit, in conventu nostro synodali, qui iam etiam indictus est, affuturi simus una, ubi omnem eam negligentiae culpam, si qua in hoc fuit, alacri assiduoque officiorum studio ad omnia illius vota magnopere cuperem fore compensatam. Reliqua ex ore ipsius Domini Secretarii V-ra R-ma D. intelliget. Me interim commendo gratiae illius, quam feliciter valere Deus omnipotens faxit.

Datum Plocia, die 17 Septembris Anno Domini 1564. a- V-rae R-mae et Ill-mae Dominationis obsequentissimus servitor

Albertus Starozrebski Episcopus Chelmensis -a.

a-a Własnoręcznie.

332

FRANCISZEK ZOANNETTUS DO HOZJUSZA

Ingolstadt, 17 września 1564

Wielki szacunek, jaki żywił do Hozjusza po przeczytaniu wszystkich jego dotychczas wydanych dzieł, powiększył jeszcze sługa i stypendysta Hozjusza, Wojciech Sperling, studiujący w Ingolstadtzie. Profesor chwali zdolności i charakter młodzieńca oraz prosi o zwiększenie mu stypendium.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart. rkps 1605 s. 1575—1578. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 29 Octobris 1564 Heilspergi non eget responso.*

Salute obsequioque reverenter praemissis, Illustrissime ac Reverendissime Princeps ac Domine colendissime. Licet ex lectione omnium, quae hactenus editi sunt, librorum Ill-mae Clementiae V-rae magnum hauerim ardorem visendi et salutandi coram eam, attamen ex praedicatione quotidiana nobilis et egregia indole praediti adolescentis, domini Alberti Sperlingi¹, fidelissimi Celsitudinis V-rae servitoris, tantum amoris et observantiae erga illam meae accessit, ut maior sane non possit. Quare haec mea fretus devotione non dubitavi insignem Principem, pii tamen officii ergo, humiliter interpellare. Fovet hic Ill-ma Clementia V-ra praenominatum Sperlingum, summae spei iuvenem, catholicum, studiosissimum, modestum, probum, doctum, sed cum in loco omnia sint multo cariora quam quis facile putet, indigeret optimus adolescens dignissimusque esset lautiore fortuna, quo studia coepta posset absolvere. Quamobrem illum hoc nomine quin Ill-mae Celsitudini V-rae humiliter commendem non possum. Adolescentem sane praeclarum eadem iuvabit. Felicissime valeat etc. Ingolstadio, XVII Septembris 1564.

Ill-mae et R-mae Celsitudini V-rae addictissimus Franciscus Zoannetus Bononensis Juris Utriusque doctor ac primarius U[niversitatis] professor Ingolstadii.

333

KAROL BORROMEO DO HOZJUSZA

Rzym, 18 września 1564

Odpisuje na dwa listy Hozjusza: z 28 II i 22 VII 1564. Obiecuje poparcie polecanemu przez Hozjusza synowi wojewody chełmińskiego. Wyraża radość z powodu przyjęcia przez króla dekretów Soboru Trydenckiego. Pieniądze, które Hozjusz dał Commendonemu tytułem pensji należnej mu z Kurii Rzymskiej, papież poleci przekazać zgodnie z życzeniem Hozjusza do dyspozycji generała jezuitów.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Arch. Vat., rkps Miscellanea Arniad. XV vol. 225 k. 75v—76v. Nagłówek: *Cardinali Varmienst. H.* Na marginesie podkreślenia i uwagi współczesnego czytelnika: *Variis negociis referta. iuvabit, quem commendat. Quantum momenti p[ro]positum] sit in principum saecularium auctoritate, ut Concilii Tridentini decreta serventur. De nummis Commendano numeratis.*

Ad binas tuas literas rescribam, quarum alteras pridie Calendas Martii [28 II]¹ alteras XI Calendas Augusti [22 VII] dederas². Palatini Culmensis filio³, quem mihi diligentissime commendas, a me si quid petet, nec studio defuturus sum nec gratia, ut facile intelligat me nobilitati et virtuti suae multum, patris vero fidei et sanctitati tuoque testimonio atque auctoritati plurimum tribuere. De suo ad Regem adventu scripsit ad me Nuncius Commendonus, scripsit item ad Summum Pontificem. Rex perhumaniter Tridentini Concilii decreta fuisse sibi gratissima curaturumque, ut ab iis, qui in suo imperio sunt, plane observentur [ostendit]. Utinam qui potestate et opibus maxime florent, suas cogitationes conferant ad hanc curam, ut haereticis hominibus explosis et eiectis, vel potius male mulctatis omnes, quibus eos praeesse voluit Deus, in Ecclesiae gremio contineant, iisque ad innocentiam et sanctitatem duces sint. Quo ex fonte non minor ad principes quam ad populos maneret utilitas, cum imperii

¹ Por. nr 51, 72.² Zob. nr 28.³ List nie znany.⁴ Erazm Działyński, albo jego starszy brat Mikołaj.

fundamenta in religione posita sint, quae bene constituta et tranquillo et perpetuo dominatu perfruuntur. Tum suis virtutibus et ornamentis exaggerrata religio, etiam barbaris atque impiis nationibus eluceret. Quam in causam quod tota mente incumbis, agnosco pietatem et sapientiam tuam. Itaque exemplum literarum, quod ad me misisti legi perlibenter, quod apud me asservabitur, ne quid forte emanaturum suspicere.

Quidquid nummorum abs te numeratum est Nuntio⁴, statim Pontifex curari iussit. Quamobrem Loynez [s] praeposito Societatis Jesu tricentos iam talaros solvimus, reliqui ducenti ut propediem solvantur ego praestabo, qua ex Societate certorum hominum delectus est habitus, qui istuc mittantur, quorum partim se in viam dederunt, partim mox subsequuntur⁵. Reliquum est, ut me tibi unice commendem, qui ut incolumis sis et omnium bonorum copiis perpetuo circumfluas, Deum immortalem supplex rogo atque oro. Vale.

Romae, XIII Calendas Octobris [18 IX] 1564.

334

PAWEŁ GŁOGOWSKI DO HOZJUSZA

Płock, 18 września 1564

Głogowski¹ przesyła przez Walentego Kuczborskiego pozdrowienia i list. Pragnie odwiedzić Hozjusza, ale na przeszkodzie stoi grasująca zaraza.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1579—1583. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 4 Octobris 1564 Heilspergl, non eget responso.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine clementissime. Obsequiis meis in gratiam Ill-mae D. V-rae summis commendatis. Non arbitror opus esse in praesentia plura scribere, nam melius et luculentius D. Cuczborski verbis referet omnia, sed et ipse multo magis mallet Ill-mam D. V-ram invisere et praesens praesentem videre, quam per epistolam salutare, nisi haec temporis perturbatio ex metu pestis esset impedimento. Utinam terror iste conquiescat, ut libere mihi istuc excurrere liceat. Alioqui si istuc irem, vix mihi inde redeunti daretur hic receptus. Itaque domi me continere cogor et ad praestandum hoc officium commodiora expectare tempora. Interea vero me illius clementiae etiam atque etiam commendo illamque diutissime felicem valere precor.

Datum Płocka, die XVIII-a Septembris 1564. Ill-mae D. V-rae perpetuo addictissimus servitor

Paulus Glogovski A[rehidiaconus] P[locensis].

335

JAN GRODECKI DO HOZJUSZA

Wrocław, 20 września 1564

Cesarz w Austrii, ale nie na Śląsku, ogłosił *breve* papieskie pozwalające na Komunię św. *sub utraque* ale pod pewnymi warunkami. Forma jednak promul-

⁴ Jan Franciszek Commendone.

⁵ Por. nr 328.

¹ Paweł Głogowski (1502—1580), kanonik i archidiacon płocki. PSB VIII 113—114. Na wiele spraw posiadał podobne jak Hozjusz poglądy i pozostawał z nim w bliskich kontaktach. Por. F. Ossowski: Ze stosunków Stanisława Hozjusza z prałatami i kanonikami kapituły płockiej, jw.

gacji budzi zastrzeżenia u katolików, bowiem cesarz ogłosił je we własnym imieniu, chociaż podobno po przekonsultowaniu z Rzymem. Nowe zarządzenie nie budzi entuzjazmu, a jezuici wiedeńscy dopiero wyraźnymi nakazami Stolicy Apostolskiej poddali się jemu. Niektórzy spodziewają się, że nowy cesarz postara się o zniesienie celibatu dla kleru. Arcybiskup gnieźnieński wzywa na synod prowincjonalny biskupa i kapitułę wrocławską. Minister innowierczy działający koło Głogowa został wezwany na dwór cesarski celem wyjaśnienia swojej doktryny. Nowy cesarz sprawiedliwie podzielił się z braćmi spadkiem po ojcu i władzą, rokuje też dobre nadzieje dla religii katolickiej.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1600 s. 185-186. Na odwrocie adres, pieczęć i adnotacja: *Redditae 13 Novembris 1564 Heilspergi, responsum 6 Decembris.*

Reverendissime et Illustrissime in Christo Pater et Domine, Domine clementissime. De calice bibulis hominibus concessio, quod antea nihil scripseram, partim eo adductus sum, quod certo persuaseram ea quae in sacro collegio Romano decernuntur Ill-mae Cels. V-rae notiora esse quam nobis, partim vero quoniam apud Austriacos tantum, necdum autem apud nostros Silesios, rescripta Pontificia ea de re promulgata fuerint. Nunc vero est quod de illo scribam, posteaquam in hanc etiam provinciam brevia Pontificis et syrtes Imperatorias de duplici communione perlatas nuper accepimus, quarum exemplum his adiunctum Ill-mae Cels. V-rae mitto. Concessio quidem Summi Pontificis est omnino sub conditione, etiamsi plerique omnes simpliciter et de plano eam amplecti velle videntur. Institutio vero Imperatoria, quamvis proponat condiciones catholicas, scopulos tamen complures novationum habere videtur. Quae cur Caesareo potius quam Pontificio nomine proposita sit, mirari satis nequeo, nisi forte propterea, ut apud adversarios maioris sit auctoritatis. Nam apud catholicos legis auctoritatem in religione habere non potest, nisi rescripto Pontificio approbetur. Tametsi Maximilianus Caesar ad Episcopum nostrum¹ scribens, affirmet se ex Nuntio Apostolico² intellexisse eandem institutionem lectam esse in Urbe et a Summo Pontifice approbatam, dubium est tamen an eiusmodi tacita approbatio apud catholicos fidem non dubiam habere queat. Praesertim cum in ea sint nonnulla, quae et cum antiquis canonibus et cum novis Concilii Tridentini agitatibus deliberationibus pugnare videantur. Quis autem sit fructus huius promiscuae communionis futurus, metuo ne paulo post magno cum religionis catholicae detrimento experiamur. Haeretici enim adeo sunt obstinati, ut neutra specie potius potiri malint, quam errorem fateri et ad veritatem redire. Catholici vero multi frigidi et titubantes, utraque permissa magis etiam perplexi et instabiles efficiuntur. Novatores autem ad templa catholicorum occupanda magnam occasionem habebunt. Qui sunt de Societate Jesu Viennae, diu multumque reluctabantur, planeque nolebant utramque speciem in templo suo cuiquam porrigere, donec tandem ad instantiam Caesaris severioribus mandatis Sedis Apostolicae coacti sunt. Porro quod Ill-ma Cels. V-ra scribit, quid si sacerdotibus quoque uxores concedantur? Equidem illis rite concedendas nunquam credo. Non desunt tamen hic etiam ordinis nostri plerique, qui eam spem adducantur, ut impurum caelibatum in coniugium purum huius Caesaris opera brevi commutandum existiment. Si enim (inquiunt) senex pater³ adeo pius potuit efficere, ut passim qui velint de calice bibant, proculdubio hic florens iuvenis filius⁴, alioquin caelibatui iniquus, efficiet ut

¹ Kacper z Łagowa, bp wrocławski.

² Karol Visconti, bp Ventimiglia, 12 III 1565 kardynał, zm. 12 XI 1565.

³ Zmarły 25 VII 1564 cesarz Ferdynand I.

⁴ Jego syn i następcą tronu Maksymilian II.

etiam eunuchis nostrae religionis liceat inire connubia. Sed haec sint logi.

Ad synodum provincialem et Episcopus et Collegium nostrum⁵ iam ab Archiepiscopo Gnesnensi vocatum est, verum putant nunc esse non sine gravi periculo ad synodum in Poloniam venire, cum pestis Prussiaca, adeo terribilis, complura etiam Poloniae loca infecerit et serpat hoc virus in dies longius. Utinam autem ea synodus sit eiusmodi, quae non aliqua tantum, sed omnia Concilii decreta mandet exequutioni. Clerus enim noster nondum sentit fuisse Concilium, populus vero serio aliquid actum esse negat, si non serio et summa cum instantia exequutioni mandetur.

Quem antea prope Glogoviam recentes radices egisse scripseram ministrum sathanae⁶, is ne Caesari quidem Maximiliano ad prima mandata parere voluit. Sed iterum atque iterum instantibus nostris ad aulam Caesaris evocatus, iter iam eo instituisse fertur, ubi de doctrina illius cognosci debet. Quae cognitio si cancellariis vel alicui consilio saeculari demandabitur, actum erit de religione nostra. Sin autem episcopis catholicis vel patri Cytardo⁷, est quod nobis et deinceps de pietate Maximiliani multum polliceamur, de quo etiam Desiderius Labbe⁸ mihi scribit, quod in his, quae ad religionem catholicam pertinent, ita se gerat, uti vere christianum Caesarem decet. Quos pater habebat viros catholicos consiliarios sibi delegit, Cytardum vero concionatorem. Ad Summum Pontificem quoque scripsit et oratorem designavit, per quem in observantia Romanae Sedis non minus atque parentem se perpetuo perseveraturum recepit. Thesaurum paternum, qui tricies quinquies centena millia coronatorum valuisse fertur, cum fratribus ex aequo divisit. Administrationem Regni Bohemiae Ferdinando⁹, praesidia vero orae Hungaricae Carolo¹⁰ demandavit. Ipse autem res gubernandas comitiaque celebranda suscepit.

Si quando D. Cnobelsdorfius¹¹ literas suas absque meis ad Ill-mam Cels. V-ram mittit, hoc ideo contingit, quod ego Glogoviam plerunque discedens atque istic commorans, quando ille scribat vel mittat in Prusiam scire nequeo et alioquin propter pestis terrorem difficile istuc euntes tabellarii contingunt.

Deum precor, ut etiam in hac periculosa tempestate R-mam Cels. V-ram dominum et benefactorem meum clementissimum quam diutissime florentem servet incolumem, cuius gratiae et clementiae me perpetuamque servitutum meam submitte commendo.

Vratislavia, 20 Septembris Anno 1564. R-mae et Ill-mae Cels. V-rae servitor addictissimus

Joannes Grodeczki.

⁵ Kapituła wrocławska.

⁶ Joachim Specht (1529—1579). O jego działalności w Głogowie zob. K. Engelbert: Kaspar von Logau, s. 230 nn.

⁷ Maciej Sittard.

⁸ Dworzanin cesarski (?).

⁹ Ferdynand (1529—1595), arcyksiążę krajów dolno-austriackich.

¹⁰ Karol (1540—1590), arcyksiążę na Styrii, Karyncji, Krajnie i Gorycji.

¹¹ Eustachy Knobelsdorf.

PIOTR KANIZJUSZ DO HOZJUSZA

Augsburg, 20 września 1564

Henryk Denys zachorował i nie może przyjechać na Warmię, zastąpi go inny jezuita, kaznodzieja (Piotr Fahe). Również sam Kanizjusz, mimo chęci, przyjechać nie może. Zabiega o wydanie w Antwerpii dzieła Hozjusza *Confessio fidei*. Informuje o rojącej nadzieje postawie religijnej nowego cesarza, o oporach księcia bawarskiego przy realizacji pozwolenia papieskiego na komunię św. dla wiernych pod obiema postaciami i o stanowisku episkopatu bawarskiego w tej materii. Protestantyzm rozszerza się coraz bardziej.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 42—42. Na odwrocie adres, pieczęć i adnotacje odbiorcy: *Reddita 18 Octobris 1564 Hetspergi, responsum 21.*

DRUK.: 1. Cyprianus: *Tabularium*, s. 372—374; 2. Braunsberger: *Canisii epistulae*, IV s. 665—668.

Pax Christi. Illustrissime Domine Patrone. Doleo sane praeter nostram et Reverendi P. nostri Praepositi¹ expectationem id accidisse, ut D. Henricus Dionysius in Prussiam venire non possit, quemadmodum Amplitudo Tua desideravit. Mitto literas Patris nostri, sed intempestive scriptas, nimirum cum haberet ille persuasum sibi aliter quam res erat de valetudine dicti D. Henrici², qui a phtisi modo parum abesse videtur³. Egimus apud Ill-mum Cardinalem nostrum⁴ et impetravimus tandem, ut mitteretur ac donaretur Tuae Dignitati, licet illius opera Dilingae sit haud parum utilis, sicut et antea Coloniae fuit. Quamobrem maiorem in modum rogo, ut hanc consiliorum mutationem divinae providentiae ac necessitati potius Sapientia Tua, quam nostrae voluntati aut inconstantiae imputet. Mittetur autem loco D. Henrici vir bonus et in concionando peritus⁵, qui multis etiam annis in aula R-mi Domini Archiepiscopi Trevirensis⁶ egit Ecclesiasten, priusquam ad nostrum institutum ille transiret. Speramus hunc aliquanto rectius quam dictum D. Henricum a populo isthic profici-scentur, quemadmodum ex Romanis litteris cognoscetur⁷. Optavi ego sane vel ante illos, vel cum illis ipsis ad Ill-mum Dominum meum Cardinalem Varmiensem iter ingredi et hoc novum meum Cardinali nostro Ill-mo patefeci. Sed obstant sane multa, quominus me velim abesse hoc tempore, viri sapientes et credo idem Deo opt. max. visum esse, cuius Ecclesiae inservire studemus. Illius fiat in nobis voluntas perpetuo, cui uni debemus omnia.

Scrpsi nuper et prolixè quidem de statu rerum, simulque litteras adiunxi proprias ad R-mum meum Commendonum, quem cupio una cum D. Balthasare⁸ reverenter ex me salutatum iri. Misi praeterea semel atque iterum Antverpian, ut nova *Confessio* in lucem exeat cum nova illa recognitione, quam misit ad me D. Thomas Blasa⁹. Miror autem a D. Henrico Ziberto¹⁰ nihil mihi esse responsum.

Agimus divinae bonitati gratias, partim novi Caesaris nomine, qui

¹ Jakub Laynez.

² Zob. nr 291.

³ Zob. nr 328.

⁴ Otto Truchsess von Waldburg, bp Augsburga.

⁵ Piotr Fahe.

⁶ Jan von der Leyen, abp Trewiru.

⁷ Por. nr 302.

⁸ Baltazar Hostounský.

⁹ Tomasz Piłaza.

¹⁰ Henryk Zibertus Dunghen.

variis exemplis et argumentis catholicam pietatem sibi cordi esse declarat, unde concionatorem quoque Zittardum¹¹ retinet auditque libenter, partim ob principem Bavariae¹², in cuius quidem familia singularem lucem ac virtutem catholicae sinceritatis video elucere: dixeris lilium inter spinas. et luciferum in medio nebulae insigniter apparere. Igitur cum posset eadem uti concessionem calicis, quam ex Pontificis Maximi autoritate Austriaci usurparunt, tamen quia videt licere hoc magis quam expedire, non fert promulgationem dictae concessionis in sua provincia. R-mus Archiepiscopus Salisburgensis in conventu quem habuit cum suis suffraganeis¹³ connivere videtur, et liberam omnibus facere potestatem bibendi calicis. Neque princeps tamen ita cedit, sed catholicis confirmandis non minus quam haereticis lucrifaciendis consulendum esse putat. Ideoque suspectam habet hanc communionis mutationem. Nunc omnia pendere dicuntur ex comitiis proximis, quae nondum tamen indicta sunt, et a quorum eventu sapientes plurimum metuunt causae religionis. Verum haec aliaque id genus futura in manu Dei sunt omnipotentis.

Dici non potest quam late, quam saeve grassetur pestis per totam fere Germaniam, infecit et Galliam, attigit Hispanias, Constantinopoli horrenda est. Magnum hoc et generale flagellum irae divinae interpretor, quo utinam rite correcti homines redeant tandem ad percutientem in spiritu humilitatis et animo vere contrito.

Expectamus novos authores et libros e nundinis¹⁴, et si quid magni erit in illis momenti, postea significabimus. Nunc satis fuerit divinam bonitatem precari, ut Ill-mam Cels. Tuam diu nobis incolumem servet, felicemque faciat novi e nostris Collegii fundatorem, ad perpetuam Varmien-sis ecclesiae utilitatem.

Augustae, 20 Septembris 1564.

a— Servus in Christo P. Canisius —a.

a—4 Własnoręcznie.

337

JAKUB TYMMERMANN DO HOZJUSZA

Olsztyn, 20 września 1564

Oskarża wikariusza z Gietrzwałdu o złe prowadzenie się i prosi o udzielenie mu napomnienia. Prosi również o przysłanie instrukcji, jak należy sądzić przypadki gwałtu.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 78. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime atque Illustrissime Domine, salutem cum obsequiorum meorum debita commendatione. Praesentium lator, subditus Venerabilis Capituli, causam habet adversus capellanum parochi in Ditrichswalt¹ in ditione praefati Capituli, quam ipse partim coram exponet, par-

¹¹ Maciej Sittard.

¹² Albrecht V.

¹³ Synod ten abp Salzburga Jan Jakub Khuen de Belasy ze swymi biskupstwami sufraganiałnymi odprawil w dniach 29 VIII — 5 IX 1564. Por. Knöpfler: Die Kelchbewegung, s. 140.

¹⁴ Chodzi tu o jesienne targi książki we Frankfurcie nad Menem, które zwykle miały miejsce 9—24 września.

¹ Gietrzwałd, wieś kościelna w komornictwie olsztyńskim. Nazwisk ówczesnego proboszcza i wikariusza z Gietrzwałdu nie udało się ustalić. Opublikowany w PDE 1876 Jg 8 s. 9 i 1878 Jg 10 s. 47 wykaz proboszczów i wikariuszów gietrzwałdzkich za interesujący nas okres posiada luki.

tim ex adiunctis testimoniis R-ma Cels. V-ra cognosce, et quia suspensus videtur capellanus a divinis propter vulnus inflictum accusatori^a, relinquo hoc arbitrio et voluntati R-mae Cels. V-rae, ut autem de moribus et vita ipsius aliquid constet R-mae Cels. V-rae, est aliquanto insolentior et in rusticorum contuberniis frequentior, quae nunquam vel raro nisi gladio accinctus visitare solet. Quam ob rem a me saepe admonitus (nam me auctore ad sacros promotus fuit ordines)² ut desisteret maioreque cum observantia dignitatem sacerdotalem coleret, vitam et mores corrigeret, ut non tantum doctrina, verum et exemplo ovibus sibi a valetudinario parochio commissis praeesset. Quanti vero hanc meam adhortationem fecerit, hic casus indicat. Idcirco obnixè oro R-mam Cels. V-ram severius eum admonere dignetur et castigatum pro voluntate R-mae Cels. V-rae remittet, cuius opera ecclesia ipsa diu carere non potest propter decumbentem parochum, hocque iniungere serio dignetur R-ma Cels. V-ra, ut in posterum contubernia et consortia rusticorum vitet gladiumque deponat.

Praeterea, cum proxime Wartenburgi³ apud R-mam Cels. V-ram essem, quaesivi atque consului R-mam Cels. V-ram quem ordinem in casibus stupri et aliis tribunal R-mae Cels. V-rae aut ipsius vicarii concernentibus observare deberem, respondit quod Heilspergam rediens de his me admonere vellet. Hactenus vero nihil ad me dedit R-ma Cels. V-ra. Quare etiam atque etiam oro, dignetur R-ma Cels. V-ra suam ad me perscribere sententiam, ne quid temere commisisse videar. Quam facultatem hactenus a Domino Custode⁴, absente R-ma Cels. V-ra,^b habuerim, Wartemburgae exposui, videlicet simplicia illa stupra iudicandi. Ego autem horum nihil desidero aut peto, metuo autem, quod multa huiusmodi sopita manebunt, si omnes ad R-mam Cels. V-ram aut ipsius officialem⁵ mittendi erunt. Humillime tamen obsecro, ne in malam partem hoc interpretetur R-ma Cels. V-ra, quod scribo eo fit, ut maiore cura et diligentia his omnibus praeveniatur, quando tanta licentia hoc tam enorme crimen ubique fere committitur, quod totum prudentiae et arbitrio R-mae Cels. V-rae relinquo. Quicquid ipsa mandaverit, inviolabiliter a me observabitur. Quam Dominus Ihesus Christus etc.

Ex castro Allenstein, in vigilia Mathaei Apostoli [20 IX] MDLXIII.
R-mae et Ill-mae Cels. V-rae obsequens Canonicus

Jacobus Tymmerman.

^a Skr. *remitto*.

^b Skr. *obtinere*.

338

LUDWIK DECJUSZ DO HOZJUSZA

Ostrów Mazowiecka, 22 września 1564

Decjusz¹ poleca swoją siostrę, która na wezwanie Hozjusza jedzie na Warmię. Dwór królewski jedzie do Piotrkowa. Po drodze zatrzyma się na pięć dni w War-

² Kanonik Tymmermann w latach 1561—1565 pełnił z ramienia kapituły funkcję administratora komornictwa olsztyńskiego i to dawało mu dodatkowy tytuł do ingerencji w życie księdza parafii z terenu komornictwa. Por. H. Bonk: *Urkundenbuch zur Geschichte Allensteins*. Bd 3, s. 487.

³ Barczewo.

⁴ Eustachy Knobelsdorf.

⁵ Funkcję oficjała pełnił wówczas kanonik Jan Leoman.

¹ Ludwik Decjusz (zm. 1576), syn Jodoka Ludwika Decjusza. Por. PSB V 42—46.

szawie, gdzie króla oczekuje Magnus, brat króla duńskiego. Wszędzie panuje morowe powietrze.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1865 s. 1595—1600. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Redditae 6 Octobris 1564, responsum 18.*

Miłościwy Księżę Kardynale, Panie a Panie i Dobrodzieju mój miłościwy. Zalecam najniższe służby swe w miłościwą łaskę W. M., Pana i Dobrodzieja swego. Iż tam siostra ma za rozkazaniem W. M. swego Miłościwego Pana i dobrodzieja jedzie, acz rozumiem, że tego jest mała potrzeba, żebym ją W. M. i rzeczy jej zalecać miał, gdyż W. M. nie tylko swym, ale i obcym upadłym dopomagać a dobrodziejstwa swego używać raczysz, k temu też że pan brat mój, który ma wolniejszy czas aniżeli ja przy Królu Jego M-ci będąc, W. M. wszystko w rzeczach ich wypisał². Wszakże ja też znając łaskę W. M. zawdy naprzeciw sobie i teraz w Łomżyę proszę Pana i Dobrodzieja swego miłościwego, abys W. M. moj M. P. wyrozumiawszy i z listu brata mego i z niej samej, dolegliwości jej, o niej i dziateczkach gich, które po Panu Bodze w nikim nad W. M. i z nią wspolek nadzieję nie mają, miłościwie radzić raczył jako pan i dobrodziej gich miłościwy. Czego wszytkiego Pan Bóg W. M. zapłatą będzie, a my też przyjaciele i powinowaci a służebnicy W. M. najniższemi służbami swemi W. M. tę łaskę i dobrodziejstwo, które W. M. naprzeciw jej i krwi swej okazesz, wiecznie zasługować będziemy.

Aczbym rad więcej do W. M. pisał, ale Pan Bóg wie, iż tak wiele czasu nie mam. Na ten czas przy Królu Jego M-ci nie masz nic nowego, jedno że Pan Bóg wszędy powietrzem nawiedzać raczy za grzechy nasze. My z królem Jego M-cią do Piotrkowa jedziemy, zamieszkanym pięć dni [w] Warszawie, gdzie Magnus, króla duńskiego brat, Króla Jego M-ci oczekiwą. W Piotrkowie póki Król Jego Mość zmieszka incertum est, bo się tam wszędy zapowietrza. Panie Boże jedno bądź z nami. Z granic od Moskwy, jakoż nasi pod Połock jechali, nic nie słyhać. Panie Boże, jem tam racz szczęścić. Zatym powolne a najniższe służby swe w miłościwą łaskę W. M. zalecam, z której proszę, abym nigdy wypuszczon nie był. A racz mnie tu W. M. sobie przy Królu Jego M-ci jako najniższemu służebnikowi swemu rozkazować służyć, a ten list moj kwapliwy jako w drodze proszę W. M. miłościwie przyjąć. Datum w Ostrowi, dnia XXII Septembris 1564.

Mego M. Pana i dobrodzieja najniższy służebnik

Ludwik Diez Króla Jego M-ci.

339

HENRYK ZIBERTUS DUNGHEN DO HOZJUSZA

Antwerpia, 23 września 1564

Dunghen¹ informuje o korespondencji i o przekazaniu do druku dzieła *Confessio fidei*. Komunikuje najnowsze wydarzenia z życia Kościoła swoich stron. O nowych książkach. Wiadomości o znajomych Hozjusza ze środowiska antwerpskiego. Pozdrowia Commendonego i przekazuje mu szereg informacji o ludziach, których ten zna. Pozdrowienia dla znajomych.

² Jodok Ludwik Decjusz (junior). Zob. nr 308.

¹ Henryk Zibertus Dunghen, doktor teologii, kanonik w Antwerpii, penitencjariusz apostolski. Wydawał dzieła Hozjusza i głównie z tej racji korespondował z kardynałem.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 113 k, 14—15. Na odwrocie adres, ślad pieczęci; adnotacja: *Redditae 28 Novembris 1564 Hellspergi, reka Reszki: Rescriptum 27 eiusdem.*

S. P. in Domino. Literas, quas ad me Idibus Maii [15 V] ex comitiis Mariaburgensibus dederat noster Theodorus Lindanus theologus², die 14 Iulii receperam. Prioribus eius literis prolixè eodem cum nuntio responderam, dein[de] literas R-mae Dominationis V-rae^a de 20 Maii^{-a} et patris d-ni Petri Canisii cum exemplari castigato³ in Augusto recepi, postremo aliquot foliorum annotationum praefationis^b chartas cum duobus ducatis aureis et literis die 11 Iulii ex castro vestro Hellspergensi⁴ ad me datis^c in principio sequentis ex patria reversus domi meae^d inveneram, quibus propter domesticas et amicorum occupationes citius respondere commode non potui, typographus⁵ etiam impeditior erat quam se resolvere poterat. Nunc denuo cum typographo, quod meam fidem apud bonos viros ipse minuerat, serio egi de damno praestando, et omnia pollicetur, quae ad hoc opus insigne insigniter et emendate imprimendum faciunt, se praestitutum et bonam chartam, peritum correctorem, cui et ego meam operam libentissime coniungam, ut omnia suis locis reponantur, futuro mense Deo volente opus incipietur.

^e—Bruxellae serio de Concilii Tridentini executione meditantur. Episcoporum novorum negotium nondum confectum est. Anglici mercatores cum curia Bruxellensi, ut hic suas negotiationes more solito seu monopolia exercent, nondum convenerunt. Ita hic pannus carius solito venditur, nam pannus Anglicus et mercium commutatio proscripta est. Cardinalis noster⁶ adhuc in Burgundia est, forte ante Regis⁷ adventum non reversurus Bruxellam. D-nus Buscoducensis — D. Sonnius⁸, Praesthivius⁹ et alii adhuc recte valent.

In antiqua religione constanter perseveramus et in haereticos adhuc serio animadvertitur. Brevi Antwerpiae duo antesignani doctores haeretici capti sunt, quorum alter erat professor Phalsgravii, qui illius petitione liberatus fuit, sed in perpetuum sub poena capitis est proscriptus. Alter vero est monachus ordinis Carmelitarum, apostata coniugatus, hic brevi comburetur publice vivus Antverpiae. Anglia videtur rursus nutare et reverti velle ad antiquam religionem. In Gallia multum iam restaurata est religio. Sanctissimi Sacramenti societas seu fraternitas in oblationibus pro divino cultu hoc anno habuit 400 florenos, id est 200 coronatos amplius quam aliis annis^{-e}.

Libri aliquot Hispani recenter prodierunt, sed non magni momenti, exceptis *Locis communibus* d-ni Melchioris Cani¹⁰ et d-ni Petri de Soto¹¹ *In quartum sententiarum*,^f Hozuntii Hispani — *Contra institutiones Calvinii locis communibus*^{-f} et vestra *Confessio* primas adhuc obtinet.

^e—Meo nomine clarissimum et piissimum d-num patronum nostrum

² Zob. nr 216 przyp. 12.

³ List Hozjusza z 20 V jest nie znany. Poprawiony zaś egzemplarz przeznaczonej do reedycji *Confesio fidei* dotarł do drukarza przez ręce kilku pośredników: Tomasza Piązy z Krakowa, Piotra Kanizjusza, Henryka Dunghena.

⁴ List nie znany.

⁵ Piotr Beller. Zob. nr 340.

⁶ Karol de Guise, abp Reims.

⁷ Karol IX.

⁸ Franciszek Sonnius (Van den Velde, de Campo) (1507—1576), od 1561 bp Herzogenbusch (Buscoducum) w Holandii, od 1570 bp Antwerpii.

⁹ Postać bliżej nie znana.

¹⁰ Melchior Cano (1509—1560), teolog z zakonu dominikańskiego, główne jego dzieło *Loci theologici* (Salamanca 1563) miało przeszło 30 wydań.

¹¹ Piotr Soto (1494—1560), teolog z zakonu dominikańskiego, profesor z Salamanki.

d-num episcopum Commendonum, qui sui hic optimam famam reliquit, salutari officiosissime cupio et omnem meam operam et opem offerri. Quod maritus ille anabaptista hyeme praeterita a me absolutus fuerit et omnes suos errores revocaverit, quod etiam illa pue[lla], pro qua elemosynam apud me reliquerat, facta unius anni probatione regulam sancti Augustini professa sit hac aestate Lyrae apud nigras sorores ^c. D-num doctorem Lindanum et reliquos amicos familiares et in primis d-num doctorem Samsonum ¹² etiam salutari mea v[oc]e cupio. Amicus noster d-nus Georgius Tzymmermannus mercator ⁸ Gedanensis d-ni doctoris Jacobi Tzymmermanni frater ¹³, in mittendis et tradendis litteris, item ¹¹ et d-ni mercatores Fugeri et Velseri paratissime etiam inserviunt. Illis V-rae Dominationis nomine aliquot exemplaria *Confessionis* dederam. R-mam Dominationem V-ram cum hac tempestate Ecclesiae Dei et illi Regno sit prorsus necessaria, diu incolumem Deus optimus maximus contueri dignetur.

Antverpiae, die 23 Septembris (1564).

Dominus Georgius ¹⁴ in Italiam profectus est.

R-mae D. V-rae servitor

Henricus Zibertus Dunghen Canonicus Antverpiensis.

^{a-a} Na marginesie.

^b Na marginesie.

^c Skr. quo.

^d Skr. wyraz nieczytelny, ok. 5 liter.

^{e-e} Te fragmenty listu Walenty Kuczborski polecił sekretarzowi odpisać i przesłał Commendonemu razem z listem Hozjusza z 30 XI 1564. Zob. nr 404. Odpis ten znajduje się w zbiorach Gawliny w Rzymie, obok wspomnianego listu.

^{f-f} Na marginesie.

^g Skr. Polonus.

^h Skr. wyraz nieczytelny, ok. 8 liter.

340

PIOTR BELLER DO HOZJUSZA

[Antwerpia], 23 września 1564

Beller ¹ powiadamia, że za ok. 2 miesiące, gdy będzie miał tylko wolne maszyny, rozpocznie druk *Confessio fidei* Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 103. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 26 Novembris 1564 Heitspergi, (rektą Kuczborskiego:) non eget responso.*

Dominus Henricus Ziberti ² ostendit mihi nuper auctionem *Confessionis* Ill-mae D. V-rae. Curabo, ut quam citissime fieri poterit, castigatissime et nitidissima forma prodeat. Incipiemus Deo dante infra duos menses et non desistemus ab opere, donec ad finem pervenerimus, habemus enim prela impedita, nam recudimus Alphonsi *Contra haereses* ³, auctum ab authore ante mortem, denide recudimus *Institutiones theologiae* Ioannis

¹² Samson Worein, dziekan kapituły warmińskiej.

¹³ Jakub Tymmermann, kanonik warmiński rodem z Gdańska.

¹⁴ Zapewne Jerzy Tymmermann.

¹ Piotr Beller(us), drukarz z Antwerpii, u którego zwykle kanonik Dunghen drukował dzieła Hozjusza. W kontrakcie z 1562 r. podpisywał się: „Ego Petrus Bellerus, typographus iuratus ... socius viduae Joannis Stelsii piaie memoriae”. Zob. list Dunghena do Kanizjusza i Hozjusza, Antwerpia 17 VII 1562. Z oryg. w ADWO, D 6 k. 127 opublikował Hipler w *PDE* 1891 Jg 13 s. 103.

² Henryk Zibertus Dunghen.

³ Alfons de Castro (1495—1558), franciszkanin, przez 30 lat profesor teologii w studium franciszkańskim w Salamance. Chodzi tu o najważniejsze jego dzieło *Adversus omnes haereses libri 14*, które miało 12 wydań.

Vigneri, sed spero omnia absolutura ante duos menses, tum *Confessionem* Ill-mae D. V-rae auspicabimur. Si quid est praeterea, in quibus Ill-mae D. V-rae potero inservire, lubens faciam. Bene valeat Ill-ma D. V-ra ac me in clientulum recipere digneris.

Ex officina nostra, 23 Septembris 1564. Tuae Ill-mae Dominationis clientulus

Petrus Bellerus.

341

KAROL DE GUISE DO HOZJUSZA

Joinville, 24 września 1564

Guise¹ wysłał swego radcę Jana Vetus na dwór cesarski z kondolencjami z powodu zgonu cesarza Ferdynanda i z homagium nowemu cesarzowi. Przez posła polskiego na dworze cesarskim przesyła ten list do Hozjusza. Informuje, jak przedstawia się sytuacja Kościoła we Francji. Król i jego matka trwają gorliwie przy wierze katolickiej. Innowiercy są nieliczni. Biskupi zwołują synody i wprowadzają w życie uchwały soborowe. Chwilowo utrudnia to zaraza. W początkach listopada ma zamiar zwołać synod w Reims. Prosi o informacje o sytuacji Kościoła w Polsce, w diecezji warmińskiej. Pozdrowia biskupa przemyskiego. Komunikuje ostatnie zmiany personalne w hierarchii kościelnej we Francji.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 1131 s. 24—27. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae die 17 Januarii Hellspergi*, ręką Reszki: *rescriptum 23 eiusdem*, inną ręką: *Accepi VII Idus*^a.

Illustrissime et Reverendissime Domine mi Colendissime. Postquam renuntiatum est mihi obiisse Ferdinandum Caesarem, graviter ut debui ac moleste tuli. Noveram enim Imperatoris sanctitatem, his miseris temporibus apprime necessariam, quantumque eius praesentia Ecclesiae Dei adiumenti afferret, sed Dominus Deus quod vult facit et iudicia eius abyssus multa. Succedente autem in Imperio Maximiliano eriger in magnam spem, futurum ut paternae religionis et pietatis haeres existat. Utrumque ut aliquo argumento declarem, Joannem Veterem² consiliarium meum, qui tibi ex his libris notus est, quos tu mihi tibi arridere maxime dicebas, ad Caesaream M[aiestatem] mitto, ut et maerorem, quem ex morte patris suscepi testetur et novo Imperatori clientelam meam et perpetuam fidem ac sincera omnia obsequia offerat. Huic ego in mandatis dedi, ut has meas litteras D. V-rae R-mae ferendas summa diligentia curet et oratori Poloniae Regis tui³ ad te perferendas commendet. Si fecerit, ut spero, erunt Amplitudini Tuae R-mae meae erga te observantiae argumentum, quae si fidem facere poterunt quantum te amem et tibi gratus esse cupiam, magnam ex eis utilitatem cepero.

Si vero scire desideras quid in Gallis agatur: Rex meus christianissimus⁴, ut nomine stare fessa est, avitam fidem et religionem constantissimam retinet, quod et Serenissimae Matris⁵ diligentia efficit, et proceres qui illi adsunt hoc omnes praecipue curant. Eadem est Serenissimorum fratrum⁶ educatio et pietas. Gallorum omnium augetur et elucescat^b

¹ Karol de Guise (1524—1574) od r. 1538 abp Reims, od 1547 kardynał.

² Jan Vetus, teolog, sekretarz i doradca kard. Karola de Guise. Por. nr 387.

³ Kardynał ma tu na myśli zapewne Marcina Kromera, który jednak od połowy kwietnia opuścił placówkę wiedeńską.

⁴ Karol IX (1550—1574).

⁵ Katarzyna de Medicis, wdowa po królu Henryku II.

⁶ Henryk Walezy, późniejszy król Polski, następnie Francji oraz Franciszek.

in dies magis ac magis constans cum orthodoxis fides in Ecclesiae catholicae et Sedis Apostolicae communione. Haeticorum tam parvus est numerus, ut nisi inter eos magni nominis aliquot viri existerent, ad summum sex, tam non laborarem. Illi autem fidem fessi sunt, qui a principio turbas nostras excitarunt, qui nulla ratione adduci possunt ut resipiscant. Rex per regnum obambulat et iam Celtis relictis (ubi Lugduni omnia feliciter in pristinam fidem et religionem recepit relicto illic praesidio et gubernatore, viro bono et religioso) Aquitaniam ingreditur Lute-tiam post hyemem ut speramus reversurus. Interea Concilii Tridentini decreta in fide omnes ecclesiae nostrae confitentur et observantur. In moribus reformandis quotidie laboramus. Decretum de residentia exacte observatur et magnum inde auxilium omnes capiunt. Post dioecesanās synodos ad provinciales omnes accingimur. Ego in metropoli mea Remensi⁷ iam perfecissem nisi pestis impedivisset, quae totum fere hoc regnum maxime excruciat. Itaque abesse per integros menses quattuor coactus, apud maternas aedes Chlotaringiae ducem me continui. Nunc cum mitiora Remis Dei beneficio omnia facta sint, illuc redeo ad Remigii archiepiscopi nostri diem [I X], quod si pestis omnino cessabit, ut iam facere videtur, post Calendas Novembres synodum provincialem convocabo, ubi quicquid agetur tibi significabo.

Fac vicissim, ut tuis litteris de salute tua certior fiam, ac praeterea quid in tuo Regno circa religionem agatur. Audio in Imperio usum calicis concessum. Si idem apud vos factum sit, rescribas velim, quamque ex eo utilitatem ceperitis. Facies profecto mihi rem gratissimam si litterae tuae per oratorem Polonum oratori Gallo, qui est apud Caesarem⁸ dabuntur ad me (perferentur). Interea, Ill-me et R-me Domine mi colendissime, impera tuo iure, si quid ex me voles. Curabo ut tibi quantum potero obsequar, meque pro tua in me benevolentia ama, ac ex singulari tua illa summa pietate tuis sanctis precibus Deo me commenda. Vicissim per me redamaberis Deumque precabor, ut te tuumque gregem servet, quem cupio semper in Domino recte valere. Janiville⁹, in aedibus paternis in dioecesi Catalaunensi¹⁰ in provincia nostra Remensi, XXIII die Septembris 1564.

Fremisliensem Episcopum¹¹ optarem, si per te licet, meo nomine plurimum salvare, et me memorem suae Dominationis R-mae intelligat et sibi valde amicum. Noster Senonensis archiepiscopus¹² suos verbo et exemplo summa diligentia pascit. Clarevallensis¹³ bene valet et vitae sanctitate Bernardum patrem¹⁴ sequitur. Obiit Cisterciensis¹⁵. In eius locum omnium monachorum consensu et via Spiritus Sancti Clarevallensis electus est. Mitto ad te novum nostri Joannis Veteris contra Bezam opusculum. Apud nos novi nihil aliud est. Excusabis tumultuariam episto-

⁷ Reims.

⁸ Bernard Bochetel, bp Rennes (Rhodonensis) 1558—1566.

⁹ Joinville, dobra rodowe książąt de Valois w Lotaryngii, miejsce urodzenia kardynała.

¹¹ Walenty Herbut.

¹⁰ Diecezja Châlons należąca do metropolii Reims.

¹² Mikołaj de Pellevé, abp Sens (1562—1592), od 17 VI 1570 kardynał.

¹³ Hieronim de Souchiër, opat cystersów w Clairvaux, 24 III 1568 kardynał zm. 1571.

¹⁴ Aluzja do św. Bernarda z Clairvaux (zm. 1153).

¹⁵ Louis de Baissey, opat generalny cystersów. Por. Pastor: Geschichte, VII s. 358—359.

lam manu nostra propria scriptam in signum benevolentiae et fidei erga te meae.

D. V-rae Ill-mae et R-mae humilis servitor

C[arolus] Cardinalis de Lotarineia.

^a Tę datę odnotował zapewne któryś z pośredników w doręczeniu tego listu.

^b W rękopie *etuscet*.

342

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Lowicz, 24 września 1564

Uzgodniony został termin i miejsce synodu prowincji gnieźnieńskiej. Zaprasza Hozjusza do wzięcia udziału dla dobra Kościoła, ponadto diecezja warmińska po upadku metropolii ryskiej, zgodnie z życzeniem Soboru Trydenckiego powinna brać udział w synodzie prowincji sąsiedniej. Prosi, aby przyjął on do diecezji Aleksandra Scultetiego i potraktował go w duchu miłości chrześcijańskiej. Dziękuje za nadesłane odpisy z dzieł Lutra, obecnie woli jednak lekturę Ojców Kościoła. Przesyła okólniki dotyczące przyszłego synodu.

ORYG.: ADWO, D 26 k. 1. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 13 Novembris 1564 Hetspergi, responsum 17.*

DRUK.: Wierzbowski: *Uchansiana*, III s. 64—65.

Reverendissime ac Illustrissime in Christo Pater et Domine observandissime et in primis colende. Salutem in Domino etc. Consilium meum de tempore synodi Ill-mae D. V-rae probari vehementer gaudeo. Atque equidem cum primum R-mum Apostolicum Nuntium viderem, cognovissemque placere utrique mensem Decembrem, volui ea quoque in parte R-marum D. V-rum et commoditati prospicere, et acquiescere voluntati. Quare cum certa iam sint omnia, locus tempusque constituta, et reliqua quae assolent quaeque oportet rite praeparata, ab Ill-ma D. V-ra vehementer peto, id quod et antea petii: ut ei synodo nobiscum tempestive adesse dignetur, ut si qui forte venire morentur. Ill-mae D. V-rae auctoritate atque praesentia excitati tanto celerius veniant. Etsi autem fortasse Ill-ma ac R-ma D. V-ra pro sua dignitate, quam pro suis in Ecclesiam meritis obtinet, immunis ab eiusmodi onere esse posset, tamen non esset pietatis suae ac perpetui studii in iuvanda Christi Ecclesia tantam rei bene gerendae opportunitatem negligere, et quam operam universae Ecclesiae saepe impendit, eam periclitanti patriae nostrisque ecclesiis denegare, hoc praesertim tempore, quo nisi coniunctis copiis, summa animorum contentione, Deo freti, pesti imminente mature occurramus, verendum omnino est, quod scribit Ill-ma D. V-ra, ne graves de nobis Dominus poenas sumat. Fortassis autem et decreto Tridentini Concilii Ill-ma D. V-ra satisfecerit, si se ratione Episcopatus Varmiensis Archiepiscopo Gnesnensi tanquam viciniore (posteaquam Rigensis ita deformatus est), adiunxerit¹.

¹ Na temat egzempli diecezji warmińskiej por. H. Schmauch: *Die kirchenrechtliche Stellung der Diözese Ermland*, jw; J. Oswald: *Riga und Gnesen im Kampf um die Metropolitengewalt über die Altpreuussischen Bistümer*, jw. Diecezja warmińska, erygowana w 1243 r. razem z pozostałymi trzema biskupstwami pruskimi (chełmińskie, pomezzańskie, sambijskie) została podporządkowana w 1243 (względnie 1251) r. metropolii ryskiej. Z biegiem lat związek ten ulegał rozluźnieniu i arcybiskupi ryscy nieraz starali się w Rzymie o odpowiednie dokumenty przynajmniej biskupów warmińskich do respektowania praw metropolii. Większość histo-

De Alexandro Sculteto² si quid effici possit, ut is tandem aliquando revocetur, vel per aliquam Ill-ma D. V-ra iudice vel arbitro concordiam, esset id nobis longe gratissimum, nec ab humanitate Ill-mae D. V-rae alienum. Nam quod ad Ill-mam D. V-ram Romae venire neglexerit, vel pudore deterritus, vel negotiis implicatus, vel denique malis quorundam consiliis inductus, si certam eius culpa rationem ignorat Ill-ma D. V-ra christianum erit in meliorem id partem interpretari, iuxta D. Pauli sententiam: Si quis infirmatur in vobis, vos qui spirituales estis³ etc.

De locis, quos ad me Ill-ma D. V-ra ex Luthero descriptos misit, habeo gratiam. Fuit aliquando tempus cum nugas istas legerem, quam Augustinum aut Basilium libentius: et erat quidem in iis quiddam speciosum, quod tamen hominem non redderet meliorem. Nunc senex factus in veteribus malo conquiescere. Amo Basilium, Hilarium et huiusmodi caeteros, atque etiam admiror, speciosam istorum sapientiam ipsis dimitto.

Mitto Ill-mae D. V-rae processus synodales⁴, quos quidem iam ante conabar transmittere, sed cum ob pestis discrimen transire non liceret nuntio, relati ad me fuerunt. Nunc vero non ultra morandum ratus, rationem invenire volui, qua tuto transmittere possem. Ea si vacabit Ill-mae D. V-rae aut libebit, perleget Ill-ma D. V-ra, quam diu feliciter velere et ad nos quamprimum sospitem advenire cupio. Lovicii, 24 Septembris Anno Domini 1564.

^{a-} Vestrae R-mae et Ill-mae Dominationis servitor obsequentissimus ^{-a} Jacobus Uchanski Dei gratia Archiepiscopus Gnesnensis L[egatus] N[atus] et R[egni] P[oloniae] P[rimas] ^{a-} manu sua subscripsit ^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

343

HOZJUSZ DO ALFONSA SALMERONA

Lidzbark, 25 września 1564

Gratuluje mu osiągnięć na polu kaznodziejskim w Wenecji i Neapolu. Czyni wyrzuty, że nie znalazł czasu na napisanie listu, albo przynajmniej na pozdrowienia. Dziękuje za nadesłane wieści i komunikuje mu kilka nowin m.in. o wojnie z Moskwą.

ORYG. nie znany.

MINUTA pisana ręką St. Reszki: Bibl. Jagiell., rksp 162 k. 5.

DRUK.: HO II s. 234. Fragment w Poglani epistolae, III s. 79—80 nota (i).

Primum tibi gratulor quod veneris in regnum tuum, illud regnum quod non sicut alia, sed κατ' ἔξοχην regnum dicitur, sicut poeta Virgilius, orator Tullius, philosophus Aristoteles. In quo tu regnare mirabiliter diceris, dum non tam corpora, quam animos hominum tibi subiectos habes. Quodque magis mirum est, sic in eo regnas, ut regni sui te consortem

ryków przyjmuje, że Hozjusz już oficjalnie występuje jako biskup niezależny od Rygi. Po sekularyzacji arcybiskupstwa ryskiego w 1566 r. sprawa stała się jasna na korzyść egzemplcji diecezji warmińskiej.

² Zob. nr 283 przyp. 3.

³ Ga 6,1.

⁴ Pismo Uchańskiego do biskupów polskich, Łowicz 29 VIII 1564, opublikował Wierzbowski: Uchansiana, I s. 66—69. Egzemplarz okólnika przesłanego w kopii współczesnej Hozjuszowi znajduje się w ADWO, H 17 k. 138—140.

esse rex tuus non modo non moleste ferat, verum etiam gaudeat. Precor tibi regnum hoc diuturnum, simul ut post illud bene administratum, iusto cum exercitu multis millibus comitatus, ad regnum pervenire queas sempiternum, et in eo mercedem laborum tuorum consequeris. Deinde vero, quod ὁδε ὄραξὸν mihi tuum describis, gratum est¹. Quod autem in illud culpam confers, si forte parum officiosus, si minus in scribendo, saltem in salutando fuisti, tu videris quam iusta sit haec excusatio. Si Venetiis aliquandiu degebas, etiamsi quotidie verbum Dei praedicabas, non dubito tamen, quin aliquando corpus etiam refeceris et in publicum prodieris. Polonum etiam aliquem videris, cui si^a nihil aliud, saltem haec dicere potueris: saluta Cardinalem Hosium verbis meis. Hoc quibuscunque tandem, quamlibet arduis negotiis tuis nil prorsus attulisset impediendi. Sed ego mihi gaudeo, quod cum^b [minus] inter politos homines verser, civilitate tamen hominem illum tam expolitum superaverim, et prior ei salutem saltem dixerim.

Et Venetiis et Romae tibi rem feliciter cessisse gratulor. De nepote meo², tuum istud, ne sit benevolentiae magis quam iudicii testimonium, non possum non metuere, sed verumtamen ut sit, vehementer opto. Quod conatus meos in quodam oppido meo contra calicem petentes mihi non infeliciter cecidisse gratularis, non iniusta mihi causa gratulandi esse videtur, nam est illud primarium oppidum meum³, in quo si quid secus evenisset, magnam in ditone mea rerum omnium perturbationem ea res attulisset.

De novis mecum communicatis ago gratias. Faxit Deus, ut Viretum⁴ ad officium sanitatemque reductum esse videamus, sed huc allatum fuit per hugonotos Aureliam⁵ iterum captam esse, quod^c mihi verisimile non fuit, cum Nonis Augusti [5 VIII] literas acceperim ex Urbe^d, quibus nihil tale significatur.

Nuper a nostris 5 000 Moschorum caesa sunt. Obsidetur etiam castrum illud, quod ante^e sesquiannum fuerat a Moschis interceptum. Pestis etiam circumquaque grassatur.

Si tibi grave est crebro me salutare, saltem hoc ne sit, quaeso, grave: crebriorem in orationibus et sacrificiis mei memoriam facere, quibus me diligenter commendo. Datum Heilspergae, 25 Septembris 1564.

^a Opuszczono w druku w HO.

^b Nadpisano.

^c Nadpisano nad skr. wyrazem nieczytelny, ok. 5 liter.

^d Skr. *blennium*.

^e Skr. *nuper*.

344

PIUS IV PAPIEŻ DO HOZJUSZA

Rzym, 25 września 1564

Breve papieskie udzielające władzy rozgrzeszania nawracających się innowierców; z prawem subdelegacji uprawnień.

ORYG. nie znany.

MINUTA: Arch. Vat., rkps Arm. 42 t. 21 k. 261r-v. Nr 433. Na odwrocie: 25 Septembris

¹ Hozjusz odpowiada tu na list Salmeróna z 2 VII. Zob. nr 225.

² Jan Hozjusz, bratanek kardynała.

³ Braniewo.

⁴ Piotr Viret. Zob. nr 225 przyp. 9.

⁵ Orlean.

1564, Anno 5. Pro Cardinale Varmiense. Sanctitas Vestra concedit et facultatem absoteendi haereticos in foro conscientiae tantum et deputandi aliquos confessarios cum pari facultate etc. D. Tolomeus¹ mandavit expediri ex parte Sanctitatis Vestrae.

Dilecto Filio nostro Stanislao tituli sancti Pancrati presbytero Cardinali Varmiensi vocato.

Dilecte fili noster, salutem etc. Cupientes ex pastoralis nostri officio singularum personarum Regni Poloniae ac provinciarum et dominiorum eidem Regno subiectorum, quae sathanae fraudibus deceptae in aliquas damnatas haereses inciderunt, et postmodum ducente Domino ad cor revertuntur, animarum saluti quantum cum Deo possumus paterne consulere, necnon de tua eximia singularique integritate, prudentia, catholicaeque religionis zelo plurimum in Domino confisi, Circumspicioni tuae quoscunque haereticos Regni et provinciarum ac dominiorum huiusmodi ad te recurrentes, errores suos recognoscentes et de illis dolentes ad orthodoxamque fidem redire postulantes, cognita in eis vera poenitentia ac facta per ipsos in scriptis promissione quod talia deinceps non committent, a quibuscunque haeresibus et earum criminibus ac censuris et poenis per eos propterea incursis et contra tales promulgatis, in foro conscientiae duntaxat, iuxta tamen formam sacrorum canonum, absolventi et etiam aliquos confessores cum simili et pari facultate arbitrio tuo subdelegandi ac deputandi, liberam auctoritate Apostolica tenore praesentium licentiam concedimus et potestatem, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus Apostolicis ac quibusvis oppidorum et locorum statutis et consuetudinibus, privilegiis, quoque indultis et literis Apostolicis quomodolibet concessis et confirmatis, ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae, apud Sanctum Marcum etc. die 25 Septembris 1564 Anno 5.

345

HOZJUSZ DO ALBRECHTA KSIĘCIA PRUSKIEGO

Lidzbark, 27 września 1564

Interweniuje na rzecz mieszkańca biskupstwa Erazma von der Dile, którego żona ma prawo do spadku po zmarłym krewnym Framelt Reimanie koło Kętrzyna. Jeden ze spadkobierców, Hans Kynsik, mieszkaniec księstwa pruskiego, wysunął nie do przyjęcia dla reszty rodziny zasady podziału spadku. Prosi o interwencję starosty kętrzyńskiego, bowiem dobra te wskutek zwłoki z podziałem ich między spadkobierców i zarazy niszczeją i tracą na wartości.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1, 474. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja kancelarii odbiorcy: *Des bischofs von Heilspergk vorschriift wegen teilunge Fromholt Reimans güter. Datum den 27 Septembris Anno 1564.*

Durchlauchter, hochgeborner furst, hochgunstiger herr und freundt. Unsere freundwillige dienste und wes wir mehr liebes und guttes vermögen bevorn. Wiewoll wir in diesen fast verdecktigen geleuften E.F.D. nur ungerne bekummern, so thun wirs doch mit desto mehrer sicherheit, das dieser unser orth von der schwebenden seuche noch gothlob rein und unberuret ist, und haben wir des auch billigermahssen nicht weigeren können, denn es hat uns der erbar, unser lieber, getrawer Erasmus von der Dile¹ unterthenigst zu verstehen geben, wie seinem weibe und dero

¹ Tolomeo Galli. Zob. nr 252 przyp. 7.

¹ Bliższych danych o tej postaci dostarczają akta wizytacji kanonicznej w 1565 r. parafii Kiwity w komornictwie lidzbarskim, gdzie mieszkał tenże, Erazm a Dile (ADWO, B 3 k. 157v—161v). Piszze tam, że był to szlachcic, na którego

brudern, neben dem edlen Hansen Kynsiken² als zweier schwester kindern, etzliche gutter von sehligem Framelt Reiman³ angeerbet seint, welche itzo über zwen jare aus vielfeltigen hindernussen ungeteilet verblieben und der nachgelassenen sehligers witfrawen in vollem brauch und nutzung gelassen wehren. Nun hatte gemelter Hans Kynsick nach versucher und ungeschaffter sunhandlung den 25 tagk itzwerenden monats Septembris zu solcher teilunge dem von der Dile sampt seinem schwegern angesetzt und ernennet, auf welche zeith sie denn viel gutter leute aus fernen örtern aufgemuhet, die witfraw auch nichts desto weniger mit grossen unkosten so allen parten abwachsen theten, sich geschickt, dero gantzlichen meinunge die teilunge solte nun Kynsiken ankundigen nach fortgesetzt werden, da man aber zum handel greifen wollen, hette sich derselbe über aller verhoffen vermercken lassen, wie ehr die erbschicht dero gutter keinerley gestalt auf anzahl der personen oder auf die heupter, besondern auf die wurtzel eingehen und gestaten wolte, und derohalben eine fast ungeremete sequstration des vierden teiles gefördert und bogereith, und obwol unlengst dabevor E. F. D. hoffrethe ir gutduncken desfalls an den amptman von Rastenburgk⁴, da denn die gutter gelegen, gefertigt und die teilunge in capita und nicht in stirpem als rechtmessigk und lantublich geachtet, das kegenpart oder miterben auch im genugsam caution zu thun erbötigk, da ehr nochmals etwas wieder sie darinne erhalten wurde, so hat doch solches alles nichts bey im gelten können und ehr sich stracks auf das landgerichte gezogen, auch nicht wenig vernehmen lassen, ehr sie woll eine zeitlangk aufhalten wolte. Dieweil denn diese aus solchem gefastem fursatze nicht anders denn eine mutwilligunge erlengerunge dero sachen schliessen können und aus betrachtunge zum teil der itz schwebenden seuche allerley zufelligen unglucks an vieh und anderer habe zu befaren darnach, das durch dergleichen langwirigen aufschub die gutter geringerth, ohne das algereith viel vergebliche unkosten erlaufen, dieweil auch Hans Kynsick mit etzlichen seinen rossen eine lange zeith aus gemeinem gutte gezereth.

Als hat der von der Dile unterthenigst von uns gebeten, wir im mit einer vorschriefft bey E. F. D. beförderlich erscheinen wolten und anlangen, das E. F. D. dem amptman zu Rastenburgk bofelicth thete, den oftgedachten Hans Kynsick zu schleuniger fortsetzung seines vermeinten rechts zu halten und keinen unbefugten aufzugk zu gestaten. Da aber solches beim landdinge oder nicht geschehen, oder aber verzuglicher zugehen wurde, das als dann E. F. D. die sache an ire hoff- und gerichtrethe weisen wolte, damit also ein ider desto ehe seines rechts zu geniessen hette. Weil wir denn nun solche seine bitte nicht unbilligk geachtet und dabey in bedencken gehabt, das viel ubrigen unkosten konnen verhutet werden, so gelanget demnach an E. F. D. unsere freuntliche bitte, dieselbe aus erwegen oberzeleter boschwehr irem amptman des orts bofelicth thun wollen, das ehr denselben Kynsik von seinem unbefugtem furhaben ablencke oder ja dem handel seine entschaft zu geben thue auferlegen, auf das also ein ider sich ins schirste seines rechts zu frewen

dobrach było ulokowanych 200 grzywien kościelnych. Przed dwoma laty szlachcic ten ożenił się z pewną kobietą *in Ducatu* i przez te dwa lata przebywał na kuracji w Gdańsku i Królewcu. Po powrocie do biskupstwa domaga się teraz od proboszcza w Kiwitach, by mu udzielał Komunii św. pod obiema postaciami.

² Szlachcic z Prus Książęcych, zapewne z okolic Kętrzyna.

³ Obywatel pruski z okolic Kętrzyna.

⁴ Kętrzyn.

und nicht unbilligerweise verzogen werde. Das seint umb E. F. D. wir in gleichem und mehrem zu verschulden erbötigk und thun E. F. D. götlicher erhaltung entpfelen. Datum Heilspergk, den 27 Septembris anno [15]64.

Stanislaus von Gots gnaden etc. a^m manu propria subscripsit -^a.

^a-^a Własnoręcznie.

346

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, ok. 20—30 września¹ 1564

Odsyła rzeczy pozostawione przez Kromera w Lidzbarku. O wizycie Macieja Drzewickiego u Hozjusza. Uchański ma Hozjuszowi za złe, że pomaga kapitułom polskim w staraniach o dyspensę od ustawy trydenckiej w sprawie kumulowania beneficjów. Prosi o zaopiekowanie się w Krakowie jezuitami jadącymi na Warmię, a także o skierowanie kilku listów we właściwym kierunku. O warunkach, jakie Hozjusz postawił królowi przed podjęciem legacji do Hiszpanii.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell, rkps 60/3. List składa się z 4 kart oznaczonych jako strony 939—942, ale są one wszyte między s. 740 a 741. Na stronie ostatniej listu jest adres Kromera pisany ręką Reszki, pieczęć Hozjusza oraz adnotacja Kromera: 20 Octobris.

S. Cistas tuas duas, in quibus continetur suppellex tua, tibi mitto. Fuerunt in theca stannea quaedam vasta. Num et illa pertineret ad te nec Burgravius² nec alius quisquam dicere mihi potuit, sed nec frater qui praesens aderat³. Visum est igitur, ut asservaretur ea, dum abs te certiores reddi possemus. Praepositus Vladislaviensis⁴ quibus de rebus mecum egerit, non ignoras proculdubio. Nollet sacerdotia dimittere quae possidet. Ego vero dixi me iam Venerabili Capitulo vestro literas commendatitias dedisse⁵, quibus uti recte posset. Sum autem ab Archiepiscopo reprehensus hoc nomine, quod executionem impedire conarer eius Concilii decretorum, cuius ipse fui praesens. Unde rescivit, satis mirari non possum. Itaque caute mihi res agenda est. Quoniam vero tempus iam instat, et nescio qui terrores denunciantur, scripsi nunc ad solum Cardinalem Simonetta, qui vehementer huic decreto repugnavit semper, ac non tam rogavi, quam suasi, ut saltem in hac provincia suspendetur huius decreti executio in menses aliquot, dum synodus haberi prius et inde mitti posset informatio. Quaeso te, da operam, ut semota cunctatione literae istae transmittantur in Urbem. Permulum enim in celeritate positum est. Calendae Novembres pulsant fores. Bene vale. P[ridie]^a Calendas Octobres 1564.

Tui frater amantissimus Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

¹ Ustalona w ten sposób data listu wymaga wyjaśnienia. Są tu właściwie dwa listy (zob. przyp. b): pierwszy zasadniczy i drugi w formie dodatku. Pod koniec listu zasadniczego Hozjusz pisze, że *Calendae Novembres pulsant fores*, zatem chodzi tu o godzinę przed północą z 30 X na 1 XI. Biorąc pod uwagę adnotację Kromera łatwo stwierdzimy, że Hozjusz pomylił miesiąc, powinno być *Calendae Octobres pulsant fores*. Zresztą sam podaje obok datę właściwą, chociaż budzi zastrzeżenie wyraz poprawiony, odczytany tu jako *pridie*. List stanowiący dodatek musiał być napisany między 14 a 29 września, bowiem Hozjusz w nim wspomina o liście królewskim z 14 IX, ponadto żywi nadzieję, że jego list dotrze do Krakowa na 29 IX. Biorąc pod uwagę kilka dni potrzebnych na dostanie listu, datę jego napisania można ustalić na ok. 20 IX. Zatem ten list w obu częściach został napisany od ok. 20 do 30 IX 1564.

² Burgrabia lidzbarski Marcin Östreich.

³ Jan Hozjusz, starosta Smolajń.

⁴ Maciej Drzewicki. Por. nr 267.

⁵ Zob. nr 228.

b— Vidi cum essem Tridenti tres epistolas Calvini Cracoviae impressas ⁶. Quaeso te, da operam, ut ad me primo quoque tempore [mittantur]. Scribit mihi praepositus generalis Societatis Jesu, quod suos ad me iam sit missurus ⁷, quorum huc adventum intra duos menses expecto. Vellem aliquem isthuc mittere, qui deducat eos ad me per loca tutiora. Sed expecto dum fiam certior, quod iam in viam se dederunt. Erunt octo. Quaeso te, cum venerint, des operam, ut, si forte sit paululum expectandum, habere quaeant ubi commode divertant. Sumptus illis per meum nepotem ⁸ suppeditabuntur.

Nova quaedam tibi mitto. Tu maiorem isthinc mittendi facultatem habebis; per praepositum Vladislaviensem dedi literas ad Cardinalem Augustanum ⁹. Is, quemadmodum ex eo cognovi, non ita cito Cracoviam redibit, sed literas tamen praemittet, quas isthic futuras pro d[ivi] Michaëlis festo [29 IX] suspicor. Ad quem diem etiam has venturas opinor. Quoniam vero sunt in hoc fasciculo literae ad Canisium, quaeso te, ^c des operam, ut ei fasciculo, qui inscriptus est Cardinali Augustano, adiungantur, quo facilius ad eum perferri possint. Parochus meus Brunsbergensis ¹⁰ ad supero migravit. Quem sufficiam in eius loco non habeo.

Res tuas una cum stannea suppellectile tibi missurus eram, sed quoniam auri quam suae salutis magis avari profecti fuerunt Montem Regium, ubi nunc pestis atrox esse dicitur, non modo res tuas, sed neque literas illis dare, sed nec ut alloquio meorum quisquam illos dignaretur volui, quamobrem alia erit occasio expectanda. Interim accipe novum: Rex mandat, ut in Hispanias proficiscar ¹¹. Ego non recuso, verum duo prius videre cupio: primum ut ^d ministros executioni proscriptio mandetur, alterum ut uxorem ad se vocet ac quod a marito debetur officium illi praestet. Haec duo si confecta prius videro, me non esse laborem hunc recusaturum recepi, quamlibet in grave discrimen meam salutem adductam iri scio, nec hyems tamen me, nec aliud quicquam deterrebit quominus maxima cum alacritate faciam imperata. Quid autem tibi videtur, quam cito mihi proficiscendum erit? fortasse intra paucas hebdomadas. Atqui nihil adhuc habeo parati, sed aliquid fortasse spatii nobis dabitur longioris. Fieri potest, ut vernum tempus expectare liceat. Sed haec ego pervulgari nolim, praecipue de condicionibus. Mirum est, quod cum per tot menses musitatum fuerit, nunc primum ea de re mecum agi coeptum est. Etiam Romae creditum est esse me iam in Hispaniis ^e ¹².

^a Wyraz poprawiany.

^b— Dalszy ciąg listu (do końca) musiał być faktycznie napisany wcześniej. Widocznie Hozjusz nie zdołał tego listu wysłać i kiedy nadarzyła się okazja przesłania, napisał drugi list, a z tamtego włączył w formie dodatku tylko pewne fragmenty.

^c Zbytecznie powtórzono słowo te i nie skr.

^d Skr. contra. ^e Na tym list się urywa.

⁶ Por. nr 292 przyp. 11.

⁷ Zob. nr 228.

⁸ Paweł Watt.

⁹ Otto Truchsess von Waldburg.

¹⁰ Marcin Stobbe, od 1559 proboszcz w Braniewie, zmarł na zarazę w sierpniu 1564 r. Hozjusz na jego miejsce nazaczył innego księdza, ale i ten po kilku tygodniach padł ofiarą zarazy. Biskup tymczasowo prowadzenie duszpasterstwa w tej największej w diecezji (i chyba najtrudniejszej) parafii zlecił ks. Pawłowi Molle-rowskiemu, a w końcu 1564 r. parafię i starostwo braniewskie powierzył kustoszowi Eustachemu Knobelsdorffowi. Stałego proboszcza Braniewo otrzymało w końcu 1565 r. w osobie Andrzeja Humana (ADWO, B 3 k. 86v; PDE 1875 Jg 7 s. 100; K o r e w a: Geneva, s. 234).

¹¹ Zob. nr 321.

¹² Pisał o tym Kłodziński w liście do Hozjusza. Zob. nr 224.

347

JAN POLANCO DO HOZJUSZA

Rzym, 30 września 1564

Powiadania o chorobie bratanka kardynała, Jana Hozjusza i wyjeździe jezuitów na Warmię.

ORYG. nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 165 s. 188. Na marginesie: *Cardinalis Varmitense*.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Princeps in Christo observandissime. Pax Christi et omne bonum. Alias scripsi quam bene [se] haberet Dominus Joannes noster in utroque homine¹. Nunc scribere cogor, quod idem satis gravi morbo ab 8 vel 10 diebus laborare coepit, nec sine periculo, quamvis per Dei gratiam vis morbi se remittere videatur medicis, qui eum dilligenter mane et vesperi visitant et sedulo quaecunq[ue] illi suadent curantur. Nec officium aut obsequium ullum nostrorum requiritur, cum multis nominibus eius salus nobis sit charissima. Subsidia etiam spiritualia eidem non desunt: sacrorum sacramentorum, ad quae devote iam accessit, et orationum et sacrificiorum, quae tum in Germanico tum in nostro Collegio ac domo amanter sunt ipsi procurata. Unde speramus in Dei bonitate, quod eidem sanitatem restituet et in virtutis augmentum morbum hunc cedere faciet. Febris fuit continua cum ventris dolore et symptomatibus variis, et somnii ac cibi refectionem perdifficile capere potuit. Sed Deo gratias agimus, quod levius iam conflictetur et meliora in dies sperentur. Sequenti sabbato [7 X] non omittam scribere morbi eventum, utinam felicem.

De tribus ex Collegio Romano missis in Prussiam et aliis quinque vel sex ex Collegio Coloniensi et Trevirensi eo deducendis non semel D. V-rae Ill-mae scriptum est, et forte ante has literas aliqui eorum isthuc pervenient. Viaticum bona ex parte recuperavimus². Quod reliquum est simul atque accepimus, 20 coronati Domino Georgio³ Ticinio³ numerabuntur et 100 pro Domino Joanne retinebuntur. Aliis de rebus nihil addam, nisi quod pater noster Praepositus⁴ et reliqui omnia felicia precamur D. V-rae Ill-mae et nostra obsequia humiliter offerimus.

Romae, pridie Calendas Octobris [30 IX] 1564.

¹ W rkpsie błędnie *Gregorio*.

348

OTTO TRUCHSESS DO HOZJUSZA

Dybinga, 30 września 1564

Ubolewa, że list, który wysłał do Hozjusza via Wiedeń, wrócił z powrotem do jego rąk. Rektor kolegium w Dylingdze (Henryk Denys SJ) nie może przybyć na Warmię z powodu złego stanu zdrowia.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 44—45. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja: *Redditae 2 Decembris 1564, responsum 10, Heilspergae*.

¹ Zob. nr 70, 216.

² Por. nr 333.

³ Jerzy z Tyczyna.

⁴ Jakub Laynez.

Infortunium ne dicam habuisse meas litteras, quas ad D. V-ram Ill-mam multos iam dies transmiseram, offenderunt tamen, cum Viennae Ill-mum Regium Oratorem¹ non invenerint, ipsi enim ad Ill-mam D. V-ram transmittendas illas direxeram, et propterea ad me Dilingam rediere, quando iam ad Ill-mae D. V-rae manus eas venisse animo conceperam, quod mihi, ne negligentiae arguerer, sane fuit permolestum. Verum ea est D. V-ra Ill-ma humanitate praedita, ut veram tarditatis excusationem meam et cognituram et accepturam confidam. [Ex] literis R-mi Partis Lainetz Jesuitarum generalis² videbit D. V-ra Ill-ma, quod promptus quoque diligens fuerit in transmittendis ad illam aliquot de confratribus suis Jesuitis, ut collegium, quod sub horum disciplina erigere eadem D. V-ra Ill-ma decrevit, exequi valeat. Mihi sane fuit permolestum, quod rectorem collegii mei Dilingensis³, quem ut collegii sui ordinationi atque erectioni praesesset D. V-ra Ill-ma peroptabat, mittere non potuimus, quanquam enim hominibus haec sancta Societas abundet, quibus tuto comitti haec possint, hunc tamen expertum ad hoc munus istuc usque praecipue venisse gavisus essem, verum cum maximis ornatus sit virtutibus, valetudine nunc tenuissima tamen utitur, multitudinem enim laborum quibus nunc docendo, nunc concionando, nunc ea administrando, quae collegio usui erant se quotidie dum exercet, nuper pectoris vena ei abrupta est, quanquam convaluit, tamen ei concionari et longum iter facere et quicquid est maiores laboris subire medici ei prohibent. Dirigat omnipotens Deus, bonarum voluntatum fautor, quum hunc venire non permiserit, aliquem, in quo Ill-ma D. V-ra acquiescere possit et D. V-rae Ill-mae, cui inter tot bona sua opera hoc optimum inspiravit erigendi in illius partibus videlicet collegii voluntatem, quo nil melius hac nostra tempestate fieri posse mihi iam multos annos est persuasum, et vitae longitudinem, et suam gratiam concedat ac conservet. Cui literas pro Ill-ma D. V-ra Viennae commendare dehinc possim, rescribat mihi velim. Datum Dilingae, die 30 Septembris Anno 1564.

R-mae et Ill-mae D. V-rae humillimus servitor

a- Otto Cardinalis Augustanus -a

a-a Własnoręcznie.

349

HOZJUSZ DO PIOTRA MYSZKOWSKIEGO

[Lidzbark, koniec września 1564]¹

Powiadania, że przez sługę Myszkowskiego, Jana Gniazdowskiego, już przesłał Myszkowskiemu pismo polecające go w Rzymie na sufraganię plocką. Proponowaną przez króla misję do Hiszpanii, aczkolwiek trudną i prawie beznadziejną, gotów jest przyjąć, jeżeli król wpierv spełni dwa warunki: wprowadzi w życie edykty wydane przeciwko innowiercom na sejmie w Parzewie oraz pojedna się ze swoją małżonką. Obwinia Myszkowskiego za opieszałość w wykonywaniu wspomnianych edyktów parzewskich i za ograniczenie ich zasięgu przeciwko samym trynitarzom.

¹ Marcin Kromer.

² Jakub Layenz.

³ Henryk Denys.

¹ Przybliżoną datę listu pozwala ustalić jego treść, głównie zwrot *iam istat mensis October* oraz wzmianka o Gniazdowskim. W liście do Hozjusza z 14—15 IX Myszkowski niepokoił się, że wysłany do Lidzbarka przed miesiącem jego sługa Gniazdowski nie wraca (zob. nr 324), zaś w liście z 16 X komunikuje już o jego powrocie (zob. nr 360).

ORYG. AUTOGRAF: Rikssarkivet, Stockholm, rkps Extranea IX Polen, vol. 113, w fascykułe zatytułowanym: *Hostus tñ Miskowski* (brak paginacji, czy foliacji). Brak też strony adresowej. Brak również normalnego zakończenia listu, chociaż na ostatniej, czwartej stronie tego listu zapisanych jest tylko kilka wierszy od góry, reszta karty jest czysta.

Reverendissime Domine frater et amice plurimum observande. Gniazdowski quin iam comparuerit, mihi dubium non est. Quoniam tamen ita vult R-ma D. V-ra, literas illi mitto duplicatas, ita scriptas, ut R-mae D. V-rae satisfacturas existimem. Nullum enim alium libentius vicinum habuero quam illam. Nec esse tanta potest ulla vel dignitas vel utilitas, cuius ego non ex animo R-mam D. V-ram compotem fieri cuperem. Hoc sibi certo de me persuadere potest. Plurimum enim illi me debere profiteor.

De munere, quod mihi mandatur a Maiestate Regia, quid mihi facere deliberatum est ex responso meo R-ma D. V-ra cognosce². Scio quantis difficultatibus et periculis caput meum sim obiecturus, verum horum nihil me deterrebit quominus imperata Serenissimi Regis et Domini mei summa cum alacritate faciam, dummodo tantorum laborum fructum aliquem sperare liceat. Credo, quod memoria teneat R-mae D. V-rae servitor Gniazdowski quendam in aula Caesaris defuncti, cum et in Moscovia et Constantinopoli et in Hispaniis fuisset, solitum dicere: si mandaret Caesarea Maiestas, ut in unam ex terris his proficisceretur, se libentius Constantinopolim, ubi tamen orator existens in custodia fuit, libentius in Moscoviam usque profecturum quam in Hispanias. Sed ego nihil his moveor, dummodo videam prius executionem huius edicti quod nuper est promulgatum³, videam etiam, aut saltem audiam Serenissimum Regem et Dominum meum coniugi suae, quod a marito debetur, officium praestantem, etiam si certa mihi mors oppetenda foret, non dubitanter faciam quod iubet Maiestas eius. Non me deterrebit aetas, non valetudo affecta, non hyems quamlibet aspera fuerit, non itineris longinquitas, non maris tempestas, etiam si per medias acies mihi foret percumpendum, esset mihi tanti mori, dum aliqua spes affulgeret patriam ab interitu vindicandi, quem illi proximum impendere video. Sed si neutrum horum factum prius fuerit quam ego me in viam dederō, quaeso R-mam D. V-ram qua spe rei bene gerendae, tanto cum periculo, tantum itineris laborem suscipiam. Credat mihi R-ma D. V-ra, quod et oleum et operam perdemus, quicumque tandem eo missus fuerit. Scit illa, quod in suscipiendis deliberationibus aliqua de re primum illud spectari solet, quae sit perficiendi spes. Quod si nulla est, sicut revera nulla est rebus ita stantibus, pro derelictis potius habenda sunt quae debentur nobis in Regno Neapolitano⁴, quam ut sumptus in cassum fiant et labores tanti.

Iam instat mensis October. Fiat edicti Parczoviensis executio, ne confirmetur eorum opinio, qui rem agi serio negant. Fuit proscriptus ante annos octo Lysmaninus⁵, mox obtinuit salvi conductus literas. Sic evanuit proscriptio. Tale quid et nunc metuitur, si non erit executio, praesertim cum scribatur Posnania, quod suos haeretici nuntios ablegare ve-

² Listu Hozjusza, stanowiącego odpowiedź na ważny list królewski z 14 IX (zob. nr 321), nie znamy, natomiast o jego zasadniczej treści posiadamy informacje w szeregu innych listach, np. w liście Hozjusza do Kromera z 30 IX (zob. nr 346), czy nunejusza (nr 365).

³ Edykty wydane na sejmie w Parczewie 7 VIII 1564.

⁴ Tzw. sumy neapolitańskie, wypożyczone przez Bonę królowi hiszpańskiemu Filipowi II, a należne jej dzieciom, wyniosły około 430 000 dukatów.

⁵ Franciszek Lismanini (1504—1566), franciszkanin włoski, spowiednik królowej Bony, w 1553 r. przeszedł na kalwinizm, od 1563 r. przebywał w Królewcu na dworze księcia Albrechta.

lint, qui laborent apud Maiestatem Regiam, ut edictum hoc abrogari possit. Hoc si, quod absit, obtinuerint, quis iam in rebus divinis ludos a vobis fieri dubitabit? Quin et R-mae D. V-rae, si mille commendationes attulerit, nihil proderunt, sciunt enim omnes quantum autoritate polleat apud Principem, et eam noluisse potius dicent, quam non potuisse perficere, ut sanctum hoc edictum Regiae Maiestatis executioni mandetur. Fuerunt etiam Posnaniae qui dicerent contra solos trinitarios edictum hoc esse conscriptum, quorum haec interpretatio, si, quod absit, approbata fuerit, quis deinceps ambigat, quin simul etiam impia sacramentariorum haeresis⁶ per vos fuerit approbata? Nec ulli maius ea res quam R-mae D. V-rae periculum allatura videtur. Nec enim effugiet suspicionem, quod suis fratribus aliquid esse concedendum putaverit, quos magno studio contendisse fertur, ut ex Regno soli trinitarii proscriberentur, quo sic plus aliquid firmitatis acquirerent, cum suis viribus non parum decessisse videant propter hanc trinitariorum a se defectionem⁷.

350

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Lipno, 1 października 1564

Przesyła listy przez Michała Brunau jadącego przez Warmię do Inflant. O wyjeździe króla z Warszawy do Piotrkowa i o ruchach wojsk polsko-litewskich nad Dźwiną.

ORYG: ADWO, D 10 k. 169. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Redditae 5 Novembris 1564 Heilspergi*, ręką Kuczborskiego: *non eget responso*.

Miłościwy Księżu Panie a Dobrodzieju mój, powolne służby swe zalecam w miłościwą łaskę Waszej Mości, zdrowia i wszego dobrego w długim panowaniu od Pana Boga winszując etc.

Iż się tu do mnie trafił pan Brunau¹, znajomy a dobry przyjaciel mój, listy od Jegomości księdza Kromera, które W. M. memu M. Panu należą, przezeń przesyłam. Tu stąd acz bych W. M. memu M. Panu co pisać chciał, tedy nie masz nic takowego. Zaniechać jednak nie chciałem, abym tego W. M. oznajmić nie miał, co mi od dworu Króla Jegomości piszą, iż Król Jegomość jako dziś z Warszawy do Piotrkowa jechać miał, a tam już sejmu czekać będzie. To mi też piszą, iż pan hetman polski² rzuciwszy most przez Dźwinę począł był przeprować wojsko pod Polocz, ale iż poseł od pana hetmana litewskiego³ do niego z listy przybieżał upominając, aby nie odjeżdżał i wojsku się przeprować nie dał, aż się z nim ujrzy, zadzierzał się. Co za przyczyna tego, o tym nie mogę nic pewnego pisać. Zalecam się przy tym w miłością łaskę W. M. a proszę swego M. Pana a dobrodzieja, aby W. M. tego to pana Brunau gratia sua prosequi raczył, w tym zwłaszcza, aby tam dalej ku panu swemu Jegomości Książęciu Kurlandzkemu⁴ przepieczno przejechać mógł, a ja też łaskę W. M. zasługować winien będę.

⁶ Tzn. kalwinów.

⁷ W rodzinie podkanclerzego było wielu innowierców, na ich czoło wysuwał się wojewoda sandomierski Stanisław Myszkowski, stryjeczny brat Piotra, czołowy przywódca kalwinizmu w Małopolsce.

¹ Michał Brunau. Zob. nr 230 przyp. 1.

² Mikołaj Sieniawski (1489—1569).

³ Mikołaj Rudy Radziwiłł, wojewoda trocki.

⁴ Gothard Kettler.

Dan z Lipna, prima Octobris [1 X] Anno Domini 1564.

^a— W. M. mego M. Pana i dobrodzieja pokorny słuźebnik
Jan Costka C[asztelan] Gdański ^a.

^a—^a Własnoręcznie.

351

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Dziekanowice, 5 października 1564

Przesyła listy. Dzieli się nowinami z życia politycznego i dyplomatycznego. Unika dworu i króla. Nastroje przed sejmem i synodem.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 9 k. 53. Na odwrocie adres, pieczęć.

KOPIA z XVIII (ogólnie uwierzytelniona przez bpa Ignacego Krasickiego 3 XI 1770): Bibl. PAN, Kórnik, rkps 241 s. 349.

DRUK: C. Walewski: Marcin Kromer. Dodatki, s. 49.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Rursus alias literas Italicas tibi mitto, quas hodie accepi. Novi nihil habeo, praeter quod novus Caesar¹ mittit copias in Ungariam adversus Transylvanum². Naumburgensis episcopus noster iam obiit³. Augustus elector statim bona episcopalia per vim occupavit⁴. De Caesaris novandi res studio musitatur nonnihil. De comitiis imperialibus nihil. Sumptus non habet. Romae minus incipit esse in pretio. Designatus erat ad eum legatus Empsius⁵. Pro eo mittetur fortasse Ventimilliensis⁶. Dux Parmensis filio suo uxorem accepit Portugalliae regis amitam.

Procancellarius mihi suadet, ut Regem visam ad pauculos dies, cum sit Petricoviae. Insidias metuo exemplo vulpeculae recusantis aegrotum leonem visere. Videro. Non procul quidem inde abero. Ad Svirzense⁷ enim meum proficiscor. Ad comitia tamen suadet Procancellarius. Praecedet spero synodus. Sed mihi neque tempus placet neque locus. Cracoviensis meus⁸ cum Archiepiscopo hoc tempore congressurus esse dicitur. Bene vale.

E Decanovicio meo⁹, 5 dies Octobris 1564

Tibi addictissimus M. Cromerus.

352

JAN POLANCO DO HOZJUSZA

Rzym, 7 października 1564

Donosi o ciężkim stanie zdrowia Jana Hozjusza, bratanka kardynała. Lekarze wyrazili zgodę, by chłopiec na własne życzenie przeniósł się z kolegium do domu Jerzego z Tyczyna. Przy chorym ciągle czuwa lekarz i ktoś z jezuitów.

¹ Maksymilian II.

² Jan Zygmunt, książę siedmiogrodzki.

³ Juliusz Pflug, zm. 2 lub 3 IX 1564. Por. nr 276 przyp. 8.

⁴ Zob. nr 276 przyp. 8.

⁵ Kard. Marek Sittich Alttemps, siostrzeniec papieża Piusa IV. Zob. nr 228.

⁶ Karol Visconti, bp Ventimiglia.

⁷ Świerże, wieś w pow. kozienickim.

⁸ Filip Padniewski, bp krakowski.

⁹ Dziekanowice.

ORYG. nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 105 k. 194v. Na marginesie: Card. Varmiese.

DRUK.: Polanci complementa, t. s. 490—491.

Pax Christi. Illustrissime ac Reverendissime Domine Princeps in Christo observandissime. Proxime exacta hebdomada certiozem feci D. V-ram Ill-mam de gravi aegritudine domini Joannis¹. Utinam laetiora iam scribere possem, sed ita Domino placuit, ut et ipse et nos omnes hac etiam hebdomada tota exerceamur molestia malignae et continuae febris cum ea debilitate coniunctae, ut perpauca remedia etiam peritissimi totius Urbis medici adhibiti ei applicare potuerint. Adhuc inter spem et metum versamur, et praeter medicorum crebro venientium et unius perpetuo assistentis auxilia, et fidorum ministrorum obsequia ac solatia, indigentium multorum etiam orationibus ac sacrificiis quotidie iuvenem apud Deum iuvare nitimur. Cum die dominico proximo post confessionem et sacram communionem perceptam dominus Joannes optare sese significasset ad domum domini Georgii Ticinii² commigrare, cumque medici suaderent, ut adolescenti id concederetur, quod nocere non posset et forte iuvare potuisset, concessimus, ita tamen ut expensas omnes et medicorum et aegroti et reliquas solveremus, et assistentem medicum ac ministros ex nostris fratribus non subtraheremus, licet qua charitate oportuit in domo domini Georgii omnia obsequia et solatia aegroti offerantur. Dignetur divina bonitas prosperum successum conatibus omnium tribuere, prout ad ipsius gloriam ac domini Joannis summum aeternumque bonum convenit. Hoc intelligat D. V-ra Ill-ma, quod nihil omittimus nec omitemus eorum, quae iuveni prodesse vel in spiritu vel in corpore cognoverimus, pro tenuitate virium nostrorum, et si adesset D. V-ra Ill-ma vel ipsius pater, non video quid addere sollicitudinis ac diligentiae posset. Commendam nos quam humillime et obsequia nostra deferimus D. V-rae Ill-mae, quam Ecclesiae suae Deus incolumem diu conservet.

Romae, 7 Octobris 1564.

353

RADA MIASTA BISZTYNKA DO HOZJUSZA

Bisztynek, 9 października 1564

Odpowiadają na pismo Hozjusza z 2 października tego roku, w którym biskup oskarża ich, że mimo zakazu przyjmowania na zamieszkanie obcych ludzi w Bisztyнку są zatrudnieni czeladnicy z Prus Książęcych, w tym dwóch studentów. Rada daje na to odpowiedź, iż od ukazania się edyktu biskupiego nikogo z miejsc zarażonych do miasta nie przyjęła, a ci dwaj studenci uciekli z Królewca przed zarazą i schronili się w Bisztyнку 2 września, a więc na 4 tygodnie przed zakazem wydanym przez biskupa. Jeden z nich ma tu matkę i siostrę. Rada gotowa jest ich usunąć na żądanie biskupa, gdyż nie śmie sprzeciwiać się jego nakazom i narażać się na niełaskę.

ORYG.: ADWO, D 87 k. 15. Na k. 17b adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Jana Leomana: X Octobris [MD]LXIII.

Unsere ganz willige, gehorsame, pflichtige, underthenigliche dienste mit erbittunge alles vormoegens bevorn. Hochwirdigster in Gott vater, furst und her, der Heiligen Römischen Kirchen des titels S. Pancratii priester cardynael, bischof zu Ermelandt.

¹ Zob. nr 347.

² Jerzy z Tyczyna.

Wir arme, willige, gehorsame, pflichtige E. F. G. underthane burgermeyster und radtmann der stadt Byschoffstein¹ kunnen aus ynnerlicher neigung, so wir zu E. F. G. als unserm gnedigsten herren und vater tragen schuldigh nicht vorhalten, das wir den 7 Octobris ein jungst gethanes schreyben an uns den 2 Octobris gegeben von E. F. G. empfangen, dasselbe gutwilligk angenommen und vorlesen lassen, in welchem vormeldet, das E. F. G. warhaftigklich sey berichtet, als solten wir kurz dabevor oder aber noch erhaltenem E. F. G. newlichen befehlich, etliche frembde gesellen von Königsbergk, unter welchen zwene studenten benumpt, in E. F. G. stadt zu uns eingenommen haben. Thuen derohalben E. F. G. dis kundt und zu wissen, das uns solchs nicht kundtlich, und noch gethanem E. F. G. befehlich nicht geschehen, auch keynem bey uns, er sey, wer er wyll, er gebe auch fur, was er wolde, des man unsichere kundtschaft seyenes ungewissen vorhaltens habe, freyher eingangk gestatet worden, dazu keyner des synnes von Königspergk sich einzudringen bey uns gewesen. Allein was von den zwen studenten belangt, wie yn E. F. G. schreiben vormeldet, mugen wir E. F. G. nicht pergen, das dieselbe, welche iczt bey uns seindt, zu der zeit, als E. F. G. underthanen das getreyde nach Königspergk, da nach ethwan nicht so böse luft gewesen, fureten, sich haben hieher vorfuget und von der zeit heran aufs aller demuttigklichste als sie gekundt und gewust, 4 wochen langk zuvor fur newlich vorschienen E. F. G. mandat, und nicht nach lauthbarthem befehlich bey uns vorhalten haben, wyssen und wollen sonst keyne frembde gesellen, die bey uns wandeln sollen, dann alleyn die beyde studenten, welche sich, wie iczt berurt, von dem 2. Septembris an bis her (unter welchen eyner bey uns yn E. F. G. stadt Byschoffstein eyne schwester und mutter beynander wonende hat) aufenthalten. Aus aber sache, das E. F. G. dieselben, wiewoll sie sich eingehalten, yn gemelter stadt nicht wolde dulden, so bitten wir undertheniglich, E. F. G. wolde uns dasselbe durch kegenwertigen zeiger mit dem kleynen punctlein oder aber wörtlein wissen lassen und so^a sie E. F. G. entkegen, soll ynen bey uns formehr kein raum oder station gegeben werden. Dan es sol ferne von uns seyn, der almechtige, ewige Vater wolde uns arme E. F. G. underthanen auch davor behutten, das wir unsers allergnedigsten hern edict zugleich mundtlich wie auch schriftlich, so schympflich achten wollen. E. F. G. wolde uns eynfeltigen menschen solches nicht zumessen, das wir so vergesslich sein wollen, und mutwilligk yn E. F. G. ungnedlich ungunst fallen, oder aber solch eyn grosse pehn, welche uns E. F. G. auferlegt, und unerlesslich von denjenigen, so daryn verseumlich gefunden, fordern will, auf uns laden wollen. Bytten hierumb E. F. G. sehr undertheniglichen, E. F. G. wolde uns arme leute von solchen ley-mundt handthaben, beschutzen und beschirmen und unser gnedigster herr seyn. Mit erbittunge warynne wir E. F. G. als gehorsame, pflichtige underthanen demuttig dienst, wyllen und gefallen kundten beweysen, darzu wollen wir unvordrossen seyn. Hiemit E. F. G. ^a-göttlichen genaden ^ain langwirige gesundtheit empfolen. Gegeben zu Byschoffstein, den 9 Octobris dieses 1564ten jahres. E. F. G. willige gehorsame pflichtige underthanen.

Burgermeister und radtmann der stadt Byschoffsteyn.

^a Na marginesie.
a-a Na marginesie.

¹ Bisztynek, miasto biskupie w komornictwie lidzbarskim.

354

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 12 października 1564

Pociesza po śmierci Jana Hozjusza, bratanka kardynała, który po 10 miesięcznym pobycie u jezuitów w Rzymie tam zmarł (8 X).

ORYG. nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 105 k. 194v—195. Na marginesie: *Cardinali Warmiensi sic scribi posset. Liczne poprawki tekstu.*

Pax Christi et consolatio Sancti Spiritus etc. Placuit tandem Dei bonitati post colluctationem laboriosam cum gravissimo morbo dominum Joannem Hosium ad quietem et perfectam sanitatem vitamque nunquam intermorituram transferre. Et nobis quidem, Illustrissime Domine, non potuit tam praeclara tam ingeniosi et pii adolescentis indoles non magnum sui desiderium relinquere, nec permisit amor, quo et nos tenere ipsum complectebamur, et a D. V-ra R-ma eundem complecti intelligebamus, quin cum magno doloris sensu eius a nobis recessum ferremus, sed cum in propria et in aliorum quantumvis dilectorum vita et morte Dei beneplacitis perfectam voluntatem quaerere debeamus, colligimus nos ac nostram ipsi subiicimus et conformamus. Ea est etiam miserae vitae huius ac praecipue nostrorum temporum condicio, ut praeclare cum his agi videatur, qui calamitatibus ac periculis mundi huius se subtrahentes, matura morte ad securum portum aeternitatis cum gratia Dei perveniunt. Sed quia in D. V-ra Ill-ma et sapientiam fidei et fortitudinem animi perspectam habeo, supervacaneum esse ducerem in huiusmodi scribendis immorari, quae alios docere et quibus ad patientiam et spirituale consolationem suos ipse exhortari poterit. Tantum id dicam eam fuisse postremam vitae partem (quae quidem decem his mensibus nobis nota fuit) eam etiam mortem domini Joannis, ut singulari beneficio affectus a Deo optimo et maximo videatur, tum quod sic eum praeparare tum quod ad suum regnum tam cito evocare voluit. Reliqua fusius alii scribebant. Commendamus nos unice ac Societatem nostram universam orationibus et sacrificiis sanctis D. V-rae Ill-mae ac R-mae, quam Deus ad Ecclesiae suae utilitatem diu incolumem conservare et donis suis in dies magis ornare dignetur.

Romae, 12 Octobris 1564.

355

HOZJUSZ DO KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ

Lidzbark, 13 października 1564

Hozjusz nie podziela podejrzeń kapituły, jakoby niemieckie wojska zaciężne miały powracać z Inflant przez Prusy. Nie podejrzewa również księcia Albrechta o tendencyjny brak informacji w tej sprawie i radzi nie dopytywać się o nie.

ORYG.: Städtisches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501. Na odwrocie ślad pieczęci, adres: *Venerabilibus Dominis Praelatis et Canonicis, Capitulo Ecclesiae nostrae Cathedralis Warmiensis, Fratribus sincere nobis dilectis; adnotacja odbiorcy: De incerto rumore militum ex Livonia per Prussiam transeundorum (inną ręką): 15 Octobris 1564. List i adres pisany ręką Macieja Heina, sekretarza Hozjusza. Brak podpisu kardynała.*

Venerabiles Domini fratres sincere nobis dilecti, salutem. Quam militum manum ex septentrione seu Livonia huc transitum intendere¹ Fratritates Vestrae scribunt², de ea nos neque fama neque cuiusquam adhuc literis compertum habemus quidquam, ideoque hoc nobis maiorem ea nova pariunt dubitationem, quod nec Ill-mus ipse Dux Prussiae, vicinus noster, aliquid nobis significavit, quod quidem, si explorati aliquid de iis haberet, aut ullum de illis per nostrum Episcopatum deducendis cepisset consilium, nunquam illum, quae eius semper fuit consuetudo, praetermissurum arbitramur. Quapropter aut nihil ab illis pertimescendum putamus, aut si forte transmissio a Gedanis negata sit, causam non videmus, cur priores nos ab Ill-mo Duce hinc averti illos petere et ultro viam, quam ille forsitan non cogitavit, qua commode illi transire possent, ostendere vellemus, et videmur etiam de illius benevolentia, qua erga absentes nos in praedicendis et amovendis periculis usus est hactenus, nunc praesentes subdubitare. Quare speramus, si quid sit eiusmodi nihil insciis nobis tentatum iri et expectandum aliquid ab ipso Duce certius putamus. Si tamen Fratritatibus Vestris secus expedire videbitur et omnino praeventendum existimant, nos quidem posthabita hac temporum difficultate, quo iter illud totum per oppida et pagos lue pestifera infectum est, et quod Dux ipse inclusum se in Neuhaus tenere neque quenquam admittere dicitur, curabimus, ut omnia nobis constant et perniciosi quibusquam consiliis obviam iri possit. Optamus Fratritates Vestras recte valere. Datum Heilsbergae, XII-a Octobris Anno [MD]LXIII.

356

JAN POLANCO DO HOZJUSZA

Rzym, 13 października 1564

Opisuje ostatnie chwile życia, śmierć i pogrzeb Jana Hozjusza bratanka kardynała, studenta w Rzymie. Zmarł w domu Jerzego Tyczyna i zgodnie z jego życzeniem pochowany przy udziale jezuitów z obu kolegów rzymskich, wielu Polaków i biskupa angielskiego Tomasza Goldwella. Chłopiec pozostawił po sobie najlepszą pamięć.

ORYG. nie znany.

MINUTA: ARSJ, rkps Germania 105 k. 195r—v. Na marginesie napis: *Eidem Cardinali Varmiensti, Polancus.*

DRUK.: Polanci complementa, I s. 492—494.

Pax Christi. Duabus proximis hebdomadis de morbo acerbissimo domini Joannis Hosii admonui D. V-ram Ill-mam¹. Jam de sanitate perpetua, quam ad meliorem vitam emigrando est consecutus admonebo. Sic enim vis aegritudinis crevit, ut nullo medicorum consilio, nullius adhibiti remedii ope ei resisti potuerit. Et pulsata crebris plurimorum orationibus et sacrificiis divina bonitas maluit ad aeternam et felicem, quam ad temporaliam et miseram hanc vitam eum revocare: ipsi in omnibus laus et gratiarum actio. Non fuit privatus usu rationis usque ad extremum spiri-

¹ Wojska te były utrzymywane przez króla Zygmunta Augusta w Inflantach w celach obrony przed Moskwą i Szwecją. W 1564 r. z powodu kłopotów finansowych zostały rozwiązane. Zob. W. Broel-Plater: Zbiór pamiętników do dziejów polskich. T. I. Warszawa 1858 s. 214—223.

² List ten nie jest znany.

¹ Zob. nr 352.

tum, nec a nostris diu noctuve unquam relictus est (quamvis in domini Gregorii ² domo maneret), qui in corporalibus et spiritualibus omne ministerium ei impenderent. Non semel confiteri voluit, et sanctissimum Christi corpus devote accepit, et extremam unctionem pridie quam decederet integris sensibus, ut pium et fidelem adolescentem decuit, est consectus, nec mortis timorem ullum, nec praesentis vitae desiderium ostendit, et animae commendationem sic audivit, ut quaedam ipse pie diceret, prout doloris afflictio permittebat. Paulo ante mortem simul mecum Symbolum Apostolorum et Dominicam orationem pronunciauit, et paulo ante quam expiraret ultima haec verba ab eo audita fuerunt: Delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris ³ et cum satis magna quiete obdormiuit in Domino.

Non negare possum, Ill-me Domine, (ut de aliis taceam) quod morbus et mors domini Joannis graviori me dolore percusserit, quam ullorum aliorum vel sanguine vel spiritu mihi coniunctissimorum, quos his annis amisi, tum quia iuvenem magnae expectationis, qui doctrina et pietate in oculis meis proficiebat in dies, peculiari charitatis affectu diligebam, tum quia eundem a D. V-ra Ill-ma diligere plurimum sciebam. Quod tamen ad ipsum attinet, haud dubie singulari dono Dei multis periculis ereptum et ad securam et perpetuam beatitudinem (ut pie omnino credo) deductum, esse gaudendum existimo, et hanc ipsius profectioem in Italiam a suavi et benigna providentia profectam esse reor, qui cum ad se adolescentem vocare vellet, his mensibus eum purgare ac disponere magis dignatus est. Cum adhuc essemus Venetiis ⁴ generalem totius vitae confessionem sub festa Natalicia [25 XII] instituit, inde crebro ad confessionis et communionis sacramenta, id est fere octavo quoque die accedens, et tempus orationi tribuens pro bona Germanici Collegii consuetudine, semper modestissime et studiosissime se gessit.

Quod de eius animam post mortem iuvandam attinet, curatum est ut tum domi nostrae, tum in Collegio nostro et in Germanico sacrificiis et orationibus omnium Deo commendaretur. Sunt enim datae elemosinae multis sacerdotibus saecularibus, ut in privilegiatis altaribus pro eius anima missas celebrarent, et ad complura religiosorum monasteria ad haec ipsa suffragia impetranda misimus, et elemosinae eisdem datae sunt. De sepeliendi corporis ratione consulimus dominum Georgium Ticinium, et cum non probaret ille, tu ex variis ordinibus monachi vocarentur, et nobis rem totam committeret, quod cum nullo externo a nostra Societate hactenus faceramus, cum domini Joannis corpore fecimus, ut ex domo nostra et Collegio nostro et Germanico satis numerosa multitudo funus ad ecclesiam nostram deduceremus (quod etiam R-mus Dominus Assaphensis ⁵ et aliquot nobiles Poloni cum aliis plurimis sunt subsequuti) et inter nostros fratres ante altare Sanctissimi Sacramenti post decantatum officium defunctorum, loculo ligneo inclusum, sepelivimus. Haec sigillatim persequi volui, ut nota essent D. V-rae Ill-mae, de cuius animi magnitudine et insigni in Deum pietate non dubito, quin aequo animo, immo et cum actione gratiarum, Domini voluntati suam adtemperabit, et licet caro infirma aliter sentiat, in spiritu per fidem et spem rebus aeternis adhaerenti, vivere in coelis potius quam in terris charissimum nepotem gaudebit.

² Jerzy z Tyczyna. Por. A x e r: Ticinii epistulae, s. 31.

³ Ps 24, 7.

⁴ Por. nr 70.

⁵ Tomasz Goldwell, bp St. Asaph.

Commendamus nos quam humillime D. V-rae Ill-mae ac R-mae, quam Deus incolumem servet et donis suis cumulet ad ecclesiae Varmiensis et universalis magnam utilitatem. Amen.

Romae, 13 die Octobris 1564.

357

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 14 października 1564

Przedstawia dawne i nowe gwałty sąsiedzkie, jakich doznaje od starosty pruskiego z Szymbarka. Prosi Hozjusza o pomoc w doręczeniu listów dla księcia pruskiego i o radę. O szerzącej się zarazie i rewizji królewskiej. Zapytuje, czy kanonik Jakub Tymmermann jedzie do Rzymu.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1591—1594. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 18 Octobris [1564] Heiltspergl, ręką Kuczborskiego: responsum eodem.*

Miłościwy Księżu, służby swe zwykłe w łaskę W. M. mego M. Pana zaleciwszy, aby Pan Bóg wszechmogący raczył W. M. chować w dobrem a fortunnym zdrowiu na długie czasy, o to ja zawsze ażem niegodny Jego świętej miłości proszę, etc.

W. M. oznajmuję swemu M. Panu, że tego listu nie odesłano od Króla Jegomości do Książęcia¹ o ten gwałt, który uczynił pan Symbarski² we wsi mojej Swarczynowie³, acz go już był posłał pan starosta Radzyński, syn mój⁴, przez służebnika swego. Ale że ten służebnik trafił na pana kanclerza Jego Książęcej Mości⁵, który temu służebnikowi odradził, aby do Książęcia Jegomości teraz nie jeździł dla powietrza, powiedając mu, że by tam trudno miał przejechać, który się wrócił. I posyłam tam znowu z tem listem tego służebnika, któremum rozkazał do W. M. stąpić. Proszę, aby mu W. M. mój M. Pan raczył rozkazać list napisać, którędy by miał przejechać, aby go wszędy przepuszczono do Książęcia Jegomości. Bo zaprawdę tego z niemałym frasunkiem uznawam, że tego listu Króla Jegomości tak długo nie posłano. A iżem też zasię odpisu od Książęcia Królowi Jegomości nie posłał, bo teraz zasię znowu pan Symbarski rozkazał mi najechać na folwark mój w Mózgowie⁶, gdzie tam nie masz jedno pięć ogrodników a dwa rataje. I mało mi tam dworu nie spalili w nocy, świecąc i szukając jakiegoś chłopca, mnie tego pierwej nie powiedziawszy, ani sprawiedliwości nie żądając. I uchwycono tam na tem gwałcie jednego z tych, którzy tam byli najechali na ten folwark mój, sołtysa pana Sybarskiego, którego mam w więzieniu u siebie. A tak W. M. proszę mego M. Pana, aby mi W. M. raczył być pomocen radą swą, co bych z tem miał czynić, gdyż mi już nieraz despekty ten pan Symbarski wyrządza, do czego mu ja żadnej przyczyny nie dawam.

Nie mam nic nowego, co bym W. M. pisać miał, jedno że Król Jegomość rozkazał koniecznie rewidować gdzie nie mrze, ale zaprawdę trud-

¹ Książę pruski Albrecht.

² Teofil von Polentz.

³ Szwarcenowo, wieś kościelna w pow. michałowskim woj. chełmińskie.

⁴ Według Czaplowskiego: Senatorowie świeccy, s. 166, starostwo radzyńskie w latach 1555—1566 posiadali wspólnie dwaj bracia: Hugon i Jan Dąbrowscy, natomiast Paweł Działyński syn Jana woj. chełmińskiego był starostą radzyńskim w latach 1597—1610. Zm. 1643 jako woj. pomorski.

⁵ Jan von Kreyz(en).

⁶ Mózgowo, wieś koło Laseczna w byłym pow. hawskim. W latach 1466—1772 należała do starostwa bratiańskiego.

no sam ma być rewizja, bo wszędzie okolicznie we wszystkich wsiach mrze. Acz ci jeszcze za łaską Bożą u mnie w żadnej wsi nie mrze. Panie Boże racz tak zachować do końca. Jeśli W. M. raczysz co mieć nowego od dworu, proszę aby mi też W. M. raczył pisać. W. M. też proszę, racz mi W. M. oznajmić o księdzu Czimermannye kanoniku ⁷, który ma do Włoch jechać, jeśli że pewnie pojedzie, abych powoli wszystko zgotował dzieciom swojemu, co jem potrzeba, którzy z niem pojedą ⁸. A zatem się w łaskę W. M. memu M. Panu zalecam.

Dan z Bratiana, 14 Octobris Anno Domini 1564. ^{a-} Waszej Pańskiej Miłości słuźebnik powolny

Jan z Dzialinia wojewoda chełmiński ręką własną ^{a-}.

^{a-} Własnoręcznie.

358

PIUS IV PAPIEŻ DO HOZJUSZA I COMMENDONE

Rzym, 15 października 1564

Breve papieskie adresowane do Hozjusza i nuncjusza Commendone, zezwalające im stosownie do uznania tymczasowo zawiesić w Polsce wykonanie uchwały Soboru Trydenckiego, nakazującej do 1 listopada 1564 r. opuścić wszystkie beneficja określone przez Sobór jako niezgodne. Dalsze wiążące decyzje Stolica Apostolska podejmie po dokładnym zbadaniu argumentów, które w niedalekiej przyszłości przedłożą przedstawiciele kapituł polskich.

ORYG. nie znany.

MINUTA: Arch. Vat., rkps Armad. 42 t. 21 k. 320—322, Nr 468. Minuta pisana jest przez dwóch sekretarzy, tylko jednego z nich udało się zidentyfikować: był nim sekretarz brewiów, Cezary Glorierio. Pod tekstem własnoręczne podpisy 7 kardynałów i sekretarza Glorierio. Na odwrocie (k. 322v) Glorierio odnotował: *Nullis Episcopis praefixum praesertim Poloniae. Cum data a- Octobris 15-a 1564 Anno quinto, Pro clero Poloniae. Commisso Cardinali Varmiensi et Nuntio super prorogatione temporis de dimittendis beneficiis curatis etc. Omnes Cardinales Deputati apposuerunt manum.*

KOPIA z XVI w.: Bibl. Czart., rkps 1288 s. 58—62. To *breve* jest tutaj umieszczone w dłuższym piśmie (tamże, s. 57—67), zatytułowanym *Processus Varmiensis et Commendonis Cardinalium*. Jest to uroczysta promulgacja wspomnianego *breve* w Piotrkowie 11V 1565.

Dilecto Filio nostro tituli Sancti Pancratii presbytero cardinali Varmiensi nuncupato et venerabili fratri Joanni Francisco episcopo Zacintiensis nostro et Apostolicae Sedis apud charissimum in Christo filium nostrum Sigismundum Poloniae Regem Illustrem Nuntio.

Pius papa IV

Dilecte fili noster, Venerabilis frater. Salutem etc. ^b

Dilecti filii Decanus et Capitulum ecclesiae Cracoviensis tam suo, quam dilectorum filiorum universi cleri provinciae Gnesnensis nomine nobis nuper exponi fecerunt, quod licet ipsi ad quorum notitiam decretum illud Concilii Tridentini de duabus vel pluribus parochialibus ecclesiis per quempiam etiam quarumvis dispensationum Apostolicarum vigore non obtinendis, sed unica tantum retenta de reliquis infra certum tempus dimittendis, pervenit, eidem Concilio, quod ^{c-} merito ut ^{c-} sanctissimum habent et venerantur, non solum in praedicto ^d sed etiam ceteris ^e eius decretis et ordinationibus (ut veros Ecclesiae catholicae decet alumnos)

⁷ Jakub Tymmermann, kanonik warmiński.

⁸ We Włoszech kształciło się już dwóch synów wojewody chełmińskiego: Mikołaj i Erazm Działyńscy.

quoad eius fieri potest humiliter oboedire desiderent, is tamen est istius provinciae status, et ea temporum rerumque praesentium difficultas, ut ibi tamquam in agro Dominico non bene pacato, sed haeresibus iam pridem laborante, novitas ista circa decretum de parochialibus ecclesiis dimittendis sic de repente citra periculosam multorum consternationem^f et formidabilem ordinis sui labefactionem, pluribus de causis, quas per certos nuntios suos ad id Romam propediem transmittendos latius nobis explicabunt, introducti et quasi ab insperato tam cito recipi non posse videatur. Quarum quidem causarum tres potissimum, intera dum nuntios mittere festinant, nobis insinuandas duxerunt. Nempe quod a pluribus annis partim ob haereticorum factiones sparsaque passim zizania, partim ob frequentia bella et alias retroactorum temporum calamitates, fructus beneficiorum istius Regni sunt valde diminuti, adeo ut quae dudum singula singulis presbyteris sufficere poterant, nunc geminata vix sufficiant, unde quam pluribus probis sacerdotibus, qui in castris domini non ignave militantes hactenus duplici ac forsitan ampliori^g stipendio digni habiti sunt quique eo invitati in Dei et Ecclesiae suae servitio servierunt, nimis acerbum videretur^h solita stipendia sibi in senectute (ubi potius in diuturni obsequii gratiam et annorum subvenientiumque morborum solamen augenda fuerunt) abstractum et imminutum iri. Praterea quod bona pars curatorum beneficiorum istarum partium sunt de iure patronatus laicorum, quorum multi haeretica pravitate laborantes, occasione sibi de beneficiis per dimissionem huiusmodi vacaturisⁱ disponendi sic oblata, verendum est ne illa vel impie (quae hominum vecordia est) profanent, vel certe haereticis et dogmatistis suis in animarum parochianorum perditionem tribuant, denique quod istis praeter eos qui^j iam dudum suis beneficiis sub Ecclesiae catholicae disciplina servientes in divino se fideliter exercuerunt et exercent, rari admodum presbyteri ab haereticorum fermento ieiuni reperientur, quibus oves Domini tute committi possint.

Quare Decanus et Capitulum praefati nobis humiliter supplicari fecerunt, quantenus tempus infra quod ex Concilii sententia dimissio curatorum beneficiorum huiusmodi fieri debet, aliquandiu, donec praefatos nuntios suos audiamus, prorogare ac alias in praemissis opportune providere de benignitate Apostolica dignaremur. Nos igitur, qui quantum nobis ex alto permittitur, iustis fidelium praesertim tot sanctorum Dei famulorum in suarum animarum amaritudine supplices ad nos manus tendentium votis non^k annuere nequimus^l, certam de praemissis notitiam non habentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, circumspeditioni Fraternitatis Vestris^m, de quorum prudentia, religione et aequitate plurimum in Domine confidimus, per praesentes committimus et mandamus, quatenus si vobis coniunctimⁿ vel divisim^o in hoc negotio procedentibus de praemissis^p etiam summarie et extraiudicialiter^q constiterit, tempus praefatum, quod Calendis Novembribus proxime^r futuris [1 XI 1564] expirare dignoscitur, etiam si illud antequam praesentes ad vos pervenerint lapsum fuerit^s, ad aliud tempus de quo vobis videbitur, et infra quod dicti nuntii conspectui nostro se praesentare et responsum nostrum circa praemissa habere valeant^t, ita quod interim nullus eorum qui duo vel plura curata beneficia ecclesiastica ex dispositione teneantur nec ea propterea vacare censeantur, prorogare, extendere et ampliare, et seu de novo^u concedere^v. Nec non universis et singulis venerabilibus fratribus^w Archiepiscopo Gnesnensi^x eiusque suffraganeis episcopis et aliis locorum ordinariis, ne durante prorogationis huiusmodi tempore ad

eiusdem decreti executionem seu alicuius ex beneficiatis huiusmodi privationem vel destitutionem^a seu beneficiorum curatorum per eos canonicè obtentorum collationem vel aliam dispositionem procedere seu alias eosdem beneficiatos desuper aliquatenus molestare, perturbare aut inquietare praesumant, districtius inhibere ac beneficia praedicta dicto prorogationis^c seu novae vestre concessionis^e tempore durante, etiam si praesentes ante Calendas praedictas ad vos minime pervenerint, neque ad earum executionem processeritis ob idem decretum minime^f vacavisse neque vacare ac quicquid secus a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter attentari^g contigerit (prout ex nunc harum serio decernimus)^w, irritum et inane decernere, caeteraque in praemissis et circa ea necessaria et opportuna facere, exercere et exequi auctoritate nostra curetis. Nos enim vobis plenam et omnimodam in his et circa ea facultatem, potestatem et auctoritatem dicta auctoritate tenore praesentium concedimus. Vobis insuper mandates, tu de veritate nobis, ut praefertur, expositorum et de sententia vestra in praemissis per literas vestras similiter coniunctim vel divisim nos quanto citius certiores reddere curetis, ut in adventum nunciorum praedictorum per informationem vestram facilius et securius circa eorum petitiones huiusmodi deliberare valeamus. Non obstantibus praemissis et quibusvis Apostolicis, ac in provincialibus et synodalibus conciliis editis generalibus et specialibus constitutionibus et ordinationibus, nec non quibusvis etiam iuramento, confirmatione Apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus caeterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae, apud Sanctum Petrum, sub Annulo Piscatoris, die 15 Octobris 1564 anno quinto^x.

Joannes Cardinalis Moronus
 Joannes Michaëlis Cardinalis Saracenus
 Joannes Baptista Cardinalis Sancti Clementis¹
 f[rater] Michaëlis Cardinalis Alexandrinus²
 Clemens Cardinalis Araecoli³
 Ludovicus Cardinalis Simoneta
 Vitellotius Cardinalis Vitellius Camerarius
 Caesar Glorierius.

^{a-b} Nadpisane nad skr. *Septembris*.

^b W kopii zamiast etc.: et *Apostolicam benedictionem*.

^{c-e} Na marginesie.

^d W kopii *praedictis*.

^e Nadpisane i poprawiane.

^f W kopii *conservationem*.

^g Skr. *studio*.

^h Brak w kopii.

ⁱ W kopii *vacaturum*.

^j Nadpisane.

^k Skr. wyraz nieczytelny, ok. 6 liter.

^l W kopii *negotimus*.

^m W kopii *vestre*.

ⁿ W kopii brak.

^o W kopii *deneuo*.

^p Skr. *nostris*.

^q Wyraz poprawiany drugą ręką.

^r W kopii *distributionem*.

^s Z tego miejsca do końca pismo ręki Cezara Glorierio.

^t W kopii *attemptari*.

^w W kopii brak nawiasów.

^x Następują własnoręczne podpisy.

¹ Cicada.

² Ghislieri, general dominikanów.

³ Dolera.

359

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lwów, 15 października 1564

Z powodu zarazy poczta kursuje niesprawnie i obawia się, czy listy wystane dotarły. Arcybiskup lwowski odbył synod diecezjalny i chce zwołać prowincjonalny, ale brak czasu, ponadto biskupi sufraganiální niechętnie uznają go swoim metropolitą. Nuncjusz w miejscowościach, które objeżdżał (m.in. Kamieniec, Luck), był przyjmowany entuzjastycznie, zauważył jednak wiele niewłaściwości w życiu kościelnym. W Rzymie jest przygotowany już dla Hozjusza dokument pozwalający na czytanie pism heretyckich. Nuncjusz woli, by synod prowincji gnieźnieńskiej odbył się nie w Piotrkowie, ale w którymś z miast sąsiedzkich. Laynez pisał, że 1 września wyjechali ci jezuita, którzy mają założyć kolegium w Braniewie. Po drodze dołączą inni. Radzi dobra wymarłego klasztoru brygidek elbląskich, położone w diecezji warmińskiej, obrócić na potrzeby kolegium braniewskiego. Kilku ze świty nuncjusza choruje. On sam jest zdrowy fizycznie, ale zniechęcony trudnościami finansowymi. Chętnie powróciłby do Włoch, do przyjaciela swego Pendasio. Poleca Hozjuszowi Piotra Myszkowskiego na koadiutorię plocką i prosi, by ten poparł go w Rzymie, uważa bowiem, że z dostojników polskich Myszkowski jest najbardziej godnym kandydatem na beneficja kościelne. Chwali również kasztelana przemyskiego Piotra Barzi i prosi, by Hozjusz na dworze popierał jego kandydaturę do intratnych stanowisk. Commendone przeprasza Hozjusza za chaotyczny list.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1629—1632. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: i adnotacja: *Reddito 13 Novembris 1564 Hetspergi, responsum 16*. List w wielu miejscach poplamiony, przedarty, pokreślony i trudny do odczytania. Kilka wierszy nieczytelnych.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, patrone colendissime. Non ego quidem miror, sed magis doleo nullas a D. V-ra R-ma litteras ad nos perferri, tam praeclusi sunt aditus propter pestem, at meas, quas ad D. V-ram R-mam scripsi, non dubito redditas esse, praesertim Parcevienses, quae ipsi puero D. V-rae Ill-mae datae sunt. In his quae acciderint Parceviae narraui pluribus, scilicet de accepto libro Concili et multa id genus¹.

Leopoli habita est dioecesana synodus satis pia. Cupit Archiepiscopus² alteram habere, provincialem, sed frustra, ni fallor, excluditur enim temporis angustia, cum instet Gnesnense et praeterea sufraganei episcopi³ non videntur agnoscere hanc metropolim, praeter Praemisliensem⁴, cuius pietas et probitas perspecta est omnibus. Ego Camenetiae⁵ fui et Luceoriae⁶, multa vidi quae non valde probantur et de quibus agendum erit in synodo, quaedam ut potui emendavi. Me ecclesiae atque adeo civitates humane exceperunt atque adeo honorifice. Mirati sunt omnes Apostolicae Sedis Nuntium obire eas regiones. Plures vix a lachrimis prae gaudio abstinebant, sed ne abstinebant quidem. Vacillantes aliquos et propendentes quantum in me fuit sustinui, in his senem hominem Capitaneum Camenecensem⁷ iam fere prolapsus revocavit Deus. Quam cupio omnia effundere in sinum D. V-rae Ill-mae, ut pro sua pietate et prudentia singulari his quoque regionibus opem ferat.

De absoluteione haereticorum et de libris haereticorum legendis scrip-

¹ List nie znany.

² Paweł Tarło, abp lwowski.

³ Do metropolii lwowskiej należały wówczas diecezje: chełmska, kamieniecka, kijowska, lucka i przemyska. Tendencje separatystyczne najbardziej ujawniali biskupi luccy. Por. B. K u m o r: Granice metropolii i diecezji polskich (969—1939). ABMK 1969 T. 19 s. 323.

⁴ Walenty Herburt.

⁵ Kamieniec Podolski.

⁶ Luck.

⁷ Jerzy Jazłowiecki.

seram in Urbem. Operae pretium fore, si D. V-rae Ill-mae concederetur non modo absolvendi et legendi facultas, sed aliis delegandi facultatem hanc, quod esse impetratum scribunt et paulo post missuros breve ad D. V-ram Ill-mam. Pontifex Maximus optime valet. Bellum, quod in Corsica insula exarserat, fere restinctum nuntiant. Quis enim author fuerat seditionis nusquam apparet. Creditur vel in Gallias vel in Affricam potius se abdidisse.

De synodo Petricoviensi quid futurum sit, nescio. Pestis circumquaque grassatur. Neque mihi probabat locus, ne forte supervenirent terrestres nuntii et novi aliquid tentarent. Qua de re scripsi prolixè ad D. V-ram R-mam neque responsum hactenus habui. Rogo, ut mihi sententiam suam per litteras explicet et si ita iudicaverit expedire, scribat ad R-mum Gnesensem, tu transferat alio, sed in vicinia, ne excusationem habeant episcopi ex translatione.

Certo valde sollicitum me habet pestis haec Prussiae, magno enim tum maerore tum molestia necesse est affici D. V-ram R-mam, quare peto maiorem in modum, ut de valetudine sua et suorum omnium me certior fieri velit.

Lainius scribit ad me emissos esse ante Kalendas Septembres Roma eos, qui in Prussiam venturi sunt ad collegium Brunspergense. His in itinere adiungentur alii ex Flandria et Germania. Erit quoque collegium Pultoviense, rescripsit enim Lainius ad Episcopum Plocensem⁸ acceptique conditionem. Si, quod audio, verum est obisse moniales omnes, quae Gedani erant (quod tamen minime velim), pagi eorum possent addici collegio Brunspergensi, nam in ditione sunt Varmiensi⁹. Sed obsecro, det mihi veniam D. V-ra R-ma de tam inepta epistola et nullo ordine scripta, nam properat tabellarius Petricoviam neque moram patitur, quare scribo quae mihi in mentem veniunt festinanti.

Antonius meus¹⁰ pessime valet. Correptus est totus magna vi catarrhi, ut vix movere se possit, tam sunt impedita omnia membra. Laboravit non leviter Cricovius¹¹, sed recuperavit sanitatem. Reliqui quoque non bene habuerant, praeter me unum qui tanto animi maerore crucior: iubent enim ire ad comitia et ad synodum nulla fortunarum mearum habita ratione, ut valde anceps consilii sim et ea meditor quae ut necessaria erunt, sic mihi malam gratiam parient, sed quid agam? Certum est redire in Italiam et abdere me Patavii procul ab omni publico munere, quod et Pendasius noster fecit¹², qui uxorem duxit et philosophiam Patavii profitetur loco honestissimo, quo magis mihi properandum erit Patavium propter hominis suavitatem et multam erga me benevolentiam, quod quidem ita iam desidero, ut me magno beneficio affectisque videantur, qui mihi cariorem reddiderunt quietem illam excusseruntque omnem cupiditatem aulicae lucis, itaque fugitivus liber recuso. Detrectare imperium, deserere stationem tum inhonestum est, tum periculosum apud summum

⁸ Mikołaj Wolski.

⁹ Chodzi tu o wsie Karszewo (Karschau) i Krzyżewo (Krebsdorf), położone we wschodnim rejonie Tollmicka. Były one własnością elbląskiego klasztoru brygidek, podległego konwentowi gdańskiemu. Kiedy zabrakło sióstr w klasztorze elbląskim, o dobra te toczyła się rywalizacja między elbląską radą miejską a biskupami warmiskimi. Hozjusz zamierzał je obrócić na uposażenie kolegium jezuickiego w Braniewie. Por. S. Kamińska: *Klasztory brygidek*, s. 108–115, 153–157.

¹⁰ Antoni Maria Graziani (1537–1611), sekretarz i biograf Commendonego (por. *Estr* XVII, 339–41) od 1592 bp diecezji Amelia.

¹¹ Wojciech Krzykowski. Por. nr 382.

¹² Por. nr 257.

imperatorem et Deum nostrum, reiici vero et excludi his temporibus et commodum est et magnopere iucundum. Excluditur autem satis, quem fortunarum tenuitas excusat. Certe ego comitiorum sumptus ferre non possum. Romae praeclare de nobis loquuntur, sed stipendia aegre numerantur. Comitibus vix est soluta pecunia, qua mihi a D. V-ra R-ma numerata est. Obsecro D. V-ram R-mam, ne id mihi vitio vertat, nam et diligenter scripsi et maximo dolore affectus sum propter minus facilem solutionem.

R-mus D-nus Vicecancellarius¹³ scripturus erat ad Ill-mam D. V-ram de Plocensi causa. Imo scripsit ante multos dies, neque (quod sciam) responsum habuit, neque nuntium quidem, quem certum miserat¹⁴, rediisse ad diem 12 Septembris, significatum mihi est. Quare expectabat magna cupiditate tum litteras, tum ipsum nuntium. Ego ne ipsi quidem D. V-rae Ill-mae in amando Domino Vicecancellario fecile cedam. Certe non habemus quem magis ornatum omni honore, dignitate autoritateque velle debeamus. Magna est prudentia, dexteritate, humanitate, itaque commendandus est Pontifici Maximo de meliore nota. Ego non defui officio meo, sed accedat singularis autoritas D. V-rae Ill-mae, quo facilius et quae nunc petit, et alia posthac consequatur. Nuper adiuvit egregie causam religionis Parcovieae et ut sunt tempora, satis feliciter, de quo scripsi ad D. V-ram Ill-mam Lublino et Parcovia, nam cum mihi in Senatu responderet, de Concilio et pie et prudenter cum multa significatione observantiae in Sedem Apostolicam respondit. Sane vir est, quem merito amat et commendat D. V-ra Ill-ma.

Cum his erunt literae ad Sanderum¹⁵ ex Flandria. Ego, si liceret propter festinationem nimiam tabellarii, scriberem ad illum et urgerem promissum, nam solitudo isthaec scriptionem parturire mihi visa est et ex faecundo solo uberem mihi segetem polliceor. Protinus Pinczoviae est pestis altera. ^a- Nos Leopoli erimus aliquandiu, nam discedendi veniam urgeo hicque responsum expectabo vel forte Premislae, nam Novembri mense Episcopum visam tum sponte mea tum invitatu suo. R-mae et Ill-mae D. V-rae et magnifico fratri¹⁶ ac universae familiae mea servitia [commendo]. Magnificus Dominus Barzius¹⁷ abest Austriae et filio-^a [...] ^b quem egomet baptisabo cum primum pater redierit. Civitas haec omnis catholica est, id quod vel maxime debemus Barzio. Commendet ergo D. V-ra Ill-ma hominem tam pium R-mo D. Vicecancellario. Multo aere premitur alieno, dignus est quod beneficentia Regis sublevetur, ne tam nobili familia ortus pius et probus vir tenuiores fortunae filiis relinquat quam a maioribus accipiat. Liberalitate peccavit, liberalitate Regia recuperandae sunt vires iam fere affectae. Ego certe valde amo hominis religionem, sinceritatem et erga Regem suum fidem et observantiam. Paucos eiusmodi habemus. Et amat illum Pontifex magnopere. Scribam plura, sed admoneor vel potius vetor. Bene valeat D. V-ra Ill-ma.

Leopoli, 15 Octobris 1564.

Veliae Episcopus¹⁸, qui tam contentiosus erat in Concilio, ordinis Dominicani, cum Venetiis Roma rediisset iturus ad ecclesiam, qua non pro-

¹³ Piotr Myszkowski.

¹⁴ Jan Gniazdowski.

¹⁵ Mikołaj Sanders.

¹⁶ Jan Hozjusz, starosta Smolajń.

¹⁷ Piotr Barzi z Błozwi, kasztelan przemyski i starosta lwowski.

¹⁸ Alberto de Glirici, bp Veglia od 1550, zm. 1564.

cul abest Venetiis, obiit. Suffectus illi Camerarius Pontificis, Venetus et mihi amicus¹⁹.

D. V-rae Ill-mae et R-mae humillimus et devotus servitor
Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis.

^{a-b} Na osobnej karcie, która została oderwana od ostatniej karty listu (od góry).
^b Brak kilku wyrazów na przedarcie karty.

360

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Parzew, 16 października 1564

Spadło na Myszkowskiego całe odium za edykty wydane przeciwko innowiercom na sejmie w Parzewie. Innowiercy burzą się, zwłaszcza w Poznaniu. Przysłali do króla delegację, aby zniwelować ostrze tych edyktów. Król uwalnia Hozjusza z nałożonej przedtem misji do Hiszpanii. Warunki postawione przez Hozjusza zinterpretował królowi Myszkowski, król jednak nie wyraził niezadowolenia. O sporze biskupa krakowskiego z kasztelanem wojnickim. Prymas na 17 XII 1564 zapowiedział synod prowincjonalny i podobno zaprosił nań innowierców. Sprzyja temu król. Istnieje niebezpieczeństwo, że synod ten przekształci się w sobór narodowy.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1615 s. 395—398, 411—413. Brak strony adresowej. W kodeksie list został rozerwany i wszyty w dwóch miejscach. Karta zawierająca strony 411—412 z prawej strony jest uszkodzona: wyrwany brzeg ok. 12 cm długości i 6 cm szerokości. Tekst, uszkodzony tylko na stronie 411, odtworzono w nawiasach klamrowych.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine observandissime, salutem plurimam et servitutis commendationem. Propter praeproperam festinationem fratrum Jesuitarum¹ non potui copiose Ill-mae P. V-rae scribere, de hoc^a tamen certiore facere volui Ill-mam P. V-ram, quod undique, ex omnibus partibus Regni, clamores magni excitantur contra me, propter edicta^b promulgata contra haereticos. Et non modo^c ipsi, de quorum corio agitur, sed etiam senatores, de quorum sententia edicta sunt facta, istis edictis vehementer reclamant et me magni cuiusdam facinoris reum faciunt asserentes nonnulli, quod eius rei nulla facta est mentio Parcoviae, quidam vero contra trideistas externos latum promulgari debuisse, quidam nominatim tantum quosdam pauculos his edictis comprehensos oportuisse, alii vero alia omnia nunc clamitant quam cum actum est Parzoviae, nam revera aliquoties de ea re in senatu actum est me imprimis urgente, non quod sperarem aliquid hac ratione profici posse, quandoquidem iam neque legibus, neque Regi, neque Deo oboedientia tribuitur, severitas autem plane [s. 396] nulla adhibetur. Itaque^d cernebam tum animo iis edictis nihil aliud in tam dissoluta republica effici posse, nisi exacerbatos et irritatos magis fore animos hominum seditosorum, sed volui in ea re morem gerere voluntati et auctoritati R-mi D. Nuntii Apostolici, praesertim cum R-mus D. Archiepiscopus etiam operam suam ad eam rem pollicebatur. Nunc autem undique urgent, ut Maiestas Regia proroget executionem horum edictorum ad futura comitia, cui rei ego vehementer obstiti ostendens id fieri non posse citra maximam indignitatem Maiestatis Regiae et citra maximum offendiculum omnium, sed habeo collegam in ea re adversarium² et fere omnes quotquot hic sunt, sustineo tamen id hactenus non tam humeris quam precibus

¹⁹ Piotr II Bembo, bp Veglia (1564—1589).

¹ Chodzi tu o pierwszą grupę jezuitów, którzy z Rzymu jechali do Hozjusza na Warmię.

² Myszkowski zapewne ma tu na myśli kanclerza Walentego Dembińskiego.

et lachrimis apud Maiestatem Regiam, sed dicuntur adversari huc quidam nuntii a quodam conventiculo, quod magnis clamoribus et seditione actum est Posnaniae cum summa indignitate Maiestatis Regiae^o. Ex quo quantum et quam praesentaneum periculum immineat non modo ecclesiasticis viris, in quos tunc seditiosae contiones habebantur omnia extrema ipsis et ecclesiis [s. 397] denuntiantes, verum etiam universae reipublicae, quae sine religione in hac omnium scelerum impunitate et licentia nullo modo stare potest, facile Ill-ma P. V-ra pro sua prudentia intelligere potest. Et supplicavi ego quidem Maiestati Regiae, ut vel non admitteret eos nuntios³, qui contra omnia divina et humana iura ex conciliabulis sese proripientes in conspectum Maiestatis Regiae venire non verentur⁴ in magnum dedecus et diminutionem Maiestatis eius, vel si id fieri non possit, saltem ut eos tractaret pro merito illorum, atque utinam preces meae exaudiantur, sed vereor ne nobis Deus mentem eripiat propter peccata, quibus eius divinum nomen quotidie offendimus.

Excusationem Ill-mae P. V-rae de legatione Hispanica⁴ accepit Maiestas Regia in eam partem, ut Ill-ma P. V-ra ab hoc itinere sit libera. Mallem autem, ut his conditionibus, quae Ill-ma P. V-ra perscripsit, fuisset illi hoc onus impositum, nam revera neque in causa Berensi neque in aliquo alio negotio, sive privato sive publico, Deus fortunat nostras actiones propter eas causas, quas Ill-ma P. V-ra sanctissime et sapientissime commemorat. Legi litteras Ill-mae P. V-rae Maiestati Regiae et quaedam, quae videbatur non satis percipere, explicavi diligentissime. Qui quidem animus Ill-mae P. V-rae erga Maiestatem eius, mirum est, quam gratus Maiestati eius acciderit, nam id [s. 398] et ex sermone, qui postea est consequutus, ex vultu facile animadverti potuit. Sed fortasse nihilominus haerebimus humi neque nos attollere altius poterimus propter inveteratum, nescio quod⁵, non tam odium quam fastidium uxoris, quamquam quod de divortio Ill-ma P. V-ra scribit, nullum eius rei vestigium possum assequi, cum praesertim causa nulla sit propter quam id fieri debeat, et Maiestas eius negat sibi id unquam in mentem venisse.

Gniazdowski⁵ meus iam tandem rediit, aliquot diebus ante cubicularium Maiestatis eius. Ago et habeo Ill-mae P. V-rae immortales gratias, quae tanto studio meum negotium procuraret daboque operam, ut ne unquam eius rei Ill-ma P. V-ra poeniteat.

R-mus D. Archiepiscopus indixit, ut audio, synodum Petricoviae ad dominicam tertiam Adventus [17 XII], sed mihi scripsit nuper R-mus D. Cracoviensis⁶ se inscio et inconsulto id factum esse, facileque ex eius litteris apparet illum ad hanc synodum non esse venturum, nisi fortasse

³ Ograniczenia edyktów parczewskich przeciwko innowiercom do samych tylko trynitarzy domagali się przede wszystkim kalwini poznańscy i wielkopolscy. Oni to wysłali trzyosobową delegację do króla w tej sprawie. W skład delegacji weszli znani działacze innowierczy: Jakub Ostroróg, Rafał Leszczyński i Wojciech Marszewski (por. nr 422 przyp. 4). Król ostatecznie ugiął się i 2 XI 1564 wydał pismo stanowiące niejako urzędową interpretację uchwały parczewskiej, w którym ostrze tychże edyktów ograniczył tylko do trynitarzy, co u niektórych katolików, zwłaszcza u Hozjusza, spotkało się z dezaprobatą. Zygmunt August w liście do bpa poznańskiego Adama Konarskiego 8 XI 1564 pisał z Piotrkowa, że edykty parczewskie zmuszony był ograniczyć do samych tylko trynitarzy, doszedł bowiem do wniosku, iż zastosowanie ich do ministrów innowierczych obcego pochodzenia byłoby, jak się wyraził, „włożeniem miecza do ognia”. Kopia współcz. tego listu jest w ADWO. D 10 k. 172.

⁴ Por. nr 321, 346, 349, 365.

⁵ Jan Gniazdowski. Zob. nr 349 przyp. 1.

⁶ Filip Padniewski.

propter suum negotium, nam nunc cum Castellano Voinicensi⁷ intercesse-
runt maxima dissidia^h, ut parum a civili bello abesse videatur, fecerunt-
que sibi ultro citroque in bonis partim ecclesiae, partim domini Voinicensis
maxima damna, ita ut etiam quidam interfecti^j esse dicantur, de qua
re datae sunt ad utrunque litterae Maiestatis Regiae, ut a vi abstineret
et quicquid sit controversiae, legibus et iudicio^k de eo experiantur.
Videntur imminere^l [s. 411] tempora illa Ungarica et species illius rei-
publicae, in qua iure nihil, vi omnia aguntur, et qui lacertis melior, hic
iure potior esse videatur.

Audio etiam ad quosdam, qui se evangelicos potius quam christianos
appellari malunt, datas esse a R-mo D-no [Archi]episcopo^m litteras,
quibus ad synodum invitan[tur]. Id si est, quod ego non credo, quanta
[con]fusio futura sit rerum omnium, Ill-ma [P.] V-ra facile iudicare pote-
rit. Ac m[iserat] huc ad Maiestatem Regiam legationem q[uandam] (nam
id per me agi noluit), in q[ua] persuadere conatur Maiestati eius et pro
certo po[ll]icetur evangelicos suscepturos esse decreta Concilii Tridentini,
si ea a Maiestate Regia in hac futura synodo approbent[ur] et mandetur
omnibus, ut iis decretis visi sint oboedientes donec aliquid aliud publice
constituatur, utque ea decreta sint instar illius libelli, qui habet[ur] in Ger-
mania titulo *Interim*⁸. [Quid] boni efficere possit non video. [Non] credo
ut sectarii acquiescant d[einde], sed vereor, ne R-mus, ut solet [...]°
hoc praetextu inducere nobis na[tionale] [con]cili[um], praesertim cum
suadet p[...]° conventus generalis evocari etiam [alterius] religionis
homines controversos, d[e] [quibus] Ill-ma P. V-ra ex eius legatio[nis]
[descriptione] intelligere poterit, cuius ex[emplar] mitto.

[s. 412] Haec ego Ill-mae P. V-rae pro mea fide et singulari in illam
reverentia libere scribo, ut et ipsa provideat quid facto opus est, et mihi
consilium suum suppeditet, quod quidem ego instar oraculi habebō, neque
patiar, ut vel transversum unguem me ab illius auctoritate divellam, idque
ut sibi de me Ill-ma P. V-ra persuadeat rogo, etiam si mihi vita ponenda
sit, me nihil esse facturum aut cogitaturum, nisi quod fides mea et religio,
si non sancte saltim constantissime a puero culta, a me et professione mea
requirit. Commendo me etc. Datum Parcoviae, die 16 Octobris 1564.

Ill-mae et R-mae P. V-rae addictissimus servitor

P. Miskovski.

°- [s. 413] Nos adhuc ab pestilenti lue, quae passim grassatur undique,
per Dei gratiam et misericordiam liberi sumus, sed iam undique maximas
vires sumere dicitur, ut verendum sit, ne ad nos quoque permanet, nam
et Cracovia iam infecta est et pleraque loca vicina Petr[icoviae]ⁿ.

^a Skr. *tantum*.

^b Skr. *evul*.

^c Skr. *ipsi*.

^d Skr. *videt*.

^e Skr. *et prope extremo reipublicae periculo*.

^f Skr. *vet*.

^g Skr. *odium*.

^h Skr. *et*.

^j Nadpisane nad skr. *caesi*.

^k Skr. *expe*.

^l Skr. *tempora*.

^o Ubytek, brak ok. 2 wyrazów.

^m Z tego miejsca aż do końca strony 411 wyrwany prawy brzeg
ⁿ⁻ⁿ Postscriptum na oddzielnej kartce.

⁷ Jan Krzysztof Tarnowski, kasztelan wojnicki.

⁸ Zob. Dodatek I, nr 9.

361

FRANCISZEK ENGLEFIELD DO HOZJUSZA

Antwerpia, 16 października 1564

Englefield¹ cieszy się z przyjazdu Mikołaja Sandersa, który przez rok przebywał na dworze Hozjusza i nie może obiecywać jego (tj. Sandersa) powrotu do Prus. Dziękuje za listy polecające do kardynałów Karola de Guise i Antoniego Granvella.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1601—1604. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 26 Novembris 1564 Heilspergi*, ręką Kuczborskiego: *non eget responso*.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Quo minus erat speratus Nicolai Sanderi reditus vel ob synodi provincialis vel ob morbi popularis impedimentum, hoc mihi gratior accidit V-rae Ill-mae Dominationis fides in eo remittendo. Solent enim bona insperata maiorem animis nostris laetitiam afferre. Quod autem de reversione in Prussiam mecum egit, magnopere peto, ut bona cum Vestra venia liceat mihi eius rei spem omnem praescindere, quoniam illo neque sui libenter carent, neque V-ra Ill-ma Dominatio secure uti posset propter subitum incertae revocationis periculum. Remittere enim illum, qui perpetuo istic manere neque possit neque debeat, quid esset aliud quam maiorum sumptuum occasionem praebere, quas satis abunde V-ra Celsitudo iam uno integro anno illi exhibuit. De litteris commendaticijs ad Illustrissimos Cardinales: Lotharingium² et Granvellanum³ gratias ago quantas possum. Utemur illis, si dabitur occasio. Deus optimus maximus V-ram Celsitudinem Ecclesiae suae Christi conservet.

Datum Antverpiae, 16 Octobris 1564. Ill-mae Cels. Tuae observandissimus

a- Franciscus Englefieldius -a.

a-a Własnoręcznie.

362

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 16 października 1564

Listy Hozjusza do Kromera i Jerzego z Tyczyna przesłał pocztą królewską stacjonującą z powodu zarazy w Krzpicach, zaś listy do Pawła Watta przez okazję.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 70 k. 230. Na odwrocie adres (pisany inną ręką), pieczęć, adnotacja: *Redditae 2 Novembris 1564 Heilspergi*, ręką Kuczborskiego: *non eget responso*.

Illustrissime et Reverendissime in Christo Pater et Domine, Domine colendissime. Obsequiorum meorum commendationem etc. Litteras Ill-mae D. V-rae Cromero¹ et Ticinio² inscriptas eadem hora, qua mihi redditae per Paulicum cubicularium regium essent, postae transmisi, quae quidem eo tempore Cracoviae adhuc erat, nunc mandato Regiae Maiestatis in Krzpicze³ propter pestem Cracovia transfertur. Eas autem litteras,

¹ Franciszek Englefield, katolik angielski, członek Tajnej Rady (Privy Council) królowej Marii, po dojściu do władzy Elżbiety I musiał migrować z kraju. Por. H. Zins: *Polska w oczach Anglików*, s. 131, także Pastor: *Geschichte*, VII s. 348, 442.

² Karol de Guise, abp Reims.

³ Antoni Perrenot de Granvella.

¹ Marcin Kromer.

² Jerzy z Tyczyna.

³ Krzypice, wieś w parafii Dzierzgow pow. Ielowski.

quas nuper ab eadem Ill-ma D. V-ra accepi Vadiano nepoti illius inscriptas⁴, mittam per primam occasionem. Sunt huc quoque allata ex posta litterae ad Ill-mam D. V-ram et familiares ipsius, quas cum his mitto Ill-mae D. V-rae eique studium et obsequium meum etiam atque etiam commendatum esse cupio.

Datum Petricoviae, XVI Octobris MDLXIV. Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor obsequentissimus

Andreas Patricius.

363

MIKOŁAJ SANDERS DO HOZJUSZA

[Antwerpia?], 17 października 1564

Powiadania o swoim przybyciu w dniu 27 IX z Lidzbarka do Antwerpii, opisuje pierwsze kontakty z bliskimi sobie ludźmi i jak wywiązał się ze zleceń poruczonych przez Hozjusza. Przełożony Franciszek Englefield nie wyraża zgody na powrót Sandersa na Warmię.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 17 k. 34. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 26 Novembris 1564 Hellspergi, rescriptum 27.*

Reverendissime et Illustrissime Domine. Ad quintum Calendas Octobris [27 IX] cum Antverpam attigissem, nec aut D. Franciscum Englefield¹, quem adibam, aut D. Henricum Ziberti², quem quaerebam, reperissem, literis Tuae Ill-mae D. fideli viro commissis in Zelandiam, ubi patronum esse³ didici, statim me contuli, equis cis litus relictis tamquam postridie reversurus. Ac tametsi iam tunc orta est magna tempestas, quam non sine gravi infirmitate superavi, tamen postea tanta ventorum ac turbine accessio facta est, ut ibi necessé fuerit quindecim diebus continuis permanere, quibus diebus transactis Antverpiae reperi D. Henricum Ziberti, qui omnia pollicetur se curaturum librumque de novo imprimendum⁴, quamquam sexcenta exemplaria veteris editionis supersint⁵. Frater etiam D. Jacobi⁶ promittit se nihil omissurum eorum, quae ad V-rae Ill-mae D. negotia quoquo modo spectabunt. Cumque moris Antverpiae sit, ut si quae litterae inde in Urbem mittantur, pro iis hic solvi oporteat, pro iis, quas ego detuli quasque in Zelandiam proficiscens cursori tradendas curavi, oportuit eum plus uno talero expendere, quas alia condicione cursor non recepisset. Literas ad Cardinalem Augustanum⁷ Matheus⁸ pertulit, qui statim ac in Belgicum pervenit, ignorantia linguae offensus, in Italiam cogitavit.

De mea reversione in Prussiam ut loquerer patronus meus ferre non potuit, seque omnem spem eius rei abrupturum dixit scriptis ad V-ram Ill-mam D. literis⁹. De meis rebus nihil adhuc significare possum, quae nondum sunt aliqua ex parte constitutae. Quidam ex amicis meis qui

⁴ Paweł Watt.

¹ Zob. nr 361 przyp. 1.

² Henryk Zibertus Dunghen.

³ Tym mianem Sanders określa Franciszka Englefielda.

⁴ Dotyczy nowego wydania *Confessio fidei* Hozjusza. Por. nr 339, 340.

⁵ Wydanie *Confessio fidei* z 1563 r. w Antwerpii.

⁶ Jerzy Tymmermann, kupiec gdański, brat kanonika warmińskiego Jakuba. Zob. Nr 339 przyp. 13.

⁷ Otto Truchsess von Waldburg, bp Augsburga.

⁸ Postać nie znana.

⁹ Zob. nr 361.

Romae agunt, videns facultatem legendi libros haereticos revocatam, adivit Cardinalem Alexandrinum¹⁰ ea de re. Is, cum intellexisset ubi essem, respondit se putare illam facultatem V-rae Ill-mae D. dandam esse non tantum pro se, sed etiam pro iis, quibus eam Ill-ma V-ra D. dedisset. Quod ita si est, vehementer peto, ut eam consignationem dignetur ad me transmittere¹¹. Omnes Lovanienses doctores manus V-rae Ill-mae D. deseculantur. Audio d. Joannem¹² responsonem meditari adversus innominatum illum lutheranum hic satis notum, de communione utriusque.

Omnia felicissima et precor et opto Ill-mae V-rae D., cui me totum commendo, ad omniaque officia paratum offero. Datum in profesto S. Lucae [17 X] 1564. V-rae Ill-mae D. humillimus observator

Nicolaus Sanderus P[reshbyter].

364

HOZJUSZ DO JAKUBA UCHAŃSKIEGO

Lidzbark, 21 października 1564

Odmienił zdanie i mimo poprzednich obietnic obecnie nie zamierza przybyć na synod prowincjonalny do Piotrkowa, zapowiadziany przez prymasa na 17 XII. Biorąc pod uwagę miejsce wyznaczone na synod i czas (tuż przed sejmem) podejrzewa, że przekształci się on w sobór narodowy, przed czym się wzdryga i wiary katolickiej nie zamieni na narodową.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Arch. Vat., rkps Polonia 5 k. 8.

DRUK.: 1. Wierzbowski: Uchanselima, III s. 65—66; 2. H. Ehrenberg: Urkunden und Aktenstücke, s. 121—122.

Renunciatum est mihi, quod R-ma D. V-ra synodum indixerit ad XVI Calendas Ianuarii [17 XII] in eo ipso loco, in quo praesens adest Regia Maiestas, in quo paulo post etiam comitia sunt futura. Multi percussi sunt, cum ea de re certiores facti essent. Inter eos et ego nomen meum profiteor. Fateor quod cum Parcovia ad R-mam D. V-ram, quod mense Decembri synodum convocare vellet, consilium hoc illius mihi non displicere scripsi, sed quod sub ipsum comitiorum tempus et in eodem loco, in quo illa sunt habenda et in quo praesens nunc adest Regia Maiestas synodum habere decrevit, nescio quam suspicionem ea res adfert multis concilii nationalis, a quo semper animus meus vehementer abhorruit. Ego fateor, quod haec mysteria non intelligo, sed cum promiserim, non desunt qui culpam omnem in me conferant, tanquam aliquid a me secus cogitetur, cum autem ego quid agatur non intelligam, neque de loco necum quidquam sit communicatum. Promisi quidem ad synodum provinciale esse me libenter venturum, non obscure tamen hoc semper tuli, quod nihil magis execrerer quam nationale concilium, in quo de nova aliqua fide tractari deberet, cum quem fructum in Galliis peperit, etiam R-ma D. V-ra non ignorat, bonum esset, quod aliena pericula nos redderent cautiore, sed fieri tamen potest, quod aliud sibi propositum habeat R-ma

¹⁰ Michał Ghislieri, dominikanin, główny inkwizytor, późniejszy papież Pius V.

¹¹ Hozjusz takie pozwolenie otrzymał 1 VIII 1564. Zob. nr 269.

¹² Jan Hessels (1522—1566), teolog, profesor z Louvain, polemizował z teologami protestanckimi, m.in. z Jerzym Cassandrem (1513—1566) irenistą mile widzianym przez cesarzy Ferdynanda I i Maksymiliana II; Cassander głosił konieczność Komunii św. *sub utraque* i zalecał małżeństwo księży. LThK V 304.

D. V-ra, a quo praeterquam cum esset Parcoviae litteras accepi nullas, nec ab ea sum ad locum hunc invitatus, nec etiam invitari cuperem. Fidem catholicam et Ecclesiam catholicam una cum aliis omnibus christianis in symbolo profiteor, is Polonam aliquam fidem amplecti deberem, oporteret hunc articulum fidei me mutare. Credo sanctam ecclesiam catholicam et loco vocis huius ponere Polonam, quod priusquam faciam, extrema quaeque perferre sum paratus, cum praesertim quod sint fides, quibus luditur in Polonia, R-ma D. V-ra non ignoret. Itaque tabellarium hunc meum mittendum esse duxi ad R-mam D. V-ram, ut quid agatur isthic, intelligam. Quaeso, ne gravetur me de rebus omnibus reddere certior. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolum et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo. Datum ex castro meo Helsberg, 21 Octobris 1564.

365

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lądzbark, 22 października 1564

Przedstawia dezyderaty, jakie przedłożył królowi jako warunek wstępny przed ewentualnym podjęciem poselstwa do Hiszpanii i prosi nuncjusza, by nie zdradzając, że o nich wie od Hozjusza, obserwował wrażenie nimi wywołane. Boleje z powodu plotki, jakoby sam miał być rzecznikiem rozvodu króla z królową. Przesyła do oceny swoje dzieło teologiczne przeciwko teologom zuryskim i prosi o przekazanie go Kromerowi.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. List pisany ręką Walentego Kuczborskiego. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany inną ręką: *R-ma in Christo Patri Domino Joanni Francisco Comendano Episcopo Zazintino et S. D. N-ri in Regno Poloniae Nuncio etc. Domino observandissimo. Adnotacja kancelarii odbiorcy: 22 Octobris 1564 Helsberg, 22 d'Octobre, Del Cardinale Varmienne.*

Reverendissime in Christo Pater et domine frater amice observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Per eum, qui missus fuit a nepotibus meis¹ ad me cum literis R-mae D. V-rae, nudius tertius respondi, sed nec hunc absque meis ad Illam literis dimittere volui. Scripseram autem et ante mensem unas, quas et ipsas redditas esse puto. Fortassis autem scire cupit quibus ego conditionibus operam meam detulerim Maiestati Regiae, quamvis credo quod ex Reverendo D-no Procancellario fiat certior². Duas tamen esse sciat: unam ut fiat prius executio decreti Parcoviensis, quo proscribuntur omnes ministri satanae externi, alteram ut *ⁿ*-Serenissimus Rex *ⁿ*-a se cum Serenissima Regina coniungat et ei mariti praestet officium. Quae duo cum videro, libenter me, quamlibet hanc duram provinciam esse suscepturum scripsi, etiam si mihi certum vitae meae discrimen impenderet. Dicerem enim laetius: Nunc dimittis servum tuum Domine, quia viderunt oculi mei³ etc. Respondi autem Illius Maiestati mea manu, qua soleo libertate. Quantum in duobus his positum esset significavi, quodque frustra profecturus essem, si non haec duo prius obtinuissim. Quae tamen vix obtenta iri puto, cum sit animus Illius Maiestatis ab altero saltim alienus, quominus etiam dubito non me necesse habiturum in tam longam viam me dare. Nullum hactenus responsum habeo. R-mam D. V-ram quaeso, dissimulet se scire quicquam ac

¹ Wattowie z Krakowa.

² Por. nr 349.

³ Lk 2, 29.

expectet si quid prior illi dixerit Reverendus D-nus Vicecancellarius. Tum quoque fingat se nihil scire de conditionibus a me propositis, nisi forte detexerit ipse. Scripsi etiam in Urbem, si conditiones essent sequutae, ut bona cum venia S. D. N. provinciam hanc suscipere mihi liceret, sed hoc magis etiam secretum esse cupio quam illa duo priora. Verum interea videat quae sit haec infelicitas mea, quod hic spargitur me Romam proficisci debere, ut procurem divortium inter Serenissimos Regem et Reginam, ac fieri potest, quod hoc etiam ipsi Reginae sit persuasum. Bone Deus, in quae tempora incidimus! Minus etiam hoc verum est quam illud, quod Caesar lutheranus mortuus est non christianus, quod tamen et ipsum non in Prussia magis quam in Masovia sparsum est. Verum haec est potestas tenebrarum. Quaeso R-mam D. V-ram, quicquid audiverit his de rebus dici et si quid intellexerit, quo animo sit acceptum responsum meum, ne gravetur me reddere certiozem. Nihil enim est quod hoc tempore mihi gratius facere possit. Vicinus meus⁴ graviter aegrotare dicitur. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me paternae benevolentiae commendo.

Datum ex castro meo Heilsberg, die XXII Octobris Anno Domini MDLXIV. R-mae D. V-rae servitor amantissimus

b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -b.

Reverendissime Domine. Mitto R-mae D. V-rae scriptum *Catholici cuiusdam contra indicium et censuram Tygurinorum de dogmate adversus Trinitatem in Polonia nuper sparso*⁵, de quo R-mae D. V-rae sententiam cognoscere cupio, nam qui scripsit haec permittit illius iudicio sive libellum hunc suppressi, sive imprimi censeat. Quod si^c imprimendum esse putaverit, cupit admoneri si quid in ea desideraverit et vel addendum vel minuendum R-ma D. V-ra esse iudicaverit. Cui si videbitur, negotium suo theologo dare poterit, ut legat, deque^d summa totius operis ad R-mam D. V-ram referat, cuius ego simul cum eo qui scripsit, de hoc ipso opere quid ei videatur, sententiam expectabimus, quam ut mihi perscribere ne gravetur iterum atque iterum peto. Illud vero petit author eius scripti, ne cuiquam hic liber describendus detur, neve communicetur cum quoquam, nisi valde catholico, si tamen fuerit ibi Cromerus noster, non recusat quominus cum illo communicetur. Habebam per quem recte scribere possem certum hominem, sed mittendum tamen duxi servitorem hunc meum, ut quaereret R-mam D. V-ram ubicunque tandem locorum esset futura et ei literas has meas redderet ipse, responsum etiam expectaret, per quem remitti mihi peto scriptum hoc una cum censura. Quod si vero venerint eo Jesuitae, non expectabit dum scriptum perlegat R-ma D. V-ra, sed eos ad me primo quoque tempore deducet. Quod sic etiam ei per D. V-ram R-mam mandari velim.

^{a-a} Na marginesie.

^{b-b} Własnoręcznie.

^c Skr. vero.

^d Skr. sententia.

⁴ Albrecht, książę pruski.

⁵ W 1564 r. dzieło to kursowało w formie rękopiśmiennej. Dwa takie przekazy (jeden z nich pisany ręką Reszki) zachowały się w ADWO, D 21 k. 1-88. W roku następnym dzieło to ukazało się drukiem: „Catholici cuiusdam et orthodoxi iudicium et censura de iudicio et censura ministrorum Tygurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso”. Coloniae, apud Maternum Cholinum, MDLXV; HO I s. 669-707.

366

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 23 października 1564

Książę meklemburski rozwiązał w Inflantach zaciężne wojsko piesze, z resztą zaś żołnierzy wskutek perswazji księcia pruskiego ruszył w drogę powrotną morzem i przez to uwolnił Warmię od obawy przeniesienia przez te wojska zarazy, która już powoli ustępuje. Książę pruski choruje.

ORYG.: PAN, Kórnik, rkps 252 k. 41. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 519v.

Subiectissimam perpetuae servitutis et orationum mearum commendationem. Etsi quod scriberem non habebam, tamen vel hac ipsa de causa tabellarium hunc meum isthuc mittendum putavi, ut de salute saltem Maiestatis Vestrae fierem certior, quam illi prosperam et diuturnam precor.

Quos pedites in Livonia Illustris Dominus Dux Megapolensis¹ aluerat, eos iam dimisit. Eramus hic in metu non propter ipsos, quorum exiguus fuit numerus, sed ne reliquam bonorum ecclesiae meae partem peste inficerent, cum ex locis peste infectis venirent. Verum providit Illustris Dominus Dux vicinus meus², ut navigio transirent. Ita nos Deus ab his periculis liberavit.

Dantisci iam remisisse pestis dicitur, itidem et Elbingae, Regiomonti feriat adhuc. Deum precor, ut avertat iram suam a nobis, simul ut Regiam Maiestatem Vestram diu servet incolumem et felicem. Aliud quod scriberem hoc tempore non habebam, nisi quod Illustris Dominus Dux graviter aegrotare dicitur. Quod superest me servitutumque meam qua summa possum animi mei submissione Sacrae Maiestati Vestrae commendo. Datum Heilspergk, XXIII Octobris MDLXIV.

Sacrae et Serenissimae Regiae Maiestatis Vestrae
humil[ilimus] [servitor]

² Stanislaus Cardinalis Varmiensis ³.

³⁻⁴ Własnoręcznie.

367

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 23 października 1564

Nie decyduje się na udział w synodzie prowincjonalnym naznaczonym przez prymasa, chyba że na życzenie nuncjusza. Prosi o przesłanie listów do Rzymu i do Kanizjusza.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 6072 s. 563—566. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kromera: 24 Novembris.

S. Heri scripsi ad te, sed nudius quartus verum visum est, ut meum tabellarium mitterem, ubicunque locorum erit ut Nuntium¹ quaerat, cui dedi ad Archiepiscopum quoque literas, quibus illi significo me non venturum ad synodum. Si tamen secus Nuntio videbitur, fortasse veniam. Scripsi et in aulam, ubi te vel esse iam vel brevi fore suspicor, quandoquidem non procul abes abs ea. Si te meus hic tabellarius in aula reperiet, accipies ab eo litteras et in Urbem et ad Canisium scriptas, et ut

¹ Jan Albrecht.

² Albrecht, książę pruski.

³ Nuncjusz Commendone był wtedy we Lwowie.

recte perferantur curabis. Supellectilem tuam heri tibi misi. Bene vale.
Ex castro nostro Heilsberg, 10 Calendas Novembris [23 X] 1564.

Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

368

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 25 października 1564

Przesyła listy od nuncjusza. Informuje o zorganizowanej akcji innowierców przeciwko edyktom parczewskim i o niezdecydowanej postawie katolików.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czort., rkps 1605 s. 1605—1608. Na odwrocie adres (pisany ręką sekretarza), ślad pieczęci, adnotacja: *Redditaē 13 Novembris 1564 Heilsbergi, responsum 17.*

Illustrissime et Reverendissime domine, domine colendissime. Cum mitteret Maiestas Regia in Prussiam cubicularium hunc, et ego haberem fasciculum litterarum a R-mo D-no Legato¹ ad Ill-mam P. V-ram, iussi ut hic cubicularius eum fasciculum ad Ill-mam P. V-ram deferret. Ego quod scribam nunc nihil habeo, nisi audio iniri consilia ab iis, qui sese a nobis segregaverunt, et passim conciliabula fieri, in quibus fiunt conspirationes seditiosae adversus eos, qui christianam pietatem colunt et persistunt in oboedientia Ecclesiae catholicae. Imprimis autem edicta conventus Parcoviensis labefactare velle conantur et ad nihilum redigere, quod quidem vehementer vereor, ne illis succedat, nam ii senatores et praefecti, qui catholici esse videntur et qui maxime eiusmodi edicta urgebant, nunc scribunt ad Maiestatem Regiam se nolle executionem edictorum facere, nisi prius ordinario iudicio suo decernant, qui sint obnoxii iis edictis et qui non sint obnoxii. Quidam autem variis calumniis auctoritatem eorum edictorum elevare conantur. Interim autem nos dormitamus, dum hae tempestates excitantur² etc. etc. Sunt etiam plerique, qui conventum celebrari nollent ad festum Trium Regum [6 I] propter suspicionem pestiferi aëris, quo nunc pleraeque ditiones Maiestatis Regiae affliguntur. Sed Maiestas Regia perstat in sententia neque se ab ea facile dimovere patietur, sperat enim hanc luem sedatam iri, cum primum frigora incubuerint. Alia non sunt.

Commendo me et obsequia mea in gratiam Ill-mae P. V-rae, cui longae vitam cum omnium rerum prosperitate ex animo precor illamque non secus ac parentem colo et veneror.

Datum Petricoviae, die 25 Octobris 1564. Ill-mae P. V-rae addictissimus servitor

P. Miskovski.

369

KRZYSZTOF KOSTKA DO HOZJUSZA

Golub, 26 października 1564

Gościnnie przyjął Kostka¹ jezuitów jadących na Warmię. Komisja królewska, powołana do rewidowania królewszczyzn w Prusach Królewskich, mimo zarazy roz-

¹ Jan Franciszek Commendone.

² Por. Mt 8,23—27.

¹ Krzysztof Kostka (ok. 1530—1594) starosta golubski i kościerski, od 1576 wojewoda pomorski. PSB XV 350—351.

poczęła pracę. Przesyła listy przekazane przez Macieja Drzewickiego i dzieli się nowinami z dworu.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1609—1612. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae III Novembris 1564 Heltspergi*, ręką Kuczborskiego: *responso non eget*.

Miłościwy Księżu, powolne służby swe W. M. mojemu M. Panu zalecam etc. Jezuitowie ku W. M. jadąc do mnie stąpili, którem iż był barzo rad i tyle, ilem mógł, dobrej woli w domu swem iżem jem okazał i jako się też godziło tak ludziom życzliwem i W. M. sługom.

Rewizorowie² w tę przeszlą niedzielę [22 X] u mnie byli, którzy tego się opierali i w to niebezpieczeństwo się wdawać nie chcieli, ale za srogiem rozkazaniem Jego Królewskiej Mości jechać musieli: we wtorek do Lipna, z Lipna do Rogoźna, potem do Brodnicze i do Brathyana. Dalej też jeździć nie chcą przez to niebezpieczne powietrze, które się sam tak barzo rozszerzyło, że kilka miasteczek wyjąwszy, wszystkie zaraziłone.

Jegomość X. Drzewicki³ mi posłał listy, o które prosił, abych je W. M. przesłał, co bych był zaraz uczynił, ale mi je zatrzymano w kujawskim i mnie, proszę jednak swego M. Pana, aby mi to niełaski nie jednało. Nowin sam żadnych nie masz, tylko iż te listy, o które posłowie dosyć licentiose na pany w Warszawie się byli targnęli (o czym W. M. dobrze wiedzieć raczysz), teraz znaleziono, o których powiedają, gdyby w czas było naleziono, że by unia dojść była musiała.

Zatem powolne służby swe powtórnie zalecam W. M. Z Golyebya, 26 Octobris 1564. Powolny sługa W. M. mojego M. Pana

Cristof Kostka.

370

PIOTR KOSTKA DO HOZJUSZA

Golub, 27 października 1564

Powiadamia o przybyciu do Golubia rewizorów królewsczych i o ich najbliższym programie przeprowadzania rewizji.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1603 s. 1613—1616. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae III Novembris 1564 Heltspergi*, ręką Kuczborskiego: *non eget responso*.

Illustrissime Princeps Domine, Domine clementissime. Die dominico proximo praeterito [22 X] revisores, qui sunt Magnificus D-nus Syradiensis Castellanus, Reverendus D-nus Radogoski et D-nus Słupecki Golubium venerunt¹. Qui, quoniam est antiqua in hoc castello summae inscriptio, quoniam tantum eius oppidi civium auditis, non autem revisis bonis regis die Martis [24 X] hinc Lipnam ad Magnificum D-num Castellanium Gedanensem² discesserunt. Illic revisis bonis aedificiisque aesti-

² Zob. nr 370 przyp. 1.

³ Maciej Drzewicki, prepozyt wrocławski i kanonik krakowski.

¹ Na sejmie warszawskim 1563/64 powołano komisję lustracyjną, osobno dla każdej dzielnicy kraju. Dla Prus Królewskich wyznaczono lustratorów w osobach: ze strony króla ks. Jana Radogoskiego kanonika łączyckiego, ze strony senatu Jana Lutomińskiego kasztelana sieradzkiego podskarbiego nadwornego, z ramienia izby poselskiej Stanisława Słupckiego z Konar w ziemi lubelskiej. W 1565 r. Lutomińskiego zastąpił Hieronim Modliszewski kasztelan małogoski. Zob. *Lustracja województwa pomorskiego 1565*. Wyd. S. Hozzowski. Gdańsk 1961 s. XXI—XXII, a także *Lustracja województwa malborskiego i chełmińskiego 1565*. Wyd. tenże. Gdańsk 1961 s. IX nn.

² Jan Kostka.

matris Rogenhausum, deinde Pokrzywnam Radzinumque iter sunt arrepturi. Vistulam propter pestilitatis desaevientem vim, traicere nolunt, sed tuta saltem et a peste immunia loca adire eaque ex praescripto recessuum comitialium revidere habent in animo. Itaque et Brodnicziae et Brathiani illos futuros ex ipsis audivimus. Timent autem illi sibi a peste vehementer, in locisque suspectis transeundis duces sibi adhibent, et Regis illam in recuperandis quoquo modo suis bonis quasi impotentiam animi ardoremque tacite criminantur. Novi nihil nuntiant, praeterquam quod nostri soluta Polocensi obsidione gradum in Lithuaniam retulerunt. Apud nos in locis circumvicinis adhuc grassatur pestis, in nonnullis autem aliquantulum mitigata esse dicitur. Plura non habemus. Cum his me servitiaeque mea humillima Ill-mae Cels. V-rae etiam atque etiam commendo.

Datum Golubio, 27 Octobris Anno Domini 1564

Humillimus servus Petrus Kosthca.

371

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 28 października 1564

Podejmował u siebie udających się na Warmię jezuitów. Chętnie by już teraz przysłał swoje dzieci do organizowanej przez nich szkoły, ale obawia się zarazy.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1623—1624. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Miłościwy Księżu, zaleciwszy służby swe powolne w łaskę W. M. mego M. Pana. Nie rozumiem co bych inszego W. M. pisać miał, jedno iż ci księżu, któreś W. M. do siebie wezwał ku uczeniu dzieci, tedy tak rozumiem, do W. M. prosto jadą¹. Acz bych ja też był rad posłał dzieci swoje do W. M., ale przez to zatrudnione powietrze zatrzymałem je przy sobie, a wszakże jeśliż W. M. każesz, tedy je do W. M. pošlę. Bo to rozumiem, iż gdyby się postanowiło w Alskerku², że by ich tam W. M. nie zostawił. Nic sam nowego u nas, jedno się pilnie w łaski W. M. swemu M. Panu zalecam.

Dan z Bratiana, w dzień św. Szymona Judy [28 X] Anno Domini 1564. W. M. służebnik powolny

Jan z Działynia wojewoda chełmiński³.

³ Pismo sekretarza; brak własnoręcznego podpisu.

372

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Łowicz, 31 października 1564

Wyjaśnia, że czas i miejsce (przed sejmem w Piotrkowie) synodu prowincjonalnego wyznaczył kierując się jedynie dobrem biskupów biorących w nim udział. Podejrzenia, jakoby zamierzał przekształcić synod w sobór narodowy, uważa za nieporozumienie i celową akcją przeciwników aktualnej realizacji uchwał Soboru Trydenckiego. Zaprasza Hozjusza na synod. Pozytywnie ustosunkowuje się do opinii, jakoby Hozjusz miał na synodzie przejąć funkcję prymasa.

¹ Por. nr 369.

² Heilsberg, czyli Lidzbark Warmiński.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1665 s. 1617—1623. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 13 Novembris 1664 Heilspergl, ręką Kuezborskiego: responsum II.*

DRUK.: *Wierzbowski: Uchansiana*, III s. 66—69.

Ill-me ac R-me pater domine, domine observandissime. Displicere Ill-mae et R-mae D. V-rae non obscure video, quod Piotrcoviae synodum indixerim, quodque illam sic indictam esse Ill-mae et R-mae D. V-rae iam pridem non significaverim. Deinde illud quoque, quod de nationali concilio alios istic suspicari scribit, intellexi. Ego vero mihi, per gratiam Dei, nequaquam male conscius etiam Ill-ma et R-ma D. V-ra iudice, me non modo culpa, sed et omni suspitione huiusmodi carere vere affirmaverim, ex causis cum omnibus tum praecipue Ill-mae et R-mae D. V-rae cognitis et perspectis. Nam et antea me Ill-mae et R-mae D. V-rae ex Bielsko de tempore habendae synodi scribere memini et Ill-mam et R-mam D. V-ram consilium meum litteris suis vehementer probare, postea vero Parczoviae R-mus D. Episcopus Nuntius Apostolicus Ill-mae et R-mae D. V-rae et suo quoque nomine non solum tempus, sed et locum approbavit, qui inprimis gratum fore Ill-mae et R-mae D. V-rae sibi quae placere aiebat, si Piotrcoviae ante comitia ipsam synodum celebraremus, quanquam in ea loci designatione rationem aliorum quoque habendam nobis esse existimavimus, nempe R-morum Dominorum Episcoporum, quos tam ex officio tanquam consiliarios, quam ex necessitate Ecclesiae, si unquam antea aliquibus, nunc maxime proximis comitiis tempestive interesse oporteat, ne cogerentur duplicia facere itinera eaque consequentia quales sunt: sumptus, apparatus etc., et praesertim Cracoviensis et Cuiaviensis ac terrarum Russiae Episcoporum longius a nobis dissitorum, quod nomine et ipsi iam mihi gratias egerunt. Sed et illud mirum videre Ill-mae et R-mae D. V-rae non debet, quod nihil de Regiae Maiestatis praesentia sub nostram synodum incidente significaverim, neque enim ipse aliter quam omnes alii et cum ipsomet Rege iudicare poteram, constitutum enim erat Regi, quemadmodum V-rae Ill-mae et R-mae D. perscripseram, recta in Russiam contra Tartaros proficisci, inde vero Cracoviam divertere et ibi de loco comitiorum deliberare, nam de tempore comitiorum adhuc in comitiis praeteritis Varschoviensibus constitutione publica constitutum fuerat, quemadmodum et ex his, quae diu Ill-mae et R-mae D. V-rae miseram, colligere poterat. Non video autem quomodo propter praesentiam Maiestatis Regiae et tempus comitiis proximum nationalis concilii speciem aliquam haec nostra synodus seu referre possit (quamquam sicut Ill-mae et R-mae D. V-rae perscripseram, illic magnopere expeteretur a saecularibus) cum et nomina et res diversae sint, quemadmodum Ill-ma et R-ma D. V-ra melius videt, quam vel ea res explicatione indiget, vel a me demonstrari possit et processus meus ad eam synodum nullam mentionem faciat et nihil commune habeat cum nationali concilio, quod solum mandatis Regiis, non autem litteris meis cogi poterit, sed nihil minus hactenus, quam aliquid huiusmodi a Rege institui, aut cogitari animadverti. Fieri tamen potest, ut et ego fallar, sed utinam haec suspitio, quocumque tandem authore nata, magis ex verisimilibus status rerum praesentium coniecturisque non fictis quam ex imaginationibus veteribus captetur. Nam et ego coram Deo et angelis eius et toto mundo confiteor me catholicum esse et sanctam catholicam et Apostolicam Ecclesiam credere, et si quid pro ea facio (pro qua omnia me non facere solum, sed sustinere et pati debere iudico) vel ex R-mo D. Nuntio Apostolico eiusque testimonio, quod de me ad Sanctissimum Dominum Nostrum saepius perscripsit, licebit cognoscere,

cuius litterarum nuper mihi redditarum Ill-mae et R-mae D. V-rae exemplum mitto. Si quid autem nunc etiam patior et a quibus patior, cum ob alia quaedam pro religione certamina, tum ob mandata Parczoviae a Rege de consilio senatus contra haereticos ad capitaneos terrarum Regni data (si modo non evacuet gloriationem meam in Domino), velim ex aliis potius Ill-ma et R-ma D. V-ra intelligat, sed Domino Deo gloria, mihi confusio faciei. Puto tamen eos suspitionem hanc, de qua Ill-ma et R-ma D. V-ra scribit, parere vel fovere, quos propter pluralitatem beneficiorum sacrosancti Tridentini Concilii decreta vehementer perturbant et tantum adhuc non enecant, quos ipsorum decretorum et sanctorum canonum temeratores adversarii nostri libenter nacti sunt, ita enim confidunt iustam excusationem se praetendere posse, quominus illis et ipsi parcant, cum spirituales scilicet, qui alioquin primi colla submittere debebant, iugum excutiant, iam passim dicunt: ecce nostros veros pharisaeos, nobis onera importabilia imponere cupiunt, quae ipsi neque digito attingere volunt¹.

Quod autem tardius quam oportebat de synodo indicta Ill-ma et R-ma D. V-ra certior redditur, nulla alia causa est, quam quod nuntii a me missi, loca contagiosa fugientes, subinde transitum ab aliis, a peste immunibus, prohibiti sunt, qui sic non exiguum itineris obequitando emensi, tandem spe transitus abiecta reversi, litteras reportarunt, quarum tamen postremas cum his pariter V-rae Ill-mae et R-mae D. transmitto². Ex his perspiciet, quid animi habuerim de invitanda V-ra Ill-ma et R-ma D. ad nostram synodum, ad quam, sicut initio Illam invitaveram, ita et sequentibus litteris meis saepe hortatus eram et orabam dignaretur in ea nobis adesse et nunc quam possum diligentissime oro et obsecro, dignetur ad eam venire et ecclesiis nostris ac nobis ipsis opem ferre periclitantibus. Et quamvis vereor, ne Ill-mae ac R-mae D. V-rae nonnulli amicorum ex Aula idem quod mihi insinuant, id consilii a nonnullis agitari, ut terrarum Prussiae incolae tam senatorii, quam aliorum ordinum homines ab introitu in Regnum arceantur, nisi post festum sanctorum Trium Regum [6 I], pestis quidem praetextu, quam vires a festo Circumcisionis Domini [1 I] remissuram credunt, id an ob hanc vel aliam causam fiat, si modo fiet, plane ignoro. Nihilominus tamen V-ram Ill-mam et R-mam D. ego omnino spero nihil istis rumoribus motum iri, praesertim si id non fuerit etiam in Prussia publicatum. Adhuc autem et illud metuo, ne perturbent Ill-mam et R-mam D. V-ram, ubi audierit, graviter ferre nonnullos Episcopos cum suis capitulis, si Ill-mae atque R-mae D. V-rae meas partes in synodo cedere velim, quod se iam ex aula R-mam D. V-ram intellexisse dicitant et mihi imputant non solum Regni legum, sed et provincialium statutorum contemptum, quibus cavetur, quod in sua absentia partes suas Archiepiscopus tantum seniori Episcopo delegare in synodo debeat. Unde autem id istis in mentem venerit, qui haec commenti sunt, ego nescio, nihil huiusmodi a me tentatum est neque meum est inferioris Ill-mae D. V-rae, tanquam superiori delegare aut committere, supplicare fortasse ex implorare opem ab eo principe, qui et dignitate et autoritate et summa eruditione et rerum maximarum usu omnibus nobis unus praestat, non absurdum foret, eundemque actionum nostrarum apud omnes locupletem habere testem plurimum referre crederim. Mitto V-rae Ill-mae et R-mae D. etiam exempla et mandatorum Reginum et litterarum ad Regiam Maiestatem datarum de tumultu Po-

¹ Por. Lk 11,46. Mt 23,4.

² List nie znany.

snaniae facta, ut Ipsa non audiat solum, sed manu, quod dici solet, tangat, quae agantur quave occasione, palam videat³. De reliquo me et meam servitatem V-rae Ill-mae et R-mae D. plurimum commendo, quam diu salvam esse et pacem Ecclesiae sanctae cum omnibus piis videre cupio. Datum Lovicii, die ultima Octobris Anno Domini 1564.

^{a-} Vestrae Ill-mae et R-mae Dominationis servitor obsequentissimus Jacobus Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit ^{a-}.

^{b-8} Własnoręcznie.

373

MIKOŁAJ DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Rzym, [październik]¹ 1964

Prosi o listy polecające go kardynałom rzymskim. Na życzenie Hozjusza poszukiwał jego dzieła *Confessio fidei*, wydane w 1563 r. w Antwerpii, ale zdobył tylko 1 egzemplarz, który przekazał kardynałowi da Mula. Dołoży starań, aby odnaleźć i doręczyć wyżej wymienione dzieło innym kardynałom uprzednio wskazanym przez Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 11 k. 74. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Salutem plurimum ac mei officiorumque meorum humillimam Illustrissimae ac Reverendissimae Paternitati Vestrae commendationem etc. Per postam praeteritam, ut vulgo vocant, literas ad R-mam P. V-ram dedi, cum vero sciam me nomine negligentiae apud eam laborare, existimavi nullum aptius huius rei remedium esse quam continuum studium atque diligentiam scribendi, itaque per hanc quoque postam aliquid R-mae P. V-rae scribendum existimavi. Ante aliquot menses elapsos miserat huc R-ma P. V-ra binas epistolas, quarum una cardinali Borromaeo, altera vero Simonetae pro ea, qua semper erga me est usa benevolentia, me commendabat. Quoniam vero hae epistolae absente me, visendique gratia Neapolim profecto redditae sunt, maiorem in modum a R-ma P. V-ra peto, ut me his cardinalibus, nisi ei molestum sit, commendet videlicet Farnesio, Tridentino², Mantuano³. Ego vero tum pro hac re, si R-ma P. V-ra petitioni meae annuerit, tum pro aliis innumeris infinitisque beneficiis in perpetuum me R-mae P. V-rae devinctum recongnoscam.

Illud autem quod mihi a R-ma P. V-ra iniunctum erat, ut hic Romae aliquot exemplaria Confessionis suae anno [15]63 Antverpiae impressa coemerem, eleganterque colligata cardinalibus assignatis nomine ipsius offerrem, sedulo a me curatum est, sed unicum tantum exemplar nactus sum, alia enim statim a bibliopola coempta sunt, quod cardinali Amulio, sicut mihi a secretario R-mae P. V-rae scriptum est, dabo, cumque plura nactus fuero, reliquis a me distribuentur, quemadmodum mihi ab ea commissum est. Cum his me R-mae P. V-rae quam diligentissime commendo Deumque optimum maximum oro, ut eam salvam ac incolumem ad no-

³ Chodzi tu o bunt innowierzej szlachty wielkopolskiej przeciwko edyktom parczewskim. Opis wspomniany przez prymasa nie zachował się.

¹ Brak daty miesięcznej i dziennej; w przybliżeniu pozwala ją ustalić wzmianka o przekazaniu przez Mikołaja Działyńskiego kardynałowi da Mula dzieła Hozjusza, o czym pisał do Hozjusza kardynał da Mula 11 XI 1564 (zob. nr 385).

² Krzysztof Madruzzo.

³ Herkules Gonzaga.

minis sui gloriam Ecclesiaeque catholicae utilitatem quam diutissime conservet ac custodiat. Datae ex Urbe, Anno Domini 1564.

Ill-mae ac R-mae P. V-rae obsequentissimus

Nicolaus Dzialinski C[anonicus] V[armiensis].

374

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lwów, 3 listopada 1564

Otrzymał list Hozjusza z 11 września i sam do niego pisał w sprawie czasu i miejsca synodu prowincjonalnego. Nie będąc pewny, czy te listy dotarły, reasumuje ich treść: chce by synod odbył się, ale nie w Piotrkowie i by koniecznie przyjechał nań Hozjusz. Zali się na trudności finansowe. Z Rzymu przychodzą pochwały, ale pensja nie jest płacona. Zaciągnięte długi jeszcze na sejm warszawski musi spłacać z własnych dóbr. Współczuje elblążanom i Fromborkowi z powodu zarazy. Zaleca Hozjuszowi, by surowo ukarał występki ex-proboszcza z Barczewa, radzi pozabawić go prebendy w Dobrym Mieście i zamknąć w zamku reszelskim. Informuje, że Hozjusz otrzymał z Rzymu pozwolenie na czytanie ksiązek heretyckich i rozgrzeszania heretyków, z prawem subdelegowania tych uprawnień.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 403 s. 451—454. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja odbiorcy: "Novembris 1564 Heilspergi. Cały list jest poważnie zniszczony: szerokie ciemne pasy na złożeniach, spowodowane wilgocią i zanieczyszczeniem.

Illustrissime ac Reverendissime Domine ac Patrone colendissime. Quae heri mihi redditae sunt litterae D. V-rae Ill-mae, etsi non satis recentes, nempe 11 Septembris datae¹, magna tamen nos sollicitudine vel liberarunt vel levarunt. Sane credimus non tantum esse in re quantum in sermonibus hominum de peste Prussica, at observantia mea erga D. V-ram Ill-mam amorque in omnes suos non excludit omnem metum, sponteque occurrissem quo me D. V-ra Ill-ma invitat, ut solitudinis istius molestiam nonnihil levarem, sed centum absumus milliaria instatque praeterea indicta synodo dies, ad quam non dubito D. V-ram Ill-mam affuturam, ut summa sua autoritate, pietate, prudentia, praesto sit labanti Ecclesiae. De synodo ac de loco synodi, quae mea fuit sententia, scripsi iam diu ad D. V-ram Ill-mam litterasque Cracoviam misi ad D. Paulum², spero iam esse perlatas. Repetam tamen brevi quod me magnopore angit: Petricovia non mihi probatur, ne supervenientibus ad comitia nuntiis nova tententur, quin immoverentur nonnulli, ne forte data opera is sit potissimum delectus locus concilio. Quare rogavi per litteras D. V-ram Ill-mam, ut cum Archiepiscopo ageret de transferenda in alium locum synodo petiique a D. Paulo, ut vel per certum hominem illas litteras Cracovia Heilspergam perferendas curaret, quod ex his regionibus nemo aut [perraro] illic proficiscit. Certe consilium hoc Archiepiscopi ego non satis intelligo, neque periculo vacare existimo. Accedit quod summa Petricoviae est penuria rerum omnium, quod quidem etsi mihi futurum est valde grave, parebo tamen vel unius D. V-rae Ill-mae mandato. Itaque adero quacumque rerum mearum iactura, sed de comitiis ac[cedit] ratio. Diuturnior futurus est ille morbus quam ferat imbecillitas m[ea], quare Urbanis litteris, quibus mihi mandatur, ut et concilio et comitiis intersim, rescripsi satis aperte, modeste tamen, me comitiis interesse non posse, vix ipsi synodo. Curavi enim in eam perfectionem de meo nonnihil subsidii, quod ut efficiat [...] ^b res ipsa postulare videtur.

¹ Zob. nr 316.

² Paweł Watt.

Tanta moliuntur adversarii et tam instructi esse dicuntur ad convellenda quae constituta sunt et ad universam Ecclesiam labefactandam. Quid faciam? Non dissoluto aere alieno Varzaviensium, imponitur novum hoc onus Petricoviensium comitorum. Sane aut succumbam necesse est, aut me in tempore subtraham, abdens me alicubi donec revocer. Vel ipsa iam stipendia aegre numerantur, ut nuper mutuatam pecuniam non Romae, sed Venetiis de meo reddi oportuerit mercatoribus. Anne ideo in Poloniam veni, ut publicae causae vix quicquam prosim, me et mea omnia perdam? Laudes, quas mihi nullas debent, abunde tribuunt, de me praeclarius indies loquuntur, nihil numerant, nomen meum curant non nomina quibus conficior. Scripsi semel atque iterum in Urbem, si non audierint, cavebo mihi a comitali morbo. Cuius cautionis et culpa, si modo erit culpa, tempestive veniam deprecor a D. V-ra Ill-ma. Legentur divites in provincias, aut qui bene norunt ditescere. Ego [...] ^c. Verum de his coram in synodo, ad quam etiamsi minime id ferat pietas et sapientia D. V-rae Ill-mae, oro tamen atque obtestor, ne velit non interesse, si minus Petricoviae, saltem Soleoviae ³, certe nisi venerit valde meo rebus Ecclesiae.

Martini mortem ⁴, Elbingensium et Fraumburgensium vicem doleo ⁵. Cum canonicis quid agatur aveo scire, anne omnes bene valeant, an emigrarint Allensteinum ⁶. Wartenburgensis non parochi ⁷ factum valde quidem sum stomachatus. Cum eo cur clementius actum fuerit, narraveram D. V-rae Ill-mae. Ergo egit se pro parocho eius ecclesiae a qua deiectus est, et ita deiectus ut nuquam parochi officium exercere possit, nisi iubente D. V-ra Ill-ma. Ergo fructus collegit contra praescriptum sententiae. Quid illi opitulari potuit? Custodis ⁸ permissio, quae nulla fuit, nec esse potuit contra vim sententiae, sane nihil praescribere audeo illi, quem unum maxime veneror, sed clementiam praeteritam summa severitate compensandam censeo: Gutstadiensis praebenda pensioneque privarem, perpetuis Reselii carceribus ⁹ manciperem, oroque D. V-ram Ill-mam, ut ne hoc facinus ille impune ferat.

De causa Plocensis coadiutoriae ¹⁰ scripsi in Urbem pluribus, etsi minime erat opus me scribere, cum in D. V-rae Ill-mae litteris tantum sit ponderis. Roma scriptum est mihi concessam esse D. V-rae Ill-mae facultatem [...] ^d quoscunque et subdelegandi ad id munus alios, iussumque est, ut dum breve veniat, ego D. V-rae Ill-mae per litteras nuntiem, ut interim his facultatibus utatur. Bene valeat D. V-ra Ill-ma, cui me et servitia mea humiliter defero.

² Sulejów.

³ Marcin Eden, zmarł podczas zarazy.

⁴ Zaraza pochłonęła w tych miastach wiele ofiar.

⁵ Zamek kapituły w Olsztynie często służył kanonikom za schronienie, gdy we Fromborku nie czuli się bezpieczeni.

⁶ Fabian Romanus (1522—1585), proboszcz w Barczewie i od 1550 r. kanonik kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście, następnie (ok. 1564 r.) dziekan tejże kapituły (ADWO, B 3 k. 118, 239, 254), w 1561 r. został oskarżony o *carimen incestus* (list Hozjusza do kapituły warmińskiej, Trydent 10 XI 1561 — oryg.: ADWO, D 10 k. 51), przez kilka lat pozostawał w cenzurach kościelnych (zob. list tego proboszcza do kapituły warmińskiej, Barczewo 5 IV 1563, — autograf: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501). Przez ostatnich 10 lat życia był proboszczem w Braniewie. PDE 1875 Jg 7 s. 100.

⁷ Eustachy Knobelsdorf.

⁸ Zamek biskupi w Reszlu.

⁹ W sprawie koadiutorii plockiej dla Myszkowskiego.

His si libuerit rescribere, optima ratio mitendarum litterarum erit per Petricoviam, ad R-mum D. Vicecancellarium.

Leopoli, 3 Novembris 1564. D. V-rae Ill-mae e- humillimus et devotissimus servitor

Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis -e.

^a Data dzienna zamazana.

^b Trzecia część wiersza zniszczona przez wilgoć.

^c Oprócz tego wyrazu cały wiersz zniszczony przez wilgoć.

^d Cały wiersz zniszczony przez wilgoć. Prawdopodobna jego treść: *legendi libros pro-*

hibitos et reconciliandi haereticos poenitentes.

e-e Własnoręcznie.

375

WALENTY DEMBIŃSKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 4 listopada 1564

Wyraża wdzięczność, że Hozjusz specjalnie wystąpił do Piotrkowa swego listonosza, aby dowiedzieć się o zdrowiu i powodzeniu kanclerza. Cieszy się, iż kardynał przebywając na terenach objętych zarazą uniknął jej niebezpieczeństwa. Zachęca do troski o zdrowie.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1625—1626. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 13 Novembris 1564, Hellespergi, responsum 17.*

Illustrissime Princeps et Reverendissime in Christo Pater. Salutem et obsequiorum commendationem. Quod Ill-ma ac R-ma P. V-ra salutem meam tanti sibi ducit ut et diuturnam mihi precetur, ut de ea quam saepissime certior fieri cupiat, ac ob id solum huc Petricoviam tabellarium mittendum non grave putaverit, in eo tantam significationem amoris in me sui dedit, quantam ego nullis officiis promeruerim. Certe quanto in me, minus de Ill-ma ac R-ma P. V-ra meritum, tanta abundantia amoris Ill-ma et R-ma P. V-ra se profert, tanto diligentius a me dabitur opera, ut omni studio, diligentia et observantia in Ill-mam et R-mam P. V-ram mea, et Ill-mae ac R-mae P. V-rae, et cuivis mortalium satisfaciam. Quod Ill-mam et R-mam P. V-ram satis firma ac stabili valetudine accepi, cui ego multis nominibus multam salutem cupio, fuit mihi id tam gratum, quam quod gratissimum, ac quod isthaec regio, ubi interim Ill-ma et R-ma P. V-ra agit atque versatur, non omnino immunis est a contagione pestis, id enim evenit longe acerbissimum, nam cum Ill-ma et R-ma P. V-ra civitatibus istis, quarum in nonnullis pestis adhuc serpit, in nonnullis etiam incrudescit, coepta sit, est sane Ill-mae et R-mae P. V-rae isthaec commoratio cum periculo coniuncta. Oro itaque atque etiam pro mea, qua toti mundo testatam esse vellem observantia, hortor ut Ill-ma et R-ma P. V-ra comprimis salutis suae rationem habeat, curetque ut valeat. Cui me et obsequia mea commendo plurimum. Datum Petricoviae, die quarta Novembris 1564. Ill-mae et R-mae P. V-rae obsequentissimus amicus.

^a-a Valentinus Dąbyński R. P. Cancellarius manu propria -a.

^a-a Własnoręcznie.

376

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Piotrków, 4 listopada 1564

Na wypadek śmierci księcia pruskiego Albrechta powierza Hozjuszowi i innym senatorom pruskim pieczę nad bezpieczeństwem prowincji, by nikt nie pozbawił dziedzictwa syna księcia.

ORYG.: AGAD, Archiwum Zamoyskich, rkps 3001 k. 14. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Reddita 13 Novembris 1564 Hellspergi, responsum 17.*

Reverendissime in Christo pater, sincere nobis dilecte. Quod nos de iis rebus, quae istic fiunt P. Vestra facit certiores, pergratum est nobis. Quod Illustris domini Ducis rationes attinet, cuperemus sane illumque diutissime esse sospitem ac incolumem. Sed quod ea aetate Illustritatem ipsius esse videmus ut diu nobiscum esse non possit, praesertim tot morbis aliis super alios ingruentibus, hortamur P. Vestram ut si Illustritas ipsius a nobis hic convocata fuerit, provideat cum reliquis illarum terrarum consiliariis nostris, ne quid inde respublica nostra detrimenti capiat, inprimis autem ne quis aditus cuiquam ex Germania pateat, qui forte ad illius provinciae dominatum aspirare et filiolium Illustritatis ipsius paternis ditionibus excludere velit. Qua de re scribimus etiam ad reliquos terrarum illarum consiliarios maiores, quas literas in manus P. Vestrae mittimus, ut cum commodum esse et opportunum viderit, eas dimittat universosque tum ipsis nostris literis, tum auctoritate quoque et exemplo suo ad tuendam ac complectendam rempublicam secundum temporis illius necessitatem impellat. Exemplum sane earum literarum, quas ad eos scribimus, mittimus cum his P. Vestrae, quam bene valere cupimus.

Datum Petricoviae, die IIII Novembris Anno Domini MDLXIII, Regni vero nostri XXXV.

Ex commissione Sacrae Regiae Maiestatis propria.

377

PIOTR MYSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 4 listopada 1564

Podziela zdanie Hozjusza co do niestosowności miejsca i czasu synodu prowincjonalnego naznaczonego przez prymasa do Piotrkowa. Nie widzi sensu podejmowania na synodzie rozmów z innowiercami, gdyż ci nie wykazują najmniejszych chęci do kompromisu, o czym mogli przekonać się ci, którzy byli świadkami przyjęcia przez króla delegacji innowierców wielkopolskich. Wystarali się oni u króla o ograniczenie edyktów parczewskich do samych tylko trynitarzy. Myszkowski odżegnuje się od jakiegokolwiek udziału w tej decyzji królewskiej. Przesyła instrukcję na sejmik regionalny i list bpa Facchinettiego. W sporze Kuczborskiego z Pawłem Stempowskim o kanonię krakowską deklaruje stanowisko neutralne. O pensji dla Jerzego z Tyczyna.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1629—1632. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 13 Novembris 1564 Hellspergi, ręką Kuczborskiego: responsum 17.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo pater et domine, domine colendissime, obsequiorum meorum commendationem. Litterae Ill-mae D. V-rae semper mihi fuerunt gratissimae, nunc autem quoque hoc sane sunt gratiores, quo magis intelligo eas nonnisi plerisque propter pestem difficultatibus evitatis ad nos pervenire.

De synodo nostra quod meam sententiam cupere se scire Ill-ma D. V-ra significat, ea plane cum sententia Ill-mae D. V-rae congruit. Etsi enim eo sum ipse ingenio, ut facta omnium in optimam partem accipiam, nec dubitem R-mum D. Archiepiscopum consilium hoc optimo animo suscepisse, tamen cum ex altera parte loci ac temporis eius rationem habeo, qua synodo sunt praestituta, fit ut nonnihil conturber ac verear, ne aut hoc nostrum studium inaniter susceptum, aut, quod etiam deterius est, ne inde periculum ullum in ordinem nostrum adductum esse videatur. Fuerunt hic nuper nuntii nobilitatis ex Maiore Polonia, qui acerbitatem edictorum illorum de religione apud Regiam M-tem exagitarunt¹. Qui eos audivit, audivit autem universa corona circumstantium, is profecto intellexit vitam illos citius quam conceptam de religione opinionem dimissuros esse. Quod si est, facile intelligi potest quis fructus sperandus sit eorum colloquiorum, quorum gratia locus et tempus huic synodo quaesita potissimum ac delecta esse videntur, praesertim cum ea colloquia nostra vixdum inchoata comitialia ipsa supervenientia negotia plane sint diremptura. Sin autem hac eiusmodi synodo colloquia eorum non appetuntur, nihil video quominus rectius alio et loco et tempore nos inter nos de rebus nostris acturi fuisset. Quod porro eos nuntios attinet, qui de edictis querebantur, ii ita dimissi mihi esse videntur, uti maxime cupiebant. Etsi enim edicta ipsa abrogata non sint, tamen omnis eorum mucro in trinitariis solis, a quibus se nuntii ipsi alienissimos esse profitebantur, haesit, reliquis omnibus plumbeus est factus. Quod ita fore et Ill-mam D. V-ram et me quoque ipsum praevidere memini. In quo cum non desint caetera, quae me male habeant, tum illud vel maxime, quod intelligam his eiusmodi rebus et muneri ipsi meo maculam aspersi, quasi haec eiusmodi Minerva non de Iovis ipsius², sed de meo privato capite nata extitisset, et Regiae M-tis auctoritatem, qua sola apud nos omnium edictorum, morum legumque adeo ipsarum sanctitas et robur continetur, magnopere imminui. Sed Deo permittamus, qui nos solus in mediis malis servare potest. Quod quidem ut vel in his tandem comitiis, quae hic ad ferias Trium Regum indicuntur, velit facere, etiam atque etiam opto. Litteras ipsas comitiales illi mitto ad conventus particulares. Mitto et commendatitias pro nepote R-mi Domini Episcopi Neocastrensis³.

Domino Cuzborski⁴ cum sua, tum Ill-mae D. V-rae causa omnia honesta cupio. Scripseram ad Dominum Stempowski⁵. Is respondit penes se quoque eius canonicatus ius esse haud paulo firmiter eo iure quod est penes Dominum Cuzborski, petere, ut cum ipse sit quoque ex secretariis Regiae M-tis, et nunc in iis obsequiis versetur, in quibus illum Regia M-tas versari voluit, ne quid a me eiusmodi proficiscatur, quod ad ius ipsius infirmandum pertinere videatur. Itaque quid agam aliud plane ignoro, quam ut utriusque iuris sui experiundi facultatem permittam, me non admisceam. Intelligit enim Ill-ma D. V-ra fiduciam iuris sui alterutri eorum eximere nec posse me nec debere. Ticinio⁶ quid aut quantum a quoquam fuerit promissum, ego nescio, sed cum me per litteras frequentes appellasset ac provisionem a Regia M-te postulasset, quantam

¹ Zob. nr 360 przyp. 3 i nr 422 przyp. 4.

² Chodzi o króla.

³ Jan Antoni Facchinetti, bp Nicastro (1560—1575), 29 X 1591 wybrany papieżem (Innocenty IX), zm. 30 XII 1591.

⁴ Walenty Kuczuborski.

⁵ Paweł Stempowski, sekretarz królewski.

⁶ Jerzy z Tyczyna.

maximam impetrare tunc potui, centum ducatos impetravi eiusque donationis litteras illi misi. Quod meum factum, intellexi etiam aliunde, secus nonnihil eum accipere quam meretur, quae res me, ut verum fatear, initio nonnihil commoverat, postea placatus sum per quosdam ex meis, qui ipsi bene volunt. Significavi autem illi meum tamen factum aliter ab illo accipi debuisse, in reliquo de mea erga illum benevolentia spem illi feci. Et profecto in gratiam Ill-mae D. V-rae, si quid amplius pro illo efficere poteris, non subterfugiam laborem, sed nos hic quoque restrictiores esse incipimus. Commendo me etc. Datum Petricoviae, die III Novembris Anno Domini MDLXIII. ^a— Ill-mae P. V-rae addictissimus servitor.

P. Miskovski ^a.

^a— Własnoręcznie.

378

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 4 listopada 1564

Przesyła listy z kancelarii królewskiej i instrukcję na sejmiki. Obiecuje zalecać podkanclerzemu i samemu królowi sprawy Hozjusza.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 17 k. 231. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 13 Novembris 1564 Hellspergi, responsum 17.*

Illustrissime ac Reverendissime in Christo pater et domine, domine colendissime. Antiquae servitutis meae commendationem. De his, quae hic fiant, abunde cum ex aliorum tum ex R-mi quoque Domini Nostri ¹ litteris Ill-mam D. V-ram certiore fieri existimo. Ego quid addam non habeo, nisi forte etiam ad illam pertinet rationem particulariorum conventuum nostrorum non ignorare. Quare ut cognoscat, in his chartis descriptam mitto ². Vivimus adhuc sine ullius pestis metu, quae Cracoviae etiam remittere fertur. Litteras ad nepotem Ill-mae D. V-rae ³ pridem misi. Nunc autem mitto ad Ill-mam D. V-ram commendatitias pro nepote R-mi D. Neocastrensis ⁴, quae quomodo perscriptae sint, ex ipso exemplo Ill-ma D. V-ra cognoscat. Quod extremis suis litteris addit, ut eam R-mo Domino meo commendem, rem facit minime necessariam. Neque enim id ego unquam intermisi, quin etiam apud ipsam quoque Regiam Maiestatem non ita pridem facere sum ausus, et R-mus ipse Dominus tam ardentem ferri mihi videtur sponte sua in amorem Ill-mae D. V-rae, ut nullis magis calcaribus posse videatur ad eam rem incitari. Multus sermo de Ill-ma D. V-ra et virtutibus illius plane dignissimis. Quod si mihi quoque rem minime necessariam facere concedi potest, quaeso ut aliquando etiam R-ma D. eius intelligat esse me quoque in gratia Ill-mae D. V-rae. Sed id neque importune velim fieri nec obscure. Commendo me et servitutum meam Ill-mae D. V-rae, quam optime valere cupio. Datae Petricoviae, IIII Novembris MDLXIII. Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor

Andreas Patricius.

¹ Piotr Myszkowski.

² Por. Dodatek, I nr 10.

³ Paweł Watt.

⁴ Zob. nr 377 przyp. 3.

379

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lwów, 5 listopada 1564

Wzywa Hozjusza, aby przyjechał do Łowicza, gdzie wspólnie z prymasem omówią sprawy związane z przyszłym synodem prowincjonalnym. Informuje o wysłanych i otrzymanych listach oraz komunikuje wiadomości ze świata.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1633—1636. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 5 Decembris 1564 Heltspergi, responsum 6.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine ac patrone colendissime. Quo magis perturbatur Ecclesia graviusque periculum imminet, eo vehementius oramus obsecramusque D. V-ram Ill-mam, ne gravetur accedere ad synodum vel prope synodum. Scripseram iam diu D. V-rae Ill-mae non probari mihi Petricoviam ad habendam synodum et de ea re ad Archiepiscopum quoque scripseram, sed nullum habui responsum hactenus et dies instat. R-mus D. Archiepiscopus etiam si nullam faciat mentionem earum litterarum, quas ego scripseram de loco Petricoviae, videt tamen pro sua singulari prudentia periculum imminere turbarum, quae plus satis exquirunt sententiam meam. Respondeo: nihil mihi magis necessarium opportunisque videri, quam si vel ad Dominicam secundam Adventus [10 XII], vel ad ipsam tertiam Dominicam [17 XII], quae fuit praefixa synodo Petricoviensi, conveniremus omnes Lovicium, tum de rebus omnibus, tum vero de ratione habendae synodi deliberaturi. Hic expectamus in dies Premisliensem et Chelmensem Episcopos¹ ad Leopopolitanam synodum. Ut responderit R-mus Primas ad meas litteras, ita consilium capiemus profectionis.

Unas tantum litteras a D. V-ra Ill-ma accepi intra duos menses et eo amplius, ego scripsi septimas. Proximae sunt scriptae nudius tertius², quibus respondi litteris D. V-rae Ill-mae XI Septembris³ et Petricoviam ad R-mum D. Vicecancelarium misi, spero redditum iri. Roma litteras habeo satis recentes. Pontifex bene valet. Expugnavit Hispana classis oppidum in Africa, ex quo multum mali passa est Hispania, Ponzonen vocant. In Hungaria scribunt res spectare ad bellum, Turcam nolle prorogare inducias, quas fecerat cum Ferdinando. Sed festinat nuntius, qui has Petricoviam defert. Bene valeat etc. Leopoli, V Novembris 1564.

D. V-rae Ill-mae et R-mae servitor addictissimus

Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis.

380

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lwów, 5 listopada 1564

O wymianie listów z prymasem na temat synodu prowincjonalnego. Jeszcze raz wzywa Hozjusza na wspólne narady do Łowicza. O sporze Jana Krzysztofa Tarnowskiego z Filipem Padniewskim.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 403 s. 447—450. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *[Redditae] 11 Decembris 1564 Heltspergi, responsum 27.*

¹ Walenty Herburt i Wojciech Starożrebski.

² Zob. nr 374.

³ Zob. nr 316.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine ac patrone colendissime. Scriptis litteris quae cum his erunt¹, accepi binas literas ab Archiepiscopo, sed postumas perbreves. Quid afferant, ex exemplo earum cognoscet D. V-ra Ill-ma². Mihi nihil rescribit ad eam epistolam, quam ad illum dederam de Petricoviensi synodo, quod ea suspicarer, quae nunc evenire video. Sed neque illud novi, anne ad D. V-ram Ill-mam pervenerint litterae, quibus petebam ab ea, ut D. Archiepiscopo suaderet locum synodo alterum dicere. Nunc ego ad illum scribo consilium meum istud, ut Lovicii conveniamus ad Dominicam tertiam Adventus Domini [17 XII]. Cuiaviensis³ prope Lovicium habitat, Cracoviensis⁴ et Posnaniensis⁵ non procul absunt. Hinc una ibimus: Premisliensis et Chelmenensis et ego post provincialem synodum, quam speramus Leopoli habere proxima septimana, nam si Petricoviam ibimus, proculdubio non bene cedit, quod ego iam diu maxime sum veritus. Si Lovicii locus non probatur Archiepiscopo, non video ubi convenire possimus, sed probo quemcunque locum, modo non Petricoviam. Rogavi per litteras Archiepiscopum, ut ipse quoque D. V-ram Ill-mam oret, obsecret invitetque Lovicium. In eius auctoritate, pietate, sapientia omnes acquiescimus.

Dissidium Cracoviensis Episcopi cum Comite Tarnoviae⁶ neque relictum est, neque in spe ulla sunt honorifice eius restinguendi. Vereor, ne magnum malum pariat Ecclesiae, tale enim paris comitis et praecessoris Episcopi dissidium nobis hanc flammam intulit. Vereor, ne sint futuri paulo post in armis. Scripsi ad Palatinum Cracoviensem⁷, rogavi, obsecravi, ut se medium daret confiniretque hanc controversiam. Respondit se quidem libenter facturum, sed vix quicquam sperare, ita sunt exacerbati unuscuiusque animi. Respiciat nos omnipotens Deus. Ego certe nihil magis opto, quam cum D. V-ra Ill-ma de his omnibus colloqui, det hoc Deus brevi.

Leopoli, 5 Novembris 1564. Ill-mae ac R-mae D. V-rae humillimus addictissimusque servitor

Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis.

381

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Piotrków, 6 listopada 1564

Wzywa na sejm generalny do Piotrkowa, wyznaczony na najbliższe dni po Trzech Królach (po 6 I 1565). Wpierw jednak poleca na 6 grudnia zwołać sejmik stanów pruskich do Radzyna i wybrać tam posłów na sejm walny.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1418 s. 207—208. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae ultima Novembris 1564 Hellspergi, responsum 1 Decembris.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo Pater, sincere nobis dilecte. Etsi ex constitutionibus ipsis con-

¹ Zob. nr 379.

² Opublikował Wierzbowski: *Uchansciana*, I s. 74—75. Odpowiedź na ten list Commendone dał ze Lwowa 5 XI 1564, opublikowana tamże, s. 75—77.

³ Mikołaj Wolski.

⁴ Filip Padniewski.

⁵ Adam Konarski.

⁶ Jan Krzysztof Tarnowski, kasztelan wojnicki. O tym sporze donosił też nuncjusz do kard. Borromeo. Zob. Malinowski: *Pamiętniki*, I s. 205.

⁷ Spytek Jordan z Zakliczyna.

ventus proximi Varsoviensis P. V-rae et omnibus constare potest diem comitiis generalibus Regni isti ad ferias Trium Regum indictam esse, tamen quod per alias item provincias Regni nostri fecimus, ut eas praeterea per literas nostras tam de die quam de loco habendorum comitorum certiores nuper faceremus, id quoque in his terris, quae non minus ad corpus Regni pertinent, faciendum nobis esse existimamus, praesertim cum solemnia autumnalia istarum terrarum comitia haberi propter aëris pestiferis contagionem more solito non posse videbantur, in quibus comitiis cum de aliis rebus ac negotiis tum de tempore quoque ac loco generalis huius conventus Regni agere cum ordinibus omnibus constitueramus. Quamobrem P. V-rae hoc tempore significandum esse duximus, nos a constitutione ipsa comitali minime recedentes, eundem diem ferias nimirum Trium Regum conventui proximo Petricoviae indixisse, ad quem ut P. V-ra pro officio suo ad tractanda nobiscum et constituenda terrarum illarum negotia veniat, illam etiam atque etiam hortamur. Susceptura nobiscum et cum aliis deliberationem de his rebus, quae magna ex parte in Varsoviensi conventu proximo fuerunt inchoata, deque item aliis quae usus ac utilitas Regni nostri omniumque partium ipsius requirere videbitur. Volumus autem praeterea, ut propter diligendos nuntios ad haec generalia Regni comitia conventus istic terrarum illarum antecedat, quem quidem nos in Radzin, quod oppidum ab omni suspitione pestis vacuum esse dicitur, ad diem divo Nicolao sacrum [6 XII] indicimus, ut ibi per P. V-ram et alios quorum id interest nuntii ab ordinibus deligantur, viri graves et maturi ac publicae magis quam privatae suae rei studiosi, qui plena facultate instructi possint in his generalibus Regni comitiis de rebus propositis una cum aliis deliberare et quae illis e re-pub[licae] fore maxime videbuntur, ea suffragio suo sciscere et approbare. Quod si quid tamen suspicionis fuerit de peste in oppido ipso, poterit P. V-ra una cum aliis consiliariis capto ex tempore consilio, extra oppidum ipsum, id quod alias quoque eadem de causa in dicionibus nostris factum esse non ignoramus, conventum habere et nuntios ad comitia Regni designare ac designari curare. Factura P. V-ra pro officio suo et gratia nostra.

Datum Petricoviae, die 6 Novembris Anno Domini 1564, regni vero nostri 35. Ex commissione Sacrae Regiae M-tis propria.

382

WOJCIECH KRZYKOWSKI DO HOZJUSZA

Z polecenia Hozjusza Krzykowski¹ towarzyszy Commendonemu w jego podróży po Rusi, ale zachorował we Lwowie i nie może wspólnie z nuncjuszem jechać na Podole i Wołyń. Prosi o list rekomendacyjny do Rzymu w sprawie kanonii kruszwickiej, którą chce mu odstąpić przyjaciel. Proponuje zlecić to Jerzemu Tyczynowi.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO. D 12 k. 82. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Rodditae XII Decembris 1564 Heitspergi, ręką Kuczberskiego: responsum 27.*

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine clementissime. Cum omni debita observantia praemissa servitiorum meorum commendatione. Si forte serius quam oporteat meae ad Ill-mam D. Tuam veniant literae, quaeso, ne id Ill-ma D. Tua negligentiae, a qua longe abesse velim, sed incommodae meae valetudini, vel potius raritati nuntiorum tribuendum

¹ Wojciech Krzykowski (zm. ok. 1590), brat Ścibora, późniejszy sekretarz królewski, PSB XV 556.

velit. Tanta enim me adversa valetudo corripuit, ut etiam euntem R-mum Dominum² in Podoliam Voliniamque relinquere et Leopoli remanere erat necesse. Itaque cum ea ipsa paulo iam relevatus sim, fuitque cui meas literas recte darem, praesertim cum nunc mea maxime referat Ill-mam D. Tuam causam meam non ignorare eamque iuvare oportere.

Res sic se habet: amicus quidam meus praeter spem et opinionem meam, cum aliud vitae sibi genus elegit, canonicatum Crusvicensem mihi resignavit, sed multis litibus intricatum, qui tamen in eius possessione duodecim annis perstiterit. Ego ad acceptandum beneficium et ad defendendam causam in procuratorem mihi elegi dominum Ticinium, qui a[gl]it res Ill-mae D. Tuae in Urbe. R-mus D-nus Legatus in hoc mihi consuluit, ut obtinerem literas commendatitias ab Ill-ma D. Tua praesertim ad Auditorem Rotae, quicumque erit designatus a Sanctissimo Domino. Itaque Ill-mam D. Tuam rogo, ut hanc meam causam Ticinio, secretario suo³, commendare ac tradere dignetur, et ad Auditorem causae literas commendatitias, sine inscriptione tituli, mittere velit. Nam Ticinius cognito Auditoris nomine titulum eius ascribet. Atque ita mea causa auxilio Ill-mae D. Tuae optime conficietur, quod ut Ill-ma D. Tua facere velit humiliter rogo, quod Illi Deus omnipotens cumulate compenset et ego perpetuis meis servitiis semper me addictissimum fore polliceor. Caeterum Ill-mam D. Tuam oro, ne Ill-ma D. Tua aegre ferat aut aliquam de me opinionem sinistram habeat, quod non tam cito ad Ill-mam D. Tuam conferam. Id totum adscribo et temporis iniquitati, quo ubique pestis grassatur, quominus Heilsbergam pervenire possim, et R-mo D. Legato, cui aliquam meam operam, ita ut mihi mandavit Ill-ma D. Tua, fideliter navo.

Leopoli, 6 Novembris Anno Domini 1564. V-rae Ill-mae D. servitor obsequentissimus

Albertus Krzikowski subscripsit.

383

JAN FRANCISZEK COMMENDONE DO HOZJUSZA

Lwów, 10 listopada 1564

Dziękuję za list z 23 X, inny zaś, o trzy dni wcześniejszy, nie dotarł. Streszcza główne myśli swojej korespondencji z prymasem na temat synodu prowincjonalnego. Prymas zda się widzieć niebezpieczeństwo zwoływania synodu w miejscu sejmu, ale ostatecznie obstaje przy swoim. Nuncjusz na 6 XII zamierza być w Łowiczu i usilnie prosi Hozjusza o przyjazd tam na wspólną naradę w sprawie synodu. Tam też zwróci Hozjuszowi przeczytane jego dzieło *Catholici cuiusdam...*

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1637—1640. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 7 Decembris 1564 Heilspergi, ręką Kuczborskiego: responsum X.*

Illustrissime as Reverendissime Domine et patrone colendissime. Nihil mihi unquam carius litteris D. V-rae Ill-mae, nunc vero quam gratissimae fuerunt quae 30 Octobris datae¹. Bene omnia istie esse nuntiant, de quo quidem agimus hic omnes Patri misericordiarum gratias, quod Ecclesiae suae D. V-ram Ill-mam tam periculoso tempore incolumem ser-

² Nuncjusz Commendone.

³ Jerzy z Tyczyna załatwiał w Rzymie dla Hozjusza prawie wszystkie sprawy, ale jego sekretarzem nie był.

¹ Zob. nr 365.

vat. Quod scribit de litteris nudiustertius antea [21 X] ad me missis², hae non sunt hactenus redditae, sed neque Cracoviam erant allatae 29 Octobris, qua die puer D. Barzii³, quem ego illuc cum litteris miseram, quae-sivit a D. Paulo⁴ nunquid haberet ad me litteras. Postremae tamen miti-gant illarum desiderium, cum et de valetudine D. V-rae Ill-mae et suorum ex iis certior factus fuerim, et meas litteras, quas de Petricoviensi synodo scripseram, redditae esse cognoverim vel ex ipso exemplo epistolae D. V-rae Ill-mae ad R-mum D-num Archiepiscopum. Ego certe vehemen-ter suspicatus fui meas litteras vel interiisse, vel interceptas fuisse, quare non expectato responso D. V-rae Ill-mae dedi in eandem fere sententiam ad Archiepiscopum litteras, quas subducta dierum ratione opinor fuisse redditae ante diem 28 Octobris, qua die ille me per litteras invitavit ad synodum nulla facta mentione litterarum mearum, sed neque litterarum D. V-rae Ill-mae, quas ad illum diem allatas esse Lovicium incipio. Accepi autem ab Archiepiscopo eodem tempore binas litteras, antiquio-res 23 Octobris, in quibus nonnihil se in Petricoviensi synodo turbarum vereri scripserat videbaturque petere consilium nostrum, an transferen-dum esset concilium. „Haud scio, inquit, an in alium locum sub id vel proximum tempus tutum fuerit transferre ipsam synodum, non solum propter causam pestilentiae, sed propter hos motus adversariorum. Quapropter a R-ma D. V-ra magnopere peto dignetur pro sua” etc. Cuius vel epistolae vel petitionis oblitus est in postremis litteris: „Cupio — in-quit — D. V-ram ad synodum nostram pulchre valentem bono omine ad-venire”. Respondi nulla ratione mihi probari posse, ut hoc tempore Petri-coviam eatur, satius esse convocari episcopos Lovicium, vel ad synodum vel ad deliberandum de synodo, ne rationes omnes Ecclesiae his scopulis appellemus me Lovicii in tempore affuturum. Postremo rogavi, ut per cer-tum nuntium ad haec mihi rescribat^{4a}. Neque tamen expectabo respon-sum, quin potius dabo me quantocius potero in iter. Conscendat, quaeso, nobiscum D. V-ra Ill-ma, una enim est, quod ille aiebat, navis bonorum omnium, nemo D. V-ra Ill-ma melius tenere rectam potest. Eripiat, rogo, se pestilenti illic coelo et nos ex his, quae impendent periculis. Iam diu invitata est ab Archiepiscopo, ne expectet recentes litteras et res ipsa postulat et sua pietas pollicetur, quare nequeo adduci, ut desperem de suo adventu. Reliqua coram.

Libellum, quem mihi Ill-ma D. V-ra legendum misit⁵, author satis commendat. Apelles⁶ pinxit — est adagium — ne quid reprehendas. Legam ut me oblectem, non ut iudicium feram, lectum, ut spero, egomet Lovicii reddam. Quod si forte hoc iter D. V-ra Ill-ma sibi vel non susci-piendum censeat, quod minime velim, vel non ita brevi, quod certe nolim, rogo ut quamprimum D. Valentinum mittat cum litteris credentialibus ad Archiepiscopum, qui una mecum dehortetur deducatque hominem de sen-tentia. Ego me Lovicii futurum spero ante Nicolai [6 XII].

De his, quae tam amanter mihi communicata esse voluit, nihil respon-deo praeter hoc unum: nihil mihi a quoquam antea significatum esse de conditionibus⁷, amare autem me vehementer et admirari Ambrosia-

² List nie znany. ³ Piotr Barzi. ⁴ Paweł Watt.

^{4a} Listy prymasa z 23 i 28 X oraz odpowiedź nuncjusza na nie opublikował Wierzbowski: Uchansciana, I s. 72—77.

⁵ Zob. nr 365 przyp. 5.

⁶ Apelles z Kolofonu (370—290 przed Chr.) najwybitniejszy malarz grecki.

⁷ Chodzi o warunki postawione przez Hozjusza królowi przed ewentualnym podjęciem misji do Hiszpanii. Por. nr 321, 346.

num animum⁸ D. V-rae Ill-mae, cui mea servitia humiliter commendo. Leopoli, X Novembris 1564.

Hedui libellum cum his erit⁹.

Devotissimus et addictissimus servitor

^{a-a} Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis ^{-a}

^{a-a} Własnoręcznie.

384

JAKUB LAYNEZ DO HOZJUSZA

Rzym, 10 listopada 1564

Odpisuje na listy Hozjusza z 9 i 26 września. Jezuita skierowani na Warmię będą działać według instrukcji, jaką z domu generalnego w Rzymie dano jezuitom wiedeńskim w sprawie komunii św. dla wiernych pod obiema postaciami. Doświadczenie wykazuje, że przynosi ona Kościołowi więcej szkody niż pożytku. Przekazał Boromeuszowi pismo ułotne kolportowane w Prusach, głoszące jakoby cesarz Ferdynand I umarł jako protestant. Decyzję podjęcia poselstwa Hozjusza do Hiszpanii pozostawia się jemu samemu. Henryk Denys zachorował i zastąpił go inny jezuita.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 47—48. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja odbiorcy: *Redditae 10 Januarii 1565 Heilspergi.*

DRUK.: 1. Cyprianus: *Tabularium*, 376—378, opublikował z oryginału; 2. *Latini monumenta*, VIII 287—289, opublikowano z minuty w ARSJ, Germania 195 k. 208v—209.

Accepi D. V-rae Ill-mae ac R-mae litteras 6 Septembris ac 26 eiusdem datas¹, et quod attinet ad concessionem calicis, quid nostris agendum in Prussia censeam, ex adiuncto scripto (quo summa continetur eorum, quae ad nostros Viennenses scripsimus) videbit D. V-ra Ill-ma²; et cum ad nos undecunque perferatur ex Germania, quod concessio calicis obsit potius quam prosit negotio religionis, cum haeretici more suo in peius proficiant et insolentiores reddantur, catholici vero vel aliquid detrimenti accipiant, vel certe molestia non mediocri afficiantur, sane multum consolationis accipimus, cum ab aliquo principe vel civitate non admitti ritum huiusmodi intelligimus, ut de Coloniensibus et de Bavariae duce his diebus nobis scriptum fuit. De coniugio quidem sacerdotum nihil (quod sciam) Romae agitur, non video eam concessionem timeri. Cuius quae tandem futura esset utilitas ad continentiam tuendam, exemplum illius ministri satanae, de quo scribit D. V. Ill-ma³, satis potest ostendere.

Processum illum de Imperatoris Ferdinandi bonae memoriae confessione, in Prussia sparsum, versum in Latinum sermonem Summo Pontifici per cardinalem Borromeum offerendum curavi, et ab eodem intellexi, quod ad Nuntium Apostolicum Viennam mittitur⁴, ut Maximiliano ostendatur, qui de tam impudenti mendacio cum vicino D. V. Ill-mae⁵ (qui suis in terris fingi permisit) expostulet, et scriptum aliud Germanicum, quo rei veritas describatur isthuc transmitti curet.

⁸ Aluzja do odważnego przeciwstawienia się św. Ambrożego (333—397) cesarzowi Teodozjuszowi Wielkiemu w Mediolanie.

⁹ Chodzi zapewne o jedno z dzieł teologa protestanckiego Kacpra Hedio.

¹ Oba te listy są nie znane.

² Dodatku tego nie odnaleziono.

³ List Hozjusza nie zachował się, ale zapewne kardynał w nim pisał o skandalu, jaki spowodował predykant nadworny księcia legnickiego. Zob. nr 260.

⁴ Karol Visconti.

⁵ W otoczeniu księcia pruskiego Albrechta rozgłaszano, że zmarły 25 VII 1564 r. cesarz Ferdynand I przed śmiercią przeszedł na protestantyzm. Kursowało nawet jakieś propagandowe pismo ułotne w tej sprawie.

Quod manu sua scribit D. V. Ill-ma de sua illa profectione⁶, sine interprete legimus et ego ipse cum cardinali Borromeo rem contuli, qui, postquam Summum Pontificem est allocutus, retulit mihi nomine Suae Sanctitatis, quod conscientiae D. V. Ill-mae totum hoc negotium libere committitur, ut cum adiunctis conditionibus vel sine illis, iter illud instituere, vel se excusare possit. Reliquum est orare Deum, ut luce suae sapientiae illustret D. V. Ill-mam ut id constituat agatque, quod ad maiorem ipsius gloriam et maius republicae christianae bonum futurum est.

Vidi libellum illius viri catholici contra Tygurinos scriptum⁷, qui mihi sane placuit et dignus qui in lucem ederetur visus est. De charissimo nostro Joanne Hosio, qui in meliorem vitam a Domino translatus est, quia proximis litteris scripsimus, communem doloris sensum non renovandum (de re eadem scribendo) censeo.

De nostris tam Roma quam ex Germania missis ad Braunspergense collegium inchoandum hoc tantum habeo quod dicam fere omnes eos isthuc pervenisse nos existimare, prout ex Viennensium et Pragensium litteris colligimus. Reverendus doctor Henricus⁸ propter valetudinem afflictam non potuit tunc iter tam longe aggredi, cuius loco scripsimus Coloniam, tu alium sacerdotem ad D. V. Ill-mam mitterent. Ille unus fortassis non isthuc pervenit, nec adhuc nobis constat quod Colonienses litteras nostras ea de re non semel scriptas acceperint. Promoveat divina bonitas pium hoc opus et cedere in spiritualem Prussiae utilitatem non medicorem faciat, ac D. V. Ill-mam diu ad Ecclesiae suae utilitatem servet incolumem, cui mea et minimae Societatis nostrae obsequia ex animo offero.

Romae, decima Novembris 1564.

385

MAREK ANTONI DA MULA DO HOZJUSZA

Rzym, 11 listopada 1564¹

Współczuje i pociesza z powodu śmierci bratanka, Jana Hozjusza. Dzieło Hozjusza *Confessio fidei* przeczytał jednym tchem i uważa je za najlepsze lekarstwo na współczesne błędy. Innowiercy nie mają już teraz argumentów, muszą poprzestać na publikowaniu nadużyć w życiu katolików. Boleje nad zaślepieniem innowierców, brakiem refleksji i dyscypliny wśród katolików, w ogóle nad rozbiciem w łonie chrześcijaństwa.

ORYG.: ADWO, D 24 k. 81—82. Brak strony adresowej.

MINUTA: Bibl. Vat., rkps Vat. lat. 3933 k. 31—32.

Illustrissime et Reverendissime Domine. Cum Reate¹ Romam reversus familiares tuos de te et tuorum valetudine interrogarem, cognovi nepotem tuum² bonae indolis adolescentem et supra aetatem eruditum, a me cognitum paulo ante meum ab Urbe discessum, migrasse ad Dominum. Cuius casu nisi tua te pietas et prudentia, qua et Dei voluntate cuncta succedere et eius providentiae oboediendum cognoscis, solarentur, omnique penitus dolore levarent, meum fore arbitrarer, ut id quacunque

⁶ Chodzi o zaproponowane Hozjuszowi przez króla poselstwo do Hiszpanii. Por. nr 321.

⁷ Zob. nr 365 przyp. 5.

⁸ Henryk Denys.

¹ Rieti, miasto w środkowej Italii, siedziba diecezji kardynała.

² Jan Hozjusz.

ratione possem, pro mea in te summa benevolentia praestarem. Hoc vero cum nec tibi sit necessarium et mihi ineptum videatur, superest ut tibi quam maximas agam gratias, quod te tam longe absentem corpore, mihi spiritu praesentem feceris.

Allatus est enim ad me, statim post reditum meum, tuus de *Confessione fidei catholicae* eruditione ac pietate plenus liber, quocum reiectis aliis diu noctuque versatus, incredibili sum et delectatione affectus et in religionem ardore inflammatus. Nihil est enim, quod hisce calamitosis temporibus aptius et clarius dici aut excogitari possit; neque profecto locum ullum habent, quo se recipere, aut clypeum, quo tutari possint adversarii, fracti abs te atque abiecti tum doctrina et scripturarum auctoritate, et vi argumentorum, tum etiam testimonio innocentiae tuae. Nihil enim illis relinquitur quod respondeant, nisi si (ut solent) convertant se ad cleri mores, et abusus. Quo quidem astu et armis, veluti ii, qui malas causas defendunt, ingentem christianorum vim a recta via deflecentes in nostri odium abduxerunt et nostras vires maxime languidas et infirmas reddiderunt. Unde cum mala cernamus et peiora timeamus, neque propterea aut nos minus solito negligentiores aliquod nobis praesidium seu munimentum paremus, aut illi nos solito minus, sed magis ac magis in dies urgeant, quid nobis aut de nobis aut de ipsis sperandum sit, nescio. Cum nec ipsi velint tibi, aut aliis probis et piis viris verbo et scripto monentibus adhaerere, nec dicto audientes esse, nec etiam aures, instar aspidis admoveere, nos vero nescio quo malo spiritu iisdem fere vestigiis insistentes, cadere priusquam regredi malimus ut olim propheta: si Aethiops potest mutare colorem suum³ etc., unde iure meritoque timere possumus et nos iusta Dei vindicta tanquam non resipiscentes affligi affligendosque esse, quod Apostolus minatur, et illos nulla ratione abduci posse, quin Christum Ecclesiamque suam sanctam totis viribus insectentur et evertere contendant.

Quare duo haec mihi in mentem veniunt, quae maiori potius zelo et pietate quam iudicio et prudentia tibi praestantissimo et sapientissimo viro communicanda censui: Alterum est, cum nos hucusque quasi neglecta haereticorum persecutione ante XLVI annos coepta nihil aut parum admodum nostros mores emendaverimus, tu consulas, moneas, in medium afferas qua ratione id non sensim aut per leges et decreta, sed statim et re ipsa consequamur. Alterum quod rem tibi non amplius cum haereticis habendam, sed cum atheis⁴, summo cum dolore iam nobis omnibus patere censeam. Nulla est enim inter ipsos, qui se evangelicos praedicant, Evangelii forma, vestigium, effigies, umbra; nam ut quisque est inter ipsos maior evangelicus, ita se ad maiora homicidia, stupra, incaestus, latrocinia, seditiones, incendia, sacrilegia, veneficia convertit, ita ut recte dicere possimus: hos evangelicos satagere, ut ab Evangelii eversione nuncupari fortasse debeant ut Aphricani a devicta Aphrica. In quo tamen ipsos, veluti Gigantes illos, qui frustra montes montibus imperare⁵ sunt conati, delusum iri Dei misericordia sperandum est. Ineunda est ergo ratio. Ill-mae ac R-mae Pater, qua ipsos non ab haeresi, sed ab impietate divellas, infideles enim sunt et crucis Christi apertissimi hostes; nos vero parum fideles simus, exilem admodum ac tenuem tanquam de capitis filo pendentem fidem habentes moneas, qua ratione digni efficiamur, ut a Deo bonorum omnium datore nobis augeatur fides, quae per dilectionem operatur. Cre-

³ Jr 13,23.

⁴ Aluzja do arian, których doktrynę negującą istnienie Trójcy św. Hozjusz i inni uważali za prowadzącą do ateizmu.

derem ego illos, cum de eorum impietate arguerentur, tanquam eis detracta persona aut verecundia quadam a tantis rerum turbationibus dimoveri, aut timore poenae ex populis tot annos pseudochristi nomine delusis infligendae deterreri posse diabolumque ipsum, qui christianos a christianis separari et invicem trucidari laetatur, detecta haereticorum, qui ne christiani quidem nuncupari debeant, impietate, technis patefactis confusum iri.

Tum vero maxime id futurum sperarem, si qui sunt catholici, ad aucta fide ad antiquam patrum nostrorum vitam et normam se verterent. Quod ut faciant omnes, Deum omnipotentem precor, teque nulla in re pastorali muneri deficientem, multumque et iugiter in vinea Domini laborantem et fructus uberes colligentem, sequantur et imitentur, summa tua cum laude, magno meo cum gaudio. Vale, mi observandissime et colendissime Domine. ^b-Romae, ipso die sancti Martini [11 XI] [MD]LXIII.

Dominationis Tuae Ill-mae ac R-mae humillimus ac studiosissimus servus

M. Ant. Cardinalis Amulius ^b.

^a Na marginesie.
^b-b Własnoręcznie.

386

JAN FRANCISZEK LOMBARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 11 listopada 1564¹

Pociesza po śmierci bratanka, Jana Hozjusza. Dziękuje za nadesłanie *Confessio fidei*. Dzieło to cieszy się wielkim uznaniem i zostanie wydane w oficynie P. Manuzio. O gorliwości pasterskiej kard. da Mula.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps 384 s. 168. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja odbiorcy: *Redditae X Januarii 1565, rescriptum 13 eiusdem.*

Illustrissime et Reverendissime Domine. Non tanti me esse censeo, ut valeam Ill-mam D. V-ram in immaturo obitu sui nepotis² solari, eo magis cum suam singularem prudentiam in adversis omnibus exploratam habeam, id tantum unum dicam, quod a sapiente dictum est: Sublatus est ne malitia³ etc. Dicam et illud Davidicum: ille praecessit, nos sequemur, mortalis siquidem genitus erat, iam solvit debitum, cum statutum sit hominibus semel mori⁴. Multa alia huc afferem, nisi incidere in illud noctuas athenas.

Quod vero attinet ad librum aureum tuae *Confessionis* a te mihi liberaliter donatum, ego nihil habeo quod pro tanto munere rependam, nisi dem Tuae Ill-mae D. mercedem illam, quae data est Abrahae, cui dictum est a communi Domino: Ego ero merces tua⁵. Ille itaque communis largitor retribuet pro me assequuturum Dei gratia et lectione tui libri, a qua noctu diuque non recedo, ut taceam Ill-mum Dominum meum patronum⁶, qui vix horam recedit a lectione huius sanctissimi libri, adeo enim delectatur ea, ut nihil supra et omnino curat, ut Italiae

¹ W rękopisie autor pomylił rok. Zarówno treść listu jak też i adnotacja odbiorcy wskazują, że chodzi tu o rok 1564.

² Jan Hozjusz.

³ Mdr 4,11.

⁴ Hbr 9,27.

⁵ Rdz 15,1 nn.

⁶ Kard. da Mula.

id est Venetiis imprimatur. Huius notae est R. Syrletus⁷ et D. Manutius⁸, qui et maxime se commendat Ill-mae D. V-rae, ut me interim non sileam, qui et ex animo totisque viribus studeo, ut placeam D. V-rae Ill-mae, hoc est rogans Deum pro eius incolumi statu ad Ecclesiae catholicae aedificationem. Bene vale in Domino Illustrissime Domine. Ex Urbe, 3 Idus Novembris [11 XI] MDLXIII^a.

Ill-mus Dominus meus ter habuit concionem in ecclesia sua Reatina, iuxta Evangelia dominicalia, et summa cum laude. Instituit et illic seminarium 30 puerorum, quorum magna spes erit percipiendi fructus dignos clero et certe est primum seminarium, quod in Italia factum sit, adeo enim studiosus est executor rerum S. Synodi. Haec scripsi cum noverim D. V-ram Ill-mam delectari ac gratulari iis, qui in vinea Domnica suo muneri pastoralis non desunt⁹. D. V-rae et R-mae servus

Joannes Franciscus Lombardus.

^a Zob. przyp. 1.

387

JAN VETUS DO HOZJUSZA

Wiedeń, 13 listopada 1564

Vetus¹ cieszy się, że jego pisma spotkały się z uznaniem kard. Hozjusza. Natchnienie do pisania czerpał z dzieł Hozjusza. Będąc prawnikiem zajmuje się teologią, by skuteczniej przyjąć z pomocą zagrożonemu przez herezję Kościołowi. Do Wiednia przyjechał w poselstwie do cesarza od kard. Karola de Guise. Jego właśnie list przesyła i ze swej strony podkreśla wielkie zasługi kardynała de Guise dla Kościoła francuskiego.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1608 s. 189—192. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja: *Redditae die XVII Januarii Hellspergl, rescriptum 23 Januarii [1565]*.

S. P. Nihil mihi unquam aut optatius aut honorificentius accidere potuit, quam quod cognoverim R-mam V-ram D. meis scriptis legendis aliquantulum delectari. Ego enim R-mae V-rae D. iudicium tanti facio, ut mihi sit instar omnium recte syncereque aestimantium, maxime vero cum R-ma V-ra D. hoc laudis singulare testimonium apud doctissimos quosque sibi merito compararit, ut cunctorum qui nostra veterumque memoria in literis sacris excelluerunt, optime accuratissimeque (addam et religiosissime) scripsisse censeatur. Quare ut maiores nostri pacificatorium Irenaeum, sic nos τὸν ὁσιότατον Hosium amplectimur eiusque libris tanquam Herculeis armis ad domanda errorum et opinionum monstra tecti² ac muniti esse debeamus. Ego autem si quid in hoc genere profecerim, a quo fateor nullum adolescentiae meae tempus abhoruisse, hoc totum R-mae V-rae D. acceptum ferre me oportere intelligo. Certo ut non sine causa veteres praecipiant, ut quam quisque teneat artem, in ea se penitus exercent, et me ad iuria legumque studia praecipue nunc referam, tamen in ea tempora incedimus, ut omnes, qui salvam Rempublicam, qui religionem integram retinere cupimus, intermissis nonnunquam nostris studiis theosophari et ad oppugnandas haereses tanquam ad commune incendium restinguendum occurrere soleamus. Id quod cum de me ex ali-

⁷ Wilhelm Sirleto.

⁸ Paweł Manuzio.

⁹ Por. nr 249.

¹ Jan Vetus, sekretarz i radca kardynała Karola de Guise, znany też jako autor kilku dzieł teologicznych. Zob. nr 341.

quot lucubrationibus R-ma V-ra D. comperit tum ex hoc opusculo et ex quibusdam maiorum vigiliarum libris, quos iamdiu^b meditor, plenius cognoscet. Nihil enim unquam sum aut suscepturus aut in lucem deinceps editurus, quod non R-mae V-rae D. iudicio censuraeque subiiciam, cui si meos conatus et labores probavero, uberem satis eorum fructum mihi videbor consequutus.

Sed de me haec enus. Iam de Illustrissimo principe et cardinali a Lotharingia² Reverendissimo Domino meo clementissimo aliquid scribam. Is enim cum me ad Cesaream Maiestatem mitteret, ut Augustissimi Ferdinandi mortem deplorarem, orbamque Rempubicam et afflictam religionem invictissimo piissimoque eius filio Maximiliano commendarem, simul litteras ad R-mam V-ram D. dedit, atque his quidem certiorrem facit R-mam V-ram D. de statu rerum Gallicarum, quae etsi eo loco non sint quo olim fuerunt, tamen nec deploratae, nec adeo dubiae videntur, ut ad pristinum splendorem intra breve tempus revocari non possint, si modo Deus benignissimus nobis regem nostrum christianissimum et regni suam mentem ac voluntatem conservarit. Non scribo quid studii, laboris, invidiae, Illustrissimus meus dominus sustineat, ut improborum machinationibus renitatur bonorumque quietem sartam tectam (loquar enim more nostrorum iurisconsultorum) quantum fieri potest defendat. Hoc nimirum duntaxat agit, duntaxat molitur, omnique opera et opibus contendit, ut tantisper dum rex noster christianissimus adolescit et cum aetate simul auctoritatem maiorem comparat, illa pestis, quae spe impunitatis serpit latiusque dimanavit, saltem non ingravescat. Sed arbitror iamdiu^b animum Illustrissimi mei Domini R-mae V-rae D. esse cognitum atque perspectum, ut necesse non sit pluribus ea de re vobiscum agere. Unum vero superest, quod obnixè a R-ma V-ra D. mihi est postulandum, ut illa Illustrissimi mei Domini literis dignetur satisfacere et de suis rebus copiose rescribere. Possum enim illud R-mae V-rae D. affirmare, nihil Illustrissimo meo Domino gratius vestris literis futurum, praesertim si ex his de vestra incolumitate et de religionis negotiis certior quamprimum fiat.

Hic apud Caesarem Maiestatem assidue degit regis nostri christianissimi orator, Rhedonorum Episcopus³, vir quidem eximius et Illustrissimo meo Domino devinctissimus, per quem statim ad nos transmittetur quicquid R-ma V-ra D. significare voluerit. Vale, Reverendissime Antistes ac firmissimum religionis columnen.

Ex aula Sacrae Caesareae Maiestatis, Vienna, Idibus Novembris [13 XI] 1564. R-mae V-rae D. observantissimus servus

Joannes Vetus, Illustrissimi Principis Domini Caroli
Cardinalis a Lotharingia Consiliarius.

^a Nadpisano nad skr. *sceptl.*

^b W rękopisie *tandtu.*

Zapytuje Hozjusza jako prezesa stanów pruskich, czy nie otrzymał z kancelarii królewskiej odpowiedzi na propozycję stanów, wysuniętą na ostatnim sejmiku

² Kard. Karol de Guise.

³ Bernard Bochetel. Zob. nr 341 przyp. 8.

w Malborku w sprawie uchwalenia podatku w zamian za zwolnienie od egzekucji i rewizji królewskiej.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1665 s. 1657—1660. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 16 Novembris 1564, responsum eodem.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine et Amice nobis plurimum observande, Ill-mae et R-mae Cels. V-rae salutem perpetuamque felicitatem et obsequia mea promptissima defero, omniaque fausta et prospera evenire opto etc. Ill-mam et R-mam Cels. V-ram memoria tenere arbitror quo pacto in proximis Mariaeburgae celebratis comitiis¹ de communi consiliariorum et statuum consensu publicam illam contributionem, quam accisam vocant, in praesentem annum S. R. M. Domino nostro clementissimo concesserimus. Quod cum ex iisdem comitiis ad Suam Maiestatem scripsissemus, eandemque ne hasce terras Prussiae executionis et revisionis negotio praegraveret submissemus, nihil hactenus responsi Maiestatis Suae ad has litteras nostras allatum est, quod fortassis aut ignoratione harum rerum in Cancellaria aut propter praesens huius contagii periculum intermissum esse cogito. Cum vero festum S. Martini [11 XI], quod initium exigendae contributionis praebere solet, iamiam praeterierit et nos de voluntate Suae Maiestatis, quid hac in re fieri velit, nullis ad nos more solito missis mandatis, incerti simus, haecque deliberatio, quid potissimum faciendum sit, ad Ill-mam et R-mam Cels. V-ram supremum harum terrarum praesidentem maxime pertineat, Ill-mam et R-mam Cels. V-ram ex consilio dominorum palatinorum² submonendum esse duxi, ut quid hac in re fieri statuatur, nos de sua sententia certiores reddat. Cum etiam synodus Petricoviensis instet, ex Ill-ma et R-ma Cels. V-ra scire cuperem, num hoc pestilenti tempore celebrabitur, et utrum Cels. V-ra ad eam proficisci constituerit, nec ne. Quod Ill-mam et R-mam Cels. V-ram haud gravatim facturam spero, eandemque diu felicissime valere cupio.

Datum ex arce nostra Lubavensi, November³, Anno 1564. Il-mae ac R-mae Cels. V-rae addictissimus.

^{a-} Stanislaus Episcopus Culmensis manu propria ^{-a}

^{a-a} Własnoręcznie.

389

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Swierże, 14 listopada 1564

O wysłanych i otrzymanych listach. Komunikuje różne wiadomości z życia politycznego i najbliższego środowiska. O kłopotach biskupa krakowskiego z poddanymi, o synodzie i legacji Hozjusza do Hiszpanii. Ochino znalazł protektora. Właściciel Pińczowa, Mikołaj Oleśnicki, w swoich dobrach patronuje innowiercom. Omal przypadkowo nie doszło do jego spotkania z Kromerem. Opinie o znanych osobach.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 240 s. 53—56. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany inną ręką.

¹ W maju 1564.

² Wojewodowie Prus Królewskich: chełmiński — Jan Działyński, pomorski — Fabian Czema, malborski — Achacy Czema.

³ Brak daty dziennej; pozwala ją dość dokładnie ustalić wzmianka o dopiero co minionym święcie św. Marcina [11 XI] i adnotacja odbiorcy listu, 16 XI.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Heri cum literas perbreves ad te scriptas Radomiam ad Bonaventuram¹ misissem, ut inde porro ad aulam Regiam atque inde ad te transmitterentur, vicissimque tuae, quas ibi haerere cognoveram, mihi afferentur, Cracovia binas tuas accepi, quarum alterae 10 Calendas Decembris [22 XI] scriptae sunt, qui quidem dies hoc anno nondum adest, alterae 14 Calendas Novembris [19 X]², quas tu, opinor, Petricoviam misisti, nam mihi inde neque Patricius³, neque quisquam omnino quicquam scripsit. Bene res habet, quod pestis istic remittit. Remittit etiam Cracoviae. De synodo inde quoque nihil certi mihi scribitur. De Rege scribitur eum Niepolomiciae expectari. Id ego ut credam vix possum adduci. A synodo te excludi non difficulter credidero. Videor mihi in hac parte sensum patroni mei⁴ tenere. Is autem motoriam nunc agit fabulam, sicut olim Paulus papa tertius⁵. Suspecta, ni fallor, habet omnia. Nam et Silesica nobilitas, ubi se maxime securum esse putabat ille, adversus eum commota esse dicitur, propter quendam ex eo numero a praefecto eius ad necem excarnificatum. Sui tamen non malas eum partes nunc apud Regem habere e literis eius praedicant. Sed quid vetat simulare? lidem abhorrere eum aiunt a legatione et peregrinatione.

Quod suppellex mea mihi remittitur, si accipio, praecidi mihi causam istuc veniendi, licet tu me invitare videare. Sed bonos habuisti magistros in Concilio. Si non conveniemus in synodo, videro quid faciam. Non deest locus Fraumbergae⁶. Non fuit necesse me Vartemburgum⁷ in vartam seu carcerem compingi. Poremibus noster⁸ petit a me, ut fratris sui filium ducam mecum, accepisse enim se a Geraltovio⁹ me rursus ad aulam Caesaris allegari. Profectus est iam, ut audio, Castellanus Ravensis¹⁰ iterum. Sed frater¹¹ mihi scribit Pragae quoque pestem irrepere, quo funus deduci debet. De tua legatione¹² ne dubita, oblitterabitur. Satis erat a Moscho tales leges ferri. Equidem veror, ne maneat alta mente repostum. Vicinus¹³ si decedit, inquietem opinor vobis imo et nobis relinquet.

De Ochnio nihil compertum habeo, nisi quod Ivan fecit eum indigenam donato agello cum colono¹⁴. Pincioviae pauci supersunt homines. Et feruntur eminus in oppido visi esse interdium armati obequitantes. Dominus ad bellum 100 equites duxit¹⁵. Clerus eius ex arce ad eum revertens,

¹ Bonawentura Tomasz, konwertyta, spowiednik królowej Katarzyny, rezydującej wówczas w Radomiu.

² Oba listy nie znane.

³ Andrzej Patrycy Nidecki.

⁴ Filip Padniewski, bp krakowski.

⁵ Paweł III papież (Aleksander Farnese) (1534—1549).

⁶ Frombork. Kromerowi jako kanonikowi warmińskiemu przysługiwała kuria kanonicka przy katedrze.

⁷ Barczewo.

⁸ Maciej Porębski.

⁹ Jakub Gieraltowski (?).

¹⁰ Stanisław Wolski. Zob. J. Koręwa: *Geneza*, s. 91.

¹¹ Mikołaj Kromer, młodszy brat Marcina.

¹² Por. nr 321.

¹³ Albrecht, książę pruski.

¹⁴ Stanisław Iwan Karniński (ok. 1510—1603), małopolski działacz kalwiński, w 1564 r. zapisał Bernardowi Ochino w swojej wsi Aleksandrowice Jan ziemi i poddanego. PSB XII 70—72.

¹⁵ Mikołaj Oleśnicki, właściciel Pińczowa, jechał wtedy na wojnę inflancką. Por. W. Urban: *Chłopi wobec reformacji*, s. 153—154. Przytacza niewielki fragment tego listu Kromera do Hozjusza.

repente in itinere concidit et periit Lukowski, is fuit Kilianus¹⁶. Diverti ego ante aliquod dies apud patruelem eius Siennensi, longe alium hominem, qui etiam nunc templum exornat cultumque divinum. Mittam spero filium eius ad Jesuitas Viennenses vel tuos, de quibus, mirum est, quod ne verbum quidem scribis. Habet Pinciovius Sennenio vicina bona Javor¹⁷, ubi subditos suos neque adducere neque adigere potuit, ut fidem seu perfidiam eius amplectantur, itaque permisit eis, ut verterem religionem retineant. Fuit ibi triduo ante adventum meum. Parum autem aebuit, quin Dobrovodae⁸ conveniremus, quo ego cum propinquis meis Czermiensiis¹⁹ invitatus eram. Venit eo statim post discessum meum, Czermiensiisque adhuc ibi reperit, eosque una cum hospite in posterum diem ad se in monasterium, ubi habitabat, invitavit. Sed nemo venit propter tempestatem. Ipse autem Dobrovoda bene potus discessit.

Meus patronus praefecto suo nihil respondit de eo, quod ipsi scripserat se mihi redemptos agricolas ipsius nomine et voluntate remisisse. Cum Primate congressus non est, ne Petricoviam quidem profectus, nisi forte nunc id facit, vel adhuc faciet. De legatione Maiorum Polonorum ad Regum et quomodo ea sit accepta, accepisse te ex aula arbitror. Quod libet licet cuique. Commendonus ubi nunc sit, nescio. Proinde neque *Iudicum*²⁰, de quo scribis, videre mihi licet. De Gedanensi Castellano²¹ miror cur meas ad te non transmiserit, nisi forte perierunt eae simul cum vino ac duobus famulis. De Bavaro²² mirum quod scribis. Minus mirum de Salisburgensi²³. Pro cognatis et affinibus tuis frustra me petis. Orator factus, executor esse desii. Ego et ipse cum Officiali²⁴. Sed solus erat. Mitto literas tuas ad Drevecium²⁵. Dum pestis viget Cracoviae, nihil est quod ii sperent. Abest et Officialis. Vale.

E Swierze meo, 14 Novembris 1564. Tui addictissimus

Martinus Cromerus.

390

HOZJUSZ DO KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ

Lidzbark, 15 listopada 1564

Konsultuje się z kapitułą na temat sposobu rozpisania w biskupstwie uchwalonego w Malborku podatku zwanego akeyzą, bowiem z powodu zarazy nie może zebrać się sejmik stanów biskupstwa, gdzie zwykle załatwiano te sprawy.

ORYG.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Litterae Ill-ml Cardinalis. De accisa Anno [15]64 Heltspergae*. List i adres pisany ręką sekretarza Hozjusza, Macieja Heina. Brak podpisu kardynała.

Quod in proximo conventu Marienburgensi ad postulata Sacrae Regiae Maiestatis Domini nostri clementissimi anni unius accisae (ut apellant)

¹⁶ Członek średniozamożnej szlachty kalwińskiej z woj. sandomierskiego. Znany jest Killan Łukowski h. Jellta, dworzanin królewski, działacz kalwiński. Ten jednak zmarł śmiercią naturalną w 1570 r. Zob. PSB XVIII 567.

¹⁷ Wieś Javor Solecki, między Iłżą a Lipskiem.

¹⁸ Dobrovoda, wieś kościelna w dekanacie Kije, pow. wiślicki.

¹⁹ Z Czermieńskich h. Jastrzębiec pochodziła matka Kromera Agnieszka.

²⁰ Zob. nr 365 przyp. 5.

²¹ Jan Kostka.

²² Albrecht V. Chodzi tu o jego postawę wobec zwolenników „kielicha”.

²³ Jan Jakub Khuen de Belasy, abp Salzburga.

²⁴ Zapewne oficjał krakowski, Piotr Porębski.

²⁵ Maciej Drzewicki, prepozyt włocławski i kanonik krakowski.

contributio ab omnibus decreta sit ordinibus arbitramur Fraternitates Vestras non ignorare, cum et ipse Dominus Custos¹ nobiscum pariter omnibus iis rebus interfuerit, et absque eo vel a communi fama hoc ipsum Fraternitates Vestrae cognoscere potuerint. Cum vero nihil magis nobis propositum id temporis fuisset, quam soluto illo conventu statim certum diem, ad quem convenirent subditi nostri indicere, ubi et de aliis Episcopatus nostri rebus communi consilio constituere et hunc quoque de contributione consensum exponere possemus, omnem nobis temporis medii occasionem pestis infestatio, qua metu et suspicionibus cuncta completa sunt, intercepit. Et quandoquidem neque etiam nunc omnibus in locis tota deferbuit ut per eam tuto et commode conventum agere possimus, et tamen divi Martini festum [11 XI], ad quem diem initium eius accisae praefixum est, iam praeterierit, exigit a nobis communis voluntatis, quam et nos suffragio nostro approbavimus, ratio, uti ad aliorum nos exemplar conformemus. Habemus ergo deliberatum omnibus civitatibus et praefectis nostris per literas mandare, ut quemadmodum antea in eiusmodi fieri consuetum est negotiis, illud contributionis decretum in iis locis publicandum et observandum curent. Multum autem referret, ut uno eodemque tempore et Fraternitates Vestrae in suis oppidis et praefecturis praecipere. Quare cupimus, ut Fraternitates Vestrae nobis primo statim tempore voluntatem de hac re et sententiam suam perscribant, qua nos intellecta maturius, quod tempus postulat, mandata dimittere possimus. Cupimus Fraternitates Vestras rectissime valere.

Datum Heilsbergk, XV Novembris Anno [MD]LXIV.

391

HOZJUSZ DO JAKUBA UCHAŃSKIEGO

Lidzbarsk, 17 listopada 1564

Powiadamia, że nie przyjedzie na synod prowincjonalny, naznaczony przez prymasa do Piotrkowa na 17 XII 1564. Uzasadnia swoją decyzję: 1) czas i miejsce synodu, a także pewne pogłoski sugerują, że synod ten zamieni się w sobór narodowy i zamiast pojednać wyznania wprowadzi jeszcze większe zamieszanie, 2) nie czuje się fizycznie dobrze, 3) diecezja warmińska jest diecezją wyjątą (*exempta*), podlega wprost Stolicy Apostolskiej i jej biskup nie ma obowiązku do udziału w tym synodzie, 4) nie może udać się na synod, gdy tam nie będzie nuncjusza, a ten celowo zatrzymał się na Rusi. Dementuje pogłoski, jakoby sam zamierzał objąć na synodzie przewodnictwo za prymasa, również problem precedencji nie jest powodem negatywnej odpowiedzi. Proponuje synod odłożyć na czas późniejszy.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Bibl. Vat., rkps Barb. lat. 3798 (dawniej LXIII, 58) k. 383—385. Nagłówek: *Copia d'una lettera del Cardinale Varmiese al'Arcivescovo di Gnesna.*

DRUK.: Wierzbowski: Uchansiana, III s. 70—72. W tłumaczeniu na język polski wydał Malinowski: Pamiętniki, I s. 216—219.

Reverendissime in Christo pater et domine frater et amice observandissime. Salutem et servitiorum commendationem.

Mihi vero dubium non est, quin omnia consilia R-mae D. V-rae ex optimo animo proficiscantur, nec aliud propositum habeat, quam ut pro eo, ut officium ipsius postulat, omnibus modis ecclesiarum provinciae suae salutem et tranquillitatem prospicere queat, sed omnibus tamen mirum hoc accidit, inter quos et ego nomen profiterer meum, quod R-ma

¹ Eustachy Knobelsdorf.

D. V-ra in eo loco, ubi praesens adest Regia M-tas et ubi comitia congregari debent, et sub illud ipsum tempus, quo comitia sunt habenda, synodum indixerit, nec facile potest illis persuaderi synodum hanc non speciem quandam nationalis concilii habituram esse, cum praesertim et hoc affirmetur, quod ego tamen, an verum sit, ignoro, suppeditari nescio quae consilia Regiae M-ti, ut litteris universalibus significet omnibus, ut adsint ad 17 Decembris, quod eo tempore cogitet Regia M-tas omnia et religionis et alia quaecunque negotia componere. Num ita se res habeat, nescio, sed hoc tamen pro certo renuntiat, assensum esse, ut mense Decembri synodus congregaretur et non eo inficias, sed hoc possum affirmare, quod errore quodam factum est. Intellexeram enim, nescio quid, in conventu Parczoviensi constitutum esse, ut haberentur comitia post festum Paschatis. Itaque mense Januario habita iram non putabam et satis fore temporis existimabam non solum ad habendam synodum, sed etiam absoluta synodo ad rationes illas persequendas, quibus visum fuisset patribus in synodo eos, qui discesserunt a nobis ad Ecclesiae gremium reduci posse, quam ad rem opus esset tamen aliquo intervallo temporis, nam ut synodus intra paucos dies absolvi posset, sed hebdomadas, fortassis etiam et menses aliquot. Quod quemadmodum fieri possit intra paucos dies istos, qui comitia praecedunt, equidem non video, sed nec intelligo quo fructu simus istam synodum celebraturi, quae, metuo vehementer, ne maiores etiam turbas excitat, neve simile quid oriatur, quod Deus prohiberi velit atque in Galliis proximis superioribus annis exortum fuisse videmus. Itaque multa sunt, quae me deterrent, quominus ad hanc synodum proficisci possim, cum et ego in his locis nunc degam, qui non sunt a peste prorsus immunes et per pleraque infecta loca iter facere necesse sim habiturus. Quamvis autem, quod ad meam personam attinet, per Dei gratiam cavere mihi fortasse possem, tamen quod 4 Novembris in ipso novilunio, quod esse tutum non putabam, accepi medicinam quandam, levem quidem illam, sed quae me pessime affecit, ita ut in hanc usque diem imbecilla sim admodum valetudine, cuius habere me rationem oportet, praecipue nocturno tempore magnas molestias patiar. Deinde vero R. Dominus Nuntius Apostolicus adhuc fertur esse in Russia, quam ego ipsius absentiam in eam partem accipio, quod abhorrere videtur ab hac synodo, quominus mihi quoque libet ad eam proficisci, cum absens ab ea fuerit R. Dominus Nuntius. Quamobrem a R-ma D. V-ra peto, ut excusatum habere me velit. Interim ego Deum precabor, ut R-mae D. V-rae consiliorum eum, quem optamus exitum largiatur et alio tempore, si mea aliqua in re opera uti volet, libenter illi eam navabo. Quod vero scribit R-ma D. V-ra graviter nonnullos ferre, quod mihi partes suas in synodo cedere velit, hoc sibi de me persuadeat, etiam si maxime velit R-ma D. V-ra me tamen id minime laturum esse. Nam quae sint meae, quae R-mae D. V-rae partes, non ignoro. Cum et illud omnibus notum est Varmiensem episcopum ad R-mae D. V-rae provinciam non pertinere, sed Sedi Apostolicae immediate subiectum esse, quod ad locum attinet, nullum habuit in provincia R-mae D. V-rae locum unquam episcopus Varmiensis, qui si maxime veniret, tanquam hospes veniret. Quo vero loco nunc sum, credat R-ma D. V-ra, quod ex eo nullam voluptatem capio, neque de loco cum quoquam contendere cogito, quin omnes illos coetus vitabo potius, in quibus aliqua de loco contentio exoriri possit. Quod etiam significavi R-mae D. V-rae, etiamsi mihi qui cardinali debetur locus non daretur, me nihilominus fuisse venturum ad synodum, nisi tot me tam graves causae deterrerent, verum ita tamen ut a cogitationi-

bus abstinere. Nam quod ad meam personam, fuit hactenus post pontificiam dignitas eius, loco alicui cedam, si maxime vellem, minime mihi tamen liceret puto. Quamobrem eiusmodi contentiones fugiendas nullum salubrius consilium fore video, quam ut publicos omnes conventus fugiam, quoad eius fieri potest, et eius gregis, cuius mihi cura commissa est a Deo, pro virili mea saluti prospicere conarer. Quod si maxime veniendum ad synodum mihi foret, non ita tamen venirem, ut alicuius mihi partes vindicare vellem, sed tantum, ut opera consilioque meo, si quid possem. Nam hoc sibi certo de me persuadeat, quod quibuscunque in rebus R-mae D. V-rae inservire possim, in his praesertim, quae ad Dei gloriam et ad ipsius Ecclesiae commodum pertinere videntur, nullam eius rei sum unquam occasionem praetermissurus. Quamobrem perscribat mihi modo quid illud sit, in quo opera mea R-mae D. V-rae alicui usui esse queat, dabo operam, ut intelligat summa me alacritate illius voluntati parere paratum esse, modo ut ab hac profectione ad indictam synodum hoc tempore bona cum illius gratia liber sim, a qua tot me tam graves causae deterrent. Multo libentius absolutis comitiis, quem in locum visum fuerit R-mae D. V-rae, veniam et omnia illi officia praestabo, pro eo, ut facultas mea tulerit, quaecunque ab homine R-mae D. V-rae addictissimo praestari possunt. Quod superest opto R-mam D. V-ram in diu esse incolumem et felicem, cuius me gratiae commendo. Datum ex castro meo Heilsperg, 17 Novembris Anno Domini 1564.

R-mae D. V-rae addictissimus frater

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

392

HOZJUSZ DO JAKUBA UCHAŃSKIEGO

Lidzbark, 18 listopada 1564

Chwali prymasa za gorliwą lekturę pism doktorów wczesnego chrześcijaństwa i ze smutkiem wyznaje, że sam wiele czasu trawi na czytanie balamutnych dzieł innowierczych. Boleje, że edykty parczewskie proskrybujące wszystkich innowierczych ministrów obokrajowców w praktyce zostały ograniczone do samych trynitarzy. Konflikty między różnymi odłamami protestantyzmu są na korzyść Kościoła katolickiego. Ochinus, sam będąc heretykiem, w pismach swoich dopuszcza karę śmierci za herezję. Wyraża uznanie dla pisma okólnego prymasa w sprawie synodu.

ORYG.: Były dwa oryginały tego listu, pierwszy otrzymał prymas, i tego nie-odnaleziono, natomiast drugi, który otrzymał nuncjusz Commendone, zachował się i jest obecnie w prywatnych zbiorach Emeryka Hutten-Czapskiego w Rzymie, ale tylko ostatnia karta listu, zawierająca z jednej strony zakończenie listu z podpisem Hozjusza, zaś na odwrocie adres: *R-mo in Christo Patri D-no Jacobo Uchantskij [s] Archiepiscopo Gnesnensi Legato nato, et Regni Poloniae Primati etc. D-no Fratri et amico observandissimo, ślad pieczęci; poniżej adresu ręką Kuczborskiego: Aperlat R. D. Nuntius, nam alias literas habet R. D. Archiepiscopus eiusdem argumenti. Adnotacja kancelarii odbiorcy: Heilsperg, 18 di Novembre 1564, Del Cardinale Varmiense.*

DRUK.: HO II s. 219—220, z błędnym adresem: *Joanni Francisco Card. Commendone*. Reszka w druku opuścił pewne fragmenty.

Laudo consilium R-mae D. V-rae quod in priscis doctoribus legendis bonas horas collocare mavult, quam easdem perdere libros haereticorum legendo¹. Certum est quod illorum lectione multum homo proficit non solum in doctrina, verum et in pietate. Non dubito autem, quin Athanasium² quoque legerit. Sed quoniam quaedam sunt in eo maxime ad haec

¹ Ten list jest odpowiedzią na list prymasa z 24 IX; zob. nr 342.

² Św. Atanazy (295—373), bp Aleksandrii, niezłomny obrońca nicejskiego wyznania wiary przeciwko arianom.

nostra tempora accomodata, quaeso, ne gravetur legere quae scripsit de synodis Arimini et Seleucia celebratis³, et ad solitariam vitam agentes. Sat scio quod eorum lectione multum recreabitur, adiuvabitur. Ego vero peccatum meum confiteor, quod multum temporis impendo in legendis haereticorum naeniis, quaecumque tandem lingua scripta sint. Nam et trinitariorum et svermerorum sive sacramentariorum altercationes in Regno legi, et fatebor hoc quoque, quod non moleste fero has inter eos tantas contentiones excitatas esse. Nam fore puto, ut cum viderint homines quem sit finem haec ab Ecclesia Dei discessio consecuta, redire paulatim ad eam incipient. Quod etiam in terra Cracoviensi factum a non paucis audio, non audio tantum, verum et lego in libello consolatorio cuiusdam svermeri sive sacramentarii, cui nomen est Sylvio⁴, qui multos ad papatum rediisse queritur propter hanc trinitariorum sectam. Itaque non mediocrem ex eo dolorem capio, quod audio pium et sanctum decretum Regiae Maiestatis de pellendis ex Regno saltem externis ministris in conventu Parczoviensi auctore R-ma D. V-ra latum, ad paucorum quorundam instantiam esse nuper abrogatum, vel saltem ita declaratum, ut nolint illud pertinere praeterquam ad solos trinitarios, quasi vero svermeri sive sacramentarii, quin et lutherani, quos tamen esse iam paucos in Regno dicitur, non aequae sint haeretici atque trinitarii. Quid hoc est aliud quam haereses alias omnes approbare, quandoquidem sola trinitariorum est, quae damnatur et profligatur. Hoc laborare video sacramentarios, ut maius robur acquirere possint, cum non habuerint quibus cum pugnent, trinitarios, ut sic minore suo periculo cum papistis manus conferre possint. Utinam autem efficere queat R-ma D. V-ra, ut aut nulli pellerentur haeretici aut omnes. Melius est enim, quod ipsi mordeant invicem et comedant atque ita consumantur ab invicem, quam ut, si alterutris maior aliqua vis erit facta, conspirent inter se, factoque sincretismo tanto maioribus viribus oppugnent nos.

Missae sunt mihi nuper Cracovia quaedam Ochini⁵ lucubratiunculae, inter quas una est Regiae Maiestati dicata: Quo pacto tractandi et quomodo occidendi sint haeretici. Quemadmodum ait hominem ad Dei imaginem creatum, si innocens et sanctus est, interficere summae crudelitatis est, ita eiusdem ne dicam maioris crudelitatis est, impium hominem, si mortem meritum est, non interficere. Magnam crudelitatem esse censet Ochinus, quod a Regia Maiestate non interficiuntur haeretici, qualis est ipse et omnes alii, qui discesserunt a nobis. Saltem hunc audiret Maiestas eius, ac si nollet interficere, quod nec nos optamus, exigeret e Regno suo saltem externos istos sathanae ministros, vix mihi quicquam in vita mea legisse videor perniciosius his, quae scribitur ab hoc Ochino, qui tantum uno peccatillo videtur laborare: neque enim credit in Deum. Fingit se defendere in multis doctrinam Ecclesiae, et interea prevaricatorem agit nequissimum. Nam fortissima quaeque argumenta tribuit adversario, et simulat se velle defendere sententiam catholicam de adoranda Trinitate, deque nonnullis aliis,⁶ atque ita postea discedit, ut victus esse videbatur. Omnes priscas haereses ex orco revocat, precipue contra sanctissimam Trinitatem, quam se credere fingit, ut si quis velit eum haereseos condemnare, dicere possit se defendisse catholicam sententiam, neque

³ Synody z okresu walk ariańskich, z 359 r. Chodzi tu o dwa listy św. Atanazego do bpa Lucifera z Calaris. PG XXVI 1181—1186, PL XIII 1037—1042.

⁴ Jakub Sylwiusz. Zob. nr 245 przyp. 10.

⁵ Bernardyn Ochino.

potuisse melius. Quod etiam in praefatione libelli scribit, quem Domino Palatino Vilmensi⁶ dicavit.

^{b-} Processus, quos ad me misit R-ma D. V-ra, legi lubens, una cum supplicationum formulis. Probantur mihi omnia tanquam pie scripta. Quod vero mei quoque tam honorificam facit mentionem, plus nimio suae in me benevolentiae tribuisse videtur⁷. Ago etiam gratias, quod mihi descripta miserit ea, quae Posnaniae tam turbulentae gesta sunt. Ubi Deus non agnoscitur, nihil mirum si neque Rex agnoscat^{-b}. Deus misereatur nostri, illuminet vultum suum super nos, convertat nos et avertat iram suam a nobis. Nam si unquam antea, nunc opus est illius misericordia et praesenti auxilio. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolentem et felicem, cuius me gratiae commendo.

Datum ex castro meo Heilspergk, 18 Novembris Anno Domini MDLXIV. R-mae D. V-rae addictissimus frater et servitor

^{c-} Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-c}.

^{a-} Z tego miejsca do końca tekst zachował się w oryginale.

^{b-b} Reszka nie wydrukował w HO (JW.)

^{c-c} Własnoręczny podpis Hozjusza.

393

OTTO TRUCHSESS DO HOZJUSZA

Dylinga, 20 listopada 1564

Narzeka na kłopoty w związku z przesłaniem listów. Wyraża uznanie dla króla polskiego z powodu edyktów parczewskich. Nie widzi potrzeby wprowadzenia dla wiernych „kielicha”, nie skorzystał z pozwolenia papieskiego w tej sprawie. Książę bawarski zachowuje podobną postawę.

ORYG.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 49—50. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 17 Januarii Heilspergi, responsum 21 eiusdem [1565]*.

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 378—379.

Litteras D. V-rae R-mae XI die Septembris datas accepi die XVI Novembris, cum essem Ingolstadii apud Illustrissimum Ducem Bavariae, fueruntque mihi ut omnes, quae ab ea mihi veniunt, adsolent, gratissimae; verum in eo non adeo gratae, quod duo D. V-ra R-ma oppida ab hoc contagioso morbi genere, quod etiam Germaniam pluribus in locis infestat, vexari animadverti. Spero iam imminentibus frigoribus mitius acturum, et ut evanescat omnino ad Deum preces effundendae sunt. Quod D. V-ra R-ma a R-mo Navagerio¹ literas nondum acceperit, illud est in causa, quod illorum, qui litteras in Poloniam adferunt, magna est apud nos inopia, atque ego, qui ad D. V-ram R-mam olim perscripseram, ad eius scilicet litteras respondens, cum quibus suum librum ad me transmiserat, hoc nuper expertus sum. Miseram enim litteras Viennam, sperans ibidem Polonum oratorem, sicuti antea consueverat, commorari, et cum ille paucos ante dies discessisset, neque ipse, cui litteras commendaveram, aliquem, cui certo illas daret, Viennae invenire posset, ad me remittendas curavit: ego commodius quicquam nihil inveniens, Viennam iterum eas transmisi et postarum magistro quantum potui commendavi, nec si ad D. V-ram R-mam hucusque pervenerint, certum scire potui. Eo tempore et R-mi Navagerii ad D. V-ram R-mam, et hoc adiunxi, quod et nunc

⁶ Mikołaj Czarny Radziwiłł.

⁷ Zob. nr 342 przyp. 4.

¹ Bernard Navagero. Zob. nr 175 przyp. 2.

scribere volui, quod quoniam multae nasci occasiones possunt, de quibus sit necesse, ut nostrum alter alterum certiozem reddat, moneat me D. V-ra R-ma velim, qua via commodius et ad D. V-ram R-mam litteras dare et ab illa accipere valeam, et hac de re eius sententiam iamiam expecto.

Accepi maxima cum laetitia Serenissimum Poloniae Regem aream suam expurgari mandasse, et satanae vere ministris aqua et igni interdixisse², sed ut mandatum exequi curetur, hoc magno cum desiderio expecto.

De usu calicis, cuius fructum a me D. V-ra R-ma pernoscere cupit, ex optimi viri Canisii litteris, qui Dilingam nuper venit et hac de re diffusus se scripturum recepit, copiose D. V-ra R-ma accipiet. Ego neque a Summo Pontifice, ut calicem concederem, sum admonitus, neque si admoner, illum concedere mihi certum est, priusquam Suam Sanctitatem humiliter iterum atque iterum doceam, quantum mali potius quam boni ea ex re sperandum sit, ea tamen mente, ut si firmiter mandaverit, oboedire non recusem. Dux Bavariae, cum quo, ut dixi, nuper fui, nihil mihi se mandaturum, ut in Bavaria calicem concedam, serio affirmavit. Nam qui malorum, quibus affligimur, olim hoc remedium fore sperabat, nunc cum illius administrationem in sua provincia concedendi facultatem hebeat, sententiam immutavit, et neque concedit, neque se concessurum prae se fert. Deus, cuius sub tutela D. V-ra R-ma est, eidem quid sibi consilii capiendum sit, instillabit. Ego me illi iterum atque iterum commendo, et a Deo optimo maximo omnia felicia ei precor. Datum Dilingae, die XX Novembris MDLXIV.

394

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 20 listopada 1564

Ostrzeżenie królewskie wzywające do gotowości wobec przemarszu wojsk z Rzeszy roześle zainteresowanym, ale osobiście nie widzi większego zagrożenia. Radzi napomnieć jeszcze Gdańsk. O stanie zdrowia księcia pruskiego i zarazie w Królewcu.

ORYG.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 44—45. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 510v—511.

Subiectissimam perpetuae servitutis et orationum commendationem. Accepi qua par est reverentia literas Serenissimae Maiestatis Vestrae cum illas quas ad me tum quas ad alios terrarum harum consiliarios scribi iussit, quae curabuntur illis perferendae, si quando usus fuerit. Sed vellem tamen, [ut] ad Dantiscanos quoque scriptum aliquid fuisset. Neque enim credo, si quis aliunde velit in has terras irrumpere, quod is possit alia via quam per Pomeraniam. Quamobrem in illa terra primus esset impetus sustinendus. Quamvis etiamsi quid accideret hoc anni tempore, quoniam tamen Germani milites¹ militare sub pellibus non consueverunt, in eius generis praesertim hyeme, qualis est apud nos, non puto fore nunc quicquam periculi.

² Aluzja do edyktów parczewskich przeciwko innowiercom.

¹ Chodzi tu o wojsko księcia meklemburskiego Jana Albrechta, które drogą morską powracało z Inflant do swego księstwa.

Heri allatae sunt huc litterae ex Regiomonte, quibus scribitur, quod ibi pestis, quae acriter saevire coeperat, iam nonnihil remittat, quodque Illustris Dominus Dux valde langueat, sed non ita tamen, ut sit aliquid illi tam subito pertimescendum. In civitatibus quoque et oppidis Maiestatis Vestrae iam [pestis] remisisse renunciatur, Dantisci praesertim et Elbingi. Haec ego, sicut mihi renunciatum est, ita Maiestati Vestrae scribenda duxi.

Quod superest Deum precor, ut Sacram Maiestatem Vestram, Dominum meum clementissimum quam longissimo tempore servet incolumem omnique felicitatis genere cumulet, cuius me gratiae, clementiae, protectoni Regiae, ea qua possum animi mei submissione etiam atque etiam diligenter commendo. Ex castro meo Heilsbergk, die XX Novembris MDLXIV. Sacrae et Serenissimae Maiestatis Vestrae humillimus servitor et capellanus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —.

— Własnoręcznie.

395

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 20 listopada 1564

Edykty parczewskie przeciwko duchownym innowiercom sprawiły Hozjuszowi wielką radość. Natomiast z bólem przyjął późniejszą deklarację królewską, która osłabiła ich ostrze. Innowiercy są groźni dla porządku i praworządności kraju, bowiem ci, którzy interpretują Pismo św. wedle swego uznania, podobnie uczynią z ustawami państwowymi. W rzeczy samej lekceważą oni króla, bo gardzą biskupami, którzy przecie są mianowani przez króla. Przywłaszczają sobie władzę biskupią i królewską. Jeszcze przed powrotem do kraju Hozjusza doszły wieści, że król zupełnie im ulega. Napomina króla, by nie stał się powolnym narzędziem tych ludzi, bo może to doprowadzić do poważnych zaburzeń. W ich doktrynie są załączki anarchii, bo np. bracia czescy głoszą, że biskup czy król, o ile jest w stanie grzechu ciężkiego, traci wszelką władzę i nie należy go słuchać. Ochino zaś sam będąc heretykiem uważa karę śmierci za herezję za uzasadnioną. Hozjusz wzywa króla, by energicznie skorzystał ze swej władzy, nikomu jej nie odstąpił i by usunął z kraju tych tak niebezpiecznych dla porządku publicznego innowierców.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 kl 46—48. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 511—512.

Sacra et Serenissima Regia Maiestas, Domine, Domine clementissime. Subiectissimam perpetuae servitutis et orationum mearum commendationem. Cum certior factus fuisset in proximo superiore conventu Parczoviensi M-tem Vestram de senatorum, qui tum praesentes aderant, consilio, pium et sanctum decretum tulisse, quo proscribentur omnes e Regno M-tis V-rae saltem externi satanae ministri, magnam ex eo consolationem acceperam. Quod et ad existimationem V-rae M-tis tuendam, cuius quin et Poloniae totius nomen propter hoc genus hominum in orbe toto christiano magna laborat infamia, et ad iram Dei placandam, quae maior indies istorum blasphemiis provocatur, plurimum id pertinere iudicabam. Ecce autem importunitate quorundam factum esse postea cognovi, ut quod pie sancteque per M-tem V-ram decretum fuit, magna cum illius ignominia, magna cum Dei iniuria prorsus irritum fieret. Dici non potest quanto fuerim dolore percussus, cum novum hoc accepissem. Sparsum iam erat per totum christianum orbem suscepisse M-tem V-ram christia-

no, catholico et orthodoxo rege dignam cogitationem, ut pestes istas, quas nullus princeps christianus in suis terris fert, ex Regni sui finibus exterminaret. Expectabant omnes, quem esset res exitum habitura. Ecce quanto cum V-rae M-tis et Regni totius dedecore postquam parturierunt montes natus est ridiculus mus. Me certe vehementer eius rei pudet. An autem hoc non videt M-tas Vestra, quod qui pontificis et episcoporum vel Christi potius per pontificem et episcopos Ecclesiam suam gubernantis iugum excusserunt, iidem V-ram quoque M-tem non pluris quam illos faciunt neque magis quam illos agnoscunt. Qui Scripturas interpretandi iuxta sui cordis visionem, qui fides annuas condendi sibi potestatem arrogarunt, an iidem illi nunc Regni quoque statuta sicut illis visum est non interpretentur? An eo non procurant audaciae, ut non dubitent rescindere, quae pie sancteque decreta sunt per M-tem V-ram in comitiis Parczoviensibus de consilio qui tum praesentes aderant ordinum omnium, quin et arguere M-tem V-ram, quod nec ipsa nec senatus illius leges patrias intelligat? Et cum episcopos nominandi penes solam sit potestas M-tem Regiam, audent reiectis iis, qui sunt a M-te V-ra nominati, sibi alios episcopos constituere. Quod ipsum de iudiciis quoque terrarum aliquando fecisse feruntur. Estne hoc M-tem V-ram regem agnoscere?

Priusquam in dioecesim hanc meam venissem, fuit mihi renunciatum, quod semel sententiam, nescio qua de re, M-tas V-ra tulerat in proximis superioribus comitiis Regni sui senatoribus in consilium adhibitis, quod ea postero die per istos regulos est retractata. Quin et aliud quidam vulgo iactatur mimum esse quandam apud M-tem V-ram, qui cum videret quantam isti sibi potestatem arrogarent ita volente M-te V-ra, cum eorum aliquem a longe conspexisset statim caput aperiebat, quod non itidem faciebat cum fuisset obvis M-tas V-ra. Haec in toto pervulgantur orbe, quod imperium ad alios a M-te V-ra sit translatum summa cum illius indignitate. Per viscera misericordiae Dei M-tem V-ram oro et obsecro, velit quam personam sustineat meminisse, nec pro libidine quorundam, ut omnia faciat, persuaderi sibi patiatur. Nam ne nimia facilitas haec M-ti V-rae magnas aliquando turbas excitet, vehementer metuo.

Cum essem orator V-rae M-tis apud Imperatorem felicis recordationis nuper in Christo defunctum¹, narravit is mihi, quod non ab aliis plura passus est quam a picardis², qui rebellionis omnis contra eum excitatae auctores fuerunt. Quam etiam ob causam eos omnibus suis terris eiecit. Nunc in Regno M-tis V-rae non solum receptum habent, verum et pontificiam et regiam sibi potestatem usurpant. Nihil est hac secta perniciosius, nihil ad seditiones excitandas propensius, cum inter alia doctrinae, quam profitentur, capita sit et hoc: quisquis est in mortali peccato, quod is nec rex nec episcopus esse nec ullo magistratu fungi potest, nec ei quisquam oboedire tenetur. Videat M-tas V-ra quale sit hoc et quos aliquando motus in illius terris excitare queat. Quamobrem, si tranquillo regnare cupit, vias omnes et rationes persequatur, quibus primo quoque tempore pestem hanc ex omnibus terris suis propulsare queat.

Vidi libellum, quem V-rae M-ti dicavit Ochinus, qui tantum unum habet peccatillum: non enim credit in Christum et ludit in rebus fidei. Libellum inscripsit: „Quo pacto tractandi et quando occidendi sint haeretici”. In epistola, qua dicat eum V-rae M-ti, sic loquitur: „Quemadmodum

¹ Hozjusz postował do cesarza Ferdynanda I w 1549 r. jako biskup nominat chełmiński.

² Bracia czeszy, którzy swoje zbory posiadali w Lesznie i Poznaniu. O ich ruchliwości Hozjusz otrzymywał informacje przez doktora Stefana Micanusa z Poznania.

hominem ad Dei imaginem creatum, si est innocens et sanctus, interficere summae crudelitatis est, ita maioris est crudelitatis impium hominem non interficere". Maiorem esse crudelitatem, censet Ochinus, quod ipse non interficiatur una cum picardis et haeticis aliis, quam quod interficiatur sanctus et innocens aliquis. Atqui non hoc a M-te V-ra pii petunt omnes, ut interficiat, sed ut exigat saltem et facessere iubeat impios [e] Regno terrisque suis omnibus. Nisi cunctata diutius fuerit, citius opinione sua maiorem in Regno suo perturbationem videat, quam quae sedari facile queat. Haec ego pro fide mea, qua V-rae M-ti sum obstrictus, simul etiam pro studio meo, quo cum dignitati V-rae M-tis cum illius Regni tranquillitati vehementer consultum cupio, paulo pluribus esse scribenda putavi. Nunc a M-te V-ra maiorem in modum peto, ut quo animo scripta sunt haec a me, eo accipiat. Ego vero sedulo Deum precari non intermitam, quo cor V-rae M-tis inclinet ad faciendas iustificationes suas, quo memor se christianum, catholicum et orthodoxum Regem esse, strenue quae sunt sui muneris exequatur ac Deum potius metuere quam ab haeticis aliquot sibi timere velit. Simul ut eam pro fidei et Ecclesiae suae defensione diu salvam et incolumem conservet, cuius me quoque gratiae protectionique Regiae qua summa possum animi mei submissione commendo.

Ex castro meo Heilsperg, 12 Calendas Decembris [20 XI] 1564.

Eiusdem Vestrae Sacrae Maiestatis humillimus servus et capellanus
Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

396

KACPER STARKER DO HOZJUSZA

Kraków, 21 listopada 1564

Dowiedział się od studentów krakowskich i od Sebastiana Zieglera (którego dzieci uczy) o wielkiej hojności Hozjusza dla studiującej młodzieży. Ludzie zamożni mają obowiązek wspierania biednych, ale zdolnych i pracowitych studentów. Dzięki takim mecenasom ci chłopcy dochodzą często do wysokich godności i są chlubą społeczeństwa, podczas gdy dzieci rodziców zamożnych nieraz zaniedbują naukę i przynoszą wstyd rodzinie. Starker¹ kreśli swój życiorys i wyjaśnia, w jaki sposób dostał się na Uniwersytet Krakowski, gdzie studiuje na wydziale *artium*. Poleca Hozjuszowi swoje studia i prosi o wsparcie materialne.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1643—1648. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Cum praedicatione multorum clarissimorum virorum tua mihi liberalitas et munificentia, Illustrissime Domine, erga pauperes studiosos, praesertim eos, qui a fide christiana, hoc est catholica, non alienum habent animum, palam fieret, diu equidem mecum ipse cogitavi quonam pacto me meaque studia R-mae Cels. V-rae subiicerem et scriptis commendarem. Ac primum quidem, quod plerunque fieri solet, me parum prudenter facturum putavi, si ad eum, cui nec visus nec cognitus unquam fuerim, litteras exararem. Deinde aliquid magnum petere ab eo, de quo nunquam bene meritus sis, in quem nulla unquam a te profecta fuerit officiorum genera, per seipsum grave est. Haec igitur cum considerarem accuratius, toto angebar animo, ut mens dubia saepe et incerta penitus consisteret, nec hanc nec illam sententiam sequeretur. Verum cum tua praestans sin-

¹ Kacper Starker (zm. 1585), mieszczanin rodem z Nysy, studiował w Krakowie i Wiedniu, w 1571 r. został kanonikiem wrocławskim. G. Zimmermann: Das Breslauer Domkapitel, s. 522—524.

gularisque clementia, quae iam olim universum terrarum orbem pervagata est, tuaque voluntas in promovendis studiis aliorum mihi penitus cognita esset atque perspecta, facile adductus sum in spem, fore ut R-ma Cels. V-ra litteras meas aequo animo legat. Rectissime Graeci mihi dixisse videntur, Domine clementissime *πενία τέχνας ἱγίει*. Quam quidem sententiam longe verissimam esse dudum ipse cognovi et omnes doctissimos quosque viros, qui pauperrimis orti parentibus, tanta diligentia, tanto studio et ardore pene singulari erga honestas disciplinas exarserunt, ut tandem aliorum liberalitate et auxilio adiuti, ex paupertate ad summos honoris et dignitatis gradus pervenerint, et virtute summaque modestiae fama maioribus suis praeluxerint. Multi quoque inveniuntur, qui paupertatis et inopiae durissimo telo pressi, tanto liberalium artium amore et studio flagrant, ut nullam, etiam gravissimae servitutis, conditionem recusent, quo aliquando suam possint inopem defendere vitam. Sed in re manifesta quid opus est verbis? Nonne quotidiana experientia discimus, pauperes in virtute et optimis studiis colendis multo esse alacriores, si modo conatus eorum pulcherrimi praeclarissimorum virorum liberalitate iuventur, quam ditiores qui suis confisi divitiis et magnis opibus non solum honestissimas artes contemnunt, sed etiam non raro vita sua turpiter acta maioribus suis dedecori esse solent. Hinc non temere dictum est: Herorum filii noxae.

Hoc cum ita se habeat, non satis laudare possum quorundam principum virorum in iuvandis studiis pauperum benevolentiam, qui cum intelligant quantum ad Ecclesiae et Reipublicae gubernationem opus sit literis et doctrina, nullis parcunt sumptibus, ut modo pauperes scholastici promoveantur. Quod nisi fieret, tristis profecto barbaries in communi hominum societate sequeretur. Propterea tuam quoque, Ill-me Domine, non sine admiratione aliqua saepius considero erga egenos benevolentiam, qui maximis sumptibus hic et alibi plurimos alios, foves et afflictae Ecclesiae consulis. Qua ex re quantam laudem apud omnes consecutus sis, nemini dubium esse potest. Sunt enim haec tempora tam ferrea et aspera studiosis honorum artium, ut praeclarissima ingenia in ipso aetatis flore adeoque in medio cursu studia deserere cogantur et animum ad sordidum et illiberale aliquod vitae genus applicare, nisi ope aliorum erigantur. Quod mihi profecto accidisset, nisi Deus optimus maximus aliorum erga me benevolentiam et liberalitatem excitasset. Pauperes mihi a Deo contigerunt parentes, qui etsi quotidianis laboribus victum quaesierunt, tamen honestatem, pietatem et religionis observantiam ita coluerunt, ut praeclaram sui memoriam de vitae integritate post se relinquerent. Me autem cum amore literarum accensum viderent, a primis statim annis liberalibus artibus erudiendum tradiderunt, persuasum habentes mea studia magnis viris non fore ingrata, si eruditionem cum pietate semper coniungerem. Quae spes eos non fefellit. Cum enim singulare meum erga bonas litteras studium ex commendatione doctissimorum virorum Domini Magistri Jacobi Schoresii ludimoderatoris Nissensis et R-di Domini Sylvestrii Haucii cathedralis ecclesiae Vratislaviensis canonici, parochi ect. Nissensis², senatui clarissimo prudentissimoque Nissensi innotesceret, impetravi ut eius liberalitate Cracoviam ad severiores Musas excolendas mitterer, quo tandem cum eruditione maiore mea studia confirmavero, vel scholae, vel, si ita fata voluerint, Ecclesiae catholicae prodesse pos-

² Sylwester Haug (zm. 1573), kanonik wrocławski od 1558 r., proboszcz w Nysie. G. Zimmermann: jw. s. 288—290.

sim. Hic ego cum aliquandiu versarer, tandem divina ita factum providentia est, ut honesto et egregio Domino Sebastiano Cieglero³ in erudiendis liberis meam praestarem operam. Ibi cum multa de clementia et munificentia Ill-mae Cels. V-rae audirem, non me alienum facturum putavi, si me Ill-mae Cels. V-rae commendarem. Quapropter ab Ill-ma Cels. V-ra obnixi et humiliter peto, ut mea studia commendata habeat, ornet ac promoveat. Quod quidem si fecerit, cultum Deo praestabit gratissimum. Deus enim officium hoc severe exigit ab iis, qui praesunt Ecclesiae et Reipublicae et se largiter remuneraturum promittit cum dicit: qui dederit vel potum aquae uni ex minimis tanquam discipulo, non perdet mercedem⁴, Quod ad me pertinet, polliceor Ill-mae Cels. V-rae perpetuam gratitudinem. Bene et feliciter valeat Ill-ma Cels. V-ra et me commendatum habeat. Datum Cracoviae, die 21 mensis Novembris Anno 1564.

Ill-mae et R-mae Cels. V-rae deditissimus

Casparus Starckerus Nissensis.

397

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Uniejów, 21 listopada 1564

Przez Jana Kostkę przesyła Hozjuszowi szereg ważnym pism. Zaprasza jeszcze raz na synod prowincji gnieźnieńskiej na 17 XII do Piotrkowa. Sam wpierw, aby lepiej zapoznać się z nastrojami, udaje się na sejmik do Środy 27 XI i do Koła 11 XII. Przewiduje, że na spotkanie z biskupami w Łowiczu przed synodem nie będzie już czasu, nie widzi również potrzeby przenoszenia synodu z Piotrkowa na inne miejsce.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1653—1656. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 5 Decembris 1564 Hellspergt, responsum 6.*

DRUK.: Wierzbowski: *Uchaneiana*, III s. 72—74.

Reverendissime ac Illustrissime Domine frater et amice charissime et observandissime. Quanto studio saepenumero operam dederim, ut meas ad R-mam ac Ill-mam D. V-ram litteras transmitterem, cognoscet R-ma ac Ill-ma D. V-ra vel ex his litteris, quas superioribus diebus dedi ad eandem. Itaque cum etiam nunc multa accidissent, quae R-mam ac Ill-mam D. V-ram scire nostra et Reipublicae interesset, nec satis haberem exploratum, quo pacto ea tuto et celeriter ad R-mam ac Ill-mam D. V-ram transmitti possent, visum est mihi commodissimum ea in re Magnifici D. Castellani Gedanensis¹, amici nostri, uti opera, cuius virtus et pietas et singularis erga me benevolentia coniuncta pari prudentia mihi abunde iam ante perspecta essent. Mitto igitur R-mae ac Ill-mae D. V-rae exempla complurium litterarum, ex quibus facile cognoscet, quae hinc apud nos oriantur mala, quantoque in periculo simus, nisi Dominus nos adjuverit pro sua clementi gratia, et nisi communicatis mature consiliis et coniunctis viribus imminentibus malis quamprimum obviam eamus. Quod ut facilius et celerius fiat, peto a R-ma ac Ill-ma D. V-ra id, quod antea quoque iam petii, ut in futura synodo provinciali Petricoviae ad XVII diem Decembris nobiscum adesse nosque suis consiliis ac sententiis adjuvare velit. Caeterum R-ma ac Ill-ma D. V-ra faciat me

³ Sebastian Ziegler, mąż Anny siostrzenicy kardynała w Krakowie.

⁴ Por. Mt 10,42.

¹ Jan Kostka.

quamprimum certiore, quam iter sit habitura, ut si quomodo R-mae ac Ill-mae D. V-rae commoditatibus inservire et consulere queam, mature rationem inire possim. Ego iam in iter me dedi, ut Srzedensi conventui particulari ad XXVII Novembris et Colensi terrestri generali ad XI Decembris intersim. Etsi autem R-mus D. Episcopus Posnaniensis² una cum Dominis Palatinis Siradiensi³ et Posnaniensi⁴ aetatis meae iam gravis et affectae et valetudinis habita ratione me iam hoc onere comitorum, ad quod antea sedulo invitabant, sua ex parte liberent, hortenturque et suadent, ut valetudinem potius curem, meque maioribus laboribus et contentionibus synodi et comitorum Regni integrum servem, ego tamen qui facile perspiciam, quantum intersit multorum sententias et varios animorum habitus praecognoscere et ex his conventibus de futuris comitiis Regni iudicare, meque ipsum aliis quoque aperire, nec valetudini meae in tanta Reipublicae necessitate parcendum, nec futuros motus exhorrescendum mihi existimavi, quin hoc laboriosum et molestum iter in Dei nomine alacriter susciperem. Video autem ob temporis angustiam me iam ante synodum Lovicium venire non posse, sed recta Petricoviam eundem fore. Dabo tamen operam, ne in mora synodo sim. Exemplum litterarum mearum ad Sacram Regiam Maiestatem R-mae ac Ill-mae D. V-rae mitto, ad eas quid sit responsurus nescio. Illud iam videre mihi videor nos Srzodae sine quopiam tumultu esse vix posse. Dominus sit nobiscum. Nos tamen pro officio nostro nullis laboribus aut periculis sinemus nos frangi, quamdiu per divinam gratiam et infirmitatem valetudinis licebit. Mitto etiam R-mae ac Ill-mae D. V-rae litteras R-mi Nuntii Apostolici et earum, quas ad me scripsit exemplum. Quae de translatione synodi scribit, ea iam nullo modo fieri possunt, qua de re ad eum scripsi pluribus, ut his intempestivis deliberationibus omissis ad synodum, ut indicta est ad XVII Decembris Petricoviam, cum Episcopis Russiae adveniat. Id quod facturum non dubito. Nam, ut ex eius litteris intellexi, nihil morabitur perfecta mea epistola. Porro ad eum tentavi aliquoties litteras transmittere, sed vix ullas perlatas esse intelligo, itidem ut ad nos litterae ipsius nequaquam perveniant. Neque anim ullo in certo loco diu constitit, sed Voliniam et Podoliam perlustrans fuit in Kamienez, in Ostroga, Leopoli et alibi,^a quod me quoque impulit, ut ternas eodem exemplo per tres diversos tabellarios ad eum litteras mittere necesse haberem^a. Tandem me R-mae et Ill-mae D. V-rae diligenter commendo, quem ut salvum ad nos quamprimum advenire gaudeam, Deum precor.

Unieioviae, XXI Novembris Anno Domini 1564. R-mae ac Ill-mae D. V-rae^b servitor obsequentissimus^{-b}

Jacobus Uchanski Dei gratia Archiepiscopus
Gnesnensis, Legatus Natus et Regni Poloniae
Primas^b manu propria subscripsit^{-b}.

^{a-a} Dopisano pod tekstem z odnošnikiem do tekstu.
^{b-b} Wiasnoredznie.

² Adam Konarski.

³ Janusz Kościelecki.

⁴ Jędrzej Kościelecki.

398

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 21 listopada 1564

Przesyła pocztę i inne rzeczy. Zdaje sprawę, jak załatwił różne zlecenia kardynała natury gospodarczej, głównie zaś co do zakupu ksiązek. Pomocą służyli mu niejaki Jakub i Tomasz Plasa. Boleje nad tym, że został oskarżony przed Hozjuszem, jakoby odczuwał niechęć do ks. Plazy. Rodzinne sprawy finansowe.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1649—1652. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 7 Decembris 1564 Hollspergi, ręką Reszki: rescriptum 12 Decembris.*

Reverendissime in Christo pater, Illustrissime domine, domine clementissime. Scripsit mihi R-mus D. Nuntius Apostolicus, quo eius litteras quam citissime ad Ill-mam atque R-mam P. V-ram mitterem, sunt enim magni momenti, quare ne negligerem conduxi cursorem, per quem et alias litteras, quas ex Urbe accepi, mitto, et libros 2, quos mihi Venerabilis D. Jacobus¹ reddidit, emit enim iussu D. Thomae Plasa 2 opera Cyrilli², cui solvi, ac ab eodem admonitus sum, ut primo quoque tempore mitterem. Vas R-ndi D. Cromeri accepi ac solvi pro vectura. Scripsi R-ndo D. Cromero vas iam apud me esse et D. Jacobo ostendi, nam D. Plasa abest. Cistam, quam habere Ill-ma atque R-ma P. V-ra cupit, mittam per vectorem et vinum malmaticum. Emi etiam libros, quos Ill-ma atque R-ma P. V-ra cupiebat, cedulam iterum mitto. Homiliae Maximi³ non reperiuntur, petii tamen D. Jacobum, quo etiam diligenter inquirere velit. Antea Opera cupiebat, non Homilias, nisi forte qui scripsit erraverit, ego enim aliter quam scriptum erat legere non potui. Mitto etiam cathalogum novorum librorum. Quos habere voluerit, emam, et una cum aliis mittam. Dominus Jacobus Grzybowski abest⁴, nec eius filios novi, faciam tamen ita, ut mihi Ill-ma atque R-ma P. V-ra mandavit. Confessiones non reperiuntur⁵. Heri hac de re cum Venerabili D. Jacobo colloquebar, simul et de coco eius consilium non male mihi placebat, sequar eius consilium, illud tamen peto, quo me certiore reddere velit quantum solarii ei permittere debeam, et dominus Jacobus hac in parte (quoniam dominus Plasa abest) me consilio adiuvabit. Petiit a me suis litteris cocus Ill-mae atque R-mae P. V-rae, ut rogarem Ill-mam atque R-mam P. V-ram, quo eidem aliquid donare velit. Teneo memoria, cum praesens eram me etiam rogasse, quare si aliquid mea petitio valet, peto. Neminem ex Societate Jesu hic adhuc vidi. Postquam venerint, faciam sedulo quicquid mihi R-ma atque Ill-ma P. V-ra mandavit. Mirari satis non possum, Ill-me D-ne, qui[s] ille sit, qui me apud Ill-mam atque R-mam P. V-ram accusavit quasi ego odio prosequar V. D. Thomam Plasa (si verum fateri debeam, in id semper incumberam, ut ab Ill-ma atque R-ma P. V-ra amarer et adhuc peto, quo me pristino amore prosequi velit, sedulo enim curo ut quanto ulterius tanto magis ab Ill-ma atque R-ma P. V-ra amarer). Nescio quare eum amare non deberem, praesertim partim quod minister Dei

¹ Jest to zapewne zarządca dóbr Marcina Kromera, o którym pisał Kromer 24 XI 1564 do kan. krakowskiego i warmińskiego Wojciecha Kijewskiego: „Jacobus, si triturerit horreum Decanovicense, difficilior mihi cum eo res erit” (Bibl. Czart., rkps 1610 s. 267, autograf). Prawdopodobnie o tym samym Jakubie pisze kilkakrotnie Paweł Watt do Hozjusza, zaś w liście z 16 VI 1565 podaje nawet jego pochodzenie: *Jacobus de Sznyssna* (zob. ADWO, D 72 k. 19, autograf). Nie mieszczą z Jakubem Grzybowskim (zob. nr 265).

² Chodzi zapewne o pisma św. Cyryla Jerozolimskiego (zm. 386).

³ Maksym Wyznawca (zm. 662).

⁴ Por. nr 265.

⁵ Hozjusz poszukiwał własnej *Confessio fidei* z 1563 r.

est et Deus me puniret, partim quod et proximus est. Quomodo Deum diligerem si proximum non diligerem, quomodo orarem ut dimitteret mea delicta si proximo non dimitterem? Etsi mala verba mihi daret, dimitterem ei. Non essem christianus, sed paganus. Quare humiliter peto, quo hanc de me opinionem ex animo evellere velit, ac me magis quam antea amare. Non irascabar, nec ullum odium erga illum habui, nisi ille pro invidia hoc ascriberet: debebat mihi 20 aliquot florenos, quos in Quadragesima ei mutuo dederam, petii ab eo, quae etiam ab eodem mihi soluta est. Sane iniuste accusatus sum. Peto iterum, quo amorem suum a me Ill-ma atque R-ma P. V-ra alienare nolit ac mihi loco patris esse velit.

Cum has obsignare litteras volebam, scripsit R-mus D. Cromerus, quo vas hoc hic maneret. Ego ipse libenter video, quod ipsi red[dam]. Litteras ad R-mum D. Nuntium Apostolicum non misi, nec hic est R-mus D. Porem[b]ski ⁶, cuius opera hac in parte uti debebam, scripsit tamen R-mus D. Nuntius, ut apud me servarem, donec aliquem ad me vel huc Cracoviam mittat. Quod attinet D. Morstin ⁷, memini quod Ill-ma atque R-ma P. V-ra de 45 fl. mentionem fecerat, quoniam vero mecum locutus est de 50, nolui committere, quin prius Ill-mam atque R-mam P. V-ram certiore redderem, dixit enim mihi hoc in litteris scriptum esse, quare absque venia Ill-mae atque R-mae P. V-rae committere nolui. Strena singulis numerabitur secundum mandatum Ill-mae atque R-mae P. V-rae. Pro mea persona ago immortales gratias, referre quidem non possum, Deum tamen omnipotentem rogo et rogaturus sum, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem. Cum apud Ill-mam atque R-mam P. V-ram eram, petieram, quo Ill-ma atque R-ma P. V-ra puellulae uxoris meae sorori aliquid loco strenae singulis annis donare velit. Ill-ma atque R-ma P. V-ra pollicita est I duplicem, ideo scribo, quo in memoriam revocarem, quae catholica est et Deum timens, quae una mecum rogatura est Deum. Caeterum quod mihi locum concessit, ut me Vartemburgam conferrem propter pestem, ago immortales gratias. Iam hic Deo omnipotenti me commisi, sanus sum una cum meis. Deum precor, quo usque ad finem me gubernet. Praeterita septimana 42 ⁸ Deus omnipotens iam sicut pius pater iram suam a nobis avellit. Faxit Dominus Deus, quo vitam nostram emendemus. Quod superest Deum rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem et omnes meos humiliter commendo.

Cracoviae, 21 Novembris Anno 1564. Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

399

KARD. HENRYK PORTUGALSKI DO HOZJUSZA

Lizbona, 23 listopada 1564

Kardynał¹ dziękuję za list i lekarstwa. Żałuję, że duża odległość obu krajów nie pozwala na bardziej ożywione wzajemne kontakty, pociesza się jednak lekturą dzieł Hozjusza.

⁶ Maciej Porębski.

⁷ Jan Morsztyn.

⁸ Był to 42-gi tydzień roku kalendarzowego.

¹ Kard. Henryk Portugalski (1512—1580), syn króla Manoela I, abp Lizbony, 16 XII 1545 kardynał, w 1578 r. został królem Portugalii.

ORYG. nie znany.

KOPIA z XIX w.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 1045 fasc. 23, sporządzona z oryginału ze spuścizny autografów Ignacego Krasieckiego, Biblioteka Królewska w Berlinie, Autographensammlung. Według tego odpisu na odwrocie listu był adres: *Ill-mo et R-mo Domino Cardinali Varmiensi fratri et Domino meo colendissimo* oraz adnotacja: *Redditae 1 Aprilis 1565 Petricoviae*.

Illustrissime et Reverendissime Domine. Literae R-mae Dominationis Tuae multum mihi voluptatis attulerunt. Erant enim amoris et officii plenissimae et ea significabant, quae valde scire cupiebam. Munera etiam, quae mihi misit, fuere mihi gratissima. Quamvis enim essent ad levandos morbos, quibus saepenumero impediuntur ii, qui multis negotiis oppressi sunt, accomodata, multo me magis delectavit amoris erga me tui significatio in his ipsis muneribus explorata quam invaletudinis remedia. Nam cum R-mam Dominationem Tuam propter illius singularem pietatem et eruditionem amare coepi, consequens fuit, ut vix quidquam mihi magis optandum esset, quam me ab illa diligi charumque haberi. Nihil igitur mihi iucundius accidere potuit istius animi tui in me testificatione. Quare velim, sciat R-ma Domnatio Tua, me semper fore illius amantissimum, omniaque facturum, quae illi cordi esse percepero. Patior autem moleste nos tanto locorum intervallo disiunctos esse, ut neque mihi virtute illius frui liceat, nec illi rursus intelligere quantum illam amem. Duplici tamen ratione hoc meum desiderium lenio. Nam et cum intelligam quantum lucis afferat Christi Ecclesiae in istis locis doctrina et pietas et vigilantia tua, non adeo mihi grave est ista regionum longinquitas, et iacturam meam interim librorum tuorum lectione resarcio. Christum optimum maximum precari minime desistam, ut nos, quos in hac vita locorum intercapedo distrahit, in illa sempiterna bonorum divinorum communionem et societate coniungat. Deus omnipotens Ill-mam et R-mam Dominationem Tuam diu incolumem tueri et conservare dignetur.

Ulixbonae [s] die XXIII Novembris MDLXIII. Ill-mae et R-mae Dominationis Tuae humilis servitor

Henricus Cardinalis Infans.

400

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Swierże, 23—24 listopada 1564

Opisuje swoją wizytę na dworze królowej Katarzyny, rozmowy z nią i jej otoczeniem. Dochody z kanonii warmińskiej z tego roku przekazuje na utrzymanie jezuitów. Nie pochwała Hozjusza za to, że nie chce przyjechać na synod.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, H 17 n. 132—135. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime Domine. Reginam¹ nuper salutavi, non ingratus, ut videbar, hospes. Ex ea cognovi de indietis comitiis. Cupiebat ipsa vicissim ex me nosse de synodo. Sed nihildum habeo. Videtur ei suspecta esse. Dimovi suspicionem. De te quoque accurate rogavit. Est videnti tui valde cupida speratque te ad se excursurum esse. Confirmavi ego, si propius accesseris.

Bonaventura² rursus abiturit, et quidem Jerosolyma usque. Non patitur sibi dissuaderi. Videtur minus esse in gratia quam fuit. Mecum illa repetito sermone egit nescire se a quo delata fuerit apud patrem, quasi

¹ Katarzyna Austriaczka.

² Bonawentura Tomasz.

mutaret religionem. Facile coniciebam, quid sibi vellet (nempe non celavit secretum pater) verum dissimulavi. Expectabit tamen spero Bonaventura, donec alius sibi surrogetur. Secretarius ab eo prorsus alienus est et dure eum accepit, non sine minis etiam. Ad me invitatus non venit, cum comperisset aemulum suum apud me esse. Indicavit mihi Regina postam Cracovia Crepitiam³ translata esse. Ad aulam igitur regiam mittes literas, si quas in Italiam transmitti voles. Indicavit eadem cardinalem ad Caesarem legatum venisse, verum nescire se quinam is sit⁴. Pestis Rhenum amplectitur, Cracoviae remittit, et in his oris quoque. Ego hic non taediose adhuc rusticeor, aura satis temperata, ut hoc anni tempore, et piscationique venationique non incommoda utens, nisi quod nubilum fere et roscidum est coelum. Iam opinor obscurus esse desino. Minus certe ero, cum nihil scribam eiusmodi, quod a te solo velim intelligi. Vale. E. Swierzense meo⁵, 23 Novembris 1564.

Jesuitas si iam habes, scribo Casparo Hannovio, ut reditus istos huius anni meos⁶ tibi annumeret in sumptus eorum necessarios.

Tibi addictissimus Martinus Cromerus.

Cum has scripsissem, ternas tuas simul accepi Petricovia transmissas: 14 Calendas Augusti [19 VIII], pridie Bartholomaei [23 VIII] et 10 Calendas Novembris [23 X] datas⁷. Binas etiam illas, quarum in his extremis mentionem facis, aliquanto ante Cracovia missas, accepi⁸ et respondi⁹. Ad Nuntium et Canisium nullas vidi. Non placet mihi, quod non venis ad synodum, si qua modo instituetur. Nec Reginae placebit. Erunt tamen fortasse quibus placet. Videris invidiam et offensionem vitare. Contraversias tuas cum Collegio nostro⁸ compositas esse gaudeo. Praeterea nihil est quod respondeam. Petricoviam cogito, etiamsi non coëat synodus, si non intempestivum neque ingratum me fore intellexero. Quanquam timeo tendiculas. Deinde videro quo me vertam. Inimicos et sycophantas non moror. Lituonica diplomata reperta sunt. Noram sublata esse ex archivo, sed nesciebam quot et quaenam. 24 Novembris.

Patronus⁹ Caini vitam degere nunc videtur. Primatis literarum exemplum tibi mitto.

⁸⁻⁹ Na marginesie.

401

JAN BOSZKOWSKI DO HOZJUSZA

Lwów, 24 listopada 1564

Zali się, że musi przykrości cierpieć niewinnie od zawistnych ludzi. Dziękuje Hozjuszowi za zaproszenie na zamieszkanie w biskupstwie warmińskim. Pozostanie jednak na miejscu i dźwigać będzie cierpliwie swój krzyż według przykładu Chrystusa i świętych. Prosi też o pomoc w utrzymaniu dochodów na starym cle krakowskim.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 83—84. Na odwrocie adres pisany inną ręką, ślad pieczęci.

³ Krzepice.

⁴ Był nim Karol Visconti.

⁵ Swierże.

⁶ Cromer cedował ze swoich dochodów z kanonii warmińskiej.

⁷ Zob. nr 242, 292, 367.

⁸ Kapituła warmińska. Zob. Dodatek I nr 4—8.

⁹ Filip Padniewski.

Miłościwy Księżu, Panie a Panie i wielki Dobrodzieju mój miłościwy, Panie Boże racz Waszą Mość szczęśliwie zachować w łasce swej świętej, w dobrym zdrowiu na długie czasy ku osobliwej pociesze mojej niegodnego służebnika W. M. i niedostojnego a grzesznego bogomodlcy W. M. etc. Dano mi sam wczora list od W. M. pana a dobrodzieja mego miłościwego, z którego jest barzo pocieszon w tych swych wielkich przejęciach a frasunkach, którymi mnie Pan Bóg karać raczy prze grzechy moje, chcąc mnie przywieść przez to ku pokucie a ku polepszeniu żywota mego, a k temu też podobno chcąc doświarczyć stałości a cierpliwości mojej per istas tribulationes, który też zawždy zwykł sług swych doświarczać tu na tym świecie rozmaitymi a wielkimi kaźniami, jako Jopa, Tobiasza i inszych sług swych prawdziwych a sobie miłych zawždy z łaski swej świętej doświarczać raczył, dając je nam na przykład tak w cierpliwości ich jako też i w zmiłowaniu swym, których doświarczywszy pocieszać je raczył, czym się ja też grzeszny zawždy cieszę, w nikim inszym nie mając nadziei pocieszenia swego, jedno w nim sam[ym], pamiętając zawždy na to, co mówi Jakub święty, iż: quem Deus corrigit, hunc diligit¹ etc. A także też pamiętając na słowa Pana Chrystusowe, jako nas uczy na wielu miejscach z łaski swej świętej, jako się tu sprzeciwiać mamy wszystkim pokusom a nieprzyjaciołom naszym dusznym i cielesnym mówiąc: beati eritis cum mala dixerint vobis homines et persecuti vos fuerint et dixerint omne malum adversus vos, mentientes propter me² etc. A na drugim miejscu nas napomina mówiąc: in patientia vestra possidebitis animas vestras³ etc. A także nas cieszyć raczy rozmaitym napominaniem swym świętym, na co bych ja nie pamiętał a nie czytał Pisma świętego, tedy bych już beł dawno musiał przyjsć w desperację dla tych dobrych ludzi, którzy tak pielnie na mnie wszytek świat naprawnia, aby mi takie przykrości czynili, jakie mi czynią. Pan Boże racz odpuścić, boć nie wiedzą, co czynią⁴.

Miałem beł wolę przed zimą udać się na miejsca święte, ale mnie ta pestis od tego odwiodła nasza polska i inszych ziem, jako słyszę, iż też i po inszych stronach mrze, co ja widząc nie śmiałem się puścić, abych beł nie użył jakiej trudności w drodze, a chcąc z oczu zejść tym to mym dobrym przyjaciołom, którzy mnie wzięli sobie w tą opiekę a naprawują na mnie wszytek świat, aby mi czynili te despekty a wielkie zelżywości, które mi czynią kładąc na mnie rozmaite kalumnie wedle woli swej, ustąpiłem im sam mało do Lwowa mając za to, abych już sam beł mógł wolny w pokoju Panu Bogu służyć w tymże przedsięwzięciu swym, ale mnie i sam naleźli jeszcze gorszymi a sprośniejszymi kalumniami tak, iż mnie sam wszystkim ludziom barzo omierzili, o co ja też mało stoję abo nic, aby mnie kto sobie miał mieć za co, bo diabeł jest zawždy z pychą do serca naszego gotów etc. Jedno mi w tym ciężej uczynili, iż mi i służyć za mój grosz zakazują wszystkim ludziom, a zawždy straż nade mną mają we dnie i w nocy. Już sam tak wszyscy za mną sprośnie wołają, kalumnując mnie rozmaitymi kalumniami tak, iż nigdy w Polsce nie beł człowiek ani podobno będzie, któryby takie sprośne kalumnie cierpieć miał niewinnie, które ja cierpię dla mięsa. W czym mi Panie Boże racz dać do końca cierpliwość swą świętą, a iżem się już na to wdał, abych niewinnie a dobrowolnie cierpiał, tedy sam już tak mam wolę mieszkać in ista

¹ Prz 3,12. Boszkowski pomylił księgę Pisma św.

² Mt 5,11.

³ Łk 21,19.

⁴ Por. Łk 23,34.

paciencia, abych nie stracił meritum, jeśliby dla tego gdzie indziejjechał, jako mi W.M. pan a wielki dobrodziej mój raczysz z łaski swej pisać, abych do W.M. przyjechał a tam przy W.M. mieszkał, gdzie bych chciał, uchodząc tym kalumniom a persekucjom ludzkim, tedy i W. M. za tak wielką łaskę wielce dziękuję, co Pan Bóg W. M. niech płaci wieczną zapłatą, łaską swą świętą, ale mi W. M. proszę nie racz w tym za złe mieć, iż sam jeszcze zostanie, pamiętając na one słowa, co Pan Chrystus mówić raczy, iż kto do końca wytrwa, ten weźmie zapłatę⁵ etc.

Piszę panu Pawłowi siostrzeńcowi W. M.⁶, aby W. M. posłał kopię listu mego, który mam na jurgielt, k[tór]y tam przy nim mam, i mam za to, iż W.M. nic z nią nie omieszka, a W.M. bardzo pokornie proszę, racz mi W. M. tym ratować, abych wždy mógł o czym do śmierci Panu Bogu służyć, boć mi są już i tego ludziom bronią, aby mi nie [nie] dawali ku żywności mej etc. A z tym się i wszelakie powolności swe zalecam łasce W. M. zwykłej panu i dobrodziejowi swemu wielkiemu, z której mnie proszę W. M. nie racz wypuszczać. Datum Leopolie, 24 die Novembris Anno Domini 1564.

W. M. zawždy najpodlejszy służebnik i niedostojny bogomodlca
Jan Boszkowski.

402

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 25 listopada 1564

Po przestudiowaniu reszty dzieł Ochina, postanowił uzupełnić swoje dzieło *Iudicium et censura*, które przedtem przesłał nuncjuszowi do oceny. Teraz przesyła ten dodatek i prosi o decyzję, czy należy go włączyć do dzieła.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany przez Kuczborskiego: *R-mo in Christo patri et Domino Joanni Francisco Commendone Zaccynthi et Ophalonae Episcopo et S.D.N. in Polonia Nuntio, dignissimo, fratri, amico observandissimo. Ubi fuerit. Adnotacja odbiorcy: Del Cardinale Varmiese, Helsing, 25 di Novembre 1564.*

Reverendissime in Christo pater et Domine frater, amice observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Ante sex dies scripsi D. V-rae R-mae pluribus et meas litteras per proprium tabellarium misi¹, cui etiam negotium dedi, ut ubicunque esset, illam quaereret. Non dubito, quin priores meas acceptura sit antequam hae illi reddentur. Adiunxi autem prioribus illis scriptum viri cuiusdam catholici adversus Tigurinatorum censuram², in quo facta fuit etiam inter alia Gentilis³ quoque et Ochini⁴ mentio. Porro is, qui tum illa ipsa scribebat, non omnia legerat, quae ab Ochino essent in lucem edita. Nam praeter *Dialogum* illum, in quo scribit de nomine Jesu, quod etiam adorandum esse non putabat, alia scripta eius non legerat. Quae cum non sine molestia, sed perlegisset tamen postea, animadvertit multos alios et quidem horrendos esse Ochini errores, quos ipse in lucem edere non veretur. Itaque addidit quaedam "scripto suo"⁵, quae mihi exhibuit et quae nunc ego D. V-rae R-mae mit-

⁵ Por. Mt 24,13.

⁶ Paweł Watt.

¹ List nie znany.

² Zob. nr 365 przyp. 5.

³ Jan Walentyn Gentile (ok. 1520—1566), przedstawiciel włoskiego antytrynitaryzmu, działał w Szwajcarii, Francji, Polsce, Austrii. Po powrocie do Szwajcarii został przez inkwizycję kalwińską skazany na śmierć.

⁴ Bernardyn Ochino.

to, ut si visum fuerit illi, suo loco ea reponi curet, sin minus, reiiciat, permittit enim hoc D. V-rae R-mae arbitrio, ut sive ea velit addi sive non, quidquid placuerit iudicio arbitratoque suo statuatur. Quod si addenda esse et cum R-do D. Vicecancellario communicanda putaverit, non modo non feret moleste, verum etiam magno se beneficio affici interpretabitur, si virorum eiusmodi iudicium de suis laboribus ferre poterit. Quaeso R-mam D. V-ram, ne moleste ferat, quod eam his legendis distineo, nam rogatus officium hoc humanitatis scriptori petenti negare non potui. De synodo ex prioribus litteris iudicium meum cognovit iam proculdubio. Quod praeterea scribam, nihil est novi. Opto D. V-ram R-mam diu esse incolumem et felicem, cuius me gratiae et fraternae benevolentiae commendo.

Datum ex castro meo Heilspergk, 25 Novembris Anno Domini MDLXIII. ^b- R-mae P. V-rae frater addictissimus ^{-b}.

^c- Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^{-c}.

a-a Rękę Kuczborskiego na marginesie.
b-b Rękę Kuczborskiego.
c-c Własnoręcznie.

403

JERZY Z TYCZYNA DO HOZJUSZA

[Rzym], 25 listopada [1564]

Jerzy z Tyczyna¹ chcąc usunąć klauzulę *breve* papieskiego, niekorzystną dla duchownych przebywających poza granicami Polski, celowo zwleka z wysłaniem do kraju tekstu tego *breve*, datowanego 15 X 1564, które zawieszalo wykonanie dekretu Soboru Trydenckiego o beneficjach niezgodnych.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Arch. Vat., rkps Principi 24 k. 80. Zachował się tylko fragment tego listu, odpisany przez jakiegoś sekretarza w kancelarii Hozjusza i dołączony do listu, który 14 stycznia 1565 r. Hozjusz pisał do Commendonego. Walenty Kuczborski poprawił odpisany fragment i na oddzielnej kartce zaznaczył: *Mitto particulam literarum d. Ticinii nostri, ex qua quid ille de brevi Apostolico scribit, cognoscat. Litteras in Urbem paucas nunc mitto, et eas R-mae D. V-rae ita commendo, ut illius aliis adunctae, tuto ad eos, quibus scriptae sunt, perveniant*. Odpisany fragment listu Kuczborski zaopatrzył nagłówkiem: *Ex litteris Ticinii 25 Novembris datis*.

Facultatem prorogandi constitutiones Concilii Tridentini de dimittendis sacerdotiis curatis, arbitrio D. V-rae R-mae et Nuntii Apostolici statuenda in favorem cleri provinciae Gnesnensis, dudum obtinui. Iamque exemplum literarum brevium manibus^a Romanorum Cardinalium subscriptum habeo², nisi quod cuperem ex exemplo eo brevis tolli clausulam unam restrictivam, quod studiosis omnibus et servitoribus regis, qui extra Regnum Poloniae sunt, damnosa esset. Volunt autem contra omnem rationem et aequitatem excludere ab hac gratia omnes, qui extra provinciam Gnesnensem sunt, et quod gratia non gaudeant nisi in Regno Polonia[e] praesentes, quod mihi durum^b videtur, et propter eam causam breve hactenus expedire^c nolui. Data tamen brevis erit de mense Octobris, adeo quod haec^d mora clero^e damno esse non poterit^f. Haec D.

¹ Jerzy z Tyczyna (ok. 1510—1586), pochodził z Tyczyna koło Rzeszowa (stąd Ticinius), poeta humanistyczny, sekretarz królewski, agent dyplomatyczny. Przez ok. 40 lat przebywał w Rzymie i tam też zmarł. PSB XI 188—190, A x e r: Ticinii epistulae, jw. publikuje 173 listy Jerzego z Tyczyna do Marcina Kromera, gdzie często jest mowa o Hozjuszu.

² Tekst tego *breve* opublikowany powyżej, nr 358.

V-rae R-mae significare volui. Urgeo tamen diligentissime, ut ipsum *breve* quam citissime ad Poloniam mittam.

- a Nadpisane ręką Kuczberskiego.
- b Nadpisane ręką Kuczberskiego nad skr. *datum*.
- c Skr. *mitto*.
- d Ręką Kuczberskiego.
- e Nadpisane ręką Kuczberskiego nad skr. *haec*.
- f Wykaz poprawiany ręką Kuczberskiego.

404

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 30 listopada 1564

Powiadamia, że nie pojedzie na synod prowincjonalny i prosi nuncjusza, by go usprawiedliwił. Nie ma również chęci jechać na sejm z obawy sprzeczek o precedencję. Dołącza kopię fragmentu listu Henryka Dunghena.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie pieczęć Hozjusza, adres, adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmiense, ultima di Novembre 1564, Heilsperg*.

Reverendissime in Christo pater, Domine frater et amice observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Binas hoc mense ad R-mam D. V-ram litteras dedi, unas per servitorem meum, qui 20, alias per alium, R-mi D. Archiepiscopi, qui 25 mensis huius a me discessit. Ex utrisque abunde proculdubio cognovit sententiam meam de synodo, ad quam hoc quidem tempore deliberatum est mihi non proficisci, propter multas et graves causas, quas R-mae D. V-rae perscripsi et R-mo D. Archiepiscopo. Ad quam tamen si venerit D. V-ra R-ma, quaeso, ut efficere velit, quo absentiam hanc meam in optimam partem accipiat R-mus D. Archiepiscopus. Nam nisi tempus et locus mihi suspecta fuissent, et si spes aliqua certa rei bene gerendae affulsisset, venissem proculdubio.

Nuper etiam litteras accepi Antverpiae per D. Henricum ad me scriptas, ex quibus nonnulla R-mae D. V-rae descripta mitto¹. Quod praeterea scribam, nihil est hoc tempore. Opto D. V-ram R-mam diu esse incolumem et felicem, cuius me benevolentiae commendo.

Datum ex castro meo Heilspergk, ultima Novembris Anno Domini MDLXIII. a- R-mae D. V-rae servitor addictissimus -a

b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -b.

c- Reverendissime Domine. Ad Regni comitia vocor per Maiestatem Regiam², sed contentionum causa, quas vitare praesens vix posse videbor, ab illis abesse cuperem. Mihi enim locum meum tueri certum est³ et fortassis erit nonnemo, qui eum sibi praeripi velit. Quare ad vitandas omnes eiusmodi contentiones nulla commodior via esse videtur, quam si absim, meque hic domi meae contineam, nec me publicis conventibus admisceam. Quaeso R-mam D. V-ram, ut me velit adiutum apud R-mum D. Procancellarium, quo bona cum Regiae Maiestatis venia, ab his comitiis abesse queam. Rem fecerit mihi longe gratissimam et obsequiis meis compensandam -c.

a-a Ręką Kuczberskiego.

b-b Własnoręczny podpis Hozjusza.

c-c Dodatek na osobnej karcie pisany tą samą ręką sekretarza listu (nie zidentyfikowanego).

¹ Zob. nr 339.

² Zob. nr 381.

³ Hozjusz uważał, że nie może zrezygnować z miejsca należnego kardynałowi, bo byłoby to połączone z pewnym despektem wobec Stolicy Apostolskiej.

405

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Lipno, 30 listopada 1564

Wyjaśnia, dlaczego z opóźnieniem przesłał listy od Kromera, przekazuje listy od prymasa. Zapytuje, czy Hozjusz przyjedzie na sejmik do Radzyna i na synod do Piotrkowa. Prosi o wiadomości ze świata.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1661—1663. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 5 Decembris 1564 Hetspergi, responsum 6.*

Miłościwy Książę, Panie a Dobrodzieju mój. Zalecam swe służby najniższe a we wszystkim powolne w miłościwą łaskę W. M., zdrowia dobrego w fortunnym a długim panowaniu od Pana Boga W. M. winszując etc. Iżem dawno nie odpisał na list W. M. mego M. P. a dobrodzieja, któryś mi W. M. mój M. P. pisać raczył około odesłania listów J. M. Księdza Kromerowych, które tu był do mnie posłał, uczyniłem to prze tę przyczynę, iżem rozumiał, że już byli W. M. mego M. P. te listy doszli przedej a niżem ja list W. M. mego M. P. o tym ku mnie pisaniu dostał, bo dobrze przed tym czasem niżem był stąd odjechał do Kamienia, przez pana Michel Brunau, sługę J. M. Księcia Kurlandzkiego¹, posłałem je był ku W. M. memu M. P. przez pana Krupkę komornika Króla Jegomości², który tym czasem był u mnie z listy sejmowymi Króla Jegomości i stąd zaś ku W. M. memu M. P. jechał. Pisałbych był ku W. M. memu M. P. o tym, ale tych czasów niebezpiecznych przestrzegając się takowych i owakich trudności, zaniechałem tego. A tak proszę, aby mi to jakiej niełaski u W. M. mego M. P. a dobrodzieja nie nosło. Listy J. M. Księdza Arcybiskupie W. M. memu M. P. należące, które J. M. ku mnie posłać raczył, ażebych je ku W. M. memu M. P. bez [o]mieszkania posłał, przez swego własnego sługę ku W. M. memu M. P. posyłam, bo nierad bym i najmniejszego listeczka nie czknać tego, na którym W. M. memu M. P. nieco należy, ale też i takowego, na którym by mało należało, przy sobie zatrzymał.

Jeśli że W. M. mój M. P. na tym sejmie w Radzynie będziesz raczył być, gdzie jako ja sprawę mam, na ten czas pomiera, albo jeśli że też na synod do Piotrkowa W. M. jechać będziesz raczył, proszę, aby W. M. mój M. P. mnie oznajmić raczył. Raczyszli też W. M. mój M. P. mieć co nowego z innych krain, coby się mnie wiedzieć godziło, bo słyszę, iż ku W. M. memu M. P. tymi czasy jezuitowie przyjechali, proszę, aby W. M. mój M. P. mnie z łaski swej oznajmić raczył. W. M. memu M. P. a dobrodziejowi takową łaskę zasługować powinien będę, w którą się pilnie zalecam prosząc, abym z niej opuszczon nie był.

Dan z Lipna, ultima Novembris Anno Domini 1564. a—W. M. mego M. P. powolny służebnik

Jan Costka C[asztelan] Gdański ^a.

^a—a Własnoręcznie.

¹ Por. nr 350.

² Konrad Krupka Przeclawski, zapewne junior (zm. ok. 1595). Mylono go często z ojcem, o tym samym imieniu, bardziej znanym głównie z powodu słynnego procesu o herezję, jaki wytoczył mu biskup krakowski Andrzej Zebrzydowski. Zob. PSB XV 411—414.

B.d. [listopad 1564]

Prymas uparcie dąży do zwołania synodu prowincjonalnego z udziałem innowierców. Myszkowski widząc upór delegacji innowierców wielkopolskich, którzy niedawno byli u króla, podobnie jak Hozjusz nie widzi sensu dyskusowania z nimi, jednakże wzywa Hozjusza na ten synód w obawie, by nie doszło do czegoś niebezpiecznego dla Kościoła. Wyjaśnia również, dlaczego król zmuszony był edykty parczewskie ograniczyć tylko do samych trynitarzy.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1615 s. 399—402. Brak zakończenia listu i strony adresowej.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine colendissime, salutem plurimam et servitutis commendationem. De synodo idem mihi quod Ill-mae P. V-rae videtur: nihil aliud esse nisi vafrum quoddam concilium, quod neque ipse eius architectus explicare facile posse videtur. Videtur autem^a omnino nationale concilium appetere^b, quod etiam si nos cuperemus (quod Deus avertat), tamen adversarii id recusabuntur, nisi forte velimus in eorum sententiam discedere, professi enim sunt saepe publice in conventibus Regni se prius vitam et omnia esse amissuros, quam ut^c a sua religione vel tantillum discedere debeant. Idem etiam nuper nuntii a nobilitate Maioris Poloniae: Capitaneus Radzieioviensis² et Jacobus Ostrorog cum suis asseclis sunt publice coram Regia Maiestate professi³. Quamobrem quaecumque cum eis disceptatio susciperetur, nihil aliud efficeret, quam ut irritatis utrinque animis et odiis accensis^d discederetur, cum utriusque sua dogmata mordicus retinere vellent. Quamobrem quid sibi velit R-mus D. Archiepiscopus,^e cum ea synodo hoc tempore^{-e}, plane non video, nisi quod nobis Deum iratum esse et mentem nobis ademisse^f plane perspicio.

Velim autem qualisunque tandem fuerit, ut illi Ill-ma P. V-ra, quod commodo suo facere possit, intersit. Abfuturi enim dicuntur Cracoviensis, Plocensis episcopi⁴ et fortasse etiam alii, cum plerique non quae Jesu Christi sunt, sed suas res^d curare videntur. Vult etiam Maiestas Regia propter suspicionem pestilentis aëris, quae necdum remittere videtur, synodum hanc celebrare non Petricoviae, sed Lancitiae aut Siradiae. Itaque misit iam ea de re ad R-mum D. Archiepiscopum, sed cubicularius non rediit, neque scire possum acquieturusne sit R-mus D. Archiepiscopus voluntati Maiestatis Regiae, nam hic Petricoviae continuae pluviae fuerunt per hos dies et adhuc coelum est nubilum, ut parum tutum esse videatur synodum hic celebrari. Quod si alibi quam hic celebraretur, ego etiam illi interesse non possem, nam D. Cancellarius Regni⁵ nunc abest, neque ante festa Natalicia [25 XII] venturus est. Vereor autem, ne in absentia tot episcoporum aliquid fiat, quod caeteris minus placeat. Haec Ill-ma P. V-ra pro sua prudentia facile intelligit.

Litteras Ill-mae P. V-rae utrasque legi Maiestati Regiae, quae illi quidem gratissimae fuerunt, sed⁵ causatur temporum iniquitatem et licentiam hominum effrenatam, et quod edictum in mitiorem partem inter-

¹ Przybliżoną datę listu pozwala ustalić wzmianka o złagodzeniu przez króla edyktów parczewskich jako o wydarzeniu niedawnym, które miało miejsce 2 XI 1564.

² Rafał Leszczyński (ok. 1526—1529). PSB XVII 132—135.

³ Por. nr 360 przyp. 3.

⁴ Filip Padniewski i Andrzej Noskowski.

⁵ Walenty Dembiński.

pretari oportuit propterea, ne qua seditio fiat et res ad civile bellum erumpat, tum autem quod non ea mens fuerit senatorum qui fuerunt Parcoviae, ut contra omnes, qui discesserunt a Romana Ecclesia, edictum fieret, sed tantum contra trideistas, cum in eo conventu, praeter episcopos et unum atque alterum senatorem, omnes senatores fuerunt, ut vocantur, evangelici, neque unquam passi fuissent eiusmodi edictum promulgari, quod faceret contra omnes evangelicos. Et revera ea fuit eorum sententia, sed ego zelo pietatis christianae et persuasione R-mi D. Legati adductus, in eam sententiam edicta scribenda curaveram, in quam sunt scripta, non sine protestatione ^e- apud R-mum D. Legatum ^e irritum ^h fore et inane hunc meum conatum. Quibus autem causis adductus fueram, ut id augurarem, faciam postea Ill-mam P. V-ram certiore¹. Qua de causa cum Magnus D. Cancellarius ¹ legisset ea edicta, noluit ea suo sigillo obsignare, quod illi videbantur secus fuisse perscripta quam senatus consultum fieret, quod si in eam sententiam scripta fuissent, uti nonnulli ex nostris cupiebant, qui censebant nominatim proscribendos plurimos haereticos, vereor, ne tum etiam Parcoviae res ad seditionem pervenisset.

Verissimum autem est, quod scribit Ill-ma P. V-ra, sublato Regno Christi non posse etiam regum, qui per Christum regnant, Regnum subsistere, idque ego saepissime Maiestati Regiae inculcare conor, sed nescio quomodo etiam si id Maiestas Regia fateatur, placidas tamen Deus viri obstruere aures videtur etc. etc.

Ratio quam proponit Ill-ma P. V-ra de tractando cum istis, qui sese a nobis avulserunt, mihi vehementer ^k probatur, quod si esset hoc studium in nostris episcopis, quod esse debet in Ecclesia Dei, et si privatis cupiditatibus non ducerentur, tanquam hostiae ad victimam, nihil, mea quidem sententia, his miseris temporibus esset ¹ accomodatius ad reducendos eorum animos ad ovile Christi, qui non malitia, sed errore quodam humano de recto virtutis et pietatis itinere aberrasse videntur, quantum sunt etiam quidem ita perpetuis ignorantiae ¹ et temeritatis tenebris addicti, ut nulla ratione solem aspicere posse videantur. Executor irae divinae, quemadmodum Ill-ma P. V-ra appellat Moschum, iam incipit executionem facere, neque enim fefellit in ea re opinionem Ill-mae P. V-rae, coepit nuper arcem munificentissimi[mam] ^m ⁶.

a Skr. wyraz nieczytelny, ok. 4 liter.

b Nadpisane nad skr. sapere.

c Skr. religione.

d Nadpisane.

e-e Nadpisane.

f Skr. videtur.

g Skr. wyraz nieczytelny, ok. 5 liter.

h Skr. fuisse et.

i Skr. całe dwa wiersze *Quod si ita scripta fuissent edicta quemadmodum censebant nonnulli ex nostris.*

j Skr. vir.

k Skr. videtu[r].

l Skr. ad eoru[m].

1 Skr. wyraz nieczytelny, ok. 4 liter.

m Na tym tekst urywa się.

Zwołanie sejmiku Prus Królewskich, mimo polecenia króla, w obecnych warunkach jest niemożliwe. Hozjusz prosi króla o zwolnienie go z udziału w sejmie

⁶ Chodzi tu zapewne o zdobycie Jezierzyszcz przez Iwana Groźnego, co miało miejsce 18 X 1564.

walnym, uważa bowiem, że jego obecność nie jest tam konieczna. Wyraża gotowość do usług.

ORYG.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 50—51. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 512v z datą *Calendae Decembris 1564* [1 XII 1564].

Sacra et Serenissima Regia Maiestas Domine, Domine clementissime, subiectissimam perpetuae servitutis et orationum mearum commendationem. Quas ad me litteras dedit S[acra] M[aiestas] V[estra] 6 Novembris¹, hae mihi redditae sunt pridie Calendas Decembris [30 XI]. Nihil est quod magis cupio quam Vestrae Maiestatis mandato, pro eo meum ut officium postulat, satisfacere. Caeterum etiam tacente me res ipsa loquitur, quod Vestra Maiestas mandat hoc tempore praestari non posse. Si nec ullus contagionis metus nec aliquid esset impedimentum aliud praeterea, tamen etiamsi cras in viam dare me vellem, quale nunc iter est, propter assiduas pluvias ad diem comitiis indictum venire non possem. Quae sint autem aliae causae, quae nos impediunt, quominus hoc tempore comitia habere possimus, ex litteris ad me R-mi D. Culmensis cognoscet, quas illi R-mus D. Procancellarius exhibebit. Maiorem in modum a Maiestate Vestra peto, iustas ut excusationes nostras clementer accipiat. Nam quod ad me attinet, prompta voluntas in omnibus Maiestati Vestrae inserviendi mihi non deest, verum ad impossibilia nemo obligatur. Quod autem ad Regni comitia pertinet, si quis esset mei in illis usus, credat Maiestas Vestra, quod nulli neque sumptui neque labori parcerem, nec ullum etiam adire periculum recusarem, sed ego quo fructu in illis versari debeam, non video. Ingenti me beneficio a Maiestate Vestra affectum existimabo, si me saltem hoc tempore tanto isto onere levatum volet. Fortassis autem posteaquam efferbuerit aestus comitorum, absolutis illis maiore cum utilitate Deo in primis et Ecclesiae eius deinde Maiestati quoque Vestrae et Regni illius tranquillitati inservire licebit. Quo quidem tempore nec labore nec sumptum ullum defugiam, nec quicquam eorum in me, quae pertinent ad munus meum, requiri patiar. Deum precor, ut Maiestatem Vestram servet incolumem, cuius me gratiae clementiaeque Regiae qua possum a[nimi] submissione commendo. Datum ex castro meo Heilspergk, Calendae Decembris [1 XII] Anno Domini MDLXIII.

Eiusdem Sacrae Maiestatis Vestrae humillimus servitor et capellanus

^a- Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^a.

^a-^a Własnoręcznie.

408

KRZYSZTOF KOSTKA DO HOZJUSZA

Golub, 1 grudnia 1564

Korzysta z okazji, że sługa kasztelana gdańskiego Jana Kostki jedzie do Hozjusza, przez niego przesyła krótki list z pozdrowieniami i zapytaniem, kiedy Hozjusz jedzie do Piotrkowa.

ORYG., AUTOGRAF w jęz. polskim: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1605—1608. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 5 Decembris 1564 Heilspergi, responsum 6.*

¹ Zob. nr 381.

409

MIKOŁAJ LANOY DO HOZJUSZA

Praga, 1 grudnia 1564

M. Lanoy¹ pisze, iż jezuici z Dolnych Niemiec jadą na Warmię. W Pradze oczekiwali na Henryka Denysa, ale otrzymali od swego generała polecenie wyruszenia w dalszą podróż bez tegoż zakonnika. W roli kaznodziei niemieckiego zastąpi Henryka Denysa Piotr Pffau.

ORYG.; Bibl. Jagiell., rkps 1131 s. 20—23. Na odwrocie adres, duża pieczęć, adnotacja: *Redditae 30 Decembris 1564 Heilspergl, ręką Reszki; rescriptum 23 Januarii.*

IHS. Reverendissime et Illustrissime Domine Antistes. Si aut meam deceret parvitatem aut V-rae R-mae D. notior essem, pudor a prolixiori epistola non me revocaret. Nunc igitur satis esse reor, quod ad rem magis facit, paucis attingere.

Nuper huc ex inferiori Germania in Prussiam missi venerunt: D. Christophorus Strobilius, magister Simon Prutenus et alii socii², qui postquam per dies aliquot in hoc Collegio D. Henricum Dionisium in Prussiam quoque destinatum expectassent (quemadmodum iussi erant), admoniti sunt litteris R-di Patris Generalis nostri illo non diutius expectato iter suum proseguere. Hos eadem via, id est nonnihilo obliqua, subsequitur magister Petrus Pffau³ cum socio coadiutore temporali (ut nostri vocant), quem arbitramur ideo mitti, ut loco D. Henrici isthic agat concionatorem Germanicum. In hoc Collegio dies plus minus octo iam subsistit partim nonnulla corporis debilitate partim coeli inclementia detentus. Quandoquidem per dies ferme iam 15 vehementes admodum flant hic venti mixti subinde densis pluviis, adeo ut nos hic videamur non in hyeme sed in vere vel autumno potius nunc versari. Caeterum cum iam sublatum videatur alterum iam ditorum impedimentorum et quidem illud praecipuum, sintque vires magistro Petro restitutae, heri nocte dicebat se Praga relicta hoc mane per Dei gratiam ulterius perrecturum. Cui propterea has nostras ad R-mam D. V-ram dare visum est, quod is nullas alicuius Patrum nostrorum ad eandem secum ferret, uti priores fecerunt socii, tametsi non dubitamus D. V-ram R-mam de ipsius adventu litteris Patris nostri Generalis aut cuiusvis alterius iam esse praemonitam. Ego me humillime commendo D. V-rae R-mae et Dominum Deum precor, ut eandem nobis et suae Ecclesiae diu servet incolumem. Pragae, in Collegio Societatis Jesu apud S. Clementem, Calendis Decembris [I XII] 1564.

Vestrae R-mae ac Ill-mae Dominationis in Domino nostro servus minimus

Nicolaus Lanoyus Societatis Jesu in Austria Provincialis indignus.

410

KAPITUŁA WARMIŃSKA DO HOZJUSZA

Frombork, 2 grudnia 1564

Zapytuje Hozjusza o zdanie, czy chłopom warmińskim przypisanym do ziemi można dać pozwolenie na migrację do stron innowierczych, co niewątpliwie niesie

¹ Mikołaj Lanoy, pierwszy prowincjał utworzonej w 1563 r. prowincji austriackiej jezuitów (której początkowo podlegali jezuici polscy), w 1566 r. zastąpił go Wawrzyniec Maggio. Por. B. Duhr: *Geschichte der Jesuiten*, Bd 3 s. 93—94.

² Zob. nr 302.

³ Różnie pisano jego trudne nazwisko: *Fahe, Pffau, Phaë*.

za sobą niebezpieczeństwo zmiany religii. Kapituła dotychczas odpowiadała negatywnie, ale obecnie chce dostosować się do zdania biskupa. Sprawa jest ważna, bowiem ostatnia zaraza spowodowała znaczną migrację ludności.

ORYG.: ADWO, D 122 k. 48—49. Na odwrocie ślad pieczęci, adresu brak. List poważnie zniszczony przez wilgoć.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Humillimam servitutis et precum nostrarum commendationem. Nuper cum essent nuntii nostri Heilsbergae apud Ill-mam et R-mam Cels. V-ram, commiseramus illis inter caetera articulum unum satis necessarium verbis nostris Cels. V-rae offerendum atque eiusdem Cels. V-rae politissimo dictamine discutiendum, ut quidquid Cels. V-ra de eo iudicatura esset, idem et nos amplecteremur atque unanimi sententia observaremus. Qui quidem articulus in haec verba habebat:

Utrum coloni ecclesiae, seu Episcopi et Capituli eorundemque colonorum filii, qui omnes ex iure patrio et consuetudine harum terrarum censentur originarii seu adscripti glebae atque servitutis nexu obstricti, ita ut absque permissu dominorum suorum ad alienos dominos transire non possint, volentes se transferre (quatenus permissu ecclesiasticorum dominorum suorum liceat) ad dominos haereticos, apud quos nemini catholico esse conceditur, ab iisdem dominis ecclesiasticis, interveniente pretio (ut plerunque fit) vel gratis aut alias quomodolibet, libertate donari et dimitti queant salva conscientia, attento quod miseri coloni, haud dependentes ipsi quae sint suae salutis, in apertum interitum animarum suarum ruere cernuntur aliterque facere non possunt postquam dominorum haereticorum, quorum imperata facere necesse habent, subditi esse semel coeperunt, domini vero ecclesiastici rem altius considerantes et melius intelligentes praedictum animarum discrimen non permissu suo avertere et prohibere possunt.

Hic articulus, quoniam Ill-ma Cels. V-ra aliis gravioribus negotiis tum distinebatur, reiectus est in aliud tempus commodius, cum nimirum resolutioni illius liberius vacare liceret. At quia hoc tempore, quando pestifera lues Gedani, Elbingae, Regiomonti et passim aliis in oppidis plurimum hominum absumpsit, ita ut nuptiis celebrandis novisque domiciliis quaerendis passim obvia sint omnia, non raro iam fit, ut audeant nos coloni nostri ipsorumque filii de ea nobis libertate potestateque supplices, qua liceat eis in iis locis uxores ducere et commorari, ubi plerunque catholicis esse non licet. Idem quin usu veniat et Ill-mae Cels. V-rae non dubitamus, ut scilicet et illa a suis subditis eo ipso nomine precibus sollicitetur multo nunc crebrius et copiosius quam antea. Quae quid eis largiri soleat nescimus. Nos quidem similem facultatem hactenus omnibus nostris negavimus, expectantes quaestionis huius discussionem. Quae cum ob suprascriptam causam differri iam longius vix posse videtur, obsecramus Ill-mam Cels. V-ram observantissime, docere nos clementer dignetur, quid hac in parte nobis sequendum iudicet. Quicquid enim optimum illi videbitur, id nos quoque maxime probabimus et summa voluntate sequemur. Cum enim illi salute ovium suarum nihil sit charius, nihil prius, dubitare non possumus, quin illud et ipsa sequatur et nobis imitandum mandabit, quod iure fieri et sine peccato et sine quolibet etiam scrupulo conscientiae queat, nihil ut metuendum sit, cum de subditis nostris et nobis reddenda est ratio ad tribunal Christi. Qui ut eandem diutissime sospitem et florentem tueatur maximis votis omnes optamus. Cuius gratiae nos quam reverentissime commendamus.

Ad Ecclesiam Warmiensem, 2 Decembris MDLXIII. Eiusdem Ill-mae et R-mae Cels. V-rae

Praelati, Canonici et Capitulum Ecclesiae Warmiensis.

411

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Piotrków, 2 grudnia 1564

Na interwencję Hozjusza wyjaśnia powody, dlaczego edykty parczewskie przeciwko innowiercom ograniczył jedynie do trynitarzy. Osobiście jest przeciwnikiem wszelkiej herezji, ale okoliczności zmuszają do umiarkowanego działania.

ORYG.: Bibl. Jagiell., ręksp 1131 s. 20—23. Na odwrocie adres, duża pieczęć, adnotacja: *Redditae 12 Decembris 1564 Hellspergi, responsum 28 eodem.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo pater syncere nobis dilecte. Pergratum est nobis studium hoc Paternitatis Vestrae erga nos et Republicam, quod cum alias ex aliis ipsius literis tum nunc etiam ex his cognovimus, quas ab illa proxime de edictis nostris Parczoviensibus accepimus¹, ea fide et prudentia per-scriptas, quae nobis iampridem in Paternitate Vestra est probata. Ac quod ad nos quidem attinet, neque ignoramus ipsi quid ratio ipsa officii nostri a nobis flagitet et requirat, neque quicquam aeque cupimus quam consilia factaque nostra omnia ad eorum consilia accomodare, quos propter singularem prudentiam longe prospicere et quorum sensus cogitationesque omnes cum Republicae salute et dignitate coniunctas esse arbitramur. Sed illud una videmus non licere saepe homini esse ita ut vult, si res non sinit, vim autem adferri neque parenti neque Patriae existimamus oportere. Itaque officii nostri rationem necessitate ipsa rerum atque Patriae ipsius et Republicae caritate ita moderari studemus, ut quoad maxime possumus utrique satisfaciamus. Quod quidem in his quoque edictis, de quibus ad nos Paternitas Vestra scribit vel condendis ab initio, vel postea interpretandis, conservare studuimus. Cum enim officio nostro admoneri nos intelligeremus, ut pestem omnem haereticorum procul e Regno nostro exterminarem, dedimus operam, ut publicatis per omnia territoria edictis nostris sensum nostrum in hoc genere testatum omnibus faceremus. Cum autem rursus eam medicinam ita in vulgus propositam acerbissimam esse multis videremus, id quod ex eorum delatis ad nos querelis non obscure perspici potuit, temporibus Republicae tanquam ventis obsecundantes vela nonihil contraximus, rationemque edictorum nostrorum non tam ad sensum et voluntatem nostram, quam ad sensus primum eorum, qui nobis condendorum eorum edictorum autores et suosores extiterunt, deinde ad eorum temporum conditionem, quae nunc in Republica maxime vigere intelligimus, interpretari coacti sumus: nimirum adversus trinitarios dumtaxat edicta ea fuisse, quem fere solum sensum extitisse senatus nostri recordamur illo quidem tempore, quo de ea re sententiae omnium rogarentur. Qua tamen eiusmodi interpretatione nostra non arbitramur nos quicquam instituto propositoque illi nostro praeiudicii attulisse, quominus nunc, item ut prius, eodem animo adversus omnem haeresim incitati esse viedeamur.

Quod eas literas attinet, quas pridem ad consiliarios terrarum illarum

¹ Zob. nr 395.

in manus Paternitatis Vestrae misimus, utetur iis Paternitas Vestra cum opportunum esse viderit. Nos quidem etiam ad Gedanenses eadem de re scribere non negligemus, sed in eo, ut nunc sunt tempora, nullum periculum in mora fore existimavimus. Bene valeat Paternitas Vestra.

Datum Petricoviae, die II-a mensis Decembris Anno Domini MDLXIII, Regni nostri XXXV.

Ex commissione Sacrae Regiae Maiestatis propria.

412

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Grzegorzów, 2 grudnia 1564

Powiadamia, że synod prowincjonalny odbędzie się już po sejmie. Na sejmiku w Srodzie posłowie katoliccy powołując się na uchwały trydenckie i obietnice prymasa domagali się: katechizmu, mszału, brewiarza oraz indeksu książek katolickich. Prymas sugeruje, by je czym prędzej wydać drukiem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1671—74. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Reddita 8 Decembris 1564 Helsingi, ręką Kuczborskiego: responsum XI.*

DRUK.: *Wierzbowski: Uchaneiana, III s. 74—75.*

Reverendissime ac Illustrissime in Christo Pater Domine, Domine Frater et Amice observandissime, post officiorum et obsequiorum commendationem etc. Quae res synodum nostram provincialem impederint, quidve ego nuper tum in hac parte egerim, tum in Szredensi proximo conventu, ex litterarum, quas mitto exemplis, cognoscet R-ma ac Ill-ma D. V-ra. Quod si quid praeterea scire concupierit, de me praesertim, quomodo me gesserim, id ex illis potius, quam ex me ipso R-mam ac Ill-mam D. V-ram malo cognoscere. Porro iam non est, quod R-ma ac Ill-ma D. V-ra sollicita sit de itinere ad synodum suscipiendo, quae iam ita labentibus factis contra opinionem nostram dissiliit. Et quamvis eam nunc intermittere coacti sumus, tamen post comitia Regni cogenda omnino erit, in primis quidem de consilio R-mae et Ill-mae D. V-rae, deinde et R-morum Dominorum Episcoporum, qui ad proxima comitia sese contulerint. Caeterum cum Szrodiae essemus congregati, postulaverunt a nobis contentione non modica catholici nostri ex nobilitate bene multi, ut (quod in Sacrosancto Synodo primum decretum et postea per me ipsis iam pridem promissum esset) catechismus tandem aliquando una cum missalibus et breviariis et cathalogo librorum, qui sine ulla suspitione tam haeresis quam superstitionis et abusum tuto et in Ecclesia audiri et domi a catholicis legi possint, quamprimum ederentur. Aiunt enim non paucos eius generis libros adhuc passim retineri, qui Ecclesiae non tam approbandi quam iudicandi essent relictis. Qua de re ad S. Sedis Apostolicae Nuntium iam aliquoties scripsi et a R-ma ac Ill-ma D. V-ra magnopere peto, dignetur apud Sanctissimum Dominum Nostrum id efficere, ut hac quoque parte haud quaquam exigui fructus ecclesiis nostris prodesse possimus. Prodest enim hoc praesertim tempore plurimum ea primo quoque tempore in lucem tandem prodire, quae in synodo sunt constituta, et libros, qui tuto legi possint, ad aedificationem Ecclesiae ostendi. Tandem me R-mae ac Ill-mae D. V-rae una cum officiis meis sedulo diligenterque commendo, quam diu salvam et incolumem esse cupio.

Datum e Grzegorzów¹, 2 Decembris Anno Domini 1564.
R-mae ac Ill-mae D. V-rae^a servitor obsequentissimus
Jacobus Uchański Archiep. Gnesn. subscripsit^a.

^a—a Własnoręcznie.

413

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratian, 3 grudnia 1564

Nie przyjedzie na sejm pruski do Radzyna z powodu morowego powietrza. Nie widzi stosownego miejsca na zjazd, gdyż już i w Brodnicy ludzie umierają wskutek zarazy.

ORYG.: ADWO, D 12 k. 86. Na odwrocie adres pisany inną ręką, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 5 Decembris 1564, responsum [eodem] Heispergl.*

Miłościwy Księżu, służby swe w łaskę Waszej Mości zaleciwszy zdrowia dobrego i na wszem fortunnego a długiego panowania W. M. wiecznie życząc memu Miłościwemu Panu etc. Gdyż mi się poseł trafił, nie chciałem tego zaniechać, abych pisaniem swem zdrowia W. M. nawiedzić nie miał, tudzież też służb swych w miłościwą łaskę W. M. zalecić. Acz nie mam nic inszego na ten czas W. M. swemu miłościwemu panu pisać, jedno to iże my sam błędziem około tego sejmu, który ma być w Radzynie, dla tego podejrzanego powietrza, abowiem tam pomiera, a k temu iż tak nierychło listy Jego Królewskiej Mości W. M. dochodzą. I takim umyślił, chocia iż W.M. tam będziesz raczył być, tedy ja nie będę dla tego tam złożył powietrza, okrom tego chyba, żeby W. M. gdzie indzie ten sejm złożyli. Bo też nie masz gdzie, bo już snadź i w Brodnicy i okolicznie poczyna pomierać. I jesczem nie obesał szlachty wedle rozkazania Króla Jegomości, a to czekając odpisu na ten list, któryśmy do W. M. pisali. A zatem się w miłościwą łaskę W. M. zalecam. Datum w Bratianie, 3 die Decembris 1564.

W. M. powolny służebnik

Jan z Działynia wojewoda chełmiński^a.

^a Brak podpisu własnoręcznego.

414

JAN FRANCISZEK LOMBARDUS DO HOZJUSZA

Rzym, 3 grudnia 1564

Dziękuję za nadesłanie dzieła *Confessio fidei*. Kardynał Marek Antoni da Mula i protonotariusz Wilhelm Sirleto przeczytali je jednym tchem i wspólnie zdecydowano, by wydać je w oficynie Pawła Manuzio w Rzymie. Tekst do druku dostosuje Lombardus.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps 303 k. 51—52. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja odbiorcy: *Redditae 28 Martii 1565 Petricoviae, responsum 29.*

DRUK.: Cyprianus: *Tabularium*, s. 300—301.

Mensis est iam elapsus, quo misi litteras Cardinalis mei¹, simul et meas Ill-mae D. V-rae, quibus ingentes gratias agebat Cardinalis, agebam

¹ Grzegorzew, miasteczko arcybiskupie, pow. łączycki.

¹ Kard. Marek Antoni da Mula, bp Rieti.

et ego pro aureo dono tuae Confessionis catholicae. Nunc sese mihi offert occasio significandi Ill-mae D. V-rae Cardinalem meum adeo delectari lectione tuae *Confessionis*, ut non solum illi sufficiat singulis noctibus (negotia enim diurna impediunt) recreari hac lectione, sed nervis omnibus tentavit cum Cardinali Camerario hoc est Vitellio², ut Romae cuderetur typis Manutii³. Persuasit etiam crebro hoc R-mus Protonotarius Syrletus⁴, qui apertissime confessus est nullum librum his temporibus contra haereses legisse, quod vere esset ἀντιδοτὸν τῶν αἱρετικῶν, nisi hunc librum D. V-rae Ill-mae. Ego vero pro observantia et servitute, quae mihi magna est apud Ill-mam D. V-ram, non desii die ac nocte extimulare, ut imprimeretur Romae hic liber. Certe ignominia esset Italiae et privatim collegi R-morum Cardinalium, si paterentur librum hunc sub medio hic latere, qui Germaniae, Gallis etc. in candelabro supra montem positus lucet. Itaque die S. Catharinae [25 XI] deliberatum est de eius typographia. Iam coeptum est opus eleganti caractere Manutii forma 4-ti folii. Exemplar, ut corrigatur a mendis typographiae, locisque scripturarum reponendis aut mutandis, mihi traditum est. Ego libentissime suscepi laborem, nec maiorem recusarem pro D. V-ra Ill-ma, cui multum debeo. Speramus quod in Quadragesima absolvetur opus, quod transmittet Cardinalis meus ad Ill-mam D. V-ram, cui se multum commendat, simul etiam D. Syrletus, qui scribet D. V-rae Ill-mae, bona enim iam fruitur valetudine. Torrensis semper torridus est cum suo Clemente⁵. Sperat assequi, ut hic imprimatur. Sed difficile mihi videtur. Bene valeat D. V-ra Ill-ma in Domino, et sciat me, ubicunque fuero, esse indefessum praeconem suarum laudum, καὶ δοῦλον ἁδίου εἰς τοὺς αἰῶνας. Ex Urbe, dominica prima Adventus [3 XII] 1564.

^a—^a Quidam Vincentius nomine, nepos Joanni Baptistae Osii episcopi Reatini olim defuncti, plurimum se commendat D. V-rae Ill-mae, et pro eius incolumitate semper orat⁶—^a.

^a—^a Cyprianus w druku opuścił ten dodatek.

415

ANDRZEJ PATRYCY NIDECKI DO HOZJUSZA

Piotrków, 3 grudnia 1564

Przesyła instrukcję na sejmik pruski. Informuje o przesłanych listach. Dziękuje za list polecający.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 70 k. 222. Na odwrocie inną ręką adres, mała pieczęć dobrze zachowana, adnotacja odbiorcy: *Redditae XII Decembris 1564 Heilspergi.*

Ill-me et R-me in Christo Pater et Domine, Domine colendissime servitutis mae commendationem. Nescio quid factum sit, ut instructio ad conventus particulares¹, quae Ill-mae D. V-rae mitti debuit in fasci-

² Vitelli Vitellozzo, kardynał od r. 1557, zm. 19 XI 1568 r.

³ Paweł Manuzio.

⁴ Wilhelm Sirloto.

⁵ Franciszek Torres opracował wtedy Konstytucje Apostolskie papieża Klementesa I (90—99).

⁶ Biskup Jan Chrzeciel Osio był poprzednikiem Kardynała da Mula na biskupstwie w Rieti (1555—1562) i datariuszem apostolskim. Włoski ród Osio nie był spokrewniony z Hozjuszami polskimi, chociaż sława kardynała warmińskiego sprawiła, że niektórzy doszukiwali się więzów krwi. Por. J. Umiński: *Opinie* s. 206.

¹ Zob. Dodatek I nr 10.

culum non imponeretur. Quo autem mihi maiorem admirationem movet, ne id quidem exemplum, quod de industria pro Ill-ma D. V-ra descriptum erat, usque hic extare videtur, ita plane, ut in eam opinionem veniam, in ipso illius temporis articulo, cum caetera ad Ill-mam D. V-ram obsignarentur, per aliquem subtractum fuisse. Utcunque et, mitto hunc aliud exemplum Ill-mae D. V-rae. Eodem die, quo ad nos literae Ill-mae D. V-rae pervenerunt, venerat huc quoque R-ndi D. Cromeri familiaris, qui cum ad herum suum rediret, accepit eas, quas me ad illum mittere Ill-ma D. V-ra iusserat. Cuius ipsius literas mitto quoque ad Ill-mam D. V-ram una cum Reginalis Maiestatis² et R-mi D. Legati³ literis.

Quam autem mihi commendationem Ill-ma D. V-ra pollicetur, de ea illi maximam habeo gratiam. Nihil est enim, quod magis cupiam, quam notam esse omnibus, quoad eius fieri possit, hominibus, gratiam erga me et benevolentiam Ill-mae D. V-rae. Commendo servitutum meam Ill-mae D. V-rae, quam diu cupio salvam esse et incolumem. Datae Petricoviae, III Decembris MDLXIII. Ill-mae D. V-rae servitor

Andreas Patricius.

416

JAKUB TYMMERMANN DO HOZJUSZA

Frombork, 3 grudnia 1564

Listy Hozjusza do Antwerpii i pieniądze tamtejszemu kanonikowi Dunghenowi postara się możliwie szybko wyekspediować *via* Gdańsk. Informacje o zarazie. Kapituła ponownie powierzyła mu urząd administratora komornictwa olsztyńskiego.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1667—1670. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 5 Decembris 1564 Heilspergi, ręką Kuezborskiego: non eget responso.*

Reverendissime atque Illustrissime Domine. Salutem cum obsequiorum meorum commendatione debita. Redditae sunt mihi litterae R-mae Cels. V-rae adiunctis etiam aliis, quae Antverpiam mitti debent, quod negotium quam diligenter curabitur, ubi nuntius aliquis oblatu fuerit, quocum Gedanum transmittantur. Ego deliberatum apud me habeo proxima feria secunda vel tertia (Domino auxiliante) Allensteinum repetere, a Venerabili Capitulo in officio confirmatus¹, quod si interea nullus dabitur nuntius, qui hoc tempore rari reperiuntur, ita tamen disponam omnia, ne in mittendis litteris R-mae Cels. V-rae Gedanum aliqua mora interveniat, quod si ante triduum allatae essent, proprio famulo meo (quem negotiorum meorum causa Gedanum ablegavi) eas transmissem, cuius reditum in horas expecto. Is si quid scitu dignum attulerit, R-mae Cels. V-rae reverenter significabo. Interim litterae sedulo curabuntur et vallenses decem iuxta mandatum R-mae Cels. V-rae D. Henrico Ziberto Antverpiae numerabuntur².

Nunc quod porro scribam ad R-mam Cels. V-ram nihil habeo. Pestis, laus Deo, hocce biduo hic remisisse videtur, quo tempore nemo sepultus

² List królowej Katarzyny nie znany.

³ Jan Franciszek Commendone.

¹ Na stanowisku kapitulnego administratora komory olsztyńskiej. Zwykle rozdział funkcji w kapitule następował na generalnym posiedzeniu kapituły zaraz po Wszystkich Świętych. Zob. nr 337 przyp. 2.

² Henryk Zibertus Dunghen, kanonik z Antwerpii, doglądał tam druku dzieł Hozjusza. Por. nr 339 i 340.

est, ac speramus (interveniente ope divina) flante aëre paulo sereniore frigidioreque omnino ab hac lue nos liberos fore. Braunsbergae cum spatio duorum dierum vix duo peste corrupti interiissent, die tamen S. Andree [30 XI] proxime quattuor funera simul exportata sunt. Mira facies contagii, quod tanta subtilitate et fraude quaeque penetrat. Orandus est Deus omnipotens, ut nos hoc flagello benemerito liberare iramque suam procul a nobis avertere dignetur pro sua in nos misericordia, cui laus et gloria in saecula saeculorum.

Datae apud Ecclesiam Warmiensem, Dominica prima Adventus [3 XII] MDLXIII. R-mae atque Ill-mae Cels. V-rae Canonicus obsequens

Jacobus Tymermanus.

417

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 6 grudnia 1564

Wymienia jakie listy wysłał do nuncjusza i jakie od niego otrzymał od wyjazdu nuncjusza z Lidzbarka (19 VII). Jeszcze raz usprawiedliwia się, dlaczego nie pojechał na synod prowincjonalny do Piotrkowa, lub też miejscowości sąsiednich: prymas ten synod chce przekształcić w sobór narodowy, co Hozjusz wnioskuję m. in. z jego listów, których odnośne fragmenty w kopii załącza.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie pieczęć, adres: R-mo in Christo Patri Domino Joanni Francisco Comendano Episcopo Zachinino et S.D.N. in Regno Poloniae Nuncio etc. Domino fratri et amico observandissimo.

Reverendissime in Christo Pater, Domine frater et amice observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Post discessum a me R-mae D. V-rae ternas tantum illius literas accepi: Lublini in fine Augusti¹, Leopoli 15 Octobris² et tertias ibidem quinta Novembris datas³, quibus ego omnibus respondi uti soleo copiose, ac misi etiam ante 15 dies unum ex meis ad R-mam D. V-ram cum literis, quibus illam certiozem reddidi, quod non essem hoc tempore venturus ad synodum, quae hoc loco et tempore indicta non potest mihi non esse suspecta⁴. Scripsi etiam R-mo D. Archiepiscopo, quibus causis adductus venire ad illam non possum, et ut excusatum habere me vellet rogavi. Etsi autem perscripseram easdem illas R-mae D. V-rae, tamen ut melius rem intelligat mitto illi mearum literarum exemplum, quod tamen dissimulari velim. Quaeso R-mam D. V-ram si venerit isthuc, ut me et ipsa habere et apud R-mum D. Archiepiscopum excusatum reddere velit. Quas autem literas ad R-dum D. Procancellarium misit R-ma D. V-ra XI Septembris⁵, eas nondum accepi, sed spero, si quae sunt apud illum, eas per tabellarium meum, qui est nunc in aula, ad me missum iri. Pro novis mecum communicatis ago gratias. Ego quoque misi R-mae D. V-rae per puerum R-mi D. Archiepiscopi ante dies 10 nova ex Flandria ad me scripta⁶. Quod autem nunc scribam nihil est. Opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo.

Datum ex castro meo Heilspergk, VI Decembris Anno Domini MDLXIII.

¹ Zob. nr 297.

² Zob. nr 359.

³ Zob. nr 379.

⁴ List nie znany.

⁵ Zob. nr 316.

⁶ Zob. nr 339 i 404.

^a- Literas ad R-mum D. Archiepiscopum scriptas poterit etiam communicare cum Cromero nostro, nam eum nihil celare soleo. Quod a me postulat R-ma D. V-ra, ut veniam ad locum aliquem synodo propinquum, quamvis angustiis temporis excludor, tamen id postulante D. V-ra R-ma profectus fuisssem etiam postridie quam accepi literas, sed mitto particulam literarum, quas ad me scripsit R-mus D. Archiepiscopus, ex quibus congnoſcet, quod nihil eorum facere cogitat, quae suadet R-ma D. V-ra, sed ex comitiis minoribus recta ad synodum proficisci deliberatum habet⁷. Dabit itaque mihi veniam, si non venio. Deum interea procabor, ut felicem consiliorum istorum exitum praebeat, et ut nos a nationali concilio liberet.

R-mae P. V-rae frater addictissimus -^a

^b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -^b.

^a-a Ręką Kuczborskiego.

^b-b Własnoręcznie.

418

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 6 grudnia 1564

Zdecydował się nie brać udziału w synodzie prowincjonalnym, chociażby przez to naraził się Nuncjuszowi. Zaprasza Kromera do Lidzbarka po skończonym synodzie.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/3 s. 881—884. Na odwrocie adres, pieczęć Hozjusza, adnotacja ręką Kromera: 19 Decembris.

S. Crebras ad te litteras do, responsum accipio nullum. Jam pridem autem ad te scripsi non me venturum ad hanc synodum, quod ea vehementer mihi displicet. Causas puto me tibi scripsisse. Communicabit autem tecum R-mus D. Nuntius literas, quas ad Archiepiscopum scripsi¹. Fortasse dissiliet inter nos amicitia, sed ego non possum omnia probare, quae videntur illi. Functus eris amici officio, si et apud episcopos, et apud collegas tuas ecclesiarum omnium excusaveris me, si quis fortasse meam hanc absentiam durius accipere voluerit. Absoluta synodo vestra, utinam feliciter, tuum ad nos adventum expecto, in quem reicere omnia malo quam literis mandare. Si secus feceris, amicitiae violatae reus eris. Bene vale. Ex castro nostro Heilsz[perg], octavo Idus Decembris [6 XII] 1564.

Tui frater amantissimus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

419

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Lowicz, 6 grudnia 1564

Powrócił z sejmiku w Srodzie. Dzieli się nowinami z dworu: o powrocie wojska polskiego z Litwy. Skarży się na posłańców, że nieregularnie i późno oddają listy. Przed sejmem synodu nie będzie.

ORYG.: ADWO, D 26 k. 5. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: Redditae 12 Decembris 1564, responsum eodem.

⁷ Zob. nr 397.

¹ Zapewne chodzi o list z 17 XI 1564. Zob. nr 391.

Druk.: Wierzbowski: Uchansiana, III s. 76.

Reverendissime ac Illustrissime in Christo pater et domine, domine frater et amice observandissime. Post officiorum et obsequiorum meorum debitam commendationem etc. Omnia quae vel in me, vel circa me reperiri poterant, superioribus literis meis R-mae et Ill-mae D. V-rae copiose explicavi. Itaque iam nihil amplius restat quod scribam, nisi forte hoc R-mae et Ill-mae D. V-rae scire interest, quod hesterno die Lovicium e conventu Szredensi¹ feliciter Deo iuvante redierim. Sed nec ex aula nunc quicquam affertur novi, praeterquam quod nostri milites, qui sunt in Litwania, pertaesi diuturnae morae atque otii, ipso etiam anni tempore invitati, frequentes in Poloniam redeunt, inter quos sunt etiam plerique ex stipendiariis meis, qui nec dimissione a me petita, ut audio, discessionem parant. Queruntur autem plerique omnes se frustra educatos, cum nullis tormentis ad oppugnandum necessariis provisi essent, nec hostis proelio decertandi det ullam copiam. Itaque, ut dixi, veniunt iterum ad suos, fortasse non redituri in Litwaniam, nisi Rex ipse evocatos reduxerit.

Ego vero responsum ad superiores literas a R-ma ac Ill-ma D. V-ra expecto. Nam priores mei nuntii, quos ad R-mam et Ill-mam D. V-ram antea miseram, redibant illi quidem, sed inanes et vacui, hic autem, quem nuper miseram, a R-ma et Ill-ma D. V-ra celeriter, ut intellexi, expeditus, nusquam apparet, nec satis scio utrum pestis periculo impeditus, an apud suos retentus moretur tam diu². Atque etiam existimo illum, quem posterius misi e Grzegorzew³, citius reversurum. De synodo nostra, sicuti antea scripsi, ante comitia fit nihil. Cupio R-mam et Ill-mam D. V-ram diu bene valere felicemque esse, cui me sedulo etiam atque etiam commendo.

Datum Lovicii, 6-a die Decembris Anno Domini MDLXIII. R-mae ac Ill-mae D. V-rae ^{a-}servitor obsequentissimus

Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit ^{a-}.

^{a-} a Wlasnoręcznie.

420

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Piotrków, 7 grudnia 1564

Poleca przewidziany na wrzesień, ale nie zrealizowany sejmik ziem pruskich zwołać do Radzyna na 29 XII 1564. Gdyby i to okazało się niemożliwe, Hozjusz wspólnie z senatorami pruskimi podejmie decyzje o należytej reprezentacji ziem pruskich na sejmie koronnym i sam weźmie w nim udział.

ORYG.: AGAD, Archiwum Zamoyskich, rkps 3001 k. 15. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 16 Decembris 1564 Hetsperg, responsum 17.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo pater, sincere nobis dilecte. Cum conventus Terrarum Prussiae in Septembre, qui mensis illi solennis est, Torunii haberi non posset, indixeramus eum nuper ad diem divo Nicolao sacrum [6 XII] in oppido

¹ Sejmik w Srodzie obradował 27 XI.

² Goniec ten po pijanemu zgubił list od Hozjusza i konia. Wrócił do Lidz-barka z prośbą o drugi list i otrzymał go. Wnet znalazł się koń i pierwszy list, który Hozjusz polecił Kuczborskiemu przesać nuncjuszowi. Zob. nr 392 i *Dodatek I* nr 14.

³ Zob. nr 412.

Radzin, ut eo omnes terrarum illarum ordines convocati nuntios ad generalia Regni nostri comitia, quae Petricoviae ad ferias Trium Regum indicata sunt, designarent. Nunc autem quoniam intelligimus ad eum diem non potuisse ordines illos convenire, conventum ipsum ad vigesimam nonam eius mensis diem, quae erit feria sexta post ferias Nativitatis Domini, transferendum esse duximus et transferimus, ut eo die in oppidum idem Radzin coeuntes nuntios deligant, qui in comitiis Regni generalibus possint cum caeteris suis aequalibus deliberationes de Republica suscipere et quae sibi ex usu et commodo totius corporis Reipublicae et omnium illius partium fore videbuntur, ad ea p[ro] [potes]tate, qua plena ac sufficienti instruendi sunt, assentiri. Quod si porro aliquid legitimum obstiterit quominus in eo oppido conventus haberi possit, tum Paternitas Vestra capto cum aliis consiliariis ex re et tempore consilio faciet quod e Republicae fore iudicabit. Haec ut ita fiant Paternitas Vestra more solito pro officio suo providebit seque praeterea ita comparabit, ut ipsa quoque ad diem generalium Regni nostri comitiorum Petricoviae praesto esse possit, factura pro gratia nostra et officio suo.

Datum Petricoviae, die VII Decembris Anno Domini MDLXIII, Regni nostri XXXV.

Ex commissione Sacrae Regiae Maiestatis propria.

421

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Ciążeń, 9 grudnia 1564

Zasmucił się wiadomością, że Hozjusz nie przyjedzie na synod prowincjonalny. Usilnie prosi, by kardynał zmienił zdanie i przyjechał. Boleje z powodu śmierci Janusza Kościeleckiego wojewody sieradzkiego.

ORYG.: ADWO, D 72 k. 40. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 10 Januarii 1565 Heitspergt, ręką Reszki: responsum 19 eiusdem.*

Illustrissime et Reverendissime domine, domine frater et amice observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Allatae mihi sunt nuper ab aula litterae, quas fratres Societatis Jesu ad Ill-mam et R-mam D. V-ram tulerant. Iisdem erant adiunctae Ill-mae et R-mae D. V-rae litterae, ex quibus cognovi Ill-mam et R-mam D. V-ram quasdam ob causas synodo proximae interesse non posse, quae res haud mediocriter me commovet. Nihil enim dubito, quin si illic aderit Ill-ma et R-ma D. V-ra, plurimum autoritas eius sit adiutura res nostras, cum ea tantum apud externos pondus habeat, ut eam cupide amplectentur. Idcirco ego maiorem in modum ab Ill-ma et R-ma D. V-ra peto, si quid preces meae apud eam unquam valere, ut ad hanc synodum, quae in fine comitiorum fortassis erit nobis peragenda, reiecta enim est in hoc, ut puto, tempus a R-mo D. Archiepiscopo, venire dignetur, ubi ductu et autoritate Ill-mae et R-mae D. V-rae vel multum opus habebimus, alioquin actum erit de rebus nostris.

Sed plura in eam rem scribere prae dolore et lachrimis nequeo, quas profecto quilibet rei ecclesiasticae studiosus merito fundere nunc debet ob mortem viri magnifici ac rerum nostrarum studiosissimi, D. Janussi de Coszcielec palatini Syradiensis¹, fuit enim pietatis et religionis per-

¹ Janusz Kościelecki (1524—7 XII 1564), wojewoda sieradzki i starosta generalny wielkopolski, był żarliwym katolikiem, wysoko cenionym przez Hozjusza. PSB XIV 407—409.

vetustae non modo amantissimus, sed etiam strenuus defensor. Qualem autem se exhibuerat hominibus turbulentis in conventu Szredensi², cum nobis adstaret, ex aliis meis litteris Ill-ma et R-ma D. V-ra cognosceere potuit. Sunt qui dicunt veneno, in qua est opinione frater eius germanus magnificus D. Palatinus Posnaniensis³, medici tamen affirmare non dubitant peste sublatum esse. Oremus interim Deum Patrem, ut in locum eius vir catholicus aliquis succedat. Tandem me obsequiaque mea iterum commendo.

Datum ex Cziążym, die nona Decembris 1564. Ill-mae et R-mae D. V-rae addictissimus^{a-} servitor^{-a}

Adam Konarski Dei gratia Episcopus Posnaniensis

^{a-} manu propria subscripsit^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

422

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

[Ciężęń, po 9 grudnia 1564]¹

Na sejmie w Srodzie postawie katolicycy ostro starli się z innowiercami w sprawie wykonania edyktów parczewskich. Odium za swe niepowodzenie na tym sejmie składają innowiercy na Konarskiego. Zabiega, by wakujące godności po śmierci wojewody sieradzkiego i generalnego starosty wielkopolskiego Janusza Kościeleckiego przekazać w ręce jakiegoś katolika i prosi Hozjusza o wsparcie tych wysiłków. Zamierza wziąć udział w sejmie.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 72 k. 41—42. Brak daty, podpisu i strony adresowej.

Illustrissime et Reverendissime Domine. Incidimus in ea tempora et in eam confusionem rerum omnium, ut malim non vivere quam vivere. Iam iusto Dei iudicio punimur. In conventu Sredensi, sicuti antea Ill-mae Cels. V-rae manu mea scripseram, iacta erant praecleara fundamenta iuvandae Ecclesiae Dei. Convenerant viri catholici et nobilitatis flos, non sine maxime sumptu meo, cum singulos necesse habebam sustentare rebus ad victum necessariis ad conventum Szredensem. Clamabat nobilitas duce fratre meo succamerario Posnaniensi² prima mandata S[erenissimi] Regis de pellendis ex Regno omnibus haereticis, pia, sancta et christiana esse et servanda inviolabiliter. Contra eos esse poena puniendos, qui declarationem seu depravationem mandatorum attulerant. Cum a duobus palatinis missi erant, et non a tota nobilitate, facile fieri posse, ut aliquo alio pretextu Rempubicam et libertates (si hoc impune relinquere-
retur) venalem exhiberent et propinarent tyrannis etc. Haeretici cum viderent catholicos esse longe potentia superiores et ad arma spectare, rogabant obsecrabantque, ut cum eis mitius ageretur, et Ostrorog³ usus est oratione modestissima ad me petens, ut eum ad rectam viam^{a-} uti pastor^{-a} deducerem una cum suis ministris et rem ad certum tempus differem. Ad quam rem ego me paratum esse proclamavi, dummodo in bono zelo et ex charitate proficisceretur etc. Sed proh dolor, solutis co-

² Na sejmiku w Srodzie (27 XI) Kościelecki ostro ściał się z protestantami i nie chciał wpisać do akt grodzkich deklaracji królewskiej z 2 XI 1564, ograniczającej edykty parczewskie do samych trynitarzy.

³ Andrzej Kościelecki (1522—1565). PSB XIV 400—401.

¹ List ten został wysłany razem z poprzednim (nr 421), co sugerują zgięcia kart i przecięcia papieru przy pieczętowaniu.

² Jan Konarski (po 1526—1559), młodszy brat biskupa. PSB XIII 462—463.

³ Jakub Ostroróg.

mitiis nobis iam discedentibus domino Palatino Siradiensi Ostrorog mittit literas minatorias, quod declarationem mandatorum in libros referri nolu-erit ad instantiam meam, me antichristum, idololatram, papistorum caco-demonem vocans etc. etc. Contra me Marsewski⁴ concitat, ut me vexit miris modis et iniuriam ulciscatur.

Dum haec geruntur, ecce tristissimum nuntium afferetur de morte immatura optimi viri D. Palatini Siradiae, cuius interitum merito ordo noster maximis lamentationibus prosequi debet, propter defensionem Ecclesiae. Scripsi ego ad S. Regiam Maiestatem, ad Reverendissimum Archiepiscopum, ad Episcopum Cracoviensem ad Cancellarios Regni, ut in hunc locum darent nobis virum catholicum, pium, pacis amantem. Sed vetus illud est unum hominem nullum hominem esse. Quamborem Ill-mam et R-mam Cels. V-ram oratam velim, ut et ipsa auctoritate sua nostras petitiones apud S. Regiam Maiestatem adiuvere velit, nam funditus perimus, si haereticus huic tanto loco praeficietur. Ambiant haeretici et oppugnant gratiosos aulae pecuniis, quorum in numero est Capitaneus Radzieiowski⁵, Ostrorog, Palatinus Brzestensis⁶, Castellanus Gnesnensis⁷, omnes haeretici. Palatinus Posnaniensis videretur ad eum rem satis idoneus, sed et is iam agit animam diuturno morbo et hoc tanto dolore consumptus ob amissum fratrem praeter omnium opinio-nem⁸.

S[erenissimus] rex noster urget, ut ad comitia frequentes venimus, sed irato Deo nihil proficiemus. Jam pestis occupavit vicina loca nostra adeo, ut neque progredi neque regredi possimus. Ego vero, vel si mors erit subeunda, ad comitia proficiscar, ut haeretici cognoscant me ad extremum vitae meae spiritum velle defendere catholicam religionem neque eorum minas tot et tantas perhorrescere, cum corpus tantum possunt interficere, animam vero non⁹.

Haec Ill-mam Cels. V-ram nunc scire volui. Neapoli pestis viget, sed ne Roma iam videatur esse tuta. Dominus Deus misereatur nostri^b.

a-a Dopisano na marginesie.

b Brak podpisu.

423

JAN MAĆZYŃSKI DO HOZJUSZA

Nichniewicze¹, 9 grudnia 1564

Maćzyński² przesyła kopię listu swego pana, Mikołaja Czarnego Radziwiłła, jaki ten podczas ostatniego sejmu warszawskiego ułożył do Kalwina, ale z powodu śmierci adresata do jego rąk już nie dotarł. Obecnie Radziwiłł ów list, zawierający nową antytrynitarską naukę, rozsyła do przedstawicieli różnych wyznań i uczelni

⁴ Wojciech Marszewski (zm. ok. 1573), działacz różnowierczy. Wywodził się z bogatej szlachty wielkopolskiej osiadłej w kaliskim. Obok Jakuba Ostroroga i Rafała Leszczyńskiego brał udział w delegacji wielkopolskiej, która została przez króla przyjęta na audiencji 31 X, gdzie uzyskała złagodzenie edyktów parczewskich. PSB XX 76—77.

⁵ Rafał Leszczyński.

⁶ Jan Służewski.

⁷ Jan Tomicki.

⁸ Andrzej Kościelecki, zmarł wkrótce, 6 II 1565.

⁹ Por. Mt 10,28.

¹ Posiadłość Radziwiłła na Litwie.

² Jan Maćzyński (ok. 1515—ok. 1587), lingwista i działacz reformacyjny, sekretarz od tajnych listów Mikołaja Czarnego Radziwiłła. Od kalwińskiego synodu roz-lamowego 10 XII 1561 przeszedł oficjalnie do obozu arianskiego. PSB XX 336—339. HNP VI 411—412.

w Europie, z prośbą o ustosunkowanie się do jego treści. Przebywający na studiach w Niemczech syn Radziwiłła dopilnuje, by poszczególne kościoły nadesłały swoje wypowiedzi. Z Węgier i Siedmiogrodu donoszą o rozszerzaniu się tam nowej nauki o Trójcy św.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 53—54. Brak strony adresowej.

DRUK.: T. Wotschke: Zur Geschichte des Antitrinitarismus. ARG 1926 Bd 23 s. 91—93.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine ac patrone cum observantia colendissime. Illustrissimo Principe meo ad R-mam Cels. V-ram cum literis ablegante³ praetermittere nolui, quin pro fide et deditissima observantia mea, nomini R-mae Cels. V-rae iam ante devota, dedita et consecrata, aliquid literarum darem. Non enim libenter tales occasiones praetermitto. Caeterum quia principes viri nec temere accedendi, nec etiam importune compellendi sunt, quod nullum istorum scribendi argumentum sese offerebat, tacere hactenus malui quam inanibus et vacuis literis R-mae P. V-rae multis gravissimis negotiis occupatissimo obstrepere. In praesentiarum autem, cum aliud iustius scribendi argumentum non suppetat, mitto illi certae epistolae Ill-mi Principis mei exemplum ad charissimum olim D. Calvinum⁴, in praeterito conventu Warschoviensi de praesentium temporum controversia Trinitaria conceptae, idque eo facio consilio, quod exploratum habeam non abhorrere modo R-mam Cels. V-ram, sicut vulgus hominum solet, a cognitione harum vel illarum pro tempore emergentium controversiarum, sed etiam diligentissime scrutari et investigari solere harum materiarum fontes, conquirere etiam libros vetustos in omnibus linguis, qui ad explicationem excitatarum doctrinarum quoquomodo faciant. Significandum et hoc duxi R-mae Cels. V-rae, quod tametsi olim dominus Calvinus, antequam ad eum haec missa esset epistola, ex hac vita emigraverit⁵, nihilominus tamen hoc ipsum exemplum Principem meum ad multas ecclesias et scholas per Germaniam, Helvetiam, Allobroges nec non in Prussiam misisse adiunctis una Gregorii Pauli⁶ et Cazanovii equitis Poloni⁷, libellis, quorum altero Gregorius totius huius controversiae materiam explicat, altero Cazanovius olim D. Calvino ad eius admonitiones ad Polonos scriptas respondet, idque eo instituto facit Princeps meus, ut illae ecclesiae de causa praesenti deque tota controversia iudicium et censuram suam ferant et eius Celsitudini sive per privatas sive publicas epistolas respondeant, ac sperat non multo post sibi responsum ab eisdem iri. Nam filiulus eius Celestudinis, qui nunc in Germaniae in studiis litterarum versatur et Tubingae in ducatu Wirtembergico nunc aetatem degit⁸, de responso illas ecclesias et scholas sollicitat, exinde vero scribit itidem ibi per totam Germaniam et Gallias atrocem pestem saevire, propter quam et ipse ex Argentorato Tubingam solum vertere necesse habuerit. Caeterum ex Ungaria doctor Blandrata⁹, Ser-mi Regis Ungariae phisicus, scribit omnes evangelicas ecclesias per Ungariam et

³ Zob. nr 426.

⁴ Tamże, przyp. 1.

⁵ Kalwin zmarł 27 V 1564.

⁶ Grzegorz Paweł z Brzezina.

⁷ Jan Kazanowski (zm. 1591), szlachcic z ziemi łukowskiej, późniejszy sędzia ziemski łukowski, arianin. On to w imieniu arian polskich podjął polemikę z Kalwinem i dał odpowiedź na jego listy skierowane do Polaków. PSB XII 255—256.

⁸ Mikołaj Krzysztof, zw. Sierotka.

⁹ Jerzy Blandrata (1515—1588), Włoch, lekarz nadworny najpierw królowej Bony, potem zaś (od 1563) księcia siedmiogrodzkiego Jana Zygmunta, działacz antytrynitarSKI. PSB II 118—120.

Transsylvaniae amplexas esse hanc ipsam confessionem de uno vero Deo Patre et eius unigenito Filio, vocabulo Trinitatis tanquam humano invento repudiato. Et scribit, quod ad hanc ipsam confessionem et ipse Serenissimus Rex ac adeo totam Evangelii professionem repudiato itidem papatu accesserit. Id ipsum scribit ad Principem meum ex eadem Ungaria quidam Franciscus Davidis pastor Claudipolitanus et superintendens Transsylvanarum ecclesiarum¹⁰, gratias agens Deo, quod suum pusillum gregem non deserat orphanum, sed quod depulsa palatini veteris erroris caligine puritatem verbi sui in apricum magis ac magis producat. Hortatur itaque Principem ad constantiam et animi fortitudinem etc. etc.

Quod restat me meamque humilem et observantem servitutem in perpetuam et nunquam mihi intermorituram gratiam et benignitatem R-mae Cels. V-rae perquam officiosissime et accuratissime commendo. Dominum Deum supplex exoro, ut illi firmam et florentem in multo maximos annos valetudinem concedat.

Datum in Nichniewicze, VIII Decembris Anno Domini 1564. R-mae Cels. V-rae in perpetuum deditissimus devinctissimusque servitor

Joannes Mączynski.

424

MIKOŁAJ SANDERS DO HOZJUSZA

Louvain, 9 grudnia 1564

Wyjaśnia, że powodem dłuższego milczenia była pogłoska o śmierci kard. Hozjusza, która na szczęście okazała się nieporozumieniem. Komunikuje ostatnie wiadomości o stosunkach angielsko-flandryjskich, o sytuacji Kościoła we Francji, o oddziaływaniu katolickich emigrantów angielskich na kraj, wiadomości z dworu angielskiego. Prosi o nadesłanie dzieła Hozjusza przeciwko trynitarzom. O Franciszku Englefieldzie. Pozdrawia znajomych z Lidzbarka.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 40—41. Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Redditae 21 Septembris 1565.*

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 374—376.

Instabat iam finis Octobris, cum vix impetravi, ut mihi hac hyeme Lovanii quiescere liceret. Ibi paucos dies moratus accipio tristissimos militanti Ecclesiae nuntios, triumphanti fortassis non ingratos, Cardinalem Hosium et vivos decessisse. Ac tametsi non plene credebam, quod haec de Italia potius quam de Polonia vel Prussia nuntiata dicerentur, tamen plurimum retardabar a scriptione litterarum cogitans percusso pastore dispersisque ovibus vix ad quem scriberem superesse. In qua minime iucunda dubitatione cum aliquantulum haesisset, de Antverpia refertur dominum Henricum Ziberti¹ litteras a Tua Ill-ma Dominatione accepisse. Tunc velut de gravi somno evigilans, mira alacritate ad scribendum feror, parum laborans quid scripsisset, modo ut ne viderer officio defuisse. Quodsi aliquis de familia vestra occasionem huic rumori (quod suspicor) praebuit², non debet id novum videri, ut moreretur qui mortalis erat, id potius novum est, quod renovatus in Christo, cum sit mundo mortuus, Deo vivit. Quid dixi Deo? imo et nobis vivit omnibus, et

¹⁰ Franciszek David (1510—1579), superintendent i kaznodzieja nadworny Jana Zygmunta w Kolozsvarze, działacz unitariański. Por. L. Chmaj: Faust Socyn (1536—1604). Warszawa 1963 s. 98 nn.

¹ Henryk Ziebertus Dunghen.

² Sanders trafnie domyśla się: w Rzymie 8 X tr. zmarł bratanek kardynała, Jan Hozjusz.

illis maxime, qui sunt cum Deo innocentia, fide, pietate coniunctissimi. Quicquid sit (neque enim certum aliquid adhuc habeo) de tua, clarissime Hosi, valetudine, tibi, tuis ac mihi ipsi in primis gratulor.

Anglicanae res ac Flandricae in eodem statu persistunt, in quo iam diu fuerunt, omne ut commercium sit ipsis inter ipsos interdictum. Causa eius rei maior non scitur, quam superbia utriusque gentis, dum neutra vult videri alterius ope indigere, cum utriusque nationis quamplurimi cives ea re vehementer [...] ^a. D. Robertus, reginae Elisabethae charissimus ³, magno comitatu donatus, in spe certissima est, ut his Natalibus [25 XII] dux creetur. Plurimi ex nostris in causa religionis permulta scripserunt Anglice, summa cum laude, quorum libri summa cum voluptate leguntur a nostratibus et emuntur summo pretio nonnisi furtim et clam. Unus tamen inter caeteros ingeniosior animadvertens reginam in altari suo sacrae Crucis vexillum retinuisse, de signo Crucis eleganter scripsit, eumque librum reginae inscripsit, admiscens de tota religione quae occasio tulit, unumque ex libris deauratum curavit per Hispaniarum regis oratorem ⁴ reginae tradi. Quem finem res habitura sit, nescitur. Paucissimi enim sunt dies, quod id tantum est. Ego nihil habebam scriptum Anglice. Porro illa sunt summo nostratibus usui. Mihi deesse nihil poterit, quamdiu non deerit meo Francisco Englefieldo, cuius duplices litteras ad Tuam Dominationem iam pervenisse una cum unis meis spero ⁵. Illi autem, quamvis de suo nihil sit reliquum, tamen quae necessaria sunt ab amicis liberaliter exhibetur. Vere proximo per Gallias in Hispanias cogitat, quo in itinere me comitem deposcit.

In Galliis res christianorum in meliore causa coepit esse. Princeps Condeus ⁶ cum Ill-mo Cardinali Lotharingio ⁷ convenit paxque inita inter illos dicitur et nuptiarum utriusque partis foedere stabilita. Haec fere sunt, quae apud nos in sermonibus habentur.

Nihil autem nobis gratius nuntiatum iamdiu est, quam Tuam Ill-mam Dominationem valere, cuius in trinitarios libellum valde expetimus ⁸. Nihil enim patriae nostrae magis prodesset, quam si planum facere possemus tantum monstrum de calvinianis exortum esse. Nam nostri Genevistae multa fatentur fieri et doceri male inter lutheranos, apud suos autem calvinates omnia dicunt geri castissime, nec ullam sectam ab ipsis natam ostendi posse. Quando mihi iam licet sine suspitione adulationis liberrime loqui: certo sciat Tua Dominatio Ill-ma me ipsius totum fuisse, esse, ac quoad vivam fore; post mortem etiam multo magis, quando iam unum erimus in Christo, cui te, fratrem tuum ⁹, tuosque ac tua omnia summopere commendata esse cupio. In multos annos Ecclesiae Dei vive et vale.

Datum Lovanni, postridie post conceptionem Beatae Virginis [9 XII] 1564.

^b- Ad alios familiares V-rae Ill-mae Dominantionis scribere volentem temporis angustia impedivit. Omnibus omnia bona exopto invicemque ab illis communium suffragiorum opem imploro ^b.

^a Kilka wyrazów nieczytelnych
^{b-b} Cyprianus, jw. w druku opuścił.

³ Robert Dudley, hrabia Leicester.

⁴ Bp Alvaro de la Quadra.

⁵ Zob. nr 361 i 363.

⁶ Ludwik I de Bourbon, książę Condé, brat Antoniego króla Nawarry.

⁷ Karol de Guise.

⁸ Zob. nr 365 przyp. 5.

⁹ Jan Hozjusz, starosta Smolajń.

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 10 grudnia 1564

Cieszy się, że prymas odłożył synod na czas po sejmie. W obawie przed sporami o precedencję nie ma również ochoty jechać na sejm i prosi nuncjusza, by dopomógł mu uwolnić się od tego obowiązku. Oczekuje opinii nuncjusza o dziele *iudicium et censura*. Jest zdania, by przyszły synod wydelegował pewnych ludzi, którzy by indywidualnie pouczyli pewnych innowierców. O otrzymanych i wysłanych listach.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie pieczęć, adres.

Reverendissime in Christo pater, Domine uti frater observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Quas ad me literas dedit R-ma D. V-ra Leopoli 10 Novembris¹, hae mihi 7 Decembris sunt reditae. Iam autem illa cura sumus liberati proficiscendi ad synodum. Scripsit enim mihi R-mus D. Archiepiscopus, quod eam ita volente Regia Maiestate et multis aliis postulantibus in tempus aliud reiecerit. Quae res non potuit mihi non esse valde grata. Praestat enim, sicut scripsi antea, ex comitiis ad synodum si opus fuerit referri, quam ex synodo ad comitia, a quibus etiam ego liber esse cuperem. Nullum enim in eis mei usum fore video, quin etiam contentiones aliquas de loco metuo. Quamborem servari me mallet ad futuram synodum, quae habebitur post comitia, etsi autem celeriter ea absolvi poterit, nihil enim aliud in illa quam de recipiendis Concilii decretis deque rationibus agendum erit, quibus haereticis ad Ecclesiae gremium reduci possent, tamen absoluta synodo, si qui fuerint praesentes, qui a nobis doceri velint, forassis aliquid temporis ibi nos ponere opus fuerit. Ego vero tum veniam lubens, si Deus me incolumem servavit et si per contagionem istam licuerit, quam ingruentibus frigoribus cessaturam speramus. Quaeso D. V-ram R-mam, velit me adiutum apud R-mum D. Procancellarium, ut ab his comitiis liber esse queam.

Scriptum, quod misi D. V-rae R-mae, spero mihi remissum iri per tabellarium meum, quem ad ipsam miseram. Cuius author² iudicium D. V-rae R-mae expectat, nec enim propterea misit, ut laudaret tantummodo, verumetiam ut censuram de illo suam perscriberet, si quid fortasse parum caute scriptum in eo putaret, quod posset aliquam offensionem animorum conciliare. Novit enim quae sint tempora et sensus hominum nostrorum iam habet perspectos. De conditionibus prioribus meis literis nihil R-mae D. V-rae scripseram, putabam enim illam esse in aula et cognituram omnia ex D. Procancellario, sed postquam eam in Russia degere cognovi, scripsi aperte quicquid fuit, nec eorum quicquam celavi D. V-ram R-mam, de quibus ad Maiestatem Regiam scripseram³. Hic per Dei gratiam adhuc salva sunt omnia. Opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo.

Datum ex castro meo Hilspergk, 10 Decembris Anno Domini MDLXIII.

^a Processum de morte Caesaris, de quo scripseram antea R-mae D. V-rae, nunc mitto⁴. Cum autem has essem obsignaturus, binas ac-

¹ Zob. nr 383.

² Był nim sam Hozjusz. Zob. nr 365 przyp. 5.

³ Zob. nr 321, 346, 349, 360, 365.

⁴ Nie zachowała się kopia tego pisma ulotnego krążącego po Prusach, w myśl którego cesarz Ferdynand I tuż przed śmiercią miał przejść na protestantyzm.

cepi R-mae D. V-rae: 3 et 5 Novembris datas⁵, quibus respondebo intra paucos dies, nam eundem illum in aulam remittere statui, quā nunc inde rediit. Moram hanc exiguam ne ferat, quaeso, moleste R-ma D. V-ra. Quae sit mea sententia de synodo, cognoscet ex R-do D. Procancellario. Cuperem enim, ut ea communi consilio statueretur, quae ratio esset ineunda, qua possent ad Ecclesiae gremium reduci, qui secesserunt ab ea. Mihi quidem hanc videri prae caeteris magis opportunam, ut aliqui designarentur e synodo, qui modo cum hoc modo cum alio tractarent, si qui doceri vellent, eos instruerent ac omnia facerent, ut quam plurimos Christo lucrifacere possent. Videtur autem R-ma D. V-ra totum in Russia gustasse, cum sic ab illa detinetur, ut non solum Prussiam, quam subito fastidire visa est, nec adduci potuit, ut in ea paulo diutius degeret, verum et Poloniam prae illa negligere videatur. Sed faciet tamen aliquando, ut illam quoque visat, ad quam proprie missa est. Verum de his et de aliis per meum tabellarium agam fusiuss intra paucos dies. Iam enim esse in aula R-mam D. V-ram existimo.

R-mae D. V-rae frater additissimus -^a

^b- Stanislaus Cardinalis Varmiensis -^b.

^a-a Pismo ręki Kuczborskiego.
^b-b Własnoręcznie.

426

MIKOŁAJ CZARNY RADZIWIŁ DO HOZJUSZA

Nichniewicze, 10 grudnia 1564

Wyraża przekonanie, że Hozjusz jako człowiek uczony i rozważny ma odmienne niż pospólstwo podejście do głośniejszych ostatnio sporów na temat Trójcy św. Te trudne i subtelne problemy należy roztrząsać w spokojnej dyskusji, kierując się raczej objawieniem Bożym niż mądrością ludzką, a już w żadnym przypadku na drodze banicji, gwałtów, przemocy. Jest poważnie zaniepokojony edyktami parczewskimi przeciwko innowiercom. Proponuje na zbliżającym się synodzie prowincjonalnym, na którym (zdaniem Radziwiła) Hozjusz będzie przewodniczyć, rozpatrzyć przedłożoną w tym oto liście naukę o Trójcy św., bo na nic zda się reforma obyczajów duchowieństwa, jeśli sama doktryna nie zostanie należycie wyjaśniona. W celu lepszego uzasadnienia swoich wywodów przesyła dzieło św. Justyna Męczennika „Dialog z Żydem Tryfonem”, przetłumaczone na język polski przez swoich ministrów i wydane w jego oficynie. W oparciu o Pismo św. i Ojców Kościoła, głównie św. Justyna i św. Hilarego, dowodzi słuszności swej nauki o Trójcy św. W bóstwie nie ma równości między osobami, bowiem Ojciec ma tę przewagę nad Synem, że nie jest zrodzony, podczas gdy Syn będąc też Bogiem jest zrodzony. Nie solidaryzuje się jednak ze skrajnymi ujęciami nauki o Trójcy św. u znanych heretyków Ariusza i Sabeliusza.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 54—59. Kopię sporządziło dwóch ludzi, przy czym jednym z nich, jak się wydaje, był sekretarz Radziwiła, Jan Mączyński (zob. nr 423).

DRUK.: Fragmenty opublikował T. Wotschke: Zur Geschichte des Antitrinitarismus, s. 86—98 (w przypisach do tego artykułu)¹.

R-me in Christo pater et domine, Domine ac amice maiorem in modum observandissime. Deditissimae et observandissimae voluntatis

⁵ Zob. nr 374 i 379.

¹ Wotschke jw. s. 85 wyraża zdziwienie, że Cyprianus, który opublikował większość korespondencji Hozjusza przechowywanej w Gotha, pominął ten właśnie najważniejszy z całego zbioru list: „Wunderbarerweise hat der Gothaer Theologe

meae studia ac omne genus amici officii sincera fide et accurata cum diligentia R-mae Ampl. V-rae commendo atque defero.

Quam grave incendium quamque atrox certamen excitatum sit de magni momenti causa, nam de primario fidei nostrae fundamento, de cognitione veri Dei seu sanctae Triadis, non dubito R-mam Ampl. V-ram non ex ipsa superficie tantum, sed ex pentalibus intellexisse, hoc est inspexisse penitus in fontem et in materiam omnium earum controversiarum. Neque enim R-ma Cels. V-ra est ex eorum numero, qui ab imperitae plebis multitudine iudicis auguriisque pendeat, cuius hoc ingenium est, ut simul atque aliquid in auribus eius personuerit, quod vel non intelligunt ipsi vel palatui eorum non satisfaciat, statim clamoribus rem obtundunt, excipiunt vociferationibus, criminibus onerant aggravantque odiis, denique et conviciis, ne quid dicam gravius, mirifice usque ad ravim exagitant. Et merito id quidem R-mam Cels. V-ram non esse de illorum numero; quid enim alienius, quid etiam adversius est homine christiano ac potissimum vero principe, quam vulgi de rebus pro tempore emergentibus sequi opinionem? Quin non dubito, qui est R-mae Cels. V-rae de Republica sensus, quod de controversiis religionis iam inde a renascente Evangelio iudicium: esse illam in ista sententia non temere nec stoico fato sed Dei ita disponente providentia praeceunteque voluntate exortas esse tot in Ecclesia Dei tempestates, primum quidem evangelicorum contra papatum, deinde nunc eorundem evangelicorum inter se. Quae tamen omnes tempestates piis in melius non in deterius cedunt et cooperantur omnia in melius, in aedificationem scilicet, non autem in destructionem, prout videlicet cuivis a Domino hanc tam salutarem Evangelii vocem accipere suppeditatum fuerit, quo in stadio quidem multi currunt. At principe mundi sathana per virulentiam suam in mundo sua trophaea erigente Evangelium Iesu Christi odor est iis, qui pereunt suavitate vitae ad mortem, Ecclesiae vero odor suavitate vitae ad vitam^a.

Non dubito, inquam, R-mam D. V-ram non oscitanter secum et causas harum in Ecclesia Dei tempestatum expendere, et in excitas controversias lynceis oculis inspicere solere, saepe etiam secum cogitare et meditare de componendis systematibus sedandisque et conciliandis tantis rerum humanarum procellis. [k. 54v] Quod cum mihi probe esset cognitum, volui in eo et honorare nomen R-mae Cels. V-rae tanquam primarii sacerdotis et primarii senatoris in Republica, simul etiam meam erga illam fidem, amorem et observantiam contestari, tum vero potissimum apud omnes homines testatum relinquere gerere me pro componendo Ecclesiae Dei dissidio debitam sollicitudinem, memor illis cuiusdem sapientis dicti: „Beatas fore respublicas in quibus magistratus et populus philosophentur, quod scilicet hi summum bonum et inspiciant et apprehendant propius, imperito vero et ignaro rerum homine nihil quicquam

hierbei den Radziwillischen Brief an Hosius, den zweifellos interessantesten und wichtigsten Brief der ganzen Sammlung, nicht mitveröffentlicht". Podobny, ale nie identyczny list wystosował Radziwill 6 VII 1564 do Kalwina, który jednakże już go nie otrzymał (zmarł 27 V). Ten list został opublikowany: Corpus Reformatorum — Calvini opera XX nr 4125. Radziwill na temat Trójcy św. pisał 14 IX i 10 X 1564 do teologów zuryskich. Oba te listy, znacznie krótsze niż do Kalwina i Hożjusza, opublikował T. Wotschke: Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen, nr 328 i 329 s. 225—231. J. Jasnowski: Mikołaj Czarny Radziwill, s. 388, na temat listu Radziwilla do Kalwina pisze: „Wykształcenie teologiczne i znajomość pism Ojców Kościoła, jakie zdradza autor listu, świadczą raczej o nominalnym autorstwie Czarnego. Ale już sam fakt podpisania go wskazuje na kierunek jego teologicznych zainteresowań". List ten poddaje analizie Konrad Górski: Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w. Kraków 1949 s. 109—114.

esse iniustius". Eius tamen nostrae (ut ita dicam) philosophationis nobis certae metae, certi termini atque cancelli positi sunt, extra quas evagari non liceat. Lucerna videlicet pedum nostrorum verbum Domini Dei nostri², tum verbum eorum, qui illud ex fontium Israhelis amussi ad nos loquuti sunt illudque fideliter iuxta perpetuam et uniformem fidei analogiam inde usque a primordiis nascentis Ecclesiae ad nostri notitiam deduxerunt. Ex eorum numero cum D. Iustinus martyr et philosophus esse censeatur, quod et vicinus temporibus Apostolorum fuerit et audierit eos, qui immediate ab Apostolicis ecclesiis verbo ministrabant, ^{b-} ideo eius *Colloquium cum Triphone Iudeo* in centum et decem annis ab ascensione Christi habitum, ex Latino in Polonicum sermonem per meos ministros interpretatum et typis in domo mea excusum³, ad R-mam Ampl. V-ram honoris et amoris ergo sicuti supra dixi mitto. Causae interpretationis redduntur in ipsa praefatione et respondetur parum moderatis, ne dicam parum sanis illorum vocibus, qui praesumptuose ita audent affirmare tanquam a temporibus Apostolorum nunquam ita de Deo scripserint senserintve aut docuerint vere pii, et quod nemo ex vetustioribus scriptoribus dari possit, qui eo modo de Deo commentatus sit.

Quod si haec interpretatio ad concordiam, ad pacem, ad unionem et reconciliationem ecclesiarum aliquid momenti adferet, sicut allaturam (vel saltim moderatius de causa loquendi et expendendi altius totum negotium) non dubito, est quod equidem aeterno et immortali Deo altissimo illi Ihovae, qui lucem habitat inaccessam et a nemine unquam visus est⁴ per eius unigenitum Filium in Spiritu Sancto habeam et agam gratias et benignitatem eius celebrem, qui me unum quasi ex catarmati mundi mera sua gratia ad id segregare dignatus est, ut in domo mea pergat convertere corda filiorum ad patres⁵, hoc est genus dogmatis conciliare prioris et sincerioris illius Ecclesiae a temporibus Apostolorum nascentis cum hac nostra Ecclesia senescente, novissimis tamen hisce temporibus per vocem de coelo sonantem renascente. Non enim video quid aliud causam hanc praegravet, quam causae ipsius ignoratio, quod plerique ab ipsius cognitione tanquam ab aliqua peste abhorreant et defugiant tanquam certissimum venenum scilicet, hoc saccaro veterator ille suarum rerum satagentissimus sathan salutarem doctrinam condire solet falsae, haereticae et adulterinae doctrinae ingnominiam, odium et contemptum illi aspergendo ^{-b}.

[k. 55r] Non dubito etiam R-mam Ampl. V-ram in ea esse sententia probandos esse spiritus an ex Deo sint⁶, quin et probanda esse omnia, et quod bonum est tenendum⁷. Proinde quemadmodum illius sollicitudo pro Republica fert, officium quoque illius et vocationis munus requirit auctorem fore R-mam Ampl. V-ram omnibus ad colendam pacem publicam, ad scrutandam potius et investigandam veritatem quam ad istas novas persecutiones, bannitiones proscriptionesque. ^{b-} Novit enim Dominus vias

² Ps 118,105.

³ Tłumaczenia z łacińskiego na polski dokonali teologowie nadworni Radziwiłła: Wawrzyniec Krzyszkowski (zob. PSB XV 562—563) i Szymon Budny (PSB III 96—89; NK II 61—65 nie wymienia przekładu *Dialogu* jako dzieła Budnego). Tytuł polskiej wersji w ich przekładzie brzmiał: Świętego Justyna filozofa y męczennika rozmowa s Tryfonem żydem, do Marka Pompeiusa napisana. Drukowano w Nieświeżu w Drukarni Danielowej, Roku 1564. E str XVIII 690.

⁴ 1 Tm 6,16.

⁵ Mt 4,6.

⁶ 1 J 4,1.

⁷ 1 Tes 5,21.

Ecclesiae suae, novit et modum erudiendae instituendaeque tum repurgandae electorum suorum congregationis, non est opus ad eam rem ullas spirare minas et cruces, non opus ullis armis ulloque belli et tormentorum apparatu, non ullis factionibus, non opibus aut potentum assistentia. At sane magna animi moderatione opus est, opus est corde compuncto et contrito, opus amica et placida in spiritu humilitatis sermonis communicatione tum diligenti et operosa Scripturae sacrae scrutatione. An ita se ea habeant, quemadmodum ab iis dicuntur, qui in hanc messem a Domino extrusi sunt, hoc enim inter caetera audio ab aliquibus allegari praeter auctoritatem publicam, praeter etiam legitimam frequentioris Ecclesiae congregationem et coniunctarum ecclesiarum per Germaniam, Helvetiam et Allobroges materiam causae istius in medium productam esse. Hoc enim quid aliud est, quam modum praescribere altissimo illi Ihovae, quomodo, quando quave ratione docere, erudire et repurgare filios suos, sponsam eius velit^b, quid enim aliud quam ponere metas, ponere terminos viis Domini, extra quos illi evagare non liceat? Id quod sane isti secum expendere debebant et cogitare: Quam longe distat coelum a terra, tam longe distare vias Domini a viis hominum⁸. Non enim est maior servus Domino suo⁹, quod si is revelat posteriori, cur non taceat prior?

^b— At mihi equidem tametsi nec in re literaria tantum profecerim, nec mihi etiam alioquin tempus ad evolvenda volumina veterum suppetit, retardat etiam tenuitas et exilitas iudicii, tamen vel unica conclusio synodalis temporibus arrianorum per pium et sincerum in Ecclesia scriptorem Hilarium annotata, pro depulsione dubiorum omnium proque solutione nodosorum scrupulorum, qui in hac causa emergunt, satisfacit, curiosas vero quaestiones omnes, quae nunc ab adversaria parte adferuntur, penitus praesequit, praescidit atque amputavit. Haec autem conclusio sic habet^d:

„Si quis innascibilem et sine initio dicat Filium, tanquam duo sine principio, et duo innascibilia, et duo innata dicens, duos faciat deos, anathema sit^b. Caput enim, quod est principium omnium, Filius. Caput autem, quod est principium Christi, Deus”¹⁰. „Sic enim [k. 55v] ad unum initiabile omnium initium per Filium universa referimus. Filium innascibilem confiteri impiissimum est. Iam enim non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo Deus unus sit, duo innascibiles esse non possunt. Cum ideo Deus unus sit, cum Pater Deus sit et Filius Dei Deus sit, quia innascibilitas penes unum sit, Filius autem ideo Deus, quia ex innascibili essentia natus existat. Respuit ergo innascibilem Filium praedicari fides sancta, ut ter unum innascibilem Deum unum praedicet, ut naturam unigenitam ex innascibili genitam essentia in uno innascibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est, et ad unum Deum omnia hoc gradu atque hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit”. Hactenus Hilarius¹¹.

^c— Non est autem dubium illo olim saeculo praecessisse multorum certamen longamque et diuturnam disceptationem inter arrianos et alios haereticos et inter vere pios, qui praeerant et ministrabant ecclesiis, tum non semel coactas, habitas et celebratas esse publicas synodos antequam

⁸ Iz 55,9.

⁹ J 13,16 i 15,20.

¹⁰ Hilarius: Liber de synodis seu de fide Orientalium, 38, XXVI. PL X, 512.

¹¹ Tamže, 59, XXVI. PL X, 521.

ad eiusmodi conclusionem deventum esset, qua et obturare ora arrianis voluerunt, et illud tam atrox bellum dirimere pacemque concordiam et tranquillitatem restituere ecclesiis. Ac primum ex verbis huius conclusionis constat obiectum fuisse ab haereticis piis pastoribus ac ministris illorum temporum plurium deorum esse illos praedicatores, cui calumniae en per istam synodalem conclusionem respondere voluerunt sancti patres, quod scilicet non plures deos praedicent, quia non plures innascibiles. Ideo anathemate feriunt omnes, quicumque Filium Dei innascibilem esse id est sine initio dicant, tanquam duo sine principio et duo innascibilia. Diserte vero ac liquido ex hac conclusione apparet qui habendi sunt pro plurium deorum cultoribus, nempe illi qui Filium Dei a seipso esse statuunt. Certum enim est evacuare tales veram et aeternam Filii Dei genesim ex aeterno Patre, qui dum illi innascibilitatis principium, quod soli Patri convenit, tribuunt et confundunt oeconomiam Sanctae Triadis et inducunt pluralitatem deorum ex pluribus principiis. Ac occurrit simul eadem conclusio tantae oblivioni seu exclusioni eorum, qui Filium Dei a divinitate excludi affirmabant, quod soli Patri eminentia unius Dei tribuebatur. Ideo firmissime eius divinitatem tuetur his verbis: „Filius autem iccirco Deus quia ex innascibili essentia [k. 56r] natus existit”¹², quasi velit dicere nequaquam Filius Dei spoliatur divinitate, etiamsi praedicatio unius Dei soli Patri tantum competat, quia ipse non ex aliena, sed ex innascibili essentia, hoc est ex ipso Patre natus existit. Addita etiam est explicatio deliramenta arrianorum praecedens, qui Filium creaturam esse ex non entibus statuebant, dum eum caput et principium rerum omnium conclusio praedicta docet, sed tamen non Patris, verum conditarum rerum omnium: spiritualium sane et corporalium, angelorum, tum machinae mundi et totius generis humani. Et propterea etiam a quibusdam patribus Patri principium sine principio, Christo vero principium ex principio elogia tribuuntur. Et hic Hilarius dicit: „Filius Dei innascibilem confiteri impiissimum esse, iam cum non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit, cum enim Deus unus sit, duo innascibiles esse non possunt”¹³, et quod innascibilitas illa penes unum sit, et plana haec ac adeo [luce] meridiana clariora sunt, cui scilicet competat ratione innascibilitatis unius Dei praedicatio^c. Non est praeterea dubium in illis certaminibus arrianorum disputatum esse de essentia divinitatis, hanc vero dubitationem ista ipsa conclusio synodalis tollit eximitque omne scrupulum et abolet totam difficultatem. Nempe quod essentia Patris non alia dari possit, quam ipsa innascibilitas, quod ille solus a nullo sed a seipso sit, non habeat propatoram, sed ipse per se sit Pater autorque rerum omnium, ac adeo radix, origo atque fons divinitatis Filio et Spiritui Sancto, ab illo enim omnis paternitas in coelo et in terra. Essentia porro Filii ipsa genesis ex innascibili essentia, id est ex Patre subsistens, quid enim aliud est Filius quam imago auctoris, character et splendor gloriae paternae.

Apparet praeterea ex eodem Hilario non novam fore istam disputationem de unitate essentiae divinae. Is enim in eodem libro synodali, quem contra assertiones arrianorum in publicis synodis collegit, ostendit non hoc potissimum in hac consideratione spectari debere. Dicit enim hoc verbum^c: essentiam, substantiam, genus, naturam, divinitatem, (has enim voces pro uno eodemque significato Hilarius accipit) habere in se et fidei

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

conscientiam et fraudem paratam¹⁴. Non vult enim ita unam esse Patris [k. 56v] — et Filii substantiam ut sit singularis seu unica, sed vult esse aequalem, aequalitas porro in singularitatem non cadit. Proinde collectis eo loci tribus subtilibus sibi affinibus erroribus circa hoc genus dogmatis concludit hisce verbis: „Dicturus unam substantiam catholicus Patris et Filii non inde incipiat, nec hoc quasi maximum teneat, tanquam sine hoc vera fides nulla sit, tuto unam substantiam dicet, cum ante dixerit Pater ingenitus est, Filius natus est, subsistit ex Patre, Patri similis est virtute, honore, natura, Patri subiectus est ut auctori, [...] non ex nihilo est sed natus est, non est innascibilis sed temporalis, non est Pater sed ex eo Filius est. Non est portio aliqua sed totus est, non est author ipse sed imago est, imago Dei in Deum nata. Non est creatura sed Deus est, non est alter Deus in genere substantiae, sed unus Deus per indifferentis substantiae essentiam. Non persona Deus unus est sed natura, quia nihil in se diversum ac dissimile habent natus ac generans, et post haec unam substantiam negando iam peccat”¹⁵. Et paulo infra: „Ante nativitas Filii, ante subiectio, ante similitudo naturae Filii praedicanda est, ut non impie unius et Pater et Filius substantiae praedicetur”¹⁶. Et paulo adhuc inferius sese explicat quid per unitatem substantiae intelligat, et quomodo illa Patris et Filii una sit. Nempe ex similitudine non solitudine, quia similitudo vel quemadmodum supra dixi aequalitas, non cadit in singularem sed in pluralem numerum¹⁷. Sic et liber 7 *De Trinitate* folium 132 Patrem et Filium singularem Deum praedicare sacrilegium esse dicit, dum Deum ex Deo quod in similitudine generis unum sint, negare blasphemum esse docet¹⁸.

Et haec est, mea quidem sententia, facilis, opportuna et expedita ratio ad conciliationem tam gravis tamque magni momenti controversiae, quae ipsa etiam non est mea sed sinceri scriptoris in Ecclesia, Hilarii. Cum enim inter patres de eo conveniat, quod alius sit Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus, quomodo ergo unus? Cum tres Scriptura manifeste, clare et perspicue praedicet, de quo etiam [k. 57r] inter partes convenit quod hi tres unum sint, non unus. Et quidem unum non ipsa voluntate, modo et consensu, sed unum natura, divinitate, substantia seu essentia, unum item aeternitate, potentia, virtute, honore, gloria, maiestate, dominatione, regno, imperio et potestate. De hoc tantum controversia est quod [constituit] istius unitatis vinculum, copulationem seu medium. Alii quidem cum primaeva illa vetustate et cum Hilario a Patre incipient tanquam a fonte. Adversaria vero pars unitatis vinculum incipit ab essentia, cum dicunt unum esse in essentia Deum et trinum in personis. Id autem secundum Hilarium erroneum esse atque haereticum sicut supra demonstratum est, quod scilicet „hoc verbum habeat in se et fidei conscientiam et fraudem paratam”¹⁹ et quod impie hoc dici possit et pie teneri ut idem ipse isto eodem loco ait Hilarius —^c.

Ac non opus esset tam operosa in hac parte inquisitione investigationeque, si hominibus non prurientes aures sint, si ipsi solidae petrae verbi Dei acquiescere velint. Quid enim certius, quid liquidius et explicatius proponi potest in Scriptura quam unum esse Deum Patrem, illum ex quo

¹⁴ Por. tamże 67. PL X, 525.

¹⁵ Tamże, 69 PL X, 526.

¹⁶ Tamże, 70. PL X, 527.

¹⁷ Por. tamże, 71. PL X, 527.

¹⁸ Por. Hilarius: De Trinitate, l. VII. PL X, 210.

¹⁹ Jak w przyp. 14.

omnia, et unum Filium Dei per quem omnia, et unum Spiritum Sanctum in quo omnia, et istos tres unum esse non unius, unum item Deum et unum mediatorem, et Filius de Patre et se loquens ait: „Ego vero novi eum quia ex ipso sum et ipse me misit”²⁰. Quis non videt Filium Dei statuere discrimen inter genesim suam aeternam et temporalem. Aeternam enim genesim ad suum principium nempe ad ipsum Patrem refert et clare testatur se ex ipso esse, hoc est ex ipso suum esse et substantiam suam habere, et „Ille me misit” referendum esse ad incarnationem ac adeo totum reconciliationis nostrae officium.

^b- Haec ad R-mam Ampl. V-ram scribenda mihi esse putavi, et hunc libellum instrui perferri idque ante synodum provinciam Petricoviae, ut audio per R-mam Ampl. V-ram celebrandam, in qua utinam etiam tandem reformationem ecclesiarum ab emendatione doctrinae incipiat, frustra enim vita et mores cleri emendabuntur doctrina inemendata permanente^f. Deinde quod exploratum habeam, R-mam Ampl. V-ram de his nostris religionis dissidiis aliter quam vulgus solet iudicare, ideo etiam illam non addere oleum igni, sed potius authorem esse et fore deinceps omnibus, ut supra dixi, ad colendam pacem publicam et consultorem S. R. M-tis, ne innocentes manus suas christiano sanguine polluat. Illa enim edicta Parcoviensia²¹ anxium me equidem et sollicitum reddunt, ne rationes Reipublicae ita perturbent ac irretiant, ut non ita [k. 57v] postmodum facile sit explicare, nec esse rem tanti momenti existimo, propter quam tam sanguinaria et atrocia edicta executioni demandari debeant^{-b}, nam de rebus ipsis nobis in hoc primario fidei nostrae fundamento pro magna parte convenit expurgatis quibusdam et reiectis ex hoc genere doctrinae parum Apostolicis et Spiritui Sancto inusitatis phrasibus. Siquidem hic in tantis Scripturae sacramentis, ex verbis inordinate positis, ut Hieronimus ait, faciliter incurritur haeresis, de verbis vero Trinitatis, essentiae, personae, ne quidem illae ecclesiae Tigurina et Heidelbergensis in libello censurae suae temere cum quoque contendere volunt²², modo de rebus ipsis conveniant. Apparet autem ex Iustino mansisse adhuc illo olim saeculo doctrinam christianam inter metas synceritatis Apostolicae. Siquidem apud illum de essentiis, personis et id genus altissimum est silentium. Sic et Hilarius, tametsi et essentiae et personae vocabulis in explicatione huius doctrinae et in confutandis haereticis utitur, illorum tamen, quae sunt mere sophistica, ut sunt relationes proprietatis, attributa, communicationes idiomatum, tum comparativi et indefiniti modi de Deo loquendi, ne una litera exstat. Congruere autem Hilarii doctrinam cum Iustino facile R-ma Ampl. V-ra iudicabit, simul atque quartum et quintum librum eius *De Trinitate*, cum hoc Iustini *Colloquio* contulerit. Ovum enim ovo lac lacti non est tam simile atque utriusque doctrina similis inter se est, etsi diversis verbis tamen eodem sensu. Quod enim Iustinus Filium Dei alium et diversum numero a summo rerum omnium conditore Patre docet, hoc ille non sollicitarium Deum a Mose praedicatum esse ostendit, cum perfidiam haereticam et impium dictum esse asserit unum tantum Deum a Mose praedicatum esse, quamquam statim dictum suum corrigendo inquit: Vere ita praedicatum esse quia unus est Deus, ex quo omnia, una virtus innascibilis et una haec sine initio potestas, sed non propterea ignorandum esse dicit, quia et Filius Deus, neque Patri adimitur, quod Deus unus est, quia et Filius

²⁰ J 7,29.

²¹ Edykty przeciwko innowiercom wydane na sejmie w Parczewie 7 VIII 1564.

²² Zob. nr 365 przyp. 5.

Deus sit. Est enim Deus ex Deo, unus ex uno, ob id unus Deus Pater, quia ex se Deus, contra vero non minus per id Filius Deus, quia Pater Deus unus sit. Est enim unigenitus Filius Dei non innascibilis ut Patri adimat quod Deus unus est, neque aliud ipse quam Deus, quia ex Deo in Deum natus est, nec obstat illi autoritas Mosis: „Audi Ishraël, Dominus Deus tuus unus est”²³. Ne et ipse Deus sit, cum idem Moses Deum et Deum toto operis sui corpore sit confessus. Id autem probat ab ipso statim conditi mundi initio: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram²⁴. Haec verba, inquit, Patrem ad Filium esse loquutum et simul eundem Mosem ait sustulisse singularis Dei intelligentiam professione consortii, cum dicit: faciamus ad imaginem et similitudinem nostram, uterque inquit sermo, et faciamus et nostr[am], ut solitarium eundemque non patitur, ita neque diversum a se alienumque significat. Ac quid per solitarium intelligat eodem loco explicat. Nempe qui sit extra consortium ipse idem solus atque unicus. Proinde dicit [k. 58r] tripartitam esse in his verbis significationem: faciamus hominem ad similitudinem nostram; nempe et facientis et facti et exempli: „qui factus est homo est, qui autem fecit Deus est, et quem fecit ad imaginem Dei fecit. Si de solitario Deo *Genesis* esset loquuta, dixisset utique: fecit ad imaginem suam”²⁵. Sed haec copiosius istic R-ma Ampl. V-ra leget quomodo adfuit Deo genita ante saecula sapientia, Christus, cum certos ponebat fontes sub caelo, cum fortia faciebat fundamenta terrae, erat apud illum cuncta componens cum illo²⁶, quomodo ad Agar²⁷ Angelus quidem Dei loquutus est; sed duplex est in Angelo Dei significatio: ipse qui est, et ille cuius est, qui Angelus loquitur ad Agar non res secundum nomen officii sui quando multiplicari Ismaëlem filium eius promittit, quoniam hic qui Angelus Dei dictus est, idem Dominus et Deus est; vocavit enim Agar nomen Domini qui secum loquebatur: tu es Deus, qui aspexisti me; qui idem magni concilii Angelus dicitur, qui Abrahae in forma trium virorum apparuit, et quanquam Scriptura asstitisse viros tres edidit, sed patriarcha non ignorat qui adorandus et confitendus sit²⁸. Quanquam enim indiscreta assistentium virorum species est, sed ille Dominum suum fidei oculis et mentis visu agnovit. Nullum autem eo loci verbum dicit Hilarius sicut et nec Iustinus *De Trinitate*, quin huic interpretationi trinitariorum adversatur, idque ab exemplo Lothi, qui surrexit obviam duobus Angelis, et dominos eos appellans in domum accipit suam²⁹. Eo enim loci simplex visio Angelorum retinuit pluralem significationem dum eos dominos appellat. Illic Abrahae patriarchae fides singularem honorem profitetur Deo non equidem Patri ingenito et Deo illi invisibili, qui lucem habitat inaccessam et qui a nemine unquam visus est, sed Deo qui ex Deo in Deum natus est, qui ipse Angelus Dei dicitur, et quidem non sui ipsiusmet Angelus sed Dei, id est Patris. Hic patriarcha Abraham virum licet conspexit tamen Deum adoravit, sacramentum futurae incorporationis in eo agnoscens. Ac huic interpretationi Hilarii evangelica veritas adstipulatur: Abraham vidit

²³ Pwt 6,4. Autor listu te słowa z Pisma św. komentuje za św. Hilarym: *De Trinitate*, l. IV, 15. PL X, 108.

²⁴ Rdz 1,26. Komentuje za św. Hilarym, jw. l. IV, 18. PL X, 111.

²⁵ Tamże, l. IV, 18. PL X, 111.

²⁶ Mdr 9,9.

²⁷ Rdz 16,7 nn. Komentuje za św. Hilarym: *De Trinitate*, l. IV, 26. PL X, 113—116.

²⁸ Rdz 18,2 nn. Komentuje za św. Hilarym, tamże, l. IV, 25. PL X, 115.

²⁹ Rdz 19,1 nn. Komentuje za św. Hilarym, tamże, l. IV, 28 PL X, 118.

diem meum et gavisus est³⁰, adstipulatur et hoc ipsum sacramentum incorporationis, quod in forma viri Abrahae Angelus Dei apparuerit. Consequenter Hilarius docet hunc eundem Angelum, qui et vir videtur et Deus confitetur ab Abrahamo, patriarchae Iacobo fugienti ob metum fratris apparet, cumque idem Dominus fugere et in Bethel ascendere iubet, ac ibi altare Deo, qui illi apparuit, facere mandat³¹. Qui Deus cum sit, honorem tamen Deo postulat, et postulat cum alterius personae significatione, [k. 58v] ne qua personae eiusdem confusio nasceretur. Deus ergo est qui loquitur, et qui honorem Deo postulat Deus est, et de quo loquitur et cui honor postulatur. Ac hic idem Dominus in forma viri cum Iacobo luctatur³², hic idem Mosi e rubo in flamma apparet, ac se Deum Abrahami, Isaaci et Iacobi profitetur³³, qui Angelus Dei est cum videtur, idem rursus cum auditur Dominus et Deus est, qui super Sodomam et Gomoram ignem et sulphur pluit a Domino³⁴, Dominus a Domino, Iho-va a Iho-va, non a seipso.

Ex qua interpretatione patrum et omnium veterum natae sunt illae conclusiones synodales, per eundem Hilarium contra arrianos collectae 13, 14, 15, 16^b: „Si quis *faciamus hominem non Patrem ad Filium dixisse*, sed ipsum ad semetipsum dicat Deum loquutum, anathema sit. Si quis Filium non dicat Abrahae visum, sed Deum innascibilem vel Patrem eius, anathema sit. Si quis cum Jacob non Filium quasi hominem colluctatum, sed Deum innascibilem vel Patrem eius dicat, anathema sit. Si quis *pluit Dominus a Domino* non de Filio et Patre intelligat, sed ipsum dicat a se pluisse, anathema sit. Pluit enim Dominus Filius a Domino Patre”³⁵. Ac ipse Deus a Deo suo unctus est, idcirco autem Deus eius est, qui ex Deo natus in Deum est, cumque Scriptura Israhelem ad unius Dei confessionem alligat, eius qui sine nativitate est demonstrare dignitatem, Hilarius dicit.

Cum vero Deus a Deo suo unitur, eius qui ex innascibili est, honorem conservari, de quo Osias propheta ait: Non apponam adhuc ut miserear domui Israel, sed enim adversabor illis, filiorum autem Iuda miserebor, et salvos faciam eos in Domino Deo ipsorum³⁶. Infert ergo Hilarius: ergo absolute Pater Deum Filium nuncupat, in quo elegit nos ante tempora saecularia, de quo Esaias testatur, quod sit a Deo suscitatus: „Rex cum iustitia, et omnes viae eius rectae, hic aedificabit civitatem Dei, et captivitatem plebis eius convertet, et propterea adorabunt te, et in te deprecabuntur, quoniam in te est Deus, et non est Deus praeter te; Tu enim es Deus et nesciebamus, Deus Israel salvator, et qui ei adversantur pudebunt et erubescunt omnes et ibunt cum confusione”³⁷. Deus ergo in Deo est, inquit Hilarius, et in quo est Deus, Deus est, quomodo ergo non est Deus praeter te? Cum in eo Deus sit, usurpas inquit, o haeretice, ad confessionem solitarii Dei Patris, non est Deus praeter me, quoniam ex confessione Dei Patris [...] non est Deus praeter te, dictum interpretaberis. Si per id quod dictum est: „Non est Deus praeter me” affirmare contendis, ne Dei Filius Deus sit, et cui ergo Deus dixerit: „Non est Deus praeter

³⁰ J 8,56. Komentuje za św. Hilarym, tamže, l. IV, 27. PL X, 117.

³¹ Rdz 35,1. Komentuje za św. Hilarym, tamže, l. IV, 30. PL X, 119.

³² Rdz 32,25. Komentuje za św. Hilarym, tamže, l. IV, 19. PL X, 141.

³³ Wj 3,6. Komentuje za św. Hilarym, tamže, l. IV, 31. PL X, 120 i 144.

³⁴ Rdz 19,24. Komentuje za św. Hilarym, tamže, l. IV, 29. PL X, 118—119.

³⁵ Zob. Hilarius: Liber de synodis. 38, XIII—XVI. PL X, 510—511.

³⁶ Oz 1,6—7.

³⁷ Iz 45,15—16. Komentuje za św. Hilarym: De Trinitate, l. VI, 38. PL X, 155—156.

te" proprium Dei Filio [k. 59r] est, ne praeter eum Deus sit, quoniam scilicet in ipso est Deus, proprium Deo Patri est, ne absque eo Deus quisquam sit, quoniam ex ipso Filius Deus ex Deo in Deum natus est. Caeterum quomodo Deus in Deo est, quomodo Filius in Patre et Pater in Filio sit, docet idem Hilarius liber 7^j: „Non per transfusionem refusionemque mutuam, sed per Dei viventis naturae perfectam nativitatem, ita in Deo Patre et in Filio neque duos connumerabis deos, quia unum uterque sunt, neque singularem praedicabis, quia uterque non unus est. Non habet fides Apostolica duos deos, quia nec duos patres, et nec duos filios”³⁸, et reliqua quae ibi sequuntur.

Haec sane, R-me Domine, maxima sunt sacramenta Scripturae, quae scrutari, meditari et devota mente recolere convenit, non banitionibus neque proscriptionibus incognitam et non assequeutam veritatem persequi. Haec enim non aliud fundamentum habet, nisi meram de Deo ignorantiam. Absque Synagogis facient vos, quia non noverunt Patrem neque me³⁹. Ex supra enim allegatis, quid aliud mens vacua Deo cogitat quam Deum esse unum, et non unum, et Scripturam sibi non constantem esse, non cohaerentem, tum difficilem atque perplexam, et propterea potius relinquendam, seponendamque ad partem. Istis enim vocibus plerumque prophani utuntur. At equidem tantum talentum tantusque rerum divinarum thesaurus absque aliquo labore et diligentia non effoditur, ac in primis absque devota et ardenti nominis divini ad tantorum mysteriorum patefactionem invocatione, cohaerere vero haec inter se et nullum amphybologiae locum superesse illi qui Deum vident non ignorant. Proinde idem Hilarius in libro 5 statim ab initio de eiusmodi scrupulis hominem catholicum praemonet, „ne ad Divinae sapientiae intelligentiam humano sensu ducatur, nec iuxta imbecillitatem naturae sapiat, sed stultam se potius existimet, ut Deo sapiat”⁴⁰. Et quod in hac parte doctrinae valde lubricus et facilis sit lapsus, non minus enim impie negari dicit, quam etiam confiteri Deum unum, et „quod irreligiosum est negare, id ipsum irreligiosum sit confiteri”⁴¹, scilicet in rebus divinis altera contradictionum non semper est vera. Medium autem iter inter duo extrema tutissimum hic esse ostendit. Non ad stipulandum Arrio⁴², qui sanctitate dicti prophetici infideliter usurpati abusus, per id quod Deus unus est, Filium Dei Deum non esse contendeba[t], [nec] etiam contradictionem impiae huius professionis pro pia reputanda confessione, quod scilicet in alterius haereseos impietatem Sabelii⁴³ confessio incidat, dum videlicet Deum unum Patrem, et Filium profiteremur, [k. 59v] utrique enim sententiae et impie assentiremur et impie adversaremur et per utramque in periculum Dei Filium Deum non esse incideremus. In Arrio scilicet per exclusionem Filii Dei a Divinitate, in Sabelio vero per confusionem, cum uterque aboleat aeternam aeterni Filii Dei ex aeterno Patre genesim. Temporato itaque inter utrumque errorem moderamine ad unius Dei cognitionem procedendum esse docet, non negantes ad auctoritatem legislatoris Mosis Deum unum esse, illum scilicet, quem iam superiore libro

³⁸ Zob. tamże, l. VII, 31. PL X, 226.

³⁹ J 16,2—3.

⁴⁰ Por. Hilarius: De Trinitate, l. V, 1. PL X, 130.

⁴¹ Tamże, l. V, 1. PL X, 129.

⁴² Ariusz (256—333), diakon, potem kapłan kościoła aleksandryjskiego, twórca herezji zwanej arianizmem (nie uznaje w Bogu możliwości odróżnienia właściwości natury od cech osoby).

⁴³ Sabeliusz (II—III w.). Ok. 218 r. w Rzymie został ekskomunikowany za głoszenie monarchizmu — błędnej nauki negującej istnienie Trójcy św.

professus est, Patrem illum ex quo omnia sunt, sed eo ipso auctore Mose Deum et Deum, per quem Deus unus praedicatus est, praedicandum et Deum unum non per unionem docendum neque rursus ad diversitatis numerorum descendum, neque tantum in hominibus confitendum. Neque hoc reprehendit in Arrio, quod unum Deum praedicaret; sic enim eum alloquitur: „et forte contradicent nos dictis tuis; o stulte, arbitraris, ut negemus unum Deum verum, non plane negamus secundum te confitendo. Haec enim fides nostra, haec conscientia, hic sermo est”⁴⁴, qui tametsi ad impietatis tuae stabilimentum religionis nostrae confessionem rapis, quod tamen est vera religio negas, dum quod vera est religio non negas. Non enim negabat Arrius Deum unum Patrem ex quo omnia sunt, sed nativitatis Filii Dei professus hostis erat.

Haec sane meo quidem iudicio sunt adeo plana, adeo liquida patentiaque ac evidentia, ut nihil dici possit patentius. Ideo magis miror quosdam ex nostris, qui magistri videri volunt, haec vel ignorare, vel non ignorata temere negare.

Quod restat, iterum atque iterum me R-mae Ampl. V-rae perquam officiosissime commendo, illicque firmissimam valetudinem et comulatisimas quasque in Domino felicitates comprecor. Datum in Niechniewiczze, X Decembris Anno Domini 1564.

Addictissimus servitor R-mae Ampl. V-rae
Nicolaus Radziwil.

^a Tekst niejasny.

^{b-b} Te fragmenty listu opublikował T. W o t s c h k e, jw.

^{c-c} Pismo drugiej ręki (Jana Męczyńskiego?).

^d Na marginesie dopisano tą samą ręką: *Hilarius in libro de Synodo adversus Arrianos folio 32 conclusio 26.*

^e Na marginesie tą samą ręką: *In libro Synodali adversus Arrianos folio 305, ibidem f. 326.*

^f W rkpsie *permanens*.

^g Na marginesie tą samą ręką w równych odstępach do końca tej strony rękopisu adnotacja: *Liber 4 de Trinitate fol. 55, poniżej: ibidem fol. 53, poniżej: fol. 59.*

^h Na marginesie tą samą ręką: *fol. 317.*

ⁱ Wyraz zatarty, ok. 8 liter.

^j Na marginesie tą samą ręką: *fol. 128.*

427

HOZJUSZ DO PIOTRA KANIZJUSZA

Lidzbark, 12 grudnia 1564

Odpowiada na list Kanizjusza z 8 sierpnia tego roku. Pochwala gorliwość Kanizjusza w spełnianiu obowiązków prowincjała i postawę księcia bawarskiego (Albrechta V) wobec nowinkarzy religijnych. Nie spodziewa się niczego dobrego dla Kościoła z pozwolenia na Komunię św. pod obiema postaciami dla wiernych. Pod wpływem lektury nowych książek rozszerzył swoje dzieło *Confessio fidei*, które będzie drukowane w Antwerpii. Przedstawia swoje kłopoty z mieszczanami braniewskimi, którzy domagają się kielicha dla wiernych. Nie jest skłonny iść na ustępstwa, ale też nie chce ostro postępować z tym największym miastem w biskupstwie, od dawna skłonny do buntu i nowinek religijnych. Z powodu zarazy jezuiti nie mogą tymczasem zamieszkać w Braniewie i już od 40 dni pozostają w Lidzbarcu.

ORYG. nie znany.

MINUTA pisana ręką Reszki: Bibl. Jagiell., rkps 161, fasc. 1, k. 19—20.

DRUK.: Braunsberger: *Canisii epistulae*, IV s. 755—758.

⁴⁴ Hilarius: *De Trinitate*, I, V, 25. PL X, 130.

Reverende Pater, Frater et Amice charissime. Quas ad me litteras dedisti 8 Augusti, hae mihi redditae sunt 7 Idus Decembris [7 XII]¹ et fuerunt mihi tanto gratiores quanto prolixiores, quin breves potius quam prolixae visae sunt. Dare vos operam, ut qua parte possunt Concilii Tridentini decreta executioni mandentur, non possum non probare, sed facilius fuit ea condere quam erit exequi, apud nos presertim. Insignem pietatem Illustrissimi Ducis Bavariae² satis laudare non posum: Dominus conservet eum, Dominus vivificet eum, Dominus beatum illum faciat et in hac terra, et post multos annos in futuro saeculo, Amen. Consecrabit hic Princeps immortalitati nomen suum, qui dum non metuit quenquam praeter unum Deum, tanto minore negotio suos in officio continebit. Utinam similes illi alios principes haberemus. Si duo praeterea tales germana tulisset terra, minus nunc laboraret religio. Quanquam quod scribis de comite ab Ortenburg, id minime novum esse videtur. Nam cum anno superiore Passaviae fuisset, eadem haec episcopus mihi narraverat³. Gratulor autem vestris, quod rigantibus et plantantibus eis incrementum dat Deus, quod ut perpetuum illis sit non in sola Bavaria, verum et in Prussia, Deum precor. Calix hic inebrians quem fructum adhuc attulerit in Germania, non video. Metuo, ne magnam perturbationem adferat. Nam hoc exemplo cupiunt etiam alii, nec putant sibi recte negari posse. Si Deus me servabit incolumem, proxima sequenti Quadragesima non parvum laborem sustinebo. De Caesare mortuo, qui si tales habuisset consiliarios qualis fuit ipse, nihil fuisset in his quae ad religionem pertinent, quod in eo desiderari potuisset, iam pridem ad nos fuit allatum, quin et hoc enuntiabatur, quod simul ut calicis usum permissum esse promulgari fecit, cum esset deplorata valetudine statim convalescere cepit, ut nullo iam amplius in periculo versaretur, verum rei exitus aliter habere se rem declaravit. Nam simul ut nescio quo scripto edicto pontificem agere coepit, etiam Caesar esse desiit⁴. Deus illius animae sit propitius. Fuit revera vir bonus, catholicus et orthodoxus, utinam aequae bonus imperator. Proferebam illi nonnunquam exemplum Illi-mi Bavariae Ducis generi sui⁵. Quin et ex legatione proficiscens ad ecclesiam meam cum illum salutassem⁶, commemoravi quomodo rem gesserat idem Bavariae dux cum comite Ortemburgensi. Negabat se quicquam audivisse ea de re. Deum iterum atque iterum illius animae propitium precor.

Accepisse te *Confessionis* nostrae librum gratum fuit ex litteris tuis cognoscere. Habui nuper ab D. Henrico litteras⁷, simul et ab typographo⁸. Intra duos menses facturos se recipiunt, ut librum denuo sub incudem dent, fuerunt autem litterae datae mense Octobri. Si servaverint promissa, ad proximas nundinas Francofordienses⁹ habituros nos opus perfectum spero. Sunt qui moleste ferant toties illud a me novis additionibus locupletari, sed si mihi labor legendi plures authores, quos

¹ Zob. nr 276.

² Albrecht V, książę bawarski, początkowo zabiegał o pozwolenie papieskie na Komunię św. *sub utraque* dla wiernych, ale po uzyskaniu tegoż zaczął się wycofywać. Por. Knöpfler: Die Kelchbewegung, s. 135 nn.

³ Zob. nr 4.

⁴ Hozjusz czyni tu aluzję do trzech wydarzeń: pozwolenie papieskie na kieliach wiernym 16 IV, promulgacja tegoż w Wiedniu 18 VI i śmierć cesarza 25 VII.

⁵ Albrecht V miał za żonę córkę cesarza, Annę.

⁶ Miało to miejsce ok. 9 stycznia tr. Zob. Dodatek I nr 1.

⁷ Zob. nr 339.

⁸ Zob. nr 440.

⁹ Przewidziane na 7—22 IV.

presertim antea non vidi, gravis non est, non video cur illis grave esse debeat alieno labore frui, cum praesertim ad comparandum sibi librum cogatur nemo.

Gaudeo probari vobis quae sunt a nobis acta Brunsbergae¹⁰. Magnos certe sustinui labores. Deo gratias ago, cuius hoc est beneficium, quod non infeliciter tamen cesserunt. Habebam in comitatu meo nepotem cancellarii ducis Bavariae. Quaerebant ex eo cives, num princeps ille permetteret suis usum calicis. Respondit ille: nequaquam; quin et hoc addidit: non ita princeps meus agit cum suis subditis, non eis tot verbis persuadere conatur, sed simul ut aliquis novas res in religione moliri coeperit, statim aut proscribitur, aut in carcerem detruditur. Mirabantur illi reperiri tam catholicum principem in Germania. Sed mihi non licuit eadem rationem agere, est enim oppidum illud satis frequens et post tres civitates, quas maiores vocant¹¹, primum locum obtinet. Expulit aliquando suum episcopum, qui per moenia civitatis se demittere necesse habuit, quin et fossas, quae versus oppidum erant, explerunt humo, quo liber illis aditus ad castrum semper pateret¹², quo statu sunt etiam in hunc usque diem. Mea quoque memoria, ante annos 40, cum civitates maiores in Prussia simul omnes conspiratione facta veterem senatum eiecissent una cum fide catholica, fecerunt idem Brunsbergenses quoque ac difficulter adduci potuerunt ut sacerdotes catholicos reciperent¹³. Itaque non sine periculo versabar in illo oppido, nisi quod plures tamen erant nobiscum, in primis autem Deus.

Fratres vestri venerunt iam ad me, nec a me magis quam ab illis unus tantum Canisius desideratur. Quem esse dignum iudicant, vel hoc solo nomine quod anno toto a scribendis ad me litteris abstinuit, ut ei poenitentiae loco mandetur, ut in Prussiam se conferre cogatur. Ego vero maiorem quam credi queat ex ea re voluptatem caperem. Sed si quod volumus fieri non potest, hoc sciat velim, quod magna fuerit eorum adventus expectatio. Si nullus fuerit repertus qui sit aptus ad praedicandum Dei verbum, permultum ea minuetur. Tuum fuerit ei rei providere, quandoquidem ad tuam isti provinciam pertinent¹⁴. Sunt adhuc in hoc meo castro iam dies fere 40, nam Brunsberga nondum est immunis a peste. Bene valent omnes per Dei gratiam. Ill-mus Cardinalis Augustanus¹⁵ excusat te, quod cum sis provincialis, necesse habes visere aliqua Societatis vestrae loca. Quid autem, an hi quoque non pertinebunt ad provinciam tuam? an hi soli non habebunt provincialem praepositum? an hos solos tu negligendos esse putabis? Mihi quidem ille videtur excusando te maiorem mihi causam dedisse, ut instem atque urgerem, quo fungeris officio tuo, visites etiam hos, ut quo loco sint hic res cognoscas.

¹⁰ Chodzi o *Acta cum Braunsbergensibus*. Por. nr 131, 203. Hozjuszowi towarzyszył wówczas Michał Eck, bratanek kanclerza księcia bawarskiego, Szymona Ecka.

¹¹ Gdańsk, Toruń, Elbląg.

¹² Nawiązuje do konfliktu bpa Henryka Sorboma z Braniewem w 1396 r. Por. C. P. Woelky: *Die Heilsberger Chronik*. MHW 1889 T. 8 s. 275 nn.

¹³ W 1525 r.

¹⁴ Faktycznie jezuita braniewscy nigdy nie podlegali prowincji górno-niemieckiej, której prowincjałem był Kanizjusz, lecz utworzonej w 1563 r. prowincji austriackiej.

¹⁵ Otto Truchsess von Waldburg. Zob. nr 393.

HOZJUSZ DO MARCINA KROMERA

Lidzbark, 12 grudnia 1564

Podejrzewa królową Katarzynę i jej otoczenie o kryzys ortodoksji katolickiej. Prosi Kromera, by to zbadał a także by ustosunkował się do krążącego po Prusach pisma ulotnego, według którego ojciec królowej, cesarz Ferdynand I, przed śmiercią miał przejść na luteranizm. Nie przypuszcza, by prymas nieszczerze zapraszał Hozjusza na synod prowincjonalny i obawy, że Hozjusz będzie nań przewodniczył, pochodzą raczej od bpa krakowskiego F. Padniewskiego. Hozjusz dziwi się, że ten ostatni uwikłał się w tak przykry spór sąsiedzki z Janem Krzysztofem Tarnowskim. Czyni Kromerowi wyrzuty, iż podejrzewa Hozjusza o brak szczerości i mimo tylu zaproszeń nie przyjechał do Lidzbarka. W obawie przed zarazą musiałby jednak odbyć kwarantannę w Barzewie. Myszkowski donosił, iż król ze zrozumieniem przyjął warunki postawione przez Hozjusza w sprawie misji do Hiszpanii i inne wiadomości Kromera na ten temat są niespodzianką.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Jagiell., rkps 60/1 s. 205–210. Na odwrocie wyraźna pieczęć Hozjusza, adres, adnotacja odbiorcy: 29 December, Lovtchau.

S. Quartae nunc epistolae tuae respondeo¹. De Bonaventura² quod meministi, vellem scripsisses num idem nunc sit qui fuit ante. Nam apud Regnam suspecta mihi sunt omnia. Tu facile posses explorare, cum prope sis. Antea tibi scripsi, quod misit ad vicinum qui certiorum eum de morte patris redderet, ad me nec verbum quidem nec ipsa, nec Bonaventura. Simul et illud significaveram quales processus, ut vocant, literae missae fuerint ad omnes ministros, quibus iactabatur Caesarem esse mortuum luteranum. Quas literas missus tabellarius a Regina fuit expectare iussus, ut eas perferret. Mitto nunc ad Nuntium earum exemplum³. Ibi videbis opinor. An aliquid ea de re scripseris ad Bonaventuram nihil te significare miror.

Synodus non habebitur ante comitia. Quod scribis de exclusione, secus res habet. Quin Primas nihil magis cupiebat quam ut veniret. De patrone⁴ fortasse recte coniciis, nam scripsit Archiepiscopus reprehensum se fuisse, quod mihi cedere vellet. Quid ego rescriperim, ex Nuntio cognosces. Communicabit is tecum omnia. Tuum istum virum prudentem tam imprudenter egisse, quo nullus est nunc in toto Regno potentior, cum armis provocasse, mirari satis non possum. Sed est haec poena peccati. Intempestivum admodum est bellum hoc et in comitiis magnas turbas dabit. Ordini nostro magnam invidiam conflabit⁵.

Quod me tacite sugillas quasi non ex animo te, ut ad me venias, invitarem, propter suppellectilem remissam, an ita tu facere soles nescio, nec est mei moris ita male de amico suspicari. Sed cum congressum declinasses meum nec paulum ad me deflectere voluisses, quos equos tibi dono dederam, eos ad me remisisses, tuamque suppellectilem, quam in hoc meo castro depositam esse nesciebam repetivisses, fateor quod ita cogitare mecum coepi. Vult iste tuas ut res habeas tibi. Quid ergo faciendum est? Habeat suas ipse vicissim sibi. Contemnit nostra munera, nos hoc tempore maiora praestare non possumus, fugit congressum nostrum, fugiat. Vivemus nihilominus absque eo, si Deus volet. Quos in Concilio

¹ List Kromera, do którego tutaj Hozjusz nawiązuje, jest nie znany.

² Bonaventura Tomasz.

³ Zob. nr 425.

⁴ Filip Padniewski, bp krakowski.

⁵ Hozjusz ma tu na myśli gwałtowny spór sąsiedzki między biskupem krakowskim a kasztelanem wojnickim Janem Krzysztofem Tarnowskim.

magistros habui, minus esse mordax minus etiam asper ab illis didici, quamvis hoc etiam ante didicisse videbar. Nam quod elogium proxime defunctus Caesar mihi tribuit, cum legatione fungeremur una, memoria tenere te non dubito. Sed aliud in lingua promptum aliud in pectore clausum habere nullus me docuit magister, nec unquam scire volui neque scio.

Quod scribis verendum esse ne maneat alta mente repostum, a meis in Concilio magistris nihil praecise negare principi, sicut quidam, sum edoctus, verum submissius agere. Quamobrem summa cum alacritate me quod mandaret esse facturum obtuli, si quae subesset spes quod princeps vellet perficiendi, sed nullam subesse nisi prius haec duo praestarentur. Quae si praestare velit, me facturum imperata libenter. Si minus, petere ne me frustra tantis periculis in tam affecta aetate et valetudine mea vitam obiicere meam velit. Hoc meum responsum, scripsit Procancellarius Regem in optimam partem accepisse⁶. Nunc, an aliud in pectore clausum gerat, sicut falso tu de me suspicaris, Deus novit.

Quod autem Vartenburgum te venire et ibi dies aliquot commorari volui prius quam accederes ad me, propterea feci, quod sicut vos a nobis ita nos vicissim a vobis metuimus, et ibi purgari te cupiebam, cum Frauenburgum ne nunc quidem a peste sit liberum, nam ante dies octo mortui sunt apud concionatorem puer et coca, Brunsbergae vero ipso die S. Andreae [30 XI] quatuor. Quae causa est, quod Jesuitae sunt adhuc in isto castro meo. Bene vale. Ex castro nostro Heilszberg, pridie Idus Decembris [12 XII] 1564.

Cum haec essem obsignaturus, aliae tuae binae venerunt 12 Novembris et 24 datae⁷, quibus postea respondebo. Nam intra paucos dies hunc ipsum tabellarium, qui tuas attulit, ad aulam remittam. Nunc illud saltem significandum putavi, valde me mirari quod nihil scripseris num sit actum aliquid per te de tam insigni infamia, qua fuit affectus defunctus Caesar in vicinia mea, cum literis typis mandatis ad ministros omnes missis traductus est quasi non in Christi sed in Luteri fide decesserit. Qua de re copiosius ante mensem unum et alterum tibi scripsi. Literas autem, quibus traducitur, apud Nuntium reperies.

Tui frater amantissimus Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

429

JAKUB UCHAŃSKI DO HOZJUSZA

Łowicz, 12 grudnia 1564

Narzeka na posłańców noszących listy, zwłaszcza na tego, który po pijanemu zgubił konia. Nuncjusz przez trzy dni był u prymasa w Łowiczu i odjechał do Piotrkowa, by przed sejmem przekonsultować z podkanclerzym sprawy dotyczące Kościoła w Polsce. Powiadamia o śmierci Janusza Kościeleckiego, swej siostry Doroty Radzywiłłowskiej i brata Tomasza. Raz jeszcze zaprasza na synod, który ma się odbyć po zakończeniu sejmu.

ORYG.: ADWO, D 26 k. 6-7. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 1 Januarii 1565 Heilspergt, responsum 3.*

DRUK.: Wierzbowski: *Uchansiana*, III s. 77-78.

⁶ Zob. nr 360.

⁷ Pierwszy list nie znany, być może chodzi tu o list z 14 XI, zob. nr 389. Drugi zaś list zachował się; zob. nr 400.

Reverendissime et Illustrissime in Christo pater, domine frater et amice observandissime. Post fraternorum officiorum meorum sedulam commendationem, Nescio quonam meo fato accidat, quod ii nuntii mei, quos ad R-mam et Ill-mam D. V-ram mittere soleo, aut vix aliquando ad me redeunt, aut ita redeunt, ut non multum intersit eos redire. Vel hic famulus, quem ad R-mam et Ill-mam D. V-ram nunc denuo mitto, quomodo ad me reversus est? Equum in itinere dicit se amisisse¹ (quod ego quidem facile credo, verum non eo modo, quo ipse asserit). Itaque se iussu R-mae et Ill-mae D. V-rae ad me remissum esse. Quod quidem eo est gravius, quod me hac de re non statim, dum adhuc adesset famulus R-mae et Ill-mae D. V-rae, fecit certiore, sed aliquot demum diebus post discessum.

Quo factum est, ut pro eo genere officii neque R-mae et Ill-mae D. V-rae neque R-ndo D. Cuzborski debitas tunc temporis egerim gratias, etsi hunc quod egit mea causa, in gratiam R-mae et Ill-mae D. V-rae egisse existimo. Itaque quod tunc praetermissum fuit improbitate famuli, id nunc supplendum esse existinavi. Ago igitur R-mae et Ill-mae D. V-rae magnas et habeo gratias, meque ad paria et maiora quoque officiorum genera R-mae et Ill-mae D. V-rae offero. Nunc vero cum eundem famulum meum in Prussiam remitterem, tum ut patriam suam viseret, tum ut eum equum, quem amisisse se dicit, recuperaret (quod utique facile antea facere potuisset, si se res ita haberet, ut dicit), intermittere nolui, quin ad R-mam et Ill-mam D. V-ram aliquid literarum darem, etsi non admodum multa essent quae scriberem.

Illud R-mam et Ill-mam D. V-ram scire cupio, R-mum et Ill-mum D. Nuntium Apostolicum pridie Conceptionis Beatae Mariae Virginis [7 XII] Lovicium ad me venisse mecumque triduo tantum fuisse, nam ut diutius apud me esset adduci nullo modo potuit. Itaque die Lunae mane XI-a Decembris profectus est recta Petricoviam, quod existimaret permultum interesse, si animum Regiae Maiestatis ante comitia sibi nobisque^a conciliaret atque occuparet, hortareturque Maiestatem Regiam Summi Pontificis nomine, daret operam, ne futura comitia superioribus, in quibus nihil perfectum esset, sint similia, sed ut in iis et canones decretaque Sacrosancti Concilii Tridentini, et iuris ecclesiastici leges et privilegia mandentur executioni. Atque etiam illud Sacrae Regiae Maiestati persuadere conabitur, ut capitaneatus generalis Maioris Poloniae non nisi pio et catholico viro conferatur, idque cum apud Sacram Regiam Maiestatem tum apud Vicecancellarium elaborabit. In quo ego quoque pro virili mea parte entor et contendo, ac R-mam et Ill-mam D. V-ram scire existimo Magnificum olim D. Janusium a Coszieliecz palatinum Siradiensem capitaneum generalem Maioris Poloniae, virum catholicissimum, Ecclesiae et Reipublicae studiosissimum, amicum nostrum singularem extremum obiisse diem², nobisque ereptum tam periculoso tempore, proculdubio Domino peccata nostra ita vindicante. Ego vero tametsi sub id quoque tempus soror mea germana mihi merito charissima obierit³, tamen dispeream, nisi eius viri mortem vel altero germani mei funere⁴, prope dixerim, propria morte libenter fuisset redempturus. Sed quando ita visum est Domino, fiat voluntas eius.

Doleo autem, valetudinem R-mae et Ill-mae D. V-rae in causa futu-

¹ Zob. nr 419 przyp. 2.

² Janusz Kościelecki zm. 8 XII 1564.

³ Dorota, młodsza siostra prymasa, żona Bogusława Radzywińskiego.

⁴ Tomasz, młodszy brat prymasa, łowczy bełski.

ram fuisse, ne R-ma et Ill-ma D. V-ra in synodo nostra interesset, atque adeo fero animo aequiore dilationem synodi, quod non dubiam spem habeam in ea quandoque R-mam et Ill-mam D. V-ram adfuturam, quod ego continenter a R-ma et Ill-ma D. V-ra petieram, et R-ma et Ill-ma D. V-ra fore pollicetur. Nihil est praeterea novi, quod R-mae et Ill-mae D. V-rae scribendum existimem. Nam quae paulo ante habita sunt nova, omnia iam inveteraverunt. Itaque comitia expectamus, vario quidem animorum habitu, quae ut fausta feliciaque Ecclesiae ac Reipublicae nostrae Dominus esse velit, nobis est assidue comprecandus. De reliquo R-mam et Ill-mam D. V-ram diu bene valere ac feliciter vivere cupio, cui me ac officia mea fraterna studiose commendo.

Datum Lovicii, XII-a Decembris Anno Domini 1564. R-mae et Ill-mae D. V-rae ^b servitor obsequentissimus

Jacobus Uchanski Archiepiscopus Gnesnensis subscripsit ^b.

^a Nadpisanie.

^b—b Własnoręcznie.

430

KAMIL OLIVO DO HOZJUSZA

Mantua, 13 grudnia 1564

Po powrocie z Trydentu, gdy zawiodły go nadzieje otrzymania stałej pensji w Kurii Rzymskiej, Olivo¹ postanowił powrócić do swej parafii. Ciężko zachorował i popadł w kłopoty finansowe: grad zniszczył płody rolne jego i poddanych, nie zdołał wydobyć spadku po karynale Gonzadze. Ma przy sobie brata obciążonego dużą rodziną i pragnie dwóm jego córkom zapewnić posag. To go skłoniło, że do znajomych dostojników zwrócił się z prośbą o wsparcie. Prosi o to również Hozjusza powołując się na koneksje z okresu soboru.

ORYG. AUTOGRAF: Forschungsbibliothek, Gotha, rkps A 383 k. 60—63. Na stronie adresej pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Redditum II Januarii 1565 Bratiani*². Poniżej napis: *[datum] 12 Decembris*³.

DRUK.: Cyprianus: Tabularium, s. 381—384.

Post absolutum Concilium, in quo quantum elaboraverim Dominatio Tua Ill-ma et R-ma optime novit, Romam me contuli, tum ut Sanctissimo D. N. Papae pedes deoscularer, qui in illa ardua et difficillima provincia opera mea usus fuisset, tum ut pensionem annuam trecentorum videlicet aureorum mihi mercedis loco promissam, statuendam aliquando et suis temporibus persolvendam curarem. Ibi a Sanctitate Sua mira benignitate acceptus sum, laudatus sum, maiore etiam mercede dignus, quam ea quae promissa fuerat, declaratus sum, verbis tandem humanitate quidem et voluntate plenissimis ad Cardinalem Borromeum reiectus sum, ut ipse habita meritorum meorum ratione, unde illis commode et abunde satisfieri posset, omnino provideret. Ille, ut homo est optimi sane ingenii, sed perpetua diversorum negotiorum mole distractus et oppressus, cum

¹ Sekretarz kardynała Herkulesa Gonzagi. Towarzyszył mu na Soborze Trydenckim i pełnił tam odpowiedzialne stanowisko kierownika kancelarii legatów papieskich. Na tym stanowisku pozostał do końca soboru, chociaż kard. Gonzaga zmarł w Trydencie. Wspólnie z Antonim Manelli dzierżył kasę papieską na soborze. Od niego to Hozjusz chciał pożyczyć pieniędzy na drogę z Trydentu do kraju. Por. nr 1. O działalności Olivo na soborze zob. J. Susta: Die Römische Kurie und das Konzil von Trient, Bd I—IV (według indeksu).

² Bratiani, rezydencja wojewody chełmińskiego Jana Działyńskiego.

³ Odbiorca błędnie odczytał datę listu.

me sex totis mensibus in sola spe definisset, ego qui iam sumptus incommodaque Urbis ac (ut vere dicam) verba tantum mihi dari, diutius ferre non poteram, statui illum discedere ac domum paroeciamque meam revisere, a quibus annos tres et amplius abfueram, relictis tamen, qui mei et Card. Borromeo et ipsi Sanctissimo D. N., si opus esset, memoriam nonnunquam facerent.

Verum cum media hyeme profectus media quoque aestate reversus essem, ea facile (ut credendum est) in itinere passus, quae a nimio frigore et a nimio calore in corpore laboribus et curis confecto oriri solent, maligna febris atque dysenteria correptus sum, quae me diu exagitantes eo demum redegerunt, ut iam de vita mea nulla spes haberetur, meque omnes mei veluti mortuum conclamarent. Benignitate tamen et summa Dei clementia, qui huius familiae meae afflictae et prope desolatae miseratus est, febris illa simulque dysenteria post dies septuaginta paulatim remittentes tandem abierunt, quo factum est, ut ego paulatim similiter vires sumens tandem convaluerim et in pristinum statum restitutus sim. Cum autem non multo post ad res meas domesticas animum adicerim, bone Deus, quot quantisque miseriis et calamitatibus eas refertas inveni. Primum omnium (ut summatim illas tangam) reditus, qui ex agris proveniunt, cum prope maturi essent, grando abstulerat, tum Padus inundans ruptis aggeribus foenum. Colonis deinde succurrendum erat, ne forte agros desererent, vel seminibus fraudarent, aut certe fame compulsos boves atque alia ad agrorum cultum spectantia vendere cogerentur. Nobis praeterea de victu providendum erat, ac aes alienum, quo necessario usi fueramus, reddendum, dotes denique numerandae, quibus duae fratris mei filiae absente me desponsatae viris suis traderentur. Accedebat ad haec difficultas seu potius impossibilitas exigendi, quae nobis debentur, cum et debitores longe nobis potentiores sint, nec facile iuri subiiciantur, et quod a viginti annis et ultra hero meo vivente⁴ nobis pacifice et absque ulla haesitatione aut cunctatione solvebatur, statim eo mortuo (pudet dicere) ab illius haeredibus in dubium ac in litem revocatum sit. His tot tantisque malis aliqua ex parte medendi una haec via relicta erat, si mille aurei illi mihi libere darentur, quos herus meus paulo ante mortem testamento mihi legaverat. Sed haec quoque praeter spem et opinionem meam frustratus sum, cum rem testamentariam ita a nonnullis gestam et pertractatam invenerim, a quibus fideliter et diligenter executioni demandari debuerat, ut ego, cuius ratio in primis (iactantia absit) omnium consensu habenda fuerat, et alii simul legatarii quamplures nedum acceperimus, sed nec etiam tum scire potuerimus, unde aut quando aut a quibus legatum nostrum petituri simus. Caeteris tamen rebus multo quidem labore meo, nec sine novo foenore, prout potuit in tanta temporum iniquitate, dispositis, uno hoc angebar maxime, quod cum ante omnia cuperem, nobisque ex usu valde futurum esset, ut sponsae hae nostrae, quas apud nos dotis causa cum viris suis alimus, ab illis traducerentur, ut nos etiam hoc onere, quod certe gravissimum est, sublevaremur, id absque dotis enumeratione, quae mille erat et quingentorum pro unaquaque illarum, fieri ullo pacto atque obtineri non poterat. Super quo cum diu mentem meam animumque revolverim, neque modum ullum invenire potuerim, quo me domumque meam impedimento hoc tam gravi expedirem, tandem cum nos solvendo aliquo modo non essemus, ad Dominos meos (illos quidem pientissimos et Spiritu Dei plenos ac felicis-

⁴ Chodzi o kard. Herkulesa Gonzagę (ur. 1505, od 1527 kardynał, zm. 3 lub 4 III 1563 w Trydencie).

simae heri mei memoriae amantissimos) confugiendum esse decrevi, ut quod mihi fratrique meo decem filiorum patri pro familiae magnitudine et fortunarum tenuitate impossibile est, illorum pio et liberali auxilio possibile et factu facile reddatur. Quare ad Ill-mum Urbini ducem⁵ primo, deinde ad aliquot ex Reverendissimorum Cardinalium numero super hac re scripsi diligenter. Is statim, ut Princeps est magni animi et ad pietatis opera propensissimi, quingentos aureos in proximo mense Martio mihi persolvi iussit. Tum unus ex Cardinalibus ducentos scripsit se prope diem esse missurum, et alius centum in Paschate. Caeteri nondum recipserunt, qui tamen pauci sunt. Sed ab omnibus brevi responsum expecto his non dissimillimum.

Nunc autem ad te venio, qui cardinalis et episcopus es, cuius piissimam mentem et liberalitatem noverunt et admirati sunt in Concilio omnes, quem herum meum summopere amasse, meque etiam illius causa dilexisse saepius expertus sum. Nam ut alia omnia omittam, cum in conviviis tum in privatis colloquutionibus, animi tui erga me indicia, corcula illa ex electro, quae mihi Dominatio Tua Ill-ma et R-ma dono dedit, quasi dilectionis et voluntatis suae pignora, neque memoria exciderunt, neque unquam excident. Rogo igitur Ill-mam et R-mam D. Tuam imo enixe obsecro et obtestor per viscera misericordiae Dei nostri, ut quae in omnes pia et munifica pro posse semper esse consuevit, in me domumque meam servos suos nunc indigentissimos illius auxilium implorantes piissima et munificentissima esse velit, neque se huiusce operis Deo (ut opinor) gratissimi expertem esse patiat, hoc certissime deputans, me, quod praeter naturam atque usum meum modo facio, neque sine necessitate id facere neque sine rubore. Deus Dominationem Tuam R-mam et Ill-mam Ecclesiae suae diu incolumem servet, cui me humillime commendo, ac Reverendum Secretarium suum⁶ virum bonum et prudentem amicissime saluto. Mantuae, Idibus Decembris [13 XII] 1564.

431

MACIEJ DRZEWICKI DO HOZJUSZA

Kraków, 14 grudnia 1564

Przez starostę golubskiego Krzysztofa Kostkę przesłał list, w którym proponuje Hozjuszowi, by komuś ze swoich postarał się o wakującą kanonię łączycęką. Dowiedziawszy się, że Hozjusz nie będzie obecny na synodzie, również rezygnuje z udziału jako delegat kapituły wrocławskiej.

ORYG. AUTOGARF: ADWO, D 12 k. 87. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 10 Januari 1565 Hellpergi, ręką Kuczborskiego: responsum II.*

Illustrissime et Reverendissime in Christo pater, Domine, Domine elementissime. Commendatis obsequiis et orationibus meis precor D. V-rae R-mae diuturnam salutem et omnimodam felicitatem. Nudius tertius redii Cracoviam, non ferens per amplius solitudinem rusticanam. Quod vero per hoc tempus ad D. V-ram R-mam literas non miserim, solitudo in qua versabar in causa est. Scripseram autem statim domum rediens ad D. V-ram R-mam ex villa mea Mazow apud Lanciciam, quas literas ad D. Costka capitaneum in Golup¹ miseram orans, ut eas D. V-rae R-mae

⁵ Guidobaldi de la Rovere.

⁶ Walenty Kuczborski.

¹ Krzysztof Kostka.

transmitteret, in quibus pro benevolentia et humanitate exhibita indignas egi gratias, quas iterum renovando maiore qua possum gratitudine ago et refero obsecrans, ut Dominus Deus D. V-ram R-mam patriae nostrae ornamentum praecipuum diu servet incolumem, ut auctoritate et sollicitudine eius patria nostra a tanto sectarum immunis reddatur tumultu. Scripseram D. V-rae R-mae de obitu Stanislai Valisewski canonici Lanciencis, qui 23 Septembris obiit, ut alicui ex suis facultatem habens de canonicatu provideret. Eas literas nescio, utrum D. Costka ad D. V-ram R-mam transmisit.

Eram deputatus nuntius a Capitulo Vladislaviensi ad synodum. Sed quoniam D. V-ram R-mam ex literis D. D. Cromeri eo non invitatum neque venturam intellexi, recusavi. Praeterea carebam vestimentis hiemalibus, quapropter maturius huc redire oportebat. Manemus hic non sine periculo, cum timore et tremore Domini, spem nostram in Deo ponentes, maxime autem omnium perturbat mentes nostras haereticorum audacia, qui tantis malis non moventur, sed superbia eorum ascendit semper. Literas D. V-rae R-mae iam pridem e Lancicia huc transmiseram, quibus, ut conicio, iam pridem D. V-rae R-mae est responsum. Mitto D. V-rae R-mae literas e Bononia, quae non ita pridem ad me allatae sunt. Cupio tandem D. V-ram R-mam optime valere, cui me et mea obsequia commendo diligentissime. Datum Cracoviae, die 14 Decembris Anno Domini 1564. Eiusdem D. V-rae R-mae addictissimus servitor

Mathias Drzewiczki Praepositus Vladislaviensis Canonicus Cracoviensis.

432

RAFAŁ KONOPACKI DO HOZJUSZA

Pistki, 16 grudnia 1564

Konopacki¹ prosi, by Hozjusz jako prezes stanów pruskich bronił wolności ziem pruskich i ubogich Prusaków.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO D 12 k. 88. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae 16 Decembris 1564 Holspergi, responsum 17.*

Salus mea Christus. Oświecone Książę, panie a panie mnie miłościwy. Służby moje powolne przy winszowaniu łaski Bożej tak ku czesnemu jako wiekuistnemu dobru są Waszej Książęcej Mości zawždy [w] pogotowiu. Wiem zaiste, że oddawca listy sejmowe od króla Jegomości W. K[siążęcej] Mości odda. Ponieważ W. Książęca Mość, głowa nasza w ojczyźnie tej od Pana Boga przodkiem tudzież od zwierzchności jest przełożon, proszę i dla Pana Boga, aby W. Książęca M. w to tak jako patron nasz ugodzać raczył, jako bych my ubodzy Prusacy w zamieszaniu tym ku niepodobnem rzeczym nie byli przyciśnieni, bo by za takowym postępkiem nas ku większemu niżecz my winni niewoleństwu przywiedziono, a wilk woli chudem będąc być na swobodzie, niżli tłustem w niewoli. Mam nadzieję niewątpliwą, że Wasza Książęca Mość w tej miarze gruszce w wierzech trafi. Zatym sam siebie i służbami powolnemi w łaskę Waszej Książęcej Mości poruczając.

Datum raptim z Pistek² 16 dnia miesiąca grudnia 1564.

Waszej Książęcej Mości służebnik powolny

Raphal Conopaczki.

¹ Rafał Konopacki (1510— ok. 1570), kasztelan elbląski. PSB XIII 551—552.

² Pistki, wieś w Prusach Książęcych kolo Elku.

433

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 17 grudnia 1564

Korzysta z posłańca królewskiego, ponieważ własny kardynała jest zajęty rożwożeniem poczty do senatorów ziem pruskich w sprawie możliwości zwołania sejmiku tych ziem. Prosi nuncjusza, by nie zatrzymywał się dłużej na Rusi i na czas sejmu pozostał w Piotrkowie lub w którymś z miast niezbyt odległych.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Na odwrocie ślad pieczęci, adres, adnotacja; *Del Cardinale Varmienze, 6 di Decembre 1564 Heilsperg.*

Reverendissime Domine. Cogitabam de mittendo isthuc tabellario meo intra paucos dies, sed quoniam urget comitia terrarum harum Regia Maiestas, ad quae nemo venire cupit, necesse habeo consiliariorum animos expiscari, num ad ea proficisci velint et in quem locum. Quamobrem non prius esse mittendum tabellarium meum duxi, quam eorum haec de re sententiam cognovero. Interea tamen cum se regius offert, absque meis literis ad R-mam D. V-ram eum dimittere nolui, quam esse iam Petricoviae puto. Si non visum illi fuerit commodum in eo loco diutius commorari, quaeso ne velit longius abesse, ut cum res postulaverit, ad comitia possit advolare. Poterit vel in Suleow, vel in Volbors, vel si minus haec loca propinqua videntur, Lovicii degere aliquandiu, nam certe Russia nimis abest. Commodius in castro nostro Heilspergensis nobiscum esset quam in Russia, cui me invidere fateor, quod illam Prussiae praeposit, nec ab ea se tam facile divelli patitur. Caetera per meum tabellarium. Iudicium illius de *Iudicio*¹ expecto. Quod superest opto R-mam D. V-ram diu esse incolumem et felicem, cuius me fraternae benevolentiae commendo.

Ex castro meo Heilspergk, die XVII Decembris Anno Domini MDLXIII.

a^o Stanislaus Cardinalis Varmiensis -a.

a-a Własnoręcznie.

434

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 17 grudnia 1564

W odpowiedzi na pismo królewskie z 7 XII przedstawia trudności (zaraza i brak czasu), z powodu których jesienny sejmik pruski nie może się zebrać, ale jeszcze w tej sprawie porozumie się z senatorami pruskimi.

ORYG.: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 52—53. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 513.

Sacra et Serenissima Regia Maiestas, Domine, Domine clementissime, etc. Nihil est quod magis cupiam quam Maiestatis Vestrae mandato satisfacere. Caeterum quemadmodum ita celeriter haberi possent harum terrarum comitia non video, nam in Radzin grassari pestem dicitur. Deinde quae litterae datae fuerunt septima Decembris¹, redditae mihi sunt sedecima. Locus alius nisi de consilio senatorum constitui non potest, cum autem simus longe dissiti, intra duodecem vix quicquam recte sta-

¹ Zob. nr 365 przyp. 5.

¹ Zob. nr 420.

tui poterit. Huc accedit quod pestis denuo Torunii valde grassari, Gedani vero nondum prorsus remisisse dicitur, nam ante duas hebdomadas mortui feruntur intra dies septem triginta. Oppida vero nonnulla, quae fuerunt haecenus ab ista contagione libera, nunc primum ea laborare coeperunt, nimirum Radsin, Tuchola et alia nonnulla, cum et ea, qua pridem fuerunt infecta, propemodum in eodem adhuc statu. Solent autem et ex oppidis adesse nuntii. Deinde sicut in Polonia, sic in his quoque terris in singulis palatinatibus praecedunt minora comitia, cum certe dies aliquot ante maiora haberi oporteret, ut in illis nuntii ad maiora eligerentur, hic semper mos fuit observari solitus, magnam esse difficultatem video. Sed ego tamen, prout mandatur Maiestas Vestra, saltem a maioribus consiliariis certior fieri conabor, quo in loco et quibus modis haberi velint comitia. Quidquid ab illis responsi tulerō, per meum tabellarium Maiestati Vestrae perscribam. Quod superest etc.

Datum ex castro meo Heilspergk, die 17 Decembris Anno Domini MDLXIII.

Eiusdem Sacrae et Serenissimae Maiestatis Vestrae humillimus capellanus et servitor

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —^a.

^a—a Własnoręcznie.

435

STANISŁAW SZCZAWIŃSKI DO HOZJUSZA

Szubszk, 17 grudnia 1564

Szczawiński¹ dziękuje Hozjuszowi za to, że przyjął na wychowanie jego syna Pawła.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1665 s. 1675—1678. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja rękę Kuczborskiego: *Redditae 1 Januarii 1565 Helsing, non eget responso.*

Najjaśniejszy a Miłościwy Księżu, Panie mój łaskawy, zalecając służby swe powolne w łaskę W. P. M. swego Miłościwego Pana, zdrowia i szczęśliwego panowania w łasce miłego Bogu na wiele fortunnych lat wiecznie i życzliwie sprzyjam i od Pana Boga żądam. Nie mogę się wydziwić, Miłościwy Księżu Panie mój łaskawy, w tej zacnej dostojności W. P. M. swego Miłościwego Pana tak wielkiej dobroci i ludzkości, którą W. P. M. mój Miłościwy Pana okazać i skutkiem pełnić raczy przeciw każdemu człowiekowi, jeszcze więcej, iż też i przeciw mnie ni[k]czemnemu a niegodnemu, nigdy niezasłużonemu, nadto i nieznanomemu służebnikowi tak szczerze i obficie okazać i wylać raczył, gdy W. M. P. mój Miłościwy Pan syna mego Pawła w łaskę swą i w liczbę służebników swych przyjąć raczył, co ja za wielkie a osobliwe szczęście, od Pana Boga przejrane, pociechą być sobie rozumiem; którą łaskę abych W.P.M. memu Miłościwemu Panu zasługować mógł, barzo bych rad sobie tego życzył. A iż do wielkich a obecnych posług być godzien nie mogę, do takich, do jakich bych się przygodzić mógł, jestem z chucią zawždy gotów. A iż godnie i jakoby przystało tak wielkiej i obfitej łaski W.P.M. swego Miłościwego Pana odsłużyć nie mogę, Pana Boga ze wszystkim domem swem proszę

¹ Stanisław Szczawiński (Szczawinski), członek średniozamożnego rodu szlacheckiego, rozpowszechnionego zwłaszcza na Kujawach i Mazowszu. Por. K. Niesiecki: Herbarz, VIII s. 305—312.

i ustawicznie prosić będę, aby Pan Bóg raczył W.P.M. mego Miłościwego Pana naprzód Kościołowi swemu a oblubienicy swej świętej, dzisiejszych czasów barzo utrapionej, ku budowaniu, nauce i poczwierdzeniu, potem nam wszystkim ku pociesze, długo zdrowego w łasce swej chować raczył. W nadziei tedy tej łaski, dobroci i ludzkości W.P.M. swego Miłościwego Pana ja niegodny służebnik proszę, aby W.M.P. mój Miłościwy Pan poczętą łaskę swą przeciw synowi memu okazać i do końca pełnić, a jemu łaskawym a miłościwym panem i ojcem być raczył. Bo gdy ten będzie miał łaskę W.M.P. swego Miłościwego Pana, o którą aby ją zachować umiał Pana Boga proszę, może mieć niepospolitą wprawę młodości i ćwiczenia swego, zatym co dzień może być godniejszym sługą W.P.M. swego Miłościwego Pana, a W.P.M. mój Miłościwy Pan od Pana wieczną zapłatę i w domu swym nieśmiertelną pamiątkę dobrodziejstwa W.P.M. mieć będziesz raczył. Łasce się W.P.M. zalecam, w której proszę abych był zachowan. Subsko², XVII Decembris Anno Domini 1564.

W.P.M. najniższy służebnik

Stanisław Szawiński s Subska.

436

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 18 grudnia 1564

Podaje bliższe okoliczności śmierci Janusza Kościeleckiego (8 XII), wojewody sieradzkiego i starosty generalnego wielkopolskiego. Informacje o nasileniu i stopniowym cofaniu się zarazy, o postępach w nauce dwóch chłopców (bratanka Hozjusza i sieroty z Dobrego Miasta), o biskupie poznańskim i innowiercach.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1679—1683. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Reverendissime et Illustrissime domine, domine et patrone clementissime, officia et orationes meae Ill-mae D. V-rae officiosissime commendo. Ego nunc male valeo statim a morte illustris viri et optimi senatoris D. Janussi a Koscielec palatini Syradiensis. Nam is mortuus est in die Conceptionis Beatae Mariae [8 XII], febris malignissima ac exitiali post reditum suum statim ex conventu Szredensi quassatus. In pricipio decimae diei a decubitu suo excinctus est, quarto die ante mortem suam Sacramento Eucharistiae devote procuratus me praesente. Lugemus omnes mortem principis catholici. Det Deus, ut qui succedat, sit iuxta cor illius.

Nos miseri sumus, maerore taedioque affecti propter tanta mala, quibus hisce temporibus undique plena sunt omnia. Sed omnipotens Deus alacritatem iterum nobis porrigat, et animum nostrum fidei robore confirmet. Contagio nos exterruit in hac civitate. Quattuor domus infectae sunt iam oclusae propter tabellarios Gedanenses. Cogitamus indies de fuga. Sanctissime mi Domine Deus, libera nos ab illa! Nusquam enim est tutus locus, ubique contagio serpit. In Prussia quid agatur nescimus de peste. Stanislaus puer¹ continet se domi propter vitae securitatem, de quo multum sollicitus sum ut de me ipso. Alterum illum puerum orphanum² doleo quod non remisero domum per servum Ill-mae D.

² Szubsk, wieś odległa 8 km od Kutna.

¹ Stanisław Hozjusz, syn Jana.

² Szymon, sierota z Dobrego Miasta.

V-rae, qui huc doctorem illum eximium Anglum³ curru deduxerat. Non videtur mihi multum aptus esse ad studia. Puer autem Stanislaus hoc toto anno proficere in litteris multum non potuit vel illius suae infirmitatis sortitae causa, vel istius quoque contagionis. Pro nostra tamen virili quod potuimus, quodque possumus non intermittimus in eo providendo. De comitiis nihil certi audivimus. Episcopus noster⁴ Ciążinii est. Iter, ut audio, ornat Piotrcoviam. Sectarii post mortem Capitanei nostri erigunt magis cristas, nam declarationem illorum neque proclamare neque inscribi libris castrensibus permiserat ut volebant, ac in Szredensi conventu una cum Archiepiscopo et Palatino Posnaniensi⁵ et nostro Episcopo fortiter sese illis opposuerat. Sed ego iam non possum plura propter imbecilitatem. Commendo me totum meosque gratiae et clementiae Ill-mae D. V-rae.

Posnaniae, 18 Decembris 1564. Eiusdem Ill-mae D. V-rae addictissimus cliens

d[oc]tor] Stephanus Micanus.

^{a-} Securi adhuc sumus a peste, nam conquievit contagio in his gasulis [s], quae sunt oclusae per Magistratum. Utinam simus ad finem ab illa tuti. Audivi iam in Prussiam venisse viros et doctos et vitae innocentis, de Societate Jesu. Sit Nomen Domini benedictum ^{-a}.

^{a-a} Dodatek, również pisany własnoręcznie, na osobnej karcie.

437

JAN DZIAŁYŃSKI DO HOZJUSZA

Bratton, 19 grudnia 1564

Przedstawia trudności związane ze zwołaniem sejmiku pruskiego nakazanego przez króla. W wielu miejscowościach panuje zaraza, inne nie są w stanie zapewnić kwaterunku posłom. Posyła do Hozjusza gońca z prośbą o naznaczenie miejsca sejmiku.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 12 k. 89—90. Na odwrocie adres, ślad pieczęci i adnotacja: *Reddita 27 Decembris 1564 Heilspergi.*

Służby swe zwykle a uprzejme w łaskę Waszej Mości mego Miłościwego pana zalecam etc. Mamy zaprawdę Miłościwy Księżę trudności i prawie z frasunkiem ^{a-}nam przychodzą ^{-a} te zjazdy, które J.K.M. po nas mieć chce. Bym najbarziej chciał przysłużyć się J.K.M., nie rozumiem aby się zjechać mogli, a zwłaszcza za tak krótkim czasem, gdzie nie będzie czterech niedziel, a przynajmniej trzech nie jest, rzec można, abym się próżno zjechać nie mieli, bo ja tego od W.M. czekać muszę jako od naszego prezydenta, gdzie W.M. miejsce złożyć i czas raczysz. Dopiero muszę wskok czem najprędzej być może szlachtę obesać, aby się na to miejsce zjechali. Acz to tak pierwej nie bywało, żeby zaraz mieli się szlachta zjeżdżać z pany, jedno czyniąc rozkazaniu J.K.M. dosyć, nie chciałbym w niczem winien ostać. Miewali pierwej zjazd przed sejmem, tam dopiero posły obierali na sejm, a tam co było przez posła J.K.M. powiedziano, tam społu z radami i z inszemi stany na to się radzili. Ale to już inaczej być nie może, musim być na jednym miejscu społem, alecz

³ Mikołaj Sanders.

⁴ Adam Konarski.

⁵ Andrzej Kościelecki.

z tego zjazdu dla miast, małych miasteczek, nic nie będzie. Ja się też nań nie obiecuję. Co się tyczy miejsca, to ja na wolę W.M. dawam, acz rozumiem, żeby W.M. bliżej do Lubawy albo do Nowego Miasta^b, lecz te przyczyny W.M. racz wiedzieć, że w Lubawie umarło powietrzem [osób] 40 i teraz niedawno jeszcze jedno w tym tygodniu umarło.

W Nowem Mieście też nie rozumiem, aby tak wielki zjazd mógł się zmieścić, a też z pomorskiej i z chełmińskiej ziemie będzie się widziało barzo daleko, a wszędy to by wszystko nic nie było, folgując W.M., jedno nie masz we wszystkim miejsce tak wiele, co by się mogło ze 30 koni postawić. W Chełmży tam jest gospód i gospodarzów po części, albo na ostatek w Łasinie. A wszędy ja to wszystko na wolę W.M. dawam. In vanum laborabimus. Tak rozumiem, że pierwsze nasze odpisanie do rąk J.K.M. nie doszło, bo ten komornik Krupke¹ potkał z te strone Piotrkowa, a przecie J.K.M. wiedział, że się zjechać nie mogli, iżby kto rad się J.K.M. przysłużył i ja bym barzo rad, bo mi też tego jest potrzeba, ale nie umiem, a teżem po te dwie lecie szczęścia do tego nie miał, nie wiem, jako mi się zdarzy na trzeci czas do zjechania W.M. takie położyć^c jako bym szlachtę obesać mógł. Do pana wojewody² i do pana gdańskiego³ te listy odeszły przez swego omieszkania, i dziś bym to był huczynił, ^d—lecz mnie ^d trzy mile^e od domu z listy naleziono. Przyjechawszy skoro do tech panów pisał i do W.M., tedy W.M. odpisu nie omieszkać ku W.M. przez omieszkania posłać, a W.M. też racz tego posła tym prędzej odprawić dla obsyłania szlachty.

A zatem służby swe zwykłe w łaskę W.M. zalecam, którego abym dobrze zdrowo oglądał. Dan z Bratiana, we wtorek przed S. Tomaszem [19 XII] lata Bożego 1564.

W.M. sługa powolny

Jan z Działynia wojewoda chełmiński ręką własną.

a—a Dopisane na marginesie.

b Skr: abym to na wolę W.M. dat.

c W rękopisie potocz.

d—d Nadpisane nad tekstem.

e Skr. nie.

438

PAWEŁ WATT DO HOZJUSZA

Kraków, 19 grudnia 1564

Ekonomiczne sprawy rodzinne: przesłanie wina, pierścienia. Stypendystom Hozjusza zakomunikuje jego wolę.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 13 k. 88. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Accepi literas Ill-mae atque R-mae P. V-rae 18 Novembris datas¹ 18 Decembris, quas mihi V. D. Iacobus, R-mi D. Cromeri factor², aut qui res eius hic curat, reddidit, quibus cognovi Ill-mam atque R-mam P. V-ram recte valere. Dominus Deus eandem diu servet incolumem. Quod cupit 3 vasa vini sibi mitti, quae a fratre sunt relicta³, ambo cura-

¹ Por. nr 405.

² Zapewne chodzi tu o wojewodę pomorskiego Fabiana Czernę, albo malborskiego — Achacego Czernę.

³ Kasztelan gdański Jan Kostka.

¹ List nie znany.

² Zob. nr 398 przyp. 1.

³ Po zmarłym 3 VII 1564 bracie Janie Watt.

bimus, quo primo quoque tempore habere possit. Studiosis, quibus hic numeratur pecunia, singulis a me voluntas Ill-mae atque R-mae P. V-rae declarabitur, qui si Braunsbergam ire velint, haud scio⁴. Ab Ulrico⁵ anulum accepi, curabo alium eidem fieri, eundem Ill-mae atque R-mae P. V-rae mitto. Locutus cum D. Iacobo, quomodo eae literae possint transmitti, hoc consilium dedit: quoniam ad R-mum D. Cromerum discedit, ut eas ligem ac eidem darem, quod et feci. Quod superest Deum rogo, quo Ill-mam atque R-mam P. V-ram diu servet incolumem, cuius clementiae me atque uxorem meam humiliter commendo.

Cracoviae, 19 Decembris Anno 1564. Eiusdem Ill-mae atque R-mae P. V-rae humillimus servulus atque nepos

Paulus Vadianus.

439

PIOTR WOLSKI DO HOZJUSZA

Madryt, 20 grudnia 1564.

Narzeka na kłopoty z wysyłaniem listów. Komunikuje nowiny z dworu hiszpańskiego. Od roku nic nie zdziałał (w sprawie Bari) z braku instrukcji od króla polskiego.

ORYG. AUTOGRAF: ADWO, D 22 k. 6—7. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja: *Redditae 5 Martii 1565 Petricoviae.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, fautor et benefactor colendissime. Addicta mea obsequia et dedita studia Ill-mae et R-mae D. V-rae reverenter defero. Quodvis aliud scribendi ad Ill-mam et R-mam D. V-ram argumentum potius sumerem quam hoc excusandae diligentiae meae, cum rarius hoc tempore ad eam literas mittam. Nam non tam mea affirmatione eandem, quam semper summa sua benignitate de mea erga se observantia opinionem habuit, confirmare, quam ad eam meo studio et obsequio quotidie aliquid accedere cupio. Sed ut in inopia rerum omnium fit, non quod placeat, verum quod haberi potest, eo mihi necessario utendum est, ne hoc neglecto nihil omnino in eo officio, quod Ill-mae et R-mae D. V-rae debeam, faciam. Id vero postea vix unquam excusarem, cum qui labore et de eo assidue secum cogitet praestare vel hoc valeat, ne non voluisse, sed recte non potuisse existimetur. Quamobrem meam voluntatem et promptitudinem his literis potissimum Ill-mae et R-mae D. V-rae significare statui; excusare autem meam diligentiam multis rationibus possum, sed ne eas studiose quae sive vider, haec una, ut arbitor, apud Ill-mam et R-mam D. V-ram tantum valebit, quantum verissimum esse ab aliis sine dubio intelliget.

Posteaquam classis ex Africa capto Pinon rediit, nihil actum est nec dictum quicquam. Consilia conferuntur, et quid proximo anno agendum est multis iudiciis firmantur. Verum non modo hoc scribendum non fuit, sed ne scribi id quidem potuit propter tabellariorum incredibilem infrequentiam vel potius inopiam. Hoc sane mense non alius in Italiam quam is, qui nunc mittitur, discessit. Et huic ego statim quod potui ad

⁴ Hozjusz zapewne proponował chłopcom przez siebie utrzymywanym na Uniwersytecie Krakowskim, by przenieśli się do kolegium jezuickiego do Braniewa, które rozpoczynało działalność z początkiem 1565 r.

⁵ Ulryk Hozjusz, bratanek kardynała (syn Jana), albo może przyrodni brat kardynała, również Ulryk.

Ill-mam et R-mam D. V-ram dare volui, parum id omnino, sed plus nihil praeter rumores est. Ii eiusmodi sunt, ut cum primum Ser-mus Rex idonea tempestate poterit vel ipse in Flandriam navigabit, vel in Africam exercitum cum classe transmittet. Hos ego plane nunc contemno, nam nulli apparatus adhuc fiunt, de quibus dicerent tamen aliquid homines. Pecunia tantummodo omnibus modis a Ser-mo Rege conficitur, quae etsi robor praecipuum in omnibus sit, nihil tamen quoad iaceat effecit. Quietis et pacis mirificum studium universi prae se ferunt, quam et ego optare non desino. Verum ab iis curis et sollicitudinibus, quae nos non minus quam antea afficiunt, quando tandem quieturi sumus non video, et cum nihil a nobis agatur.

Ego enim hic annus est cum nihil ago, quia quid agam mandatum non habeo, ne adeo inveterascat negotium, ut renovari difficile possit, vereor, atque iam quantum consenuerit, res ipsa declarat. Hoc si quo modo corrigi potest, de eo iam M-tem Regiam Dominum nostrum clementissimum deliberaturum, mihi quod rectum et necessarium statuet mandaturum spero, vel qui prudentius totum negotium transigere possit ei id commissurum. Ego fide, labore, cura et diligentia singulari quaecunque M-tas sua iusserit curabo. De iis vero caeterisque rebus, quae hinc scribi possunt, quod significare Ill-mae et R-mae D. V-rae debeo, non praetermittam. Deus omnipotens Ill-mam et R-mam D. V-ram felicem semper conservet. Madrido, die XX Decembris Anno Domini MDLXIII. Ill-mae et R-mae D. V-rae cliens et servitor addictissimus

Petrus Volsky.

440

SEBASTIAN BREDAU DO HOZJUSZA

Orneta, 21 grudnia 1564

Jako burmistrz Ornety wystawia pozytywną opinię tamtejszemu kierownikowi szkoły Janowi Hennigowi, który zamierza ubiegać się o dalsze święcenia duchowne.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1685—1686. Na odwrocie adres.

Hochwyrdigster in Gott furst und allergnedigster herr. E. F. G. seint meyne unterthenige, schulpflichtige und gehorsame dienste allezeit bevhor. Hochwirdigster in Gott furst und allergnedigster herr. Nachdem Joannes Hennig¹, kegnwertiger zeiger, unser schulmeister, als er anfenglichen zu procediren vorgenommen, mit zweien lehn bey unserer kyrchen, so ferne er es auch bey E. F. G. erlangte, zu versorgen vertröstet worden, darauf er den nun seine ordines zu compliren vorgenommen. Damit im aber nichts hinderte, und hirzu einen sicheren zugang haben möcht, also hat er mich umb eyne commendation seynes verhaltens ime mittezutheilen angelangt und gebeten. Und demnach dan mir nichtes anders bewust, desgleichen auch allen der stadt eynwoneren meines bedunckens und erachtens, als das sich obgedachter Joannes, unser schulmeister, kegn menigliche recht und wol zu ider zeit verhalten, sein behohlen ampt auch mit ernst und vleis gewartet und ausgericht, also das

¹ Akta wizytacji parafii Lidzbark Warmiński z 19—26 I 1565 odnotowują go na stanowisku kierownika szkoły w tym mieście: „Ludimāgister est Joannes Hennigh diaconus ex villa Braunsvald [=Braswald] territorii Allensteinensis, bonae famae...” ADWO, Acta Capituli 1a k. 147v—148.

er wol bey meniglichen ein gu[nstigen] und gutten namen hat, warumb ich denn im uf sein bitten ein solchs nicht können abschlagen.

Gelanget derowegen an E. F. G. mein untertheniges bitten, E. F. G. ime solches seyenes gutten und langen, loblichen verhaltens bey uns, auch vieler und manchfältig schwerer arbeit bey unser löblichen jugendt, gedignete befurderung zu seyнем vorgenommenen und angefangenen christlichem werck verleihen, damit er dieser geringen und unterthenigen commendation und vorschriřt bey E. F. G. in allen gnaden genossen, spuren und empfinden möcht. Welches ich umb E. F. G. als ein armer E. F. G. unterthan in aller unterhenikeit schuldig und pflichtig bin zu vordinen. Bevhel hiemit E. F. G. Gott dem Almechtigen in langwerender gesundtheit, im fridelichen regiment gethreulichen.

Gegeben zu Wormedit, am tage Thomae [21 XII] des 1564 jares. E.F.G. untertheniger

Sebastianus Bredau burgermeister daselbst.

441

JAN KOSTKA DO HOZJUSZA

Lipno, 22 grudnia 1564

Przedstawia swój punkt widzenia na temat miejsca i czasu sejmiku ziem pruskich.

ORYG.: Stifts- och Landsbibliotek, Linköping, ricsps Brev, 26, nr 41. Na odwrocie adres, pieczęć i adnotacja odbiorcy: *Redditae in die S. Joannis Evangelistae [27 XII] 1564 Hellis-pergt, responsum eadem.*

ERUK.: *Dziennik Wileński* 1815 II s. 109.

Miłościwy Księżę, panie i dobrodzieju mój, służby moje najniższe i we wszem powolne w miłościwą łaskę W.M. zalecam, zdrowia dobrego w fortunnym panowaniu W.M. memu M.P. winszując etc. Około tego zjazdu naszego, który nam król Jegomość ku obieraniu posłów na sejm koronny w Radzynie na 28 dzień tego miesiąca złożyć raczył, W.M. mój M.P. raczyłeś mi to oznajmić, iż od Komornika króla Jegomości¹ W.M. tę sprawę mieć raczysz, iż Jegomość ksiądz Biskup Chełmiński² przed nim to powiedział, iż jest gotów czynić to, co też insi czynić będą, a iż też ten zjazd w Chełmżej albo we Świeciu być może, a to też przy tym raczyłeś mi W. M. dać znać, iż by to W. M. raczej widział i snadniej temu mógł dosyć uczynić gdyby ten zjazd w Lubawie albo w Nowym Mieście, chcąc też to po mnie mieć, abych ja w tym zdanie swe W.M. oznajmił. Ja bych rad, Miłościwy Księżę, aby się temu obycaj ten naleźć mógł, ażeby się dosyć stało wolej króla Jegomości, ale ja tego nie baczę, aby to być mogło prze krótkość czasu i niebezpieczne powietrze, bo w to niebezpieczeństwo i mnie samemu ta mila tu stąd do Chełmżej byłaby mi tak przykra a ciężka jako kiedy ta kilkanaście do Lubawy. A rozumiem temu, że i inszem z ciężkością by to przyjść musiało, zwłaszcza z Pomorskiej [Ziemi], bo za tak krótko złożonym czasem nie tylko w Lubawie, ale i tu w Chełmży ledwa by na ten czas być mogli. A wszakoż co się W.M. i innem panom będzie zdało na tym przestanę i to co insi czynić będą. A nie będą też na zjeździe mógł być, ponieważ nie idzie [o] nic inszego, jedno o to, aby posły obrano, tedyż którzy się zjadą, przeze mnie je obierzą. Zdało by mi się, gdzieby to o osobę W.M. nie

¹ Konrad Krupka Przeclawski. Zob. nr 405 przyp. 2.

² Stanisław Zelisławski.

szło, najsmadniej w Chełmżej, a wszakoż dla W.M. swego M.P. rad zwołał do Lubawy, bo wprowadzie nie wiem, bych mógł być na ten czas. Zalecam się przy tym w miłościwą łaskę W.M. prosząc, abym z niej opuszczon nie był. Dan z Lipna, 22 Decembris Anno Domini 1564.

W.M. mego miłościwego Pana powolny służebnik

Jan Costka C[asztelan] Gdanski.

442

STANISŁAW ŻELISŁAWSKI DO HOZJUSZA

Lubawa, 25 grudnia 1564

Przypomina Hozjuszowi o sejmiku pruskim, którego zwołania domaga się król. Uważa, że na obesłanie szlachty trzeba około trzech tygodni, zaś za miejsce obrad proponuje Łasin.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1609—1612. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae in die S. Joannis Evangelistae [27 XII] 1564 Helspergi, responsum eadem.*

Illustrissime et Reverendissime Princeps, Domine mihi observandissime, obsequia mea promptissima Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae studioso offero. Quod proximis meis litteris¹ pro observantia et officio meo de celebrandis terrae huius comitiis Ill-mam et R-mam Cels. V-ram submonui, idem nunc quoque multis iisdemque non levibus de causis mihi faciendum esse putavi. Urget Regia Maiestas, ut comitia maturentur. Verum ut in tanta temporis brevitate conveniamus, omnino impossibile esse videtur. Habenda est enim dominorum palatinorum ratio et potissimum trans[v]istulanae Pomeraniae, qui palatinatum amplum habet, nec tam facile nobiles suos, ut in rem praesentem deliberent, unum in locum cogere potest. Meo iudicio (quamvis sine dubio hoc pro sua summa sapientia Ill-ma et R-ma Cels. V-ra multo rectius expendit) ad minus tres septimanae illis dandae essent. De eligendo etiam loco quid sentiam, iam antea ad Ill-mam et R-mam Cels. V-ram perscripsi. Saevit apud me lues illa pestifera in hunc usque diem. Pridie enim iterum civis cuiusdam famula peste excincta est, et iam antea quoque quattuor domus, quas pestis corripuerat, oclusae sunt. Nec est quod in Culmenseha² conventus habeatur, causam in prioribus litteris assignavi. Consultissime faceret Ill-ma et R-ma Cels. V-ra, si Lessen³ oppidum in districtu Roggenhusiono⁴ situm comitiis designaret. Ad istud enim cum omnes fere civitates et palatini tum et Ill-ma et R-ma Cels. V-ra pari et aequato itinere contenderent. Sed haec omnia in arbitrio Ill-mae et R-mae Cels. V-rae posita sint. Unum istud enixe precor, ut domini consilarii et alii quorum interest, in tempore atque adeo maturius tam de die quam de loco per Ill-mam et R-mam Cels. V-ram reddantur certiores. R-ma Cels. V-ra hanc meam (fortassis intempestivam) admonitionem nonnisi in meliorem partem accipere dignetur, cuius me benevolentiae commendo.

Datum Lubaviae, in die Nativitatis Christi [25 XII] Anno Domini 1564. Ill-mae ac R-mae Cels. V-rae studiosissimus^a frater Stanislaus Episcopus Culmensis manu propria subscripsit^{-a}.

^{a-a} Własnoręcznie.

¹ List nie znany.

² Chełmża.

³ Łasin.

⁴ Rogoźno.

443

HOZJUSZ DO RADY MIASTA GDAŃSKA

Lidzbark, 26 grudnia 1564

Rozpatruje różne możliwości odnośnie do miejsca i czasu sejmiku pruskiego. Trudności wynikają z powodu zarazy grasującej w miastach przeznaczonych lub proponowanych na miejsce sejmiku. Bierze pod uwagę życzenia dworu, zdanie innych senatorów pruskich i prosi o zdanie Gdańska. Ze swej strony sugeruje Lubawę lub Nowe Miasto.

ORYG.: nie znany¹.

KOPIA z XIX w.: Zakład Dokumentacji IH PAN Kraków, Hosiana 19 d.

Den erbarn, wolweisen, achtbaren und namhaften herren burgermeister und ratsmannen der doniglichen stadt Danzigk, unsern besondern guten freunden.

Unseren freuntlichen gruss sampt wunschungk alles guten bevorn. Erbare, wolweise und namhafte herren, besondere gutte freunde. Wir haben aus E. E. W. schreiben² verstanden, wie dieselbe unter anderen von uns sinnen belernet zu werden, was wir wegen der ausgeschriebenen tagefarth, so von Ko. Ma. gen Reden auf den 29 ten itzwerenden monats angesetzt³, entschlossen und bedacht oder aber ob wir denselben auf einen andern gelegenern orth und raumere zeith zu versetzen gesinnet. Worauf wir E. E. W. freundlicher wolmeinunge zu vernehmen fügen, wie uns auch gleichergestalt ein solches schreiben von hochgedachter Ko. Ma. fast verzuglich zugestellet worden, und wiewoll uns dazumahl sowol der orth unbekuem wegen der schwebenden seuche wie auch die zeith zu enge gefallen, so hat sich eben dieselbe zeith der herr culmische bischof⁴, unser freundlicher lieber herr bruder, kegen den kemerlingk⁵, durch denen uns Ko. Ma. schreiben behendiget, vernehmen lassen, wie man solche zusammenkunft derozeit nicht bekuemer haben möchte, denn zu Culmensee⁶ oder Schwetze⁷ und Seine Liebden solche stellen zu besuchen nicht ungeneigt. Derowegen wir uns denn zugleich kegen Seiner Liebden andern herren rethe, so in der eile zu treffen erkleret, wie uns dero beiden stete irkeine auf den kurtzen tagk zu erreichen aus vielfaltigen ursachen fast unmuglich und ungelegen, es wehre denn, das man den ernenten tagk auf raumere zeith oder zum wenigsten bis auf den 2 Januarii erweitern wolte. Im falle solches nicht zu geschehen, wusten wir uns von sinnen auf mehrgemelten 29ten tagk in keine stelle zu erheben, nur

¹ Oryginalny tekst listu istniał w r. 1880, bowiem wtedy archiwariusz archiwum w Gdańsku, Ernst August Karl Bertling, na prośbę Franciszka Hiplera polecił kopytom odpisać listy do i od Hozjusza, znajdujące się w gdańskich zbiorach, sam porównał je z tekstem rękopiśmiennym, podpisem uwierzytelnił i przesłał Hiplerowi, ten zaś do Akademii Umiejętności do Krakowa. Obecnie te odpisy znajdują się w Zakładzie Dokumentacji IH PAN Kraków, Hosiana 19d. Pod tekstem listu, który tutaj publikujemy, Bertling własnoręcznie napisał: *Die Uebereinstimmung mit dem Originale, in welchem auch auf dem Rande das „schreiben“ beigefügt, Schbl. CXX. B.27.057. Attestirt Bertling Archivar.* Pozostałe listy Hozjusza do Rady Miasta Gdańska w dawnym miejskim archiwum miały tę samą sygnaturę, obecnie zaś są w WAP Gdańsk, w fascykule o sygnaturze aktualnej 300.53/289. Niestety, tego listu brak i trudno ustalić kiedy zaginął.

² List nie znany.

³ Zob. nr 420.

⁴ Stanisław Zelisławski.

⁵ Konrad Krupka Przeclawski.

⁶ Chełmża.

⁷ Swiecie.

alleine so man uns einen neheren orth thete angeben, und haben Lübow⁸ oder aber Neuemarkt⁹ furgeschlagen. Nun haben wir hierauf kein wiederantworth von anderen herren, ausgenomen vom obgedachten herren culmischen bischofe und woywoden, die uns zu vernehmen gegeben, das inen der furgeschlagenen stellen keine aus bedenklichen ursachen zu belieben, besondern sahen furs beste an, das man denselben tagk gen Lessen, da sie vermeinen, zimliche bekuemigkeit sein werde, auf den 12ten oder 13ten tagk folgends monats Januarii verschieben. Ob nun aber solcher orth und tagk auch den anderen herren anwonigk und dahin sich zu verfügen gewilliget, ist uns noch zur zeith gantz unbekanth. Was unsere persone desfalls belangenth, wolten wir nicht gerne, das konigliche hendel durch uns allein solten verzügerth werden, und da wir gewisse berichte [haben], das alle andern herren rethe in den orth einstimmigk sein, wollen wir uns inen gemehssen. Gelanget aber nichts desto weniger an E. E. W. unser freuntlich begehler und sinnen, wollen uns auch ir gutduncken als die des orts zustandes nicht unwissenth zu verstehen geben, und was sie hierin zu thun bedacht, gotlicher gnade E. E. W. entpfelende. Datum Heilspergk, den 26 Decembris Anno [MD]LXIII.

Stanislaus von Gots gnaden der Heiligen Romischen Kirchen des titels S. Pancratii priester cardinal, bischof zu Ermelanth.

444

HOZJUSZ DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 27 grudnia 1564

Informuje o otrzymanych listach, o stanie zarazy na Warmii i w Prusach. Knobelsdorf w Braniewie pełni funkcję proboszcza i starosty. Zachęca nuncjusza, by na czas sejmu udał się do Piotrkowa lub miejscowości pobliskich celem lepszego kontrolowania przebiegu obrad. Pisał do Juliusza Pogiano w sprawie większej troski o nuncjusza w Polsce. Występki proboszcza z Barezewa Fabiana Romanusa nie ujdą bezkarnie. Cieszy się z sukcesu katolików na sejmiku w Srodzie, szczególnie pochwała postawę biskupa poznańskiego na tym sejmiku. W postscriptum dzieli się smutną nowiną o śmierci gorliwego katolika Janusza Kościeleckiego. Zachęca nuncjusza, by popierał katolików na wakujące po nim stanowiska. Podsuwa nazwiska kilku kandydatów.

ORYG.: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym, Na odwrocie adres, pieczęć, adnotacja odbiorcy: *Del Cardinale Varmiese, Hetsperg, 27 di Decembre 1564.*

Reverendissime Domine. Felicem R-mae D. V-rae precor annum hunc ineuntem. Binas accipi literas R-mae D. V-rae: tertia et quinta Novembris datas¹. De peste non tantum est in re, quantus fuit sermo. Dantisci grassabatur vehementer, Regiomonti nunc etiam grassari dicitur. Nos Deus adhuc servavit per misericordiam suam, nam in duobus oppidis meis, Braunsperga et Resel, iam remisisse fertur. Reliqua fuerunt intacta. Custos ecclesiae meae² nunc et capitaneum et parochum agit Braunspergae. Praedicavit per hunc Adventum. Scripsit mihi, quod per totam secundam Adventus Dominicam [10 XII] non sunt mortui nisi duo.

Quod ad synodum attinet, ea cura sumus hoc tempore liberati. Faxit

⁸ Lubawa.

⁹ Nowe Miasto.

¹ Zob. nr 374 i 380.

² Eustachy Knobelsdorf.

Deus, ut comitorum felicem progressum et exitum habeamus, ad quae R-mam D. V-ram venire cuperem, nam etsi non ea nunc est quam oporteret esse Pontificis autoritas, postulant hoc tamen Regiae Maiestatis rationes, ut illius rationem habeat. Itaque fieri non potest, etiam si nihil aliud efficiat Apostolici Nuntii praesentia, quin saltem impediatur conatus haereticorum improbos. Quamobrem necessarium prorsus esse duco, ut ad comitia veniat. Si non potest esse Petricoviae, ubi certe commodi esse non potest, sit in Vitov³, sit in Vobors, sit in Suleiow, sit in Jezow⁴ aut saltem Lovicii, aut si deliberatum est ei longius abesse, sit Heilspergae et in Prussia potius quam in Russia, nam non video causam cur hanc sic amet, illam autem tantopere fugiat. Hic si fuerit singulis hebdomadis, quid in comitiis actum erit scire poterimus et communicato inter nos consilio nihil eorum intentatum relinquemus, quaecumque ad servandum ab interitu Regnum pertinere putaverimus.

Sic agi Romae cum R-ma D. V-ra doleo, et scripsi nonnihil in eandem sententiam ad Julium nostrum⁵. Spero futurum, ut melius R-mae D. V-rae consulatur. Canonici mei bene valent omnes, nec eorum quisquam loco cessit, praeter doctorem Sampsonem⁶, qui tamen et ipse redierat ante festum Michaëlis [29 IX]. De Romano Fabiano⁷ minime Romano curae mihi futurum est, ut ne ferat impune, sed nec ego magis esse cupio severus quam R-ma D. V-ra. Pensione privabitur.

Exemplum literarum R-mi D. Archiepiscopi legi. Peiora sunt subsequuta quam quae nefuebantur ab illo, nec enim res ad comitia dilata, sed impia declaratio pii decreti fuit facta, cuius qui fuit autor gravi morbo laborare fertur. Sed adhuc nos tamen oculis misericordiae suae respicit Deus, nam in proximis comitiis Sredensibus reperta sunt plura quam septem millia hominum, qui non curvarunt genua ante Baal et palam testati sunt se nunquam in mittendos nuntios ad Regiam Maiestatem consensisse, sibi quoque declarationem hanc impiam displicere, pium vero decretum Parczoviense valde probari. Fuisse dicuntur tribus partibus plures catholici quam haeretici, nisi quod nescio quae sit horum nostrorum temporum infelicitas, quod pluris fiunt quae a tribus haereticis quam quae postulantur a triginta catholicis. Quaeso, urgeat atque instet apud Maiestatem Regiam, ut catholicorum petitionis rationem habere velit. R-mus D. Posnaniensis⁸ praeclaram operam in hac re navavit, quo vel solo nomine non possum illum non amare. Quaeso, collaudet hoc factum illius scriptis ad eum literis, quod et ego facio, easque literas ad manus R-mae D. V-rae mitto, quas per occasionem ad eum perferendas curet quaeso, nam non credo, quod tam cito sit in comitiis adfuturus. Opto R-mam D. V-ram bene et feliciter valere, cuius me fraternae benevolentiae commendo.

Ex castro meo Heilsperg, die 27 Decembris MDLXIII. R-mae D. V-rae frater amantissimus

— Stanislaus Cardinalis Varmiensis —.

³ Witów, wieś na póln.-wsch. od Piotrkowa Trybunalskiego, znajdował się tam klasztor norbertanów (zał. 1179, zniesiony 1819).

⁴ Jezów, miasto w b. powiecie brzezińskim, woj. rawskie. Powstała tu w I poł. XII w. prepozytura benedyktyńska i klasztor.

⁵ Juliusz Pogiano, sekretarz sekretarza stanu kard. Karola Borromeo, Hozjusz interweniował u niego zapewne w sprawie regularnego wypłacania pensji nuncjuszowi.

⁶ Samson Worein, kanonik warmiński i kanclerz kapituły.

⁷ Zob. nr 374 przyp. 7.

⁸ Adam Konarski.

^{b-} Cum has scripsissem, allatum est huc triste novum de morte Palatini Syradiensis⁹, viri pii cumprimis et catholici, qui propter singulare tuendae religionis studium vita fuit dignus longiore. Magnum ex hoc nuntio animo meo dolorem accepi, nam qualis ille sit qui praeesit Maiori Poloniae plurimum in eo positum esse video. Quaeso, det operam R-ma D. V-ra et apud Maiestatem Regiam et apud R-dum D. Procancellarium, ut ne quis illi succedat non catholicus. Habet fratrem Palatinum Posnaniensem¹⁰, virum non minore zelo tuendae religionis, pietate vero multo etiam maiore praeditum, ad quem, si non obstarent leges patriae, recte munus hoc deferri, posset. Quod tamen si per eas facere non licet, non pauci sunt proculdubio in Maiore Polonia ex prima nobilitate, qui recte hoc munere fungi possunt: sunt Czarnokovii, defuncti Posnaniensis Episcopi fratres viri vetustae nobilitatis¹¹, est Swidwa¹², est Opalenscius¹³, sunt et alii nonnulli. Inter eos vero non postremus est R-mi Domini huius moderni Episcopi frater¹⁴, qui nuper in Sredensibus comitiis se constanter opposuit haereticis, quem ego propterea omnibus fortunae ornamentis dignum esse iudico. Scripsi autem hac ipsa de re et ad R-mum D. Archiepiscopum et ad Procancellarium et ad ipsam Maiestatem Regiam, sed praesens D. V-ra R-ma plus ipsa isthic verbis quam ego literis absens proficere poterit. Non minorem etiam curam in eligendo^c Castellano Cracoviensi adhiberi oportet, ne in illa quoque civitate sit aliquis cum potestate non catholicus, quod ego R-mae D. V-rae curae futurum non dubito^{-b}.

^{a-a} Własnoręcznie.

^{b-b} Dodatek na osobnej karcie, pisany ręką tego samego sekretarza.

^c W rkpsie *legendo*.

445

HOZJUSZ DO JAKUBA UCHAŃSKIEGO

Lidzbark, 27 grudnia 1564

Prosi na zbliżającym się sejmie dopilnować sprawy katolików, jak to już uczynił na sejmiku w Srodzie, zwłaszcza by ważne stanowisko starosty generalnego wielkopolskiego nie dostało się w ręce jakiegoś innowiercy. Sugeruje kilku kandydatów.

ORYG.: nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: Arch. Vat., rkps Polonia 5 k. 26.

DRUK.: Wierzbowski: Uchanslana, III s. 79—80.

Annum hunc ineuntem faustum, felicem et fortunatum precor R-mae D. V-rae. Non dubito autem, quod feliciter coepit in proximis Sredensibus comitiis, quin felicius etiam absolutura sit in hoc publico Regni conventu, simul operam datura, ut ne quid illi obtineant haeretici, utque pii illius decreti Parczoviae lati impia declaratio fiat prorsus irrita. Quod etsi sponte sua facturam R-mam D. V-ram non ambigo, tamen

⁹ Janusz Kościelecki.

¹⁰ Andrzej Kościelecki.

¹¹ Bracia Andrzeja Czarnkowskiego (1507—1562), a było ich trzech: Piotr, Stanisław i Wojciech. Por. PSB IV 216 nn. Dworzaczek: Genealogia, tabl. 106.

¹² Swidwa, tj. Ostroróg Szamotulski herbu Nałęcz. Por. Encyklopedia szlachecka. T. XI. Warszawa 1938 s. 319.

¹³ Andrzej Opaliński (1540—1593), 1570 marszałek nadworny koronny, 1574 marszałek wielki koronny, 1578 starosta generalny Wielkopolski.

¹⁴ Jan Konarski.

litteris etiam meis illa admonere et veluti currentem incitare volui.

Allatum autem est huc hodie triste novum de morte illius pii et catholici senatoris, magnifici domini Palatini Siradiensis¹, qui propter catholicae religionis tuendae studium et pietatem singularem vita fuit dignus longiore. Dicitur non potest quantum is nuntius animo meo dolorem attulerit. Nunc a R-ma D. V-ra peto, ut operam dare velit, ne quis illi succedat non catholicus, in praefectura praesertim. Quod si non obstant leges patriae, nemo videretur dignior domino Palatino Posnaniensi², qui non est minor quam frater fuit in catholicam religionem studio, pietate vero etiam illum superare videtur. Quod si vero obstant leges patriae, non dubito, quin sint adhuc non pauci ex primaria nobilitate viri catholici, quibus munus hoc recte mandari posset, et in his R-mi domini Posnaniensis Epscoopi frater³, quem in Szredensibus comitiis optimam operam navasse, seque haereticis intrepide opposuisse audio. Iterum a D. V-ra R-ma peto, providere velit, ut defunctus ille successorem habeat catholicum. Quod autem de illo scribo, idem de Castellano quoque Cracoviensi R-ma D. V-ra sibi scriptum esse putet. Nam in utroque ad conservandam catholicam fidem plurimum positum esse videtur. Hac autem de re scribo quoque R-mo domino Nuntio et Procancellario, quin et ipsi Regiae Maiestati. Ac spero in Deo meo, quod perficiet R-ma D. V-ra, ut brevi laetum nuntium de catholicis viris ad utrumque hoc munus illius opera delectis audire et dolorem hunc praesentem hilaritate commutare mihi liceat. Quod superest etc.

Ex castro meo Heilspergk, die XXVII Decembris 1564.

446

EUSTACHY KNOBELSDORF DO HOZJUSZA

Braniewo, 27 grudnia 1564

Pochwała decyzję usunięcia Anserinusa ze stanowiska starosty braniewskiego, ale sam ma pewne opory z przyjęciem tego stanowiska, gdyż przedtem miał poważny konflikt z tymże starostą i winę mu przebaczył, obecne zaś usunięcie go i zajęcie jego stanowiska w oczach ludzi mogłoby uchodzić za zemstę. Ponadto Anserinus powinien wpiery przed ekonomem biskupstwa zdać dokładne sprawozdanie ze swej gospodarki. Ostatecznie jednak jest skłonny dostosować się do życzenia biskupa. Opisuje pierwszy kontakt jezuitów z Braniewem: kaznodzieja jezuicki swoim kazaniem zrobił bardzo korzystne wrażenie; podczas oględzin klasztoru franciszkańskiego, przewidzianego na rezydencję dla jezuitów, stwierdzono potrzebę poważnego remontu, ponadto trzeba stamtąd przenieść pozostałych dwóch franciszkanów.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1690—1695. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Reddita 29 Decembris 1564 Heilspergk, responsum 1 Januarii 1565.*

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine clementissime. Quod iam tandem Anserinum¹ loco movere decrevit Ill-mae Cels. V-ra, ex litteris intellexi. Quod si tum, cum vehementer urgerem, ut hoc fieret,

¹ Janusz Kościelecki.

² Andrzej Kościelecki.

³ Jan Konarski.

¹ Był zarządcą zamku biskupiego w Braniewie. W liście do Hozjusza pisanym z Braniewa, 4 I 1565 (autograf w języku niemieckim — Bibl. Czart., rkps 1607 s. 11—14) podpisał się *Waltin von Gansern*. Knobelsdorf nazywał go *Anserinus, Ganserovius* (np. w liście do Hozjusza, Braniewo 3 I 1565, autograf — Bibl. Czart., jw. s. 7). Biskup miał poważne zastrzeżenia co do gospodarki zarządcy braniewskiego. Późną jesienią 1564 r. zamianował Knobelsdorfa tymczasowym plebanem w Bra-

fuisset factum, fortassis illis, quae sequuta sunt, occasionem non dedisset. Quantae enim multorum contra ipsum fuerint querelae scribere tum solebam, sed nec nunc quidem tacent multi, ita ut omnino hominem vix invenire credam, qui non se etiam aliquo beneficio affectum putet, si is amoveatur. Verum ut ego hoc onus in me recipiam, sat scio, quod nolet Ill-mae Cels. V-ra, si causas, quas habeo gravissimas intellexerit. Anserinus enim ille publice, coram multis, nuper me nequissime proscindit, et non solum me, sed omnem etiam ecclesiasticum statum. Ego cum hoc intellexissem, Bransbergam venio cum illis, qui praesentes huic contumeliae interfuerunt, interrogo hominem an ea dixerit. Negare coepit. Post, cum convictus fuisset testibus fide dignis, deprecari cum lachrimis coepit culpam dicens auctore Zacharia² impellente ebrietate factum, et propter Deum obtestatus, ut ipsi hanc noxiam remitterem. Quid facerem? Qui alios invitare debeam ad condonandum proximis, si in ea severitate vindicandi acceptam iniuriam perstitissem, negassem hoc opere, quod verbo ut fieret docerem, itaque condonavi homini eam culpam. Nunc si eum loco movere deberem, putarent omnes homines me vindictae cupiditate hoc fecisse. Et is, ut est lingua intemperantissima, posset dicere me ideo ipsum detulisse, ut succederem, quod eam fidem et auctoritatem, quam videor aliquibus habere apud hunc populum, valde imminuturum videretur. Accedit et hoc, quod ex privato colloquio ipsius intellexi iam ipsum ad novam rationem aliquo lastas ex allodio et molendino in futuram rationem vendidisse aliaque fecisse, de quibus luculentam debet rationem reddere Oeonomo³ priusquam cedat. Quare spectatur hoc ad Oeonomi officium proprie, ut is accepta ratione poscat de ispo singula restitui secundum inventarium, et ea etiam simul quae accesserunt ex novis emptionibus et aliis modis huic inventario, et ut is ea omnia assignet successori. Si vero me in examine articulorum praescriptorum adesse voluerit Ill-mae Cels. V-ra, faciam lubenter. Et erunt fortassis etiam alia, quae exigenda erunt, de quibus etiam antea eum compel[lavi]. Conditionem eam, ut scit Ill-ma Cels. V-ra, ambivi nunquam neque nunc etiam ambio, verum oblatam ideo non re puo, quod credam eam esse vocationem quandam Dei, ut ita fortassis diligentius inserviam suae Ecclesiae. Movet me et hoc, quod Societati hinc traducendae lubenter pro virili adesse cupiam, quae hic ita radices agat, ut brevi hinc in viciniora loca transportari possit. Quare si eas offeret Ill-ma Cels. V-ra conditiones, quae tolerari possunt, ego nihil parcam neque labori, neque diligentiae, ut hoc studium, quod per multos annos probare volui, Ill-mae Cels. V-rae nunc confirmem. Vehementer vero suspectam faciunt rationem Anserini multa, in primis vero hoc, quod nimis liberaliter in illis sunt ascripta multa, illud vero maxime, quod in solos panes modii XII siliginis, tritici VI impensi sint hic pro Nativitate [25 XII] in ore Marchionis, cum tertia pars impensa non fuerit, cum per biduum Mar-

niewie i zarazem starostą z poleceniem stopniowego odsunięcia zarządcy. W liście do W. Kuczborskiego Knobelsdorf 15 XII 1564 z Braniewa (autograf: Bibl. Czart., rkps 1605 s. 1003—1006) donosił o rabunkowej gospodarce tegoż Anserinusa na zamku braniewskim i nawet przynaglał, by jemu (tj. Knobelsdorfowi) biskup dał czym prędzej nominację na to starostwo: „Itaque peto, ut concepta in literas redigantur et mihi sub sigillo Illustrissimi mittantur, et non fert hoc negotium moram. Si enim intellexerit Anserinus avolandum sibi esse, ita sibi consulat, ut secessori nidum vacuum relinquat, quod tamen ex parte magna iam factum esse video, nihil enim in ea arce iam reperitur quod ad suppellectilem domesticam spectat”.

² Zapewne funkcjonariusz na zamku biskupim w Braniewie (?).

³ Jan Leoman.

chio et Marchionissa Varmiae morati fuissent⁴, iam vero praecipui magnates et aulici sequuti erant Marchionem, qui tamen ad nos non deflexit. De rebus allodii agam cum allodii magistro et ipsa allodiana. Si enim non esset maior expectandus fructus inde, certe indignum esset quod tanto labore coleretur. Sed de his postea.

Mitto adhuc duos ex Fraternitate Jesu, in quibus unum virum doctissimum et concionatorem optimum⁵, quem spero futurum virum secundum cor Ill-mae Cels. V-rae. Mihi quidem ita satisfecit in hesternae concione, ut hodie etiam oraverim, ut denuo concionaretur quo linguae ipsius assuesceret populus. Quod si consequetur, dico certe nos a Deo non petivisse digniorem verbi divini praeconem unquam vel optasse. Habebit posteritas quare merito gratias agat Ill-mae Cels. V-rae, si modo grata esse velit, sin secus, corona parata est Cels. V-rae immarcescibilis. Deduxi eum in monasterium, et ut est animo valde submisso, probat omnia, sed hoc incommodo ferretur Societas, quod hisce frigidissimis diebus non habebit ubi commode conveniat. Hypocaustum illud unum valde angustum est et non capiet omnes, praesertim si Franciscani illi duo cohabitare debeant. Simon⁶ dimitti posset Lubaviam, alter retinendus et demulcendus erit blandeque quam maxime, habere enim dicitur ingentem summam pecuniae ex Turonia huc allatam, et iam ego investigavi quo in loco asservetur. Translata iam est ex monasterio. In magno refectorio fornax scissa esse dicitur, ita ut nunc hyberno tempore aegre restituti queat et magno lignorum dispendio calescit. Sed spero ad Deum, si mendicantes tantum potuerint lignorum acquirere elemosina, quod et Fraternitas, quae tam expectata debet omnibus nobis esse, plus etiam et poterunt et merebuntur. Quare, si quid cupit hic effectum Ill-mae Cels. V-ra, necessarium ut Oeconomus primum huc veniat et omnia disponat priusquam traducantur fratres, qui postea de omnibus fusius instruere poterit Ill-mam Cels. V-ram, cui auspiciatissimum opto a Deo optimo maximo huius Novi Anni ingressum et me gratiae et clementiae Cels. V-rae reverenter commendo.

Datae Bransbergi, ipso die S. Joannis Evangelistae [27 XII] Anno 1564. Eiusdem Ill-mae Cels. V-rae servitor

Eustachius.

447

HOZJUSZ DO KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA

Lidzbark, 28 grudnia 1564

Przesyła życzenia noworoczne. Nawiązuje do wydarzeń, jakie miały miejsce na sejmiku we Srodzie (27 XI), gdzie posłowie katolicy zdecydowanie przeciwstawili się innowiercom w sprawie interpretacji edyktów parczewskich. Domaga się od króla, by poparł stronę katolicką, nawet gdyby innowiercy mieli większość. Powi-

⁴ Nie udało się dokładnie ustalić, co to za margrabia z małżonką przejeżdżał przez Braniewo. Być może chodzi tu o księcia z Flandrii, o którym pisał Hozjusz do Jana Leomana, Trydent 3 VIII 1563: „Ac ostendimus quidem illud nobis durius accidisse, quod illis absque voluntate nostra et consensu tributum imperaverint, quod etiam a Fraternitate Vestra expensas factas in oppido suo in Flandrensem Ducem, nec attenderint, quod nos etiam praefatum ducem in bonis nostris Brunspersgensibus habuerimus, et in eum non contemnendum sumptum fecerimus...”. (ADWO, D 4 k. 57, oryg.).

⁵ Piotr Fahe.

⁶ Szymon, nazwisko nie znane, jeden z ostatnich franciszkanów likwidowanego wówczas klasztoru braniewskiego.

nien okazać tutaj nie mniejszą siłę charakteru niż wtedy, kiedy bronił swego małżeństwa z Barbarą Radziwiłłówną. Edykty parczewskie przeciwko innowiercom bardzo Hozjusza uradowały, natomiast późniejsza deklaracja królewska, ograniczająca ich zasięg do samych trynitarzy, rozczarowała go i jawnie wydała się sprzeczną z treścią rozmowy, jaką Hozjusz przeprowadził z królem w Łomży 2 V. Prosi króla, by wakujące godności w kraju rozdawał tylko katolikom, również aktualne wakanse po niedawno zmarłym wojewodzie sieradzkim i starostą generalnym Wielkopolski Januszu Kościeleckim. Król powinien okazać całemu światu, że jest władcą katolickim.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl. PAN, Kórnik, rkps 252 k. 54-56. Brak strony adresowej.

KOPIA z XVII w.: Bibl. PAN, Kraków, rkps 2256 k. 513v-515v.

Sacra et Serenissima Regia Maiestas, Domine, Domine clementissime. Subiectissimam perpetuae servitutis et orationum commendationem. Felicem S. M. V-rae precor ineuntem hunc annum et certe magnam in Deo meo fiduciam habeo collocatam, quod haec mea precatio non erit inanis. In hanc spem erexit me Sredensium comitiorum exitus, nam qua de re non pauci dubitabant, omnibus iam planum est factum, quod reliquit sibi Deus adhuc in Regno M-tis V-rae plus quam septem, imo plus quam septuaginta millia, quae non curvarunt genua ante Baal¹, sive sit illud Baal Islebiense sive Tigurinum aut Genevense, sive nescio quod Pinczoviense. Iam cognovit M-tas V-ra multis partibus plures fuisse, qui magno studio contenderent, ut pius decretum Parczoviense ratum et minus pius illius declarationem irritam esse velit. Ego vero de pietate M-tis V-rae mihi persuadeo, quod nunquam commissura sit, ut qui se a Christo et ab eius corpore Ecclesia praeciderunt, eorum clamoribus magna cum impietate coniunctis plus quam piis precibus tribuisse videretur. Qui si pauciores etiam numero fuissent quam haeretici, liceat enim mihi quod est in proverbio: ficum ficum, ligonem ligonem appellare. Tamen apud regem christianum, catholicum et orthodoxum plus valere deberent piorum iustae preces quam hac istorum impie postulantium importunitas. Quanto magis aequum est id fieri, cum etiam numero superent catholici.

Memoria teneo, cum prima Regni sui comitia celebraret M-tas V-ra, summo studio contendisse quosdam, ut cum Ser-ma coniuge sua regina Barbara, quae non ita multo post obdormivit in Christo², faceret divortium. Intrepide M-tem V-ram id respondisse, quod a pio rege responsum oportuit, religione sua quominus id faceret prohiberi, cum divino cautum sit oraculo: Alligatus es uxori, noli quaerere solutionem³. Erant et opibus et autoritate praestantes, numero vero multo plures, qui tantis contentionibus id efflagitabant, res ad seditionem spectare videbatur et nescio qui terrores denunciabantur, nihil tamen iis rebus M-tas V-ra movebatur, sed aperte professa est in celebri senatorum totiusque populi corona, quod extrema quoque prius esset pati parata quam ut contra legem Dei veniret. Quo tempore Christi vocem etiam illam protulit: Quid prodest homini, si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiat, aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?⁴. Cur autem eadem hac vox et nunc a M-te V-ra non auditur? An levius esse peccatum existimat cum Christo quam cum uxore divortium facere? Credat M-tas V-ra, quod nihil aliud ab istis agetur tanta cum importunitate, quam ut, quod ipsi iam fecerunt, a Christo se M-tas V-ra

¹ Por. 1 Krl 19,18.

² Barbara Radziwiłłówna zmarła 8 V 1551.

³ 1 Kor 7,27.

⁴ Mt 16,26; Mk 8,36; Łk 9,25.

separet, ut illum aperte neget, tu orbi toti christiano quod sit haereticus testatum faciat.

Cum Lomsam iussu M-tis V-rae venissem, inter alia memini me cum illa de hoc ipso decreto agere, simul petere nulla trinitariorum ut fieret expressa mentio, sed in genere potius externi satanae ministri proscriberentur omnes. Responsum hoc a M-te V-ra tuli christiano, catholico et orthodoxo rege dignum: sibi quoque nunquam placuisse, quod soli trinitarii proscribantur, quod ea res approbationis aliorum haereticorum esset speciem habitura⁵. Quae M-tis V-rae verba non mediocrem animo meo consolationem attulerunt, qua magis etiam est aucta, cum pium illud Parczoviense decretum editum vidissem. Contra vero, dici non potest quantum ex eo dolorem acceperim, cum contra sententiam V-rae M-tis, quam ex ea Lomsae cognoveram, in paucorum haereticorum gratiam, quod pie scriptum erat, parum pie declaratum esse vidi. Quam declarationem, cum, exceptis haereticis aliquot, omnibus eis, qui patriam in Sredendibus comitiis respraesentarunt, vehementer displicuisse M-tas V-ra iam cognovit, suppliciter iterum atque iterum a M-te V-ra peto, maiorem ut catholicorum quam haereticorum petitionis, maiorem conscientiae suae quam nescio quorum importunitatis rationem habere velit, nec eos audiendos esse putet, qui reipublicae temporibus tanquam ventis obsecundandum esse censent. Fecit hoc hactenus M-tas V-ra, sed quid profecit? Ubi Dei causa agitur, Deo serviendum non temporibus, Spiritui Sancto non ventis obsecundandum est. Qui fundatus est super petram, etiam si descendat pluvia, si veniant flumina, si venti flent et irruant in eum, immotus permanet, nec ab eis detrimenti quicquam capit⁶. Quis autem esse magis debet supra petram fundatus quam Regia M-tas? Quamobrem Spiritum Sanctum ducem sequatur M-tas V-ra, nec se quovis vento circumferri patiatur. Quod si fecerit M-tas V-ra, futurum est, ut et hunc annum et multos alios felices experiatur. Si minus, hoc sciat M-tas V-ra, quod est Deus in coelo nec est verum, quod per philosophum suum Ochinus loquitur, cum res humanas negligere, quin ille, sicut Paulus ait, inquirentibus se remunerator, negligentibus gravis est ultor⁷. Quem precor, ut misereatur nostri, illuminet vultum suum super nos, convertat nos et avertat iram suam a nobis et M-tem V-ram diu sanam et felicem conservet, cuius gratiae clementiaeque me servitutemque meam diligenter commendo. Ex castro meo Heilszbergk, 5 Calendas Januarii 1565 [28 XII 1564].

Cum haec scripisssem, triste novum est allatum de morte senatoris optimi, viri cum primis pii et catholici, D. Palatini Siradiensis⁸, quod vanum esse cupio, sed si verum est, suppliciter oro M-tem V-ram, ne quem in demortui locum sufficiat haereticum. Actum enim foret de cereis illis. Audivi pridem ex aulico quodam V-rae M-tis, quod cum ante annos plus minus octo peteret ab Ill-mo D-no Palatino Vilmensi⁹, ut sibi nescio quod impetraret a M-te V-ra, facturum se respondit, sed prius eum conferti Christum oportere. Vocabat autem confiteri Christum negare Christum, sicut nunc res etiam ipsa loquitur. De V-ra M-te persuasum habemus, quod ipsa vere Christum confitetur, illum qui natus est in Bethleem, non autem illum, vel illos potius antichristos, qui nostra me-

⁵ Zob. nr 202.

⁶ Por. Mt 7,25.

⁷ Hbr 11,6.

⁸ Janusz Kościelecki.

⁹ Mikołaj Czarny Radziwiłł.

moria vel in Saxonia, vel in Helvetia, vel in Gallia nati sunt. Quid impedit quominus ipsa, quoties ab illa petuntur honores et praefecturae, prius exploret animos petentium an Christum confiteantur, illum Christum Deum patrum nostrorum, nec aliis quam confitentibus honores et praefecturas mandet, hoc est catholicis et orthodoxis, qui non desunt adhuc per Dei gratiam etiam ex antiquissimis familiis. Iterum atque iterum oro et obsecro M-tem V-ram, ut se regem catholicum esse declaret. Sic illi Deus et hunc annum et alios multos felices largiatur.

Eiusdem Vestrae S. Maiestatis humillimus servus et capellanus

Stanislaus Cardinalis Varmiensis.

448

RADA MIASTA GDAŃSKA DO HOZJUSZA

Gdańsk, 29 grudnia 1564

Uważa, że ani w Świeciu ani w Łasinie nie ma warunków na obrady sejmiku pruskiego: w pierwszym mieście z powodu zarazy, w obu zaś z braku wygód. Proponuje zebrać się w Malborku lub Elblągu, czy nawet w Lidzbarku.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓŁCZ.: WAP Gdańsk, rkps 300, 27/29 k. 332—333. Missiva z 1564 r. Nagłówek: *Ad Dominum Cardinalem Warmiensem, edit 29 Decembris Anno 1564.*

Gnediger furst und her. E. H. F. G. mögen wir dinstlichen nicht verhalten, dass uns derselben anordenten schreiben heite dato dieses behändiget ist worden, dori hne E. H. F. G. auf unser schreiben und dinstliches ansuchen uns in gnaden zu wissen thun, dass sie gleichsfalles diese tage uber durch den herrn collmischen bischof¹ und woywodon² seine Hochw. G. und Gross. etc. auf Ko. Ma. unseres A. G. Herren ausschreiben schriftlich ersuchet seindt worden, welche sich den in ihrem schreiben erkläret, das der von Ko. Ma. angesatzter tag und stelle zu Reden³ aus allerley ursachen zu besuchen und zu halten fast bedenklich und dagegen unter anderm Schwetze⁴ und Collmensehe⁵, und aber auf E. H. F. G. gegenandwordt Lessen⁶ ernennet, dohin dan auch E. H. F. G. soferne es von den anderen H. rächten einmüttiglichen vor gutt angesehen zu verrucken gesinnet, wie züerlicher und breiter in derselben schreiben enthalten. Auf welche gnedigste erklärang wir uns gantz dinstlichen bedancken thun, und wiewol wir E. H. F. G. als dem löblichen president, wo dieselbe eine stelle ansetzen, zu volgen gantz williglich. Weyl wir aber berichtet, das zur Schwetz die jetzt regierende und schleichende seuche noch ummers wuddet und aber auch Lessen, wie wir von den unsrigen verstendiget werden, fast ein ungelegener orth, da man beyde an herbergen und sonst an anderer notdorft wenig haben und bekohmmen mag, so haben wir unser einfalts nach doch auf E. H. F. G. gnediges behag bedacht. Weyl alle stände dieses gantzen landes zusammenkohmmen und ein jeglicher damest seine bequemigkeit haben muss, das die zusammenkunft entweder zu Marienburgk⁷ oder Elbing, an welchen orteren gottlob

¹ Stanisław Żeliszewski.

² Jan Działyński.

³ Radzyń.

⁴ Świecie.

⁵ Chełmża.

⁶ Łasin.

⁷ Malbork.

die seuche nicht allein mehr wancket, sondern auch fast eine geraume zeyt aufgehoeret geschehe. Oder aber, weil Gott der Almechtige aus sonderlicher gottlicher vorsehung E. H. F. G. stadt Heilssbergk mit der seuche verschonet, da man dan nicht alleine allerley nottdorfft, sondern auch zimliche bequemigkeit haben kan, und auch E. H. F. G. in diesem hohem, ihrem furstlichen, hochweisslichen alter wegen der grossen kälte und ungestuemen wetter verschonet bleibe, das der örter die tageleistung geschehen möge. Stellen doch solches alles in E. F. G. genedigsten gefallen und seindt hinwiederumb derselben gnediges wiederantwortdschreiben, damit die unsrigen sich darnach zu richten haben, dinstlich gewertig. Dieselbe hiermit in Gottes gnedigen schutz zum langwirigen, gesunden leben und aller gluckseligkeit trewlich empfehlende. Datum [etc.].

449

MARCIN KROMER DO HOZJUSZA

Piotrków, ok. 15 grudnia — Łowicz, 31 grudnia 1564

O przyjeździe nuncjusza do Piotrkowa i jego naradach z królem. Opisuje swoją ostatnią wizytę u królowej Katarzyny w Radomiu, jej stosunek do Hozjusza, prymasa, jej nadzieje na otrzymanie pozwolenia na Komunię św. *sub utraque*. Radzi Hozjuszowi zdecydowanie egzekwować dziesięciny należne mu od sekretarza i ochmistrza królowej. W Łowiczu Kromer zamieszkał w pałacu prymasa, co mu (tzn. Kromerowi) niektórzy mają za złe. Prymas usprawiedliwia się, że nie zamierzał zwoływać soboru narodowego, ani też nie nastawiał króla przeciwko królowej. Do Hozjusza prymas nie ma żalu za ostatnie listy w sprawie synodu prowincjonalnego, przygotowuje mu nawet kwatery w domu swego brata i zaprasza na sejm do Piotrkowa. O śmierci Janusza Kościeleckiego i kandydatach na wakujące po nim stanowiska. Opinie o dziele Hozjusza *Iudicium et censura*, o szeregu osób (m.in. o biskupie krakowskim i jego zachłanności). Zamierza spotkać się z Hozjuszem na Warmii lub wcześniej na sejmie w Piotrkowie.

ORYG. AUTOGRAF: Bibl., Czart., rkps 342 s. 61—70. Na odwrocie ślad pieczęci, adres pisany inną ręką: *Reverendissimo et Illustrissimo domino meo Cardinali Varmienst etc.*

Reverendissime et Illustrissime Domine. Annum hunc prósperum tibi decurrere etiam atque etiam opto. Nuntium huc advexi nudius tertius¹. Sed non interfuit is tamen apud Regem primis vesperis qua de causa huc venit. Ne heri quidem et hodie sacro, propterea quod id ante lucem peragetur. Vespertinis precibus heri affuit et completorio. Audientia hodie vel cras ei dabitur, post quam recipiet se Volboriam. Interea manet huc apud sodales Dominicanos et manebit quoties huc veniet, ² imo huc fortasse commigrabit ³. Incipit is suspectus esse Primati propter crebriorem audientiam. Nec scio, an et signifero². Hic quidem de Baro eum agere suspicatur. Ipse negat, sed Regem secum agere velle mihi dixit. Mittetur fortasse. Puccinus³ Canobium⁴ et se mitti contendit, sed Ca-

¹ Nuncjusz Commendone po dłuższym pobycie na Rusi do Piotrkowa przyjechał razem z Kromerem ok. 12 XII. Tutaj już wcześniej przybył król ze swym dworem i oczekiwał na sejm. W raporcie do kard. Borromeo z 15 XII 1564 Commendone pisał o wizycie, jaką złożył królowi dnia poprzedniego. Jak widać z tego przekazu (opubl. Malinowski: *Pamiętniki*, s. 252) była to pierwsza wizyta po powrocie nuncjusza z Rusi. O tej to wizycie list Kromera zaznacza, że będzie ona miała miejsce *hodie vel cras*. Z tego należy wnioskować, że pierwsza część tego listu została napisana przez Kromera w Piotrkowie ok. 15 XII.

² Chodzi tu zapewne o chorążego nadwornego, którym wówczas był Mikołaj Mniszech.

³ Zob. nr 10 przyp. 2.

⁴ Zob. nr 13 przyp. 2.

nobius coniectus est in carcerem. Rationes Lusitanae ab eo exiguntur, nec scio an et Moschicae legationis pecunia.

Regina gratum sibi fuisse adventum meum ostendit. Discedenti mihi inde indicatum est eam sperasse diutius me apud se commoraturum fuisse. Detuleram id ego ipsi ultro, si quid me vellet. Nihil [s. 62] dixit, verita opinor ne mihi sumptum suppeditare necesse haberet. Fertur esse valde restricta. Ne vini quidem sextarium mihi misit, cum non nesciret in oppido nihil boni esse. Utramque speciem requirere etiamtum visa est. Apertius etiam cum Bonaventura⁵ loquens, ut ipse mihi, cum ad me in villam meam venisset, dixit. Sed acquievisse tamen eam, cum ille scandalum obtendisset negassetque ad eam pertinere quod patri et fratribus permissum esset⁶. Tui videndi valde cupidam se esse mihi quoque ostendit. Et promisi ego ei, si propius abfuturus esses. Procancellarius officium meum probavit. Indicavi Primati requiri in hac parte officium eius, quod eam nunquam viserit, licet propius abesset. Quin etiam suspectum ipsum esse, quasi aliquid contra eam molitur, et ob id existimari Petricoviam ab eo indictam fuisse synodum. Respondit is non esse obscurum quo sit animo erga ipsam et quam acriter cum Rege egerit [s. 63], et illum autem in secretiori colloquio non alienum se ab ea esse sibi afirmasse, excusasse autem, quod non habitaret cum ea, suspicionem de se et synodo absurdam esse, non esse se tam stupidum quin intelligat, quid possit ipse in synodo. Videbatur autem nobis colloquentibus non praeter rem eam facturam esse, si ex inopinato huc accederet. De secretario et decima, quae mihi scripsisti ostendo Procancellario. Dixi etiam de Bonaventura et de nutatione Reginae. Non erat tempus fusius colloquendi accubituris ad mensam. Miratus est tamen ille ab eo urgeri decimam, qui Rigensis esset canonicus⁷. Quid facias? Tuo iure eum moneas libere ac dominice. Ni paruerit, non deerit tibi consilium, vel si libet tibi praemonere Reginam, ne aegre ferat si iure tuo contra administrum ipsius utare. Edicti ducalis exemplum nondum vidi. Petam a Nuntio⁸. Ab Archiepiscopo animadverti me plurimi fieri, si non simulat, quod nonnulli suspicantur, idque tua causa, vel literis eius cognosces. Non omnibus nostris placet me in aula eius habitare. Aliquid offensae inde mihi accessurum esse opinantur. Quid faciam? Alibi non reperio. [s. 64] Non diu his haerebo. Si tu huc venis, ego hinc me subducam alio. Existimatur is inficere velle comitia. Mihi id non persuadetur adhuc. Initium eorum differtur ac octavam octavae, ni fallor. Nemo adhuc advenit. Patronus meus⁹ promittit paucis diebus se affore, et arbitrium defert Primati, si volet adversarius¹⁰. Videtur mansuescere. Odio summo laborat, et auxit nunc invidiam empta 70 000 fl. a Zbanscio¹¹ Curovia¹². Pczinae¹³ quoque inhiari fertur.

⁵ Bonaventura Tomasz.

⁶ Chodzi tu o Komunię św. sub utraque. Zob. nr 269 przyp. 1.

⁷ Funkcję sekretarza i ochmistrza królowej pełnił wówczas pewien Austriak, zaufany człowiek królowej. Król chcąc kontrolować otoczenie królowej w 1565 r. zastąpił go swoim sekretarzem, Gabrielem Grabowieckim. Por. PSB XIII 472.

⁸ Por. nr 425 przyp. 4 i 428.

⁹ Filip Padniewski, bp krakowski.

¹⁰ Jan Krzysztof Tarnowski.

¹¹ Abraham Zbąski.

¹² Kurów, miasto w pow. lubelskim. W 1570 r. działem rodzinnym otrzymał je z okolicą Stanisław Zbąski, brat Abrahama. Niesiecki: Herbarz, X 122.

¹³ Pszczyna, miasto na Śląsku (30 km na południe od Katowic). W 1548 nabył je bp wrocławski Baltazar Promnitz.

In Jesuitas tam parvo tempore tantum te insumpsisse miror. Quid fiet toto anno? Quanquam principium est gravissimum. Subsidium petas, censeo. Liberaliores erunt fratres¹⁴ de alinea quam de suo. Ego praeivi, non voce quidem¹⁵. Executor non cessat. Vult opinor visitare fratres de circumcissione. Nonne recte divinavimus eum vergere ad mahometismum?¹⁶ Extremus gradus insipientis superest. Hoc quoque in *Iudicio de iudicio*¹⁷ addatur licebit. Absolvi id vellem et edi. A medio languidior mihi esse videtur oratio.

[s. 65] Reverendissime et Illustrissime Domine. Ab Archiepiscopo hic accipior humanissime et honorifice. Communicavit is mecum literas tuas complures, sine ulla offensionis significatione. Imo non sine testificatione quanti te faciat et quantum in te positum esse iudicet, ut secunda sint nobis comitia. Videris sine reprehensione et offensione vitare non posse, quin ad ea venias. Ita videtur triumviris¹⁸. Sed prius ego fortassis ad te excurram, si modo pestis non prohibet. Morte Praefecti Posnaniensis¹⁹ magnum vulnus accepit Ecclesia et ordo noster. Non desunt sibi turbatores, ne desimus nos quoque! Multum in eo, sicut scis, positum est; plus quam in Castellano Cracoviensi, qui et ipse obiisse fertur, ²⁰ sed vivit ²¹. Differt, opinor, Rex distributionem ad finem comitiorum, si modo ea finientur, aut omnino inchoabuntur. Dubitatur de adventu patroni nostri itemque aliorum, quin et de executione, quandoquidem vos Prussi non venitis, et cum Lituaniis nihil actum est neque nunc ii aderunt. Habent pro maiori, ut nostrates legulei loquuntur. Aliquot arces nuper amiserunt. In periculo est Vitepscum. Ita male succedunt consilia sua minus religiosa.

[s. 66] Rex plurimi te facere fertur (ita mihi dixit auricularius) et aequo animo accepit leges²⁰. Non mitteris tamen spero. Ne ego quidem fortassis eo. Non deses tamen fore videor. A comitiis abesse mihi permixtum est. Interero tamen initio. Sic suadent amici. Primas defert mihi liberaliter hospicium per comitia. Nuntius non deest nunc officio suo apud Regem. Iterum Volboria Petricoviam excurrit, cum ego praeterissem. Bona spe oneratur, modo ut fides sit. Posnaniensis²¹ cordatum et pium sese ostendit. Aderunt et Russici²². Hic meus pium studium prae se fert et consensum cum caeteris. Patronum quoque cicurem facere videntur tempus et turbae. Picardi²³ concurrunt et moliantur nescio quid, moti repulsa Sredensi. Quod Procancellarius Romam de coadiutoria miserit, arbitror te non esse celatum.

Revertens Petricoviam reperiam fortasse tuas literas. Dixit enim mihi Nuntius paulo ante se fasciculum Procancellario inscriptum ei mississe. Mirabatur autem sibi abs te nihil scriptum esse, cum sibi fasciculus [s. 67] involutus inscriptus esset. Perendie spero eum revisam. Archie-

¹⁴ Kanonicy warmińscy. Por. Dodatek, nr 7.

¹⁵ Kromer na kolegium jezuitkie w Braniewie przeznaczył dochody swe z kanonii fromborskiej z całego 1564 r. Zob. nr 400 przyp. 6.

¹⁶ Kromer ma tu chyba na myśli Bernardyna Ochino, który propagował poligamię i z tego względu adwersarze jego łączyli go z mahometanizmem.

¹⁷ Zob. nr 365 przyp. 5.

¹⁸ Uchański, Myszkowski, Commendone.

¹⁹ Janusz Kościelecki.

²⁰ Aluzja do warunków postawionych królowi przez Hozjusza przed podjęciem misji dyplomatycznej do Hiszpanii. Por. 346, 349, 360, 365.

²¹ Adam Konarski.

²² Biskupi ziem ruskich: lwowski, przemyski, łucki, kijowski.

²³ Bracia czescy.

piscopus videtur statuisset, ut ipse quoque Socios Jesu accersat. In diem id fortasse antevertet Plocensis²⁴, quemadmodum indicavit mihi Nuntius.

Priusquam hasce finire, allatae sunt mihi Petricovia binae tuae literae, quae me non tam invitant ad te, quam captant, praetextu officii et visendae ecclesiae, nempe ut me peste adhuc ibi saeviente absumpto habeas, unde cui voles benigne facias. Ac ne me putes tam esse meticulosum, faciam primo quoque tempore satis tuo desiderio, licet disuadet hic meus hospes meque secum in comitiis esse velit. Idem autem ait necesse esse, ut tu quoque adsis. Nec aliter videtur Nuntio itemque Procancellario, quemadmodum superius etiam significavi. Maior propemodum in his quam in synodo usus tui fore videtur. Hic enim de commodis nostris agetur, ibi non item. Nihil opus erit regali splendore et magnificentia. Mediocritas te magis commendabit. Domicilium parat Primas segregatum a se, vicinum tamen, nimirum fratris sui domum, templo quoque vicinam. Faciemus periculum, tunc me ad te pertrahas, an ego te huc. In consilium, quando venire voles, concedet tibi Primas. [s. 68] Sed ut maxime absis a consillis, agendo cum Rege et primoribus privatim et suppeditando episcopis consilia multum profeceris. Magna tamen tui ratio ducitur, aliorum non item. Nonnulorum odio praegravatur etiam causa religionis et ordinis nostri. Nuntius in suspicionem venire nonnullis videtur propter secretiora et crebriora cum Rege consilia. Quid si de Baro aliquid? Equidem moleste non ferrem. Nobis quoque conduceret ea tractatio.

Iudicium de iudicio non modo ipse percurri, verum etiam cum Primate communicavi. Latet author ut illa quae fugit ad salices. Placet. Animadverti tamen nonnulla levicula. De muneribus tuis nemo mihi quicquam indicavit. Equidem commodato petivi equos, itidem atque argentum. Non fuit necesse te gloriari apud me non didicisse te in Concilio mordacem esse. Novi²⁵ didicisse etiam²⁶. Ne illud quidem ignoro: duos nobis in Evangelio proponi filios familias, quorum alter ad opus ire iussus, prompte promisit, alter recusavit²⁵.

De infamia Caesaris defuncti indicavi ipsi filiae eius, sed authorem non nominavi. Neque enim tu miseris, quod proferre [s. 69] de eo possem. Petam fortassis a Nuntio. Tametsi verendum est, ne prodamur per secretarium qui est in gratia et cum nostro Bonaventura iurgatus est non sine comminatione, quod delatus fuerit apud patrem herae. Ipsa quoque cum eo expostulavit. Mihi vero semel atque iterum questa est se iniuste delatam fuisse, nec scire a quo. Tacui. Quod si Bonaventura me praemonuisset, quae postea narravit, non tacuissem. Invitatus a me ad coenam secretarius, cum cognovisset esse apud me inimicum suum, praeteriit hospicium. Dissimulavi ego causa cognita neque eum acciri iussi.

De luctu tuo²⁶ nihil scribo. Non dubito tibi consolatore opus non esse. Nec scio an gaudeas eos, quos amasti impendentibus malis subtractos esse. Calvini epistolas²⁷ mecum non habeo. Praefecturam petit Primas fratri defuncti²⁸, vel Opalenio²⁹. Nescio an noster sit Palatinus Brest[iensis]³⁰,

²⁴ Andrzej Noskowski.

²⁵ Mt 21,28 nn.

²⁶ Z powodu zgonu bratanka, Jana Hozjusza. Zob. nr 354, 356.

²⁷ Zob. nr 292 przyp. 11.

²⁸ Andrzejowi Kościeleckiemu, wojewodzie poznańskiemu.

²⁹ Zob. nr 444 przyp. 13.

³⁰ Jan Służewski (zm. 1580).

facilius obtineret. Pro Inovladislaviensi³¹ contendunt haeretici vel pro Ostr[orog]³². Vale.

Lovicia, pridie novi Anni 1565 [31 XII 1564], quem laetum et prosperum tibi decurrere opto. Nives hic me retinere diutius quam statueram.

Tibi addictissimus Martinus Cromerus.

a—^a Na marginesie.

450

KRÓL ZYGMUNT AUGUST DO HOZJUSZA

Piotrków, 31 grudnia 1564

Czyni wyrzuty, że mimo dwukrotnego przypomnienia nie zebrał się sejmik stanów pruskich. Poleca go zwołać na 5 II 1565 do Golubia i wybrać tam delegatów na sejm walny do Piotrkowa. Przypomina Hozjuszowi, by osobiście również przybył na sejm.

ORYG.: AGAD, Archiwum Zamoyskich, rkps 3001 k. 30. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręką Kuczborskiego: *Redditae X Januarii 1565 Heilspergt, responsum XI.*

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae etc. Reverendissime in Christo Pater sincere nobis dilecte. Ex literis Paternitatis Vestrae intelleximus comitia terrarum illarum etiam illo die habita non fuisse, quem iteratum habendis illis constitueramus¹, quod utique magnopere demiramur. Cum enim ea sit hoc tempore ratio Reipublicae nostrae, ut celeri ac salutari provisione in primis indigeat, quae nisi de omnium terrarum ac ordinum communi consilio constitui non possit, permirum nobis videtur esse ullos in illis terris homines, qui adeo exiguam tum duplicatorum mandatorum nostrorum in hoc genere, tum ipsius etiam urgentis necessitatis Reipublicae rationem habere videantur, quique non dubitent leviores quasdam causas praetendere, quominus gravissimis Reipublicae negotiis satisfaciant. De quorum autem nobis egregia prae caeteris in Rempublicam voluntate magis pollicebamur, eorum studia communibus rebus defuisse magis etiam demiramur.

Quod superest nos ut consuetudinem nostram Reipublicae providendi, sicut coepimus, teneamus, hortamur Paternitatem Vestram et mandamus, ut feria secunda proxima post ferias Purificationis Beatae Mariae Virginis [2 II], quae erit die quinta mensis Februarii, in oppidum Golub se conferat ibique internuntio nostro de rebus ad rem pertinentibus exaudito² nuntios pro officio suo una cum reliquis consiliariis deligat, qui conventu terrarum illarum soluto ad comitia Regni nostri, quae nos interim a feriis Trium Regum [6 I] Petricoviae in Dei nomine auspicabimur, veniant, ac pro officio suo deliberationes de Republica cum caeteris suis aequalibus suscipiant, quodque e Republica fore iudicaverint, id plena sua facultate approbent. Qua quidem re ita constituta ipsa quoque Paternitas Vestra ad nos se recipiat et comitiis Regni nostri Petricoviae intererit, pro officio suo et gratia nostra. Datum Petricoviae, die ultima Decembris [31 XII] Anno Domini MDLXIV Regni nostri XXXV.

Ex commissione Sacrae Regiae Maiestatis propria.

³¹ Rafał Leszczyński.

³² Jakub Ostroróg, który ostatecznie w 1566 r. został starostą generalnym Wielkopolski.

¹ Por. nr 420.

² Zob. instrukcję dla posła królewskiego na jesienny sejmik pruski w 1564 r. Dodatek I nr 10.

1

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Vislonice na Morawach, 12 stycznia 1564

Przesyła informacje o rodzinie cesarskiej, jakie zdobył z okazji wizyty Hozjusza u cesarza. O podróży do kraju.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory abpa Józefa Gawliny. Rzym. Ten list Kuczborski dołączył do listu Hozjusza do nuncjusza z 9 I 1564; zob. nr 9.

Reverendissime Domine mi observandissime!

Jam tandem in Moraviam pervenimus, Deo sit gratia, satis salvi omnes. Excurrebat Cardinalis meus, ut viseret Maiestatem Caesaream, quod illius officium fuit Maiestati eius valde gratum¹. Est autem is admodum tenui valetudine praeditus, ita ut vix insistat pedibus, adit nihilominus in dies capellam suam et preces suas perorat. Caenat etiam, quod unquam faciebat dum esset robustior. Ex filiis eius reperimus neminem, nam rex² obibat provincias sibi subiectas, Carolus venatum erat profectus. Regina fert uterum et secessit ad Novam Civitatem, existimatur enim brevi paritura. D. Delfinus valet et nunc nunc sperat se consecuturum esse, quod suspirabat hactenus³. Habet suum Romae, qui urget negotium. Praeterea nihil audivi novi. Post biduum, si Deus volet, Olomucii erimus, inde pergemus Wratislaviam et postea in Poloniam. Ex Germania nihil adfertur, Roma vero non aliud quam bene valere Pontificem. Haec nunc habui quae scriberem. Cupio P. V-ram R-mam diu bene valere cuique meipsum commendo. Ex Vislonice in Moravia, 12 Januarii 1564. D. V-rae R-mae servitor

Valentinus Cusborski.

2

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Łódzka, 19 lutego 1564

Jest wdzięczny za okazaną życzliwość, nie ma jednak nadziei na otrzymanie kanonii warmińskiej. Zgłasza swoją chęć przyjazdu do nuncjusza do Warszawy, ale Hozjusz na ten temat jeszcze nic nie mówił.

¹ Hozjusz wizytę cesarzowi złożył za sugestią Kromera, zbaczając nieco z wytyczonej trasy.

² Maksymilian II.

³ Zachariasz Delfino, nuncjusz papieski przy cesarzu, zabiegał wówczas o kapelusze kardynalski. Godność tę otrzymał na konsystorzu 12 III 1565.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Kuczborski ten list dołączył do listu Hozjusza do Commendonego z tego samego dnia. Zob. nr 48.

Reverendissime in Christo Pater, Domine observandissime. In momento haec scribo ad R-mam D. V-ram ut fere intempestive sunt hic omnia, ago illi tamen ingentes gratias, quod tantam isthic mei absentis curam gerat meoque honori velificatur. Ego quid R-mae D. V-rae hoc nomine debeam scio, quid reponam, non habeo, nisi velit meipsum, qui totus pridem sum illius, nec magis cupio quicquam quam talem esse, qualem esse me vult R-ma D. V-ra, nimirum illi addictissimum et obsequentissimum.

Canonicatus Varmiensis quia non vacavit, nihil est quod impetratione utamur. Est mihi tamen praeclara in me R-mae D. V-rae voluntas magis etiam grata quam Canonicatus ipse, utrumque uberrimos fructus ferat, sed ego sorte mea contentus essem, si litigandi nulla fieret necessitas. Excurrerem ad R-mam D. V-ram libentissime, ut ad illius obsequia praesto esse possim, sed nullum adhuc ea de re verbum fecit mecum Cardinalis, nec quid facturum sit satis exploratum habeo. Metuo, ne sera sit profectio mea et in id tempus incidat, cum aliis erit isthinc discedendum. Quod non posset non esse magno cum rerum mearum detrimento coniunctum, sed quid faciam? Urgere non audeo, si autoritas R-mae D. V-rae non promovet, multo minus factura est instans sollicitudo mea. Haec scribo, uti dixi, urgente tabellario, qui mihi instat nec ullum respirandi tempus permittit. Brevi quicquid erit, cognoscet R-ma D. V-ra, cuius me gratiae commendo.

Ex Helspergk, 19 Februarii 1564.

Servitor R-mae D. V-rae

Valentinus Cusborski.

3

POTWIERDZENIE PODZIAŁU WÓD NA ZALEWIE WIŚLANYM MIĘDZY BISKUPEM A KAPITUŁĄ

Lidzbark, 18 lipca 1564

Hozjusz celem uniknięcia nieporozumień między rybakami biskupimi i kapitulnymi ratyfikuje granice podziału wód na Zalewie Wiślanym ustalone komisyjnie za biskupa Tidemanna Giesego. Ustalona granica przebiega w prostej linii przez Zalew od rowu kończącego dobra Rosenort (Różaniec) do miejscowości Neuenkrüge (Nowa Karczma) na Mierzei Wiślanej.

ORYG.: ADWO, Dok. Kap. C 33 — jest to samodzielny dokument pisany na pergaminie o wymiarach 39x30+8 cm, dwie pieczęcie duże (średnica każdej ok. 7 cm): biskupa i kapituły, przywieszzone na paskach pergaminu, miseczki woskowe, ich otoki częściowo powyszczerbiane, pieczęć biskupa wyciśnięta na warstwie wosku czerwonego, kapituły — żółtego. Na odwrocie napis: *Confirmatio hmitum in Rosenort et aquarum recentis maris, inter Episcopum et Capitulum, 1564. C Nro 33o.*

KOPIE z XVI w.: ADWO, Acta Cap. 1a k. 10; D 103 k. 91—92.

KOPIA z XVIII w.: ADWO, H 21 k. 91—92.

Stanislaus miseracione divina Sacrosanctae Romanae Ecclesiae tituli Sancti Pancratii presbyter Cardinalis, Episcopus Warmiensis. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod cum olim inter pisces nostros villae Passariae¹ ex una, et pisces Venerabilis Capituli nostri parte ex altera, quaedam differentia et controversia fuisset

¹ Pasłęka, wieś rybacka w komornictwie braniewskim, położona nad Zalewem Wiślanym u ujścia rzeki Pasłęki.

exorta ratione finium et piscatus maris recentis² vulgariter Hab dicti, ita ut nullo servato ordine et ultra metas et terminos ab antiquo constitutos et tum quodammodo abolitos, hinc inde piscarentur, idque tam in mensae Episcopalis quam Venerabilis Capituli nostri detrimentum, supplicatum fuit Tidemanno bonae memoriae Episcopo praedecessori nostro³ per praefatum Capitulum nostrum, quo sublatis controversiis inter dictos piscatores veteres granitias et terminos aquae maris recentis renovare et certarum signa denuo erigere non gravaretur, ut illis distinctis, tam sui, nunc vero nostri, quam Venerabilis Capituli nostri piscatores suis et propriis aquis contenti, sine alterius partis voluntate, requisitione ac consensu piscari ultra constitutas metas in iisdem aquis illis non liceret. Quare cum idem Tidemannus Episcopus per nobilem et strenuum Georgium de Preuken, advocatum et in hac causa commissarium suum, in praesentia Venerabilium Dominorum de praefato Capitulo nostro, Achatii a Trenka decani⁴ et Gasparis Hannovii⁵ canonicorum Ecclesiae nostrae Warmiense, testes fidedignos, recepto ab illis primo iuramento solito examinari fecerit, ex quorum relatione comperit granitias ac limites aquarum recentis maris inter mensam nostram et Venerabile Capitulum semper fuisse et esse fossam in finibus bonorum Rosenort⁶, quae tunc dictus eius advocatus possidebat, nunc autem filius eius Joannes possidet, et inde recto traiectu mare recens traiciendo ad tabernam novam vulgariter ezum Neuenkrüge⁷ dictam, et iudicans dicta testium veritati consona esse, et sibi alias de locis dictorum terminorum constaret, eas granitias de novo, ut moris est, certis signatis lapidibus aliisque erectis signis constitui et signari curaverit.

Nos itaque, ne imposterum dubium aliquod et error inter nos, successores nostros et Venerabile Capitulum nostrum ac utriusque partis piscatores exoriri possit, tenore praesentium dictas granitias, ut praemittitur, per eundem Tidemannum praedecessorem nostrum erectas et constitutas confirmamus, approbamus et ratificamus, ac in futurum inviolabiliter servari et perpetuo custodiri mandamus. In quorum fidem praesentes fieri fecimus, manus nostrae subscriptione et sigilli nostri et Venerabilis Capituli nostri appensione munitas.

Datum Heilspergae, die XVIII Julii Anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo quarto.

^b Stanislaus Cardinalis Warmiense^b.

^c Sampson a Worein Canonicus et Cancellarius subscripsit^c.

^a Skr. A 5.

^{b-b} Własnoręczny podpis Hozjusza.

^{c-c} Własnoręczny podpis Woreina.

² Zalew Wiślany.

³ Tidemann Giese, biskup warmiński od 20 V 1549, zm. 23 X 1550, Por. 14-ty punkt *articuli iurati* Hozjusza — HE II s. 987.

⁴ Achaey von den Trenck, dziekan kapituły od 26 XII 1545, po śmierci bpa Giesego został wybrany wikariuszem kapitułnym, zm. 13 III 1551. Eichhorn: Die Prälaten, s. 360.

⁵ Kacper Hannow. Zob. nr 277 przyp. 1.

⁶ Różaniec, wieś nad Zalewem Wiślany, na północny-wschód od Fromborcka.

⁷ Nowa Karczma, osada rybacka na Mierzei Wiślanej.

KAPITUŁA WARMIŃSKA DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

B.d. [ok. 19 lipca 1564]

Prosi o przynaglenie kard. Hozjusza, aby ten jako biskup warmiński dostosował się do zobowiązań zaciągniętych przez zaprzysiężenie tzw. *articuli iurati* i zgodnie z punktem w nich zamieszczonym wpłacał na utrzymanie kościoła katedralnego dwie trzecie potrzebnej sumy. Kapituła jest zobowiązana do uiszczenia tylko trzeciej części, tymczasem po pożarze katedry 17 V 1551 ciężar jej odbudowy spadł wyłącznie na barki kapituły. Wydatki Hozjusza poniesione na soborze, synodzie prowincjonalnym, sejmie i różnych misjach dyplomatycznych kapituła uważa za prywatne biskupa, który otrzymuje za nie rekompensatę tak w godności biskupiej jak i faktycznym uposażeniu.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCA.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C Ia, 501. Pismo ręki (jak się wydaje) Klemensa Kalhorna, notariusza kapituły. Na osobnej kartce ręką współczesną (ale inną) wypisany tytuł: *R-mo Domino Legato Apostolico Fabricae Ecclesiae Warmiensi pro V. Capitulo Warmiensi*. Na osobnej obwolicie, obejmującej publikowany ten dokument i następny (Dodatek I nr 5) archiwista z XIX w. napisał: *Darstellung der Meinungsverschiedenhelt des Ermländer Domkapitels mit dem Stanislaus Hosius 1564 mense Iulio praesente et indicante reverendissimo domino Commendano Episcopo Zacinthi, Nuntio Apostolico, 2) bez. R-mo d. legato apostolico, fabricae Ecclesiae Warmiensi, pro V. Capitulo Warmiensi, 1564 Julii [Signatura:] (A. 417) IV.29.*

„Item quod iuxta antiquam observantiam in expensis fabricae, quas in Cathedrali Ecclesia vel eius munitione ac conservatione necessario fieri continget, duas partes de tribus contribuet”¹.

Hic articulus est vel omnium maxime necessarius honestatique, rationi, immo et sacris canonibus conveniens. Iustum enim est, honestum et rationi consentaneum, ut qui ab Ecclesia decus, honorem et alimenta accipit eandem vicissim ornet et in structura sua conservet. Atqui iustum et hoc est, ut qui multum habet, multum exigatur ab eo². Quare cum Episcopus duas partes totius Episcopatus in temporalibus et Capitulum unam solummodo obtinere asseratur, aequa proportione habita sancitum est, ut ad fabricam Episcopus duas partes et Capitulum tertiam contribuant. Ita observatum esse ab initio foundationis ipsius Ecclesiae in hoc usque tempus manifestum est. Ita in plerisque aliis bene constitutis Ecclesiis observari constat. Porro cum Venerabile Capitulum in reparationem Ecclesiae, quae anno 1551 ipso die Pentecostes [17 V] miserabili fato conflavit³ ultra contributionem subditorum ad id factam ad tria aut quattuor millia marcarum de suo expendisse docere possit, idque in sarta tecta et necessariam fabricam tantummodo, quae necdum in totum absoluta existit, iis quae ad ornatum Ecclesiae facere possent omnino praetermissis: orat idem Venerabile Capitulum demisse, ut R-ma D. Vestra⁴ dignetur Ill-mum D. Cardinalem eo permovere, ut quod ulla ratione praetermitti non potest, id Ecclesiae, sponsae suae, prompto et benigno animo praestare ne recuset.

Non obstat si dicat Ill-mus D. Cardinalis se quoque fabricasse Ecclesiam, quae non ex inanimis sed vivis lapidibus constet⁵, multiples pro-

¹ To zdanie jest 9-tym punktem tzw. *articuli iurati* Hozjusza, jakie w jego imieniu zaprzysięgił i podpisał 2 III 1551 pełnomocnik Kacper Hannow, kanonik warmiński. Są one opublikowane w HE II s. 984—990.

² Lk 12,48.

³ Spalił się wówczas od pioruna dach katedry. Zob. F. Dittrich: Der Dom zu Frauenburg. ZGAE 1913 Bd 18 s. 577—578.

⁴ Zwraca się do nuncjusza J. F. Commendone.

⁵ Por. I P 2,5.

fectiones, infinitos labores et sumptus gravissimos suscepisse causa religionis instaurandae, itaque aequum esse, ut si ad fabricam materialem contribuere debeat, omnium sumptuum quos facerit tertiam partem quoque vicissim Capitulum sibi refundat. Non putat Venerabile Capitulum hoc responso satisfactum esse Ecclesiae debito et rationi. Siquidem haec oportuit facere, illa vero non omittere, inquit Christus⁶. Ad hoc enim astringuntur Episcopi ex iniuncto sibi pastoralis munere, hoc Sedi Apostolicae sancte iurant, quod velint gregi attendere, limina Apostolorum visitare, vocati ad concilium venire etc. Cuius autem sumptu id facere merito debent, nisi illorum, qui ipsi et sentiunt commodum atque honorem et onus econtra sentire necesse habent? Sanctissimus D. N. hodiernus effudit infinitam propemodum auri vim in eandem illam, quae Tridenti fabricabatur, spirituales universalem Ecclesiam⁷, non tamen iccirco et materialia templa domi praetermisit, sed pro summa pietate et sapientia utriusque Ecclesiae opus et sumptus ad se pertinere sciens decoremque domus Dei diligens, non angustissimam illam tantum D. Petri in Vaticano, sed et alias plurimas sacras aedes urbis Romae et excitavit a fundamentis et veteres quoque laceras reparavit. Notum est etiam quanam sint officia et onera Canonicorum, scilicet Episcopo a consiliis adesse, Ecclesiam frequentare, in chore psallere, canere, rem divinam peragere, ecclesiasticis officiis intendere, capitularibus congregationibus interesse etc. Quae cum omnia soli ipsi per se praestare nequeant, choralibus seu cantoribus et aliis Ecclesiae ministris alimenta etiam et sumptum de suo suppeditare tenentur, cuius ne teruntium quidem unquam repetere a quocumque ausi sunt. Postquam autem tam Episcopus quam Capitulum munus suum quamlibet egregie impleverint, nunquid ideo fabrica Ecclesiae materialis postponi aut neglectui haberi debet? Absit. Nisi enim domus Dei aedificata fuerit, quo pacto quave religione rite aut saltem ita, ut Deo placeant et grata sint, supradicta exolvi poterunt, si praesertim est, gratia Deo, unde ea praestentur? Atque ut taceamus, quod Summus Pontifex quos Praelatos Concilii legatos praeficit quorumque opera alias imprimis utitur, provisionibus honestis plerumque ornare consuevit; hoc unum silentio praeterire non potest Venerabile Capitulum: exemplum ostendi non posse ullo tempore aut loco moris fuisse aut esse, ut Capitulum tertiam partem sumptuum, quos Praelatus fecit in Concilio, refundere unquam teneretur. Quin nec in Polonia, ubi opulentissima sunt Capitula, hoc ipsum auditum est vel attentatum; neque Venerabile Capitulum sibi persuadere potest ab Episcopo Premisliensi, qui itidem proximo sacro Concilio Tridentino interfuit⁸, Capitulum eius Premisliense eo nomine unquam interpellatum esse. Creditur autem potius, si sumptuum ratio haberi debeat, quod Episcopi provinciales domi desidentes eos pro rata et facultatibus quisque laborantibus aliis simul publico omnium nomine subministrare cogantur, et non Capitula Ecclesiarum, quibus nec competit, nec convenit Episcopalia munera sibi arrogare; quanquam et ipsum Venerabile Capitulum Warmiense absente Ill-mo Domino Cardinale per totum fere sexennium ab Episcopatu, fabricam animatam, quantum in se fuit sedulo promovere atque pro virili omnia religionis causa ex animo tentare et facere, quemadmodum vicinas Ecclesias omnes totam-

⁶ Lk 11,42.

⁷ Aluzja do wydatków papieża Piusa IV, który dokończył Sobór Trydencki (4 XII 1563).

⁸ Bp przemyski Walenty Herburt na Soborze Trydenckim był reprezentantem króla Zygmunta Augusta.

que provinciam minime fugit haudquaquam praetermisit. Ad haec quando Episcopi totius Regni Consiliariorum personas gerunt, seque in conventus, consilia Regia et negotia saecularia immiscent, non videtur operae pretium, ut vel hoc nomine quidquam sumptuum a Capitulo exigatur. Alioqui brevi futurum esset tali aliquo more introducto, ut quotidianis istiusmodi exactionibus Capitula ab Episcopis exhausta et contentiones eo nomine exagitata, Ecclesiae desererentur et divinus cultus diminueretur, dum quisque vel inopiam fugit vel contentiones declinat, nec sumptus etiam suppetunt, quae munia et sacrae res requirunt.

Quae cum ita se habeant, iterum atque iterum instat suppliciter Venerabile Capitulum pro observatione *iurati articuli*, maxime favorem Ecclesiae respicientis reiectis aliis indebitis quibuscunque impensarum petitionibus.

5
PISMO SKIEROWANE PRZEZ KOGOŚ Z OTOCZENIA KARD.
HOZJUSZA DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

B.d. [ok. 19 lipca 1564]

Polemizuje z argumentami kapituły warmińskiej przedłożonymi nuncjuszowi w sprawie zobowiązań Hozjusza na rzecz kościoła katedralnego (zob. Dodatek I nr 4). Zarzuca kapitule, że wobec Hozjusza nie kieruje się miłością chrześcijańską, ale postępuje wprost bezdusznie. Kapituła ponosi winę za pożar kościoła katedralnego, musi więc ponieść i konsekwencje. Również z jej winy spłonął zamek w Lidzbarku i kapituła nie poczuła się do obowiązku pomocy biskupowi przy jego odbudowie. Podczas ostatniej dłuższej nieobecności Hozjusza w diecezji dobrami jego zarządzała kapituła i miała z nich poważne dochody, które z pewnością wystarczyłyby na konieczne wydatki na katedrę, tymczasem Hozjusz tak na soborze jak w licznych innych wyjazdach służbowych (na synody, sejmy itp.) musiał łożyć z własnej kieszeni. Całą sprawę oddaje pod arbitraż Commendonego.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501. Na odwrocie annotationa ręką współczesną: *Actio cum Capitulo Warmiensi 1564 mense Julii, praesente et iudicante R-mo Domino Commendone Episcopo Zacintensi N[untio] Apostolico.*

De fabrica

Quin hic articulus¹ necessarius honestati, rationi et sacris canonibus conveniens sit nemo contradicit. Sed quid si non levi culpa Canonicorum accidit, ut templum conflagraret? Quos admonitos fuisse constat, ut quandam turriculam ab igne munirent, de qua, si quod esset exortum incendium, periculum fore maius videbatur. Neque tamen id fecerunt. Aiunt esse iustum, ut qui multum habet, multum exigatur ab eo. Quid si provisum est a Canonicis ne multum Episcopus haberet, ad quem sic illis vacante sede rem administrantibus ex anni primi proventibus vel nulla vel perexigua pecunia pervenit? Nihil obstare dicunt, quod non ex inanimis sed vivis lapidibus Ecclesiam aedificaverit Cardinalis: quod multiples profectiones, infinitos labores, sumptus gravissimos susceperit causa religionis.

Haec verba videntur eorum esse, qui sola litium, nulla autem christianaе charitatis et benevolentiae iura didicerunt. Silicum hic est sermo non hominum, qui cor habent carneum. Scilicet nihil hoc pertinet ad Canonicos quantos Episcopus labores suscipiat, quantos religionis et Ec-

¹ Zob. Dodatek I nr 4 przyp. 1.

clesiae causa sumptus faciat, nec horum rationem ullam habendam esse putant. Mirum est autem, quod in solum Cardinalem tam sunt saxei, cum tamen antecessori illius, Joanni Episcopo² bis mille quadringentas marcas condonaverint, quas iuratus illis se daturum promiserat. Qui ex quo tempore possessionem accepit Ecclesiae Varmiensis, nunquam extra limites Prussiae terrarum prodiit, nec ullos fecit sumptus extraordinarios, praeterquam semel ad nuptias Regis Cracoviam proficiscendo.

Quod aiunt exemplum ostendi non posse, quod ullo tempore aut loco tertiam partem sumptuum refuderit Capitulum, quos in Concilio Praelatus fecerit. Atqui saepe coram illis meminit Cardinalis prope triginta millia ducatorum (si verum est, quod marca tum duos ducatos efficiebat) Francisco episcopo Varmiensi ex Culmensi³, Pomesaniensi, Varmiensi et Sambieni Ecclesiis numerata fuisse; quo tempore solum Capitulum Varmiense plus quam tria millia ducatorum persolvit, Ecclesia vero Varmiensis plus quam decem millia, quemadmodum ex libro, quem in hoc castro veniens Cardinalis reperit, abunde liquere potest.

Fuit tum Episcopus missus ad Concilium Basiliense⁴, ut contra Regem terrarum Prussiae et Ordinis defensionem susciperet. Nunc qui vocatus est a Paulo quarto ternis literis, nec alia de causa gravissimos labores sumptusque maximos suscepit, quam ut Ecclesiae pro virili sua succurreret, dignus non ducitur cui vel minima fiat sumptuum quos fecit compensatio.

Sed quando tam sunt duri, non petit Cardinalis, quod frustra sex annis petivit, ut memores christianae charitatis aliquam ei sumptuum compe[n]sationem faciant, quos haec tunc Ecclesiae causa impendit et impensurus est etiam deinceps et in Societatem Jesu vocandam et alendam, et in quaevis itinera suscipienda, dummodo possit religioni labanti adiuventum aliquod adferre. Cum autem absente Cardinale, quo tempore bonorum suorum omnium administrationem Canonicorum fidei commiserat, quam etiam susceperunt, primum totius Ecclesiae Varmiensis castrum conflagraverit⁵, cupit etiam cognosci Cardinalis num illi, qui non eam quam oportuit diligentiam in custodiendo castro adhibuerunt, vicissim suppeditare sumptus teneantur ad eius castri restorationem. Cum praesertim non solum castrum conflagraverit, verum et aeneae machinae colliquefactae et in nihilum redactae, magna etiam vis frumenti et aliarum rerum ad victum pertinentium igne tum fuerit absorpta. Quae omnia non sine magna pecunia refici denuo et comparari oportet. Nam adeo nihil ad se pertinere putant, si quamlibet magnam cladem in suis bonis Episcopus patiat, ut cum accisa fuerit instituta, quae decerni non potest nisi communium et Episcopi et Capituli subditorum consensu, non impediunt quidem, quominus pecuniam conferrent Episcopi subditi, sed

² Jan Dantyszczek, bp warmiński (1537—1548). Kopia z XVI w. *articuli iurati* bpa Dantyszczka, 20 IX 1537 zaprzysiężonych przez niego znajduje się w ADWO, Dok. Kap. A 4, 3a.

³ Franciszek Kuhschmalz, bp warmiński (1424—1457).

⁴ Bp Kuhschmalz wyjechał na sobór do Bazylei 20 V 1437 w towarzystwie kanonika Augustyna Thierngart, do diecezji powrócił 18 VI 1438. Por. A. Eichhorn: *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*. ZGAE 1860 Bd 1 s. 126.

⁵ Zamek lidzbarki spłonął 9 VIII 1559. Zob. G. A. Heide: *Archivum vetus et novum Ecclesiae Archiepiscopalis Heilsbergensis*. MHW 1889 T. 8 s. 599: „Amne 1559 die 9 mensis Augusti in vigilia S. Laurentii Martyris per caminum braxatorii huius arcis ortum incendium in cubiculo Oeconomi totum tectum arcis omniaque, quae ex turribus ex ligno erat, consumpsit, fornices tamen illaesa manserunt. Flamma et aestus tam vehemens erat, quod horrea et granaria numero 40 ex oppo- sito arcis ante portam molae incensa conflagrarunt”.

ut idem ab ipsorum subditis fieret, autores non fuerunt. Quin etiam, cum nullam eius rei necessitatem haberent, nihilominus a suis subditis eam nescitur quo iure seorsum exegerunt pro castro, ut aiunt, in oppido suo Melsae⁶ exaedificando. Cum castrum illud ante plures quam quadraginta annos exustum fuerit, conventus autem hic, non propter illam quae tot annis praecessit, verum propter arcis huius recentem cladem fuerit institutus.

Quod si rem indignam esse putabant, ut aliqua viscera charitatis ostenderent cum primarium Ecclesiae Varmiensis castrum conflagrasse viderent, ut aliqua sumptuum parte Episcopum levarent, cur saltem illam pecuniam a suis subditis collectam in fabricam Ecclesiae non converterunt, nec afflicto Episcopo magnisque sumptibus exaedificandi castri gravato, maius etiam gravamen adderetur, si ad Ecclesiam quoque conferre pecuniam coegerat.

Sed quo magis etiam appareat quae sit eorum in Episcopum humanitas, hoc quoque commemorare libet, quod cum proficiscerentur ante sesquiannum quidam ex Ordinibus terrarum Prussiae ad Comitia Regni, in sumptibus illis dandos certam pecuniam communibus subditis non requisito Cardinalis consensu imperarunt. Cum autem simili de causa non semel ad Comitia Regni profectus Episcopus fuerit, cum a Nuntio Apostolico Alcysio Lippomano ter vocatus, semel etiam et iterum ab Archiepiscopo rogatus ad synodos venerit, cum Romam quoque iussu Pontificis profectus et non alia quam Ecclesiae causa peregre multos annos commoratus fuerit, ne teruntium quidem unum quisquam illi suppeditavit.

His rationibus adductus Cardinalis putat vel se ad pecuniam istam, quam exigunt fabricae causa post tot tam graves sumptus cum in longinquas profectiones Ecclesiae terrarumque harum causa susceptas tum in fabricam arcis Heilspergensis, quae non ipsius est haereditaria sed Ecclesiae, necessario factos, minime teneri, vel si teneatur, illos pari ratione obligatos esse ad sumptus, quos ille fecit vicissim pro tertia saltem parte compensandos. Idque tanto magis cum ex duorum annorum locatione bonorum omnium ad Episcopum Varmiensem pertinentium Canonici facta⁷ plus quam duplum eius pecuniae perceperint, quae nunc a Cardinali exigitur; ut si nihil aliud praeter eam pecuniam habuissent, abunde sufficere potuisset ad Ecclesiam restaurandam. Esset hoc certe honestati, rationi sacrisque canonibus valde consentaneum. Sed si nullam nec honestatis, nec aequitatis neque christianae charitatis rationem habendam esse putant, facile fert Cardinalis, ut summo iure agatur: sed non in hac sola, verum etiam in aliis duabus causis, et ad piscaturam⁸ et ad relicta per Lucam Episcopum pertinentibus.

Tum vero non est recusaturus Cardinalis huic articulo per omnia satisfacere, ut partes duas conferat pro expensis fabricae necessario factis, dummodo necessario factas esse doceatur. Confidit enim se duas partes et amplius etiam ad sumptus necessario factos iam impendisse. Cum praesertim non semel Canonicos admonerit, quandoquidem non ignora-

⁶ Zamek kapitulny w Pieniężnie spalil się w 1520 r. podczas wojny z Zakonem Krzyżowym.

⁷ Hozjusz w 1558 r. wyjeżdżając do Rzymu dobra swej domeny wydzierżawił kapitule. Dokument z tej okazji sporządzony *Locatio Episcopatus Varmiensis, Heilsbergae 11 V 1558*, jest opublikowany w HE II s. 1033—1037.

⁸ W 14-tym punkcie *articuli iurati* Hozjusza biskup zobowiązywał się odnowić i przestrzec granic podziału wód na Zalewie Wiślanym, ustalonych komisyjnie między bpem T. Giessem a kapitulą. Zob. HE II s. 987.

rent quanto aere alieno gravaverint Episcopum suum in primo ad Ecclesiam ingressu redivitibus illius annuis omnibus sic administratis, ut vix quicquam ad eum ex illis perveniret, quibus etiam ille sumptibus exhaustus fuerit et ad Comitata, et ad nuptias Regias, et ad synodos, et Romam proficiscendo. Et cum praesens esset in his terris per menses aliquot Regia Maiestas, cuius aulam sequi non sine magna pecuniae profusione necesse habebat, et cum ad Ecclesiam Cathedralam eadem Regia Maiestas venisset cum duobus aut etiam tribus millibus hominum et equorum, quibus omnibus necessaria suppeditabantur, quantos sumptus extra bellicos tumultus vix unquam ullus Episcopus Varmiensis impendit, ut memores essent illius, quod est in proverbio: „Pro nostris opibus moenia aedificamus”, nec ad maiores impensas quam quas sustinere posset Episcopum adducerent. Edant itaque rationes suas. Quae cum inspectae fuerint, si quid Cardinalem insuper debere constiterit pro expensis fabricae necessario factis, ad unum assem omnia solvere iuxta sententiam R-mae D. Vestrae non recusabit.

6

PISMO SKIEROWANE PRZEZ KOGOŚ Z OTOCZENIA KARD.
HOZJUSZA DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

B.d. [ok. 19 lipca 1564]

Dowiedzi, że Hozjusz nie ma obowiązku z mensy biskupiej spłacać dług zaciągniętego u kapituły przez bpa Łukasza Walzenrode (1489—1512). W tzw. *articuli iurati* zobowiązał się to uczynić jego następca bp Fabian z Łęzan (1512—1522), jednakże nie z dóbr stołowych, jak twierdzi kapituła, tylko ze spadku po zmarłym poprzedniku. Autor pisma przypuszcza, że tytułem uregulowania tego długu bp Fabian dał kapitułę dobrą Tolkmiecko. Bp Maurycy Ferber (1523—1537) też nie nie płacił kapitułę z dóbr stołowych, zaś te 2 tys. grzywien, które dał kapitułę, to była forma upominku za zgodę na sprzedaż gdańszczanom Szkarpawy. Nie jest prawdą, jakoby bp Jan Dantyszek (1537—1548) nie płacił tylko dlatego, że liczne podróże dyplomatyczne wyczerpały jego finanse. Król hojnie zwracał mu tego rodzaju wydatki. Po prostu i Dantyszek nie respektował roszczeń kapituły. Wobec tego kapituła zdobyła dotychczas wyegzekwować tylko na Hozjuszu sporą sumę pieniędzy. W Trydenecie pewien wybitny człowiek, kiedy mu Hozjusz przedstawił sprawę roszczeń kapituły, zabronił mu w sumieniu podtrzymywać tego rodzaju kontraktu. Obecnie Hozjusz kapitułę nie tylko nie nie wpłaci, ale nawet domaga się restytucji pieniędzy dotychczas z tego tytułu danych kapitułę.

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓL CZ.: Staatliches Archivlager, Göttingen, HBA, C 1a, 501.

Si dicere docere, si nuda historiae alicuius narratio probatio est, aliquid attulisse tamen videntur ad causam suam confirmandam. Verum codices, regesta et monumenta proximo bello Pruthenico apud ecclesiam interciderunt. Est autem verisimile, quod ingruente bello monumenta alicuius ponderis apud ecclesiam fuerint asservata? Deo sit gratia, cuius hoc est beneficium, pace iam fruimur annorum plus quam quadraginta, toto tamen hoc tempore quicquid erat alicuius pretii, non in ecclesia, sed in arce Allensteinensi, quae minus est periculis obnoxia, fuit asservatum¹, ita ut praeter paucos aliquot calices et ornatus ecclesiasticos in usus

¹ Kapituła rzeczywiście na czas wojny z Zakonem Krzyżackim 1519—1521 ważniejsze dokumenty schroniła na zamku olsztyńskim; znalazły się tam m.in. *Articuli iurati in electione episcopi Fabiani*. Zob. Bp J. Obłąk: Mikołaja Kopernika *Inwentarz dokumentów*, s. 23, 35.

quotidianos, non fere quicquam servetur apud ecclesiam. Et verisimile est minus adhibitum fuisse cautionis ingruente bello?

Sed profertur Achilles, *iurati articuli* Fabiani² et Mauriti³ et magnam habere vim ad probandum existimatur iuramentum ab illis praestitum. Quod fortasse pondus aliquod haberet, si quod lingua iurarunt, re praestitissent. Nunc Fabianum ne turantium quidem hoc nomine solvisse satis constat ex iuratis articulis Mauriti, sed iniquitati temporum hoc tribuendum esse putant, quod tenues tum fuerint Episcopatus facultates? Cur in iuratis articulis Mauriti nulla fit iniquitatis temporum mentio. Quam autem eius rei causam adferunt. Si bella. Certum est quod sub vicesimum annum bellum illud cum vicino Duce tum Ordinis Magistro primum coeptum est. Cum autem duodecimo sit factus Episcopus Fabianus, totis fere octo annis quiete vixisse nec ullis sumptibus exhaustus esse videtur. Fuitque tum temporis magis florens Episcopatus quam nunc sit. Quam itaque causam fuisse putamus, cur nihil numeraverit Fabianus? Non video quam aliam existimare possim, nisi quod intelligebat fortasse non se teneri. Itaque non quid ille iuraverit considerandum esse puto, sed quid iureiurando dato postea fecerit. Ex factis aut non factis illius, non ex verbis rem iudicandam esse censeo. Proculdubio vir pius si teneri se scivisset, si vel contractum esse tale debitum vel in rem Ecclesiae versum cognovisset, nunquam commisisset, ut quod lingua iuraverat, re non praestaret. Citius credi potest, quod eum temere iurasse paenituerit atque ideo non esse praestandum putaverit quod male iuraverat.

Sed recte res habet. Liberabitur omni scrupulo, si quis *iuratos articulos* Fabiani diligenter inspexerit. Ex quibus liquido constat nihil eum tale promississe. Verba sic habent post enumeratas pecuniarum summas, quas debebat Lucas: „Ex nobis eligendus de relictis praedecessoris sui pecuniis effectu aliter solvet et restituet. Quae relictis si ad hoc non suffecerint, satisfaciet de aliis clenodiis vel aliis rebus relictis per eundem ad mensam Episcopalem directe non spectantibus”. Tantum abest, ut his verbis obligetur Fabianus ad solvendum aliquid de proventibus mensae Episcopalis, ut prohibeatur etiam ne id faciat, sed de relictis Lucae pecuniis solvat. Aequum enim visum est, ut quod antecessor aes alienum contraxerit, id non de successoris debitis proventibus, verum de relictis per illum solveretur. Non sicut factum est post Cardinalis postulationem, ubi solutum est debitum Joannis Episcopi, qui tertius fuit ante illum, de proventibus ad Cardinalem spectantibus illo non requisito, ac summa diligentia cautum est, ne quid ex totius anni proventibus ad eum perveniret. Cum tamen qui fuit successor Joannis immediatus, quamvis relictas ab Joanne pecuniae partem accepisset, nihil tamen solverit. Cur autem non solverit ex relictis Lucae Fabianus, quae tanta fuisse, dubium non est, ut solvere potuerit affirmare certo non possum, sed divinare tamen licet. Nam statim ut factus est Episcopus paucis mensibus interiectis bona Tolkemit, quae multo sunt pretii maioris, Capitulo donavit, fortassis in eius debiti compensationem, gratis enim dedisse credendum non est.

De Mauritio prius erat probandum, quod fuit Luca Ecclesia gubernante

² M. Biskup: „Articuli iurati” biskupa warmińskiego Fabiana Luzjańskiego z 1513 r., RO 1972 T. 10 s. 289—312 publikuje (z oryg. w Bibl. Czart., rkps 716, t. 2, nr 32; kopia z XVI w. w ADWO, Dok. Kap. A 4, 1a) cały tekst *articuli iurati* bpa Fabiana w jęz. oryginalnym (po łacinie) i w tłumaczeniu na jęz. polski oraz daje komentarz.

³ Oryginalny tekst *Articuli iurati in electione Mauriti Episcopi Varmiensis* z 131V 1523 znajduje się w ADWO, Dok. Kap. A 4, 2.

Canonicus. Certum est eum non fuisse valde natu grandem, cum fuisset Episcopus renunciatus. Quod autem duodecim annis ante fuerit Canonicus dubitari potest, cum praesertim in *iuratis articulis* Episcopi Fabiani inter electores non numeretur, inter quos ultimus est Tidemanus, quo multo fuit posterior Mauritius. Solvit is mille marcas. Sit ita. Sed qua de causa? Varias commemorantur, sed silentio praeterire satius est. Certum est eum alienasse insignia Ecclesiae bona Scharfaw⁴ ac Dantiscanis vendidisse pro XIII millia marcarum levissimae monetae, quae nunc illi XXX millia ducatorum non venderent. Quo facilius autem assentiretur Venerabile Capitulum, dicuntur illi duo millia marcarum sive mille bonae marcae fuisse numeratae. Estne autem verisimile, quod Mauritius ita exhaustis Ecclesiae facultatibus post bellum proximum Prutenicum, quo vixdum recte finito fuit Episcopus renunciatus, cum plus quam dimidia pars ecclesiae bonorum in hostium potestate fuisset, simul voluerit duo millia marcarum numerare? Nonne fuit hoc ei multo gravius quam si ducentas in singulos annos persolvisset, ut dubitandum non sit, quod aliam ob causam, quam quae praetenditur, solverit. Historiam narro sicut eam dici audivi. Si fabula est, sit et illa fabula, quae narratur ab adversa parte. Tantundem enim ab illa probatur quantum a me. Potest autem et illud ex inventario doceri, quod Fabianus reliquit moriens plus quam octo millia marcarum, praeter suppellectilem non contemnendam a Luca relictam, ex quibus facile pro debitis Lucae satisfieri potuit, nec erat necesse mensam Episcopalem gravare.

Sed neque Joannes Episcopus quicquam solvit, qui proculdubio si teneri se scivisset, cum vir esset bona conscientia praeditus, non detrectasset solvere, cum itidem ut Fabianus XII annis ecclesiam hanc gubernaverit, nec per tempus id omne vel ad Comitia Regni, vel quocumque tandem alio Reipublicae vel Ecclesiae causa profectus fuerit. Sed is multam dicitur exposuisse pecuniam in legationibus quibus est functus. Quid si multo maiorem exposuit Cardinalis? Si quod aes alienum contraxerat Joannes, priusquam Episcopus esset contraxit, et cum ecclesiae Culmensi per multos annos praefuisset, ex illius fructibus bonam partem persolvit. Mirum est autem, quod Episcopi Joannis sumptuum tantam habendam esse rationem putant, quos nullos fecit Ecclesiae causa, sed in profanis tantum legationibus, in quibus illi sumptus a Rege liberaliter suppeditabantur. Cardinalis quoscumque sumptus fecit, fere aut Ecclesiae aut terrarum Prussiae causa fecit. Intera tamen res indigna putatur, si quid vel minimum illi de sumptibus istis sartiatur.

De Tidemano nihil volo dicere, nam exiguo tempore vixit⁵. Hoc dico doceri non posse, quod ex omnibus his, qui successerunt Lucae, quisquam solverit praeter Cardinalem. Nam si quid solvit Mauritius, alio nomine solvit. Neque tamen recusasset unquam Cardinalis, si quid per procuratorem iuravit (nam nec hac de re satis adhuc illi constat) id praestere, nisi quod cum exonerare Tridenti vellet conscientiam suam auditis multis absurdis, quae de electionibus a patribus dicebantur et de pactis, quae in illis intercedunt, aggravata est illi per quendam pium hominem, quod per eiusmodi contractum ad Ecclesiam Varmiensem esset ingressus. Cum autem ille dixisset se nescire aliud, nisi quod ista pecunia deberetur,

⁴ Szkarpawa, część Żuław Wielkich, położona u ujścia Wisły Elbląskiej do Zalewu Wiślanego. O nabyciu tych dóbr przez bpa warmińskiego Łukasza Watzenrode, por. K. Górski: Łukasz Watzenrode, życie i działalność polityczna (1447—1512), Wrocław 1973, s. 126—130.

⁵ Tiedemann Giese, bp warmiński (1549—1550).

responsum hoc tulit: nisi constet de liquido debito et eo in rem Ecclesiae verso, non posse cum bona conscientia contractum hunc servare. Cum itaque fieri quidem potuerit, ut contractum sit per Lucam debitum, sed tantum tamen ab eo relictum in praesenti pecunia fuerit et in supellectili aurea, argentea atque alia, ut facile satisfieri Venerabili Capitulo potuerit, ad quod faciendum se Fabianus obligaverat, non autem ut aliquid de proventibus mensae suae numeraret. Si non satisfecit obligationi suae Fabianus, non putat se teneri Cardinalis, ut ipse culpam alienam praestet, cum praesertim nullus e Fabiani successoribus quicquam hoc nomine postea numeraverit praeter solum Cardinalem, sicut iam abunde probatum est. Quamobrem non solum absolvi se ab hac iniusta obligatione, sed etiam quod ex falsa narratione, cuius ipse fidem sequutus est, Venerabili Capitulo cum nihil deberet per annos aliquot numeravit, sibi restitui petit.

7

ZAPIS SUMY 200 GRZYWIEN ROCZNIE Z OGÓLNEGO KAPITAŁU
10 300 GRZYWIEN NALEŻNYCH ZE STRONY BISKUPA KAPITULE
WARMIŃSKIEJ NA RZECZ KOLEGIUM JEZUICKIEGO W BRANIE-
WIE

Lidzbark, 19 lipca 1564

Kardynał Hozjusz w obecności nuncjusza Jana Franciszka Commendone, za zgodą kapituły, w imieniu własnym i swoich następców zobowiązuje się ciążący na biskupach warmińskich dług od czasów biskupa Łukasza Watzenrode wobec kapituły warmińskiej w wysokości 10 300 grzywien spłacić na rzecz kolegium jezuickiego w Braniewie, po 200 grzywien rocznie na dzień 1 I każdego roku, aż do całkowitego wyrównania całej należności. Potem zaś był materialny temuż kolegium zabezpieczy biskup i kapituła z innych źródeł, przy czym biskup da 2/3, kapituła zaś 1/3 sumy potrzebnej na utrzymanie kolegium.

ORYG.: ADWO, Dok. Kap. T nr 17 — jest to samodzielny dokument, pisany na pergaminie o wymiarach 32×24,5+5 cm. Na paskach pergaminu przywieszona pieczęć nuncjusza, wyciśnięta w czerwonym wosku, w miseczce woskowej o średnicy 7 cm, stan zachowania dobry. Pozostałych dwóch pieczęci, tj. Hozjusza i kapituły brak, istnieją tylko paski pergaminu, na których były one przywieszzone. Na odwrocie: *Transactio super nr. CC lev. mon. inter Episcopum et Capitulum pro collegio Jesuitarum 1564.*

KOPIA z XVI wieku; ADWO, B 1a k. 260v—262.

Universis et singulis praesentes literas visuris, lecturis et audituris notum sit quod cum Ill-mus Dominus Stanislaus miseratione divina S. R. E. Presbyter tituli sancti Pancratii Cardinalis et Episcopus Varmiensis, iuxta decretum sacrosancti Tridentini Concilii in hac sua dioecesi Warmiensi Collegium ad instituendam in sacris literis iuventutem et disciplina ecclesiastica informandam construere cogitaret, ita ut perpetuum ministrorum Dei seminarium existeret, habita super eo cum suo V. Capitulo consilio et matura deliberatione, videntesque iidem Ill-mus Dominus Cardinalis et V. Capitulum ad Collegii institutionem mercedem magistris et praeceptoribus persolvendam alendamque iuventutem magnos sumptus requiri, ut ab iis quae paratiora et promptiora erant inciperent, et ea in hunc tam pium tamque necessarium usum verterent, huic tam pio operi principium dandum esse determinarunt. Quod cum idem Ill-mus Dominus Cardinalis ex *iuratis articulis* nomine debiti pieae memoriae Lucae Episcopi¹ singulis annis ipsi V. Capitulo Warmiensi numeraturum

¹ Łukasz Watzenrode.

se obligaverit marcas ducentas levis monetae, vicanos grossos in singulas marcas supputando, quousque totum dictum debitum Lucae Episcopi ex pecuniis ad V. Capitulum et diversa Ecclesiae officia spectantibus contractum persolutum fuerit, et animadvertentes vim clausulae illius in iisdem *iuratis articulis* appositae, quae hoc modo habet: „Nisi futuris temporibus iuxta fortunarum Ecclesiae et temporum conditionem cum eodem Capitulo super iis aliter poterit concordari”², ita nunc super hoc R-mo Domino Joanne Francisco Comendono Episcopo Zacynthi et Cephaloniensi Nuntio Apostolico cum potestate Legati de latere interveniente operamque et auctoritatem suam interponente, convenerunt et concordarunt et irrevocabiliter constituerunt. Et imprimis idem Ill-mus Dominus Cardinalis supputatis omnibus, quae per eius praedecessores soluta erant, recognovit pro se suisque successoribus totam summam eiusdem debiti esse marcarum decem millium et trecentarum similium, ad eius summae exsolutionem et satisfactionem teneri vult marcas ducentas singulis annis numerando, quousque totum debitum evacuatum fuerit. Quam supputationem et recognitionem uti certam et veram idem V. Capitulum agnovit et acceptavit. Qua facta recognitione et acceptance, iidem Ill-mus Dominus Cardinalis et V. Capitulum communi consilio, assensu et voluntate totam integram praedictam summam decem millium et trecentarum marcarum communi utriusque partis nomine ad institutionem Collegii Jesuitarum, quod in hac dioecesi precipue iuventutem docere et toti Ecclesiae prodesse posse iudicarunt, verterunt, obligarunt et applicaverunt irrevocabiliter, omnem aliam conventionem et obligationem super hoc factam et etiam iuramento firmatam revocantes, annullantes et irritantes. Volentes nihilominus dictam summam persolvi eadem, in qua prius convenerant, ratione, scilicet marcas ducentas singulis tamen festivitibus Circumcisionis Domini [1 I] unica solutione numerando, primamque solutionem huiusmodi in festivitate Circumcisionis Domini proxime futura incipiendo, quousque de toto debito satisfactum fuerit. Ad quam solutionem decem millium et trecentarum marcarum per ducentarum numerationem singulis annis perficiendam idem Ill-mus Dominus Cardinalis se et bona mensae Episcopalis suumque peculium suo et successorum suorum nomine solemniter obligavit, et in effectu solvere et numerare et ad dictum pium opus applicare consensit ac promisit, adeo quod in rationibus super dicti Collegii institutione reddendis ex forma decreti dicti Concilii Tridentini se praedicta observare et ad effectum ducere et adimplere manifeste appareat. In eventum vero, in quem idem Ill-mus Dominus Cardinalis (de cuius pietate minime est suspicandum) vel eius successores dictas ducentas marcas singulis annis pro dicti Collegii institutione vel sustentatione non solvant et in rationibus praedictis, ut praemittitur, de illarum solutione et applicatione non possint docere, vel si dictae Ecclesiae sedem praedicta summa nondum integre persoluta in supradicto festo Circumcisionis Domini vacare seu illius vacationem durare contigerit, tunc et eo casu idem Ill-mus Dominus Cardinalis pro se et successoribus suis liberum esse voluit eidem V. Capitulo propria auctoritate de fructibus mensae Episcopalis dictas ducentas marcas, ut praemittitur, in usum dicti Collegii Jesuitarum solvere et applicare. Quod si idem V. Capitulum efficere executionique mandare nequiverit, voluit nihilominus Ill-mus Dominus Cardinalis suum suorumque successorum peculium, ut praefertur, obligatum atque hypothecatum permanere. At

² Jest to fragment 13-tego punktu *articuli iurati* Hozjusza. HE II s. 987.

vero si dicti Collegii institutio differatur, vel (quod Deus avertat) aliquo casu fieri non possit, aut factum aliquo tempore vel occasione interierit, tunc idem Ill-mus Dominus Cardinalis et praefatum V. Capitulum voluerunt et convenerunt, ut quicquid residuum fuerit ex supradicta summa debiti Lucae nondum ab Episcopis Warmienses persoluti, id totum ad ipsum V. Capitulum redeat eique ab Episcopo vivente et successoribus eius modo praedicto integre persolvatur, non tamen in alios usus quam in praedictam Collegii institutionem vertendum, sed pro eo, cum meliora erunt tempora et cum primum effici poterit conservandum et impendendum. Et quoniam praedicta summa in tanti operis, quod perpetuum esse debet, constructione exigua est et non multorum annorum spatio consumetur, secundum modos in dicto decreto Tridentinae Synodi expressos et contentos et alios, qui magis videbuntur opportuni, idem Ill-mus Dominus Cardinalis et V. Capitulum toti negotio providere decreverunt. Declarantes ex nunc quaecumque contributionem pro dicta causa ab Ecclesia Cathedrali Warmiensi fieri continget, in ea Ill-mum Dominum Cardinalem pro duabus tertiis partibus, V. autem Capitulum pro una tertia concurrere debere, nisi forte aliqua alia ratio melior et commodior de communi consensu reperiat.

Quae transactio et conventio in omnibus praedictis suis partibus erit perpetuo et immobiliter custodienda, observanda et re ipsa consummanda, prout praefati Ill-mus Dominus Cardinalis et V. Capitulum in animam suam iurantes custodire, observare et re ipsa consummare promiserunt, caeteris *iuratis articulis* in suo robore permansuris, quibus propter promissa nihil prorsus et in nulla parte derogatum esse voluerunt. Ut autem praesens conventio et transactio firmiori autoritate fulcita sit, praeter eam, quam ex eiusdem Tridentinae Synodi decreto accipit, eius confirmationem a Sede Apostolica peti et impetrari debere decreverunt et constituerunt, omnia quae in contrarium facerent qualiacumque sint expresse rascindentes et revocantes. In quorum fidem et testimonium praesens scriptum manibus Ill-mi Cardinalis et Cancellarii V. Capituli subscriptum et sigillis utriusque partis et R-mi Domini Nuntii munitum est.

Acta fuit praesens concordia in arce Heilsbergensi die decima nona Julii [Anno] millesimo quingentesimo sexagesimo quarto, Pontificatus Sanctissimi Domini nostri Pii divina providentia Papae quarti Anno quinto^a.

Stanislaus Cardinalis et Episcopus Varmiensis

Joannes Franciscus Episcopus Zacynthiensis Nuntius Apostolicus

Sampson a Worein Canonicus et Cancellarius subscripsit.

^a Następują własnoręczne podpisy, graficznie w ten sposób rozłożone, że na środku jest najpierw podpis Hozjusza, poniżej nunejusza, zaś z prawej strony podpis Woreina.

Kwituje ze wszystkich należności finansowych, które były przedmiotem sporu

ORYG. nie znany.

Praelati, Canonici et Capitulum Ecclesiae Varmiensis. Testatum esse volumus et fatemur per praesentes, quod quicquid in hunc usque diem Ill-mus D. Stanislaus Hosius S. R. E. tituli D. Pancratii presbiter Cardinalis et Episcopus Varmiensis pro fabrica Ecclesiae nobis debebat, cuius duas partes solvere tenebatur, de ea nobis plene iam satisfecerit, iamque integra omnibusque rationibus in prompta pecunia realiter et cum effectu adnumeraverit, persolverit et consignavit. Itaque de hac pecunia et de mille quingentis marcis olim Celsitudini illius creditis nobisque persolutis, ac accisa quacunq[ue] per Maiestatem Regiam eidem Celsitudini illius tam ex bonis capitularibus quam episcopalibus hactenus donata, etiamsi ea ex quacunq[ue] causa et quocunq[ue] nomine ad nos pertineret, necnon de quacunq[ue] pecunia, de qua nobiscum hactenus actum et de qua inter nos in praesentem usque diem transactum extitit, per praesentes Celsitudinem illius quietamus et liberamus nihilque ab illa praemissorum occasione nos petere velle profiteamur et declaramus. Volentes et declarantes omnia et singula chirographa, quietantias, scripturas, obligationes et instrumenta quaecunq[ue] praemissorum occasione facta et conscripta, nullius robori fore vel momenti. In fidem et testimonium sigillum nostrum est subappendum. Datum in arce Heilsbergk, decima nona mensis Julii MDLXIII.

Locus sigilli

Samson a Vorein Canonicus
et Cancellarius subscripsit.

9

PERTRAKTACJE PRYMASA JAKUBA UCHAŃSKIEGO Z KRÓLEM ZYGMUNTEM AUGUSTEM W SPRAWIE ZWOŁANIA JESIENIĄ 1564 R. SYNODU PROWINCJONALNEGO Z UDZIAŁEM INNOWIERCOW.

B. d. [wrzesień 1564]

ORYG. nie znany.

KOPIA WSPÓLCZ.: ADWO, D 10 k. 170—171. Na odwrocie adres Hozjusza: R-mo in Christo patri domino domino Stanistao Hosta, miseratone d[ivina] S. R. E. Cardinali et Episcopo Varmiensi, domino observandissimo. Obok adnotacja sekretarza Hozjusza: Red. 11-da Novembris 1564 Heilspergi. Stad pieczęci.

Legatio ad Regiam Maiestatem R-mi domini Archiepiscopi.

Przy tym dał W[asza] K[rólewska] M[ości] powiedzieć, że jeśliże była causa et occasio i potrzeba, przyczyna i pogoda do tego, co się przez tak długi czas odkładało i zawieszało około postanowienia ludzi poddanych Waszej K. M. w tych państwach w jednostajnej religiej, chwały Bożej i zbawienia ludzkiego, że teraz jest ten czas, którego potym takiego nie podobna rzecz, J. M. książdz Arcybiskup powiada, abyśmy mogli kiedy doczekać. Sama się droga ściela. Już papież przez posła swego¹ Waszej K. M. posłać i oddać raczył decreta i canones Tridentini Concilii, żądając aby je Wasza K. M. w egzekucję przywieść raczył. Ligi, bunty między ludźmi już się targają, wszyscy zgody w tych rzeczach żądają i szukają. Mandatów Waszej K. M., które są wydane przeciw niektórym heretykom², już się drudzy lękają i domowi z sobą barzo trwożą. A w tym

¹ Nuncjusz Jan Franciszek Commendone.

² Chodzi o dekrety wydane na sejmie w Parczewie 7 VIII.

zamieszaniu Wasza K. M. mając moc władzą od Pana Boga podaną dla ubłagania gniewu Bożego i dla pokoju wewnętrznego i dla swego dobrego, to teraz stanowiąc łączniej możesz, zwłaszcza kiedy pod jeden czas, tak się to teraz trafiło jako się dawno namawiało, iż Wasza K. M. raczy być tu w Piotrkowie tego czasu, na który też synod złożon³, zwłaszcza że też Waszej K. M. tego samemu i R[rzeczy] P[ospolitej] barzo potrzeba, aby ludzie, tak rozerwani w wierze, mogli być pierwiej zjednoczeni, abo wždy jakokolwiek postanowieni, dlatego iż i podatek nie będzie mógł być uchwa-
 on dalej, jako J. M. ksiądz Arcybiskup już to baczy i wojna, przyszloliby ją ruszyć, tedy barzo by była niepożyteczna prze tę niezgodę ludzką w religiej, nad którą nie może być większa. A obyczaju J. M. ksiądz Arcybiskup nie wie do tego inszego żadnego słusniejszego, jedno aby Wasza K. M. przy liściech sejmowych uniwersały mandatów swych po państwiech swych rozesać, aby na sejmiki powiatne abo do starostw i w ziemiach obwołać rozkazać raczył, oznajmując wszystkim wobec, że chcesz Wasza K. M. te wszystkie różnice według powinności swej a praw pospolitych koronnych i według dekretów i kanonów Trydentskich, przez posła od papieża oddanych i posłanych Waszej K. M., między stanem duchownem a świeckim we wszystkich rzeczach tak duchownych jako świeckich z pany radami stanowić. Przeto jeden każdy jako by znał abo rozumiał, co by mu na tem należeć miało, aby o tym wiedział i ktoby chciał, aby do Piotrkowa przyjechał. Tego tylko strzegąc, aby żaden z podejrzanego powietrza przyjeżdżać nie śmiał, a tam tego, co Wasza K. M. przedsięwziąć raczysz, aby przysłuchował, począwszy a die 11 Septembris aż się ta sprawa dokończy. By też i w sejm walny ta sprawa zaciągnąć się miała. Tego dokładając, iż Waszą K. M. k temu też już przywieść raczył J. M. ksiądz Arcybiskup z J. M. księżmi Biskupy i z ich duchowieństwem do tego, żeby swój synod na tenże czas w Piotrkowie położyli, na który się w czas zjechać mają. Bo się zda barzo za potrzebne księdzu Arcybiskupowi i za powiną rzecz Waszej K. M., aby Wasza K. M. raczył kazać to włożyć w listy do panów rad i w instrukcję na powiatne sejmiki, aby opowiedziano było, że Waszej K. M. Papież przez posła swego już posłał i oddał dekreta i kanony tego Concilium Tridentskiego a iż Waszą K. M. napomina, aby jem Wasza K. M. egzekucję czynić raczył, jako Król krześcijański a syn posłuszny Kościoła krześcijańskiego. A k temu aby Wasza K. M. nie raczył rozumieć, aby to większą trudność miało uczynić niżli "włącznienie rzeczą", dał Waszej K. M. powiedzieć i ten obyczaj, którym Wasza K. M. będziesz mógł słusnie te rzeczy postanowić, a to tak, iż kiedy abo się będą sami chcieć zjechać abo też posłom od siebie poruczyć, tedy Wasza K. M. naprzód dowiedziawszy się od nich samych, że ci wszyscy nie są zgodni, słusnie będziesz Wasza K. M. mógł rozkazać, iż pokąd się nie zgodzą ci, którzy odstąpili Kościoła Rzymskiego, potąd słuchani być nie mogą. A iż nie podobna rzecz, aby się zgodzić mieli, i owszem pewna rzecz, że się nigdy nie zgodzą, jako to już ksiądz Arcybiskup dobrze i pewnie wie, tedy Wasza K. M. będziesz miał przyczynę moderować na przysyłem sejmie, do któregoż Wasza K. M. raczył odłożyć, tym obyczajem między temi sektami a starego Kościoła ludźmi, aby dzierżane były wszystkie te dekreta i kanony Concilii Tridentini do rozmowy abo do sejmu walnego bliskiego, który by był po zgodzie tych sekt, bo to będzie jako *interim*, a daleko słusniejsze niż było nie-

³ Prymas synod prowincjonalny do Piotrkowa ostatecznie naznaczył na trzecią niedzielę Adwentu, 17 grudnia 1564.

boszczyka cesarza Karla ⁴, bo on był podał jedno kilka doktorów złożone księgi, które i dziś zowią *Interim*, a Wasza K. M. już tu nie kilka doktorów ani kilka collegium, ale wszystkiego Concilium pospolitego dekreta i kanyony ku dzierzeniu podać będziesz raczył.

a-a Tak w rkpsie.

10

INSTRUKCJA DLA POSŁA KRÓLEWSKIEGO NA SEJMIK ZIEM PRUSKICH NAZNACZONY NA 6 XII 1564 DO RADZYNIA

[Piotrków], 8 listopada 1564

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1618 s. 209—212. Na odwrocie adres: R-mo in Christo Patri domno Stanislao Hosto miseratione divina Sanctae Romanae Ecclesiae tituli S. Pancratii Cardinali et Episcopo Warmiensi, sincere nobis dilecto, Adnotacja sekretarza Hozjusza: *Redditae ultima Novembris 1564 Hellspergi, responsum 1 Decembris.*

KOPIA WSPÓLCZ.: ADWO, D 10 k. 173—174. Na odwrocie: brak adresu; adnotacja tego samego sekretarza Hozjusza: *Redditae ultima Novembris 1564 Hellspergi, responsum 1 Decembris*; poniżej ręką Marcina Kromera: *Instructio ad conventum Prussiae*. Kopia jest pisana przez tego samego sekretarza królewskiego co i oryginał.

Instructio data a Regia Maiestate Internuntio ad Conventum Radzinnensem in Prussia ¹, die VIII Novembris MDLXIII.

Nuntius Sacrae Maiestatis Regiae Consiliarios ac reliquos Ordines Terrarum Prussiae sic initio nomine Maiestatis illius alloquetur:

Cum Sacra Regia Maiestas propter grassantem in his terris pestilentiam agere cum Dominationibus Vestris de rebus communibus et ad Rempublicam pertinentibus loco et tempore consuetis non potuisset, etsi in proximo esse videbat Regni sui Comitata generalia, quae edicto superioris Conventus Varsoviensis ad ferias Trium Regum Petricoviae sunt indicata, in quibus negotia inchoata, quae ad constituendam Rempublicam et pacandos animos hominum magnopere pertinent, tractari ac constitui debent, tamen pro Regia sua in has terras gratia et hoc tempore conventu Dominationibus Vestris indicto de nonnullis rebus cum Dominationibus Vestris quam brevissime ageret, illisque tum Regiam gratiam suam deferret, sicut defert, tum praeterea de superatis tot et tam praesentibus contagionis periculis gratularetur, sicut sane clementer et ex animo gratulatur.

Deinde novo quasi sumpto exordio dicit:

Magnum dolorem capit Sacra Regia illius Maiestas cum laborum et sollicitudinum suarum pro Republica nullum adhuc eiusmodi fructum intuetur, qui posset cum iis laboribus comparari, quos assidue Maiestas

⁴ Tzw. *Interim augsburskie*, ogłoszone przez cesarza Karola V na sejmie w Augsburgu 1548.

¹ Jesienny sejmik ziem pruskich, który zwykle zbierał się we wrześniu, w r. 1564 miał być w Toruniu, ale nie odbył się z powodu zarazy. Król polecił go zwołać do Radzyna najpierw na 8 XII, potem przeniósł na 29 XII. I te terminy z powodu zarazy nie zostały dotrzymane. Sejmik w końcu 1564 r. stał się czołowym tematem korespondencji między Hozjuszem, kancelarią królewską, senatorami i miastami pruskimi. Por. nr 378, 381, 405, 407, 413, 415, 420, 434, 437, 441, 442, 443, 448, 450. Ostatecznie sejmik ten nie doszedł do skutku. Na posła królewskiego przewidziany był zapewne sekretarz królewski Scibor Krzykowski, który na pewno tę funkcję pełnił w latach 1565—1567 (W ADWO, rkps C 16 k. 103—137 znajdujemy w kopii współczesnej instrukcje królewskie dla Krzykowskiego na sejmiki pruskie za te lata, odpowiedź stanów na wystąpienie posła królewskiego, a także recesy sejmików pruskich. W 1568 posłem królewskim był Andrzej Blinowski).

ipsius pro bono et commodo Reipublicae suscipere non gravatur. Sed tamen cum Regium officium suum respicit, et eam personam, quae Maiestati eius in administratione eius Regni partiumque illius divinitus imposita est, non defatigatur animo in his curis ac cogitationibus suis, quin potius ita se comparat, ut quoad maxime viribus ac consiliis suis adniti poterit, non solum nulli labori parcat nullisque succumbat difficultatibus, verumetiam quo in difficiliora tempora Rempublicam hanc incidere unquam posse contigerit, hoc studium et industria Maiestatis eius in ipsa conservanda illustrior appareat.

Huius tamen praeclare voluntatis Maiestatis illius erga Rempublicam recentissima et clarissima testimonia esse possunt acta Comitiorum proximorum tam frequentium numero, tum et tempore proximorum, in quibus cum res in primis difficiles et ab aliquot aetatibus involutas, sed ad constituendam Rempublicam imprimis pertinentes, sibi esse propositas Maiestas eius intelligeret, tantum in illis studii ponendum esse existimavit, ut et valetudinem suam in apertum discrimen coniecerit, et rei adversus Moschum gerendae occasionem non prius pene abiisse senserit, quam se tempore ipso brumali supervenienti ab omni belli gerendi facultate, cum summo suo dolore et periculo ingenti illarum regionum excludi animadverteret.

Sed quoniam in illis Comitibus superioribus inchoata duntaxat quaedam fuerunt, quae perfici magnopere Reipublicae interest, perficiendorum autem eorum non videtur alia ratio posse inveniri quam in Conventu generali omnium ordinum ad hanc Rempublicam pertinentium, iccirco quemadmodum in Comitibus superioribus Varssoviensibus decretum fuit, nunc quoque alia Comitia Regni sui generalia ad ferias Trium Regum Petricoviae habere Maiestas eius constituit. Quem ad locum hortatur et mandat Maiestas eius, ut Dominationes Vestrae, quibus id ex officio illarum incumbit, proficiscantur ad tractandum et constituendum de rebus proprie ad rationes harum terrarum pertinentibus, reliqui autem ut nuntios suos designent, viros graves et Rempublicam^a amantes, promptos, consilio et plena facultate instructos, qui una cum caeteris ea, quae foret usus Reipublicae, tractare et suffragiis suis sciscere possint, in iis autem illa vel maxime, quae Varssoviensis Conventus decreto atque sententia ad haec Comitia sunt reiecta.

Interim vero Dominationes Vestrae cum videant nullam fere partem ditionum Sacrae Regiae Maiestatis periculo vacare, hostium numerum augeri, sociorum et amicorum dubiam pene fidem esse, intus etiam non sine vulnere esse Rempublicam propter privata quaedam odia et similitates, dent operam quam maxime fieri potest, ut his rebus communi consilio succurri possit. Quod fiet si Dominationes Vestrae unanimes complectantur Rempublicam, in cuius salute et fortunis fortunam ac salutem suam ita contineri existiment, ut illa stante stare quoque res suas, cadente autem illa res quoque suas ruere persuasum habeant. Regiam quidem Maiestatem quod attinet, sicut hactenus nullis sumptibus, vigiliis, laboribus pepercit Maiestas eius propter retinendam salutem et dignitatem Reipublicae, ita ut publicum aerarium et fiscum suum et quidquid praeterea tum ex Italia² tum aliunde Maiestati eius per id tempus obveniebat, effundere non dubitarit ad eius orae defensionem, quae maxime praeter caeteras hostili impressioni esse obnoxia videbatur, sic deinceps

^a Ze spadku po królowej Bonie

nihil apud se tam charum, nihil tam pretiosum esse intelligit, quo pacem ac salutem Reipublicae, totius Regni sui et omnium eius partium non libenter esset redemptura.

(Ślad dużej pieczęci)

^a W oryg. 1 kopiai Reipub.

11

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 18 listopada 1564

Narzeka na trudności w przesyłaniu listów nuncjuszowi. Zaraza tak na Warmii, jak i w regionach sąsiednich jest nadal groźna. Hozjusz mimo nalegań prymasa nie zamierza jechać na synod prowincjonalny, pragnie również uwolnić się od obowiązku udziału w sejmie. Król edykty parczewskie przeciwko innowiercom ograniczył do samych tylko arian. Przesyła w tłumaczeniu na język łaciński opis pertraktacji prymasa z królem w sprawie soboru narodowego. Hozjusz pragnie zobaczyć się z nuncjuszem. Z powodu zarazy jezuici pozostają w Lidzbarku. Kuczboriski żali się, że nie ma poparcia w sporze z Pawłem Stempowskim o kanonię krakowską. Prosi w imieniu Hozjusza o skierowanie listów kardynała do Rzymu.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory hr. Emeryka Hutten-Czapkiewskiego, Rzym. Brak adresu¹. Na pierwszej stronie listu po lewej stronie u dołu Kuczboriski wskazał adresata: *R. D. Nuntio*.

Reverendissime in Christo Pater et domine, domine observandissime, salutem et obsequiorum commendationem. Pestis in causa est, quae passim grassatur, quod nostras literas R-ma D. V-ra accipit rarius, nam cui de-mus ad illam perferendas habemus neminem. Ex aula quoque non ferunt crebri in Russiam tabellarii, ad quam nos etiam non possumus ita crebro scribere uti vellemus. Nam qui mittuntur a nobis, eos per infecta loca proficisci necesse est, nec ea vitare possunt magno ut in periculo et qui mittunt et qui mittuntur versari videantur. Ac laborabam ego quidem sedulo, ut priores literae, quas iam, ut puto, accepit R-ma D. V-ra, iuxta praescriptum ipsius mitterentur Cracoviam et inde Leopolim, sed irrisus fui a Cardinale et Capitaneo², qui [non] existimarunt R-mam D. V-ram tam diu haesuram uno aliquo in loco extra aulam. Uterque autem ratio-cinabatur eam vel iam apud Regem esse³, vel brevi fore. Quibus me concedere fuit necesse. Hae autem literae nostrae oberrabant aliquamdiu priusquam illi redderentur. Sed ad rem.

Pestis in hoc oppido⁴ apparuerat in unis aedibus, ex quibus septem sunt elata funera, nec tamen, quae Dei bonitas est, serpsit longius. Et cum iam 6 hebdomadae praeteriissent, adhuc tamen clausa tenetur. In vicinis etiam pagis aliquot apparuit contagio, quibus interdictum est oppidi huius ingressu et ecclesia. Bransperga nondum est libera et neque Framburgum [s], quamvis de vi sua multum morbus remiserit. Gedani nubunt et uxores ducunt, ac moriuntur interdum nonnulli. Qui vero nunc redeunt, in eos pestis magis saevire dicitur. Mons Regius vehementer laborat. Tribus his mensibus superioribus aliquot amisit hominum millia. Dux vicinus⁵ in solitudines quasdam se abdidit, nam eius etiam conclave

¹ Z kilku wzmianek w tym liście wynika, że Kuczboriski wysyłał jednocześnie nuncjuszowi list od Hozjusza, którego jednakże nie znamy. Tam zapewne był adres wspólny dla obu listów.

² Jan Hozjusz, starosta Smolajń, brat kardynała.

³ Król przebywał wtedy w Piotrkowie.

⁴ Tj. w Lidzbarku.

⁵ Albrecht, książę pruski.

privatum fuit hoc malo tentatum, et est puer unus ex intimis eius mortuus. Quin et uxor a peste male laboravit, sed iam levata esse fertur. Neminem ad se venire patitur, et quos habet ab obsequiis, hos etiam a se nusquam dimittit. Quid sit futurum postea Deus novit.

Quod vero ad synodum attinet, eam urget mirabiliter D. Archiepiscopus, et nescio quam spem rei bene gerendae animo concepit, quae ut ne ipsum fallat Deum precamur. Verum deliberatum est Cardinali ad eam non venire, et ita illi respondet, ut ego metuum ne illum levitatis arguat, quod improbet modo, quod probare visus est antea, neve aliud quam vellemus de nobis suspicetur. Purgat illi se quidem Cardinalis de priori promisso et errorem allegat. Causas etiam adfert^a quibus movetur ne veniat^b, sed metuo, ut illi satisfaciant. Utcumque ceciderit, nobis decretum est domi se continere nec hoc tempore domo pedem efferre. Quin et hoc laborat Cardinalis, ut etiam a comitiis Regni liber esse queat, quod tamen an sit impetraturus, nescio. Sed nihil est causae, cur eo proficisci velit, ubi non ratione aut consilio, sed impetu quodam et vi geruntur omnia.

Decretum proscriptionis haereticorum ita moderatus est Rex^b, ut illius mucro in solis haeserit trinitariis, quos ego quoque in Regno mansuros non dubito, habent enim et illi patronos, et eo iam est res redacta, ut ex hominibus toti pendeamus, nec Deum curemus amplius. Baculus hic arundineus nescio quam diu salvos nos tuebitur, si tuebitur modo et non perdet potius. Etsi autem non dubito, quin R-ma D. V-ra legationem viderit, quam ad Regem Archiepiscopus misit, tamen ego quoque illam mitto in Latinum sermonem conversam⁷. Ex ea iudicium facere poterit, qualem is haberi synodum velit. In clerum detonat, et tum demum reformata iri omnia arbitratur, cum eum sacerdotiis spoliaverit et suos ornaverit. Quales autem ornat, non sumus nescii, nec tacebit hoc Parmeno⁸. Reliqui Episcopi an sint ad locum synodo constitutum venturi, certum non est. Nos quidem audimus fere omnes et locum et tempus improbare, sed nihilominus pollicetur sibi de omnibus Archiepiscopus quod venient nulla mora interposita.

Cuperet Cardinalis R-mam D. V-ram videre deque rebus necessariis consilium ab ea petere. Sed cum procul absit, quomodo id fieri possit, non facile animadvertit. De Jesuitis scribit ipse. Non puto missos iri Branspergam ante Calendas Januarias [I I 1565], nollet enim eos in periculum adducere, quamvis eos taedet hic esse otiosos, et spero aliquid eos lecturos pueris, qui sunt in obsequio Cardinalis, ne sint prorsus nihil agentes et gratis panem manducant.

Quod mihi R-ma D. V-ra favorem suum tam prolixè pollicetur in tuendo canonicatu meo Cracoviensi, ago gratias, sed minatur multa Stempovius⁹ et gratiam suam revocatam non esse iactat Concilii decretis. In dies etiam ab eo citationem expecto, nam admoneor eius rei ab Urbe, et non dissimulat Procancellarius eum suum ius tueri velle, in eoque certam victoriam ponere¹⁰. Quid faciam? Meuto, ne mihi litigandum sit perpetuo et in his molestiis animo cogitationeque versandum. Haec est infelicitas mea, quod post multos labores exanthlato neminem habere videor, qui me serio tuendum suscipiat. Deo res meas commendo. De Scasevio¹¹ bono

⁶ Zob. nr 391.

⁷ Publikujemy tutaj tekst polski. Zob. Dodatek I nr 9.

⁸ Postaci nie zidentyfikowano.

⁹ Paweł Stempowski. Por. nr 124 przyp. 7.

¹⁰ Zob. nr 377.

¹¹ Jan Skaszewski. Zob. nr 124 przyp. 8.

me animo esse iubet Procancellarius, sed ab altero illo mihi ut caveam hortatur, quem se prohiberi non posse scribit quominus ius suum prosequatur.

Frater Cardinalis¹² cum sua familia universa bene valet et R-mae D. V-rae salutem adscribit suamque servitutem commendat. Commendo et ego me gratiae R-mae D. V-rae, quam diu salvam et felicem esse cupio. Ex Heilspergk, die 18 Novembris 1564.

Quod multis literis onero D. V-ram R-mam, ne, quaeso, ferat moleste. Contendi apud Cardinalem, ut quas Romam et viciniam scribit, recta mitti curaret Crepicium ad tabellarios regios ex aula¹³, unde sunt crebri nuntii, sed is ad R-mam D. V-ram omnes mitti voluit, et ita persuasum habuit eam vel esse in aula, vel apud Archiepiscopum, nec aliud persuadere potui. Nimis longe peregrinabuntur hae literae, si praesertim Leopolim erunt perferendae, et nimis magna intercedet mora priusquam Romam perveniant. Sed ita visum est Cardinali, cuius voluntati mos fuit gerendus.

R-mae D. V-rae addictissimus servitor

Valentinus Cusborski.

^a Na marginesie.
^b Nadpisane.

12

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

E.d. [Lidzbark, 24 listopada 1564]

Posłaniec prymasa przed sześcioma dniami zgubił po pijanemu list Hozjusza i wrócił po drugi. Kanonicy fromborscy nie chcą wypłacić Kuczborskiemu należnej części z kanonii. Prosi o radę, co czynić. O zarazie.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym. Brak strony adresowej.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine observandissime, salutem et servitutis commendationem. Ante sex dies R-mae D. V-rae scripsi de synodo et sententia Cardinalis¹. Ita autem accidit, ut tabellarius Archiepiscopi, cum a nobis cum responso discederet, ebrius equum et litteras perdidit, quas cum per dies quatuor integros quaesisset nec tamen reperisset, ad nos iterum rediit et alias literas dari sibi petivit. Ita serius procedunt consilia de synodo. Hodie primum hinc discedit.

Fratres mei tantam R-mae D. V-rae commendationis rationem haberunt, ut non modo addiderint quicquam praeter solitum, verum etiam omnibus me fructibus privarint. Quin scribit D. Caspar² eos hoc anno deberi defuncti³ haeredibus, qui sunt nulli vel spurii, eisdem autem anno sequenti, annum ut vocant gratiae, qui totum corpus praebendae absument. Retuli rem ad Cardinalem, qui me R-mae D. V-rae eam scribere iussit, quamvis ego ne illi molestus sim vereor, sed quaeso tamen, ut consilium suum impartire mihi velit, quid faciendum esse putet. Praepositum Alesteinensibus⁴ nondum dederunt. Melsaci ex contactu relictarum

¹² Jan Hozjusz (jak przyp. 2).

¹³ Z powodu zarazy poczta królewska była wówczas przeniesiona chwilowo z Krakowa do Krzepic. Zob. nr 362.

¹ Chodzi tu o list z 18 XI 1564 r. Zob. Dodatek I nr 11. Zatem ten list był pisany 24 listopada.

² Kacper Hannow.

³ Jan Benedykt Solfa.

⁴ Chodzi tu o administratora kapitulnej komory olsztyńskiej. Został nim Jakub Tymmerman. Zob. nr 337 przyp. 2.

in peste vestium et supellectilis iterum pestis recrudescit, Resellii tamen iam desiit, Regiomonti saevit nihilominus, Branspergae et alibi eodem est loco quo dudum.

R-mae D. V-rae servitor addictissimus

Valentinus Cusborski.

13

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

[Lidzbark, 30 listopada 1564]¹

Sejmik stanów pruskich z powodu zarazy nie może się odbyć ani w Radzynie ani w innym miejscu. Kanonicy kapituły przyznali na razie Kuczborskiemu tylko honorarium. O osobach znanych nuncjuszowi: Mikołaju Sandersie i Teodorze Lindanusie.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym.

Cum scriberet Cardinalis ad R-mam D. V-ram, aliquid et mihi scribendum esse duxi, quamvis revera nihil esset quod scriberem. Continuae pluviae cum nivibus periculum est ne pestem diuturniorem reddant. Nos hic quidem, Deo sit gratia, valemus non incommode. Volebat Regia Maiestas, ut Prussiae terrarum consiliarii hoc tempore conventum haberent vel Radini vel quem locum ei magis opportunum iudicarent. Sed responsum est ob pestis periculum eum haberi non posse. Vocatur etiam Cardinalis ad Regni comitia², sed ab eis abesse cuperet, si qua modo ratione id praestare poterit. Et iam aliquid indicavit Procancellario.

Nuper scripsit mihi D. Caspar Hannovius nondum quidem deberi mihi corpus praebendae³, sed fratres tamen pro sua in me benevolentia decrevisse munus quoddam honorarium ad me mittere, quod cuiusmodi sit nondum scio, nec literas quidem eorum vidi. Adhuc de praefectura Allesteinensī deliberatur. Gedani et Melsaci pestem invaluisse denuo scripsi R-mae D. V-rae non ita pridem. D. Nicolaus⁴ nullam sui reditus reliquam spem facit, Theodorus⁵ etiam vocatur Wratislaviam ad professionem theologiam, cui canonicatus debetur in ecclesia cathedrali. Nondum deliberatum habet quid sit factururus. Fortassis Warmiensi non invitus Wratislaviensem permutaverit. Frater Cardinalis et omnes eius domestici salvi sunt et R-mae D. V-rae servitutum suam commendant.

R-mae D. V-rae servitor addictissimus

Valentinus Cusborski Canonicus Plocensis [et] Varmiensis.

¹ Brak daty. List ten został dołączony do listu Hozjusza do Commendone z 30 XI 1564. Zob. nr 404.

² Zob. nr 381.

³ Kuczborski kanonię warmińską otrzymał z nominacji Hozjusza 15 IV 1564. Zob. Dodatek I nr 17 — protokoł posiedzenia kapituły 21 IV 1564 r.

⁴ Mikołaj Sanders.

⁵ Teodor Lindanus.

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

[Lidzbark, 6 grudnia 1564]¹

Hozjusz nie pojedzie na synod prowincjonalny. Przesyła list od prymasa i kapituły warmińskiej oraz wiadomości z diecezji: o kanonikach, zarazie, chorobie pasierbicy Jana Hozjusza i złym samopoczuciu kardynała.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory abpa Józefa Gawliny, Rzym.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine observandissime, salutem etc. Iam cognovit ex prioribus nostris Cardinalem non esse pro-fecturum ad synodum. Etsi autem videor mihi R-mae D. V-rae misisse literarum Cardinalis ad Archiepiscopum exemplum, quibus illi causas perscribit, quibus adductus ^{a-} ad eam ^{-a} venire non potest, tamen quoniam non satis in memoria teneo, mitto aliud exemplum, vel ipsas potius literas, quas dederamus perferendas ad eum ipsius puero, caeterum is temulentus et equum et literas perdiderat. Cumque esset a nobis dimissus iterum cum aliis literis, priores cum equo sunt repertae, quas nunc mitto. Mitto simul et fratrum litteras, ex quibus eorum in me liberalitatem cognoscet, quam ego R-mae D. V-rae debeo, et hoc nomine illi ago gratias, etsi munus nondum accepi. D. Zimermanno prorogata est administratio Allestanensis in annum sequentem². Scribit etiam D. Decanus³ R-mae D. V-rae. Framburgi quid fiat ex fratrum literis cognoscet. Bransperga nondum est libera [a peste]: nuper uno die aliquot funera dedit. D. Joannes⁴ cum familia sua est nunc in maerore ob gravem morbum unius ex filiabus natu maioris, vel privignae potius, sed quam is habet loco filiae. Eius dubia salus esse dicitur propter vehementes et continuos capitis dolores, inedia, somni fugam et reliqua symptomata periculosa. Cardinalis etiam non usquequaque valuit hoc biduo. Sive id accidit ex coeli intemperie, sive quod noctem unam et alteram fere insomnem transegisset, non habeo dicere. Regiomonti pestis saevit uti antea. Gedano ad nos nihil adfertur^b.

^{a-} Dopisano na marginesie.
^b Brak daty i podpisu.

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

Lidzbark, 10 grudnia 1564

Przesyła pocztę. Donosi o wielkim smutku na dworze kardynała w Lidzbarku z powodu śmierci zmarłego 8 X w Rzymie bratanka, Jana Hozjusza. Wieści o śmierci kard. G. A. Sfortia, odłożonym na wiosnę synodzie prowincjonalnym. o anabaptystach w Krakowie. Prosi o dostanie pewnych listów.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory Emeryka Hutten-Czapskiego, Rzym. Brak strony z adresem. Na pierwszej stronie listu z lewej strony na dole pod tekstem Kuczboriski zanotował: R. D. Nuntio.

¹ Kuczboriski ten list dołączył do listu Hozjusza do nuncjusza z 6 XII. Zob. nr 417.

² Zob. nr 416.

³ Eggert Kempen.

⁴ Jan Hozjusz, brat kardynała.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine observandissime. Salutem et obsequiorum commendationem. Mitto R-mae D. V-rae literas Cardinalis Augustani¹ et aliorum Cracovia huc allatas. Simul autem allatum est triste novum de morte nepotis Cardinalis, Joannis, qui Romae fuit in Germanico Collegio. Is enim 8 mensis Octobris acutissima febre, qua XX diebus continuis gravissime laboravit, e vivis est sublatus. Dicitur non potest quantum ex hoc nuntio Cardinalis dolorem capiat, quin etiam domus tota in luctu est quandoquidem herum turbari animadvertit. Magis autem vereor, ne parentes², quorum in defunctum tenerrimus amor fuit, ex dolore aliquid incommodi capiant, cum uterque sit parum firma valetudine et spes tota domus in hoc uno adolescentulo fuisse videbatur. Cras hic aderit pater infelix, triste novum audiet, sed res iam celari diutius non potest. Ita visum est ei, qui potest omnia quique res nostras versat arbitrato suo.

Cardinalis S. Florae in Lombardia mortuus etiam esse dicitur³.

Quamvis proculdubio iam id cognovit R-ma D. V-ra, synodus iam nulla est, itaque vel Cardinalem vel me ad illam excurrere nihil est necesse. In ver proximum eam reicere velle videtur D. Archiepiscopus, nec id Cardinali displicet. De literis Viennam mittendis viderimus. Tardius eo itinere pervenient, sed non multum refert, modo id fiat tutius. Hic nihil est novi. Salvi sumus per Dei gratiam omnes. Deum precor, ut servet quoque R-mam D. V-ram diu salvam et felicem, cuius me gratiae commendo.

Datum Heilspergi, X Decembris 1564.

De haereticis pulsis ex Cracoviensi territorio nihil huc scribitur. Fortassis autem hi terrore quodam cesserunt ad tempus, redituri postea. Quin dicuntur nescio quo loco habuisse conventum et decrevisse rebaptizandos esse venientes ad se ex papatu, tum quod baptismum impartiri non liceat deinceps nisi qui XXX annum impleverint, postea vero non esse repetenda sacramenta. Haec mihi Thomas Plasius⁴ scripsit audita ex Lublinensi Palatino⁵.

R-mae D. V-rae addictissimus servitor

Valentinus Cusborski Canonicus Varmiensis et Plocensis.

^a- Ruscis⁶ Romae Cardinalem Augustanum accusasse scribitur quasi obmurmurantem calici^a ⁷.

^b- Cardinalis omnino vult literas suas ad R-mam D. V-ram mitti. Quamobrem ne ferat, quaeso, moleste nostris fascibus se onerari. Ill-mus Cardinalis Augustanus, cuius literas mitto, petit etiam has ad Lesnievium⁸ suum familiarem transmitti. Rogo D. V-ram R-mam, ut eas alicui isthic commendet. Poterint ei non difficulter reddi, nam ut apparet, est illius territorii civis^b.

^a-a Dodatek na osobnej karcie.

^b-b Drugi dodatek na osobnej malej karcie.

¹ Kard. Otto Truchsess von Waldburg, bp Augsburga.

² Jan Hozjusz i jego żona Gertruda.

³ Guido Ascanio Sfortia, 18 XII 1534 kardynał, zm. 6 X 1564.

⁴ Tomasz Płaza.

⁵ Jan Firlej z Dąbrowicy.

⁶ Postaci nie zidentyfikowano.

⁷ Kard. Truchsess podobnie jak i Hozjusz z rezerwą odnieśli się do breve papieskiego z 16 IV 1564 zezwalającego niektórym diecezjom w cesarstwie na Komunię św. *sub utraque*.

⁸ Leśniewski, bliżej nie znany Polak (Rusin?) w służbie kard. Truchsesssa.

WALENTY KUCZBORSKI DO JANA FRANCISZKA COMMENDONE

[Lidzbark, 27 grudnia 1564]¹

Zmartwienie Hozjusza w związku ze śmiercią wojewody sieradzkiego Janusza Kościeleckiego. O jezuitach. O nowym proboszczu w Braniewie.

ORYG. AUTOGRAF: Zbiory Emeryka Hutten-Czapskiego, Rzym. Na dole pierwszej strony napis tą samą ręką: R. D. Nuntio.

Reverendissime Domine, Domine observandissime salutem et servitutis commendationem. Magnum accepit Cardinalis dolorem ex obitu catholici huius et pii senatoris Palatini Syradiensis², cui qualis dabitur successor certum non est. Immo, ne quis non catholicus succedat, veremur, ut sunt res nostrae, ubi omnia vel privatis commodis vel nescio qua inductione animi metiri solemus.

Ad nos iterum etiam duo venerunt ex Societate Jesu, missi Colonia. Sunt iam undecim numero. Nondum tamen Branspergam mittuntur, eo quod ibi nondum pestis conquieverit, licet hic nos urgeant maxima frigora, quibus eam fugeri posse putabamus. Est Bra[n]spergi non parochus modo verum et loci praefectus, D. Custos ecclesiae nostrae³. Cuperet Cardinalis ut ei R-ma D. V-ra literas scribi iuberet, eique utrunque munus gratularetur. Tum enim triumpharet scio et esset magis ardens in utroque officio graviter peragendo, incenditur enim, ut solent omnes, gloria et minus parochiam detrectaret, ad quam nondum reperit sacerdotem idoneum, cui recte mandari possit. Hic nihil est novi⁴.

⁴ Na tym kończy się zachowany tekst listu, brak daty i podpisu Kuczborskiego.

ACTA ACTORUM KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ Z 1564 ROKU

Tematyka protokołów posiedzeń (acta actorum) kapituły warmińskiej z 1564 roku grupuje się wokół spraw gospodarczych i personalnych, przy czym pierwsze biorą górę nad drugimi. Kapituła warmińska, jak żadna w Polsce, obok majątków własnych zarządzała *in saecularibus* trzecią częścią biskupstwa. Należały do niej trzy komornictwa: Frombork, Pieniężno i Olsztyn. Z tego względu krąg jej zainteresowań sprawami gospodarczymi jest znacznie szerszy niż innych kapituł. Wyznaczeni przez kapitułę kanonicy administratorzy poszczególnych komornictw składali przed kolegium kanonickim sprawozdania ze swej działalności i wnosili konkretne problemy do rozstrzygnięcia. Podobne decyzje znajdujemy odnotowane w aktach kapituły 1564 r. Są to np.: o obowiązkach służebnych poddanych z Jastrzębca (Schönau), o pieczęci administratora biskupstwa, zasady obowiązujące przy opcji majątków, które poprzedni użytkownik ulepszył lub zagospodarował nową ziemię przez wykarczowanie lasu, o sprzedaży łąnów wiejskich, zakaz wyprzedazy koni z komornictwa Pieniężno, ustawa normująca odstrzał koziołków w komornictwie olsztyńskim. Wyrazem dominialnej władzy i działalności kapituły są oblatowane w protokołach kapituły 3 dokumenty z różnymi nadaniami, a zwłaszcza rota przysięgi złożonej przez burgrabiego z Pieniężna przed kapitułą jako panem zwierzchnim (dominus) tego komornictwa. Do spraw personalnych należy zaliczyć to, co dotyczyło współzycia kapituły jako kolegium duchownego przy katedrze, a więc służba liturgiczna w katedrze, posiedzenia kapituły, stosunek do biskupa. Szczególnie miejsce zajmuje sprawa obsady wakujących kanonii. W roku 1564 zmarło wyjątkowo dużo kanoników warmińskich, bo aż trzech. I tak: 23 I zmarł we Fromborku

¹ List ten Kuczborski przesłał razem z listem Hozjusza do nuncjusza Commendone z 27 XII 1564. Zob. nr 444, zatem i ten list był pisany tego samego dnia.

² Janusz Kościelecki.

³ Eustachy Knobelsdorf.

Jan Tymmermann, 31 III zmarł w Krakowie prepozyt kapituły warmińskiej Jan Benedykt Solfa, w końcu tego roku w Rzymie zmarł Aleksander Sculteti — od 1541 r. proskrybowany pod zarzutem herezji. Wojciech Kijewski, kanonik warmiński i krakowski w kapitule warmińskiej był mało aktywny i prawie niewidoczny, zapewne z tego względu, że kanonik warmińską traktował jako beneficium drugorzędne, nie rezydując we Fromborku (gdzie dość ściśle przestrzegano prawidłowego podziału tzw. dystrybucji chórowych wśród samych rezydujących) nie miał stąd większych dochodów, ponadto w 1562 r. postarał się sobie w Rzymie o kanonik warmińską tzw. koadiutora¹, który podjął za niego obowiązki i część dochodów. To samo można odnieść do kilku innych kanoników nierezydujących, jak Mikołaj Lock, Piotr Kostka, czy Mikołaj Kos. Ten ostatni posiadał tylko godność prałacką prepozyta, ale bez prebendy kanonickiej, co jest prawdziwym unikatem w dziejach kapituły warmińskiej. Wakującą kanonię po Tymmermanie miał według prawa odziedziczyć jego koadiutor z prawem następstwa, gdańszczanin Jan Rosenberg², jednakże Hozjusz nie uznał jego koadiutorii (załatwiono ją Rosenbergowi bez wiedzy Hozjusza) i kanonię oddał Mikołajowi Działynskiemu, synowi wojewody chełmińskiego Jana, przebywającemu wówczas w Italii na studiach. Prepozyturę po Solfie otrzymał z nominacji królewskiej³, a za rekomendacją podkanclerzego Piotra Myszkowskiego⁴, Mikołaj Kos, natomiast kanonię po Solfie⁵ Hozjusz za sugestią Commendonego przekazał swemu sekretarzowi, Walentemu Kuczborskiemu. Przy wakansie kanonii zwykle w kapitule następuje łańcuchowa zmiana zajmowanych przez kanoników kurii, folwarków itp. czyli tzw. opcja. Z kolei przed opcją trzeba zdać aktualnie zajmowane nieruchomości związane z kanonią, a więc przedłożyć kwity, rachunki z gospodarowania folwarkiem. Te sprawy w życiu kapituły odgrywały ważną rolę i dlatego szeroko są uwzględnione w publikowanych tutaj protokołach jej posiedzeń. Protokoły odnotowują kanoników rezydujących przy katedrze, obecnych na każdorazowym posiedzeniu, często jest też mowa o kanonikach nie rezydujących. O skład osobowy kapituły warmińskiej w 1564 r.:

¹ Prepozyt — Jan Benedykt Solfa (zm. 31 III), jego następcą od 21 IV Mikołaj Kos, nie rezydował.

² Dziekan — Eggert Kempen, rezydował.

³ Kustosz — Eustachy Knobelsdorf, rezydował.

⁴ ADWO, Acta Capituli, 1a, k. 50, podają, że na posiedzeniu kapituły 7 VIII 1562 stawił się Bartłomiej Plemięcki, duchowny z diecezji chełmińskiej, i okazał oryginalny dokument papieski, wystawiony w Rzymie 1 V 1562, nadający mu prawo koadiutorii na kanonię, którą aktualnie posiada Wojciech Kijewski. Kapituła po stwierdzeniu autentyczności pisma papieskiego, i złożeniu przysięgi przez Plemięckiego, według przyjętego ceremoniału instalowała go. Ten tytuł jego brzmi: *coadiutor in regimine et administratione canonicatus et prebendae Ecclesiae Warmiensis*. Miejsce w kapitularku i prawo głosu miał on otrzymać, kiedy po odejściu głównego właściciela kanonii obejmie ją w faktyczne i pełne posiadanie. L. Eęćowski (Katalog, III s. 128) błędnie informuje, że Kijewski 3 XI 1560 już nie żył. Błąd ten powtarza P. Czaplowski (Prałaci, s. 424) i H. Zins (Kapituła fromborska w czasach Mikołaja Kopernika, KMW 1959 nr 4(66) s. 426 i przedruk w tegoż: W kręgu Mikołaja Kopernika, Lublin 1966 s. 252). Tymczasem zachował się własnoręczny list Kijewskiego do Hozjusza, datowany w Krakowie 25 VII 1565, w którym ten usprawiedliwia się, że na wezwanie Hozjusza nie może przyjechać do Lidzbarka na synod, gdyż ma już prawie 70 lat i jest chorowity (ADWO, D 14 k. 4). Z listu kapituły warmińskiej do Hozjusza z 23 IX 1566 dowiadujemy się o niedawnej śmierci tego kanonika (oryg. ADWO, D 122 k. 53). Zatem kan. Kijewski zmarł we wrześniu 1566 r.

² Zob. nr 27 przyp. 7.

³ Król Zygmunt I w 1519 r. zastrzegł sobie i swoim następcom prawo obsadzania prepozytury warmińskiej, dlatego często tę godność (pierwszą prałaturę) w kapitule warmińskiej piastowali sekretarze królewscy, lub inni duchowni ze sfer dworskich, którzy rzadko kiedy rezydowali przy katedrze. Por. H. Schmauch: Das Präsentationsrecht des Polenkönigs für die Frauenburger Dompropstei. ZGAE 1936 Bd 26 s. 95—104.

⁴ Zob. nr 132.

⁵ Kos został prepozytem warmińskim, ale nie otrzymał kanonii i prebendy. Dopiero w protokole posiedzeń kapituły z 2 VI 1582 czytamy o *provisio canonicatus et prebendae* Kosowi. Zob. Acta Capituli, jw. k. 80v—81. Jest to bodajże jedyny na Warmii przypadek obdarowania kogoś godnością prałacką kapituły bez normalnych dochodów kanonickich.

⁴ Kantor — Marcin Kromer, nie rezydował.

⁵ Jan Tymmermann (zm. 23 I), kanonię po nim 19 III otrzymał Mikołaj Działyński, nie rezydował.

⁶ Samson Worein, kanclerz kapituły, rezydował.

⁷ Jakub Tymmermann, rezydował z przerwami.

⁸ Jan Langhannig, rezydował.

⁹ Jan Leoman, przebywał przeważnie w Lidzbarku, gdyż był generalnym ekonomem biskupstwa.

¹⁰ Jan Hannow, rezydował.

¹¹ Kacper Hannow, rezydował.

¹² Mikołaj Lock, nie rezydował, przebywał w Oliwie, gdzie był opatem cystersów.

¹³ Piotr Kostka, nie rezydował (wówczas studiował).

¹⁴ Walenty Kuczberski, mianowany kanonikiem 15 IV tr., przebywał stale przy Hozjuszu.

¹⁵ Jan Grodecki, rezydował z przerwami.

¹⁶ Wojciech Kijewski, nie rezydował.

Ex-kanonik Aleksander Sculteti, przebywał w Rzymie i zabiegał o odzyskanie odebranej mu kanonii; tam zmarł w drugiej połowie 1564 r.

Klemens Kalhorn — notariusz kapituły.

Znaczna większość publikowanych tu akt dotyczy pierwszej połowy 1564 r. Wykaz zaprotokołowanych sesji (cyfra oznacza dzień): styczeń — 7, 23 (jest to tylko notatka o śmierci Jana Tymmermanna; prawdopodobnie odbyło się też posiedzenie kapituły); luty — 5 (opis powitania Hozjusza po powrocie z Trydentu; również prawdopodobnie było zebranie kapituły), 6, 17, 23; marzec — 3, 10, 14, 15, 21; kwiecień — 7, 10, 21; maj — 6, 24, 18, 25; czerwiec — 2; lipiec — 1, 5, 28; listopad — 3, 22. W sumie posiadamy tutaj 22 zapisy przynajmniej 20 sesji (nie licząc tych wątpliwych).

ORYG.: ADWO, Acta Capituli in k. 59—69. Protokoły pisał własnoręcznie kanclerz Worein, dość starannie, bez powtórzeń, skreśleń, co sugeruje, iż pisał je nie na bieżąco, ale z uprzednich notatek; potwierdza to zapis sesji z 18 maja po sesji z 24 maja. Dokumenty w języku niemieckim i rotę przysięgi wpisał do akt kapituły ktoś inny.

ANNO MDLXIII

a— De servitiis rusticis in Schönau —^a

[k. 59r] Anno MDLXIII die VII mensis Januarii, praesentibus VV. Dominis Decano, Custode, Gaspare, Joanne Hannovio, Jacobo, Joanne Langhannio et me Sampsona, Canonicis in loco Capitulari capitulariter congregatis, vertente causa inter vasallos Demutenses⁶ ex una et eorum subditor de Schonau⁷ territorii Melsacensis, occasione servitorum rusticorum, partibus ex altera, fuerunt pro parte incolarum de Schonau productae quaedam praetensae litterae, certum contractum de servitiis huiusmodi exprimentes ac (ut putabatur) vero maiori sigillo Venerabilis Capituli obsignatae. Cum vero eadem litterae in publicis codicibus Capituli registratae non reperirentur penitusque inspicerentur multiplici inquisitione quomodo emanassent praehabita, inventae sunt tandem furtivae, fictae et falso sigillo agglutinato obsignatae. Quare Venerabile Capitulum non agnoscens eas pro suis, scindi et cassari easdem in praesentia partium atque in mensam Capitularem ad futuram rei memoriam reponi mandavit, facta simul vasallis potestate libere arbitrato ipsorum secundum tamen bonam conscientiam imperandi subditis servitia.

Venditio confiscati unius mansi cum dimidio in Nalaben⁸ et quitatio etc.^b

[k. 59v]

Wir prelaten, thumbherrn und gantz capitel des stifts Ermelandt thuen kundt hymit idermeniglichen, denen solchs zu wissen vonnöten,

⁶ Demity, wieś w komornictwie kapitulnym Pieniężno.

⁷ Jastrzębiec, wieś tamże.

⁸ Nałaby, wieś tamże.

das wir anderthalbe freye huben zu Nalabben Melsackschen gebiets gelegen, welche Walten Grewel etwan daselbst gehalten und besessen, aber wegen etlicher seiner misshandlungen und ubertretungen an uns rechtlich verfallen, unserm getrewen Petern Grewel, jeczgemelten Waltens leiblichen brudern, umb uns fur 300 mark ^b-preuscher ganghafter muncze ^{-b}, zu XX groschen ider mark gerechnet, sampt dem hofe und aller gerechtigkeit, so im heubtbriefe der handtfesten verfasst und begriffen, welchen brief wir bey und in voriger wirde lassen bleyben und hymit nichts darinnen wollen geendert haben, zu kauf gesezt und verkauft haben. Dieweil aber auf demselben auch jungst erkauften erbgutt unbezalter schult an jerlichen erbgelden noch CXXXV mark hinderstellig, an welchen obgemelter Walten seine erben und erbnahmen, aus oben vermelten ursachen kein teil, sonder nur die andere Waltens gebudere und geschwister, so noch im leben, anteil haben sollen, kommen uns zue nur CLXV marck, von welchen wir ihme keuffern XV mark in gönsten gutwillig erlassen und geschencket, mit dem bescheide, das er seine mutter desto ehrlicher halte. Die ubrigen CL mark aber haben wir von ihme an barem gelde bezalet zu voller genuge gehabt und empfangen, von welchen wir ihn hymit quitieren und ledigk sprechen, erhebend und vertretend ihn, seine erben und erbnahmen wegen aller kaufsfertigung und abtribs in allen gerichtten und ausserhalbe denselbigen. Zu urkundt haben wir unser klein siggel wissentlich hyeunten anhängen lassen. Datum Frawenburgk in unserem capitel, den VII Januarii im jar 1564.

^c- Sampson a Worein Canonicus et Cancellarius subscripsit^{-c}.

[k. 60r] Obitus Canonici.

Anno eodem die XXIII Januarii hora X antemeridiem, V. D. Joannes Tymmerman Canonicus Warmiensis apud Ecclesiam diem suum clausit extremum, relicto post se Coadiutore D. Joanne Rosenbergio cum futura successione in Canonicatu et praebenda, quos obtinebat ^d.

De reditu Cardinalis Warmiensis a Concilio.

Anno eodem die V Februarii R-mus et Ill-mus Dominus noster, D. Stanislaus Hosius S. R. E. tituli S. Pancratii presbyter Cardinalis et perpetuus administrator Episcopatus Warmiensis, reversus e sacro Oecumenico Concilio Tridentino feliciter absoluto, in quo honorificentissimo Legati et Praesidentis munere functus erat, per Hollant ^e primo ingressu in Episcopatum recta ad Ecclesiam suam divertit, ubi licet tanquam Episcopus introductus acceptusque antea esset, nihilominus tanquam Cardinalis presbyter et Legatus in sua dioecesi a Canonicis totoque clero et populo processionaliter precedentibus vexillis cum dilatione reliquiarum et pulsu campanarum brevique oratione per D. Decanum praelatum tunc maiorem apud Ecclesiam residentem habita, summa omnium gratulatione exceptus fuit, oblato illi simul per eundem D. Decanum de more reliquiarum osculo ac sub baldachino per consules civitatis gestato, deductus tandem in Ecclesiam alternantibus organis et choro in decantatione cantici „Te Deum laudamus“ introductus. Ubi decantata summa Missa de S. Agatha, solennem benedictionem dedit, servatis alioqui omnibus, quae in pontificali ea de re praescribuntur, cerimoniais.

^e Pasłęk.

Prorogatio taxationis Curiarum.

Anno eodem die VI eiusdem mensis, Dominis in Capella s. Georgii una congregatis, cum nonnulli Domini essent ablegandi [k. 60v] ab Ecclesia cum Cardinali, qui Celsitudinem illius comitarentur nomine Capituli Heilsbergam usque, dilata fuit taxatio Curiarum per obitum quondam Joannis Tymmerman Canonici vacantium de communi consensu omnium etiam interesse habentium et optare volentium, usque dum omnes Domini ad Ecclesiam iterum convenirent.

Optiones earumque intimationes.

Anno eodem die XVII eiusdem mensis, praesentibus VV. Dominis: Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampsona, Canonicis in Capitulo capitulariter congregatis V. D. Gaspar Hannovius dimisso allodio *in der Awe*¹⁰ appellato oblatoque illius regesto in Capitulo, optavit tertium allodium in Seeblec¹¹, necnon piscinam sub monte ad fossam mollendini sitam, quod et quam quondam Joannes Tymmerman Canonicus dum viveret obtinebat.

Anno eodem die XXIII eiusdem mensis, praesentibus VV. Dominis: Gaspare, Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampsona, Canonicis in Capitulo capitulariter congregatis, V. D. Eggerdus Decanus dimisso allodio tertio in Zager¹² oblatoque illius regesto in Capitulo, optavit pro se allodium *in der Awe* per dimissionem V. D. Gasparis vacans.

Anno eodem die III Martii, in Capitulo Generali ad pulsum campanae capitularis de more congregato, V. D. Gaspar Hannovius procurator R. D. Nicolai Loca Canonici, de cuius mandato per instrumentum publicum a Clemente Calhorn Notario Capitulari subscriptum fidem fecit, intimavit optionem curiae canonicalis intra moenia Ecclesiae sitae, quam quondam Joannes Tymmerman Canonicus dum viveret obtinebat, alias de die XX Februarii proxime praeteriti coram eodem Notario per ipsummet principalem factam prout in eodem instrumento latius continebatur.

Ibidem. V. D. Eggerdus Decanus, procurator assertus V. D. Jacobi Tymmerman et eo nomine intimavit optionem supradictae curiae, per eundem D. Decanum procuratorem assertum nomine quo supra factam de die XXI Februarii proxime praeteriti coram Clemente Calhorn Notario Capitulari, prout legitimis constabat documentis etc.

[k. 61r] Ibidem. Idem D. Decanus principalis pro seipso intimavit optionem eiusdem curiae intramoenianae, per eundem D. Decanum principalem factam de die XXI Februarii proxime praeteriti coram supradicto Notario, prout de hoc legitimam fidem fecit etc.

Ibidem. V. D. Joannes Langhannius principalis intimavit optionem curiae extra moenia sitae, quam quondam Joannes Tymmerman Canonicus obtinebat, alias per ipsum principalem de die XXI Februarii proxime praeteriti coram eodem Notario Capitulari factam, prout publico insuper confecto docuit instrumento etc.

De vigiliis.

Anno eodem die X Martii, praesentibus VV. Dominis: Decano, Custode, Gaspare, Joanne Hannovio, Jacobo, Joanne Langhannio, Joanne Gro-

¹⁰ Ułowo, 3,5 km na północ od Braniewa. Na temat lokalizacji folwarków kapituły pisał J. Sikorski: Wieża, dom i obserwatorium fromborskie Mikołaja Kopernika oraz jego folwarki. KMW 1969 z 4(106) s. 626—629.

¹¹ Miejscowość nie zidentyfikowana, położona zapewne w pobliżu Fromborka.

¹² Zawierz, 4 km na południowy wschód od Braniewa.

detio et me Sampsonē, Canonicis in Capitulo capitulariter congregatis, fuit innovatum atque in consuetudinem revocatum decretum capitulare, quo olim conclusum erat capitulariter, quod omnes pecuniae vigiliales, quae per mortuarium distribui solent Dominis, qui praesentes interfuturi essent, ut consuetum est, distribuarentur, quamvis residentes non censeantur. Cuius innovationis vigore D. Joannes Grodetius, licet pro residente non haberetur, de vigiliis huiusmodi participavit.

De sigillo administrationis Episcopatus Warmiēnsis.

Ibidem. V. D. Eustachius Custos repraesentavit sigillum administrationis Episcopatus Warmiēnsis in Capitulo, ex quo Antistes noster ad Episcopatum reversus ipse illius gubernacula suscepit.

Taxatio curiarum.

Anno eodem die XIII eiusdem mensis, praesentibus quibus supra congregatis, facta relatione per Dominos Inspectores de more missos, scilicet: V. D. Gasparem et me Sampsonem de iis, quae ibi visa et perspecta erant, fuerunt ambae curiae quondam Joannis Tymmerman Canonici capitulariter taxatae. Ea, quae est intra moenia ad quadringentas, quae vero est extra moenia ad centum marcas levis monetae.

[k. 61v] De testamento Canonici defuncti.

Ibidem. Fuit declaratum antiqui moris atque observantiae immemorabilis fuisse et esse apud Ecclesiam, quod si saltem duo Canonici apud Ecclesiam existentes executores in testamento alicuius Praelati aut Canonici sive soli sive inter caeteros scripti fuerint, qui in Capitulo fidem relationem faciant de omnibus, quae Ecclesiam illiusque officia et Capitulum concernunt, eaque Capitulo fideliter edant, atque copias eorum praesentent, non possint nec debeant inviti compelli ad legendum seu recitandum aut divulgandum in Capitulo totum testamentum huiusmodi vel partem illius impertinentem, multo minus ad praesentandam copiam eiusdem.

Optiones.

Anno eodem die XV eiusdem mensis, praesentibus Dominis, quibus supra capitulariter congregatis; V. D. Joannes Langhannius dimisso alodio Holtzenhoff alias Ranenfelt¹³ appellato, oblatoque regesto illius optavit alodium tertium in Zaver, vacans per dimissionem V. D. Decani.

Ibidem. V. D. Joannes Grodetius optavit alodium Holtzenhoff seu Ranenfelt, vacans per dimissionem V. D. Joannis Langhannii.

De venditione mansorum rusticorum.

Ibidem. Decretum fuit capitulariter, quoties aliquos mansos rusticos habitatos una cum equis, pecoribus et utensilibus vendi contigerit, subsidium a Dominio mansis huiusmodi applicatum semper excipiendum esse atque in contractu venditionis comprehendi nec posse nec debere. Declaravit autem Venerabile Capitulum subsidium huiusmodi intelligi debere: vier pferde, zwue kue, vier schaffe, vier schweine, ein wagen, ein pflugk und ege. Si vero alicubi ob sterilitatem agri et penuriam vix tantum reperiat in curia rustica et certo non constet, quantum pro subsidio initio in eam datum fuerit, in potestate administratoris erit declarare pro qualitate et conditione personarum, locorum, rerum et facul-

¹³ Ronina, 2,5 km na południe od Fromborka.

tatum, quid et quantum pro subsidio a venditione exceptum manere atque curiae gratis reservatum esse debeat, ita tamen, ut ad futuram rei memoriam subsidium [k. 62r] eiusmodi penes curiam relictum, litteris contractus etiam inseratur. Qua in re administratores advertent si forte rustici venditores ignavi, negligentes, prodigi, aleatores, ebriosi etc. fuerint atque eos culpa sua ad inopiam redactos esse constiterit, siquidem talibus vitia sua minime suffragari Venerabile Capitulum voluit.

De non vendendis equis in territorio Melsacensi.

Ibidem. Decretum fuit capitulariter non licere vendere equos ullos ex territorio Melsacensi exteris hominibus quibuscumque absque licentia speciali administratoris, sub poena arbitrio illius statuenda ac exequenda. Eiusdem enim territorii homines ab invicem equos emere possunt, ita tamen, ut et civibus Melsacensibus ipsis eadem emendi facultas interdicta sit absque licentia supradicta.

De rectoribus chori et campanatoribus.

Ibidem. Ut divina officia in choro absque confusione, rite ac decenter peragantur, decretum fuit capitulariter iuxta antiquam consuetudinem tenendos esse e numero choralium duos rectores chori: quorum primus et senior aquilonari, alter vero iunior australi parti chori in intonando, psallendo legendisque lectionibus praesit. Ille dum praesens fuerit in choro in praecinendo, quaerendo regendoque ad pulpitem, legendo Martyrologio, dicenda lectione ad Primam et aliis, officium suum continue solus exercebit, duarum marcarum bonae monetae salario annuo gaudens. Hic autem quoties usu venerit absentis tantummodo illius vices in supradicto officio supplebit, unius marcae similis annuo salario contentus. Ubi vero ambos simul absentiam aut negligentiam committere animadversum fuerit, statuatur in eos poena, arbitrio Venerabilis Capituli infligenda et applicanda. Fuitque tum decretum campanatores non posse substitui a quoquam choralium ad cantandum horas canonicas, eo quod subinde discurrere, suoque ipsorum officio vacare necesse habeant et quod etiam cantus solitorumque versiculorum et intonationum sint expertes, ita ut choralium vices subire non valeant. Salvo quod organista, si is choralis simul fuerit, dum organum pulsat campanatorem pro se substituendi in choro potestatem habeat.

[k. 62v] Optiones.

Anno eodem die XXI eiusdem mensis, praesentibus Dominis quibus supra, praeterquam V. D. Jacobo [Tymmerman], in capella S. Georgii congregatis V. D. Eustachius Custos optavit lacunam quondam Joannis Tymmerman Canonici in der kleinen Awe sitam, cum ea a senioribus infra XXX dies praeterita esset.

Ibidem. Ego Sampson optavi aream canonicalem, quae olim fuit pistoriae, extra moenia Ecclesiae, per dimissionem V. D. Joannis Langhannii vacantem.

De cultura allodiorum dominicalium.

Anno eodem die septima Aprilis, in Capitulo Generali, cum esset quaestio: an et quamdiu vel ipsi Canonico domino allodii vel allodiano alicui, vel utrique, agro per eos seu alterum eorum runcato et ad culturam redacto utifrui liceret, etiamsi allodium huiusmodi ad alium dominum per

cessum vel decessum devenire contingeret. Ad hoc, ut quisque laborum et sumptuum suorum commodo ne frustretur allodiaque desolata ne permanent, quin potius diligentior curatio agrorum ut adhibeatur ipsique silvas partes quomodolibet obtinentes spe fructus uberioris inde consequendi ad culturam frequentiore alliciantur, fuit decisum unanimiter, quod quicquid dominus in allodio suo runcaverit et ad culturam redegerit, per quatuor annos continuos eo utifruui libere possit, etiamsi per cessum vel decessum id allodium suum esse desierit, nisi Canonicus successor in allodio de usufructu huiusmodi cum eo haeredibusve illius transegerit. Et quod similiter allodianis, qui de consensu domini runcaverint et aliquid agri fecerint, liberum sit eo per quadriennium utifruui absque ullo censu, quodque durante quadriennio huiusmodi iidem pelli de illo inviti nequeant, licet alium dominum allodii succedere contingat, nisi principio de breviori tempore usufructus inter dominum et allodianos concordatum fuerit. Exacto vero quadriennio, si dominus allodii pro suo usu aliquid reservandum ipse sibi non duxerit, allodiani de censu annuo cum eodem domino allodii convenient. Caeterum, si aliquis dominus ultra quadriennium [k. 63r] gratis aliquid concesserit, ipse quidem convento pacto obligabitur, successor vero non nisi ad quadriennium, ut supra dictum, et in runcatis agris tantum eidem pacto stare tenebitur.

Inscriptio domunculae et horti sub monte post hortum Zanderi möller b.

[k. 63r] Wir prelaten, thumbherrn und gantz capitel des stifts Ermlandt thuen kundt hymit idermeniglichen, denen solchs zu wissen vonnöten, das nachdem der erbar, unser lieber, getrewer und vogt zu Frawenburgk, Bertrandus Borek, vom achtbarn würdigen herrn Nicolao Lock thumbherrn etc. unsern lieben mitbruder, das heuselein sampt dem garten unter dem berge hinter des Zander möllers garten gelegen, welchs wir seyner W. daselbst zu bawen und zu seyner lebetagen umb eine halbe mark geringer gangkhafter muntze jerlichen grundtzinses zu gebrauchen, idoch das noch seyner todtlichen abgange all das gebeude und garten sampt den besserungen darauf gewendet, uns on alle erstattung heimfallen solte, vergünstiget, durch rechtmessige mittel an sich gebracht, hot er uns betlichen undertheniges fleisses angelanget, wir ime gemelt heuselein und garten erblich zu verschreyben geruhen wollen. Demnach angesehen des iczgemelten Bertrandi getrewe dienste, die er uns bisher gethan, und wils Got noch thuen wirt, haben wir ime, seyner erben und erbnahmen verlihen, verleien auch und verschreiben hymit gemelt heuselein sampt dem garten nachfolgender gestalt: nemlich das grundt und boden bey uns bleybe, aber superficiem, das ist was auf grundt und boden gebawet und befunden, obgedachter Bertrandus zu seyner und des obengemelten herrn Nicolai Locken lebetagen halte, seines gefallens geniesse, gebrauche und drauf bawe on allen zins oder eynicherley beschwer, also das seyner erben und erbnahmen, bey des herrn Locken leben nicht konen oder sollen darvon abgedrungen werden, aber noch absterben beyde, sowol herrn Locken als Bertrandi sollen es gemelte erben halten, wie obgemelt, nur zu unserm gefallen also das uns frey und macht sey, wen wir wollen, superficiem auch an uns zu bringen, und gemelte erben draus zu entscheiden. Idoch wo wir, oder unsere nachkomen, uns mit ihnen dessenthalben nicht vergleichen könten, wollen wir noch erkenntnis gutter leute thuen erstattung, drumb zu thuen schuldigh sey. Zu urkundt haben wir unser kleyn sigel wissentlich hyeunten anhangen lassen. Datum Frawenburgk

in unserm gemeynen capitel, den VII Aprilis breuchlich gehalten MDLXIII.

— Sampson a Worein Canonicus et Cancellarius subscripsit —.

[k. 63v] Verschreybung eines schawers unterm Capittel hause am Ahnberge.

Wir prelaten etc. thuen kundt hymit idermeniglichen, denen solchs zu wissen vonnöten, das wir dem erbaren, unserm lieben, getrewen und vogt zur Frawenburgk, Bertrando Borck, auf seine instendige bitte vergonnet und gestattet haben, vergonnen auch und gestatten hymit kraft dieses briefes, das er auf unserm grund und boden unter unserm capitel hause, zwischen dem thumb und mölgraben am Ahnberge, moge frey, umbsonst on allen zins oder eynicherley beschweer, eynen schawer oder schoppen auf ein geschos bawen, als weit und breit ime das von etlichen aus unserm mittel darzue verordneten gezeigt und besticket worden, darunter und innen seine wagen und geschir verschlossen zu halten, zu seinen lebtagen, idoch mit dem bescheit, das obgenanter Bertrandus kein stro, hew, strauch, flachs, hopfen, eynicherley entzündige wahr oder was sonst zu sorglicher fewersnhot gefeulich und misslich magk erachtet werden, darinnen halten möge. Auch mit dem vorbehalt, das wen und wesser zeyt es die not erfordert, und wir [k. 64r] dardurch dem gemelten Bertrando denselbigen schawer abzubrechen und schleissen zu befehlen verursacht wurden, er das on alles seumen und on eynicherley erstattung unweigerlich thuen soll. Zu urkundt haben wir unser klein insiggel wissentlich hyrunten andrucken lassen. Datum Frawenburgk in unserm gemeynen capitel, den VII Aprilis breuchlich gehalten MDLXIII.

— Sampson a Worein Canonicus et Cancellarius subscripsit —.

Promissio de provisione Canonicatus et praebendae
Joanni Rosenbergio facta.

Anno eodem dieque eodem videlicet VII Aprilis, in Capitulo Generali de more solenniter celebrato, praesentibus VV. Dominis: Eggerdo Decano, Eustachio Custode, Gaspare, Joanne Hannovio, Jacobo, Joanne Langhannio, Joanne Grodetio et me Sampsona, Canonicis in loco Capitulari ad pulsum campanae capitulariter congregatis, cum alias D. Joannes Rosenbergius, clericus Wladislaviensis dioecesis, quondam D. Joanni Tymmerman bonae memoriae dum viveret Canonico Warmiensi in Coadiutorum perpetuum et irrevocabilem in Canonicatu et praebenda, quos tunc idem Joannes Tymmerman in Ecclesia Warmiensi obtinebat illorumque regimine et administratione in spiritualibus et temporalibus cum futura successione ac alias prout in literis Apostolicis desuper confectis latius continetur, autoritate Apostolica deputatus extitisset eademque Coadiutoria posteaquam illi per decessum praefati Joannis Tymmerman locus factus esset, quoad futuram successionem certis de causis effectum sortita non fuisset, R-mus et Ill-mus Dominus noster, Dominus Stanislaus Hosius, tituli S. Pancratii S. R. E. presbyter Cardinalis et perpetuus administrator Episcopatus Warmiensis ad instatnem petitionem ipsius Rosenbergii, volens illius indemnitati consulere atque eundem, cuius eruditionem, vitae morumque probitatem familiari [k. 64v] experientia pridem antea didicisset, quem etiam Ecclesiae suae Warmiensis utilem idoneumque futurum olim speraret, gratia prosequi speciali aliquoties coram nonnullis Capitularibus personis et Venerabili Capitulo privatim et publice promisit testatumque fecit se illi de Canonicatu et praebenda, quos in Ecclesia sua Warmiensi de mensibus Ordinariorum primo vacare quo-

quomodo contingeret et quos praefatus Rosenbergius acceptandos duceret, secundum iura et consuetudinem Ecclesiae realiter provisurum seu pro parte sua in favorem eiusdem Rosenbregii provisioni huiusmodi suffragaturum, dummodo et Venerabile Capitulum idem facere paratum esset et ipsi Rosenbergio tempore faciendae provisionis huiusmodi nullum canonicum impedimentum obsisteret. Proinde Venerabile Capitulum matura insuper deliberatione praehabita hac parte se conformare voluntati R-mi et Ill-mi D. Cardinalis ipsique Rosenbergio, quem et catholicum hominem esse nodit et pro fide catholica multas persecutiones per aliquot annos in civitate Culmensi, dum ibi iuventutem ad pietatem orthodoxam informaret, ab haereticis et schismaticis magna animi constantia sustinuisse meminit, simul gratificari cupiens nulla commodi alicuius temporalis spe, sed gratis et amore Dei soloque publicae utilitatis Ecclesiae intuitu, de maioris et sanioris partis Dominorum Capitularium tunc residentium et praesentium consensu ac voluntate promisit itidem pro se suisque successoribus, cum primum Canonicatus et praebenda in Ecclesia Warmiensi de mensibus Ordinariorum vacaverint, quos ipse Rosenbergius (ut praefertur) per se vel per procuratorem acceptandos duxerit et in quibus ius quaesitum alicui existere non constiterit, se in electione et provisione de eisdem Canonicatu et praebenda facienda praefati D. Joannis Rosenbregii fraternam imprimis rationem habiturum neque passurum, quantum in se fuerit, ut eidem Rosenbergio in assecutione dictorum Canonicatus et praebendae quisquam anteferatur, protestatione de habilitate eiusdem Rosenbregii per praefatum Dominum nostrum adiecta nihilominus salva permanente. Porro casu, quo [k. 65r] forsan interea D. Rosenbergio de quibuscumque Canonicatu et praebenda in eadem Ecclesia realiter provisum foret, Venerabile Capitulum supradicta promissione de caetero minime teneri voluit.

Installatio Canonici

Anno eodem die X eiusdem mensis, praesentibus Dominis quibus supra, praeterquam V. D. Jacobo, ut supra congregatis, Venerabilis vir D. Laurentius Modlissewsky Canonicus Posnaniensis, assertus procurator D. Nicolai a Dzialin, clerici Culmensis dioecesis et eo nomine exhibitis in Capitulo certis litteris provisionis de et super Canonicatu ac praebenda Ecclesiae Warmiensi, quos quondam Joannes Tymmerman Canonicus bonae memoriae de mense Januario proxime praeterito apud eandem Ecclesiam defunctus, dum viveret obtinebat, a R-mo et Ill-mo Domino nostro Cardinali Warmiensi sub data in Castro Heilsbergk die XIX mensis Februarii proxime praeteriti in gratiam eiusdem D. Nicolai generosi emanatis et sigillo appresso manusque propriae subscriptione eiusdem D. Cardinalis communitis, petiit nomine quo supra tradi sibi possessionem dictorum Canonicatus et praebendae. Extunc Venerabile Capitulum perlecto dictarum litterarum provisionis tenore maturaque deliberatione insuper habita, tametsi ex defectu mandati ad praemissa peragenda aliisque rationabilibus de causis gravabatur possessionem praedictam illi assignare, tamen intuitu praefati Ill-mi Domini nostri et in gratiam Magnifici D. Palatini Culmensis, parentis ipsius D. Nicolai principalis, petitioni dicti procuratoris favorabiliter assensit, ea simul conditione ac protestatione adiecta, quod Venerabile capitulum non intendat spoliari quemquem, si cui legitima iuris vel facti possessio in dictis Canonicatu et praebenda quaesita forte existat et si qua lis aut controversia super eisdem Canonicatu et praebenda, aut spolio eorundem [k. 65v] illorum

occasione mota fuerit, ut in eum eventum praefatus D. Nicolaus primo quoque tempore omni meliore modo caveat de persequenda, sustinenda et terminanda aut componenda lite huiusmodi suis propriis periculo, laboribus et impensis, promittendo hac parte relevare et conservare Venerabile Capitulum indemne, promittente et ipso tunc D. Laurentio procuratore asserto supra nominato de ratihabitione et cautione huiusmodi per ipsum principalem suum facienda. Si vero et dum huiusmodi cautio atque ratihabitione realiter et cum effectu non subsequantur, praesens actus infrascriptus pro non gesto habeatur ac reputetur. Receptis itaque primitus a dicto asserto procuratore promissione supradicta ac de observandis statutis et consuetudinibus nomine quo supra consueto iuramento, V. D. Joannes Grodetius et ego Sampson ex commissione Venerabilis Capituli eundem D. Laurentium, assertum procuratorem eodem nomine, superpelliceo et almutio ut moris est indutum, in corporalem, realem et actualem possessionem dictorum Canonicatus et praebendae induximus, assignantes eidem stallum in parte chori aquilonari de mane infra sacra divinatorum officiorum solemnitas sub conditione et protestatione supradictis et non alias etc. adhibitis ad hoc pariter solemnitatibus et ceremoniis solitis et consuetis, ad laudem Dei omnipotentis. Locum vero in Capitulo obtulit Venerabile Capitulum se daturum postquam praefatus D. Nicolaus a Dzialin habilis ad id compertus fuerit; [praesente] Clemente Calhorn Capitulari Notario.

Installatio Praepositi.

Anno eodem die XXI eiusdem mensis Aprilis, praesentibus VV. Dominis: Decano, Custode, Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampson, Canonicis in loco Capitulari capitulariter congregatis, V. D. Gaspar Hannovius procurator D. Nicolai Cos, clerici Culmensis vel alterius dioecesis, de cuius procuracionis mandato per instrumentum publicum legitimam fecit fidem et eo nomine exhibitis in Capitulo quibusdam literis praesentationis ad praeposituram Ecclesiae Warmienses per obitum quondam Joannis Benedicti, ultimi illius possessoris, vacantem, a Regia Maiestate R-mo et Ill-mo D. Cardinali Warmiensi de persona praefati D. Nicolai principalis factae et concessae, petens se nomine quo supra ad possessionem [k. 66r] dictae praepositurae admitti et recipi. Extunc Venerabile Capitulum perlecto dictarum literarum praesentationis tenore receptaque plena et sufficienti fide de praefati D. Cardinalis, ad quem institutio ad eandem praeposituram pertinet, voluntate, iussu atque mandato maturaque deliberatione insuper habita petitioni dicti Domini procuratoris assensit. Recepto itaque primitus de observandis statutis et consuetudinibus Ecclesiae nomine quo supra consueto iuramento V. D. Joannes Langhannius et ego Sampson de commissione Venerabilis Capituli eundem Dominum Gasparem procuratorem eodem nomine superpelliceo et almutio ut moris est indutum, in corporalem, realem et actualem possessionem dictae praepositurae etc. induximus, assignantes eidem stallum in chore et in capite partis illius aquilonaris, adhibitis ad hoc ceremoniis et solemnitatibus consuetis, ad laudem Dei omnipotentis; [praesente] Clemente Calhorn Capitulari Notario.

Ibidem. Praesente etiam V. D. Gaspare Hannovio V. D. Valentinus Cosborsky presbyter Plocensis dioecesis, exhibitis in Capitulo quibusdam literis provisionis de Canonicatu et praebenda Ecclesiae Warmienses, quos quondam Joannes Benedicti Canonicus bonae memoriae de mense Martio proxime praeterito defunctus, dum viveret obtinebat, per R-mum et Ill-

-mum D.D. Stanislaum Cardinalem Warmiensem sibi gratiose factae, in pergameno sub data in castro Heilsbergk die XV praesentis mensis Aprilis scriptis et sigillo appenso manusque propriae subscriptione eiusdem D. Cardinalis communitis, petiit se ad possessionem dictorum Canonatus et praebendae recipi et admitti. Extunc Venerabile Capitulum perlecto dictarum literarum provisionis tenore maturaque deliberatione desuper habita petitioni eiusdem D. Valentini favorabiliter assensit. Recepto itaque primitus ab eo de observandis statutis et consuetudinibus Ecclesiae consueto iuramento V. D. Joannes Langhannius et ego Sampson ex commissione Venerabilis Capituli eum superpelliceo et almutio ut moris est indutum, in corporalem, realem et actualem possessionem Canonatus et praebendae supradictorum etc. induximus, assignantes eidem stallum in choro et in parte illius aquilonari ac deinde locum et vocem in Capitulo, adhibitis ad hoc solemnitatibus et cerimoniis solitis et consuetis, ad laudem Dei omnipotentis. Eodemque die triginta dies residentiae, per novitios Canonicos compleri solitae, idem D. Cosborsky inchoavit, iuribus pistoriae seu potius officio scholarium videlicet XL marcis bonae monetae integre persolutis; [praesente] Clemente Calhorn Capitulari Notario.

[k. 66v] Optio.

Anno eodem die VI Maii, in Capitulo Generali Joannis ante Portam Latinam de more celebrato, ex relatione V. D. Joannis Langhannii mihi Sampsoni facta V. D. Eustachius Custos dimisso allodio secundo in Zawer et Gedilgen¹⁴ illi annexo oblatoque illius regesto, optavit allodium primum in Seblec, per obitum quondam Joannis Benedicti Praepositi et Canonici Warmiensis vacans.

Praesentatio.

Anno eodem die XXIII Maii, in Capitulo fuit decretum praesentandum esse Gasparem Gunter, presbyterum Wratislaviensis dioecesis ad parochialem Ecclesiam in Tolkemit, vacantem per obitum Fabiani Schwarcze¹⁵.

Options.

Anno eodem die XVIII eiusdem, praesentibus VV. Dominis: Gaspare, Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampsonē Canonicis in loco Capitulari capitulariter congregatis, V. D. Eggerdus Decanus dimisso allodio in der Awe oblatoque illius regesto, optavit allodium primum in Seblec, ut supra vacans.

Anno eodem die XXV eiusdem, praesentibus VV. Dominis: Eggerdo Decano, Eustachio Custode, Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampsonē Canonicis ut supra congregatis, V. D. Jacobus optavit in genere quodcunque allodium vacans, verbo sine oblatione regesti.

Anno eodem die II Junii, in Capitulo Generali de more celebrato, mota fuit per V. D. Decanum quaestio contra V. D. Custodem: an scilicet idem D. Custos debeat admitti ad optionem allodii vacantis, ex quo sta-

¹⁴ Giedyle, 12 km na zachód od Pieniężna.

¹⁵ Na posiedzeniu kapituły 7 V 1563 postanowiono „zlamanemu chorobą i wiekiem” ks. Fabianowi Schwarzewi, proboszczowi parafii Tolkmitzko, położonej w domenie kapituły i pozostającej pod jej patronatem, dać wikariusza z prawem następstwa w osobie ks. Kaepa Gunthera, dotychczasowego wikariusza katedralnego. Zob. Acta Capituli, jw. k. 55v—56. Z chwilą śmierci proboszcza ten wikariusz automatycznie przejmował urząd proboszcza.

tutis contraveniens omnes et singulos proventus, quos ex suo allodio hactenus percepit, non annotaverit idemque allodium suum deterioraverit. Porro cum disceptationibus ultro citroque habitis diu res extraheretur, tandem in proximam visitationem Melsacensem [k. 67r] et oculatam inspectionem reiecta fuit. Interea Venerabiles Domini omnes, excepto V. D. Jacobo, qui tunc aberat, pro se et procuratorio nomine quisque in genere processerunt ad optiones quorumcunque allodiorum vacantium, verbo absque oblatione regestorum.

Anno eodem die I Julii, praesentibus VV. Dominis: Eggerdo Decano, Gaspare, Joanne Hannovio, Joanne Langhannio et me Sampsonem, Canonicis in loco Capitulari capitulariter congregatis, cum de optionibus mentio haberetur ad hoc, ut unusquisque certus esset quodnam allodium sibi obvenire debeat et pluribus de hoc actum esset, V. D. Custos assurgens deposito quodam regesto manibus suis in mensam his verbis aut in effectu similibus inquit: Reverendi Domini, ne Dinationes Vestrae putent me multum curare hoc allodium vacans aut lites quaerere, ecce renuntio optioni per me factae et retineo pristinum allodium meum, dummodo libere ad placitum meum imposterum utifrui eo mihi liceat, quemadmodum hactenus licuit et non aliter, de quo protestor. Et rogo vos D. Sampsonem, velitis hanc protestationem meam actis Capitularibus ita consignare etc. Qua renuntiatione et protestatione ita facta nihilominus in decreto peragenda visitationis et inspectionis perseveratum est.

Anno eodem die V eiusdem, praesentibus Dominis quibus supra ut supra congregatis, V. D. Jacobus dimisso allodio quarto in Zawer oblatoque illius regesto, optavit allodium primum in Seblec per obitum quondam Praepositi aut secundum in Zawer cum Gedilgen, per dimissionem V. D. Custodis vacans.

Anno eodem die XXVIII eiusdem, praesentibus VV. Dominis: Eggerdo Decano, Gaspare, Joanne Hannovio et me Sampsonem, Canonicis ut supra congregatis, Venerabile Capitulum postquam deliberatam visitationem in Melsac et inspectionem Gedilgen instituere propter saevientis pestis periculum non posset, sponte declaravit V. D. Custodem suo allodio utifrui libere posse prout hactenus usus fuit. Proinde relicto illi eodem allodio salvo V. D. Decanus repetita [k. 67v] optione per se antea in Capitulo facta, obtinuit allodium quondam praepositi, videlicet primum in Seblec et procuratorio nomine V. D. Jacobi accepit pro ipso D. Jacobo allodium in der Awe, quod ipse D. Decanus antea dimiserat, et V. D. Gaspar procuratorio nomine V. D. Cromeri Cantoris allodium quartum in Zawer per dimissionem D. Jacobi vacans pro ipso D. Cantore, et ego Sampson D. Cantoris quintum in Zawer pro me, et praefatus D. Gaspar procuratorio nomine V. D. Petri Costka meum scilicet Grunthoff ¹⁶ pro eodem D. Costka.

De venatione capreolorum in territorio Allensteinensi.

Anno eodem, in Capitulo Generali post Animarum [3 XI] de more capitulariter congregato, considerata evidenti capreolorum in territorio Allensteinensi raritate atque penuria, quae hoc tempore partim e frequenti cultura agrorum, partim ex illicita silvarum caesura, partim ex immoderato minimeque necessario venatu in annos magis ac magis promanare conspicitur, Venerabiles Domini de Capitulo omnes unanimiter de venatione capreolorum huiusmodi fecerunt ordinationem, in hunc qui

¹⁶ Grądek, 3 km na południe od Fromborka.

sequitur modum: Primo tanquam specialium regalium iure et nomine tria tempora venationis huiusmodi quotannis pro se suaque mensa Capitulari tantummodo reseruarunt, videlicet ad Natalem Domini, Carnisprinium et rationem Capitularem, quibus temporibus in singulos Dominos capreoli singuli de more partiri consueverunt. Deinde honori legatorum Capitularium usuique arcis deputarunt iidem Domini Capitulares venationis momenta infrascripta, videlicet tempus visitationis Capitularis, quo licitum esse debeat quotquot necesse fuerit capreolos, non tamen ultra quatuor, prosternere. Et si quando Nuntii Capitulares extraordinarie allegarentur iidemque per diem seu dies carnum in Allenstein mansuri sperarentur, voluit etiam Venerabile Capitulum liberum fore pro eorum adventu capreolum unum atque alterum caedere, habita nihilominus ratione foeturae, ut nimirum foetis et gravidis quoad eius fieri poterit parcatur. Item [k. 68r] quoties ipse D. Administrator in Allenstein praesens fuerit ad festum Nativitatis Domini aut Carnisprinium posse tunc in venatione dominicali capreolum unum supernumerarium aut duos ad summum simul interfici atque pro usu arcis retineri, facta nihilominus potestate ipsi D. Administratori, quoties Capitulo singuli capreoli viritim distribuendi mittentur, capreolum quoque suum, qui ad Ecclesiam in partitionem venire debebat, retinendi sibi in Allenstein. Extra vero tempora et casus modo expressos decretum fuit concordibus suffragiis D. Administratori pro tempore existenti omnibusque officialibus in Allenstein venatum huiusmodi penitus interdictum esse debere et citra expressam voluntatem Capituli quacunque venandi ratione et arte aut telorum genere conficere capreolos nullatenus eis permissum fore. Atque supradictis concessis temporibus et casibus ne ultra Minorum apud Ecclesiam residentium quidem numerum caedem fieri oportere neque pro Dominis Visitoribus aut Nuntiis Capitularibus, aut usu arcis praescriptum numerum transgrediendum esse. Quem si forte transgredi aut in venatione, quae ad alias feras perseguendas principaliter instituta sit, aliquid capreolorum capi contigerit, omne id simul ad Ecclesiam transmitti debere retento capite uno aut altero, quod superius duobus anni temporibus pro usu arcis deputatum est, si D. Administrator ipse adsit. Sin autem aliquid amplius prostratum sciente et non prohibente D. Administratore retineretur, aut extra tempora superius specificata venatio capreolorum ageretur, ipsum D. Administratorem pro capite quolibet sic retento aut prostrato respective binis marcis bonae monetae multandum esse, quas ipse detrahere sibi teneatur e proximis concurrentibus tunc distributionibus Allensteinensibus unis atque pluribus usque ad concurrentem valorem scisorum capreolorum. Alioquin si ipso insciente aut sciente, prohibere tamen non valente illudque minime celante noxa admissa sit, Venerabile Capitulum eundem D. Administratorem excusatum habeat curabitque cum burggrabio seu aliis, quos [k. 68v] in culpa fuisse constitit, modis et rationibus sibi bene visis propterea agendum. Sed ne hac provida parcitate Venerabilis Capituli aliquos abuti nefarie contingat, neve quisquam id, a quo Domini sponte ipsi temperandum sibi duxerunt, solus temere sibi permittat, tantum extitit, ut diligenti cura provideatur per Burggrabium, silvanum et alios officiales, ne quis bombardis aut canibus passim silvas excursitet, neve exteri e finitimis tractibus venationem suam in territorium Allensteinense licenter proferant, aut vasalli et alii subditi Capitulares, quibus id datum non est, feras insectentur, venationem ne ullam praeter ius sibi usurpent gravi sub animadversione. Decrevit autem Venerabile Capitulum constitutionem hanc perpetuo vali-

turam, contrario quolibet usu, qui forte successu temporis introduci possit, non obstante quoad illa expressis ac disertis verbis revocata aut mutata in actis Capitularibus reperiatur.

De revidendis calculis rationum Capitularium.

Ibidem. Decretum fuit in qualibet generali ratione Capitulari post collatum accepti et expensi cuiuslibet officii, quod quidem ad mensam Capitularem directe spectat, rationem statim duobus e Capitulo coniunctim committi debere, qui eandem rationem diligentius scrutentur ac revideant et de omnibus, in quibus forte aberratum esse, quaeve ab ipso officiali Capitulari confuse ac minus diligenter annotata, vel in collectione summarum incuriosius calculata esse invenerint. Alioqui de legalitate computi huiusmodi, interim dum ipse officialis post resignationem officii et petitionem quitationis secedere iussus foris manet, fidelem in Capitulo relationem faciant. Verumtamen ut in huiusmodi commissione, quantum fieri poterit quisquam solus prae aliis nimium ne gravetur, utque nihilominus ad idoneitatem personarum, praesertim quibus officii ratio perspecta esse dinoscitur, quive ipsi id officium olim gesserunt respectus habeatur.

Juramentum Burggrabii Melsacensis.

[k. 69r] Anno eodem die XXII Novembris, praesentibus VV. Dominis: Decano, Custode, Gaspare, Joanne Hannovio, Jacobo, Joanne Langhannio et me Sampsona, Canonicis in loco Capitulari capitaliter congregatis, Nicolaus Bistri, burggravius in Melsac praestitit corporale iuramentum in Capitulo, erectis digitis sub hac forma, quae sequitur:

Ich N., burggraf zu Melsack, schwere und gelobe einem wirdigen capittel des stifts Ermelandt zur Frawenburgk, meinen herren trew, holt, gehorsam und gewer zu sein, Irer W. heimlichen radt und vertrawete gescheffe Iren Wirdigkeiten zu schaden und on derer zuelas nymands offenbaren, desselbigen wirdigen capittels nutz und frommen noch meynem hochsten vermögen zu schaffen und vor schaden warnen, dem ampt und schloss, so mir von Iren Wirdigkeiten befholen, mit aller seyner zuebehorunge treulich vorzustehen, dasselbig keynem andern dan einem wirdigen capittel meinen herren uberantworten, idermeniglich noch meinem besten verstande rechtfertigk richten und sonst alles thuen bey eynem Wirdigen Capittel, was eynem ehrlichen und getrewen amptsman und underthan geburet und wol zuestehet, alles getrew und ongeferhlich, als mir Gott helfe und seine lieben heiligen.

a-a Dopisano inną ręką na marginesie.

b Następuje tekst w języku niemieckim wpisany inną ręką.

c-c Własnoręczny podpis Woreina.

d Na marginesie uwaga dopisano inną ręką ista coadutoria non habuit effectum.

1

ADAM KONARSKI DO HOZJUSZA

Warszawa, 20 marca 1564

Chętnie spotkał się w Warszawie z Walentym Kuczborskim i przeprowadził z nim rozmowę. Sam niedawno powrócił z dalekiej podróży i pragnie nawiązać bliższy kontakt z kardynałem.

ORYG.: Bibl. Czart., rkps 1609 s. 169—172. Na odwrocie adres, ślad pieczęci.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, frater et amice observandissime. Valentinum Kusborski secretarium Ill-mae D. Tuae et vidi lubentissime et sermones contuli familiarissime cum illo. Hoc etenim et ipsius egregia virtus merita est et Ill-mae D. Tuae voluntas, quod si praeterea aliqua in re studium meum illi navare potuissem, iucundissimum accidisset. Nunc quid post tot facta itinera¹ in maximis adhuc laboribus scribam potissimum habeo nihil, tantum peto, ut Ill-ma D. Tua de meo studio, officio, fide ac singulari in se observantia ita sibi persuadeat, quemadmodum de vetere et officiosissimo amico decet nihilque de inveterata illa benevolentia imminui patiatur. Postquam liberior fuero, cum de meis tum de Reipublicae nostra ac in primis ecclesiasticae rebus saepissime cum Ill-ma D. Tua per literas agere non negligam. Quam diu incolumem nobis conservari a Deo precor. Warsaviae, XX Martii MDLXIII. a- Ill-mae ac R-mae D. V-rae obsequentissimus servitor

Posnaniensis -a.

Adam Conarski Episcopus

a-a Własnoręcznie.

2

HOZJUSZ DO DANIELA PRZEORA KLASZTORU DOMINIKANÓW
W GDAŃSKU

Braniewo, 6 kwietnia 1564

Odpowiada na jego list z 7 II. Współczuje prześladowanym katolikom gdańskim i wzywa ich do wytrwałości. Obiecuje w ich sprawie interweniować u ich biskupa — Mikołaja Wolskiego z Włocławka i u króla. Kardynał w swej diecezji warmińskiej miał podobne kłopoty z miastem Braniewem, gdzie wielu domagało się Komunii św. *sub utraque*, ale dzięki ingerencji kardynała ostatnio obiecali już przystąpić do Komunii św. według rytu katolickiego. Zapytuje, czy Daniel otrzymał od Hozjusza przesłaną jałmużnę. Zaleca korzystać z protekcji wpływowego w Gdańsku Jakuba Tymmermanna kanonika warmińskiego.

ORYG.: WAP Gdańsk, rkps 300, 53/209 s. 9—12. List pisany ręką sekretarza Hozjusza — Walentego Kuczborskiego. Na odwrocie tą samą ręką adres: *Venerabili et religiosi viro patri*

¹ Konarski akurat wtedy powrócił z poselstwa w Rzymie.

Danielt ordinis divi Dominici priori Conventus Gedanensis-etc. fratri in Christo nobis charissimo; wyrażna pieczęć Hozjusza.

Venerabilis et religiose pater in Christo nobis dilecte. Accepimus literas vestras septima Februarii datas¹, quibus et alia nonnulla et statum civitatis Gedanensis perscripsistis, simul persecutiones, quas pro Christi nomine isthic patimini. Dolemus vehementer hanc esse temporum et hominum iniquitatem, nihil ut sibi in res sacras et ministros Dei non liceret putent, magnamque ex ea re animo nostro dolorem concepimus, ac Deum precamur, ut nostri misertus, haec omnia, et si quae impendent graviora, commutet in melius, ipseque rebus perturbatis opem et praesidium adferat.

Quod vero ad nos attinet, quamvis ad nos ea dioecesis non pertineat², facturi sumus tamen libenter id, quod a nobis petivistis, et cum apud R-mum D. Episcopum vestrum, aliosque huius loci et ordinis primarios viros, tum apud ipsam Regiam Maiestatem, quando nobis illius conveniendi potestas dabitur, laborabimus pro virili nostra, ut reliquiae christianorum, quae sunt isthic, ab iniuriis haereticorum defendi, et catholici sacerdotes propriis ipsorum officiis libere fungi queant. Interea vero a vobis postulamus, ne quid in fide catholica tuenda de studio vestro velitis remittere, nec eorum insolentiis, qui student isthic rebus novandis, ita terreamini, ut cursum officii vestri vos interrumpere sit necesse, sed Christi verborum memores: „Non qui coeperit, sed qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit”³, sic rationes et studia vestra componatis, ut cum ad alios multos Christi fideles vestri huius operis labor, tum ad vos ipsos merces copiosa suo tempore queat redundare.

Nobis quoque in hac civitate nostra⁴ non parum fuit negotii cum nonnullis subditis nostris, qui ad res novandas animum adiecerant et calicis desiderio se flagrare declarabant. Caeterum vigilantibus et laborantibus nobis, quae immensa est illius misericordia, gratiam suam impartivit Deus, et factum est tandem, ut promitterent nobis, qui sunt ex magistratu civitatis huius et alii praeterea populares non pauci, se proximis his diebus ritu catholico sacram communionem esse recepturos nostraeque paternae admonitioni parituros. Quae res magnam animo nostro consolationem attulit, ac Deum precamur, ut in aliis etiam aliorum episcoporum civitatibus hoc ipsum eveniat, quo ita demum haeresibus profligatis omnes unum simus⁵ et idem sentientes perseveremus in una spe vocationis nostrae⁶, nec sint in nobis schismata, sed unanimes^a glorificemus Deum et patrem Domini nostri Jesu Christi⁷.

Scripsimus etiam antea vobis et eleemosinam^b, quamvis exiguam, misimus⁸, quam tamen vobis redditam esse nondum cognovimus, quandoquidem in hunc usque diem literis nostris per vos responsum non est. Speramus tamen brevi nos de re tota fieri certiores. Interea vestris orationibus nos commendamus, vosque diu salvos esse cupimus, nostram vobis benevolentiam et catholicae fidei defendendae studium pollicentes.

Ex oppido nostro Branspergk, die 6 Aprilis Anno Domini MDLXIII.

¹ Zob. nr 35.

² Gdańsk należał do diecezji włocławskiej, której bpem wówczas był Mikołaj Wolski.

³ Mt 10,22 i 24,13.

⁴ Braniewo.

⁵ Por. J 17,21.

⁶ Por. Ef 4,4.

⁷ Por. Rz 15,6.

⁸ Zob. nr 50.

Esti ibi canonicus ecclesiae nostrae, D. Jacobus Zimmerman. Eum visitis. Is vobis operam suam libenter navabit in omnibus et praesto vobis erit apud magistratum ipsius civitatis, quem bona ex parte sibi necessitudine devinctum habet.

Vester in Christo frater ^c Stanislaus Cardinalis Varmiensis ^c.

^a Na marginie.

^b W rękopisie elemosinam.

^{c-c} Własnoręcznie.

3

STEFAN MICANUS DO HOZJUSZA

Poznań, 7 czerwca 1564

Komunikuje najnowsze wiadomości z dworu biskupa poznańskiego w Ciążeńiu i z Poznania. Prosi o list polecający dla Mikołaja Wyleżeńskiego, udającego się do Wiednia na dwór arcyksięcia Ferdynanda.

ORYG. AUTOGRAP: Bibl. Czart., rkps 1609 s. 1607—1610. Na odwrocie adres, ślad pieczęci, adnotacja ręki Kuezborskiego: *Redditae ultima Junii 1564 Helspergi, responsum 4 Julii.*

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine clementissime. Officia mea promptissima R-mae D. V-rae defero. Expletis tribus septimanis in praedio Ciąsin apud R. Episcopum Posnaniensem redii tandem domum non satis firmus, sed melius iam valeo et Episcopus bene valet. Vult prodesse Ecclesiae. Exhorrescunt sectarii ad illius adventum Posnania. D. Melchior provincialis Dominicanus¹ est his diebus apud nos ac praedicat cum magno fructu. Fortasse in Prussiam ibit visitatum fratres Gedanenses et Torunenses Dominicanos. Etiam est hic D. Warssevitius² et praedicat saepe in civitate. Accurrebat maxima hominum frequentia ad has cum Sacratissimo Corpore Christi processiones. Stanislaus³ est nobis curae, ut proficiat in Dei timore et literatura. Mater nostra charissima supplex petit et nos cum illa R-mam D. V-ram, ut Nicolao Wilezinscii filio ipsius statim in manus nostras mittat R-ma D. V-ra literas commendatitias ad Illustrissimum Ferdinandum Archiducem Austriae, proficiscitur enim Nicolaus illuc, ut ei inserviat, quoniam Gallia, in qua iter ab initio parabat, nondum conquievit a sectariis. Obsecramus Ill-mam D. V-ram, ut illum diligenter commendare dignetur, est namque juvenis valde probus et catholicus, quique aetatem suam recte collocare vellet serviendo huic principi. Suasit autem hoc nobis R. Episcopus Posnaniensis, ut hoc ipsum supplices ab Ill-ma D. V-ra peteremus, ut quem tota Austriaca domus et amat et veneratur. Caetera R-mae D. V-rae R. D. Modliszewski enarrabit⁴. Paulus sacerdos⁵ petit a Legato Summi Pontificis conscientiae suae consolationem. Precor tandem R-mae D. V-rae vitam diuturnam et florentissimam a Domino Deo. Omnes nostri orationes suas Ill-mae D. V-rae commendant. Posnaniae, 7 Iunii 1564.

Ill-mae et R-mae D. V-rae servitor addictissimus

d[octo]r] Stephanus Micanus.

¹ Melchior z Mościsk Glejkiewicz był prowincjałem dominikanów w Polsce w latach 1558—1565 i 1568—1586. W latach 1565—1568 dzięki poparciu Hozjusza zdołał odzyskać od protestantów w Gdańsku zajęty przez nich klasztor dominikański. Zob. R. F. Madura: *Acta capitulorum*, s. XXXVII—XXXVIII i według indeksu oraz T. Głemna: *Odzyskanie klasztoru dominikańskiego w Gdańsku w latach 1565—1568.*

² Stanisław Warszewicki.

³ Por. nr 150, 221, 237, 309.

⁴ Wawrzyniec Modliszewski.

⁵ Zob. nr 22 i jak przyp. 3.

INDEKSY

INDEKS DO STUDIÓW WARMIŃSKICH XIII (1976)

Hasło „Hozjusz Stanisław, kardynał”, uwzględniono tylko w indeksie rzeczowym. Liczby oznaczają strony. Kursywą wyróżniono osoby z XIX i XX w. a także strony zawierające tekst korespondencji Hozjusza z poszczególną osobą.

INDEKS OSÓB

- Albercromby Robert, jezuita: 426
Albertrandi Jan, biskup: 47
 Albrecht, książę pruski: 25—27 30 37 40
 43 44 48 59 60 84 90 99 101 116
 117—119 120 128—129 131 132 135 138
 141 144—145 152 156—157 160 182—183
 184—185 189—190 197—198 201 206—
 207 211 216 217—218 224 225 228—232
 235 236 241—243 250 251 268—269 276
 279—282 284 293—294 295—296 313—
 314 319—320 321 322 329—332 334 335
 337 348—349 366 369 388 404—406 412
 417—427 473—475 476—479 485 487 501
 502 520 527 534 535 583 632
 Albrecht V, książę bawarski: 46 74 75
 81 357 386 396—398 445 446 463 520
 528 533 534 580—582
 Aleksander, s. Augusta elektora Saksonii:
 397
 Aleksander Jagiellończyk, król polski:
 354
 Aleksander IV Lapusneanu, wojewoda
 moldawski: 163
 Alexwangen Jakub, mieszczanin elbląs-
 ki: 136 155
 Altemps Sittich Marek, kardynał: 34 59
 332—333 481
 Amasaesz Pamphylusz, profesor z Bo-
 lonii: 326
 Amasaesz Romulus, profesor z Bolonii:
 326
 Ambroży św., bp Mediolanu: 519—520
 Amon: 379
 Amsdorf Mikołaj, teolog protestancki:
 310 379
 Andrada zob. Payva de Andrada Didak
 Andreas Jakub, teolog protestancki: 192
 Angelomus, teolog katolicki: 192
 Anglicy: 49 78 426 435 497
 Anna Jagiellonka, królowa polska: 76
 Anna, c. cesarza Ferdynanda I, ż. Al-
 brechta V: 581
 Anserinus zob. Gansern Waltin von
- Antoni, król Nawarry: 568
 Antoni Piotr di Capua, bp Otranto: 87
 Apelles z Kolofonu, malarz grecki: 519
 Apostata zob. Julian Apostata
 Apponiusz, teolog katolicki: 191
 Arcu Prosper ab, poseł cesarski: 85 386
 Ariusz, twórca herezji w IV w.: 579—580
 Aryston z Aten, satyryk grecki: 456
 Arystoteles ze Stagiry: 471
 Atanazy św., bp Aleksandrii: 421 531—
 532
 August, elektor Saksonii: 397 481
 Augustyn św., bp Hippony: 471
Axer Jerzy: 27 39 45 368 411 486 547
 Ayala Marcin Perez de, bp Segovii, po-
 sel hiszpański: 86
- Bacchi, znachor: 406 407 417
 Baissey Luis de, opat cystersów (Fran-
 cja): 469
 Bandinus, teolog katolicki: 192
 Baranowski, konsul krakowski: 312
 Bartholomaeus, teolog 192
 Bartholomaeus Adam, dziekan z Mona-
 chium: 452
 Bartsch Jan, mieszczanin braniewski: 31
 59 325
 Bartsch Wawrzyniec, mieszkaniec Prus
 Książęcych: 295
Barycz Henryk: 45 156 234 326 445
 Barzi Katarzyna, z d. Tęczyńska, ż. Sta-
 nisława: 349
 Barzi Piotr, kasztelan przemyski, starosta
 lwowski: 30 59 60 72 253—254 349—350
 421—422 491 493 519
 Barzi Stanisław, starosta śniatycki: 349
 422
 Baumgartner Enoch, sekretarz księcia
 pruskiego Albrechta: 206 242
 Bazyli Wielki św., bp Cezarei Kapadoc-
 kiej z IV w.: 471
 Beer Barbara, przyrodnia siostra Hozju-
 sza: 32 60 96—97 126 190 372

- Beer Barbara, c. Barbary: 32 97 125 126 190 372
- Beer Hieronim, szwagier Hozjusza: 32 97 126 190 372—373
- Behem Franciszek, drukarz z Moguncji: 315
- Beller Jan, drukarz z Antwerpii: 35 434 581
- Beller Piotr, drukarz z Antwerpii: 60 466 467—468 469
- Belloni Jan Andrzej, bp Massa Lubrese (Italia): 358
- Bembo Piotr, bp Veglia (Italia): 494
- Bernard z Clairvaux św., cysters: 469
- Bertling Ernest August Karol, archiwista gdański: 599
- Besler Krzysztof, woźnica Hozjusza: 84 406
- Beza Teodor, reformator religijny: 318 329 469
- Bieniarzówna Janina*: 8 45
- Bieńkowski Tadeusz*: 47
- Bieńkowski Wiesław*: 9 45 99
- Birch-Hirschfeld Anneliese*: 45 277
- Biskup Marian*: 623
- Blandrata Jerzy, lekarz, działacz antytrynitarski: 566
- Blinowski Andrzej, kanonik wrocławski, kantor kruszwicki, sekretarz królewski: 60 418 630
- Bobrowicz Jan Nepomucen*: 47
- Bocha, woźnica: 118
- Bochetel Bernard, bp Rannes (Francja): 469 525
- Bodniak Stanisław*: 15—16 45 314
- Bona, królowa polska: 35 119 133 154 236 253 326 447 479 566 631
- Bonawentura Tomasz, spowiednik i kaznodzieja nadworny Katarzyny, ż. Zygmunta Augusta: 527 543 544 583 610 612
- Boner Jan, kasztelan oświęcimski: 349
- Boner Edmund, bp Londynu: 309
- Bongiovanni Bernard, bp Camerino, nuncjusz w Polsce: 79 80 85 134 205 209
- Bonk Hugo*: 45 464
- Borck Bertrand, mieszczanin fromborski: 644 645
- Bormann Antoni*: 18 45
- Borromeo Karol, kard. sekretarz stanu papieża Piusa IV: 21 22 25 27 33 34 47 59 60 73 74—75 77 78 80 85 87 94 99—100 127 141 215 216—217 227 256 264 290—291 292 293 297—304 305 315 362 363 368—370 391 392 410 458—459 508 520 521 586 587 601 609
- Borzęcki Walenty, kanonik wrocławski: 110
- Boszkowski Jan, mieszczanin krakowski: 26 32 60 137—138 373—375 544—546
- Bourdon Leon*: 45 310
- Brandenburg Wilhelm von, zob. Wilhelm von Brandenburg
- Braniewianie: 291
- Braunsberger Otto*: 39 45 82 127 318 359 386 396 398 429 462 580
- Bredau Sebastian, burmistrz Ornety: 31 60 596—597
- Bredembach Maciej, teolog: 192
- Brendel Daniel von Hamburg, abp Moguncji: 369
- Brentius Jan, teolog protestancki: 127 140
- Broel-Plater Władysław*: 485
- Broniec Jan, sekretarz prymasa Jakuba Uchańskiego: 60 108—109 246
- Brudzewska Elżbieta, wojewodzina łęczycka: 275 276
- Brudzewski Mikołaj Jarand, wojewoda łęczycki: 276
- Brunau Michał, kanclerz księcia kurlandzkiego: 344 480 549
- Brus Antoni, abp Pragi: 83 433
- Brzeziński Stanisław*: 45 176
- Buchholz Franciszek*: 9 18 45
- Budny Szymon, działacz ariański: 572
- Bukowski Julian*: 45 92
- Bullinger Henryk, reformator religijny: 299
- Bystry Mikołaj, burgrabia Pieniężna: 652
- Campeggio Jan, kardynał: 256
- Campeggio Tomasz, bp Feltre (Italia): 256
- Caneparis Maria de, dominikanin, lekarz: 269
- Canisio zob. Kanizjusz Piotr
- Cano Melchior, teolog dominikański: 466
- Canobio Jan Franciszek, Włoch, sekretarz króla Zyg. Augusta: 60 83—84 609
- Carlowitz Christoph von, doradca księcia saskiego: 407
- Cassander Jerzy zob. Kassander Jerzy
- Castagna Jan Baptista, bp Rossano (Italia): 228
- Castro Alphons de, teolog franciszkański: 467
- Cecylia, siostra Eryka XIV, króla Szwecji: 245
- Celtowie: 496
- Chemnitz Marcin, teolog luterański: 310
- Chmaj Ludwik*: 567
- Chodkiewicz Jan, stolnik litewski, starosta żmudzki: 348
- Chodkiewicz Krystyna, z d. Zborowska, ż. Jana: 348
- Chodyński Stanisław*: 45 418 419 436
- Chojnacki Paweł, opat benedyktynów w Lubiniu: 316
- Cholinus Maternus, drukarz z Kolonii: 46 127 228 314 501
- Chryzostom Jan św.: 10
- Chyträus (Kachhalfe) Dawid, teolog luterański: 379
- Cicada Jan Baptista, kardynał: 78 120 308 490
- Cichlerus, lekarz krakowski: 199
- Ciengerus, teolog: 452
- Clebitius Wilhelm, teolog kalwiński: 297 303
- Clingius Konrad, teolog: 192
- Coligny Gaspard de, admirał Francji: 121

- Commendone Jan Franciszek, bp Zacyn-
tu i Cefalone, nuncjusz w Polsce: 14
20—25 27—29 32 34—36 40 42—44
47 59 60 68—73 75 77—78 85—87 90—98
105 106 112—113 115 116—117 119—121
126—128 134 135—136 139—143 153—
155 157—158 159 170 177 178 185—186
188—189 202—204 205—206 216 217
218—222 223 224 235 240 243—244 248
249 253 263—265 269 275 276 289—292
297 298 302 304—307 309 316 324 335
336 347 349 350 353 356—357 359 362
364 368 370 371 390 392—394 402 403—
404 407 408 414 421 427 436 441—442
458—459 465 467 488 491—494 500—502
503 506 509—511 515 516—517 518 519
520 528—531 540—542 544 546—548 551
556 559 560—561 569—570 583 585 590
600—601 603 609—612 614—615 617 619
620 622 625—628 632 634—636 638 639
655
- Columna Romanus: 256
- Conchus Arnold, jezuita: 423
- Crispurn Erdmann zob. Krauss Erdmann
- Cyeron Tulliusz, mówca rzym-
ski: 162 246 471
- Cyprian św., bp Kartaginy: 300
- Cyprianus Ernest Salomon, bibliotekarz
z Gotha z XVIII w.: 38 45 76 87 89
100 159 216 226 267 278 290 316 358
396 429 435 462 520 533 557 558 567
570 586
- Cyrus Jan, opat cystersów we Wrocla-
wiu: 20 89 90 168 342 343
- Cyryl Jerozolimski św.: 228 541
- Czapla Bruno: 419
- Czaplński Władysław: 344
- Czaplewski Paweł: 39 45 110 393 487
639
- Czapski-Hutten Emeryk zob. Hutten-
-Czapski Emeryk
- Czarny Jan ze Lwówka, prepozyt bożo-
grobców w Miechowie: 383 394
- Czarnkowski Andrzej, bp poznański: 602
- Czarnkowski Stanisław, brat Andrzeja:
602
- Czarnkowski Piotr, brat Andrzeja: 602
- Czarnkowski Wojciech, brat Andrzeja:
602
- Czartoryski Władysław: 9
- Czema Achacy, wojewoda malborski: 18
101 211 378 526 594
- Czema Fabian, wojewoda pomorski: 30
60 204 378 450—451 526 594
- Czemowie: 379
- Czermińscy: 528
- Dandolo Mateusz, poseł wenecki: 65 66
- Daniel Piotr, mieszczanin krakowski: 432
- Daniel, przeor dominikanów w Gdańsku:
31 59 60 109—111 129—130 256—259
653—654
- Daniel z Łęczycy, drukarz w Nieświeżu:
572
- Dantyszek Jan, bp warmiński: 162 399
620 622 624 626
- Dargitz Kaepfer, sekretarz księcia prus-
kiego Albrechta: 314
- Dawid Franciszek, działacz antytryni-
tarski w Siedmiogrodzie: 379 567
- Dąbrowscy Hugo i Jan, starostowie ra-
dzyńscy: 487
- Dąbrowski Kazimierz: 45 262 307
- Dąbrowski Stanisław, archidiacon gnieź-
nieński: 60 311—312 343
- Decjusz Jodok Ludwik, sekretarz króla
Zygmunta I: 97 432 464
- Decjusz Jodok Ludwik, junior: 60 432
433 465
- Decjusz Ludwik, sekretarz królewski: 60
464
- Delenius Daniel, drukarz we Fryburgu
(niemieckim): 303
- Delfino Zachariasz, bp Fares, nuncjusz
w Wiedniu: 18 48 85 100 224 614
- Dembiński Bronisław: 13
- Dembiński Walenty, kanclerz koronny:
28 30 48 60 72 137 237 245 298 334—
335 348 355 412 413 494 511 550 551 565
- Dembowski Tomasz, sędzia łączycy: 418
- Denys Henryk, jezuita: 291 292 368 370
398 416 425 426 429 430 453 462 477
478 520 521 552 553 581
- Denzinger Henryk: 241
- Diebes Jerzy von, mieszkaniec Prus
Książęcych: 189
- Dile Erazm von der, mieszkaniec Warmii:
473 474
- Dittrich Franciszek: 9 45 617
- Dolera Klemens, kardynał: 60 80—81 120
333 490
- Dominik Guzman św., założyciel zako-
nu: 257
- Drewss Abel, sekretarz księcia pruskie-
go Albrechta: 268
- Drzazga Józef: 16 41—43
- Drzewicki Maciej, prepozyt włocławski
i kanonik krakowski: 23 59 60 123—
124 194—195 364 365 372 376 377 381
385 420 428 443 445 475—476 504 588
589
- Duda Franciszek: 238
- Dudley Robert, hrabia Leicester (Anglia):
567—568
- Dudyecz Andrzej, bp Pięciukościotów
(Węgry): 65 67 159 160
- Duhr Bernard: 45 553
- Dunghen Henryk Zibertus, kanonik z
Antwerpii: 34 35 60 398 462 465—467
498 548 559 567 581
- Dworzaczek Włodzimierz: 45 172 339
602
- Dymitrowicz Siemion, dowódca rosyjski:
107
- Działyńska Elżbieta z Wilkanowskich, ż.
Jana woj. chełmińskiego: 104
- Działyński Adam Tytus: 45 69 101 198
- Działyński Erazm, s. Jana woj. cheł-
mińskiego: 33 60 87 105 149 150 178—
179 199 214 217 218 263 264 275 278
279 317 318 358 365 368 389—390 391
420 423—424 458 488

- Działyński Jan, wojewoda chełmiński: 20
23 26 30 60 104—105 112 119 154
163—164 178 198—199 208 219 264
366—367 391 404—406 413—413 424—
425 458 487—488 505 526 557 586 587—
588 593—594 600 608 639 647
- Działyński Mikołaj, s. Jana woj. cheł-
mińskiego: 33 60 99 104 105 112 154
179 199 223 365 389 391—392 410 420
451 458 488 508—509 639 640 647 648
- Działyński Paweł, s. Jana woj. chełmiń-
skiego: 487
- Działyński Stanisław, s. Jana woj. cheł-
mińskiego: 104
- Działyński Sylwester, s. Jana woj. cheł-
mińskiego: 104
- Dzierżanowski Andrzej, opat wągrowiec-
ki: 436
- Dzierżowski Mikołaj, abp gnieźnieński:
311
- Eck Jan, teolog katolicki: 445
- Eck Michał, uczeń na dworze Hozjusza:
357 445 446 582
- Eck Szymon Tadeusz, kanclerz księcia
bawarskiego Albrechta V: 60 357 393
445—446 453 582
- Eden Marcin, opat kartuski: 23 92 112
119 122 208 265 267 306 307 347 441
442 510
- Eforyn Anzelm, lekarz krakowski: 123
124 199
- Ehrenberg Herman*: 46 499
- Eichhorn Antoni*: 8 18 21 23 46 99 132
162 186 195 200 345 365 616 620
- Eisengrein Marcin, teolog katolicki z
Ingolstadu: 47 60 81—83 451—453
- Elblążanie: 98 260—261
- Elżbieta, królowa polska: 34 76 78
- Elżbieta I, królowa angielska: 256 497
568
- Engelbert Kurt*: 46 83 168 461 477
- Englefield Franciszek, teolog angielski:
34 60 497 498 567 568
- Erazm z Rotterdamu: 33 432
- Ernest Habsburg: 134 267
- Ernest Walenty, oficjał gdański: 110
- Eryk II, książę brunświcki: 105 235 284
343 344
- Eryk XIV, król szwedzki: 102 107 204
245 281 320 346 416 438
- Estreicher Karol*: 62 572
- Ethbaal, król Tyru: 428
- Eubel Konrad*: 46
- Eugeriusz, bp Lyonu: 192
- Euzebiusz, bp Vercelli: 421
- Fabian z Łęczan, bp warmiński: 622—625
- Fabricius Georgius, pisarz: 439
- Facchinetti Jan Antoni, bp Nicastro
(Italia): 512—514
- Fahe Piotr, jezuita: 462 553 605
- Falęcki Stanisław, bp sufragana gnieź-
nieński: 138
- Farnese Aleksander, kardynał protektor
Polski: 370 508
- Farnese Rainuzio, kardynał: 78 254 256
- Fechner Benedykt: student Akad. Krak.:
33 60 271—273
- Fend Erazm zob. Vendius Erazm
- Ferber Maurycy, bp warmiński: 208 623
624
- Ferdynand I, cesarz: 20 66 75—77 82 83
85 90 100 105 160 161 163 202—204
220 224 245 283 293 324 342—344 346
347 378 383 384 386 397 402 404 407
452 460 461 468 515 520 525 536 569
581 583 584 612 614 655
- Ferdynand, arcyksiążę austriacki: 324
461
- Fijatek Jan*: 46 360
- Filip II, król Hiszpanii: 35 133 134 150
151 228 256 267 283 447 479 595
- Filipkowski Hieronim, poseł sejmowy,
działacz innowierczy: 379
- Fink Wojciech, szlachcic pruski: 276
- Finkel Ludwik*: 14
- Firlej Jan z Dąbrowicy, wojewoda lu-
belski: 30 60 91 173 414 637
- Flaciusz Maciej Illyricus, teolog luterański:
82 310
- Flavianus, bp Konstantynopola: 456
- Fleischer Franciszek*: 11 46
- Floccanus Antoni, radca wicekróla Nea-
polu: 358
- Florezak Zofia*: 46 146
- Florentinus Adrianus, teolog: 192
- Fogelweder Stanisław, sekretarz królew-
ski: 60 279
- Forstreuter Kurt*: 62
- Foscarari Egidio, bp Modeny (Italia): 210
227
- Francuzi: 299
- Frauenberg Veit von, abp Ratyzbony: 82
- Friedlaender Gottlieb*: 46 263
- Frycz Modrzewski Andrzej zob. Mo-
drzewski Andrzej Frycz
- Fryderyk II, król duński: 204 283 320
344
- Fryderyk III, elektor Palatynatu: 299
- Fuggerowie, bankierzy niemieccy: 467
- Gallandi J.*: 296
- Galli Tolomeo, kard. Como: 362 364 387
473 499
- Gallus Mikołaj, superintendent luterański:
82
- Galczewski Jerzy, poseł na sejm z woj.
pomorskiego: 198
- Galczyński Marcin, kanonik gnieźnień-
ski, kustosz poznański, prepozyt łow-
icki: 60 215
- Gamelska Anna, siostra Piotra Kostki:
435
- Gans Baltazar, sekretarz księcia prus-
kiego Albrechta: 156
- Gansern Waltin von, starosta zamku
braniewskiego: 603 604
- Gause Fritz*: 62
- Gawaliński Józef*: 37 79 93 96 98 116 126
135 136 154 155 158 205 219 349 442
500 546 560 569 590 600

- Gdańszczanie: 344 485 534
 Gedeon, bp krakowski: 244 246
 Galazyn Mikołaj, rektor szkoły w Elblągu: 384
 Gentile Jan Walenty, Włoch, działacz antytryn.: 546
 Gerardus, teolog: 192
 Gercke Jerzy, chłop warmiński: 31 60 250—252
 Gerigke Dawid, sekretarz księcia pruskiego Albrechta: 201
 Gerstmann Marcin, bp wrocławski: 46
 Geschkau Kacper, sekretarz i zaufany prymasa J. Uchańskiego: 29 108 143 246 262 289 407 409
 Ghislieri Michał, kardynał: 78 120 308 490 499
 Gieraltowski Jakub, szlachcic małopolski: 527
 Giese Tidemann, bp warmiński: 615 616 621 624
 Glejkiewicz Melchior z Mościsk, dominikanin: 655
 Glemma Tadeusz: 14—16 18 46 283 393 435 655
 Clirici Alberto de, bp Veglia (Italia): 493
 Glorierio Cezary, sekretarz brewiów papieskich: 387 488 490
 Glogowski Paweł, archidiakon płocki: 60 288 454 459
 Gniazdowski Jan, sekretarz podkanclerzego P. Myszkowskiego: 414 437 449 450 478 479 493 495
 Godda Adam, teolog katolicki: 191
 Goldwell Tomasz, bp St. Asaph (Anglia): 34 46 60 78 87 165 308—309 315 410 485—486
 Golan Zygmunt: 8
 Gonslavus Perez, sekretarz Filipa II, króla Hiszpanii: 151 227
 Gonzaga Herkules, kardynał: 508 586 587
 Gonzaga Franciszek, kardynał: 127 227
 Gonzaga Fryderyk, kardynał: 127
 Goślicki Marcin, kanonik płocki: 60 454—455
 Górka Andrzej, magnat wielkopolski, działacz innowierczy: 440 454
 Górka Łukasz, wojewoda kaliski: 254—255 440
 Górski Jakub, student w Padwie: 60 146—147 195—196 254
 Górski Karol: 624
 Górski Konrad: 571
 Górski Mikołaj, kanonik płocki: 60 264—265 455—456
 Górski Stanisław, kanonik krakowski: 30 60 285 380—383
 Grabowiecki Gabriel, sekretarz królewski: 234—235 344 610
 Gracchowie Tyberiusz i Gajusz, reformatorzy agrarni rzymscy z II w. przed Chr.: 72
 Granwella Antoni, kardynał: 497
 Graziani Antonio Maria, sekretarz J. Fr. Commendonego: 21 22 37 47 492
 Greycy: 456 538
 Grewel Piotr, chłop warmiński: 461
 Grewel Walter, chłop warmiński: 641
 Grodecki Jan, kanonik warmiński i wrocławski: 46 60 95 131 228 234 342—343 375 459—461 640 642 643 646—648
 Grzegorz z Nazjanzu, św.: 46 360 439
 Grzegorz Paweł z Brzezin, działacz ariński: 91 108 312 323 350 351—353 418 566
 Grzepski Stanisław, profesor Akad. Krak.: 32 33 60 153 359—360 445
 Grzybowski Jakub, mieszczanin krakowski: 60 383—384 541
 Guillandus Claudius, teolog: 192
 Guise Karol, kardynał: 34 60 67 73 466 468—470 497 524 525 568
 Guise de (Gwizjusze): 121
 Gulik Wilhelm: 46
 Günther Kacper, proboszcz Tolkmicka: 649
 Habsburgowie zob. Ferdynand I, Karol V, Maksymilian II (Ernest i Rudolf — synowie)
 Hagenau Jan, mieszczanin lidzbarski: 268
 Hagenau Szymon, jezuita: 426 553
 Hajdukiewicz Leszek: 62 224
 Halecki Oskar: 14
 Hannow Jan, kanonik warmiński: 640—644 646—650 652
 Hannow Kacper, kanonik warmiński: 399 400 410 544 616 634 635 640 644 646—650 652
 Hasse Wawrzyniec, mieszczanin braniewski: 325
 Hatten Jan, szlachcic warmiński: 368
 Haug Sylwester, kanonik wrocławski: 538
 Hedio Kacper, teolog luterański: 520
 Hein Maciej, sekretarz Hozjusza: 25 118 131 144 159 182 197 200 250 279 280 293 325 388 484 528
 Helmi Cezary, jezuita: 34 60 310 448
 Hennig Jan, nauczyciel szkoły parafialnej w Ornece: 596
 Henryk, kard. portugalski: 34 60 542—543
 Henryk z Gandawy, teolog: 192
 Henryk XI, książę legnicki: 375 520
 Herbert Antoni, mieszczanin braniewski: 31 60 293 294—295
 Herburt Stanisław, kasztelan lwowski: 237 245
 Herburt Walenty, bp przemyski: 28 91 92 104 237 245 422 440 469 491 515 516 618
 Hessels Jan, teolog katolicki: 499
 Hesshus Tillemann, teolog luterański: 303 309 379
 Hieronim św.: 576
 Hilary św.: 257 570 573—580
 Hilgers Józef: 46 293 410

- Hillebrandt Tomasz, mieszczanin bra-niewski: 312 313
- Hipler Franciszek: 7—17 21 42 43 45 46 228 314 375 467 599
- Hipperius Andrzej, teolog: 192
- Hiszpanie: 85 203 256
- Hodik Gaudenty, członek świty Hozju-sza: 90
- Hoendorf Grzegorz, starosta Szestna (k. Morağa): 131 184 189
- Höfer Józef: 62
- Homer, poeta grecki VIII w. przed Chr.: 83
- Horwath Polacsay Jerzy zob. Polacsay Horwath Jerzy
- Hostounský Baltazar, jezuita: 135 292 369 462
- Hozowski Stanisław: 165 504
- Hozjusz Agnieszka z d. Decjusz: 97 431 432
- Hozjusz Brygida z d. Gleywicz: 96 190 432
- Hozjusz Brygida, c. Brygidy: 432
- Hozjusz Gertruda, ż. Jana, brata kardyna-ła: 368 637
- Hozjusz Jan, brat kardynała: 32 124 210 357 368 369 372 431 568 632 634 636 637
- Hozujsz Jan, s. Jana: 32 33 35 60 77 86 149 178 214 217 218 227 263 264 278 279 293 317 318 327 359 362—365 367—368 369—370 389 390 420 422—423 441 472 477 481 482 484 485 492 521—523 567 612 636—637
- Hozjusz Stanisław, s. Jana: 32 234 235 323 324 341 433 434 592 593 655
- Hozjusz Ulryk, ojciec kardynała: 96 190
- Hozjusz Ulryk, przyrodni brat kardyna-ła: 97 378 431 432 595
- Hozjusz Ulryk, s. Jana: 33 60 124—125 595
- Hülskamp Franciszek: 9 46
- Human Andrzej, kanonik dobromiejski, proboszcz Jezioran: 31 60 147—148 476
- Hutten-Czapski Emeryk: 37 531 638
- Ignacy św.: 135
- Iłowski Aleksander, wojewoda plocki: 93
- Iłowski Stanisław s. Aleksandra, student w Padwie: 20 77 93 103 106
- Iwan IV Groźny, wielki książę moskiew-ski: 107 340 551
- Izdbieński Benedykt, bp poznański: 178
- Izdbieńska Zofia, zakonnica, siostra bpa: 177
- Izrael Jerzy, senior braci czeskich: 323 324
- Jakub, sługa Kromera: 541 594 595
- Jan Albrecht, książę meklemburski: 100—102 105—109 117 118 209 211 235 346 347 401 502
- Jan Albrecht, s. Jana Albrechta: 236
- Jan Chryzostom św. zob. Chryzostom Jan
- Jan Jerozolimski św.: 192
- Jan, proboszcz w Jezioranach na War-mii: 147 148
- Jan III Waza, książę finlandzki: 102 346 438
- Jan Zygmunt, książę Siedmiogrodu: 481 566 567
- Janicki Klemens, poeta: 337
- Jasnowski Józef: 46 571
- Jazłowiecki Jerzy: 491
- Jerzy z Tyczyna, agent polski w Rzy-mie: 27 35 39 45 60 83 86 146 149 154 195 196 210 218 264 278 293 368 370 391 410 411 477 481 482 485 486 497 512 513 517 518 547—548
- Joachim Fryderyk Celestyn, predykan-t luterski: 74
- Joachim, hrabia Ortenburg (Bawaria): 74 75 396 581
- Joannes Petrus, teolog: 192
- Jordan Anna, z d. Sieniawska: 113 245
- Jordan Spytek, wojewoda krakowski: 30 60 72 109 113 114 168—169 171 245 516
- Judex Mathäus, teolog luterski: 309
- Julian Apostata (Flavius Claudius Ju-lianus), cesarz: 109 110
- Juliusz III, papież: 266
- Jungnitz Józef: 46
- Justyn św., męczennik: 570 572 576 577
- Justynian I, cesarz: 146
- Kacper z Łagowa zob. Łagów Kacper
- Kadłubek Wincenty, kronikarz: 246
- Kalhorn Klemens, sekretarz kapituły warmińskiej: 48 99 400 617 640 642 648 649
- Kalinowska Ambrozja Jadwiga: 41
- Kallenberg-Schmitz zob. Schmitz-Kallen-berg
- Kalwin Jan: 27 71 299 300 327 329 344 353 396—398 418 466—476 566 571 612
- Kamińska Stefania: 46 492
- Kanizjusz Piotr św., jezuita: 34 35 39 40 45 59 60 82 127 291 292 317 318 368 370 396—398 426 429 462—463 466 467 476 502 534 544 580—582
- Karmiński Stanisław Iwan, działacz kalwiński: 527
- Karnkowski Stanisław, referendarz ko-ronny, późniejszy prymas: 163 379 418 447
- Karol, arcyksiążę Austrii: 342 461
- Karol V, cesarz: 303 614 630
- Karol IX, król Francji: 72 121 228 256 441 466 468—469
- Kassander Jerzy, teolog katolicki, ire-nista: 293 369 499
- Katarzyna Habsburżanka, królowa pol-ska: 26 60 75—76 108 235 304 339 401 402 418 500 501 527 543 544 559 583 609 610
- Katarzyna Jagiellonka, siostra Zyg. Au-gusta: 102 346 438

- Katarzyna de Medicis zob. Medici
 Kauffman Fabian, mieszczanin z Królewca: 294
 Kauffman Urszula, ż. Fabiana: 294
 Kazanowski Jan, działacz antytrynitar-
 ski: 566
 Kazimierz Jagiellończyk, król: 581
 Kazimierz Odnowiciel, król: 120
 Kempen Eggert, dziekan kapituły war-
 mińskiej: 31 60 132—133 329 400 409
 636 639—644 646—650 652
 Keserspergius, teolog: 192
 Kettler Gothard, książę inflancki: 102
 480 549
 Khuen Jan Jakub de Belasy, abp Salz-
 burga: 463 528
 Kijewski Wojciech, kanonik krakowski
 i warmiński: 19 541 639—640
 Klebitz Wilhelm zob. Clebitius
 Klefeld Jerzy, burmistrz gdański: 336
 Klein Kacper, mieszczanin braniewski:
 201 231 241
 Klein, ż. Kacpra: 201 231 241
 Klemens Rzymski, papież: 227 558
 Klodziński Maciej, wojski liwski: 326
 Klodziński Stanisław, s. Macieja, stu-
 dent w Bolonii: 33 60 326 476
 Kmeler Jan, mieszczanin krakowski: 364
 365 420 421
 Kmita Filon, starosta orszański: 140 141
 Knibawa, dworzanin króla Zyg. Augu-
 sta: 155
 Knobelsdorf Eustachy, kustosz kapituły
 warmińskiej: 18 25 31 48 60 99 101
 118 119 129 132 135 141 145 156 197
 206 207 217 218 224 225 233 295 339—
 340 341 343—345 348 349 386 388 392
 393 399 406 409 434 461 464 476 510
 529 581 600 603—605 638 640—644
 646—650 652
 Knobelsdorf Jerzy, burmistrz Lidzbarka:
 295
Knöpfler Alojzy: 46 386 463 581
 Kochanowski Jan, poeta: 245 337
 Kochański Paweł, pisarz skarbu ziem-
 skiego pruskiego: 60 357 417
Köhler Joachim: 46
Kolberg Augustyn: 9
 Konarski Adam, bp poznański: 28 29 32
 60 66 94 159 160 163 210 235 236 244
 269 276 315—316 339—345 361—362 386
 425 430—431 433 436 438 440 495 516
 540 563—565 593 601 603—605 611 653
 655
 Konarski Jan, brat bpa, podkomorzy
 poznański: 564 602 603
 Konopacki Jan, bp chełmiński: 266
 Konopacki Jerzy, kasztelan chełmiński:
 332 392 393 427
 Konopacki Rafał, kasztelan elbląski: 30
 60 589
 Konstantyn Wielki, cesarz: 86
 Kopernik Mikołaj, astronom: 47 622 639
 642
Korewa Jan: 46 135 319 423 426 476 527
Korytkowski Jan: 46 138 166 270 333
Korzeniowski Józef: 12—14
 Kos Mikołaj, proboszcz gdański i el-
 bląski, prepozyt warmiński: 60 110
 174 186—187 211 212 255 259—261 281
 411 639 648
Kossowski Aleksander: 15 46
 Kostka Eliza, c. Jana, kasztelana gdań-
 skiego: 193 194
 Kostka Jadwiga, z d. Przerębska: 60
 193—194
 Kostka Jan, s. Macieja, wójt malborski:
 373 392—393 640
 Kostka Jan, kasztelan gdański: 23 26 30
 69 100—102 161 193 194 204 219 259—
 261 282—284 320—321 340—341 357 393
 406 411—412 413 480—481 494 504 528
 539 549 552 597—598
 Kostka Krzysztof, starosta gołubski
 i kościerski: 60 392 393 503—504 552
 588 589
 Kostka Piotr, kanonik warmiński: 46 60
 164—165 282—283 393 411 412 435 480
 504—505 548 639—640 650
 Kostkowie: 393
 Kościelecki Andrzej, wojewoda poznań-
 ski: 235 440 540 564—565 593 602 603
 612
 Kościelecki Janusz, wojewoda sieradzki,
 starosta generalny wielkopolski: 235
 323 324 431 433 436 440 540 563—565
 584 585 592 593 600 602 603 606—607
 609 611 638
Kot Stanisław: 46 309
Kowalska Halina: 46 70
 Krajewski Andrzej, archidiakon kra-
 kowski: 235 323
 Krasicki Ignacy, bp warmiński, poeta:
 263 345 481
 Krasieński Stanisław, kanonik gnieźnień-
 ski, archidiakon łęczycki: 333
 Krauss Erdmann, kanonik dobromiejski:
 60 277—278 443—445
 Kreytz Jan, kanclerz księcia pruskiego
 Albrechta: 60 131—132 138 487
Krollmann Chrystian: 62
 Kromer Agnieszka z Czermieńskich,
 matka Marcina: 528
 Kromer Marcin, kanonik warmiński
 i krakowski, późniejszy bp warmiń-
 ski: 8 19 20 23 25—27 30 32 45 46 48
 60 65 66 68 69 70 73—74 83 84 89—90
 91 93—94 98—99 105 112 127 130 132
 134 146 153 159—160 181 200—204
 209 211 219—221 223—225 234 236 253 261
 283 309—310 314 320 340 345—348 371
 374 378—380 383 396 406—407 411 413
 415 417—418 443 445 447—448 468 475
 478—479 481 497 500 501 502—503
 526—528 541 542 543—544 547—549 559
 561 583—584 589 594—595 609—612
 614 630 639 650
 Kromer Mikołaj, brat Marcina, kanonik
 wrocławski i ołomuniecki: 83 89—90
 433 527
 Krotoski Jan, wojewoda inowrocławski:
 101 316

- Krupka Konrad Przeclawski (junior),
komornik Zyg. Augusta: 549 594 597
599
- Kruppek Stanisław, szwagier Hozjusza:
432
- Krzeczkowski Józef: 47
- Krzykowski Scibor, kanonik (scholastyk)
wrocławski, sekretarz królewski: 23
315 316 338 347 348 517 630
- Krzykowski Wojciech, brat Scibora: 60
492 517—518
- Krzyszowski Wawrzyniec, działacz an-
tytrynitarski: 572
- Krzysztof Meklemburski, brat księcia
meklemburskiego Jana Albrechta,
koadiutor ryski: 100—102 105—107
235—236 346 437
- Krzyżanowski Hieronim, benedyktyn w
Tyńcu: 416
- Krzyżanowski Jan, trybun poznański: 60
415—416
- Kuczberski Walenty, sekretarz Hozjusza:
20 24 25 32 35 36 65 68 69 72 73 80
83 87—88 91 92 95 96 98 99 101—103
105 109 108 109 112—114 116 117 119
121 122 128 129 131 135—136 146 149
154—155 157—159 161—167 169—177
179 181 185 186 194—196 198—200 202
205 208—211 219—221 223 224 227 228
230 232—234 236—237 240 243 244 248
254 255 262—265 269 270 274 276 279
281 283 284 289 308 310 311 314 316
320 322—323 327 329 333—334 337 338—
343 350 356—358 366 371 378 384 390
404 406 410 411 417—420 423 431 432
443 447 448 451 454 455 457 459 467
470 480 487 497 500 504 506 512 513
515 517—519 531 539 547 549 552 556
557 559 561 562 570 584—586 588—589
591 598 603 613 614—615 632—638 653
- Uwaga! Kursywą zaznaczono tu strony tek-
stu korespondencji Kuczberskiego z Commen-
donem.
- Kuhschmalz Franciszek, bp warmiński:
620
- Kumor Bolesław: 47 491
- Kunigk Jan Jerzy, kanonik warmiński:
231 241
- Kupść Bogumił Stanisław: 39
- Kutrzeba Stanisław: 140 238
- Kwiatkowski Wincenty: 15
- Kynsik Hans, mieszkaniec Prus Książ-
ących: 473 474
- Labbe Desiderius, radca cesarski: 461
- Lagomarsini Hieronim, jezuita: 21 47
- Lambertus Paulus, jezuita: 426
- Lanckorońska Karolina: 47 276 280
- Landulfus, dominikanin z Neapolu: 192
- Langhannig Jan, kanonik warmiński:
233 347 640—649 652
- Lanoy Mikołaj, jezuita: 34 60 553
- Layneż Jakub, general jezuitów: 34 60
82 84—87 134—135 149 178 214—215
217 218 227 263—264 291—293 306
316—317 318 327 353 363 368—370 416
- 425 427 430 453—454 459 462 477 478
484 491 492 520—521 553
- Leoman Jan, kanonik warmiński: 25 31
60 84 99 147 162 210 211 216 241 242
330 407 409 450 464 482 604 605 640
- Leon I Wielki, papież: 226 456
- Leon XIII, papież: 11
- Leper Mikołaj, radca księcia pruskiego
Albrechta: 128 129 216 314
- Lepszy Kazimierz: 38 46
- Lessgewang Melchior, mieszkaniec Prus
Książących: 348 349 388
- Leszczyński Rafał, starosta radziejowski,
działacz innowierczy: 495 550 565 612
- Lesniewski, Polak, dworzanin bpa Augsburga O. Truchsess: 637
- Leśnodorski Bogusław: 180
- Leyen Jan VI von der, bp Trewiru: 318
462
- Lidlaw Joachim von, dziekan kapituły
wrocławskiej: 345
- Liedtke Antoni: 15—16 47
- Liedtke Franciszek: 11 46
- Lindanus Teodor, teolog katolicki: 318
466 467 635
- Lippomano Alojzy, nuncjusz papieski:
408 621
- Lismanini Franciszek, działacz inno-
wierczy: 479
- Litwini: 107—109 112 121 140 376 382
611
- Lock Mikołaj, opat oliwski, kanonik
warmiński: 29 60 143—144 262 639
640 642 644 645
- Lombardus Jan Franciszek, teolog, se-
kretarz kard. Mula: 34 60 76—77
278—279 357—359 522 523—524 557—
558
- Lombardus Piotr, teolog katolicki: 192
- Lortz Józef: 34 47
- Lubodzieska Gertruda, siostra bpa, za-
konnica: 177
- Lubodzieski Jan, bp chełmiński: 177 392
412
- Lucifer z Colaris, biskup: 532
- Ludwik I de Bourbon, książę Condé: 121
568
- Luter Marcin: 300 303 470
- Lutomirski Jan, kasztelan sieradzki: 30
60 101 165—166 412 504
- Lutomska N., zakonnica: 178
- Lwowski Marcin, kasztelan miasta Ko-
wał na Kujawach: 276
- Lwowska Urszula, ż. Marcina: 275 276
- Lwowski Wojciech, kasztelan santocki:
339
- Lwowska Zofia z d. Zborowska, ż. Woj-
ciecha: 330
- Łagów Kacper, bp wrocławski: 20 46 83
90 342—344 375 460 461 635
- Łagów Maciej, brat biskupa: 343 344
- Łaski Jan, reformator: 278
- Ławski Stanisław, wojewoda mazowiec-
ki: 70
- Łazarz Andrzej, drukarz krakowski: 360

- Lempicki Stanisław*: 47
Łętowski Ludwik: 47 323 639
Łowczewski Jan, opat tyniecki: 416
Lukaszewicz Józef: 47 323
Łukowski Kilian, szlachcic z woj. sandomierskiego: 528
- Maciej Stefan*, mieszczanin braniewski: 133
Maciej z Łagowa zob. *Łagów Maciej*
Maciejowski Samuel, bp krakowski, podkanclerzy: 32 240 285 287
Machejek Michał Tadeusz: 16 41
Madruzzo Krzysztof, kardynał: 34 60 67 88—89 120 508
Madruzzo Ludwik, kardynał: 89
Madura Roman Fabian: 47 109 655
Maggio Wawrzyniec, jezuita: 34 60 332 447—448 553
Magnus, brat króla duńskiego: 465
Makowiecki Tomasz, kanonik plocki: 420
Maksym Wyznawca, św.: 365 541
Maksymilian II, cesarz: 85 90 99 100 134 159 160 204 224 256 267 268 293 317 340 346 378 386 397 427 447 452 460 461 468 481 499 520 525 527 614
Malicki Stanisław, sługa Hozjusza: 60 384—385
Malinowski Mikołaj: 21 27 47 115 248 249 353 516 529 609
Malvetius Amylius, profesor Uniwersytetu w Bolonii: 326
Matecki Jan: 113
Manelli Antoni, kasjer papieski na Soborze Trydenckim: 586
Manoel I, król Portugalii: 542
Manuzio Aldo, drukarz z Wenecji: 358
Manuzio Aldo, wnuk Aldo, drukarz: 358
Manuzio Paweł, s. Aldo, drukarz w Rzymie i Wenecji: 34 76—77 358—359 523—524 557—558
Mańkowski Alfons: 14 47 63 177
Marini Leonard, abp Lanciano (Italia): 227 346
Marszewski Wojciech, szlachcic wielkopolski, działacz innowierczy: 495 565
Marycjusz Szymon z Pilzna, pedagog, kanclerz bpa chełmińskiego S. Zełińskiego: 60 99 392—395 427—428 448
Mateusz, znajomy Hozjusza z Niderlandów: 498
Maurycy, książę saski: 407
Mazza Hieronim, kupiec włoski w Krakowie (?): 410
Mączyński Jan, lingwista, działacz antytrynitarski: 30 60 565—567 570 580
Medici Ferdynand, kardynał: 209
Medici Katarzyna, królowa-regentka Francji: 121 151 317 329 468
Medici Kosma, książę Florencji: 209—210
Melancton Filip, reformator: 310
Mendoza Bernardyn de, wice-król Neapolu: 358
Metody I, patriarcha Konstantynopola: 421
- Miaskowski Kazimierz*: 34 47
Micanus Stefan, lekarz poznański, działacz kontrreformacyjny: 29 32 36 60 95 234—235 269—270 277 323—324 341—342 344 433—435 438 536 592—593 655
Mielcarczyk Jerzy: 47 197
Mielecki Sebastian, kasztelan wiślicki: 418
Mierkowski Adam, opat cystersów z Koronowa: 60 425 436—437
Mieszko II, król polski: 120—121
Mieszko Stary, książę krakowski: 244 246
Migne Jacques Paul: 63
Mikołaj Jarand z Brudzewa, wojewoda łączycycki: 276
Mniszech Mikołaj, chorąży nadworny: 609
Modliszewski Hieronim, kasztelan małogoski: 504
Modliszewski Wawrzyniec, kanonik poznański, domownik Hozjusza: 60 104 138—139 199 314 324 341 504 647—648 655
Modrzewski Andrzej Frycz: 26 47
Möller Andrzej, warmiński student Akad. Krak.: 33 60 273—274 476
Montau Klemens, warmiński student Akad. Krak.: 33 60 238—239
Morawski Kazimierz: 47 146 337 360
Morone Jan, kardynał: 66 78 86 120 150 160 202—203 210 224 227 308 318 410 490
Morsztyn Brygida z Hozjuszków, przyrodnia siostra kardynała: 190 432
Morsztyn Jan, mąż Brygidy: 190 372 432 542
Mula Marek Antoni da, kardynał: 34 60 76 278 355—356 359 367—368 508 521—523
Müntzer Andrzej, sekretarz księcia pruskiego Albrechta: 117 330
Muszyńska Krystyna: 39
Myszkowski Andrzej, rotmistrz królewski: 376
Myszkowski Piotr, podkanclerzy korony: 20—21 27—30 37 42 60 70 72 79 91—92 103—104 117 119—120 128 137 154 162 173—174 176 179—180 181 186 209 211—212 221—222 233 235—237 248 261 263 264 265—267 279 281 285—288 289 297—298 304 306—308 319 330 335—337 350—355 356—357 362 373—374 401—403 412 413—415 421 437—438 442 449—450 478—480 481 491 493 494—496 500—501 503 510 512—514 515 547—548 550—551 552 560 565 569—570 583—585 602—603 610—612 633—634 639
Myszkowski Stanisław, kasztelan sandomierski, starosta generalny krakowski: 312 339 344 402 480
- Nadał Hieronim*, jezuita: 149—150 318 327

- Narkuski Stanisław, bp żmudzki: 422
 Navagero Bernard, kardynał: 66 267 347 533
 Nehring Melchior, księgarz poznański: 45
 Nidecki Andrzej Patrycy, sekretarz królewski: 26 47 60 102—103 175 237—238 279 289 337 360 497—498 514 527 558—559
 Niemcy: 141 259 299 534
 Niesiecki Kacper: 47 591 610
 Niniński Wojciech, sekretarz królewski, kanonik krakowski: 335 337
 Noskowski Andrzej, bp plocki: 22 29 60 169 175—176 288 356 402 413 422 449 492 550 612
 Nowacki Józef: 47 114 144 436
 Nowowiejski Antoni: 14 16
 Obląk Jan: 13 16 41—43 47 622
 Obrębski Zygmunt, profesor Akad. Krak.: 146 196
 Ocieski Jan, kanclerz koronny: 286—287
 Ochino Bernardyn, ex-kapucyn włoski, działacz antytrynitarSKI: 323 339 343—344 350 353 436 442 526—527 531—532 535—537 546 607 611
 Ohryzko-Włodarska Czesława zob. Włodarska-Ohryzko Cz.
 Oissel Henry Clutin d', poseł francuski: 151
 Okoniewski Stanisław: 15
 Oláh Mikołaj, abp Ostrzyhomia (Węgry): 383—384
 Oleśnicki Mikołaj, właściciel Pińczowa, działacz innowierczy: 526—528
 Olivo Kamil, dyspozytor kasy papieskiej na Soborze Trydenckim: 60 68 94 586—588
 Opaliński Andrzej, magnat wielkopolski, katolik: 602 612
 Oracki Tadeusz: 9 47
 Oraczowski Piotr sekretarz w kancelarii podkanclerzego: 60 103 161—162 281—282
 Orzechowski Stanisław, pisarz: 69 72 194—195 341
 Osio Jan Baptysta, bp Rieti (Italia): 558
 Osio Wincenty, krewny bpa Rieti: 558
 Osorio Hieronim, bp Silves (Portugalia): 45 310
 Osorio Paweł, teolog katolicki: 192
 Ossowski Franciszek: 47 459
 Ossoliński Hieronim, kalwiński działacz w Małopolsce: 312
 Östereich Emerencja z d. Knobelsdorf: 295
 Östereich Marcin, burmistrz lidzbarski: 295 406 475—476
 Ostroróg Jakub, przywódca innowierców wielkopolskich: 276 315 316 495 550 564—565 612
 Ostroróg z Szamotuł (Świdwa): 602
 Oswald Józef: 47 470
 Otwinowska Barbara: 26 47
 Otwinowski Erazm, poeta i działacz innowierczy: 46 309 333 415
 Paccoco Franciszek, kardynał: 346
 Padniewski Filip, bp krakowski: 19 21 23 29 61 70 72 75 79—80 90—91 114—115 127 169 176 194—195 244—245 249 253 255 274 311—312 323 334 345 347 379 415 481 495 506 515—516 527—528 544 550 565 583 609—611
 Pajewski Janusz: 47 163
 Paleczki, dowódca wojsk rosyjskich: 107
 Parmeno: 632
 Pastor Ludwik: 47 151 304 469 497
 Patritte Filip, mieszczanin z Jezioran: 148
 Patruus Jan, księgarz poznański: 32—33 45 61 234—235 314—315 323—324 433—434 437 438—439
 Paulicuz, pokojowiec króla Zygmunta Augusta: 497
 Paweł III, papież: 527
 Paweł IV, papież: 18—19 34 86 119
 Paweł, ksiądz z Poznania: 95 234—235 269 324 341 434 655
 Payva de Andrada Didak, teolog katolicki: 310
 Pellevé Mikołaj de, abp Sens (Francja): 469
 Peltano Teodor, jezuita, profesor, z Ingolstadu: 152 398
 Pendasio Fryderyk, profesor z Padwy, członek świty nuncjusza J. F. Comendonego: 61 371 491—492
 Pernusz Walerian, pisarz miejski krakowski: 199
 Pesentius Aleksander, kustosz kolegiaty warszawskiej: 237—238
 Pesser Piotr, kanonik dobromiejski: 248
 Pęcowski Zbigniew: 47 383
 Pfaffstetter Urban, bp Gurku i Wiednia: 346
 Pflieger Lucjan: 47 81 451—452
 Pflug Juliusz, bp Naumburga-Zeitz: 396—397 481
 Piotr z Poznania, lekarz (physicus) królewski: 61 155—156
 Pirron z Elidy, filozof grecki: 273
 Pius IV, papież: 19 33 47—48 61 68 70 72—73 77—78 82 84 86—94 99—100 112 115 119—120 122 139 149—150 154 161 188—189 216—217 220 226—228 241 244 246 249 256 263 266 291 304—306 308 317 322 324—325 326 329 332 342—343 346 359 370 380 384—386 387 390 397 402 410 414 422 426—427 431 436 439 442 449 452 460—461 463 472—473 481 488—490 492—493 506 515 520—521 534 556 585—587 614 618 620 628 655
 Pius V, papież zob. Ghislieri Michał
 Plemiecka Agnieszka, zakonnica: 177
 Plemiecki Bartłomiej, kanonik chełmiński: 61 177—178 639
 Plaza Tomasz, ksiądz krakowski: 146 195—196 274 365 376 462 466 541 637
 Płocha Józef: 62
 Płotowski Mikołaj, mieszczanin z Jezioran: 148
 Podoski Jan, sędzia ciechanowski: 270

- Podoski Łukasz, sekretarz królewski, kanonik krakowski: 61 270
- Pogiano Juliusz, sekretarz kardynała Borromeo: 21—22 34 47 60—61 108 227 304—306 362—364 367—368 429 471 600—601
- Polacsay Horwath Jerzy, magnat węgierski: 148
- Polacy: 112 121 127 141 254 332 344 353 418 485—486 566
- Polanco Jan, jezuita: 34 61 149—150 179 217 264 314—315 317—319 327—328 367 425—427 477 481—482 485—487
- Pole Reginald, kardynał: 34 78
- Polentz Jerzy, ostatni katolicki bp sambijski: 366
- Polentz Teofil, s. Jerzego, starosta szymbarski: 366 404 412 487
- Połubieński Aleksander, dowódca zaciężnych litewskich: 415
- Porebski Maciej, sekretarz Marcina Kromera: 73 160 335 337 527 542
- Porebski Piotr, kanonik i oficjał krakowski: 61 123—124 199—200 335 337 372 376—377 528 542
- Praestovius, znajomy Hozjusza z Niderlandów: 466
- Preuck Ewa z d. Czema, ż. Jana: 211
- Preuck Jan, usunięty za herezję burmistrz braniewski: 18 211 616
- Preuck Jerzy, wójt braniewski: 616
- Promnitz Baltazar, bp wrocławski: 610
- Prosdocium św., bp Padwy: 147
- Przaszewicz Walerian, bp wileński: 422
- Przeclawski Konrad Krupka zob. Krupka Konrad Przeclawski
- Prusacy: 69 105 112 165 204 284 286—287 450 589
- Przekop Walery: 37*
- Przelaskowski Ryszard: 9*
- Przerębski Andrzej, sekretarz królewski, kanonik krakowski: 61 166—167
- Przedziecki Aleksander: 47 76*
- Puccino Jan Baptysta, sekretarz królewski: 80 83—84 609
- Puff Michał, mieszczanin braniewski: 31 61 293 294—295
- Puteo Jakub, kardynał: 19 76
- Pyrnusz Mikołaj, powinowaty Hozjusza: 365
- Quadra Alvaro de la, biskup, poseł hiszpański: 568
- Queiss Erhardt, ostatni katolicki bp pomerański: 208
- Radogoski Jan, sekretarz królewski, kanonik łęczycki: 504
- Radziwiłł Mikołaj Czarny, wojewoda wileński: 26 30 46 61 69 71 79 115 160 194—195 223—224 376 379 533 565 570—580 607
- Radziwiłł Mikołaj Krzysztof Sierotka: 566
- Radziwiłł Mikołaj Rudy, wojewoda trocki: 107 480
- Radziwiłłówna Barbara, królowa polska: 107 606
- Radzywińska Dorota z d. Uchańska: 584 585
- Radzywiński Bogusław, szwagier prymasa: 585
- Raesfeld Bernard von, bp Monastyr: 318
- Rahner Karol: 62*
- Ramult Klemens, bernardyn: 341
- Rasek Marcin, student Akad. Krak.: 33 61 193 439
- Raskowa Anna, jego matka: 33 61 193 439—440
- Rederowa Danuta: 8—12 47*
- Regardus Galeazzo, bp Bagnoregno (Italia): 61 411
- Rhese Jerzy, kupiec królewiecki: 250—251
- Reiman Framelt, mieszkaniec Prus Książęcych: 473—474
- Relski Feliks, kanonik wrocławski: 61 419—420
- Requesens Luis de Zuniga, poseł hiszpański: 151 228 431
- Reszka Stanisław, sekretarz Hozjusza: 10 15 24—25 48 65 77 94 116 129 275 279 297 304 308 315 317 326—327 332 359 361 364 367 373 376 378 383 385—386 389—392 395—396 399 404 407 411—412 415—416 424—425 427—428 430 433 436—437 440 442 446 466 468 471 475 501 531 541 563 580
- Rodolfo Pio, kardynał: 346
- Romanus Fabian, kanonik dobromiejski, proboszcz barczewski: 509—510 600—601
- Rosenberg Jan, gdańszczanin: 99 154 233 639 641 646—647
- Rösen Michal von, mieszkaniec Prus Książęcych: 348—349 388
- Rotundus Augustyn, wójt wileński: 61 167—168
- Rovere Guidobaldi della, książę Urbino (Italia): 588
- Rovere Juliusz, kardynał: 256
- Rozrażewski Hieronim, bp wrocławski: 39 45
- Rudolf Habsburg: 134 151 267
- Rulandus, teolog: 192
- Russocki Franciszek, kasztelan nakielski: 344
- Rybarski Antoni: 62*
- Rychnowski Wojciech zob. Sperling Wojciech
- Rzeszutek Emil: 41*
- Sabathensis Marcin, proboszcz par. Sobota, przebywający w Rzymie: 61 254—256
- Sabello Jakub, kardynał, wice-protector Królestwa Polskiego: 370 579
- Salmeron Alfons, jezuita: 34 60—61 149—150 293 317—318 327—329 359 368 471—472
- Salomon, bakalarz Akad. Krak.: 33 191 195 215

- Sanders Mikołaj, teolog, dworzanin Hozjusza: 34 61 228 327—329 430 433 434 435—436 440 493 497 498—499 567—568 593 635
- Santacroce Prosper, nuncjusz we Francji: 329
- Saraceni Annibal, bp Lecce (Italia): 358
- Saraceni Jan Michał, kardynał: 226 490
- Sarnicki Stanisław, teolog i działacz kalwiński: 311 350—353 418
- Sasbont Adam, teolog katolicki: 192
- Sawicki Jakub: 62
- Schedlin-Czarliński Krzysztof, szlachcic warmiński: 31 61 296—297
- Schirmer, dworzanin bpa S. Żeliszawskiego: 142
- Scheltz Alfons: 14 48
- Schmauch Hans: 49 266 470 639
- Schmidelin Andrzej, teolog luterski: 398
- Schmidt Andrzej, rajca braniewski: 133
- Schmitz-Kallenberg Ludwik: 46
- Schoresius Jakub, nauczyciel w Nysie: 533
- Schultze Jan: 38 48
- Schumacher Jan, właściciel dóbr na Żulawach: 260
- Schumacher Jerzy, s. Jana: 260
- Schwartz Fabian, proboszcz w Tolkmicku: 649
- Scotus Andrzej, wikariusz katedry fromborskiej: 99
- Sculteti Aleksander, ex-kanonik warmiński: 407 409 470—471 639—640
- Sculteti Kalikst, proboszcz w Orniecie: 208
- Seld Jerzy Zygmunt, podkanclerzy cesarza Ferdynanda I: 452
- Semkowicz Władysław: 140
- Semplawski Henryk, duchowny warmiński: 78 365
- Serbellonus Jan Antoni, kardynał: 256
- Serbolużycanie: 103 118
- Seripando Hieronim, kardynał: 66 359
- Serssenbrock Rembert von, bp Paderborn: 318
- Sforza Guido Ascanio, kardynał: 636—637
- Sieniawski Hieronim: 245
- Sieniawski Mikołaj, hetman polny koronny: 164 403 480
- Sienneński, szlachcic małopolski: 528
- Sierpski Andrzej z Gulczewa (Gulczewski), wojewoda rawski: 70
- Sikorski Jerzy: 642
- Silvius Konstantyn, sekretarz księcia pruskiego Albrechta: 128 138 216 231 241
- Simler Josias, teolog kalwiński: 192 299
- Simonetta Ludwik, kardynał: 34 61 66 120 390—391 475 490 508
- Sipayłto Maria: 38 48 418
- Sirlto Wilhelm, prefekt biblioteki watykańskiej: 34 279 359 362 364 524 557—558
- Sittard Maciej (Cytardus), kaznodzieja nadworny cesarza: 452 461 463
- Skalich Paweł, radca księcia pruskiego Albrechta: 223—224
- Skaszewski Jan, sekretarz królewski, kanonik płocki: 195 199—200 633
- Skibiński Jerzy: 128
- Sleupner Sebastian, kanonik wrocławski: 61 168
- Słupecki Stanisław, poseł sejmowy: 504
- Służewski Jan, wojewoda brzesko-kujański: 565 612
- Smoczyński Józef: 15—16 36—37 42—43 48
- Smolka Stanisław: 11—13 246
- Sobek Stanisław, podskarbi koronny: 237 245 312 348
- Socyn Faust, arianin: 567
- Soderini Bernard i Karol; bracia, bankierzy włoscy: 112
- Solfa Jan Benedykt, lekarz królewski, prepozyt warmiński: 24 194—195 199 211 232 254—255 634 639 648—649
- Sonnus Franciszek, bp Herzogenbusch (Holandia): 466
- Sorbom Henryk, bp warmiński: 582
- Soto Piotr, dominikanin, profesor z Salamanki: 127 140 466
- Souchiér Hieronim de, opat cystersów w Clairvaux: 469
- Spaur Tomasz, bp sufragan Brixen: 65 67
- Specht Joachim, minister luterski w Głogowie: 461
- Sperling Wojciech ze wsi Rychnowy, student w Ingolstadszie: 33 61 82 130—131 151—153 159—160 198—191 261 277—278 365 446 451 453 457—458
- Stankar Franciszek, profesor Akad. Krak., arianin: 192
- Staphylus Fryderyk, konwertyta i pisarz (w Ingolstadszie): 81 151—153 160 168 396 398 445—446 451 453
- Staphylus Fryderyk, junior: 168
- Starker Kacper, student Akad. Krak.: 33 61 453 537—539
- Starnawski Jerzy: 24 48 341
- Starowolski Szymon, polihistor, kanonik krakowski: 24 48
- Starożrebski Wojciech, bp chełmski: 29 61 70 164 244 395 428 448 457 515—516
- Starzechowski Jan, wojewoda podolski: 237 245
- Stefan Batory, król polski: 103
- Stefan s. Macieja, mieszczanin braniewski: 133
- Stefan VII Tomża, wojewoda moldawski: 163
- Steinherz Zygmunt: 14 48
- Stels Jan, drukarz w Antwerpii: 35 358 434 467
- Stempowski Paweł, agent króla polskiego w Neapolu: 24 176 195 199—200 221 512—513 632—633
- Stendel, krawcowa z Reszła: 251
- Stennrich Henryk, sekretarz księcia pruskiego Albrechta: 145 189 225 282 295 348

- Stobbe Marcin, proboszcz Braniewa: 476
 Strobel Krzysztof, pierwszy rektor kolegium jezuickiego w Braniewie: 425—426 453—454 553
 Stroński Aleksander, mieszczanin krakowski: 32 97 125 372
 Strzałkowski (Naropiński ze Strzałkowa?), student w Bolonii: 196
 Sturm Jan, reformator: 160
Suchodolski Bogdan: 62
 Suchodolski Piotr, podstarości lubelski: 415
Suchodolski Bogdan: 62
Suša Józef: 48 586
 Sylwiusz Jakub, minister kalwiński: 235 352 354 532
 Szafraniec Stanisław, protektor kalwinizmu: 312
 Szczawiński Paweł, s. Stanisława: 591
 Szczawiński Stanisław, szlachcic kujawski: 61 591—592
Szczygielski Wojciech: 176
 Szedziński Stanisław, kanonik wieluński, dworzanin F. Padniewskiego: 23—24 61 114—115 169—170 196 244—245 274—275 298 345 347 378—379 417 445
 Szkoci: 426
Szorc Alojzy: 16 41—43
Szostkiewicz Zbigniew: 48 122 133 164 171 175 422
Szujski Józef: 8—9
 Szujski Piotr, dowódca wojsk rosyjskich: 107 121
 Szwajcarzy: 299
 Szwedzi: 105 282 284
 Szymon, franciszkanin z Braniewa: 605
 Szymon, sierota z Dobrego Miasta: 32 323—324 592
 Scilski zob. Wyścielski Maciej
 Śmietana Wojciech ze Skierniewic, woźnica: 190 421
 Świdwa zob. Ostroróg z Szamotuł
- Tarlo Paweł, abp lwowski: 28 422 491
 Tarnowska Zofia z d. Szydłowiecka: 377
 Tarnowski Jan Krzysztof, kasztelan wojnicki: 79 125 377 404 494—496 515—516 583 610
 Tarnowski Jan, hetman: 108 377
 Tarnowski Stanisław, wojewoda sandomierski: 108 147
 Tarnowski Stanisław, s. Stanisława, student w Padwie: 146—147
 Tatarzy: 403 409 413—415 418 500 506
Tazbir Janusz: 48 91
 Teodozjusz Wielki, cesarz: 520
 Teognis z Megary, grecki poeta elegijny z VI w. przed Chr.: 360
 Teokryt z Syrakuz, grecki poeta bukoliczny III/II w. przed Chr.: 279
 Tęczyński Jan Baptysta (zm. 1563) s. Andrzeja, wojewoda bełski: 245 415—416
 Tęczyński Jan, s. Andrzeja: 237 245 309 333 415
 Thiergart Augustyn, kanonik warmiński: 620
- Theiner Augustyn*: 19 35 48
 Theobaldus, teolog: 192
Thim Werner: 48 62 400
 Timon Atheniensis, mizantrop grecki: 273
 Tomasz, teolog z Wiednia: 452
Tomczak Andrzej: 48 334—335 418
 Tomicki Jan, kasztelan gnieźnieński: 30 61 159—160 176—177 224 323—324 565
 Tomicki Mikołaj, s. Jana: 224
 Tomicki Piotr, bp krakowski, podkanclerzy: 32 224 380
 Tomicczy: 45
 Torres Franciszek, teolog katolicki: 34 61 66 77 226—228 279 315 358—359 362 364 558
 Trenck Achacy von, dziekan kapituły warmińskiej: 616
 Trennbach Urban von, bp Passawy: 65 67 74 397 581
 Treter Tomasz, sekretarz Hozjusza: 10 15 18
 Troschke Anna, ż. Ludwika: 296
 Troschke Ludwik, szlachcic warmiński: 296
 Truchsess Otto, kard. bp Augsburga: 34 61 108 134 151 267—268 304 346—347 370 426 429—430 462 476 477—478 494 498 533—534 582 637
 Trzeciecki Jan, szlachcic, klient Jana K. Tarnowskiego: 32 61 125—126 138 199 372 377—378
 Turcy: 231 245 346 354 380 382 515
 Tyczyn zob. Jerzy z Tyczyna
 Tymmermann Jakub, kanonik warmiński: 21 31 61 205—206 247—248 463—464 467 487—488 498 559—560 634 636 640 642—643 646 650 653 655
 Tymmermann Jan, kanonik warmiński: 99 117 199 223 247 639—644 646—647
 Tymmermann Jerzy, kupiec gdański: 467 498
 Tymmermann Maciej, kupiec gdański: 247
- Uchański Jakub, abp gnieźnieński, prymas: 18—23 26 28—29 35 38 43—44 48 60—61 69—70 72 75 79 91—92 103 105 106—108 127 139—141 143 159 169 170 187—188 194—195 202—205 206 209 219—220 223 234 239—240 244—246 248—249 254—255 262—263 275—276 289—290 301 309 335 344 347—348 361 401 407—409 414—415 442 460—461 470—471 475 481 489 491 494—496 499—500 502 505—508 509 513 515—516 519 528 529—533 539—540 548 549 556—557 560 561—562 563 565 569 583 584—586 601 602—603 609—612 621 628—629 632—634 636—637
 Uchański Tomasz, lowczy bełski, brat prymasa: 262 584—585
Umiński Józef: 14—16 18 29 42—43 46—48 558
Urban Wacław: 27 48 527
 Usmar, jezuita z Rzymu: 423

- Veslerowie, bankierzy niemieccy: 467
 Vendius Erazm, radca i sekretarz Albrechta V, księcia Bawarii: 446
 Vergerius Piotr Paweł, ex-biskup Istria, działacz innowierczy: 127 140
 Vetus Jan, kanclerz kardynała Karola Guise: 61 468—469 524—525
 Vigner Jan, teolog katolicki: 467—468
 Villino Leonard, prof. teologii w Wiedniu: 452
 Viret Piotr, reformator kalwiński: 329 472
 Visconti Karol, bp Ventimiglia, nuncjusz w Wiedniu: 460 481 520 544
 Vitelli Vitellozzo, kardynał: 490 558
 Voschberg Grzegorz, mieszczanin braniewski: 312—313
- Walewski Cyprian*: 48 481
 Walezjusze (De Valois): 469
 Walezy Franciszek, brat króla: 468
 Walezy Henryk, król Polski i Francji: 468
 Waliszewski Stanisław, kanonik łączycycki: 589
 Wapowska Magdalena z d. Jordan: 113
 Wapowski Stanisław, podkomorzy sanocki: 61 72 113—114 171 237—238 244—245
 Warszewicki Stanisław, kanonik poznański i gnieźnieński: 61 275—277 361 440—441 589 655
 Watt Agnieszka z d. Pynusz, ż. Jana: 364—365
 Watt Anna z d. Hozjusza, rodzona siostra kardynała: 84 125 539
 Watt Hektor, mąż Anny: 84 125
 Watt Jan, s. Hektora i Anny: 32 74 88 125 159 190 210 364 373 420 434 594
 Watt Paweł, s. Hektora i Anny: 24 26 31 33 40 61 74 84 88 97 118 125 131 137 153 159 190—192 271 364—366 372—373 374 417 420—421 431—432 434 497—498 509 514 519 541—542 546 594—595
 Wattowie: 138 500
 Watzenrode Łukasz, bp warmiński: 621—627
 Weise C. H.: 279
 Weitzenmüller Walter, archiwariusz warmiński: 9
 Wergiliusz, wielki poeta rzymski z I w. przed Chr.: 471
 Wermter Ernst Manfred: 18 48 84
 Werner, burmistrz Reszla: 184
 Węgrzy: 141
 Wied Fryderyk von, abp Kolonii: 318 369
 Wierzbęta (Wirzbęta) Maciej, drukarz krakowski: 351 418
 Wierzbowski Teodor: 29 38 48 62 139 170 187 202 240 248—249 262 289 407 470—471 499 516 519 529 533 539 556 562 584 602
 Więckowski Krzysztof, szlachcic pruski: 128—132 156 216 313—314
 Wigand Jan, teolog luterski: 309 379
 Wigiliusz św., męczennik: 192
- Wilhelm von Brandenburg, ostatni abpryski: 160
 Wilhelm, księzę Jülich-Cleve: 318
 Winkler Błażej, pisarz miejski poznański: 270
 Winkler Stefan, s. Błażeja: 270
 Wisłocki Władysław: 8—9
 Wiśniewska Janina Kamila: 41
 Włodarczyk Jerzy: 418
 Włodarska-Ohrzyzko Czesława: 418
 Włosi: 299 327
 Woelky Karol Piotr: 48 142 230 428 582
 Wojciechowska Maria: 48 315
 Woyno-Rogiewski, dowódca wojsk rosyjskich: 107
 Wojtkowski Andrzej: 41
 Wojtyśka Henryk Damian: 7 16—19 41—43 48 198 248 420
 Wollek Krzysztof: 48 454
 Wolrath Marcin, poddany księcia pruskiego Albrechta: 268
 Wolski Mikołaj, bp włocławski: 29 61 92 110 169 171—172 194—195 244 248 258 381 402 436 492 506 516 653—654
 Wolski Piotr Dunin, poseł do Hiszpanii: 35 61 133—134 150—151 595—596
 Wolski Stanisław, kasztelan rawski: 163 379 414 527
 Wolski Zygmunt, brat Mikołaja: 381
 Worein Samson, kanonik warmiński: 208 255 467 601 616 627—628 640—652
 Wotschke Teodor: 48 566 570—571 580
 Wójcik Zbigniew: 35 49
 Wyleżyński Mikołaj, mieszczanin poznański: 235 323—324 341 433—434 655
 Wyścielski Maciej, lekarz kapituły plockiej: 61 338—339 411—412
 Wyścielski Piotr, kanonik włocławski: 110 338
 Wysocki Jerzy, dworzanin J. Uchańskiego: 202 205
 Wysocki S.: 28
 Wyszyński Stefan: 16 41
- Zachariasz, mieszczanin braniewski: 604
 Zakrzewski Wincenty: 7—13 15 17 27 38 42—43 46 49 97 432
 Załuski Andrzej Chryzostom, bp warmiński: 27 231
 Załuski Andrzej Józef, bp kijowski: 39
 Zamoyscy: 36
 Zander, młynarz z Fromborka: 644—645
 Zarewicz Ludwik: 8
 Zawadzki Piotr, szlachcic z plockiego w świecie Hozjusza: 20 95 185 198 210
 Zbąski Abraham, właściciel Kurowa: 610
 Zbąski Stanisław, brat Abrahama: 610
 Zborowska Anna z d. Konarska, ż. Marcina: 339
 Zborowski Marcin, kasztelan krakowski: 30 61 115 172—173 237 311—312 339 343 348 381
 Zborowski Piotr, s. Marcina, kasztelan biecki: 237 245
 Zebrzydowski Andrzej, bp krakowski: 549

- Zebrzydowski Florian Kacper, kasztelan lubelski: 101 480
- Ziegler Sebastian, mąż siostrzenicy Hozjusza: 131 153 190 191 364 420 445 537 539
- Ziegler Urszula z d. Watt: 131 153 191 364
- Zimmermann zob. Tymmermann
- Zimmermann Gerhard: 49 90 168 200 319 345 537—538
- Zins Henryk: 49 78 435 497 639
- Zoannettus Franciszek, profesor w Ingolstadtzie: 33 61 457—458
- Zwingli Ulyrk, reformator: 300
- Zygmunt August, król polski: 12 19—21 23 26—27 29 35 42—44 47—48 60—61 69—70 73 76—77 79—80 84 90—95 102—108 112 115 119—121 126—127 133—135 137 140—142 154—156 158 160 161 163 169—170 174—176 179 180—182 185 187—188 196—197 198 202—205 209—211 216—217 219—221 222—223 224 229—230 233 234 236—237 240 242—246 248—249 253 258 260 261—262 266—267 269 276 278—280 282 283—285 286—288 290 297—304 307 311—312 316 319 321—322 325—326 330—331 333—334 335—336 339 340 343—344 346 350—351 374 378 381 384—385 401—402 404—408 410 412 413 414 416 437 440 442 446—447 449—450 458 465 468 479—481 485 487—488 494—495 500 502—507 512 513—514 516—517 526—528 530 532 534—537 540 549—550 551—552 555—556 557 562—563 565 569 584—585 590—591 593 595—599 601—603 605—608 609 611—612 613 618 620 628—633 635 639 648 653—654
- Zygmunt I, król polski: 12 180
- Zygmunt, s. Jana Albrechta, księcia meklemburskiego: 236
- Zeleński (Zieliński) Bartłomiej, podkomorzy sandomierski: 237 245
- Zelewski Roman: 35 49
- Zelislawski Stanisław, bp chełmiński: 22 28—29 61 70 122 142 157—158 177 208 222 230 244 265—266 290 332 392—394 395 396 428—429 448 525—526 552 597 598 599 600 608
- Zelska Katarzyna z d. Kostka: 435
- Zywczyński Mieczysław: 14

INDEKS GEOGRAFICZNY

- Aleksandria 531
- Aleksandrowice 527
- Absdorf 79—80
- Afryka 492 515 521—522 595—596
- Alpy 421
- Amelia 492
- Amsdorf 379
- Anglia 34 49 70 76 87 256 302 308 317 323 426 434—435 466 567—568
- Antwerpia 34 192 228 279 358 364 396 398 434—435 462 465—467 469 497—498 508 548 559 567 580
- Ariminum zob. Rimini
- Augsburg 34 74 108 134 267 304 370 396 398 462—463 630 637
- Austria 73 75—76 79 83—85 91 93 103 106 160 264 317 344 346 377 397 459—460 493 546 553 582 655
- Babilon 414
- Bagnorea 411
- Bałga 197
- Barcelona 133—134 150—151 267
- Barczewo 22 145 279 281 284—285 289 340 356—357 375 378 380 386 464 495 509—510 527 542 584 600
- Bari 120 133 153—154 236 348 447 595—596 609 612
- Bartodzieje 356
- Bartoszyce 145 252
- Bauerbach 65
- Bawaria 46 74—75 81 277—278 396—398 443—446 462—463 520 528 534 581—582
- Bazylea 620
- Belgia 498
- Belz 244—245 585
- Bergen 65 68
- Berlin 14 46 263 345 543
- Betlejem 607
- Bezdan 235 433
- Biała Góra 47
- Biecz 237 245
- Bielsk Podlaski 21—22 180 185 187 202 204 219 224—245 248—249 262 279 281—283 285—286 289—290 297 306 308—309 333—337 340 348 376 378 506
- Biskupiec Warmiński 296
- Biszynek 22 26 31 61 482—483
- Błoźwia 349 422 493
- Bodzentyn 195 345
- Bolonia 196 256 326 371 458 589
- Bolzano 20 65—67
- Brandenburgia 118
- Braniewo 8 18 20—21 23 26—27 31 34 42 44—47 61—63 76 80 87 89 100 116 132—133 148 158 166 174 181—183 185—187 197—198 200—201 205—206 209—212 214 219—220 223—225 231—232 234 241 247 270 291—292 297 301 304 312—313 316 318—319 325 327—328 351 378 396 398 425 429 440—442 454 472 476 491—492 521 527 560 580 582 584 595 600 603—605 611 615 625 632—633 635—636 638 642 653—654
- Bratyn 198—199 206 366—367 412—413 424—425 487—488 504—505 557 586 593—594
- Bratysława 87
- Braunau 20 65 67
- Brąszwald 596
- Bria Picardiae 318
- Brixen 65 67 88—89 203

- Brodnica 504—505 557
 Brudzewo 276
 Bruksela 466
 Brunświk 105 235 284
 Brześć Kujawski 276 565 612
 Brzeziny 601
 Burgundia 466
 Bydgoszcz 110 418 437
- Camerino 80 205 209
 Chalcedon 226 455
 Châlons 469
 Chełm Lubelski 29 164 171 395 448 491 515
 Chełmno 15—16 29—30 42—43 47—48 69—70 87 96 99 104 112 122 142 154 157—158 164—165 177—178 214 222—223 230 244 265—266 290 306—307 323 332 391—394 450 516 526 552 586 597—598 639 647
 Chełmża 20 38 65 96 98—99 138—139 177—178 393 404 594 597—599 608
 Chęciny 235
 Chodel 417
 Ciężń 235 269 276—277 315—316 341 361—362 436 563—565 593 655
 Ciechanów 270
 Città di Castello 37
 Clairvaux 469
 Coimbra 45
 Como 364
 Cudnów 415
 Czaśniki 101 105
 Czechy 134 150—151 160 256 267 297 461
 Częstochowa 42—43
- Dania 23 70 204 245 282—284 320 344 406—407 437
 Dąbrowica 92 414
 Demity 640
 Dębica 138
 Dniepr 107 337 415
 Dobrze Miasto 22 32 45 147—148 154 175 179 198 211 214 248 273 277 324 357 368 509—510
 Dobrowoda 528
 Dunaj 20 65 73 91 200
 Dylina 267—268 278 292 370 396 398 416 429—430 453 462 477—478 533—534
 Dziekanowice 445 481 541
 Dzierzgow 497—498
 Dźwina 107 164
- Eisleben 606
 Elbląg 18 21—22 28 30—31 46 98 116 119 121 126 136 154—155 158 174 179—181 186 219 228—229 260—261 291—292 304 306—307 350—351 411 424 442 502 509 535 554 582 608
 Elk 589
 Europa 11 36 41 566
- Feltre 256
 Finlandia 102 438
 Fiszewo 259—260
- Flandria 318 423 430 492—493 560 567—568 596 605
 Florencja 209
 Foligno 80
 Forbach 65 68
 Francja 70 72—73 111 119 121 150—151 160 228 235 254 256 308 317—318 327 329 346—347 353 430—431 434 441 446 463 468 492 499 525 530 546 558 566—568 608 655
 Frankfurt n. Menem 45 100 463 581
 Frombork 9 13 16 18 20—21 45 47—48 65 88 98—99 109 131—132 136—137 158—159 177 186 211 247—248 347 351 399—400 509—510 527 553 555 559—560 584 611 616—617 622 632 635—636 638—652
 Fryburg Bryzgowijski 45—47 62 241
- Gawrzyłowa 125—126 138
 Gdańsk 9 18 21—22 26 28 30—31 37 45—48 59—61 99 102 109—111 129 132 143 154 161 165 177—178 200 204—206 212 219 228—229 231 234 247—248 256—259 283 292 301 304 306—307 335—336 338 344 350—351 378 399 406 424 426 442 467 474 485 492 502 504 528 534—535 539 554 556 559 582 591 594 599—600 608 624 632 635—636 653—655
 Genewa 299 318 329 344 566 568 573 606
 Genua 426
 Getynga 37 62 117—118 128 131 138 144—145 156 182—183 189 197 201 206 216 223 225 228 231—232 241—242 250—251 268 276 279—280 282 293—295 314 319 325 330 348 388 404 473 510 528 617
 Giedyle 649—650
 Gietrzwałd 22 463
 Giżycko 189
 Głogów 132 228 343 375 460—461
 Gniw 16
 Gniezno 19—20 28—30 44 46—47 65 75 95 104 138 159—160 166 176—177 181 215 223 255 275 311 322—324 333 343 454 488—489 491 529 547 565
 Gołub 375 411—412 460—461 503—505 547 552 588 613
 Gorycja 461
 Góra 264—265 380
 Grądek 650
 Grębałów 381
 Grodno 378
 Gronowo 348 388
 Gurk 346 386
 Grzegorzów 556—557 562
- Hall 20 65 67
 Hanuszowice 383
 Hebersberg 65 68
 Heidelberg 299 576
 Herzogenbusch 466
 Hiszpania 27 35 86 133 150—151 159—160 202 228 253 256 267 283 310 326 346 379 429 431 447 449 463 466 475—476

- 478—479 494—495 500 515 519—521
526 568 583 595 611
Holandia 317 466
- Hawa 20 487
Iża 80 415 528
Inflanty 102—103 107 117—118 164 169
233 320 343 414—415 480 484—485 502
527
Ingolstadt 33 81—83 130—131 151—153
191 277 365 396 398 451 453 457—458
533
Inn 20
Innsbruck 396
Inowrocław 101 315 613
- Jastrzębiec 638 640
Jawor Solecki 528
Jena 82
Jeziorany 21 147—148
Jezierzyszczce 376 551
Jeżów 601
Joinville 468—469
Jugosławia 343
Jülich-Cleve 318
- Kalenberg 105
Kalisz 160 440
Kamieniec Podolski 382 491 540
Kamień 549
Karszewo 492
Kartagina 300
Kartuzy 23 265 306—307 442
Karyntia 461
Kaszuby 118
Katalonia 134 469
Katowice 610
Kętrzyn 473—474
Kije k. Kielc 528
Kijów 491 611
Kiwity 473
Klewki 296
Knyshyn 204 265 267 403 414 416 437—438
446—447 449—451
Kolno 21 244 298
Kolno Reszelskie 250
Kolonia 46—48 127 140 228 291—293 318
369—370 386 398 416 426 430 454 462
476 501 520—521 638
- Kolozswar 567
Kolo 539—540
Konary 504
Konstancja 241 332
Konstantynopol 226 421 456 463 479
Kopenhaga 320
Koronowo 425 436—437
Korsyka 492
Kościerzyna 503
Kowal 275—276
Kowno 376
Kozienice 481
Kraina 461
Kraków 8—11 13—14 16 19 23—24 29—
33 36—37 42—43 45—48 60—62 71—76
80 84 88 90 92 96—97 103—104 109
112—115 118 123—128 131 136—138 140
- 146 152—153 156 159—160 166 168—173
176 180 190—191 193—196 199—200
209—210 221—222 232 234—235 237—
239 244—245 249 254—255 270—271
273—275 286—287 293 311—312 314
316 321—323 332—333 337 339 341
344—345 348—350 354 359—360 364 366
372—378 380—386 401—403 406—407
410 415 417—418 420 422 426 431—434
439 443 445 453 466 474—476 488 495—
497 500 504 506 509 512 516 519 527
532 534—535 537—539 541—542 544
549—550 552 565 571 583 588—589 592
594—595 599 602 610—611 620 632—
634 636—637 639
- Kraśnik 415—416
Krems 20 65 68 73—75 77 79 94 100 103
106 127
Królewiec 9 18 30 45—47 62 117 128 138
145 148 152 156 189—190 201 206—207
216 220 224—225 241—243 250—252 268
282 293—295 313 348 379 417 479
482—483 502 534—535 554 632 635—
636
- Kruszwica 418 518
Krzepice 163 497 544 634
Krzyżanów 415
Krzyżewo 492
Kujawy 19 92 381 418 436 516 591
Kurlandia 102 344 480 549
Kurów 610
Kutno 592
Kwidzyn 20 65 98 116 266
- Lanciano 227 346
Laseczno 487
Lecce 358
Legnica 375 520
Leicester 568
Lelów 497
Lendak 383
Leszno 536
Lidzbark 20—23 25 30 32 68—69 76 78
80 83—84 88 91 97—98 101—103 105
108—109 112—114 116—119 122—123
126 128—132 134—136 138—139 141
144—145 149 153—155 162 172 179 182
189 194 196 201—202 206 209 211 216
218—220 222—223 225 228 230—234
238 241 244 250—251 254—255 264—265
267—268 270—271 274—276 278—283
289 291 293—295 297 304 308—311
314—316 319—327 330 332—334 337—
339 341—342 347—350 357—359 361
364—365 367 371—373 376—379 383—
385 388—390 392 394 396 399 404 406—
407 409—411 414—421 423—425 427—
434 436—437 441—443 445 447 451
454—455 457 459—460 462 464 466 468
470—475 477—478 480 483—485 487
491 497—506 509 511—512 514—518
520 524 528—529 531 533—535 537 539
541 546—549 551—563 567 569—570
590 582—584 588—591 593 596—605
607—609 613 615—616 619—621 627—
628 632 634 636—640 642 647 649 655

- Linköping 37
 Linz 65 68 73—76 91
 Lipno 23 357 406—407 417 480—481 504
 549 597—598
 Lipsk 27 45—49 62 279 310
 Lipsk k. Ilży 528
 Litwa 19 29 31 45 48 76 92 100—101
 105—108 112 114 119 121 128 140—141
 164 170 180 185 187—188 204 206 219
 262 298 302 334—335 337 340 346—348
 413—414 422 447 505 544 561—562 611
 Lira 467
 Liw 326
 Lizbona 542
 Ljubljana 343
 Logau 65 67
 Lombardia 637
 Londyn 309
 Lotaryngia 469 497 525 568
 Louvain 192 235 435 499 567—568
 Lubawa 22 122 142 157—158 230 392—393
 396 427—429 448 525—526 594 597—
 600 605
 Lubeka 282—283 320—321
 Lubin 315—316
 Lublin 19 22 46 62 91 101 173 237 245
 309 333—336 413—414 421—422 493
 504 560 610 637 639
 Lwów 14—15 19 28 48 63 109 138 237
 245—246 253 382 422 491 493 502 509
 511 515—520 540 544—546 560 569 611
 632 634
 Lyon 192 318 329 431 469

 Łapsze Niżne 383
 Łasin 594 598 600 608
 Łęczyca 104 165 275—276 333 418 504
 550 588—589
 Łomża 21 28 42—44 128 204 222 230 243—
 244 246 253 261—263 280 288 297—298
 304 319 321 326 352 443 465 606—607
 Łowicz 215 254—255 262—263 276 407 422
 440 456 470—471 505 508 515—516
 518—519 540 561—562 583—586 590
 601 609 613
 Łódź 176
 Łuck 245 491
 Łuków 566

 Madryt 47 62 134 595—596
 Magdeburg 309—310 379
 Malbork 21 42 44 101 165 193—194 196—
 198 204 208 219 221—222 230 253 259
 260—263 283—285 304 335 344 357 378
 393 407 416—417 443 504 526 528 594
 608
 Małopolska 47—48 187 415—416 480 527
 Mantua 371 508 586 588
 Marbach 65 68
 Marburg/Lahn 62
 Marsylia 134 151
 Massa Lubrese 358
 Mazowo 588
 Mazowsze 70—71 76 187 365 379—380 441
 447 501 591
 Mazury 9 45 47

 Mediolan 33 256 269 364 520
 Meklemburgia 100—101 105—109 117—118
 209 211 235—236 283 347 401 437 502
 534
 Michalowo 487
 Miechów 47 383—384
 Mirów 104 402
 Modena 210 227
 Moguncja 8 46 62 315 369 386 426 454
 Moldawia 163 346 403
 Monachium 48 396 445—446 452
 Monastyr 46 48 84 318
 Montisone 133—134
 Morawy 83 614
 Morąg 268
 Moskwa 101 106—108 119 121 139—141
 164 211 221 235 237 279 307 340—341
 346 366 376—378 381 403 414—415 437
 465 471—472 479 485 527 551 610 631
 Mózgowo 478
 Mrągowo 128 131
 Mścisław 416
 Mühlendorf 65 67

 Nakło 344
 Nałaby 640
 Natangia 197
 Naumburg 386 397
 Naumburg-Zeitz 386 397
 Neapol 66 147 176 192 256 269 318 326—
 329 358—359 389 446—447 471 479 508
 Neudorf 83
 Neuhaus 329 332 404 406 485
 Neumarkt 65—66
 Nicastro 512—514
 Nicea 531
 Nichniewicze 565 567 570 580
 Niderlandy 302 430
 Niemcy 9 18 33 42 46 48 70 82 105 135
 141 150 152 224 234—235 241 302—303
 314 317—318 343 363 368—369 386 396
 416 426 429 434 443 453 463 477 492
 496 512 520—521 533—534 553 558 566
 573 581—582 614
 Niemiecka Republika Demokratyczna 37
 43
 Niepolomice 527
 Nieśwież 572
 Nijmwegen 318
 Norymberga 118 131
 Nowa Karczma 615—616
 Nowe Miasto 594 597 599—600
 Nysa 538

 Oksford 435
 Oliwa 29 45 143—144 246 262 307 409 640
 Olsztyn 21—22 36 41 45 47 62—63 128
 400 463—464 510 559 596 622 634—636
 638 650—651
 Olsztynek 22
 Olomuniec 20 46 65 83—86 88—90 131
 146 218 228 263 614
 Opole 18
 Orlean 472
 Orneto 21 198 208 211 312—313 596—597
 Orsza 107 140

- Ortenburg 74—75 581
 Osnabrück 63
 Ostia 346
 Ostróda 130
 Ostróg 540
 Ostrów Mazowiecka 464—465
 Ostrzyhom 383 386
 Oświęcim 349
 Otranto 87
 Ozieryszcze zob. Jezierzyszczce
- Paderborn 318
 Padwa 20 93 103 146—147 195—196 371 492
 Parczew 22—23 27—29 43—44 140 142 180 187—188 205 219 245 248—249 289 301 309 333 335—337 340 347 356 362 376 384—385 401—404 407 409 413—416 422 433 437 441—442 478—479 491 493—494 496 499—500 503 506—507 530 532 535—536 551 555 565 576 601—602 605—607 628
 Paryż 9 63 228 351 353 439
 Pasłęk 268 641
 Pasłęk, rzeka 47 197 615
 Pasłęk, wieś 197 206 228—229 280 615
 Passawa 20 65 67—68 74—75 160 224 303 397 581
 Pelplin 14—16 48
 Perpetuae Aquae 151
 Perth 426
 Phares 85 100 224
 Picenum 120
 Pieniężno 312—313 379 400 621 634—635 638 640—641 644 652
 Pieskowa Skala 312
 Pięćkościół [Pets] 67 160
 Pilźno 125
 Pinon 595
 Pińczów 439 526—527 606
 Piotrków 28—29 70 72 92 112 157 239—240 276 286—287 308 337 421—422 430 437 450 464—465 481 488 492 495—499 503 505—506 509—517 519 526—529 539—540 543—544 549—552 555—560 562—563 576 584—585 590 593—595 600—601 609—613 629—632
 Pistki 589
 Płock 14—16 19 21—22 24 27 29 35 42—43 47—48 77 93 103—104 106 136 169 171 175 185 198 219 263—265 288 339 356 380 395 402 420 428 448—450 454—457 459 478 493 510 550 611
 Podlasie 143 403
 Podole 237 245 403 413—415 517—518 539—540
 Pokarmin 197
 Pokrzywna 505
 Polska 8 13—16 19—21 27—30 34 36 42—43 45—49 65 67—69 72—73 76—80 85 87 90—92 104 112 115 121 134—135 137 139—141 159—161 163 168 178 187—188 195 204—205 209 215—218 228—229 242 253—254 268 276 282 289—291 302 304 313 323 326 330 333 341 348 360—361 363 368—371 374 376 378 380—382 402 407—408 427 440 442 447 461 468 497 499 501 509—510 533 535 545—548 567 591 614 618 638 655
 Polock 99 107 121 450 465 505 612
 Pomezania 23 92 98 122 208 265—266 306—307 309
 Pomorze 24 30 45 110 118 172 198 202 204 231 283 307 344 379 419 450 503 526 534 594 597—598
 Ponza 515
 Portugalia 310 481 541—542 610
 Powiśle 47
 Poznań 14 19—20 23 29 32—33 45—48 63 65 88 93—95 103—104 106 109 114 119 123 127 159—160 178 180 193 198 210 215 223 235—236 244 269—270 275—277 309 314—316 323—324 338 341—342 344 348 361 402 415 425 430—431 433—436 438—441 479—480 494—495 516 533 536 564 592—593 601—603 611 655
 Praga 83 160 369 386 414 426 433 454 521 527 553
 Proszowice 114 378—379
 Prusy 22—23 46 69 76 91 105 112 118 137 141 204 218 233 235 240 262 271 284 286 298 316 321 330—331 406 408 416 421 423 426 447 454 462—463 477 484—485 492 497—498 501 509 521 556—567 569—570 581 600 620—621 624 630 635 655
 Prusy Królewskie 18 26 30 42 45—46 69 72—73 102 104 128 136 142 159 161 164—165 178 187 194 196 199 202 217 219 222 236—237 240 285—286 316 318 330 333 335 342—344 365 370 398 407 503 507 526 551—553 562 582 585 590 593—594 601 613 630
 Prusy Książęce 30 62 118 128 131 189 197 223 225 236 309 369 416—417 473—474 482 487 501 512 520 566 569—570 589
 Przemysł 28 92 156 164 237 245 253 341 349 422 469 491 493 515—516 618
 Przeworsk 341
 Pszczyzna 610
 Puck 161
 Pułtusk 22 273 356—357 380 421 450
 Puzdry 177—178
- Raciborowice 381
 Radom 75—76 165 356 380 402 527 609
 Radziejów Kujawski 550 565
 Radzyn 487 505 516—517 549 557 562—563 590—591 599 608 630 635
 Ramsowo 296
 Rattenberg 65 67
 Ratyżbona 81—82
 Rawa Mazowiecka 70 163 381 527 601
 Rawenna 256
 Reichenecke 296—297
 Reims 466 468—469 497
 Ren 544
 Rennes 469
 Republika Federalna Niemiec 37 43
 Reszel 21—22 26 30—31 61 131—132 138 144—146 156 182—185 189—190 216 230

- 233 236—237 241—243 248 250—252
296 509—510 600
Rewal 283 346
Rieti 34 278 355 357 359 521 524 557—558
Rimini 532
Rogoźno 504—505 598
Ronina 643
Rosenheim 65 67
Rossano 228
Rostock 23 202 204 219 224 282—283 309
320—321 340—341 345—347 357 378—
380 383—384 406—411
Różaniec 615—616
Rugia 118
Rusiec 244—246 249
Ruś 28 76 187 237 245 349 356 382 403
408 417 442 447 506 517 529—530 539
569—570 590 601 609 632
Rychnowy 130 153
Ryga 47 100—101 105 107 235—236 346
470—471 610
Ryn 189
Ryn Reszelski 189 252
Rzeszów 547
Rzym 10—13 15—19 23—25 29—35 37
43—45 47—48 62—63 66 68—69 76—89
93—95 98—100 105 108 112 116 119 123
126—127 135—136 146 149—151 154—
155 158—160 163 177—179 188—189 195
199 202—203 205 208—210 216—220
226 228 241 249 254—256 263—264
266—267 273—275 278—279 290—291
304 307—309 315—317 319 322 324
326—329 333 346—349 353 355—359
361—365 367—369 371 383 386—387
389—392 397 401—402 407 409—411
413—416 421—426 430 435—436 441—
442 449 451 453—454 458—460 467 470—
474 476—478 481—482 484—485 487
489 491—494 497 499—502 508—510 515
517—518 520—524 531 539 547—548
557—558 567 579 586—587 601 614 618
621—622 629 632—634 636—637 639—
640 653
- Saksonia 303 608
Salamanka 466—467 472
Salzburg 386 397 463 528
Sambia 309
Sambor 237 245
San Michele 65
Sandomierz 102 237 254—255 347 402 442
528
Sanok 113 245
Sącz 72 237
Schäftlarn 53 56 277 443—445
Schwerin 101
Seeblec 462 649—650
Secemin 235
Segowia 86
Seleucja 532
Sens 469
Sipponto 364
Siedmiogród 481 566—567
Sieradz 30 101 165 235 412 431 434 440
503 538 550 563 565 585 592 602—603
607 638
Sierpe 276
Skierniewice 190
Słobodyszcze 415
Słupca 277
Smolajny 32 124 209—211 275 342—343
357 366 368 372 475—476 493 632
Smoleńsk 107 121 141 376 416—417
Sobota 254—255
Sochaczew 381 485
St. Asaph 34 78 87
Stary Gród [Starogard] 230 451
Steinwichholm 320
Sterzig 20 65 67
Stralsund 320—321 344
Strassburg 160 566
Styria 461
Subsk zob. Szubsk
Sulejów 237 348 510 590 601
Szczecin 118 344
Szestno 30 128 131—132 138 144 156 182—
183 189
Szkarpowa 622 624
Szkojca 426
Sztokholm 37 421
Szubsk 591—592
Szwajcaria 121 299 329 418 546 566 573
608
Szwarcenowo 487
Szwarcenowskie Jezioro 405
Szwecja 23 37 42—43 102 105 204 280—
294 320—321 346 398 406 437 485 573
Szydłowiec 194—195 223—224 379
Szymbark 366 404 412—413 424 487
Śląsk 296 341 446 459—460 527 610
Śrem 104
Środa 539—540 561—562 556 561—562
564 592—593 600—603 605—607 611
Świecie 597 599 608
Świerże 481 526 528 543—544
- Tarczyn 79 127
Tarnów 516
Tczew 161
Teterew 415
Tęczyn 416
Tolknicko 179—181 261—262 400 492
622—623 649
Toruń 18 20 45—46 48 63 65 69 88 96
98—99 177—178 235 262 419 424 562
582 591 605 630 655
Transylwania 481 567
Trewir 318 369 386 426 462 477
Troki 107 480
Trydent 11 13 17—21 23—24 28—29 31—
34 42 46 48 65 66—69 71—72 74 76—78
81 84 86—91 93—94 96—98 100—101
103 105—106 109 113—114 116 118—
120 122—126 128 130 136—140 146 149—
150 153—154 161 177—178 187 191 193
198 203 205 209 219—220 225—227 235
238 241 248 253 264—265 267 275 289—
291 293 297 302 304 308 310 323—324
327—329 333 342 353 357—359 368 373
376 383 386 390 396 407 411 414 418

- 435 442 446 454 458 460—461 466 469—
470 474 476 488 491 493 496 505 507—
508 510 524 527 547 569 581 584—587 605
612 618 620 624—629 633 640
Tuchola 451 591
Turcja 342—343 380 381 515
Turonia 605
Tybinga 425—426 566
Tyczyn 39 482 486 497 512—513 547—
548
Tyniec 415—416
Tyr 428
Tyrol 444
- Ula 101 105—107
Uniejów 57 539—540
Unikowo 252
Uppsala 38 106 283 320
Urbini 588
Urowo 642 644 650
Utrini 357
- Veglia 493—494
Velgast 54 345—347 407 417
Ventimiglia 460 481
Vercelli 421
Vislonice 83 614
- Walencja 134 151
Warmia 8—9 14—16 18—19 21—22 24
26—35 41—48 60 62—63 74 76—77 84—
86 95—96 98—99 103 109 112 116—117
119 125 128 130—131 133 135 141 144
146—148 153—154 156 158—159 161—
162 164—165 177 179—181 186 195
197—199 205 208—209 211—212 216—
217 219—220 223—226 228 231—234 242
247—248 250 254—256 262 264 268 271
273 278—280 282 291—292 295—297
307 314 317 319 321 323 328 330—331
333 340 343 346 351 356 365 368 372
377 379 388 391—392 394 396 399 409
411 416 422—423 425—426 429 435 438
442 453 462—464 470—471 474 477 480
482 494 502—503 505 520 527—528 530
543—544 553 558 600—601 605 608—609
615 616—617 619—621 625 632 635 639
643 651 653
Warszawa 9 14—16 19—20 22 35—36 38
44—49 62—63 68 71—73 77—79 90—93
95 98 100 102—106 108—109 112—116
119 121 126 128 135 139 141—142 146
154—177 179—182 185—188 196—198
202 205 209—212 219 221—222 224
233 235 237—240 243 246 248—249 253—
254 261—262 269 288—289 301 311 314
337 340—341 344 346 351 361 376 418
422 437 450 465 486 503—504 506 510
566—567 602 606 614 630—631 653
Watykan 11—12 62
Wągrowiec 245 436
Weimar 49
Wenden 103
Wenecja 49 66 68 94 147 150 196 310 318
327 358 371 439 447 471—472 485 493—
494 510 524
- Werona 267
Węgry 47 67 141 160 163 343 383 461 481
496 515 566
Wiedeń 11 14 16—18 23—24 33 46—48 65
67—69 73 77 80 85 94 127 159—161 200
205 210 226 228 236 267—268 332 344
346 368—369 383—384 386 396—397 407
427 443 446—448 450—452 460 477—478
520—521 524—525 528 533 538 614 637
655
Wielkopolska 27 176 187 254 418 430—
431 433 440 512—513 528 550 565 585
592 602 606 612—613
Wieluń 23 114 176
Wieruszów 176
Wilno 19 30 47 156 160 167 221 223—224
376 433 533 597 607
Wisłok 381
Wisła 221 240 243 253 403 505
Wiślica 73 370 418 528
Witebsk 107 376 611
Witów 601
Wittenberga 25 154 176 375 566
Wizna 263
Włochy 11 14 28 33—34 37 42—43 46 72
80 83 91 105 112 119 138 146 151 163
203 210 227 254 256 279 326 344 346—
347 357 359 365 371 396 401 410—411
467 488 491—492 498 521 523 544 558
595 631 639
Wrocław 21 23 29—30 60 62 99 110 123
169—170 172 194—195 219 238 244 248
258 316 338—339 348 354—355 365 385
401—402 418—420 425 428 436—437
448 474 476 503 528 588—589 653
Wojnice 79 125 377 496 516 583
Wołbórz 590 601 609 611
Wolosza 163 235 382
Wolyń 413—414 517—518 540
Wrocław 8 20 29 38—39 45—47 49 62—63
65 83 88—90 93 95 123 131 168 224 228
314 318—319 339—340 342—345 375 386
388 392—393 399 434 459 461 538 614
624 635
- Zakliczyn 245
Zakroczym 356
Zalew Wiślany 27 30 35 180 197—198
206—207 228—229 242 279—280 282 319
321 329—331 333 412 615—616 621 624
Zalewo 268
Zamagurze Spiskie 383
- Zawierz 642—643 649—650
Zeitza zob. Naumburg-Zeitz
Zelandia 498
Zemsko 54 339—340 344
Zurych 192 234 299 352 500—501 521 576
606
- Zarnowiec 45 307
Żmudź 76 348 422 447
Żuławy 259—260 624
Żukowo 178 307
Żytomierz 415

INDEKS RZECZOWY

W cudzysłowie podajemy hasła z indeksu osobowego, geograficznego lub rzeczowego, do których odwołujemy się.

- AKADEMIA KRAKOWSKA: 146 152—153 156 191 193 215 271—274 359—360 439 445 537 594—595.
- ANABAPTYŚCI: 192 467 636—637.
- ARIANIZM W POLSCE: 28 30 71 91—92 108 123—124 126—127 165—166 202 204 234 238 241 294—304 312 323 350—353 361 393—394 418 427 441 456 479—480 513 522 527 532—533 535—537 546 565—567 570—580 633. Zob. „Sejm parczewski — edykty przeciwko innowiercom”, zob. „Grzegorz Paweł z Brzezin” oraz „Ochino Bernardyn”.
- Arianizm — herezja z IV w.: 421 531—532
- BISKUPI: 303 318 343 466 469—470 536 618—619, biskupi polscy: 19 29 169 171—172 239—240 258 299 422 431 489 506—507 515 536 629, są opieszali na dobro Kościoła: 79—80 110 120 139 157—158 172 177 195 202—203 244—245 330—381 401—402 425—426 431 492 550 602, poróżnieni między sobą: 69—71 91—92 126—128 216—217 244—245 248—249 254—255 496 516 583—584 610. Zob. „Diecezje”.
- BRACIA CZESCY: 160 234 323—324 438—439 535—536 611.
- BREWIAZ: 227 304 556.
- BURSZTYN — wyroby: 247—248 339.
- CHŁOPI: 250—252 259—261 487 528 640—641.
- CELIBAT — zob. „Małżeństwo”.
- CŁO: 238 373—374 546.
- DANIA A POLSKA: 204 282—283 320—321 344 406—407 437—438 465.
- DIECEZJE POLSKIE — metropolia gnieźnieńska: chełmińska — 15—16 42—43 624 639, biskup zob. „Zelislawski Stanisław” przyjmuje sakrę biskupią (8 IX 1564): 142 158 395 428—429 448, kapituła: 177 392—393, kanclerz zob. „Marycjusz Szymon”, zwolennicy „kielicha” w Chełmie: 157—158 230 290 392—394 647, cysterki w Chełmie: 142 158 177—178; chełmska — biskup zob. „Staroźrebski Wojciech”; gnieźnieńska — arcybiskup zob. „Uchański Jakub”, sufragan: 138, kapituła: 322 333, poszczególni kanonicy — zob. „Gałczyński Marcin”, „Dąbrowski Stanisław”, „Kraśniński Stanisław”, zob. „Synod prowincji gnieźnieńskiej”; krakowska — 16 527, biskup zob. „Padniewski Filip”, jego spór z Janem Krzysztofem Tarnowskim: 79 494—496 515—516 583 610, kapituła krakowska: 274 322—324 348 354 380—383 385—386 401 407 475 488—490, emulacja o kanonie krakowski: 176 194—195 199—200 512—513 633—634 zob. „Skaszewski Jan”, „Stempowski Paweł”, zob. „Reformacja w Małopolsce”; plocka — 16 42—43 356 454—456, biskup zob. „Noskowski Andrzej”, koadiutor — starania Myszkowskiego Piotra o koadiutorię plocką: 263 285 288 402 413—414 437 449 478—479 495 510 611, kapituła plocka: 42—43 264—265 338—339 428 454—456 459, szczególnie kanonicy korespondujący z Hozjuszem: zob. „Głogowski Paweł”, „Gościński Marcin”, „Górski Mikołaj”; pomezańska — część polska podlega biskupowi chełmińskiemu, starania o nominację Marcina Edena na jej administratora: 23 92 122 208 265—267 306—307 347 441—442 510; poznańska — biskup zob. „Konarski Adam”, jego ingres (31 VIII 1564) do katedry poznańskiej i postawa wobec innowierców: 323 361—362 430—431 433—434 440—441, sufragan 114, kapituła: 361 440, kanonicy korespondujący z Hozjuszem — zob. „Modliszewski Wawrzyniec” i „Warszewicki Stanisław”, zob. też „Micanus Stefan”, „Reformacja w Wielkopolsce”; wileńska — biskup zob. „Protaszewicz Walerian”, zob. też „Reformacja na Litwie”; wrocławska — biskup zob. „Woiski Mikołaj”, sufragan: 425 436—437, kapituła: 60 110 338—339 348 354 401 418—419 448 475 588—589, kanonicy korespondujący z Hozjuszem zob. „Blinowski Andrzej”, „Drzewicki Maciej”, „Relski Feliks”, zob. „Reformacja — Gdańsk”; wrocławska — 59 83 90 168 342—345 357 375 459—463, biskup zob. „Kacper z Lagowa”, kapituła: 168 339 342—345 376 537—539 635, kanonicy korespondujący z Hozjuszem: zob. „Grodecki Jan”, „Knobelsdorf Eustachy”, „Sleupner Sebastian”, zob. „Reformacja na Śląsku”, żmudzka — biskup zob. „Narkuski Stanisław”.
- Metropolia lwowska: 359 422 491 515 540 611 618, zob. „Tarlo Paweł bp lwowski”, „Herbert Walenty bp przemyski”.
- Metropolia ryska: 470—471, arcybiskup zob. „Wilhelm von Brandenburg”; koadiutor *cum iure successionis* zob. „Krzysztof Meklemburski”, uwieczony przez Polskę za spiskowanie ze Szwecją: 100—102 104—109 235—236 346 437—438; kanonicy: 610.

- DIECEZJA WARMIŃSKA:** 7—9 16 18 31 45, wyjąta (exempta) ze związku metropolitarne: 470—471 527 529—531; biskupi — zob. „Dantyszek Jan”, „Drzazga Józef”, „Fabian z Łęzan”, „Ferber Maurycy”, „Giese Tiedemann”, „Hozjusz Stanisław”, „Krasicki Ignacy”, „Kuhuschmalz Franciszek”, „Sorbom Henryk”, „Watenrode Łukasz”; kapituła: 18 31 35 37 41 46 59—60 95 99 117 136—137 143—144 158—160 186 223 262 280—281 291—292 295 319 321—322 330—331 346—347 399—400 409—410 484—485 510 528—529 553—555 601 611 617 634—636, protokoły posiedzeń kapituły w 1564 r.: 638—652, wykaz kanoników: 639—640, obsadzanie kanonii: 99 117 151 153—154 159 194—195 198—199 211—212 219—220 223—224 232—233 254—255 390—392 409 615 646—649, prymas J. Uchański wstawia się za ex-kanonikiem Aleksandrem Scultetim: 409 470—471, spory wewnątrz kapituły: 400 649—650, spór kapituły z Hozjuszem o sprawy gospodarcze: 31 162 223—224 346—347 399 409—410 544 615—628, kapituła kolegiacka w Dobrym Mieście: 147—148 154 248 273 277—278 443—445 510 601; z rząd diecezją: akcyza (podatek) z Warmii: 161 173—175 209 281 286 289 335 526 528—529, archiwa warmińskie: 9 13 36 47 62 22, *articuli iurati* biskupów warmińskich: 615—627, duchowieństwo parafialne: 147—148 186 208 291—292 463—464 476 509—510 600—601 638 649, chłopci: 250—252 553—555 640 643, miasta: 183—185 312—313 482—483 596—597, zob. „Barczewo”, „Biskupiec”, „Bisztynek”, „Braniewo”, „Dobre Miasto”, „Frombork”, „Jeziorany”, „Olsztyn”, „Orneta”, „Pieniężno”; komornictwo olsztyńskie: 400 464 559—560 596 634—635 650—651; komornictwo Pieniężno: 400 640—641 644; obronność Warmii: 233 280—281 485—486; zamki — olsztyński: 510 622, lidzbarski: 399 409—410 620, Pieniężno: 621, reszelski: 509—510, barczewski: 527.
- DUCHOWIEŃSTWO PARAFIALNE:** 397 438 446 456 488 541—542, zob. „Diecezja warmińska — duchowieństwo parafialne”
- DWÓR CESARSKI:** 77 346 614, Ferdynand I jego postawa religijna i śmierć (25 VII 1564): 324 386 397 402 468, luteranie w Prusach Książących szerzą propagandę jakoby cesarz zmarł w wierze luterskiej: 320 414 501 520 569 583—584 610 612; postawa religijna nowego cesarza Maksymiliana II: 85 100 427 460—463 481 525; Polacy zabiegają o ulokowanie swoich dzieci na edukację na dworze Habsburgów: 324 341—342 377—378 527 655; napięcie między dworem wiedeńskim a polskim: 104—105 344.
- DWÓR HISZPAŃSKI:** 133—134 150—151 267—268 283 346 515 595—596, zob. „Filip II, król Hiszpanii”; spór ambasadora hiszpańskiego przy papieżu z francuskim o precedencję: 133—134 150—151 228 346 431; zob. „Wolski Piotr Dunin”, „Hozjusza niedoszło poselstwo do Hiszpanii”.
- DWÓR POLSKI — króla Zygmunta Augusta:** 245 285—286 333—334 402 406 449—450 481 492 507, wojaże po kraju w 1564 r. (Warszawa—Łomża—Bielsk Podlaski—Parczew—Knyszyn—Warszawa—Piotrków): 128 170 180 187 221 236—237 240 288 297—298 326 333—337 414 416 437 450 464—465 480 506 527, królowej Katarzyny w Radomiu: 75—76 402 543 583—584 609—610; królowa podejrzana w wierze: 543—544 583 610; separacja pary królewskiej i groźba rozwodu: 105 297 304 309 339 344 379 476 495 500—501 606 609—610, zob. „Hozjusz — niedoszło poselstwo do Hiszpanii”, „Bonawentura Tomasz”.
- DZIEŚIĘCINY:** 46 70 188 202—203 237—238 609, zob. „Sejm piotrkowski — uchwała z 15 III 1562 r.”.
- EGZEKUCJA (REWIZJA) KRÓLEWSZCZYŃ:** 100—101 112—115 119 121 167 187 337 354 376 404 408 418 450 517, w Prusach Królewskich: 69 100—101 104—105 112 136—137 163—165 187 204 284 340 367 487—488 503—505 525—526, na Warmii (dotyczy tylko Tolkmicka): 136—137 179—182 261—262.
- EDYKTY PRZECIWKO INNOWIERCOM — zob. „Sejm parczewski”.**
- EUCHARYSTIA — Msza św.:** 74—75 353 451—452, mszał: 556; bractwa: 466; *Kelchbewegung* w krajach niemieckich: 31 75 85 149—150 160 203 220 258 264 293 297 300 317—318 343 346 353 368—369 386 396—397 420—421 425—427 445—446 459—460 463 469 520 528 533—534 580—581 600 609—610 637; zwolennicy kielicha na Warmii — zob. „Reformacja w Polsce — Braniewo”.
- HANDEL — eksport lnu z Braniewa do Gdańska:** 193—194 200—201 212—214, koni do Italii: 382, blokada Szwecji: 283, jarmarki na Warmii: 250—252 312—313.
- HOZJUSZ STANISŁAW KARDYNAŁ BISKUP WARMIŃSKI — jego czynności w 1564 r.:** papież zezwala mu z Trydentu wracać wprost do diecezji: 87 90—91 94—95, był oczekiwany w Rzymie: 69 76—77 90—91 210 226 304—305, podróż do kraju: 18

- 20 65—68 73—77 83 85 87 89—90 93—96 98—99 112—113 116—118 122—123 126—127 133 216 226 614 641 643, nie zajadzie na sejm do Warszawy i prosi o usprawiedliwienie: 20 77—79 91 94 98—106 112 116 170 209, występuje przeciwko zwolennikom „kielicha” w Braniewie — zob. „Reformacja w Polsce”, spotkanie z królem w Łomży (1—2 V): 21 128 170 222 230 246 261 297—304 326 443 465 606—607, na sejmiku w Malborku — zob. „Sejmnik pruski wiosenny”, niedoszło poselstwo do Rostocku: 23 202—203 219—220 224 i do Hiszpanii: 27 326 446—447 449 476 478—479 495 500—501 519 521 526—527 569 583—584 611, podejmuje nuncjusza na Warmii — zob. „Nuncjusze w Polsce”, na życzenie i wezwanie wielu mobilizuje katolików do gorliwości i walki z reformacją: 81—82 111 114 115 123—124 129—130 157—158 246—247 335—336 361 363 378—380 382 401 431 439 442 522—525 601—602 606; unikał zjazdów w obawie sporu o precedencję w senacie i na synodzie: 19 77—79 91 94 127—128 220 298 530—531 544 548 551—552 569 612 633 635.
- HOZJUSZA DZIEŁA** — ich sława: 82 127 168 356 457—458 524; poszczególne dzieła — *Acta cum Braunsbergensibus* w rękopisie: 20 205—206 211 214—215 220—221 240 292—293 316 398 429 459 552; *Acta cum Elbingensibus* w rękopisie: 116; *Confessio fidei* popularna: 278 357—359 445—446 465—468 508 541, przygotowanie wydania w Antwerpii w 1564 r.: 396 398 434 462 465—468 498 580—582, przygotowanie wydania w Rzymie z 1565 r.: 34 77 278 358—359 362 364 508 521—524 557—558, Jan Patruus nakładca i kolporter dzieła: 314—315 434 438; *Contra Brentium*: 127 140; *De expresso Dei Verbo*: 278; *Iudicium et censura* w rękopisie (pełny tytuł zob. s. 501): 501 518—519 521 528 546—547 568—569 590 611—612.
- HOZJUSZA PORTRET**: 88, zob. ilustracje tego tomu i okładkę.
- HOZJUSZA PROCES BEATYFIKACYJNY**: 14—17 41.
- HOZJUSZA RODZINA**: 1) Na Warmii: zob. Hozjusz Jan brat kardynała i jego synowie: Jan, przebywający w Collegium Germanicum w Rzymie, zmarł nagle 8 X 1564: 477 481—482 484—486 521—523 567 636—637; Stanisław kształcił się w Poznaniu pod opieką Stefana Micana (zob. listy Micana do Hozjusza) i Ulyryk, student Akademii Krakowskiej, 2) W Krakowie: 31—32 84 88 96—97 118 125—126 131 138 153 190—191 364—366 372 417 420—421 431—432 434 497—498 528 537 539 541—542, zob. „Beer Barbara i Hieronim”, „Watt”, 3) Na Litwie: 31 378—379 431—433 464—465.
- HOZJUSZA ZDROWIE WĄTEŁ**: 90 93—94 123 155—156 210 326 434 438 511 529—530 586 636.
- HOZJUSZOWI KSIĄŻKI NADEŚLANE, LUB INFORMACJE O NICH**: 190—192 223 234—235 314—315 324 420—421 434 438—439 463 466—467 471—472 540—541 581, czyta pisma innowiercze: 350—355 531—532 546, poszukuje opublikowanych trzech listów Kalwina skierowanych do Polaków: 353, 418 476 479—480 612.
- HOZJUSZOWI UPRAWNIENIA (FACULTATES) UDZIELONE Z KURII RZYMSKIEJ** — czytania ksiąg zakazanych: 387 410 491—492 499 509—511, rozgrzeszania nawracających się innowierców: 472—473 491—492 509—511, obsadzania w swej diecezji beneficjów zarezerwowanych papieżowi: 390—392 411, dyspensowania wspólnie z nuncjuszem od uchwały Soboru Trydenckiego o beneficjach niezgodnych: 488—490 547—548.
- HUSYCI CZESCY**: 369.
- INDEKS KSIĄG ZAKAZANYCH**: 72 227 556.
- INKWIZYCJA**: 91—92 108 160 234 256 353 369 466 534.
- INNOWIERCY** — zob. „Arianizm w Polsce”, kalwinizm: 28 91 111 299—304 311—312 350—354 480 532, Kalwina śmierć (25 V 1564): 329 343—344 379—398; luteranizm: 18 124 241—242 299—304 350—354 396 452 532 583; zob. „Reformacja w Polsce”; zagrożenie katolików ze strony innowierców: 137—138 194—195 254—255 303—304 338 361 375 378—379 394 401—402 461 522 536 570 576.
- INTERIM AUGSBURSKIE**: 496 629—630.
- JEZUICI**: 34—35 85—87 149—150 179 273 290—293 306 310 318 327—329 332 363 368—369 396—398 425—427 441 447—448 460 471—472 477—478 481—482 520—521 528 620 632—633 637, korespondowali z Hozjuszem zob. „Helmi Cezary”, „Layneż Jakub”, „Lanoy Mikołaj”, „Maggio Wawrzyniec”, „Kannizjusz Piotr”, „Polanco Jan”, „Salmeron Alfons”.
- JEZUICI W POLSCE** — pertraktacje Hozjusza w sprawie założenia kolegium w Braniewie: 23 42 44 46 135 141 179 214 216—218 223—224 291—293 316—317 347 362 368—370 396 398 416 422—426 429—430 441 453—454 459 462—463 475—478 491—492 494 501 503—505 520—521 528 543—544 549 553 563 580 582 584 593—

- 595 603—605 610—611 620 625—627 633, zamiar osadzenia jezuitów w Elblągu: 179—180 292, w Gnieźnie: 611, w Pultusku: 492, Prusy Książęce obawiają się jezuitów: 134—135 141 216—218.
- KALWINIZM** — zob. „Innowiercy”, „Reformacja w Polsce”.
- KAPITUŁY** — zob. „Diecezje”.
- KARDYNAŁOWIE**: 33—34 78 100 120 150 210 226—227 256 304—305 308 322 333 437 460 488—490 497 508 530—531 547—548 588 637. Z Hozjuszem korespondowali zob. „Altemps Marek”, „Borromeo Karol”, „Dolera Klemens”, „Guise Karol”, „Henryk Portugalski”, „Madruzzo Krzysztof”, „Mula Marek Antoni da”, „Simonetta Ludwik”, „Truchsess Otto”.
- KATECHIZM**: 227 304 556.
- KAZNODZIEJSTWO**: 91—92 149—150 168 228 234 292 311—313 327—328 339 359 363—364 370 426—427 430 441 452 454—456 462—463 471—472 495 524 601 655.
- KONWERSJE NA KATOLICYZM**: 71 81 114—115 151—152 224 234 318 324 339 349—350 353—354 378 380 446 473 527 532; rola kobiet w nawróceniu mężów: 211 319 344 350 353—354.
- KOŚCIÓŁ KATOLICKI** — sytuacja w poszczególnych krajach: Anglia: 34 70 78 308 315 317 466 497 568; Austria: 74—75 84—85 160 203 264 268 346 396—397 427 459—461 481; Bawaria: 74—75 396—397 445—446 462—463 528 533 580—581, zob. „Albrecht V”; Czechy: 134 151 267 397; Francja: 70 72—73 111 119 121 317—318 329 353 431 441 466 468—470 472 499 524—525 530 568 655; Niemcy: 70 81—83 235 303 314—315 318 343 368—369 386 396—398 463 520 581; Polska: 69—72 123 141 188 204 289—290 293 306 376, zob. „Reformacja w Polsce”.
- KUMULACJA BENEFICJÓW** — zob. „Sobór Trydencki”.
- KRZYŻACY**: 228—229 620—624.
- LIBRI LEGATIONUM**: 348 406 606—607.
- LITHUANICA DIPLOMATA**: 544.
- LUTERANIZM** — zob. „Innowiercy”, „Reformacja w Polsce”.
- MAŁŻENSTWO**: 296—297 309 311 427—428, tajne (clandestinum): 80—81 89 226—227, małżeństwo księży: 75 149—150 203 300 312 317 460—461 499 520, poligamia ogłoszona przez B. Ochino: 323 339 344 353 436 438.
- MEDYCYNA (LEKARZE, LEKI)**: 124 141 155—156 199 269—270 276—277 338—339 406—407 417 434 566, z Hozjuszem korespondowali lekarze: zob. „Micanus Stefan”, „Piotr z Poznania”, „Wyśielski Maciej”.
- NUNCJUSZE** — ogólnie: 86 115 306, w Austrii: Hozjusz Stanisław: 161 210, zob. „Delfino Zachariasz”, Morone Jan 203 „Visconti Karol”, we Francji — „Santacroce Prosper”: 329.
- NUNCJUSZE W POLSCE** — zob. „Lipomano Alojzy”, „Bongiovanni Bernard”, negatywny sąd Hozjusza o tym drugim: 79—80 85—86 134—135 205 209 306; Commendone Jan Franciszek — staraniem Hozjusza przysłany do Polski: 86 304 306 442, na sejmie warszawskim: 68—73 91—92 115 119—21 133—136 221—222, obejrzęła północną część Polski: 21—22 72 218—219 240 243 304—306 335—336, w Łomży: 243 253 298, na Warmii: 21—22 72 96 113 116 157—158 205—206 223 304—306 335—336 347 356 362 442, godzi Hozjusza z kapitułą: 223—224 347 544 617—627, na sejmie w Parczewie: 347 356 403 408 413—414 442, na Rusi: 349 356 408 417 442 491—494 502 509—511 515—519 530 540 570 590 632, wraca z Rusi na sejm do Piotrkowa: 492 510 584—585 590 600—601 609, z polecenia papieża ma konsultować się z Hozjuszem: 87 188—189 216—217 243 297—298 324—325, kłopoty finansowe: 94 112—113 292 370 453 459 492—493 509—510 601, chce wracać do Italii: 113 205 492, wskutek interwencji Hozjusza dłużej zostanie w Polsce: 134—135 141 217—218 290—291 368 370 427 442, pertraktuje z królem: 70 112 120 324—325 609 611—612, dąży do zwolnienia synodu prowincji gnieźnieńskiej: 509—510 515—516 518—519, opinie nuncjusza o dostojnikach polskich: 120 491—493, opinie różnych osób o nuncjuszu: 80 86 139—140 202 217—218 220 290 306 362—363 414 441—442 510.
- OJCOWIE KOŚCIOŁA** — ich pisma: 226—228 300—301 360 365 421 433 455—456 471 531—532 541 558 570—580, zob. „Hozjuszowi książki nadesłane”.
- PODATEK OD DUCHOWIENSTWA W POLSCE**: 163—165 169 185—188 195 202—203 526, zob. „Diecezja warmińska — akcyza”.
- PISMO SW.** — interpretacja: 300—303 522 535—536.
- POCZTA KRÓLEWSKA W KRZEPICACH**: 497 544 634.
- POSELSTWA POLSKIE** — na dwór cesarski: 11 65 68 159—160 163 200 236 379 396 414 443 447—448 468—469 478—479 493 527 536, zob. „Kromer Marcin”, „Karnkowski Stanisław”, „Wolski Stanisław”; do Rzymu: 346, zob. „Konarski Adam”, „Jerzy z Tyczyna”; do Hiszpanii: 446—447, zob. „Barzi Piotr”, „Wolski Piotr”, „Hozjusza niedoszłe poselstwo do Hiszpanii; do książąt

- Rzeszy: 235; do Rostocku poselstwo Jana Kostki i Marcina Kromera: 204 219—220 282—283 309 320—321 340—341 345—347 357 378—379 383—384 406—407 411—412, zob. „Hozjusza niedoszło poselstwo do Rostocku”.
- POSUSZENSTWO OJCU SW.: 88—89 224 227 397 534.
- POSTYLLA: 438 451—453 455—456 592—593.
- POŻAR — Wilna: 221, zamku w Bielsku Podlaskim: 348, katedry we Fromborku: 617 619, zamku w Lidzbarku Warmińskim: 619—621, zamku w Pieniężnie: 621, Smoleńska: 376.
- PRAWOSŁAWIE: 72
- PRUSY KRÓLEWSKIE — wojewodowie: 378 450, zob. „Czema Achacy”, „Czema Fabian”, „Działyński Jan; bronią wolności ziem pruskich: 69 287 336—337 589, ich zdaniem są źle traktowani na dworze królewskim: 163 198 284—288 336—337, są Hozjuszowi niechętni: 283—285 335, są przeciwni egzekucji królewskiej zob. Egzekucja w Prusach Królewskich”, „Sejmik pruski”.
- PRUSY KSIĄŻĘCE — zob. „Albrecht książę pruski”, choroba księcia i sprawa następstwa po nim: 30 90 120—121 236 501—502 512 527 535, książę lojalny wobec króla polskiego: 236 284 417—418, patronuje innowiercom z biskupstwa: 201 220 224 231—232 241—242, nie jest złym sąsiadem Warmii: 30 117—120 134—135 141 217 225 276 280—282 417 485 502; spory sąsiedzkie z Warmią; o połów ryb na Zalewie Wiślanym przy pomocy łodzi typu *Keitel*: 30 197—198 206—207 228—231 242—243 279—280 282 319—322 329—337, o spadek: 145 293—296 348—349 388 473—475, o wyrównanie krzywd ludzi prywatnych: 250—252 268—269, spór miasta Reszla ze starostą pruskim z Szestna o drzewo: 131—132 138 144—145 156—157 182—185 189—190, spór ze szlachcicem pruskim K. Więtkowskim o granice: 128—129 131—132 216 313—316; spór Jana Działyńskiego wojewody chełmińskiego z pruskim starostą z Szymbarka Teofilem Polentem o krzywdy sąsiedzkie: 366—367 404—406 412—413 424—425 487—488; inne spory: 275—276.
- QUINCUNX STANISŁAWA ORZECZOWSKIEGO: 195 341.
- REFORMACJA W POLSCE: Małopolska: 311—312 322 339—340 349—350 526—528, zamach kalwinów na kościół św. Marcina w Krakowie: (22 V 1564): 311—312 339 343—344 349—350 421—422; Wielkopolska: 234—235 315—316 323—324 361 533, bunt innowierców wielkopolskich przeciwko edyktom parczewskim: 361 430—431 433 435—436 440—441 479—480 494—496 507—508 512—513 528 533 550 553 564—565 592—593 600—601 605—607, zob. „Sejmik w Środzie”; emulacja o stanowisko starosty generalnego wielkopolskiego po śmierci (8 XII 1564) Janusza Kościeleckiego: 563—565 585 592—593 602—603 606—607 611—613 638; Prusy Królewskie: Braniewo — zwolennicy kielicha w tym mieście i akcja Hozjusza przeciw nim: 20 21 31 85—86 132—133 201 206 209—211 214—215 219—221 223—225 231—232 234 240—242 263—264 291—293 297 301—302 304 316 325 328 368—369 398 429 442 472 474 527 534 553 580—582 600 603—604 654, zob. „Hozjusza dzieła — *Acta cum Braunsbergensibus*”, Elbląg — 28 31 98 116—119 121 153—155 174 179—181 186—187 259—261 292 304 306 351, Gdańsk: 31 109—111 129—130 256—259 306 335—336 351 653—655; Śląsk: 342—343 375 459—460; Ruś: 491—493; Wielkie Księstwo Litewskie: 565—567 570—580.
- REZYDENCJA BISKUPÓW: 71 123 128 160 226 304—305 328—329 357—358 363 469
- SATYR JANA KOCHANOWSKIEGO: 337
- SĄDOWNICTWO — na dworze królewskim: 285—286 303 333—334, kościelne: 334 394 464, zob. „Sejm warszawski — ustawa z 15 III 1562”.
- SEJMY — warszawski (6 XII 1556—14 I 1557): 92 112, piotrkowski (30 XI 1562—25 III 1563) — ustawa z 15 III 1563 o zawieszeniu egzekucji starościńskiej dla wyroków sądów kościelnych: 70 72 92 112 152 157 188 239—240 301; warszawski (22 XI 1563—1 IV 1564): 21—22 68—69 71 79—80 91 100—108 112 114 117 119—121 126—127 134—137 142 157 159 163 169—170 172—174 185—187 196 198 202—205 220—222 235—240 245 262 284—285 298 341 346 351 361 504 506 509—510 517 566 630—631, nominacje królewskie po sejmie warszawskim (17 IV): 72 237—238 245; sejm litewski w Bielsku Podlaskim (po 21 V 1564): 21 180 185—188 202 204 219 236—237 249 297—298 322—337 340 376 378; wspólny sejm litewsko-polski w Parczewie (24 VI—12 VIII 1564): 27—29 43—44 180 187—188 205 248—249 340 347 376 530 532 536; król przyjmuje z rąk nuncjusza Comenedonego uchwały Sobory Trydenckiego: 289—290 407—408 413—414 441—442 458 491 493 629; edykty prze-

- ciwko innowiercom (mają do 1 X 1564 opuścić Polskę) przygotował i sformułował prymas: 238 240 301 415 507 532; treść tych edyktów i walka o ich interpretację: 27—29 43—44 240 297—301 336 350 361 401—402 413—415 433 494—495 500—501 503 507 533—534 550—551 555—556 576 628 633, stanowisko Hozjusza w sprawie banicji trynitarzy i ograniczenia edyktów parczewski: 27—28 126—127 297—304 336 350—355 441—442 475—476 478—480 531—533 535—537 544 601—602 605—608, zob. „Hozjusz — niedoszła legacja do Hiszpanii”; piotrkowski (18 I—14 IV 1565): 408 450—451 480—481 494 503 505—508 510 513 516—517 548 551—552 569 584—585 590 601—602 610—612 629 630—632; lubelski (1 I—12 VIII 1569): 19 22.
- SEJMIK PRUSKI — wiosenny (po 8 V 1564 w Malborku): 21 35 42—43 193—194 196—197 208 219—220 222 230 237 283—285 304 335—336 443 466 525—526 528—529, jesienny (nie zebrał się z powodu zarazy): 424 512—514 516—517 549—552 557—559 562—563 590—594 597—601 608—609 613 630—632 635.
- SEJMIK W KOLE (11 XII 1564): 540—541.
- SEJMIK W ŚRODZIE (26—27 XI 1564): 540 556 561—562 564—565 592—593 600—603 605—606 611.
- SEJMIK STANÓW WARMIŃSKICH: 196 528—529 620.
- SEMINARIA DUCHOWNE: 8 9 292 342 357 359 363 524 625—627.
- SENAT: 91 94 106 126—127 236 285 382 401—402 441—442 493—494 507 536.
- SOBÓR — w Bazylei: 620, w Chalcedonie: 226 455—456, w Konstancji: 241.
- SOBÓR TRYDENCKI — ogólnie: 11—13 16—19 23—24 28—29 37 42—43 65—66 72 76—77 81—82 86 89 100 113 118—120 122 130 149—150 161 187 219 226—227 235 241 256 302 304 310 323 327 332—333 359—359 376 390 396 460 475 527 547 581 583—584 586 612 618 625—626 628—629, zakończenie soboru: 65—66 69 122 130 327, dekrety soborowe czytane w Rzymie: 120 154, niektóre złagodzone: 327 329, zatwierdzone przez papieża (26 I 1564): 87 89 99—100 160 226 256 290 357 359, druk dekretów: 76—77 100 235 324 359; realizacja Soboru w Kościele powszechnym: 87 100 359 466 469 524, zob. też. „Seminaria duchowne”, „Rezydencja biskupów”.
- SOBÓR TRYDENCKI — percepcja i realizacja w Polsce: zob. „Sejm parczewski”, 70 75—76 219 291 324 407—408 414 470 475 496 505—507 569 581 585, prymas J. Uchański do-
maga się szybkiego wprowadzenia soboru w życie: 29 139—140 187 203 289—290 348 496 505—507 556 585—586 605—608 628—630, kapituły zabiegają o dyspensę od uchwały soboru zabraniającej kumulacji beneficjów: 71 264—265 274—275 322—323 338 382—383 385—386 475 489, Hozjusz pomaga kapitułom w uzyskaniu takiej dyspensy: 23 29—30 332—333 407—408 475, breve z 15 X 1564: 488—490 547—548, prymas ma to Hozjuszowi za złe: 348 408 475 507 607; percepcja Soboru w diecezji warmińskiej: 136—137 220 625—627 w diecezji wrocławskiej: 342—343 460—461.
- STOLICA APOSTOLSKA: 17 19 66 86—87 114—115 134—135 139 150 177 187 227 267 307 322 342 436 461 469 548 627, zob. „Pius IV papież”.
- STUDENCI I PRACOWNICY NAUKI WSPIERANI PRZEZ HOZJUSZA: 33 82 124—125 130—131 146—147 153 156 160 176—177 190—191 193 195—196 214—215 238—239 264 271—275 326 332 359—360 389—390 439 445 451—453 457—459 494—495 537—539 591 595, szkoła nadworna Hozjusza w Lidzbarku: 16 32 125—126 270 372 377—378 389 412 445—446 505 512—514 591—592 633.
- SUMY NEAPOLITAŃSKIE (SPADEK PO KRÓLOWEJ BONIE): zob. „Bona królowa polska”, „Poselstwa”, 35 112 119—120 133—134 153—154 159—160 163 236 253 326 348 446—447 479 595—596 609 612 631.
- SYMONIA: 31 223 265 624—625.
- SYNODY — lwowski metropolitarny i diecezjalny w 1564 r.: 28 491 515—516 540; prowincji gnieźnieńskiej (w 1564 r. nie doszedł do skutku): 22 28—29 35 44 92 141 202 204—205 249 302 309 361 379 381—382 401 407—408 417 421—422 435 438 454—457 460—461 470 475 481 491—492 495—497 505—507 515—519 526—528 533 539—540 547 556 561—562 588—589 609—610 628—630 634 637, groźba soboru narodowego: 75 92 303 401—402 408 421—422 441—442 494—496 500 505—508 512—513 519 550 560 628—630, Hozjusz usilnie prosi o udział w synodzie: 382 422 454—456 470—471 507 509—510 515 518—519 533 539—540 542—544 550—552 563 583—586 600—601, opinia jakoby Hozjusz miał przewodniczyć na synodzie: 507—508 529—531 570 576, Hozjusz odmawia udziału: 499—500 502—503 529—531 547—548 560—561 569—570 588—589 633 636, zob. „Diecezja warmińska — egzemplcja”.
- SYNOD INNOWIERCZY W PIOTRKOWIE (29 IX 1564): 430.
- SZWECJA W KONFLIKCIE Z POLSKĄ: 102 105 107 202 280—285 320—321 346—

- 347 406—407 416 437—438, zob. „Eryk XIV król szwedzki”, „Krzysztof Meklemburski”, „Jan III książę finlandzki”, „Poselstwo do Rostocku”.
- TATARZY — najazdy na Podole: 346 403 408 414—416 418 506.
- TEOLOGOWIE — innowiercy: 160 224 293 299—303 309—310 329 351—353 368—369 378—380 398 438 520 532 546, katolicy: 151—152 168 191—192 226—228 235 293 297 310 327 350—355 358 369 440 451—453 466—469 499 524—525
- TOLERANCJA RELIGIJNA LUB JEJ BRAK W POLSCE: 69 71 92 125—126 165—166 185 217 231—232 241—242 245 277 297—302 311 325 333—337 339 350—355 361 373—375 441 442 460 479—480 494 528 534—536 551 572—573 629 633, innowiercy wobec innych sekt nie są tolerancyjni: 204 299 304 350—355 512 532 536—537; niezdecydowana postawa króla Zygmunta Augusta: 70—71 92 112 120 204 240 301—302 401 494 535 555—556 605—608.
- TURECKIE NIEBEZPIECZEŃSTWO: 343 380 382 515.
- UNIA LITWY Z POLSKĄ: 100—101 105—109 112—115 119 121 140—142 167 188 290 334—335 337 340 347 376 415—416 450 504 517 611, zob. „Sejmy”:
- WOJNA Z MOSKWĄ: 29 99 101 105—109 121 140—141 164 221 237 307 337 340—341 366 376—378 380 382 401 413—417 437—438 450 465 472 480 485 505 527 551 611 629 631.
- WOJSKA KSIĘCĄ MEKLEMBURSKIEGO WRACAJĄ Z INFANT (GROZBA ZAWLECZENIA ZARAZY): 105 117—118 233 235 284 343—344 347 401 484—485 502 534 561—562.
- ZAKONY — w Kościele powszechnym: 75 376 396—397 464 466—467, poszczególne zakony: premonstratenski w Schäftlarn (Bawaria) 277—278 443—444, zob. „Jezuici”; w Polsce — zagrożone: 72 407—409; poszczególne zakony: benedyktyni: 316 415—416, bożogrobcy z Miechowa: 383—384, brygidki: 46 492, cysterki w Chełmnie: 142 158 177—178, cystersi: 29 143—144 262 265—266 407—409 425 436 640, dominikanie: 31 46—47 59—60 109 129 256—259 442 609 654—655, franciszkanie: 152 178 603, franciszkanki: 178, kartuzi: 265—266 306—307, klepki (beginki): 179.
- ZARAZA — 22—23 163—164 206 219 313 347 351 356 360 365—367 378—380 399 403 406—407 410 417 421 424 431 433—434 436—438 440 442—445 450 459 461 463 465 469 471—474 476 480 482—483 485 487—488 491—493 496—497 502—505 507 509—512 514 517—518 526—531 533 535 542 544—545 549—550 552 554 557 559—560 565—566 569 584 590—594 598—600 608—609 611 624—625 629—638.

INDEKS CYTATÓW Z PISMA ŚW.

Numeracja psalmów według Wulgaty.

Rdz 1,26 16,7 18,2 19,1:	45,15—16: 578	4,41: 110
577	55,9: 573	8,36: 606
15,1: 523	Jr 2,8: 111	Lk 2,29: 500
19,24 32,25 35,1: 578	13,23: 522	4,24: 148
Wj 3,6: 578	Ez 13,1: 301	7,32: 71
4,12: 247	Ml 2,7: 304	8,25: 305
14,8: 117	4,6: 572	9,25: 606
Lb 22,20: 35	Oz 1,6—7: 578	10,16: 328
Pp 6,4: 577	Mt 5,10 10,23 13,57: 374	10,38—42: 427
Joz 9: 301 352	5,11: 545	11,42: 618
Sdz 14,18: 351	7,25: 607	11,46: 507
15,4: 110	8,23: 503	12,48: 617
1 Krl 19,18: 606	9,12: 123 208	19,41: 115
21,2nn: 428	10,19—20: 257	20,10—16: 110
Ps 24,7: 486	10,22: 653	21,19: 545
52,6: 443	10,28: 565	23,31: 456
79,15: 110	10,42: 539	23,34: 545
118,105: 527	11,30: 456	J 7, 29: 576
144,13: 110	16,18: 110	8,56: 578
147,9: 427	16,26: 606	9,4: 302
Prz 27,23: 110	21,28: 612	11: 358
3,12: 545	23,8: 301	12,36: 302
Mdr 4,11: 523	24,13: 546 653	13,6: 573
9,9: 577	26,28: 300	15,20: 573
Iz 5,20: 317	Mk 2,17: 208	J 16,2—3: 579

17,21: 653	14,34: 352	1 Tes 5,21: 572
Dz 5,29: 394	2 Kor 4,7: 240	1 Tm 3,1: 305 363
8,18—24: 223	Ga 1,10: 374	6,16: 572
Rz 2,21: 235	6,1: 471	2 Tm 3,12: 374
5,4—5: 427	Ef 4,4: 653	Hbr 9,27: 523
15,6: 653	5,15—17: 226	11,6: 607
1 Kor 7,1—24: 428	5,21—33: 428	1 P 2,5: 617
7,13: 319	Flp 1,18: 75	1 J 4,1: 572
7,27: 606	1,21: 257	

INDEKS REKOPISÓW

Gdańsk — Wojewódzkie Archiwum Państwowe:	549 552 556 559 591 592 596
rkps 300 27/29: 212 608	598 603 604
„ 300 53/271: 200	„ 1606: 206 241 330 404
„ 300 53/289: 129 599 653	„ 1607: 603
Gotha (NRD) — Forschungsbibliothek:	„ 1608: 151 157 234 317 359 371 380
rkps A 383: 76 87 89 100 159 216 226	411 421 445 460 524
267 278 290 316 326 357 396 429 435	„ 1609: 653 655
462 477 520 533 557 566 567 570 586	„ 1610: 162
rkps 384: 523	„ 1615: 309 413 494 550
Göttingen (RFN) — Staatliches Archivlager:	„ 1618: 73 76 223 333 516 630
HBA rkps B 1 319: 280	— Biblioteka Jagiellońska:
„ „ C 1 474: 118 131 144 182	rkps 60/1: 99 417 443 583
183 197 228 231	„ 60/2: 83 89 347 475 502
250 251 279 280	„ 60/3: 378 561
293 294 319 388	„ 63: 65 350
473	„ 64: 65 74 123 297
„ „ C 1a 501: 232 325 409 484	„ 91: 447
510 528 617 619	„ 160 fasc. 18: 97
622 627	„ 161: 580
„ „ Konzepte C 1217: 117 128	„ 162: 74 471
138 145 156 189	„ 1131: 284 468 553 555
201 206 216 225	— Biblioteka PAN:
241 242 268 282	rkps 2256: 222 321 502 534—535 552
295 314 330 348	590 606
404	— Zakład Dokumentacji IH PAN:
Ostpr. Fol. rkps 72: 117 128 138 145	Hosiana 6 fasc. 4: 333
156 189 201 206 216 225 241 242 268	Hosiana 19 d: 599
282 295 314 330 348 404	Linköping (Szwecja) — Stifts- och Landsbiblioteket:
Kórnik — Biblioteka PAN:	rkps Brev. 26 (dawne 24): 209 263 285
rkps 241: 481	332 432 448 597
„ 252: 222 321 502 534 535 552 590	Olsztyn — Archiwum Diecezji Warmińskich:
606	rkps A 2: 208 261
„ 1536: 106	„ A 3: 208 248 473 476
„ 1845: 345 543	„ Ab 5: 244
Kraków — Biblioteka Czartoryskich:	„ B 1a: 261 625
rkps 240: 406 445 526	„ B 2: 148 248
„ 242: 609	„ B 3: 148 208 248 252 277 510
„ 403: 69 91 119 185 202 221 253	„ C 16: 630
289 356 403 509 515	„ C 77: 180
„ 1288: 488	„ D 4: 605
„ 1605: 174—177 179 186 187 190	„ D 6: 467
193 208 211 236 238 240 243	„ D 9: 481
249 253—254 260 262 265	„ D 10: 69 81 88 102 103 112 137
279 281 296 316 322 332 334	146 153 175—176 198 237
335 337 338 339 340 364 373	271 289 307 327 361 367 372
377 383 384 386 392 399 400	395 420 425 437 443 480 495
401 407 411 412 414 415 419	510 628 630
423 424 430 431 438 439 447	„ D 11: 508
449 450 455 457 459 465 487	„ D 12: 78 83 105 114 142 162 164
491 497 503 504 505 506 511	169 171 193 215 247 273—
512 515 518 526 537 539 541	274 308 310 311 314 315

	323 343 357 366 410 418 427	rkps Epistolae externorum — cardi-
	428 436 451 463 517 544	nalium t. 2: 85 214 291
	557 588 589 593	„ Epistolae nostrorum 37: 149
„ D 13:	124 194 195 276 385 391	„ Fondo Gesuitico, Epistolae selec-
	419 457 467 594	tae 648: 135
„ D 14:	269 446 639	„ Germania 105: 217 368 416 425
„ D 15:	389	453 477 482 484 485
„ D 16:	269 275 433 454	— Archivum Secretum Vaticanum:
„ D 17:	109 277 376 498 514	rkps Armadium 42 t. 21: 387 472 488
„ D 21:	501	„ „ 44 t. 20: 188 324
„ D 22:	133 150 595	„ Conc. Trid. 35: 297
„ D 23:	270	„ Miscellanea Arm. XV vol. 225:
„ D 24:	80 119 390 521	458
„ D 25:	269 341	„ Polonia 5: 499 602
„ D 26:	230 470 561 584	„ Principi 24: 547
„ D 28:	149 254 451	— Bibliotheca Apostolica Vaticana:
„ D 33:	166 199 264 440	rkps Barb. Lat. 853: 141
„ D 38:	375	„ „ „ 2133: 362
„ D 63:	248	„ „ „ 5798: 529
„ D 70:	497 558	„ Vat. Lat. 3432: 362
„ D 72:	563 564	„ „ „ 3933: 355 521
„ D 73:	257	— Zbiory Gawliny: 77 79 93 95 96 116
„ D 87:	189 216 242 312 482	126 135 136 154 155 158 205 219 349
„ D 103:	615	422 500 531 546 548 560 569 590 600
„ D 111:	342	614 615 634—636
„ D 113:	466	— Zbiory Emeryka Hutten-Czapskiego:
„ D 122:	554 639	531 632 636 638
„ Eb 13:	181 262	Sztokholm (Szwecja) — Riksarkivet:
„ H 17:	161 231 241 471 543	rkps Extranea IX Polen t. 113: 421
„ H 21:	615	479
— „ Acta Capituli 1a: 99 615 639 640		Uppsala (Szwecja) — Universitetsbiblio-
	649	teket:
— „ Dokumenty Kapituły A 4,1a: 623		rkps H 157: 106 283 320
„ „ „ C nr 33: 615		Warszawa — Archiwum Główne Akt
„ „ „ T nr 2/5:		Dawnych:
	181	Archiwum Zamojskich 2859: 346
„ „ „ T nr 17: 625		Archiwum Zamojskich 3001: 196 233
		512 562 613
Rzym (Włochy) — Archivum Romanum		
Societatis Jesu:		

